
UNIVERSITY OF N.C. AT CHAPEL HILL
00016854049

ספר

דברי ימי רוסיא

חלק שני

יכיל תולדות רוסיא וקורות העתים אשר עברו עליה ועל ארצות שכניה, למן העת אשר צמחה קרן לממשלת בית ראמאנאוו, עד ימי מלכות אלכסנדר הראשון (1613—1801); הליכות ההשכלה וחכמת סופרים ואנשי השם · גם דברים אחדים על אדות תולדות בני ישראל, והחקים והמשפטים אשר יחיו בהם במדינות רוסיא·

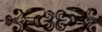
כתובים על פי מיטב ספרי הזכרונות ובחירי קוראי הדורות, בפקודת ועד „חברת מרבי השכלה בין יהודי רוסיא" .

מאת

שלמה מאנדעלקערן

קאנדידאט בחכמת לשונות בני קדם ורב־משנה לעדת ישרון באדעסא .

מחיר הספר בשלשה חלקים 1 רו"כ 50 קאפ' .

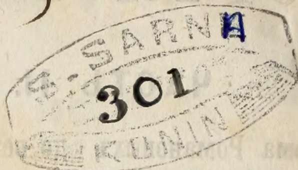

וואַרשא

בדפוס ר' יצחק גאלדמאן נ"י

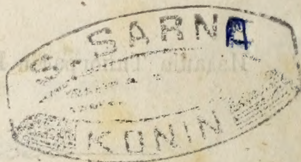
שנת תרל"ה לפ"ק

דברי ימי רוסיא

ИСТОРІЯ РОССІИ.

ИСТОРІЯ РОССІИ.

ЧАСТЬ II.

Съ воцаренія дома Романовыхъ до вступленія на престолъ Императора Александра I (1613—1801).

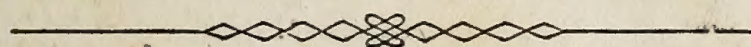
СОСТАВИЛЪ

по источникамъ и монографіямъ, согласно порученію Комитета Общества для распространенія просвѣщенія между евреями въ Россіи,

Соломонъ Манделькернъ,

Кандидатъ Восточныхъ языковъ Императорскаго С.-Петербургскаго Университета.

Изданіе Типографіи **И. Гольдмана** въ Варшавѣ.

ВАРШАВА

Въ Типографіи **И. Гольдмана,** Мурановская ул., д. **№ 24.**

1875.

ספר

דברי ימי רוסיא

חלק שני

יָכִיל תולדות רוסיא וקורות העתים אשר עברו עליה ועל ארצות שכניה, למן העת אשר צמחה קרן לממשלת בית רָאמַאנָאוו, עד ימי מלכות אלכסנדר הראשון (1801—1613) ; הֲלִיכוֹת ההשכלה וחכמת סופרים ואנשי השם · גם דברים אחדים על אֹדות תולדות בני ישראל, והחקים והמשפטים אשר יחיו בהם במדינות רוסיא·

כתובים על פי מיטב ספרי הזכרונות ובחירי קוראי הדורות, בפקודת ועד „חברת מרבי השכלה בין יהודי רוסיא" .

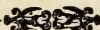
מאת

שלמה מאנדעלקערן

קאנדידאט בחכמת לשונות בני קדם ורב־משנה לעדת יְשֻׁרוּן באָדעסא

וְכָתוּב יֹשֶׁר דִּבְרֵי אֱמֶת!
(קהלת י"ב ו')

הספר הזה קנין כסף החברה הנ"ל, ונדפס פה ליד ר' יצחק גאלדמאן, ע"פ התנאים אשר בינו ובין החברה

ווארשא

בדפוס ר' יצחק גאלדמאן

שנת תרל"ה לפ"ס

Дозволено Цензурою.
С.-Петербургъ 1 Іюля 1874 г.

ימי שוב הממלכה לאיתנה .

פרק ט ימי מלכות מיכאיל פעאדאראוויטש , המלך הראשון לבית ראמאנאוו . (1613—1645)

1 § המלחמות בפנים הארץ . מבית הנזירים יצא אבי מלכי בית ראָ־מאנאָוו למלוך—להשקיט לרוסיא מימי רעה , לרפאות את הארץ מתחלואיה אשר חלו בה המבוכות והמהומות ולהשיב עד צדק משפט . לאט לאט נסע המלך מאָסקוואה השרופה והחרבה , לבעבור יוכלו לכונן מכון לשבתו בתוך הקרעמל , אשר גם בו היתה יד הפולאנים בימי המצור להשחית ולחַבֵּל . נבחרי האספה הגדולה כתבו למלך כי אין גם קשיטה אחת באוצר הממשלה , והפקידים נושאי המשרה ושומרי משמרת המדינה סָבוּהוּ גם סבבוהו , ויבקשו כסף חָקָם . מְעֻנֵי וָרֵש הלכו ברגליהם כל השרים והמשרתים אשר היו בלוית המלך , ולא מָצאה ידם לקנות עגלות וסוסים . מה נבהלה נפש המלך החדש בראותו על דרכו כי חַבְרֵי גנבים ושודדים יעשקו ויענו את העם ; ומה נבעת רוחו בבוא לפניו אנשים בעלי מום ונחרים כאוד מֻצל מאש ! לבו הגה אימה וינחם מלכת מאָסקוואה , גם אמר לנעור כפיו מתמוך בשבט הממשלה . אך הכהנים ההלכוא אתו הרגיעו רוחו ויאמצו זרועותיו עד בואם בשערי העיר הבירה , אשר החלו העם לקומם חרבותיה , לבנות הנשמות ולהחיותן מערמות עפר ואפר . בעשירי לחדש יולי הושם כתר המלכות בראש מיכאיל , ויזכור את גואלי הארץ ויפקדם לטוב : את פּאָזשארסקי העלה אל תֹּר מעלת באָיאַרין , ואת מינין הרים למעלת האצילים וויועצי הממשלה , ויתן לו גם אחוזת נחלה לדורותיו ; אך לא השיגה ידו לחַלֵּק מתנות לכל אנשי החיל , או לתת הנחות ליושב הארץ כמשפט המלכים בעלותם על הכסא , יען כי האוצר היה ככלי ריק . בשם המלך והכהנים והאספה הגדולה נשלחו ספרים אל הערים הגדולות ואל הסוחרים העשירים למשפחת סטראָגאָנאָוו , לבקש מהם כי יואילו לשלוח לעיר הבירה איש כמסת ידו כסף , לחם ומזון בגלל אנשי החיל , אשר היתה עוד עבודה רבה לפניהם , כי אויבי הארץ מבית ומחוץ בקשו למצוא להם מועיל ברעות ממלכת מאָסקווא ויפרשו ידם עליה . חבל נאָווגאָראָד היה בידי השוועדים , בחבל סמאָלענסק ישבו הפולאנים , ובחבל פסקאָוו הרבו הפרשים אשר עם ליסקאָווסקי לעולל עלילות ברשע ולשום שמות בארץ . בפאת דרומה מזרחה השתרר זארוצקי , ובקרב הארץ מגבולות הנגב עד ירכתי הצפון התהלכו הקאזאקים האכזרים כזאבי ערב ויפלסו חמס ידיהם . טאטארי קאזאן ונאָגאיי והטשערעמיסים אשר על הוואָלגא גם הם התפרצו ויעשקו את הרוסים עשוק ורצוח .

מדברי אחד ממלאכי האָללאנדיא , אשר עברו דרך מדינת צפונית־מערבית רוסיא בחרף שנת 1615 , נראה לדעת מה נורא היה מצב כל המקומות אשר החריבו והשמו אנשי ליסאָווסקי וגדודי הקאזאקים . מרעוועל עד נאָווגאָראָד לא

מצאו ההאָללאנדים כל כפר ועיר מושב לסור אליהם, וילינו ביערים; ואף לעתים רחוקות פגעו בבתי הנזירים הרוסים ונתוצים. גם מנאָווגאָראָד עד מאָסקווא היתה הארץ כגיא צלמות לפניהם וישאו מחסור וכל יד עמל ותלאה. כל הכפרים והמושבות היו שוממים מאין יושב, ובטרם באו הנוסעים לאחד הבתים להִנָּפש בלילה הוציאו מתוכו את פגרי יושביו המומתים בידי הקאזאקים, אולם עד מהרה גֵרשה צחנת הפגרים את הנוסעים מקרב הבית, וַתִּאַלְּצֵם ללון בחוץ בצִנַּת קור וקרח. מלבד זאת רגזו הנוסעים על דרכיהם וחרדו לרגעים מפני פחד הדֻּבים, הזאבים ופרשי ליסאָווסקי השובבים.

בראשונה הכחידה הממשלה את זארוצקי, אשר נאחז יחד עם מארינא מנישעק באסטראכאן, ויאכוף על העם להשבע לבן מארינא, אשר ילדה להכוזב השני, והוא התנשא להיות מנהל הממשלה עד כי יגדל הילד והיה לאיש; ויקרב לעבודתו את הקאזאקים, הטאטארים והנאָגאים, וגם בקש עזרה מאת מלך פרס (השאך). אולם עוד בטרם יבוא עליו הנשיא אָדאָיעווסקי (Одоевскій) עם חיל כבד ממאָס־קווא, מרדו בו האסטראכאנים, כי נלאו נשוא את זדון לבו הקשה וחמס ידיו; ולעזרת המורדים והקושרים באו הקאזאקים היושבים על הטערעק, ויגפו את זארוצקי מגפה גדולה, וינס עם שרידי חילו פליטי החרב אל נחל יאאיק (אוראל), אך שמה הדריכו אותם והדביקום הָרֹבִים אשר שלח אָדאָיעווסקי, ויקחום בשבי (שנת 1614). השבויים שֻׁלְּחוּ מאָסקוואה, את זארוצקי תקעו חיים על יָתֵד העץ, את בן מארינא תלו, ואותה שמו בבית האסורים, ותמת שמה. מקץ השנה ההיא נטהרה מדינת הצפון מן הקאזאקים, כי הצליח הנשיא ליקאָוו (Лыковъ) לרדוף אחריהם בחרב מלאה דם, וימחץ על יד מאָסקווא את ראשי פקידיהם, ואת אלופם האבזור והעריץ באָלאָווען (Боловень) לקח בשבי ויתלהו על העץ. בין כה וכה התאמץ פאָזשארסקי להשמיד ולבָעֵר את חבר השודדים גבורי החיל אשר עם ליסאָווסקי. כנמר שוקד עבר ליסאָווסקי חיש קל ממקום למקום והתמלט כפעם בפעם מידי רודפו. גם שאר שרי הצבאות, אשר מלאו את מקום פאָזשארסקי בחלותו, לא עצרו כח לתפוש את המלאך המשחית הזה, אשר נעו מעגלותיו במרוצתו כַּדּוּר במלוא רֹחב רוסיא, לרצוח, לגזול ולהַשְׁאוֹת כל מקום עברו; ורק במותו פתאם בשנת 1616 נושעה רוסיא מיד הצר הצורר הזה.

§ 2 **מלחמת שוועציא וברית השלום.** בעצם הימים אשר עמלה הממשלה לטהר את הארץ פנימה מן הקאזאקים, נלחמה גם עם שני אויביה: שוועציא ופולין, אשר מאנו לנער חצנם ולחדול מלבקש להם את כתר מאָסקווא, גם לא אָבו להשיב לה את הערים אשר החזיקו בהן בימי המהומה והמבוכה.—בלכוד דעלאגארדי בחרבו ובקשתו את נאָווגאָראָד, הבטיחוהו יושביה הנגשים להכיר למלך רוסיא את אחד מבני קארל התשיעי מלך שוועציא. על כן הוציא גוסטאוו אדאָלף, יורש קארל, דבר מלכות מלפניו, כי יבואו לעיר וויבאָרג מלאכי נאָווגאָראָד ושאר מדינות רוסיא, לבעבור יתנו שמה הוד מלכות על פיליפ אחיו הצעיר אשר בא אל העיר ההיא. אולם בעת הזאת כבר הקימו העם עליהם למלך את מיכאיל אהובם

ומשאת נפשם • ממאָסקווא לא באו מלאכים וויבאָרגה ותקות פיליפ היתה לו למפח נפש , כי לא חפץ להיות מלך לנאָווגאָראָד לבדה • אז חזקו דברי גוסטאוו אדאָלף על הנאָווגאָראָדים להשבע לו , אך הם לא שמעו לו , הדיחוהו מיום ליום , ובאמץ רוח נשאו וסבלו את לחץ השוועדים והמסים הכבדים אשר שמו עליהם • אפס חיל מאָסקווא , אשר יצא להלחם על השוועדים תחת יד הנשיא טרובעצקאָיי , נִגַּף לפני דעלאגארדי , ויפול ממנו רב ; גם גוסטאוו אדאָלף יצא בגאון עֻזו וַיָּבֹא את פסקאָוו במצור , אך אנשי העיר סוככו עליה ברב אונים , וינחלו שם תפארה בהתיצבם כענקים להראות את כביר כחם וגבורת ימינם לפני גבור נאדר ונערץ כגוסטאוו אדאָלף , ראש יודעי קרב ועליון לכל מְלֻמדי מלחמה בדורו • כראות גוסטאוו כי לא יוריד לארץ חומת פסקאָוו וכשמעו כי בקרב ארצו היו שערוריות , ויפחד גם מפני תנופת יד פולין ודאניא—על כן הואיל להטות אזנו לעצת אנגליא והאָללאנדיא לנטות אחרי השלום • אנגליא והאָללאנדיא , אשר היה לסוחריהן הרשיון לסחור את רוסיא בכל אות נפשם ולמכור מערביהם בלי כל מכס , לא ראו ברכה במשלח כפם כל ימי המהומה והמבוכה , ובגלל כן התאמצו להשיב שלום רוסיא על כנו ולקחת רצון מידי מלכה עוד הנחות שונות • מלאך אנגליא דשאָן מעריק (Джонъ Мерикъ) בא מאָסקוואה , ויקח דברים גם על אדות עניני המסחר • ויהי כאשר הגידו לו כי בכל ימי המלחמה עם שוועציא לא יוכלו להפיק רצונו , התעורר להיות איש הבינים בין הנלחמים , ויסע נאָווגאָראָדה להחיש מעשהו , וגם מלאכי האָללאנדיא היו בעזרתו , יותר משנה תמימה נשאו ונתנו בדבר השלום , ורק בשנת 1617 יצא דבר השלום למענהו בכפר סטאָלבאָוואָ (Столбово), השוועדים השיבו למאָסקווא את נאָווגאָראָד ואת שאר הערים הנכבשות , אך לקחו ממנה כסף ענושים עשרים אלף רובל , גם השאירו להם לאחוזה את חבל חֹפי ים־הבאלטי עם הערים : איוואן־גאָראָד , יאמי , קאָפּאָריע ואָריעשעק • גוסטאוו אדאָלף שמח מאד כי הגדיל לעשות בברית שלומו זה , ובמדברו אשר נשא לפני שרי המלוכה בארצו הגיד לאמר : „הן רוסיא שְׁכֵנָה נוראה לנו מעולם , אמנם עתה לא תוכל לשלוח גם סירת דוגה אחת אל ים־הבאלטי מבלעדי רשיוננו • עתה יבדילו בינינו ובינה היאורים הגדולים • לאדאָגא ופייפוס (טשוד) , אדמת כבול ובִצָּה שלשים כברות ארץ , ומבצרים הזקים • הודות והלל לה׳ כי רִחקה ונגזרה רוסיא מים הבאלטי , ויש תקוה כי לא על נקלה תעבור את הפלג הזה!״. אכן גם ממשלת מאָסקווא חשבה את שלום סטאָלבאָוואָ לטובה , יען כי עתה מצאה ידה להפוך את כל חילה וגבורתה אל מול אויבה השני , הגדול ונורא משוועציא— אל מול פולין •

§ 3 **מלחמת פולין וברית מנוחה** • במלחמת מאָסקווא עם פולין התהפכה ההצלחה מסבות בתחבולותיה , לעמוד חליפות לימין אחת מהן • הרוסים נִגפו לפני הפולאנים במערכה בשדה , אך הצליחו לגונן על עריהם גנון והציל ; אולם לא יכלו להוציא את סמאָלענסק מידי הפולאנים המחזיקים בה זה כמה • בין כה וכה נאספו מלאכי רוסיא ופולין על גבול ליטא ונדברו על אדות השלום , ואיש הבינים היה הסלאווי האנדעליוס (Ганделіусъ) ציר קיסר אוסטריא , ימים רבים

התוכחו המלאכים איש את רעהו, העתירו אמריהם והכבירו מלין, זה בכה וזה בכה, לא לעזר ולא להועיל · האנדרעליוס לא יכול וגם לא אבה לפלס נתיבה לשלום, וכה אמר למלאכי מאָסקווא: „הן אתם תכירו למלך את מיכאיל, והפר־לאנים יגידו כי וולאדיסלאוו הוא מלכבם, ולארץ אחת יֶשְׁנָם אפוא שני מלכים, ובכן אתם והפולאנים הנכם כאש ומים, ואיככה ישלימו אש ומים יחד ?" · המלאכים שבו איש אל ארצו והמלחמה נפרצה · בשנת 1617 יצא וולאדיסלאוו עם ההעטמאן חאָדקיעוויטש בראש החיל, להביא מלחמה בשערי מאָסקווא, להבקיענה אליו ולשום כתר מלכותה בראשו · שרי צבאות מאָסקווא שמעו כי הולך וולאדיסלאוו בחיל כבד ויתפלצו מאד, הערים דאָראָגאָבוזש וגם וויאזמא נכנעו לפני וולאדיסלאוו ויקבלו עליהם על מלכותו *) · אך קאלוגא לא נכנעה כי הנשיא פאָזשארסקי היה מגן לה, ומפני להט חרבו הנטויה נִחַת וולאדיסלאוו · אולם עד מהרה הגיח ממקומו גם ההעטמאן מרוסיא הקטנה להיות עזר לוולאדיסלאוו, וַיַּחֲרִב ערים רבות על דרכו ויתחבר אתו, ויקרבו יחדו אל מאָסקווא · מיכאיל התרפה ביום צרה, ויצר לו בראותו כי דרך כוכב־השבט גדול ונורא על שמי מאָסקווא, ויאמן כי רעה נגד פניו ויאמר: „אכן אות הוא כי תנתן העיר בידי וולאדיסלאוו" · ויקרא עצרה, ויקהל מן הכהנים, הבאָיארים וכל מַצָּבֵי עם הארץ לקחת מפיהם עצה, ולדעת אם נכונים הם לבוא במצור ולהִלָּחם בעדו · כל העם הנאספים ענו פה אחד, כי ישימו את נפשם בכפם לעמוד בעד אמונתם ומלכם, וגם בפעם ההיא שלחו ממאָסקווא ספרים אל כל ערי המדינות לעורר לב יושביהן לקום לעזרת המלך בכל נפשם ומאדם, לשלוח אנשים וכסף · העם שמרו את מוצא שפתיהם, כי חרפו נפשם למות, ויהדפו אחור ויגרשו את וולאדיסלאוו משערי העיר ומכל המקום אשר התנפל עליו · בין כה וכה הגיע עת הסתו והקור, וַיִּכְבַּד על וולאדיסלאוו להוסיף להִלָּחם · ויעזוב את מאָסקווא, וַיָּשָׁב וַיִּחַן על בית הנזירים טראָאיצא, אך גם שם אזלת ידו, ולא עצר כח לכבוש צור מעון זה · אז החלו דברי השלום בינו ובין רוסיא בכפר דעאולינאָ (Деулино) · שמה כרתו ברית מנוחה לארבע עשרה שנה וחצי שנה · על פי דברי הברית הזאת היתה סמאָלענסק וחלק ממדי־סיעווערסק לפולין לנחלה, ואת שבויי הרוסים המירו בשבויי הפולאנים, ויצאו ביום ההוא חָפְשִׁים המלאכים גאליצין ופילארעט · גאליצין מת בדרך (בגראָדנא) ופי־לארעט שב בשלום מאָסקוואה להשיב לבו על בנו המלך, ולהיות לאב לכל כהני רוסיא ·

§ 4 **המלחמה השנית ע״ד סמאלענסק** · ברית המנוחה הזאת לא השביתה את האיבה והמשטמה שבין רוסיא ופולין, ועד מהרה התגלע הריב · הפולאנים הקשו את ערפם ולא אבו להכיר את מיכאיל למלך, לא הזכירוהו בספריהם, וגם נשאו חרפה על שמו; את וולאדיסלאוו רוממו תמיד בשם מלך מאָסקווא ונשיאה הגדול, ויפחידו את רוסיא כי ישלחו אליה בן כוזב להרגיזה ולהרעימה; גם נפש הרוסים מרה על סמאָלענסק ועל שאר הערים הנקרעות מארצם ונתונות בידי

*) פקידי הערים האלה מוגי הלב ברחו מאסקוואה, ושמה ענשה אותם הממשלה קשה: את בשרם דשו בשוטים, את נכסיהם לקחו, ואותם שלחו ביד פשעם סיבירה.

זרים וצרים–לכן חכו למצוא תואנה להלחם שנית עם פולין. ויהי כעבור שלש שנים אחרי כרֹת ברית המנוחה, בקש הסולטאן מאת מיכאיל לבוא אתו במסרת הברית על פולין. ויאסוף המלך אספה רבה מכל יושבי הארץ, ויִוָעצו לב יחדו, ויחלטו למלאות רצון הסולטאן. אמנם כאשר החלו להזעיק את אנשי המלחמה, באה השמועה כי נבצרה מזמת הטורקים וישלימו את הפולאנים, על כן שמרה מאָסקווא את דבר המלחמה למועד אחר. בין כה וכה הכינה כל צרכי המלחמה, כלי נשק וצדה; ובראותה כי הרוסים נופלים מאד משכניהם המערבים בידיעת תכסיסי המלחמה, שכרה מבני הנכר אלפי מספר אנשי חיל יודעי מלחמה, ותשלח להביא משם כלי רובה לרב, וגם הפקידה את האָפיצערים הנכרים להורות וללמד את הרוסים סדרי מלחמה ומשטריה כמשפט אירופא—דבר אשר לא היתה בממלכת מאָסקווא לפני מיכאיל.

בשנת 1632 מת סיגיזמונד השלישי מלך פולין, ומדי התאספה שמה האספה לבחור לעם מלך חדש, חשבה רוסיא עת רצון לה להשליך טרף משני אויבתה, ותִּסַע את חיליה, השכונים זה ימים רבים לגבולות המערב תחת פקודת שר הצבאות שעאין, אשר נודע לתהלה על דבר אשר גָנַן על סמאָלענסק באמונת לבב וביד חזקה, ואשר יצא משבית הפולאנים עם פֿילארעט יחדו. ותהי ראשית דרכי המלחמה צלחה, עשרים ושלש ערים נכבשו לפני הרוסים, ושעאין שָׂם מצור על סמאָלענסק שמונה ירחים ורָזָה את יושביה; וכמעט נרצו הנצורים להסגיר את העיר ביד הרוסים, כי גבר הרעב בקרבה עד למאד, לולא חש ויבוא אליה וולאדיסלאוו עם ההעטמאן הליטאי חאָדקיעוויטש להושיעה. אז שֻׁנו פני המלחמה הרוסים הֻכו אחור מחומת העיר ונלחצו להִסָּגר ולחסות בסוללות ובתעלות אשר עשו מסביב למחנה, והפולאנים נהפכו עליהם להביאם במצור. בעת ההיא הסיתו הפולאנים את טאטארי קרים להתנפל על אוקריינא, וישמעו רבים מחיל הרוסים במחנה כי נחלותיהם שמה נתונות למשסה, ויטשו את המחנה לשוב לביתם ולדאוג לנפשם, ובתוך המחנה היו שערוריות ופרעות; הפקידים ושרי האלפים מבני הנכר שפכו לעג ובוז על אנשי החיל הרוסים, ובגאון לבם מֵאנו פעמים לשמוע לשר הצבאות וַיַּמְרוּ את פיו, גם רבו איש את אחיו וירצחו נפש. מלבד זאת מתו רבים במחנה מכבד הרעב והקור המשחית. וירא שעאין כי כשל כחו ויפלא ממנו לצאת מן המצור להלחם על מרומי שדה, וינסה לדבר שלום לוולאדיסלאוו, ויעזוב לו את הכבודה ואת כל כלי התותח וכלי המצור, ובצאת חיל התעלות והסוללות השחו השפילו עד לארץ את ראשי הדגלים לפני וולאדיסלאוו, ולא הרימו אותם עד אשר נִתַּן להם אות; וישב שעאין מאָסקוואה. אך שם קדמוהו השאת והשבר, בימים ההם לא היה עוד פֿילארעט בארץ החיים, והבאָיארים נשאו ראשם והחליפו כחם לשלוט בעניני הממשלה; הם שטמו את שעאין אשר הגדיל עליהם עקב וַיַּלְעיב בם טרם הרים לדרך פעמיו; כי בנַשְּׁקו את ידי המלך עָרַךְ לפניו את כל מעשי תקפו ויאמר, כי הוא עבד את עבודת הממשלה בעת אשר שאר הבאָיארים ישבו אחר התנור והכירים. על כן הלשינוהו כי בגד במלכות ויתן יד לוולאדיסלאוו. וישמע מיכאיל לדבריהם ויצו לעשות שפטים בשעאין

ובשאר פקידי החיל; את ראש שעאין וחבריו כרתו, ואת מקצתם שלחו סיבירה • וולאדיסלאוו נסע לרגלי הרוסים הנסוגים אחור לעלות על מאָסקווא, אך על יד העיר הבצורה ביעלא (Бѣла) נוקשה גבורתו, וגם הבהילתהו השמועה כי הטורקים מתפרצים בגבולות ארצו, על כן נֵאות לעשות שלום • בשנת 1634 על יד נהר פאָליאַנאָווקא (Поляновка) כָּרַת ברית עולם, אשרו וקימו הרוסים את דברי התנאים והברית אשר כרתו בדעאולינאָ, וגם שלמו כסף ענושים עשרים אלף רובל, וולאדיסלאוו עזב לנצח את כל משפטיו על כסא מאָסקווא, ויכר את מיכאיל למלך רוסיא *) • הנה כי כן כָּבֵד היה על רוסיא לרפאות שבריה אשר נשברה בימי המהומה, כי גדלו מאד •

5 § מבצר אזאוו וסיביר • מקץ ימי מלכות מיכאיל כמעט נאחזה רוסיא בסבך המלחמה עם טורציא • רוח רעה היתה תמיד בין שתי הממלכות האלה, רוסיא נטרה איבתה לטורציא על אדות טאטארי קרים, אשר עלו תמיד כארבה להשחית את ירכתי רוסיא, שבויים רבים לקחו ויובילום למכור בשוקי אזיא • לשוא התאמצה הממשלה לכפר פני הטאטארים, בשלחה כמעט מדי שנה בשנה מנחות אזכרה („поминки") להחאן ולשריו הקרובים אליו, לשוא חִלְּתָה פני הסולטאן לגעור בהטאטארים ולצוות עליהם לבל יוסיפו לענות את רוסיא ולעשקה באפס; וטורציא גם היא אך לריק בקשה את ממשלת רוסיא לעצור במרוצת קאזאקי הדאָן לבל ירדו אל ים השחור לשלול ולבוז את הטורקים יושבי החפים • הקאזאקים האלה לא הרוו נפשם השואפת קרבות בתגרות קטנות, ובהתחבר אליהם גדוד קאזאקי זאפאָראָזשיע אזרו חיל ויערכו מלחמה על אזאָוו (Азовъ) עיר המבצר; את מלאך טורציא אשר עבר דרך שם הכו נפש, ואת המבצר לכדו; ויהרגו את יושביה בעלי דת מחמד, ויוציאו לחפשי את שבויי הרוסים (1637) וישלחום מאָסקוואה לבשר את המלך, אפס מיכאיל צוה להגיד להם: „הרעותם לעשות, אשר באפכם הרגתם את המלאך ותחללו חקי עולם לבלתי נְגוֹעַ במלאכי המלכים לרעה, וגם את אזאָוו לכדתם בלעדי פקודתי" • ואל הסולטאן כתב לאמר: „הנה הקאזאקים תפשו את אזאָוו בעַוְלָה ובדמים, כי עם מְרִי הם ובני בליעל מאז מעולם; הלא המה אכרים בורחים ועבדים מתפרצים, אשר לא ישמעו לקולנו ולמצות פינו • אל נא תקצוף עלינו אחינו, בגלל החמס אשר עשו הקאזאקים הבוגדים באדם, כי לא מאתנו היתה נְסִבָּה, ורק ברצונם העמיקו שחתו; ואנחנו הן לא נעמוד לימינם לכסות עליהם, ולא נחפוץ לבוא בריב על אדותם גם אם תצוה להרוג אותם ולכלותם כרגע, כי זה כל ישענו וחפצנו לאהוב איש את רעהו אהבת אחים וידידים" . דברי שלום האלו היו שפת יתר, ולא הרגיעו את טורציא • בימי הבציר עלו הטאטארים כשואה על גבולות רוסיא והשחיתו דַיָּם, וההאן כתב מאָסקוואה כי מאת הסולטאן יצא הדבר על אשר כבשו הקאזאקים את אזאָוו • אמנם מלחמת פרס ומות הסולטאן מוראד הֵסַבּוּ את פני הטורקים מאזאָוו וממלכת מאָסקווא, ואך בשנת 1641 יצא הסולטאן אַבְּרָהם הראשון עם מאתים אלף אנשי

*) בשנת 1635 נעתרו הפולאנים להשיב להרוסים את גופת שוייסקי (עם גופות אשתו ואחיו) בכבוד והוד הובאה מאכקוואה ותקבר בקברות המלכים בהיכל ארכאנגעלסק .

חיל וישם מצור על אזאָוו · אפס הקאזאקים לחמו כנואשים מלחמת תנופה, וברעם גבורתם הציקוהו לעזוב את המצור ולפנות עֹרף, ויוסיפו הקאזאקים וישלחו מלאכים לבשר את נצחונם הגדול הזה למלך, להודיעו כי עתה הנם בעירום ובחסר כֹּל וכי גם פיח השרפה אזל מכליהם, ולחלותו כי יתמוך בידם ואת אזאָוו יקח תחת זרועו הרמה · מיכאֵיל הבין מאד כי השלטון על אזאָוו ייטיב הרבה לארץ ממשלתו, כי המבצר הזה יהיה לה למוח, וממנו יוכלו הרוסים לגדור ולחסום את הדרך בעד הטאטארים מהתנפל כפעם בפעם; אך גם לא נפלא ממנו כי בעקב הדבר הזה תבואנו מלחמה קשה וארוכה עם הסולטאן העזוז והאדיר, וכי לנהל את המלחמה נחוץ הון עתק ואנשי חיל למכביר · על כן קרא המלך אספה גדולה מן הכהנים ומכל עם הארץ להמתיק אתם סוד, אם לעשות כמשאֶלת הקאזאקים או לחדול · ויהיו קרואי העדות כמאתים איש, וכל אחד מהם חִוָּה דעתו בכתב על הגליון · כֻּלָּם הגידו כי רצון המלך קדוש להם, וכחפצו כן יעשה, וכי נכונים הם להקדיש בגלל המלחמה כסף ואנשים כמסת ידם · אולם רבים מהם גלו אזנו על ארות מצב הארץ המורה מאד, ועל הרעות והפרעות אשר הביאו עליהם עֹני ומחסור; אצילי ערי הצפון התלוננו על השופטים והרודים בעם, הלוקחים שחד והבוצעים בצע לבנות להם בתי חומה גבוהים ורמים · אצילי ערי הנגב גם הם התאוננו כי שופטי מאָסקווא במשפטיהם הנלוזים הרעו להם יתר הרבה מן הטאֿטארים והטורקים · הסוחרים כתבו כי סוחרי אשכנז (בני הנכר) ופרס יניעו ויפריעו את הליכות מסחרם ויביאו להם נזק גדול, וכי מְלַחֵץ הוואָיעוואָדים מטה ידם, ראשי המושבות והכפרים שפכו לבם, כי מסבות השרפות עבודת הממשלה והמסים הכבדים נָמַקּוּ וַיִּוָּרֵשׁוּ · ממוצא המענות האלה ראה המלך כי אם רוח העם נאמנת לו עד מאד, לא יעצור כח להלחם על טורציא האדירה, ובכן טוב לו לכונן סדרים בארצו פנימה מלהתגרות עם אויבים בחוץ; גם המלאכים אשר שֻׁלחו לשום עינם על מבצר אזאָוו שבו והגידו כי חומותיו מבֻקעות וקירותיו הֻכו רסיסים · אז שלח המלך את פקודתו אל הקאזאקים לעזוב את המבצר, וישמעו אליו; אך בטרם יצאו עֵרוהו עד היסוד בו ולא השאירו אבן על אבן ·

אמנם אם לא הצליחה רוסיא בימי מלכות מיכאֵיל לתקוע יתד במקום נאמן בקצה ירכתי הנגב, וגם על פי שלום סטאָלבאָווא ופאָליאַנקא, אשר כרתה עם שוועציא ופולין, רָחקה מאת עַמי המערב הנאורים, הנה הוסיפה להרחיב גבולותיה ברחבי צפון אזיא, לכונן שמה ערי מושב, להביא אליהן חקי חיי אירופא ולנטוע את עץ הדת הנוצרית · בימי מיכאֵיל נספחו על ארץ רוסיא נחלות שוממות, הדורשות אנשים לשבת עליהן לעבדן ולשמרן, עד כדי שבעים אלף פרסאות · כי הקאזאקים הנותנים בישמון דרך ובמדבר תהו מסלה, חדרו כפעם בפעם בקרב הערבות שעל יד הנהרות הגדולים, ויחתרו ללכת הלוך וקרב אל ים המזרח ולגבולות קיטאיי, ובכל המקומות אשר עברו בהם הביאו את עֲמָמֵיהם תחת עֹל רוסיא, ויעלו עליהם מס, אך לפעמים הכבידו ידם על הנכנעים והעלו חמת אפם עד כי קמו על לוחציהם וקבעו את קובעיהם נפש. על הארצות החדשות בנו להם הרוסים ערים קטנות ויעבדו את האדמה;

ותָּרים יודעי מחקרי ארץ שלח המלך אל חבל נהר לענא (Лена) לתור את כל המקומות אשר יצלחו לעבודת האדמה, ויעבר קול בכל מלכותו וגם במכתב: מי החפץ, יַעַל לשבת שמה· הממשלה חִזקה ידי העולים וַתְּנַשְּׂאֵם בסוסים ובכלי האדמה ובהנהגות שונות·

6 § דברי רוסיא עם אזיא ואירופא· בעלות מיכאיל על הכסא החלה רוסיא לקחת דברים עם מלכי הארצות, אחרי אשר חדלו בימי המהומה והמבוכה, ימי צלמות ולא סדרים· והנה יען כי היתה טורציא בזעף עם פולין על דבר קאזאקי הזאפאָראָזשיע, נטתה אחרי ממשלת מאָסקווא; אך קאזאקי הדאָן אשר עלו דרך ים השחור לעשוק את הטורקים, ואשר חִשְּׁבָם הסולטאן לעבדי רוסיא, הפריעו את השלום והעירו רוח מדנים. אולם עם פרס היתה רוסיא באהבה ואחוה, והשאך עבאס הגדול מִלא את בקשת מיכאיל לשלוח לו בשנת 1617 למנחה נטילי כסף בערכך שבעת אלפים רובל·—הטאטארים הנאָגאים, אשר בימי המהומה נתקו את מוסרות רוסיא והשליכו עבותותיה מעל צוארם, שבו אליה לקבל עֹל מלכותה, ואת השבויים הרוסים הוציאו לחפשי ממסגרותיהם· גם עם שוועציא היתה רוסיא באהבה רבה· גוסטאוו אדאָלף שָׂנֵא את פולין וגם ידיו היו מלאות מלחמה בגערמאניא, על כן שקד להתרועע למיכאיל ולהוכיח לו כי הברית הקאטולית אשר כרת הפאפא עם בית האבסבורג ועם מלך פולין תמיט רעה ויגון לא על מלכי הפראָטעסטאנטים לבד כי אם גם על ממלכת מאָסקווא; והיה בעלות יד בעלי ברית הפאפא על שוועציא, יהינו אחרי כן לעקור ולשָׁרש גם את הדת היונית מתחת השמש, „ואנחנו בראותנו כי נִשְּׂקָה אש בבית שכננו, עלינו להביא מים ולעזור לכבות את הבערה, לבעבור נציל בזאת גם את ביתנו וכל אשר לנו" · ומלאכי שוועציא דברו על לב המלך, כי גוסטאוו וחילו הנה הִנָּם כחומה נשגבה על ממלכת מאָסקווא, וכחלוץ העובר לפניה ארצה גערמאניא ללחום את מלחמותיה· ובכן התרצה גם מיכאיל ויתן לשוועציא הרשיון לקנות לה ברוסיא צרכי אֹכל נפש וזפת וסעליטרא; ומשנת 1631 בא מלאך שוועציא לשבת במאָסקווא תמיד, כמשפט הרעזידענטים בימינו·—ראה ראינו כי אנגליא והאָללאנדיא הועילו לברית השלום בין רוסיא ושוועציא; ויעקב הראשון מלך אנגליא שלח למיכאיל עשרים אלף רובל למען תמצא ירו ללחום עם וולאדיסלאוו· בכל זאת כאשר בקש דשאָן-מעריק מלאכו מאת ממשלת רוסיא לתת לסוחרי אנגליא הרשיון לעבור דרך הוואָלגא ארצה פרס לסחור אותה, אסף המלך את נכברי הסוחרים וישאל את פיהם, והם ענו יחד כי הרשיון הזה יַסֵּב להם נזק רב ועצום, וכי נכונים הם לסבול בדומיה את הנזק, אם תביא אנגליא במחיר הרשיון רב כסף לאוצר המלך, או אם יואילו סוחריה להרים תרומת המכס מן הסחורות המוּצָאוֹת מפרס, על כן חדל מעריק מלבקש עוד; וגם את פני מלאך האָללאנדיא לא נשאו לדבר הזה·— מיכאיל היה הראשון אשר באו אליו מלאכי צרפת· בארץ ההיא מָלַך בימים ההם לודוויג שלש-העשרה, וישלח גם הוא מלאכו לבקש לתת לסוחרי ארצו לעבור דרך רוסיא לפרס· בשפתי חן ובהשכל ערך המלאך לפני מיכאיל, כי טוב לו לכרות ברית עם צרפת, יען כי קיסר אשכנז כרת ברית עם מלך פולין, ויוסף

לאמר: „הן מלכי והוד מלכותך מהללים בכל קצוי ארץ, ואין יש על פני תבל מלכים גדולים ואדירים כמוכם. עבדיכם ישמרו כל מוצא שפתיכם ולא ילכו בדרכי האנגלים והבראבאנטים (ההאללאנדים) ההולכים בשרירות לבם לעשות איש כישר בעיניו, והנם קונים סחורות קלות הערך בספרד ומוכרים להרוסים במחיר רב, אמנם הצרפתים ימכרו להם כל מערבם ומרכלתם בזול". הבאיארים השיבו ריקם גם את פני מלאך צרפת. באמרם כי יכולים הצרפתים לקנות סחורות פרס מידי הסוחרים הרוסים. גם דאניא נסתה לשוא לבקש נתיבה לפרס ואזיא דרך רוסיא. בין דאניא ורוסיא קרה מקרה כזה: מיכאיל שלח מלאך אל כריסטיאן הרביעי מלך דאניא ויבקשהו לשלוח לו את בנו וואלדעמאר לחתן, ורק בטרם יבוא במסורת החתונה יעבור בברית הפראוואסלאוויא, וימאן כריסטיאן לעשות כן, ויוסף מיכאיל לשלוח שנית את המלאך להודיע כי יש לאל וואלדעמאר להשאר ברוסיא באמונתו באין מכלים דבר. ויבוא וואלדעמאר מאסקוואה (1644) ויקבלו פניו בששון ובדי גיל, אפס אלצוהו להמיר את אמונתו. ויהי בראותו כי יעצרוהו מלשוב לארצו, ויַנס לברוח בהחבא ודמי אדם נשפכו ארצה; והנה בעת אשר לא ידעה הממשלה מה לעשות בוואלדעמאר חֲתַן הדמים, לקחה דברים גם עם פולין על דבר הכוזב לוּבא (Лyба). אבי האיש הזה מן השליאכטים מת עליו בעודו ילד קטן, ויאספהו שליאכטיטש אחר אל ביתו, וכאשר גדל הנער הביאו והציגו לפני קהל האספה, ויאמר כי הוא בן מארינא מנישעק אשר ילדה לדמיטריי והיא הפקידה בידו את הילד לשמרו ולגדלו. וישמחו עליו הפולאנים ויתנוהו אל המזכיר לעוו סאפיעהא (אחי צורר רוסיא ומחריב ארצה בימי המהומה), ויקצבו לו כסף חֻקו, אף שלחוהו ללמוד דעת בבית נזירים רוסיי. אפס אחרי כרתה רוסיא ברית שלום אמת עם פולין שכחו את לוּבא, וילחץ לעבוד עבודה למצוא לחם לאכול ובגד ללבוש—ושם הכבוד „בן מלך מאסקוואֿ" אשר קראו לו בפולין היה בעוכריו, כי מיכאיל ביד מלאכו דרוש דרש מאת ממשלת פולין את האיש הזה, פן יהיה לו למוקש, אך היא מֵאֲנָה להסגיר בידו את לוּבא הנקי מכל רע להוציאו אל הורג, ותאמר כי ימהר להתגלח. אפס מלאך רוסיא ענה ואמר לה: „כי גם גרישקא אָטרעפיעוו היה נזיר מגֻלח, ובכל זאת הביא על רוסיא רעה נוראה" ותעתר לעשות כדבר המלאך.

§ 7 הפאטריארך אבי המלך. אחרי מות הפאטריארך הערמאגען לא בחרו באחר תחתיו, כי חכו העם לתשובת פילארעט מן השביה למלאות את מקומו, ויהי בשובו הפצירו בו ויהי לפאטריארך. ויען כי היה חכם לב ומבין בהליכות עולם, היה זרוע לבנו המלך וצלו על יד ימינו; ובחכמתו חִזק את עמודי הממשלה, אשר רופפו מאד וחשבו לנפול בימי המהומה והמבוסה. כל עניני המלכות הובאו גם אליו, מלאכי חוץ לארץ באו להתיצב גם לפניו, ובכל ספרי הפקודות והדתים נזכר עם שם המלך יחד גם שמו בתאר „מלך גדול וקדוש למאס־קווא ולכל ארץ רוסיא". כמעט בא פילארעט החצרה, הסיר מעל פני בנו הרך וטוב הלב את הבאיארים הנוכלים אשר סביב שתו לו, ויהפכו את חסדו וטובו לרועץ, לנַצֵל את עם הארץ ולעשות עשר ולא במשפט. אך חכמתו ודעתו לא

עמדו לו להכחיד כלה את לוקחי השחד, מְעֻוָּתֵי משפט ומטי דין. ביתר שאת פקחו המלך ואביו את עיניהם לכלכל את אוצר המדינה, אשר דלל וחרב בצוק העתים; ויהי כבד מאד לאסוף את המס ותרומת הגלגלת בסדרים ישרים ונכחים. כי ערים וכפרים רבים היו לחרבה ולשמה, ויושביהם ברחו על נפשם ונפוצו אל כל רוח. אנשי המושבות ממדינות רחוקות באו לשבת במאָסקווא ובערים סביבותיה, ויסתתרו בבתי מכיריהם וקרוביהם, אשר כתבו ידם אל הבאָיאָרים, הכהנים ובתי הנזירים, לבעבור יתפטרו ממשא מלך ושרים, והנשארים צעקו מרה כי שרותיהם שוממים וידם קצרה מלשלם את המס, ויבקשו חסד והנחה. מלבד זאת הנה באו מכל הערים מכתבי תלונה על פקידי צבא הערים (וואָיעוואָדים) הלוחצים את העם בזרוע נטויה. על כן קראה הממשלה מכל ערי המדינות והמושבות אנשי בינה מכל מצבי העם, להגיד איש איש את מחסורו מקום מושבו, ואת האופנים אשר על פיהם תוכל הממשלה להשכיל להיטיב. בסוד האספה הגדולה החליטה הממשלה לשלות סופרים ושוטרים לפקוח עיניהם על מצב העם במקומותיו למושבותיו, ולכתוב בספרים את נכסי כל האנשים המחֻיָּבים לשלם מס ולתת תרומת הגלגלת, להעריך לפיהם את תכן המס („писцовыя книги"), ולהשיב בחזקת היד את הנברחים אל המושבות והערים אשר ישבו בהם בראשונה. על הסופרים והשוטרים צִוָּה במפגיע לבל יקחו שחד, פן יענשו משפט מות. אך האנשים האלה החטאים בנפשותם לא יראו אלהים ומלך ויעברו את המצוה: אשר נתן להם שחד המעיטו את ערך נכסיו, ואשר לא כפר פניהם במנחה הרבו את ערך נכסיו שלא כדת. בתחלה הסירה הממשלה את הפקידים ושרי הערים אשר שלחה לערי המדינות כי הרבו הרע וצעקת העם עליהם עלתה תמיד לפניה, ותתן רשיום לכל הקהלות לבחור מתוכן שופטים ושוטרים, כמשפט העם בימי איוואן הנורא. אפס יען כי על הנבחרים האלה נטל החוב לנגוש בעם ולהביא את מתכֻנת המס אל אוצר הממשלה באין נגרע דבר, מֵאֲנוּ הטובים בעדה להִבָּחֵר, ותלחץ הממשלה להוסיף שְׁלוֹחַ פקידיה ושוטריה, ולהוסיף שָׁמוֹעַ תלונות העם על רָעַת מעלליהם; וביתר עז הרבו הפקידים שערוריות בסיביר ובירכתי הארץ, גם שודדים רבים, שרידי ימי המהומה והמבוכה, התהלכו וישוטו במלא רחב הממלכה— וימעט מאד אֹסֶף המס, ויהי מגערת באוצר הממשלה, אשר על כן נאלצה לתת בחכירה גם מסחרים קטנים ומצערים להרבות תבואתה, אך הקשיבה אחרי כן להמון המתאוננים ותבטל את החכירות האלה.

דעת לנבון נקל כי כל הפרעות האלה הפריעו גם את הליכות המסחר, אשר לא העשיר אז את בעליו ולא הרים קרנם בכבוד. סוחרי רוסיא לא יכלו להתחרות עם סוחרי בני הנכר, והתאמצו תמיד כי תאסור עליהם הממשלה מבוא לרוסיא. אולם גם הממשלה גם העם שמחו מאד בבוא אליהם חרשים ואמנים ליסד בארצם בתי מלאכה וחרשת המעשה, להחיות עם רב מן הרוסים וללמד ידיהם למלאכת מחשבת. בימי מלכות מיכאיל רבו בתי מלאכה כאלה יותר מאשר בימי המלכים לפניו. אז יסד סוחר האָללאנדי על יד טולא בתי חרשת לָצֶקֶת כלי תותח, כדורי עֹפרת וכל כלי ברזל, וכמוהם נוסדו במקומות אחרים. הממשלה האירה

פניה אל האֻמָּנִים מבני הנכר ותתן להם זכיות ומשפטים טובים, ותצו עליהם לְלַמֵּד את הרוסים ולבלתי העלים מהם כל מלאכה ואומנות ·

§ 8 **תקוני ספרי העבודה, ההשכלה והיהודים** · בימי המהומה והמבוכה נשבתה מלאכת הדפוס בארץ, ובמלוך מיכאיל החלו שנית להוציא לאור ספרים שונים · ויהי בבוא המרפיסים להדפיס ספרי התפלה והעבודה ראו והתבוננו, כי המעתיקים בזדון או בשגגה העוו את הנוסחאות, הרבו שגיאות לאין מספר, ויספחו אל הספרים האלה ואל המנהגים הכתובים בם ענינים רבים, אשר לא הטבעו על אדני אמונת הכנסיה היונית *) · והנה עברו ימים כבירים למן העת אשר התלוננו חכמים חקרי לב על המְשׁוּגוֹת ועל חרולי הטעיות, אשר עלו בספרי התפלות, אך איש לא נועז לתקנם ולהסיר חֶלְאָתָם · אז התעורר מיכאיל, וַיִּפְקֹד את הארכימאנדריט דיאָניסי (Діонисій) אלוף בית הנזירים טראָיצא (פרק לט § 4) לִצְרֹף וּלְלַבֵּן את ספרי העבודה כיד שכלו הטובה עליו בידיעת דתם · אפס אנשים נבערים ונמהרי לב, אשר כמעט לא ידעו קרוא וכתוב, האשימו את דיאָניסי כי רוח כפירה וכחש נוססה בו, ויתנוהו במשמר בית האסירים, ויענוהו וימררוהו ורבו, כי מֵאֵן לְכַפֵּר פני שופטיו בשחד · אכן בבוא מאָסקוואה הפאטריארך מירושלים, הוכח הוכיח לפילארעט כי לא נמצא עולה בהמתקנים ופעלם צדק וישר, ורק אז הוציאו את דיאָניסיי מבית כלאו · אולם מלבד תקוני שגיאות ספרי העבודה, נאלצה הממשלה, לתקון מדות הכהנים אשר השחיתו את דרכם על הארץ, ומה גם בסיביר הרחוקה · פילארעט יסד בית ספר יוני־רומי (Греко-латинское училище) לבעבור יחנכו שמה כהנים שומרי אמונה ויודעי דת ודין ·

אמנם אף כי המנהגים העתיקים נשמרו בימי מיכאיל בכל תקף ועז, ואיש לא הזיד לנגוע בהם כמלוא השערה, ואת כל מנהג חדש זרו הלאה וירדפו את המחזיק בו עד מות (כרתו את חוטם האיש המעלה עשן עלי מרורים מפיו), בכל זאת נתנה הממשלה את בני הנכר לבוא אל תוך הארץ לרב, ועין בעין ראתה כי דרושים הם מאד לחפצה, לחוקה ולסעדה; הכירה יתרון הַכְשֵׁר דעתם בחכמה ובכל מלאכת מחשבת, והבינה כי נחוץ לַעֲמָּה לקחת מפיהם תורה · ובכן שָׂמָה אותותיה אותות, וַתְּבַשֵּׂר כי לא ירבו הימים וסדרי ממשלת מאָסקווא עם הליכות חיי הרוסים יהפכו וְיִשְׁנוּ לטוב, וכי קרבה העת אשר בה תתקרב רוסיא אל עמי מערב אירופא, להתענג ולמוץ מזיז חכמתם · גם מיכאיל קרא אליו מהאָלשטיניא את החכם המהֻלל אַדַם אָלעארי (Адамъ Олеарій) בתור תוכן, יודע מחקרי ארץ וחכמת המדידה, והוא השאיר אחריו ברכה ספר על אדות רוסיא, אשר ישיתוהו סופרי דברי הימים למעין ולמקור נאמן, ועל פי המלך העתיק ספר תכונת צבא השמים (קאָסמאָגראפיא) משפת רומית לרוסית ·

---

*) כל הענינים הזרים האלה לא היו בעקרי דתם, כי אם בדברים קלים וקטני הערך, למשל: הטועים אמרו כי נכון לכתוב שם משיחם ביו״ד אחת ולא בשתים, לכפול את ההללויה ולא לשלשה, לתוות תו אמונתם בשתי אצבעות ולא בשלש, לעבוד את העבודה על שבע חלות מצות ולא על חמש, ועוד דברים טפלים לדת כאלה וכאלה, אשר בימי מלכות בן מיכאיל היו נסבה להכות את האמונה לבקיעים (ראסקאלים) ולפרוץ פרץ רחב בדת הפראוואסלאוויא (פרק מב § 4) ·

והנה אם החלה שנאת הרוסים לבני נכר הארץ ללכת הלוך וחסור בחצר המלך ובעיני הממשלה, היתה שנאתם ומשטמתם ליהודים כבראשונה: שבעת הבאֹיארים אשר נהלו את הארץ בכל ימי המהומה והמבוכה בבואם לערוך בספר את פָּרָשַׁת התנאים אשר הִתְנוּ עם זשאֶלקיעווסקי על דבר מלוכת וולאדיסלאוו במאָסקווא (ל״ט § 1) ואשר חתמו ידם עליהם בשבעה עשר ליאנואר שנת 1610, כתבו גם את התנאי הזה: „לבל יביאו הפולאנים אתם כל יהודי, בין שהוא סוחר, בין שֶׁעָסְקוּ בדברים אחרים״ *); וסוד הבאֹיארים הזה בפתשגן הכתב על אדות בחירת מיכאיל הזכירו לפניו את כל הרעות אשר עשה להם דמיטריי הכוזב הראשון, וחשבו לו לעון כבד מנשוא „אשר הביא אתו גם את היהודים מרצחי האלהים („богоубійцы״) לחלל בזאת את הקדש״ **).

בשנים עשר לחדש יוני שנת 1645 נאסף מיכאיל אל עמיו, וכל יושבי הארץ נשבעו שבועת אמונים לבנו אלעקסעיי (Алексѣй), אשר ילדה לו אשתו השניה יעוודאָקיא למשפחת סטריעשנעוו, והוא בן שש עשרה שנה בעת ההיא. ויען כי בימי המלך הזה החלה ההשכלה לחדור לרוסיא המזרחית מרוסיא המערבית, אשר באה לקבל עליה על מלכותו, וגם לָחוּם נלחם בעדה עם ארוניה לוחציה, על כן בטרם נחֹק בספר את העתים אשר עברו על רוסיא בימיו, נעביר לפני הקורא את פרשת דברי מצב רוסיא־המערבית, והיו לו לזכרון במקום שֶׁיְּדֻבַּר בה.

פרק מא מצב רוסיא המערבית במאת שש העשרה ובחצי מאת שבע העשרה, בהיותה לנחלה לממלכת פולין וליטא.

§ 1 **פעֻלת השכלת פולין על רוסיא המערבית**. אלה מדינות רוסיא המערבית אשר נספחו על ממלכת פולין וליטא, בשמותיהן לפלגותיהן: I רוסיא הלבנה (Бѣлая Русь), תכונתה לפאת צפון, על יד הנהרות ההולכים ושוטפים אל הדניעפר מלמעלה, על יד הניעמאן מלמעלה, ועל יד הדווינא המערבית, וַתָּכֶל בקרבה את מדינות פאָלאָצק, מינסק וחלק מסמאָלענסק, כפי חלוקת הארץ בימים הראשונים. II רוסיא הקטנה (Малая Русь) או אוקריינא, תכונתה על יד מורד הדניעפר לפאת נגבה, ותכיל בתוכה את מדינות קיעוו, טשערניגאָוו וחלק פסיעווערסק. III חבל הארץ אשר אצל־היערים (Подлѣсье) תכונתו על נהר פריפעט. IV וואָלין ופאָדאָליא על נהר בוג מלמעלה. V רוסיא האדומה (Червенная Русь) היא מדינת גאליציא לפאת מערבה. VI חבל הארץ אשר אצל־פולין (Подляхія) הלא הוא חלק המערבי ממדינת גראָדנאָ, מקום מושב היאטוויאַגים בשנים קדמוניות. כל המדינות האלה יחד נִקבו בפי קוראי הדורות בשם „רוסיא המערבית״.

כאשר כבשה ליטא תחתיה את רוסיא־המערבית החלו המנצחים ללמוד את דרכי המְנֻצחים וללכת בארחות השכלתם: שפת רוסיא ודת הנוצרית־היונית, היא

*) Соб. гос. грам. II с. 406.
**) Соб. гр. I. 515.

הפראוואסלאוויא, היו שַׁלָּטות בחצרות נשיאי ליטא ובהיכליהם · אולם למן העת אשר חֻברו פולין וליטא תחת שרביט מלך אחד, פעלה השכלת פולין ומשפטי אזרחיה פְּעֻלָּה רַבָּה ועצומה על ליטא ועל רוסיא־המערבית גם יחד · כי גם בארצות האלה קמו בקרב העם והתנשאו עליו אדירי הארץ הגדולים (Магнаты) הלא המה שרים רמי היחש ורבי המעלה, אשר משלו בנכסים רחבי ידים; והאפרתים הצעירים (Шляхта) בעלי הנחלות הקטנות · האדונים האלה, האדירים עם הצעירים, דבקו בהליכות חיי הפולאנים, החזיקו במנהגיהם, וידיהם יסדו גם בסודם ובקהלם אֲסֵפוֹת גדולות וקטנות (Сеймы и сеймики), להביא במשפט את חקי הממשלה ומשפטי פיה, ולדאוג לנפשם ולקניניהם · פְּעֻלַּת השכלת פולין מצאה לה מהלכים לראשונה בהיכלי נשיאי ליטא, ומשמה יצאה ונפוצה על פני כל הארץ · יאגעללא עוד דבר אל העם רוסית, אולם בניו דברו אליהם פולאנית; בכל זאת בספרי הפקודות והמשפטים תשתרר לשון רוסיא כל ימי מאת שש העשרה וגם שבע העשרה *) ·

מדינות רוסיא המערבית נחלקו בידי הפולאנים כחלוקת ארצם, וגם מֻנּוּ בהן שרים ופקידים כמנהגם · להערים הגדולות, כווילנא, קיעוו, פּאָלאָצק, וויטעבסק ומינסק נתנו נשיאי ליטא ומלכי פולין את הזכות לכונן בעדתם את סדרי ערי אשכנז, הנודעים בשם „משפטי מאגדעבורג" („Магдебургское право") אשר פשטו אז בארץ פולין · שרש דבר המשפט הזה הוא, כי אזרחי הערים אשר להן המשפט, לא סרו למשמעת פקידי הממשלה, שופטיה ושוטריה, כי אם למשמעת השופט הראש (Войтъ), אשר הקים להם המלך מקרבם, מן עדת אציליהם, והוא עם הבורמיסטרים והרייצמאנים (ראטהמאננים), הנבחרים מקהל האזרחים, עשו דין ומשפט בעיר · לעיר כזאת נִתַּן סֶמֶל (הֶערב) מיוחד, חותם ודגל, וגם לכל חברה מבעלי המלאכות נִתַּן דגל לבדה · לבעלי המלאכות אשר בתוכה עשתה הממשלה הנחות ממסים שונים, וסוחרי ערים אחרות לא יכלו לסחור בה רק במדה גדולה ולא בקטנה ·

בדברי משפטי רוסיא המערבית הושמו לחק גם דינים ומשפטים פולאנים, וכל המשפטים יחד, חדשים גם ישנים, אֻספו ולֻקטו אל ספר אחד הנקרא בשם „הסטאטוט הליטאי" („Литовскій статутъ") · רֻבי חקי הסטאטוט נקבצו בתחלה על פי סיגיזמונד הראשון · בימי סיגיזמונד אויגוסט בנו שמו על המאסף הזה נוספות וימלאו את חסרונותיו, ויאשרוהו ויקימוהו באספת ווילנא, בשנת 1566 · אמנם בהתחבר פולין וליטא לַאֲחָדִים על פי אספת לובלין (§ 2) נלחצה הממשלה להוסיף על הסטאטוט עוד ענינים שונים, ולחדש פני חקים רבים לבעבור ישתוו וְיִכּוֹנוּ יחד עם חקי ממלכת פולין · מרבית העבודה הכבדה הזאת נעשתה בידי איש הכם

---

*) ברבות הימים התערבו מלות רבות משפת פולין בשפת רוסיא המערבית, בכתב ובדבור פה, ותחץ לשתי לשונות שונות מעט זו מזו: ללשון רוסיא הלבנה, ולשון רוסיא הקטנה. אך בכל זאת נחשבו שתיהן לשפות רוסיות ולא פולאניות, יען כי לא נמצא בהן לא הברת הנחירים אשר לשפת פולין, ולא הנגינה התמידית על התנועה שלפני האחרונה, גם תשמורנה את המשקלים והנטיות אשר לשמות ולפעלים רוסים, ועוד דברים כאלה המעידים כי ממקור רוסיא מוצאן, והיא הורתן ויולדתן ·

לבב וכביר רוח, המזכיר הליטאי לעוו סאַפּיעהאַ, בפקודת המלך סטעפאן באַטאָרי. את הסטאטוט בתבניתו ובמתכנתו החדשה קימו והחליטו לחק ולא יעבור בימי מלכות סיגיזמונד השלישי, בשנת 1588; אחרי כל הדברים האלה נדפס בפעם הראשונה בשפת רוסיא. בחשן המשפט הלזה מפרש ומבאָר בִּרְחָבָה משפטי השליאַכטים וזכיותיהם, וסדר עריכת הדינים בבתי המשפט. השופטים שפטו את העם משפט גלוי (гласный судъ) לעיני כל הבאים לעמוד ולשמוע. בדיני נפשות נמצאו בהסטאטוט חקים ומשפטים יְסוֹדָתָם בהבלי אמוני שוא, ירושת פליטה משנות הבינים: להביא את הרוצח ולהציגו לפני גופת הנרצח, לבעבור הוכיח פשעו על פניו, כי על פי אמונה נושנה יתאדם בשר המת בקרוב אליו רוצחו לענוש ולשפוט את המכשפים, המנחשים והקוסמים, ועוד דברי תפל כאלה. בווילנא היה בית דין הגדול (טריבונאל) לכל ארץ ליטא, אך לעתים מזמנים בשנה בא לשבת בנאָווגאָראָדעק ובמינסק. בית־דין הגדול לרוסיא דרומית המערבית היה בלוצק, אחרי כן התחבר לבית דין הגדול אשר בלובלין ויהי לבית משפט אחד לכל מדינות פולין הקטנה; ובית דין הגדול לפולין הגדולה היה בעיר פעטרקאָוו.

§ 2 **אחדות פולין וליטא ע״פ אספת לובלין.** מלכי פולין לבית יאגעללאָ שמו עינם ולבם להרחיב גבולות המסחר בארצם, להרבות עבודת האדמה ולהגדיל כל מלאכת מחשבת וחרושת המעשה, וימי ממשלת היאגעללאָנים הנה הִנָּם תּוֹר הזהב לארץ פולין: שלום ורב טוב פרו אז בקרב הממלכה פנימה, וגם נחלה תפארת ויקר מכל מלכי הארצות מחוץ. מלבד זאת הנה שקדו והתאמצו המלכים האלה לחבר את פולין וליטא עם רוסיא דרומית המערבית לממלכה אחת בהליכות עולם, לממלכה אשר רק שם פולין לבד יִקָּרא עליה, ומדינותיה לא תבדלנה אשה מעל אחותה לנצח. אפס שרי ליטא וחוריה הניאו את דְּבַר האחדות הזאת, מיראתם פן יֵקַל ערכם הרם וְיִדַּל כבודם בפרוץ גם בין אצילי ליטא משפטי החרות והדרור אשר לשליאַכטי פולין. מלבד זאת היו בעוצרי הדבר הזה השנאה הישנה אשר מדור דור בין הפולאנים והליטאים, וגם קנאת הדת; כי רבים מחורי ליטא ואפרתיה באו בברית הפראָטעסטאנטים, ועל התאמצם מאד להתיצב לשטנה נגד הנוטים להתאחד עם הפולאנים הקאטולים, לבם הגיד להם כי לא ישגא אחריתם אם יבואו בקשר אמיץ עם פולין. ויאמרו: „הן הפולאנים ידבקו אל ליטא, כהדבק הדבורים אל הפרחים, למוץ את לְשַׁדָּהּ ולהשליכה מעל פניהם". אחרי מות סיגיזמונד הראשון עלה על כסא פולין סיגיזמונד השני אויגוסט. אמו המלכה אשר היתה מזרע מלכי איטליא, קנתה לה שם רע בפולין על דבר רָדְפָהּ אחרי כבוד בלי מצרים, אהבתה הגדולה לבצע והון רב, ועל דבר אשר עוררה תמיד מדנים בהיכל המלך, ותסכסך את השרים הקרובים למלכות איש ברעהו. המלכה הזאת גדלה את בנה על ברכי הענג ותפַנֵּק נפשו מנער עד בלי די, ובגלל כן גם בהיותו לאיש ולמלך היה בעל רוח רפה, רך לבב ואוהב את הבטלה והשעשועים; ובלכתו ערירי נכרת זרע לבית יאגעללאָ, וַיִּנָּתק גם פתיל המלכות אשר הצמיד את פולין וליטא יחד. האנשים הנוהים אחרי אחדות פולין וליטא, ראו זאת מראש ויחרדו, וייצר להם פן בהִנָּתק הפתיל הזה תִּפָּרֵדְנָה הארצות אשה מעל רעותה, כימי היותן

בטרם ישבו היאגעללאנים לכסא, על כן חגרו מתניהם ותתרו בכח להחיש להוציא את האחדות לפעלת אדם בעוד המלך חי. אולם המזכיר הליטאי ניקאלאיי ראדזיוויל היה להם לאבן נגף והפריע את עצתם, כי הוא היה פראטעסטאנט ומקנא קנאת דתו ועמו בכל נפשו ומאדו, ודבריו היו נשמעים למלך (אשר לקח לו את אחות ראדזיוויל לאשה בסתר, ולא נאות לתת לה ספר כריתות למורת רוח אמו המלכה ולמרות עיני הסענאט). אפס במות ראדזיוויל רמה ימין השרים החפצים באחדות פולין וליטא, ויטו אחריה גם את לבב המלך.

בשנת 1569 היתה האספה ארוכת הימים בלובלין, ושם נחתך משפט אחדות פולין וליטא. הן אמנם מגני ארץ ליטא התיצבו נגד המלך ויאמרו לדבק לא טוב, אך הוא הפחידם כי אם יוסיפו להקשות ערפם ולהחזיק במריָם יקח מידם את הנחלות, אשר השליטם עליהן לאכול מפריָן כל ימי חייהם; והפולאנים חדלו בעבור זה מהיות עזר לליטא במלחמתה אשר נלחמה אז עם איוואן הנורא (לג § 5), מרבית מלאכי ליטא עזבו את האספה, וילכו סרים וזועפים לביתם, בחשבם כי בדבר הזה עצור יעצרו בעד האוניא; אך מחשבתם היתה לריק, המלך הטה אחרי האוניא את לב הנשיא קאנסטאנטין אסטראזשסקי פקיד קיעוו, ואת לב אלכסנדר טשארטאריסקי, והם משכו אחריהם את שליאכטי רוסיא דרומית המערבית, אשר לא שטמו את דבר האחדות כאצילי ליטא והפראטעסטאנטים. ולא נגע עד לבם מאד. ויהי כראות המלאכים המתנגדים אל האוניא כי תכון גם בלעדם, וישובו ויבואו אל האספה לובלינה, ועל אפם ועל חמתם חתמו ידם על ספר הברית והאחדות. על פי דברי הספר הזה היו פולין וליטא לממלכה אחת, זכיות אחדות, אספה אחת וסענאט אחד לשתיהן; ורק שרים מנהלי הממשלה (קאנצלער, מארשאל, העטמאן וכאלה) וצבאות אנשי החיל, גם החקים והמשפטים שבין אדם לחבירו, היו לכל אחת לבדנה כמלפנים. מרבית מדינות רוסיא לפאת דרומית מערבית (וואלין, אוקריינא). נבדלו מעל ליטא ונספחו לממלכת פולין, ושם פולין הקטנה או הדרומית נקרא גם עליהן.— למן העת ההיא הוסיפה פולין ביתר עז לשפוך את רוחה על רוסיא המערבית ולזרוע בה זרע השכלתה. לדבר הזה הועילו עד מאד החקים הכתובים בספר האוניא, המתירים את ידי הפולאנים לקנות נחלות שדה ובית בליטא, ולבוא לשרת שמה במשרות המלכות; אך ביתר שאת ובשקידה רבה הצליחו אפרתי פולין להאחז בחבל דרומית מערבית רוסיא, אשר נספחה כליל לפולין, וישגו שמה חיל ויבנו להם היכלות, ערים וכפרים לרב.

§ 3 **פעלי היעזואיטים וחברות הפראוואסלאווים.** והנה אף כי נקשרה רוסיא המערבית אל ממלכת פולין, לא היה הקשר אמיץ כי אם למראית עינים, חרות על הגליון בעט סופרים לבד, אך לא היה יסוד מוסד אשר עליו הטבעו עמודי האחדות לבל ירופפו לעולם—יען כי הבדל הדתות היה כקיר ברזל בין הפולאנים הקאטולים ובין העם היושבים ברוסיא המערבית הפראוואסלאווים, לבלתי יתבוללו יחד להיות לגוי אחד בארץ. בשגם אחרי אשר הרעו לעשות הכהנים הקאטולים בנכליהם, ותהי מגמתם ומרוצתם כל הימים לגרש את הדת

היונית מקרב הרוסים, אשר התאוננו בגלל כן על הממשלה הפולאנית ולא אבו להתחבר אל הפולאנים באמת ובתמים, כי אם היו צוררים ועוינים גם אותם בא שמת כהניהם. בימי מלכות היאגעללאָנים היו פעלי כהני הקאטולים אך למצער ולא הגדילו לעשות במזמותיהם; ומה גם בימי המלכים האחרונים לבית יאגעללא כמעט אספו הכהנים את ידיהם וישקטו על שמריהם, ובספר ברית האחרות־הלובלינית כתוב באר היטב כי החֹב על הממשלה לשמור על הדת הפראוואָסלאווית לבל יפגע בה איש לרעה. אפס בקצה מאת שש העשרה, כאשר נטו היעזואיטים את אהלם גם בפולין, התחדשה והחליפה כח המשטמה והשנאה אשר בין הקאטולים והפראוואָסלאווים מאז מעולם, ואש קנאת הדת בערה ואין מכבה. כי הנה במחצה הראשונה למאת שש העשרה, פשטה הרעפֿאָרמאציא מאשכנז גם אל פולין וליטא וַתִּגְבַּר חילים, כי רבים וכן שלמים מן אצילי העם ואדיריו וגם רבים מן העפיסקאָפים דבקו בה לאהבה, ומספר ההולכים בדת הקאטולית הלך וימעט מיום ליום, יען כי שני המלכים האחרונים לבית יאגעללאָ נתנו חֻפשה וחֵרות הדת בארצם, ויעזבו לכל איש לבחור לו דרך אמונה ככל אַוַּת נפשו, וגם יען כי האצילים ועשירי העם נסעו תמיד ללמוד חכמה ודעת בארצות נכריות, שֶׁשָּׁם ישבה הרע־פֿאָרמאציא על גפי מרומי קרת, תפשו גם הם בה, ויביאוה וישתלוה שורק על אדמת מולדתם בשובם. במחצה השנית למאת שש העשרה היו רַבִּי הסענאטאָרים מן הדיססידענטים *) לאמר: הנבדלים מן הדת הקאטולית; ידם היתה על העליונה בכל עניני הממשלה, ויד הקאטולים הקנאים מטה ורפתה. אמנם כאשר התעורר העפיסקאָפ הקאטולי מווילנא (פראָטאסעוויטש) לקנא קנאת דתו, ויקרא אל העיר ההיא את היעזואיטים, להתיצב למבראשונה לריב את הרעפֿאָרמאציא ולהיות לה לצור מכשול, נהפך הגלגל ויהיו עליונים למטה והתחתונים למעלה!.

היעזואיטים הם חבר עדת כהנים־נזירים קאטולים, אשר נוסדה אגודתם בשנת 1539, וכל ישעם וכל חפצם להרחיב ולהגדיל את האמונה הנוצרית הרומית, ולהשגיב ולהאדיר את שלטון כבוד הפאפא מעֻזם ומגנם; ולבעבור יפיקו זממם ויגיעו למחוז חפצם היו נכונים לעשות כל אשר תמצא ידם: הערימו, התנכלו, עִקשו את הישרה, עשו בנפשם שקר לשונם דברה און וימינם תמכה שוא, הונו את העם, הוליכוהו שולל, ולא הכה אותם לבם בעשותם כל נבלה ותועבה ובדברם תרמית לבם בשם משיח הנקרא עליהם. כמעט הציגו השועלים האלה את כפות רגליהם באחת הארצות, היה ראשית דרכם וקדם מפעלם לעבוד ולשרת בבתי החפשית, לסעוד נגועים וידועי חולי על ערש דוי, ולהחיות נפשות מרודים בחסד ובצדקה. הם נִזרו מחמודות התבל, במסכנות ובדאגה אכלו לחם צר ושתו מים לחץ, וכל שמץ דֹפי לא נמצא בהליכותיהם ובמעלליהם, עד כי כל רואיהם התפלאו עליהם ויקראו: „אין אלה כי אם מלאכי אלהים, וזה דרכם דרך־הקדש אל שער השמים!". אחרי אשר קנו להם שם טוב בארץ, התאמצו לאט לאט למצוא חן וחסד בעיני השרים ומרום עם הארץ, להיות להם לכהנים—לבעבור יתודו לפניהם על חטאתיהם ויגידו להם את כל לבם; ואז החלו לבַצַּע את אשר

*) הוברת יעקאט.

יזמו לעשות • הם חקרו ודרשו לדעת את מאויי לב האיש המתודה תמיד לפניהם , ולפיהם התהפכו בתחבולותיהם והשכילו למתי יחניפו לו בחלקת לשונם למלא כל משאלותיו ולהשלים חפצו , ולמתי יקשיחו לבם לשַׁחרו מוסר ולשים מכשול עונו לנגד עיניו ; פעם סלחו לו בשם אלהים עונות עצומים וינַקוהו מפשע רב , ופעם הוליכו עליו אימים ופחדי התֹפת ואש של גיהנם בעד חטאים קלים מאד • ובכן שמו משטרם על לבות המתודים , ויהיו שליטים ברוח חורי הארץ להטותם כפלגי מים אל כל אשר יחפוצו • בהתודות איש לא שאלו ממנו הכהנים היעזואיטים להגיד להם את חטאיו לבד , כי אם שאלו את פיו וחִפשו תעלומות לבו גם על אדות מיודעיו , מרעיו ומכיריו ; העמיקו לדעת ארחם ורִבְעם וכל דרכיהם הסכיט , ככה נגלה לפניהם כספר מי אוהבם ומי אויבם , את מי יחניפו ואת מי יִירָאו , את מי יהללו וישבחו בעיר ואת מי ינבלו וישימו לחרפות ולדראון • במחשך ובמסתרים שלחו מדנים ויסכסכו בני המשפחות אלה באלה , הֵשיבו חרש את לב האבות מעל הבנים ואת לב בנים מעל אבותם , הקימו בת באמה , כלה בחמותה—ובגלוי לעין רואים באו כמלאכי שלום להשבית מדנים ולהשלים בינֵיהם • ברצונם הביאו איש ואשה במסורת ברית הנשואין , ובאותם הפרידו אלוף נעורים מאשת חיקו , ויגרשו נשים שאננות מבית תענוגיהן • אך ביתר און ועצמה עמלו ללכוד נפשות רבות בשחת רשתם , להדיחם בחלק שפתיהם לבוא בסוד חברתם ולהיות כאחד מהם • במזמות דקות ועמוקות הצליחו לקחת רצון מידי העשירים מתנות רבות וגדולות , וירכשו להם הון עתק ; ולמען יעשו להם נפשות נאמנות לרב , יסדו בתי ספר לנערים , ושמה לִמדו אותם את דרכיהם , ויכתבו את חקותיהם על לוח לבם הרך , לבל ימושו מדרכיהם ולא יעברו חקותיהם עד זקנה ושיבה • החניכים האלה בצאתם מבתי הספר היו עבדים נאמנים להיעזואיטים מוריהם , ויתמכרו לעזור להם בכל לב ונפש , לעשות כל היוצא מפיהם ולמלאות את משלחתם בכל עת ובכל שעה •

ככל הדברים האלה וכאלה עשו גם היעזואיטים הבאים ווילנאה • בעיר הזאת יסדו להם בית־ועד (קאָללעגיום) , וגם בית ספר אשר היה אחרי כן לבית עקד החכמה (אקאדעמיא) , ויהי לו הכח והמשפט לתת לתלמידיו כתבי־תעודה ומעלות־חכמה בתורת הדת והפילוסופיא (מורה, מאגיסטר , דאָקטאָר , וכהנה) • מעט מעט נפוצו בתי־וַעד היעזואיטים בערים רבות על פני כל רוסיא־המערבית , העפיסקאָפים והמאגנאטים העניקו להם נחלות גדולות , וזלו להם זהב מכיסם ביד רְחָבָה ומְלֵאָה ; והם בחבוריהם , בדרשותיהם , בוכוחיהם ובשיחותיהם , בלשון למודים ובשכל מליהם , כיד חכמת הדִבֵּר הטובה עליהם , השתררו עד מהרה והתנשאו עַל על כהני הדיססידענטים • כי תורת הפראָטעסטאנטים לא הכתה שרשה עמוק בחדרי לב העם , והמחזיקים בה התפרדו והיו לכתות שונות , אשר צררו זו את זו : לוטהעראנים , קאלווינים , אריאנים , סאָציניאנים , עד כדי שבעים במספר • בראשית אונם וכחם יגעו היעזואיטים לפרוש מכמרתם על בני המשפחות הגדולות והנכבדות , וחפצם זה הצליח בידם עד מאד : ניקאָלאיי ראדזיוויל היה דָבֵק להדת הפראטעסטאנטית , ויהי מגן ומחסה לשומריה ולכל

ההולכים בנתיבותיה—ובנו בא בברית הדת הקאטולית ויקנא לה קנאה גדולה, הנה כי כן בעמל היעזואיטים שבו המונים המונים לחבוק את חיק הקאטוליציזם והפראָטעסטאנטים הלכו ויצערו תמיד·

אחרי אשר הֵשַׁחו היעזואיטים והשפילו את קרן הפראָטעסטאנטים, שמו פניהם גם אל הדת הנוצרית־היונית· בלשון ערומים ובחבלי השוא משכו את צעירי הרוסים אל בתי ספריהם, ויגדלו אותם על ברכי הדת הקאטולית; התאמצו להבזות את כהני הפראוואָסלאוויא ולחלל כבודם, הפריעום מלקנות חכמה ודעת, ויסיתו בהם ובתלמידי בתי הספר להפראוואָסלאווים את חניכיהם הקנאים למודי הָרֵעַ *)· ממשלת פולין חזקה בידי היעזואיטים ותאַמֵּץ זרועותיהם, וביתר שאת הרים קרנם בכבוד סיגיזמונד השלישי קצר־העינים (1587—1632) אשר התמכר אל הכנסיה הקאטולית ואל היעזואיטים; כל היוצא מפיהם קדוש היה לו, וכל אשר שאלו עיניהם לא אָצַל מהם· מעט מעט פשטה הדת הקאטולית במדינות רוסיא־המערבית, וַתָּבֹא בבריתה את בני מרום עם הארץ· זקני האצילים הרוסים היו מגדול עֹז לדתם הפראוואָסלאווית, אך בניהם אחריהם אחזו בחקות אפרתי פולין, כוננו אשורם באורח השכלתם והליכות חייהם, ויעזבו על נקלה גם את אמונת אבותיהם, עד כי בקץ מאת שש העשרה באו כבר רבים מהם במסורת ברית הקאטוליציזם, ולא נכרו שועי פולין לפני אצילי רוסיא במנהגיהם ובקנאתם לדתם החדשה· אולם רַבי השליאַכטים יושבי הערים ובני דלת העם, לא סרו מן האמונה העתיקה ולא הרפו ממנה כל הימים·—בראשונה עשו היעזואיטים את מעשיהם בלאט, לקחו נפשות בנֹעַם לִקְחָם וחן שפתיהם, אפס אחרי כן הוסיפו לעולל עלילותיהם גם בידי חמס ורֶשע, וגם כל העם הקאטולים לבשו קנאת הדת והכבידו אַכְפָּם על הפראוואָסלאווים· לא נתנו לכהנים ללכת בחוצות קריה בהמון חוגג בהתקדש חג, לבושים בגדי השרד ונרות דולקות בידיהם, או לעשות הַקָּפות סביב בתי תפלותיהם, כמנהגם; אסרו עליהם לצלצל בפעמונים בעת התפלה, באמרם: כי קול הרעש יפריע את הכהנים הקאטולים מלהטיף דַבְּרות מוסרם באזני צאן מרעיתם; את תלמידי בתי הספר להפראוואָסלאווים הכו מכות נמרצות, ויסחבום ביד חזקה אל בתי ספריהם; את עבדיהם ומשרתיהם הפראוואָסלאווים לחצו ללכת אל היכלי הקאטולים לשפוך שם שיחם, ועוד דברי לחץ ומועקה כאלה.

אכן גם נוצרי הדת היונית לא שמו יד לפה, כי אם קמו לערוך מלחמה עם אנשי מַצותם ובוזי דתם· הלוחמים האלה היו מן האזרחים בעלי החברות

*) לבעבור השריש שנאה בלב חניכיהם אל הפראוואסלאווים ואל דתם, ערכו לפניהם משחקים שונים וחזיוני שעשועים, אשר הפכו את לבבם לשטום ולאיב את כל אשר בשם קאטאליק לא יכנה. ככה הושיבו את אחד היעזואיטים, בתר משיחם, על כסא המשפט מרום ונשא מאד, ולפניו הקריבו את הוס (דברי י"ע חלק ג' 196 §) ואת לוטהער ואת הפאטריארך היוני, לתת דין וחשבון על מפעליהם בארץ החיים. שלשתם יענו שקר בנפשם, יגלו על עונותם בהתהללם במעשים אשר לא יעשו, והמשיח ממרום כסאו יחרוץ עליהם משפטו להשליכם אל ירכתי הגיהנם! החניכים בראותם מחזות כאלה, חם לבם בקרבם, בהגיגם בערה אש קנאות, ובחמם התנפלו על הפראוואסלאווים לעין השמש, הכום באגרוף רשע, שברו ידיהם ורגליהם, הטביעום במים, שברו חלונות בתי ספריהם, ואין קץ לכל הרעה אשר עשו להכהנים ולמשמשי בתי התפלות, שפכו עליהם לעג וקלס, הלשינום לפני הממשלה, וישימו להם תואנות ועלילות.

("Братства,,) , אשר נוסדו מאז ומקדם ברוסיא־המערבית • אבן הראשה להחברות האלה בימי הוסדם היה מנהגם לעשות להם כֵּרה ביום חג־היכלם , ואיש איש מהם נתן חלקו לַסעודה , אחרי כן החלו בעלי החברה להרים מכספם לעשות צדקה וחסד • במחצה השנית למאת שש העשרה התכוננו החברות האלה בסדרים ישרים קצובים ומְגבלים ; החברים בחרו להם מקרבם ראשים או גבאים ואיש איש מהם הביא כסף קרבנו אל אוצר החברה • בצר לאחד מעדתם , כי מטה ידו או קרהו אסון, תמכוהו מכסף החברה, ובמות בעל־חברה כבדוהו כלם ללוותו אל בית עולמו , איש לא נעדר • לעתים מזמנים התאספו בעלי החברה להמתיק סוד על עניני הדת , ובבואם אל המשתה הגדול התיעצו , ואחרי אכלם ושתותם קראו בספרי קדושיהם וישיחו בדברי האמונה • ברבות הימים באו בברית החברות גם אנשי שם מן האצילים • הפאטריארכים המזרחים נתנו להחברות זְכיות שונות ומשפטים , והפקידו אותן לפקוח עין על כל העדה , לְיַשֵּׁר הדורים ולעשות סדרים בהיכלי התפלה, להוכיח בקהל את המעבטים ארחותם והסרים מדרכי הפראוואָ־סלאוויע , וגם מלא את ידיהן להחרים את הסוררים מקהל המאמינים , מאוצרות בספם הוציאו החברות ליסד בתי ספר לבני הפראוואָסלאווים מכל מצבי העם , לבנות בתי חולים , לכונן דפוסים ולהוציא לאור ספרי הדת בשפות סלאווית ויונית • בשבט פיהם הכו את מנאציהם , וכל לשון אשר קמה אתם למשפט על דברת הדת הרשיעו ; וככל אשר הוסיפו היעזואיטים לענות את הרוסים הפראוואָסלאווים וללחצם, כן הוסיפו בעלי החברות אֱיָל ועָצמה , ותחזקנה ידיהם להחזיק במעוז דתם ולהתעודד לעמוד בפני העשק והחמס •—החברות הנכבדות היו : בלבוב , היא לעמבערג אשר בגאליציא , בווילנא , בלוצק ובקיעוו •

§ 4 **אחדות הדתות , האספה בבריסק וצרות הרוסים** • כראות היעזואיטים כי גם אחרי תָּפְשָׂם את לב בני מרום עם הארץ קצרה ידם מלהתעות את האזרחים ודלת העם , העמיקו עצה ושתו פליליה לחדש את הרעיון על דבר התחברות דת היונית והרומית (Унія) תחת יד הפאפא , מבלי אשר יעזבו הפרא־וואָסלאווים את מנהגיהם ואת תפלותיהם בשפת סלאווית • בשנת 1439 באספת פלאָרענציא כבר נסה הפאפא להוכיח כי אין טוב כי אם לַאחד תחת שרביט קרשו את שתי הדתות , אך העלה חוח בידו ; אולם הפעם שנסו היעזואיטים את מתניהם להוציא את הדבר לפעֻלת אדם • ביתר עֹז ואֹמץ פעלו היעזואיטים : פאָססעווין , אשר בא במלאכות הפאפא לדבר על לב איוואן הנורא (לג 5 §) ופעטר סקארגא (Петръ Скарга) , אשר התנוסס בדורו למליץ נפלא וצח שפתים , ויהי מטיף בהיכל תפלת סיגיזמונד השלישי והמנהל (רעקטאָר) הראשון להאקאדעמיא היעזואיטית בווילנא , ונודע למשגב גם בגלל ספרו : „אחדות כנסת הדת תחת יד רועה אחד" • דבריהם מצאו מקום בלבות העפיסקאָפים (ארכּירעאים) הרוסים , אשר קצרה נפשם בעמלם ובמצבם הרע בממלכת פולין , כי גרעה הממשלה את זְכֻיותיהם ותושיבם בשפל המדרגה , ויתאוו תאוה לקנות גם להם את הזכיות והמשפטים אשר להכהנים הקאטולים—לשבת גם הם בסוד הסענאט ולאכול מטוב הארץ כמוהם • גם הפרעות והשערוריות אשר היו בימים ההם במערכות הכהנים הרוסים היו

נכבה להחיש את דבר האוניא • כי הנה זה ימים רבים למן העת אשר יצאו כהני רוסיא־המערבית מרשות הכהן הגדול במאָסקווא, ורק המיטראָפּאָליט בקיעוו היה אלוף לראשם • מלכי הארץ הקאטולים לא דאגו לטובת הדת היונית, ויחלקו משרות הכהנה ככל העולה על רוחם, ויקימו להרוסים ארכירעאים ואלופי בתי הנזירים את האנשים המיוחשים מן האצילים, אשר לא למדו תורת הדת כראוי, ולא חנכו מנעוריהם לכהן ולמלא חובות הדת, על כן לא שתו לבם לעדריהם, לרעותם בנאות מישור וצדק ולנהלם על מבועי מי הדת והמדות הטובות; וכל מגמתם היתה למצוא חפץ בנחלות הכנסיה ולחיות חיי חורים ואדירים • עוד בימי חיי הארכירעיי הזקן יבוא אחד השליאכטים המיוחשים אל המלך וישאל ממנו לתת לו ספר תעודה לשבת על כסא הזקן במותו, ויהי אפוא לסגן־ארכירעיי• לפעמים נתן המלך ספרי תעודה לשני שליאַכטים יחד על מקום אחד, ויהי ריב ומדון ישא, או החרב הוכיחה ביניהם, סגני העפיסקאָפים ואלופי בתי הנזירים חיו חיי אצילים ורדפו אחרי תענוגות בשרים, לקחו להם נשים מכל אשר בחרו, וירבו לחטוא אל חקי כנסת הדת, כי הזילוה ויטמאו את קדושתה, וגם אביר הכהנים המיטראָפּאָליט מקיעוו, חלל את קדושתו בנשאו שתי נשים • בעלי החברות, אשר תעודתם היתה להיות על הדת למשמרת, ראו כי יתמוטטו מוסדי הדת, ושמעו את דברי הכהנים רעים מאת כל העם, על כן קראו אליהם את הפאטריארך מקאָנסטאנטינאָפּאָל לעשות משפט חרוץ בכל הכהנים אשר שחתו את דרכם ויגאלו מן הכהנה (1589) • ויהי בבואו וישב לשפוט את הכהנים, ויהדוף מכסאותם את העפיסקאָפים נושאי הנשים, וגם את המיטראָפּאָליט מקיעוו הסיר מכהן, ויושב תחתיו את מיכאיל ראגאָזא (Михаилъ Рагоза), ואת העפיסקאָפּ מלוצק ואוסטראָה, את קירילל טערלעצקי (Кириллъ Терлецкій) הרים והניף להיות נציבו (עקזארך), ויצו על החברות לעשות אספות, להועץ לב יחדו איך לגדור גדר האמונה ולעמוד בפרץ הדת • אפס כמעט הלך לו הפאטריארך לדרכו פרצו ריבות ומדנים בין הכהנים הרוסים ובין החברות, וגם ראגאָזא התעבר בהפאטריארך על אשר יסד מעלת נציב החדשה, וישם את טערלעצקי עליון עליו, ופקיד העיר לוצק, אשר המיר את דת הפראוואָסלאוויע בדת הקאטולית, רדף את טערלעצקי באף ובחמה עזה, הצמיתו בבור בבית הכלא, ענה ברעב נפשו וישפוך בוז וקיקלון על כבודו, העשוק ורצוץ־משפט הזה צעק חמס באזני הממשלה, ואין שופט ומציל מידי עושקו כח •

היעזואיטים הביטו לכל השערוריות אשר בערת כהני פראוואָסלאוויא וידעו כי באה עת רצון להוציא את האוניא לאור עולם • ובאמת לא שגו בראה, כי טערלעצקי הנרדף היה בעזרתם • האיש הזה אשר היה נצר ממשפחה רמה, אוהב כבוד ותפארת והסכין מנעוריו להתענג על מנעמי החלד כאחד המאגנאטים, לא יכול לעמוד בנסיון ולהתעודד בעת צרה וצוקה, ויתעשת להתרפס ולהשלים עם רודפהו, פקיד לוצק, אשר לא הוסיף עוד לענותו ולהדריכו מנוחה • למן העת ההיא נכסף טערלעצקי אל האוניא—למען תפרה את הכהנים הרוסים מכל צרותיהם; ואחריו החרו החזיקו העפיסקאָפּ מוולאדימיר־וואָלינסק פאָטעיי (Потѣй-Поцѣй), וראגאָזא המיטראָפּאָליט מקיעוו • גם קאָנסטאנטין אָסטראָזשסקי „עמוד הפרא־

וֹאָסלאוויע" נטה אחריהם, ויחשוב בלבבו: אולי תצלח הֱהָסות בצל הפאפא להשבית מדנים ולהיטיב מצב הכהנים והעם הנאנחים והנאנקים תחת לחץ ממשלת פולין, וכן דִמוּ רבים, כי תחת כנפי האב הקדוש תשכון הדת היונית לבטח; ולא ראו מראש כי האוניא היא רק כמדרגה אחת לעלות עליה בימים יוצרו אל הדת הקאטולית, ושם היונית לא יִזָכֵר ולא יִפָּקֵד עוד לעולם. והנה באחת האספות קם טערלעצקי ויערוך מִדְבָּרוֹ על אדות האוניא לפני קהל הנועדים, אך הם לא אבו שמוע אל חלומותיו ואל דבריו. בכל זאת נועזו טערלעצקי ואחוזת מרעיו לכתוב ולחתום אמנה בספר, כי נרצתה האספה לשמוע בקול דברו ועצתו, ועל הספר חתמו רק ארבעה עפיסקאָפים (שנים לא נסמכו עוד) ואלוף בית הנזירים אחד. ככה קמה האוניא גם נִצָּבָה!. הפראוואָסלאווים שמעו ויתפלצו, ויאמרו לענוש קשה את חמשת האנשים האלה, אשר זדו לכתוב ולחַפֵּא על האספה דברים אשר לא כן, אך מהרו למצוא מנוס במלך, אשר קבלם בעליצות נפש ויהי להם לסתרה. טערלעצקי ופאָטעיי נסעו רומאה, וינשקו כפות רגלי הפאפא קלימענט (קלעמענס) השמיני, ויחלו פניו לקבל תחת ידו את כהני רוסיא, שומרי האוניא, ולגונן עליה כל הימים. הפאפא ממרום כסא פעטרוס נעתר להמלאכים האלה, ויאצל להם כבוד והוד, מלא חפנים (1595). ברומא קרית־עולמים חגו את החג הגדול, חג התחברות הרוסים אל הקאטולים, בצהלה ותרועה, גם הטביעו מטבע לזכרון, ועליה חרות רומית („Ruthenis Recepetis") — וברוסיא המערבית אָנו והתאוננו על האוניא, ומכל עברים נשמעו אלות וקללות על ראש טערלעצקי ומרעיו. מרבית האצילים התקוממו ויתרגזו מאד, וקאָנסטאנטין אָסטראָזשסקי דרוש דרש מאת האספה בווארשא להרוס את טערלעצקי ופאָטעיי ממעמדם, על אשר הרהיבו עֹז בנפשם להציק את הדת היונית לרגלי הפאפא, ולהביאנה בעֻלוֹ בשם כל הרוסים אשר לא שלחוהו במלאכות כזאת, עיני כל הפראוואָסלאווים כלו אל האספה, אשר התכוננה להיות בבריסק (ברעסט־ליטאָווסקי), לראות איך יפול דבר.

אל האספה בבריסק נקבצו ובאו שני נציבי הפאטריארך הוויזאנטי, כל העפיסקאָפים מרוסיא המערבית, אלופי בתי הנזירים, כהנים, חורים ושרים לָרֹב מאד. שמה התגלע הריב בין הנאספים ונקרעו לשתי אספות. כי פאָטעיי אשר קהלת ברעסט היתה בגליל כהֻנתו, סגר את היכלי התפלה לפני הפראוואָסלאווים ולא נתנם להִוָּעֵד שמה כדרכם, ונלחצו לקרוא עצרה באחד מבתי העיר. והמיטראָפאָליט ראגאָזא עם כל אנשי עדתו מֵאֲנוּ לבוא אל האספה הפראוואָסלאווית, וישבו להמתיק סוד לבדם בהיכל הגדול. אז יצאה הגזרה מלפני האספה הפראַ־וואָסלאווית להדוף ממצבם את המיטראָפאָליט הנוכל ואת כל הכהנים האוניאטים אשר עמו, גם כתבו ספר מחאה (פראָטעסט) נגד האוניא. כשמוע האוניאטים את אשר נחתך עליהם, קללו קללה נמרצת והטילו אָלַת החרם על הכהנים הרבים, אשר נשארו אמונים להפראוואָסלאוויא. — העם בווילנא התמרמרו מאד על האוניא, וכן גם בקיעוו, בפאָלאָצק ובשאר הערים הגדולות והנכבדות ברוסיא־המערבית. אחרי מות ראגאָזא עלה על כסאו ויהי למיטראָפאָליט פאָטעיי, והוא בקנאת דתו התאמץ להרחיב את גבולות האוניא. והעלה עליו בזאת קצף יושבי ווילנא,

עד כי צרו את נפשו לקחתה, ויהי כפשע בינו ובין המות • גם המיטראָפּאָליט אשר כִּהֵן אחריו בנימין רוטסקי (Веніаминъ Рутскій), איש ערום ורב פעלים, הרבה בנכליו ובמעלליו את מספר האוניאטים, והשכיל לריב את ריב האוניא ולהחזיקה בעת אשר כל האזרחים הפראוואָסלאווים קמו עליה לבַלְעָהּ ולהשחיתהּ כָּלָּה, ומרבית אצילי הרוסים והקאזאקים עמדו הכן לגונן בחרבם ובקשתם על אמונתם העתיקה ולפקוד עונות לוחציה עליהם •

בין כה וכה נשארו הפראוואָסלאווים בלא מיטראָפּאָליט ובלי ארכירעאים, כי הישנים נאספו אל אבותם והרשים לא הקים המלך תחתם • ויהיו הרוסים בצרה גדולה: אל היכלי תפלותיהם ובתי נזיריהם שֻׁלחו מעט מעט כהנים ואלופים אוניאטים לעבוד ולשרת בהם; את בעלי החבֻרות אשר לא נתנו לעשות כן בבתי תפלותיהם, שפטו כמורדים במלכות; בערים הגדולות סגרו היכלי הפראוואָס־לאווים על מסגר, ויש מהם הפכו לבתי־יין ולאֻרות סוסים; ועל דרכים ארבו לנזיריהם לתפשם, להכותם ולשומם בבתי הסהר • מאין בתי כנסיות לתפלה יצא העם לערוך רנה ותפלה על פני השדה, בסכות ובאהלים, אך גם הלום באו הפולאנים ויגרשום • להביא את הילדים בברית דתם נאלצו הפראוואָסלאווים לנסוע לפעמים מאה פרסה אל המקום אשר נמצא בו כהן פראוואָסלאווי; רבים ישבו עם נשותיהם בלא קרושין, או לא התודו כל ימי חייהם, וגם במותם לא היה כהן להתפלל בעדם, כמנהגם • על הפראוואָסלאווים אָכְפוּ להוביל את מתיהם לקבורות דרך השער אשר בו יוציאו האַשפה והמדמנה אל מחוץ לעיר • להפרא־וואָסלאווים לא נתנו לסחור את הארץ ככל חפצם, להכתב בכתב חברת בעלי המלאכות (צֻעבים) ולקחת כל משרה על שכמם • סוף דבר! הרוסים הפראוואָס־לאווים עשוקים ונענים מאד, כל מכיהם לא אשמו וכל מחרפיהם נחלו כבוד ויקר •

בשנת 1620 כאשר שב הפאטריארך הירושלמי ממאָסקווא דרך רוסיא המערבית, ראה בעני הפראוואָסלאווים ויקם להם רועים: את איוב באָרעצקי (Іовъ Борецкій) למיטראָפּאָליט בקיעוו, ואת מילעטי סמאָטריצקי (Милетій Смотрицкій) לעפיסקאָפּ בפּאָלאָצק, ועוד כהנים אחרים; אולם המלך רדף אותם על צוארם מֻרְדָּף בלי חָשָׂךְ ולא הונח להם • ביתר שאת ועֹז קִנֵּא להאוניא יוֹסָפַת קונצעוויטש (Іоса-фатъ Кунцевичъ) עפיסקאָפּ אוניאטי לגליל פּאָלאָצק • הוא התאנף מאד בסמאָטריצקי, אשר נצב לשטן לו, ובמכתביו הנמרצים והנמלצים הפריע את מפעליו לטובת האוניא • ויהי היום וילך קונצעוויטש לוויטעבסק, לירות שמה ביד חזקה אבן פנה להאוניא • הרוסים לא אבו שמוע לו, אך הוא בא למרות חפצם לעבוד עבודה ולהתפלל בהיכלי תפלתם, ובדרשותיו הֵהִין להוכיח כי רק מן האוניא תוצאות חיים לכל נוצרי, ובאורה יראו אור; גם הרבה להרע ולהציק להפראוואָסלאווים ולעיקם באפס, את היכליהם סגר לימים רבים, את מֵתֵיהם צוה להוציא מקברותיהם ולתתם לבָרוּת להכלבים, ועוד נבלות ונאצות כאלה • ותבער כאש חמת ההמון יושב וויטעבסק, על הכהן המשחית והמנַבל הלזה, ויתנפלו עליו, ויענוהו באכזריות המה וירצחוהו נפש, ואת נבלתו השליכו אל מצולות הדווינא־המערבית (1623) • ממשלת פולין גאלה את דמי קונצעוויטש

ותעש שפטים רעים בוויטעבסק : אורחים רבים הכריעה לטבח , ותקח מן קהל העיר את משפטי מאגדעבורג והזכיות התלויות בו • את גופת קונצעוויטש הוציאו הפולאנים מן הנהר וישימוה בארון בהמון חוגג וברב תפארת וכבוד , ויכתבוהו בספר הקדושים שנהרגו על קדוש הדת ; הגדות שונות התהלכו בעם על אדות הנסים והנפלאות הנעשים על קברו ; גם סמאָטריצקי איבו וצוררו בחייו עבר אחרי כן בברית הקאטולית , ויחשבו האוניאטים את הדבר הזה לאחת מפלאות קונצעוויטש במותו •

5 § האקאדעמיא בקיעוו • ובכן תחת אשר חשקו היעזואיטים להוציא לאור בלהטיהם את „אחדות הדתות״ , נפרדה הכנסיה ברוסיא־המערבית לשתים : לפראוואָסלאווית ולאוניאטית , מלבד הקאטולית אשר מאז • ממשלת פולין היתה בעוזרי האוניאטים והבאים בברית הקאטולית , בקותה לכונן וליסד במרוצת הימים אמונה אחת בכל מדינותיה , היא האמונה הקאטולית , לבעבור תחזק בזאת את שתות הממלכה , לבל תמוט עולם ועד • אולם הפראוואָסלאווים גם הם לא נחו ולא שקטו , ויתעודדו ללחום בכל כחם עם הקאטולים והאוניאטים גם יחד , ובכלי הנשק אשר בידי צורריהם אלה , ערכו גם הם אתם קרבות : בדרשות , בספרי תורת האמונה , ביַסֵּד בתי ספר להורות לנערים ולחנכם על פי הדת היונית •—בין בתי ספר כאלה היתה לשם ולתהלה האקאדעמיא הפראוואָסלאווית אשר בקיעוו • האקאדעמיא הזאת קמה ונוסדה מבית ספר אשר בנתה החברה שומרי דת הפראוואָסלאווית מקץ מאת שש העשרה , ותיף בגדלה ותפרח כחבצלת למן היום אשר שָׂם עינו עליה המיטראָפּאָליט פעטר מאָגילא (Петръ Могила) , ויעש בה סדרים ישרים • פעטר היה חוטר מגזע משפחה נכבדה ונשאה במאָלדאוויא , וממנה יצאו מושלים , יושבים לכסא מאָלדאוויא וואלאכיא • בנעוריו עבד מאָגילא בחיל צבא פולין , אחרי כן נמלך עליו לבו להשליך אחרי גוו חפצי החלד ותשואות קריה , ויתגלח בבית הנזירים קיעווא־פעטשערסק , ויהי אחרי ימים מצער אלוף הבית הזה , ואחר הורם והונף גם למטראָפּאָליט בקיעוו (1633) • הוא היה כחומה בצורה להפראוואָסלאוויא , ויפקח עיניו גם על ההשכלה , מדעתו כי היא כלי־הנשק הנחוץ מאד במלחמה עם היעזואיטים ; על כן התנדב ויבזור מרכושו , וישלח צעירים אל האקאדעמיות בחוץ לארץ לקנות שם חכמה ודעת , לבעבור יצלחו להיות מורים טובים ומועילים לעדתם • ויאמר פעטר ליסד לו בית מדרש על יד בית הנזירים , אך נעתר לבקשת בעלי החברה לקבל בית ספרם תחת צל ידו , ויעשהו לאקאדעמיא , ויערוך את כל מערכותיו למשמרותיו כתבנית האקאדעמיות אשר בפולין ובמערב אירופא , וכסדר הלמודים אשר בהן • גם בהאקאדעמיא החדשה הזאת היתה שפת רומי השלטת , כמעט כל הלמודים היו נקראים בשפה הזאת , ועל התלמידים נטלו לחבר בה מאמרים , ולדבר בה איש אל רעהו • ותהי פֻּעלת האקאדעמיא הזאת רַבָּה מאד , וערכה יקר ונכבד בקורות ההשכלה לארץ רוסיא כֻּלה, יען כי מקרב תלמידיה יצאו העפיסקאָפים והסופרים הטובים והנכבדים במחצה השנית למאת שבע העשרה וברִבי שנות מאת שמונה העשרה (שמעון איש־פּאָלאָצק , דמיטריי המיטראָפּאָליט מראָסטאָוו , פעאָפאן פראָקאָפאָוויטש וכאלה) •— אמנם מלבד האקאדעמיא ושאר בתי הספר הנה דאגו והתאמצו תמיד מגני הדת הפרא־

וואָסלאוויות לסעדה ולעודדה , כי חִיְּבוּ את העפיסקאָפים ללמד את העם דברי דת ואמונה, בלכתם מבית לבית לעוררם לתשובה ולמוסר תוכחה ; לשלוח את תלמידיהם אל בתי התפלות להורות שמה בלי גמול ושָׂכָר ; לנטוע בלב התלמידים את החפץ והתשוקה לחרף נפשם למות בעד דתם ; לכתוב ולהדפיס ספרים נגד האוניא ; לדרוש במקהלות בכל שבת ומועד ; לשלוח לארץ יון (הר אפֹאָן) פרחי כְהֻנה מן הרוסים , ולהביא משם רוסיאה את הטובים ובעלי הכשרונות , ועוד חובות כאלה ·

§ 6 **אצילי רוסיא המערבית ומצב האכרים** · בצאת האוניא לפעלת ארם התאמצו אצילי רוסיא המערבית (הדוואָריאָנים) בכל מאמצי כחם לשמור את הדת היונית ; פעמים רבות הגישו מלאכי הרוסים ספרי מחאה ומכתבי תלונה , לפני קהל האספה בווארשא והסענאט , והתאוננו על הממשלה החומסת ללא צדק וללא משפט את הזכיות והמשפטים אשר נתנו להם מלכי פולין הראשונים למורשה, וצעקו מרה על הלחץ הגדול אשר ילחצו האוניאטים „הנרחים” („Отщепенцы“) להדת הפראוואָסלאווית · בכל ימי מלכות סיגיזמונד השלישי היו כל התלונות אך לריק ולבהלה , אפס אחרי מותו באו מלאכי הרוסים אל האספה אשר, התעשקה בדבר הבחירה , ושמה השיגה ירם לקחת חקים חדשים על דבר חֵרות הכנסיה היונית , והמלך החדש , וולאדיסלאוו הרביעי , קִיֵּם ויחתום בטבעתו את משפטי פי האספה · אמנם הפאפא אורבאן השמיני גזר אמר כי החֻקים האלה הולכים מנגד לחקי תורת אלהים וארם , על כן לא נצרו אותם הפולאנים גם בפעם הזאת , וצרות רבות אפפו את הפראוואָסלאווים מן הקאטולים והאוניאטים גם יחד · מַרְדוּת הקאזאקים והאכרים באדוניהם היתה נסבה כי מרבית הדוואָריאנים הרוסים התרועעו עם שליאכטי פולין , והתחברו אליהם באהבה ובאַחֲוָה ; חנוך בני האצילים בהאַ־קאדעמיות והקאָללעגיים אשר להיעזואיטים , והתשוקה לשבוע מפרי הזכיות הנתונות להשליאכטים—שתי אלה העבירו את האצילים הרוסים על דעת דתם הפראוואָס־לאווית לבוא בברית הקאטוליציזם · במחצה השנית למאת שבע העשרה כבר היו רַבֵּי הדוואָריאנים הרוסים כפולאנים אמתים מלדה ומבטן , בזו ושכחו כמת מלב את אמונת אבותיהם ולשונם , ונחשבו כנכרים לדלת העם ולהאכרים , אשר היו לעבדי צמיתות לאדוניהם אלה , וגם בעבדותם ובשפלותם נשארו אנשים רוסים ופראוואָסלאווים עד היום הזה *) · הנה ראינו אפוא כי בעקב האוניא ברוסיא המערבית נתקו העבותות אשר חִבְּרוּ מאז מעולם את מרום עם הארץ (אריסטאָקראטיא) אל דלת העם , ויהי פרץ רחב ביניהם ·

והנה נוסף על שנאת הרוסים להפולאנים ברוסיא המערבית על דבר לחץ הדת , גָדְלָה המשטמה על דבר העֹל הברזל אשר נתנו על העבדים והאכרים · לפנים היה להאכרים חֵרות הנפש ולא היו משֻעבדים בגופם , אולם ככל אשר

---

*) בני המשפחות הגדולות והנכבדות ברוסיא המערבית , אשר מוצאותיהן ומולדותיהן מן הבאיארים והאצילים הרוסים בשנים קדמוניות, אחרי אשר המירו את דתם ולשונם התערבו , התבוללו ונבלעו בין הפולאנים , עד כי חשבו את נפשם לפולאנים באמת . למשל בני משפחות: אגינסקי , פאץ , חרעפטאוויטש , וואלאוויטש , חאדקיעוויטש, טישקיעוויץ ואחרות . גם בן האדם הגדול המקנא מעודו קנאת הדת הפראוואסלאווית , קאנסטאנטין אסטראזסקי , בא במסורת הדת הקאטולית עוד בימי חיי אביו .

הוסיפו האריסטאָקראטים לרכוש להם משפטים וזכיות בהליכות המדינה, וככל אשר יספו השליאַכטים בעל האספות להשתרר ולתפוש בכפיהם את כל גורל ממלכת פולין, להרים ולהשפיל כאות נפשם, כן ירדו האכרים פלאים, וכל החפש והדרור אשר היו להם מימי קדם עלו בתהו ואבדו • בפולין לָקח מן האכרים הזכות והיכֹלת לעבור מאדון אל אדון, עוד בטרם נוצר החק הזה ברוסיא; וכאשר תמו צאצאי בית יאגעללאָ וכסא פולין לא התנחל עוד בירושה מאב לבנו, כי אם על פי בחירת האספה, אז מצאו האצילים און להם להצמיד את האכרים לאדמות אדוניהם, ובקצה מאת שש העשרה היו כל האכרים במצב עבדי עולם („Хлопы") • מימי התחברות פולין וליטא (על פי האוניא הלובלינית) פשטה העבדות הזאת גם על מדינת רוסיא המערבית, ותהי לחק עולם בדיני הסטאטוט הליטאי • אדוני השדות („Паны") הפולאנים, והאצילים הרוסים אשר הלכו בעקבותיהם, אהבו לנסוע אל ארצות הנכר או להכין מושבם בערי הבירה אשר בממלכה, ולפזר שמה כסף לרב; ובערי נחלותיהם או בכפרים בנו להם היכלי ענג לתלפיות, ארמונות גבוהים ורמים, בתי מרות ועליות מרֻוָּחים עם כל משביות חמדה וכלי יקר, וסביבם משרתים רבים ושפחות, וגם אנשי חיל חלוצים, אשר נאספו אליהם מן הדוואָריאַנים הקטנים או השליאַכטים, עד כי היה מושב עבדיהם ומעמד משרתיהם כאשר בהיכלי המלכים • אולם האכרים היו מוצא לכסף הדרוש לכל הגדולה והתפארת הזאת, עליהם הטילו אדוניהם מסים רבים וכבדים, וירבצו תחת משאם, עד כי חכם אחד צרפתי (באָפּלאן), אשר היה בהיכל סיגיזמונד ובנו, יאמר עם הספר, כי „האכרים באוקריינא יתענו כרפאים בתפת, בעת אשר אדוניהם ישביעו בצחצחות נפשם ויתעדנו כבעדן גן אלהים" • האכרים עמלו ועבדו בפרך מרבית ימי השבוע בגלל אדוניהם, והם התהלכו עמהם בעריצות ובקשי לב, דשו את בשרם את הקוצים והברקנים ויפרשו ידם גם על כל מחמרי עיניהם • ויהי המשפט להאדונים גם להמית את האכר, באין פוצה פה נגדם • מלבד זאת הנה האדונים האלה, אשר ימים רבים בשנה לא ישבו על נחלתם, ובבואם לא היה לבם רק אל תענוגות בני האדם, לשבוע שמחות ולמשוך ביין בשרם, וגם מגאוה ומגדל לבב היה להם לחרפה לקחת דברים עם האכרים, וללקוט בידיהם את תבואות הנחלות, על כן הפקידו כל אלה בידי היהודים, או נתנו להם בחכירה (аренда) • ויען כי האדונים הכבירו ידם על היהודים החוכרים (аренда-торы), החליפו את אפני החכירה עשרת מונים, עשו בהם שפטים רעים אם לא הביאו כסף השכירות במועדו, גרשום מן הכפר ולקחו את כל אשר להם, ובהתקצף האדון היו חיי היהודי תלואים לו מנגד, על כן נאלצו גם היהודים לנגוש את האכרים בחזקה • מעוני ומלחץ האכרים היו כפרים רבים לשממה ושדות רחבי ידים לבָתָה, כי יושביהם ועובדיהם עֲזָבוּם ויברחו אל ממלכת מאָסקווא לגור בה, או נספחו אל עדת הקאזאקים • הסבלות והלַּחַץ הלכו הלוך וגדול למן העת אשר פשטו הקאַטוליציזם והאוניא ברוסיא המערבית, למן העת אשר נמסו אסירי הדת והאמונה, אשר קשרו תמיד את האדונים אל עבדיהם ויתנו בלבם רחמים על בני אמונתם; כי עתה אמנם היו האכרים בעיניהם כבנים כחשים, מורדי אור האמונה וכופרים,

אשר תחשב לצדקה להכביד יד עליהם, להרע ולהציק להם. ויהי כאשר נוסדה האוניא, שמו הארונים מס על היכלי התפלה להפראוואָסלאווים ועל עבודות קדשם, כטבילת ילד לשם הדת, קדושין ונשואין; את המס הזה נתנו בחכירה גם כן אל היהודים; בידם מסרו את מפתחות היכלי התפלה, ואליהם באו הכהנים לקחתם לעת מצוא ולשלם את המס הקצוב. בימי שלום וטובה שכחו היהודים כי קנאת הדת תפיל חללים רבים בכל עם ולשון, בשגם בקרב היהודים המתגוררים בין הנוצרים, אשר עֶבְרָתָם שמורה להם בלבם מאז ומקדם. אל הלחץ הנורא מן הסבלות והעבדות, שתו עוד נוספות אנשי חיל המצב, אשר עבדו עבודת ממשלת פולין בְּשָׂכָר (жолнеры), והיא חֶלְקָתָם בערי הגליל ובכפרים, ועל יושביהם צותה לכלכלם לכל צרכיהם — אנשי חיל האלה רָעֵי הלב עשקו וחמסו את העם עשק וחמס מרבה להכיל.

בַּעֲקֵב לחץ הדת ועבודת הפרך רָשׁוּ העם מאד ויהי מָשְׁחָתִי המדות, וביתר שאת במדינות רוסיא הלבנה. אמנם ברוסיא הקטנה נעורו הקאזאקים כגורי אריות, ויקומו בחרב נוקמת נקם ברית דתם ותֻרותם, על לוחציהם ונוגשיהם, ויכפרו דמי עמם ברמי שופכיהם.

§7 הקאזאקים ברוסיא הקטנה. הקאזאקים ברוסיא הקטנה, היא איקריינא, התחשבו כעבדי ממלכת פולין, וישבו משני עברי הדניעפר (נפות קיעוו, פאָלטאווא) ונגב פאָדאָליא). דרך המקומות האלה התנפלו והשתערו תמיד הטאטארים והטור־קים להשחית את הארץ ולהשאותה, על כן עוד בשנים קדמוניות הוקירו ממשלת פולין את ערך הקאזאקים, אשר היו כֻלם אנשי מלחמה ויודעי קרב, וכגדר אבני גזית חסמו ועצרו בעד העמים הפראים האלה מלפרוץ בארץ פולין. סיגיזמונד הראשון החל לתת עליהם על סדרי מערכת הצבא ומשפטיה, והמלך סטעפאן באטאָרי כִלָּה את הדבר, ומשטר צבאות הקאזאקים אחריו היה כזה, כל חבל מושב הקא־זאקים נחלק לעשר גלילות, או לגדודים הנקראים על שמות ערי הגליל, בראשיהם נצב ההעטמאן, ואותות כבודו היו: דגל הצבאות, מטה הזהב (בונטשוק), שרביט וחותם; ועל ידו רָדוּ שאר נושאי משרה, אטאמאנים, פקידים, שופטים ושוטרים למיניהם. אמנם גם סטעפאן באטאָרי נוכח לדעת, כי יכבד מאד להביא את הקאזאקים במוטות על המלכים לשמוע לכל אשר יצוו אותם, וכי בעוד ימים יתיצבו כצרים לממלכת פולין ויהיו לה למוקש, ועל כן התחכם להם, ויְנַס להחליש כחם ולשום קצב וגבול למספרם, בדבר אשר הבדיל מהם את הקאזאקים הנכתבים בכתב ספרי המלך („реестровые"), והכין אותם לעדה לבדה, שש אלף נפש במספר. „הנכתבים" האלה קבלו משכֻרתם חלף עבודתם מאוצר הממשלה, ויהיו ערוכים וחמושים כמשטרי צבאות ווענגריא אשר על הגבול, הנודעים בשם „היידוקים", ועל שאר הקאזאקים נגזר לבוא בקהל האכרים ולהיות עבדים נושאי מס לאדוני הארץ כמוהם. אפס התחבולה הזאת החטיאה את מטרתה, מספר הקאזא־קים הלך הלוך ורב מיום ליום, כי נהרו אליהם מן המדינות הקרובות המונים המונים, אשר מֵאֲנוּ להשתעבד ולשאת בדומיה את עקת האדונים העריצים.

והנה אף כי הכירו ההעטמאנים את מלך פולין עליון עליהם, בכל זאת לא שאלו את פיו גם בענינים נכבדים, אף עשו מעשים למרות רצונו ונגד פקודותיו ומצותיו •

מלבד קאזאקי אוקריינא, יושבי הערים והכפרים, היו עוד קאזאקים רבים אשר ישבו במורד הדניעפר (низовья), על קבצת איים קטנים מעבר השני לחלקת הצורים ("пороги") אשר על כן נקבו הקאזאקים האלה בשם ניזאָווים (Низовцы) או זאפאָראָזשים (Запорожцы) גם הם נחשבו כסרים למשמעת פולין, ובאמת היו אנשי חפש ודרור, לא ידעו כל נגיד ומצוה מחוץ למושבם, ולא שמעו קול נוגש • זאפאָראָזשיע היתה ערש הקאזאקים, ארץ מבורותיהם ומולדותיהם, וטבור מושבם היה על אחד מאיי הדניעפר • את כל המקום ההוא קראו „סיעטש" ("Сѣчь") ונדמה למחנה בצורה • סביבותיו התנשאו מעל למי הנהר סלעים מצוקים ורכסי צורים גבנונים, ומהלאה לנהר היה מדבר שממה וארץ גזרה; אשר על כן לא יכול איש מן הטאטארים הטורקים והפולאנים לחדור אל איתן מושבות הקאזאקים, ורק הם לבדם שכלו את ידיהם לעבור בצנותיהם השטוחות על פני שבולת המים הקלים אשר בינות לחדורי הסלעים. האיים היו מעֻלפים בקנה ואגמון גבוהים כקומת איש, ובתוכם הטמינו הקאזאקים את השלל והמלקוח • הקאזאקים אשר שם לא בנו בתים לשבתם, כי אם עשו להם סכות מעשה עבות מקנה סוף, גמא וערבי נחל, בלי ארבת העשן, ואנשים לַעֲשרות ישבו בסכה אחת • זולת בגדיהם וכלי נשקם היה כל הרכוש הנמצא במקומות מושבותיהם לכל העדה לנחלה, וכים אחד לכלם; אשה היתה עצורה להם, מיראת משפט מות; ספרי חק ומשפט לא היה להם, כי אם על כל דבר פשע וצרכי עֲדָתָם התאספו יחד להמתיק עצה ("Рада") והוציאו כאור משפטם; העדה כֻלה נפלגה לגדודים, כל גדוד וגדוד בחר לו פקיד ומנהל (אטאמאן), ובצאתם למלחמה נתנו בידי האטאמאן שלטון בלי מצרים, רק בשובם בשלום נתן לפניהם דין וחשבון, ואם מצאו חטא ועָוֶל בְּפָרָשַׁת חשבונו פקדו עליו עונו, ולפעמים הרצו עליו גם משפט מות • מספר העדה לא היה קצוב ונקוב; אליהם התלקטו מכל פאה אנשים נואשים, עזי נפש, שואפי רוח הדרור כתנים וחפצי קרבות • את הארח הסר אליהם לא שאלו מה מלאכתו ומאין יבוא, כי אם רק שמר את הדת הפראוואָסלאווית היה כאחד מהם • הנדר הראשון אשר נדר כל הבא בקהלם היה—להכות ולהשמיד בלי חמלה וחנינה את כל הנכרים, מכחשי דת הפראוואָסלאוויא • ועל כן גם הם כקאזאקי הדאָן, גם הם ירדו בצנות ובסירות דוגה בים האזאָוו והשחור, ויתנפלו על ארצות הנכר ועל חפי אזיא הטור־קית, ולפעמים חדרו והגיעו עד סביבות קאָנסטאנטינאָפאָל הבירה • כשובם ממסעיהם כבדים בשלל רב אל הסיעטש היו עושים משתה ושמחה, ויבלו ימיהם בחגי ששון, וכאשר אזל השלל מכליהם שבו שנית לפשוט על הזרים והנכרים, ככה יעשו הזאפאָראָזשים כל הימים • יש אשר באו אליהם מאוקריינא אנשים בעלי משפחה, אשר ארכו להם הימים בביתם, וישבו אתם ימים מספר ויעדרו אתם—לנחול כבוד ולעשות חיל • קאזאקי זאפאָראָזשיע לקחו תמיד דברים עם קאזאקי הדאָן וכל רוסיא הקטנה, ולפעמים היו לאגודה אחת, ויסעו יחדו לפלס חמס ידיהם בארץ נכריה • הסולטאן התעבר בממשלת פולין וידרוש ממנה לעצור

בעד משובת הקאזאקים, פן יִלָּחם בה; אך היא לא עצרה כח לשוש מתג ורסן בלהיי בני בלי־על אלה, ועל כן החלה לבנות מבצרים על חפי ים השחור לגדור הדרך בעדם. אפס בדבר הזה הוסיפה להרגיז את הקאזאקים ולהעיר גם עליה את רוח גבורתם ומשובתם, הסוערת כהמות ים לגליו; וכאשר באה עוד ונהיתה האוניא השנואה מאד ברוסיא המערבית, והפולאנים לחצו בזרוע קשה את דלת העם, והקאזאקים שמה התגודדו והתקוממו על מציקיהם, חרדו אז גם קאזאקי זאפאָראָזשיע במשכנותיהם ויצאו לישע בני עמם.—משנת 1593 עד שנת 1638 התפרצו הקאזאקים פרץ על פני פרץ תחת יד אטאמאניהם הגבורים: נאליוואייקא, טאראס, פאווליוק, גוניא, אָסטראניצא—ודמי אדם, דמי הקאזאקים, הפולאנים והיהודים גם יחד, נשפכו כמים. אמנם בכל פעם היתה יד הפולאנים על העליונה, וישפטו באכזריות אַף את האטאמאנים: את נאליוואייקאָ צלו בקלחת נחשת על מדורת עצים ואש, מפאווליוק הפשיטו עור בשרו בחייו, ואת אָסטראניצא גזרו לגזרים בחריצי אופן בעל פיפיות. הפולאנים האמינו כי שקעה אש המרד תחתיה, ומעתה תשקוט הארץ, אפס שוא היתה תקותם, כעבור עשר שני מנוחה פרץ קשר הקאזאקים על יד חמעלניצקי להרעיש ולהרגיז את פולין כלה, כדבר האמור בפרקי (מ״ג ומ״ד).

מן מוצא כל דברי הפרק הלזה ידע הקורא וישפוט מישרים, כי מלבד אשר שתי האוניות: אַחדות המדינות ואַחדות הדתות לא קלעו אל המטרה אשר כוננו אליה מיסדיהן—לחבר את רוסיא המערבית עם פולין לממלכה אחת ולעם אחד—הנה נהפכו עוד שתיהן לפולין לרועץ, כי על ידן התחוללה מלחמה ארֻכה וכבֵדה בין שני העמים ושתי הדתות. המלחמה הזאת העירה חשק העם הנענה והנגש ברוסית המערבית לבקש קרבת רוסיא צפונית המזרחית ולהתחבר אליה, ותקרב גם את ימי מפלת פולין ואָבְדַן נִצְחָהּ ותפארתה—זאת קנאת הדת וזה פריה!

פרק מב ימי מלכות אלעקסעיי מיכאילאוויטש (1645—1676).

§ 1 **מאראזאוו והשערוריות.** המלך הצעיר הזה דָמָה בתכונותיו למיכאיל אביו, כי כמהו גם הוא היה רך לבב, נצמד לאנשי סודו בכל נפשו ומאדו, ויהי דרוש גם לו איש לעמוד לימינו ולהיות המוציא והמביא את דברי הממשלה בשמו; אולם יִתְרָה היתה לו על אביו בשכלו הטוב והמהיר, ובִדְבַר אשר נקדש מבטן אמו וחֻנַּךְ מִשַּׁחַר יַלְדוּתוֹ להיות עוצר בעם. אומנו ומדריכו בדרך טובים היה אחד הבאָיארים למשפחת מאָראָזאָוו (Морозовъ); בידו הפקידו מיכאיל בטרם ימות, והוא ידע לקנות את לב חניכו לאהבה אותו ולדבקה בו. מאָראָזאָוו היה גבר חכם, מהיר במלאכתו ומשכיל בדורותיו, אך לא השכיל להיטיב, להקריב את טובת נפשו, עַצְמוֹ ובשרו על מזבח טובת העם כֻּלּוֹ; הוא הבין עד תכלית את כל מחסורי הממשלה, וַיִּתְחַכַּם לדעת כי נחוצים מאד תקונים רבים בהליכות העם, וכי בא מועד ללמוד את דרכי בני אירופא הנאורים, וַיַּלְבֵּשׁ את אלעקסעיי ואת בני גילו סְבִיבוֹ בגדי אשכנז מנעוריהם. אלעקסעיי שמהו למנהל הממשלה ולנאמן בכל בית מלכותו, והוא הראה עד מהרה את כשרון דעתו הגדולה, כי

ברוח עצה חרץ משפטי צדק בענינים הקשים אשר היו להממשלה עם מלכי חוץ לארץ ·—כאשר באה השמועה כי פשטו טאטארי קרים על אוקריינא , לא השפיקה הממשלה במלחמת מגן לבד כמשפטה בימים הראשונים לעמוד רק על נפשה , כי אם צותה על שרי הצבאות אשר בערים להתחבר יחדו על נהר דאָן , לעלות על אזאָוו ולעשות נקמות בהטאטארים הצוררים · גם לקחה דברים עם פולין להלחם שכם אחד על קרים ; ומלאך וולאדיסלאוו , איש לשון ונבון דבר , הטיף לפני אלעקסיעיי דברי נגידים , ויהלל את העת היקרה , כאשר יכון שלום אמת וברית נצח בין שתי הממלכות הסלאוויות והאדירות מאד , אשר זרוע מחולל-כל בראתן והוציאתן משרש אחד , וַתִּגְבַּהּ קומתן כשני ארזי לבנון · גם השגיב במליצתו ויפאר את קרבת היום , אשר בו יואילו הסלאווים להיות לאגודה אחת ולעם אחד כבשנים קדמוניות , וּמָלְאָה כל הארץ כבוד שם תהלתם כמים לים מכסים · אכן לעמת המצב הטוב הזה בראשית ימי מלכות אלעקסעיי בעניני חוץ לארץ — היה מצב רוסיא בִּפְנִים רע ומורה מאד · עקבות ימי המהומה והמבוכה עוד נִכְּרוּ על פני הארץ , וכל הרעות אשר התאוננו עליהן מלאכי הערים ביום הקהל שנת 1642 (מ׳ 5 §) לא תמו מן הארץ עד כה : המסחור ירד פלאים העם הלך קודר בלחץ הממשלה וַיֵּאָנַח תחת כבד המסים אשר רבו מיום ליום , וגם על המלח הנחוץ מאד לחיי האדם הֻטל מכס ומס ; פקידי הממשלה הוסיפו לנגוש את העם , לְנַקֵּשׁ לכל אשר להם ולענותם , עד כי כשל כח הסבל , ובעוד אשר השתעשע המלך והתמכר אל צֵיד הַחַיּוֹת עם השרים הקרובים אליו , פרץ המרד בעם · וזה דבר המרד ·

בשנת שלש למלכו לקח לו אלעקסעיי אשה מבנות מילאָסלאָווסקי ; ימים אחדים אחרי כן לקח לו מאָראָזאָוו את אחותה , ויוסף אמץ ועז בהיותו גם קרוב למלך , וככל אשר חפץ עשה · מסטיסלאווסקי גְּבַהּ הרוח נשען על אהבת המנהל מאָראָזאָוו חֲתָנוֹ , ויתאמץ לתת את הפקודות הנכבדות והמשרות היקרות על שכם קרוביו , אנשי בצע שונאי אמת , ויותר מכלם העירו עליהם חֲמַת העם וזעם אַפּוֹ , שני השרים שְׁאֵרֵי מילאָסלאווסקי פלעשטשעעוו וטראכאניאָטאָוו (Плещеевъ и Траханіотовъ) אשר שאפו כל היום לבצע מעשקות ויקחו שחד אין קץ · העשוקים נתנו מכתבי תלונה על יד הבאָיארים להגיש לפני המלך , אך הם העלימו את המכתבים , ועד המלך לא הגיע · אז נלאה העם נשוא את הָעֹשֶׁק והמרוצה , וגם היטב חרה לו על אשר הלוך ילך המלך בדרכי עמי הנכר והתיר להעלות את עשן הטאבאק—ויתפרץ ויתקומם (בחדש מאיי שנת 1648) · ויהי כעבור אלעקסעיי ברחוב העיר , תפשו המתקוממים ברסן הסוס , ולא נתנוהו למוש ממקומו , ויפרצו בו להדוף את פלעשטשעוו ממצבו , ויבטיחם לעשות כן · אז החלו הבאָיארים לשפוך בוז על העם ולחרפו , ויתרגז ויתגעש כל ההמון עד מאד · לבעבור כפר את פני העם הזועף הוציאו כרגע אל הורג את פלעשטשעוו במצות המלך · אולם כמעט עלה האֻמלל על בָּמַת המטבח למות ביד הורג , התנפלו עליו העם ויהרגוהו בידיהם , גם את מזכיר בית המועצה רצחו נפש , ואת בית מאָראָזאָוו ובתי שאר נכבדי השרים שמו לבז ולמשסה · ביום השני יצאה אש מתלקחת

במאָסקווא, ותרב להשחית ולבער בתים גדולים וטובים, והמרד פרץ שנית • המורדים נקהלו ודרוש דרשו מאת הממשלה להסגיר אל ידם את טראכאניאָטאָוו וגם את מאָראָזאָוו אשר התחבא בהיכל המלך • ויבוא גדוד האשכנזים השכורים וַיֵּחַן מסביב להיכל לשמור עליו ; ודוד המלך, רצוי נפש העם וידידו, הנשיא ניקיטא ראָמאנאָוו, יצא אל רחוב העיר והוכיח בדברים את ההמון ללכת איש לאוהליו, והבטיחם בשם הקיסר למלאות כל משאלותיהם, וישמעו לדבריו • את טראכאניאָטאָוו התיקה הממשלה לטבח, אך את מאָראָזאָוו הֵנִים המלך וישלחהו לגור באחד מבתי הנזירים עד יעבור זעם וישתוק מדון • כאשר שבה חמת העם ותחת השרים השנואים ישבו שרים ישרים וטובים בעיני העם, וגם מילאָסלאווסקי הטיב את דרכו לעשות טוב בעמיו ולהיות רב חסד לכל קוראיו, מצא אלעקסעיי את לבבו לבקש את העם לסלוח לפשע מאָראָזאָוו • ויהי היום בהתקדש חג פנה המלך אל העם במדבר נאוה, ויאמר כי נפשו יָרְעָה לו על הרעות אשר עשו השרים בשמו, והוא לא ידע, וכי מעתה יוזיל את מחיר המלח ויתן חָפשה לכל איש לשלוח במסחר ידו כרצונו • באחרית דבריו חלה את פניהם בעינים מלאות דמע נדבות לבל יוסיפו לדרוש מאתו את מאָראָזאָוו אומנו אשר היה לו לאב, וכי יפירו כעסם עמו לרַחֲמוֹ וּלְתִתּוֹ לשוב מאָסקוואָה • אז נכמרו נחומי העם ויקראו: „יחי המלך לעד! יקום נא רצון אלהים ומלך!" • מאָראָזאָוו שב העירה, ואף כי חָדל מהיות מנהל הממשלה, הוסיף להיות יועץ נאמן למלך כבראשונה • אך לא שככו תלונות העם מעליו ויטפלו עליו דברי בלע, כי בן לא־אֵמֻן הוא, כופר בדתו ועוזב דרכי אבותיו לאחוז במנהגי בני הנכר ולהתרועע עמהם •

קול המהומות במאָסקווא הלך עד למרחוק וַיְחולל רוח המרד גם בערים אחדות אשר במדינות הצפון, כי חרה אף העם על דבר חמס ידי פקידי הממשלה ואוספי המכס; וכשנתים ימים אחרי המרד במאָסקווא פרץ הקשר בערים העתיקות, בנאָווגאָראָד ובפסקאָוו, אשר מלבד רָעַת השליטים היתה גם שִׂנְאַת יושביהן לבני הנכר ולתהלוכותיהם נסבה להעיר בם רוח פרצים; וביתר שאת שטמו הפסקאָוויטשים את בני הנכר, אשר ישבו בקרבתן והרבו להכעיסם תמרורים ביד חמסים • בעת ההיא צִוּתה הממשלה לתת מאסמי תבואותיה אשר בפסקאָוו עשתי עשר אלף כור, בחשבון עשרים אלף רובל כסף, אשר התחובבה לשַׁלֵּם לשוועציא חלף האנשים אשר ברחו לרוסיא מן הערים והכפרים הנתונים לשוועציא על פי שלום סטאָלבאָוואָ (מ׳ 2 §), ויתלקטו ההמון ויתגודדו, ויאמרו לבלתי תת להוציא לחם מרוסיא לשוועציא; גם התנפלו על ציר שוועציא אשר הלך ממאָסקווא וצרור כסף הפדויים בידו, ויגזלו מאתו את הכסף ויושיבוהו במשמר בית האסורים ויעַנוהו • גם הארכיפיסקאָפ, אשר אסרוהו בכבלי ברזל, גם פקיד־העיר לא יכלו להשביח את המרד, כי כל העיר התקוממה ויהרגו רבים מן השרים השנואים, וישלחו מלאכים למאָסקווא לבקש את הממשלה לבל יוציאו בר ומזון מן הארץ • ובהִשָּׁמע דבר המרד בין יושבי נאָווגאָראָד החלו גם הם להתעשק עלאדות הכסף והלחם הנשלח לשוועציא • ויהי בעבור אז דרך העיר מלאך דאניא, האמינו כי גם הוא ישא עמו כסף ממאָסקווא, ויעצרוהו ויכוהו עד מות • אַחַר התנפלו הקושרים על הסוחרים האשכנזים, וישללו

את רכושם ויתנום אל בתי האסורים • אמנם בנאָזוגאָראָד היה בימים ההם המיט־ראָפאָליט ניקאָן, אשר יצא שמו לתהלה אחרי כן, הוא הסתיר את פקיד־העיר, ברוח שפתיו השביח את שאון המרד, כי קלל את המתפרצים בהיכל־התפלה, ולא חָשַׂך מקרוא בגרון גם בשפוך העם עליו בוז ובהכותם אותו על חצר ההיכל באגרוף רשע עד שֻׁפַּךְ דם, עד אשר שמו על לב וינוחו מזעפם, וגם את ראשי הקושרים הסגירו בידי הממשלה, אשר המיתה את אחד מהם לכפר דמי מלאך דאניא • בפסקאָוו ארכו ימי המהומה יותר משבעה ירחים • המורדים נפוצו בכפרים סביבות העיר, לבוז את בתי אדוני השדות והאצילים וליסרם מוסר אכזרי, את בניהם נשיהם ועולליהם הרגו במיתות נוראות מאד, וגם בשאר ערי הגליל הכו את אדוני השדות בשוטים ובמקל חובלים • הממשלה שלחה לפסקאָוו אנשי חיל, אך יושבי העיר התחזקו ועמדו בְּמִרְדָּם, ויתבצרו בעיר ימים רבים. אז אסף אלעקסעיי אספה להתיעץ מה לעשות, ויחלטו שמה להתהלך את אנשי פסקאָוו ברוח נדיבה, מיראה בדבר פן יפרוץ הקשר שנית במאָסקווא, וגם מלאכים שֻׁלחו לאנשי פסקאָוו לדבר על לבם לָשֶׁבֶת מריב ולהִכָּנַע; את ראשי הקושרים לא דרשו מהם, גם הבטיחום לסלוח לאַשְׁמָתָם • אפס לא שמרו המלאכים את הבטחתם, ויתפשו את ראשי מסבי המרד והכריעום לטבח—ותשקוט הארץ •

§ 2 **ספר החקים והמשפטים.** כמעט שקטה מאָסקווא מן הקשר אשר פָּרַץ בה בגלל רָעַת מאָראָזאָוו והלחץ אשר לחצו שרי הפקודות את העם מקצהו, הבין המלך את לבו וישקוד להרגיע את הארץ וליַסֵּד משפט אחד וחקה אחת לכל מצבי העם, לנקלה ולנכבד בלי הבדל • כי גם ספר „משפט צדק״ („Русская Правда“), אשר חֻבר בימי מחלקות הארץ ושם יאראָסלאוו הראשון נקרא עליו, גם „ספר המשפטים״ אשר חֻבר בימי יאָהאן השלישי („Судебникъ Іоанна III) אחרי התחברות כל מדינות רוסיא תחת יד נשיאי מאָסקווא, לא היו די בָּאֵר ענינים ומקרים שונים, לא פֵּרַשׁ בהם עָנְשֵׁי חטאים רבים, גם לא נמצא בהם פשר כל דָּבָר קָשֶׁה ונכבד • ויצו אלעקסעיי לחמשה חכמים מן הבאָיארים והיועצים לאסוף מאמרים ודינים שונים מספרי אֲבות הכנסיה, מחֻקי מלכי וויזאנטיא ומן הסטאטוט הליטאי, לקַבץ את כל הפקודות ודתי מלכי רוסיא, ואת משפטי הבאָיארים לערוך את כל אלה מערכה מול מערכה, לבָרם ללבנם ולצרפם, לתקנם ולמלאות את חסרונותם, עד כי יצא להם ספר חדש, כלול בהדרו וערוך ושמור בכל • לא ארכו הימים והחכמים המסדרים כלו את מלאכתם, ויקרא המלך אל היכלו אספת אנשים ידועים ונכבדים מכל מפלגות העם (Соборъ) ובראשם הנשיא דאָלגאָרוקי, לשמוע את דברי הספר, לאשרם ולקַיְּמָם • מרבית הנאספים, שלש מאות וחמשה עשר איש, חתמו את ידיהם על הספר וקִימו וקִבלו את עדותיו, חקותיו ומשפטיו עליהם ועל זרעם לדורותם (1649) • ויען כי קמו כל חֻקי הספר על פי עֲדַת הנאספים נקרא בשם („Соборное Уложеніе“) •

אפס ראש חפץ המלך ותכלית מגמתו—לשום משפט צדק וישר בין איש לעמיתו—לא הצליח על ידי ספר המשפטים החדש • הן אמנם בספר יֵאָמר כי משפט אחד לשוע ולדל, לעשיר ולרש, כי על השופטים מצוה לדין את העם בִּיֹשֶׁרֶת

לבב מבלי משא פנים ומקח שחד, וכל העובר על זאת יענש קשה. אכן יען אשר על פי ספר החקים נתן המשפט רק בידי הוואָיעוואָדים, פקידי הערים והרודים על ידיהן, באין גבוה שומר עליהם, על כן היה המשפט בידם כחמר ביד היוצר, לעשות מטאת נפשם; עיניהם וידיהם היו רק אל הבצע, לבחור דרך שקר ונלוז, לשפוט עול, לשאת פני רשעים בשחד ולהרשיע דם נקי. בנכלי שוא העריםו לסלף את הצדק, לשים מבוכה בעניני החקים ולשגות מֵאִמְרֵי הספר; בתרמית לבם דקדקו כחוט השערה בנוסחאות השטרות ומכתבי בקשה ויתאמצו לכתוב רבות על אדות ענין מעט, לענות את הדין ולהאריכו מספר שנים. לפעמים היה נכתב ענין אחד על מאה גליונות ויותר, ובימים הראשונים כָּבֵד היה למצוא דבר משפט המכיל גם עשרה גליונות. גם „בכסף הממשלה מעלו מָעַל, וישלחו ידם לגנוב יתר מן המחצה". .

§ 3 הפרעות בכלכלת המדינה. אף כי התאמץ אלעקסעיי להיטיב מצב הארץ השדודה ולשובב רוח יושביה, בכל זאת בעוד ימים לא כבירים פרץ המרד שנית. וזה הדבר: רָאֹה ראינו כי עוד בימי מיכאיל התאוננו הרוסים רע על הזכיות הנתונות לסוחרי אנגליא, אשר בהיות להם המשפט לסחור בלי כל מכס וידם רב להם בעשר ובהון עתק, הֵסַבּוּ אליהם כמעט כל ראשי ענפי המסחר, ויאכלו פרי תבואתם די שָׂבעה, ולסוחרי רוסיא השאירו רק עוללות — מסחרים מצערים קלים ודלים. עתה הקשיב אלעקסעיי לקֹל התלונות האלה, וימצא לו חפץ במבוכות והתהפוכות אשר היו באנגליא בעת ההיא, והוציא חֹק לשַׁלח את כל סוחרי אנגליא מן מדינות רוסיא, ויתן להם הרשיון לבוא באניות רק אל חוף ארכאנגעלסק, ולסחור בסחורות אחרי הרימם את המכס כמשפט. בין שאר הסבות, אשר בגללן הוציא המלך את חֻקו זה, תזכרנה גם שתים רעות אלה: „על דבר אשר יביאו חרש לרוסיא עלי מרורים ויתר סחורות אסורות, וכן יוציאו ממנה סחורות אשר אין להוציא, וגם על דבר אשר חטאו כל האנגלים חטא משפט מות בעשותם רעה גדולה—להכות את קארלוס מלכם עד מות" *). אמנם בעקב החק הזה היו אחרי כן פרעות בעניני כלכלת המדינה, כי כאשר רֻחקו סוחרי אנגליא מן המדינות אשר בפנים הארץ, נמעט הכסף הבא תמיד מארצות הנכר לרוסיא, והמלחמות אשר התחוללו מהר עם ממלכת פולין דרשו כסף למכביר **). כראות הקיסר כי חסרון מטבעות כסף יעיק מאד את העם, שמע לעצת השר רטי־שטשעוו (Ртищевъ) ויצו להטביע מטבעות נחשת אשר יהיו עובר לסוחר כמטבעות הכסף (1655). בתחלה הצליחה העצה והתחבולה הזאת: מטבעות הנחשת והכסף

*) הוא המלך הראשון לבית סטוארט, קארל בן יעקב, אשר הומת על במת מטבח על פי אליווער קראמוועל (די"ע חלק ג' 290 §).

**) בימים ההם לא היה כל מתכת יקרה מארץ רוסיא, יען כי לא נמצאו בה אנשים אשר יבינו לחפש ולמצוא את מכרי המתכיות, לזקק את עפר מוצאן ולהוציא יקר מזולל, ורק על יד המסחר עם בני הנכר מצאה הממשלה די כסף לצקת מטבעותיה, כי הטילה על סוחרי אנגליא, האללאנדיא ובעלי ברית ההאנזא להביא יחד עם מערבם ומרכלתם גם נטילי כסף ומטבעות, וגם תשלומי המכס היו רק בכסף. את כל הכסף הזה התיכה הממשלה והרויחה יותר משליש. כי האסימון אשר קבלה מהאללאנדיא במחיר מ"ב קאפ' היה מחירו בצאתו ממכבש דפוס הממשלה ס"ד קאפ'.

נשאו בר בבר במחירם, ויהי נקל להחליפם בלי נזק. אולם דְּבַר יציקת המטבעות נתן בידי סכלים ואוהבי בצע, בידי מסטיסלאווסקי חותן המלך וקרוביו. הם החלו לאסוף וללקוט את כל מטבעות הכסף אל אוצר המלכות, והוציאו מטבעות נחשת לאין סְפוֹרות. מלבד זאת חיש מהר התהלכו בעם מטבעות נחשת סיגים ומזויפים לרֹב מאד, וגם העוסקים במלאכת היציקה גנבו הרבה ושמו בכליהם. על כן הוקל ערך מטבעות הנחשת והוזל מחירם, עד כי במשך חמש שנים ירד מחיר המטבעות האלה פי חמש עשרה מן מטבעות הכסף. ואף כי עשתה הממשלה שפטים קשים במזייפי המטבעות, יוצרי וחוקקי השוא: מתכת רותחת הוצקה אל פיהם, קצצו את ידיהם ורגליהם ויתלום על כָּתְלֵי בתי המטבעות, להיות לחגא ולמפלצת להמזַיְּפִים. בכל זאת לא כלתה הרעה, כי ראשי המזַיְּפִים נתנו שחד בחיק הממונים על יציקת המטבעות ויצאו נקיים. אז גבר היֹקר על בר ולחם וכל הדברים הנחוצים למִחְיַת האדם; היֹקר הזה הכביד אכפו ביתר עֹז על שוטרי הממשלה ונושאי משרה, אשר נִתַּן להם שכרם במטבעות נחשת לפי מחירם הקצוב, והריש והמחסור התהלכו בכל ממלכת מאָסקווא. תלונה רבה וקצף גדול התעוררו בקרב העם והיו לקשר בגלוי (1662). אחד הקושרים הדביק על עמוד גבוה מכתב תלונה על המילאָסלאווסקים ועל השר השופט שאָרין (Шоринъ), אשר גם ידו היתה במעל הכסף, וכל העם ראו את האות והתקוממו, ויצאו בהמון רב ללכת אל הכפר, אשר חמד אלעקסעיי לשבת בו בקיץ, והוא עומד אז בהיכל התפלה, אך ההמון בא בסופה ובסערה ולא נתנוהו להשלים תפלתו, ויצא אליהם, ויתפשוהו בבגדיו וירימו במרום קולם, עד כי נשבע בשם ה' ותקע להם כפו כי ישים בקרת וישפוט את השרים החוטאים, אך בטרם הפנו שכמם לשוב העירה, בא אספסוף אחר ברעש גדול וידרשו מאת המלך להוציא להם את זעומי נפשם, ואם אין יקחו אותם ביד חזקה, ויצעקו וינופפו במקלותיהם. ויצו המלך את השרים הקרובים אליו, את האצילים ואת כל גדודי הרובים לירות כדורי מות על המתפרצים ולהכותם בלי חמלה, ויעשו כן. מקצת המתקוממים נפלו חללים, מקצתם טָבעו בנהר, מקצתם נתפשו בכף ונעשו בהם שפטים מרים ומקצתם נמלטו בעור שִׁניהם. אחרי כן יצא דבר מלכות להעביר את מטבעות הנחשת, ולתת כל התשלומים במטבעות כסף כבראשונה. אמנם לא במהרה יכלה הממשלה למנות את החסרון ולתקן את כל המעֻוָּתות באוצר המדינה. אלפי אנשים אבדו מתוך הקהל בימי הרעה, כי הוצאו אל הורג או שֻׁלחו לארץ גזרה, משפחות רבות רעבו ללחם, וכל רכושם אבד בענין רע.

§ 4 **ניקאָן ובדק הדת** (ראסקאל). בעת אשר היו פרעות רבות בעִנְיְנֵי כלכלת המדינה, נהיתה שערוריה גם בכנסת הדת ופרץ נִבְעֶה נפל בחומת אמונת הפראוואָסלאַוויא; כי נקרעו ההולכים בחקותיה ונפלו לשתי מפלגות בגלל הסדרים והתקונים החדשים אשר הואיל לעשות הפאטריארך ניקאָן. האיש הזה היה בן אבר מצאצאי מאָרדווא בחבל ניזשני-נאָווגאָראָד. מראשית ימי ילדותו נראו בו אותות רוח אמיץ וכשרונות נעלים ונשגבים. הוא מצא און לו ללמוד לשון וספר, חזון לא נפרץ בין האכרים בימים ההם, ומקרא ספרי הדת והמוסר נטע בלבבו

חשק להנזר מהמית תבל ולחיות חיי צער ונזירות• אמו מתה עליו בעודו עולל, ותורגתו הציקה לו ותמרר חיי נעוריו עד כי כמעט ירדה דומה נפשו; והיא במעלליה הרעים פעלה פעֻלה רעה על תכונת נפשו וַהֲלָך רוחו• קרובי ניקאָן הפגיעו בו לצאת מבית הנזירים ולקחת לו אשה וַיֵּעָתר להם. ויהי ניקאָן לכהן ושמו יצא למרחוק, עד כי סוחרי מאָסקווא חלו פניו לבוא לכהן בתוכם• עשר שנים ראה חיים עם אשתו, וכל הבנים אשר ילדה לו מתו על פניו• אז פתה אותה ניקאָן להתגלח בבית הנזירות, וגם הוא הלך לו להתבודד במועדי הנזירים שֶׁעַל ים־הלבן• שֵׁמַע חכמתו ותהלת חיי נזרו הגיעו עד אזני אלעקסעיי ירא האלהים, ויהי כבוא ניקאָן מאָסקוואה, לעשוק בעניני בית מקלטו, עצרהו המלך וישימהו שמה לאלוף בית נזירים אחד, ומדי שבוע בשבוע קראהו אל היכלו לשוחח עמו ולהשתעשע בחברתו, ונפשו נקשרה בנפש הכהן הנזיר הזה, אשר שקד תמיד להפיק רצונו, לעשות חסד עם עזיים מרודים, לרחם אלמנות ולחון יתומים• אחרי ימים לא כבירים הֻקם ניקאָן למיטראָפאָליט בנאָווגאָראָד, ושם מצאה כביר ידו לא לבד בעניני קדש והכנסיה, כי אם גם בעניני חול והליכות המדינה• המלך הוסיף לכברו פי שנים, על אשר שם נפשו בכפו להשביח את סערת המרד בעיר (1 §)• אחרי מות הפאטריארך יוסף, בקשו את פני ניקאָן לשבת על כסאו, וימאן• אז התנפל המלך ארצה לרגלי ניקאָן, וכן עשו כל השרים והכהנים העוטרים אותו, ויבכו ויתחננו אליו לקחת המשרה על שכמו• ויען ניקאָן ויאמר: „אם תחשבוני ותכבדוני כְּאַבִּיר רועי העם, ואם תתנו לי לעשות סדרים בכנסת הדת אֲאוֹת לכם!“ וַיִּשָּׁבעו כלם ויאמרו: כדברך כן נעשה• ויהי ניקאָן לפאטריארך (1652)• מן הוא והלאה שמע אליו המלך ויהי לו כְּאוּרים ותֻמים, וישימהו לנאמן ביתו; ובצאתו ממאָסקווא למלחמה על אויביו נתן את רסן הממשלה בידי ניקאָן, ויפקידהו לפקוח עינו על בני ביתו, והוא אמנם השכיל לַנחות את העם ולשמור על בית המלך ברוח נאמנה ובשקידה רבה, על כן חלק לו אלעקסעיי את הכבוד אשר חלק מיכאיל אביו לפילארעט, ויקראהו בספר פקודותיו בשם „שר הגדול“•

אכן אם השכיל ניקאָן בהליכות הממלכה, עוד הגדיל לעשות שבעים ושבעה בעניני הכנסיה, כי מלאכה רבה וכבדה היתה לפניו: בימים ההם היו הכהנים בממלכת מאָסקווא עם לא בינות, חסרי לב, נבערים מדעת• רבים מן העם באו אל ההיכל רק למצוא חפצם ולדבר דבר עם מכיריהם ומיודעיהם, וישוחחו וישתעו יחדו, ויהמו וַיִּנָּצו גם רבו בחזקה, קראו למהלומות וישפכו דם בהיכל• כל דברי התועבות האלה לא נחשבו בעיני העם לעון אשר חטא, כי כן הסכינו ימים רבים• אז נסרחה האמונה ותפג הדת מאד, כי גם אמונת הדבקים בה, דמתה כגופת מת בלי כל רגש ורוח חיים; לא דרשו בספרי הקדש ולא חקרו לדעת את הכתוב בהם, כי אם דאגו להוסיף להאמין באשר לא יאָמן, לחיות באמונתם בלי כל דעת וחשבון; וישימו כל מעינם בַּחֲקוֹר וּדְרוֹשׁ איך יכרעו על ברכיהם, איך יפרסו על לחם אלהים וכמה פעמים יאמרו הללויה, וכאלה; חכמיהם אהבו להתוַכח על אדות המלות ואותיות לבדן, ולא על תבן המאמרים ותכליתם, וישרכו דרכיהם עקלקלות לטיח טוח תפל וסר טעם. ניקאָן ראה ויתבונן כל זאת,

ויאזר כגבר חלציו לעשות סדרים בהיכלי התפלה, לדרוש דרשות ולצוות על כל כהן לעשות כן; ליסד בתי ספר להכהנים, לספח אל הכהֻנה רק יודעי ספר והולכי מישרים, ולהסיר מִכַּהֵן את הבוערים ובני הבליעל, לא חסה עין ניקאָן עליהם, והרבה ליסר אותם כאולתם וכחטאותיהם, ולפעמים הכה את הכהן באגרוף בבית התפלה לעיני כל העדה וישימהו לשמצה, כי היה ניקאָן קְצַר אפים וּמְהִיר חֵמה. אולם הגדול הנכבד מכל תקונים הרבים הוא — תקון שגיאות ספרי העבודה ומנהגיה.

ככר ראינו כי עֲמַל המתקנים בימי מיכאיל נשאר מָעַל (מ § 7), והמתקנים אז על פי הפאטריארך יוסף, הוסיפו להרבות שגיאות כחול ימים, ומנהגים זרים פרצו מאד בהיכלי התפלות, עד כי כהני יון הבאים כפעם בפעם מאָסקוואה, וגם החכמים הנקראים מרוסיא הקטנה, רעמו פנים ויתמרמרו על הדבר הזה. עתה התעורר ניקאָן לתקן את המְעֻוָּתוֹת ולישרש אחריהן. ועל פי עצרת כהנים אשר קדש בשנת (1654) אסף מאָסקוואה אספה רבה מספרי היוָנים כתבי יד, וספרי עבודה עתיקים להרוסים, וברוח דעת והשכל הסיר את קמשוני הטעיות, והדפיס סדורים חדשים ומתֻקנים, וישלחם לכל היכלי התפלות, ויצו להוציא את הישנים מידי הכהנים מפני החדשים. אז קם שאון גדול במקומות רבים. כי הכהנים אשר שטמו את ניקאָן על דבר רוחו הקשה, התלוננו גם על התקונים, וביותר התרגזו והתאוננו מתקני הסדורים בימי הפאטריארך יוסף, והעבירו שמועה בעם כי ניקאָן העביר רוח טֻמאה על הארץ, זָרע זרע כַּחַש לעשות פרי זדון, שִׁחֵת פני הרת הפראוואָסלאווית, וַיָּבֵא את הלאטינית הארורה תחתיה. ניקאָן שפט וענש קשה את כל הרוגנים הממרים את פיו; אך המון החשְׁבים, החרדים אל דתם, חשבה את הנשפטים לקדושים, ויוסיפו לדבקה בדרכיהם. למן העת ההיא נפלגה הדת הפראוואָסלאווית ברוסיא (Расколъ). כל האנשים מן הכהנים והעם אשר מאנו בתקוני ניקאָן ובסדוריו, כי אם החזיקו במנהגיהם וישמרו כבבת עינם את הישנים הנדפסים בחיי הפאטריארך יוסף, נפרדו מעל העדה, ונקראו בשם „המאמינים בישנות" (Старовѣры) או „הנפרדים" (Раскольники *). בין הנפרדים קמו אנשי רוח, אשר בעט סופרים ובשפה נמרצה עמדו לגונן על דעותיהם, הרבו והאדירו את מספר אנשי בריתם, ואת שם ניקאָן שָׂמו לקללה ויעצימו את אויביו מאד.

מלבד שונאי ניקאָן הרבים בין הכהנים והמון העם, העלה עליו גם חמת הבאָיארים, המלכה וקרובי המלך; כי גבה לב ניקאָן בחסד הגדול אשר הטה אליו אלעקסעיי, והתעבר עם הבאָיארים והאצילים, שפך עליהם כאש עברתו, הכם בשבט פיו וישחרם למוסר ויכלימם בבית המועצה על אשר יעמיסו על העם מסים כבדים ויְעַוְּתוּ דין ומשפט; נפשו לא ירעה שָׂבעה כבוד ועֹז, ויחשוב כי

*) כדי להראות עד כמה מגעת קשיות ערפם ותעתועיהם של האנשים האדוקים בישנות מבלי חקור דבר ושום שכל ואינם חפצים בשום אופן בתקנות טובות, נציגה נא בזה משל אחד: בסדורים הישנים שהיו נהוגים בעם עד ימי ניקאן בנוסח התפלה בעד המלך נמצאו במקום שם המלך ושם אביו בשני חצאי לבנה המלות "имя рекъ", שהוא כמו שנהוג אצלנו לאמר „פלוני בן פלוני", וכל העם יודעים שבמקום המלות האלה צריך להזכיר שם המלך המולך בימיו. אבל הסטאראוויערצי עד היום הזה יבטאו בתפלתם את שתי המלות имя рекъ ביחד עם שם המלך ושם אביו, כדי שלא לדלוג ח"ו על שום מלה מן הכתוב בסדורים העתיקים.

לו הכח והיכלת לעשות ככל חפצו, ולעשות את כסא המלוכה הדום לרגלי כהנתר הגדולה—דבר אשר לא יתבן, בממלכת מאָסקווא, אשר מלכיה מאז מעולם ישלטו שלטון בלי מְצרים, מבלי כל גבוה עליהם. הבאָיארים התנכלו להבאיש את ריחו בעיני המלך, ויגלו אזנו כי בעקבה יסית בו ניקאָן לצאת למלחמה—למען יעזוב בידו דברי המלוכה בצאתו מן העיר. והמלך אשר בא בימים והיה לאיש חיל, חשב עליו למשא את ניקאָן אביר הלב. ובכן כבתה מעט מעט גחלת אהבת המלך להפאטריארך, ויחדל מלקרוא אותו כפעם בפעם אל היכלו, וגם התגלע ריב ביניהם על פי מקרה אחר: כאשר קבלו במאָסקווא ברוב כבוד ותפארת את יורש העצר מגרוזיא לא נקרא ניקאָן להיות בין הקרואים המכֻבדים; וישלח את אחד מן השרים אשר על ידו לשאול ולדעת מה זה ועל מה זה, ויגרש אחד הבאָיארים את המלאך ויכהו במקלו. ויחר אף ניקאָן וישלח מכתב תלונה אל המלך, ויבקשהו לענוש את הבאָיארין הזה. ויענהו המלך כי ישלים חפצו, אך לא עשה מאומה. ויאמר ניקאָן לדבר על ארות זאת עם המלך בבואו אל התפלה ביום החג לעמוד על העבודה, אפס אחד הבאָיארים הגיד לניקאָן כי המלך לא יבוא להתפלל, וכי יכעס עליו על אשר יתהדר בשם „המלך הגדול", ובלבבו יִדַמה כי באמת עז מלך בידו. ניקאָן השיב אמרים בחרי אף, כי המלך בעצמו נתן לו את תאר הכבוד הזה, ויוציא את כל רוחו וכעסו. ככלות העבודה קרא באזני כל העם כי יסיר מעל ראשו עטרת כהֻנתו ולא יוסיף להיות להם לפאטריארך, ויהי רעש גדול בעם, וימררו בבכי, ויחלו פניו „לבל יעזבום כיתומים באין אב" אך הוא לא שמע להם, וישלך את מטהו מידו, ויכתוב ספר לאלעקסעיי, ויבקשהו ליַעֵר לו לשכה בבית הנזירים לשבת בה. המלך נבהל מאד בראשונה, וישלח פְּעָמִים לבקשהו כי ישוב מחרון אפו ולא יטוש את צאן מרעיתו, אך ניקאָן הקשה את לבבו, בצִפִּיָתו כי אליו יצוא יצא המלך להשתחות לו אפים ארצה ולהדריכו על במותיו, כאשר עשה שש שנים לפנים. אולם המלך לא נגלה אליו, כי אם שלח להגיד לו, כי הרשות בידו לבחור לו מקום לשבתו כאות נפשו. ויסר ניקאָן את בגדי השרד ויצנוף מגבעת שחורה כאחד הנזירים, וישא רגליו וילך להכין מושבו באחד מבתי הנזירים, והעם הלכו אחריו הלוך ובכה; ובכן עברו יותר משמונה שנים ולא היה פאטריארך עובד עבודה ברוסיא. וניקאָן גם מבית מקלטו לא חפץ לשבת מֻרִיב, והוסיף להכעים את המלך במכתבים מלאים מחרות, והבאָיארים עמלו להגדיל את התִגְרָה, הלשינו את ניקאָן וידברו עליו תועה. בשנת 1666 קרא המלך עצרת כהנים ובראשם שנים מארץ הקדם, מאלכסנדריא ומאנטיוכיא, להתיעץ כדת מה לעשות בניקאָן; ויגישוהו למשפט ויאשימוהו על אשר נועז לעזוב את כסאו מבלי פקודת המלך, ועוד דברי עטל ואון אשר אין להם שחר, ועל פי משפטם הסירו מעליו כבוד מעלת קדושתו, והגלוהו להסגר בבית הנזירים על ים הלבן. אך גם במפלתו לא נפל לבו, כי בשלוח לו המלך כסף ובגד עור יקר לדרכו ויבקש ממנו לברכו בטרם ילך, לא פנה אל המנחות ולא נתן את ברכתו; וכן לא כהתה רוח גאותו ולא נס הדר גאונו עד יום שובו לארמתו. בחפצו זה לבכר את שלטון הכנסיה על פני שלטון המלוכה, גרמה ניקאָן אל הפאפים

אינאָקענטיא השלישי וגריגארי השביעי, אשר גם המה שמו את כסאם מעל כסאות המלכים, ומלכי ארץ ושרי המדינות תֻּכּוּ לרגליהם, שמעו בקולם לכל אשר צוום ועפר רגליהם לִחֵכו ·

והנה אף כי כהני האספה, אשר חִיבו את ניקאָן על דבר תהלוכותיו נתנו צדק לפעלו בדבר תקוני הסדורים, בכל זאת רבו כמו רבו הכהנים במקומות שונים בארץ, אשר לא אבו לקבל את הסדורים החדשים · ויהי ככל אשר הוסיפה הממשלה ליסר את השוגים ממצותיה, כן הוסיפו הם לגַבֵּר חילים; ובשגם אחרי אשר הרחיקה את ניקאָן מִנֵּי המדינה, חי רוחם ותחזקנה ידיהם · השוגים האלה לא שמו אל לב, כי לא ניקאָן הוא המתקן ורק סוד אספת כל הכהנים עמו, וכי לא שלח ידו בעצם האמונה כי אם במנהגים נשחתים ונלוזים · גם בין הקרובים למלך נמצאו „נפרדים”, ואנשים אשר לבם הולך אחריהם ואוהבים לְאַלּוּף ארחותיהם, והם יחד הצליחו להשיב את ראשי הראסקאָל מגלותם · אז הלך מספר הנפרדים הנרחים הלוך וגדול · כי מורי השקר והמַּתְעים האלה לא חשכו נפשם מכל תחבולה להפיץ ענן סכלותם; בראו מלבם חלומות, חזיונות, נבואות שקר ומשאות שוא, להוליך שולל את העם, שומעי כזב ואוהבי הבלי תעתועים, ואשר זה משוש לבם ללכת בדרכי חשך ולא אור · הם חשבו כל דבר חדש בדת כבַחַש ומֶרי; הם הפיצו בעם את האמונה כי באו הימים האחרונים, אשר עליהם נשא יוחנן את חזיונו *), ויאמרו כי ניקאָן הוא הוא יְרִיב המשיח (אנטיכריסט) הבא לרדוף את המאמינים על צוארם, והם הורו לעם כי כל דבר הבא מארצות הנכר הוא עצת יצר הרע והשטן אויב משיחם, וכי המצוה על כל איש הנאמן לאלהיהם ולדתם להרחיק נדוד מן עדת הרשעים, ולהתחבא במעבה היערים מפני הכפירה האורבת לו · כדברים האלה יושר בשירי הנפרדים, לאמר:

„עֲבָדַי וְשִׁפְחוֹתַי עֲדֵי הַאֲזִינוּ
אוֹהֲבֵי מָשִׁיחַ שִׁמְרוּ וּשְׁקֹדוּ,
לָשֵׂאת וְלִסְבּוֹל נַפְשְׁכֶם הָכִינוּ—
בְּעַד אֱמוּנַת אֱמֶת אָנָּא עִמְדוּ
בְּעַד עֵץ-הַדָּת וּבְרִי תְפִלּוֹתֵינוּ,
כִּי נוֹלַד בָּאָרֶץ אוֹיֵב הַמָּשִׁיחַ
הוּא יִמְשׁוֹל יִשְׂתָּרֵר עָסִית יַדִיחַ,
אַחֲרִית הַיָּמִים הֵן קָרְבָה אֵלֵינוּ!
עוֹד מְעַט הָאוֹר יֵהָפֵךְ לְחשֶׁךְ וְעֵיפָתָה
הַשֶּׁמֶשׁ תִּקְדַּר, לֹא תָשׁוּב תּוֹפִיעַ
אַחֲרִית הַתֵּבֵל, הָהּ! בָּאָה נִהְיָתָה,
קֵץ כָּל-בָּשָׂר הַפַּעַם הִגִּיעַ?

*) אפאקאליפזיס

מַחֲמַדֵּי עֵינֵי הַפָּלֵט מַהֵרוּ
אֶל־קַצְוֵי הָאָרֶץ אֶל מִדְבַּר שְׁאִיָּה ,
בִּמְחִלּוֹת עָפָר נָא הִסְתַּתֵּרוּ
בֶּעָפָר הִתְכַּסּוּ וּבְסַלְעֵי צִיָּה" ·

הנדהים עזי הנפש למדו את העם כי בדבר תקוני ניקאָן נגאלו , הכנסיה כתניה ורזי קדשה, בטמאת הכַּחַש והכפירה, וכי סר רוח הקדושה מעל בתי התפלה והנה הנם רק אֻרוות לסוסים , וכהניהם—זאבים טורפים ; הפילו חִתַּת המשפט , והפחידו באימת יום הדין הגדול והנורא את כל אשר ילך אל היכלי התפלה להתודות , או יביא שמה את בנו להִטָּבל ואת בתו להעביר בברית הנשואין ; צוו על שומעי לקחם לשנוא את הכהנים , ולראות חיים עם הנשים גם מבלעדי ברכת הכנסיה ומנהגיה ; לבל ישו אזן קשבת אל המלך ואל פקידיו , על אשר סרו מן הדרך הטובה לסור למשמעת אויב המשיח · מלבד הסדורים החדשים געלה נפשם גם את תמונת קדושיהם המצֻיָּרות בטוב טעם חכמת הציור , ולא חפצו בזמרת הכנסיה ושירות ההיכל אשר יסד ניקאָן על פי חכמת המנגינה , כי אם בחרו לזמר בקולות ארוכים ונמשכים היוצאים מנחירי החוטם והמוזרים מאד , באמרם כי היא זמרת הכנסיה היונית בימים קדמונים , וישימו לבם לחק לבלתי השתחוות רק לצלב בעל שמונה קצוות ולא ארבע · בבית הנזירים סאָלאָוועצקי על ים הלבן , מאנו הכהנים הנזירים לקבל את הספרים הנשלחים להם , באמרם כי כבר להם בימי זקנותם להטות גם מעט מזער מן הספרים אשר הסכינו אתם מימי נעוריהם , וכי ירגזו תחתם ורטט יחזיקם לשַׁנות שם משיחם לכתבו בשני יודי"ן בראשו , וחלילה להעלות כזאת על לב · הנזירים האלה לא שמעו אל הכהן אשר שלח המלך להוכיח להם צדקת התקונים , וימרו את פיו , ואנשי החיל מן העם , הנצבים שם תמיד לשמור על בית הנזירים , קשרו קשר לעין השמש , הגידו ולא כחדו כי לא יחפצו לשאת רנה ותפלה בעד חיי המלך , ולא נתנו לעשות כן גם לכהנים · עד כי נלחצה הממשלה לשלוח נגד המתקוממים אנשי חיל ולהביא את בית הנזירים במצור · שבע שנים תמימות צרו אנשי החיל עליו בטרם הצליחו לגדע קרן הקושרים , לתלות את נכבדיהם על העצים ולאַלֵּץ את הנשארים לקבל את הספרים החדשים · ימי המצור ארכו שמונה שנים , כי לא יכלה הממשלה לשלוח חיל רב לירכתי צפון , יען כי ידיה היו מלאות במלחמתה עם המורדים העצומים , אשר התפרצו בירכתי הנגב תחת יד הגבור סטענקא ראזין ·

§ 5 קשר ראזין · בעת אשר צרו חיל הממשלה על בית הנזירים סאָלאָוועצקי מבלתי יכלת להוריד חומותיו ולבצור רוח יושביו , פרץ קשר נורא ואיום על הוואָלגא והדאָן, הלא הוא קשר הקאזאקים והאכרים, אשר הרגיז את כל הממלכה, עד כי חשבה לנפול למשואות ·—במאת שבע העשרה השתרעו מושבות הקאזאקים על כל חלק רוסיא לפאת דרומה מזרחה , מן הבוג הדרומי עד נחל יאַאיק (אוראל) , וגם פשטו מעבר להיאַאיק בערבות סיביר · אולם טבור מדינת הקאזאקים ואיתן מושבם היה המישור הגדול על יד הדאָן · בימי מלכות מיכאיל קבלו עליהם קאזאקי

הראָן את על מלכות רוסיא, והבטח הבטיחו כי לא יוסיפו עוד להתנפל על שבניהם לשלול שלל ולבוז בז; אפס לא שמרו את מוצא שפתיהם ולא חדלו מעשק ידיהם. כקאזאקי רוסיא הקטנה כן גם קאזאקי הדאָן נפלגו לשתי פלגות: לקאזאקים אנשי רכוש ובעלי בתים („домовитые") ולקאזאקים דלים ורשים או ערומים וחסרי כל („голь-голутвенные"). הראשונים חסו על רכושם והון ביתם ולא הלכו אחרי מרד ותהפוכות, והאחרונים מְעֻנֵי וּמְחֻסר כל־טוב מלאו רוח פרצים, ונפשם אִוְּתָה להפוך ערים ומלואן לבעבור ימצאו מחיה להשקיט רעבונם. והנה האכרים, עברי צמיתות, אשר ספר החקים החדש אסר עליהם במפגיע לבל יעזבו את אדמות אדוניהם הקשים *), וימסרם בידי הוואָיעוואָרים ושוטרי הממשלה להתהלך עמהם בחשק לבבם, בלא ישר ובלא משפט. — ברחו המונים המונים אל הדאָן לראות שמה באור הדרור, ונוספו גם הם על הקאזאקים הדלים והערומים. מספר הבורחים האלה הלך הלוך ורב גם בגלל נטל המסים הרבים והמלחמה הארוכה והכבדה עם פולין (מג 4 §), עד כי איש אנגלי, אשר עבר ברוסיא בקץ ימי מלכות אלעקסעיי יאמר, כי יש בה מקומות רבים אשר על מרחבי חמש מאות פרסה לא נמצא גם עשר נשים ואיש אחד. חבל הדאָן לא הקיא את הבורחים מרי הנפש ולא הסגירם אל אדוניהם, כי כמעט הריצו ידם אל אחת ממחנות הקאזאקים היו בני בלי על וחפשים ממשא אדונים ושרים. על המון הערומים, הרבים והעצומים, גָּבַר בימים ההם הרעב והמחסור, ויתמרמרו מאד על קשי יומם, ויחכו לאיש נלבב וגבור חיל אשר יְקַבצם תחת דגלו ללכת ביד רמה להניח חמתם באדוני הארץ והכסף, ולהפוך את הממשלה אשר לא תשים עינה לטובה עליהם, ורק להאצילים ולאָשרם תדאג כל הימים. מהר קל נמצא להם איש חיל כלבבם, ושמו סטענקא ראזין (Степа́нъ=Сте́нка Ра́зинъ).

ראזין היה איש זרוע, מוצק ובריא אולם, עז נפש כפריץ חיות, לבו עשוי לבלי־חַת, רוחו סוערת בקרבו ושואפת רצח ודם, מבטי עיניו חודרים קרב איש ולב עמוק, קולו אדיר וחזק כקול נגיד ומצוה, ומדברותיו מפוצות פלצות ובלהה. על כן התנוסס בין מרעיו הקאזאקים אשר התלקטו אליו ויתנו לו כבוד ועז, גם רוממוהו והעריצוהו, באמרם כי דָבָר לו עם שדים ומלאכי־חבלה, ובעצמת כשפיו לא יצלח עליו כל כלי יוצר, חרב פיפיות לא תאכלהו, קשת נחושה לא תחלפהו, חצים שנונים יתמוללו עליו וימאסו כמו מים. ככל שלומי אמוני הקאזאקים לא אהב גם הוא את הבאָיארים והאצילים, ועוד הוסיף לשנוא אותם ואת הממשלה, על אשר המית שר הצבאות את אחד מאחיו, על בלי שָׁמְרוֹ את חקי המלחמה בהצותו בתוך המחנה את פולין. ויקח אתו ראזין חֶבֶר קאזאקים כֻּלם עריצים ומשחרי לטרף, ואת אחיו, ויסעו אל הוואָלגא, ויתנפלו על אָרְחַת אניות ההולכות אסטראכאנה, נושאות בר ומרכלת, וירצחו נפש פקידי האניות ויגזלו דַּיָּם, ויעברו משם אל היאַאיק ויתפשו בערמה את יאַאיצק העיר, ויהרגו בה כמאתים איש, וגם את הרובים אשר לא שמעו לקולם. על היאַאיק ישב ראזין כל ימי החרף,

*) לפעמים נשאו האכרים העניים גם את עון אדוניהם, כי כאשר נשו נושים באדוניהם אשר קצרה ידם לשלם את כסף נשיָם, חיבו עבדיו האכרים לשלם בעדו מיגיע כפם.

ולא נתן אזן קשבת למלאכי הממשלה, אשר בקשוהו לשוב מדרכו הָרְשָׁעָה, ואת אחרים מהם המית, גם את גרודי הממשלה הכה בירו הנטויה, והמתנרבים אל חילו רבו מאד.—באביב שנת 1667 ירדו כלם הנגבה דרך ים הכספי, וישתערו על חִפי פרס, וישללו שלל למכביר כסף וזהב וכל טוב, וישבו שביה רבה; את שבעים הצנות עם אנשי החיל אשר שלח השאך עליהם הפיצו והטביעו בים, וישובו אל פיות הוואָלגא. על דרכם שססו ובזזו אנית סוחרי פרס, אשר הובילה תשורות יקרות מן השאך אל מלך מאָסקווא, וינופפו ירם על אסטראכֿאן. והנה אף כי שר הצבא ופקיד אסטראכֿאן אסף חיל כבד, בכל זאת ירא מאד פן יבגדו בו ביום קרב ויפלו אל ראזין; גם הממשלה אשר ידעה כי כחה דל וידה קְצָרָה, ראתה כי טוב לה להתהלך עם הקאזאקים בנחת, לבלתי הקציפם עד מאד, על כן הוריע פקיד אסטראכאן לראזין, כי הקיסר יסלח לחטאותיו, ויתן להקאזאקים לשוב בשלום אל הדאָן, אם רק ישובו מֵעֲוֹנָם וישיבו להממשלה את שבויי פרס, את אנשי החיל ואת כלי התותה מן הערים והאניות. וַיִּשָּׁבַע ראזין לעשות כדבר המלך, אך חלל את שבועתו ולא השיב את כל השבויים וגם את המתנות החמודות המובלות למלך שָׂם בכליו. ימים אחרים ישב ראזין ואנשיו עליזי הנצחון באסט־ראכֿאן, וישתו וישכרו ויצהלו כאבירים, שמה הראה ראזין את נדבת רוחו בפַזְּרוֹ כסף לרֹב ובחַלקו כבוד לכל איש ואיש, וביתר שאת להמון העם והחשְׁכים, אשר בגלל כן דבקו בו לאהבה, כרעו לפניו ברך ויקראו לו „אבינו!". כאשר שב ראזין וחילו אל הדאָן, בנה לו עיר קטנה והקיפה סוללה. אל העיר ההיא נהרו אלפי עם מן הדלים והאביונים אשר שמעו מרחוק את דבר גבורת ראזין ושללו העצום והרב, ויהיו בין הבאים גם רבים מקאזאקי זאפאָראָזשיע. ראזין חלק את השלל והמלקות בין האורחים, השביע את הרעבים וייטיב עמהם ככל אשר מצאה ידו, גם הפיק להם נפשו, וימצא חן בעיניהם בגלל האַחֲוָה והרֵעות ונעימות הליכותיו עם כל הערב הרב אשר אתו. עד מהרה פקה עיניו וירא כי תחת ידו אנשי חיל למכביר, ויעל על לבו להביא על ממלכת מאָסקווא פיד ובלהות, ויצאו למסעיהם ביד רמה.

ויעבר ראזין קול בכל מקום עברו כי הולך להרוג ולהשמיד את הבאָיארים השנואים, ובשנת 1670 בא עם חילו אל הוואָלגא, ויכבוש את צאריצין, וַיַּצְמֵת בחרב ובמים את פקידיה ושריה אשר התיצבו לשטן לו, וילך על אסטראכֿאן. הרובים והחשְׁכים אשר בעיר הזאת נתנו יד לראזין ונוספו על הקאזאקים, אשר תפשו את העיר באפס יד, ויחלו לעשות בה רצח וחמס. את פְּקיד העיר השליכו ארצה מִמְּרוֹם מגדל הפעמונים וינפצוהו ככלי יוצר, את שאר השרים והפקידים ובני מרום עם הארץ התיקו כצאן לטבחה, אוצרות הסחורות והיכלי התפלה נתנו לבז ולמשסה, את כל ספרי הממשלה, הכתבים והפקודות, הוציא ראזין אל רחוב העיר וישרפם באש, ויפתח פיו ברצח ויאמר באזני כל העם: „ככה אעשה שם במרומי קרת אשר למלך!". את אסטראכֿאן ויושביה ספח אל נחלות הקאזאקים וישם בה סדרים כסדרי הקאזאקים: חִלקם לאלפים, למאות ולעשרות, וישם עליהם

שופטים ושוטרים מקרבם, ואת כל דבר הקשה ישפטו העם במעגלה *), וסדרים כאלה עשה בכל המקומות אשר כבש תחתיו. מאסטראכאן עלה בדרך הוואָלגא וַיַּכְנַע את סאראטאָוו וסאמארא, ויוסף ללכת אל לב הארץ. אולם מדעתו כי בפנים המדינות נאמן העם מאד למלך ולכהנים תופשי הדת, עשה בערמה להכין שתי אניות מפֹארות בהוד והדר, ויפץ שמועה בעם כי הולכים אתו יורש העצר אלעקסעיי אלעקסיעוויטש (אשר מת על פני המלך בשנה ההיא) והפאטריארך ניקאָן (הנהדף ממשמרת כהֻנתו). ואנשי משמעת ראזין פשטו כשׂער קטב וכדבר מרירי בכל מדינות ממלכת מאָסקווא, ובכל אשר הפנו הרשיעו, השחיתו התעיבו עלילות, הסיתו את המון העם להתקומם על הבאָיארים ושרי הפקודות, והבטיחום כי יְחַבְּלו מעליהם על מלך ושרים, ויתנו להם חֻקי הקאזאקים אשר לא ישימו פדות בין נבל ונדיב, ודל ושוע להם נִשְׁתָּוו. חיש קל נצתה אש המרד בכל המדינות אשר בין האָקא והוואָלגא. העבדים והאכרים הכריתו את אדוני השדות במושבות ובכפרים, ובתוך הערים קמו החֲשֻׁכים והריקים על האצילים והעשירים לענותם ולכלותם. אז התפרצו גם עמי הנכר, אשר על יד הוואָלגא: הטשערעמיסים, הטשוואשים, המאָרדווים והטאטארים. וראזין הוסיף חיל ותעצומות מיום ליום, וכשטף זרם מים כבירים שטף ועבר במלוא רֹחב הארץ — ותהי מאָסקווא בצרה גדולה. אמנם המגפה האחת אשר נגף ראזין לפני חיל הממשלה היתה דַיָּה לשום לאַל ולאפס את האֵמון הגדול אשר האמינו כל העם בו ובהמון הקאזאקים, ולהראות לדעת כי לא יתכן להפוך משרש את סדרי הממלכה אשר התכוננו והתעודדו זה ימים רבים. על יד סימבירסק הִכה ראזין וחילו לפני הנשיא באריאטינסקי (Барятинскій), כי בא עם אנשי חיל הממשלה, כלם יודעי מערכת הקרב ומְלֻמְּדֵי תכסיסי מלחמה על פי דרכי אירופא. כראות ראזין כי אזלת ידו וצר כחו, ויזנח את האכרים והעבדים להיות טרף לשני פקידי הממשלה, אשר עשו בהם נקמות והוקיעום על העצים לאלפים, והוא נמלט לארצו אל הדאָן, וַיְנַס כחו להקים את כל קאזאקי הדאָן על רגליהם להלחם יחד, וגם עשה נקמות בכל הממאנים לשמוע בקול דברו. אך שם בא קצו אַפַּת בצעו. במאָסקווא שמו את שמו לאלה ולקללה בהיכל התפלה, והמלך שלח צו להקאזאקים בעלי הבתים לשקוד לתפשו. ראש הקאזאקים האלה (יאקאָוולעוו), לכד בפח יוקשים את ראזין ואת אחיו ויאסרם בכבלי ברזל ובנחֻשתים ויושיבם כלואים באחד מהיכלי התפלה (למען לא ישלטו כשופי ראזין להמְלִיטו), וישלחם למאָסקווא לשאת את גמול עונם. ויביאו את ראזין בשערי מאָסקווא והוא עומד על העגלה וידיו קשורות אל העץ אשר הֻצַּב בה, ואחיו הלך ברגליו אסור בשלשלאות אל העגלה מאחוריה. אז החלו לענות את ראזין במוסר אכזרי וְעֻנות נוראה, אשר תתפלץ נפש השומע ותסמר סערת בשרו בקראו אותם מעל הספר. בכלי מְעַנִּים בלו בשרו ועורו, פצחו כל עצמותיו עד כי לא נשאר

---

*) כל ימי היות ראזין באסטראכאן אהב להשתעשע במעשי רצח, בקצצו לאיש הישר בעיניו את ידיו ורגליו, ויתנהו לזחול על גחונו עד כי כלו דמיו ונפחה נפשו. יושבי העיר הסכינו לראות מדי יום ביומו אכזריות הקאזאקים בשפכם דמי מלחמה בשלום, גם שפכו רוח עריצותם על ילדי העיר והנערים, כי גם הם הואילו לחקות את מעשי הגדולים לעשות ביניהם סדרי הקאזאקים ולשפוט במעגלה את כל הנאשם, הכו את בני גילם במקלות, הוקיעום על העץ, וכהנה עלילות חמס ורצח.

בו מתום, אך הוא העמיד פניו, הבליג על מכאוביו ולא המליט מפיו כל אנחה וזעקת שבר. גם התאנף באחיו ויחרפהו בשם „אשה רַכַּת לב" על אשר צעק כתגרת יד הכאב, ויגער בו לבל יגלה סוד. כל העם הנצבים התפלאו הפלא ופלא על אמץ לב ראזין ורוחו הכביר מאד, כי נתן מחסום לפיו גם כאשר גזרוהו לגזרים וימותתוהו מות נבל. אפס את אחיו השאירו בבית המשמר כי הבטיח להראות את המקומות אשר טמן בהם ראזין מכתבי עמל ושאר כתבים שונים.

בין כה וכה הכו שרי חיל הממשלה מכה אחר מכה את האכרים והקאזאקים ואת עמי הנכר המתפרצים, ובחרב מלאה דם השקיעו את שלהבת הקשר בפנים הארץ. אולם באסטראכאן התעודדו עוד הקאזאקים תחת יד אטאמאן אביר לב ורוצח, ויעשו בה נבלות גדולות ונאצות נמרצות. את הארכיפיסקאפ ענו ביסורים קשים וישמטוהו ארצה מפסגת מגדל הפעמונים; ויש מן הקאזאקים אשר נמלטו אל בית הנזירים סאָלאָוועצקי, וילחמו שמה עם חיל הממשלה. אכן עד מהרה נכנעה גם אסטראכאן וראשי המורדים הומתו. — בימי קשר ראזין אבדו מן העם כמאת אלף איש! שם ראזין לא מש מפיות העם וזכרו לא נאסף עד היום הזה, כי שירים רבים שמורים על שפתי העם המספרים תהלת מעשה תקפו ועזוז נוראותיו; מקומות רבים על הוואָלגא נקראו על שמו, ובכל מקום אשר הרים עליו את ידו הגדולה והחזקה, ידעו העם את שם סטענקא ראזין למגדול ועד קטן. החשכים הנכספים לנפלאות ומאמינים בהבל, יאמינו כי נמלט ראזין בקסמיו מבית כלאו. ועד היום הזה יתהלך הרש על פני רוסיא, וידיו פתוחות לעזור לאנשים בורחים ולאשר אין להם מכתבי תעודה, או ישב לו בדד ודומם על הרי בתר, שם בשרו עליו יכאב ונפשו עליו תאבל.

פרק מג מרדות רוסיא הקטנה במלכות פולין על ידי המעלניצקי (1648) ובואה לחסות בצל רוסיא הגדולה (1654).

§ 1 **לפני המרד הגדול**. תחת שלש רגזה ארץ רוסיא הקטנה (אוקריינא) והתקוממה על מושליה הפולאנים: תחת אשר עצור עצרו בעד הקאזאקים מלצאת לשלול שלל על חפי ים השחור, תחת אשר חמסו מזמות לרדוף באף את הדת היונית, ותחת אשר לחצו עד דַכָּא את הקאזאקים ואת האכרים בעלילות רשע ובמסים כבדים, ויגזלו מהם מעט מעט את משפטי החפש והדרור שהיו להם מקדם. משנת 1593 עד שנת 1638 קמו הקאזאקים פעמים אחרות וישימו עליהם פקידים, (נאליוואייקאָ, טאראס, פאווליוק, גוניא, אָסטראניצא) ויצאו כפריצי חיות משחרי לטרף לחבל ולהשחית את מציקיהם ולוחציהם. גם הקאזאקים גם הפולאנים בהלחמם השחיתו רחמיהם והרבו רצח ושד. אמנם יען כי אנשי חיל הפולאנים היו מלֻמדי מלחמה, הצליחו כפעם בפעם להדוך ולרעוץ את הקאזאקים ולקפר את חיי פקידיהם; ואחרי כן הוסיפו להכביד ידם על הקאזאקים והעם ביתר שאת וביתר קשי לב. אפס הפולאנים נוכחו לדעת כי רעה גדולה נשקפה להם מן הגוי החזק והמקשה הזה, וכי לא על נקלה תרום ידם עליו. במרד פאווליוק הראו הקאזאקים

את עצמת ימינם וחרועם הארירה וילחמו כאריות, בכל זאת כשלו ונפלו, ויהיו למרמס על שדה קטל. אז נשארו במתנה חיים כשלשת אלפים איש, אך גם לא אחד בהם נכנע לבקש רחמים מאת הפולאנים, כלם פה אחד קראו בקול רם כי נכונים הם למות מלראות ברע אשר ימצא את עמם; וכאשר צנח אחר הפולאנים מעל סוסו לא יכלו הקאזאקים לחומי רשף הנקמה להתאפק, ויקרעוהו לגזרים ולנתחים. „מן העת ההיא (1638) לֻקחו מן הקאזאקים כל משפטי החֵרות, העמיסו עליהם מסים עצומים וחדשים לבקרים, את היכלי התפלה ועבודת הקדש נתנו בחכירה בידי היהודים, את עוללי הקאזאקים בִּשְׁלוּ בסירות ובדוָדים, ואת שְׁדֵי נשותיהם רצצו ביתדות עץ״. הקאזאקים לא הוסיפו עוד לשמור על גבולות פולין, לעצור בעד טאטארי קרים מלפרוץ בה ולהיות לה למגן ולמֵזח. עתה עלו עליה בני הבליעל והשחיתו את יבולה; רבים מן הזאפאראָזשים ואכרי רוסיא הקטנה ברחו לממלכת מאָסקווא לשבת בה. — וכל בני רוסיא הקטנה נאנחו מעֹני, מלחץ ומרב עבודה.

בימים הראשונים למלכות אלעקסעיי קם מרד חדש ונורא ברוסיא־הקטנה על אצילי פולין ואפרתיה. אחרית המרד הזה היתה, כי נקרעה רוסיא־הקטנה מעל פולין ונספחה לרוסיא הגדולה, היא ממלכת מאָסקווא. ראש מְסִבֵּי המרד היה בן אחד הקאזאקים באָגדאן חמעלניצקי (Зиновій-Богданъ Хмѣльницкій). האיש הזה נחשב בעיני בני עמו לחכם ורב תבונות. בנעוריו למד דעת בבית ספר לכהנים, ואחרי כן בבית מדרש היעזואיטים, וישמע גם שפת רומי. כאשר יצא מבית המדרש שָׂמָהוּ האדון פאָטאָצקי, אחד מאדירי פולין ומגניה, לשר הארות אשר לו. ויהי היום וַיֵּשְׁתְּ פאָטאָצקי שִׁכּוֹר ויתהולל, ויאמר לעשות לו צחוק בהסירו את ראש חמעלניצקי מעליו, אך חמעלניצקי חרד ויִּמָּלט על נפשו ויכתוב ידו אל הקאזאקים. עד מהרה נחל כבוד ויקר ביניהם בגלל רוחו האַמיץ, שכלו החרוץ ויתרון הכשר דעתו, ואחרי שנים מספר הֻקם לסופר הצבא, והמשרה הזאת היתה נכבדה מאד בִּקְהַל הקאזאקים ובעיני הפולאנים. חמעלניצקי בתבונת כפיו שקד ללחום בעד משפטי הקאזאקים, ויהי גם הוא בעצת הקושרים והמ רדים: טאראס פאווליוק ואָסטראניצא, ובימינו תמך בם. אפס יען כי לקח תורה מפי היעזואיטים אחז את דרכם להתחפש ולעשות במחשך מעשהו, עד כי לא נטו עליו הפולאנים קו חשד, ובעת אשר ראשי הקושרים נהרגו ונצמתו, ישב לו המעלניצקי שוקט ובוטח, ולפעמים בראותו כי צר כחו הלך גם מנגד לטובת עמו, וַתִּכּוֹן ידו עם הפולאנים, אשר כבדוהו ורוממוהו על דבר חכמתו. אמנם המקרים אשר נקרו ויאתיון בימים ההם, אִלצוהו לגַלות את כל שנאתו ומַשטמתו להפולאנים ולהִלָּחם בחמה שפוכה ובגבורות רעם. — בעת ההיא חשב וולאדיסלאוו מלך פולין מזמה להשגיב ולהגדיל את שלטונו, למרות רצון האפרתים, ולהוסיף עֹז ואֹמֶץ בעזרת הקאזאקים, על כן אמר לתת להם ספר זכֻיות, להרבות מספר „הנכתבים״ עד מאה ועשרים אלף איש, לבחר להם מקרבם פקידים ושופטים, להרשותם לרדת באניות בדניעפר ובים השחור ולמלאות ידם לבנות להם שש מאות צנות, ועוד משפטים טובים כאלה, ולפני עמו מצא לו כסות עינים כי יעשה כל זאת

להקאזאקים לבעבור יוליכם להלחם על טורציא · אך מערכות לב וולאדיסלאוו עלו בתהו, כי נודעה מזמתו להאפרתים וימהרו לסַכְּלָה, וידם נטו להעיק להקאזאקים על אחת שבע · בערי אוקריינא ובכפרים הציבו אנשי חיל אשר גזלו מן העם את לחמם ובהמתם ואיש לא כָהה בם; ואדוני השרות בראותם כי רוח פרצים מתהלכת בקהל האברים, עִנו אותם באכזריות רצח, וירצחום נפש במוראים גדולים אשר לא יאֻמן כי יסֻפר · בין כה וכה גם על חמעלניצקי האיש הנכבד ונשוא הפנים באוקריינא, עברה הכוס, ומטה הרשע נגע גם אל עצמו ואל בשרו ·

נחלת שדה ובית היה לחמעלניצקי ושמה סובבאָטאָוואָ (Субботово) בגליל טשיגירין, ותיטב הנחלה בעיני שכנו הקרוב אליו הפולאני טשאפלינסקי, אשר פְקיד טשיגירין (קאָנעצפאָלסקי) נשען על ידו, והאיש טשאפלינסקי קשה ורע מעללים „כאשר יפגוש בבהן יוני לא יעזבנו בלתי אם יחלל כבודו, ימרוט שערות ראשו וזקנו ובמקל חובלים יְסַפֵּר כל עצמותיו" · וידבר טשאפלינסקי אל חמעלניצקי לאמר: „תנה לי את נחלתך זאת בכסף כי אויתיה" · ויאמר חמעלניצקי, חלילה לי מִתְּתִי את נחלת אבותי לך · ויתאנף בו טשאפלינסקי עד להשחית; ויקח אתו הֲמון משרתיו ויתנפל על הנחלה ועל הבית, וישרוף את הגרן ואת הגדיש באש, את אשת חמעלניצקי כבש לו לאשה, ואת אחד מבניו הכה בשוטים ובעקרבים עד כי נפל למשכב וימת מהרה · חמעלניצקי התמלט בעור שִׁנָיו מכף צוררו, ויושט מכתב תלונה אל פקיד טשיגירין ויצעק חמס על שוסה ביתו ובוזז נחלתו · אך הפקיד השיב פניו ריקם, ככל אשר הסכינו לעשות הפקידים והשופטים בריב פולאני עם קאזאק · ויסע חמעלניצקי ווארשאוואה להתלונן באזני המלך והסענאט על רעתו ועל כל הלחץ אשר ילחצו האפרתים את בני עמו, אך גם משם שב וידיו על ראשו · סופרים רבים יגידו, כי וולאדיסלאוו, מדעתו כי האספה לא תשמע לדבריו, נער כפו מן הענין הרע הזה, וַיַּעַן ויאמר לחמעלניצקי: „הן יש ויש ביד הקאזאקים חרבות שנונות אשר בהן יוכלו לקחת נקם בעושקיהם כח" · אז לקח חמעלניצקי בידו את ספר הזכיות, אשר אמר המלך לתת להקאזאקים, וימהר ללכת לזאפאָראָזשיע · בכל מקום עברו, בכל כפר וכפר פתח פיו בהשכל על דבר החמס והעשק אשר עשו לו ואשר יעשו לכל העם, ועיניו ראו כי נכונים כלם למרוד ולהתקומם · בזאפאָראָזשיע הרתיח את דמי הקאזאקים בנשאו מדברותיו על אדות הלחץ ובזיון כבוד האמונה, הראה להם את ספר הזכיות, ויגד כי המיטראָפּאָליט מקיעוו ברך אותם לעלות על לוחציהם במלחמת תנופה, וכי רק אליהם נשואות עיני כל הרוסים לתשועה · דִבְּרוֹת עֻזו פעלו פְּעלה רבה על הקאזאקים, ותמתם עלתה על הפולאנים עַם עֶבְרָתָם עד לאין מרפא, וַיִּשָּׁבעו כלם פה אחד לעשות כלה ונחרצה עם אדוניהם הפולאנים · אכן הקאזאקים לא בטחו בכחם ובעצם ידם, וישימו פניהם לבקש עזרה גם מחוץ · חמעלניצקי נסע קרימה ויכרות ברית על פולין עם החאן, אשר נתן לו ארבעת אלפים איש, וחמעלניצקי „נתן לו את בנו לערבון"; ובשובו לזאפאָראָזשיע התיצבו הקאזאקים כלם במעגלה להמתיק סוד, ויבחרו את חמעלניצקי לקצין (העטמאן) עליהם ולשר צבא המלחמה ·

2 § המרד הגדול. בשנת (1648) היה כבר הכל ערוך למלחמה. אפס גם בעת אשר לטש חמעלניצקי חרבו ודָרַך קשתו נגד הפולאנים, החליק להם בלשונו והתהלך אתם בעָקבה, כי שלח ספרים להגיד להם כי הקאזאקים בוחרים אנשים מקרבם לשלוח אל המלך, אך אין רע בכל מחשבותם—לבעבור לא יתעתדו הפולאנים ליום קְרָב, ותהי הנקל להכותם מכת פתאם. אך חכמתו לא עמדה לו, כי היהודים היושבים בקרבם, אשר ידעו אל נכון כי בְּעֲרוֹך הקאזאקים אש ועצים יהיו גם הם השה לעולה, מהרו לגלות את אזני הפולאנים את כל הנעשה בקהל הקאזאקים, וישמעו הפולאנים ויחרדו מאד, ויאספו אנשי חיל. המחנה הגדולה נשארה על עָמְדָהּ ותשמור את בוא הקאזאקים, ולקראת חמעלניצקי שָׁלחו שתי מחנות קטנות. אנשי חיל המחנה האחת היו כלם רוסים פראוואָסלאווים, ויתרפסו לפני חמעלניצקי ונוספו עליו, ואת אנשי חיל המחנה השנית הכה חמעלניצקי מכה נצחת, ובצר להם בקשו את פני מכיהם לחוננם, ויעזבו בידם את כלי התותח וישובו לביתם; אך הטאטארים רדפו אחריהם, ויהרגו בהם ויקחום בשבי, והקאזאקים עמדו מרחוק וימלאו צחוק פיהם. אחרי כן הוסיף חמעלניצקי ללכת למסעיו, ופולאני חיל המחנה הגדולה רבצו שְׁלֵוִים וישתו עד לשָׁכְרָה ויתעלסו באהבים ובאשישי ענבים; וכאשר נודע להם את התלאה אשר מצאה את אחיהם החלו להתקוטט ולחרף איש את מערכות רעהו, וידיהם לא עשו תושיה. בין כה וכה הקריב אליהם חמעלניצקי. הקאזאקים והטאטארים השתערו על הפולאנים והפיצו את כל המחנה כמוץ לפני רוח, ויקחו בשביה רבים מן השרים ואנשי חיל לאלפים ושלל לרֹב מאד, עד כי כל איש ואיש מהם נהפך מרש לעשיר וישב ברכוש גדול—ואת שני שרי הצבא פאָטאָצקי וקאלינאָווסקי שלחו שבויי חרב קרימה.—הנצחון הגדול הזה נפח רוח גאוה ועז באף הקאזאקים, והמרד הקיף את כל אוקריינא, ותתגעש ותרגז עד היסוד בה. האכרים וכל העבדים פרקו על, נתקו מוסרות, התפרצו מפני אדוניהם, ושלחו ידיהם לעשות נקמות בהם וביהודים שנואי נפשם, באף ובחמה ובקצף גדול. בכל מקומות מושבותיהם קמו הרוסים ויתגודדו גדודים גדודים לעשרות ולמאות, ויצאו להִנָּקם באויביהם ולטהר את הארץ מן הפולאנים והיהודים. האנשים המתגודדים והפריצים האלה נקראים בשם היידאמאקים (Гайдамаки) והגדודים—(„Гайдамацкіе загоны").— כמשלחת מלאכי מות עברו מעיר לעיר ומכפר לכפר, לבלע ולהשחית בלי חמלה את הקאטולים, האוניאטים והיהודים; הגירו לפי חרב, הוקיעו על העץ, הטביעו במים, גזרו בחריצי הברזל ובמגֵרות, נִקרו את העינים במקדח, הפשיטו חיים את עור הלקוחים למות ואת עצמותיהם שברו וגרמו, על עולל ויונק לא חסה עינם ופני ישישים לא נהדרו. כאשר השמידו את האדון, את בני ביתו ומשרתיו, שרפו גם את ביתו באש, ואת כל רכושו לקחו להם ויחלקו ביניהם ובין האכרים. את היכלי התפלה להקאטולים ובתי מקלטיהם עֵרו והרסו, גזלו את כל אשר בם, ואת הכהנים והנזירים עִנו עד מות באכזריות חמה; את תמונות קדושיהם חטבו בקרדומות, דקרו בחניתות, ועל המזבחות נתנו מספוא לסוסיהם. ואחד ההיידאמאקים תלה ממעל למזבח כהן קאטולי, יהודי וכלב, ויכתוב תחתיהם רוסית בחרוזים: „כהן

קאטולי, יהודי וכלב, שלשתם בעלי אמונה אחת״ • אחרי אשר בזזו לרב והציתו אש בכפר ובהיכלי הארונים הוציאו מן המרתפות את חביות היין, וישתו ויתעלצו ויתהוללו וישתוללו • על המשואות ועיי המפלה יצאו לחול במחולות, וירקדו כעגלי מרבק בין נִבלות החללים, המֻשלכות כדֹמן • אחרי כן הוסיפו לאחוז דרכם, לעבור בקטב ישוד צהרים, ורצחו ורמסו וטרפו ואין מציל! אין קץ ואין תכלה לכל הנבָלות והאכזריות אשר עשו בעלי נפש נחושה אלה, ותגדל מאד השנאה לכל דבר אשר שם פולין נקרא עליו, עד כי גם רבים מן הפראוואָסלאווים אבדו בימי המבוסה, על אשר הלכו בחקות הפולאנים, ללבוש כמלבושיהם ולדבר כלשונם • אולם ביתר שאת נתכה חמת המורדים על היהודים המרודים להכריתם ולכלותם מעל פני האדמה •

גדודי ההיידאמאקים היו רבים מאד, וכזאבים רעבים שואפי דמים התהלכו בכל אוקריינא, בוואָלין ופאָדאָליא ובכל מדינות רוסיא אשר נספחו לפולין • גם בליטא הרחוקה התעוררו האכרים ויתקוממו על ארוניהם • מרבית אצילי פולין נאלצו לברוח מפני האף והחמה, פן יִסָפו, אך האצילים גבורי החיל וכבירי הכח לא התרפו ביום צרה, ויאספו אנשי חיל וילחמו עם הקאזאקים והאכרים בחרב נטושה, וַיָמֹדּו להם פעֻלתם אל חיקם • בין האצילים האלה הגדיל לעשות ירמיה ווישנעוועצקי (Іеремія Вишневецкій) אשר מאס ברת הפראוואָסלאווית ויבחר בהקאטולית • בחמה שפוכה עשה שפטים רעים והרג ואברן בכהנים פראוואָסלאווים, בין כה וכה התאספו שנית אצילי פולין עם אנשי חילם, ויהיו למחנה חדשה • אמנם כל רואה אותה האמין כי אנשיה נקבצו ובאו אל כֵּרָה גדולה או אל יום השוק לקנות מרכלת וחפצים יקרים, ולא למלחמת מות: כלם היו מלֻבשים בגדי חֹפש, משי ורקמה, מסֻבלים בכלי כסף וזהב וכל הון יקר ונעים, וכלי נשקם התנוצצו במשבצות אבני חפץ • מן הבקר עד חצי הלילה היה תף וחליל ויין משתיהם, וירנו בגאונם ויתאמרו כי בשוטים אשר לסוסיהם יפיצו את חיל הקא־זאקים, ויש מהם, בְּגֹבַה עינם ורום לבבם, חברו תפלה כזאת: „אל נא תצא אלהים בצבאותינו, ואל תושיע לא לנו ולא להקאזאקים, כי אם ממרום שבתך השקיפה וראה את אשר נעשה להמון הנמבזים האלה, ואיך נבוס צרינו אלה! • יומים לחום נלחם חמעלניצקי עם המחנה הזאת וַיֶרֶב להרוג במשמניה • הפולאנים ראו כי נשתה גבורתם, וינוסו בנשף מן המחנה, ואחריהם משכו כל אנשי החיל ויעזבו את כל הכבודה בההפזם • וימצאו הקאזאקים והטאטארים מאת אלף עגלות עמוסות כל טוב, ויין ושכר לרֹב מאד מאד •

בין כה וכה מת וולאדיסלאוו, ובהאריך ימי הבחירה רָבְתָה יותר המבוסה והמהומה ברוסיא הקטנה • אז היתה עת רצון לה לצאת לחפשי מתחת סבלות פולין; אפס חמעלניצקי התנודד בכל מעשיו ויהי פוסח על שני השעִפים, וככל אשר חשק להיטיב לבני עמו, כן חפץ גם לבל יקציף כָּלָה את ממשלת פולין, בחשבו כי אם גם לא תצלח דרכו, תסלח לו ותנשאהו להיות נשיא טשערניגאָוו • הפעם היו תחת ידו המון רב אנשי חיל וגבורים אשר בערה בהם אש קנאתם ונפשם כלתה לכלות ולבער את הפולאנים עד הֻתם—ולהפולאנים לא היו אנשי חיל •

הראשונים ספו תמו וכבר היה להם לאסוף אחרים תחתם, על כן התפלצה ארץ פולין כֻלה ונמוגה מפני הקאזאקים וידם החזקה הנטויה עליהם, הקאזאקים דרש דרשו מאת חמעלניצקי להוליכם קוממיות אל ווארשא, ולו שמע לדבריהם כי עתה שָׂם קץ לְעֳנִי עמו וארץ מולדתו· אך רוח אחרת היתה אתו, וַיַּסַּע את חילו ללכת על וואָלין, פאָדאָליא וגאליציא, ויעבור חמעלניצקי עָבוֹר וְכָבוֹשׁ וְאַבֵּד עד בואו אל שערי לעמבערג, ויקח פדיון רב, ויסר מעל העיר.—על כסא פולין עלה אחי וולאריסלאוו, יאָהן קאזימיר, אשר נודע להקאזאקים לאיש טוב, דורש משפט ורב חסד, ויכתוב מכתב שלום לחמעלניצקי, אשר חנה אז על זאמושץ (זאמאָסטיע)· כקרוא חמעלניצקי את המכתב ענה ואמר: „עבד מלך הנני, לכן אסור למשמעתו“· וישב לרוסיא הקטנה· גם הפולאנים גם הטאטארים התפלאו איך עד ארגיעה הפך לב חמעלניצקי אל פולין, וישתוממו מאד· כבוא חמעלניצקי אל ביתו מצא שמה מלאכים ממאָסקווא, קרים, טורציא, מאָלדאוויא וטראנסילוואניא, כי הצלחת הקאזאקים הֵסַבָּה עליה עֵין כל שכֵניהם; וחמעלניצקי אשר לפני ימים מעטים היה נרדף על צווארו ולא מצא מנוח לכף רגלו, ישב עתה על כסאו כמלך נגיד ומצוה לאֻמים, ומלאכי מלכי ארץ כרעו לפניו ברך· גם צירי מלך פולין באו ויגידו, כי קאזימיר העביר חטאת הקאזאקים וַיִּסלח לְמֹרים, ויתנו על יד חמעלניצקי ספר התעודה על תֹּר מעלת „העטמאן“ ואותות הכבוד, ויאמר לכרות אתו ברית שלום· אפס חמעלניצקי קבל אותם ברוע לב ובפנים נזעמים, ויאמר: „לשוא כל עמלכם, ויגיעכם לא יביא פרי תבואה; בעוד חדש ימים אשוב לאסור את המלחמה, ואז אהפוך את כל הפולאנים על פניהם, כטיט חוצות אֲדִקֵּם וארקעם תחת רגלי, אחר אמכרם לעבדים לטורציא!“· וישובו הצירים אל המלך בחרפה (פעווראל 1649)· ויצא יאָהן קאזימיר בראש אנשי חילו להלחם עם חמעלניצקי, אך דחו ולא יכלו קום; על יד העיר זבאָראָוו (Зборовъ) אשר בגאליציא הקיפו הקאזאקים והטאטארים את יאָהן ומחנהו, והביאום במועקה גדולה, כי לכדו כל המחנה והפיצו גם את גדוד שומרי ראש המלך, ותמצא יד חמעלניצקי לקחת את המלך בַּשְּׁבִית, אך פתאם נחם ויצו על הקאזאקים לאסף ידם, ויכרות עם קאזימיר ברית שלום (אוגוסט 1649)· על פי ספר הברית ההוא נקצב מספר הקאזאקים „הנכתבים“ ארבעים אלף איש· על היהודים נגזר לגרשם כלה מאוקריינא, היעזואיטים לא יֵרָאוּ ולא יִמָּצאו בכל המקומות אשר נמצא בהם בתי ספר להפרא־וואָסלאווים, משרות ממשלת אוקריינא תהיינה רק לפראוואָסלאווים לבד, המיט־ראָפּאָליט מקיעוו ישב בסוד שרי הסענאט והאספה, וטשיגירין תהיה עיר מושב להעטמאן, ועוד אופנים כאלה·

אמנם גם הפולאנים גם הקאזאקים לא אבו ולא יכלו לשמור את דברי ברית זבאָראָוו· ממשלת פולין לא נתנה להמיטראָפּאָליט הפראוואָסלאווי לקחת חלק בסוד הסענאט והאספה, וחמעלניצקי לא עצר כח לאנוס את הקאזאקים העודפים על ארבעים אלף לשוב להיות עבדי צמיתות ולעמול בזעת אפים בגלל האנשים אשר זה מעט הצליחו להכותם שוק על ירך ולגרשם; וכאשר נסה ללחוץ את העם לשוב לעֲבֹדָתם ולענוש קשה את הַמַּמְרים, התקצפו עליו כל הקאזאקים

ויחרפו את שמו; ויש אשר גלו אזנו במכתב, כי אם יוסיף להקשיח לבו יבחרו תחתיו באיש אחר, אשר ייטיב ממנו לעמוד לימין העם ולדאוג לטובתם; ובכן נראה עין בעין כי לא יארכו ימי השלום, וכן היה. יאהן קאזימיר הוציא דבר מלכות מלפניו כי כל תופשי חרב בפולין איש לא נעדר („Pospolite ruszenie“) יחלצו חושים להלחם עם חמעלניצקי ולרד את הקאזאקים תחת רגליהם. חמעלניצקי פנה שנית אל החאן מקרים, ויבוא לעזרתו, והמלחמה נפרצה; על יד העיר הקטנה בערעסטעטשקא (Берестечко), אשר בוואָלין נפגשו שתי המחנות ותשאנה חרב אשה אל רעותה. אכן הפעם נשברה חרב הקאזאקים באשמת החאן אשר בָּגַד בהם בֶּגֶד בוגדים ויזנחם בעת המלחמה; וכאשר מִהר אחריו חמעלניצקי ויבקשו לשוב, לא אבה שמע לו, וגם תפשהו ויאמר להסגירו בידי פולין, ויסתולל בו עד כי נאלץ לתת לו כסף רב כֹּפר נפשו, אחרי כן עשק החאן את כל אשר לו ויעזבהו בכְתנתו ובבגד עור לבד. — בין כה וכה הֻכו הקאזאקים במערכה בשדה מכה גדולה ונשחקו כעפר הארץ. על כן נלחץ חמעלניצקי לכרות ברית שלום ככל האפנים והתנאים אשר שָׂם קאזימיר לפניו בעיר ביעלאָצערקאָוו. מספר הקאזאקים „הנכתבים“ נקצב רק עשרים אלף איש, ומצב אוקריינא נשאר כאשר היה בתחלה, בטרם פרץ המרד.

והנה אף כי רמה ידי הפולאנים, בכל זאת נוכחו לדעת כי לא יצלחו להכניע את אוקריינא, ולתפשה בכפם תמיד. לעיניהם הטילו הקאזאקים את כספם וזהבם במצולות מים, ויאמרו: „דעו לכם כי החפש והדרור יָקרו להקא־זאקים מכל חמודות התבל!“ את אחד מהם צוה המלך לבלתי המיתו על דבר גבורתו ועזוזו במלחמה; אך הוא ענה במר רוחו: „אמאס בחיים, ונפשי נכספה למות מות קאזאק אמת!“. יש מגדודיהם אשר עיפה נפשם וישכבו מתעלפים ביערים ובכֵפים, ויחמול עליהם קאזימיר ויצו להחיותם ולתת להם לחם, „כי אף אמנם אינם מזרע האצילים, אך יצלחו לעבוד להאצילים“—אך האֻמללים הפכו פניהם בגֹעל נפש מן הלחם אשר הוציאו בזעת אפם מן האדמה, וימאנו לקחתו מידי נוגשיהם החותים גחלים על ראשם לתת להם הלחם כחסד וכצדקה, וינַפְּצו את ראשיהם אל האבנים וגזעי העצים. ובכן דעת לנבון נקל כי לא מצאו הקא־זאקים נחת בשלום ביעלאָצערקאָוו, ולולא חמעלניצקי אשר עצר בעדם, כי עתה חגרו שארית כחותיהם להוסיף לְהִלָּחם ולא נרצו לכרות את הברית הרעה הזאת, אשר על פיה שבו הקאזאקים לשאת עֹל הברזל ולעמוד בשפל המדרגה כבראשונה; ומה גם אחרי אשר ראו ימים מספר באור הדרור בחלה נפשם לשבת בחשכת הסבלות והעבדות—ויצאו המונים המונים מרוסיא הקטנה להֵאָחז על ירכתי גבולות ממלכת מאָסקווא, ויבנו להם ערי מושב ויהפכו נאות מדבר לארץ נושבת; הלא הוא חבל הארץ הנודע בשם („Слободская украйна“).

§ 3 **התחסות בצל רוסיא**. עוד בראשית ימי המרד לקח חמעלניצקי דברים עם קיסר מאָסקווא, כי ראה אשר לא יגבר בכחו לפרוק עֹל פולין. עתה כאשר נוכח לדעת כי רק לשוא יחכה מפולין להיטיב מצב הקאזאקים והעם גם כמלוא השערה, כי אין תקוה עוד להוציאם למרחב, וכי שוא חכה למצוא עזרה ועז

בהטאטארים, הוסיף שנית להעתיר דבריו ולפצור באלעקסעיי להחביא את רוסיא הקטנה בצל ידו הגדולה והחזקה; וכן היה רצון מרבית הפראוואָסלאווים היושבים בסמאָלענסק, אָרשא, מינסק ומאָהילעוו, אשר אמרו איש אל רעהו: „אם תעל יד פולין על הטערקעסים (הקאזאקים) אז נתקומם כל העם למקטן ועד גדול, ונבקש ונמצא בקרבנו עשרה גבורים כחמעלניצקי ומאת אלף אנשי חיל, ונצא להלחם על פולין וליטא עד כלות כחנו, כי נפשנו יודעת מאד אשר בִגבור יד פולין תוריד דומה את כל המחזיקים בהפראוואָסלאוויא· אלעקסעיי לא נחפז לעשות כמשאלת חמעלניצקי, ויאמר להיות כמליץ וכאיש הבינים בין פולין והקאזאקים; וישלח מלאכים ויבקש מאת ממשלת פולין לקַיֵם את שלום זבאָראָוו, ותמאן לשמוע· בעת ההיא החלו הקאזאקים להלחם שנית עם הפולאנים, והטאטארים בערמתם הוסיפו לבגוד בהקאזאקים, ומלבד כי לא היו להם לעזור ולהועיל, כי גם פשטו עוד בארץ לחמוס ולגזול על ימין ועל שמאל· ותבוא אוקריינא עד מַשְׁבֵּר: דמי האדם לא יבשו מעל פניה, אש התבערות לא שקעה עוד, והשודדים הרבו שמות ופרעות· העם נאנחו מאד וַיִנָּהוּ אחרי אלעקסעיי מלך פראוואָסלאווי, כי יחיש לעזרתם· חמעלניצקי והקאזאקים עמו שלחו להגיד לאלעקסעיי, כי לא יִרְצֵה, הנה גמרו אֹמֶר כי טוב להם לקבל עליהם על מלכות הסולטאן מֵהִשָּׁאֵר תחת יד פולין לשאת לחץ כָּבֵד מנשוא; מלבד זאת חרה אף אלעקסעיי בממשלת פולין על אשר לא ענשה את השרים אשר גרעו את תֹאַר כבודו בזדון· אז אסף אלעקסעיי אספה רבה מכל ערי ממלכתו להתיעץ על דבר רוסיא הקטנה; ויקרא באזני האספה כי הפולאנים ישפילו הוד כבודו בפקודותיהם, כי נדפסו בפולין ספרים המחללים ומבזים את כבוד אביו ואבי אביו, כי הליטאים שעל הגבולות יעשו כל עָוֶל לרוסיא, והאמונה הפראוואָסלאווית נִקְלָה וּמְשֻׁפֶּלֶת עד מאד, על כן יבקש עצתם, אם לשמוע לבקשת חמעלניצקי ואם אָיִן· ותהי עצת הנאספים כלם לעשות כדבר חמעלניצקי ולהקדיש מלחמה על פולין· בראשית שנת (1654) באו מלאכי מאָסקווא פערעיאַסלאוולה, שֶׁשָּׁם יעד חמעלניצקי אספה להעם, לשוטריו ושופטיו, ויפן אליהם לאמר: „שמעוני אַחַי כלכם! הן עיניכם הרואות כי לא נוכל להיות באין מלך עליון, ועתה הנה ארבעה מלכים לפניכם: הסולטאן מטורציא, החאן מקרים, מלך פולין, והמלך הפראוואָסלאווי, קיסר רוסיא הגדולה, אשר זה שש שנים מחלים אנחנו פניו להיות גם לנו למלך ולנגיד; בחרו לכם אפוא את האחד מהם· והנה הסולטאן נכרי וזר לנו, ומודעת כי רבה התלאה והלחץ אשר ילחץ את אחינו היונים הפראוואָסלאווים; החאן מקרים גם הוא נכרי לנו, וכאשר באנו אתו בברית והתרועענו עמו הביא עלינו צרה ויגון; לְדַבֵּר על אדות עקת פולין ורעתה הלא שפת יתר הוא! אמנם קיסר מאָסקווא, מלך המזרח, הנהו נוצר האמונה הפראוואָסלאווית כמונו, ומבלעדיו לא נמצא מחסה ועז אשר ייטב לנו כמהו — האיש אשר ימאן לשמוע בקולי ילך לו באשר ילך, הנה הדרך חפשי לפניו!" אז קראו רבים בקול: „במלך מאָסקווא נבחר ואותו נעבוד!" · אחרי אשר נשבעו שבועת אמונים לאלעקסעיי, שלחו אליו מלאכים לבעבור יְאַשֵּׁר וִיקַיֵם להם זכיות שונות· ויהלט אלעקסעיי מהם את הזכיות האלה:

מספר הקאזאקים הנכתבים ששים אלף איש; להם המשפט לבחור העטמאן כטוב בעיניהם, פקידי הערים יבחרו רק מבני רוסיא־הקטנה, והם ירימו את תרומת המס מן העם לאוצר המלך; להעטמאן הרשות לקבל בהיכלו פני מלאכי חוץ לארץ. אולם אם יערכו המלאכים דברים נגד רוסיא, עליו לעצרם עד אשר תבוא פקודת הקיסר על אדותם. גם לא יוכל לקחת דברים עם מלך פולין והסולטאן בלא מצות הקיסר. בכל זאת היו גם רבים ברוסיא־הקטנה אשר לא חפצו במלכת מאָסקווא: השליאכטים הרוסים אשר כבר באו בברית הפולאנים ויהי להם חפש ודרור דַיָם, עֲדַת הכהנים אשר מאנו לחיות על מוצא פי הפאטריארך ממאָסקווא, ואנשי בינה אשר פחדו פן יהיו להם באָיאָרֵי מאָסקווא כאפרתי פולין. אולם שרי מאָסקווא עברו בכל מושבות הקאזאקים והאכרים משני עברי הדניעפר, והביאו את העם באלה ובשבועה להיות נאמנים לאלעקסעיי מיכאילאָוויטש ולזרעו אחריו עד עולם.

§ 4 המלחמות עם פולין ושוועציא. הפולאנים לא אבו לנעור כפיהם מארץ חמדה טובה ורחבה כאוקריינא, אשר נקראה בפיהם בשם „עדן פולין", ורק החרב יכלה להוכיח ביד מי תִשָׁאֵר רוסיא הקטנה לאחוזת עולם. ויצא אלעקסעיי בחיל כבד על פולין; בכל מקום בואו קרא באזני העם כי יצא להִלָּחם בעד היכלי הקדש ובעד הנוצרים הפראוואָסלאווים, על כן הואילו האכרים לקדש את פני חילו בפנים צוהלים ובלב טוב, ויש מן הערים אשר נתנו ידם לאלעקסעיי בסתר ואף למראית עינים התיצבו בפני חילו. אלעקסעיי השכיל להרבות צדקה וחסד ולעשות הנחות גדולות לכל הערים הנכנעות, ועל כן נכבשו לפניו בזמן מצער כמאתים ערים. אלעקסעיי בכבודו ובעצמו לכד את סמאָלענסק, ויתפוש את מאָהילעוו ואת כל רוסיא הלבנה; את ווילנא, קאָוונא וגראָדנא, וואָלין ופאָדאָליא, ויתאמץ בכל כחו לעצור בעד חיל הרוסים והפקידים, אשר החלו לעולל עלילות בְּרֶשַׁע בערים ובמדינות האלה, אשר חפץ אלעקסעיי לספחן כלן לממלכתו; והפאטריארך ניקאָן הסיתו כי ידרוש לו גם את ווארשא, קראקאָוו וכל ארץ פולין. בעצם העת ההיא הרעיש גם חמעלניצקי את פולין לפאת נגבה מזרחה, והאכרים האירו פניהם אליו בכל מקום עברו. ותקם על פולין צרה משֻׁלשת, כי גם קארל העשירי מלך שוועציא, אשר שמר תמיד את שנאתו לפולין, מצא לו עת רצון, ויעבור בחרבו הקשה בכל הארץ ההיא מצפון לדרום, ויתפוש את פאָזנאן, ווארשא וקראקאָוו. אמנם קיסר גערמאניא, פערדינאנד השלישי, אשר אליו נס יאָהן קאזימיר למצוא עזרה בצרות, והקנאה אשר התעררה בין רוסיא ושוועציא, היו לפולין לישועה, ויצילוה מעברי פי פחת ומירכתי שאול. כראות פערדינאנד כי שוועציא איבתו תִגַבֵּר חֲיָלים ותפרוש ידה על פולין, שלח מלאכי שלום למאָסקווא להמליץ טוב בעד פולין השדודה. הפולאנים נתנו תקוה בלב אלעקסעיי כי במות יאָהן קאזימיר ההולך ערירי, יבחרו בו למלך על כל ארץ פולין, ואז תתחברנה פולין ורוסיא יחד בשלום ובאהבה. ויהי כאשר לטש קארל העשירי את עינו לתפוש גם ערי פולין אשר לקחו הרוסים בחרבם ובקשתם, וירא אלעקסעיי וינאץ בזעם אפו, וימהר לכרות ברית־מנוחה עם פולין, וישאר

לו לנחלה את רוסיא הלבנה והקטנה; ויאסוף את כל חילו להקדיש מלחמה על שוועציא ·

אלעקסעיי התעורר לשלוף חרב על שוועציא גם בגלל אשר קוה להציב לו יד על חפי ים הבאלטי, הוא הדבר אשר אליו ערגה נפש אָרדין־נאשטשאָקין (Ординъ Нащокинъ), הדיפלאָמאט הרוסי הנודע לשם ולתהלה· בתחלה הצליחו הרוסים ויתפשו את דינאבורג, דערפט ועוד ערים זולתן; ואת אָרדין נאשטשאָקין הפקיד המלך למושל על כל חבל ים הבאלטי· אפס אחרי כן שבה ההצלחה לעמוד לימין השוועדים ותעל ידם על הרוסים· בין כה וכה מת חמעלניצקי, כי נקטה נפשו בחייו*) וירד אבל שאולה; ושערוריות רבות קמו בארץ ההיא, כי נחצו העם לשתי מחלקות: האחת מבני מרום עם הארץ והשרים, אשר דבקו בדרכי אצילי פולין וינהו אחריהם, והשנית מבני דלת העם אשר נטו אחרי מאָסקווא ויתמכו בה· ותרם ימין האחת על השנית ותבחר להעטמאן את הסופר וויגאָווסקי (Виговскій) אשר התמכר לאהוב את הפולאנים, והצליח בערמתו להרחיק מן המשרה את יורי בן באָגדאן חמעלניצקי, אף כי היה אָהוב ורצוי להמון העם, אשר בחרו בו עוד בחיי אביו· וויגאָווסקי בגד במאָסקווא, ויכרות ברית בסתר עם פולין, וַיְבַטַּח להשיב אליה את רוסיא הקטנה; כי כשוך חמת המרד והֻגָרש השוועדים מן הארץ, החליפה ממשלת פולין כח ועצמה, ותרהיב עֹז בנפשה לנופף ידה גם על מאָסקווא; על כן מהר אלעקסעיי ויעזוב את כל ערי ליוואָניא לשוועציא, וישם פניו אל רוסיא הקטנה· קאזאקים רבים קמו על וויגאָווסקי הבוגד, ויתחברו עם פקידי ממשלת מאָסקווא, וילחמו בו; אך הוא קרא לעזרה את החאן מקרים, ויך צריו אחור, אך בנטוש אותו החאן, לא יכול לעמוד על נפשו וימלט ארצה פולין· אחריו היו העטמאנים אחרים (יורי חמעלניצקי, טעטעריא וברוחאָווצקי) אשר לא האריכו ימים על כסא שלטונם· אולם מתוך דברי הריבות שבין המפלגות נראה גלוי כי רוסיא הקטנה תֵּחָצה לשנים; בחצי האחד מעבר השמאל להדניעפר, לפאת מורחה, רבו אוהבי מאָסקווא, ובעבר השני מימין להדניעפר, לפאת מערבה, רבו אוהבי פולין והנוטים אחריה·

ויען כי לא שמרו הפולאנים את הברית אשר כרתו עם אלעקסעיי, יצא להלחם בם; אפס המסע השני הזה לא הצליח בידו כמסעו הראשון· מרבית הערים הנכבשות ברוסיא הלבנה ובליטא (מאָהילעוו, ווילנא, גראָדנא) · שבו שנית לידי פולין — ושתי הממלכות הנלחמות כָּלו כבר את שארית כֹּחָם וישאפו אל השלום· בשנת (1667) כרת אָרדין נאשטשאָקין ברית מנוחה לשלש עשרה שנה בכפר אנדרוסאָווא (על יד סמאָלענסק) · על פי אפני הברית הזאת קמה למאָס־קווא מֶחֱצַת רוסיא הקטנה משמאל להדניעפר וגם העיר קיעוו לשנתים ימים (אמנם גם בכלות המועד לא הושבה העיר הזאת, ותהי לממלכת רוסיא לאחוזת עולם),

---

*) יש אומרים כי השקוהו סם רעל, כי בא אליו פולאני אחד ויאמר, לקחת לו את בתו לאשה, ויאות לו המעלניצקי, וישמחו וישתו יחדו, ויהי כאשר הסב חמעלניצקי את פניו, הריק האיש הזה את הרעל בגביע משתהו, ומני אז חלה את חליו אשר מת בה, והאיש אשר התנה אהבים, לא הוסיף לבוא, ועקבותיו לא נודעו.

ומחצת רוסיא הקטנה מימין להדניעפר נשארה בידי פולין לנחלה ·—אבן שלום אנדרוסאָווא לא השבית מדנים ומריבות ברוסיא הקטנה· כי ההעטמאן לפאת מערב , איש גבור חיל ורודף כבוד דאָראָשענקא (Дорошенко) התנכל במרמה להבהיד מן הארץ את ברזהאָוועצקי אשר לפאת המזרח , ויהי להעטמאן יחיד על כל רוסיא הקטנה משני עברי הדניעפר , גם חשב מחשבות לעשותה לממלכה לבדה , אשר תחסה בצל הסולטאן · אפס העם הנוטים אחר מאָסקווא במזרח רוסיא־הקטנה התפרצו בו , ויבחרו להם להעטמאן את סאַמאָיילאָוויטש (Самой-ловичъ , ורוסיא עם פולין כרתו יחדו ברית־מגן נגד הסולטאן העזוז אשר בקש להסב אליו את כל אוקריינא · פַּעֲמַיִם בא הסולטאן מחמר הרביעי בחיל כבד מאד מן הטורקים וטאטארי קרים , וישם שמות נוראות ברוסיא הקטנה המערבית , הרבה בה שׂד ורצח , הפך את היכלי התפלה לבתי־מסגד (мечети) , רָצַף את קרקע החוצות בתמונות קדושי הנוצרים , ועוד רעות רבות כאלה . אלעקסעיי אסף במאָסקווא אספה גדולה ונכברה להתיעץ איך לשום בריח ודלתים להסולטאן, השוטף והסואן ברעש , וחושב לעלות גם על קיעוו להבקיענה אליו · אמנם המלך מיכאיל ווישנעוועצקי , אשר עלה על כסא פולין אחרי רדת ממנו יאהן קאזימיר , כרת ברית שלום עם הסולטאן , ויתן לו לאחוזה את קאמענעץ־פאָדאָלסק , גם התחובב להעלות לו מס שנה בשנה ; אולם האספה מאנה לקַיֵם דברי הברית הזאת , והפולאנים הוסיפו להלחם עם הסולטאן , ואז קנה לו שם תפארת שר הצבא יאַן סאָביעססקי (Янъ Собѣскій) · ויהי במות מיכאיל ווישנעוועצקי ויהפצו אויבי סאָביעססקי לבחור ליורש העצר את פעאָדאָר אלעקסיעוויטש , אך אלעקסעיי חפץ למלוך בעצמו על פולין , וגם רבי הפולאנים מאנו להושיב על כסאם איש פראוואָסלאווי , על כן עלתה ביד סאָביעססקי לעלות על כסא המלוכה , והוא בתעצומות עֻזו ורעם גבורת ימינו הנאדרה בכח , מלט את פולין מכליון חרוץ , אשר גִבא לה יאהן קאזימיר בעזבו את הכסא ; גם הגדיל את כבודה בעיני אירופא , כי נגף את הטורקים מגפה גדולה על יד וויען הבירה · אפס עוד בטרם הושם קץ למלחמת פולין ולעניני רוסיא הקטנה , הלך אלעקסעיי מיכאילאָוויטש בדרך כל הארץ ·

פרק מד הרעות והתלאות אשר מצאו את היהודים באוקריינא , בפולין ובליטא בחצי מאת שבע העשרה (גזרת ת"ח ות"ט) .

§ 1 עד שנת ת״ח · הן אמנם למן העת אשר נקראו היעזואיטים ארצה פולין לחַנֵך את בני מרום עם־הארץ ולְאֱצול מרוחם עליהם , חדלה הארץ ההיא מהיות רַבָּתִי בחפש ובדרור לישראל , נִדַּל כבודם מאשר היה בראשונה , בימי קאזימיר הראשון · כי הקנאים אנשי מרמה וָתֹךְ האלה , אשר המיטו על פולין השד והשבר והגיעוה עד שערי מות , בקשו תחבולות להחליש ולהכשיל כח היהודים ואונם אשר רכשו להם על ידי כשרונם בַמִּסְחָר , חמסו מזמות רשע לעשוק משפטיהם , להגביל זכיותיהם ולהציק להם , העירו עליהם את משטמת חברות בעלי המלאכות והסוחרים האשכנזים , אשר נאחזו בערים הגדולות (פאָזנאן , קראקאָוו , לובלין ,

לעמבערג), ואִתָּן יחד החלו לחרף מערכות ישראל, לשפוך עליהם בוז ולעג, להכלימם ולקרוא אחריהם: „העפ! העפ!״ לבעבור הרעימם והכעיסם—בכל זאת היה מצב היהודים וגורלם טובים בפולין מאשר בגערמאניא ואיטאליא, עד כי בשנות הרעה, מלחמת שלשים שנה (1618—1648), באו יהודים מגערמאניא לשבת בפולין ולשבוע מטובה · המלך סטעפאן באטאָריי, גם בהיותו מגן ומחסה להיעזואיטים לא רדף את היהודים, ובספר פקודתו להעטמאן ברוסיא הקטנה („универсалъ״) צוה לבל יוסיפו להתגולל על היהודים ולהאשימם כי ירצחו ילדים נוצרים, יען כי שוא העלילה הנתעבה הזאת ושקר נִסְכָּהּ · סיגיזמונד השלישי קִיֵּם בידיהם את זכיותיהם מקדם *), וכן גם וולאדיסלאוו הרביעי בנו, אשר הִרְבָּה להם טוב וְשָׂשׂ לעשות אִתָּם צדק, וּשְׁמוֹ היה בפיהם לתהלה ולברכה („מלך כשר וראוי למנותו בין צדיקים״) · מרבית הסופרים הפולאנים אשר כתבו שטנה ומרורות על היהודים ביכים ההם (מאָיעצקי, מיטשינסקי, סליעשקאָווסקי, וואגליציא) · גם הדוברים עליהם עתק ותועה באזני בעלי הָאֲסֻפּוֹת, לא יכלו להרע להם ולנגוע אל עצמם ואל בשרם, כי האצילים מגני הארץ עמדו לימינם וַיָּסֹכּוּ עליהם באברתם; היהודי היה דרוש מאד לחפץ חורי הפולאנים והאפרתים—למען ימלא בכשרונותיו ובתבונת כפיו את חסרונותיהם · הפולאנים אשר מטבעם הם נמהרי לב, אוהבי תענוגים, מפזרים כסף לריק, אין ברוחם נבונה ולא ידאגו דאגת מחר, מצאו מועיל ביהודים, אנשים האוהבים לחשוב דרכיהם, להעמיק עצות, לפלס מעשיהם בפלס הבינה, לְהִשְׁתַּפֵּק במעט, לקבוץ על יד, לראות את הנולד ולדאוג לימים יוצרו · היהודי היה עזר להפולאני („הפריץ״) בצר לו, יועצו הנאמן ועושה את כל מעשהו; רק בידי היהודים הפקידו הפריצים את נחלותיהם, את המושבות החרשים והמוֹצָאוֹת, אשר התכוננו במורד הדניעפר · רֻבי יושביהם היו הקאזאקים („הרקים״) והאכרים הפראוואָסלאווים („היונים״), אשר לפני בוא היעזואיטים בארץ היו נאמנים לפולין, וגם היו לה כְּמֵזַח תמיד לחסום הדרך מפני הטאטארים לבל יעלו על הארץ להשחיתה, אפס כאשר באו הרשעים הארורים האלה והתאמצו להעבירם בברית הדת הרומית הקאטולית, החלו לשטום ולאֱיֹב את הפולאנים, אשר הכבידו את עֻלָּם וימשלו בגְוִיֹּתיהם, נתנו עליהם מסים רבים וקשים, והפקידו עליהם את היהודים המוכסים („арендаторы״) לנגוש אותם; ובכן משלו גם הם בהמון עם הארץ ורדו בהם **) המוכסים ישבו להם לבטח איש איש על הנחלה אשר החזיק בה, ויפרו וירבו, עשו עשר וגברו חיל; גם היושבים בערים שבעו לחם ויהיו טובים, סַחַר ידיהם פָּרַץ בארץ וראו ברכה במלאכתם · יהודי פולין הרבים והעשירים בכחם ועצם ידם היו כממלכה בממלכה, כי יצאו ובאו רק על פי הרבנים והדַּיָּנִים, אליהם

---

*) אך בשתי אלה גרע סיגיזמונד את חקי היהודים: באשר נתן המשפט בידי עדת הכהנים תופשי הדת הקאטולית, אם להרשות ליהודים לבנות להם בתי כנסיות או לאסור עליהם, כאות נפשם, ובגלל אשר העלה אל מעלת האצילים את כל איש יהודי הממיר דתו בדת הקאטולית.

**) ועם היונים היו נבזים ושפלים לעם פולין וליהודים, ואפילו אותה אומה הירודה (ישראל) בין כל האומות היו מושלים בהם (יון מצולה). „לבעל בשר (מן המוכסים) בקעו (הקאזאקים) כרשו והוציאו חלבו ויתיכו אותו לעיניו ואמרו: קום אכול, שמנת עבית כשית משלנו, וזה חטאתך זו פרי מעלליך תאכל, וחתכו רצועה מגבו ואמרו: זה יהיה כפרתך על שצוית להלקות אותנו ברצועות על בטול מלאכה״ (פתח תשובה).

הביאו כל דין ומשפט, ורק לפני כסא משפטם עמדו תמיד, ודבר לא היה להם עם בתי המשפט („ערכאות") אשר למלכה. אז למדו גם אל דרכי אצילי הפולאנים מְכוֹנְנֵי האספות (Сеймы) ויסדו להם אספות רבנים, אשר נקבצו פעמַים בשנה, ביאראָסלאוול ובלובלין. שמה התיעצו על אדות עניני העם, הוציאו משפטי פיהם ושְׂאֵתָם, ועליהם אין להשיב. גם תקנו בתי וַעַד של „שלש ארצות", ואחרי כן של „ארבע ארצות" ובראש רבני הוַעַד העמידו „פרנס", אשר נבחר להיות אלוף וקְצִין עם. הרבנים ועוזריהם, הפרנסים והרודים על ידיהם, שמרו משמרת הקהלות מבית ומחוץ לבל תאֻנה אליהן רעה. כאשר שקטו היהודים על שמריהם ונחלתם שפרה עליהם, עבדו את ה׳ אלהי אבותינו בשמחה ובטוב לב, וישימו לבם להגות בתורתו ולשַׁנְּנָהּ לבניהם. בתי כנסיות, ישיבות ובתי מדרשות רבו כמו רבו; כל העם מקצהו, מנער ועד זקן הגו ושגו בתלמוד ונושאי כליו, והחדושים בגמרא ומפרשיה היה להם כל ישע וכל חפץ. כל איש אשר חננו ה׳ ברכוש, כיודע ספר כאשר איננו יודע, קנו להם ש"ס ופוסקים לפָאֵר בהם את בתיהם, צדקה וחסד פרצו כנחל וכמעין אשר לא יכזבו מימיו, ידיהם פתחו לכל אביון ודך, ומה גם לצעירים היושבים לפני ה׳ בבתי הישיבות; וכל אברך אשר היה לו לב מבין בתלמוד ולא היה צפון משכל במבאריו לא דאג ללחם, כי חותנו נתן לו ארוחת תמיד על שֻׁלחנו, וינהל אותו ואת אשתו ואת בניו לכל צרכיהם. גדולי פולין וגאוניה מראשית מאת שבע-העשרה נודעו בכל תפוצות יהודה וישראל, ורבים וכן שלמים שָׁתוּ מעינָם בלמודי הקבלה וקנו להם שם תפארת; אלה ואלה נודעו בספריהם הנכבדים אשר חִברו והפיצו בארץ. סוף דבר: היהודים יושבי אוקריינא, פאָדאָליא, וואָלין, רוסיא-הלבנה, פולין וליטא „היו משוש לכל ארצות הגולה, בתורה כבוד וגדולה, ותֹר יחש המעלה". אפס כמעט כל הוגי התלמוד, האדירים עם הצעירים, אהבו אז רק להוליד חדושים חדשים לבקרים, שמחו כעל כל הון למצוא המצאות נפלאות, שָׂשׂוּ משנה שָׂשׂוֹן על פלפולים מבהילים, ויגילו על החלוקים כאשר יגילו שׁוּבֵי מִלחמה בחלקם שלל, אך למצער שמו עיניהם אל טָהֳרַת המדות ואל נִקְיוֹן כפים במקנה וקנין; על כן נמצאו בעם גם אנשי תרמית אשר עשו עשר ולא במשפט, משיגי גבול „בחזקת היד", מוסְרִים ומלשינים, אשר הרבו שערוריות בקהלותיהם, חִללו שם ישראל וישימוהו לשמצה*); והרבנים המעמיקים חקר וצוללים בים התלמוד, לא מצאו ידיהם לסַקֵּל את כרם ישראל מאבני נגף, ולשָׁרֵשׁ את כל קוץ מכאיב וסלון ממאיר. ביתר שאת הֵרֵעוּ אז היהודים לעשות בְּדְבַר אשר נאותו להיות כלי חפץ בידי הפולאנים להרע

---

*) על עונותיהם האלה יעיד הגאון רבי משה רבקש (באר הגולה) באמרו, כי רבים עשו עשר גדול באשר הטעו את אינו ישראל, ולא השכילו לקדש שם ה׳ הנקרא עלינו. בעל „פתח תשובה" יגיד כי „גברה יד הקנאה מהמוני ישראל ושנאת חנם, וחלק לבם עתה יאשמו; ועל אשר גברו ידי המוסרים למעול מעל בה׳, בעלי לשון הרע, נעשה להם כהיתר". ומספר מעשה נורא שקרה בק"ק באר, אשר על פי המוסרות נתלה ראש הקהל ברחוב היהודים לפני ביתו, והתעוללו עלילות ברשע גם על האב"ד הגאון אשר הובא במאסר קשה ומת באותה שנה בענין רע; והוא קורא על המוכסים אשר נתבשלו בתוך היורות את הפסוק כי בדבר אשר זדו עליהם (כדרשת חז"ל) ומצדיק עליהם את הדין הקשה, וגם הש"ך יקונן: „הלא עד היום אני בגולה, ממעשי הרעים לא שבתי, ריב אחרים וסודם הייתי מגלה, וריבי לא רבתי" (הקדמה לסליחות).

להקואזקים ולהבזותם, ולא זכרו את מִצְוַת חכמי התלמוד להִזָּהר בקטן כבַגָּדוֹל, אף לא שָׂמוּ לנגד עיניהם את עֲצָתָם: „אל תהי בז לכל אדם!" • ועל כן בכל פעם אשר התקוממו הקאזאקים בהרב על לוחציהם הפולאנים הרבו לבַלַּע ולהשחית גם ליהודים*) • בימי קשר פאווליוק (1637) רצחו כמאתים נפש מישראל והרסו בתי כנסיותיהם, ובכל זאת לא לקחו מוסר מן הרעה המוצאת אותם, ולא התאמצו לשום עיניהם על דרכיהם, ולהשיב מעליהם חרון אף ההמון, כי אם התנחמו ואמרו בלבבם כי הרעות אשר השתרגו עלו על צוארם חבלי משיח המה; רבים חשבו את הקץ, וַיְחַכּוּ כי בשנת חמשת אלפים ארבע מאות ושמונה בוא יבוא משיח צדקנו — והנה שֹׁד משדי בא, הֵקִיצוּ מזועזי היהודים ונושכיהם, וַיָּבִיאוּ עליהם שנה אחר שנה צרות רבות ורעות מאין כמוהן •

§ 2 **שנת ת״ח** • כאשר קם והתעורר ההעטמאן באָגדאן חמעלניצקי („חמיל") לשפוך זעמו בהפולאנים, ירה חצי נקמתו גם ביהודים, יען כי איש יהודי (זכריה זאבילענסקי) סִבֵּב את הָעֹשֶׁק והחמס אשר עשה לו טשאפלינסקי פקיד טשיגירין, וגם אחד היהודים הביא את דבתו רעה אל ממשלת פולין, ויגל את סודו כי בא בברית עם הטאטארים • ובכן גם בפולאנים גם ביהודים לא בא חמעלניצקי לנקום רק נקמת עמו ודתו, כי אם גם נקמת נפשו ונחלתו • ויהי בעברו בגדודי הקאזאקים והאכרים להעיר חמתם על הפולאנים עַם עֶברתם, הכה בשוט לשונו גם את היהודים; ודבריו המעַטִּים: „ראו נא הן הפולאנים מכרו אותנו לעבדים בידי היהודים הארורים!" היו דַיָּם להפיח את להבת שנאתם לישראל מני אז • ויהי אחרי הכותם את צבאות פאָטאָצקי וקאלינאָווסקי וישימום כעפר לדוש, גָּבַהּ לבם בנצחונם הגדול, צהלו כאבירים והשתובבו משובה נצחת, וכפרץ מים זידונים פרצו עם הטאטארים בערי קהלות ישראל: פערעיאָסלאוול, באָריספאָל, פְּרִייאַטין, לובין (Лубны), לאָכוויצא, ושאר הערים אשר ממזרח להרניעפר (בין קיעוו ופאָלטאווא), וישוסו ויבוזו, ויכלו כל חרונם וזדונם ביתר שאת ביהודים עם לא עז, אשר לא עצרו כח לעמוד על נפשם או להִמָּלט מחרב רעה ומכף עריצים, באכזריות רצח ונקם העמיקו שִׁחֵתוּ, ויעשו מעשים רעים ונוראים אשר כל השומע תצלינה שתי אזניו • החריבו ערים רבות השמידו יהודים לאלפים, ולא שמו שארית ופלטה רק לָאֵלֶּה אשר באו למראית עינים בברית הפראוואָסלאוויע לבעבור תהי נפשם לשלל, או אשר היו שבויי חרב בידי הטאטארים • הפראים האלה הביאו את שבוייהם הרבים קרימה, ושמה פדו אותם יהודי טורציא, כי לא הִרְבּוּ במחירם (ולפעמים מכרו נפש איש בזהב אחד פוליש או בעד אגורה אחת) •

---

*) כי חזון שוא וכזב כזה מצאו כתוב בזהר: „באלף שתיתאי לזמן ארבע מאות ותמניא שנין, יהיו קימין כל דיירי עפרא בקיומהון, והיינו דכתיב בשנת היובל הזאת תשובו (ויקרא כה), כשישתלם הזא״ת שהוא ה׳ אלפים ות״ח תשובו איש אל אחוזתו, אל נשמתו שהיא אחוזתו ונחלתו (מדרש הנעלם, בראשית פ׳ תולדות דף קלט ע״ב), והש״ך יאמר: „שנת ת״ח אשר חשבתי בזא״ת יבוא אהרן אל הקדש לפני ולפנים, נהפך כנורי לאבל ושמחתי ליגונים, ובשנת ת״ט שומר משמרת הקד״ש״ (הקדמה לסליחות); „שנים אשר קויתי לגאולה, וימים מקדם חשבתי, בהם נפלה עלי חלחלה, ומפגי ידו בדד ישבתי״ (סליחות), ועוד רבות כאלה בפי דורשי רשומות, אשר אחרי בוא הצרה נתנו סמנים אחרים: שנה לא טובה (ת״ח), הבלי משיח (ת״ח), יון וקדר כאחד (ת״ט).

כשלשת אלפים איש מארבע קהלות (פּאָראָבישטשא ואחרות) נאספו יחד לקדם פני הרעה, ויתנו להטאטארים את כל רכושם והון ביתם בעד נפשם, ולא נגעו בהם לרעה, כי אם שלחום לטורציא, וגם אותם פרו שם אחיהם העברים כַּמִּצְוָה, ובכל לב ונפש התנדבו לתת כֹּפֶר נפש האֻמללים האלה. עדת קאָנסטאנטינאָפּאָל שלחה צירי אמונים להאָללאנדריא לקבץ כסף נדבות מאת הקהלות העשירות להיות לפדיון השבויים, וגם יהודי מצרים נתנו יד לפדות את בני בריתם מן הַשִּׁבְיָה.

§ 3 **החלל הגדול** (ך׳ סיון). אמנם הצרה הזאת היתה רק כֶּרֶץ מְבַשֵּׂר לפני ההולכות אחריה. לְאָסוֹן הפולאנים והיהודים יחד גָּוַע בעת ההיא וולאדיסלאוו מלך פולין, אשר חמעלניצקי נשא פניו מעט; היהודים בכו והתאבלו על מותו, מִדַּעְתָּם כי עתה תקום עליהם פעמַיִם צרה וּמִשְׁנֶה שבר יִירָשׁוּ. והנה בימי בחירת מלך חדש אשר ארכו כששה ירחים (מחדש מאיי עד אָקטאבר), היו עיני אצילי פולין רק אל הבחירה וְהֵסַבּוּ את לבם מכל הנעשה בארצם והוצה לה; וחמעלניצקי אשר למבראשונה התחפש כמבקש שלום עם הממשלה ויעמוד מלהִלָּחם עוד, מִלֵּא את ידי הקאזאקים לעבור במדינות פולין ולהשאותן. אז נפרדו הקאזאקים והיו להרבה ראשים ולאגודות אגודות, ופקידיהם בראשיהם (קריוואָנאָס, האָדקי, גוניא, נעבאבא, מאָראָזענקאָ) כֻּלם אכזרים כחיתו טרף וצמאים לדם, חיי אנשים נחשבו כקש בעיניהם, ופניהם צהלו לראות את הפולאנים והיהודים מתענים ביסורים מָרִים, מתבוססים בדָמָם ומפרפרים בין החיים והמות. כמשלחת מלאכי שאול יצאו ברעם וברעש מְזֻיָּנִים בכלי משחית ובמקלות חובלים וימהרו לשפוך דם כמים. כי גם כהניהם הפראוואָסלאווים העירו רוחם והסיתום להכרית ולהכחיד את הפולאנים ואת היהודים מארץ החיים, כל אחד מן הפקידים וחַבְרֵי המרצחים האלה הִרְבָּה לְבַלַּע ולהשחית ולעשות נֶאצות ונבלות איש על פי דרכו, מעשי רצח אשר יָעְוה השומע והקורא יתחלחל ויתפלץ. כשבועות אחדים אחרי הנצחון הראשון על שני שרי צְבָאוֹת פולין, בא גדוד קאזאקים וישימו מצור על נעמירוב העיר, אשר נקבצו ובאו היהודים אל תוך חומותיה מערים הקרובות, והם עם יושבי העיר היו כשלשת אלפים איש, ויסגרו את שערי המבצר בבריחי ברזל מפני הצר הצורר; אפס הקאזאקים חשבו מזמה ולקחו דברי סתר עם הפראוואָסלאווים אשר בעיר וויעצו לעשות במרמה, וילבשו בגדי פולין ויקרבו אל העיר בתרועה ובקול חצוצרות, אז האיצו הנוצרים אשר בעיר ביהודים לפתוח את השערים למיודעיהם ואוהביהם הבאים לעזרתם, ומבלי דעת שמעו היהודים לקולם. אך כמעט באו הנוכלים העירה — והנה בלהה! כי התנפלו פתאם עם יושבי העיר הנוצרים על היהודים והשמידו כלם כאיש אחד ביסורים וענויים קשים כשאול. ההרג הרב והאַבְדָן הזה היה ביום הרביעי בשבוע בעשרים לירח סיון. רב העיר הגאון הגדול („מעֻטר ומפֹאָר בכל מדע וחכמה ומופלג בחסידות ויראת שמים") רבי יחיאל מיכל בהגאון רבי אליעזר, ראה מראש את הסער הנורא המתחולל על בני עדתו, ויגל למוסר אזנם להתחזק באמונתם ולקדש שם אלהינו, וישמעו לו ולא הפילו מדבריו ארצה; וגם הוא לא נִצַּל מן החרב החלל הגדול. בתחלה

חמל עליו אחר הקאזאקים וַיְחַיֵּהוּ, לבעבור יְגַלֶּה לו מטמוני מסתרים ואוצרות חשך, אך יוֹמַיִם אחרי אשר הֻכתה העיר מצאהו תופר מנעלים („רצען") במחבואי בית הקברות וירצחהו בגרזן, וגם את אמו הזקנה, אשר אמרה לתת נפשה תחת נפש בנה, הוריד ביגון שאולה. הקאזאקים חללו כל קדשי ישראל, ויטמאו את נשיהם ובנותיהם. ושתי עלמות יפהפיות, אשר אמרו הקאזאקים לקחתן להם לנשים הערו למות נפשותיהן, לבל יהי כבודן לכלמה בידי תולליהן המתעוללים בהן: האחת קפצה אל מצולות הנהר בעברה אל היכל תפלתם*), והשנית דברה בערמה אל שׁוֹבָהּ ואוהבה, כי לא תירא מכל כלי מות ואם יִיָּרֶה בה כדור עֹפֶרֶת לא יֵרַע ולא ישחית לה, ותפתהו בחלקת לשונה לנסות הדבר, ויעש לה כן ותפול שדודה. אולם בין האנשים נמצאו אשר התרפו ביום צרה ויבואו לחסות בצל הדת הנוצרית למען לא יקפדו השודדים את חַיָּתָם. וגדוד קאזאקים אחר תחת יד פקידם קריוואָנאָס, שמו מצור על העיר טולטשין. אל „נעסטעראָוו" מבצרה התלקטו שש מאות פולאנים וכאלפַּים יהודים; בין היהודים היו אנשי חיל (או אולי נסבה בהם הסכנה המרחפת עליהם רוח גבורה), ויגמרו אֹמֶר לצאת לקראת נשק ולהלחם באויביהם. אצילי הפולאנים („הפריצים") והיהודים תקעו כף ונשבעו יחד לסוכך ולגונן על העיר והמבצר עד תֹּם האחרון בהם. ויען כי הקאזאקים והאכרים לא ידעו עד מה מתחבולות המצור, הצליחו היהודים והפולאנים הנצורים לצאת כפעם בפעם ולהפיל מהם רב, אז שמו הקאזאקים אל הערמה פניהם, וידברו על לב אצילי פולין והבטיחום כי שלום יהיה להם ולא תְאֻנֶּה להם כל רעה, וכל מגמתם רק לקחת נקם מן היהודים, אויביהם בנפש, והיה אם יואילו (הפריצים) להסגירם בידיהם יסורו מעל העיר. הפולאנים שגו ברואה ויחללו את שבועתם, ויצוו על היהודים להתפשט את אֲזֵנֵיהם ולתת אל ידם את כל כלי הנשק. בראשונה אמרו היהודים לשלוח יד בפריצים הבוגדים ולהצמיתם, אך הרב מטולטשין כהה בם, והזהירם מלעשות כן, פן יעכרו בזאת את שאר היהודים, להבאישם ביושב הארץ, אשר אם ישמעו את דבר הרצח יקומו להכרית את כל היהודים אשר בממלכה; והִשְׁבִּיעַ השביע אותם להקריב את נפשם בגלל טובת שארית הגולה, יען כי יש תקוה אולי יקחו הקאזאקים את כל הונם ויגיעם כפר נפשם, וַיֵּעָתְרוּ היהודים לעשות כִּדְבַר הרב, ויתנצלו את כלי נשקם מעליהם ויתנום להפריצים, אשר פתחו את שערי העיר לפני הקאזאקים. אחרי אשר לקחו המשחיתים האלה את כל הונם וקנינם נטלו עליהם שתי אלה, אם לעבור בשלח או להמיר דתם; אך לא אחד בהם נרצה לקנות לו חייו במחיר האמונה. בערב שבת קדש ברביעי לחדש תמוז נהרגו כאלף וחמש מאות יהודים לעיני הפריצים הבוגדים; כֻּלם נשאו לבבם אל כפים, אל אֵל בשמים, ובצאת נפשם השמיעו קול ברמה: „שמע ישראל! — ואהבת את ה׳ אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך!". רק את

---

*) בעל ספר „צוק העתים" יספר את המקרה הזה לאמר: „ריבה אחת בעדי עדיים, נשבתה לריק איש הבינים, בקשה מאתו שיקדשנה בצהרים, בעבר הנהר במחולת המחנים, על יד הכומר הרובץ בין המשפתים; כאשר הוליכה בגשר המצלתים, קפצה ונטבעה כעופרת במים, שלא יחלל בה שם שמים!".

עשרה רבנים הָיוּ הקאזאקים לבעבור יוכלו לקחת בעדם רב כסף מפודיהם. אכן על הפריצים בא מוסר כל המוסרים הפורצים גדר ומפירים ברית; כי אחרי אשר סר מעליהם צל היהודים ואין תומך בם, השתערו הקאזאקים גם עליהם וירצחום נפש, בהלעיבם בם לאמר, כי אין כל צדקה לבוגדים ומחללי שבועה לַקווֹת ולבקש אמונים מזוּלָתָם. המקרה הנורא הזה הביא גם פרי טוב ליהודים, כי מן העת ההיא ומעלה עמדו הפולאנים לימין היהודים, לא הלק לבם ולא נפרדו מעליהם כל ימי המהומה והמלחמה הזעומה.

בעצם העת ההיא בא חֶבֶר היידאמאקים תחת יד האָדקי פקידם ועשו הרג רב בקריה הומי"ה, היא העיר האָמעל (Гомiй=Гомель) אשר על נהר סאָוש (Сожь), בקיעוו, בסטאראָדוב *), בטשערניגאָוו, בבארחין ובערים אחרות, אשר ממזרח להרניעפר וממערבו. ברביעי בתמוז, ביום המגפה בטולטשין „קדשו בני האָמעל את שם המיוחד יותר משאר היהודים". בעיר ההיא היה „מבצר כָּפוּל" על כן החישו מפלט להם אל תוכו המון רב משאר הערים. כאשר לכד האָדקי את העיר לקח בראשונה שנים עשר אלף זהובים פריון נפשות היהודים, אחרי כן צוה להוציא אותם אל מחוץ לעיר, לפשוט את בגדיהם ולהציגם ערומים כיום הִוָּלְדם; הקאזאקים הקיפו עליהם מסביב בחרבות וברמחים בחניתות ובמקלות, והאָרקי נתן לפניהם את דרך החיים אם יאבו בדת הנוצרית, ואת דרך המות אם ימאנו בה, ויקם הרב הגאון ר' משה ויחזק ידיהם להקדיש שֵׁם ה' אלהי ישראל, אז בחרו כלם במות והוצעו חללים, אנשים נשים וטף, כאלף וחמש מאות נפש, רק „איזה נערים משרתים" כחשו באמונת ישראל. הנשיא ירמיה ווישנעוועצקי, אשר אזר כגבור חלציו בימי המבוכה והמבוסה וחשף את זרוע עֻזוֹ ביתר עֹז משאר בני גילו, להראות את הקאזאקים המורדים קשה ולהשיב להם כפרי מעלליהם, הנשיא הזה היה מגדל עֹז ליהודים אשר בנחלותיו הרבות, ויגונן עליהם ביום עֶבְרוֹת גנון והציל. אמנם אף כי מתי מספר אנשי חילו היו גבורי כח ואמיצי לב והצליחו לְקַצּוֹת בחברי הקאזאקים והאכרים, להכותם ולרדפם עד חרמה, אך בכל אלה קצור קצרה ידו לשום בריח ודלתים לזרם עריצים ושצף קִצְפָּם. קנאת האצילים בווישנעוועצקי היתה נסבה אשר לא בחרו בו להיות שר הצבא האחד על חיל פולין, כי אם נתנו את המשרה על שכם שלשה שרי צבאות: זאסלאווסקי ושני עוזריו קאָניעצפאָלסקי ואָסטראָראָג, אשר שלשתם לא היו מְלֻמדי מלחמה וגבורי חיל, אשר על כן הֵתֵל בם חמעלניצקי, ויכנה אותם שמות בוז וקלון („Перина, Дѣтина, Латина"). אז חרה אף ווישנעוועצקי באצילי פולין אשר מאסו בו ובהליכות הכהן הגדול („Примасъ") אשר נהג את ממשלת פולין בימי „בין מלך למלך"—ויחדל מדאוג לטובת הממלכה, ודָאַג רק לנפשו ולנחלותיו. אפס גדודי הקאזאקים הרבים והעצומים, אשר נוספו עליהם גם יושבי הארץ הפראוואָסלאווים, לחצו את ווישנעוועצקי להסוג אחור, ובהִכָּשֵׁל העוזר נפל העָזור;

---

*) המאמר השמור בפיות זקני הדור: „כי מקיעוו תצא תורה ודבר ה' מסטאראדוב" וגם הנמצא בסדר תפלות להקראים „עליה יאמרו המושלים לאמר: כי מכיוב תצא תורה ואור". יעידו כי בשתי הערים האלה היו בימים מקדם יהודים רבים תופשי תורה והוגים בלמודים כמשפט הימים ההם.

עתה היו היהודים, אשר בטחו בגבורת ווישנעוועצקי והשליכו עליו יהבם, בצרה גדולה· בשלשה לחדש אב נכבשה העיר הבצורה פולנאה לפני ההיידאמאקים, וישתערו יחד עם יושבי העיר הבוגדים, כשער קטב על היהודים האזרחים והנמלטים אל המבצר, והגירו על ידי חרב כעשרת אלפים איש· ביניהם היה גם המקבל רבי שמשון אָסטראָפאָלי, אשר עם שלש מאות אנשים יראים וחסידים כמוהו לבשו תכריכים ויצאו נכונים לקראת מר המות; אך יהודים למאות באו בברית הפראַוואָסלאוויע לבל יהיו כצאן טִבְחָה· וישמעו שאר הערים את מפלת פולנאה והֶרֶג הרוגיה וירגזו מאד וחיל כיולדה אֲחָזָם—ומגורתם באה להם· בכל המקומות אשר דרכו עליהם רגלי ההידאמאקים מרגיזי אֵל, רמסו וטרפו, גם בלעו כתנינים את הפולאנים והיהודים· הכו אֵם על בנים, פני זקנים לא הדרו ועל נער ויונק לא חמלו· את מעזשיבאָזש תפשו בערמה והצמיתו יושביה; בעיר באר עשקו ויבוזו את רכוש היהודים העשירים אשר בה ויהרגו כשלשת אלפים איש, וכן עשו לזאסלאוו (מאתים נפש) לאָסטראָאָה (שש מאות נפש), לקאנסטאנטין ישן (כשלשת אלפים נפש) ולשאר קהלות ישראל· אין קץ ותכלה לכל הרצח והתועבות אשר עוללו ההיידאמאקים ביהודים: ביורות וּבַדְוָדִים בשלו אנשים חיים, כרתו נתחי בשר מגופותיהם; הרסו בתי כנסיות עד היסוד, רמסו ספרי תורות, קרעום לקרעים ועשו מהם מנעלים לרגליהם ועורות לתפיהם, או שטחו אותם שָׁטוֹחַ בחוצות ושחטו עליהם משפחות רבות; עִנו נשים לעיני בעליהן, ובתולות לעיני אחיהן ואבותיהן, וכאלה רבות· נבלות היהודים היו מֻשלכות ימים רבים כדמן על פני חוצות באין מְקַבר, ותהיינה לברות לכלבים, ולעוף השמים·

§ 4 שנת ת״ט· בהִנָּגֵף הפולאנים שנית (על יד פילאווא) לפני חמעלניצקי והחאן הנערץ ושגיא הכח, וחיליהם עם פקידיהם נסו מנוסת חרב בשבעה דרכים ונפוצו אל כל רוח, ולא מצאו את ידיהם להתאסף בלתי אם אצל חומת לעמבערג—באו השאת והשבר גם על היהודים, אשר ישבו רחוקים משדה המערכה ויחשבו כי שלום יהיה להם והרב אויב לא תשיגם — כי לא היה מנוס ומפלט גם להם מן הקאזאקים הזאפאָראָזשים ומפני החרב הנטויה החודרת להם· כל מלוא רֹחַב הֶמרחק הרב אשר בין נגב אוקריינא ולעמבערג, במסלה העולה דרך דובנא רבתי*) ובראָדי, היה עָקוב ומגֹאָל מדמי חללי היהודים· גם הקראים היו למבוסה ולמְשִׁסָּה, וּמִקְּהִלּוֹתֵיהֶם המעטות בפולין נותר אך אחד מעיר ושנים ממשפחה, ביתר שאת נִתְּכָה רעת הקאזאקים על קהלות הקראים בלוצק ובדרעזניץ; הקהלה האחרונה הלזו נשמדה כליל ולא נותר בה שריד; אוצרות הספרים אשר היו להקראים נשרפו באש עם בתי כנסיותיהם, על כן חסרה להם עתה בינה ודעת בלמודי הדת עוד יותר מאשר לפנים—בבוא חמעלניצקי וחילו עד לעמבערג הבצורה, עשה הרג ואבדן ביהודים היושבים מחוץ לחומה וישרוף את בית כְּנֵסִיָּתָם, ואת העיר הנצורה רָזָּה וישבור לה כל משען לחם ומשען מים, כי נתץ את הצינורות המביאות מים העירה, וימותו שם רבים מן העם ומן גדולי העדה ברעב ובצמא

*) העיר הזאת (וכן גם העיר בעלז) היתה בצורה וסגורה, ולא יכלו הקאזאקים להבקיענה, אך הרעב והמגפה הרבו חללי אדם בתוכה, כי לא יכלו יושביה לצאת מקירות החומה והוצה·

ובדֶבֶר, אשר אָרַך שם שבועות אחדים והכריע אלפים למות. מלבד זאת נלחצו בני לעמבערג לתת כמעט כל רכושם („לערך מאתים אלף, ובהן כל כלי הקדש לערך שלשת אלפים זקוקים כסף, ובגדים וסחורות לרב״) פריון נפש יתר העם, ויסר חמעלניצקי מעליהם וַיִּסַּע את חילו אל זאמושץ, למען יקרב אל ווארשא, מקום האספה לבחירת מלך חדש, להוכיח בחרב למי יאתה המלוכה. בעברו דרך העיר נאראָהל עשה בה הרג אָיום, אשר כמוהו לא היה עד היום הזה, חמשה וארבעים אלף איש הומתו מְמוֹתֵי יסורים אכזרים וענויים נוראים, וביניהם היו כשנים עשר אלף יהודים. מן העיר הזאת נמלט ר׳ משה הכהן (תלמיד מהרש״א ואבי הרופא המפורסם ר׳ טוביה הכהן שהיה רופא בחצר הסולטן) ויברח למיץ אשר היתה אז לצרפת, ושם קבלוהו היהודים לרב עליהם (כאנאטסשריפט פאן גראעטץ, 1872 יאנואר ז׳ 45). בין ערמות פגרי החללים נשארו בחיים נשים וילדים, אשר אָכַף עליהם הרעב להחיות נפשם בבשר אדם. וכן הצמיתו והכריתו בוולאָ־דאָווא, בשעברעשין ובטאָמאַשאָוו ובשאר הערים. בין כה וכה פשטו ההיידאמאקים בוואָלין, בפאָדאָליא וברוסיא המערבית, ויכבו את להבת שלהבת נקמתם בדמי אצילי פולאנים, כהנים קאטולים ויהודים לאלפים ולעשרות אלפים. אמנם בערים אחדות לבשו היהודים כלי מלחמה וַיֵּחָלְצוּ יחד עם הפולאנים, וזרועם הושיעה למו לגרש מפניהם את גדודי הקאזאקים והפיצם.

אחרי אשר נבחר יאַהן קאזימיר למלך, וישלח דברו אל חמעלניצקי אשר צר על זאמושץ, עזב את העיר הזאת אחרי אשר לקח מן היהודים ארבעה ועשרים אלף זהובים פריון נפשם *), ויעזוב את המדינה אשר נהיתה לגלים, למעי מפלה ולגיא הֲרֵגָה, וישב אל אוקריינא בגאון נצחונו. כאשר מהרו מלאכי גוים לקדם פניו, וגם צירי מלך פולין באו להתיצב עליו ולכרות אתו ברית שלום, אז לא שכח מלהזכיר בין האפנים אשר שם לפני הצירים: „לבל יֵרָאה ולבל יִמָּצא בכל מקום מושבות הקאזאקים בית תפלה לקאטולים וכל יהודי״. הצירים לא יכלו להחליט ממנו את אפני הברית, והוא גם הוא נער בם, וישפוך עליהם עזוז עברתו, על כן חרדו לשוב וידיהם לא עשו תושיה. והנה היהודים אשר חשבו כי חמעלניצקי ישלים עם המלך ותהי הרוחה, ונואלו לשוב אל עריהם ואל בתיהם, היו עוד הפעם למרמס ולאַבְדָן; כי התגודדו הקאזאקים שנית ויעלו כשואה על הערים לבַלַּע ולחַבֵּל חבל נִמרץ. ככה אבדו בעיר אוסטראה רבים מאצילי פולין והיהודים שנית.—אחרי אשר נגף יאהן קאזימיר וחילו לפני חמעלניצקי, ודבר שָׁלום זבאָראָוו יצא למענהו, קִיֵּם קאזימיר והחליט את התנאים אשר ערך לפניו חמעלניצקי בספר, ושם נאמר גם על אדות היהודים: „בכל המקומות והערים, אשר הקאזאקים נִחָתים ומתגוררים שם (לאמר: רוסיא המערבית, אוקריינא, וחלק ממדינות קיעוו ופאָדאָליא) אסור לאיש יהודי להיות שם בעל נחלה, מוכס או גם להתגורר בה״ (Собр. гр. III с. 453.).

---

*) יש מסופרי ישראל המעידים, כי הקאזאקים עזבו את זאמושץ יען כי דרך כוכב כמראה נחש (כוכבא דשביט) על פני הרקיע ממעל לעיר הזאת, וינחשו ויאמרו: כי רעה נגד פניהם וישובו לדרכם.

5 § ועד הרבנים בשנת ת"י, צום ך' סיון. אף כי שלום זבאראָוו לא הפיק רצון הפולאנים והקאזאקים גם יחד, ואלה ואלה חשבו מחשבות להפר את ברית המנוחה לעת מְצוא תואנה ופתחון פה, בכל זאת נחה שקטה הארץ כשנה וחצי שנה, וגם היהודים ישבו להם בשלום. בכל המקומות אשר נתנה רשות ליהודים לגור בם, שבו הבורחים והנמלטים אל עריהם; וליהודים אשר קבלו עליהם על דת הנוצרית באונס, הִתִּיר יאהן קאזימיר לשוב אל עמם ולעבוד את אלהי אבותיהם באין מפריע. על כן נָסוּ רבים מן היהודים האנוסים, אשר ישבו בין הפראוואָסלאווים, אל טבור ארץ פולין, לבעבור יוכלו להשליך את עבותות הדת, אשר שמו עליהם מבקשי נפשם בזרוע חֲמָסִים; וכן עשו גם הנשים אשר לקחו להם הזאפאָראָזשים ביד חזקה. רבות מאות ילדים קטנים ובחורים, אשר אבדו להם הוריהם וקרוביהם, ומבלי משים גֻדלו על ברכי הדת הנוצרית, השיבו אותם היהודים אליהם, ויתאמצו לדרוש ולחקור מי ומי היו אבותיהם ומשפחותיהם, ויכתבו את ספר יחושם על גליון קטן חָתום בצרור („קמיע") ויתלוהו על צוארם, למען ידעו בבואם באנשים להִזָהר מן העריות האמורות בתורה, ולא תטמא הארץ. בשנת ת"י אחרי חג העצרת היה ועד הכולל בלובלין מרבנים ופרנסי הקהלות; העבודה היתה רַבָּה לפניהם עד מאד, ובדי עמל מצאה ידם לחבוש מזור ולהעלות ארֻכה ומרפא לכל המכות הגדולות והנאמנות אשר הֻכו עַם ה'. נשים עבריות לאלפים לא ידעו אם בעליהן ירדו דומה או נשארו בחיים וסובבים על הפתחים להשתחוות לאגורת כסף ולפת לחם בארץ המזרח (טורציא) או בארץ המערב (גערמאניא), ויש אשר ידעו כי מתו בעליהן, אך מאשר לא ילדו להם בנים נאלצו לִשמור את אחיהם, אשר נעלם גורלם גם הם, וכאלה ענינים רבים ושונים אשר יסודתם בתורה ובתלמוד. לכל אלה וכאלה תקנו רבני הוַעד תקנות טובות ומועילות. הרב האברך הגאון רבי שבתי כהן (ש"ך) העיר את הרבנים לקבוע את יום העשרים בחדש סיון ליום צום ותפלה ואבל גדול ליהודי פולין, יען „כי יום זה הוא תחלה לגזרות ומכאובות וחלאים רעים ונאמנים, וגם הֻכפלו הצרות וקלקולים מקלקולים שונים, כי גם גזרת תתקל"א היתה ביום ההוא ובאותן הזמנים, וגם כי יום זה לא יארע בשבת קדש בשום פנים, על פי קביעות הלוחות אשר בידינו מתוקנים". הרב הישיש רבי ליפמאן העלער מקראקאָוו בעל תוספות יום טוב, הרב רבי שבתי הורוויץ מפּאָזנאן, והרב רבי שבתי הכהן חִברו קינות וסליחות לצום ך' סיון, לתַנּות ולקשור מספד ביום חֲרוֹן אף ה', וכן חִברו עוד אנשי שם וסופרים סליחות ותחנונים ליום הזה. והנה אף כי בשנות הרעה אבדו מתוך הקהלות גאונים רבים וראשי ישיבות, כמו הגאון הגדול רבי יהושע (יושיע) ר"מ ואב"ד דק"ק קראקאָוו, הגאון הגדול רבי נפתלי ר"מ ואב"ד דק"ק לובלין, הגאון הגדול האברך רבי שלמה ר"מ ואב"ד דק"ק סאטאנוב (בן המקֻבל „מגלה עמוקות") ועוד רבים זולתם. בכל זאת זכה לשם ושארית יותר מכלם, הרב רבי יחיאל מיכל מנעמירוב; ואם גם נשכחו רִבֵּי הסליחות ונסתרו מעיני דור האחרון, הנה לא תמוש מפיהם תפלת „אל מלא רחמים" לזכר נשמת רבי יחיאל, הנקראת בשברון לב בכל בתי תפלת ישראל.

§ 6 משנת ת״א עד ת״ח · כעבור שנה וָחֲצי השנה, חלפה ועברה המנוחה והמרגעה, ותפרוץ שנית המלחמה בין ממשלת פולין ובין הקאזאקים (בראשית שנת 1651). חמעלניצקי התנפל עוד הפעם על ערי פולין ויעש כלה גם בקהלות היהודים אשר נאחזו בהן · האמנם בפעם הזאת לא העצים מספר הרוגיו כבראשונה, יען מלבד שמעטו היהודים האומללים, ונשארו מעט מהרבה; עוד למדו בשנות רעה וַחֲמת המציק את ידיהם לקרב ואצבעותיהם למלחמה, וַיֵּחָלצו מקרבם גדוד אנשי חיל להִלָּוות אל חיל יאהן קאזימיר · ויהי כאשר נשברה חרב הקאזאקים על יד בערעסטעטשקא, וחמעלניצקי נאנס לקבל את אפני השלום אשר חפץ בם המלך (סענטיאבר 1651) זכר ולא שכח הוא ויועצו את טובת היהודים האֻמללים, ויכתוב גלוי ומפרָש בספר הברית, כי הרשות והמשפט ליהודים לגור באוקריינא, לקחת נחלות ולהיות מוכסים כבראשונה · אולם גם ברית ביעלאַ־צערקאָוו היה כחלום מהקיץ — חמעלניצקי נָאות אליה רק בעת צרתו, וכאשר רָוַח לו מעט הוסיף לגָרות מדון, להרגיז את ערי פולין ואת היהודים בתוכן · ובראותו כי נוחלה אבדה תקותו מן הטאטארים, אשר נהפכו לו כקשת רמיה, הפציר במלך מאָסקווא, באלעקסעיי מיכאילאָוויטש לפרוש כנפיו על רוסיא הקטנה; ואחרי אשר נשבעו בני רוסיא הקטנה לאלעקסעיי (ת״ד) יצא בראש חילו להלחם עם פולין · והנה אם בשנָתַים ימי המרד הגדול החריבו הקאזאקים יותר משלש מאות קהלות גדולות בישראל—לא בא עוד הקץ לצרותיהם ותלאותיהם, כי לרגלי מלחמת מאָסקווא בפולין (ת״ד ותט״ו) נגעה הרעה גם עד נפשות היהודים היושבים בשאר מדינות רוסיא המערבית ובליטא · קהלת ווילנא הגדולה והנכברה היתה לשמה ולקרית תהו, על יד ההרג וההרס אשר עשו בה חיל מאָסקווא, ורבים עזבו את העיר בחפזון ובבהלה להִמָּלט מן המהפכה והתוכחה (יום ד׳ כ״ג תמוז שנת תט״ו) · כאשר נוסף קארל העשירי על אויבי פולין ויעבור על פני כֻלה בסערה וסופה ובזרוע חשופה, באו גם קהלות ישראל בפולין הגדולה והקטנה (מפאָזנאן עד קראקאָוו) במועקה ובצרה גדולה, וישתו וימצו את קֻבַעת כוס התרעלה · כמה וכמה קהלות נחרבו ובתי כנסיות נהרסו (תט״ז) וַרַבּוּ חללי ישראל עד למאד! גם יתר הפלֵטה הנשארת ליהודים, מן הקאזאקים, חיל מאָסקווא והשוועדים, היתה לבז ולמשסה, להרג ולכליון חרוץ, בידי הגענעראל הפולאני טשארניצקי (Чарнецкій) אשר נואל לטפול עון אשמה על היהודים כי ידם היתה עם השוועדים, ותִּתַּךְ כאש עֶברתו על קובלין, מעזעריטש, ווראעשנא, לונטשיץ, קאליש וערים קטנות לרב, ויקדישם להרג ולאַבְדן (מפסח עד יו״כ שנת תט״ז) · גם הפולאנים העמיקו שִׁחתו ליהודים וּשְׁאול חָטָאו; באכזריות חמה הרסו בתי כנסיות, קרעו ספרי תורות ולא חשכו ידם מכל תועבה · ממלכת פולין דָמתה בימים ההם לשדה לָחם וקטל מלא דמי אדם, אשר עליו רגשו והתגועשו, גדודי הקאזאקים, חיל מאָסקווא, חיל פרוסיא וחיל נשיא זיעבענבירגען, וכל החילות האלה הכו והשחיתו ביהודים ויאכלום בכל פה · רק הנשיא הגדול מבראנדעבורג חמל עליהם כמעט, ויתן להם חנינה · והנה לו גם נחליט, כי הסופרים האומרים: כי במשך ימי המבוסה, משנת ת״ח עד תי״ח, אבדו מן היהודים שש מאות אלף משפחות,

הפריזו על המספר יתר מִדַּי; אמנם בלי תפונה נפלו מהם כמאתים וחמשים אלף נפש. מן העת ההיא ומעלה ירדה פולין פלאים, ותחדל מהיות עוד ממלכה אדירה וכבירת כח, ובנפלה ירד אתה גם עשֶׁר כבוד יהודי פולין ויקר תפארת גדולתם. השרידים אשר שרדו בארץ ההיא מטו וישחו ויהיו בעיני ובחסר כל, ואָזלת ידם להחליף כח ולחדש ימיהם כקדם. הריש והמחסור הלכו הלוך וגבור, עד כי היהודים אשר נְשָׂאָם הרוח להתגורר בגבולות פרוסיא, היו לשבירי יום, ויעבדו בִּשְׂדוֹת הנוצרים בַּלֶּחֶם.

7 § נדחי יהודי פולין. כאשר בימי גֵרוש היהודים מספרד ומפאָרטוגאל נפגוש בכל ארצות תבל את נדחי יהודי ספרד, כן גם אחרי מלחמת הפולאנים עם הקאזאקים ועם מאָסקווא, נמצא פליטי פולין אשר התמלטו מנחלי דם, מִלַּהֲבוֹת אש, מזלעפות רעב ומקטב מרירי, לבוא להתגורר בארצות רחוקות; או אשר הובלו בִּשְׁבִית הטאטארים ונגאלו על ארמת נכר מאת אחיהם „רחמנים בני רחמנים", והנם נעים ונָדִים למצוא מחיה לנפשם הרעבה והעיפה, הנדהמה והשוממה. לפאת מערבה עברו הנמלטים דרך דאנציג וחבל הוויסלא אל האמבורג, ויסעו לאמשטרדם, ומשם נשלחו לפראנקפורט דמיין ולשאר הערים אשר בחבל נהר ריין. שלשת אלפים יהודי ליטא באו באניות לטעקסעל אשר בניעדערלאנדיא, ואחיהם שמה קבלום בסבר פנים יפות. לפאת דרומה ברחו רבים למאָראוויא (מאָהרען), באָהעמיא (באָהמען) אוסטריא, וועננריא (אונגארען), ומשם נדדו הלכו להם לאיטאליא. השבויים בידי הטאטארים נושבו במדינות טורציא, ומקצתם נפורו גם אל מדינות בערבעריא באפריקא, בכל המקומות אשר הֻגלו שמה נדחי פולין וליטא, פתחו להם אחיהם את דלתיהם וידיהם בלב טוב ובאהבה רבה, ויכלכלום וילבישום ויתמכו בם בכל כחם. קהלות איטאליא הפליאו צדקותיהֶם והגדילו חסדם עם הגולים עד מאד; עדת ליוואָרנא שמה לה לחֹק בעת ההיא להרים מכסף הכנסותיה ארבע הַיָּדוֹת מן המאה להיות לפדיון נדחי פולין (שנת תט"ו), ולכלכל את העניים המרודים האלה. גם קהלות אשכנז ואוסטריא עשו עמהם חסד וצדקה למכביר *), אף כי גם הם ראו עֳנִי ויגון במלחמת שלשים שנה. — בין נדחי יהודי פולין היו גאונים ורבנים גדולים אשר ישבו על כסא הרבנות בקהלות נכבדות בארצות גלותם **) או יסדו ישיבות והיו שם למלמדים ומרביצי תורה בישראל — אשר על כן החלו לצאת גם רבים מיהודי אשכנז, איטאליא ופאָרטוגאליא בעקבות הפולאנים המתגוררים בם, ובהליכות למודיהם והגיוניהם. כמוהם הגו ושנו עד לבלי די בתלמוד ובפוסקים והרחיקו מעליהם את למודי החכמה וההגיון בכתבי קדשנו לארך ימים.

*) אמנם מספר נדחי פולין היה רב מאד, עד כי נלחצו קהלות אשכנז ועוד קהלות אחרות להוציא מן הכסף הנקדש לעניי ירושלים, להשביע לחם את הגרים ולכסות מערומיהם, ועל כן היו עניי ירושלים, המצפים רק אל נדבות יהודי חוץ לארץ, בצרה גדולה, ורבים מתו ברעב. בגלל הדבר הזה שלחו שליח מיוחד (ר' נתן שפירא הירושלמי) לאיטאליא לקרוא משם בקול תאניה ואניה לכל היהודים שבגולה לחוס לחמלה על עניי ירושלים, פן יסופו כלם כאיש אחד ברעב.

**) רבי אפרים הכהן ורבי שבתי הכהן ישבו לכסא הרבנות בארץ מאראוויא, ר' משה רבקש (בעל באר הגולה) באמשטרדם, רבי שמואל אהרן קיידאנאוער (מהרש"ק) בפראנקפורט דמיין. רבי משה כהן מווילנא במעץ, ועוד רבים כאלה.

פרק מה ההשכלה ואנשי השם בימי אלעקסעיי מיכאילאוויטש.

1 § **חכמי קיעוו במאסקווא** • ראה ראינו כי עוד בימי מלכות מיכאל פעדאָראָוויטש התבוננה הממשלה כי נחוצה לה ההשכלה, וכי רק קִרְבַת הרוסים לבני הנכר תוכל להביא אל ארצם את החכמה וחרשת המעשה; בימי אלעקסעיי נגלה ונראה חסרון ההשכלה עוד ביתר עז • כמעט עלה המלך הזה על כסאו, ויגורו העם ויצר להם פן ימיר את המנהגים הישָׁנים בחדשים הבאים מארצות הנכר, כי בהם חִנְכוֹ הבאָיאַרין מאָטוועעוו אוהבו ואהובו בעודנו בְּאִבּוֹ, אך התמורה הזאת לא נהיתה; כי לא באה עוד עִתָּהּ, ורק התעתדה מעט מעט לצאת מדבר שפתים לפֹעַלת אדם • לב הרוסים היה חרד מאד אל טהרת הדת היונית, ויִיראו פן בקחתם את החכמה והמדע מידי בני אירופא המערבית, ידבק בכפם מאום מרעותיהם באמונה ודת — והיו חטאים • על כן פָּנוּ בראשונה אל אחיהם בני אמונתם, אל חכמי רוסיא המערבית, אשר בה כבר הכתה ההשכלה שרש בגלל דברי ריבותיהם עם כהני הקאטולים • והנה עתה כאשר נספחה רוסיא הקטנה אל מאָסקווא, וחכמי האקארעמיא הקיעווית, כלו את מלחמתם וריבם עם הקאטולים מנדיהם ולוחציהם לפנים—כי בחסותם תחת כנפי מלך פראוואָסלאווי, לא יראו מהם ומהמונם—נקראו רבים מהם מאָסקוואה לשָׁרֵת את ההשכלה, לעשות מלחמה חדשה עם האִולת (невѣжество) ולעורר חניתם על הראסקאָלניקים עוכרי דתם • ובדבר הזה חָברה רוסיא־הקטנה אל אחותה הגדולה, לא בזרוע הממשלה לבד, כי אם גם בעבותות הַשֵּׂכֶל וְיָדוּעַ • חכמי קיעוו בבואם מאָסקוואה, הסירו את ההשכלה הוויזאנטית מגבירה, והמירו את כבודה בתבנית ההשכלה הפולאנית, אשר מלאה גם היא כל חסרונות ההשכלה הראשונה ומגרעותיה • יען כי שאלה לה גם היא רק את למודי החכמה הקולעים למטרת הדת והאמונה והמחזיקים בעָזן, ואת השאר החרימו, אך לא שמו לב אל כל פרי חמד ונטעי נעמנים אשר הולידה והצמיחה חכמת אירופא בשנות מאות שש העשרה ושבע העשרה • חכמי קיעוו הכהנים אשר זה ימים רבים ערכו קרבות את הדת הקאטולית בחרב פיהם ובקסת הסופר, למדו לשונם דרך בעלי המִּדְרָשׁ („Схоластики") בשנות הבֵּינַיִם *), האוהבים להרכיב את למודי הפילוסופיא בלמודי הדת ולעשותם במרקחה, וזה משוש דרכם להרבות בדרושים כֵּחשים ובפלפולים נִפְתָּלִים, לשוּמָם ליסוד מוסד ולבנות עליהם היכל הדת והאמונה • הם לא יתורו אחרי מוצא עניני מֶחקרם ומקורם, לא יביאום בכור בינה יְשָׁרָה לצָרפם, ולהבדיל בדעת בין האמת והנכוחה לעִקֵּשׁ ונלוז, כי אם בכח שְׂפָתַיִם ובחכמת הדִּבֵּר וְהַוִּכּוּחַ לבד יחרצו משפטם להימין או לְהַשְׂמִיל; כל הגיוניהם ומשפטי פיהם הוציאו מלבם ברב כח ובתחבולות,

---

*) השם סכאלאסטיקא לקוח משם „schola" ברומית, הוראתו בית־המדרש. תכלית הלמוד הזה ומטרתו לחבר יחד את הפילוסופיא האריסטוטעלית עם עקרי דת הקאטולית. לדבר הזה לקחו להם לעזר את חכמת הוכוח (דיאלעקטיקא, מפעל רומי dialego אתוכח) ויכוננו להם שטה שלמה אשר על פיה הוכיחו, כי רק הקאטוליציזמוס תנחיל לאדם חיי נצח. הסכאלאסטיקא נוסדה עוד במאת הי״א, ובפאריז הוכן לה בית מדרש אשר נהרו אליו תלמידים שוחרי דת מכל קצות אירופא, והיעזואיטים הביאו אותה אתם ארצה פולין.

והדרשות אשר הטיפו באזני קהל ועדה, נעשו במלאכה ולא בחכמה, כחרש עצים אשר דרושים לו למלאכתו מחוגה, שרד, מַשור, מקְצעות ומגרה, ורק בהיותם בידו יִפְעַל בזרוע כחו ויוציא כלי למעשהו; כן גם הסכָאלאסטיקים בבואם לשאת מרבותיהם להלל ולפאר מִפְעֲלות הגדולים בארץ, או לשום תְּהלה ודפי באיש, ערכו לפניהם את שבע השאלות: מי? מה עשה? איה? עם מי? למה? איך? מתי?, ועל פיהן העתירו דבריהם והכבירו מלין במליצה חידות ובמשלים הרבה, מסגולות החיות, העופות, הצמחים והאבנים· המשלים הרבים האלה נאספו כעמיר גורנה אל ספרי קהלת (сборники), וכל המטיפים הִשְׂפיקו בם ויקחו להם מכל אשר בחרו לתכֹן הדרשה· בספרים אשר נכונו לתלמידיהם ערכו לוחות המלות, לִתְהִלָּה ולְתָהֳלָה, לאהבה ולאיבה, לכעס ולרצון, לשבט או לחסד, והחניכים שִׁננו אותן בפיהם לזִכָּרון, לבעבור יפָאֲרוּ בהן את רעיונותיהם לעת מצוא; כאשר נשאו קינה על מת לא דרשו אחרי הליכות חייו, ולא את מעשיו לקחו לאבן פִּנַּת מאמרם, כי אם דִברו גבוהות ורמות אשר דבר אין להם עם המת, וכל ישע וחפץ לבם היה להתהדר בנעימות המליצה ובִדְבַר היפה לבד, כאשר יורו השמות אשר נתנו לספריהם: „פנינים יקרים״, „גן עדן הרעיונות״, „חצוצרות המלות״, „מַפְתֵּחַ התבונה״, „שמים חדשים וכוכבים חדשים״, „חרב האמונה״, „גנת אגוז״· מלבד זאת הנה בחרו כל הסופרים, למקטנם ועד גדולם, לכתוב בחרוזים ולחַבֵּר שירים שקולים במספר התנועות; וגם אשר לא נחה עליהם רוח השירה מעולם, הֶלאוּ נפשם והוגיעו כחם להרים קול רנה וזמרה, ויכתבו דברי שיר גם על ענינים רֵקים, אשר לא יסכנו לעורר רוח השירה, כי כן הרגילו אותם מוריהם ומלמדיהם בבתי הספר·

§ 2 **שמעון איש פאלאצק**· בחיר החכמים הקרואים מאָסקוואה, היה הכהן הנזיר שמעון איש־פאָלאָצק (Симеонъ Полоцкій), הוא ירה שם אבן פִּנָּתָהּ, וילַמְּדָהּ גם ליורש העצר פֶעאָדאָר אלעקסעעוויטש, אשר נִתַּן על ידו לחַנכו ולהורותו דרך תבונות· שמעון היה משכיל בידיעות שונות, איש לשון, מליץ ומשורר, ויָדע להתהלך עם בני מְרום עם הארץ והחורים ולמצוא בעיניהם חן וחסד; מבלי מנוח ובאין הפוגות חִבר דרשות גדולות ומאמרים רבים, והוציאם לאור בבית הדפוס אשר יסד בחצר המלך, הוא ערך דברי ריבות עם הראסקאָלניקים, ויִסְרֵם למשפט בספרו „מטה משפט״; כתב שירי תהלה בחרוזים, וגם את הלוח לחדשי השנה (мѣсяцесловъ) פְּאֵר בחרוזים; חבר ספרי חזיונות ושעשועים, אשר לקח תכן ענינם מכתבי הקדש („נבוכדנצר״ „בן סורר״, וכאלה), אפס יען כי לשונו בלולה במבטאים פולאנים למכביר והחרוזים נקראים בכבֵדות, לא אהבו העם את חזיונותיו ולא נפוצו בקרבם· העתיק ספר תהִלים בשירים חרוזים ושקולים, ומספרים חדשים גם ישנים בלשונות שונות אסף וקִבץ את חֻקי הצדק, משלי המוסר והסִפּורים המדברים על אדות הצדק והרשע, הטוב והרע—וכל אלה תרגם רוסית בשירים ובחרוזים „למען יתפשו את הקוראים בלבם וימשכום בחבלי נעם המליצה להגות בם ולשננם, ולמען יוחקו בזכרון הקורא למשמרת עולם· בכל הספרים השונים אשר עשה שמעון שורר הרעיון: כי נחוצה מאד ההשכלה לעקור משרש את מנהגי

הסכלות ואהבת העם לדברי הבל ומעשי תעתועים, אשר הָנחלו להם מימי עולם ובמשך שנות מאות החזיקו בם באהבה נצחת; ובדרשותיו ירחיב פה ויאריך לשון על דבר החנוך ואמונת ההבל, ועל הנדחים הנבדלים מעל שאר אחיהם הרוסים· את כל אלה ואת ידיעת הלשונות הורה גם בחצר המלך לבניו מקשיבי לקח ודעת· האצילים והאפרתים בימי שמעון לקחו להם את הליכות חצר המלך למשל, והחלו גם הם לחַנך את בניהם במעגלות ההשכלה וללמדם לשונות זרות, ועל זאת רמז הַפַּיְּטָן הזה באחד משיריו החרוזים לאמר:

„וַיְהִי בְּצָרְפַת מֶלֶךְ יָקָר כָּאִישׁוֹן, וּשְׁמוֹ לְתִפְאָרָה פְרַאנְצִיסְק הָרִאשׁוֹן; וְיַעַן כִּי הוּא אָהַב חָכְמָה מֵעוֹדוֹ, וַיִּדְרְשֶׁנָּה בְּכָל־נַפְשׁוֹ וּמְאֹדוֹ, (וְאַף כִּי אֲבוֹתָיו בָּזוּ אֶת הַמַּדָּעִים, לִבָּם נָהַג בְּסִכְלוּת וְנִדְמוּ כִּפְרָאִים), מִהֲרוּ גַּם בְּנֵי הַשָּׂרִים וְהָאֲצִילִים, לִרְדּוֹף חָכְמָה וּלְהִמָּנוֹת בַּמַּשְׂכִּילִים· כֹּה הֶחֱרוּ לַעֲשׂוֹת בְּכָל עִיר וָפֶלֶךְ, לִמְצוֹא חֵן וָחֶסֶד לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ. חֻקּוֹת עוֹלָם בֵּין בְּנֵי אָדָם יִשְׁתַּמָּרוּ, אֶת הַטּוֹב בְּעֵינֵי הַמֶּלֶךְ, גַּם הֵם יִבְחָרוּ; אַשְׁרֵיךְ אֶרֶץ שֶׁמַּלְכֵּךְ עֹשֶׂה צֶדֶק וּמֵישָׁרִים, לְתַקֵּן כָּל־עַמּוֹ הַזְּקֵנִים עִם הַנְּעָרִים!״·

החכם הזה היה ככוכב השחר המבשר צאת השמש ואותה לא יראה· כל ימיו נִחר גרונו מקרוא אל הרוסים בשם ההשכלה, והתאמץ לפַנות דרך לפניה, אך הוא לא ידע דרכה ולא הבין את מקומה·

מלבד שמעון הפאָלאָצקי נודעו לשם ולתהלה החכמים הבאים מקיעוו: עֶפיפַאני סלאווינעצקי (Славинецкій), אשר היה ראש חברת החכמים הנוסדה בבית הנזירים רטישטשעוו (§ 4), והוא חִדש את המנהג העתיק לדרוש בבתי התפלה, אשר חדל מהתהלך במאת שש העשרה מחסרון כהנים משכילים, ותחת דְרָשַׁת הכהן נהגו לקרוא פַּרְשָׁה מספרי אבות הכנסיה· שמעון פאָלאָצקי חִזֵק בידי סלאווינעצקי המחַדש, ודרשות המטיפים פרצו בארץ. סלאווינעצקי ירע היטב את שפת יְוָנִית העתיקה, וקרא ושנה ספרי חכמה לרב· הוא היה בין המתקנים שגיאות ספרי העבודה והדת, והחל לעשות העתקה חדשה לספרי הקדש בעזרת חבריו *), אך קדמהו המות כאשר השלים רק העתקת ספר הברית החדשה וחמשה חֻמשי תורתנו הקדושה· מלבד אשר תִרגם לרֹב מספרי אבות הכנסיה, הנה העתיק גם ספר חכמות ולמודיות: „ספר משפטי האזרחים״ מאת קורא הדורות היוני פוקידיד (Θукидидъ) „על דבר הֶרֶג מלך אנגליא״ (קארל הראשון) „ספר מחקרי ארץ ושמים״, ספר המלים יונית סלאווית ורומית, וספר אוצר השרשים לחוקרי לשון, ותהי פעֻלת סלאווינעצקי גדולה מאד ונכבדה על השכלת האמונה ולמודיה· כן יצא שֵׁם הכהן הנזיר סילוועסטר מעדוועדעוו (Медвѣдевъ), תלמיר

*) ההעתקה הסלאווית מספרי הקדש בשפת יון נדפסה ראשונה במאסקווא בשנת 1663, על פי הנוסח אשר היה בידי הנשיא קאנסטאנטין אסטראזשסקי.

שמעון הפאָלאָצקי, והוא ידע עד היסוד את שפת רומית, ועל כן לחם את לוחמיה האומרים כי היתרון לשפת יון, ורק לה יאות משפט הבכורה בבתי הספר • מעדוויעדעוו הלך בכל ספריו בעקבות מורו ומלמדו, ובני דורו גִדלו ורוממו את חכמתו ושכלו החרוץ • — על אדות דברי ימי רוסיא במלכות אלעקסיי נכבד ספר הבאראָן מ א י ר ב ע ר ציר האימפעראטאָר האוסטרי, ויהי במאָסקווא בשנת (1661) • אפס נעלים ויקרים ממנו ספרי קאָטאָשיחין וקריזשאניטש (Котошихинъ и Крижаничъ), אשר נדבר בם בפרק ג׳ •

והנה אף כי שמעון הפאָלאָצקי ותלמידיו עם כל עדת הסכאָלאסטיקים, לא הרחיבו את גבולות החכמה, ולא גִלו דברי אמת וקשט אשר לא נודעו מראשית ומלפנים, בכל זאת הביאו בלב העם אהבת החכמה ומורא כבודה, וגם ערכה גָדַל בעיניהם, תחת אשר עד ימי החכמים ההם כִחשו בה ויאמרו לא היא •

§ 3 **ארדין נאשטשאקין.** בין העוזרים לאלעקסעיי מיכאילאָוויטש להכין לב העם ופקידי הממשלה אל התקונים, הכי נכבדים אָרדין־נאשטשאָקין וארטאמאָן מאטוועעוו • אָרדין היה בן אחד האצילים הקטנים, ויהי מהֻלל כחכם גדול בהליכות המדינות ומשכיל חרוץ לקחת דברים עם מלאכי חוץ לארץ • הדבר הנכבד ויקר הערך אשר פָעַל ועשה, הלא הוא ברית שלום אנדרוסאָווא אשר כרתה הממשלה עם פולין (מ״ג § 4) • ויען כי בידו היו כל עניני רוסיא עם מלכי הנֵכר, העיר את אזן אלעקסעיי, כי נחוץ לעשות תקונים רבים בבית פקודת הצירים (Посольскій приказъ) • להושיב בבית הזה אנשים ישרים ואוהבי אמת וצדק, לבעבור יהיו לכָבוד רוסיא ולתפארתה לעיני העמים • אָרדין שם עינו גם על כלכלת ארץ רוסיא, ויהי עם לבבו לעשותה לטבור המסחר שבין אירופא ואזיא — למטרה הזאת כרתה הממשלה עם פרס ברית, אשר על פיה חִיבו סוחרי פרס להביא את כל גלומי המשי הנעשים בארצם רק למאָסקווא לבדה לממכר — ולהגדיל המסחר עם ארץ המזרח ולשמור עליו מן השודדים הרבים האורבים לדמי הסוחרים וְלַשָלל, אמר לכונן צי אדיר (Флотъ) על ים־הכספי • חכמי הבנין מהאָללאנדיא עשו על נהר אָקא אניה בעלת שלשה תרנים ונקראה בשם „הנשר" (Орёлъ), אך בעברה דרך הוואָלגא אסטראכאנה נשרפה באש בימי קשר ראזין, ובכן עלה בתהו עֲמַל הממשלה לפרוש ידה על הים ולעשות בו חיל • אָרדין נכסף מאד לקרב את רוסיא אל אירופא המערבית, ולכן התאמץ בכל כחו להציב לה יד בחבל ים הבאלטי, אך המקרים עצרו בעדו מֵהַשלים חפצו; בכל זאת הצליח לעשות לַתַכלית הזאת איזה תקנות נכבדות: הוא יסד בתי הרצים (почты) להוציא ולהביא חליפות מכתבים בין רוסיא ושאר ארצות אירופא, וגם תקן בראשונה מכתבי עתים מודיעים חדשות בכתובים (рукописныя) • כי הנה בימים הראשונים באו למאָסקווא בשורות חדשות וידיעות שונות מכל הקורות בחוץ לארץ על ידי מלאכים וצירים קלים (гонцы), אשר פקדה הממשלה עליהם לחקור, לדרוש ולהביא את דברי החדשות הנעשות באירופא • הידיעות אשר הביאו אתם הצירים האלה לא היו שלֵמות, צרופות וברורות, ולפעמים שאבו אותן ממקור לא נאמן; בימי מיכאיל שמו הרעזידענטים (מלאכי חצרות המלכים) לפני הממשלה את

הקורות בארצותיהם, אולם הם לא הודיעו לה ולא גלו אזנה רק על ארות הדברים אשר ישרו בעיניהם והיו לשולחיהם לטובה, ואת היותר העלימו וימנעו תחת חִכָּם. אכן על פי עצת אָרדין החלו להעתיק לשפת רוסיא את ידיעות חוץ לארץ מן מכתבי העתים היוצאים לאור שמה. ההעתקות האלה בכתב יד היו כמכתבי עתים לעיני המלך והשרים ונקראו בשם קוראנטים („Куранты“). הנה כי כן לא חדל אָרדין מלעורר כפעם בפעם את אלעקסעיי לעשות תקונים וסדרים נכחים ולהוציא ישן מפני חדש; ובדבר הזה העלה עליו קצף פקידי הממשלה הזקנים, אשר בחרו להחזיק במעוז הסדרים הישנים, מדעתם כי בהֵעָשות חדשות במדינה לא יצלחו עוד למלאכת הממשלה; אנשי תככים האלה שטמו את אָרדין עד מאד ויטמנו לו מוקשים, בנכליהם ובדברי עמל ומרמה אשר טפלו עליו הִטו את לב המלך מאחריו. אמנם לפי עדות סופרי הנכר היה אָרדין איש נקי כפים ובר לבב, שונא תענוגות בשרים, עָמֵל נָגֵעַ בלי חָשָׂך, וחכם מדיני גדול מאד עד כי יכול להתחרות עם גדולי חכמי המדינות באירופא. מקץ ימיו עזב את עניני הממשלה, והתגלח לשבת בבית הנזירים, אך גם משם קראהו המלך להִוָּעץ עמו והריץ אליו מכתביו.

§ 4 **הבאיארין מאטוועעוו.** בן אחד מסופרי הפקודות היה מאטוועעוו, וישא חן עוד בעיני מיכאיל פעדאָראָוויטש על דבר שכלו הטוב ובינתו הַרַבָּה בחכמה, חזון חדש ויקר בימים ההם; ולאלעקסעיי מיכאילאָוויטש היה ידיד נפש מנעוריו, כי אֲהֵבו גם הוא בגלל יִשְׁרַת לבבו ועבודתו הנאמנה ובגלל אשר קרא ספרים הרבה. בכל עניני הממשלה לקח מאטוועעוו חלקו, כי הוא היה בעל רוח כביר ורב פעלים, והגדיל לעשות גם בימי מלחמה גם בימי השלום; במַלְאֲבות הממשלה ולרגלי עבודתו היה בארצות נכריות, ראה הליכות יושביהן וארחות חייהם ומנהגיהם, התודע אל חכמיהם והֵבִין, כי טוב אשר יפה לאחוז דרכיהם ולהיות כמוהם. את חדרי ביתו פֵּאַר בתפארת אירופא, במראות הצובאות, בלוחות הצִיּרים וכלי מורה השעות, ואת בנו לִמד שפות נכריות, גם הרשה לו להקיף פאת ראשו בקְוֻצות תלתליו, אשר לא כמנהג (נ״א). הוא לא אהב לאסוף אל ביתו את המספרים ספורי נסים ונפלאות את המתהוללים והמתלוצצים (Сказоч-ники и шуты). אל המשתות אשר עשה לא באו הקרואים למלאות בטן ולשתות עד לשָׁכְרָה לבד, כי אם השתעשעו ושועו בשיחות נכוחות ובאמרי בינה. קריאת ספרים היתה לו לענג רב, וגם החל לחַבר ספר דברי ימי רוסיא על פי כתבי הזכרונות. הוא היה מן הראשונים אשר חדלו מלסגור את נשותיהם ובנותיהם על מסגר בחדרי משכיותיהן, כי אם אכל אתן יחד לחם על השלחן, ואשתו באה לקבל פני הקרואים אל המשתה ולשעשע אותם בדברי חן. בני הנכר אהבו את מאטוועעוו וכבדוהו מאד, וגם המלך אִוָּה לבקר את ביתו כאשר יבקר איש את רעהו, לשבת שמה לפעמים גם שעות אחדות ולאכול לחם. ויהי היום וירא שם אלעקסעיי עלמה אחת יפה־פיה אשר גֻדלה על ברכי מאטוועעוו, ושמה נאטאליא קיריללאָוונא (Наталья Кирилловна), ויחשוק בה ויקחנה לו לאשה (כי בת מילאָסלאָווסקי מתה על פניו), וישם כתר מלכות בראשה, והיא

ילדה לו את פעטר, הוא פעטר הגדול· בהיות נאטאליא קיריללאָוונא למלכה לא הסתתרה בהיכלה, כי אם יצאה להֵרָאות פני העם, ותסע לשוח במרכבה פתוחה· מאטוועעוו התאמץ בכל מאמצי כחו לכונן בתי משחק בחצר המלך ומקהלת מנגנים בכלי שיר בטעם אירופא·

במאת שש העשרה הובאו מפולין לרוסיא הקטנה שעשועי מִסְתָּרִים (мистеріи), הלא הם חזיונות שונים אשר תכן ענינם לֻקח מכתבי הקדש· המחזות האלה פשטו בין עמי מערב אירופא על ידי מנהגי הכנסיה הקאטולית, אשר כהניה יאהבו לעשות לעיני ההמון חזיונות נפלאים וְהָמון נסתרות, וברוסיא הקטנה יצאו תלמידי הסעמינאריות לצחק על בָּמַת המשחק בבתי הספר, ועל מוריהם נָטַל לחַבר ספרי חזיונות כאלה לעתים מְזֻמנים· בימי שמחה וחג התהלכו התלמידים בחצרות עשירי העיר לצַחק ולזַמֵּר כפי הנאות לחג וחג, והרואים בצחוק העניקום בכסף ובכל מאכל· וכאשר נספחה רוסיא הקטנה אל הגדולה, נוספו גם חזיונות המִסְתָּרים על המחזות, אשר הראו במאָסקווא מימים ימימה: להרכיב את ראש הכהנים על חמור ולהביאו העירה בקול המון חוגג, לזכר מעשה ביאת ישוע הנוצרי; או להציג מראה דמות המשפט הנורא בעמק יהושפט (יואל ד׳), אך המחזות הישנים עם החדשים לא האריכו ימים במאָסקווא וספו תמו ממנה· אמנם בקצה מלכות אלעקסעיי נקראו מגערמאניא חֶבֶר משַׂחקים (труппа актеровъ) לשַׂחק לפניו· אז ישאל המלך את כהנו אם יִתָּכֵן לשַׂחק בחצר, ויענהו כי יתכן הדבר, יען כי כן עשו גם מלכי וויזאנטיא· בראשונה העלו על במת החזיון את „יהודית ואולפֿורניע״· אחרי כן באה גם המלכָּה וכל משפחת בית המלך לראות בשחוק, ומקהלת המנגנים המנצחים בכלי שיר היתה מעבדי מאטוועעוו ואנשי ביתו, אשר למרום האשכנזים להיטיב נַגֵּן, ותדבק נפש אלעקסעיי במשחק, ויצו למאט־וועעוו לבנות בית משחק לבד, ובפרוַר האשכנזים יסד בית ספר לצעירים מבני הסופרים והעם· על במת המשחק במאָסקווא העלו גם את המחזות: „אדם וחוה״, „יוסף״, „אסתר ואחשורוש״ וכאלה· הטובים בהם הִנָּם מעשי ידי שמעון הפאָ־לאָצקי או המיטראָפאָליט דמיטרי ראָסטאָווסקי (פרק מ״ט § 6)· כשמוע אלעקסעיי כי מלכי אירופא יתענגו לראות את המחוללות, פָּקַד גם הוא לשוות לפניו את מחולת המחנים (балетъ), הנודע בשם „אָרפֿעיי״ (Орeeй), וכן אהב לראות מעשה לְהָטים ואחיזת עינים *), אולם המון העם חשבו את השעשועים והמשחקים אשר הכין מאטוועעוו בחצר המלך, כמעשה שטן על ידי רוח הטֻמאה; ובשגם אחרי אשר זה לא כביר בימי מיכאיל, אָסַר הפאטריארך לכל איש לנגן בכלי שיר, ויצו לעבור בבתי העיר ללקוט כל הכנורות, הנבלים, העֻגבים והחלילים ולשרפם באש· רבים יָרעו לדַבֵּר עם האקטערים פה אל פה, בהאמינם כי רוח טֻמאה ישכון בקרבם, ויתרחקו כמטחוי קשת מהם ומכל הרואים בשחוק, גם חשבו כי נפשות האנשים החטאים האלה אובדות הֵנָּה, לא תראינה אור מלכות שמים ולא תקיצנה לתחית המתים· אויבי מאטוועעוו ומקנאיו החלו להפיץ בעם

*) רוב נשיאי מאסקווא ומלכיה אהבו מאד לצוד ציד עופות על ידי הדיות (Соколы) וביתר שאת התמכר אלעקסעיי אל דיות הציד, ומאת אלף קני יונים היו נכונים תמיד להיות להן לאכלה.

שמועה רעה כי מכשף הוא, מִדַּעְתָּם כי אלעקסעיי יכרית ויבַער את הקוסמים והידעונים; גם התנקשו בנפשו והלשינוהו במכתב שטנה אל המלך, כי קסמים בידו, ועל ידי עשבים יעשה כשופים. אך אלעקסעיי לא נתן אזן קשבת אל השטנה, ורק בימי בנו הצליחו המלשינים להפיק זממם.

גם הבאָיארין רטישטשעוו (Ртищевъ) היה מן הקרובים למלך; הוא בנה בית הנזירים אצל מאָסקווא, ויסד בו את חברת חכמים נזירים מחניכי האקאדעמיא בקיעוו, ועל יד בית הנזירים הכין בית ספר לצעירים. רטישטשעוו אהב השכלה, ולפעמים ישב כל הלילה בבית מקלטו לשוחח עם החברים החכמים; גם בית חפשית בנה מכספו. ובמכרו את אחד מכפריו הוזיל את המחיר לבעבור יתהלך הקונה עם האכרים בנחת ובמישור. לקהלה אחת עניה התנדב לתת חלקה מאחוזתו, ולבניו צוה לפני מותו להקל עול האכרים והעבדים. אמנם ככל אשר התקצף הפאטריארך יהויקים בשמעון איש פאָלאָצקי על דרכיו החדשים, כן התלוננו כל הכהנים המאָסקווים על רטישטשעוו ויאמרו: „הנה זה האיש לוקח תורה ודברי ספר מן הקיעווים—ובספריהם הלא יש דברי כַחַש ואפיקורסות!", וכן היו אומרים: „כל אשר למד שפת רומית כבר סר מדרך הטובה והישרה!".

§ 5 אלעקסעיי והיהודים. אלעקסעיי ביראתו ובענותו היה יהיה לְמשׁל מלכי מאָסקווא ולמופת בתוכם, גם היה בעל לב טוב, חונן דלים ונותן כסף צדקות לָרֹב. על ארות לבו הטוב יְסַפֵּר רייטענפעלס, כי כאשר התגורר יורש העצר הגרוזיני במאָסקווא כי גֹרש מארצו, חטא לו אחד מעבדיו ויצו לכרות חֹטמו ואזנו; וַיִּוָּדַע הדבר לאלעקסעיי ויתקצף מאד, וישלח להגיד, כי אם יוסיף לעשות כדבר הזה ישוב לו אל ארצו או ילך לכל המקום הַישר בעיניו, ובמאָסקווא לא יזיד לעשות אכזריות גדולה כזאת. גם כאשר הציע לפניו אחד משרי הצבאות לקַיֵּם את החֹק: „כי כל איש חיל אשר יניח את דגלו מידו ביום קרב מות יומת" ענה אלעקסעיי: כי חק אכזרי הוא וּמְּחה מִסֵּפֶר, יען כי לא לכל איש ואיש חלק ה' כח וגבורה ואמץ לב במלחמה. אמנם היה גם מהיר לכעוס ונוח לקצוף: כאשר הוציא מילאָסלאָווסקי חותן המלך מפיו מלין, למרות רצון אלעקסעיי, קם בחמתו במשתה היין ויך באגרופו את חותנו לעיני כל העם; וכאשר צוו עליו הרופאים להקיז דם מידו, ויצו על כל השרים הקרובים אליו להקיז דם, אף כי כלם היו בריאי אולם, ולאחד משאריו אשר לא מִלא את מצוָתו קרא בקול: „האם דמיך יקרים מִדָּמִי?!". גם את היהודים הבדיל לרעה, כי קנאת הדת היתה עוד בעצם תֻּמה ותקפה, וכאשר כבש את מאָהילעוו ויתן לאזרחי העיר ספר זְכֻיות והנחות (1654), כתב בספר הזה אל חֹק: „לבל ישבו יהודים במאָהילעוו גם לא יתגוררו בה—בתי היהודים וחצרותיהם יִנָּתְנו מחציתם אל בית מועצות העיר (ראטוש), ומחציתם יהיה בעד כל אנשי מִשְׂרָה אשר נשלח הלום לעבוד עבודתנו ולמלאות את פקֻודתנו". החֹק הזה יעיד לְמַדַּי, כי גורל יהודי רוסיא הקטנה, שרידי ימי ההרגה, לא הוטב גם אחרי אשר נספחה הארץ לממלכת מאָסקווא.

(Акты. ист. VI с. 227.)

בתשעה ועשרים בחדש יאנואר שנת (1676) נאסף אלעקסעיי אל אבותיו, בן שבע וארבעים שנה, ויעזוב אחריו מאשתו הראשונה מאריא המילאָס־לאווסקית שני בנים, את פּעאָדאָר ואת איוואן, וגם שש בנות, ושם האחת מהן אשר נודעה לתהלה סאָפּיא; ומאשתו השניה נאטאלא קיריללאוונא לבית נארישקין, עזב בן אחד פעטר (נולד בשלשים לחדש מאיי שנת 1672) ושתי בנות.

פרק מו ימי מלכות פעאדאר אלעקסעעוויטש (1676—1682).

§ 1 **המלך והקרובים אליו**. המלך החדש הזה היה חֲנִיך החכם שמעון איש פּאָלאָצק, הרבה להגות בספרי פולין יון ורומא, וקנה די הַשְׂכֵּל ודעת לפי ערך השכלת הדור ההוא, גם חננו ה׳ ברוח נדיבה, ויהי אוהב משפט וּמְהִיר צדק. כמעט עלה על כסאו הוציא חקים חדשים וטובים: לבל ישתחוו העם אפים ארצה לפני הבאָיארין בפָגשם בו, כאשר עשו מאז מקדם; לבל יְיַסרו בשוטים ובעקרבים את האנשים הנלקחים אל בתי המשפט, על אשר רבו וַיִּנָּצו יחדו, או על אשר שתו וישכרו; על יד הוואָיעוואָדים, פקידי הערים וגלילותיהן, הוסיף גם אנשים נבחרים מן האצילים, אשר בלעדם לא יוכלו הוואָיעוואָדים להוציא משפט. אפס כשני המלכים הראשונים לבית ראָמאנאָוו בעלותם על הכסא, היה גם הוא עול ימים ורך, בן ארבע עשרה שנה, וגם רְפֵה כח וידוע חֹלִי, עד כי לא עצר כח ללכת ברגליו הכואבות לְלַוּוֹת את אביו לבית עולמו, וישאוהו על כַּפָּיִם. על כן היה דרוש לפּעאָדאָר איש אשר יעמוד לימינו לעבוד ולמשא. והנה ראינו כי הבאָ־יאַרין מאטוועעוו היה לאלעקסעיי אוהב דבק מאח ובכל ביתו היה נאמן. אולם יען כי היה קרוב לנאטאליא אשת אלעקסעיי האחרונה (אשר היתה באָמנה אתו) ולבנה הקטן פעטר יורש העצר—שטמוהו תמיד המילאָסלאָווסקים, קרובי מאריא המילאָסלאווסקית, אשת אלעקסעיי הראשונה; ועתה בעלות בן האשה הזאת על הכסא נעלו וְנִשְּׂאוּ גם כל קרוביה, וַתִּמְצָא ידם להרחיק את מאטוועעוו מחצר המלך ולהשליכו מעל פניהם. עד מהרה שָׁבו והוציאו דבה רעה עליו, כי קוסם קסמים הוא, ויבקשו וימצאו בביתו ספר רפואות עם האותות והציונים אשר לרוקחי מרקחת; אך השופטים החליטו, כי באמת עושה כשפים הוא על ידי עשבים שונים, ועונו גדול מנשוא. את עבדו שרפו באש על אשר התעלם ולא גלה אזן הממשלה כי ארוניו יעשה בסתר מעשים אשר לא יֵעָשׂוּ, ובִילְדֵי השדים ישפיק; כבוד באָ־יאַרין מעליו הפשיטו, כל רכושו החרימו לאוצר הממלכה, ואותו שלחו גולה לארץ מרחקים. לשוא כתב הישיש הזה מכתבי בקשה להוכיח צדקו ולבקש חסד: את גורלו הרע והמר דִּמָּה לגורל וועליזאר, אשר הדיחו יוסטיניאן משאתו, ויגרשו מפניו לסבול מחסור ונקיון שִׁנַּיִם לעת זקנתו *), ויחל את פני פּעאָדאָר לאחוז בדרכי טיטוס הטוב והמיטיב. לריק התלונן מרה, כי הולך הוא ובנו ערומים ויחפים בארץ גלותם, ולהבל שחת כל דבריו הנעימים; וּרק מקץ מלכות

*) דברי ימי עולם, חלק שני § 241

פעֿאדאָר הוקל לו מעט מעֻניו והונח לו • אמנם תקות ראש חמילאָסלאָוסקים להתנשא לכל לראש, לא נמלאה, והגדולה הזאת נתנה להבאָיארין איוואן יאזיקאָוו (Языковъ) •

§ 2 קץ למלחמה ברוסיא הקטנה • בימים ההם התחזק עוד דאָראָ־שענקאָ ברוסיא הקטנה ולא רפו ידיו, ותשלח הממשלה לקראתו את הנשיא ראָמאָדאנאָווסקי ואת ההעטמאן סאמאָיילאוויטש הנאמן לה, ויעיקו לדאָראָשענקאָ וילחצוהו מאד • ויהי בראותו כי לא יוכל לעמוד בפניהם הסגיר חילו בידם, ויסר מעל שכמו מִשְׂרַת העטמאן • אמנם הסולטאן מֵאֵן לעזוב מידו את אוקריינא • בירח אוגוסט שנת 1677 עלו כשואה ארבעים אלף אנשי חיל טורקים וטאטארים ויצורו על טשיגירין • יושבי העיר סבבו על נפשם וילחמו כנואשים, אך חיש באו ראָמאָדאָנאָווסקי וסאמאָיילאָוויטש לרַוחתם לתשועתם; כי צלחו שניהם לעבור את הדניעפר ולשלוח ידם בעֹרף אויביהם, ותהי המלחמה חזקה על הסולטאן מִפָּנִים ומאחור, וינגפו גדודי חילו, ויהפכו ויעזבו את טשיגירין • לתשובת השנה עלו הטורקים בחיל כבד כשמונים אלף איש, ויצורו שנית על טשיגירין; מושיעיה ומציליה הראשונים חשו גם הפעם לעזרתה, אך לא יכלו להפריע את הטורקים מלהרסה על ידי המחתרות אשר חתרו תחתיה; אולם גם הם לא יכלו להתעודד ולהִשָּׂגֵב בעיר ההרס ההיא. לאחרונה, (בשנת 1681) כרתה הממשלה עם הסולטאן והחאן בבאכֿטשיסיראיי ברית מֻנחה לעשרים שנה • על פי דברי הברית הזאת נטל עליו הסולטאן לבלתי יוסיף עוד להִלָּחם בעד אוקריינא וזאפאָראָזשיע, ולבלתי יבנה מבצרים על הערבות אשר מעבר להדניעפר • ובכן קמה אוקריינא לרוסיא לאחֻזת עולם, ואת דאָראָשענקאָ הפקידה הממשלה לוואָיעוואָדא בחבל וויאַטקא • אמנם המלחמה הארֻכה על אדמת אוקריינא, ודִבַר ההרג והמשפָּחָה אשר עשו הקאזאקים בקהלות היהודים, השחיתו את טובה ואכלו את יושביה; והארץ אשר בטרם מַרְדוּת חמעלניצקי היתה זָבַת חלב ודבש, יפה נוף, צבי לכל ממלכת פולין וגן עדניה, נהפכה עתה למדבר שַׁמָּה ושממה; עָריה מָחֳרָבוֹת, כפריה גלים נצים, מעון לנחשים ותנים. הנשארים בה היו בערום ובחֹסר כל ויקוצו בחיים, עצמות אדם פְּזוּרות התגלגלו על פניה בעיר ובשדה, להפיל על הנוסע והעובר בה חרדת צלמות ופלצות נצחת •

§ 3 נפלו המדרגות; ההתיחשות למדרגת בית אבות („мѣстничество“) התכוננה בממלכת מאָסקווא ותהי לחק, למן העת אשר נשיאי מדינות שונות וצאצאיהם אחריהם נהיו כעבדים סָרים למשמעת הנשיא הגדול במאָסקווא, והפקודות במשמרות הממשלה נִתנו לאיש איש מהם לפי חין ערך משפחתם וגרם מעלות אבותיהם; ואף כי כל המיוחסים האלה הֻשַּׁחו כלם את ראשם לפני המלך ולא נועזו להתהדר לפניו וללבוש גֵאות, אך בין איש לרעהו שמרו את כבוד יחוסם כבבת עין, וידאגו לבל יִגָּרע ממנו כמלוא השערה • כל מיוחש ידע מאד כי בו תלוי כל כבוד משפחתו עד דור אחרון, וברדתו פעם אחת מדרגה אחת, יוריד עמו את כל משפחתו וזרעו אחריו, ובעלותו לעמוד במקום גדולים יעלו גם הם אתו ויתאמרו בכבודו כל הימים • ובכן לא יכלו שני שרים לשָׁרֵת במשמרת אחת, אם אֲבות האחד

היו בימים קדמונים קודמים במעלה לַאֲבות השני · במאָסקווא היה בית משפט אשר בו נמצאו הספרים המכילים בתוכם את כל פקודות מלכי מאָסקווא על דְבַר המשרות והכְהֻנות הכבודות הנתונות להנשיאים והאצילים (״Разрядъ״) · אל הבית הזה הביאו כל דברי הריבות והמדנים אשר קמו תמיד על דבר התתיחשות · והיה ביום קרוא המלך את השרים לצאת למלחמה בראש אנשי החיל, או להתעתד לקבל פני מלאכי המלכים, ימהר כל שר אשר נגע אליו הדבר אל בית הראזריאַד לראות איזה משרה נועדה לו, ומי הם השרים המְזֻמנים לשָׁרת אִתו יחד, או להיות עליון עליו; ובראותו כי לפי תר מעלת אבותיו נגרע כבודו בין אחוזת מרעיו, יגיש מכתב תלונה אל המלך, יערוך לפניו פָּרָשַׁת יחוסו כי לא זה המקום ולא זאת המדרגה הנאותה לו, פן יחלל בזה הֲדַר כבוד משפחתו ונשא עון כל בניה על ראשו · המתיחשים הקשו את ערפם עד מאד, ונועזו למרות גם את פי המלך · גם בבואם לאכול לחם על שלחן המלך, יצאו לריב על ארות מקומות מושבותיהם · פעמים רבות קרא כי פלוני הבאָיארין ימאן לשבת בשפל המדרגה, מֵאחרי פלמוני הנשיא, ויקם ממושבו להתאונן רע באזני המלך · כראות המלך כי אין נכונה בפי פלוני ואך תנואות הוא מבקש, יצוה להשפילו שֶׁבֶת בחזקת היד · אז יחרף פלוני את פלמוני, ילעיב בו, ישפוך עליו בוז ולעג ויצעק בחמת רוחו: „גם אם יפקוד המלך להסיר את ראשי מעלי לא אתן את כבודי לכלמה״, יתאבק עם הָעֲמֵלים להושיבו בחָזְקה ויִשָּׁמט אל מתחת לשֻׁלחן · בעד המֶרִי הזה יְשַׁלַּח המלך את פלוני אל הצנוק והמהפכת, או גם יחרים רכושו, ויש אשר יסגיר את ראשו בידי פלמוני צוררו · ויהי המנהג להוביל את פלוני מחרחר הריב בלְוָיַת השופט (סופר המלך) אל בית פלמוני, ולהציגו כעני בפתח המִסְדְּרוֹן · כצאת פלמוני בעל הבית המסדרונה, יקרא השופט לאמר: „הנה המלך הגדול גזר אמר והבאָיארים החליטו ממנו, להסגיר את ראש פלוני בידך; ועתה הנה הוא לפניך ועשה עמו כחפצך!״ · פלמוני יתן תודה בעד חסדי המלך ותגמולוהי עליו, יעזוב את פלוני הנעלב והנִקְלה לעיניו ללכת לו אל נפשו, ולשופט יתן מנות ומנחות · ממחרת היום ההוא יבוא פלמוני אל חצר המלכות, ובמו פיו יְקַדֵּם את פני המלך בתודה וברכה על חסדו ורב טובו · ההתיחשות הזאת ודברי ריבותיה הֵסַבּוּ רעות רבות להממלכה · הממשלה לא יכלה לתת את המשרות הכבודות והנכבדות על שכם אנשים חכמים ויודעי דבר לאשורו, כי אם על שכם אנשים מיוחשים אשר לא ידעו בין ימינם לשמאלם; על כן לא הצליחו במלחמה, ובבית היועצים הוציאו משפטים מעֻקלים · והנה ראינו כי יאָהאן הנורא שם מתג ורסן לההתיחשות (ל״ז § 9) וגם המלכים אשר מלכו אחריו התאמצו להגבילה ולהמעיטה; ובשלחם את השרים והפקידים בראש הצבאות, צוו עליהם במפגיע לבל ירגזו בדרך ולבל יתגרו על דבר ערך המקומות, כי אם יעמדו איש איש על משמרתו ומקומו אשר תורהו הממשלה · אולם ההתיחשות היתה כצרעת ממארת ונושנת אשר פרחה באצילי רוסיא, וכל רפאות תעלה לא היה לה כי אם בהַכְרת אותה עם הבשר החי סביבותיה ·

ככלות המלחמה עם טורציא על אדות רוסיא הקטנה, וצבאות מאָסקווא לא עשו חיל ועזוז במסעותיהם על טשיגירין, הואיל פֿעאָדאָר לעשות סדרים חדשים בגדודי חילו, לערוך מערכותיהם כתבנית גדודי אירופא; ויקהל אנשים נבונים ונבחרים מתוך פקידי החיל ואת הנשיא וואסילי גאליצין הושיב בראשם, לכתוב בספר את פרשת התקונים לכל אפניהם · כאשר כלו את מלאכתם חִוּוּ דֵעָם כי טוב ונכון להעביר כליל את ההִתיחשות, לא לבד בעניני משרות הצבא כי אם גם בכל הכהֻנות והמשמרות, יען כי ממנה לכל רע תוֹצָאוֹת. ויאסוף המלך אספה מנכבדי הכהנים והיועצים, וישם לפניהם את דברי נבחרי פקידי החיל, ויוסף לאמר: כי ידי השטן עשו בקרב הרוסים את הַהִתְיַחשות, אשר תרב להשחית כל עניני הממשלה ובגללה ינגפו הצבאות במלחמה; וכי אביו ואבי אביו כבר יגעו להשביתה, ובכן יבקשם להתבונן בינה אם להעביר ולבַעֵר את ההתיחשות או להושיבה אל כַּנָּהּ כבראשונה · הפאטריארך יהויקים השיב אמרים לו, כי ההתיחשות היא מעין נרפש ומקור משחת לכל הרעות, והוא עם כל קדושיו יודו וישבחו את שם כבוד מלכותו על אשר הכין את לבבו להרים מכשול מדרך עמו; וכן ענו גם שאר הנאספים · אז צוה המלך להביא אל דביר החצר את ספרי היחש והמדרגות („Разрядныя книги"), ויאמר: „לבעבור נעקור מִשֹׁרֶשׁ את הרעה הנורא הזאת ונכחיד זכרה לנצח, נשרוף באש את כל הספרים, המכתבים והבקשות אשר נמצאו אתנו על דבר ההתיחשות" · ויערכו מדורת אש בתוך הדביר וישימו עליה את הספרים · הנצבים כלם ענו ואמרו בעלות הלהב: „תאבד נא ותכלה באש ההתיחשות זעומת אלהים, אשר תפיר אהבה ותשלח מדנים בין אחים, ולא תִפָּקֵד ולא תזכר לעולמי עד · פֿעאָדאָר שמח מאד על אשר הצליח לעשות דבר גדול כזה בלי שֶׁפֶךְ דם · לנחם את בעלי המשפחות הגדולות והרמות, אשר גלה כבוד מהן, צוה לכתוב תולדות אבותיהן לזכרון בספר, להיות אתם למשמרת— למען ידעו דור אחרון, בנים יולדו, את מעשי ידי אבותיהם להתפאר · ודבר מלכות יצא מלפניו כי כל אשר יערב לבבו לצעוק חמס, ויאמר לחדש את דברי ההתיחשות ישא את עונו: את כבוד מעלתו יסירו מעליו ורכושו יחרם לאוצר המלך ·

§ 4 האקאדעמיא במאסקווא. ופֿעאָדאָר שָׂם את לבבו להגדיל את האמונה הפראוואָסלאווית ולהרים כבודה וכבוד ההשכלה עמה, על כן יסד במאָסקווא אקאדעמיא סלאוית־יונית־רומית (Эллино-Греческая-Славяно-Греко-Латинская-Академія) כתבנית האקאדעמיא אשר בקיעוו · וישלח פֿעאָדאָר להפאטריארך אשר בארץ הקדם, ויבקשהו לשלוח לו אנשים משכילים בשפות יון ורומי ובמדעים להורות בהאקאדעמיא; והתאמץ לבלתי ימעטו למודיה ממתכֹּנת הלמודים בשאר האקאדעמיות האירופיות · בספר פרשת התקונים וסדרי האקאדעמיא (כתוב בידי שמעון הפאָלאָצקי) יאמר המלך כי כשלמה בן דוד עלה גם הוא על כסא אביו בעודו צעיר ורך, וכמהו יעמול בכל מאמצי כחו רק להאדיר את החכמה, אשר בה מלכים ימלוכו ונדיבים כל אפסי ארץ ישלטו · לה עצה ותושיה להמציא לאדם כל טוב ומועיל ולה הכח והעז להוציא את כל מחשבה טובה לפעֻלת אדם · התלמידים צעירי הימים נאספו אל האקאדעמיא מכל מצבי העם,

ובהשלימם חק למורם הֶעלו על גרם המעלות, והמלך הטה אליהם תמיד את חנו וחסדו, ויחשבם לחכמי הדור· על העם נאסר לקחת אל ביתם מורים ללמד את בניהם לשונות שונות, כי אם צוו לשלחם אל האקאדעמיא· החכמים הבאים לרוסיא מחוץ לארץ עמדו על המבחן לפני מורי האקאדעמיא, ורק כאשר הם סמכו את ידיהם עליהם, מלאה הממשלה את ידיהם לשרת· על מנהל האקאדעמיא והמורים הֻטל החוב, לשום עין לבל יורו בני הנכר את תורת אמונתם להפראוואָסלאווים, ולבל יִמָּצאו בעם ספרים אשר לא כדת האמונה· האיש אשר חִלל כבוד האמונה הפראוואָסלאווית, יובא בפלילים לפני המנהל והמורים, וכאשר ימצאו הם כי אמת נכון הדבר יִשָּׂרף החוטא באש· כל החכמות יוכלו המורים ללמד, זולת חכמת המאגיא (כשוף ומעשה לְהָטִים), והמורה אשר יַמְרה את החק הזה וִילַמדה לתלמידים, יִשָּׂרף הוא ותלמידיו על מוקדה· — ובכן אף כי האקאדעמיא במאָסקווא נוסדה ונועדה לא לכהנים לבד כי אם גם לכל העם, בכל זאת עבדה כמעט רק את עבודת הכנסיה ותשמור עליה מכל שטן ופגע רע מבית ומחוץ, ועיני החכמים היו רק לאמונה· ויען כי פֿעאָדאָר נהג כל ימיו כמנהג הכהנים הנזירים, ויהי חָרֵד תמיד אל עניני הדת, נחשב בעיני הרוסים למלך חסיד, צדיק וקדוש. במותו לא בנים (אפריל 1682) בכו עליו כל העם הרבה בכי, ועל לוח תמונתו הנִצָּב בהיכל ארכאנגעלסק כתוב: „אָהַב את כל הטוב והישר בעיני כנסת הדת, הִרבה שלום בקרב העם, מנוחת השקט ואֹשֶׁר פרו בארץ בימיו״·

פרק מז ימי שלטון סאפיא אלעקסעיעווגא בשם שני אחיה המלכים: איוואן ופעטר (1682—1689).

§ 1 בחירת פעטר וקשר הרובים· בימים ההם לא היה עוד חק ומשפט כתוב על דבר ירושת כסא המלוכה· ופֿעאָדאָר לפני מותו פסח על שתי השעִפים, מבלי דעת אם לשמוע בקול סאָפִיא אשר בִקְשָׁתוּ לְיָעד את איוואן ליורש עצר, מדעתה כי היא תמשול בשמו, או להֵעָתר לאהובו יאזיקאָוו אשר חלה פניו להוריש את נִזְרוֹ לפעטר—על כן החריש הַגְוָע ולא צוה מאומה· אז נפלה אימה חֲשֵׁכה על רבים וכן שלמים, פן תקום מהומה בארץ; ובלכתם אל החצר ללוות את המלך המת לבשו מתחת למדיהם מגן ושריון קשקשים· איוואן היה בעת ההיא בן שש עשרה שנה דל כח וַחֲסַר תבונה, ופעטר היה בן עשר, רַב אוֹנים וּגְדָל כִּשְׁרוֹן ודעת; הפאטריארך יהויקים והאפרתים התבוננו כי רק לפעטר יאתה המלוכה; אך לוּ חכמה השכילו לקרוא נבחרים מכל ערי המדינות, לבעבור יבכרו הם עם אצילי מאָסקווא יחד את האח הצעיר לפני הגדול, כי עתה לא נועז איש להמיר מוצא פי האספה הגדולה· אכן הפאטריארך נחפז להוציא את הדבר לפעלו, כי יצא אל רחוב העיר עם הצלב וכל הכהנים עם דגלי קָדְשָׁם סביבותיו, וישאל את פי הֶהָמון הרב, במי יבחרו למלך, ויענו קול רם: „בפעטר אלעקסעעוויטש!״ וכן ענו גם האצילים והשרים· על כן בֵּרֵךְ הפאטריארך את פעטר ויקדשהו לעלות על הכסא, ובהיכל התפלה שרו לכבודו שירת „ארך ימים״· גם סאָפִיא אשר התלוננה על בחירת פעטר, שמעה לדברי הפאטריארך: „ברבות המושלים יִפָּרע

ויאבד עם , יהי נא מלך אחד , כי כן חֵפֶץ ה׳ ! ותמשול ברוחה ותלך לברך את פעטר המלך ולדרוש בשלומו • אפס עד מהרה התחוללה מהומה ומבוכה ; כי בשבת פעטר על הכסא רמה קרן אמו נאטאליא הנארישקינית , ותשלח להשיב מאָסקוואה את מאטוועעוו אומנה ולהושיבו על כנו כבימי אלעקסעיי • וידעו המי־לאָסלאָווסקים כי נכונים להם ימי חשך מנאטאליא וממאטוועעוו בגלל הרעות והצרות אשר עשו להם בימי פֿעאָדאָר — על כן החלו לעורר מבוכה ומדנים ויתאמצו להשיב לאיוואן את משפטו על הכסא ולהרחיק את נאטאליא • ותתיצב סאָפֿיא בראש המילאָסלאווסקים , כי היא היתה אחות איוואן מאמו מאריא המילאָסלאָוו־סקית • סאפֿיא היתה אשת חיל וחכמת לב , יען כי בימי אלעקסעיי אביה כבר החלו מנהגי אירופא לחדור בחצר המלכות , וגם חנוך בנות המלך שֻׁנה לטוב : לא ישבו עוד גלמודות וסגורות בחדרי משכיתן ותהיינה יוצאות ובאות בין הגברים • סאָפֿיא מצאה חפץ בחֻפשה הזאת יתר הרבה משאר בנות אלעקסעיי , ושאר רוח היה לה על כֻּלנה ; וַתְּקַן דעת והשכל בקריאת ספרים רבים ובשיחותיה עם השרים וּרַבֵּי המלוכה • היא חברה ספרי חזיונות בגלל בתי המשחק אשר לחצר המלך , לָקְחָה לקח טוב מפי שמעון איש פּאָלאָצק אשר היו לו מהלכים בבית משכנה , וַתְּקָרב אליה גם את הנשיא וואסילי גאליצין , האיש הנעלה בחכמתו בישרת לבבו ובאהבתו את עמו על כל אצילי רוסיא , כי הוא היה בראש היועצים להשבית את ההתיחשות ולא חסה עינו על כבוד משפחתו הרמה והנכבדה • עוד בימי פֿעאָדאָר מצאה סאָפֿיא את לבבה להתערב בעניני הממשלה ולהשכיל אל דרכיה , אשר על כן היה כבד לה עתה לעזוב את הכל ולהיות כאחת הנשים , ותחבל תחבולות לתפוש ברסן הממשלה בשם אחיה איוואן , ותפן גם היא גם שאר המילאָסלאָווסקים אל הרובים—ועל פיהם נמלאה תאותם ומזמתם •

בימי מלכות איוואן הנורא אספה הממשלה אנשי חיל מן המתנדבים בעם , אשר קימו וקבלו עליהם ועל זרעם לעבוד עבודת הממשלה כל הימים , לשמור משמרת סדרי הממלכה בימי השלום ולערוך קרבות עם אויביה בימי מלחמה • אנשי תמיד האלה נקראו בשם רובים („стрѣльцы״) , וישבו להם על גבולות הארץ , בערים הגדולות ובמאָסקווא הבירה • ומשכֻּרתם נתנה להם מאוצר הממשלה • ויען כי המשכרת היתה מִצְעָרָה , התירה הממשלה את ידיהם לזרוע שדות , לנטוע גנים ולעסוק במקנה וקנין , גם עשתה להם הנחות שכם אחד על שאר הסוחרים ; כי מלכי מאָסקווא הוקירו את הרובים ויטו להם תמיד את חסדם • והנה בגלל אשר חיו הרובים חיי שבת עם משפחותיהם , נהיו ענוגים יתר מדי , השליכו אחרי גֵום כל עבודה קשה במערכות הצבא , וַיְעָצְלוּ מִלֶּכֶת למלחמה ומלעזוב את בתיהם • אכן אם רפה רוח המלחמה בקרבם , לא נבקה רוח עריצותם , ויהיו עזי פנים , גאיונים , הולכים בשרירות לבם וממרים את פי פקידיהם , אשר היו בעוכריהם ובמשחיתי נפשם , בִּדְבַר אשר מעלו בכסף משכֻּרתם המעט , לבלתי תת אותו במועדו , גנבו ממנו כחשו ושמו בכליהם , גם לחצו את הרובים להיות להם למשרתים בבתיהם ובנחלותיהם והכבידו עליהם את ידם • הרובים אשר במאָסקווא סבלו צרות רבות ורעות מאת פקידיהם בימי פֿעאָדאָר , והגישו ביד

אחד מעדתם מכתב תלונה אל המלך ; ויחר בהם אף דאָלגאָרוקי ראש פקידיהם , ויצו ליסר בשוטים את מגיש המכתב „למען יראו אחרים ולא יזידון עוד" · אך הרובים לא נתנו למלאות מצותו , ויצילו את רעיהם מידו · במות פעאָדאָר ופעטר הקטן נבחר למלך , התגעשו הרובים ויצעקו שנית חמס באזני הממשלה על עשק פקידיהם · הפעם הקשיבה הממשלה לקול תלונתם ותעש שפטים בפקידים : לקחה מהם את נכסיהם , גם צותה לנגוש בהם את הכסף אשר הרובים נושים בם , במשפט הנגישה בימים ההם—הוציאום אל רחוב העיר והכום במקלות על רגליהם לכל אַוַת נפש הרובים · אחרי אשר הניחו הרובים את חמתם בפקידיהם הנקלים והמכים לעיני השמש , הרהיבו עז בנפשם להיות משחיקים עליהם ומלעיבים בם , לידות בם אבנים ולרצחם נפש · סאָפיא ושאר המילאָסלאָווסקים הוסיפו להעיר בקרב הסטרעלצים רוח פרצים , בֶּאֱמֹור להם כי מן הנארישקינים נשקפה להם רעה גדולה מאד , כי בלא משפט נדח איוואן מכסא המלוכה , וכי המצוה ללחום על פעטר הצעיר המתנשא למלוך על פני אחיו הגדול · לא חשכה סאָפיא גם מכספה להרובים , לבעבור ילכו אחריה וישמעו לקולה ולקול אנשי בריתה · ותתן בידם גליון , בו נִקבו בשם כל הבאָיארים , אשר יומתו ביום זעם כבוגדים בארץ מולדתם , ומאטוועעוו היה הראשון בכתובים · ובכן גמל הקשר ויהי נכון להתפרץ ·

בחמשה עשר לחדש מאיי שנת (1682) בבקר השכם עברו שנים מאנשי סאָפיא במחנה הרובים ויעבירו קול כי הנארישקינים חִנקו את איוואן אלעקסע־יעוויטש , וגם קול הפעמון הגדול הרעיש את העיר · ויקומו הרובים וישימו כלי נשקם עליהם , ויקחו את דגליהם , ויתופפו בתפים , ויתאספו כחמשה עשר אלף איש , וימהרו אל הקרעמל , ובמרוצתם צעקו כי הולכים הם להכחיד את הבוגדים והחפצים לדַבֵּר את זרע המלוכה , ויגשו אל היכל המלך וינהמו כנהמת ים להוציא להם את נארישקין (אחי נאטאליא ודוד פעטר) · אשר הרג את איוואן ! אז יצאה נאטאליא אל היציע ואִתָּהּ פעטר ואיוואן מימינה ומשמאלה , והפאטריארך עם באָ־יארים אחרים סביבותם · וישתוממו הרובים למראה עיניהם ; ויש אשר עלו על היציע וישאלו את איוואן אם באמת חפץ איש הֲמִיתוֹ , ויען העלם : „איש לא נגע בי לרעה , ואין לי כל פתחון פה להתלונן" · גם מאטוועעוו אשר היה לפנים ראש פקידיהם ויאהבוהו בכל נפשם ומאודם, הטיף להם תוכחתו בלשון רכה ובאמרי נֹעם לשַׁכֵּךְ חמתם ולהשיבם מחרון אפם · כראות הרובים כי רמו אותם אנשי מרמה ויהתלו בם , הביטו איש בפני רעהו , חדלו רגז ויאמרו לשוב לבתיהם אשר מחוץ לעיר · אך סאָפיא צותה לתת להם חביות מלאות יין שרף להחם לבם , ואנשיה עמדו להסיתם לבַלַּע ולהשחית ; והנה פתאם יצא ראש פקידיהם הנשיא דאָלגאָרוקי שנוא נפשם , וַיָּהָם אותם וידבר אליהם קשות , גם נתן עליהם בקולו לְיָרְאָם ולבהלם למען ימהרו לסור מן ההיכל ; אז קרחה שנית אש נקם ורצח באף הרובים , ויעלו על היציע , וישליכו את דאָלגאָרוקי על ראש החניתות ויבתקוהו לגזרים—וגם את מאטוועעוו הרגו באפם כי עז · „כאריות שואגים לטרף" פרצו בחצר המלך ובכל חדריו , וגם בהיכל-התפלה חפשו חפש מְחֻפָּש את הבאָיארים אשר אתם בכתובים ,

ומרביתם פשטו גם בעיר לבקש את המקדשים ליום הרגה. האפרתים הנתפשים בחצר המלך ובעיר כלם הכו נפש, וירבו הרובים חללי היום ההוא עד כי עיפה נפשם מקטל וינוחו בלילה; אך כאור הבקר צללו הפעמונים, רעשו התפים, והרובים באו שנית אל פתח ההיכל וידרשו שנית להסגיר בידיהם את נארישקין. חתת אלהים ובעותי שדי אחזו את כל הנמצאים בחצר המלבות, אך לא נאותו להוציא את נארישקין למות. ויעמדו הרובים עד הצהרים, ויעזבו את החצר, ויאמרו כי כיום מחר ישובו הלום. ויהי ממחרת ויתלקטו הרובים בפעם השלישית, כלם שכורים וסבואים וחמתם כנחל גפרית בוערה, ויזעקו: הבו לנו את נארישקין! וישבעו באלה כי לא יסורו מזה בלתי אם בראש נארישקין. הבאיארים נמוגו ונבהלו מפחד, ויחלו את פני נאטאליא לעשות כדבר הרובים, וכן יעצה אותה גם סאפיא. נארישקין התודה לפני הכהן ויצא החוצה. כמלאכי בלהות התנפלו עליו הסטרעלצים בהמולה רבה, ויסחבוהו אל רחוב העיר, ויתעוללו בו וישסעוהו כשסע את הגדי. ככה אבדו הרובים השובבים את אחי נאטאליא השני, את הבאיארין יאזיקאוו (ידיד פעאדאר), את הנשיאים לבית ראמאדאנאווסקי, ועוד אפרתים רבים ונכבדים. את בתי פקודת העבדים והמשפטים נתצו, ואת כתבי הממשלה שרפו באש.

ימי צרות ועברות היו הימים האלה במאסקווא. כל היושבים בהיכל המלך התחבאו וחרדו לרגעים מפני תנופת יד הרובים, נאטאליא התאבלה ואוהביה לבשו שממות; עיר הבירה העליזה נהפכה לעמק רפאים ודממת מות השתררה בקרבה; כל הדלתות והחלונות היו סגורים ומסגרים ובחוצות קריה לא נראה כל איש ממגור ופחד, רק פגרי הנדיבים חמרים חמרים כסו פני הרחובות, ועלה באשם ותעל צחנתם. הרובים ידעו בלבבם כי עז בידם וגבורה בימינם וכי נוראים הם לכל העם, וישתובבו משובה נצחת לעשות כל חפצם, לחמוס, לבוז, לגזול ולעשוק—ואין אומר השב! כי לא יכול איש לדבר עמהם זולתי סאפיא לבדה, ורק אל קולה הטו אזנם הערלה. על פיה ועל פי הנוטים אחריה בחרו להם אנשים מקרבם וישלחום להגיד חפצם, כי ימלכו שני האחים יחדו: איוואן יהי המלך הראשון ופעטר שני לו *), ואף כי לא היתה עוד כזאת במאסקווא למלוך שני מלכים יחד בעיר הבירה, בכל זאת לא ההין איש להשיב פניהם ריקם. סאפיא ושאר אחיותיה קראו אספה, והנאספים מיראת הקשר נרצו להחליט את דבר הרובים. בעוד ימים אחדים באו עוד הפעם הרובים ודרשו להרים את סאפיא לגבירה ולשלטת בשם שני אחיה עד אשר ימלאו ימי נעוריהם, ואיש לא עמד בפניהם גם בדבר הזה; ומני אז החלה סאפיא לכתוב גם את שמה בספרי הפקודות עם שמות שני המלכים, ואת רסן הממשלה לקחה בידה. אחרי כן שלמה גמול טוב להרובים. הגדילה על שם כבודם, הוסיפה על כסף חקם, עשתה להם הנחות וחרשות; ולזכרון קשר הרובים הציבה מצבת זכרון ברחוב העיר.

---

*) יען כי הרוסים יאמרו קדוש לכתר מאנאמאך, אשר היה רק אחד ואין שני לו, ולא יכלו „שני מלכים להשתמש בכתר אחד" צוותה סאפיא לחכמי חרשים לעשות עוד צניף מלוכה אחד כמעשהו וכתבניתו.

§ 2 פרץ הראסקאלניקים וגורל חאוואנסקי· לא עבר חדש ימים למן העת אשר הפיקה סאָפִיא כל זממה—ועיניה נפקחו לראות כי משענת הסטרעלצים העריצים משענת קנה רצוץ הוא, אשר יִסָּמֵך איש עליו ובא בכפו וּנְקָבָהּ, יען כי גם אנשים אחרים מבלעדיה אמרו למצוא מועיל בכח הרובים ובעֹצם ידם, ולהוציא בעזרתם את מחשבותיהם לאור· האנשים האלה היו הראסקאָלניקים, הנבדלים מעל אחיהם· הן אמנם השיגה יד הממשלה להדוך מפניה את העדה הרעה הזאת, ולהכרית מבית הנזירים סאָלאָוועצקי את המתקוממים בימי אלעקסעיי, ובימי פֿעאָדאָר בנו העלו על מוקדה את פֿעאָדאָר אוואַאקום ולאזאר (חבקוק ואלעזר) עם שאר בעלי בריתם אתם; אך העונשים והשפטים הרעים לא הפילו פחד על ההולכים בנתיבות האמונה הישנה („старовѣры"), ויהי בפיהם למלה: „לא האמונה אשר תְּעַנֶּה, כי אם האמונה אשר תְּעֻנֶּה, היא אמונת אמת וקשט". רבים מהם ברחו מפני הממשלה וכהני הכנסיה, אשר רדפו אותם באף ובחמה, ויבואו להתחבאות ביערות ובארץ ערבה ושוחה, בירכתי רוסיא ובארצות הנכר· רוח קנאות ופראות התחוללה בקרב עורקי־ציה האלה לשַׁחֵת רחמיהם ולטרוף גם נפשם בכפם, כי קמו ביניהם קַנָּאִים אשר המציאו תחבולה לטהר את נפשם בדבר אשר שרפו את גֵוָם בידיהם („самосожигатели"), ויש מאנשי קהלותיהם אשר שמו להם לחק „לבל יתפללו בעד חיי מלך מאָסקווא, ויהיו כלם כאיש אחד חֲבֵרִים, קטן וגדול נִשְׁתָּווּ" · רבים מהם האמינו באמונה שלמה כי כבר בא אויב „המשיח" ומלכות שמים קרובה לבוא, ויתעטפו בתכריכי מתים, ויעלו נרות וישכבו חיים בארונות, וכה שכבו למעצבה וחכו בכליון עינים לראות אותות ומופתים בשמים ובארץ, ולשמוע קול השופר אשר יתקע מיכאל שר הגדול (архистратигъ) לעורר יְשֵׁנֵי ארמת עפר להקיץ לחיי עולם· אוילים משתוללים כאלה וכאלה היו לרב גם במאָסקווא הבירה, וגם רובים רבים עם שר צבאם וְראש פקידיהם הנשיא חאָוואנסקי (Хованскій), אשר נתנה להם סאָפִיא תחת ראָלגאָרוקי המומת, החזיקו בתורת הראסקאָל וידבקו בארחותיהם, ובכל שאט בנפש בזו ושטמו את העם האוחזים בתקוני ניקאָן („Никоніенцы—Никоновщики")· עתה אחרי אשר נוכחו בקשר מאיי כי הם המושלים בכל ובידם לגדל ולחזק לכל, להשפיל אף לרומם, גבה לבם בחזקתם, ויאמרו להרים גם קרן אמונתם הבזויה והשפלה, הנהדפת והנרדפת· בין תופשי תורת הראסקאָל ומגניה התנוסס אז כהן ניקיטא המכֻנה פוסטאָסוויאַט (לאמר: חָנֵף ומתקדש לתהו), והוא בלוית אספסוף משמרים הבלי שוא התפרצו פתאם אל תוך הקרעמל (יולי 1682), ושם על גפי מרומי קרת ערכו במות ועמודים (налои), שמו עליהם נרות דולקים, פתחו את סדוריהם הישנים, ויצעקו בשאון, כי יצאו אליהם הפאטריארך עם ראשי הכהנים להתוכח עמהם באזני כל העם, ולהגיד להם פשר דבר: „מדוע זה מאסו את הדת העתיקה, השליכו אחרי גום את הסדורים העתיקים, וילכו אחרי הדת הלאטינית־הרומית?" · ותהום הקריה מאד · מקֹצר יד להשביח את המהומה, נלחצה סאָפִיא להרשות את הפאטריארך לצאת לריב, אך לא ברחוב העיר, במקום רואים, כי אם בלשכת הגזית (Грановитая палата) בפניה ובפני שני

המלכים ושאר אנשים מזרע המלוכה ומן החורים · ברעש וברגש באו ראשי הראסקאָלניקים אל ההיכל, ויקראו בקול רם את ספר בקשתם—להשיב עטרת האמונה אל יָשְׁנָהּ · בספר הזה באו גם דברי בלע ובוז על אלעקסעיי ופּעאָראָר, שונאיהם ומנדיהם · אחרי כן הגישו עצומותיהם לפני הכהנים, הוציאו עתק מפיהם, ויתעשקו וַיִּנָּצו ויתגעשו מאד, לשוא שפכה סאָפיא דמעותיה לפניהם לשבת בשובה ונחת, כי שומע לא היה לה · וניקיטא פוסטאָסוויאַט בחֻמו ובחרות אפו הניף גם שני אגרופיו על איש מַצוּתוֹ, הכהן המתוכח עמו, ורק הרובים הנצבים עליהם השיבו ידיו מִבַּלֵּעַ ויעצרו בעדו · המריבה ארכה עד הערבים ולא כלתה, כי קול הפעמון קרא את העם לתפלת המנחה, ותצו הממשלה להתפרד ולשוב לבוא ממחרת היום הזה · אמנם הראסקאָלניקים יצאו מן ההיכל בקול צהלה ותרועת הידד, הגביהו למעלה את תמונות קדושיהם ויקראו אל העם: „נצחנו! נצחנו! לכו באור אמונתנו, וככה תשימו את האות על פניכם!" ובדַבְּרָם הראו לעם את שתי אצבעותיהם, ויחלו להפיץ את לִקחם בראש הומיות · אז התאזרה סאָפיא חיל להכריע את המתפרצים ולהכחידם בשבוע אחד · את ניקיטא פוסטאָסוויאַט המיתו, מקצת הראסקאָלניקים עזי הנפש הָגלו לארץ גזרה, מקצתם נפזרו אל כל רוח—ותשקוט העיר ·

אפס ראש פקיד הרובים חאָוואנסקי, אשר היה רוח החיה באופני המרד, תִּכֵּן עלילות הראסקאָלניקים ויאמץ את ידיהם, ישב לו על כַּנּוֹ ועל מקום שלטונו, ובגדֵל לבבו לא ידע גבולות לגאונו וזדונו: לא אבה למלאות מצות הממשלה ונתן לה כתף סוררת, גרע כבוד הבאָיארים ויעש ככל העולה על רוחו; כי החליק והחניף להרובים, וכל אשר שאלו עיניהם לא אָצל מהם, וגם הם כבדוהו עד מאד, ויקראו לו „אָבינו!"—וכחו וגבורתו גדלו מיום ליום · ושמועה רעה התהלכה בעם, כי חפצו לכבוש את הכסא, ולקחת לבנו הבכור את אחת מבנות אלעקסעיי לאשה, וגם ספרי שטנה באו אל סאָפיא, והשיאו עליו עון: כי יתברך בלבבו להסית את הרובים להכרית כל זרע לבית המלך, להצמית כל הבאָיארים להביא מהומה בארץ על ידי הראסקאָלניקים, להקים את המון העם על הממשלה ואדוני השרות, ולהתנשא למלך עליון על כל הארץ · ותאמן סאָפיא להמלשינים ותירא לשכון במאָסקווא, ותקח אִתה את כל משפחת המלוכה, ותבוא למבצר בית הנזירים טראָאיצא, ומשם שלחה ספרים אל הערים, ותבקש מאת כל הפקידים נושאי משרת הממשלה, להחלץ חושים, להִקָּהל אל בית הנזירים ולהציל את נפשות בני המלך · ולחאָוואנסקי שלחה מכתב מלא אמרי חן, וַתְּחַל פניו לבוא אליה ולברכה ביום הֻלדתה, וַיְּפַּת ללכת ולא ידע כי בנפשו הוא · ויהי בהיותו עם בנו הבכור בדרך, תפשוהו מלאכי סאָפיא ויעבירו בשלח אותו ואת בנו בלא דין ובלא משפט · כאשר נודע להרובים כי לֻקח אדונם מעל ראשם, התרגזו והתגעשו וילכדו את הקרעמל, ויתפשו את כלי התותח, ויאמרו ללכת אתם קוממיות אל טראָאיצא · אך שמה כבר נקבצו אנשי חיל לָרֹב; ויתבוננו הרובים כי לא יעצרו כח להתיצב נגד החיל, ותבהלנה ידיהם ויתעצבו אל לבם, ויהיו נכונים לעזוב את דרכם הָרִשְׁעָה ולהתרפס לפני הממשלה · ויתחננו אל הפאטריארך וַיֵּעָתר להם

להיות המליץ בעדם לפני סאָפיא • כשלשת אלפים איש מראשי המורדים התודו לפני הכהנים כהולכים למות, וישימו חבלים בצואריהם ויקחו איש איש סד (плаха) וקרדום בידו, וילכו אל בית הנזירים טראָאיצה, ואחריהם משכו נשיהם וטפיהם בקול נהי ויללה ובבכי תמרורים • כבואם אל מול החלונות אשר במשכן משפחת המלך, השתחוו שלש מונים אפים ארצה, אחרי כן הניחו את ראשיהם על הסדים כעתודים למות ביד פשעם • ותרא סאָפיא כי רך לבבם וכי באמת נכנעו הרובים לפניה ועפר רגלה ילחכו, ותתן להם רחמים ותשא לפשעם • אך גרעה מהם את תאר הכבוד אשר כִּבְּדָתָם אחרי קשר מאיי, את המצבה אשר הקימה לזכרון הקשר הרסה, גם אסרה עליהם לבלתי ילבשו כלי נשק רק בעשותם בעבודת הצבא • לנגיד ומצוה עליהם הקימה סאָפיא את שאקלאָוויטא (Шакловита), האיש הנאמן לה מאד, יען כי היה בוז משפחות, בן אחר האכרים, ורק בחסד הממשלה עליו הֻקם עָל לאט לאט, ויהי למזכיר בית המועצה • שאָקלאָוויטא השכיל להרגיע רוח הרובים, לָבור מהם את המורדים והפושעים ולבערם, ורבים מן העזים והעריצים שֻׁלַּח ממאָסקווא העיר לגור במדינות רחוקות •

3 § פעלי סאפיא בפנים הארץ. אף כי לא נמשכו שנות ממשלת סאָפיא, ובימיה היתה הממלכה במבוכות שונות, בכל זאת הוציאה לאור פקודות נכבדות וחקים צדיקים, וַתְּשֹׂר למשפט ולמישרים • היא שלחה בארץ גוֹבְלִים (межовщики) למדוד בחבל ולהגביל את הנהלות אשר לאיש ואיש, והתאמצה לטהר את הארץ מֵרֵקים, הולכי בטל ובני בליעל • לפנים היה המנהג במאָסקווא להסגיר את הלוִים אשר מטה ידם מְשַׁלֵּם את נִשְׁיָם, אל המלוים, לעבוד בביתם כפי מכסת כסף החֹב, המלוים שחתו רחמיהם ויעשו כל חפצם עם הלוִים עבדיהם • על זאת פקחה סאָפיא את עיניה, ותצו על המלוים לחתום ידם בספר, כי לא יכבידו אכפם על הלוִים ההם, גם קצבה את מחיר עבודת הלוה לשנה, ולפיה יֻנְּכֶה מן החב; ותאסור אִסָּר לבל יפרידו את הנשים מבעליהן בהִנָּתנם בידי הנושים בם, ולבל ינגשו חֹבות מן אלמנות ויתומים אשר בעליהן ואבותיהם לא עזבו אחריהם נכסים ורכוש; לבל יוסיפו לקבור חיים את האשה השולחת יד באישה, כי אם להסיר ראשה מעליה; לבל יוציאו להורג את האנשים אשר דברו רע על הממשלה, כי אם להכותם בשבט ולהגלותם • לבעבור הרחיב את גבולות המסחר בפנים הארץ, העבירה את בתי המכס אשר היו בין גבולות רוסיא הגדולה ובין רוסיא הקטנה, ובין שאר המדינות • לסמאָלענסק והגליל נתנה הנחות גדולות— לקנות לב יושביה באהבה בחסד ובצדקה • גם בדבר חֵרות דתי הנכר הגדילה סאָפיא לעשות • בעת אשר בצרפת רדף לודוויג ארבעה־העשר המלך הגדול והנשגב את ההוגאֶנאָטים, השיבם עד דַּכָּא והשבית את העדיקט מַנַאנְטֶ, אשר נתן להם היינריך הרביעי (הנאווארי) בשנת 1598 על דבר משפטי אזרת ושאר הזכיות *), ורבים ברחו מצרפת מפני חרב קנאת הדת, הוציאה ממשלת מאָסקווא חֹק לתת מקלט לנודדים האלה, ולכל המתגוררים בממלכת מאָסקווא

*) דברי ימי עולם, חלק שלישי 307 § •

היתה החפשה לעבוד את אלהיהם כרצונם ולחיות באמונתם ; ועל הכהנים הפרא־וואָסלאווים צוְתה במפגיע לבל יאנסו לבוא בבריתם , והאיש הממיר דתו בדת הפראוואָסלאוויע לא ינָקה עוד מן העונשים הנחרצים עליו בעד פשעיו לפנים • רבים מבני הנכר באו מאָסקוואה ויחנו בפרַור האשכנזים אשר במסבי עיר הבירה וימצאו לחם ביתם גם עשו עשר • אפס בדבר הראסקאָלניקים לא יכלה הממשלה להתאפק לבלתי עשות בהם שפטים , כאשר עשו המלכים בראשונה , יען כי בפחזותם ובאִוַּלְתם עשו מעשים זרים ומוזרים , וילכו אחרי ההבל והרע בעיני הממשלה ובעיני מרבית העם •—בימים ההם היתה מלחמת סופרים , אשר לחמו הכהנים הפראוואָסלאווים איש באחיו על דבר איזה דעות קאטוליות אשר התגנבו אל הכנסיה היונית , על יד נזירי קיעוו • ויהי ראשי הנלחמים : שני האחים הליחודים (Лихуды) מבני הנשיאים בארץ יון , ואשר למדו תורה וחכמה בהאקאדעמיות בוועניציא ופאדוווא , וישובו לארצם והיו לכהנים נזירים , ובשנת (1683) נקראו להיות מורים בהאקאדעמיא במאָסקווא—הם לחמו עם הכהן הנזיר סילוועסטער מעדוועדעוו תלמיד שמעון הפאָלאָצקי , אשר נחשב בעיני בני דורו „לחכם גדול וחרוץ בלמורים״(מ״ה § 2)• הריבות האלה עוררו את לב כל העם להתערב בהן , עד כי גם רבים מן העם והנשים התאספו יחד להתוכח ולריב בחזקה *) •

§ 4 **שלום פולין ומסעי קרים .** כאשר היתה לפָנים סמאָלענסק אבן נגף אל שלום אמת בין מאָסקווא ופולין , כן היתה עתה העיר קיעוו • על פי שלום אנדרוסאָווא (מ״ג § 4) עזבו אותה הפולאנים למאָסקווא רק לשנתים ימים , אפס ממשלת מאָסקווא מֵאנה להשיב אל הפולאנים את עיר התהלה הזאת , חמדת רוסיא ומקדש נשיאיה מקדם קדמתה , וגם פולין לא נאותה להקים לנצח את כל ההנחות אשר עשתה למאָסקווא , לולא קדמוה אז ימי צרה ויגון • הן אמנם מלכה הנערץ יאַן סאביעסקי עשה לו שם בגבורים על ידי מעשה תקפו ודברי גבורותיו , שָם פעמים אחדות את הטורקים כעפר ורחץ פעמיו בדמיהם , בכל זאת לא עצר כח להתאבק בפעם בפעם עם הסולטאן בכחו לבד , על כן פנה אל שני מלכי מאָסקווא להיות לו לעזר , ולכרות אתו ברית על טורציא עם אימפעראטאָר אוסטריא וועניציא יחד, ועל פי מערכות לבבו תתנפל פולין על טורציא מקאמענעץ־פאָדאָלסק , אוסטריא—מן הדונאיי , ורוסיא תתגר קרבות עם החאן מקרים , לבעבור תעצרהו מלתת עזרה להסולטאן ; וגם אל השאַך מלך פרס שלח צירים מווארשא , ויבַקשהו להתנפל על טורציא דרך אזיא הקטנה • ואף כי ממשלת מאָסקווא נכספה מאד גם היא להרים נס על ים השחור ואליו היתה תשוקתה , גם לא יכלה לעמוד מנגד ביום שְבוֹת הטורקים , הזרים והצוררים את הנוצרים מעולם , את הפולאנים—בכל זאת העלימה מעיני פולין את תשוקתה , ולא נרצתה אל חפץ

---

*) וזה דבר המריבה : כהני הנוצרים מכינים לעבודה זו תפלתם לחם ויין מתנות קדושתה (Дары) , ובקול ענות תפלה יקראו לרוח הקדש לרדת ולנוח על המתנות , ואומרים גם דברי משיה : „קחו ואכלו זה גויתי וגו׳ (מתיא כ״ו , כ״ו) , והנוצרים מאמינים כי הלחם והיין יתהפכו אז באמת לבשר משיח ודמו . ובכן התגלע הריב בין חכמי הכהנים : הליחודים אמרו כי בשעת קריאת התפלה יתהפכו הלחם והיין לבשר ודם , ומעדוויעדעוו ומרעיו אמרו כי יתהפכו רק בשעת אמירת הפסוק : קחו ואכלו וגו׳״. מעדוויעדעוו עזב אחריו ספר נכבד על אדות הקורות בימיו •

סאָביעסקי; רק אחרי אשר כרת אתה ברית עולם, והקים לרוסיא את קיעו וזאת המדינות הנקובות בספר שלום אנדרוסאָווא. בשנת (1686) חתם יאַן על ספרי ברית השלום הזה בעינים דולפות דמעות מיגון לב ודאבון נפש.

ובחדש האביב בשנת 1687 הרהיבו בני מאָסקווא בפעם הראשונה עז בנפשם להחריד את הטאטארים במקום רבצם ומעונתם. כי שלחה סאָפיא את הנשיא וואסילי גאליצין, אֲהוב נפשה, בראש מאת אלף אנשי חיל. עליהם נלוה גם העטמאן רוסיא הקטנה סאמאָיילאָוויטש עם חמשים אלף קאזאקים. אולם גאליצין לא היה חכם בהליכות המדינות ולא גבור ושר מלחמה עד להפליא, וגם המסע דרך ארץ תלאובות, מדבר חררים וַעֲרָבות נְשַׁמּות, היה כבד מאד לחיל העצום והרב הזה. הרוסים לא פגשו על דרכם את הטאטארים אויביהם כי אם אויב גדול ונורא מהם — להב אש אוכלה; כי שלחו הטאטארים באש את מרעה המדבר, ותלהט השלהבת מסביב כל צמח וכל שיח השדה. הסוסים נפלו פגרים מתים על אם הדרך באין מחיה וירק דשא, אנשי החיל עיפו מאד מֵחֹם קרני השמש וּרְשָׁפיה הבוערים ככבשן; עב העשן עלה מן השדות וישם מאפל וערפל, עד כי כהו עיני הנוסעים מֵראות את אשר לפניהם, וימששו בצהרים כעִוֵּר באפלה; הלחם והצֵדה אזלו מכליהם, ויד הדֶּבֶר הוֹיָה בהם לזנב את הנחשלים. אז אסף גאליצין את פקידי החיל להמתיק סוד, וַיִּוָּעצו לב יחדו לשוב אחור בלי כל קרב ומלחמה. האסון הזה היה כלי חפץ בידי פקידי הקאזאקים להדיח את סאמאָילאוויטש מִשְּׂאֵתו, כי שנאוהו תכלית שנאה בגלל גֹּדֶל לבבו, רום עיניו ואהבתו הגדולה לבצע כסף; וישלחו לגאליצין ספר מלא עלילות דברים על ההעטמאן: כי לא נאמן הוא בברית מאָסקווא ובשלו היתה כל הרעה, יען כי הוא הַמַּבְעִיר את הַבְּעֵרָה בנאות המדבר—ואם לא תאבה הממשלה להרפו ממצבו, יהרפוהו הם ביד חזקה. גאליצין שמח בלבבו על כי מצא במי לתלות את האסון אשר קרהו, ומבלי תַּחקוֹר וּדְרוֹשׁ הקריב את ספר תלונת הקאזאקים אל סאָפיא, ועל פי פקודתה הסירו את סאמאָיילאָוויטש וישלחוהו סיבירה, ותחתיו מִנָּה גאליצין את איוואַן מאזעפא, אשר היה ראש מסבי המתלוננים על סאמאָיילאוויטש ומבקשי רעתו.

ותאמר סאָפיא לתַקן את המעֻות אשר עִוֵּת גאליצין במסעו הראשון. באביב שנת (1689) שלחה שנית את גאליצין קרימה עם אנשי חיל כחיל הראשון במספר, וגם מאזעפא ההעטמאן החדש יצא לעדור אתו במלחמה. בפעם הזאת עברו הרוסים את הערבות בשלום, אין שטן ופגע רע, כי החאן עם גדודיו הרבים לא יכלו לעצור בעדם, וירדו ויבואו עד מבצר פערעקאָפּ אשר על מבוא דרך חצי האי קרים. אך גאליצין התבונן כי גם אם ילכוד את המבצר לא יתן ולא יוסיף לו מאומה — כי לא יוכל לְהִשָּׂגב בו ולהשאר שם ימים רבים מֵחֹסֶר מים ועצים (מי הים לא יצלחו לשתיה). ויקרא אל החאן לשלום, וישב שנית מאָס־קוואה וידיו ריקות. בכל אלה כבדה סאָפיא אותו ואת שאר שרי הצבא כשובי מלחמה ברב תפארת ונצח.—בעצם השנה ההיא הואיל גאָלאָווין, מלאך ממשלת מאָסקווא ובא כחה, לכרות ברית שלום עם ממשלת קיטאיי, ולעזוב לה את שני

חָפִי נהר אָמור, ארץ פוריה ומבורכה, כי לא ידע את רב טוב החבל ההוא ואת תועלתו אל נכון. ובכן נהרס עד היסוד מבצר אלבאזין (Албазинъ), אשר סבבו עליו מתי מספר מן הקאזאקים בחרבם ובקשתם, וברוח גבורה נפלאה עד מאד. השלום הזה נודע בשם שלום נערטשינסק.

פרק מח הליכות ממלכת מאסקווא עד ימי מלכות פעטר הגדול, בטרם נעשו בה התקונים החדשים.

§ 1 **מאסקווא ושכנותיה ממזרח וממערב.** בשם ממלכת מאָסקווא נקראו כל המדינות הרוסיות לפאת צפונה מזרחה, אשר חברו אותן נשיאי מאָסקווא לממלכה אחת, והרחיבו גבולותיהן בְּסְפוֹחַ עליהן מפאת קדם את ממלכות קאזאן, סיביר ואסטראכאן. ויען כי לא כל העם הרוסי כלו וגם לא כל המדינות הרוסיות חסו תחת שבט מלכות מאָסקווא, כי רבות מהן עם יושביהן נכבשו בראשונה תחת יד מלכי פולין, אשר היו גם נשיאים גדולים לליטא, על כן אך למצער הזכירו שם רוסיא, רוס, ממלכת רוסיא; ורק בְּפָרָשַׁת שם כבוד מלכותם ותארי תפארתם הורו מלכי מאָסקווא על אחדות כל מדינות רוסיא, באין נגרע, כי הם כתבו והתמו: „המלך הגדול והקיסר המרומם, נשיא גדול ונגיד ומצוה יחיד לכל רוסיא". ובדבר הזה העידו והגידו כי על פי משפט התולדה וחקי הטבע נחשבה רוסיא תמיד לממלכה אחת, ורק יד המקרה הפירה את האחוה והאחדות בין מדינותיה, כי חִלְּקָתָה אותן ותתן מקצתן בידי זרים עד עת קץ. על כן לא יִפָּלֵא בעינינו, מדוע היה שם הכבוד הלז למורת רוח הפולאנים, והתאמצו כל הימים לחַסְּרוֹ ולשַׁנּוֹתוֹ. אמנם ממשלת מאָסקווא השיבה את פניהם ריקם, ואלעקסעיי מיכאילאָוויטש אחרי אשר הצליח עד למעלה במלחמתו הראשונה את הפולאנים (מ"ג 4 §) התהדר בתאר הכבוד ובשם המפֹרָש: „שליט יחיד לרוסיא הגדולה, הקטנה והלבנה". בשם רוסים נקבו ביחוד יושבי רוסיא דרומית המערבית הלא היא רוסיא הליטאית, אולם יושבי רוסיא צפונית מזרחית נקראו: „אנשי ממלכת מאָסקווא", ויושבי דרומית מערבית רוסיא גם הפולאנים, קראו להם „מאָסקווא" על שם עיר המלוכה, על כן יֵאָמר בספרי הזכרונות: „מאָסקווא נצחה את האויב, ותפול מאָסקווא וַתִּקָּחֵם, מאָסקווא נפלו הרבה בחרב" לאמר: אנשי מאָסקווא. בפי בני ארצות אחרות וסופריהם נקראת הממלכה בשם „מאָסקאוויא" או מאָס־קאָוויא הפראית (Дикая Московія), והיהודים עד היום יקראו לאנשי חיל הממשלה בשם „מאָסקוויטער".

ממלכת מאָסקווא לא התחשבה בממלכות אירופא, יען כי שכנה לה לבדד בירכתי אירופא על גבול אזיא, הרחק מגויי הארצות אשר נודעו למשגב בפעליהם ועלילותיהם בדברי ימי אירופא, וגם נרחפה ונהדפה כפעם בפעם מן המערב בתגרת ידי שכניה, קֵמֶיהָ מְצִירֶיהָ—פולין, ליטא ושוועציא. עניני האמונה גם הם לא הביאו את רוסיא בַּחֲבֶרֶת עם עמי אירופא, כי כל בניה חיו על פי האמונה היונית, הנבדלה משאר אמונות הנוצרים אשר במערב, וידי שליטיה היו מלאות תמיד

בעבודה קשה, לכונן סדרים בארץ רַבָּה וגדולה ותבואותיה מעטות ודלות. לפאת מזרח הצליחה מאָסקווא להרים דגל נצחונה אל מחנה הטאטארים, ובזרוע עֻזה שמה קץ לממלכתם הנרעשה והנחלשה, הנרכאה והנבקעה; מאָסקווא חזקה על אחת שבע משאר שכניה בארץ הקדם; לא קאזאן ולא אסטראכאן, ולא כל עמי הנכר בסביבה עצרו כח להתחרות אִתָּהּ ולקום בפניה, ורק את הטאטארים השודדים אשר בקרים לא יכלה להוריש מפניה או לשום בריח ודלתים בעד ישטף זרם העריצים והפריצים האלה, כי ערבות רחבות, מדבר תהו ויְלל ישמון, היו לחצי האי קרום למחסה ולמסתור, ועל כן נלחצה מאָסקווא גם בימי הודה וכבודה להוביל שי להחאן סקרים ולכפר פניו במנחה, לבל יגיח עליה מן המערב כארי מסבכו להכות את הארץ חרם בפתע פתאם. אבן כל עֵמת שחזקה מאָסקווא מן העמים הפראים במזרח, כן כשל כחה ותרפינה ידיה מול עמי המערב, אשר עלו עליה ביתרון חכמה וברעת היטב את דרכי הקרב ותכסיסי המלחמה. על כן ראה ראינו בדברי ימי מאָסקווא ועתותיה, כִּי גברה תמיד חילים במזרח ולא עשתה תושיה במערב; ורק בימי מלכות אלעקסעיי מיכאילאָוויטש, שחקה לה השעה במלחמותיה עם פולין, ונספחה אליה רוסיא הקטנה, מרינת המערב; וגם בְּעֵקב ירושת הנחלה הזאת נהיתה שכנה להטורקים אשר היו לשוטט ולצנינים בצדיה.

§ 2 תופשי הממשלה. I המלך. בראש הממלכה עמד מלך יחיד ושליט לבדו ("Самодержецъ") שלטון בלי-מְצָרִים על כל ארצות רוסיא. עֹז מלך ושלטון יחיד יקר ונכבד מאד בקורות ממלכת מאָסקווא וגורל יושביה: השלטון הזה קרב בזרוע כחו את כל מדינות רוסיא הנבדלות, אשה אל אחותה וַיְחַבֵּר אותן לאחדות בהליכות עולם, גם קִשֵּׁר בקשר אמיץ את כל שבטי העמים המפֻזרים ומפֹרָדים על פני מזרח אירופא להיות לגוי אחד בארץ; השלטון הזה עָרַךְ בקרב הרוסים סדרי ממשלה, אשר הועילו להם להתעודד, לְגַבֵּר הילים ולשוב בתפארת הנצח מן שדה מלחמותיה הארוכות עם שכנותיה ממזרח וגם קצתם ממערב, אשר כבשו תחתיהם את מדינות רוסיא בימי משול בה הנשיאים הרבים—ימי מחלקות הארץ, השלטון הזה השבית מפניו את שלטון אספות-העם, ולא נתן לַמְּדינות להתנהל אשה אשה לבדנה, ולאַמֵּץ כח אשה בקרב עדתה כבשנים קדמוניות, כי אם כונן אשורי העם כלו מקצה רוסיא עד קצה, להקדיש כחותיה רק לממשלת הממלכה, אשר בידיה תנהלם, ותעשה סדרים בקרבם כטוב לפניה.

II שרי בית המועצה. הבית הזה היה עליון לכל בתי הפקודות והמשפט. בו ישבו הבאָיארים להגיד עצתם ודעתם, ועל כן נקרא בשם ("боярская дума") ויסודתו במנהג הנשיאים הראשונים, אשר אהבו להתיעץ על צפוניהם עם אחוזת מרעיהם ההולכים אתם לקרב. בבוא המלך להמתיק סוד עם הבאָיארים, הִוָּה בראשונה את דֵעו, אחרי כן פתחו הבאָיארים את פיהם, איש איש כפי חכמת לבבו. אמנם הסופר קאָטאָשיחין יעיד, כי „היו בין הבאָיארים היועצים אשר החליקו את פְּאַת זְקָנָם ולא ענו דבר, יען כי המלך ירים רבים לגרם מעלת באָיארין לא בגלל חכמתם, כי אם בגלל יחושם ותפארת רום משפחותיהם, ורבים לא ידעו קְרוֹא וּכְתוֹב". לעת מצוא מקרים נכבדים ונחוצים נקראו אל בית המועצה הפאטריארך ושאר רַבֵּי

הכהנים • אחרי אשר חרצו משפט, צוה המלך אל הסופרים לכתוב פתגמו בספר • סופרי המלך בבית המועצה נקראו („думные дьяки"), ובשאר בתי הפקודות („дьяки"), ועוזריהם למיניהם—(„подъячіе") • בשם האחרון הזה נקראו כל תופשי עט ומושכים בשבט סופר בבתי הממשלה, ועוד יעלה על שפת העם בימינו • שרי ממלכת מאָסקווא לפנים נואלו לחשוב כי תעודתם היא רק לשָׁרֵת את המלך בכח ידיהם, בחרבם ובקשתם במערכה בשדה, ועבודת הסופרים היתה שפלה ונמבזה בעיניהם, על כן לא קִבלו רָמֵי היחש את משרת סופר בית המועצה; ומרבית הסופרים היו מזרע הכהנים והסוחרים •

III אספות עם הארץ. מלבד בית המועצה החלו מלכי מאָסקווא במאות שש העשרה ושבע העשרה, כאשר נקרה מקרה נכבד לקרוא אספה מכל עם הארץ („земскій соборъ") • גם הדבר הזה יסודתו במנהגי ימי קדם, כי הנשיאים קראו אליהם לפעמים גם את טובי העיר לשאול עצתם, ובהיות כל המדינות לממלכה אחת נקראו נבחרים מכל ערי הארץ כֻּלה • אספות כאלה נזכרות ראשונה בימי מלכות איוואן הנורא, וביתר שאת היה ערכן יקר ונכבד מאד בימי המהומה והמבוכה, ובימי מיכאיל פֿעדאָראָוויטש, כאשר דרוש דרשו מן העם כפעם בפעם תרומות כסף ונדבות, לחזק את בדק הממלכה ולקומם הריסותיה, וכן גם בימי אלעקסעיי בנו היו איזה אספות • אך מן הוא והלאה חדלו מקרב הממלכה •

IV. בתי הפקודות • לכל אחד מן הנשיאים הראשונים היה בית־פקודות („приказъ") בעיר משכנו, לכלכל עניני ביתו ומדינת ממשלתו; וכאשר נהיו המדינות לאגודה אחת ומלך אחד נוהג בהן, יסד את כל בתי פקודותיו במאָסקווא עיר המלוכה • הנכבדים בהם היו: בית פקודת חצר המלך, בית פקודת עניני המלחמה, בית פקודת מלאכי הגוים, ועוד רבים כאלה, אשר נחלקו גם הם לבתי פקודות קטנים לכל ענין וענין לבדו, כבית פקודת הרובים, בית פקודת רוקחי מרקחת הרפואות • כן היו בתי פקודות אשר הובאו אליהם עניני מדינות שונות: בית פקודת נאָווגאָראָד, קאזאן, רוסיא הקטנה • בימי אלעקסעיי עלה מספר הפרי־קאזים יותר מארבעים, והוא יסד גם בית הפקודות לדברי סתר („приказъ тай-ныхъ дѣлъ") • ראשי הפריקאזים ומנהליהם היו מן הבאָיארים וסופריהם— הדיאקים והפאָדיאַטשים •

V. הצירים („посланники") אשר שֻׁלחו למלכי חוץ לארץ, לא ישבו בארצות הנכר תמיד כמשפט הרעזידענטים בימינו, כי אם ימים מעטים עד אשר כִּלּו את דְבַר מִשְׁלַחְתָּם, וראשית עבודתם ודאגתם היתה לשום עֵיניהם לבל יגרעו הנכרים את שם כבוד המלך הגדול ולבל ישחיתו תאר תִּפְאַרְתּוֹ גם מעט קט • משרת הצירים לא היתה כְבוּדה מאד, ועל כן מלאו בה את ידי האצילים מִשְׁפַל המדרגה • ורק לפעמים רחוקות לרגלי מקרה נכבד ונעלה ובשגם במלאכות למלך פולין, שלחו צירים נאמנים מן הבאָיארים • מן מאת שבע העשרה, כאשר באו רעזידענטים לשבת תמיד במאָסקווא, וגם מלאכי מאָסקווא ישבו תמיד בחצרות מלאכי חוץ לארץ, שֻׁנּוּ לטובה דרכי הדיפלאָמאטיא שבין רוסיא ובין שכנותיה •

הארץ נחלקה לגלילות ולנפות (уѣзды и волости), וגם הם התחלקו עוד לחבלים ולחלקים קטנים · כמלפנים בימי מחלקות הארץ שלחו הנשיאים את נציביהם לנהל את מדינותיהם, כן גם עתה שלח המלך את פקידיו להיות ראשי מנהיגי הגלילות והנפות · איוואן הנורא נתן רשיום להעם לבחור נושאי משרה מקרבם ולהקים להם פקידים הטובים והישרים בעיניהם · אך במאת שבע העשרה שבה שנית הממשלה להרכיב אלופיה לראש עם הארץ · לפָנים היו הוואָיעוואָרים רק בגלילות הגבולות לבד, אך בימי מיכאיל שֻלחו לשום משטרם בכל המדינות וערי הממלכה · הוואָיעוואָדים לא ישבו ימים רבים בעיר אחת, כי הממשלה העבירה אותם חליפות ממקום למקום, ושלטונם היה, על חיל המצב, על כל דברי האזרחים, ולפניהם הגישו כל דין ומשפט · מִשְׂרַת וואָיעוואָדא נתנה לאנשים אשר נחלו כבוד גבורים במלחמה, הפקידים האלה עשו הון ועשֶׁר רב בערי משמרתם, כי למרות החק האוסר עליהם במפגיע לבל יגאלו כפיהם בשחד, הרבו הרע, ומה גם במדינות הרחוקות מעיר המלוכה כסיביר · להוואָיעוואָדים היה בעריהם בתי דינים ובתי פקודות עם שופטים ושוטרים · ראשי הקהלות (головы) נבחרו מתוך האזרחים, וכן היו נשבעים מטעם הממשלה הנקראים („цѣловальники") יען אשר נשקו את הצלב בהִשָּׁבְעָם) לאסוף את המס ולהרים את המכס · מִשְׂרַת ראש ונשבע היתה לנושאיה למשא ולפוקה, יען כי הם ונכסיהם היו עֲרֵבים להממשלה, ואם נגרע ממתכֹנת המס פקדה הממשלה את העון עליהם, וימלאו את החסרון ·

3 § מפלגת העם · הנה ראינו כי עוד בימי מחלקות הארץ נפלגו העם לפלגות שונות (פרק כ׳), ובימי ממלכת מאָסקווא הוסיפו להִפָּלֵג ולהתחלק למצבים שונים · בני המצב בעלי השלטון והעז, היו השומרים משמרת הממשלה, אשר קמו מֵעֲרַת אחוזת מְרֵעֵי הנשיא לפָנים והיו למדרגות מדרגות · על מרום המדרגה הראשונה הגבוהה מכלן, עמדה עדת הבאָיארים, אשר חזקה מאד בגלל בניהם העצומים במספר ובערכם הגדול · מלבד הבאָיארים המתיחשים למשפחותיהם הרמות והנשאות משנים קדמוניות, עוד התחשבו לעדה הזאת · גם צאצאי הנשיאים הראשונים, ושם הכבוד נשיא (князь) נשאר להם עד דור אחרון; גם משפחות רבות באָיַריות היו מבני נכר הארץ; מן הליטאים האשכנזים אלופי הטאטארים ובני מלכיהם · העדה האריסטאָקראטית הזאת נהיתה במאת שבע העשרה לכִתּה נבדלה, וכל זר לא יכול לבוא בקהל לה ולנחול שם כבודה, והיא גם היא נחלקה למַצָּבים (стать), אשר לפיהם נתנו להם המשרות והפקודות בחצר המלכות, בדברי האזרחים ובצבא המלחמה · מיטב הבאָיארים ישבו במאָס־קווא בהיכלי תפארתם, בקרעמל ובסביבותיו, ומדי יום ביומו באו לְהֵראות פני הצַאר בחצר המלכות · בספרי הפקודות חתמו בתאר „עבדי עולם" („холопы") ובשמות מקֻטָּעים ומבֻלָּעים, המורים כְּנִעָה ושפלות ומקטינים את ערך הכותב והחותם · למשל מן פֿעאָדאָרי פֿעדקא, וואסילי וואסקא, איוואן וואנקא · עד ימי איוואן הנורא היה המשפט לראשי מטות הבאָיארים ואדיריהם לכתוב שמותיהם מלאים, אך מימיו והלאה כאשר הורד גאון הבאָיארים עד מאד, כתבו כֻלם את שמותיהם חסרים וּקְצָרִים · — על המדרגה השנית עמדו האצילים (הדוואָריאָנים)

ארוני השדות, ועל המדרגה השלישית עמדו בני הבאָיארים, בעלי הנחלות הקטנות והמעטות; מהם לקח לו המלך משרתים בַּחֲדַר משכבו („спальнии"), או משרתי שֻׁלחנו ומחלקי מנות להקרואים אל המשתה (стольники) • המשרתים האלה לרגל עבודתם ושקידתם עלו על גרם המעלות והיו גם לבאָיארים.—כל אנשי המעלה האלה ובני מְרום עם הארץ חֻיבו לעבור עבודת הממשלה ככל אשר יְצֻוֶּה עליהם, וראשית עבודתם היתה בצבא החיל • מלבד משכֻּרתם בכסף ובלחם, העניקה להם הממשלה נחלות שדה, והשליטה אותם לאכול מפריָן כל ימי חייהם (помѣстье) או נתנה אותן להם לאחוזת נחלה לדורותיהם (вотчина); בימים האחרונים נהיו כל הנחלות כלן לירושת עולם, מבלי הבדל בין פאָמיעסטיע ובין וואָטשינא • בידי הבאָיארים והדוואָריאנים אשר היו חפשים מכל מס ותרומת כסף, אָספו וְקִבצו יד על יד נחלות גדולות ורַחֲבות ידים, ועבדים ואכרים לאלפים ולרבבות •

יתר המון עם הארץ, נותני המסים והתרומות לאוצר המלך, היו יושבי הערים וחצריהן (посадскіе люди), אשר שלחו ידיהם במסחר ובכל מלאכה, וכל האכרים בכפרים (крестьяне) • לבעבור תוכל הממשלה לאסוף תמיד את המס באין נגרע, הצמידה גם את יושבי הערים והחצרים אל מקומות מושבותיהם, ככל אשר הצמידה את האכרים לְשָׂרוֹת ארוניהם; ומלבד המסים הנה חֻיבו לשרת את הממשלה בתור שוטרים ונשבעים למניהם • בעיר המלוכה היתה מפלגת סוחרים נכבדים לבדה, וממנה הקימה הממשלה יודעים ומביני דבר, לפקוח על אֹסֶף המכס ותרומת הכסף בבתי המכס, היין, וכאלה • האכרים לפי אדמותיהם נחלקו לשלש פלגות: לאלה אשר ישבו על אדמת המלך (והמס אשר העלו היה לכלכלת חצר המלך, או הובא אל אוצרו), לאשר ישבו על אדמת האצילים והפקידים, ולאשר ישבו על אדמת הכהנים ובתי הנזירים •— כבר הגדנו כי מקץ מאת שש־העשרה נאסר על האכרים לעבור מאדון אל אדון אחר, אך הם לא יכלו לעצור ברוחם ולשמור את מצות המלך, אשר נתנה מועקה במתניהם וכבלי ברזל על רגליהם, ויתהלכו חרש מאדון אל ארון; ובשגם כי הממשלה ראתה בענָים ותתן להם רשיון לעבור מאדון קטן אל ארון קטן, ועוד זכיות מצערות • בימים הראשונים היה המשפט, כי כל עבד הבורח, אחרי עבור עליו חמש שנים חפשי הוא מאדוניו, ואין להם כל צדקה עוד להפש אחריו ולהשיבו אליהם • אפס העַבדות הלכה הלוך ורב מעת לעת: מיכאיל פעאָדאָראָוויטש בִּטֵּל חזקת חמש שנים להבורח ותקן תחתיה חזקה של עשר שנים; ועל פי ספר החקים לאלעקסעיי מיכאילאָוויטש בטלה החזקה כֻלה, והאכרים עם כל בני משפחותיהם הנכתבים בספרי הפקודים שנת (1626) וזרעיהם אחריהם, נצמדו אל אדמות ארוניהם לצמיתות • בכל זאת היה להם חפש־הגוף ולא היו עדנה כעבדים חאָלאָפים; אך ברבות הימים הרחיבו אדוני השדות כשאול נפשם להתעמר באכריהם, להחזיק בם בתֹר קנין־כסף ולמשול בגויותיהם • האכרים החלשים לא יכלו לדין עם שתקיפים מהם, ולא נועזו לפתוח פיהם על גוזלי משפטם ועושקיהם כח • במחצה השנית למאת שבע־העשרה כבר נהגו האצילים למכור את האכרים מִמְכֶּרֶת עבד איש לרעהו, כְּמְכוֹר את הצאן והמקנה, או נתנו במֹהר ומתן גם

בלי ארמה · אמנם לפעמים מכרו האכרים את עצמם ברצונם—לבעבור יִפָּטרו משלומת המס להממשלה · כי כן משפט העבדים־החֻלָאפּים · האכרים חיו רק על מוצא פי ארוניהם, ורק על פי חפצם לקחו להם נשים · הארונים עשו בהם שְׁפָטים ויסרו אותם בכל אַוַת נפשם, ולפעמים עברו חֹק להכות אותם עד מות, ואיש לא דרש את דמיהם; על כן ברחו רבים מן האכרים מאת ארוניהם הקשים אל הדאָן ואל זאפאָראָזשיע לבוא בסוד הקאזאקים, או שטו ביערים וירַצחו עוברי דרכים. הבורחים האלה המיטו על רוסיא רעות רבות וצרות, והממשלה נלחום נלחמה בהם כל ימי מאת שבע העשרה, אף שלחה מחַפשים לבקש ולמצוא אותם במקומות מחבואיהם, להשיבם בחזק יר לארוניהם או להוקיע את הרוצחים על העץ; אך קצור קצרה ידה לעקור את הרעה משרש, יען כי הסבות אשר הולידו את הרעה לא נשבתו מן הארץ—מצב העם החשְׁכים היה מורה מאד ועל סֻבלם כבר מנשוא *)

§ 4 **אנשי הצבא**· ראשית הצבא היו האפרתים והאצילים האדירים עם הצעירים, בעלי השדות והנחלות; כלם עברו בחיל הרוכבים והפרשים, וכפי מרת אדמת נחלתם לקחו אתם אנשי מספר מעבדיהם החלוצים והיורעים לעדור במלחמה · מן הדוואָריאָנים אשר בגליל מאָסקווא נאסף „גדור המלך" („царскій полкъ") · מלבד זאת הנה כל משרתי המלך ושרי החצר היו גם אנשי חיל ושומרי ראשו · ביום המשטר באו כלם לבושים כלי נשק רַבֵּי הערך: קֹבָעים ושריונים מתנוצצים וחרבות יקרות מצֻמדות על ירכם, ורוכבים על סוסים אבירים ודוהרים, מְיֻזָּנִים ומְחֻשָּׁקִים בעדי עדיים, ואחריהם הלכו עבדיהם הרבים חלוצים וחמושים · האצילים ובני הבאָיארים העשירים התחרו לחַקות מעשי שרי החצר והתאמצו להתהדר כמוהם; אך לרֻבָּם לא היו כלי נשק טובים וערוכים בכל · חיל הרגלי היה מְאֻסף מן הקאזאקים היושבים בערים ומן המתנדבים בעם (охочіе люди), וביתר שאת מן הלקוחים לצבא על פי פתגם המלך, אחד אחוז ממספר בתים נושאי־מס · אמנם רק הרובים לבַדָּם היו חיל רגלי טובים וחלוצים היטב: בקני רובה כְּבֵדים, בקרדומות, בחרבות ובחניתות; וזולתם היו הקַלָּעים המורים בכלי תותח („пушкари") הקאזאקים ושאר אנשי החיל אשר ישבו להם בערים ובמגרשים נבדלים · כי תקראנה מלחמה כְּבֵדה או בבוא כנהר צר נספחו על

---

*) בכל זאת גם במאת שבע העשרה נמצאו בין הרוסים אנשי שכל אשר שמו לבם אל מצב העם והורו תחבולות להיטיבו. שלוחי הגלילות בשנת 1648 באספה דרוש דרשו מאת הממשלה, כי גם אנשי האצילים הבאיארים והנשיאים ישאו גם הם בעול המסים עם קהלות האכרים. בספר „על דבר האמת" (Слово о правдѣ) הכתוב בימי אלעקסעיי מיכאילאוויטש יאמר: „אם הצאר צדיק באמונתו, עליו לדאוג לא רק לטובת האצילים לבד, כי אם גם לטובת כל העם כלו כגדול כקטן; הן אמנם האצילים דרושים לחפץ הממשלה, אך הם הלא לא ישבעו מיגיע כפיהם, ופרי עמלם לא ימצא להם. ראשית כל, נחוצים לנו אכרים עובדי אדמה, כי רק הם בעמלם הרב יוציאו לחם מן הארץ, והלחם הוא יסוד כל הטוב. והנה האכרים האלה עובדים תמיד לארוניהם ומרימים מסים שונים—והפקידים הנשלחים לאסוף את המס, יקחו מן העמלים האלה יתר הרבה מן הקצוב על פי הממשלה". הסופר הזה יתן עצות מה לעשות ולתקן, ואיך יעריכו את המסים בין כל מפלגות העם, איש לא נעדר, לבעבור לא תהיינה פרעות ושערוריות בארץ. אכן קול סופרים מעטים כאלה היה כקול קורא במדבר. ועינינו הרואות כי קאשיחין נאנס לכתוב ספרו בשוועציא, וקריזשאניטש בארץ גלותו בטאבאלסק.

חיל מאָסקווא גם קאזאקי אוקריינא, והמונים המונים מן הטאטארים רוכבי סוסים קלי המֵרוץ, ומן הטשערעמיסים, המאָרדווים, הקאלמיקים, וכאלה מבני הנכר, אשר היו מרביתם מזֻיָנים רק בקשת וחצים. בצאת צבא רב למלחמה היה לחמשה ראשים: הגדוד הגדול, אֲגַף הימין וַאֲגַף השמאל, החלוץ והמאַסף. כלי נשק הכבֵדים העמוסים על עגלות (ארטיללעריא) היו כלי תותח וקָלָע לרב; ובמלחמות הרוסים עם הטאטארים היה להם סוכֵך, ומעשהו כתבנית מבצר מִקַרשי עץ אשר הלך אתם ממקום למקום להִשָׂגֵב בו, ועל כן נקרא בשם („гу-ляй-городъ“). — המלחמות עם הפולאנים והשוועדים הראו לדעת כי הרוסים השכילו רק להתבצר בעריהם ולגונן עליהן בגבורה ועֹז, בהדפם את הצר הצורר, אולם במערכה בשדה חֻתּתה גבורתם, ואף בהיותם רבים מאד לא יכלו לעמוד בפני מחנות אירופא הערוכים ושמורים בסדרים נכונים ואנשיהם כלם מלֻמדי מלחמה. כי מימי על הטאטארים נבקה רוח הרוסים והיו נופלים הרבה מכל יושבי אירופא בדעת תכסיסי המלחמה וחכמת הקרב, למדו אל דרכי הטאטארים בהִלָחמם בשאגה וברעש גדול, בשאון ובצוחה השתערו על האויב בלי כל סדר ומשטר, והתאמצו להכריעו במספרם העצום ולא בתבונת כפיהם. בכל זאת גם סופרי ארצות הנכר יגידו תהלת אנשי חיל רוסיא, ויעידו כי מִלֵּדָה ומבטן ילין בקרבם כח הַסֵבֶל לשאת ולסבול בימי מלחמה כל יד עָמָל ומחסור. מעט מעט נוכחה הממשלה לדעת כי גם לה נחוץ לכונן בארצה חיל צבא ערוך בדמות חיל צבא אירופא. לבאָרים גאָדונאָוו היה כבר גדוד שומרי ראשו מבני הנכר. מיכאיל פעאָראָראָוויטש במלחמתו השנית עם פולין שכר לו מגערמאניא גדודים אחדים. מן העת ההיא התאמצה הממשלה למשוך אליה אָפיצערים מארצות הנכר, ותתן להם משכֻרתם שְׁלֵמָה בכסף וגם נחלות שדה, ותפקידם ללמד את הרוסים סדרי חיל אירופא. בימי אלעקסעיי מיכאילאָוויטש כבר נפגוש בצבאות רוסיא גדודים שונים ושריהם עליהם נקראים בשמות אירופים (רייטער, הוסאר, סאָלדאט, דראגון; ראָטמיסטער, קאפיטאן). אולם אך בכבדות השכילו הרוסים בתכסיסי מלחמה, וכבראשונה היו פרעות ולא סדרים במחניהם; גם לא כל הדוואָריאַנים באו לעבוד בצבא עם קני רובה, ולא מעט מהם באו בחצים ובקשת, כמנהג ימי קדם. אחד הסופרים הרוסים יְדַמה את מחנה הרוסים לעדר בקר וצאן, ויספר „כי יש מן הבאָיארים לא ידעו למלאות את קנה־הרובה בפיח שְׂרֵפָה, ומה גם לקלוע אל המטרה; כאשר יפילו חלל שנים או שלשה טאטארים יתמהו ויתפלאו, ויתהללו כי הגדילו לעשות, ואף כי האויב הרג במחניהם מאת נפש לא ישימו אל לב! הם לא יתאמצו להצמית את אויביהם, אך כל דאגתם לנפשם — איך יצליחו לשוב חיש מהרה לביתם; בעת המלחמה על שדה קטל יבקשו תחבולות להִסָתר מתחת לסִבְכֵי העץ; ולפעמים יתחבאו גדודים אחדים וכן שְׁלֵמים במעבה היער או בנקיקי העמק, ויתמהמהו שמה עד שוב החיל מן המערכה ונספחו עליהם, וישתבחו בעיר כי גם הם הלכו בקרב וידם היתה בעֹרף אויביהם. במות אלעקסעיי מיכאילאָוויטש היה חיל מאָסקווא כמאתים אלף איש במספר.

§ 5 **דרכי המשפט והכנסות הממשלה** • בימים הראשונים לא היו דרכי המשפט בלולים וכפולים • במאות חמש העשרה ושש העשרה ישבו למשפט הנציבים והפקידים, גם הראשים והנשבעים, אשר נבחרו בקרב קהלות הערים והכפרים, ונודעים בשם הכולל „אנשי משפט" („судные мужи") • איוואן הנורא נתן רשיום לקהלות רבות לבחור להם כל שופטיהם רק מתוך העדה, ולא סָרו למשמעת הנציבים והפקידים; אפס אחרי מותו שבה זכות המשפט לידי פקידי הגלילות כבראשונה • את עניני המשפטים ערכו בדבור פה ובעריכת שפתים (словесно) • הראיות אשר היה על המוציא מחבירו להביא ואשר על פיהם חרצו משפט, היו שטרות, עדים ושבועה • בחטא משפט מות (דיני נפשות) נעשתה גם בִּקֹּרֶת כללית (повальный обыскъ): השופטים דרשו ושאלו את פי כל אנשי המקום על דבר המעשה הרע ועל אדות דרכי חיי האיש החָשוּד • המנהג הקדמון להוכיח צדקת החשודים או רשעתם, בנַסּוֹת אותם במים ובברזל בוער (משפט שַׁדַּי) עָבַר ובטל, ותחתיו בא מנהג רע ואכזרי לעַנות את הנשפטים ביסורים קשים ובחבלי מות, עד כי יוציאו מפיהם תודה על מַעלם וּפִשעם או יגַלו עון האנשים אשר עזרו לחטוא • נוראים ואיומים היו העִנויים השונים אשר בהם חקרו ודרשו את הנאשם להוציא לאמת משפט: תקעו מסמרות ברזל בִּבְשַׂר האצבעות אשר מתחת לצפרניו *), תלו אותו ממעל למוקד אש, דשו את בשרו בשוטים ובמקלות עד להשחית, גלחו את ראשו ונטפו עליו אגלי מים קרים, וכאלה יסורים אכזרים ומרים; ויהי בפי הרוסים למלה: הרצועה תגלה את האמת („кнутъ правду сыщетъ") • על פי ספרי המשפטים לאיוואן השלישי ולאיוואן הרביעי נִתַּן לפעמים רשיון לשני הנשפטים לצאת איש נגד איש להתראות פנים ולערוך קְרָב (Поле-поединокъ) אך בקצה מאת שש העשרה נשבת משפט מלחמת הבינים ואָבד מן הארץ • ברבות הימים הכפילו מאד את דְבַר עריכת המשפט וַיְעַבְּתוּהוּ: הנשפטים נאלצו לערוך דברי ריבותיהם בכתב ולא בעל פה, ומספר מדרגות בתי הדינים הלך וגדול, כי היו ערוכים גבוה מעל גבוה עד המלך • כי יִפָּלא דבר למשפט משופט המקום הגישו אותו לפני בתי הדינים הגבוהים עליו: בתחלה אל נציב הגליל או אל הוואֶיעוואָדא אשר בעיר הראשה, אחרי כן אל אחד הפריקאזים, אַחַר אל המלך, אשר נָמַר אֹמר לבדו או בעצת הבאָיאַרים • שופטי האכרים בדיני ממונות היו אדוניהם הרודים בם • היסורים והעִנויים גם המיתות הקשות אשר היו נהוגים בימי ממלכת מאָסקווא, יהיו לנו כראי מוצק לראות בו את המדות הנשחתות וּקְשִׁי לב העם אז • משפטי מות היו: לתלות על העץ, לגזור את החוטא חיים לארבעה גזרים (четвертованіе), להָסֵב עליו אופן חרוץ בעל פיפיות למַגר ולהדק עצמותיו (колесованіе), לתקוע גֵוו, על יְתַד עֵץ חַד (сажать на колъ), וכאלה רבות • בעד פשעים קלים הכו בשוטים ובמקלות חובלים, ומן הענש הזה לא נִקו גם הבאָיארים והאצילים, וגם השופטים בעצמם, האנשים המֻכים לא נִקלו בעיני העם ומכבודם לא נגרע מאומה, וגם ההורֵג (палачъ) או המַלקה על פי מצות בית

---

*) ועל כן היה למלה („узнать подноготную"), ויש אומרים כי גם מלת (подлинная) אמתית הוא ממלת (длинной), אשר הוראתו שוט ומקל שעל ידם הוציאו את האמת לאור.

דין היה נכבד בעדתו, ובכהֻנה הזאת כִּבדה הממשלה את הסוחרים. האנשים אשר לא השיגה ידם לשַׁלם את חובותיהם לרעיהם או להרים את מסי המלך, הוצאו אל רחוב העיר והֻכו במקלות על כפות רגליהם שעות אחדות ביום, עד אשר מצאו תחבולה להשיב את נִשְׁיָם ולהִפָּטר מן המכות. ארוני השדות שלחו את עבדיהם להֵעָנות תחתיהם במשפט הנגישה (правежъ). הנציבים והפקידים רֻבם ככלם עזבו ארחות משפט, לקחו שחד, רדפו שלמונים, ובכל מדינות רוסיא היה עשק רש וגזל משפט. כל עֲמַל הממשלה לא הועיל לשָׁרש את הרעה, וכל חקיה על אדות לוקחי השחד היו לריק ולבהלה. בימי באָריס גאָרונאָוו נהגה הממשלה להוביל בחוצות קריה את השופט, אשר נגלתה רעתו בקהל, ובצוארו שק קָשׁוּר שָׁבוּ הניחו את החפצים או את כסף השחד, ומרי לכתו הכוהו בשוטים ובעקרבים— להיות למוסר תוכחה לבני מֶרִי, אפס גם הבוז והמוסר הזה לא פעלו על לבות השופטים. קאָטאָשיחין (בספרו „על דבר רוסיא בימי מלכות אלעקסעיי מיכאי־לאָוויטש") יאמר: „אף כי השופטים מֻשְׁבָּעים ועומדים לבלתי קחת שׁחד ולשפוט באמת ובאמונה, אך אמונתם ושבועתם כקורי עכביש להם, מפקֻדת הממשלה לא יֵחַתּוּ, ולא יוכלו לעצור ברוחם, לבל יחשבו רעה ולבל יתורו אחרי עיניהם; ידיהם פשוטות ונטויות תמיד לקבל שחר וכפר, ואם לא יקחו הם בידיהם, יבואו הנותנים דרך חדר המבשלות וישקלו את הכסף על יד נשותיהם, בניהם, אחיהם ומשרתיהם—וזאת לא נחשבה להם כמַקַּח שחד. פקידי הפריקאזים יבוזו את אוצר המלך ויבוקקוהו מאד". עַוּות הדין וְהַטּוֹת המשפט היו למשל ולשנינה בפי העם, ומלבם הוציאו ספורי הֲתֻלים על אדות העֹשק והנלוז. הספורים האלה יעלו על זכרוננו את הנמצא כתוב במדרש, ובספר הישר על דבר שופטי סדום ועמורה, ועל הדִין שֶׁקָּרָא אשר צוה לאליעזר עבד אברהם לשלם לאיש בליעל— אשר ירה בו אבן ויפצעהו, כאשר ישַׁלם לרופא מֵקיז דם. והנה זה אחד מספורי העם הנודע בשם „משפט שעמיאַקא" („Шемякинъ судъ"),.

איש עני ואביון חִלה את פני שְׁכֵנו העשיר להַשְׁאִיל לו את סוסו לימים מספר, ככלות הימים השיב העני את הסוס חֲסַר זָנָב, ויחזק העשיר בעני ללכת אתו לעמוד למשפט לפני שעמיאַק השופט אשר בעיר הגדולה; ויהי בהיותם בדרך במלון נפל העני בבלי רְאוֹת ובלא צְדִיָּה על ילד רך השוכב בערשו וַיְחַנְּקֵהוּ וימת, וילך גם אבי הילד אתם אל השופט להתלונן על העני מכה הנפש. ויקר מקריהם לעבור דרך גשר נטוי על העמק; מִיִּרְאַת המשפט בקש העני תחבולה להִשָּׁמֵט ולהִפָּלֵט מידי שני רודפיו, ויקפוץ מן הגשר אל תוך העמק, אך האלהים אִנה לו לנפול על עגלה ובנפלו הרג זקן חולה, אשר הוביל אותו בנו העירה בעגלה להתרפאות. אז נלוה גם בן הזקן המומת אל שני המתלוננים הראשונים, ויתפשו את העני והוליכוהו שְׁלָשְׁתָּם לצעוק חמס באזני השופט. ויהי בבואם ובטרם התיצב העני לפני כסא שעמיאַקא, לקח לו אבן וילט אותה במטפחת ויניחה במצנפתו, שעמיאק ערך לפניו שאלות משאלות שונות, אך הוא לא ענהו דבר, כי אם השתחוה פעמים רבות וירזום באצבעו על הצרור הצפון במצנפתו אשר בידו. ויחשוב שעמיאק בלבו כי העני הכין לו מנחה לכפר בה פניו והנה

היא טמונה בתוך המצנפת; על כן הערים לחרוץ משפטו באופן אשר נערו המתאוננים את חצנם ויאותו לתת להעני כסף מכיסם לבל ימלא את דבר המשפט: על העשיר גָזַר שעמיאקא לבלתי קחת את הסוס המושב עד אשר יִצְמח זנבו ויגדל כבראשונה, על בן הזקן פקד לעשות להעני כמעשהו, לקפוץ ולהתנפל עליו ממרום הגשר אל מעמקי העמק ... ככלות דְבַר המשפט צוה שעמיאק להעני להראות מה במצנפת, ויסר העני את המטפחת—והנה היא אבן! ויוסף לאמר: „לו חִיַבת את ראשי והרשעתני במשפט, כי עתה מְחַצתי את ראשך באבן הזאת!" וישמח שעמיאקא על כי השכיל להוציא משפט מְעקל ולהִנָצל מן המות.

תבואות הממשלה והכנסותיה היו המסים ותרומות העם; בימים ההם לא לקחה הממשלה כסף גלגלת קָצוב לאיש ואיש, כי אם נטלה את מתכנת המס על הקהלה, והיא חִלקה בין אנשיה והעריכה אותם איש כפי עשרו ומסת ידו. על קהלת האכרים נטלה מס לפי מספר כברות הארץ אשר חרשו וזרעו, ועל יושבי הערים והחצרים לפי מספר הבתים נושאי מס, כָּרָשום בספרי הפקודים והנכתבים. כמעט על כל דברי המסחר ומלאכת ידים הושם מס; ומלבד המסים הקבועים והתמידים, הרימו מאת העם לעתים מְזֻמנים כסף תרומות לצרכי הממלכה: לפריון שבויי הטאטארים („полоняничныя деньги") או לצרכי מלחמה חדשה. הנכבדות מתרומות העם, היו: תרומת אנשי הצבא, תרומת העגלות למסע צירי הממשלה ופקידיה, תרומת כסף ואנשים לבנות מבצרים ולחזק בדקם, לבנות בתי הממשלה, גשרים ומעברות, וכאלה. אמנם פרעות ואי־סדרים היו בשטת אוצרות המלוכה, ומשא המסים לא היתה עמוסה על כל בני הממלכה בכל מקומות מושבותיהם במדה אחת; כי יש מן העם אשר לא נתנו מאומה, ויש אשר נתנו יותר מִדַי, וכן יושבי מקום אחד לא העלו כל מס, ויושבי המקום השני העלו למכביר; רבים מבני הערים והכפרים הוציאו את נפשם מקהלותיהם והשתעבדו לארונים, או כתבו ידם אל הרובים והקאזאקים לבעבור יִנָקו מן המסים—וקהלות הערים והכפרים האלה נאלצו לשלם מס גם בעד היוצאים. מלבד זאת הנה בגלל המנהג הישן אשר נהגו הנשיאים לתת לבתי הנזירים ולארונים אחדים הנחות שונות ויפטרו את עבדיהם מן המסים, נפלה משא כבדה על יתר העם ותעק להם עד מאד. הוואֶיעוואָדא לא ידע רַחֵם בנגישת המס, וכתב אל המלך: „הנה אנכי נגשתי בעם את המסים מבלי חמלה, אף הכיתי עד מות את הקופצים ידם". לפעמים קרה, כי קבצו את כל כסף המס, ויתנוהו ביין ובשכר עד כלה, ואחרי כן שבו לאסוף ולנגוש את העם שנית.

§ 6 המסחר ויבול הארץ. הנוסעים והתָרים האירופים אשר היו ברוסיא בשנות מאות חמש־העשרה, שש העשרה ושבע העשרה, יתארו לנו את ארץ ממלכת מאָסקווא כמישור גדול ורחב ידים, אשר יערי אַלון ולִבנה יכסו פניו, ולכל ארבע רוחותיו יעברו בו נהרים ונחלי מים הטובים למעבר אניות; אדמתו זעיר שם זעיר שם אדמת חול, אך מרביתה פוריה ותוציא מחיקה שפעת צאצאיה. ותבונות שְׂדֵי הגדֵלים באֵזור הממוצע (умѣренный поясъ). תכונת האויר במלוא רֹחַב ממלכת מאָסקווא שונה מאד; יבמדינות הקרובות אל העיר הבירה

האויר צח, טוב ומַבְרִיא. אמנם הנוסעים האלה התפלאו והשתוממו מאד על ההבדל הרב אשר בין מזג החֹרף ומזג הקיץ, בשַׁנּוֹת הטבע את טעמו ויַהפך מן הקצה אל הקצה: בחֹרף ישתררו קֹר וצנת קרח נורא, וכל פני האדמה מעֻלפים בחֻתלת שלג ולוטים במעטה קִפאון, ולעֻמתו בקיץ, בצאת השמש בגבורתו, תסיר האדמה את שמלת החרף מעליה, השלג והקפאון ימאסו כמו מים, הנהרות אסירי הקרח יתפַּתחו ממסגרותיהם, מימיהם גאה יגאו עד למעלה, ובשטף זרמתם יכסו כל ארץ צָפָתָם; רוח חיים וששון יִשָּׁפך על היערים, על האַחִים ונאות שְׂדֵי תבואות, ועד מהרה יתכסו בירקרק דשא תאוה לעינים—ובימי הקיץ יעֹז החֹם והחֹרב בעָצמו ככל אשר יעֹז הקור בימי החֹרף.

ואלה ראשי צאצאי ארץ מאָסקווא ויבולה: תבואות עבודת האדמה—דגן, חטים, כסמת, שעורים, שבולת שועל וכאלה; תַּרבות דבורים (пчеловод-ство) היתה נפרצה מאד בממלכה רבת היערים הזאת, ותתן ליושביה דבש ורֹנג למכביר. הנהרים שרצו דגים לרֹב, וביתר שאת במימי הוואָלגא וכל פלגיה; בין סבכי היערים העבֻתִּים רמשו רבבות חיות שונות, וציד החיות היה נכבד מאד בבלכלת עם הארץ, כי הוא העניק להם מלא חפנים הון ועשר—על ידי העורות יְקָרֵי הערך אשר מצאו דְבַר שנה בשנה; מיטב העורות הובא מסיביר, מגלילות פערם ופעטשערא. אפס כל צאצאי הארץ ותבואותיה לא נעבדו ולא נשמרו כראוי וכנכון, על כן לא השפיקו כמעט לתת להעם ראשי צרכי החיים. מלאכת עבודת האדמה והמסחר בלחם וּבַבָּר היו בִשְׁפַל המדרגה מאד, ולא יכלו להצליח בגלל מְעוּט יושבי הארץ ובגלל משפט העַבְדוּת (крѣпостное право), אשר השבית את חֹפש האכרים לעבוד את אדמתם ולמכור את יבולה ככל אַוּת נפשם. והנה אף כי לפי עדות הנוסעים היה הלחם בזול בממלכת מאָסקווא, אולם מחירו עלה וירד חליפות. אדוני השדות והכפרים לא דאגו דאגת ימים יוצרו, ועל כן בשנות בצורת היה רעב, והסוחרים העשירים, אשר בשנות הרעב אצרו לרֹב וימלאו אסמיהם שָׂבָע, מצאו חפצם בדבר הרעב והכפן, והעלו את מחיר תבואותיהם על אחת שֶׁבַע. טבור המסחר ואיתן מושבו היה בעיר הבירה, מְלֵאָתִי שוקים וטורי חנויות, ועין העובר פגשה תמיד בחוצותיה סוחרים וחרשים מעמים שונים, מאירופא ומאזיא. גם הממשלה שלחה ידה במסחר, ומרכולת לָרֹב מכרה מאוצרותיה. מאָסקווא היתה פֶּתַח העינים, ופָרָשַׁת מסלות המסחר אל כל העֲבָרִים: על פני הוואָלגא, לארץ ליטא, לנאָווגאָראָד ולים הלבן. לפאת מזרח ממאָסקווא עברה הדרך אל אסטראכַאן; שם ישבו תמיד סוחרי פרס, בוכארא וארמעניא, אשר נתנו בעזבוניהם משי ומטוה צמר גפן, ועוד סחורות שונות. על הדרך ההיא היו ניזשני נאָווגאָראָד וקאזאן המקומות הנכבדים למעמד אניות וארחות סוחרים; מדי שנה בשנה, באביב ובבציר, עברו אניות הממשלה והסוחרים מן העם מניזשני נאָווגאָראָד אסטראכַאנה. אולם הנוסעים יראו ופחדו תמיד מפני האסון והתלאות אשר היו נכונים לצלעם, כי כל חבל הוואָלגא הַשָּׁמֵם היה מעון לשודדים ורֶבֶץ לפריצי אדם, אשר ארבו להעוֹברים, להשתער עליהם בפתע פתאם, לשלול ולעשוק ולשפוך דם—אף כי גדודי שומרים ורֹכבים היו תמיד

עם הנוסעים· מן הוואָלגא עלו הנוסעים אל הקאמא, על הדרך העוברת ארצה סיביר; בדרך ההיא הובלו סיבירה כלי מלחמה וצֵידה בגלל שומרי משמרת הממשלה, וממנה הוציאו עורות יקרים ומפוארים· המקומות הנכבדים למסחר במערב סיביר היו: ווערחאָטוריע וטאָבאָלסק· במחצה השנית למאת שבע העשרה, חדרו ותתרו הסוחרים ופקידי הממשלה מעט מעט בפנים מדינות סיביר, ויתנו מס (ясакъ) על עממיה הקטנים, גם בנו להם מבצרים וצריחים להִשָׂגב בהם· ככה הרחיבו גבולות רוסיא עד גדותי ים המזרח הגדול, הוא ים השוקט, ועד מורד נהר אַמור, ואז התחברה רוסיא אל קיטאיי בדבר מקנה וקנין, ונערטשינסק היה מקום המסחר הראשי בין הממלכות האלה· לפאת מערב ממאָסקווא עברה הדרך הגדולה בין פולין וליטא על יד סמאָלענסק· מפולין הביאו למאָסקווא סוסים אבירים לאֻרות המלך; מדרומית מערבית ממדינות טורציא, באו לפעמים סוחרים יוָנים, וּסְחַר ידיהם עדיי נשים וחליָתָן, סוסים ופרי ארץ הקדם· הסוחרים האלה לא עלו ארצה רוסיא במסלה ישרה דרך הדניעפר, כי מיראת הזאפאָראָזשים נאלצו לנטות ארחות עקלקלות ויעברו דרך נהלות פולין· הערים הנכבדות מאד בגלל מסחרן ברוסיא המערבית היו קיעוו ופוטיוול· העמים הנודדים ברדום רוסיא בידם הוציאו והעלו מאָסקוואה עדרי סוסים למכביר, אשר מַרְבִיתם לקחה הממשלה לחיל צבא הרוכבים· — לפאת צפונית מערבית ממאָסקווא עלתה הדרך לנאָווגאָראָד ופסקאָוו· מסחר נאָווגאָראָד עם ערי ברית האנזא חדל כמעט עוד בימי איוואן השלישי; ובימי וואסילי השלישי נפקדה עיר התהלה הזאת ותתנער מֵעֲפַר שִׁפְלוּתָהּ, אך לא שבה עוד לסחרה ולאתננה, לאיתנה ולכבודה הראשון; ובשגם אחרי אשר מצאו תָּרֵי אנגליא נתיבה אל ים הלבן, אחרי אשר הפליא איוואן הנורא את מכותיה, וּבַאֲבוד לה חֳפי ים הבאלטי ומבואותיו, ירדה מטה מטה, ובימי המהומה והמבוכה נפלה פלאים באין מקימה עוד, בכל זאת במאת שבע העשרה התחשבו עוד נאָווגאָראָד ופסקאָוו לערי המסחר המלאות תשואות ורבות אוצרות, וכנעניהן היו נכבדי ארץ; אליהן נהרו האשכנזים והשוועדים עם מרכֻלתם ועזבוניהם, ומהן נסבו דרכים לארצות הנכר, אל מקום מעמד אניות על יד נארווא ולריגא—הדרך היקרה והנכבדה מאד אל ים הלבן עברה ממאָסקווא וּפָנְּעָה ביאראָסלאוו ובוואָלאָגדא, ועל פני הנהרות סוכֿאָנא, אוסטיוג והרווינא הצפונית, באו הנוסעים עד ארכֿאנגעלסק· משנות המחצה השנית למאת שש העשרה באו הלום דְבַר קַיִץ בקיץ אניות אירופא נושאות טוב ארצות שונות· בתחלה היו זכֻיות המסחר רק בידי האנגלים, אשר יסדו להם בתי אוצרות ואסמי מרכלת בפנים רוסיא, אמנם מעט מעט התחרו בם סוחרי ארצות אחרות: האָללאנדיא, צרפת ואשכנז; ובימי אלעקסעיי לָקחו מהם הזכֻיות לסחור את כל הארץ בלי מכס, והגבילו להם רק את ארכֿאנגעלסק לבדה·

מאירופא המערבית הביאו לרוסיא כְּלֵי מַתֶּכֶת, יריעות בד ומטוה פשתן, יין, דגים מלוחים, נופת צופים (צוקער), נייר, קני רובה וכל כלי נשק, מטבעות זהב וכסף, מגדנות וראשי בשמים, ורבות כאלה· הפקידים שומרי משמרת הגבולות והמכס לקחו בגלל הממשלה ממבחר הסחורות—לצרכי חצר המלכות ולמכור לעם הארץ· מרוסיא הוציאו דבש, דנג, עורות, שומן, בֵּיצֵי דגים

(איקרא), פשתן, ולפעמים גם בר ולחם • סוחרי רוסיא לא נסעו עם מערביהם לארצות הנכר, כי הדבר הזה היה רע בעיני הממשלה לבל ילמדו העם דרכי בני הנכר, וכן היה בעיני סוחרי בני הנכר; ופעם אחת קרה מקרה כי סוחר יאראָסלאווי שָׂם לאמסטרדם פעמיו, והביא אתו עורות יקרים לרֹב, אך הסוחרים שמה נועצו לב יחדו לבלתי קנות מאת הרוסי מאומת כל, ויִלָּחץ לשוב עם סחורתו לארכאנגעלסק, ורק שמה הואילו סוחרי אמשטרדם האלה לקנות ממנו את העורות בכסף מלא; גם הגידו ולא כחדו כי עשו כן לבעבור לא יוסיפו הרוסים לסחור את ארצות רחוקות מבלי המליץ ביניהם מבני הנכר • אכן המסחר עם בני הנכר היה רק חלק קטן ודל מן המסחר הגדול אשר בפנים הממלכה, וגם להחלק הקטן הזה היו מקרים רבים אשר הפריעוהו ועצרו בעדו • בני הנכר הביאו לרוסיא כמעט רק חפָצים יקרים לתענוגות העשירים ובני מרום עם הארץ, אבל ראשי צרכי האדם ומחסורי החיים, הנדרשים יום יום ובלעדם לא יסכון כל גבר, נמצאו לרֹב מאד בסְחַר־תמיד ובפֹעל כַּפֵּי בעלי מלאכות בקרב הארץ, בכל ערי מושב, כי כל עיר ועיר היתה כשוק המסחר לכל הכפרים סביבותיה; ואף כי גם אזרחי הערים והמושבות חרשו חרישם ויפלחו וישַׂדדו אדמתם, בכל זאת היו רֻבָּם מלֻמדי מסחר ויודעי מלאכה; בימים מזֻמנים בשבוע נאספו האכרים העירה והיו מביאים את המַקָּחות וכל שבר למכור מתוצאות הכפרים ויבולם (לחם, עצים, חציר יבש, וכאלה) ותמורתם לקחו כלי בית, בגדים, כלי עבודת האדמה ועוד סחורות שונות • מלבד זאת התכוננו ימי השוק (ירידים) אחת לשנה באחת הערים, אשר אליה נקבצו ובאו סוחרים רבים עם סְחַר ידיהם • ימי השוק נועדו תמיד בימי חגיהם ושבתותיהם, ומקוה הסוחרים היה מסביב להיכלי התפלה אשר בעיר • ביתר שאת נודעו למשגב הירידים בנחלות בתי הנזירים • שמה התקבצו הסוחרים בחשק לבב, יען כי האכרים היושבים על הנחלות האלה עתקו גם גברו חיל יתר הרבה משאר אחיהם בנחלות האדונים, וגם לא שלטה שמה יד שומרי הגבול וגובי המכס, כאשר הסכינו להתערב בשאר המקומות וללחוץ את הסוחרים • בין ימי השוק האלה הכי נכבד שוק מאקאריעוו (Макарьевская ярмарка), אשר משנת (1817) נסב מטעם הממשלה לניזשני־נאָווגאָראָד; כבר במאת שבע העשרה נהגו סוחרי רוסיא להתחבר לַחֲבורות או לשֻׁתָּפוּת (товарищество, компанія) ולכונן יחדו מסחרים גדולים, אשר יכבד על סוחר אחד לבדו לעשותם •

הנוסעים מבני הנכר פה אחד יגידו, כי הרוסים מסֻגלים מאד וגם יש להם כשרון גדול למסחר ולחרשת המעשה, וכלם יתפלאו על חרוצת שכלם, תבונת כפיהם, תחבולותיהם, ועל ידיהם המהירות לעשות מעשים רבים. אכן הנוסעים ההם יעידו כי לבם היה צפון מיושר ומצדק, ויהי להם למנהג לשאול מאת הקונה ארבעתים מִכְּפִי מחיר החפץ, להִשָּׁבע בפיהם שבועי שבועות להבל ולשקר, ולהכין בידיהם מאזני מרמה ואיפת שוא; מנהגי רשע וכסל, אשר יסודתם בחסרון ההשכלה ושחיתות המדות, היו בעוכרי המסחר, כי הזילוהו והשפילו את כבודו • נוסף על זאת הרעו להמסחר גם הדברים האלה: בכל השוקים הגדולים היה סְחַר המלך כשטן להסוחרים, כי לא יכול כל סוחר להרים את ידו ורגלו עד

אם כִּלּוּ שלוחי הממשלה למכור את כִּנְעָתָם—ובידיהם הלא היה מיטב הסחורות ומבחר המרכלת. יש מענפי עץ המסחר אשר היו לאחוזה להממשלה וזר לא יכול לגעת בם: יין־דגנים, עורות יקרות מאד וכאלה; ורק לה לבדה היה המשפט והצדקה להוציא תבואה ולחם חוצה לארץ, ואיש מן העם אשר יזיד להוציא גם הוא, יושם בבית האסירים. יען כי בימים ההם נסתרה עוד חכמת כלכלת המדינה (экономія) מעיני מנהלי הממשלה, ולא השכילו לדעת חקותיה, על כן גדרו דרכי המסחר, שמו לו גבולות המכס לרב, ומכשלה והתחתים. פקידי הערים הרבו לעשוק את הסוחרים ולהציק להם. גם השרים העומדים על משמר הגבולות, אף כי נבחרו מקרב עדת הסוחרים, לא היו נופלים ברשעתם מפקידי הממשלה וילחצו את הסוחרים והכבידו ידם עליהם. החכם פלעטשער, ציר אנגליא בחצר פֿעאָדאָר איוואנאָוויטש, בכתביו על ארות רוסיא, יְסַפֵּר: „כאשר הראה סוחר רוסי את סחורותיו אל הקוגים פנה כה וכה ושָׂם עינו פן יבוא פתאם אחד מפקידי הממשלה לקחת לו ממיטב הסחורות חנם אין כסף". מסלות הדרכים ברוסיא לא הוכנו עוד, וכמוהן כאין. ימי החֹרף היו עת רצון לארחות הסוחרים; ובין יאראָסלאוו ומאָסקווא פגשו לפעמים ארחות עגלות עמוסות עד שכונה מאות במספר. בקיץ הובילו את הסחורות מעיר לעיר על פני הנהרות, ואך כאשר מעטו המים ויזורבו, לא יכלו אניות לַהֲלֹךְ בהם, וגם בעבור חלקות היבשה שבין נהר לנהר נלחצו לפרוק ולטעון על העגלות פעמים רבות, ותעלות לא היו עוד על אדמת רוסיא, מלבד כל אלה הרבו הרע למסחר גדודי השודדים אשר פרצו אז בארץ.—בתי מלאכה וחרשת המעשה היו מעטים בארץ ורק בידי בני הנכר אשר יסדו בתים כאלה; ואף כי נטל עליהם לַלַמֵּד את מלאכתם ואמנותם גם להעובדים הרוסים, בכל זאת התרפו והתעצלו מבלי למלאות אחרי פתגם המלך, ויש מהם אשר לא נתנו את הרוסים לבוא פתחי בתי המלאכה לראות בעבודתם. במאת שבע העשרה היו ברוסיא בתי עבודה ליריעות בד ופשתן (בגלל חצר המלך ולא לעם), לכלי זכוכית, לצקת ברזל ולעשות כלי נשק.

7 § **בני הנכר**. מאז מעולם נתעו הרוסים בשוא לחשוב את בני הנכר *) לטמאי נפש, להתנכר אליהם ולהתרחק מהם; כנסת הדת אסרה על הרוסים להתחתן בם וגם לאכול ולשתות מכליהם. המון העם האמינו כי על כל איש וחפץ הבאים מארצות הנכר שורה עליהם רוח הטֻמאה; וכראות העם את מלאכי מלכי חוץ לארץ בנסעם מאָסקוואה, שמו את התָו על פניהם, ויברחו להחבא בבתיהם לבל תדבק בם הרוח הרעה **). בני פסקאָוו שלחו לשאול שאלה מאת המיטראָפאָליט:

*) כבר הגדנו כי כל בני הנכר למיניהם נקראו אז בשם ניעמצי, ורק לפעמים הוסיפו: ניעמעץ צרפתי, ניעמעץ אנגלי, וכדומה.

**) יען כי ממלכת מאסקווא שכנה לה לבדד ותקח דברים תמיד עם האזיאטים, על כן גם על עיניה עם מלכי אירופא קבעה חותם אזיאטי, ובעין חשד הביטה על צירי מלכי חוץ לארץ; ובשגם מן העת אשר נגלה לאיוואן הנורא כי ציר ליטא עם אחדים מאצילי מאסקווא יחדו חשבו עמל ואון, נהיתה רוח רעה בהדיפלאמאטיא הרוסית עם מלכי הנכר; ציריהם היו בעיניה כאנשים מרגלים אשר באו לחפור את הארץ ולראות ערותה, ורק רע מחשבותיהם כל היום, ובכן שמה עליהם משמר: אסרה על כל איש רוסי לשוחח עמהם, והאנשים אשר קרבו אל פתחי משכנותיהם

„האם מֻתָּר לאכול לחם ופרי העץ ולשתות יין המובאים מארץ הניעמצים?" המיט־ראָפאָליט התיר להם רק בתנאי מפרש: אם יטהר כהן פראווָאסלאַווי את האֹכֶל והמשקה בתפלתו. גם הטאבאק, אשר בני הנכר העלו את עשנו, היה בעיני הרוסים כעשב טמא ומקֻלל בקללה המשֻׁלשת („преклятое зелье"); העם רדפו באף ובחֵמה את כל הנועז להעלות קְטָרְתּוֹ, וגם ימים רבים היתה מצות הממשלה חזקה לעשות בחֵמה את המְקַטְּרִים ולהסיר את אַפָּם במאכלת, אף אסרה אִסָּר על העם לבל ילבשו כבגדי בני הנכר ולבל ייטיבו שער ראשם כמוהם.—הן אמנם מימי איוואן השלישי קראה הממשלה כפעם בפעם מארצות הנכר, חכמים, רופאים ויודעי מלאכה, אך גורל האורחים האלה לא היה נעים להם: חכמי הרפואה נשאו כלמה ובוז; הכהנים חשבו לעון להתרפאות על ידי איש אשר לא ישמור את תורת הפראוואָסלאוויע, ואת האיש אשר דרש ברופאים עִברים החרימו מקהל הכנסיה. כִּרְפוֹא הרופא את בת המלך, נאלץ למצוא פשר דְּבַר המחלה מספורי נערותיה העומדות לפניה, ורק על פיהן נתן רְפאות תעלה והתאמץ לגהות מזור, אך הוא לא יכול לראות בעיניו את פני החולה. בחצר איוואן השלישי היה רופא ושמו אנטאָן, נכבד ומוצא חן בעיני הנשיא הגדול הזה, ורק על אשר לא מצאה ידו לרפאות את אחד מנשיאי הטאטארים מחליו, הובל לטבח; וגם להרופא לעאָן, איש יהודי אשר דִּבֵּר כי אם לא יקים את בן איוואן מערש דוי, יתן את ראשו להרג, עשו כאשר פצו שפתיו, והגירוהו על ידי חרב במות יורש העצר. על כן חרדו בני הנכר לשֵׁמע כל הרעות אשר הרוסים עושים לאחיהם, ויגורו מִבּוֹא ארצה רוסיא. גם אריסטאָטעל (פִיאראָוועגטי) אשר בנה במאָסקווא את היכל התפלה הנשגב אוספענסקי, בראותו אחרית לעאָן ואנטאָן הרופאים, ירא פן תהי מרה אחריתו והפצר הפציר בממשלה לתתו לשוב לאיטאליא ארץ מולדתו, אך בִּדְבַר הנשיא הגדול תפשוהו, לקחו ממנו את כל רכושו וישימו עליו משמר. אפס שנאַת הרוסים לבני הנכר היתה רק מקנאת הדת, וזה האות כי בבוא הנכרים בברית הפראוואָסלאוויע נשאו משנה חן וחסד בעיני הרוסים, ויתחתנו בהם באהבה ובחפץ לבב. הצֹרֶך לְלַמֵּד את צְבָא החיל תכסיסי מלחמה ומשטרי אירופא, הועיל מאד להתוַדעות הרוסים אל בני הנכר. באָרים ואלעקסעיי אמרו כבר לקחת להם חֲתָנים מזרע מלכי הנכר (דאניא), וגם רבים מן הרוסים אשר לרגלי מלאכות הממשלה היו בארצות הנכר, אהבו לחַקות את מעשי יושביהן; וככל אשר נקרב אל קצה מאת שבע העשרה כן נפגוש בעם אוהבי בני הנכר והולכים בדרכיהם. מלבד השרים אשר הזכרנו למעלה (מ"ב) היה במאָסקווא גם שאר בשר המלך, הבאָיאַרין ניקיטא ראָמאנאָוו, רצוי נפש יושבי עיר הבירה ואהובם; הוא היה מגן ומחסה לבני הנכר אשר בעיר וידבק במנהגיהם ובמנגינותיהם בכלי שיר, גם עשה לו בגדי אשכנזים וילבשם בלכתו לצוד ציד, מבלי שום לב להפאטריארך,

נתפשו והובאו אל בית האסורים. הפקיד הרוסי אשר העמידה הממשלה על יד הציר הנכרי צווה לספר באזניו על דבר גבורות רוסיא, תקפה וערכה הגדול, עשרה ושלום בניה; ואם ישאלהו הציר על אדות איזה ענין אשר לא לכבוד לרוסיא ועל חסרונותיה, עליו להתעלם ולהגיד כי לא ידע מאומה. כאשר עברו הצירים בחוצות קריה, העיזו השוטרים מן העם המונים המונים מלבשים בגדי כבוד ויקר, לבעבור יראו הצירים ויאמינו כי רבבות עם בעלי הון ועשר ימלאו את רוסיא.

אשר גער בו בראשונה, ואחרי כן בראותו כי ידבר על אזן לא שומעת, הצליח למצוא חרש את בגדי החמודות ולשרפם באש • אפס גם אלעקסעיי מיכאילאָוויטש בכל אהבתו לבני הנכר שמר להם בלבם שנאה ובוז, כאשר יעיד המקרה הזה: אחד האפרתים היה בפולין בימי המלחמה וראה שמה את הליכות הממשלה וייטבו בעיניו מאד, ובשובו לביתו הֵעִיר את לב בנו על דבר הפרעות ואי־הסדרים אשר בממלכת מאָסקווא, ויגד לו כי שאר הארצות עולות בטובן ובמערכותיהן יתר הרבה על רוסיא, גם לקח לו מורים מן הפולאנים הנבונים אשר היו בשביה • כל אלה פעלו פְעֻלה עזה על לב הנער הרך, ועוררוהו לברוח ממאָסקווא ולעזוב את ארצו ואת מולדתו, וינס דאנציגה, ומשם בא אל אימפעראטאָר גערמאניא, אחרי כן הלך צרפתה • רעדה ופחד אחזו את אביו ויהי כגבר נואש, גם אלעקסעיי המלך נבעת מאד לשמוע את הדבר הזה, ויצו על האפרתי לדאוג לבנו הסורר, להזיל מכיסו גם עשרת אלפים כסף להשיב את נִדְחו ולהביאו לרוסיא, או יבקש תחבולות להורידו שם דומה, יען כי מָעל בשליחותו ויקח אתו מפקודות הממשלה אשר נִתנו על ידו, ובן מות הוא" • אמנם האפרתי התעלם מלעשות כדבר המלך, ויען ויאמר לו: גם בִּלְעָדַי ישיג משפט אלהים את בנו באשר הוא שם וִיכָּרֵת מארץ החיים •

§ 8 **מאסקווא העיר בימי קדם** • כרומא וכקאָנסטאנטינאָפאָל הערים העתיקות וההֲלולות, כן גם מאָסקווא נבנתה על שבע גבעות רמות ונשאות • בימי קדם היו פני העיר הֲדוּרים ועקלקלים ומלאים מַעֲקַשים יתר הרבה מאשר בימינו, וַתֵּחָלֵק לחמשה חלקים, הלא המה: קרעמל (Кремль), קיטאי־גאָראָד (Китай-городъ), ביעלאי־גאָראָד (Бѣлый-городъ), זעמליאַנאָי־גאָראָד (Земляной-городъ, הפרוָרים ובתי הנזירים (Слободы и монастыри) • I על אחת משבע הגבעות נבנה העֹפֶל, הוא הקרעמל—בנין עצים וגדר אלונים סביבו • דמיטריי הַדֹּנִי הקיף אותו ראשונה בחומת אבני גזית, ויעש לה שערי ברזל (1376) • בימי איוואן השלישי עשו חכמי חרשים מאיטאליא סביבות הקרעמל חומה חדשה תחת הנושנה, עם מגדלי עֹז ופיות פתוחות בקירותיה לירות למרחוק באבני קלע וכדורי מות, ומתחת לקרקע החומה הכינו תהלוכות נסתרות; בין שְׁנֵי הקירות והמגדלים מלמעלה הֻצבו כלי תותח וחִשְׁבוֹנות; על פסגת המגדלים היו תלואים פעמונים לצלצל ביום מהומה או בצאת אש לוהט, ועל עָבֵי גבי הקירות עברו הכהנים והמון חוגג בקול רנה ותפלה בימי מועדיהם • הקרעמל קדוש ונערץ הוא בעיני הרוסים: בו ישב המלך ואַבִּיר הכהנים, בו כוננו ראשי בתי המשפט ובתי הפקודות לנהל את כל הארץ, בו יתנוססו שני ההיכלים הנודעים לשם ולתהלה לכל הרוסים: היכל ארכאנגעלסקי (שר צבא המלאכים) עם קברות המלכים *) והיכל אוספענסקי עם קברות הכהנים הגדולים; ההיכל השני הזה נעלה בקומתו וברחבו על כל ההיכלים בימים ההם, בו היה מגדל הפעמונים „איוואן הגדול" ועל ידו מגדל לבדו

---

*) בימים קדמונים נהגו הרוסים, כי כל איש מצוק ומר נפש הניח ספרי תלונה ומכתבי בקשה על ארונות המלכים המתים אשר במעלה קברות ההיכל הזה, שמה נשארו מונחים בלי מגע כף איש, עד אשר בא המלך ויקחם •

עם מלך הפעמונים, משקלו שנים עשר אלף ככר (פוד), ורק עשרים וארבעה אנשים יחד עצרו כח לטלטלו ולצלצל בו—בימי חגים גדולים ובבוא מלאכי חוץ לארץ בשערי העיר; בו נמצא „מלך כלי התותח" אשר רֹחב פיו הפתוח כאמתים אמה, והריק מקרבו כדורים גדולים מאד, מאה ועשרים ככר משקל כל אחד ואחד; ועוד בנינים נפלאים וטירות מפוארות מלאות שכיות חמדה וסגֻלות מלכים ורוזני ארץ. בתוך הקרעמל השתרע כר נרחב „איוואנאָווסקאיא" (Ивановская площадь), אשר שמה הודיעו וקראו באזני כל העם את פקודות המלך החדשות. ברחוב ההוא היה אהל מועד, ושמה נכתבו ספרי המקנה והגלוי ושטרי אֲמָנה למיניהם, על כן נועדו אליו המונים המונים סופרים, שוטרים ואנשי הבינים (סרסורים). — II) לפאת מזרח מהקרעמל יחל חלק העיר קיטאי־גאָראָד, אשר נבנה על פי השלטת העלענא, ולדעת יודעי העתים קְרָאָתוּ כן על שם עיר מולדתה (Kitaigrod) בפלך פאָדאָליא, ובגלל הלבֵנים האדומות כששר אשר בקירותיו נקרא גם בשם „העיר הארומה" (Красный-городъ), אך סאָפיא צִוְּתָה לשוד אותן בסיד לבן. בחלק הזה היה טבור המסחר ומקנה וקנין, ושוָקים מרֻוָחים ורבים מאד, יען כי לכל מין סחורה היה טור חנֻיות לבד. מראשית מאת שבע העשרה היה ביניהם גם טור חנֻיות למוכרי ספרים מן הכהנים, ושם היה גם בית הדפוס. על פי עדות סופר נכרי אחד אשר ראה את מאָסקווא בימים ההם, היו בה אז ארבעים אלף חנֻיות־אבן מלבד חניות־עץ. בתוך חומות קיטאי־גאָראָד היה הרחוב הארום (Красная площадь) ושם היה גפי מרומי קרת—מקום רם ונשא הנקוב בשם („Лобное мѣсто"). אל המקום הזה עָלוּ המלכים להגיד את חפצם גלוי לכל העם וליעד יורש עצר; שמה ברכו ראשי הכהנים את העם ביום הַחִלָּם לכַהן, ושמה נשאו את ידיהם לברך את המלכים בצאתם למלחמה על אויביהם ולהתפלל בעדם. לפני מעלות מרומי הקרת עשו שפטים והרג בפושעים וחוטאים, ואת גויותיהם תקעו על נס לראוה בהן. קיטאי־גאָראָד הָמָה מֻרבבות עם מן הבקר עד הערב כהמות ים לגליו, כי שמה היה מקוה הסוחרים אשר נקבצו לקנות ולמכור, ולספר את כל החדשות הנשמעות בארץ; בו התנשאו בתי האצילים והסוחרים, גם היכלי תפלה נעלים ונשגבים. בשנת (1670) העבירו הלום מן הקרעמל את בתי המשפט והפקודות. — III) לפאת מערב וצפונית מזרחית מן הקרעמל וקיטאי־גאָראָד השתרע חלק העיר הנקרא ביעלאי־גאָראָד. בימי פעאָדאָר איוואנאָוויטש (1586) הקיפו סביב איש רוסי, חכם בחכמת הבנין וחָרש־אבן, בחומת אבנים עבה מאד עם שנים עשר מגדלים ושנים עשר שערים, ועל שם מראה חומותיה הלבָנות נקראה „העיר הלבָנה", ונקראת גם כן בשם „מלך הערים" (Царь-городъ). בה אִוּוּ למושב להם רבים מן הנשיאים והבאָיארים, בארמונות גדולים וחצֵרות רחבות ידים, וביניהם התנוסס וייף בהדרו ארמון מרום ונשגב כתבנית בניני איטאליא אשר בנה איוואן הרביעי. חלק העיר ההיא היה רב ביושבים משאר חלקיה, כי בו ישבו גם רבים מן הסוחרים העשירים, בעלי מלאכות עם פרי מלאכתם ועבודתם, וגם בתי חרשת המעשה לצקת כלי תותח ופעמונים. חומותיה עוד אינן בימינו. כי במצות יעקאטערינא השניה נהרסו עד היסוד. —IV) מהלאה לגבולות

„עיר הלבֵנה" היה החלק הרביעי הנקרא „עיר העפר" (Земляной-городъ) סביבותיו היו כתלי עצים עם מגדלים ושערים אשר נבנו בימי פֿעאָדאָר איוואנאָוויטש (1591) להיות למאָסקווא לסתרה מפני הטאטארים אשר כוננו להתנפל עליה ולהשחיתה · החלק הזה נקרא גם בשם („Скородомъ") על אשר נבנה חיש בזמן מצער (שנתים ימים) · בימי המהומה היו קירותיו למאכֹלת אש, ותחתיהן צוה מיכאל פֿעדאָראָוויטש (1638) לשפוך סוללת עפר (валъ), ועל שם הסוללה הגבוהה הזאת נקרא גם חלק העיר הזה בשמו הנזכר בתחלה · אך מעט מן האצילים ישבו בו, ומרבית יושביו היו מבני דלת העם · שמה מכרו עצים לצרכי העיר, גם בתי עץ היו נבונים תמיד למכירה · — V) מעבר לגבולות מאָסקווא היו פַּרְוָרִים ומגרשים רבים · לכל מין בעלי מלאכות וסוחרים היה פַּרְוָר לבד: לבעלי עגלות לבד, לאופים לבד, ליוצרי חרס לבד, לחרשי כסף וזהב לבד, למוכרי בשר לבד, ורבים כאלה · מעבר לנהר מאָסקווא היה פַּרְוָר הרובים, ופַּרְוַר האשכנזים אשר נוסד בימי איוואן הנורא, ויהי מעון לבני הנכר מכל עם ולשון אשר היה להם דבר במאָסקווא · אחרי ימי המהומה והמבוכה נאחזו האשכנזים בכל חלקי העיר והתגוררו בה, גם בנו להם בית תפלה בתוך העיר, אך הכהנים האיצו באלעקסעיי לגרשם לגור בפַּרְוָרָם לבדם—לבל ילמדו יושבי העיר את דרכי אמונתם · בימי סאָפֿיא נבנה גשר האבנים על נהר מאָסקווא · מלבד הפרורים, חצרות שרים היכלי כבוד ובירניות אשר היו מחוץ למאָסקווא נפוצות כה וכה, היו עוד בסביביה גם בתי הנזירים מוקפים חומות גבוהות, עם מגדלים וכלי תותח ועם חרוצים עמוקים מסביב · יש מבתי הנזירים אשר היו כערים נושבות, לא יחסר כל בהן, והעם היושבים על ידיהן, לרב מאד ·

על מרחבי מאָסקווא וגדלה, השתומםו והתפלאו הנוסעים · לפי דברי הנוסע הערבערשטיין כבר היו בה במאת שש העשרה, ארבעים ואחד אלף ושש מאות בתים · במאת שבע העשרה הגידו על אֹרותה, כי תגדל יותר מפאריז וליסאבאָן, ולפי עדות סטרויס היו בה תשעים וחמשת אלפים בתים · וכאלף ושבע מאות היכלי תפלה—ועל פי רייגענפֿעלס היו ההיכלות אלפים במספר, ועד היום נשארה בפי העם הגדה על דבר ההיכלות „ארבעים פעם ארבעים" (1600) · קו־הסובב את העיר היה רב מאד, והסופר מאירבער יעיד כי בשנת (1661) היה היקפה עם הפרורים שלשים ושמונה פרסה · אפס מסבות התבערות הגדולות והִתְנַפֵּל האויבים פעמים רבות השתנו מעת לעת גבולות העיר ומספר יושביה · והנה אף כי מרחוק היתה מאָסקווא יפת תאר וחמדת עינים, כי המגדלים בשיא חסן תלפיותיהם, כִּפּות ההיכלים הרבות המצֻפות זהב וכל הארמונות על הגבעות הרמות—כל אלה כללו את הדרה ויפעתה מחוצה לה, אך בקרבה לא היתה עיר חמודה ולוקחת נפשות, יען כי גם בהקרעמל וקיטאי־גאָראָד היו חצות צרות ומעֻקלות, ותארן מֻשחת מפני בתי החֹמר והסֻכות אשר נראו מבינות להיכלים והארמונות, וגם על פני החוצות הגדולות והכבֻדות, עמדו בתי פחמים צורפי ברזל, וסוחרים קטנים עם תבות וארגזים · בפַּרורי העיר וגם במרבית החוצות היה רפש ועבטיט, בוץ ויון מצולה, אשר לא יכלו לעבור ברגל, וכן היו כל החוצות אשר רֻצפו

בקרשי עץ מלאות בצה ודמן • הרפש והעבטיט עצור עצרו פעמים רבות את הכהנים מלעבור בסך בחוצות קריה והעבירו המועד ; ואף כי הרימו מאת העם מס הרצפה ("мостовщина") ויהי פריקאז* לבד לשום עין על מרצפת העיר, בכל זאת לא רֻצפו בכרותות עץ רק החוצות הקרובות מאד אל היכל המלך ; ורק בימי פעטר הגדול החלו לרצוף את החוצות באבני השדה • לארך החוצות, בפנותיהן ועל הגשרים עמדו תמיד עניים נושאים קול רנה ותפלה ושואלים נדבות, וגם המון כהנים יצאו נצבים בפתח העינים נכונים להִמָצא לדורשיהם—ללכת לעבוד ולהתפלל ; ולפעמים עברו עליהם שבועות וחדשים בטרם נקרא להם להִקָרא אל אחד הבתים, אל „רחוב הארום" ואל גפי מרומי קרת הוציאו את האסורים בכבלי ברזל ועטופים בבלויי סחבות, ויבקשו להם נדבות מאת העוברים, וכן הוציאו הלום גם את הכלואים אשר פניהם היו מכֻסים במסוה ורק עיניהם הביטו מן החורים • האנשים האלה היו המלשינים ("Языки") אשר שמו עלילות דברים למיודעיהם ולנכרים, ורק בקראם „אֹמֶר וּפֹעַל!" • לֻקח כחתף האיש אשר רמזו עליו אל חֲדַר המַעֲנִים • ועל כן כמעט נראו המלשינים האלה על פני חוץ, ברחו העם מפניהם כאשר ינוס איש מפני הארי, להסתתר בסתר אהליהם •—כחצות היום נָמוּ כל יושבי עיר מאָסקווא את שְׁנת הצהרים, אחר אכלם את משתה־ הצהרים ; בעת ההיא סגרו גם הסוחרים את חנֻיותיהם על מסגר וישכבו לישן, והמון החשֻׁבים שכבו בראש כל חוצות קריה, ושנתם ערבה עליהם באין מפריע ; כי התרדמה השליכה הם על פני מאָסקווא כֻלה, ואין מקיץ ומעורר • פקודת שוטרים שומרי העיר (פאָליציא) כמערכותיה בימינו, לא היה במאָסקווא • אמנם במאת שש העשרה כבר היו בחצות קריה בתי משמרות, והשומרים לא נתנו לאיש לעבור בלי עששית • בכל זאת היו חיי העובר במאָסקווא בלילה תלויים לו מנגד : גזל, עשק ושפך דמי אדם היו בה תמיד, והעם הסכן הסכינו אתם • בחוצות לא הופיעה נְהָרָה, ותהי הנקל להעושקים והמרצחים לפלס בנשף חמס ידיהם ולהתנפל על המאחרים לצאת ; וביתר שאת בימי חגיהם התהלכו הגנבים והשודדים בעיר המונים המונים חמושים בכלי נשק ; וגם בהיות אנשים עִתים ומזֻמנים לכַבות את התבערות ("огнёвщики") רבו כמו רבו השרפות, אשר לפעמים אכלו את מרבית עיר הבירה או חלק גדול ממנה, וכן הרבו השרפות לבַלַע ולהשחית בכל ארץ רוסיא בימים קדמונים • כמעט בכל המקומות היתה התחבולה האחת להשקיע את האש, רק בהרוס ובנתוץ את הבתים אשר התלקחה בהם, אך במאָסקווא היו כלי מְכַבִּים עשויים בחכמה ; ובימי אלעקסעיי חֻיבו כל בעלי הבתים לבוא אל מקום השרפה עם כלי מכַבים ידועים ; במאת שבע העשרה סבבו גם הבאָיארים והסופרים בעיר וישימו את עיניהם כי יכבו את האש בתנור וכירים אחרי הִבָּשל האכל • ולפעמים בימי הקיץ יצאה הפקודה לבל ישיקו את התנורים ובתי הרחצה, כי אם יצאו העם לבשל מאכליהם מחוץ לעיר הרחק מן הבתים בתנורים אשר הוכנו שמה • בשנת (1682) יצא צו לבנות במאָסקווא רק בתי חומה, ואשר לא תשיג ידו יקיף את ביתו בגדר אבנים • בימי אלעקסעיי העמידה הממשלה שוטרים מלֻבָּשים בגדים אדומים־ירוקים ואות אחד עליהם, כפי השם הנקרא עליהם למשמרותיהם,

*) בית מושב בעלי הפקודות

והם פקחו עיניהם על סדרי העיר ויושביה; ויש אשר מִלאו הרובים את משלחת השוטרים והפקודים: התחפשו בבגדי העם ושוטטו בחוצות ובשוקים להכות באגרוף את האנשים המחרפים זה את זה בדברי בוז וגדופים עד למאד; וענינים נבדלים ומיוחדים נתנו בידי ראשי פקידי חלקי העיר (הפריסטאוויים) לעשותם •

פרק מט כנסת הדת וכהניה; חכמת סופרים במאת שבע העשרה •

§ 1 **הכהנים, הנזירים ואדמותיהם** • מערכת הכהנים למדרגותיהם (יערארכיא) היתה בממלכת מאָסקווא ככל אשר היתה לפָנים בתקופת ימי מחלקות הארץ • כל הממלכה נחלקה למחוזות (עפארכיא), ועל כל מחוז הָפְקַד כהן גדול (ארכירעי, עפיסקאָפּ) • מרבית רבי הכהנים יעד המלך כרצונו, ופעמים רבות ישבו בסוד בית המועצה עם הבאָיארים; להם היה המשפט והצדקה לְהַפיל תחִנָתם לפני המלך ולבקש רחמים בעד הנאשמים והמתחרמים, והוא נעתר להם להשיב מחרון אפו, להראות להנשפטים חסדו ולתת יִשְׁעו (Печалованіе) • פֹּעלת הכהנים על הממשלה עָצְמָה וגָבְרָה יתר הרבה, כאשר נוסדה בַּממלכה מִשְׂרַת פאַטריארך • בהיכל הפאטריארך היו כל סגֻלות מלכים, כבוד שליטים ותפארת והוד, ולשָׂרת אותו עמדו לפניו באָיארים, שרי הגליל ועוד פקידים רבים ונכבדים • עשרת אלפים בתי אכרים היו להפאטריארך עבדים נושאי מס, ולו היה גם פריקאז* לבד, אשר בו יצאו ובאו כל עניני הכנסיה, מִשְׂרַת הפאטריארך היתה רוֹמֵמָה ונעלָה מאד בעיני כל העם, עד כי בימי חג הערָבָה (Вербное Воскресеніе) בהציג הכהנים לפני הקהל את בוא משיחם בחוצות ירושלים, נהג המלך ברסן את החמור אשר רכב עליו הפאטריארך מרחוב העיר עד שערי היכל אוספענסקי; אפס הפאט־ריארכים לא התנשאו על המלכים, גם לא נועזו לשַׁווֹת את תֹר מעלתם למעלת המלך • מלבד פילארעט אשר מהיותו אבי המלך (מיכאל) וַיְנַהֵל את הממשלה אתו יחדו, כֻּבַּד בשם „המלך הגדול"; גם ניקאָן, אשר אלעקסעיי אוהבו נתן בידו את שרביט הממשלה מדי הלך למסעיו, התכבד בשם הכבוד הזה; אך בחזקתו גבה לבו בדרכי המדינה, וכעצמו נשברה קרן גאוֹנו ושאתו • כל מחוז ומחוז נחלק לגלילות או לעשיריות (округи, десятины) • בכל גליל ישב כהן אשר הלך וסבב תמיד את הגליל לאסוף את תרומות העפיסקאָפּ, ולעשות דין ומשפט בקרב הכהנים ואכריהם; אמנם בידו היו רק משפטי־כסף, וכל משפטי־דמים היו בידי פקידי הממשלה ושופטיה • הכהנים הגדולים העמִידו את הכהנים הקטנים על משמרותיהם, או הערה בחרה בם מן יודעי ספר מקרב מצבים שונים • המאָ־נאכים, הלא הם הכהנים הנזירים, נהיו ברוסיא לעם גדול עצום ורב, וערכם היה גדול בעניני הממלכה • הנזירים האלה בחרו לכונן שִׁבְתָּם בירכתי הארץ במקומות בודדים ושוממים, והרחיבו את מלאכת עבודת האדמה בערבות תהו וביערים סבוכים • הזכיות השונות אשר נִתנו לעבדי הכהנים משכו אחריהן רבים מן האכרים לבוא לְהֵאָחז בחשק לבב על אדמות בתי הנזירים; הם סִקלו את הקרקע חטבו את העצים, ויהפכו חלקות ציה לשדי תבואות • בתי הנזירים הגדולים היו

*) עי' בהערה צד 102 .

כערי מבצר, ובעת רעה היו להממשלה עזר לא מעט, וכן הפליאו לתמוך בידיה בימי המהומה והמבוכה · בתי הנזירים האלה לא סרו למשמעת העפיסקאָפּ כי אם להפאטריארך לבדו · מסבת הנדבות הרבות אשר הרימו העם מאז מעולם לבתי הנזירים, לזכרון נשמותיהם לעולם, היו להכהנים לנחלה אדמות רבות ורחבות עם יושביהן ועובדיהן; והדבר הזה הֵרַע להממשלה רעה גדולה, כי נִפקד מאתה שדות רבים, אשר היו דרושים לה לחלקם בין שרי החיל חלף עבודתם, וגם מעטו הכנסותיה, יען כי אברי הכהנים לא נתנו מכס ומס להממשלה · מלבד זאת הנה אלופי בתי הנזירים התעשקו כל הימים בעניני כלכלת האדמות והעבדים, ולא יכלו לעשוק בדברי תורתם ולהשגיח על עניני הכנסיה והדת, ככל אשר נטל עליהם · בגלל ההון והעשר הרב אשר היו בבתי הנזירים, נהרו אליהם רבים מאוהבי הבטלה ואוכלי לחם עצלות, ויכתבו ידם אליהם, והאורחים האלה היו נסבה לשחיתות מדות הנזירים וחִלּוּל טהרת קדושתם · והנה כבר ראינו כי עוד בימי יאָהאן השלישי באספת הכהנים (שנת 1504) שאל הנזיר הנודע לתהלה ניל סאָרסקי את השאלה: „האם נכון הוא כי ישלטו הנזירים בכפרים ובאכרים, אחרי אשר נדרו נדר וגמרו אֹמֶר לְהִנָּזֵר מעניני העולם ולחַיּוֹת נפשם מעמל כפיהם?" · אבל רבים מן העפיסקאָפּים עמדו לימין הנזירים ואשרו וקימו את זכיות בתי הנזירים כבראשונה · בימי וואסילי השלישי העמיקו שנית לשאול את השאלה הזאת, ושני כהנים נזירים, קאָסאָי ומאקסים־גרעק, הואיל להרחיב את דברי ניל סאָרסקי, ובקשת סופרים יצאו חלוצים להלחם על הנזירים הנצמדים לחמדות החושים ולתענוגות בני אדם, וְיִתעצלו מלעשות כל עבודה וסובאים יין עד לשכרה, ועוד חסרונות רבים כאלה · איוואן הנורא הרהיב עֹז בנפשו העֵזָה להגביל כח הכהנים וִיכָלְתָּם: באספת בעלי מאת החקים („Стоглавый соборъ") הוציאו חֹק, כי יחדלו אלופי בתי הנזירים מלקנות להם נחלות שדה ובית בלי רשיון המלך; ועל פי האספות שהיו אחרי כן אָסַר על העם אִסָּר לבל יוסיפו להקדיש את נחלותיהם לבתי הנזירים לזכרון עולם ·

§ 2 **השכלת הכהנים ושרידי עבודת אלילים** · השכלת הכהנים בממלכת מאָסקווא היתה מֻעטה ודלה, רק אנשי מצער מכהני הגלילות היו יודעי ספר, וגם הם דאגו יותר למִחְיַת ביתם מאשר להורות את עדתם דרכי ישר ומדות טובות · לא אחת ולא שתים קמו מקרב עדת הכהנים אנשי בינה והשכל ושננו לשונם על דבר מְעוּתוֹת הכהנים וחסרונותיהם, ולפני קהל האספות ערכו עצותיהם הנאמנות לתקן מדות הכהנים ולהגדיל השכלתם; אך התקונים התנהלו בכבדות מאד · בין כה וכה סרו העם מדרכי הדת הנוצרית אשר זרו להם, וַיִּזְנוּ אחרי אמוני הבל ורעות רוח אשר הורישו להם ימי עבודת האלילים והגלולים, וַיִּתְעוּ להאמין בכְשׁוּפים, נְחוּשִׁים, השבעות וקמיעות, ועוד דברי טפל ותפל כאלה · במקומות רבות השתמרו עוד במשמרת חזקה ובקדושה רבה חגי ימי עבודת האלילים וקרבנותיהם · ספר אחד אשר שלח מאקארי הארכיפיסקאָפּ מנאָווגאָראָד (בשנת 1534) אל כהני אחד הגלילות, יהיה לעד נאמן עד כמה גדלה עוד עבודת האלילים בקרב המון העם, וביתר שאת במקומות אשר רֻבי יושביהם היו ממשפחות

הפינים · בספר הזה כתוב לאמר : „הַגֵּד הִגַּד לי כי נוצרים רבים בגלילותיכם נזורו אחור מאמונת אומן , לא ילכו לבקר את היכלי התפלה , לא יבואו להתודות על פשעיהם באזני הכהנים , כי אם יתפללו אל העצים ואל האבנים , לא ישמרו את הצומות , יבחרו בתועבה ויזבחו כעם קרבנותיהם לשדים הטמאים , ויקראו לקוסמים אשר מבני הטשודים (הפינים) לערוך בעדם רנה ותפלה · כי יִוָּלד להם בן או בת ישלחו אל הקוסם לקרוא שם לילד היולד ככל העולה על רוחם , את המתים לא יובילו להִקָּבר בקִברות הנוצרים שֶׁעַל יד היכלי התפלה , כי אם יטמנוהו באחת הגבעות במעמד הקוסמים ההם ; וכאשר יזכירו את נשמות המתים יזבחו מתעיהם אלה זְבָחִים להרוחות הרעות · לתקופת שלש עשרה שנה התאונן גם העפיסקאָפ פעאָדאָסי , ממלא מקום מאקארי , על עצם הרעות והפרעות האלה · באספת בעלי מאת החקים (שנת 1551) נדברו הנאספים על דבר השערוריות אשר בקרב המון העם : פעמים אחדות בשנה , בימי החגים הגדולים יתקבצו האנשים על הנשים אל בתי־הקברות, ישלחו מפניהם רסן המוסר ויתהוללו במשחקים ובשעשועים שונים , או ירימו קול בכי תמרורים ויילילו כתנים במדבר , וגם יעשו שמה דברי עבודת האלילים ומנהגיה המוזרים · נביאי שקר וחוזי שוא , גברים ונשים , התהלכו בכפרים ערומים ויחפים , ראשם מגֻלה ושערותיהם פרועות , התעַוְּתוּ , התפַּתְּלו ותופפו באגרוף על לבביהם , ויספרו לתועי לב הסובבים אותם , כי קדושיהם נגלו להם במחזה או בחלום הלילה והגידו להם את האותיות לאחור , ואת כל אשר בשמי השמים ובתחתיות ארץ ; ועל העם פקדו לבל יעשו מלאכה ביום הרביעי וביום הששי בשבוע , וכאלה דברי הבל ואפע אשר בדאו מלבם המהבילים והמתעתעים האלה״ · מרבית שבטי הפינים בצפון רוסיא ובמזרחה התהללו עוד באליליהם ובשקוציהם גם במאות שש העשרה ושבע העשרה , והטאטארים נשארו אמונים להאִסְלַאם , הוא תורת מחמד נביאם · אכן מטיפים ומבַשְּׂרִים רבים מן הכהנים הרוסים הגרו בעֹז מתניהם ונָפוצו בין שבטי הפינים , ובדי עמל ויגיעה הצליחו לנטוע בקרבם את הדת הנוצרית *), ובכבוש רוסיא מעט מעט את מדינות סיביר החלו גם שם לקרוא בשם משיח הנוצרים ולשמור תורותיו וחקותיו · בקרב הארץ פנימה פרצו הראסקאָלניקים , ובמהשך עשו להם נפשות רבות , גם חִברו ספרים להוכיח צדקם ולהראות לדעת , כי יתרון להם על אחיהם מנדיהם ·

§ 3 **תכונת הספרות במאת שבע העשרה** · מן האָמור למעלה בפרק (מ״ה) נתבונן כי הספרות הרוסית , הכתובה למשמרת , רחבה ונסבה במרוצת

---

*) הפאטריארך ניקאן התאמץ בכל כחו ואונו להפיץ את הדת הנוצרית בקרב שבט הפינים מארדווא , אשר גם הוא יצא מחלציו , ויברך את הארכיפיסקאפ מריאזאן מישאל (Мисаилъ) ללכת להוגיע נפשו ולהביא במוסרות הברית את הטאטארים הקאסימאווים ואת המשפחה מאקשאן לשבט מארדווא ; ויעבור מישאל ממקום למקום והורה את הדת הנוצרית , טבל את עובדי האלילים ואלצם לגדע את אשריהם , לכרות יעריהם הקדושים ולשרפם באש על בתי הקברות. אמנם באחד הכפרים יצאו לקראתו עובדי האלילים בחצים בקשת ובמקלות , ובצאתו אליהם לבוש שמלת כהנתו ופתח את פיו בתוכחות מוסר לזנוח את העצבים ולבוא בברית החדשה , המטירו עליו חציהם ויפול שדוד. על קברו אשר בהיכל התפלה בריאזאן מונחה שמלתו המגוללה בדמים עד עצם היום הזה ·

מאת שבע העשרה, וספרים שונים החלו לָרב בארץ. אולם הספרות לא שִׁנְּתָה את טעמה ולא המירה את רֵיחָהּ ותכונתה שהיו לה בימים הראשונים, כי גם עתה הכילה בקרבה רק ספרים המדברים על אדות האמונה והמלאים עניני מוסר ותוכחה. גם הספרות הסכָֿאלאסטיקית אשר הובאה מקיעוו מאָסקוואה, לא הכתה שרש ולא שלחה קציריה בכל הארץ; רק על מתי מספר מן הכהנים אצלה מרוחה ופעלה יֵרָאה על ספריהם, אכן לַמִּצְעָר פָּעלה על מרבית העם להשכילם בינה ודעת—כי כבר היה להמון לקרוא ולהבין ספרי הדרשנים הסכָֿאלאסטיקים ואת פלפוליהם הארוכים והמסֻכסכים מאד. ובכן אף כי כל סופרי מאת שבע העשרה עזבו את הסכָֿאלאסטיקא הוויזאנטית (אשר נשארה רק להראסקאָלניקים למורשה ולא הרפו ממנה כל הימים) והחזיקו בהסכָֿאלאסטיקא הקיעווית ובדרכי שאר סופרי רוסיא דרומית המערבית — בכל זאת לא יצאו העם מאפלה לאורה, כי כהוויזאנטית אשר היה כל כחה רק בדקדוקי אותיות ובדרשות על אדות מנהגים ריקים ומושגים מתים בלי כל רוח חיים, כן גם הקיעווית לא יכלה להביא בלב העם מחשבות שכל, להרחיב חוג הגיוניהם ורעיונותיהם ולהוליכם קדימה על ארח החיים. על כן היו מנהגי העם ופעליהם כעצי יער אשר נהפכו לאבן נקשה וחָדלו מלהפריח ומלעשות פרי וענף. המשכילים המעטים ואנשי תרומות התאוננו מר על האִוֶּלֶת וחסרון הדעת בתוך המון העם ועדת הכהנים, והגידו גלוי בספריהם כי חסרון ההשכלה הוא מקור כל הרעות ומוצאן, אך ארֻבות הישועה לא נפתחו להריק להם ברכה. בספרי הסכָֿאלאסטיקים לא נמצאו דברי חיים, קַיָּמים ונאמנים, אשר יקחו את לבות קוראיהם ויוציאו את נפשם מרפש הסכלות; ואך לשוא עשו עט סופרים לְדבר גבוהה גבוהה על עניני הדת ולהתעלם מצרכי החיים והמדעים. שני סופרים לבדם היו אז בארץ, אשר שמו עיניהם ולבם אל הליכות העם ומחסוריו, וספריהם יקרים ונכבדים מאד—הלא המה קאָטאָשי־חין וקריזשאניטש.

§ 4 קאטאשיחין. גריגאָרי קאָטאָשיחין, או קאָשיחין, נצב על יד הסופר בבית פקודת צירי המלכים (Посольскій приказъ) ויהי גם בצבאות החיל הצרים על סמאָלענסק (שנת 1660). שמה הֱסִיתוֹ הוואָיעוואָדא דאָלגאָרוקי להשיא עון אשמה על אחד הוואָיעוואָדים להלשינו לפני המלך לבעבור האבידו, ולא אבה קאָטאָשיחין לעשות שקר בנפשו ולשמוע לדאָלגאָרוקי; אך מיראתו לבל יקח ממנו האדון הקשה הזה נקם על אשר לא נפתה אליו, ברח מסמאָלענסק לפולין, לפרוסיא ולשוועציא, ובשנת 1666 נִתן לו הרשיון להאחז בשטאָקהאָלם עיר הבירה. דעלאגארדי מזכיר הממשלה היה מָגִנּוֹ ומשענתו, ועל פי חפצו השלים שם את ספרו: „על דבר רוסיא בימי מלכות אלעקסעיי מיכֿאילאָוויטש", ונעתק אז גם לַשָּׂפה השוועדית. בספר הזה הציב לו קאָטאָשיחין למטרה, לתת לפני הקורא תמונה נאמנה מחיי הרוסים במאת שבע העשרה, מהליכות העם בכלל ובפרט— ואל המטרה הזאת קלע ולא החטיא — כי ישא מדברותיו על גוי ועל אדם יחד, על הנהגת הממשלה והקהלות, על החקים והמשפטים, על בית מועצת הבאָ־יארים, על בתי הפקודות (הפריקאזים), על השופטים והשוטרים, על מנהגי חצר

המל', ארחותיו וארחות השרים הקרובים אליו, ועל חיי כל מפלגות העם— מעשיהם, מדותיהם ומנהגיהם ודרכי חִנוכם· שפתו קלה אשר ירוץ הקורא בה, דבריו קצרים וברורים, הגיוניו טובים וממקור נאמן יהלכו, וכל היוצא מפי עטו אמת וצדק, מבלי להוסיף או לגרוע על מדת המישרים· ויען כי כתב ספרו בארץ נכריה, אשר דרכי יושביה גבהו מאד על דרכי הרוסים, יכול להוציא משפטו וחקרי לבבו בלי משא פנים ולראות בעיניו את יתרון האור מן החשך; משפטי פיו טהורים מכל שמץ דפי ואהבת אדם מרחפת עליהם· קאטאָשיחין ישנן לשונו על גאון הבאָיארים ואִוַּלתם ועל הציקם את עם הארץ ביד חזקה. כן יתמרמר עליהם על כי ימאנו לשלוח את בניהם חוצה לארץ, ועל הממשלה אשר גדרה הדרך בפני הסוחרים לבל יבואו לארצות הנכר לראות שמה באור ההשכלה, ולכן כל בני מרום העם במאָסקווא הנה הנם אנשי רהב, המתפארים ומתברכים רק בעָשְׁרָם ובמשפחת בית אבותם, ונשארים חסרי בינה ודעת כל ימיהם; יתאר לפנינו את השופטים והשוטרים לוקחי השחד ואת דרכי תרמיתם, יערוך אמרי שפר על דבר הענויים אשר יְעַנו וייסרו את האיש או האשה העומדים לפני כסא המשפט; על דבר הַכָּלא בנות המלך ושאר העם בחדרי כְּלָאָן, וכנזיר המתבודד בישימון לא תראינה פני איש; על דבר אשר יקחו האבות נשים לבניהם, והחתן והכלה לא יתראו פנים בטרם יבואו בברית הנשואים, אשר לא נראה ולא נשמע כן בשאר ממלכות הארץ; על דבר אשר ישפילו כבוד האשה ולא יְלַמדו אותה דברי ספר· אחרי אשר יחתום לסַפֵּר פָּרָשַׁת הליכות מאָסקווא יאמר: „קורא נבון! בקראך ספרי זה אַל תתמה על החפץ ואל תשתומם, כי כל זאת אמת ונכון הוא!"· הרעיון הראשי בספר קאטאָשיחין הוא — כי חסרון ההשכלה ואי־הדעת אשר ברוסיא מסבת היותה רחוקה מיתר ארצות אירופא, הם יהיו בעוכרה וימיטו רעה רבה על הממשלה וכל העם יחד·

§ 5 קריזשאניטש· יורי קריזשאניטש לא היה רוססי מלדה ומבטן וגם לא פראוואָסלאווי, שפתו חציה רוסית וחציה פולאנית; אפס יען כי בא לשבת ברוסיא ויהי נכון להקדיש לה כל כחותיו ומעיניו, וכל ימי חייו כתב רק על אדותיה ולמענה—נשים לו מקום בין סופרי רוסיא ובתוכם יִפָּקד גם הוא· קריזשאניטש נולד בסערביא ההאָרוואטית (אחוזת אוסטריא) ובהיותו לאיש היה לכהן קאטולי· ידיו היו רב לו בשפת רומית ובכל למודי הסכאָלאסטיקא, גם שמע לשונות רבות חדשות גם ישנות, וכמעט כל השפות הסלאויות היו ערוכות על שפתיו· באַוַּת נפשו הלך למסעיו באירופא, ובימי אלעקסעיי בא מאָסקוואה — להיות להועיל לרוסיא בחכמתו ובעמלו· אפס לא הצליחה דרכו במאָסקווא, כי העיר עליו חמת הממשלה וַתְּגְלֵהוּ טאָבאָלסקה, שֶׁשָּׁם חִבר את ספריו על אדות רוסיא· בין ספריו אשר הגיעו לידינו הכי נכבדים שלשה אלה: I) ממלכת רוסיא, II) על דבר ההשגחה, III) ספר הדקדוק; מקצתם כתובים רוסית בלולה בסערבית ומקצתם כתובים רומית· הספר הראשון יְקַר ערך מאד; נכתב בדרך שיחה, שאלה ותשובה, ויסודו בחכמת הנהגת המדינות וביחוד בהנהגת ממלכת רוסיא· שם יעיף עין בקרת על חיי הרוסים מכל עֲבָרֵיהם, יספור וימנה את מגרעותיהם וייעץ עצות טובות לתַקן אותן בהשכל ודעת· בתחלה יחקור על דבר עשר הממשלה והעם, יטיף אמרי בינה על אדות כלכלת המדינה; יביא במשפט את חסרונות

מסחר הרוסים, מלאכת ועבודת ידיהם, וִיחַוֶּה דעתו ותחבולותיו איך מלאות את החסרונות. אחרי כן ידבר על אדות החכמה וההשכלה, ילחום בלוחמיהן („мудроборцы“) יוכיח להם כי על פי כתבי הקדש וספרי אֲבות הכנסיה מֻתָּר ללמוד ולהגות בלשונות ובפילוסופיא. אחרי כן ידבר על אדות הליכות רוסיא בימיו, ועל חסרונותיה ויתרונותיה גם יחד. בין הראשונים יחשוב את יושביה בסבת ההנהגה הרעה, ובין האחרונים יחשוב את שלטון יחיד בלי־מצרים (неограниченная монархическая власть) כי „רק לשלטון יחיד היכֹלֶת לעשות בין לילה אחד תקונים נחוצים, ועל פיו יֵעָשו חיש בלי התמהמה". „השלטון הזה, יוסיף קריזשאניטש, הוא כמטה משה איש־האלהים אשר המלך יוכל לעשות בו את הנפלאות הדרושות לחפץ עם מרעיתו". על דעתו סבת כל הרעות המוצאות את רוסיא היא בגלל אשר ככל הסלאווים יאהבו גם הם לחקות את האשכנזים המביאים אליה מעבר מזה מעשי להטים וחכמות רמיות לְנַצל את כספה, ולשמוע בקול היונים המביאים אליה מעבר השני אמוני הבל ודרכי פרישות המכלות בשר ורוח יחדו; ובכן נדמתה רוסיא לאיש העומד בין שבילי אש ושלג, ואין טוב לה כי אם ללכת בתָּוֶך, הוא דרך ההשכלה הטהורה. עצתו נתונה לרוסיא לעשות שלום בין האמונות היונית והרומית (הפראוואָסלאווית והקאטולית) ולכרות ברית אמת עם פולין לטובת שתיהן כאחד. אחרי כן יפריש באר היטב את התקונים הנחוצים להֵעָשות לטובת הממשלה והעם, וביתר שאת המצוה על הממשלה להעביר את הרעה הגדולה—לבלתי תת לבני מצב אחד הנחות וזכיות יותר על בני המצב השני. בקצה ספרו יאמר קריזשאניטש כי החובה על אלעקסעיי מיכֿאלאָוויטש להשיב שבות שאר הסלאווים אשר בדרום אירופא ובמערבה, או למצער עליו לחַזק את ידיהם בספרים טובים ומועילים, לבעבור יקנו חכמה ודעת, ותחזקנה ידיהם לפרוק על האשכנזים מעליהם; ועל מלכות פולין והליכותיה בימים ההם, יאמר קריזשאניטש: „האף כי הליאחים יתפארו ויתימרו במלכותם, מלכות־שוא, ובחָפשה בלי גבולות אשר לאזרחיה, בכל זאת הלא מודעת בכל הארץ כי הליאחים לא יוכלו לעזור גם לנפשם בימי צרה ונאצה"*). והנה בגלל דעתו כי טוב לכל עמי הסלאווים להתחבר יחדו ולחסות בצל רוסיא, היא הדֵעָה הנודעת בשם („панславизмъ“) (אחדות הסלאווים), נחשב כהָלוּץ ההולך ראשונה לפני סופרי הליטעראטור החדשה, אוהבי הסלאווים ודורשי שלומם וטובתם (славянофилы); ועל דבר ספר הדקדוק אשר לפי דבריו, עמל בו עשרים שנה יפאֵר בשם „אבי חוקרי לשונות הסלאווים ומעריכיהן אלה לעֻמת אלה" („Отецъ сравнительной славянской филологіи“). בספר הזה נִסה להניח כללי שפה אחת לכל הסלאווים, ואת השפה הלזו יקרא „רוסית" כי לפי דעתו הרוסים הם גזע הסלאווים, והנשארים המה רק כענפיו ויונקותיו, וגם מֵאשר

---

*) בדבריו אלה ירמוז קריזשאניטש על אהבת הפולאנים לקרוא להם מלכים אשר לא מן הסלאווים ולשום את צוארם בעלם—והמלכים האלה הם לפולין „כצרעת על מצח", וכן יהתל בם על אשר רבו מאד בני הנכר בפולין „עד כי יתגוררו הפולאנים בין הנכרים אשר בארצם ולא הנכרים ביניהם", ולפי דעת העם הזה דמו בראשו, על כי דרש לו זרים להרכיבם אלופים לראשו.

יתר עמי הסלאוויים שבחו רבות מלשונותם וגם ערב רב עלה בהן, והרוסים אמנם שמרו אותה בטהרתה בדבר שְׂפָתַיִם ובספרי הממשלה הכתובים בה, ובכן לא פג טעמה ועשֶׁר מלותיה יֵאָצר ויֵחָסן עד היום; גם תרגום כתבי הקדש הסלאווי, לפי דִּבְרַת קריזשאַניטש דומה יתר הרבה לשפת רוסיא מאשר לשאר לשונות הסלאווים. מִתֹּכֶן ספריו נראה עין בעין, כי היה שלם במדעים וקרא ספרים יקרים ונכבדים אשר ברוסיא לא נודעו גם בשם. אמנם מלבד אשר ספריו לא פעלו מאומה על הרוסים, ולא הגיעו אז גם עד המלך, בעקב מהלכו החדש ורעיוניו החפשים, נלכד במצודת הממשלה וארץ סיביר עלתה בגורלו.

6 § **דמיטריי איש ראסטאוו.** בין סופרי הכהנים הכי נכבד דמיטריי הקדוש (1651—1702) אשר עשה ספרים הרבה מאד; ואף כי רֻבָּם יתחשבו לראשית ימי מלכות פעטר הגדול, בכל זאת לפי תבונתם והרוח המתהלכת בתוכם יבואו בְּקְהל ספרי מאת שבע העשרה. הוא היה חניך האקאדעמיא בקיעוו, ושמו יצא לתהלה על דבר חיי נזירותיו ודרשותיו אשר דרש בקיעוו, בטשערניגאָוו ובשארי ערי רוסיא הקטנה, והורם להיות מיטראָפאָליט בראָסטאָוו וביאראָס־לאוול. ספריו בעניני הדת עצמו מִסְּפוֹר, והנכבדים בהם הלא המה: I) ספר חיי הקדושים (Четьи-минеи) ומִכְּנִים „הקטנים" לבעבור יבדילום מן הגדולים אשר כתב מאקארי. בעשרים שנה עמל ויגע דמיטריי לאסוף מספרי היונים, הרומים והרוסים, את כל הידיעות הנחוצות על דבר הקדושים אשר היו בארץ, להעריכם במערכת הסדר ולצרפם בכור הבחינה; שפתו, שפת הסלאווית אשר להכנסיה, טובה ויפה מאד, ותהי לעינים להסופרים הבאים אחריו. II) ספר נכבד על דבר קורות הראסקאָלניקים וכתותיהם השונות („Розсыск о Брынской вѣрѣ"). בדרשותיו הרבות נוססה רוח סופרי ימי פעטר הגדול, אשר מדי הַטִּיפָם מלים בהיכלי התפלה, אהבו לרמוז גם על הליכות חיי העם והמדינה, ולכסות בשמלת המשל והמליצה דברי אמת הבוטים כמדקרות חרב את הנלוזים והנסוגים מאחרי הצדק והַיְשָׁרָה. באחת מדרשותיו ישא דמיטריי את משלו על הסענא־טאָרים ושרי החיל. על הראשונים יאמר: „על השופטים להיות טהורים ככסף טהור, והכסף יהיה מְזֻקָּק שבעתים; אמנם, יאמר הדרשן, כמעט הוצאתי מפי את דברי אלה, נגלה אלי ישעיה הנביא המתאונן „כספך היה לסיגים"...—אך מדוע זה יִשְׁנָא הכסף הטוב? האם בעבור סיגי נחשת ובדיל אשר בו? לא כן! לא בגלל הנחשת והבדיל כי אם בגלל הכסף והזהב—הַנֹּתֵן שֹׁחַד לשופטים לְעַוֵּת משפט, בסבת התערובת הזאת השביתו את מטהרם מימי קדם והשחיתו דרכם על הארץ. אחרי כן יקרא הדרשן: „חלילה לי לחשוב כי כסף סיגים כזה יֶשְׁנוֹ גם בהסענאט ובהמאגיסטראט!"... ועל בני החיל אמר: „בחרות אף משה בעמו השליך את הלוחות מידו ונשברו לשתים; בחצי האחת נשארו המלות: לא, לא... ובחצי השנית—המלות: תרצח, תגנוב, תנאף. ובחצי השנית הזאת החזיקו בני החיל, כי ירצחו, יגנבו, וינאפו, וידיהם מגואלות בכל רע ופשע. בשפת הכנסיה צחה ונמרצה, חבר תפלות רבות ושירים, כלם מלאים רגשות הדת מאד נעלים ונשגבים, להב האמונה הוצק בהם, ואש יראת אלהים יוקדת בְּחֻבָּם. — כבר הגדנו כי דמיטריי

היה גם ממיטב המחברים חזיוני המסתרים ושעשועי הרָזים (мистерій), אשר מושגים מְפֻשָּׁטִים ישחקו בם: טבע האדם, התקוה, ההצלחה, הענוה, הקנאה, וכאלה. אך יען כי לא נמצאו בהם דברים אשר יסודותם במנהגי העם ובארחות חייו, פְּעֻלת החזיונות האלה נשארה מעל.

7 § יתר סופרי מאת שבע העשרה. מלבד סופרי הזכרונות או כתבי השנים (лѣтописи) אשר נכתבו ברוסיא משנים קדמוניות, החלו סופריה עוד במאת שש העשרה להעלות על ספר ספורי מקרים שונים בערך נכון ובשטה ישרה. נוסף על הספר אשר חִבר הנשיא קורבסקי בתבונת כפיו, כתב אחד הרוסים גלאזאטי (Глазатый) קורות ממלכת קאזאן, כי הוא היה אז בשִׁבְיַת הטאטארים שמה, ואחרי הִלָּכֵד קאזאן בידי המלך הנורא יצא לחפשי וחבר דברי ימיה. במאת שבע העשרה, כאשר נכתבו ספרי הזכרונות על פי הממשלה וַהֲלָךְ רוחה, קמו אנשים מביני דבר ויכתבו להם ספרים רבים על קורות ימי המהומה והמבוכה; על מות דמיטריי יורש העצר, על הכוזבים אשר התהללו בשמו, על המלחמות אשר התחוללו לרגליהם, על דבר גבורת העם תחת יד מגנין ופאָ־זשארסקי. בין הספרים האלה נודע לשם ולתהלה ספר אברהם פאליצין, אשר היה מן הכהנים הסוככים על בית הנזירים טראָיצא בהצות הפולאנים עליו, ואף כי ספרו כתוב במליצות נפרצות ובלהג הרבה, נלמד מתוכו את מצב רוסיא בימים ההם. אחד מסופרי בית המועצה (думный дьякъ) ושמו פֿעאָדאָר גריבאָיעדאָוו (Грибоѣдовъ) כתב תולדות רוסיא עד ימי מלכות פֿעאָדאָר אלעק־סעעוויטש, וכן נכתבו עוד ספרים כאלה על אדות רוסיא והעתים אשר עברו עליה. אפס גם על אדות דברי ימי העולם כֻּלו יצאו לאור ספרים רוסים, וביתר שאת ברוסיא דרומית המערבית. כן נמצא ספר דברי ימי הסקיפים מאת הכהן ליזלאָוו (Лизловъ) מסמאָלענסק, אשר שאב הגדות קדמונים ומשלי אפר על אדות הסקיפים, מספרי דיאָדאָר מסיציליא ומשאר ספרי יון ורומי. ביתר שאת פשטו אז בין יודעי ספר העתקות שונות, כי כל הנדפס ברוסיא על דבר מחקרי ארץ וידיעת העולם והטבע, תרגמו אז מספרי פולין, אשכנז ולאטינית, כספר „הזהר" (Луцидаріусъ), אשר רבו קוראיו מאד, וגם דברי חקר בפילוסופיא נעתקו מספרי הפילוסופים שחיו בימי הבינים, כאלבערט הגדול, ריימאנד, לוליוס וכדומה. בספרים האלה, אשר לא הופיעו אור חדש להאיר עיני קוראיהם במועצות ודעת, השפיקו הרוסים בעת אשר נגלו כבר שטות קאָפערניק, ניוטאָן, קעפלער, וקול החכמה נשמע מסוף אירופא עד סופה.

פרק נ הליכות חיי הרוסים, דרכיהם ומנהגיהם בימי ממלכת מאסקווא.

1 § פתח דבר. ארחות חיי הרוסים בשבתם בביתם, בלכתם בדרך, בשִׁבְתָּם ובקומם, נִפְלוּ ונבדלו מאד מארחות שאר עמי אירופא, ולא בנקל למדו העם אל הליכות בני הנכר אשר בקרבם להמיר את הישנות בחדשות; כי הרוסים בדבר הזה עם קשה ערף הוא, וִישָּׁרֵךְ דרכו בכִבֵדות ובצעדי־חומט, ועל כן השתמרו עד עצם היום הזה ראשי תבונותיו ושרשי מנהגיו, אשר יֵרָאה על פניהם חותם

תבנית ימי הקדם, ככל אשר נהגו לעשות אבותיו ואבות אבותיו מדור דור • אמנם תחת אשר בשאר ארצות אירופא גבהו אז דרכי האפרתים והאבירים האדירים מדרכי ההמון כגבוה שמים על הארץ, וגם עתה בימינו לעינינו שונים דרכי בני מרום עם הארץ ברוסיא מדרכי דלת העם והאכרים, הנה בימים קדמונים כאשר חיו העם על מוצא פי כנסת הדת, לא נבדלו הרבה בני המצבים השונים בארחות חייהם: באָיארין רוסי, עשיר ונכבד, היה לָבוש בגדים כתבנית בגדי הַכַּפְרִי, ולא נִכְּרוּ מלבושי שוע לפני מלבושי דל רק ביִקְרַת המטוה וערך הבַּד; וגם בגדי המלך נשתוו בצלם דמות תבניתם לבגדי האכר • סדר אחד ומנהגים אחדים היו בהיכלי השרים והאפרתים אשר בערים הגדולות ובבתי ענִי ואהלי האכרים אשר בכפרים קטנים • כן גם המשחקים, השעשועים והשמחות, היו שוים כמעט לשרים ולרשים, לאדירי הארץ ולעובדיה; ועל כל אלה הנה המושגים כלם, ההרגשות, אמונות ההבל ומשפטי השוא, אשר קננו בלבות החשָבים, היו למו מַהלכים גם בקרב האצילים והחורים — איש לא נעדר. אפס בבואנו הפעם לערוך מחזה חיי הרוסים בימי ממלכת מאָסקווא, בחרנו לשַוות לנגד עיני הקורא „הליכות חיי הבאיארין" אשר יסודותיהם בכלל לא שָנו מהליכות אַחַד העם, ורק בפרטיהם היו מצֻיָּנִים בענינים שונים, כי חיי העֹשר והכבוד הרחיבו חוג פעולות הבאָיארין ועלילותיו •

2 § בתים לשבת • בטבור חצר גדולה ורחבת ידים המוקפת גדר מסביב עמד היכל הבאָיארין בנוי מעצי יער ויציע מלפניו • מן השערים אל היציע או המסדרון עברה מסלה יְשָרָה, ועל משקוף השערים מחוץ, היה תלוי לוח תמונת משיח או אחד מהקדושים • — בימים הראשונים לא השכילו הרוסים לבנות להם בתי אבנים, וכאשר בנה לו אחד הסוחרים במאָסקווא במאת החמש העשרה בית חומה, התלקטו העם אנשים ונשים להביט בו, כאשר יבואו לראות דבר נפלא ויקר • מלבד זאת האמינו העם בימים ההם, כי בתי עצים טובים ומסֻגלים יותר לבריאות הגוף • ואף כי עוד בימי איוואן הנורא נוסד במאָסקווא בית פקודה לבתי חומה (каменный приказъ), בכל זאת לא נעורה תשוקת העם לבניני אבן רק בימי מיכאל, אבי בית ראָמאנאוו • קירות פני הבית ומכסה הגג היו מפֹאָרים בתמונות חיות ועופות, רוכבי סוסים, אלונים, צמחים ופרחים • כל התמונות האלה היו חקוקות כפתוחי חותם, נחפות בזהב ומשוחות בצבעים מרהיבי עינים • גם רבי הזכוכיות בחלונות היו משוחות בששר ובשלל צבעים • בטרם נוסד במאָסקווא בית מלאכת הזכוכית (בימי אלעקסעיי) שמו בין שבכי ברזל אשר בחלונות, לוחות אבן שקופים, וגם הלוחות האלה היו מצֻיָּרים מפה לפה • — היכל הבאָיארין, אשר נחלק לחלקים שונים וביניהם אֻלָמים ומעברות מְקֻרות ומטֻלָלות, היה בעל שלש מַכְפֵלות (этажи) • המכפלה העליונה נקראת חדר המאור (свѣтлица) או ההרמון (теремъ) • בעלִית קיר הזאת על יד חלונות גדולים ומאדמים, כִלו נשי הבאָיארים ובנותיהם את ימיהן ושנותיהן במלאכת אֶרֶג ורוקם, ובמטוה זהב ופנינים; ועל כן נפגוש תמיד בשירי העם המדברים על העלמות היושבות בודדות וגלמודות בבתי משכיתן, את המבטא („высокій теремъ")

לאמר: הַרמון גבוה ורם. בית המון העם, אשר נחלק לשנים: לחדר החם (изба) ולחדר הקיץ (клѣть) בלי כל מלאכת מחשבת ותחבולות חכמה, עד כי נמכרו בתי עץ על השוק שְׁלֵמים ונכונים; וזאת היא הנסבה אשר במשך חדש ימים נבנו על תלם ערים וכפרים אשר היו כפעם בפעם למאכלת אש. בבתים כאלה נמתחו שבכי החלונות בעור הקבה (пузырь) או ביריעות פשתן משוחות בשמן. החלונות היו קטנים מאד, ועל כן בבית כזה היתה חשכת ערפל גם בעצם הצהרים. — מסביב להיכל הבאָיארין עמדו בתי אנשי ביתו ומשרתיו, ויען כי העשירים והאצילים הכינו להם כל צרכיהם בביתם ולא קנו מן השוק והחוץ, היה להם אצל היכליהם בנינים מיוחדים לאפות לחם, לבַשֵּׁל שכר שעורים, להוציא הדבש מן חלות הכַּוֶּרֶת, וכאלה. אצל כל בית עשיר ובעל נכסים היה גם בית רַחצה וגן נושא פרי וירק, והאפרתים עשו להם גם בְּרֵכות דגים בתוך הגן. גם ההיכלים לא היו נהדרים וכלילי יופי לפי חֻקי הבנין והסדר, כי אם התנוססו בעדָיִם הרב בבית ובחוץ, וגם רָבי הגגות צֻפּוּ אז בכסף ובזהב.—ראשית עדי הבית פנימה היו לוחות תמונות הקדושים, וצִפּוּיָם כסף וזהב מְשֻׁבצים פנינים וכל אבן יקרה ומושמים בארונות בעלי שתי דלתות, ולפניהם נר תמיד מלא שמן, ובימי החג העלו גם נרות דונג. בהיכלי הבאָיארים והמלך היה גם חדר לתפלה לבד, אשר אחד מכתליו היה מְעֻטר כלו בתמונות הקדושים מן התקרה עד הקרקע (כנהוג בהיכלי התפלות), ולפני הכותל הזה עמדו מנורות גדולות ונרות דונג עם „עַמּוּד" או „תיבה" (налой), ועל גבה מונחים סדורי התפלה והעבודה. בחדר הזה התפלל בעל הבית שחרית וערבית, וכהן הבית ערך שם את תפלת השחר ושירי המעלות („Часы") אשר לכל שעות היום. מלבד חדר התפלה הזה היה לרֻבי הבאָיארים והאצילים גם בית תפלה על יד היכלם. בלעדי לוחות הקדושים לֹא נתנו אז לפאר את הקירות בדברי חפץ אחרים. במאת שבע העשרה פרצה אל רוסיא מלאכת הציור מארצות הנכר, והעשירים החלו לצַיֵּר את התקרות, הכִּפּות ולפעמים גם הקירות. אמנם בחצרות המלך פֵּארו עוד לפני הזמן הזה בציורים, אשר תכן עניניהם לֻקח מן האמונה: תמונת ה׳ צבאות, ענויי משיחם, בריאת המלאכים והאדם, קבלת אָלגא את הדת הנוצרית, ועוד רבים כאלה. כן נמצא בהיכלים עתיקים גם ציורי צבא השמים וכסיליהם, תבנית חלקי התבל, תמונות הנשיאים הגדולים ומלכי רוסיא, תמונות אלכסנדר המקדוני, דריוש הפרסי ופּאָרוס ההודי, גם מחזות שונים מן המיטהאָלאָגיא היונית והרומית. במאת שבע העשרה חמדו הבאָיארים להַדֵּר את בתיהם בלוחות חשיפי עץ או נְיָר בולט (лубочныя картины, эстампъ). מסגרותיהם מֻזְהָבוֹת ותכן ענינם גם כן לקוח מדברי הדת והאמונה. בימים ההם נפגוש בין עדיי החדר גם מורה שעות, אך בהיכל המלך היה מכבר. מורה שעות הנָשוּא בכיס היה בימים הראשונים חפץ יְקַר המציאות מאד, אך מורי שעות אשר על המגדלים להשמיע קול זמרה לעתים ולמועדים היו לרב בארץ. בשנים קרמוניות לא היו בבתים מַרְאוֹת (зеркала) על הקירות, כי כנסת הדת אסרה אותן על העם, ובשגם על הכהנים ועוזריהם. מלבד לוחות התמונות והציורים אהבו לכסות את פני הקירות

ביריעות רקמה ועורות בעלי צבעים שונים. מעצם הקירות מלמטה להחלונות יצאו כסאות ארוכים (ספסלים) ורחבים. מימי קדם עד ראשית מאת שמונת העשרה היו מושבות הקיר האלה („прилавочники") גם בחצרות המלכים — מעטפים ביריעות משי וארוגים גם בחוטי זהב וכסף; ולפני הספסלים במקצוע הבית עמדו שלחנות ארוכים וצרים. מלבד המושבות אשר היו מדבקים בכותל מבלי נוע היו עוד ספסלים המטלטלים ממקום למקום, וגם הם כסו ביריעות יקרות, ועליהם שכבו לישן שנת הצהרים אחרי אכלם. ואך בקצה מאת שבע העשרה החלו הרוסים להביא אל בתיהם כסאות עם ידות ומשענות. על יד הקירות במקום שלא היו הספסלים הקבועים עמדו ארגזים גבוהים ומערכות יציעים, אשר עליהם ערכו כלי כסף וכלי זהב להיות למראה עיני האורח הבא אל הבית. בין שאר עדיי הבית התחשב גם התנור והמסעד לשבב עליו (лежанка); מקום מצבו היה במיטב חלקי החדר ויהי מפאר בפתוחי אבן ופטורי ציצים. רצפת הבית היתה מלוחות עצי אלונים, מרבעים ומשוחים בששר, ועליהם הציעו אדרות שער; וביתר שאת בימי החגים. כי הרוסים לפנים התאמצו מאד לטהר ולפאר את הדריהם רק בימי חג ומועדי ששון, והיכל המלך עם חדרי משכיתו התנוססו בכל יפעה והוד כאשר קבל פני מלאכי מלכי הנכר.

§ 3 **הבאיארין בקומו ובלבשו בגדיו.** כאחד העם כן גם הבאיארין קם ממטתו בבקר השכם (בשעה החמשית) לקול צליל הפעמון. כמעט הקיץ משנתו נשא עיניו אל תמונת קדושו, ותו האמונה שם על פניו, לבש בגד קצר ממשי או רקמה, נטל ידיו ורחץ פניו וילך אל חדר התפלה. שמה נאספו אליו כל בני ביתו וגם העבדים והשפחות; העלה את הנרות והקטיר קטרת לבונה. בקול רם קרא הוא את תפלת השחר והנצבים עליו צקו לחשם גם הם. מלבד התפלה בבית הלכו הרוסים בימים הראשונים לבקר בהיכלי התפלה ערב ובקר וצהרים, ככל אשר מצאה ידם. אחרי התפלה בבית או בהיכל שתו מי דבש מבשל (сбитень) או שאר משקה מגרגרי עץ, חמיצים או מתוקים. אחרי כן פקד הבאיארין למשרתיו על דבר כלכלת הבית, וילך לפקוח עין על הבנינים אשר מסביב להיכלו, בא אל מכלאות הבקר והצאן ויט להם אכל בחפניו (הרוסים האמינו כי אם יאכיל האדון בידיו את בהמתו תפרה ותרבה מאד). עשה דין ומשפט בין עבדיו, גער במתעצלים במלאכתם, ובמצאו באיש מהם עון אשר חטא צוה להפילו על הקרקע בארוות הסוסים ולהכותו בשוטים על אחת שבע; ויש מן האצילים אשר היה להם צנוק ובור בית האסורים במעמקי האדמה לכלוא בהם את משרתיהם אשר העוו דרכם. בעשות הבאיארין סדרים בביתו לבש מחלצות וישת עדיו עליו ללכת אל חצר המלך או לעשות עבודתו בבית הפקודות. בימים הראשונים אהבו הרוסים להתהדר בבגדיהם היקרים; בלכתם בחוצות קריה או בקבלם פני אורחים לבשו בגדי חמודות ויקרי ערך מאד, ולמען הראות להאורחים את עשרו, ישב לו בעל הבית בחדריו לבוש בגד עור יקר; והמלכים בטרם קבלו פני צירי חוץ לארץ, נתנו לשרי החצר אשר מטה ידם, מלשכת בגדי המלכות מלבושי כבוד מרקמים בזהב ובפנינים. ואלה בגדי תפארת הבאיארין אשר היו כלם מיריעות

מטוה יקרות מאד ובעלות צבעים שונים: על בגדו התחתון (זיפון) לבש קאפטאן (армякъ, ферязь) עם בתי ידים ארוכים וסרוחים עד הארץ, ויהגור מתניו באבנט ארוך ורָחָב, ועל הקאפטאן לבש בגד עורות שועלים, סאָבעל וכאלה, מרקם בחוטי זהב וכסף, בפתילי שש משזר ובכפתורים רבים. על צוארו שָׂם רביד (ожерелье) ויחברם בלֻלאות אל פי כֻּתנתו, ומלבד חוטי הזהב היה הרביד כִּשְׁבֶּץ וממֻלא בפנינים ובמרגליות טובות ונחשב לַעֲדִי נכבד מאד וללִוְיַת חן: המנעלים גם הם התחשבו לַעֲדִי תפארת והוד, והיו מעשה עורות מאדמים, ירוקים, צהובים ושאר הצבעים; מסביב לקרסוליהם (каблуки) הגבוהים מאד, ומסביב לחוטמם הצר ולתפירותיהם, היו מפֹארים בפתילי זהב, מרֻקמים בפטורי ציצים ופרחים וחרוזים במרגליות. המסמרים בכפות רגלי המנעלים וחשוקי הקרסולים היו כסף. על ראשו לבש הבאָיארין מצנפת־קטנה (כעין יארמאָלקא) ועליה מגבעת גבוהה, אשר היתה רק להביאָרים לתפארת, וגם העשירים הגדולים, אשר לא עלו בתֹר מעלת הבאָירים, לא נועזו לצנוף פארי המגבעות. גם בְּשֶׁבֶת הבאָיארין בחדר משכיתו או על שלחן המשתה, היה פארו חבוש לראשו, ולא הסיר את המשא הכבד הזה מעליו גם בקיץ כחֹם היום, וגם בשִׁבְתּוֹ בבית המועצה להמתיק סוד עם המלך. להמנהג האזיאטי הזה היה להועיל גם מנהג אזיאטי אחר—כי גזזו הרוסים את שער ראשם כליל במִסְפָּרַיִם או העבירו עליו תער, ורק האָבֵל או המֻחרם מחצר המלך לא התגלח לאות יגון ועצב. אמנם המשחית אשר עשה כָלה במחלפות הראש לא נגע בפאת הזקן, וכל העם כלו שמרו את שערות זקנם כבבת עין. האיש אשר זקנו היה מגֻדל, עב וארוך, הוא היה נשוא פנים ולו נתנו כבוד והוד, ואשר שער זקנו קצר ומֻעט, היה בן בלי־כבוד ונחשב בעיני ההמון לאיש אשר יסכן לעשות רע ותועבה. לשוא חפץ הנשיא הגדול וואסילי השלישי וגלח את זקנו, כי באספת הכהנים בעלי מאת החקים נאסר גִלּוּחַ הזקן על כל הרוסים, וביתר שאת נתנו הראסקאָלניקים פאר וכבוד להזקן, יען כי משיחם היה בעל זקן, כאשר יצֻיר תמיד על לוחות התמונות; ויהי בפיהם למלה „חֲסַר זקן לא יבוא אל גן העדן" („безъ бороды въ рай не пустятъ"). נוסף על כל הבגדים נתן הבאָיארים שלשלת וצלב זהב (ליטרות אחרות משקלם) על צוארו, עגילים באזניו וטבעות משֻׁבצות אבני חפץ על אצבעותיו, חרב על ירכו, ומאכלת פיפיות או שֶׁלַח (кинжалъ) מתחת לאזור מתניו.

4 § **בצאתו מביתו ובבואו החצרה.** לָבוּשׁ בגדי תפארתו יצא הבאָיארין מביתו וירכב על הסוס בימי הקיץ, ובחֹרף ישב בעגלה־זוחלת — אך לא הלך ברגליו, כי גם ללכת צעדי מספר היה אז להבאַיארין חרפה וקלון. בשבתו בעגלה התיצבו למרגלותיו שנים מעבדיו, אחדים מהם הלכו משני עברי העגלה, ומאחריה רץ נער קל־רגלים (мальчикъ-казакъ). הרַכָּב לא ישב בירכתי העגלה כי אם על גבי הסוס האחר הרָתוּם. סוס הבאָיארין היה מפֹאָר בשרשרות שונות, בטבעות, במצִלּות, בפעמונים, בנוצות, בזנבות שועלים, אוחים וציים וכהנה. במאת שבע העשרה החלו העם לנסוע במרכבת עם סוסים רבים בקיץ ובחֹרף, אך הממשלה הוציאה חֹק כי רק הבאָיארין יוכל לרתום שני סוסים במרכבתם,

ובימי חגים ושמחה עד ששה, ואשר לא מן הבאָיארים וגם שרי החצר נלחצו בימי הקיץ לרכוב עַל הסוס, ולרתום בחרף בעגלה־זוחלת רק סוס אחד לבד, ועליו אין להוסיף. בימי קדם היה המסע בעגלה־זוחלת לכבוד יתר הרבה מאשר בעגלת־אופנים, ובחגי ששון ומקראי קדש מצאו חפץ בעגלה־זוחלת גם בימי הקיץ. כאשר בא הפאטריארך ממזרח למשוח בשמן המשחה את פילארעט אבי מיכאיל, הובל אל היכל אוספענסקי בעגלה־זוחלת, אף כי היה הדבר בחדש תמוז והֹם והֹרב היו על הארץ. המלך והמלכה נסעו דרך רחובות קריה אל היכל־התפלה ברב תפארת והדר. השרים הקרובים אליו עמדו במרכבה למרגלותיו, ומסביב למרכבה הלכה עדת משרתי החצר והמון רובים נושקי קשת, כלם חשופי ראש. המלכה נסעה במרכבה סגורה מכל רוחותיה ורתומה לשנים־עשר סוסים לבנים, אתה יחדו ישבו נשי הבאָיארים ואחריה משכו השפחות והנערות אשר בחצר. בצאת הבאָיארין שער עלי קרת ועבדיו סביבותיו, סרו הנצבים מהר מן הדרך, וכל המון העם כרעו לפניו ברך; והאיש אשר עבר אז בעגלה כמעט ראה פני הבאָיארין יָצא חיש קל ממנה והשתחוה לו כמשפט. אך פעאָדאָר אלעקסעעוויטש צִוָה לבל יוסיפו העם לכרוע ולהשתחוות להבאָיארים. כבוא הבאָיארין אל שערי דביר החצר, ירד מעל הסוס או העגלה ויעבור ברגליו את כל הדביר עד בואו אל פתח ההיכל. גם הנכבד והנעלה מכל הבאָיארים לא יכול לעבור משער החצר והלאה והוא רוכב על הסוס; ואנשים אשר לא מפקידי הממשלה לא ערב לבבם לעבור ככה על פני כל הקרעמל. הרוסי בימי קדם בראותו גם מרחוק את תצר־המלך חָרֵד להסיר את מצנפתו מעל ראשו ביראת הכבוד (כאשר יעשה עוד היום מדי עָברו על יד היכל־התפלה). כל דברי חרפות וגדופים ומה גם מדנים ומהלומות, נחשבו כבזיון כבוד היכל המלך, והעושה אחת מאלה ענוש יֵעָנֵש בפלילים. מלבד הבאָיארים לא יכול איש זר לבוא אל חדרי המלך פנימה; ובצאתו לְהֵרָאות להם כרעו לפניו ארצה, אך הוא לא עשה להם כל אות כבוד. לפעמים הרבה הבאָיארין כריעות והשתחויות עד כדי שלשים פעמים. אחרי אשר נדבר המלך עם הבאָיארים דברים מעטים על אדות עניני המלכות, הלך בשעה התשיעית עם כל שָׂרי משמעתו (סינקליט) להתפלל באחד מבתי־התפלה אשר בהיכלו, ובימי החגים הגדולים הלך אתם אל היכלי־התפלה אשר בעיר. אַחַר קראו לפניו ענינים שונים לחרוץ משפט וגם הגישו לו מכתבי בקשה, והבאָיאַרים בעת ההיא עמדו על רגליהם ולא הֵהינו לשבת; רק בבית המועצה ישבו איש איש במקומו הנועד לו בסדר ערוך ושָׁמוּר עד מאד. שמה המתיקו סוד עד למועד ארוחת־הצהרים.

§ 5 ארוחת הצהרים והשעשועים. כחצות היום (בשעה האחת־עשרה) כלתה עבודת הממשלה, וכל העם ישבו לאכול ארוחת הצהרים. הבאָיאַרין אכל לחמו לבד, או עם קרוביו ומיודעיו מן האצילים הדלים אשר התגוררו בביתו, אולם אשתו ובניו אכלו בחדר לבדם. שלחן הבאָיארין היה מלא מטעמים רבים ומאכלים ממאכלים שונים; בכל זאת שמר את ימי הצומות (посты) ולא בא אל פיו בל מאכלי בשר, ובימי הצום הגדול לא אכלו הרוסים כֻלם, בשנות קדם, גם

מאכלי דגים כי אם בשבתותיהם • רבים יָראו גם להוציא מפיהם מלת „בשר" ביום הצום, או לנגוע בביצה — פן יחללו בזה את הצום והיו חטאים • אלעקסעיי מיכאילאָוויטש בימי הצום הגדול עִנה נפשו ולא אכל לחם רק ארבע פעמים בשבוע, ושאר שלשת הימים ישב בתענית לא אכל לחם ולא שתה מים מן הבקר עד הערב • בכל ימות השנה, בחול, בשבת ובמועד, אחרי משתה הצהרים שכבו כל העם, מן המלך היושב על הכסא עד בן השפחה, לנוח ולישן בחיק התנומה • המנהג הזה היה קדוש בעיני הרוסים כי נקדש מזֹקן, והאיש אשר מלא את לבבו להפירו נחשב להם כבן מֶמֶר לדתם, וכאפיקורוס המבזה את הקדשים; וכן היה בעיניהם כל הנוגע במנהגיהם העתיקים אשר הנחילו להם אבותיהם מדורות עולמים • אחרי שְׁנַת הצהרים באו הבאָיארים שנית אל חצר המלך וילכו אתו יחדו להתפלל תפלת המנחה בהיכל־התפלה, וככלות הרנה והתפלה דִבר אתם המלך והתעשק בעניני המלכות שעות אחדות רצופות, אם היו לו דברים נחוצים אליהם • על הבאָיארים אשר במאָסקווא נָטַל לבוא לְהֵרָאות את פני המלך מדי יום ביומו, ואשר חדל מבוא יום או יומים וִיפָּקד מושבו, גער בו המלך או החרימו מן החצר; והבאָיארין לא יכול להרים רגלו לנסוע ממאָסקווא והלאה בלתי אם לקח רשיום מן המלך • הבאָיארין או שר הגליל ביום הֻלדתם, הביאו בידיהם אל חצר המלך עֻגות־ממֻלאות והגישו אותן אשכר למלך ולמלכה • וביום הֻלדת המלך והמלכה, בצאתם מהיכל־התפלה בצהרים חלקו בידיהם עֻגות־ממֻלאות להבאָיארים ולנכבדי־עם; יורש העצר במלאות לו ימי נעוריו חלק עֻגות בעדו; ובעד בנות המלך הקטנות חלקו אחיהן או אביהן • כי חלוקת העֻגות ביום הֻלדת היה להרוסים מנהג קדוש ומאד נעלה, וכל מחללו לא יִנָּקה רע •

את עתות הערב בִּלָּה הבאָיארין בשעשועים שונים לפי רוח הזמן ההוא • נפשם חשקה לראות בשחוק הגמדים והמתלוצצים בשאט בנפש (карлы и шуты), אשר מלאו בימים ההם את בתי השועים והאפרתים • המצַחקים האלה שתו שכור והשתוללו: בפֵּזז וכַרְכֵּר, בלזות שפתים, בקרוץ עינים, בשירי זמרה ובמליצות ההמונים הצהילו את נפשות אדוניהם • יש מן הנכבדים בעם אשר אהבו לחַלֵּל בחלילים ולנַגן בשאר כלי־שיר, גם לא יכלו להתאפק מבלי צאת לחול במחולות, אף כי המחול נחשב אז לאי־כבוד • שעשועי ההמון בימי מועדיהם ושִׂמְחַת גִילָם היו מלחמות־אגרוף (кулачные бои): הנערים והבאים בימים נקהלו אל ככר רחב ידים להלחם איש ברעהו, ולהראות את כחם ועצם ידם, מלחמות המהלומות אשר הסכין בהם הרוסי מנעוריו, אִמצו את כח הסבָל ועשוהו לאיש נקשה, עז נפש ואביר לב • פעמים רבות קרה כי שבו הנלחמים מככר־לָחֶם בעלי מומים ונפצעים שבר יד ושבר רגל, או גם נפחה נפשם תחת יד מכיהם • בימי הקיץ יצאו העם בחורים וגם בתולות, זקנים עם נערים, להשתעשע במחולות המחנים (хороводы), אשר ראשית מוצאן מימי עבודת האלילים ואלהי תעתועים (פרק ב׳) • בחגים ידועים התחפשו עלוזי־לב בתבנית מִפְלֶצֶת (бука), מְכַשֵּׁפָה דוב או תיש • המתחפש בצלם דמות מכשפה נִסה את ההמון בחידות, גם פיו הגיד פשרן ופתרונן • בין השעשועים המעידים על רוח העת ההיא, יֵחָשבו המחזות אשר נדמו למשחקי הרומים על

במות המעגלה (צירק) והיו לתענוגות האפרתים לבד. כי השליחו את כלביהם בשועלים, בארנבות, בזאבים, בדֻבים ובשאר בני שחץ, להזות נצחם ולפרק עצמותיהם. לפעמים התנדב אחד העבדים לשעשע את אדוניו ולהלחם עם הדוב. אז בחרו כר נרחב זרוע חול, הקיפוהו מסביב בכותל, אשר עליו הכינו מושבות להבאים לראות בשחוק. העבד חגר בעז מתניו ויצא אל פני הכר, ואחריו שלחו את החיה הרעה, אשר התיצבה על כפות רגליה האחרונות ובקול שוקק ושאגה התעהדה לקפוץ על לוחמה ולבלעו חיים, אך הוא קדם פניה והביא את להבת הרמח בבטנה, עד כי לרב נפל הדוב חלל מן המכה הראשונה. אז עלץ לב הארונים, מחאו כפים, ויקראו אליהם את עבדם המנצח, כבדוהו בכוס יין־דגנים ומשאות נשאו לו מאת פניהם. לפעמים כאשר חשקו האפרתים להשביע נפשם שבע שמחות ודי ענג — הסיתו את הדוב בהמון העם ההולך לו לבטח לשוח על ספון הקרח שעל פני הנהר. פריץ החיות התנפל בשלי על אחד העוברים אשר לא ידע להזהר והמיט עליו פלצה נצחת ובלהות שחת, ואם גם הצליח האמלל לחיות אחרי הבהלה הנוראה הזאת, הנה לא נמח זכרונה מלוח לבו עד יום מותו. יאהאן־הנורא אהב מאד את הענג האיום הזה, ככל אשר אהב לשום את המחרמים בקרב עור הדב, לתפור את קרעיו, להניחו בחוץ ולהשליח בו את כלבי הציד. — הנכבדים בעם אהבו לבלות את העת גם בציד חיה ועוף, והנשיאים השתעשעו בציד הדיות (сокольная охота), וביתר שאת נצמד המלך אלעקסעיי לציר הדיות, ואת הצידים אשר לו העלה בתור המעלות ומדרגות הכבוד. כן אוו העם לנעול מנעלי־ברזל (коньки) ולרוץ בחלקלקות על שכבת הקרח או לטלטל גום טלטלה־גבר במכונות־מנענעים (качели), וכאלה רבות. בין המשחקים המלהיבים את נפשות השוגים בהם להתמכר אליהם ולהתחרות עם רעיהם בחשק נמרץ — היה שחוק עצמות־קטנות לבנות ושחורות (зернь) ושחוק הקארטים.

§ 6 המשתות ומנהגיהם. תחת אשר בימינו ימצאו העם נחת בהוועדם יחד בערב להתרועע, או בלכת לבתי־המשחק ובמסעי משוש וכאלה תענוגים המשובבים את הגו והרוח יחד — עשו הרוסים לפנים משתות ושמחות (пиры). המנהג הזה הוא להם יליד שנים קדמוניות, כי בימי חגי קדושיהם נתן איש איש את חלקו בכסף אל המשתה אשר הוכן לכל העדה. כמלך כאכר עשו משתות להקרובים אליהם בעתים מזמנים. וההבדל בין משתה המלך למשתה האכר היה רק בעשר ויקר תפארת, אך לא בסדרים ובמנהגי המשתה. הרוסים הקדמונים בקבלם פני הקרואים שמרו חקים רבים ושונים, כי כבדו את כל אחד לפי ערכו והפלו בין איש לאיש: המורם מעם והנכבד מאד נסע במרכבתו עד אולם־הבית; הנופל ממנו נסע אל תוך החצר וילך ברגליו אל האולם; הנופל גם מזה אסר את סוסו על יד־השער וילך במסלה על פני כל החצר ומצנפתו בראשו, והנופל עוד משלש אלה הסיר גם מצנפתו בבואו בפתח השער, ובראש פרוע נגש אל הבית. כמעט דרך האורח על המפתן, התפלל תפלה־קצרה אל נכח התמונות, ואצבעות ידיו נגעו בקרקע הבית. ככלותו להתפלל השתחוה לבעל הבית ודרש בשלומו; וגם בקידות והשתחויות היו מנהגים רבים — הכל לפי חין ערך הקרואים: יש

אשר הֵשַׁחו את ראשם מעט, ויש אשר כפפו כאגמון ראשם עד האזור, ויש אשר נגעו במצחם את הרצפה („бить челомъ"). גם היה מנהג האורחים הקרואים להביא אתם לבעל הבית מנחות ותשורות. השרים הפקידים והנציבים מצאו חפץ במנהג הזה, כי קראו אליהם למשתה את הסוחרים הגדולים, לבעבור ימלאו בתשורותיהם די חסרון הוצאות המשתה—והותר הרבה; ובכלל היה המנהג לתת מתנות נפרץ מאד ברוסיא העתיקה, ונחשב לאחד מן התכונות אשר היו הרוסים מצֻיָנים בהן. הקרואים ישבו אל השלחן איש במקומו כיקר מעלתו, ואם נועז איש לעלות לשבת על המקום הנועד להנעלה ממנו, בא רעהו זה וְרָב את ריב מקומו בחזקה; ולפעמים התאבקו והכו איש את אחיו באגרוף רשע לעיני כל העדה. בטרם יחל המשתה יצאה בעלת־הבית מחדרה ותבוא אל חֲדַר האֹכֶל ותעמוד במקצוע תחת לוח־התמונה, וכל הקרואים קרבו והשתחוו לה אפים ארצה. הבאָיארין ברצונו להוכיח לקרואיו כי חפץ הוא ביקרם וכבודם, צִוָּה לאשתו להושיט להם כוסות יין, אחרי כן שבה לחדרה ולא יָספה להֵרָאות את פניהם בכל עת האֹכֶל; כן גם בחצר המלך הקריבה המלכה בידיה אשישי ענבים לכל הקרואים הרוסים— אך לא לבני הנכר. כל המסֻבים אכלו וְשָׁתוּ ומצנפותיהם בראשיהם, וזאת היתה תהלתם ותפארתם. הרוסים המהֻללים מימי עולם למכניסי אורחים, אהבו לְעַטֵר את המשתה במאכלים רבים מאד ושונים, עד כי הגיע מספרם לחמשים ולמאה, ואת כֻלם ערכו בפעם אחת על השֻלחן המלא דשן. לפי עדות קאָטאָשיחין הכינו בהיכל־המלך מדי יום ביומו שלשת אלפים מטעמים *), אשר מהם שלח המלך גם לכַבֵּד את הקרובים אליו. — יש מאכלים אשר יאכלום הרוסים בימינו בכל אַוַּת נפש, ולפנים היו אסורים להם על פי המנהג (אשר היה קשה להם יותר מדין מפֹרָש), כבשר עגל, ארנבת, יונה וסרטן, וכאלה. ואף כי הבאָיארים אהבו להתיַפות ולהראות לעיני כל הבאים את גדולת עשרם ויקר תפארת כלי כספם וזהבם, אשר רבו בבתיהם בימי מאת שבע־העשרה, בכל זאת היה שֻלחנם מגֹאל, כי אכלו בלא מזלגים, וגם מטפחות לא היו להם למחות פיהם וידיהם; אנשים אחדים אכלו מקערה אחת, וגם על שלחן המלך לא נתנו לאיש איש קערה לבדו. המשתה ארך מן הצהרים עד חצי הלילה; וגם בעת באו להתהולל, למלא בטן, לשים בכוס עיניהם ולהיות הלומי יין, לא שכחו את דברי הדת והכנסיה: החרדים ואנשי־מעשה הגביהו את התמונות קודם המשתה והתפללו יחד, קדשו את המים והִזּוּ על התמונות והחדרים כמנהגם, ומשמשי היכלי־התפלה שרו בשעת האכילה זמירות הכנסיה ושירי האמונה. בן בעל־הבית או אחד מקרוביו עמד באולם הבית והאכיל את העניים הרעבים, ויש אשר הושיבו אותם עם הקרואים יחדו. אחרי כלות המשתה חלקו להעניים נדבות כסף, איש כמסת ידו, כי בעת ההיא הצטינו מאד הרוסים במדת הרחמנות והנדיבות. פעמים רבות האכילו את העניים גם בהיכל־המלך, והמלכים בעצם ידיהם חלקו להם נדבות. לפני החגים

*) אף כי הדגים היו אז בזול, עלה מח״ר הדגים לשלחן המלך מאה אלף רובל כסף לשנה—וכל הכנסות הממשלה היו בימים ההם רק מיליאן אחד ושלש מאות אלף רו״ב לשנה.

הגדולים הלכו השועים והנכבדים הלוך וסבוב את בתי האסורים, בתי החפשית והחולים, ויחלקו שמה נדבותיהם· — אכן לא בשעשועים ובמשתות לבד כלו אצילי הרוסים את עתות הערב כי אם גם בקריאת ספרים לענג נפש; כי נמצאו בקרב הבאָיארים אשר קראו ספרים הרבה מאד, אכן כלם היו בעניני הדת ולקח האמונה· כן חמדו לשמוע מפי נוסעים ובעלי נסיון הגדות מני קדם וספורים על דבר ארצות רחוקות ומנהגי יושביהן· אלעקסעיי מיכאילאָוויטש החזיק בהיכלו אנשים בני מאה שנים, ובלילות החרף הארוכים נקראו אל חדרו ובמושב כל בני משפחתו ספרו את המעשים אשר קרו בימי נעוריהם, ואת דבר המלחמות והמסעות· — אחרי אשר אכל הבאָיארין את ארוחת הערב, הלך שנית אל חדר־התפלה עם אנשי ביתו והתפללו ככל אשר עשו בבקר· אחר התפלה הזאת נאסר על הרוסי לבלתי אכול ושתה מאומה עד השֵנה·

7 § **הבלי שוא ותפל**· בימים ההם רבו כמו רבו אמונת הבלי שוא והתעתועים בכל העם למקטנם ועד גדולם· ביתר עז גברה בהם אמונת הכשוף ותוליכם שולל· הנה ראינו כי שוויסקי כתב מפרש בספר גלוי לכל העם כי דמיטריי הכוזב הראשון עִוֵר בתחבולות כשוף וקסמים את עיני יושב מאָסקווא ויַעַל על כסא המלוכה. מיכאיל פעדאָראָוויטש אָסר על העם לבל יביאו מליטא עלי כשות (хмель) וכל העובר על האסר מות יומת—יען אשר הֻגד לו כי אשה מכשפה ליטאית תלחוש לחשים רעים על הַכְשות להביא על רוסיא דבר וחלי רע· כל הנשבע שבועת אמונים למלכות, נשבע גם „לבל יקסום קסם ברוח"· ההשבעות, הלחשים והקמיעות פרצו ורבו בכל העם כלו; והיו לוחשים על שרשי עשב, אש, מים, עצמות, קרנים, אבנים, צפרן הדב, שחי המת וכתנתו, עפר מִדְרַך רגלי איש, רוח, ראי מוצק, קשרים ולולאות, וכאלה· החסידים ויודעי ספר חרדו בפני השטן האורב להם תמיד להחטיאם, והמון העם פחדו מפני שעירי הבית, שעירי היער וכל כחות הטֻמאה. תשוקה רבה שררה בלבות כל העם לעונן ולנחש, ותמיד בקשו לדרוש עתידות ולהגיד מראשית אחרית. בבוא איש לבנות לו בית חדש, בחר מקום על ידי ניחוש: בקרקע המקום הטמין קורי עץ אַלון להיות שמה שלשה ימים, וביום הרביעי הוציא את קורי העץ, ואם נמצא בהם עכביש או נמלה היה לו לאות רעה; אך תולעת היתה לסמן טוב ומזל טוב· לדבר הזה היה להם עוד מין ניחוש: להשליך ארצה שלשה ככרות לחם, כאשר נפלו על פניהם סימן טוב, ובנפלם על תחתיהם סימן רע; וקסמים כאלה היו בידם לרב מאד· כאשר נפלו האצילים לערש דוי האמינו כי עבדיהם הביאו עליהם את המחלה במעשה כשופים, והעבדים אשר התקצפו בארוניהם מהרו ללכת אל המכשפים והמכשפות, ויקוו כי בעזרתם יִנָצלו מידי ארונים קשים. בידי מקנאים ושומרי הבל היתה תחבולה קלה להשפיל כבוד אנשים טובים ומשכילים—להאשים אותם בחטאת קסם וכשוף, כאשר עשו מלשיני מאטוועעוו להגלותו מעיר הבירה (מ"ה 4 §)· על פני הכהנים, הזקנים והזקנות, היתה תמיד יראת השדים והרוחות הרעות, והם דרוש דרשו מאת כל איש מן העם להיות תמיד על המשמר מפני מלאכי משחית אלה המצפים לצוד את נפשם חרם, ונתנו עצה

לצאת חלוץ נגרם בנשק התפלה והצלב · בימי חשך האלה נדמה להמון העם כי שדים או לצים יתגוררו לפעמים בבתים ובחצרות ; ירעשו , ידפקו , יתופפו , יריעו ויחרידו את בני הבית והעוברים עליו במשאות שוא ומדוחים , גם יעשו מעשי הוללות ולֵצנות אשר יפליאו את כל רואיהם הפלא ופלא · האשה ההולכת לשאוב מים בהורידה את הכד בנהר הביעו שפתיה תפלה , פן ישחיתו השדים המשוטטים במצולה את המים ויהפכו למות ולמשכלת · כל איש רוסי נשא צלב על בשרו מתחת למדיו , והכהנים שמו חק לבל יזח מעליהם גם בבית הרחצה ובנהר · לוחות תמונות הקדושים היו כדברים נחוצים אשר בלעדם לא יחיה איש וביתו , והמקום אשר לא היו בו הלוחות האלה נחשב בעיניהם למקום טמאה · אל התמונות נתנו כבוד אֵלים , ואסרו לנגוע ולאחוז בהן בידים ערומות , ועל כן עשו לציורי הקדושים מלבושי כסף וצפויי זהב · כאשר אכלה האש את אחד הלוחות לא אמר „נשרף הלוח" כי אם „נפטר" („выбылъ") כאשר יֵאָמר בִּגְוַע אחד קרוש , וכן בהִשָּׂרף בית־תפלה אמרו „נתעלה" (вознесся) כאמור על נפש האדם העולה למעלה · ויען כי דברי חכמה והתעשקות בענינים מושכלים זרו להרוסים בימים ההם , היו עיניהם וידיהם רק אל מנהגים חיצונים אשר לא בשכל יסודם · הדת וכל הצערעמאָניות התלויות בה היו כל ישעם וכל חפצם , ולא פעלו פעולה אחת אשר לא נטפלו עליה צערמאָניות רבות בשם האמונה · שאלות החיים הנכבדות היו להרוסים : מה לאכול ומה לשתות בימי הצומות והנזירות ? איך נכון לכרוע ברך ולהשתחוות ארצה בתפלה ? ועוד שאלות כאלה · חטא גדול וכבד מנשוא היה להם להגיה ולתקן בספר איזה משגה וטעות הדפוס , והעושה כן נחשב ככופר בדת · אין קץ לכל המנהגים והצערעמאָניות אשר השתמרו בחצר המלך , בהיכל הבאָיארין ובבית אחד העם — בימי החג , בהובא ילד הברית , בחגוג חג החתונה או בהקבר מת · את העת לא חשבו לפי סדר חדשי השנה רק לפי החגים מלפניהם ומלאחריהם · אמנם בכל אלה לא השכילו ההמון לשמור את קרושת חגיהם , כי הלכו אל בתי המרזח , והרבו לשתות עד לשָׁכְרָה (ויהי למלה בפיהם : „השמח בשמחת החג שכור הוא עד אור הבקר") , ובשגם החשֻׁבים בעם השליכו אחרי גֵום את עניני כנסת הדת , לא הלכו להתודות אל הכהנים , גם בהתודותם צפנו עונותיהם בחֻבם , ובצאתם מאת פני הכהן השתבחו כי רמוהו ויכחדו ממנו פשעים עצומים · מלבד הבלי השוא היו רַבּי הרוסים אוהבי בטלה ומנוחת עצלות , עד כי השתוממו עליהם בני הנכר מאד · לדבר הזה היתה נסבה השִׁכּרות אשר פשטה בעם , ביתר שאת למן העת אשר היו בתי היין אחוזות הממשלה (בימי גאָדונאָוו) ; כי היו אנשים סובאים אשר שבו מבתי היין בעירום ובחסר כל , כי נתנו כל אשר להם ביין דגנים ובשכר · לפעמים קרה כי חרה אף העם על דבר המכס הרב אשר הושם על היין , וידרו נדר לבל יבוא „יין המלך" אל פיהם, אך הוואָיעוואָדים מיראתם לבל תגרענה תבואות הממשלה, התאמצו להטות את לבם להפר נדרם · מן השכורים הריקים והבטלנים התכוננה עדה מיוחדה אשר נקראה „שכורי המרזח" · בעקב פרעות המדות גָלָה רגש הכבוד מן העם, ויהי משוש דרכם לנַבֵּל פיהם ולחרף איש את רעהו בדברי נאצה וחרפה ,

וכן חֵרפו האבות את בניהם והבנים את אבותם · כנסת הדת אסרה את הגדופים והכהנים הורו לעם לבל „ינבחו ככלבים״, גם הממשלה התאמצה להשבית את הגדופים, בשלחה רובים מתחפשים אל השוק להכות במקלות את המנבלים שפתיהם בדברי בוז וקיקלון; אך לא הועילה כל תחבולה, כי גם הרובים בעצמם לא חשכו ניר שפתיהם, הוציאו מפיהם דברים אשר לא כן ורבתה המכשלה · המריבים קראו גם למהלומות ומכות חדרי בטן, ולפעמים הכו נפש · הנשים אחזו אשה רעותה בציצת ראשה ותמרוטנה שערותיהן לעין רואים ·

§ 8 **מצב הנשים** · כבר הגדנו (פרק כ׳ § 12) כי בעיני העמים אשר לא נגה עליהם אור הדעת נחשבה האשה לטמאה וישפילו עד לעפר כבודה, בכנסת הדת לא תֵחַד וכל עבודה כְּבֵדָה וקשה יעמיסו עליה · ככה התהלכו עם האשה העמים הפראים אשר פשטו כפעם בפעם על רוסיא מימי היותה, ואת דרכיהם למדו גם הרוסים—ויקחו להם נשים רבות · בכל זאת בימי מחלקות הארץ נחלו הנשים כבוד מעט מזער, כי באו בין האנשים להגיד עצתן ולשבת אתם אל השֻלחן, ומה גם בנאָווגאָראָד מדינת החָפשה; כאשר ראינו את כל הכבוד והיקר אשר נִתנו שמה למַרְפָאַ הפאָסאדניצא (פרק ל׳ § 5) · על כן בלכוד איוואן הנורא את נאָווגאָראָד הביא באָלה ובשבועה גם את הנשים על האנשים · גם בין הקאזאקים ראו הנשים באור הדרור, כי עזרו את בעליהן במסעיהם ובמלחמותיהם · אמנם בכל ימי תקופת ממלכת מאָסקווא היה מצב הנשים ברע מאד; אז נפוצו בעם דברי סופרי וויזאנטיא אשר חשבו את האשה לנחש ועקרב, ואהבו לשאת תמיד על אדותה את החזון הזה (בארח שאלה ותשובה): „איזה הוא הדבר הקשה מכל אשר על פני האדמה? האש קָשָה — המים יכבוהו, המים קשים— הרוח יְיַבְּשֵם, הרוח קשה — ההר יעצרהו, ההר קשה — האדם יעקרהו, האדם קשה—היין יחלישהו, היין קשה—השֵנה תפיגהו ותסירהו, השֵנה קשה—ואשה רעה קשה גם ממנו, כי גם את נְזִיר היין תוליך תועה ותבַלע חכמתו, עד כי יחוג וינוע כשכור, עיניו יראו זרות ופיו ידבר תהפוכות (Іоаннъ Златоустъ) · גם המאמרים המיוחסים לאחד גדול מחכמי כהני הכנסיה „יוחנן שפתי־זהב״ על אדות האשה הרעה, הכפישו באפר יפעת הודן וכבודן *) · כל פסוקי משלי וקהלת המדברים

---

*) הנגו להציג פה אחד ממאמרי יוחנן שפתי־זהב על אדות האשה: „אין כל דבר רע ומר בחֶלד כאשת מדנים, וגם פריץ חיות לא יערכנה ולא ידמה לה. הן מה עז מארי טורף בין ההולכים על ארבע? מה רע מפתן דרש ועכשוב בין זוחלי עפר? אך כל אלה מאפס ותהו נחשבו מול אשה מוציאה דבה והולכת רכיל. שלמה החכם מכל אדם יתן עדיו כי טוב שבת בארץ מדבר מאשת מדנים ובית חבר. האריות נכלמו מפני דניאל איש המודות בגוב האריות—ואיזבל המרשעת סקלה את נבות הנקי והצדיק. הדג שמר את יונה במעיו שלשה ימים ושלשה לילות—ואשת הורדוס כרתה את ראש יוחנן המטביל על המשתה (מארקוס קאפ׳ ו׳). העורבים כלכלו את אליהו התשבי בנחל כרית—ואיזבל בקשה את נפשו לקחתה, וישמע ויתהלהל וינס אל נפשו המדברה! אוי ואבוי נא לנו! מפני האשה הנבלה נבעת הנביא הגדול אשר הוריד אש ה׳ משמים ארצה והחיה את המתים! הוי אשה כלי נשק השטן, חרב עשויה להבל ומרוטה לטבח! גם את יוחנן שפתי זהב השליכה אשתו יעוודאקיא מעל פניה לארמעניא ותצמת בבור חייו; בגלל האשה גרש האדם מגן העדן; בגלל האשה נפתה לב דוד החסיד והעניו לעשות המזמתה, לבזות דבר ה׳ ולהרוג את אוריה החתי בחרב בני עמון; על ידי הנשים הטה השטן את לב החכם שלמה מעם ה׳ אלהי ישראל. אשה מבישה לא תבוש מפני כל: את הכהן לא תכבד, מפני הלוי לא תכלם ואת הנביא לא תירא. ההה! רע מכל רעה—אשה רעה! אם ענות־רוח היא התחרוש רעה בסתר לבבה על כל איש, ואם

בגנות האשה היו נצורים על שפתותיהם, וכן הגיעו אליהם דרשות וספורים רבים מימי הבינים, המעוררים צחוק, מהתלות והוללות, ומשליכים שקוצים על תפארת מין האדם. על כן שמו בני ממלכת מאָסקווא מוטות עֹלם על נשותיהם ובנותיהם: סגרו אותן על מַסגר לשבת כלואות בחדריהן כשְׁבִיות חרב וכאסירי עָני וברזל. אל היכלי התפלה באו הנשים בפתח לבד ותעמודנה בעזרה לבדן ופניהן מְכֻסות. והאשה לא היתה כשרה לשחיטת בהמה ועוף, בהאמנם כי בזה יבאש הבשר ויִשָּׁחת; לא נתנו להן לאפות לחם אלהיהם פן יטמא, וגם לא לקחו מידן ולא אכלו אתם יחד בימי נדת דְוֹתָן.

הרוסים לפנים באו במסורת ברית הנשואים בעודם צעירים מאד — בני עשר ותשע, אך אספת הכהנים בעלי מאת החֻקים אסרה אסר לבל יקח איש אשה עד אם ימלאו לו שש עשרה ולה שתים עשרה שנה. החתן והכלה לא ידעו זה את זה ולא התראו פנים כי אם אחרי אשר הושם נזר הברית על ראשם. העלם לא ערב את לבבו להגיד כי חשקה נפשו לקחת אשה או ימאן בה, כי אם אביו עשה לו כטוב בעיניו והוא קרא עליו מועד לשבור בחוריו. האבות אשר חפצו לשַׁלַּח את בתם החוצה, שלחו את השדכן (сватъ) אל אבות הנערה לדַבר על לבם. לפעמים הובאו העלם והעלמה במסורת הברית על פי השרים ורוזני ארץ: נשיאי מאָסקווא ומלכיה בחרו נשים להבאָיארים, ואדוני השדות לאכריהם ולעבדיהם, מבלי שאול את פיהם. בימי אלעקסעיי מיכאילאָוויטש אמרה הממשלה להרבות את יושבי סיביר, ותתן צו כי יתנו האכרים את בנותיהם להמָגלים שמה ביד פשעם, ואשר לא אבו לקחת להם חֲתָנים מן האנשים החטאים האלה שלמו דֵי כסף ענושים. כאשר הצליח השדכן על דרכו, שלחו אֲבות החתן אחת הנשים לשום עינה על הכלה ולהגיד להם מה הוא. אם היתה הכלה בעלת מום ורָעַת המראה הערימו אבותיה להראות תחתיה את אחותה הצעירה או גם את שפחתם יְפַת התאר; ופעמים רבות קרה מקרה כי חשב החתן את הכלה לכלילת יפי ושַכולה אין בה, כי גם על המשתה כסתה פניה בצעיף ותתעלף—ובבקר והנה היא עִוֶּרֶת, או פניה חשך משחור ומָשחת מאיש מראֶהָ, הסופר קאָטאָשיחין בסִפְרו על דבר השדכנים ברוסיא יאמר: „הה, קשט אמרי אמת אגיד לך, קורא נבון, כי אין יש בכל ארצות התבל מרמה ועָקבה על אדות העלמות ככל אשר בממלכת מאָסקווא!” כאשר נרצו אבות החתן והכלה להתחתן כתבו בתחלה ספר התנאים והברית. בספר הזה כתוב רשום כל השלוחים, המֹהר והמתן אשר נתנו להחתן, בכסף, בשדות ובבגדים; החתן התחובב לקחת את העלמה לו לאשה כדת, ואם יחלל דברו ישלם קנס, ככל הקצוב בספר. ביום הכסא חגו את החתונה במנהגים רבים מאד, אשר לא יִסָּפרו ולא יֵחָקֵרו.

עשירה היא תנאץ ותכעוס בזעם לשונה ובריבות שפתיה. טוב ונקל לבשל את הברזל המוצק מללמד דעת את האשה הרעה, כי היא לא תכנע ולא תיטיב דרכה לנצח. אם תיסרנה—תבהל ותגור מפניך, אך כמעט תסיר מעליה כפך, תשא ראש ותרים מצח, תשוב לכסלה ולא תשכיל לשמור אהבתה לאיש בריתה!” .

מיום היות העלמה לאיש נחשבה לו כשפחה נחרפת, לעשות ככל היוצא מפיו; וככל אשר גדל כבוד משפחת הבעלים וערכם, כן הרבו לכלוא את נשותיהם בחדר לבד ולשום מסך בעדן, גם קִנאו להן מאד ויצוו על רֹב השפחות והעבדים אשר העמידו על ידן לפקוח עין ולספור צעדיהן, המרגלים האלה הביאו תמיד את דִבָּתָן רעה גם בשמרן את אמונתן לבעליהן, ותהי עליהן הקצף וגם גֶזֶן נִתַּן למכים — כי הרוסים התהלכו עם נשיהם בְּקְשִׁי לב מאד • ואף כי בספר התנאים כתבו מפֹרש באר היטב כי ידורו הבעל ואשתו באהבה אחוָה ורֵעות, בנחת ובמישרים, אפס המנהגים מימי קדם אשר שמרו כותבי התנאים לעשותם הפרו מראש את דברי הברית והפריעו את השלום והמישור: אחרי כתיבת התנאים נתן אֲבִי הכלה מנחה להחתן שוט מעשה עֲבֹות מרצועות עור (плеть, плетка) להיות בידו כשבט מושלים לנחות בו את אשתו, והחתן תקע את השוט בחגורתו אשר במתניו להיות אתו למשמרת לעת מצוא, ובין החפָצים אשר נתן הוא אשכר להכלה, היה גם שוט, להודיעה כי זה חלקה ומנת גורלה אם תַּמֵר פיו; אחרי אשר נִתַּן נזר־הברית על ראשם, והכלה הֵשַׁחָה ראשה לחלוץ את מנעלי אלוף נעוריה כמנהגם, הכה אותה על גַבָּהּ לראשונה בשוט • השוט או המַלמד הזה אשר נועד רק לְלַמד את האשה ארחות יֹשֶר, היה תלוי בבית על הקיר כל־הימים, ונקרא בשם „אויל“ („дуракъ“) • בעד כל חטא קל אחז האיש את אשתו בציצת ראשה, פשט את בגדיה ויעקוד את ידיה ויכנה בשבט מוסר — ואין מידו מציל! עם המנהג הרע הזה הסכינו כל העם, עד כי גם הכהן סילוועסטר, יועץ איוואן תנורא, הורה בספרו „הנהגת הבית“ איך יעשה הבעל בבואו לפקוד את אשתו בשוט כמשפטו • גם הנשים הבאות בימים הרגילו עם העַבדות ונטו שכמן לסבול, ותאמרנה בלבבן כי מלֵדה ומבטן נכונו גויותיהן למהלומות • אפס הדבר הזה היה גם נְסִבָּה כי שטמו הנשים את בעליהן, לבבן לא נכון עמם ולא נאמנו בבריתם; ולפעמים לבשו גם רוח גבורה ולקחו נקמתן מאת בעליהן הרודים בהן בחזקה, ותרצחנה אותם נפש או השקו אותם סם רעל • על כן כָּתוּב אֶל־חֹק בספר המשפטים לאלעקסעי מיכאילאָוויטש: „אם תהרוג האשה את אישה או תשים מות בלחמו, אחת דתה להִקָּבר חיים באדמה, ואיש לא יזיד לחוס ולחמול עליה עד כי תִּגְוַע ותמות“ (סימן כ״ג, הלכה י״ד) • על פי המשפט הלזה קברו את החוטאת עד צואר וראשה היה ממעל לאדמת העפר, ושומרים עמדו מסביב לבלתי יטה אליה איש אֹכל עד צאת רוחה, ואם לא קרב קצה מַהֵר הכוה נפש • — הבעל אשר שנא את אשתו הכעיס אותה תמרורים עד כי קצתה נפשה בחייה ותִלָּחץ להתגלח וללכת להִסָּגר בבית הנזירות, או איבה ריב ומרנים היו בין האיש והאשה כל הימים • שירים רבים מלאים תוגה ועצב ישירו העם על אֹדות האשה השנואה והבעל השָּׂנוּא ואחד מהם ראשיתו:

„בָּרִאשׁוֹן בַּשַּׁבָּת אִמִּי לְאִישׁ נְתָנַתְנִי
וּבַשֵּׁנִי הָהּ כְּבָר הָרָעָה בָּאַתְנִי!“

נשי השרים והנכבדים בעם לא עשקו בעניני־כלכלת־הבית, אשר היו נתונים בידי איש הבית (дворецкій) ובידי בעל־המפתחות (ключникъ) מֵעבדי הצמיתות · בבֹקר אחרי כלות תפלתן הלכו להִסָגר בחדרי משכיותיהן עם השפחות לעשוק בחכמת הפלך, לשלוח ידיהן במלאכת רוקם וחושב ולארוג בזהב במשי ובפנינים *); ובבתי בני דלת העם נטלו כל עבודות הבית על האשה, היא היתה הכובסת והמבשלת, ולא עזבה כל דבר קטן וגדול · וגם בצאת הנשים לפעמים לקבל פני האורחים והקרואים, רבו הקידות וההשתחויות ונשיקות הידים, עד כי עיפה נפשה מאד — העשירים נתנו לבנותיהם בשלחם אותן החוצה, ארגזים רבים מלאים בגדים, גם מרגליות או פניני זכוכית בלתי חרוזים למכביר—להיות לרִקְמָה, ולפעמים עלה משקל הפנינים יותר מככר (פור) · על בגדי מועד וחג שמו הרוסיות מכלולי הוד ותלו עליהם עדי עדיים מִזהב ואבני יקר · הבגדים אשר הלבישו את נאטאליא, כאשר לֻקחה אל בית המלך (אלעקסעי), היו מרֻקמים בפתילי זהב ומשֻׁבצים במרגליות מַרבה להכיל, עד כי היו עליהם אחרי רגעים אחרים כמשא כבד—ברכיה כשלו מִלַּחַץ המעמסה ומעדו קרסוליה · אך ברוב בגדי יקר ובשלל צבע רקמתים לא אמרו הרוסיות די, כי אם אהבו עוד למשוח בששר לבן ואדמדם את לחייהן ולכחול את עיניהן, ובדבר הזה הפכו את הודן וְיָפְיָן למשחית, ותהיינה כתמונות מצֻיָרות בחרט אנוש — כי גם את חלקת צוארן וידיהן צבעו בצבעים שונים · הנשים הענוגות, העדינות והיפהפיות גם הן נאלצו לאחוז במנהג אלילי הזה ולחלל יפעתן; כי האשה אשר לא קרעה בפוך עיניה ולא משחה בנתר ובששר את פניה, הזילוה כל רעותיה והכעיסוה תמרורים · — בגדי־האשה העליונים לא נבדלו מבגדי הגברים ותלבשנה לעטניק כמוהם · ראשי הנשים הנשואות היו תמיד מְכֻסים בצעיף, (волосникъ, кика) ולא יכלו לצאת בראש מגֻלה ובשער פרוע · הנשים הכבודות חשבו להן לקלון להיניק את ילדיהן מחלב שדיהן ותקחנה להם מיניקות, וכן לא שמו את עיניהן על הילדים, ותעזובנה אותם בידי המיניקות והאומנות, אשר על כן בהיות הילדים לאנשים אהבו וכבדו את האומנות שבעתים מאשר את אמותיהם · נשי האפרתים בצאתן אל חצר המלכות או אל בית התפלה, לא הלכו ברגליהן, כי אם נסעו במרכבות סגורות בחֹרף וקיץ, מבלי נוע אנה ואנה. מעצלות ומחֹסר עבודה היו נשי האפרתים בריאות בשר וכבדות מאד—ובימים ההם היה לכבוד ולתפארת גם לנשים גם

*) ביתר שאת קצרה נפש בנות המלך בהליכות חייהן, יען כי בימים האלה, מפני שנאת העם לבני הנכר, לא לקחו מלכי רוסיא חתנים מבני מלכי הארצות, וגם לבוז נחשב להם לתת את בנותיהם להאצילים הרוסים—ובכן נשארו האמללות האלה בבתולותיהן עד יום מותן ספונות וטמונות בחדרי הרמוניהן, ותכלינה כל ימיהן במעשה רוקם, או בשיחות הבל וריק וברכילות עם שפחותיהן כארח הנשים היושבות בטלות; אך בשמחות החיים לא שמחו ומכל אשר במדינה לא ידעו דבר, וכן לא ידע גם העם על אדותם מאומה למטוב עד רע. אף השרים הקרובים למלך לא ראו את בנותיו גם פעם אחת בחייהם, וגם המלך בעצמו ראה אותן רק לעתים רחוקות ולא אכל אתן לחם יחד. ורק סאפיא היא האחת אשר היתה לנס, כי יצאה ממסגרותיה ותתנשא ותגיע עד המלכות, ובגלל כן הנה היתה באמת כמבשרת העת החדשה אשר הביא פעטר אחיה אל ארץ רוסיא.

לגברים להיות בריאי בשר ועבי־כרש· נשי המון העם והבתולות התאספו בימי החג אל נאות שדי שֶׁעַל יד הכפרים והמושבות, התיצבו במעגלה לשיר במקהלות שירי זמרה ולחול במחולות; ולבני מרום עם הארץ המחול לבשת, וגם לאֶפֶר על פי כנסת הדת כאשר הגדנו למעלה (§ 5) · אפס השרים צוו לפעמים על עבדיהם ושפחותיהם לקום לצחק לפניהם ולצאת במחולות, וביתר שאת פקדו לעשות ככה להשבויים מן הטאטארים והליטאים · והנה אם אשת האכרים לא היתה סגורה על מסגר, הנה עִנו אותה בכל עבודות פרך; ובימים הראשונים נשאה האשה עליה גם עונות בעלה, ובחטאו המיתו גם אותה, ואף בהיותה הרה ללדת הוציאוה להורג בלי חמלה· האשה לא יכלה לרכוש לה נכסים וכל קניניה היו לבעלה; ואך לאט לאט פקחה הממשלה את עיניה להקל על הנשים ולהיטיב גורלן במשפטים צדיקים וטובים·

§ 9 סוף דבר. מכל פרשת הליכות חיי בני רוסיא העתיקה תראינה עינינו כי הרוסים היו אז רֵקים ונעורים מֵרבי הדברים הטובים אשר נמצאו כבר במערב אירופא· אולם בבואנו לחרוץ משפט אמת וצדק על אֹדותם, עלינו להביא בפלס גם את הסבות הרבות והשונות אשר על פיהן אֵחרו הרוסים מהצג כף רגלם על מסלת ההשכלה וְהַתִקונים, וגם בהתיצבם עליה כמעט קט התנהלו בכבדות מאד· — ראשית הסבות היא המלחמות אשר נלחמה רוסיא כל הימים הראשונים עם עמי אזיא הפראים, וּבְדַבַר היותם שכנים לה, ובממשלתם בה ימים רבים שפכו עליהם מרוחם, גם הורישו להם מתכונותיהם הפרועות; בלבד זאת הנה ישבו הרוסים מפֻזרים ומפֹרדים על מרחבי ערבות שדי, אשר מזג אוירן קשה ועז, אדמתן לא השיבה גמול טוב לעובדיה וּשְׂכַר יְגִיעַ האדם היה אך מצער — ובכן קצרה ידם מלאחוז חיש מהר בהשכלה ולהוסיף על נְקַלה די חכמה ודעת, ככל עמי אירופא אשר לא חָלוּ בהם הסבות האלה· עמי מערב אירופא אשר נושבו על חָרבות ממלכת־רומי־המערבית, נחלו גם את השכלתם והליכות חייהם — והרוסים לא נחלו מאת העמים הקדמונים אשר התגוררו בארצם לפנים, כי אם את גַלֵי קברותיהם לבד ולא כל שמץ חכמה ובינה; ושכניה האירופים החיים והקיימים (כהליוואָנים והפאָ־ליאָקים) עוד התאמצו לגדור בעדה הדרך העולה אל העמים הנאורים· אכן העם הרוסי במלחמותיו הארוכות והכבדות עם הפראים, עם מעצורי הטבע וחסרוני ארץ מולדתו ועם שכניו הרעים, לא כשל כחו, לא נפל רוחו ולא נשחת כליל בשחיתות המדות, עד כי יכשר להתאזר עֹז ללכת לפנים, לקנות דעת וְלֵאור באור ההשכלה ככל העמים הנאורים· העם הגדול הזה הוא האחד בין שאר עמי הסלאווים אשר הצליח לכונן ממלכה אדירה וכבירת כֹח מאֹד; וסופרי הנכר המכבירים מלים על דבר מגרעותיו וחסרונותיו, גם הם לא כִחדו את הטוב והגידו לאמר: „הרוסים הוּחַנוּ בכשרונות גדולים, ורק חֹסֶר ההשכלה יאסור את העם העצום והרב הזה מלעשות תושיה· אולם מה אדיר ונאור יהיה כאשר יקנה לו חכמה ודעת!" · והנה באמת כאשר שלמו ימי מלחמות רוסיא עם עמי הקדם ותעל ידה עליהם, החלה להתודע מעט מעט לעמי אירופא, ובעת אשר

רגש חסרון ההשכלה הלך וחזק בעם, אשר הוסיף לָחוש כי בלעדיה לא יעשה חיל, בעת ההיא נחלשו גם המפריעים החוסמים את הדרך בעדה: ממלכת פולין רפתה כחה לרגלי המקרים בימי מלכות אלעקסעי, ותִשָּׁאר רק שוועציא לבדה כקיר מבדיל בין רוסיא ושאר אירופא, בִּדְבַר אשר החזיקה בחֹפי ים הבאלטי. אולם הצעיר בבני אלעקסעי הצליח לְקַרְקֵר הקיר הזה — כי בא מועד להעביר הסדרים הישנים מן הארץ ומרבית מנהגי הבליה כרות יִכָּרֵתון. לתַקֵּן את רוסיא במלכות פעטר הגדול.

X.

ימי התקונים והתחדש רוסיא.

פרק נא ימי נעורי פעטר הגדול וקץ לממשלת סאפיא (1689).

בימים ההם כאשר הַסְּכֵּן הסכינו כל העם בפנים ממלכת מאָסקווא ובחוצה לה לראות את שרביט המלוכה בידי סאָפיא, על פיה יצאו ועל פיה באו כל דברי הממלכה וידה בַּכֹּל מָשָׁלָה; בימים אשר רמה קרן סאָפיא וַיִּגְבַּהּ לבבה לְהִקָּרֵא בשם „השליטה היחידה" („Самодержица"), וכבר הֵסִיתָה בחיל הרובים כי יערכו בְּקַשְׁתָּם והַפְּצֵר יפצירו באיוואן ובפעטר לעַטְּרֶנָּה בכתר מלכות. בעצם הימים ההם נטה שמש הצלחתה לערוב, וקץ גאונה ושלטונה קָרַב לבוא. לא מפני אחיה הגדול איוואן נִחתה סאָפיא, ולא מאתו נפתחה לה הרעה, כי הוא כמו זר נחשב, במלוכה לא התערב, ולא ידע אִתָּהּ מאומה מכל הנעשה ברוסיא, למקטנה ועד גדולה; אפס פעטר אחיה הקטן היה לה למוקש והוא הדִּיחַ עליה את הרעה. העלם הזה עלה כיונק לפניה וכשרש מקרן בן שמן, וַיִּפְרַח וַיִּגְדַּל, ויהי למקל שקד ולמקל חובלים גם יחד. כי ככל אשר הלך פעטר וגדל, וככל אשר הִרְבָּה לשקוד לעשות חיל בלמודים ולחבל תחבולות מלחמה, כן הלך וגדל אֲסוֹן סאָפיא, והרעה שקדה לבוא לחַבְּלֶנָּה חבל נִמְרָץ.

רע ומר היה גורל פעטר במות עליו אביו אלעקסעיי ופעאָדאָר עלה על הכסא. כי בראות המילאָסלאָווסקים שונאי נאטאליא נארישקינא, אֵם פעטר, את החסד אשר ימשוך המלך לִבְנָהּ הנחמד, ויפג לבם מאד, וַיִּוָּעֲצוּ לב יחדו להרחיק אותו ואת אמו מחצר המלכות. ואפרתי אחד מאנשי סודם העיז פניו לדַבֵּר באזני נאטאליא לאמר: „מה לך פה, ומי לך פה? קחי את בנך את יחידך וצאי לך מזה, ושְׁבִי עמו בהיכל אשר בפַּרְוַר פרעאָבראזשענסק, הַרְחֵק מארם העיר, כי כן דבר המלך!" נשבר לב נאטאליא בקרבה, רחפו כל עצמותיה, ולא הרהיבה עז בנפשה לקחת דברים עם המלך, לשמוע מה בפיו ולדעת מה זה ועל מה זה. וירא פעטר את דִּמְעַת אמו על לחיָהּ, וַיֵּדַע את אשר דִּבֵּר האפרתי, ויבקש את מורו להובילו אל המלך. ויבוא ויתיצב לפניו וישפוך את מרי שיחו, ויאמר: „ראה, הנה האפרתי הזה יאמר להרחיקני מפניך ולהכריתני, כאשר הכרית באָרים גאָדונאָוו את דמיטריי; אולם בכל המקום אשר תשב אתה, שם גם אנכי! האינני בן מלך כמוך, כי יצר לי המקום בבית אבי?" וזרם דְּמָעוֹת כפלגי מים פרצו מעיני הילד. אז נכמרו נחומי פעאָדאָר וברוח חן ותחנונים השקיט סערת רוח פעטר, וירד מעל כסאו, וימהר ללכת אל נאטאליא לדבר

על לבה לחבש לעצבותה ולנחמה מיגונה , וַיִּשָּׁבַע בְּאָלָה כי לא עלה על לבו לשַׁלחה מן החצר . ואל פעטר אמר : „אל תירא , מחמל נפשי , ואל תֵּחָת ! חי אני , כי לא אֶפָּרֵד ממך , לא ארפך ולא אעזבך לעולם !" . אך המילאָסלאַווסקים לא נחו ולא שקטו , וימררו את חיי נאטאליא ופעטר בעוד פֿעאָדאָר חי , וגם בלכתו בדרך כל הארץ ועל פעטר נִתַּן הוד מלכות ויציץ עליו נזרו , הנה ימי תפארת גדלתו היו עד ארגיעה ; וגם בעד ציצת נובל צבי הרגעים המעטים , הִרְבָּה גם הוא גם אמו במחירם וַיֵּקַר פדיונם מאד ; כי גם בכלות קשר הרובים וכתָּם פורץ מן הארץ לא הוטב גורל נאטאליא ולא הונח לה . מה יתן שם מלך הנקרא על פעטר , ומה יוסיף לו כתר המלכות הנִתּן על ראשו ועל ראש אחיו יחדו , אם סאָפֿיא תשב מאחריהם לכסא , ועל מוצא שפתיה יחיה העם . פעטר , בן אשה אחרת , היה כשֻׂכִּים וכצנינים בעיני הגבירה השלטת , ובנפשו ידע כי כְּמַהֲרָם הוא מחצר המלכות עם אמו , ועל כן אך לעתים רחוקות בא החצרה : לקדם פני מלאכי חוץ לארץ ולעמוד בהתקדש חג . פֿעאָדאָר הצדיק אבד , ואין איש שם על לב לחַנֵּך את פעטר על פי דרכו , לפלס לו ארח חיים ולהשכילו בינה . פֿעאָדאָר נתן אותו בידי המשנה לכהן ניקיטא בן משה זאָטאָוו , וילמד את פעטר קְרוֹא ספר וְהָבֵן , אך לא היתה לאל ידו להרגיע את נפש העלם המָלֵא רוח כביר מלדה ומבטן, וגם בתהלוכותיו לא זָרַע זאָטאָוו על תלמי לב תלמידו זֶרַע הצדק והמישרים, כי אהב לחקור ממסך ולתת בכוס עינו , וככלות למודי זאָטאָוו הרקים ושדופי קדים כלתה עמהם גם עבודת החִנּוּך , ומן הוא והלאה היה פעטר מְשֻׁלח ונעזב , ללכת בדרכי לבו ללא תורה וללא מורה . ואת מי לא הורו דעה ? את מי לא הֵבינו שמועה ? את פעטר , בן יַקִּיר וחרוץ , אשר רוחו בקרבו היה כאש לוהט , והשק עַז בָּעַר בו לפעול ולעשות ! ידיו היו פתוחות לעולל עלילות רבות , ואזניו היו קשובות להקשיב רַב־קשב . כי חננו ה' שְׁאָר רוח להיות משכיל על תכונת כל דבר וחוקר לכל תכלית ; וּמִדֵּי ראו עיניו חפץ חדש שת אליו לבו , התבונן בו , וישאל את פי הנִצבים להורותו שֹׁרֶשׁ דבר ולבאָרו לו באר היטב . לא מש מִמקומו ולא מצא מָנוח לנפשו עד כי השיבו לו דָּבָר דָּבֻר על אָפְנָיו , ולא מִלֵּא סִפְקוֹ עד כי קרב אל המלאכה , וידיו עשו לו כתבנית החפץ אשר ראה וכמתכֻּנתו , למען יֵאָמנו בפעל כפים הדברים אשר דברו לו היודעים במו פיהם . בני דור פעטר יְסַפְּרו , כי לא הלך כאחד האדם , כי אם רָץ בלֶכְתּוֹ , וַיְשַׁוֶּה רגליו כאַיָּלוֹת ; והדבר הזה אות נאמן הוא לנו , כי נפשו גחלים לְהטה , ורוחו השוטף כנחל שלהבת בחֻבּו האיץ בו למהר להחיש מעשיו הנוראים והנפלאים ; מעשים , אשר כמוהם לא נראה ולא נשמע בכל ספרי קוראי הדורות ויודעי העתים ! בהיכל אמו השָׁמֵם והבודד לא יכול פעטר לְהַרְווֹת את נפשו הַצְּמֵאָה והשוקקה להבין ולהשכיל, שם לא היה גבר חכם בעֹז , אשר יֵדַע לקחת נפש העלם במתק לִקְחוֹ , להושיבהו בֵּיתָה ולהטיף לו בשפתי נאמנים צוף אמרי בינה . על כן נָקְטה נפשו לשבת גלמוד בבתי משכיתו ; חדרו היה לו לזרא , ורגליו הובילוהו לשוטט אנה ואנה בחוץ וברחובות קריה . שמה ישאף העלם רוח צח באַוַּת נפשו ויראה חיי גיל בין הנערים אשר כגילו . לקול דְּבַר הקיסר הצעיר

הזה התאספו בחורי חמד, בריאי אולם ואמיצי רוח, ויהיו כלם לאגודה אחת, וילמד פעטר את ידיהם לְקְרָב־שַׁעשועים ואצבעותיהם לְמִלְחָמָה בשלום; וַיַּלְבֵּשׁ את כלם בגדי אנשי צבא, כתבנית חיל אשכנז איש חרבו על יְרֵכוֹ, עָרוֹךְ לעשות חיל על מרומי שדה קטל. מי חכם ולא יבין כי לא מִלֵּא פעטר את ידיהם לירות בקני הרובה, למען לא יעיר עליו קִנְאַת אחותו, אולם בתבונת כפיהם בנו להם גדודי־השעשועים (потѣшные) האלה מִגדלים ומבצרים על נחל יאאוזא, וַיִּתְּנוּ עליהם דָיֵק וישפכו סוללה, וברעש מלחמה לכדו את המבצרים, אבניהם עציהם וַעֲפָרָם שָׂמוּ בתוך המים, ואת גדודי הַמַּצָּב גֵרשוּ, וַיַּכּוּם וַיַּכְּתוּם ביד נטויה. השעשועים והמשחקים האלה הלכו הלוך וגדול מיום ליום, ואך בם שָׂם פעטר כל מעיָנָיו והגיוניו. וַיָּחֶץ את בני הנעורים אשר אתו לשתי מחנות: לדגל מחנה פרעאָבראזשענסק ולדגל מחנה שמעון (Преображенскій и Семёновскій) ולמלאות מספר מִפְקַד המחנות העביר קול קורא, וירבו המתנדבים לבוא. ויהי בין הבאים רבים מעבדי אֻרוות המלך, מזרע הנשיאים והסוחרים ומבני דַלַּת העם, ויקבלם פעטר באין הבדל, ויתן מקום לאיש איש מהם רק על פי שכלו ומלאכת ידו, ולא נִכַּר שוע לפני דל. צעירי שתי המחנות האלה היו ברבות הימים לגבורים שומרי ראש פעטר (гвардія), ומקרבם יצאו שרי הצבא ואנשי השם, אשר היו בעוזריו לעשות גדולות בארצו פנימה, ובחרב גאותם וֶאֱיָלוּתָם הורישו ערים וממלכות. על כן יֵאָמֵר בספר דערזשאווין המשורר:

„שַׁעֲשׁוּעֵי עֹנֶג וּמִשְׂחֲקֵי זֶה הַיֶּלֶד
רַעַם וַחֲזִיז קוֹלוֹת הוֹלִידוּ בְחָלֶד!"

אמנם שעשועי הַקְּרָב ומערכות המלחמה לבדן לא הִשְׂפִּיקוּ לתת מנוח לחשק לבבו; כאיל תערוג על אפיקי מים כן נכספה וגם כלתה נפשו לחכמה ולמדע, אך החכמה מאין תמצא לו, ומאיזה מקום יופיע לו אור בינה? הנה ראינו כי במשחקיו עם נערי הצבאות, וּבִסְדָרִים החדשים אשר ערך בקרבם, הִתְנַכֵּר פעטר כי יעפיל לעלות אל מרום חרשת המעשה ותחבולות המלחמה, הכל כאשר בטוב טעם אירופא. וחכמי אירופא יודעי בינה בכל אלה היו קרובים אליו מאד. באחד ממגרשי העיר מאָסקווא, אשר שֵׁם האשכנזים נקרא עליו (Нѣмецкая слобода) שכנו למו לבדד לבטח שרי החיל, בני נֵכר הארץ, אשר עבדו בצבא רוסיא בשכר; אליהם מִהר פעטר להקשיב לקח בחכמה ובחרשת המעשה, ושמה נגלו לפעטר שמים חדשים וארץ חדשה. — ואף כי שרי החיל האלה לא יכלו גם הם להעניק לפעטר די חכמה ודעת, אָכֵן מרביתם היו אנשי רוח ועליזי לב, אשר נִסו במסות רבות ועיניהם ראו ארצות רחוקות וממלכות גדולות, הם בשיחותיהם ובסִפּוריהם ערכו לפני פעטר את כל הנפלאות אשר באו לרגלי ההשכלה והתִּקונים באירופא; הם שִׁוּוּ לפניו את עשר כבוד שְׁאָר הממלכות והדר תפארת גדולתן, לְעֻמת עֳנִי ממלכת רוסיא המורה מאד, וארצו הַחֲסֵרָה כל טוב. בדבריהם אלה הוסיפו שמן על מוקדי לבב פעטר, ויעירו ויעוררו בקרבו תשוקה נמרצה ללכת לראות בעיניו את כל פרי גֹדֶל אירופא, ולהביא גם אל ארצו מברכות טוּבָהּ.

בחברת השאננים והבוטחים האלה, הרחוקים מכל הבלי משפטי הכבוד, והשמחים תמיד אלי גיל, שכח פעטר את כל מנהגי חצר המלכות, מנהגי רוסיא העתיקים, אשר עלימו אבד כלח. יתר מעל כל בני הנכר אהב פעטר להתרועע את פֿראנץ לעפֿאָרט (Лефортъ) יליד זשענעווא, אשר בשווייצאריא. איש רֵעִים הזה קנה לו את לבב פעטר בתֻם רוח ובנקיון כפים בשפתי דעת וברוח צהלה; וילמדהו שפת אשכנז והאָללאנד, ויתן מֵרוחו עליו.

לפנים בארץ רוסיא לא לִמדו לבני המלכים כל חכמה ומדע. מנעוריהם הגו רק בספרי קדשיהם, ויקראו מעט מזער בספרי הזכרונות ודברי הימים; וגם את אחי פעטר, את פֿעאָדאָר המלך, לא הורו דרך תבונות, כי מורו, שמעון איש־פּאָלאָצק, היה מאנשי קדש ותופשי הדת, והמדעים אשר נשא את שמותם על שפתיו זרו גם לו, ועל כן חִנֵּךְ את פֿעאָדאָר תלמידו רק על ברכי הדת והעבודה. אולם לפעטר לא נתנו כהן ומורה צדק כזה, וַיָּשֶׂם פניו אל בני הנכר, ילידי מערב איירופא, ומפיהם לקח חכמה דעת ומזמה. ויהי פעטר־הראשון, ראשון לשמוע בלמודים, אשר הרעיפו לו אנשי־מדע, לא לִמודי הדת; תחת אשר עד הימים ההם האמינו כל העם, כי רק שפתי הכהנים ישמרו דעת, וחכמה יְבַקְשוּ מפיהם.

כאשר כרתה סאָפיא ברית שלום ואמת את פולין, ותשלח מַלְאֲכוּת (посольство) אל ארצות צרפת וספרד, ויהי בין המלאכים גם הנשיא דאָלגאָ־רוקיי. ובטרם שָׂם לדרך פעמיו היה בכפר פרעאָבראזשענסק, ויקח דברים את פעטר, ויאמר לו: הנה זה ימים רבים היתה בביתי מכונה אחת, אשר בה תמצא יד האדם לָמֹד מֵרחוק רֹחַב כל בִּנְיָן וקומתו, וממקומו לא ינוד, וישמע פעטר וישתומם, ויבקש את דאָלגאָרוקיי לשלוח לו מכונה כזאת מחוץ לארץ, ויעש דאָלגאָרוקיי כן, אך בהגיע המכונה לידי פעטר לא ידע את משפטה ומה יֵעָשה בה — ויען אחד מן הנצבים: ישלחו נא ויקראו את טימטערמאן איש האָללאנדי והוא יגיד לנו פשר דבר, ויביאו את טימטערמאן ויבָאר כי המכונה הזאת נקראת בשם אסטראָלאביא (астролябія) ולמען דעת למצוא בה חפץ נחוץ ללמוד בראשונה חָכמת המדידה (геометрія). אולם אף כי פעטר היה אז בן ארבע עשרה שנה לא ידע עוד נכונה גם חשבון־הכפל („мультипликація"), ומה אפוא יעשה הפעם? אז חִלה פעטר את טימטערמאן להשכילו בינה בחכמת השִׁעוּרים כלם, ויעמול לבוא עד חקר תכונתם, ובכל אשר פנה הצליח לעשות חֶשבונות רבים עד להפליא.

ויהי היום ויקר מקרהו לחפוש ולָתוּר את החפָצים הנושנים אשר לדודו ניקיטי איוואנאָוויטש ראָמאנאָוו בכפר איזמאאיל, וימצא שם פעטר בין המון החפצים, אניה קטנה, ויתבונן בה וירא כי תארה שונה מאד מן סירות הדוגה והצִנות ברוסיא, וישאל על אדותה; ויבקש לדעת במה יתרון לה מן צִנוֹת רוסיא. ושם נִמצא טימטערמאן מיודעו ויענהו, כי אניה־אנגלית היא, ואם יְחַזְקוּ כֵּן תָּרְנָהּ ויפרשו עליה נס, תעצור כח לשוט על פני המים גם מול עבר פני הרוח,

וַיִּתְמַהּ פעטר ולא האמין לְמִשמע אזניו, ויוסף לשאול: האין פה איש אשר ישכיל לְחַזֵּק בִּדְקֵי האניה הזאת, ולהראות לי איך תְּפַלֵּס לה בנהר דרך ובמים עזים נתיבה? ויורהו טיממערמאן את אחד מבני ארצו ושמו קארסטען בראנדט, והוא קָרוּא מאת המלך אלעקסעיי ארצה רוסיא לבנות לו את אֳנִיַּת „הנשר" („Орелъ"), היא האניה האחת, אשר היתה לממשלת רוסיא, וראזין הקישר שלחה באש · ויבוא בראנדט וַיְרַפֵּא את הריסות האניה הַנִּשְׁבֶּרֶת ויתן עליה תֹּרֶן, מְשׁוֹטִים וּמִפְרָשׂ להיות לה לנס, וישימנה דֹּבְרֹת בנחל יאאווזא · וירא פעטר כי לא נפל דבר מכל אשר הגידו לו, וישמח על האניה הקטנה הזאת שמחה גדולה, ותהי שעשועיו יום יום; וזה שְׁמָהּ אשר יקרא לה: „זְקַן צי־אדיר הרוסי" („Дѣдушка Русскаго Флота") · ובאחרית הימים, כאשר היה פעטר שליט ים־הבאלטי, וציי רוסיא דָּרְכוּ על במותיו, ויזכור פעטר את „זְקַן הַצִּיִּים", חמדת נעוריו, ויביאהו בהמון חוגג ממאָסקווא אל העיר הבירה אשר בנה, ויצו לְשָׁמְרוֹ מכל פגע רע כל ימי עולם, כי הוא הֵעִיר את רוחו בראשונה לבנות צי־אדיר ולשפוך ממשלתו על הים *) · האניה הקטנה הזאת עודנה שמורה בכל וערוכה במצודת־פעטר (Петровская) עד עצם היום הזה · ועל תבניתה המְחֻקָּה בחרט אנוש על פי פעטר, נִמְצָאָה דמות היונה המעופפת מִבַּעַד לחלון תיבת נח, עָלֵה זית טָרָף בפיה, ועליו כתוב: „מבשר טוב, משמיע נצח והוד!" ·

וכראות פעטר כי לא יוכל להתהלך ברחבה על נחל יאאווזא הקטן, ויצו לשאת את אניתו ולהורידה ביאור פערעיאַסלאווסקי הגדול ורחב הידים, שמונה ווערסט ארכו ושמנה רחבו · אפס שם ישר נוכח כי במה נחשבה אניתו הקטנה על חֹמר מים רבים, וישב וימלא את ידי בראנדט לבנות לו שתי אניות־מלחמה על פני היאור ההוא, ולעזר לו נקראו חָרשי־עצים ויודעי בנין מהאָל־לאנדיא; ופעטר לא חדל מִבּוֹא כפעם בפעם אל כפר האשכנזים, וידרוש למשכנות יושביו בני הנכר, ויתעלס אתם בדברים, וישתה עמהם כוס יין־שרף ושכר · ויען כי רבים היו עובדי מלאכה, ויקח פעטר מידם את הגרזן, את המַשׁור או את הפצירה־פים וילמד ידיו גם הוא לעשות מלאכתם · שם ראה בבית חרש זהב ושמו מאָנס את בתו היפהפיה ותישר בעיניו, ופעטר היה בן שבע עשרה שנה בעת ההיא; וַיִּוָּדַע הדבר לנאטאליא אמו ותמהר ותבקש ותמצא ותתן לו אשה, את אוודאָטיא (עוודאָקיא) לאָפוחינא מזרע האצילים, ואת פיו לא שאלה בתחלה, כי כן מנהג הרוסים בימים ההם, ולא לקחו להם הבחורים

---

*) פעטר בעודו ילד רך ירא מאד את המים, כי בהיותו בן ארבע שנים עלה יחד עם אמו להראות ולהשתחוות בבית מקדשיהם. ויהי כעבור מרכבתם באחד הנהרות ותכשל במרוצתה, עד כי נהפכה כמעט על פניה. ותהי צעקה גדולה, וייקץ פעטר הישן בִזרועות אמו וירא את המים הזידונים אשר מלאו את המרכבה וילפת. ומן העת ההיא נפלה עליו חרדת אלהים מדי ראותו נהר או אגם מים, ורק בהיותו כבן ארבע שנה סר פחד המים ממנו; כי בהיות ז.וא והנשיא אלעקסעיי גאליצין רוכבים והולכים לשוח בשדה, ויקרב גאליצין לפתע פתאם אל הנהר ויעברהו, וכמעשהו עשו כל הנלוים על פעטר ועל הנשיא, וירחצו בשרם במים ויהתלו בפעטר וילעיבו בו, אז לבש פעטר רוח גבורה ויחץ גם הוא את הנחל. ומן העת ההיא החל להראות גם את נפלאותיו במצולה, כאשר ביבשה, ויהי מהיר מאד בעשותו מלאכה במים רבים; מלחים ראו והשתוממו, חובלי הים ויאמרו: הפלא ופלא!

בשים מכל אשר בחרו, רק ככל העולה על רוח הוריהם; ועל כן פעמים רבות לא ראו חיים טובים הבנים והבנות האלה, ויהי ריב ומדון ישא בביתם כל היום, וכאשר תחזינה עינינו גם בפעטר ורעָיָתו זאת אשר הוכיחה לו אמו. ויהי יום חתונת פעטר בשבעה ועשרים לחרש יאנואר (בשנת 1689); אך רגליו לא שכנו בבית כלילותיו ותענוגותיו, וילך לעמוד על עושי מלאכת האניות על היאור פעריאַסלאווסקי, ויבנה לו בית על שפתו, ויעבוד בזֵעַת אפים ויהגה בחכמה ובמדעים; ומה עלץ לבו כאשר אחרי עֲבוֹר שבועות אחדים הורידו היאורה את שתי האניות החדשות וכלילות היפי, וקול רעמי כלי התותח הקטנים, אשר עשה לו פעטר, הרעישו את כל החלקה סביבותיהם!

נעזבה נא את פעטר הצעיר להריק את חניכיו, בכפר האשכנזי, לתפוש משוט כאחד המלחים על יאור פערעיאַסלאווסקי, להעמיק חקר בחכמה ומדע, באהלו הדל על שפת היאור, ונשובה נא העירה מאָסקווא—שם נשמעה מה בפי העם על אדות פעטר, ומה תענה בו סאָפיא הרוֹדָה בכל הארץ וידה בַּכֹּל משלה. נביטה לראות מה המה מעשיה האחרונים? הייטבו בעיני עם הארץ ואם אָיִן?.

ידע העם במאָסקווא את כל אשר פעטר עושה ברֹב שעשועיו, בעיניהם ראו כי יארת לחברה עם בני הנכר ועם עובדי מלאכה יתרועע, ויפחדו פחד פן יֵהָפֵך להפכפך וזר, ויביטו אחרי מלכם הצעיר. אמנם בני הנוערים שמחו מאד על פעטר, כי היה נֹעַם מְשחקיו עליהם ומעשי ידיהם כוננוהו. נאטאליא אמו לא נטתה אזן למלשיניו, האומרים כי ישחית פעטר את דרכו וִיעַנֶּה את כחו בעבודת פרך, יען כי ראתה אותו הולך וחזק, מְכַבְּדָה כַּתּוֹרָה ושומר דת. גם בעיני סאָפיא לא היה רע דרך פעטר בתחלה, כי על כן הרחיקו אותו שעשועיו ממאָסקווא ומדברי המלוכה, ואך זאת היא מבקשת. רק האנשים הסרים למשמעתה התאמצו להבאיש את ריחו בעיני כל ישר הולך, באמרם כל היום: הנה המלכה (סאָפיא) פה בקרבנו תשא תמיד רנה ותפלה אל אֵל בשמים, ושם (פעטר ומרעיו) ינסכו בשמחה את בשרם, והיה תֹּף וחליל ויין משתיהם. אפס בראות סאָפיא כי גדודי השעשועים ירבו עצמה וינערו כגוּרֵי אריות, כי נָכונו לפעטר אניות מלחמה ובכלי תותח יַרְעֵם נפלאות, וכי כארז רך ורָטוב ישגה מיום ליום, ומשכמו ומעלה יגבה על בני גילו, וַתֵּרֶב עַצְּבָתָהּ ומגורתה. אף כי ידעה להתאפק ולהבליג על נפשה, ובקנאתה ואש עברתה לעגה לפעטר ולאחוזת מרעיו ותאמר: „ישחקו נא הנערים, עבדי האֻרוות לפנינו!” אך בקרבה שמה ארבה, ובתמהון לבב חשבה ימי נעורי פעטר, ויום לשנה נֶחשב לה. לבה נִבָּא לה כי יקרב היום אשר ישבור הנער הנָאוֹר הזה את המוֹטָה מעל צוארו, ועת פקודתה בוא תבוא. ומריבה גדולה התלקחה בימים ההם בין נאטאליא, אֵם פעטר, וסאָפיא. כי עשתה סאָפיא שפטים בכל הקרובים אל נאטאליא וַתַּגְדֵּל עקב על אוכלי לחמה ואנשי שלומה, אשר קראו חמס על סאָפיא, על כי לקחה לה קרנים לְנַגֵּחַ את כל הרע בעיניה ללא־צדק וללא־משפט. ויהי דבר סאָפיא את איש מעַוֵּל וחומץ שאקלאָוויטיי (Шакловитый), כִּי מרעתו אשר מבלעדי סאָפיא תהי אחריתו להכרית, התמכר בכלב נאמן

לעבוד עבודתה בכל נפשו ומאודו, ובכלב עז נפש לא חת מפני כל, ויהי נכון לנשוך בשניו את כל הקרב הקרב אל הדום כסאה, וכה דבר אל סאָפיא: „אין טוב לך שָׂרָתִי כי אם להשמיד את נאטאליא אויַבְתֵּךְ, ויהי מה!"—לפנין נגלו מחשבות סאָפיא ותשקה לשום כתר מלכות בראשה, וימהר וַיְקַבֵּץ מתי מספר מן הרובים ממיודעיו ואוהביו, וידבר על לבם להושיט מכתב בקשה אל סאָפיא לחלותה להתעטר בעטרת המלוכה• ויהי כאשר פסחו הרובים על שתי הסעפים ויאמרו: „היתרצו הפאטריארך והבאָיארים להחליט את בקשתנו?" ויענם שאקלאָוויטי: „אך הבל הפאטריארך ולא נחשב למאומה, כי אם לא יכהן זה יבוא רעהו תחתיו; והבאָיארים הלא לחמנו הם, כעץ רקבון כלם ולא יקומו ביום זעם", כה הרה והגה שאקלאוויטי נכלי רצח, ורגליו מהרו לשפוך דם נקי• ושם בבית הנזירים נמצא איש בינות, סופר מהיר, יודע דת, הובר שמים וחוזה בכוכבים, חורז שירי חרוזים ורודף כבוד עד מאד, ושמו סילוועסטער מערדוויעדעוו (Медвѣдевъ), והוא אוהב נאמן לשאקלאָוויטיי, אשר הקריבו אל סאָפיא, ויצלח מערדוויעדעוו לקנות את לבבה, והיא גם היא האמינה בו כאשר יאמין איש בדבר אלהים, כי חוזה לה בכוכבים וַיַּגֵּד עתידותיה• אתו המתיק שקאלאָוויטיי סוד והתיעץ על צפונות סאָפיא ומגמת לבה• האמנם עוד אוהב נאמן היה לסאָפיא, הוא הנשיא וואסיליי גאליצין, אשר לבו היה תמים עמה באמת ונפשה קשורה בנפשו, אולם אוהבה זה היה נזהר מאד בדרכיו, לא שכח את נפשו ולא אבה להשליכה מנגד בגלל סאָפיא; ולמרות חפצו היה גם בעוכריה, והעלה חמת פעטר והעם עליה:

„בזרוע עֻזך פזרת אויבינו, ובידך הנטויה גֵרשת וכַתּוֹתָ מפניך צוררי הנוצרים מאז מעולם; בהִגָּלותך אליהם לא האמינו בחיים, ובידיהם הרסו את בתיהם הטמאים" • כה כתבה סאָפיא אל גאליצין אחרי שובו ממסעו השני קרימה וידיו על ראשו (1689) • אולם אם סאָפיא עשתה שקר בנפשה לשית בחלקות לאוהבה, הנה מלאו הטאטארים שחוק פיהם, ויאמרו איש אל רעהו: „אכן הפך גאליצין עֹרף וינס קיעווה, לבוא להִסָּתר במחִלת בית הנזירים מפני פחד הממשלה" • החשְׁכים במאָסקווא בראו מלבם ויעבירו קול כי שִׁחַד החאן את גאליצין בדרי זהב; ופעטר, אשר הגיד מראש כי לא ישא גאליצין ברכה בעמלו והעיד בסאָפיא לבל תחדש מסע קרים, עתה כאשר נמלאו דבריו קָצַף על אחותו קֶצֶף גדול, ולא חפץ לִראות פני גאליצין בבואו להתיצב לפניו, אף כליות רבים מלאו נִקלה כאשר חִלקה סאָפיא מתנות כיד המלכות לגאליצין ולכל שרי הצבאות אשר נואלו וידיהם לא עשו תושיה• ובכן נוספו כל הרוגנים והמתלוננים על פעטר וייחלו למשפטי פיו ולפֹעַל כפיו• שאקלאָוויטי גם הוא בתרמית לבו הוסיף לְנַהֵה מדון ולהעיר חמת סאָפיא והרובים על נאטאליא וקרוביה• ועד מהרה פָּרַץ פֶּרֶץ רחב ונִבְעֶה בין פעטר ובין אחותו לעיני כל עדת מאָסקווא; כי באחד מימי החג, כאשר נקבצו ויאתיו כל הכהנים ללכת ברגש ובהמון חוגג מהיכל תפלתם אל היכל אוספענסקי*) ותצא סאָפיא בלבוש מלכות ללכת בראש

*) את ההיכל הנכבד לרוסים הזה בנה הנשיא פאזשארסקי לזכר ישועת רוסיא מידי

כלם, ויאמר אליה פעטר: „אנא אחותי שְׁבִי לך בזה, ולא תלך אתנו, כי לא מלכה אַתְּ, וכן לא יֵעָשֶׂה", ותענהו סאָפיא עזות: „לא! כי הלוך אלך!" • ברגע ההוא עזב פעטר בחרי אף את הכהנים ואת העם וילך פרעאָבראזשענסקה, ויתמהו כל הרואים וישתוממו • למן היום ההוא והלאה מדי בוא סאָפיא לפרעאָבראזשענסק סַבּוּהָ גם סְבָבוּהָ גדוד הרובים הגאמנים בבריתה, ורבים האמינו כי צודה היא את נפש פעטר לקחתה; ומכתבי שטנה התהלכו בעם מעבר מזה ומעבר מזה • ויהי בחמשה באווגוסט ותודיע סאָפיא כי חפצה לעלות ולהשתחות באחד המִקדשים הרחוקים ממאָסקווא, ויתאספו הרובים ויחלוץ לשלחה בדרך • אך פתאום מצאו מכתב שטנה לאמר: „בעצם היום הזה נכונים עבדי האֻרוות, בני השעשועים, להתנפל על העיר, להרוג את איוואן ואת אחותו" • ותחרד סאָפיא מלכת, ותצו להרובים למלאות קניהם פִּיחַ־השרפה • ובערוב היום סגרו שערי העיר והגיפו דלתות הקרעמל, ויציגו אנשי חיל לרֹב לשמור סביבות העיר • אז שלח שאקלאָוויטי מתי מספר מאוהביו, התרוצים והמהירים במלאכתם, לרַגֵּל את פרעאָבראזשענסק ולארוב שם כל הלילה; וכל העם ראו כן תמהו, כי שקר דִברי המכתב, ולא נִהיה מאומה מכל הכתוב בו — רק את אשר לא קִוּוּ נִהְיָתָה •

שלשה מן הרובים שומרי העיר אמרו בלבבם: כי רק להתגולל על פעטר ולהאבידו עשתה סאָפיא את כל מעשיה, וגם ידעו כי שלח שאקלאָוויטי את אנשיו פרעאָבראזשענסקי, וייראו פן יִסָּפֶה פעטר בחרב אויביו עד אור הבקר, והם מחשים ומצאם עון, ויעזבו את משמרתם ויבואו בְּהֵחבא פרעאָבראזשענסקה ויגידו באזני הנשיא בּאָרים גאליצין, ידיד פעטר — כי שאקלאָוויטי וכל הנלוים עליו הִנָּם נכונים לשרוף את פרעאָבראזשענסק באש, ובהמהומה והרעש יהרגו את פעטר על אמו ועל רעיתו • חיש קל העיר גאליצין את פעטר משנתו, וכשמעו את כל אלה, נִיתַּר ממשכבו, והוא לבוש רק את כֻּתנתו האחת ורגליו יְחֵפוֹת, וירץ אל האֻרוה ויקח סוס אביר וירכב עליו וַיִּמָּלֵט • אחריו מהרו עבדיו נושאי בגדיו ומנעליו, ואחריהם נהרו במרכבותיהן נאטאליא וואודאָטיא, אשר הרה ללת בלילה ההוא, ונערי הצבאות עם כל כלי התותח והכבודה הלכו אחרונים, ובעוד רגעים אחדים יצא מפרעאָבראזשענסק כל הדרה, ויהי גלמוד מאין יושב • ומרגלי שאקלאָוויטי ראו מתוך האפלה ומרחוק את כל אלה ולא ידעו פשר דבר, וישובו ויגידו לשולחם: „ראה ראינו את הקיסר פעטר עוזב את פרעאָבראזשענסק רוכב על סוס קל, ערום ויחף, ולא ידענו אנה פניו מועדות", אז נִתְּקוּ מזמות שאקלאָוויטי, תעו מורשי לבבו ורבה המהומה בעיר • ופעטר בא על סוסו אל בית הנזירים „טראָאיצא־סערגיעווסקיי" להִשָּׂגֵב בו, שמה באו כל יוצאי פרעאָבראזשענסק, ועד ארגיעה נהפך בית הנזירים לחומה בצורה, כאשר היה בימי המהומה והמבוכה, בימי הפולאנים והכוזבים.

רבים מאוהבי סאָפיא, אשר בלשונם כִּזְּבוּ לה, עזבוה עתה, וילכו אל פעטר אֲהוּב נפשם • מטראָאיצא שלח פעטר צָו לשרי הרובים לבוא לעמוד לפניו

הפולאנים בשנת 1612. ובהיכל הזה ישימו את כתר המלוכה בראש כל קסרי רוסיא עד היום הזה.

עם אחרים מגרודיהם, ותתחלהל סאָפיא ותקרא: „האיש אשר יזיד לעלות טראָ־איצה אחת דתו להמית!” • אולם פחד פעטר נפל על השרים ולא שמעו לקול סאָפיא • המונים המונים נשאו רגליהם ויעלו ממאָסקווא לפרעאָבראזשענסק • וכראות סאָפיא כי נוחלה אבדה תקותה, ותרפינה ידיה, ותשלח מנכבדי הבאָיארים לבקש את פעטר לשוב מאָסקוואה ולעשות לה שלום • אך פעטר לא הקשיב לקול תחנוניהם, ויש מן המלאכים אשר לא יספו לשוב לסאָפיא, וכן עשה גם הפאטריארך • ותתבונן סאָפיא כי לפעטר הכח והגבורה ואין עמו להתיצב, וַתָּרֶם פעמיה ללכת בכבודה ובעצמה טראָאיצה, לַעֲנות מפניו ולבקש חנינה • ויהי בהיותה בדרך, ויפגשנה רץ שָׁלוּח מאת פעטר ויגד לה: „כה אמר אחיך פעטר: שובי מאָסקוואה, ואם אַיִן אחריתך מרה” • אז ידעה סאָפיא, כי כלתה אליה הרעה ופתע תִּשָּׁבֵר ואין מרפא • ויהי ממחרת, בראשון לחדש סענטיאבר חג ראש השנה להרוסים בימים ההם *), ויתקבצו כל יושבי מאָסקווא מקטן ועד גדול, אל רחוב העיר לראות בהתקדש חג, ולפתע פתאם נגלתה סאָפיא ביניהם, ותשא קולה ותאמר: „שמעו עמי ואדברה! אנשי בליעל ושטי כזב עוררו מדנים ביני ובין אחי; העבירו שֵׁמע שוא ודִבּרו הוות כי אבקש את נפשו לספותה — אולם דעו לכם כי אך שקר הם אומרים ועמל שפתיהם תדברנה — אל נא תסגירו אנשי אמת בידי אחי, פן יחזקו מוסריהם ויענו באחיהם שקר, תשעה מהם ילשינו תשע מאות, ועם ה׳ יפול לפי חרב אחי כעמיר מאחרי הקוצר — אתם ראיתם ונפשכם יודעת מאד כי זה שמונה שנים משלתי בארץ • בעת רעה ומהומה החלותי ובשלום כבוד ותפארת את מלכי הנוצרים האדירים כליתי, ואת צוררי אמונתנו ומכחשי אלוה (הטאטארים) הכיתי והחרמתי — הן תמיד משכתי לכם חסד וצדקה, ועתה עוד אוסיף כהנה וכהנה!” • כה הרבתה סאָפיא להטיף מִדַּבְּרוֹתיה בהַשְׂכֵּל בלשון למודים, ותבטח בלבבה כי אחרי כל אלה, כל שומעיה יתנו עדיהם ויצדיקוה, יתנו ידיהם ויעזרוה, ועל כן צותה לשאקלאָוויטי לערוך מכתבים גלויים, ונשלוח בבל מרינות רוסיא לקרוא לכל עם הארץ, להיות לשופטים ולמוכיחים בינה ובין אחיה •

אמנם קֹדש קדשים הוא להרוסים מלכם משיחם, רק הוא חייהם, ארך ימיהם ומשאת נפשם מני דור ודור, על כן לא יערב לבבם למרות רצונו ולתת צדק לפעלי סאָפיא אויבתו בנפש, לוּ גם עשתה טוב בעמיה שבעים ושבעה; ובכן אך לשוא שחתה אמריה הנעימים ולתהו והבל כִּלתה כחה, כי נשארה עזובה באין עוזר ותומך • בני הנכר מכפר האשכנזים קמו כאיש אחד ויבואו לפעטר טראָאיצה • וואסילי גאליצין חלף הלך לו לשבת בכפר נחלתו • מעדוויעדעוו ברח ארצה ליטא; יאָהאן לא חָזַק בידי סאָפיא, וגם שאקלאָוויטי כבר אמר להִמָּלט, אך בעודנו עושה כה וכה, ומלאך בא מאת פעטר להביאו אליו • הרובים אוהבי שאקלאָוויטי לפנים, אסרוהו בכבלי ברזל ויביאוהו טראָאיצה אותו ואת מתי סודו • אז נהפך בית הנזירים מחוטה בצורה לבית המשפט; כי הושיב פעטר שופטים

*) כדבר האמור בפרק נ״ג § 4.

להביא בפלילים את כל הפושעים בו, <u>ויענום</u> ביסורים ויתנו תודה · שאקלאָוויטי ושנים ממיודעיו הומתו בחרב, ושלשה הֻכּוּ בשוטים ובעקרבים · את וואסילי גאליצין ושני בניו אתו שלחו לפוסטאָזערסק, על אשר התרפה במלאכתו במסעו קרימה ויחלל כבוד רוסיא · מעדוויעדעוו הבורח נתפש בכף ויומת כפוחז וכמכחש באלהים · ויצו פעטר לבל יוסיפו לחקור ולדרוש אחרי מחשבות סאָפיא, מזמותיה ועלילותיה, למען לא תהיה לבוז ולדראון, ועל פי שני האחים המלכים שִׁלחה אל בית הנזירות (Новодѣвичій мон.) ולא יצאה ממנו עד יום מותה · ויהי ימי שֶׁבֶת פעטר בטראָאיצה כחמשה וארבעים יום · ויהי ככלותו לשפוט את הנאשמים ולפַנּוֹת אויביו, שב מאָסקוואה לשבת על כסא מלכותו, והוא בן שבע עשרה שנה, וכל העם הודו והללו לה׳, אשר שם נפש מלכם בחיים ולא נתן למוט רגלו, וגם פעטר ברך את האלהים אשר לא הסיר חסדו מאתו, כי בושו כי חפרו מבקשי רעתו, והממלכה נכונה בידו ·

פרק נב מפעלות פעטר מימי מפלת סאפיא עד נסעו חוצה לארץ (1689—1697).

§ 1 **פעטר שעה אל שעשועיו** · אחרי אשר הוסרה סאָפיא מגבירה, היה פעטר השליט האחד, וכל טוב הארץ אך בידו לבד · אף כי בכל פקודות הממשלה פקדו גם את שם אחיו יאָהאַן כקדם, ובבואו לֵראות בימי מועד ועצרה את פני ההמון החוגג, היה לבוש בגדי מלכות, בהיכלו כֻּלּו אומר כבוד ותרועת מלך בו, בכל זאת כמאז כן עתה לא ידע בין ימינו לשמאלו בדברי המלוכה · אכן גם פעטר בראשית ימי ממלכתו לא הפליא לעשות ענינים גדולים ונכבדים לא בפנים ארצו ולא מחוצה לה, יען כי לא נמצאו בין רַבי שריו הקרובים אליו אנשים מאד נעלים בידיעת העתים והמדינות, אשר ידם תִכּון עם מלכם וזרועם תאמצנו · בחמשת השנים הראשונות כִּלָּה פעטר את מלאכת חנוכו ולמודיו ככל אשר החלם לעשות: באַוַּת נפשו שאף רוח הדרור, שעה אל גדודי שעשועיו, ובאונו עבד את אניותיו · בימים ההם ישב לו בהיכלו בפרעאָבראזשענסק הגה בספרים, השתעה עם אנשי דעת ויאסוף מלוא חפניו חדשות ונצורות, למהר להוציאן לפעֻלת אדם, ויכלול את תפארת מערכות גדודיו עודרי מלחמה בשלום, וימלאום צעירים כלבבו; כי פעטר הֵבין את נפשו והתעתד לימים יוצרו, ויבקש וימצא לו גם אנשי רוח, אשר העלם בחסדו על גפי מרומי הכבוד, והם היו בעוזריו תמיד · לא שָׂם פעטר פדות בין בני מרום עם הארץ ובין בני דלת העם, במערכות גדודיו עשיר ורש נפגשו, נקלה ונכבד נשתוו, בבית לעפאָרט ידידו ראה עלם גְבַהּ קומה ויפה תאר, וייטב בעיניו · לעפאָרט אסף אל ביתו את הנער המשֻלח והנעזב הזה, והוא עומד ברחוב העיר למכור עֻגות ממֻלאות, <u>ויַשַּׂמַח</u> את לב המון העוברים במליצה חידות לו ובשכל מליו · ויבקש פעטר את לעפאָרט ויתן לו את העלם למנחה, ויכתבהו פעטר בספר צבאותיו · ומה שם העלם מה שם אביו כי תֵדע? הנה הוא הנשיא אלכסנדר דאנילאָוויטש מענשיקאָוו!, ויהי היום ויתהלך פעטר לשוח במאָסקווא, וישא עיניו וירא באחת החנֻיות נער

משרת חרוץ ומהיר במלאכתו, ויקח עמו דברים, וידע כי ישמע הנער שְׂפות זרות, ככל אשר למד מפי אביו, המתרגם בבית הפקודות למלאכי חוץ לארץ, ויקחהו פעטר ויתן לו משרה בבתי הממשלה, ובאחרית הימים היה לו ליועץ (מיניסטער), ונודע בשם: הבאראָן פעטר פאוולאָוויטש שאפּיראָוו! כי בימי שֶׁבֶת פעטר בפרעאָבראזשענסק השכיל לפנות ערף אל הֲדַר היחש, ויכלכל ערך כל איש רק על פי פעלו. כאחד מאנשי החיל החל גם הוא את עבודת הצבא, וישמרנה לעשות ככל משפטיה וחקותיה. כל היום ישב בקרב המחנה ובאהלי הגדודים; בידיו העלה לפידי אש נגוהות (פֿייערווערקע), ובשום שכל ותבונת כפים האיר גלגלי אור יקרות, מאזרי זיקות בצבע רקמתים. כי אותם אהב פעטר מאד מאד, ויהי בפיו למלה: „מה מני יהלוך אם אַזִיל מעט שקלי זהב מכיסי בגלל כדורי להבה ושביבי אש מתלקחת, הלא בעבור זה הסכן יסכינו עמי אל הקולות ואל הלפידים ביום קרב ולחם". רק בּמסִבַּת רואי פניו שבת פעטר וַיִּנָּפַשׁ מעמלו, וישׂבע אתם נחת במשתה ושמחה; ולמען לא יתנשאו איש על רעהו קרא פעטר לְכֻלם שמות חדשים, ככל העולה על רוחו. את זאָטאָוו מורו לפנים, קרא בשם „הפאפא" (פאבסט), את ראָמאָדאנאָווסקי—„הנשיא הקיסר" את בוטורלין—„מלך פולין", את האפרתי סטרעשנעוו—„האב הקדוש" („הייליגער פֿאטער"), ועוד רבים כאלה. ואת שמו קרא „פעטר מיכֿאילאָוו" או „פעטר באאס" (בונה אניות). ומלבד איש סודו לעפֿאָרט היו בין מיודעיו הקרובים אליו איש חיל חכם לב ונבון דבר, ושמו גאָרדאָן משאָטלאנדיא, אשר עבד עבודתו ברוסיא כבר בימי אלעקסעיי מיכֿאילאָוויטש. ויהי כאשר לא הרהיבו הבאָיאָרים עֹז בנפשם להוכיח את פעטר ולשחרו מוסר, על כי הלוך ילך בעצת בני הנכר ובאשורם אחזה רגלו, וידברו באזני נאטאליא אמו לאמר: „הן המלך יכלה כחו וישהית אונו בעבודת פרך וביגיע כפים, ואַתְּ מַחֲשָׁה?" ופעטר ענה ואמר לאמו: „ידעתי גם ידעתי, כי לוּ בְליתי עתי והוגעתי נפשי בְצֵיד חיה ועוף, לא כִהה בי איש, ומוסר כלמתי לא שמעתי, ומדוע זה אפוא ירשיעוני הפעם? למה זה ישיחו בי ויעמיקו יְדַבְּרוּ ברע, אם אֲלַמֵּד יָדַי לקרב ואצבעות מרעי למלחמה? הלא הם הדברים אשר עשו כל מלכי ארץ מְנֵי עולם וחיו בהם; חִזקו את עמודי הממשלה לבל ירופפו והרימו קרן עמם ותפארת עֻזמו. אמנם הִתְעַנֵּג וָרֹךְ יְבַלּוּ את האדם מנפש עד בשר, יֶתֶר הרבה מכל עמל ותלאה". כזאת ענה פעטר גם להפאטריארך אשר מִלֵא פיו תוכחות. כי הנה פעטר התאמץ בימים ההם לעשות סדרים חדשים וחקים נכוחים בצבא חילו, בעצת לעפֿארט הטובה עליו; ויעש פיות־השרפה וכל כלי נשק למיניהם, ויבן כמו רמים בתי מלאכת הנשק, ויחזק בידי העובדים בהם באמונה ובהשכל, ויסע לטולא העיר לשום עינו על בתי מלאכת הנשק, אשר נוסדו שמה מימים כבירים. ושם נמצא איש עני ומסכן, חרש חכם ונשוא פנים, וַיְקָרֵב לפעטר ממלאכת ידיו קְנֵה־רובה טוב מאד למנחה, ויקבלנה פעטר בתשואות חן, ויבוא אל אֹהל הֶחָרָשׁ הדל, וַיֵּשְׁתְּ אתו כוס יין ושכר, ויתן לו בִשְׂכָרוֹ נחלת שדה ועבדים. והאיש הוסיף להפליא לעשות בעבודתו, ויעש כלי מלחמה לכל הצבא ויגדל ויעשר, ויהי כאשר מצאו בסיביר

את מְכְרֵי הכסף וּמִכמני הזהב , ויתנם פעטר לו לאחוזת עולם . ושם האיש ניקיטא דעמידאָוו , הלא הוא אֲבִי ראש משפחת דעמידאוו (Демидовъ), אשר כל בניה רַבֵּי אוצרות וקציני עם , וכלם הרבו לעשות טוב וחסד בעמם . ככה אהב פעטר את מיללער האשכנזי , אשר בנה לו בית חרשת הברזל על נהר איסעט (על יד באָראָווסק) , ויבוא פעמים רבות לשבת בביתו , לראות את מלאכתו , ולאכול אתו לחם ; ובשבתו אתו כירח ימים ידיו פעלו בפחם מטילי ברזל , וַיִּצְרֵם במקבות וַיִּפְעָלֵם בזרוע כחו , וַיַּעֲשֵׂם לשבטים (пруты) , וידרוש מאת מיללער לתת לו שכרו , וימהר להביא אל חרש הברזל נושא־הכתר מלא חפניו שקלי זהב , ולא קִבֵּל , וישאל פעטר וירע כי אלטין אחד לפוד שְׁלוּמַת הפועל , ויקח מידי מיללער בעליו שמונה עשר אלטין , וילך לו . אך יתר מעל כל העבודות האלה וכאלה הגדיל פעטר לעשות במבנה האניות ; וגם בחלותו חֳלִי אנוש ונורא מאד לא חדל מלדאוג להן , כי הן הֵנָּה היו כל ישעו וכל חפץ בימים ההם . „למה לך אניות שַׁיִט , אם אין לך יַמִּים ?" שאלהו גאָרדאָן השאָטלאנדי . „לוּ תהיינה אניות בידי , אז אבקש לי יַמִּים ואמצא" ענהו פעטר . אל ירכתי צפון נשא האדם הגדול הזה את עיניו , ומשם חפר לו תֹּף ימים !

2 § מסעי ים הלבן . ארכאנגעל היה בעת ההיא החוף האחד ברוסיא לסחור בו את ארצות אירופא . ובשכבר הימים , בימי מלכות יאָהאן הרביעי סחרו שם הרוסים מסחר רב ועצום עִם ההאָללאנדים , ההאמבורגים והאנגלים . אולם המסחר הזה הביא די תועלת לבני הנכר ולא להרוסים . בשנם כי בגליל ארכאנגעל מְעטו היושבים , ארצו מלחה ואדמת כבול לו , רחוק הוא מן הנפות היפות והטובות אשר ברוסיא ובאירופא ומזג אוירו עז וכבד מנשוא . הקור גדול מאד וּשְׁכבת הקרח הנורא תספון את הים הלבן שמונה ירחים תמימים , ותחסום בעד האניות לבלתי קרוב אל הַחוֹף . בכל זאת גמר פעטר אֹמֶר לנסוע שמה וַיִּפָּצֵר באמו , באמרו אליה כי נָדר נדר בחָלְיוֹ בְּהֵלוֹתוֹ , אם יקימהו ויחלימהו ה' יעלה להשתחוות בבית מקלט הנזירים סאָלאָוועצקי אשר בקרבת ארכאנגעל . וכה אמר פעטר עם הספר : „שנות מספר מִלאתי חִשקי בשוטטי עם אניותי על יאור פערעיאַסלאווסקי , אַחַר התבוננתי כי קצר לי המצר מהִשְׂתָּרֵעַ , ואפן אל יאור קובענסקי , ויהי לי מימיו מי ברכים — על כן נמלך עָלי לבי לראות בעיני מי אפסים , מי ים גדול ורחב ידים — ואתחנן אל אמי בעת ההיא פעמים רבות לאמר : אעברה נא ארכאנגעלה ואראה את החוף ההוא ואת ים הלבן , ולא שמעה אלי , ותמאן לתתי להלוך ; לבה הגה אימה פן יקרני אסון כי רחק ממני הדרך ; אך בראותה כי כלתה נפשי ובשרי ללכת , נִדרשה לשאלתי ותשא פני לדבר הזה „למרות רצונה" . בחדש יולי (בשנת 1693) בא פעטר עם מסבת מרעיו מְעַט איש במספר , ארכאנגעלה , וישכון כבוד בהיכל הקטן אשר בנו לו על אי־משה . שם התענג פעטר על החזון הגדול והנאדר בתפארה . עיניו לא שבעו לראות את הים בהדר גאונו , ואזניו לא נמלאו משמוע את שיח רַבֵּי החובלים ; לרגעים בחן שם את האניות והתבונן אל כל מלאכתן . שמה היה לבוש בגדי המלחים ההאָללאנדים , ויתרועע עמהם , וישב אִתָּם שֶׁבֶת אחים ,

וישאל את פיהם איך יעברו ארחות ימים ואיים רחוקים • ויעש לו אניה קטנה ויקראנה בשם „פעטר הקדוש״ • ובפעם הראשונה התנוסס נֵס רוסיא בשלל צבעיו (אָדום, תכלת, לבן) על משברי ים הלבן, כי שלש מונים עבר פעטר את הים הזה עד קצה שפתו, לפאת צפונה • פעטר הכין את לבבו לחקור ולדרוש הֲליכות עמו, יושבי גליל ארכֿאנגעל, מלאכתם, בניניהם מסעיהם על הנהרות, משלח כפיהם והגיוני רוחם: שם ראו את בני הנכר כתֹר אנשי המעלה, ולא חשבום עוד כְּשִׁכְחֵי אלהים ובוזי דת • ויבוא פעטר שמה אל היכל התפלה וַיִּשְׁמַע את מנגינותיו בין להקת המשוררים ויקרא בספר תורתם בתוך קהל ועדה; וַיֵּשֶׁב פעטר בארכֿאנגעל עד הבציר• ובטרם ישוב מאָסקוואה צוה את הוואָיעוואָדא אפראקסין לעמוס אניה אחת בתבואות ארץ רוסיא, ולשלחה להאָללאנד, ולקנות באמשטרדם אנית־מלחמה • ויעש פעטר משתה גדול בשובו אל העיר הבירה, ומחזה חדש ראו אז הרוסים, כי באו גם נשי בני הנכר ובנותיהן אל המשתה ויחולו במחולות, וגם המלכה יעוודאָקיא נאלצה לבוא במחול מְשַׂחקות, על אַפָּהּ ועל חמתה; כי התאמץ פעטר לנטוע מעט מעט שתילי מנהגי אירופא בארצו, וגם מקרי הזמן היו בעוזריו כי מתו זה אחר זה האנשים הנכבדים, שומרי משמרת המנהגים הנושנים, אשר יָכלו להיות לְמִפגע לו• גם איש חסדו וּמָגִנּוֹ הפאטריארך יאָאַקים (יהויקים) נאסף אל עמיו • ואף כי בספר צואתו יחנן את פני פעטר לשלח מארצו את בני הנכר, לבל ישתררו על מערכות חיל הרוסים, יען כי אין אלהים כל מזמותיהם וקללתו רובצת עליהם, ופעטר נעתר להקים תחתיו את אדריאן, המיטראָפאָליט הקאזאני, אשר האמין באמונה שלמה, כי כל הנוגע בשער זְקָנוֹ הִכְּרֵת תִּכָּרֵת נפשו מקרב עמיה, בכל אלה היה קול אֲבִי־המהנים הזה כקול קורא במדבר—כי פעטר היה אז כבן עשרים שנה, וכל דבריו היו דבר מלך שלטון, וכבר חתם את שמו רומאית: (Piter או Petrus), ואל תלונות רעיָתו, המחזקת בנושנות עד בלי די, לא שעה ולא שם על לב •

ויהי לתקופת השנה (שנת 1694), בחדש האביב הוסיף פעטר ללכת ארכֿאנגעלה • ובבואו שמה ירד הוא ואוחזת מרעיו באני שיט לעבור את ים הלבן כפעם בפעם, אך פתאֹם קמה רוח סערה ותרומם גליו, ופיהם פערו לבלוע את האניה וכל אשר בה, ויראו האנשים כי עָרוֹם שאול נגדם וצפויים הם אל ירכתי אבדון, וייראו יראה גדולה וַתִּבָּהלְנה ידיהם, ויבכו במר נפשם, וישקו איש לרעהו בטרם יֵרדו חיים שאולה • רק פעטר לבדו לא שָׂעַר שֹׂער ולא נפל רוחו, כי כמו שָׂשׂ בְּחֵבו ללחום את איתני תבל, את המים האדירים בְּזַעְפָּם • בעמל רב חתרו הנוסעים ויבואו אל היבשה, וימהרו לבית התְּפלה להודות לה׳ חסדו ולספר מעשיו ברנה • והנה בעוד פעטר יושב בארכֿאנגעל ומצפה בכליון עינים על בוא אניתו הגדולה אשר צוה לקנות בגללו באמשטרדם, למד חכמת חובלי הים מֵהָחֵל עד כַּלֵּה, כאשר למד לשמור ולעשות גם מלאכת חֵיל היבשה *) •

*) פעטר בחר לו למורה את אחד מחובלי הים, איש האללאנדיא ושמו ווילעמסאן. האיש הזה האמין למבראשונה כי אך צחוק יעשה לו הקיסר בבקשו אותו להורותו מלאכתו, ויענהו גם הוא בשחוק: „אם באמת ובתמים חשקה נפשך להיות כאחד מאתנו, החל נא מעשך בעבודת הנער

בחדש אווגוסט באה האניה, וישמח עליה פעטער כעל מוצא שלל רב. וילמוד לדעת כל בניניה וכליה ואיך לנהגנה על מים רבים. ובטרם הרים פעמיו למאָסקווא עשה משתה ושמחה על אניתו, אשר עמדה בלב הים. ויהי כטוב לב הקרואים ביין, ויאמר אליהם פעטער: השבעו לי אחי כיום, כי ככל אשר תראו ממני כן תעשו, וַיִּשָּׁבעו לו. ופעטער, אשר ידע לשחות כדגה, קפץ פתאֹם אל תוך הים ויפרוש ידיו לשחות, והקרואים כלם שמרו מוצא שפתיהם וירדו אחריו בבגדי החמודות אשר לבשו, ותהי לנס! בשמחת לב ונפש ספרו חובלי הים בארצותיהם את כל הנוראות והנפלאות, אשר עשה בקרבם הקיסר הרוסי, צעיר הימים! בירת סענטיאבר שב פעטער מאָסקוואה, ויערוך מערכות הילו על שפת נהר מאָסקווא, על יד הכפר קאָזשוחאָוו (Кожуховъ), ויבן שם מבצר גדול ורחב ידים, ויאסוף אנשי צבא מן הערים לבוא להשגב בו ולצור עליו, ועליהם נלוו גדודי השעשועים, גדודי אשכנז, גדודי הרובים וכאלה—ויהיו הנלהמים: „הנשיא הקיסר" ראָמאָדאנאָווסקי, את בוטורלין „מלך פולין". ופעטער עבד בצבא בתֹר קאפיטאן בגדוד קולעי כדורי אש וגפרית (Бомбардирская рота). מלחמת שעשועים זאת נערכה לכל משפטי הקרב וחקי תכסיסי המלחמה, אף כי לא שפכו הלוחמים דמי אדם ולא הרבו חלליהם, כי חניתותיהם היו מעץ וכדוריהם מעשה גליונות. ותעל יד הנשיא הקיסר על מלך פולין, והמצודה נלכדה בסופה ובשערה. ויצו פעטער לכתוב בספר את כל דברי „מלחמת קאָזשוחאָוו" להיות לזכרון לדור אחרון, בסִפּור שְׂחוק והתולים ובלשון מדברת גדולות, כתבנית שירי האָמער, המספרים פרשת „מלחמת טרויא", הגדולה והמְהֻללה מדור דור.

כה כלה פעטער את חמשת השנים הראשונות למלכו. רבת למד ידיו לעבוד ושכמו נטה למשא ולסבל, התבונן לדעת את החוּבות הגדולים הרובצים על כל מלך לארץ גדולה, כמהו. בכל תהלוכותיו שָׂם לְאַל את מנהג מלכי רוסיא לפנים: לשבת ספונים וטמונים בחדרי משכיתם, ולא יֵרָאו החוצה לבוא בקרב עמם במושבותיהם למדינותיהם, כי בכל המקום אשר שכן פעטער בעברו למסעיו למד לדעת צרכי העם מוצאיו ומבואיו. אולם כבר בא המועד להפוך את השעשועים לגבורות רעם והזיז קולות! פעטער התבונן מאֹד כי לא יצלח ארכאנגעל להיות העיר הראשה למסחר הרוסי, כי כל הארץ סביביו שכולה וגלמודה, מלחה ושוממה, וַיַּסֵּב עיניו מירכי הצפון וַיִּשָּׂאֵן אל קצוי ארצו מעבר השני—אל פאתי ירכתי תימן — שם ישתרעו הים השחור והאזאָוו, אשר יגיח את הדאָן אל פיו, וכל הגלילות הנשענים אל הדאָן כלם נושאים יְבוּל למכביר, כלם כַּבִּירי יושבים וטובים מאד לחפץ המסחר. הן אמנם הַיַּמִּים האלה היו בידי מלך עריץ ועזוז,

---

הצוויבבער (משרת חדרי האניה), אחר תהיה לשומר החדרים ואחר לאמן". ויאמר פעטער: „ומה אפוא עבודת הצוויבבער?" ויען וויללעמסאן: הא לך קנה מקטרתי למלאותו עלי טאבאק, וקח את הצלוחית ורוץ מהר להביא הלום יין שרף; כי על האדם לשרת לאחרים בטרם ישכיל ויבין לפקוד ולצוות עליהם!. הדבר עודנו בפיו, ופעטער רץ וימלא פקודתו. „עתה עלה נא על ראש התרן!" הוסיף ווילעמסאן. ומה פחד ורחב לבבו לראות כי כיעלי סלע עלה פעטער כמו רגע עד מרום קץ התרן! אז דרוש דרש פעטער מאת מורו זה להוסיף ללמדו מלאכתו עד תמה. ויגיע עד מעלת אפיצער בעבודת הים:

בידי מלך טורציא, ונחוץ היה להוציא את החרב מתערה ולהורישו, ולהרום ביד חזקה ובזרוע נטויה את המבצרים הרמים והנשאים, אשר על מבואות ים־אזאָוו — אך פעטר לא נִחַת מפני הרעיון הזה, וכל מעצור לא היה לרוחו, כי כנשר ארך האֵבר וגְדָל הכנפים ירקיע לְגָבְהֵי שחקים, אל כל ארבע רוחות השמים יפרוש כנפיו ותקופתו על קצותם, ומִגָּבַהּ אין־קץ יחפור אֹכל, יביט ויראה, וכמו הנה ישפיל רדת, ויאחז טרף ויפליט ואין מציל; כן רוח הארם הגדול, אביר הנפש וכַבִּיר הלב, במרום ימריא, סובב הולך הוא מלוא רֹחב ארץ רבה, באָוָתו, יתור לו שן סלע ומצודה, שמה ישכון ויתלונן, שמה יחשוף זרוע עֻזו להַפִּיל רבבות משנאיו ולהוריד לארץ נצחם.

3 § מסעי ים אזאוו. הנה בשנת 1686 כרתה רוסיא ברית עם פולין לאָיב את טורציא ולצרור את הטאטארים. ויען כי שני מסעי גאליצין לא הצליחו, וגם מלך פולין לא שלח עזרתו כאשר הבטיח, חרה אף השרים והרוזנים על פולין ועל הברית אשר כרתה אתה; ופעטר אמנם האריך את ימי הברית כי כלה ונחרצה היתה מאתו לקרוע מאת אזאָוו מטורציא ולתקוע שמה את יתדו — ובשנת 1675 הוציא דְבַר מלכות כי יקדיש מלחמה על קרים, ואת שם אזאָוו לא זכר, כי אסר פעטר לכסות מגמת לבו במשאון, למען לא תדע טורציא להִזָהר, ולכן בנסוע צבאות רוסיא לפאת דרום אוקריינא, הלוך ונסוע אל שפלת הרניעפר תחת יד בארים שערעמעטעוו ומאזעפא, בעת ההיא יצאו כשלשים אלף איש בחור וטוב ללכת אל ארץ קאזאקי הדאָן, הנשענה אז לגבול טורציא, ואלפי רפסודות עמוסות צדה, כלי תותח ומחי קבל וכל כלי נשק. בראשית ימי יולי סמך פעטר וחילו אל אזאָוו וישימו עליה מצור. בתחלה עשו חיל ועְזוז, אך באשמת שלשה השלישים: לעפֹארט, גארדאָן וגאָלאָווין, אשר נחפזו להתנפל עליהם ולהשתער על הטורקים בטרם יבוא המועד הנבון, ובדבר אשר רבו ביניהם ולא התחברו שלשתם כאיש אחד בהלחמם, הכשילו כחם והשחיתו פעלם. גם האינזשינערים בחפרם בתחתיות המצודות לערער את החומות עד היסוד על ידי פיח־השרפה, לא עשו בדעת ובהשכל, ובפרוץ הפיח פרצים הִרְבָּה הללי הרוסים הצרים מֵחללי הטורקים הנצורים; הבאים במצור מצאו עזרה ועֹז מאת ממשלתם בדרך הים, מקום אשר יד הרוסים לא חלתה בו ולא הגיעה עָדָיו; ועד מהרה החל הנגף והדבר בין הרוסים וימי הגשמים קרבו לבוא. וירא פעטר כי לא תהיה תפארתו על דרך אזאָוו בפעם הזאת, ויגמור אֹמֶר לשוב בדרך אשר בא בו, ויעש כן.

הרוח הכביר אשר אָצַל ה׳ לאנשי השם בדברי הימים לגדולי העליליה ורבי הפעלים, יגלה ויראה לעין הארץ עת יתיצב שטן ופגע רע על דרכם, וידיהם לא תעשינה תושיה פעמים מספר; הם לא יֵחַתּוּ, לא יפול לבבם ולא יאמרו נואש, כי אם יתעודדו, יתאוששו, יחליפו משנה כח וַחֲיָלִים יְגַבֵּרוּ לפלס להם נתיבות קדימה ברעם ורעש ובמוראים גדולים; לא יתנו שנת לעינם ולעפעפיהם תנומה עד עשותם ועד הקימם מחשבות לבם. גם רוח פעטר לא נבקה בקרבו, בעיניו ראה וישר נוכח כי ברבות שרי המלחמה רבו הפרעות, ובאפס מבין אחד יורע כן תארך הרעה; וכאשר יאמר מְשַׁל הרוסי: „אם שבע אומנות נכונו ליונק

שדים, אז יהי הילד סתום עינים!", ואין טוב כי אם להפקיד את כל דברי המלחמה ביד איש אחד. לארץ אשכנז שלח פעטר לקרוא משם אינזשינערים מלֻמדי בינה ויודעי מצור עד להפליא, גם ידע מאד כי לא ילכוד את אזאָוו בלתי אם יסגור את דרך הים העולה אל הדאָן, למען לא תמצא יד הטורקים לעזור לאחיהם הנצורים לכל מחסורם. ובמה אפוא ימלא מִשְׁאֶלֶת לבו זאת? הלא בבנותו לו צי אדיר! ובכן יצא דבר מעם פעטר לבנות צי אדיר במשך ימי הבציר והחֹרף להיות נכון לתקופת השנה. את העיר וואָראָנעזש בחר לו פעטר למבנה אניות, כי על כל סביבותיה התנשאו אלוני חסן ביערים עֲבֻתִּים, אשר לא עָדָה עליהם אדם מיום הִבָּרְאָם, ומשנים קדמוניות בנו שם אניות שיט וישלחו בהן מזון וצדה על פני הדאָן לחיל הַדָּנִי. ויצו פעטר להכין שמה שלשים אניות קטנות (галеры); ויען כי למצער היו בוני האניות בוואָראָנעזש, ולא עצרו כח להחיש מעשה האניות כחפצו, על כן שלח אל אפראקסין ארכאנגעלה לאמר: „מין הערר גובערנאָר ארכאנגעל! בסוד אדוני הגענעראלים צִוָּה עלי לבנות שלשים אניות בגלל מלחמת אזאָוו הקרובה לבוא, על כן הואל נא ושלח לי הלום את כל חרשי העצים, בוני האניות אשר בגלילותיך". בוואָראָנעזש הבינו עצים, ברזל וכל הדָּרוש לָאניות, והעבודה הלכה הלוך וגדול לבקרים, ובמאָסקווא עִתֵּד פעטר גדוד אנשי חיל בסדרים יקרים ונפלאים, ויקרא שמו „רעגימענט", ויקם לשר כל חיל היבשה את הבאָיאַרין אלעקסעי שעאין (Шеинъ), ולשר הים הקים את בחירו לעפאָרט. בחרף בשנת (1696) מת אחי פעטר הבכור, הקיסר יאָהאַן, ויעזוב אחריו שלש בנות: יעקאטערינא, אננא ופראסקאָוויא, אשר ילדה לו אשתו ממשפחת סאלטיקאָוו, ויהי פעטר מושל יחיד לבדו על כל הארץ. אך בטרם עבר הסתו, בעוד פעטר חולה וחַלָּש, מהר ויבוא וואָראָנעזשה, וימלא ידו בגרזן ובמחוגה, ובשארית כחו עבד את עבודת האניות, ולסטרעשנעוו אהובו כתב: „הנה אנחנו פה, כמצות ה' לאבי אבותינו לאדם הראשון, נאכל את לחמנו בזעת אפים". בחדש אפריל שֻׁלמה מלאכת שלשים האניות, ותהיינה יחד לצי אדיר, ויורידוהו המימה ללכת לצור על מצודות אזאָוו. וכאשר יעץ מראש הקאפיטאן פעטר מיכאילאָוו כן היתה: כי צבאות הצי הרוסי לכדו את מבואות הים על פיות הדאָן, וכאשר נסו אניות טורציא לקרבה אל המצודות ולא יכולו, וַתִּסּוֹגְנָה אחור; שתים מהן נתקעו בחול, וישרפן פעטר באש, ותגבר ידו מדי התגרה מלחמה עם אניות טורציא על הים, וירדפן באף ובקצף, ויחרימן ויבוז את שללן; ועל מצודות אזאָוו שמו מצור נורא מאד. שבועות אחדים פערו כלי התותח כשאול פיהם, וימטירו רבבות כדורי בלע, ויריקו מבול אש מתלקחת על חומות המצודות מלמעלה; האינזשינערים ענו בסתר רעם על ידי המוקשים אשר טמנו מלמטה, חיל היבשה השתער בשצף קצף מפנים וחיל הים מאחור. כה הרגיזו את חומות המצָדות ויקרקרו קירותיהן על ארבעת רבעיהן. ויהי היום לפעטר לנצור מצורה, ולירות זקים חצים ומות, והלילה למשמר, לשמור צעדי אניות טורציא ולהתחקות על שרשיהן. בידיו מדד את הגומץ אשר הפרו מתחת לחל כלי התותח, את התעלות ואת הסוללות, ולא חת מפני חמת

החצים אשר עופפו על ראשו, ובאשר בקשוהו השרים להִזָּהר ולבל ישליך את נפשו היקרה מנגד, ענה להם במתק שפתיו: „אם ה׳ לי ממי אירא! הן עלי להיות למופת לחברי הטובים. והיה אם אֶחבא אנכי אל הכלים איככה אוכל ואשלח אותם להלחם?" — ולנאטאליא אחותו כתב כזאת: „אחותי! פְּקוּדָתֵךְ שמרה רוחי לבלי גשת לקראת הכדורים וחצי המות, אך המה קרוב יקרבו אלי. הואילי וצַוִּי נא כיום עליהם לבל קְרוֹב אלי". ויהי כראות הטורקים והטאטארים כי ימין הרוסים נאדרת בכח בהלחמם כאריות משחיתים, וכי באבוד להם עזרה מִמֶּמְשַׁלְתָּם לא יוכלו עמוד, וַיִּכָּנְעוּ, ויסגירו את המצודות בידי הרוסים. בתשעה ועשרים לחרש יוני בא המלאך מאת שר העיר ויתן את מפתחותיה בידי שעאין, וצבאות רוסיא באו העירה ביד רפה, ויקימו להם אהל מועד ברחוב העיר, ויערכו תפלה ויזמרו את השירה: „לך אלהים נשבח!" בתי המסגר נהפכו לבתי תפלות הנוצרים, והעבירו שופר כי העיר כלה רוסית היא מן היום ההוא והלאה. פעטר עשה בה סדרים כלבבו, ויחזק את הנהרסות, והניח מַסְּדות למבצרי משגב חדשים. ובעצם החדש ההוא שב עם חילו מאָסקוואה, שם הכינו לו שערי הנצח וההוד (Тріумфальныя ворота) כאשר עשו לקיסרי רומא בשובם משדי המלחמה ונזר הנצחון על ראשם. על השערים עמדו לוחות גדולים ועליהם תבנית נצחונות הרוסים על הטאטארים והטורקים הנאנחים על שברם, ומתחתיהם כתוב החרוז:

„אוֹי וַאֲבוֹי מִשְׂגָּב אַזָאווּ אָבַד לָנוּ
וּבְאָבְדוֹ בָּאָה הָרָעָה עַל כֻּלָּנוּ!"

גם צלמי הערקולעס ומארס גדולים כענקים הציגו שמה, ומתחת להערקולעס כתוב: „הנה גם אנכי מברך אתכם בנצחון אזאָוו, וּאֶעֱנֶה ואֶכָּנַע תחתיכם!". שעאין ולעפֿאָרט באו בשערי הנצח במרכבות יקרות, נהדרות ומפארות בדגלי האויב ובעדי עדיים, ובחצוצרה גדולה שרו לכבודם שירי גבורים. אחריהם הלכו שבויי הטורקים והטאַטאַרים, ואחריהם נסעו שאר השרים וצבאות החיל, ובין האָפֿיצערים הלך לו ברגליו גם הקאפיטאן פעטר אלעקסיעעוויטש מיכֿאילאָוו. פעטר נשא משאות מעם פניו ומתנות גדולות לשרי החיל, ויעלם במעלות הכבוד. ולזכר הנצחון טבעו את המעדאיללע הראשונה ברוסיא, ועליה הרות רומאית („молніями и водами побѣдитель" „Per fulmena et fluctus victor 1697") לאמר: „המנצח בברקים ובמים". והרשי פתוחי חותם מבני הנכר הגישו לפעטר מעדאיללע ועליה חקוק רומית מכתם בינה בלשון נופל על לשון („Hisce Axenus fiat Euxenus") לאמר: „אשר היה אויב נהפך לאוהב". ועוד חי זכרון מסע אזאָוו בפי המון העם יושבי חבל הדאָן עד היום הזה *).

---

*) איש אחד ערום בדעת הקריב לפעטר אבן משכית ועליה חרות רומאית: „Aquila Borealis extendet alas suas supra Bosphorum et mare Balticum", לאמר: „הנשר הצפוני יפרוש כנפיו על באספאר (ים השחור) ועל ים הבלטי". ויתאמר האיש כי מצא את האבן על יד אזאוו, והיא עתיקת ימים מאד. אך פעטר הבין כרגע כי כזבו האיש בכחש ובחלקות, ויענהו בצחוק: „תודה לך בעד חפצך ומגמתך הטובה, אך האבן רמיה היא". האבן הזאת עודנה שמורה בפעטרבורג בהקונסט-קאממער עד עצם היום הזה.

§ 4 **חברות בוני האניות**. גדלה שמחת העם, רבתה הגילה על דבר נצחון אזאָוו, אולם עין פעטר היתה צופיה על החפץ והמועיל אשר ימצא בו לטובת המסחר והקנין, ונפשו קוְתה כי מן הוא והלאה תבואנה אל חפי ים אזאָוו אניות ממלכות רחוקות עם רכולותיהן החסרות ברוסיא, וסוחרי רוסיא יובילו אליהן את יתרם מתבואות ארצם דרך הדאָן. אולם זכר פעטר ולא שכח כי ים השחור כלו עודנו בידי טורציא, ומסבֵי ים האזאָוו בידי הטאטארים, ומה נקל הוא כי תשוב ותפול נחלתו החדשה בידי צורריו האורבים לה תמיד. הן אמנם מעבר היבשה יכלו הרוסים להתחזק ולהשׂגב בבנות להם מבצרים ובתת בהם צבא המצב גבורי חיל, אך מה יעשו מעבר הים? חֶבֶר שלשים האניות אשר בנה פעטר לא יכלו לעמוד בלב ים ביום סופה, ועל כן חשב מחשבות לבנות צי אדיר וחזק. ויהי כאשר לא מצא די כסף באוצר הממשלה, אשר עלה רק לחמשה מילליאָן רו"כ בימים ההם, ויעל מס מאת עשירי העם, אשר ברום המסחר בארץ ירום גם עָשְׁרָם וישגא חילם. בחדש נאָיאבר יצא חק מטעם בית מועצות המלך (Царская Дума), כי הכהנים בעלי השדות והעבדים ירימו תרומה אניה אחת ערוכה בכל כליה וחבליה לשמונת אלפים בתי אכרים, ושאר בעלי הקרקעות ירימו אניה אחת לעשרת אלפים בתי אכרים, והסוחרים עם אדוני המושבות יביאו שנים עשר אניות נושאות כלי תותח ומְחִי־קָבָל. ועל פי הדברים האלה היתה שומה על כל אדוני הארץ ויורשי ירושת נחלה להקָהל במאָסקווא ולבוא בַּחֲבֶרֶת („кумпанство") איש איש את רעהו הישר בעיניו, להוציא דבר המלך לפעלו. ובראשית שנת 1697 עשרות אלפים חרשי עצים וברזל, חופרי אדמה, נושאי סֵבֶל, ובעלי שאר מלאכות שונות, כלם התקבצו וָבָאוּ וואָראָנעזשה לכרות עצים ולבנות אניות ומצודות. עד מהרה שלח פעטר לקרוא מוועגעציא (וועגעדיג), מראניא, משוועציא ומהאָללאנדיא, אמנים, אנשי אניות ויודעי הים, לעמוד על עושי המלאכה. את החֹף אשר על יד טאגאנראָג (Таганрогъ) בחר פעטר ליַסֵד שם מצודה נשגבה, ויאמר לחבר בתעלה את הדאָן ואת הוואָלגא לאחדים. ולמען תכה חכמת בנין האניות שרשיה בקרב הרוסים, ותשָׁאר אתם למשמרת לדורותיהם, לקח פעטר חמשים איש בחור מנערי הפרתמים המשרתים בחצר המלך, וישלחם לוועגעציא, לאנגליא ולהאָללאנדיא, ללמוד שמה, לבנות אניות איתן, ולהשכיל לנַהֵג אותם בַּיַּמִּים.

§ 5 **המלְאֲכות הגדולה**. אולם פעטר לא אמר די באשר שלח מנערי הפרתמים חוצה לארץ לקנות חכמה ודעת, היא התחבולה אשר נודעה ברוסיא זה ימים רבים. כי מיום גיחו מרחם אמו צמאה נפשו לדעת הרבה ולעשות הרבה, לפעול בלי חָשָׂך בעצם ידו וברוח מבינתו; ולא יכול לכלוא רגליו, לשבת שאנן בהיכלו ולחַכּות עד כי בוא יבואו ושוב ישובו הנערים הנשלחים מלמדי בנין האניות, גם יֵצֶר לבו לא היה סָמוּךְ בָּטוּחַ כי תהי המלאכה נכונה בידם כחפצו וככל משאלות לבבו — על כן חשק לראות הכל בעיניו, לשמוע באזניו ולעשות בידיו. ממלכת מאָסקווא בדבר ההשכלה והציוויליזאציא דמתה בימים ההם לבית מלאכה, הנוסד זה מקרוב לעבודה רבה ולחרשת המעשה; האֻמָּנִים והֶחָרָשִׁים אשר בו לא לֻמְּדוּ עוד בתורת הנסיון, ולא הסכינו לעשות מלאכתם בידים

ממהרות ובאין נגרע דבר: בכל משלח ידיהם יִמָּצא עוד שמץ דפי, וכל פעל כפיהם לא ירצה, אם לא תראינה עיניהם את מוריהם עומד עליהם, כי מבלעדיו לא יסכון מאומה בבית. דְּבַר התקונים וחדשות היה נָחוּץ מאד, ופעטר לא ידע שָׁלֵו בבטנו, ולא יכול להתמהמה. הן מנעוריו פִּתְּחָה אזנו לשמוע רבות על דְּבַר צבי תפארת גאון ההשכלה והתקונים בארצות מערב אירופא, ולעפָאָרט ידידו ותומך שבטו דִּבֵּר על לבו יום יום, ויוכיח לו כי עליו המצוה להרים פעמיו למסעות בארצות אירופא, אשר העבירו את רוסיא בהליכות יושביהן ובכל דְּבַר כִּשרון ושכל טוב. ויהי מקץ שנת 1696 יצאה הדת והפקודה לשלוח חוצה לארץ שרים גדולים ונכבדים, את לעפָאָרט ואת גאָלאָווין (הוא גאָלאָווין אשר כרת את הברית עם ממלכת קיטאיי (חינא) ויפיק רצון פעטר) ואת הסופר שר בית המועצה, וואָזניצין, אשר ימלא הקיסר את ידיהם לכלכל דברי רוסיא במשפט, בבואם לפני מלכים ושרים בחצרות אויסטריא, אנגליא, דאניא, בראנדעבורג, ווענעציא והאָללאנד. על הצירים האלה נלוו רבים מבני האצילים וכל איש אשר נשאו לבו ללכת, ובין האחרונים האלה הלוך הלך גם חרש העצים פעטר מיכאילאָוו! כי לא הלך הקיסר לנהול כבוד ולהתהדר במקום גדולים, כי אם ללמוד ולעבוד באין מפריע, ולכן התחפש והסתתר בין הנוסעים. את רסן הממשלה (בכל ימי היותו מעבר לגבול רוסיא) נתן בידי שלשת השרים: לעוו נארישקין, באָרים גאליצין ופעטר פראָזאָראָווסקי. העיר מאָסקווא הָפְקְדָה בידי הנשיא פֿעאָדאָר ראָמאָדאנאָווסקי, ובידי מיכאיל הנשיא השני לבית ראָמאָדאנאָווסקי, נתן את חיל הצבא לעבור אתם ולחנות אל מול גבול ליטא. כי בעת ההיא מת יאן סאָביעסקי מלך פולין, וימי הבחירה החדשה קרבו לבוא, ותתחבר רוסיא עם אויסטריא, ושתיהן חָתרו בכל עֹז לבלתי תת את הפולאנים לבחור בקאָנטי פרינץ צרפת, אשר היתה בריתו את הסולטאן. ויצו פעטר על ראָמאָדאנאָווסקי, כי לעת מצוא יעשה מעשהו בחיל ובכח נגד הצרפתים ואנשי בריתם הנוטים אחרי קאָנטי. בחדש פֿעווראל בשנת (1697) כבר היתה המלאכות הגדולה ("Великое Посольство„) ערוכה בכל ונכונה למסעיה, והמלך ומסבו יושבים ומיטיבים לבם בבית לעפָאָרט, ששם עשו משתה ושמחה, בטרם יְשַׁלחו הצירים בגוים; ושני מלאכים באו, ויגלו אזני המלך בלָט כי נמצא קשר בעם. וזה הדבר:

קשר ציקלער וסאָקאָווין. עבודת האניות אשר שָׂם המלך על שכם העם קשתה וכבדה עד מאד עליהם; כי לא לבד אלפי האכרים הנאספים לא ידעו מה העבודה הזאת להם ומה חפץ לקיסר בה, כי אם גם אדוניהם אדירי הארץ לא הבינו אל מעשי הקיסר ואל פֹּעַל ידיו לא השכילו, ויתלוננו וַיֵּרָגנו, באמרם כי הקיסר יכביד עֻלו עליהם לשוא. ופעטר לא שת לבו אליהם להשכילם בינה, לפקוח עיניהם להראותם ולהורותם כי ברבות הימים יראו ברכה וטוב בעמלם, ומאה שערים ימצאו בחיק האניות העוברות ארחות ימים בתבואות הארצות השונות, אך דרוש דרש מאתם למלאות חפצו, ויצו לְיַסֵּר בעקרבים ולדוש בשר פושקי שפתים ומתרפים במלאכתם מבלי שום להם רחמים. גם בעיני האפרתים חובבי הנושנות, לא מצאו חן „מזמותיו החדשות" („Новыя

"затѣи) וברקב בעצמותיהם היה משלוח חמשים בני הנעורים אל ארצות הנכר • הרוסים בימים ההם לא אהבו להוגיע נפשם בלמודים, ובשגם ללמוד מלאכת האניות, לחטוב עצים בגרזן ולחפור בקרדום, לעלות על ראש תֹּרֶן ולשכב בראש חִבֵּל, היה להם למשא כבד מנשוא, גם לבשת ולחרפה • אף חשבו זאת לקיסר לחטאה, פן יתערבו בני הנעורים בבני הנכר, פורקי עול האלהים, וילמדו ממעשיהם הרעים • ויש גם בבני הנעורים הנשלחים, אשר לא בלב שלם ובנפש הפצה אחזו דרכם*) • כל אלה חִברו יחדו לחולל ולהוליד את הקשר במאָסקווא • בראש פוטרי הקשר היה ציקלער, איש הדמים ונעוה הלב, אשר היה לראש להרובים בהתפרצם ובהתקוממם ראשונה, ומני אז היה מלא רוח פרצים ומרד, ובטנו הכינה מרמה ונכלי בליעל—ובראותו כי פעטר לא בחר בו להרימו מתוך אחיו, וימלא חמה, ועברתו כאש שמר בלבו; גם שר הגליל סאָקאָווין, איש רודף הבלי ימי קדם ותומך אשוריו במעגלי המחזיקים בנושנות, ואיש אחד ממשפחת פושקין, נתנו יד לציקלער • לשני אלה האחרונים היו קרובים ושארי בשר בין הנערים הנשלחים, ואָמור אמרו תמיד: „הלא גוענו כלנו אבדנו, כי ישלחנו הקיסר לקצוי ארץ וים רחוקים, להכריתנו מעל פני האדמה ולהשליכנו מצולה בלבב ימים" • ויהי דבר שלשתם להצית אש באחד מבתי מאָסקווא, וכבוא פעטר אל מקום התבערה, כדרכו למהר לבוא עד ארגיעה מדי נראתה אש בעיר, יכוהו נפש בתוך המהומה והמבוסה • ציקלער הקושר זמות יעץ לעשות כמעשה ראזין הקושר, להסית בקאזאקי הדאָן לכלות את חמתם בממשלה ולהשחית את עיר הבירה בחרב ובאש • רבים מן הקאזאקים והרובים המתיקו סוד יחדו להקיף את מאָסקווא משני עבריה, אלה מזה ואלה מזה, ולהרסה עד היסוד בה •

ויהי כאשר הגידו שני הרובים באזני הקיסר בבית לעפֿאָרט כי הקושרים יושבים יחד וחוגגים בבית סאָקאָווין, והנם עתידים להוציא את מחשבתם הרעה לפעֻלת אדם—לא הפריע פעטר את הקרואים מאָכול ושתה ומשמוח; וישלח חרש צו לטרובעצקאיי, הקאפיטאן לגדוד פרעאָבראזשענסק, כי יחיש להקיף את בית סאָקאָווין באנשי חיל; וללעפֿאָרט אמר, כי יצא מבית המשתה החוצה ויתמהמה רגעים אחדים, וישא רגליו אל בית סאָקאָווין, ויפתח את הדלת פתע פתאם, ויבוא האהלה בעֹז נפש וברוח אמיץ • ברוח נדיבה ובמתק שפתים ברך בשלום את בעל הבית וקהל הנועדים, ויאמר, כי בהתהלכו בחוצות קריה לשוח, עבר על יד הבית הזה, וירא כי נרות מאירים בחלונותיו, ויגמור אֹמֶר לבוא גם הוא להתעלם בסוד עליזים ולהחם את בשרו • הקושרים, אשר למבראשונה נִבהלו ונחפזו, התעודדו מעט מעט וַתְּחִי רוחם, ובעודם מְחַכִּים למועד אשר יָעָדוּ סעדו לבם ביין ובשכר • הקיסר הצהיל פניו אליהם ויהי כשמח וטוב לב, אך אש חמתו קדחה בקרבו עד לאין מרפא, בראותו כי הקושרים יפטירו בשפה, יניעו ראש, יקרצו עין, ויתלחשו ויתעשקו איש את רעהו: יש אמרו: „קומה נא ונקומה להכותו נפש עתה, בשבתו לבדד לבטח אתנו, ובידו אין כל כלי נשק

*) אחד מבני הנעורים האלה, בן הנשיא פראזאראווסקי, בבואו לרדת באניה ווענעצית, ברח ונמלט על נפשו, ויבוא להסתופף בבית הנזירים אשר על הר אפאן (Аөонская гора) בארץ יון:

לעמוד על נפשו" ויש אשר אמרו: „אל נא נחבל את מערכי לבבנו, כי לא הגיעה העת". ופעטר היה כאיש אשר לא שומע ואין אתו יודע עד מה. אחרי כן פנה אחר הקושרים והוא שִׁכּור ומלא יין אל סאָקאָווין ויאמר לו בשפתים חלקים ובקול רם: „כבר בא מועד!" . אולם סאָקאָווין ענהו בקול דממה דקה: „לא, עוד לא בא המועד השמור לנו!" . או אז קם פעטר ככפיר מעל כסאו ויקרא לסאָקאָווין: „אם המועד השמור לך לא בא עוד, הנה בא המועד לי!", וישא ידו החזקה ויהלמהו באגרופו הנערץ, ויפילהו ארצה, וימהר וינס החוצה. וכבר נסבו טרובעצקאָיי וחילו את הבית. ויצו פעטר ויעקדו את הקושרים, והוא שב שקט ושאנן אל המשתה בבית לעפאָרט ויתעלם וישחק כמבראשונה, וכל הקרואים לא ידעו בצאתו ובבואו, ורק בבקר הקיפה השמועה את עיר הבירה וידע העם. בדבר פעטר הוציאו את עצמות מילאָסלאווסקי, אֲבִי הקושרים בימי מלכותו, ויציגו את ארונו על בּמת מטבח, ועליו כרתו ראש ששה אנשים מראשי הקושרים, ודמים חמים בעצמות יבשות נגעו. ויהי בין הנופלים ציקלער, סאָקאָווין ופושקין. את הדבר הנורא הזה עשה פעטר להוליך אימה ופחד על כל בני מרי בטרם יצא למסעיו, למען יראו וייראו, ולא יזידון עוד להרגיז את הממשלה. אם הצליח חפצו זה ואם אָיִן, עוד נשוב נקראה מעל הספר.

פרק נג מסעי פעטר באיירופא ומפעליו בשובו לארצו עד ימי מלחמתו עם שוועציא, הלא היא „מלחמת הצפון" (1697—1700)

§ 1 אלה מסעי פעטר. בראשית ימי האביב (בשנת 1697) יצאה „המלְאָכוּת הגדולה" ממאָסקווא. ויהי מספר מפקד הנוסעים הֶהָלְכוּ עם פעטר למסעיו, חמשים ומאתים איש, ובתוכם נמצאו שלשים והמשה בחורי חמד לבעבור ילמדו חכמה ויקנו דעת בארצות הנאורות. ואלה מסעיהם למוצאיהם: ויסעו ממאָסקווא ויעברו גבול רוסיא ויבואו ארצה ליפלאנד, אשר היתה נחלת השוועדים בימים ההם. ופעטר שלח ספר לפניו להגיד לממשלת שוועציא, כי „המלאכות-הגדולה הרוסית" תעבור בארץ אחוזתה. אך פקיד נגיד העיר בריגא לא קִדם פני המלאכות בכבוד כיקר ערכה, כי לא ידע מגמת חפצה, ויאמר בלבו כי רק לרַגֵּל ולראות את ערות הארץ באו הרוסים הלום. ועל כן הניא את המלאכים משים עין על מצודות העיר; ובלכת פעטר סביב הַתְּעָלָה הלוך והתבונן על החומה, גערו בו אנשי הצבא העומדים על המשמר, ויהיו מְיָרְאִים אותו כי יורו בו כדור מות, וַיִּסוֹג פעטר אחור, ויקרא בחרי אָף: „השוועדים לא ירצו לפתוח לי שערי המצודה, הנה אתאמץ לבוא בם גם מבלעדי רשיונם!". ויסעו מליפלאנד ויבואו אל מיטאווא בירת קורלאנדיא, וינחלו שם כבוד ותפארת עד בלי די; וקורלאנדיא היתה אז תחת חסות פולין. מלאכי פעטר התנהלו לאִטָּם, אך הוא הרחיק תמיד לעבור לפניהם להתבונן אל בתי המלאכה, אל שערי-הנהרות (דאָממען), אל חֳפי-הימים, וירד לשוט בהם ככל חשק לבבו, כבה עזב פעטר את מלאכיו שותים וחוגגים בהיכל ההערצאָג ממיטאווא, וימהר לעשות דרכו לגערמאניא — הארץ אשר אליה היו עיניו נשואות מראשית ימי עלומיו, ומשחר טל ילדותו רוחו מתהלכת בתוכה.

בעת ההיא לא היתה עוד גערמאניא ארץ משכלת, מאֻשרת ומבֹרכת, כאשר היא בימינו לעינינו • מסלות הברזל טרם לא שָׂמוּ משטרן לארכה ולרחבה; ערים בנויות בנוה, כפרים נהדרים, ודרכים שתולים עצי־פרי משני עבריהם • לא השביעו עוד את נפש הנוסע ענג ועדן • יושבי גערמאניא, לא היו עוד אנשי מדות ישרות ומפֹארות, ונחשבו לסובאים ולשכורים גדולים מאד בכל אירופא • הארץ נגזרה לגזרים ונחלקה לממלכות רבות, קטנות ושפלות, ואשר שריהן ומלכיהן חמדו לבצר מרום עֻזם בהיכלים נשגבים, בחֵל וחומה נוראים וחסרי טעם ונֹעם, ולמען הגדל עֶדְיָם, יפעתם ויראתם, בזו אוצרות כסף וזהב, כי הכבידו אַכְפָּם על עמם ויעמיסו עליהם מסים קשים וכבדים מנשוא, עד כי מטה ידם וַיָּמֹכּוּ • בכל זאת היתה גערמאניא כעדן וכגן ה׳ מול רוסיא, וכיתרון האור מן החשך כן היה יתרון הראשונה על האחרונה; הגערמאנים אהבו לעבוד כל מלאכת מחשבת בחרוצת כפיהם ובישֶׁר לבבם; הכהנים היו מלַמדי דת ומשכילים בחכמה ובמדעים; הסוחרים הרחיבו גבולות המסחר ומשלח ידיהם פרץ בארץ • אל העיר ההללה לייפציג בימי השוק נהרו מכל קצוי תבל; בתי מדרש המדעים היו פתוחים לפני כל דורש דעת, וְיָכְלוּ להתחרות עם בתי המדרש הטובים והגדולים בכל אירופא • אחדים מן הפראָפעססאָרים אשר הטיפו לקחם בבתי המדרש האלה יתחשבו עד היום הזה לראשי חכמי הפילוסופיא וַאֲבוֹת כל חקרי־לב • וככל אשר הוסיף פעטר לעבור בגֵי גערמאניא, כן הוסיף לראות עקבות ההשכלה ופרי התקונים החדשים, וַיִּוָּכַח כי עוד רבות עליו לפעול ולעשות ברוסיא, טרם יעלנה אל מרום • ויבוא פעטר ראשונה קאָניגסבערגה מסתתר בתֹר אחד מאצילי רוסיא ומכֻנה בשם „מיכאיילאָוו״, וישכור לו בית קטן לשבתו על נהר פרעגעל, וישב שם שמונה ימים, וַיָּתַר את כל החֻפים ויבקר את כל בתי המלאכה, ואיש לא יְדָעוֹ • ואך בבוא המלאכים אל עיר הבירה הלך אתם להֵרָאות את פני פרידריך ווילהעלם הקורפירסט מבראנדענבורג (היא פרוסיא בימינו), ויקבלם ווילהעלם בכל אותות ההוד והיקר, ויכבדם באורים (פייערווערקע), אשר שוו לנגד עיני העם הרואים באור יקרות וצחצחות את נצחונות פעטר באזאָוו, ועל המים ערכו תבנית מלחמת הים, ויעש להם הקורפירסט משתות ושמחות*), וימצאו המנצחים בנגינות בחצר הקורפירסט חן בעיני פעטר וַיִּשְׂכְּרֵם ללכת לרוסיא ללמד; ויקח דברים עם פרידריך ווילהעלם על אדות הליכות המדינות, ויכרות אתו ברית־המסחר ונכתוב בספר • מקאָניגסבערג בא פעטר בערלינה וילמוד שם חכמת הארטיללעריא מפי שרי חיל פרוסיא, אשר נודעו בימים ההם למשכילים ומעמיקי חקר בחכמה הזאת, ופעטר חלה פניהם, אחרי כלותו ללמוד, להביאו במבחן לכל משפטיו וחקותיו, ואַחַר דרוש דרש מאתם לתת לו מכתב־תעודה (Аттестатъ) כַּדָּת • ויוסף פעטר ללכת למסעיו, ולא עזב על דרכו כל דבר חדש ונפלא אשר לא סר לראותו ולהתבונן בו • בעיר קאָפפענבורג (על יד האַנאָווער) קרה לו מקרה משמח לב, אשר לא קִוָּה אליו: כי באה הלום הקורפירסטין סאָפיא שארלאָטטא

*) ויהי בשבת פעטר על השלחן עם היפה בנשים סאפיא שארלאטטא, אשת הקורפירסט פרידריך ווילהעלם, ויזרוק אליה בשחוק אבן אדם (רובין) יקרה עד מאד, ובאחרית הימים כללו ביפיה את שרביט מלך פרוסיא, ותהי עליו לעדי עדיים.

עם בתה היפה־פיה הקורפירסטין מהאנאָווער ואחיהן אִתָּן, ותצאנה לקראת קיסר „מאָסקאָוויא" ותפצרנה בו לבוא לשמוח עמהן ועם אחיהן בהיכל־המשוש הנקרא „הערנהויז", ויעתר להן פעטר; ויעשו לו משתה. למבראשונה היה פעטר בין בנות הנדיבים יעלות החן כאיש נדהם ונבהל, ויתבושש וַיַּסְתֵּר פניו בכפו, ויאמר „איך קאנן ניכט שפרעכען". כי לא היה מהיר בלשונו לדבר שפת אשכנז צחה וקלה כילידי הארץ ההיא. אך על המשתה אשר ערכו לכבודו חיתה רוחו ויהי עלץ וחפשי במדבריו המחכמים כאיש בביתו, ויצו על הקרואים לשתות הרבה ולרקוד הרבה, ככל העולה על רוחו. וסאָפיא שארלאָטטא היטיבה נגן ותשר לו משירי איטאליא, ותשאלהו אם יאהב את חכמת־הזומרה, ויען פעטר: „ואיככה אפוא לא אאהבנה אם אשמע קולה מתהלך מבין שפתותיך הנוטפות מור ולבונה? אפס לא אחשוק בה תמיד עד מאד!". „ומה המה שעשועיך?" הוסיפה שאר־לאָטטא לשאול, ופעטר ענה ואמר לה: „מאורי אש נגוהות הם ישעשעו נפשי, „ומלבד אלה הנה ידי רב לי בארבע עשרה מלאכות שונות, ובידַי אעבוד תמיד". „בידיך תעבוד!" קראה שאלאָטטא בתמהון לבב „כן הוא", ענה פעטר, „הביטי נא שרתי על כפות ידי הנקשות, ואשר לא תסור מהן ספחת ויבלת (мозоли) כל הימים מרֹב עבודה". אחרי כן יצא פעטר במחול משחקים, כמנהג הרוסים. וישתוממו כל הנועדים על כביר כחו, תועפות שכלו ושכל מליו, ושתי העדינות האם והבת, כתבו בספר זכרון את הפגישה הזאת, בדברים יקרים ונכחים למבין; וזה משפטן אשר הוציאו על פעטר: „לו לב טוב וחסד, כל הגיוני לבו רָמוּ מאד וכל רגשות נפשו ילכו בגדולות ובנפלאות, אך קצר אפים הוא ומהיר חמה". על יד בערלין עשה פעטר משתה גדול ביום הֻלֶּדֶת הקורפירסט לכל מלאכיו ושרי בראנ־דענבורג, ויתן פעטר צָו כי כל אחד מן הקרואים ישתה ימצה גביע גדול לחיי הקור־פירסט; ושם נמצא זקן אחד משרי ווילהעלם, אשר מֵאֵן להריק את הגביע עד כלה, ויצטדק כי איש מכאובות הוא וידוע חולי. ויעשן בו אף פעטר ויצו עליו לצאת מבית המשתה, אף הפחידהו באימים כי יכתוב להקורפירסט על דבר עבדו זה, עז הנפש ונעוה הלב; הקרואים כֻלם הסבו את עיניהם על פעטר, לא מצאו מענה ולשונם לחכם דבקה. ויתעורר לעפארט לריב את ריב הזקן, וידבר אל פעטר קשות, כי עוה משפט לעשות אשר לא כדת. ויגער בו פעטר, ויצו כי ישים יד לפה. אך לעפארט לא חָשַׂךְ ניד שפתיו ודברי ריבותיו, וינאץ פעטר בזעם אפו, ויחזק בחרבו מעל ירכו—אז קרא לעפארט: „הרגני נא הרוג ואל אראה בחרפתך, כי כבודך יקר לי מחיי! ידעתי כי תנחם, אך תוחר המועד ולא תוכל לתקון את המעֻוָּת!", ומעיני פעטר פרצו דמעות שליש בדבר לעפארט את הדברים האלה, ויפול על צואריו ויחבקהו, ויבקש סליחה וכפרת פשע מאתו ומאת הזקן הנכלם חנם. ויתמהו העם בראותם איך נהפך פעטר כמו־רגע לאיש אחר, ובענות לב ורוח נכאה אזניו קשובות לתוכחות לעפאָרט *).

*) ישים נא הקורא לנגד עיניו את מעשה אלכסנדר המקדוני עם קלייטאס מציל נפשו על המשתה בעיר מארקאנדא, יחשוב יתבונן ואחר ישפוט.

לא ארכו ימי שֶׁבֶת פעטר בגערמאניא, כי מהר ללכת ארצה האָללאנדיא, היא הארץ אשר עלתה על רעותיה במסחרה העצום וחילה בים (זעעמאכט), גאת הליכות בניה, תכונותיהם, מנהגיהם ולשונם, כבר למד לדעת בעודו בביתו ברוסיא, ועל כן שמח מאד לבוא אליהם ולארח בתוכם· ויעזוב אחריו את המלאכים, ויבוא בשבעה לאווגוסט אמשטרדמה, וישם עינו עליה, וַיָּחָשׁ לרדת באניה קטנה אל עיר מצער סארדאם (Сардамъ), כי בה היה מקום מבנה אניות, שערי נהרות עשויים בשום שכל, בתי רחים נפלאים ובתי מלאכה גדולים וטובים, גם אִוּוּ אותה לשבתם כנעני ארץ, אשר סחרו אל כל ארבע רוחות התבל, וברֹב חכמתם ברכֻלתם הרבו חילם והניבו עשרם· ויהי בקרוב פעטר אל העיר ויפגע באיש האָללאנדי, משליך חַכָּה לצוד דגים בנהר, והוא חרש ברזל, אשר התודע אל פעטר בימי היותו ברוסיא· ויברכהו פעטר לשלום בקול גדול ויקראהו בשם· והאיש מחריש משתאה, ולא האמין למראה עיניו, כי עמד פעטר לפניו, לבוש מחלצות כאחד מבעלי המלאכה בהאָללאנדיא, ויזעק: „האתה זה קיסר מאָסקווא?!" · ויצו עליו פעטר במפגיע לאמר: „השמר לך ושמור נפשך מאד לבל תִּשְׁמַע קולך ולבל תשא את הודי וכבודי על שפתיך, ולא תגיד לאיש מי ומי אנכי „פעטר מיכאילאָוו", זה שמי וזה זכרי!, וילך אתו וישכור בית קטן ודל לשבתו, ויסר אל בית המרזח לאכול לחם הצהרים, וַיֵּשֶׁת כוס שכר עם היושבים שמה על השֻׁלחן, וישאלהו אחד מהם: „מי אתה האֹרֵחַ, ויען פעטר: חרש עצים רוסי (Русскій плотникъ) אנכי, ואבוא הלום ללמוד ולהוסיף דעת במלאכת ידי" · ויקח לו פעטר גרזן, משור ופצירה פים וכל כלי מלאכה, ויכתוב ידו במספר החרשים העובדים עבודת האניות אצל האמן ראָגגע, ויעבוד בכח ידים ובהשכל מדי יום ביומו, מעלות השחר עד צאת הכוכבים, ובימי שבתותיהם הלוך הלך לראות מבנה האניות במקומות אחרים· מעמל כפיו ראה פעטר טוב, וישבע נחת באהלו הדל ובארוחתו המצערה· ימי שבת פעטר בסארדאם הנחילו לו שם תפארה, שם עולם אשר לא יכרת ולא יסוף מתוך יושביה· כל הבא אמשטרדמה ישא רגליו לסור גם סארדאמה, לראות את הבית הקטן אשר חמד פעטר לשבתו, עודנו עומד על תלו ושן העת לא אכלתהו· בו יעמדו המטה והשֻׁלחן אשר עשה לו פעטר בעצם ידיו, מלכי ארץ באו בדלתי הבית הזה ויתמהו, רוזנים ושרים שחרוהו ויתפלאו מאד על עַנְוַת לב פעטר וּשְׁפַל רוחו *)·

*) אל הבית הזה דרש האימפעראטאר יוסף, גוסטאוו השלישי מלך שוועציא, נאפאלעאן הראשון, הקיסר פאוועל, ואלכסנדר הראשון המבורך בשובו בכבוד הנצחון מפאריז בא סארדאמה לבקר את הבית ויכתוב שם באותיות זהב על אבן שיש („Petro magno Alexander") וגם הקיסר אלכסנדר השני (ה׳ יאריך ימיו!) שחר בנעוריו את הבית (בשנת 1838) ויכתוב שמו על כתליו, והמשורר הנעלה זשוקאווסקי אשר הלך אתו, הוסיף לכתוב שם את השירה הזאת.

„עַל־מְעוֹן צַר זֶה וּקְצַר יָדַיִם | וְחֶרְדַּת קֹדֶשׁ תְּמַלֵּא הָרוּחַ:
מַלְאֲכֵי מָרוֹם יִפְרְשׂוּ כְּנָפַיִם; | עֶרֶשׂ מַמְלַכְתֵּךְ הֵן פֹּה תָּנוּחַ,
נְשִׂיא־אֱלֹהִים! הָקִיצָה הָעִירָה | פֹּה חוּלְלָה רוּסְיָא הָאַדִּירָה!."

על משקוף הבית כתוב האללאנדרית („Nites is den grooten man te klein") , לאמר: „אין כל דבר אשר יקטן בעיני האדם הגדול" , ועד היום הזה יתגאו , ישתבחו ויתאמרו בני סארדאם , בדבר אשר ישב בקרבם קיסר מאָסקווא , ופיהם מלא ספורים נפלאים איך עבד עבודתו פי שנים בכח ובדעת על כל האמנים אשר אתו , איך חטב עצים וישיק לו תנור וכירים , וַיְבַשֵּׁל את מאכלו , איך התהלך עם רעיו בענוַת צדק ובישרת לבב וישכון את דך ואביון: ויהי היום ויבוא לבקר בית חרש עצים ממכיריו , ותצא לקראתו בעלת הבית ותגער בו בקצפה ותעצרהו על הסף לבל יעולל את קרקע הבית במנעליו המגאלים ברפש וטיט; דומם ויָחֵיל הסיר פעטר את המנעלים מעל רגליו ויבוא הביתה בכסותי כפות רגליו (чулки) לבד. פעטר לא חדל מלכת אל הורי החרשים ההאָללאנדים אשר ברוסיא ואל נשיהם לברכם בשלום בשם בניהם ובעליהן , ולאכול אתם לחם. וכאשר שאלתהו אחת מנשי החרשים: „הגידה נא לי , מאין ידעת את אישי?". ויען פעטר: „כי אנכי עבדתי אתו יחד את עבודת קיסר מאָסקווא. „ומה מלאכתך אתה?" הוסיפה האשה להתפלא „חרש עצים הנני" השיב פעטר במנוחה. ובלכתו פעם אחת בחוצות העיר חיש מהר כדרכו , ויהדוף את אחד הנערים אשר עמד לשטן לו , ויחר אף הנער השובב , וישלך בפני פעטר תפוח רקב. אז מחה פעטר את פניו ויאמר: „סלח לי כי אשמתי , הן בחפזי אדמה כי במאָסקווא אנכי!". כה ישב לו פעטר בסארדאם תשעת ימים. אמנם כבר נודע הדבר באמשטרדם , כי קיסר מאָסקווא עומד בין חרשי העצים ועובד יום יום , ותהום כל העיר. והמונים המונים נהרו לשום עינם עליו , ולא נתנו לו מנוח. הנערים רדפו אחריו , כתרוהו מכל עברים , הזקנים סבוהו גם סבבוהו , הנשים יצאו נצבות להביט בפניו , וגם מן הערים הקרובות נקבצו ובאו סארדאמה אוהבי החדשות וכוספי הנפלאות , לחזות בנעם פני קיסר מאָסקווא , עד כי נלאה פעטר מנשוא , כי לא יכול עוד להתחפש ולעשות מלאכתו כחפצו , על כן שמח מאד לקראת מלאכיו , אשר הגיעו אליו , ויסע אתם אמשטרדמה. ויצהלו לקראתם כל שרי המלוכה ואדירי הארץ , ויערכו לעיני פעטר מלחמת שעשועים על הים לשמח לבבו. אמנם לא להתענג ולראות חיים נעימים בא פעטר הלום , כי אחר אשר למד בסארדאם את מלאכת אניות סוחר , חשקה נפשו ללמוד בעיר הבירה גם מלאכת אניות מלחמה. וילך ויכתוב ידו במספר העובדים עבודת החברה הודו־המזרחית (Остъ-Индійская компанія) , ויעבוד בחֹק עיר הבירה מלאכות שונות בזעת אפים , וגם על מלאכיו אָכף לעבוד ולעשות במלאכה. ואלה הדברים אשר כתב פעטר מאָסקוואה: „עובד אנכי עבודה קשה , לא מעֹני וממחסור , כי אם באֻותי לשום לי בים דרך , וחפצי זה לא יזח מעל לבבי , ולא אחדל מהתאוות עד בוא פקודתי ואחרית נשימתי".

אפס לא במלאכת האניות ובתורת הנהגתן לבד הגה ושגה פעטר בשבתו באמשטרדם; כי בערב בערב מדי כלה עבודתו המתיק סוד את מלאכיו על דבר הליכות המדינות ודברי המסחר , כתב וקרא מכתבים רבים וכתבי העתים; וגם הוא בא בקרב הצירים הבאים לכרות את ברית השלום הנודע בשם „שלום

ריזוויסק (בעשרים לסענטיאבר שנת 1697), בין יועצי אויסטריא, צרפת, אנגליא, האָללאנדיא, שוועציא, ספרד, דאניא ובראנדענבורג; וכל הרוזנים האלה דרשו למשכן „המלאכות הגדולה הרוסית״ • בפעם הזאת ראה הקיסר ראשונה, כי גם כבוד רוסיא יַחַד בקהל הארצות הנאורות באירופא, ותעלוזנה כליותיו • פעטר התוַדע אל כל החכמים הגדולים, אנשי השם בהאָללאנדיא • לָקח לֶקח טוב מפי חכמי הרפואה, הנתוח, עבד בבתי המכונות, וילמד חכמת החשבון־הנעלה מפי חכם מהֻלל, ויקשב וישקוד על למודי חכמת הנתוח מהחל עד כלה, ויחקור את רָזֵי הטבע, מסתריה ומפלאותיה על יד קנה רְאִי גדול מאד, הִרְבָּה לקנות כלי תותח ומכונות ממכונות שונות; דרש לבתי החפשית, היכלי התפלה ובתי הספר והחנוך אשר לעם ועם; שכר בכסף מלא שרי חיל מְלַמדי מלחמה, אמנים וחובלי הים לשלחם לארצו, שִׂכֵּל את ידיו לתקן את מַפַּת רוסיא, אשר חקר וכונן אחד החכמים באמשטרדם; וגם אל רופא שִׁנַּיִם הלך ללמוד מלאכתו במחיר, ובראותו את איש אחד מפליא לעשות מעשי לְהָטִים (фокусы) ויקראהו אליו! ויתן לו די כסף למען יְגַלֶּה לו את כל מזמותיו ומסתרי נפלאותיו • סוף דבר, לא היה דבר אשר לא התחקה פעטר על שרשיו מקטן ועד גדול; וימלא אחרי פתגם משכיל ומאד נעלה, אשר אמר הפילוסוף הרומי: „הנני אדם וכל אשר לאדם לא נכחר ממני!״ *), גם השכלת עמו היתה שם לנגד עיניו תמיד, והוא אִזֵּן חקר ותִקֵּן את „כתב האזרחים״ (гражданскій шрифтъ), הוא הכתב הרוסי הנהוג ברפוס עד היום, ואת כתב הסלאוויאני הבדיל רק לספרי קדשיהם • שם באמשטרדם יצרו לו האותיות והוציאו לאור ספרי רוסיא!

ויהי כאשר כלתה מלאכת האניה אשר לקח פעטר חלקו בעבודתה, ויעלוץ לבו מאד, והקאָמפאניא כבדתהו ותתן אותה לו למנה • ויעמוס פעטר עליה את כל המכונות אשר קנה, את הנפש אשר רכש לו ואת האמנים והחכמים אשר שכר, וישלחנה ארכאנגעלה • וישב פעטר בהאָללאנדיא עד חדש יאנואר שנת 1698 • בארץ ההיא למד לדעת רק מעשה האניות, ולא כל תורת החֻקים לנהוג בהן ולנחותן בַיַּמִּים, ועל כן בראותו אֳנִיַּת־מלחמה אנגלית התבונן כי עולה היא בטובָהּ על אניות האָללאנדיא • וימהר למלא משאלת ווילהעלם השלישי מלך אנגליא ותופש שבט מושלים (Штатгальтеръ) בהאָללאנדיא, אשר התראה אתו פנים בהאגא • וירד באניה קטנה אשר שלח אליו ווילהעלם לבוא בה אל ארצו, ששם הכין לפעטר היכל גדול ומפאָר לשבתו; אך פעטר לא נאות לשכון בו, ויבחר לו בית קטן ברעפטפאָרט, למען יוכל ללמוד שמה חכמת הנהגת האניות • אל ביתו זה בא לשחרו ווילהעלם עם געאָרג יורש העצר בלי כל הוד והֲדַר מלכות • ויסע פעטר אל כל הערים הגדולות באנגליא, לראות את בתי מצפה־הכוכבים, בתי מדרש המדעים, גנזי הספרים ובתי הנשק • ויתהלך על הַיַּמִּים סביבותיה בלוית חובלי אנגליא ושריה שלשה ימים תמימים • שם למד עד תכלית לנהוג באניות בחכמה וברעת, גם למד להתיך כל מתכות לָצֶקֶת כלים מכלים שונים ולבנות בנינים

*) „Homo sum et humani nihil alienum a me puto“ (Terentius).

לתלפיות, וילך לבַקֵר את כל בתי המלאכה ויעבוד בהם; פָּעַל בברזל עם חרשי הברזל, ארג עם האורגים חוּרָי, עִבֵּד עורות את מְעַבְּדֵי העורות, ויסר בלאָנדראָן אל החנויות הקטנות והגדולות ואל בתי דַלַת העם, וישאל וידרוש ויחקור אחרי מנהגיהם והליכותיהם, ויכתוב הכל בספר זכרון לפניו. ויהי ימי שבתו באנגליה כארבעה ירחים, וַיֵשֶׁב באניה יפה־פיה אשר נתן לו ווילהעלם למנחה וַיָשָׁב אמשטרדמה. ויהי בעברו בים האשכנזי ותקם רוח סערה ותשם את הים כמרקחה; חובלי הים נמוגו וכל חכמתם התבלע, ויגידו לפעטר כי אבד מנוס מהם וכי כלתה אליהם הרעה, אך הוא ענה ואמר להם בשחוק: „הֲיִשָּׁמַע כזאת כי יטבע קיסר רוסי בים אשכנזי?!" ויסע פעטר מאמשטרדם, ויעבור דרך האללע ולייפציג, ויתבונן היטב אל בתי מדרש המדעים אשר בהן, ויבוא אל בירת אויסטריא, וויענה. בהאָללאנדיא ובאנגליא עבד פעטר באונו ובהגיונו, עמל בידיו ולמד חכמה ודעת, אך אל לעאָפּאָלד מלך אויסטריא בא רק לדַבֵּר אתו את דבריו ומערכי לבבו על אדות הליכות המדינה, ועל אדות הברית אשר כרתו אויסטריא, ווענעציא, פולין ורוסיא, על טורציא. בחצר המלכות בוויען שמרו מכל משמר את חֻקֵי הכבוד הרבים והעצומים, אשר הכבידו נחשתם על כל הדורך על מפתן החצר. תארי כבוד למכביר פֵּאֲרוּ את האימפעראַטאָר לעאָפּאָלד, ויקראו לו: „ראש למלכות רומא הקדושה, יוצא ירך מלכי הקאפיטאָליום". אולם מלבד אשר דבריו לא נשמעו ברומא ואת מוראו לא יראו שמה, הנה גם בגערמאניא שָׂמוּ גבולות ליכלתו ותֹקף תפארתו; כל ימיו הרהיב עֹז בנפשו להתחרות את צרפת, וינחל בוז וקיקלון, מגנת לב ושבר ברוח. אך בכל הנוגע לְחֻקֵי החצר ומשפטי הכבוד עלה לעאָפּאָלד על כל מלכי ארץ, ולא היה ערוך אליו. כאשר נלחץ מלך הכבוד הזה לעזוב את כסא כבודו ובירת ממלכתו מפני תנופת חרב הטורקים הצרים עליה, ויאַחֵן סאָביעסקי מלך פולין בא וַיְמַלֵּט את העיר בחרבו ובקשתו, ולעאָפּאָלד נחלץ מצרה וישב אל נוהו. בכל זאת כאשר חפץ גואלו ומפלטו זה לשחרהו בהיכלו, בא לעאָפּאָלד אתו במשפט על דברי חקי הכבוד, והֵשֵׁב את מושיעו, מי ומי יכֹף את ראשו למבראשונה בהִפָּגְשָׁם יחד! ומה עצמה אפוא מבוכת שרי חצר וויען בהעמיקם שאלה על דבר הדרת הכבוד אשר יאתה למלאכות הגדולה הרוסית; אם כבוד מלך או הערצאָג, או מאַרקגראף — כי לכל מושל ומושל תִּכְּנוּ במדה ושקלו בפלס את מַתְכֹּנֶת הכבוד הראוי לו, חֹק נתנו ולא יעבור!. ויהי אחרי אשר התהלכו השרים בחקר תהום השאלה הלזו וכליותיהם השתוננו, הוציאו משפטיהם לאור ויכתבום על הגליון. אך פעטר לא שָׂם לבו אל דברי הבל ורעות רוח, ולא שעה הפעם אל הכבוד אשר יאצילו למלאכיו, ויודיע אל האימפעראטאָר כי חפצו להתראות אתו פנים, הוא לבדו בלא לְוַיַת מלאכיו. אז גדלה מהומת שרי החצר ביתר שאת ועֹז, וישובו ויתבוננו בינה וישימו משטרים ומספר צעדים חֻצצו לשני אדירי הארץ, הכל בטוב טעם ובשכל עמוק, כיד החקירה הטובה עליהם. אמנם קיסר הרוסי הצעיר הרס ולא חמל את כל מגדלי הרוח אשר בנו, כי ברגע בואו על סף חֲדַר המשכית, לא שלט ברוחו וימהר ויחבק את האימפעראטאָר בין זרועותיו, וכל שרי החצר נבהלו,

ויפלו פניהם ! ועוד יתרה עשה פעטר על מעשהו זה הזר והמוזר, כי בלכתו לשוח עם האימפעראטאָר בגינת הביתן, וירא אניה קטנה עומדת ביאור אשר בְּתָוֶךְ, ולא יכול להתאפק, וימהר וירץ וישב בה, ויתפוש במשוט ויתהלך על היאור אחת הֵנה ואחת הֵנה לעיני כל השרים הרואים ! אין קץ להמשתות והחגים אשר כבד בהם לעאָפאָלד את פעטר; אך בדבר המלחמה עם טורציא לא נעשה דבר. פעטר אבה להתחזק ולהתכונן על חֹפי ים השחור בעזרת אויסטריא, כי שלטון אזאָוו אך מצער היה לתועלת המסחר — משאת נפש פעטר; ובצפיתו צפה ללכוד את לשון הים המחבר את ים האזאָוו ואת ים השחור לאחדים, ולכבוש את מבצר קערטש, ומבלעדי זאת מֵאֵן לשום שלום לטורציא. אמנם אך לשוא נשא פעטר את נפשו, כי האימפעראטאָר גמר אֹמֶר לתגר מלחמה עם צרפת, ועל כן שקד לכרות ברית שלום עם טורציא, לבעבור יהיו גבולותיו לפאת מזרחה שקטים ובוטחים. בגלל הדבר הזה לא מצא פעטר נחת באויסטריא ויכן פעמיו לנסוע אל ווענעציא, לקנות חכמה ודעת בקרב הכנסיה החפשית ההיא, אשר היתה „גברת הים" ימים רבים. הפאפא אינאָקענטיי (אינאָצענץ) שנים העשר וכל שרי מדינות איטאליא כבר התעתדו לקדם פני פעטר בשמחה, ובכליון עינים חכו לקראת בואו; אך פתאם הבהילוהו שמועות מרוסיא, וַיִּקְשַׁב וישמע כי רעת הרובים רבה עליו, וסער גדול מתחולל על ארצו, ויעזוב את החכם וואָזניצין בחצר מלך וויען, והוא שב עם שאר מלאכיו אל ארץ ממשלתו.

§ 2 שיבת פעטר ממסעיו. בשוב פעטר לארצו ולמולדתו, היה רוחו מלא מכל הגדולות והנפלאות אשר עשתה יד ההשכלה בארצות מסעיו, וַיִּשָּׁבַע בימינו לטעת את ההשכלה שׁוֹרֵק בארצו, ולהרים קרנה בכבוד. אולם לקלוע אל המטרה הזאת לבל יחטיא עליו היה המצוה להרוס את הקיר המבדיל בין רוסיא ובין שאר ארצות אירופא המערבית, ויהי נחוץ מאד מאד להקים את עצת יאָהאַן הרביעי לרשת למצער חֹף אחד על ים הקדמוני, הוא ים הבלטי — „לפתוח חלון לאירופא". על כן בהגיע פעטר אל גאליציא והתראה פנים עם אויגוסט השני, הקורפירסט הזאקסוני, ומלך פולין החדש, אשר פיו ענה בו „כי רק בחזקת יד פעטר תנוח העטרה על ראשו", וַיְגַלֶּה לו פעטר את מערכות לבבו בהליכות המדינות, כי ישא עיניו אל ים הבלטי. וייטב בעיני אויגוסט מאד, וַיִּבְטַח להיות זרוע לו לעת מצוא; כי גם הוא חשב מזמות להשיב לפולין את ליוואָניא מיד שוועציא, וישמור פעטר את הדבר בלבו. אויגוסט ופעטר הפיקו רצון איש מאת רעהו ונפשם נקשרו בעבותות אהבה ואחוה. אויגוסט היה מהֻלל ומפאר כאיש זרוע ורב אונים, ובשם „הגבור" (Le fort) נְקַב לדורותיו. כל ימיו היו כחגי ששון ויאהב משתה תמיד, והנה גם פעטר התנוסס בגבה קומתו בתעצומות עזו ובגבורת ימינו *), וגם הוא אהב לראות בטובה לשתות ולשמוח בנוחו מעבודתו הקשה בין אחוזת מרעיו. על כן התלכדו שני המלכים האלה ויאכלו יחדו לחם אבירים ומעדני מלך, ויתערבו בכח ידיהם וֶאֱיָלוּתָם, ואויגוסט ידע להשלות את

---

*) פעטר לקח בידו קערת כסף ויגוללנה כחצוצרה, ולא נודע כחו, וקרסולי הברזל אשר בפרסות הסוסים היו כדנג בין אצבעותיו להטותם לכל רוח, או לשברם כשבר נבל יוצרים.

לב פעטר בחלקת לשונו • אפס בתכונותיהם בנפשם ובלבבם פנימה לא קרב זה אל זה, וכגבוה שמים על הארץ, כן גבהו דרכי פעטר על דרכי אווגוסט • אויגוסט היה כאחד מן המלכים, אשר לאשר ארצם לא ישיתו לב ולטובת עמם ועבדיהם לא ידאגו מאומה, חקי הצדק והמישרים לא קננו בחבו, ומוסר כליותיו לא שמעה אזנו • שתי מדינות מלכותו, זאקסוניא ופולין היו בעיניו כשני שדי הפרה, ויתאמץ למֹץ מהן חֶלְבָּן ככל אשר יוכל; כל עמו ועבדיו נושאי המנחה כנחלת שדה וכרם נחשבו לו, ויחשוק רק לכנוס ולאסוף כסף רב כסף, ולהרבות אוצרותיו, אשר הריקם לריק, ויפזרם בתענוגות בשרים, הבלי שעשועים וחמדות תעתועים • אמנם ראש מחשבות פעטר היתה הצלחת עמו וצאן מרעיתו, וכל ישעו וכל חפצו לעשותם תְהִלָּה בארץ, להצמיח קרן תפארתם והשכלתם, לטוב להם כל הימים • ובקבלו מאוצר המדינה למַכֹּלֶת ביתו את משכֻּרתו חלף עבודתו בתֹר אָפִיצער (Офицерское жалованіе) אמר תמיד: „רק את מכסת הכסף הזה אוכל לתת בכל אשר תאוה נפשי, אך הכסף המובא אל האוצר מאת העם, שמור וערוך לטוב הממלכה, ידי לא תגע בו ובכפי לא ידבק מאום, כי יבוא יום אשר אעמוד לפני ה׳ לתת חשבון ואובָא במשפט על כל נעלם!" • אכן הקיסר הזה, המְחַסר את נפשו מטובה, העובד כשכיר עבודת עמו, ובעבורם ישליך את נפשו מנגד, שב עתה לארצו, לראות ברעה אשר עשו בני בליעל למרות עיני כבודו •

§ 3 קשר הרובים. כבר הראינו לדעת פרשת הקשר על ידי ציקלער וסאָקאָווין, ונוכחנו, כי רעה עֵין ההמון בפעטר על החדשות אשר יעשה בארץ, אמנם שנאת מות ורצח שנאוהו הנדחים והמחזיקים בנושנות • האנשים האלה אשר נדחו בשתי ידים מאת הכנסיה הפראוואָסלאווית בסוד האספה הגדולה, אשר היתה במאָסקווא בשנת 1668, שמרו מכל משמר את כל מנהג ישן נושן ועתיק ימים, תַּעֵב תְּעֲבוּ ושקץ שקצו כל דבר חדש, גם אם לא הובא מארץ אחֹרת • התקונים הקטנים אשר עשה ניקאָן בספרי התפלות בשם האספה, היו להם כמהרסי חומת הדת ונותצי טירת הפראוואָסלאוויא; ויקומו מוריהם החשְׁכים ויעבירו קול במַחניהם: „רַחֲקו מעל אהלי האנשים הרשעים, הבוגדים בה׳ ומרימים יד במשיח צדקנו!" • וישמעו רבים לקולם, וינוסו הלאה להסתתר בחרשי היערים אשר מעבר לנהרי וואלגא ואָנעגא, ויתמלטו לגבולות ליטא, לשממות סיביר, אל פיות הדאָן, אל הדום הררי קאווקאז; אחד ממורי השקר הרחיק לו ללכת אל גליל סיעווערסק ואתו עשרים תלמידים, ואחרי שנים לא כבירות עלה מספר תלמידיו המקשיבים לקולו עד כדי עשרת אלפים איש! שם במעבה היערות, הרחק מעיני שרים ושופטים, מאדונים קשים ומכהנים תופשי הדת, חיו להם הנדחים חיי דרור ושלוה, שם בנו להם בתים לשבת ולתפלה; בחלקה גזרה, גלמודה ושוממה, יסדו להם מקלטים (Скиты), מכון לזקניהם ולידוע חולי • כה קמו כפרים ומושבות אשר יושביהם כֻלם לא ידעו רק ממשלת מוריהם ומלמדיהם, ויעבדו את אדמתם אשר לקחו להם בלי כל מחיר, ומדי בוא אליהם שרי הממשלה להביאם תחת ידה, שחדו מכספם פריון נפשם, ותהי להם הרוחה • ויתקנאו רבים מן העם בנדחים, וילכו לארוח אליהם ולבוא אתם במסורת הברית, וביתר

שאת כאשר העלה פעטר מסים רבים על העם ויחל לענותם בסבלות האניות • גם נמצאו אנשי שם במשפחות נכבדות ברוסיא, אשר נתנו ידם אל הנדחים, ויהיו כלבם (משפחות חאָוואנסקי, אורוסאָוו, אישעצקי, סאָלטיקאָוו, וכאלה רבות) • כל אלה חֻברו יחדו להתנכל בפעטר העושה חדשות בארץ; והרובים נושקי רומי קשת, היו שבט אפם ומטה זעמם. הרובים הסוררים, אשר כהָקֵר בַּיִר מימיה, כן הֵקֵרוּ רעתם ומשובתם תמיד: הם שפכו דמים כמים בקרעם את המלוכה מידי פעטר לתתה לסאָפיא, ואחרי אשר בגדו בה כמו נחל היו זרוע לציקלער גלסאָקאָווין, וגם עתה קמו לכלות חמתם בממשלה בעוד פעטר בחוץ לארץ • הרובים בשכבר הימים נטרו שנאה לפעטר ויהיו מְלֵאֵי רוח נקמה וכליון חרוץ • כי אחרי נְפול מצודת אזאָוו בידי פעטר, נטה קו עליהם ויחרוץ משפטו לחלקם בקצוי ארץ רוסיא ולהפיצם במדינותיה הרחוקות; יש מהם העביר אל ירכתי דרום רוסיא, ויש מהם שלח לשמור על גבולות ליטא תחת יד ראָמאָדאנאָווסקי • כה ישבו כשלש שנים, נודדים מבתיהם ונשיהם — ובמצות פעטר עָבד בהם עבודת פרך, ושריהם גם הם הקשו ידם עליהם ולא השיבו להם את כל משכֻּרתם וצידם במועדם, ויקומו המון רב מהם וילכו אל עיר הבירה לזעוק חמס באזני השלישים אשר הקים פעטר תחתיו בצאתו למסעיו — ויבואו ויתמרמרו, וישמיעו במרום קול תלונתם על עָנְיָם ועל גורלם המר, וכמעט פרץ הקשר במאָסקווא • אך השלישים לא שמו לב לזעקותיהם, ויצוו לחיל הממשלה לגרש את הרובים בחוקת היד, ויעשו כן • אז נשאו הרובים את עיניהם אל אהובת נפשם לפנים, אל סאָפיא אחות פעטר, אשר מבעד לחלוני בית מקלטה ראתה כל הימים את נגה ברק ראשי המגדלים, וכפות ההיכלים הנחפות בזהב, ותזכור את כל מחמדיה בימי קדם, בימים אשר ישבה לכסא בתוך היכלי ענג האלה ותיף בהדרה ובחסן יקרה; עתה בשמעה כי שערוריה בעיר המלוכה ופעטר איננו, פרחה התקוה בלבבה כי תשוב למשול בעם, ותפיח אש המרד בלבות הרובים הנגרשים מִגֵו מאָסקווא • וישובו ויבואו אל אחיהם אשר בוועליקיע לוקי, ובידם מכתב מסאָפיא לאמר: „עתה הנה רע ומר לכם, אך דעו נא כי ימים רעים מאלה יבואו, עתה ייסרו אתכם בשבט עברה, ואז ידושו את בשרכם את קוצי המדבר ואת הברקנים • מדוע אתם מחרישים? זה האיש פעטר לא ידענו מה היה לו, כי אבד כל חזון ממנו!" • ותקם מהומה גדולה בין גדודי הרובים מרי הנפש, ואיש אל רעהו נדברו: „הן הקיסר מת בירכתי ארץ, והבאָיארים זוממים לשום מחנק לנפש אלעקסעיי יורש העצר, על כן נעלה נא מאָסקוואה להשמיד את הבאָיארים, לנתוש ולנתוץ את כפר האשכנזים ולהכות את כל יושביו חרם!" • וירא שר צבא הרובים הנשיא ראָמאָדאנאָווסקי כי ברע הוא, וַיַּעֲבֵר בחדש האביב בשנת 1698 את הרובים מוועליקיע לוקי אל העיר טאָראָפּעץ (מחוז נאָווגאָראָד), ולמען יתפרדו כל פועלי און האלה, חשב לזרותם בערי המדינות, ויצו על הגדודים ללכת איש איש לעידו הנועדה לו, ואת הנָסים הנתפשים אמר לשלוח לארץ גזרה • אז התקוממו הרובים כֻּלם כאיש אחד ויקראו קשר לעין השמש; שברו על שריהם נתקו מוסרותיהם, ויבזו את כלי התותח ואוצרות הנשק, ויסירו את שריהם

ויגרשום, ויבחרו תחתיהם אנשים כערכם וכלבבם מקרב אחיהם, ויעלו מאָסקוואה בעם כָּבֵד ובזרוע נטויה· ושמועת הקשר עשתה לה כנפים, וַתָּעָף עד הרובים החונים על האזאָוו, אשר קראו: „קצנו בחיינו מפני הצרות הרבות והרעות: בכּאָסקווא ישכנו הבאָיארים כאריות משחיתים; על האזאָוו יד האשכנזים (העומדים לשמור על העובדים בבנין המבצרים והמצודות) תרעץ ותרוצץ; במצולת המים השדים יתגוררו, ובחיק האדמה תרֹם התולעת!“· וקאזאקי הדאָן, אשר רוח ראזין שבה נשבה בהם, אמרו יחד בגאות עריצים: „אם לא ישוב המלך לימי הצומות לא נוסיף עוד לחכות עליו, לא נִתֵּן את הבאָיארים למשול בארץ, וכסופה נָאֳתֶה לטהר את מאָסקווא ולבער שריה ואפרתיה מקרבה!“. הנה כי כן היתה רוסיא צופיה לכלה אך נבהלה בכל ארצותיה—ועדת הרובים המתקוממים הלכה הלוך ורב, עד עשרים אלף איש, ויסעו ברעש וברגז מאָסקוואה· שלשת השליטים התפלצו ורֶטֶט ההזיקם — ויאספו אנשי צבא וחילה גבורים (גוואַרדיא) ויתנום תחת יד הבאָיארין שעאין והגענעראל גאָרדאָן, ויצאו לקראת הרובים ויפגשום כששים ווערסט ממאָסקווא, על יד נחל איסטרא, ממול בית הנזירים „וואָסקרעסענסק“ ששם ישב לו ניקאָן עוכר נפש הנדחים, וַיִּחַן שעאין את חילו מסביב לחומת בית הנזירים, וישלח את גאָרדאָן לנסות אליהם דברי שלום ואמת, אולי יִנָּחמו וישובו מדרכם הרעה· אולם לשוא השחית גאָרדאָן את דברי שלומו; הרובים אמרו כי נפל פחדם על שרי הממשלה, והִנָּם באים להתחנן אליהם, ועל כן ענו את גאָרדאָן קשות, וישוו לנגד עיניו את כל הגדולות והטובות, אשר הרבו לעשות בארץ, ואת כל התלאות אשר מצאום במסעי אזאָוו, וכי התעמרה בהם הממשלה להסגירם בידי איש חמסים ראָמאָדאנאָווסקי להכריתם מן הארץ מעט מעט; וגם איככה יוכלו וראו באבדן ארץ מולדתם, בבוא אל קרבה חדשים לבקרים אשכנזים רבים, להרבות ולהפרות מגֻלחי זקן ומקטרי טאבאק, מכחשי באלהים והורסי צדק עולמים· ובכן נכונים הם כלם למות בעד הפראוואָסלאוויא! ויאמרו לירות חץ מות בגאָרדאָן ולפרוץ בחילו· ויצו גאָרדאָן לירות כדורי בלע, ומחמלתו על הרובים צוה להעביר את הכדורים מעל לראשיהם, למען יִבָּהֲלו ויחרדו ויסוגו אָחור, ולא תהי יד הרוסים ברוסים· אך הרובים ראו כן תמהו, ויקראו: „אחינו! ראו עין בעין כי ה׳ יסוך באברתו עלינו לשמרנו מן המות והכדורים לא יגשו אלינו“. או אז צוה גאָרדאָן להרעים עליהם בכלי תותח, וכרגע נִתַּךְ מבול אש מתלקחת על ראשם ויְהֻמם, וינוסו בשבעה דרכים, וישליכו מעליהם את אָזְנָם וכלי מלחמתם· וידלוק גאָרדאָן אחריהם וישיגם ויאספם כאֹסֶף הֶחָסִיל, וישם עליהם בקרת, ויענם ויתודו על חטאתם· שלשים ומאה איש הוקיע על העץ, ויתרם השליך אל אשמני בתי הסהר אשר בערים, עד אשר ישוב הקיסר הקרוא אל ארצו ויחרוץ עליהם משפטו·

§ 4 פעטר יבער את הרובים מן הארץ· „ידידי, נמהר נא מאָסקוואה! היחשוב ה׳ לי לעון אשר חֵטְא אם אֶשָּׂבע בשמו כי אשית קציר לַעֲדַת הרשעים מרגיזי־אֵל האלה? לא אשאיר גם אחד מן המשפחה הרעה הזאת, מְזֵי רעב יאכלם וקטב מרירי יְשֻׁדֵּם!“· כה דבר פעטר אל לעפאָרט בבוא לו הבשורה הרעה על דבר

הרובים, ויסער לבו עליה • ולראָמאָדאנאָווסקי כתב: „התחזקו אל תיראו! אל נא תוסיפו להשקיע את האש, עד־מהרה בוא אבוא לדבר משפטים את הפושעים, אף כי צר לי לעזוב את מסעַי ועבודתי לארץ מולדתי, בגלל הנבלים האלה" • בחמשה ועשרים לאויגוסט בא הקיסר מאָסקוואה בקול רעם כלי תותח ובצלצל הפעמונים, ומוצא שפתיו על־דבר הרובים נֹכַח פניו היה • פעטר שִׁחר למוסר את השליטים ואת ראָמאָדאנאָווסקי, אשר לא קדמו פני הקשר ויתנו את בני הבליעל להקדיש מלחמה על עיר המלוכה, ועל אשר הכריתו את ראשי מסבי הקושרים בטרם הוציאו מהם דבר אמת, בשלמי הקשר הזה • ויצו פעטר לאסוף מכל בתי המשמר את הרובים האסורים שם, ויעל מספרם אלף ושבע מאות וארבעה עשר איש, והבקרת החלה • פעטר האמין כי לא מלבב ומנפשם העזו הרובים להרים יד רמה, כי אם רוח רעה יצאה ממסתרים להסית בהם, וכי אנשי תרמית הפיצו בזדון את שֵׁמַע השוא על דבר מותו, למען יביאו מהומה ומבוכה בעם, ותמצא ידם „לָצוד דגים במים עכורים ודלוחים", על כן הֵזֵק מוסרי הרובים, ויצו לענותם באכזריות חמה ובשצף קצף, אשר לא יאֻמן כי יְסֻפר • בשמחת לב הפילו הרובים את צוארם על חרבות צורים, לשום קץ לחייהם ולהנצל מידי השופטים והשפטים הנוראים • בראשונה נשאו בשרם בשניהם ולא העלו את שם סאָפיא על שפתיהם, אך לאחרונה כשל כח הסבל ויגידו ולא כחדו, כי גם יד סאָפיא היתה במעל הזה, והיא מחביון אהלה שלחה להם מכתבי שטנה לעוררם ולעודדם • וַיִוָדַע לפעטר כי שלח הקשר את קציריו עד למרחוק, ונטישותיו נטשו עברו אל קצוי ארצו, ויגזור אֹמר לעקרו משרש, ולבערו כאשר יבער הגלל עד תֻּמּו, וילבש נקם ותצא כאש חמתו, להביא על הרובים קצם אַמַּת בצעם ולכלותם מעל פני האדמה, לכן התיקם כלם כצאן לטבחה והקדישם ליום הרגה — בקצה חרש סענטיאבר העמידו עצים גבוהים ברחובות עיר המלוכה לתלות עליהם את הרובים, ומוקדי אש ערכו בחצות קריה לענות עליהם את הנשפטים לתת תודה • ויהי כאשר נגש הפאטריארך אל פעטר, ובידו דמות אֵם משיחם, ויפלל בשמה בעד הלקוחים למות • ענהו הקיסר בחמה: „למה זה הרגזת את הדמות הקדושה להביאנה הלום? גש הלאה והשיבנה למקומה! גם אנכי אכף לאלהי מרום, אכבד אותו וקדושיו, ולא נופל אני ממך בדבר הזה; אך דע לך כי עלי לשמור על עם ה' מכל פגע רע — אנכי לבדי אשא את טרחם ומשאם, ועלי אפוא להשיב גמול הרשעים בראשם, וליסרם שבע כחטאותיהם" • כל העיר מאָסקווא היתה מלאה דם ובכל פנותיה כֹּבֶד פגע • אך ביתר שאת נפלל חלל והרג רב על מגרש שדה המקלט, אשר ישבה בו סאָפיא • על כל שִׁנֵי החומה מסביב הוקיעו את הרובים לעיניה, ובידם נתנו מכתבי הבקשה אשר הכינו לתת לסאָפיא, לאמר: „קומי, צאי ומלכי עלינו!" • חמשה חדשים היתה נבלת החטאים בנפשותם מֻשלכת במאָסקווא וסביבותה כדמן על פני השדה, ואין מקבר • אך בקצה ימי הבציר שככה מעט חמת פעטר, כי לעפאָרט העיר המון מֵעיו ורחמיו, ויוקע רק את ראשי הקושרים • בשנת 1699 הוסיף פעטר לחדש את הבקרת והמשפטים, וכן עשה גם בפעם השלישית, ויהי מספר הנהרגים כאלף ומאה וחמשים איש, מלבד צעירי הימים, אשר הֻכּו בשוטים ושֻׁלחו סיבירה • כה נדמה נדמו הרובים, כל

דורכי קשת ספו תמו מן־בלהות, וגם את שמם מחה פעטר מספר הצבאות! ויקרא פעטר שופטים מכל מצבי העם לשפוט בצדק את אחיותיו: סאָפיא, מארטא ומאר־גאריטא, אשר נתנו יד לפושעים • ובדבר השופטים האלה העביר תער על ראשי שלשתן, ותובאנה מוסבות שם להסגר בבתי הנזירות • את הכוס התרעלה הזאת העביר גם על רעיתו יעוודאָקיא לאָפוחינא • היא האשה אשר הוכיחה לו אמו, והוא לא אֲהֵבָהּ, כי לא היתה לו עזר, אמנם התיצבה כנגדו להיות לשטן לו; כי כרחוק מזרח ממערב, כן רחקו דרכי פעטר מדרכיה: פעטר מימי ילדותו ושחרותו הסכן הסכין להתהלך בחוץ ולעבוד עבודה, ובנוחו מעבודתו חמד לו להתעלם עם אחוזת מרעיו, ולא עצר רגליו בביתו, לשבת על יד אשת חברתו ולהגות אהבה • אמנם יעוודאָקיע מנעוריה בית אביה שכנה לה כלואה כל הימים בַּחֲדַר־הנשים (теремы), ותשב בעצלתים ובשפלות ידים, מבלי דעת מאומה מדרכי החיים החדשים, ותדבק בהליכות ימי קדם ובכל דורשיהם עד מאד, ותתאונן על פעטר באזני אנשים אחרים, וַתַּעתיר אמריה כי רע עליה המעשה אשר יעשה לִרְחוק מביתו • וישמע פעטר ויקצוף עליה ונפשו בחלה בה • ויהי כראותו כי אביה ואחיה היו בקושרים עם ציקלער וסאָקאָווין, ויט קו חשד גם עליה, וישלחנה מעל פניו לבית הנזירות •

ימי ענן, חשך וערפל, הנה הנם ימי בקרת הרובים ותוצאותיהם בקורות רוסיא, ומימי מלוך יאָהאן הנורא (Грозный) לא נראה ולא נשמע כמוהם, וסופרים רבים הגדילו על פעלי פעטר וידברו עליו תועה • אמנם נזכר־נא ואל נשכח כי משפטי מות ובקרת יסורים היו בימים ההם חקה אחת ומשפט אחד בכל ארצות אירופא הנאורות: באנגליא, בצרפת ובכל גערמאניא • ומה השכיל אחד מסופרי דור פעטר, אשר ראה את כל התוכחות אשר חלו ברובים ואת ערפם הקשה, לדבר דברו לאמר: „ככל אשר יעשו הרופאים הנאמנים בעלות דקבון או דלקת בבשר האדם, יכרתו בברזל אף ישרפו בלהבת אש, „הבשר החי", למען תשתמר הגויה כלה מרקבון ודלקת; וכאשר יטילו המלחים את הכלים אשר באניה ביום סופה וסערה, להקל מעליה ולהצילנה מרדת שאולה — כן בהגלות הקשר בעם, ועריצים פריצים יתגודדו לפרוש שַׁחַת רשתם על כל המדינה, אז המצוה על השופטים הרודים בעם ועל המלך העוצר בם, לשַׁחֵת רחמיהם ולענוש קשה את המורדים והפושעים, למען לא יוסיפו זדים ועושי רשעה להרבות שַׁמּוֹת ושערוריות בארץ" • אמנם אם פעטר חשב לשרש את הרעה עד תכלית, אך לא הצליח לעשות כן — רק את הזלזלים הסיר התז, ורק את הנטישות גדע בחרי־אף, אפס שרש הרעה—הנדחים והמחזיקים בנושנות—עוד לא פסו מן הארץ • ובעת אשר במאָסקווא ראשי הרובים כראש שבולת נִמָּלוּ, עשו הנדחים במחשבי היער מעשיהם והצמידו תוך ומרמה; הם היו בעוכרי בן־פעטר אלעקסעיי יחידו, והם שהרגיזו כסא כבוד הקיסר מראשית ימי ממלכתו עד אחריתם •

§ 5 **תער השכירה, חליפות שמלות, וחג ראש השנה** • ממחרת היום ההוא אשר שב בו פעטר מאָסקוואה שלח ידו לחדש ולתקן ככל הישר בעיניו, לבלי שמוע אל תלונת איש ואיש • בראשונה עלה הגורל להעלות את הכורת על

פאת זקן האפרתים. כי בבואם אליו לברכו ולדרוש בשלומו, לקח פעטר את המִסְפָּרַיִם ויאחז בזקנם ויגזור על ימין ועל שמאל, ופיו מָלֵא שחוק על חרדת האפרתים ותמהון לבבם. הזקן, המרומם ונכבד בעיני כל עמי אזיא, היה ברוסיא סמל עדת המחזיקים בנושנות, האויבת איבת עולם את בני הנכר מגֻלחי הזקן; ויען כי פעטר נוכח לדעת כי מגֻלחי הזקן האלה עולים ברוח מבינתם שבעתים על הרוסים מקדשי הזקן, על כן חשב למשפט כי גִלּוּחַ הזקן הוא הצעד הראשון אשר יצעדו הרוסים בהשליכם אחרי גום את כל הבלי העת הישָׁנה. ויהי כבד מאד לרבים וכן שלמים לצעוד את הצעד הזה, לולא צלחה יד הקיסר הנערץ הזה להניד רגלם ולהניעם ממקומם. בהעביר פעטר את תער השכירה על הזקן להשחיתו, העביר ושחת את הגיוני בני עמו ומשפטי פיהם, אשר מני אז נסמכו בהבל לשום פרות בין עם לעם רק למראה עינים לבד, ולא שמו לב להתבונן אל חותם תָּכנית הנפש, כשרונותיה ויתרונותיה פנימה, אשר אמנם רק בהם יפרדו העמים איש מרעהו ולאֹם מלאֹם יאמץ—ואשר על כן לא יכלה ההשכלה, מולדת הנפש, ויוצאת ירך בני אירופא המגלחים והמקטרים, לחדור בקרב הרוסים ולשים משכנה בארצם. על ידי גלות הזקן הסיר פעטר את התבלול מעיני אנשים רבים, אשר רדפו באף את הנדחים, האומרים כי רק בנוסח הסדורים העתיקים יצילו משחת נפשם, ובמנהגים הישנים ואותותיהם לבד יראו אור החיים; ובכל זאת קראו פה אחד עם הנדחים כי גלות הזקן עון חרב הוא, מרד וָמַעַל בה' ובתורתו, וכל המפיל משערות זקנו ארצה יפול אל ירכתי בור ושאול תחתית—ויהי דבר פעטר נָחוץ, כי מלבד הכהנים ועוזריהם והאכרים עובדי האדמה, יגלחו כל העם את פאת זקנם, או יתנו כפר פדיונו, ככל אשר הושת עליהם. אחרי כן קְפָדָה באה גם על הבגדים הארוכים והרחבים, אשר לבשו הרוסים כדרך כל בני אזיא, ויצו פעטר עליהם ללבוש בגדים קצרים ומחלצות אירופא לכבוד ולתפארת. בשנת 1699 העביר פעטר קול בכל מלכותו לאמר: „כל עמי אירופא כלם יחֹגו את חַג ראש השנה בחדש יאנואר (הראשון לְלֵדַת הנוצרי), ועל כן אצוה על כל עמי, לבל יוסיפו לָחֹג את ראש השנה בחדש סענטיאבר (תשרי, הראשון לבריאת עולם), כאשר עשו עד היום, ולמן השנה הראשונה לַמֵּאָה שמונה הָעשרה והלאה, יהי החדש יאנואר ראש חדשים, ראשון הוא לכם לחדשי השנה!״. ויהי כן—החדשות האלה וכאלה מרו ועצבו את רוח הנדחים והמחזיקים בנושנות, על כן התאמצו להבאיש ריח הקיסר בין החשֻׁכים ולהכותו בלשון. הם העבירו שמועה בֶּהָמון כי הקיסר פעטר אלעקסעיעוויטש מת בארץ מסעיו ותחתיו בא מאָסקוואה מתחפש וכוזב „איש יהודי משבט דן״ („Жидовинъ отъ колѣна Данова“). ויש מהם הוכיחו כי לא יתכן אשר הבן היוצא מגזע אלעקסעיי מיכאילאָוויטש איש חָסיד (כן קראו לו הנדחים בטרם נפתה אחרי ניקאָן) יעשה שקר בנפשו לחַדֵּש ולעשות מעשים אשר לא יֵעָשו, על כן בדאו מלבם אגרה כזאת: „אלעקסעיי התעצב מאד אל לבו על כי תלד לו אשתו רק בנות לבד, ובן אין לו, ויאמר למלכה נאטאליא: „אם לא תלדי לי בן, אשלחך מזה אל בית הנזירות״. ויהי כאשר ישבה על המשבר ותלד בת! ותתחלחל המלכה מאד ותתפלץ. וימהר מאטוויעעו ויקח את

הילדה וילך חיש קל אל כפר האשכנזים ניהליפנה בילד זכר, וישימהו בחיק נאטאליא להיות לה לבן"• ככה יפרחו כראש על תלמי שדי, ספורי בדים והגדות דפי ושקר בין עם לא־בינות ובנים סכלים, אשר לא זרחה עליהם שמש ההשכלה, ואשר אחיהם הַדְפוּם באיבה וירחיקום כמו רואי השמש; המה נכונים תמיד לתת און קשבת לדברים אשר אין להם שחר ולא ישכילו לבקר בין טוב לרע•

פרק נד „מלחמת הצפון הגדולה" בין פעטר הגדול ובין קארל שנים העשר (1700) וראשית הוסד פעטרבורג (1703).

§ 1 פעטר מבקש שלום טורציא, ולוטש עינו על ים הבאלטי• אחרי אשר הצמית פעטר מעיר הבירה את הרובים פועלי־האָון ויאבד כל זכר למו, נסע וואָראָנעזשה, ותגלנה עצמותיו לראות כי כבר נכונו האניות, אשר בָנוּ בעלי החברות (Кумпанства), ויעבוד גם בעצם ידיו לכלול את יְפִי הבִנְיָה• אמנם פתאם התבשר פעטר בשורה רעה, כי מת לעפאָרט אלופו ומיודעו, (מארט 1699)• ויעזוב עבודתו הנאהבה והנעימה לו, ויבוא מאָסקוואה לספוד על לעפאָרט כספוד על היחיד באוהביו, ולהמר עליו כהמר על הבכור בין שָׂרֵי ממשלתו• ויבך פעטר בבכי גדול. אך הבאָיארים לא כסו את ששון לבם במות האיש הזה, אשר העיר תמיד את פעטר לחדשות לא שערום בני רוסיא מעולם; וישסעם פעטר בדברים, ויצו ויתנו על קבר לעפאָרט אבן שיש ועליה חרושה בעט ברזל ועפרת תהלתו; לאמר: לעפאָרט לא נָע ולא זָע בעמדו על מרום פסגת ההצלחה; זאָפיר היה בקרב ארץ מולדתו, וצינעאס מחוצה לה; מגן ומחסה לחכמה, ומעצענאט לחכמים, ידיד מלכו, ואָהוב ורצוי לו, כעפעסטיאָן לאלכסנדר הגדול; כל הטוב אשר לִמֵּד את רוסיא בהליכת חייו, בעמלו ובגבורתו, לא ישכח לעד לעולם• ואתה עובר אורח! אל נא תרמוס רגלך על האבן הזאת, כי עליה נסך המלך האדיר את נֶסֶך „דמעותיו!"• כל ימי חייו לא שכח פעטר את לעפאָרט, ויעל את שמו על ראש שמחתו—וישב פעטר וואָראָנעזשה, ובימי האביב הוריד דרך הדאָן אל ים־השחור את האניה הגדולה, אשר עבד בה בידיו• בכל זאת לא הלך לב פעטר להוסיף להלחם על טורציא, בראותו כי ידי בעלי בריתו, פולין ואויסטריא, רפו עד מאד, ומגמת שתיהן לבוא במסורת האחוה את טורציא, אשר תּוָֹאֵל לתת להם במחיר האחוָה דברים גדולים ונכבדים• ועל כן שלח פעטר את מלאכו אוקראאינצעוו קאָנסטאנטינאָפאָלה לקחת דברי שלום עם טורציא• ויעבור אוקראאינצעוו על פני ים־השחור, בָאניה הגדולה היא האניה הרוסית הראשונה, אשר פרשה נִסָּהּ על הים הגדול והנורא הזה, ושאר אניות רוסיא הקטנות שלחו את אוקראאינצעוו עד גבול קערטש—למען יראו שרי טורציא בעיניהם, כי עתה יעצרו הרוסים כח ללחום אתם בים כאשר ביבשה, וְיֵאוֹתוּ לכרות אתו ברית שלום וברכה• והנה אף כי באמת בראות הטורקים את חֵיל רוסיא על הים, כן תָּמָהוּ, נבהלו נחפזו; אך מדעתם כי מבלעדי בעלי בריתה לא תעשינה ידי רוסיא תושיה, לא נעתרו לחפץ אוקראאינצעוו, להוריש לרוסיא לאחוזה את מבצר קערטש, אשר סגר דרך מבוא ים־האזאָוו אל ים השחור• ויהי דברי השלום יְגֵעִים ומתנהלים

בכבדות. אולם אם לא הצליח פעטר לכונן צעדי אונו במקום נאמן על ים השחור, הנה נפתח לו פתח תקוה לשום משטרו על ים טוב מזה, על ים הבלטי, אשר הרוסים קראו לו לפנים בשם „ים־הוואריאגי" (Варяжеское море). מימי עולם ומשנים קדמוניות היתה יד רוסיא נטויה על הים הקדמוני הזה: יאראָסלאוו הראשון בנה בקרבתו את העיר יוריעוו, היא דערפט (דאָרפאט); והליווים, אזרחי ליפלאנדיא מעולם, היו לרוסיא למס עובד. אך בעת אשר רבו הנשיאים יוצאי ירך רוריק איש את רעהו על אדות נחלות ירושותיהם, לכדה עדת אבירי אשכנז (Германскіе рыцари) את הארצות הנשענות אל ים הבַּלטי, אולם הרוסים לא הסירו מנגד עיניהם את משפטם עליהן, וַיְנָהו תמיד אל ים־הבאלטי. יאָהאַן הרביעי האָיום לָחוּם נלחם מלחמה ארוכה בעד ליוואָניא. ואחרי כן גם אלעקסעיי מיכַאי־לאָוויטש, אך שני המלכים האלה לא עשו חיל, כי ממלכת פולין אשר היתה אז בעצם תקפה ותעצומותיה, התיצבה להם לשטן על דרכם, ותאמר לספוח אליה את ארצות ליוואָניה, אשר הכניעתן וַתִּכְבְּשֵׁן תחת ידה. ובכן בימי חיי פעטר היו מדינות ים הבאלטי כלן בידי זרים: קורלאנדיא התחשבה למדינות פולין*), ליפלאנדיא ושאָטלאנדיא היו מורשה להשוועדים, אשר קרעו מאת נאָווגאָראָד את כל חלקת הארץ שעל שפת לשון־ים הפיני (Финскій заливъ), ואשר נִקבה בפי הרוסים בשם „ארץ איזשער" (Ижерская земля—Ingermanland), המשתרעת ממבואות הנארווא עד מוצאי הנעווא מיאור לאדאָגא. ועל כן בעלות על לבב פעטר להשיב לארצו את נחלותיה הקדמוניות, נאלץ לקרוא מלחמה על ממלכת שוועציא.

§ 2 **מצב שוועציא, פאטקול צוררה.** מראשית מאת שְׁבַע־העשרה כבר יצא שֵׁם שוועציא לתהלה ולתפארת, כממלכה אדירה וכבירת אונים, וכן היתה באמת. ארצות ממשלתה רחבו וְנָסַבּוּ מאד, ואת ים הבאלטי הקיפו מכל רוחותיו מסביב; ליפלאנדיא ועסטלאנדיא היו משלוח ידה ופאָמעראניא מִשְׁמַעְתָּהּ; אנשי צבאותיה עשו להם שם בגבורים, ויהיו כמעט הטובים בכל אירופא, כי הראו מאז מעולם את נחת זרועם ותנופת חרבם הגדולה על רוסיא, פולין וגער־מאניא; אוצרה היה מלא כסף וזהב וכל חֹסֶן ויקר. אפס מלכים רבים התקנאו בגדלה וברב חילה, וישנאוה בלבבם: מלך דאניא היה עוין אותה מִיִּרְאָתוֹ פן תתעורר פתאם לשאוף לבלוע גם מדינות ממשלתו; הקורפירסטים מבראנדענבורג (אֲבות מלכי פרוסיא) חשבו כל היום מזמות להריק חרבותם על פאָמעראניא הנשענת לגבולם; פולין לא יכלה לשכוח כי פאָמעראינא וליפלאנדיא נקרעו מעליה בחזקת היד; לממשלת רוסיא היה לחרפה ולקלסה לראות את נחלותיה מימי קדם קאָפאָריע, ארץ־איזשער, רוגאָדעוו (נארווא עם מבצר איוואן־גאָראָד) וכפרים רבים מלאים רוסים, כל אלה נהפכו לזרים, ועם נכרי ימשול בם. ויהי בנסוע פעטר, ויחל הקורפירסט מבראנדענבורג את פניו לכרות אתו ברית על שוועציא, אך פעטר פסח אז על שתי הסעפים, כי בצפיתו צפה להוסיף עצמה ועזוז על ים־

*) לקורלאנדיא היו חקים לבדה, מושל לבדה וצבא מלחמה לבדה. אמנם מושליה נבחרו על פי הסכמת מלך פולין, וגם חקים ידועים בנוגע לענינים נכבדים לא נחקקו רק ברשיונו, אף כי לא יכלה קורלאנדיא לכרות ברית שלום עם אחד המלכים מבלעדי פולין.

השחור ככל אַוַת נפשו, וגם לאויגוסט מלך פולין לא הבטיח בפה מלא להקריש מלחמה על שוועציא. אפס אל היכל אויגוסט בא בימים ההם גבר חכם בעֹז וצורר שוועציא, ויסת את מלך פולין להוציא חרבו מתערה ולהביא שאר מלכי ארץ בבריתו, ושם האיש ההוא רייגגאָלד פאטקול (Рейнгольдъ Паткуль).

פאטקול היה חוטר מאצילי ליפלאנד ונצר מאפרתיה. ויהי כאשר הוציא מלך שוועציא, קארל אַחַד־הֶעָשָׂר, את פתשגן כתב הדת להוציא את כל שדות הממשלה מתחת יד האצילים, אשר משלו בם על פי ספרי המקנה והמתן ממלכי קדם, ויצו לעשות כן גם בליוואָניא, ועוד יתרה עשה קארל הלז, כי דרוש דרש מאת אבירי ליוואָניא להביא לפניו את ספרי המקנה והתעודות, אשר על פיהם יְאֻמַּן אם להם המשפט והצדקה גם על אחֻזותיהם אשר נחלו מאבותיהם; ולרבים מהם אָבדו ספרי העדות או בלו מרוב ימים. אז חגרו האבירים בעֹז מתניהם, ויתאמצו להשבית מפניהם את הגזרות הקשות האלה. והקאפיטאן פאטקול התעודד לעמוד לימין צדקם ולגונן גָנון והצל את משפטיהם וּזְכֻיּותיהם מדור דור. כי היה פאטקול מלא חכמה ומזמה; את נפשו ומאדו השליך מנגד בעבור כבוד קהל עדתו ואנשי חברתו, ומבלי מנוח חבל התחבולות וזמם מזמות להוציא לאור משפטי צדקם. ויהי פאטקול למורת רוח לממשלת שוועציא, ותקראהו לבוא להשפט בשטאָקהאָלם עיר הבירה, ובהתבוננו כי לא יֵצא נקי בהשפטו, יען כי ישימו לו עלילות דברים להרשיעהו ולהכריתו, ויחרד על נפשו, וינס וימלט; והשופטים חרצו עליו משפט מות כבוגד בארצו ובמולדתו. אמנם הבורח הזה השכיל והצליח להסתתר מפני מלאכי־מות, אשר פרשו רשת לרגליו, בהתחפשו ובשנותו את שמו בכל מקום עברו. כה התהלך פאטקול מִגוי אל גוי וממטלכה אל עם אחר; קנה חכמה ורב דעת והעמיק עצות לשבור על שוועציא מעל צואר בני ליוואָניא. בכל חצרות מלכים ושרים הפיח פאטקול זיקי שנאה ורשפי קנאה, להעלות שלהבת איבה ונקם על שוועציא ארץ חרמו. ויבוא לאחרונה אל אויגוסט מלך פולין, אשר קרבהו כמו־נגיד, ויט אזנו אל אותותיו ומופתיו אשר הוכיח לו בהם, כי נקל מאד לכבוש את ליפלאנדיא ולקרעה משוועציא, יען כי מצער חיל הצבא אשר בה, ומבצרי ריגא לא נשגבו מאד, וכי כל אצילי ליפלאנדיא נכונים להריץ ידם לפולין, מדעתם כי להשליאכטים בפולין יש ויש משפטים וּזְכֻיּות לרב, וּמַשָּׂא מלך ושרים נִתנה להם חֻפשה, אשר אין כמוה בכל ארצות אירופא. ותהי העצה היעוצה מאת פאטקול: כי מלכי פולין ורוסיא ודאניא יצאו חלוצים בעת אחת על שוועציא, היושבת לבטח אתם. פולין השב תשיב אליה את ליפלאנדיא ועסטלאנדיא, רוסיא תקח אינגערמאנלאנד וקארעליען, ודאניא תלכוד לה את מדינת האָלשטיין גאָטטאָרפ, אשר מָשַׁל בה בעל אֲחות קארל שְׁנֵים־העשר. ותצחק התקוה לאויגסט ותאיר פניה אליו להרים קרן כבודו בעמיו, וישאל את מלך דאניא אם יֵאות לעצת פאטקול, וַיִּרְצֶה לוֹ; וגם אל פעטר שלח את מלאכו ואת פאטקול לפתותו בשפת נאמנים. אפס דבר שפתים היה אך למותר, כי זה ימים רבים נכספה גם כלתה נפש פעטר אל גדותי ים הבאלטי, למען יבוא דרך הים הזה במסורת המשא והמתן את עַמֵּי מערב אירופא, וקרני אור השכלתם יבקיעו בַּעֲנַן הערפל הרובץ על ארץ

רוסיא. אמנם הַגֵד הגיד פעטר למלאכי אויגוסט, כי לא ירים את ידו לעשות קטנה או גדולה עד אם כִלה את דברי הברית את טורציא. בחדש האביב החלו מלכי פולין ודאניא להלחם על שוועציא, ובחדש יולי הצליח אוקראאינצעוו להשלים את טורציא ברית שלשים שנה תמימות; כי חָדַל פעטר מְבַקֵש מטורציא את קערטש, וַתֹּאות גם היא להקים את אזאָוו ואת כל הערים סביבותיה, חדשות גם ישנות, לרוסיא לאחוזת עולם; גם נטלה עליה להרוס בידיה את המצודות אשר חסמו דרך הדניעפר אל ים השחור. ואף החאן מְקָרִים נער כפיו מקחת עוד את מנחות־האזכרה (поминки) אשר העלו לו ממאָסקווא שנה שנה. בשמונה עשר באויגוסט (1700), חגו הרוסים במאָסקווא את חג־השלום עם טורציא בָּאוּרִים וברעמי כלי תותח, וממחרת היום ההוא הוציא פעטר מכתב גלוי כי יקדיש מלחמה על שוועציא, ויצו על צבאותיו ללכת לצור על נארווא.

3 § **קארל שנים העשר ותבוסת הרוסים על יד נארווא.** מלך שוועציא, אשר עליו נוסדו יחד שלשת המלכים, הוא—קארל שנים העשר, והוא כבן שמנה עשרה שנה בעת ההיא, ושנה אחת למלכו. מלכי ארץ האמינו כי עתה תהי לאל ירם לקרוע ארצות חמדתם מידי המלך הצעיר, ולגזור ממלכתו לגזרים; אמנם אך הבל היתה תקותם ושוא תמורתם. עד מהרה קם הצעיר הזה להראות לכל העמים והשרים כי לו זרוע עם גבורת רעם, להדוך ולהדוף מפניו צריו, ולמחוץ מתני קמיו. כאלכסנדר הגדול אשר נשא תמיד בחיקו את שירי האָמער, ואת אחיללעס הגבור בגבורים לקח לו לעינים; ככה לא מש ספר „קווינטוס קורציוס", המספר תולדות אלכסנדר, מפי קארל, ובעלילותיו אהב לשוחח יומם ולילה. „זכר נא כי ימי חיי אלכסנדר היו רק שתים ושלשים שנה!" — אמר לו מורו, בראותו כי ישגה בספורי קווינטוס קורציוס בלי הפוגות. „ומה מני יהלוך אם מעטו ימיו, ומספר שניו חֻצצו, אחרי אשר הִשְׁפִיק לְרַד תחתיו ממלכות רבות מאד!" ענהו קארל בחכמה, והוא בן שבע שנים בדברו את הדברים האלה! בעודו נער ורך הסכין קארל לשאת כל יד עמל ומחסור ולחרף נפשו לעתות בצרה, כי לָמד ללכת לצוד צַיד חיתו יער, ופעמים רבות הָמַם בהלמות אגרופו דֻבים שַכּוּלים וַיָרָץ את גֻלגלתם. העלם הנערץ הזה לא יכול להתענות תחת יד אמו אשר הפקדה לנהל את הארץ, עד כי ימלאו ימי נעוריו, ובטרם בא המועד עלה על כסא אביו, ויהי בשוועציא מלך! בהתאסף ראשי עם יחד שבטי השוועדים אל היכל התפלה לתת על מלכם הצעיר הוד מלכות, ואת הנזר והעדות; והכהן הגדול לקח את העטרה לשימנה על ראשו, אז מהר קארל ויוציאנה מידיו ויקרא: „מאת ה' היתה לי זאת וגם שר התפתה לא יעֹז לגזול אותה מידי!" ויצנפה בעצם ידיו בראשו. קארל לא פנק נפשו מִנֹער במעדני מלך ובלבושי שָׁנִי עם עֲדִי זהב, כי אם כאחד מאנשי הצבא לבש בגדים, ואִתָּם יחד לן במחנה. וגם בלילה לא פשט את בגדיו והמנעלים הארוכים אשר נעל תמיד ברגליו. ביום קרב ולחם היה הוא הראשון לשום נפשו בכפו, ובעבור זה אהבוהו כל צבאותיו אהבה בלי מְצָרִים, וגם הוא בטח בהם כי לא יבושו כי ידברו את אויביו בשער. ויהי כאשר קראו לו בעלי הברית לצאת לקראתם למלחמה, שמח

קארל מאד, כי אך את הדבר הזה הוא מבקש, ואליו הוא נושא את נפשו, ועל דברת אחדים משריו אשר אמרו לו „הסכן נא את מלכי הברית וּשְׁלָם, כי אין תומך בימינך!", ענה בגדל לבב: „האלהים, חרבי ואהבת עמי הם בעלי בריתי!".

וכצאת פעטר וחילו להחל מלחמה עם גבור משכיל זה, כבר נוקשו ונפלו לפניו שנים ממלכי הברית וכלמה כסתה פניהם · כי בעת אשר מלך דאניא בא עם חילו ורב צבאותיו אל פאָמעראניא ויתאמץ ללכדה לו, עלה קארל מהרה קל ויצר על קאָפענהאגען, בירת דאניא, השוקטה ובוטחה, ויאכוף שמה על מלכה לכתוב ידו לנתק את מָסורת בריתו עם רוסיא ופולין, להקים את האָלשטיניא לממלכה לבדה, ולשלם לו את כל הכסף אשר הוציא במלחמתו זאת · ויעזוב קארל ככפיר את דאניא ויצא לקראת אויגוסט, אשר שָׁם מצור על ריגא ברפיון ידים ובעצלתים, יען כי לא אבו בני פולין להתנדב לו מחיל המדינה, ורק עם חילו מזאקסאָניא עשה מלחמתו · וכמעט באה השמועה עד אויגוסט כי הקריב קארל וחילו לבוא, חרד ופחד, ויעזוב את חומת ריגא ולא הוסיף לצור עליה · קארל לא דלק אחרי אויגוסט הנס, בחשבו למשפט, כי טוב טוב לו להחיש מעשהו על אויבו הגדול, ויהפוך פניו אל הרוסים הצרים על נארווא כחמשה וארבעים אלף איש, רֻבם מן הנערים אשר חדשים מקרוב באו לעבוד בצבא, ואת דרכי המלחמה לא יָדָעו · ולקארל היה רק שנים עשר אלף איש, כלם גבורי חיל מְלֻמדי מלחמה · הרוסים הסכילו עֲשׂוֹ, בדבר אשר לא התעתדו לעמוד כלם יחדו כחומה בצורה מול הצר הצורר, כי אם גדודיהם היו נטושים על פני השדה בחצי גרן עגולה, עד כי לא יכול איש למהר לעזור רעהו · גם רוחם לא נאמנה את שרי הצבא בני הנכר, ונפשם לא דרכה עֹז תחת דגל ראש שרי הצבא דע קראָא (Де-Кроа), הבא בפעם הראשונה לאסור את המלחמה, ואין אתו יודע עד מה מהליכות חילו ופקידיו תחתיו. מלבד כל אלה הנה עזב יום אחד לפני המלחמה את המחנה ללכת להביא חיל חדש ולמהר להתראות פנים את אויגוסט ביום הַכֶּסֶא, ואנשי הצבא ראו בלכתו וַיִּמַּס לבבם · בתשעה עשר בחדש נאָיאבר קרבו השוועדים בגאון ובשאון, ברעש ובכדורי מות, והרוסים גם הם ענו להם בקול רעם אדיר וחזק · אפס אחרי הצהרים כסה עב הענן את פני השמים, ושלג רב ירד ארצה וישלג בצלמון את כל המחנה, עד כי לא ראו איש את אחיו, על כן חדלו הרוסים מלירות חצים ומות, ויאמינו כי כן יעשו גם אנשי מלחמתם, עד יעבר זעם · אפס השוועדים מצאו חפצם בדבר הזה · וימהרו ויתגנבו בלט אל מחנה הרוסים, ויתנפלו על הסוללות, וכמו רגע תפשו את תעלת המצודה ואת כלי תותח הרוסים, ובהֶם ירה ירו אל בעליהם, אשר לשוא התחרו להחזיק מעמד · וימהרו השוועדים וישתערו בחניתות וברמחים על הרוסים, אשר הִפְנוּ עֹרֶף וינוסו בבהלה מנוסת מות · ויתנגשו כל אנשי החיל והכבודה והארטיללעריא, ויאיצו לברוח דרך הגשר האחד, הנטוי על נהר נאראָווא (Нарова), אך הגשר הזה נבקע תחתם לרסיסים, והשוועדים היו להרוסים מאחריהם לזַנֵּב את הנכשלים ולהמטיר עליהם פחים, אש וגפרית לְהֻמם ולאבדם; ורבים מפקידי

הצבא בני הנכר הסגירו נפשם וגרודיהם לשבי בידי השוועדים, כי יראו פן תתך עליהם חמת אנשי חילם להכותם נפש • וכמעט היתה תבוסת הרוסים שלמה, לולא עמדו בפרץ שני גדודי הגווארדיא, פרעאָבראזשענסקי וסימעאָנאָווסקי, אשר התיצבו קוממיות בנפשותם על מרומי שדה קטל, וכענקים עמדו בין אבני אש נפץ וזרם עם דגליהם בידיהם, ולא משו ממקום תחנותם עד תם המלחמה בנשף בערב יום • ויקח קארל דברים עם גענעראלי רוסיא ויבטיחם כי יתן חָפשה לחיל רוסיא הנשארים ללכת להם עם אַזֵנֵיהֶם ודגליהם • אפס לא מלא את הבטחתו אל נכון, וַיַּפֵּל מדבריו ארצה; ותרב חרב קארל להשחית בחיל פעטר: עצמו הרוגי רוסיא ואין מספר להנפצעים •

ולו מהר עתה קארל בחילו ובפרשיו מאָסקוואה, מי יודע אחרית מסעו זה! כי אנשי צבא רוסיא לא מצאו עוד את ידיהם, והעם התלוננו מאד על פעטר • אך מאת ה׳ היתה נְסִבָּה לְהָסֵב את לב קארל ללכת לכלות חמתו במלך פולין, ויתן ידים לפעטר להתאושש ולהתעודד עד מאד •

4 § **הרוסים עושים חיל בליוואניא •** רוח פעטר הכביר והנאור לא נפל גם אחרי מַפֶּלֶת חילו על יד נארווא; ואף כי נלחץ ללחום בפעם אחת שתי מלחמות קשות מחוץ ומבית: מחוץ שִׁכְּלָה חרב שוועציא, ותתן חִתִּיתָהּ על כל ארץ רוסיא, ומבית רגשו משמרי הבלי שוא, ובתרמית נכליהם הולידו רוח פרצים בקרב המון העם; בכל זאת לא נמוג לב פעטר ולא רפו ידיו • „עוד יוסיפו השוועדים להכות אותנו לא אחת ולא שתים, אמנם הם גם הם ילמדו אותנו לנצחם ולהכריעם תחתנו" • אמר פעטר לשרי צבאותיו; וגם על לב הבאָיארים דִּבֵּר דברי חן ושכל טוב, ויחתום דבריו: „אל תערצו ואל תחפזו! ימים יבואו ונעשה חיל ועזוז ולא נוסיף לדאבה עוד • קארל אָחִי יתן את לבו כלב אלכסנדר הגדול, אמנם לו גם הצדק אתו, הן לא ימצא בי איש כדריוש" *) • בימי הצרה והיגון ההם לא נח פעטר גם רגע ולא הֶרֶף מעשי ידיו • כמעוף הברק גז חיש ויעף מקצה ארצו עד קְצָהּ: ממאָסקווא אל וואָראָנעזש ואזאָוו, ומאזאָוו אל ארכֿאנגעל, ובכל מקום בואו חזק את ידי השרים והעם; לא חדל מקחת את הפטיש או את הגרזן לעבוד עם העושים במלאכה יחדו, למען הָפִיחַ רוח חיים ואֹמץ בלבם • אולם עבודת פעטר ויגיע כפו לבד לא יכלו לשום בריח ודלתים לרוח קארל, מבלעדי עזרת כל עמי הארץ, אשר עליהם להביא קרבנות חובותיהם למלכם ולמולדתם • פעטר אסף מאת העם אנשים חדשים לצבא וימהר ללמדם קשת ותכסיסי מלחמה, העלה מסים חדשים על דברים שונים, ויצו לנגוש בחזקה את נשיי המסים הישנים • גם שלח ידו לקחת לצרכי המלחמה מכסף הקדשים אשר במקלטי הכהנים, כי שמה היו ספונים וחבושים בטמון אוצרות חשך ומטמוני מסתרים מימי עולם • ימים רבים שָׁת פעטר עצות בנפשו מבלי דעת מאין

---

*) הוא דריוש קאראמאננאס (Дарій Кодоманносъ) אשר הכהו אלכסנדר הגדול מכה רבה ונצחת על יד איסוס, וישלול שלל רב מאד, ויקח בשביה את אשת דריוש ובנותיו, ואלכסנדר בגאות לבו השיב ריקם את פני מלאכי השלום אשר שלח אליו דריוש לחלות פניו במתנות רבות ויקרות, ככתוב על ספר דברי הימים למלכי יון, (דו״ע הלק א׳ 77 §) •

יקח נחשת לכלי תותח? ויבוא אליו „איש רוסי" ויגל אזנו, כי הוא יתן לו נחשת לרב, ויהי כמצחק בעיני פעטר. ויאמר לו האיש: „ראה גם ראה, הנה רב ועצום מספר הפעמונים הגדולים אשר במגדלי בתי התפלות במאָסקווא ובערי המדינות, הורידם נא וצו לצקת מהם כלי תותח, והיה בתת ה' את אויבך בידך תחדש את הפעמונים כפלים מבראשונה מנחשת כלי התותח אשר תקח לשלל!". אז קרא עליו פעטר את הכתוב „אבן מאסו הבונים היתה לראש פנה", ותיטב עצתו בעיניו, ויעש כן. וגם ההצלחה עמדה לימין פעטר, בדבר אשר נואל קארל לתת מנוחה לאויבו הגדול הזה, ללכת לנוע על אויגוסט ולהביא מלחמה בשערי ארצו שנות מספר. וירא פעטר ויאמר: „אך האלהים עשה אתי את החסד הזה, ואת הצפוני הרחיק מעלי!". וישאב פעטר בששון ממעיני החסד הזה כנפשו שבעו, וַיָּעַר גם את רוח שר צבאו באָרים פעטראָוויטש שערעמעטיעוו, אשר עמד על גבולות ליוואָניא, למצוא חפץ בחסד אלהים ולעורר חרב נוקמת על השוועדים. שנת 1701 חלפה עברה במלחמות קטנות, אשר שמו אותותיהן אותות, כי תחוקנה ידי הרוסים מעט מעט. ובחדש דעקאבר (דעצעמבער) נחה רוח גבורה על שערעמעטיעוו, ויעל בסערת מלחמה בפתע פתאם על מבחר אגפי חיל שוועציא אשר תחת יד שליפפענבאך, ויכם וַיַּכְּתֵם על יד הכפר ערעסטפֶער (Эрестферъ), גם עֻפלה נפשו בו לרדוף אחריהם כשלשים כברות ארץ! במלחמה ההיא היו הרוסים פי שנים מן השוועדים, ויפילו בשונאיהם שלשת אלפים חלל, רבים הכו הכה ופצוע, ויבוזו כלי תותח ודגלים, וישבו שבי. בקול המון חוגג הביאו את השבויים, את הדגלים ואת המלקוח בשערי הנצח במאָסקווא, וירא כל העם ויתמהו ויהיו כחולמים, יען כי האמינו הכל כי השוועדים מכשפים הם ומנחשים (колдуны), ובעצמת כשופיהם יצמיתו את הרוסים כל הימים. אז יכתוב פעטר: „מְהֻלל אקרא ה'! כי הביאנו עד הלום לנגוף את השוועדים בצאתנו לקראתם שְנים נגד אחד, אולם יבוא יום ונלחם עליהם איש נגד אישו!" ואת שערעמיטיעוו העלה פעטר בתר נגיד־החיל (פֶעלדמארשאל). ולמן העת ההיא „הוסיף נשר רוסיא לשרוט בצפרני שמיר שרטות רבות בפני אריה שוועציא", כי בקיץ בשנת 1702 הכה שערעמעטיעוו שנית את חיל שליפפענבאך מכות חדרי בטן. וילכדו הרוסים את וועגדען ואת מאריענבורג, ויפשטו על כל קִדמת ליפֿלאנדיא וישיתוה בתה ושממה כמהפכת זרים, ויאספו שבויי חרב כשנים עשר אלף איש. פני פעטר לא הלכו עם צבאותיו במלחמת היבשה ההיא, יען כי לא בטח אז בלבבו לתפוש את כל ליוואָניא בכפו, וגם על פי דברי הברית אשר כָּרַת את אויגוסט מלך פולין, יְעָדוּ את ליוואָניא לו לנחלה; ופעטר אמנם החל לתגר מלחמה עם שוועציא רק בגלל חֻפי ים הבאלטי לבד. גם בימים ההם היו ידי פעטר מלאות עבודה בקרב ארצו: לחוקק חֻקים חרשים, לעשות סדרים נכונים באוצרות המדינה ולכונן לו ציים אדירים.

במספר השבויים, אשר שבה שערעמעטיעוו בהצותו את מאריענבורג, היה גם כהן אחד פראָטעסטאנטי עם בני ביתו ועם עלמה צעירה ויפה־פיה, אשר גֻדלה וְחֻנכה בין בנותיו. העלמה הזאת צלחה למצוא חן בעיני שוּבְהָ הגהול, וַתֵּשֵׁב גם

היא שבי, רב שבי: פעטר הגדול לקחה לו לאשה, ועטרת תפארת נָתַן על ראשה! • אולם עוד חזון למועד לדבר על ארותיה בבוא עִתָּהּ, דברי קשט ואמת •

§ 5 **ראשית הוסד פעטערבורג (1703).** בקיץ בשנת (1701) כבר התנפלו שבע אניות שוועציא על החף האחד אשר לרוסיא באירופא — על חף ארכאנגעל • ויהי כאשר תעו חובלי שוועציא מבלי דעת למצוא נתיבותיהם בנהר דווינא, ויתפשו בּדַּוָּג רוסי ושמו ריאַבאָוו (Рябовъ) ובאחר האזרחים ושמו גאָראָ־זשאנין (Горожанинъ), ויאיצו בם להורותם הדרך העולה בין גבעות החול אשר בנהר ולנחותם אל מחוז חפצם • אפס שני מורי דרך האלה השליכו נפשם מנגד בעבור ארץ מולדתם, ובעקבה הוליכו את השוועדים בתהו לא דרך, ואניותיהם נתקעו בחול • וחיל רוסיא כתרו בצנות דוגה את אניות הָאֵיבָה, ארבע מהן לקחו שבי, והנשארות מהרה נסו • אז עשו השוועדים שפטים ונקמות בשני הרוסים מורי השוא על תרמית לבם • את גאָראָזשאנין רצחו נפש ואת ריאבאָוו הכו הכה ופצוע, אך הוא נמלט מידם כצפור מפח, ויקפוץ אל המים, ויצלח את הדווינא ותהי לו נפשו לשלל • וישמע פעטר את דבר גבורת ריאַבאָוו ויאמר: „אכן! כהאָראציוס קאָקלעס עשה האיש הזה!" ויתן לו משאת כיד המלך, ודרור קרא לו ממכס ומס כל ימי חייו • ובשנת 1702 יצא הקול כי נועזו השוועדים ללכת להלחם על ארכאנגעל שנית, וימהר שמה פעטר וחילו חלוצים, אך בבואו ראה כי אין שטן ואין פגע רע, ושקר היה בפי השמועה, ויהפוך פניו אל הארץ, אשר היתה משאת נפשו והגות רוחו מימים ימימה, אל חבל הים הקדמוני, מקום שלטון הרוסים בימי קדם, ואשר עתה התנוססו דגלי שוועציא על מבצרי רוסיא העתיקים • ויבוא פעטר ויצר על מבצר נאָטעבורג הנוסד על מוצאי הנעווא מיאור לאדאָגא, ועל אי־קטן ושבלת מים עזים לו מסביב; ואולם אָריעשעק (Орѣшекъ) שם המבצר לראשונה, בהיותו אחוזת נאָווגאָראָד בימי הודה וכבודה • עשרים ימים תמימים הרעיש פעטר את המבצר הזה, ומיכאיל גאליצין חרף נפשו לבוא בתוך להבות אש וללחום כנמר שוקד • וילכוד את המבצר בחדש דעקאבר, וירפא את הריסותיו וחומותיו המפֹרצות • וַיַּסֵּב פעטר את שמו „שליססעלבורג" לאמר: „מצודת המפתח", כי היה תהיה לו כמפתח אל שערי ים הבאלטי, הרחוק ממנה אך כששים כברות ארץ • לזכר הנצחון הזה צוה פעטר לצקת מטבע עם הכתֹבת „תשעים שנה היתה בידי האויב" („Девяносто лѣтъ была у непріятеля") • ותקות פעטר לא נשארה מעל, כי מן היום ההוא והלאה פִּלֵּס לו נתיב ויט ידו על הים • שם מימין הנעווא על קְצֵהּ השני, במקום אשר ישטפו מימיה אל לשון ים הפיני (Финскій заливъ) עמדה מצודה נשגבה, אשר פי השוועדים יִקְבְנָהּ „ניענשאנץ", ובחומותיה שכנה עיר קטנה ורבת המסחר, ומדי שנה בשנה באו אליה מאת אניות סוחר, נושאות כל טוב ארצות רחוקות עם מערבן ומרכֻלתן • ויהי כראות יושבי העיר כי קרב האויב לבוא בגבולם ואין שלום ליוצא ולבא, ויעזבוה וישבות סחרה בקרבה • בראשון לחדש מאיי בשנת 1703 לכד פעטר את מצודת ניענשאנץ, ושתי אניות שוועציא אשר חובליהן לא ידעו עוד כי המצודה נתפשה, החישו לעזרתה, ויתנפל פעטר ומרעיו עליהן בשמונה סירות

דוגה ויכַּן ויכתֵּן עד חרמה • וישמח פעטר מאד מאד על הנצחון הראשון הזה אשר נצח את השוועדים על הים , ויצוק מטבע לזכרון , ועליה כתוב : „את אשר לא נהיתה , הָיָתָה !" („Небывалое бываетъ !") ויהרוס פעטר את ניענשאנץ עד היסוד בה •

ובששה עשר בחדש מאיי ירה פעטר אבן הפנה ליסד מצודה אחרת הקרובה יותר אל מבואות הנעווא , על פי התבנית אשר הִתְוָה בעצם ידיו , כיד חכמת הבנין הטובה עליו , ויקרא על המצודה את שמו , היא „פעטערבורג" עד היום הזה ! אז הניחו אנשי הצבא מידיהם את החרבות והרמחים, ואת כלי נשקם התנצלו מעליהם, ויקחו את האֵתִים ואת הקרדֻמות לעבוד את עבודת המצודה • הן אמנם קשתה וכבדה מאֹד העבודה בארץ בִּצָה וכבול , אגמי רפש וְיָוֵן מצולה , ארץ ענן וערפל , אשר יחסר כל בה , ורק אהלי דַיָּגִים ומשטח חרמים יראו לעין, זעיר שם , זעיר שם ; אך מי זה יערב להתרפות במלאכתו , בעת אשר הקיסר בעצמו עומד לנצח על העובדים , והחלק כחלק יקח עמהם ? כי חִלֵּק פעטר את עֹפֶל המצודה לששה צריחים (бастіоны) , ויתן חֲמֶשְׁתָּם בידי חמשת שריו הקרובים אליו : מענשיקאוו , גאָלאָווין , נארישקין , טרובעצקאיי וזאָטאָוו (מורה פעטר בנעוריו) , ואת הששי לקח לו • בתשעה ועשרים בחדש מאיי הלז חגג פעטר את יום הֻלדתו בתוך מצודת פעטר , אשר כֻּלּוֹתָה כבר מהמסד עד הטפחות , ויעמידו דלתותיה ומנעליה ובריחיה , גם שמו בבַחוניה שלש מאות כלי תותח וכל כלי נשק , עד כי יכלה המצודה החדשה הזאת להדוף מפניה כל צר ואויב הבא עליה • על מגדל הצריח אשר עבדו בו ידי פעטר הציבו דגל־תפארה , ועליו משוח בששר נשר גדל־הכנפים האוחז בצפרניו ארבעה יַמִּים : הבאלטי , האזאָווי , הלבן והכספי !—על יד המצודה בנה פעטר בית־תפלה על שם מלאכי־הברית (החדשה) פעטר ופאוועל , מקום למבנה אניות , בתים למשכנות אנשי הצבא וסֻכּות טיט וחמר (мазанки) להעושים במלאכה , ועל יד ביתו הקטן והמצער הקים בית גדול למענשיקאָוו ידידו , אשר בו קבלו פני שרי המלכים ויעשו משתות • ויתבונן פעטר אל חלקת הארץ אשר במסבות המצודה ואל זרועות הנעווא ופלגים יבלי־מים העוברים על פניה כה וכה , ויעל על לבו לכונן על יד המצודה עיר גדולה רבתי במסחר ושרתי בים כאמשטרדם , היושבת על מים רבים • פִינים , טאטארים , שוועדים (שבויי חרב) , קאלמיקים ורוסים כארבעים אלף איש קבוצים , הוגיעו ידיהם יומם ולילה : כרתו עצים , שפכו עפר , בנו בתים וייבשו בִּצות מלאי רפש ועבטיט , ויכוננו עיר מושב רחבת ידים מאד • לסוכך ולגונן על העיר הזאת ולסגור את הדרך העולה אל הנעווא, יסד פעטר על האי קאָטלין (הרחק עשרים וחמש ווערסט מפיות הנעווא) מצודה בצורה בשם קראָנשלאָט, לאמר : נזר־המצודות , וברבות הימים הוסיפו לבצר את גבעות החול שֶׁעַל סביבותיה במצודות רבות , וַתִּבָּנֶה ותכונן קראָנשטאדט הנשגבה והנאדרה עד מאד ! ויאהב פעטר את העיר אשר נקרא שמו עליה , ויהי עינו ולבו אליה כל הימים , לכלול יפיה , להשגיב תפארתה , ולתמוך בידי סוחריה הקרובים והרחוקים *) , ומעט מעט העֶביר

*) חמש מאות אדומים נתן פעטר מנחה לרב החובל ההאללאנדי אשר בא ראשונה אל חפי פעטערבורג , ובכסף מלא קנה מאתו את כל הסחורה הנמצאה באניתו , ויתן לו רשיון לקחת לו

אליה את מושבו ממאָסקווא, העיר אשר רוח העת הישנה השתרר בקרבה. גם היושבים לכסא רוסיא אחרי פעטער הותירו את פעטערבורג לטוב והפצו ביקרה, כי אוו אותה למושב להם ולכל שרי החצר, ותהי פעטערבורג מקדש מלך בארץ רוסיא. מיום ליום ומחדש לחדש רחבה ונסבה פעטערבורג ותלך מחיל אל חיל, עד כי היתה לעיר מלאה סגֻלות מלכים, היכלות, בירניות יפה־פיות, וטירות יקרות ומפֹארות כיום הזה!

אמנם אם שֻׁנו פני פעטערבורג ובניניה מיום הִוָסדה עד לאין חקר, ובמקום סכות טיט וחמר יתנוססו עתה היכלי שיש וארמנות נשגבים בצפירת תפארתם וגאון הודם, הנה הבית אשר שכן בו פעטער בימי הִוָסד העיר („Домикъ Петра Великаго") עודנו ערוך ושמור על תִּלו, וחומה לו מסביב, למען יעמוד לאות ולמופת לדורות יבואו. הבית הזה קטן מאד, ואחד החדרים מהיכל החרף יכילנו כֻּלו בקרבו על קירותיו ועל גגו. קירות הבית פנימה ותקרתו מצֻפים יריעות פשתן ומשוחים בצבע לבן, רצפת קרקעו קרשי עץ, ובתוכו יעמדו שלחנות וכסאות קטנים מעשה עץ ומכונת המעצר והמחוגה (токарный станокъ) אשר עשה בו פעטער מלאכתו. הנה כי כן ישב לו המלך הזה, אשר לא נגעה ידו בכל הכסף המובא מאת העם אל אוצר הממשלה; לא לבש בגדי חמודות ולא עדה עדי זהב, ופעמים רבות נָעַל מנעלים מטולאים (заплатанные сапоги). אפס רק המלך הזה יְכֻבַּד ברוסיא בשם „הגדול" כל ימי השמים על הארץ!

ויהי כאשר ראו השוועדים את המצודה ואת העיר אשר בנה פעטער ויחר להם ויכעסו הרבה, ותצאנה אניותיהם לשוטט על לשון ים־הפִֿיני, ופניהן מועדות לעשות להמצודה תועה ולהשבית את המלאכה. ויהי כי לא עצרו לעשות להרוסים מאומת רעה, ויוסיפו להתמרמר; וַיֵּחָלְצו חושים ויצאו מעיר וויבאָרג בחדש יולי שנים עשר אלף איש תחת פקודת שר צבאם קראָניאָרט ויבואו עד נחל סעסטרא. ויצא פעטער לקראתם ואתו ששת אלפים איש מן הגבורים (גוואַרדיא) והפרשים, ויכם ויהדפם אחור בחרב שלופה וירדפם בסערה וסופה. בירח אקטאבער הלוך הלך פעטער אל אָלאָנעץ ושדה־לאדיין (Ладейнское поле) לראות בבנין האניות והציים אשר התכוננו שמה, וישב פעטערבורגה על האניה הרוסית הראשונה אשר ירדה בים הבלטי, ושמה שטאנדארט („Штандартъ"). בשנת 1704 לכד שערע־מעטיעוו את יאמי (יאמבורג) וקאָפּאָריע. בשנה ההיא עלתה הצלחת הרוסים כפורחת, ומשנה כבוד ירשו תחת קלונם ובשתם בשנת 1700, כי עלו צבאות רוסיא לצור על נארווא, ובה החזיק משמר שר החיל האָרן, אשר ראה שם

עצים ככל אשר תוכל האניה לשאת. לרב החובל השני נתן שלש מאות אדומים ולשלישי מאה וחמשים למנחה, ויאכל וישת עם החובלים והמלחים וידבר אתם טובות. ויהי בשאלו את אחד מהם: „הגידה נא לי שאהבה נפשי, האין טוב לכם לבוא הלום לסחור את הארץ, כי קרוב לכם המקום יותר מארכאנגעלה רחוקה, וגם תמצאו פה כל חפץ!". „כן" ענהו האללאנדי בשחוק, „הכל כאשר לכל פה טוב ויפה, אפס דבר אחד יחסר לנו" „ומה הוא?" שאל הקיסר בתמהון „עגות רצפים כעגות אשר נאכל בארכאנגעל!". ויהי ממחרת היום, ויקרא הקיסר את החובלים אל ביתו הקטן וישם לפניהם עגות ארכאנגעל חמים לרב מאד, ויאכל עמהם. וישובו חובלי האללאנדיא אל ארצם ויספרו על אדות העיר החדשה אשר בנה פעטער באס, חרש העצים הסארדאמי, ואת כל גדלה ותפארתה בימי מספר.

בעיניו תבוסת הרוסים זה לא כביר, ואתו חמשת אלפים חיל המצב וארבע מאות כלי תותח • ואף כי ישר נוכח על דבר התמורה אשר נהיתה משנת 1700 עד שנת 1704, בכל זאת מֵאֵן לֶעֱנות • ויפילו הרוסים בקרב מחנהו חללים רבים, וילכו וילכדו את דערפט, עיר אחזתם משנים קדמוניות, וישובו ויבקיעו במצודות נארוואַ, ויעש בה הרג רב וכליון חרוץ, וילכדוה, ויקחו את הארן שבי, ותגדל שמחת פעטער מאד בגלותו את חרפת נארוואַ מעליו, ויעלוז לבו כאשר כמעט נלכדה נארוואַ באה אל חפה אנית סוחר מדאניא לסחור את הרוסים, ויתן לרב החובל שלש מאות אדומים למנחה • ובמקהלת שרים ונוגנים התהלך הקיסר בחוצות העיר וישורר עמהם יחד: „לא לנו ה׳, לא לנו, כי לשמך תן כבוד!" • בשנת 1705 הוסיפו הרוסים ללכוד את בויסק ומיטאווא • ובכן לקחו מידי השוועדים חלק רב מנפות ים הקדמוני, וכל ארץ איזשער, נחלת הרוסים *), ועל הארץ ההיא הָפקד לנציב מענשיקאָוו אוהב הקיסר, וגבר עמיתו •

§ 6 **הקשר והשערוריות באסטראכאן ועל הדאן** • אמנם ימי מלכות המלך הגדול הזה המזהירים בימינו לעינינו כזהר הרקיע ומאירים כאור שבעת הימים, הם היו באמת ימים רעים ונוראים; עננה כבדה, הֲרַת יגון וצרה, השביתה מְטֳהָרָם ותלבישם קדרות וערפל • כי בעת אשר הפליאה הממשלה להכריע אויבי רוסיא תחתיה, בנתה מצודות, כוננה אניות, פנתה דרכים, יִשרה מסלות, הפיחה רוח חדשה באף המסחר, הצמיחה קרן חרשת המעשה — בעת ההיא נמצאה בקרב העם (אשר רק בגללו עמלה הממשלה) תרבות אנשים שובבים וממרים אשר עצמו עיניהם מראות את כל היד החזקה והטוב הגדול, ויטפלו עוד על הממשלה דברי הוות, ומרמות כל היום הָרוּ וְהָגוּ • וּבְשֶׁלְּמִי היתה כל הרעה הזאת? •

הנה ידענו גם ידענו, כי מספר המחזיקים בנושנות והנדחים, הלך הלוך וגדול מיום ליום, ויהיו יתר הרבה מרבוא אדם (מילליאָן) • יען כי רֹב ההמון מצא נחת בלמודי הנדחים, אשר הורום והעירום לאָיב ולשנוא כל בני הנכר וכל מנהג חדש, ולכבד כבוד אלהים כל דבר עתיק ימים ומנהג ישן נושן • ופעטער אמנם הרס במצותו את כל במות המנהגים הנושנים, ולא חמל גם על מיטב הדברים, אשר נקדשו בעיני עמו מאז מעולם; ועל כן שָׂמוּ הרוגנים את לבם שמיר, ואזניהם הכבידו משמוע גם אל פקודי הקיסר הצדיקים והנכחים מאד; ותתמרמר נפשם מאד כאשר הוציא פעטער את חקו הטוב, לבל יזיד איש לתת את בתו לאשה, או לקחת אשה לבנו, בטרם ישאלו את פי הנער והנערה, ולא יובאו במסורת הברית למרות רצונם; גם התקצפו ההמונים ויתרגזו כאשר הודיע פעטער חפצו להוציא את הנשים ממסגרותיהן ולתת להן מהלכים בין האנשים, לראות באור החיים כבכל ארצות אירופא • מלבד אלה הנה קצרה נפש העם מפני המסים

---

*) כאשר חגו חג תשובת ארץ-איזשער מתחת ידי השוועדים, הקימו דרך מבוא מאסקווא שלשה שערי תפארת. שערעמעטיעוו עם שאר שרי הצבאות באו בשערים במרכבות הנצח וההוד, אך „הקאפיטאן פעטער אלעקסעיעוויטש" הלך ברגליו עם גדודו. ויקבלו פני הבאים בקול צלצל הפעמונים וכלי תותח, ועל שערי התפארת תלו מפת אינגערמאנלאנד ותחתיה כתוב: „לא ארץ נכריה לכדנו, לא חיל זרים בזזנו, כי אם ירושת אבותינו אשר כבש האויב לו זה ימים רבים".

הרבים, אשר העלה מהם פעטר למלאות צרכי המלחמות והבנינים החדשים • אולם ביותר שאת חרד לב העם נִיתַּר ממקומו, כאשר הֵרים פעטר את עטרת נשיא הדת מעל ראש אבי הכהנים (Патріархъ), אשר גדל כבודו מאד בעיני כל העם מקצה, כי הוא אָצַל עליהם רוחו ממרומים, ויהי בסומכי נפשם ובתומכי מאויי לבם; וכאשר יצא החֹק לגלח את הזקן, קרא הפאטריארך אדריאן אל העם: „אתם הפראוואָסלאווים!" אל נא תקבלו את אות השקר הזה! כי על פי משפט האספה הגדולה, כל מגלחי הזקן אשר לא ינחמו על חטאתם, לא יפתחו להם שערי בתי התפלה, בסוד רזי הקדש לא תבוא נפשם, ובקהל אמוני אֹמֶן לא יֵחַד כבודם; והאיש אשר ימות מבלי אשר ישוב אל ה׳ ובטרם יִנָּחם על אשר שלח ידו בזקן, לא יקבר בקברות הנוצרים, שמו לא יִזָּכר לברכה ונשמתו עדי אובד!", עתה כאשר לֻקח אדריאן אדון הנפשות, מעל ראשם, וישמעו כי לא יוסיף פעטר להקים אחר תחתיו, התחלחלו מאד ותרבינה תלונותיהם וריבות שפתיהם • אגרות שטנה ומכתבי עמל בני בלי שם למאות ולאלפים נמצאו בחצות קריה, כלם מלאים מרורות ודברי בלע על השרים ועל הקיסר • ולמען יחקרו וידרשו השופטים אחרי החַטָּאים כותבי השטנה ויוציאו לאור תעלומה, יסד פעטר את „בית הסופרים הפרעאָבראזשענסקי" ויפקד עליו את „הנשיא הקיסר" ראָמאָדא־נאָווסקי, איש חֵמָה ומרבה להכות מכות נאמנות את כל הנלכד במצודתו ובמלכֻדתו • רֻבי הרוגנים כותבי השטנה, היו הנדחים והכהנים, ולכן הוסיפה הממשלה לחשדם ולשמור מוצאיהם ומבואיהם, ותתן צַו על הבודדים במועדי בתי הנזירים לבל יראה ולבל ימצא אתם עט, גליון ודיו, פן יֵעָנשו קשה • אך כל עמל הממשלה נשאר מעל; וכאשר שרפה באש את טאליצקיי, אחד מהנרחים, אשר הפיץ בעם מכתבי שטנה וישפוך בוז על כבוד פעטר, העריצו והקדישו חבריו את שמו, ויחשבוהו במספר הצדיקים והחסידים, שמסרו נפשם על קדושת הדת! כה הרבו הכהנים והנדחים להרע בלשונם ובמעלליהם, למרות עיני כבוד פעטר, ולהעיר עליו חמת החשֻׁבים ודבת המון העם; אשר על כן מְרֵי נגלה אליהם איש דמים וּמְרַהֵף כזבים שמעו לקולו ויתנו אמון בדברי תרמיתו •

אחד מבני הרובים הנצמתים בשנת 1698 ושמו סטעפאן, הלך לו ממאָסקווא אסטראכֿאנה, ויספר שמה באזני שרידי הרובים, על אדות השפטים הרעים והעונשים הקשים אשר תשפוט הממשלה את הנאמנים בברית קדשם והדבקים בתורתם; על ארות החדשות והתקונים אשר תעשה ביד חזקה, ועל־דבר האשכנזים, אשר השתרר גם ישתררו בעם וירדו בם בשבט ברזל • בזעם לשונו הפיח סטעפאן קריה ויושביה, ויצת אש־קנאות בלב הקאזאקים, באמרו אליהם: „כי הממשלה חשבה כזמה ליסוד אמונה חדשה, וּתְצַו להשתחות לפסילי עץ ואבן, וכי שבע שנים תמימות לא יוכל איש רוסי לתת את בתו לאיש בלתי ליליד אשכנז לבדו; ועל כן אין עצה ואין תבונה להפר את כל הרעות הנוראות האלה, כי אם בהכריעם לטבח את כל הבאָיארים כֻלם" • אז התחוללה הבהלה באסטראכֿאן, ותהי המולה גדולה בעם, אשר שובבו משובה נִצַּחַת, וימהרו כלם וישיאו את בנותיהם הקטנות עם הגדולות לרוסים, למען לא יתעללו בהם האשכנזים מחללי הקדש לחלל גם כבודן;

וביום אחד חגו מאה משתות חתנים! אחרי כן הקיפה השערוריה את כל חבל אסטראכאן • הקושרים פרצו שערי המצודות, הרגו את נגידי הערים ואת שרי החיל, ויקימו להם מקרבם שרים סוררים, וישלחו מכתבים מעוררים מרד וקשר אל הקאזאקים והנדחים אשר על הדאָן והיאאיק (אוראל), ויבקשום לארח לחברתם, להקהל ולעמוד על המנהגים הישנים („За старые обычаи“) ויתהלך הקשר מעיר לעיר וממדינה למדינה, עד כי צוה פעטר להוציא את גנזי הממשלה ממאָסקווא, כי ירא פן יפרוש הקשר מטות כנפיו עד הלום; וימהר וישלח מכתב־גלוי לתושבי ערי אסטראכאן, ויבטיחם לכפר על פשעיהם ולהעביר מֶרים, אם יסגירו בידו את ראשי המורדים והקושרים; וגם שלח שמה את שערעמעטיעוו עם אנשי חיל • למבראשונה בהגיע מכתב הקיסר נֵאותו התושבים לבקש שלום ולמצוא חסד • אפס בבוא שערעמעטיעוו עם גדודו הוסיפו עזי הנפש להרים יד ולהתקומם, ויערכו הקושרים מלחמה עם חיל הממשלה; אך שערעמעטיעוו הפיץ אותם מפניו, וילכוד את אסטראכאן, ומאה וחמשים איש הכרית מארץ החיים • (1706) אז יעלה פעטר את שערעמעטיעוו בתור מעלת „גראף“ היא מעלת הכבוד אשר יסד פעטר ראשונה בארץ רוסיא •

בכל זאת לא קמה סערת העם לדממה וחמת החשבים לא שככה, כי אם הוסיפו להתקצף בממשלה ובשריה • רבים מהם ברחו מתוך המדינות אשר בטבור הארץ, ויבואו המונים המונים להתגורר על הדאָן בין הקאזאקים, ההפשים מסבל ארוני השדות ועבודת הצבא, גם לא ישאו משא מלך ושרים • וירא פעטר כי בעבור זאת יעיק על המסים על יתר העם מרבה להכיל, ולא יכול להתאפק, וישלח את הנשיא יוריי דאָלגאָרוקיי (1707) עם גדוד הצבא ללכת על מדינות הדאָן, לכַנֵס נרחי המברחים ולהשיבם ביד חוקה לשדות אחוזתם ומקומות מושבותיהם בערים ובכפרים • וירד דאָלגאָרוקיי ויאסוף מהם שלשת אלפים איש להשיבם מאָסקוואה, אז שטו בעם מכתבי שטנה, הפוקדים על העם, לבל יתנו את המחפשים לבוא בבתיהם, ולבל יִכָנעו הנתפשים לשמוע לפקודות דאָלגאָרוקיי • ותרב המהומה והמבוכה בין הקאזאקים הדלים והריקים („Голутвенные“) וישלחו רסן מפניהם, ויתאספו אל פקיד באחמוט, ושמו קאָנדראטיי בולאווין (Булавинъ) וישימוהו להם לראש, ויתנפלו בלילה על דאָלגאָרוקיי, וישמידו אותו ואת גדודו • ורק האטאמאן מאקסים נשאר נאמן לממשלה, ויקם ויגרש את בולאווין, אשר ברח אל חבל זאפאָראָזשיע; שמה החליף בולאווין כח ויתאזר עֹז, כי התלקטו אליו רבים, וישלח מכתבים אל בני דאָן, למשוך אותם בחבלי השוא, ובחלקת לשון רמיה • כעל כנפי רוח סערה נִשאו מכתביו ונפוצו עד מהרה בכל ארץ הדאָן, ויגיעו עד הוואָלגא ועד גלילות אָרלאָוו וראזין • חיש קל נאספו אל בולאווין חמשה עשר אלף זרע מרעים ובנים משחיתים, וילך בראשם ויבוא אל טשערקאסק היא העיר הראשה לחיל הדני, וילכדנה • ויהרוג את האטאמאן מאקסים אויבו ואת יתר השרים, ויתנשא להיות האטאמאן בקהל הקאזאקים • בין כה עשו מרעי בולאווין והאספסוף אתם שַמות וְנֶאָצות גדולות בשאר ערי המדינה ועל הוואָלגא; את גדודי הממשלה החרימו, ומכתבים שלחו לכל עם הארץ לאמר: „דבר אין

לנו עם המון העם, ולא עליהם אנחנו באים, כי אם על הבאֽיארים האבירים. ואתם אסירי עני ומחסור!" הנה עיניכם תראינה עתה את הפרשים וחיל הרגלי הבאים אלינו, כלם חשופי שת ויחפי רגל; אולם אל נא תיראו! עוד מעט ויהיו לנו גם סוסים גם כלי נשק, ורב כסף שכר לעמלנו!" אפס רננת המתקוממים היתה מקרוב ושמחת בולאווין עדי רגע. מרעיו הֻכו זעיר שם זעיר שם ויִנָּגפו מפני חיל הממשלה, וגם ריב התגלע בין הקאזאקים, אשר נפלגו לשתי מפלגות: מפלגת הדלים והערומים (Голь, голытьба) הנוטים אחרי בולאווין וכל היום יגורו מלחמות, ומפלגת התושבים בעלי־הנכסים, אשר כאב לבם לראות באבדן רכושם ומִשְׁסּוֹת נחלתם בימי המבוכה, ועל כן שטמו את בולאווין ויתיצבו למפגע לו, ובגבורת ישע ימינם אכפו על הדלים והריקים לעזוב את בולאווין. וביתר שאת מצאו התושבים און להם, כאשר הקריב הנשיא וואסילי דאָלגאָרוקיי (אחי המומת) עם מחנה גדולה מחיל הממשלה, ויקומו על בית בולאווין וישימו עליו משמר. וירא הקושר העריץ כי אבד מנוס ממנו והקותו מפח נפש, וישלח רצח בעצמותיו, ויפלח כליותיו בכדור מות. אז לכד דאָלגאָרוקיי את טשערקאסק, ויעבור הלאה כסער קטב וישלח את מגפותיו בשאר אגודות המתקוממים. רבים מהם נמלטו אל חֵיל הקובאן, על יד הררי קאווקאז, נחלת טורציא בימים ההם; ורבים להט בלהט חרבו הקשה, ויבער אחריהם כאשר יבער הגלל עד תֻּמו. ולמאָסקווא כתב דאָלגאָרוקיי: „כי הוקיע על העץ אחד אחוז מעשרה מורדים, ואת גופות המתים שָׂם על מוטות עֲצֵי־משוט ויורידם לצוף בנחל דאָן". ובדבר הזה נתן חתית ומורא גדול על בני המרי, ויכנע את לבבם הערל. הנה כה העביר דאָלגאָרוקיי רוח משפט ורוח בער וַיָּשֹׁכּוּ המים הזידונים; אפס שתי המלחמות אשר נלחמה הממשלה בפנים הארץ עם המתפרצים, הכשילו כחה והמעיטו חילה בימים אשר נלחצה לנסות דבר גם עם קארל המר והנמהר, לקיים את הברית אשר כרתה עם אויגוסט מלך פולין.

§ 7 פעלי קארל בפולין וקרבתו לגבולות רוסיא. אויגוסט השני בבריתו את פעטער היה לו לעזר ולהועיל עד מאד. אולם לא בשקדו ללחום את השוועדים ברב אונים ובזרוע נטויה הרבה להיטיב; כי אויגוסט נס מפניהם כאשר ינוס איש מפני הארי, אך בדבר אשר עצור עצר את קארל בארץ פולין ימים רבים. קארל הקשה את לבבו ולא אבה לעשות שלום עם אויגוסט, להניחו מיד וללכת להניף חרב נוקמת על רוסיא, מדעתו כי נכרתה האמת מפי אויגוסט ושַׁקֵּר יְשַׁקֵּר לו, ועל כן גמר אֹמֶר לבל ישיב חרבו אל תערה, עד כי ישים קץ לממשלת אויגוסט ויושיב על כסא פולין את רעהו הטוב ממנו, ואִתּוֹ יחדו ילך להביא מלחמה בשערי מאָסקווא, ואך שם יתרצה לכתוב כתב־הפשר בינו ובין פעטער! פאטקול בראותו כי אין כל תקוה לליוואָניא מאויגוסט ויועציו, ההולכים כל היום בשרירות לבם וחובקים חיק התענוגים הנמבזים, ויתעשת ויבוא לשמור משמרת פקודתו בעבודת פעטער, אשר שלחהו אל חצר אויגוסט למען ישים עינו לבל יפזר המלך את הכסף הנשלח לו מאוצר רוסיא על שָׂרוֹת וְשָׂרִים וחמדות בְּשָׂרִים, כי אם יוציאנו למלחמתו עם השוועדים; ולמען יבקש פאטקול וִיבַוֵּר אנשי מדע ותבונה,

לשלחם מאָסקוואה לשרת בפקודות פעטר. ויהי אחרי הכות קארל את חיל־זאקסען אשר לאויגוסט ויבוא גם ארצה פולין. ויקרא אויגוסט עצרה (Сеймъ), ויחל את פני הנועדים לתת לו מצבאות פולין ולהתיר ידו לכרות ברית עם רוסיא, וישמעו אליו. אפס רבים מן האפרתים לא שעו לאויגוסט ונוספו על השוועדים, וביתר עז קמו נגדו בני משפחת סאפיעהא (Сапѣга) שונאי אויגוסט בנפש מיום הבָחרו*), ותהי חרב האפרתים איש ברעהו, ויחריבו את אדמתם בזדון מעלליהם הרעים, ועם הארץ נאנחו על כל הפרעות אשר אדוניהם מְאַבְּדֵיהם עם בני הנכר יחדו עושים בקרבם. ויהי אויגוסט בצרה גדולה, כי פשטו צבאות קארל בווארשא, בקראקאָוו, בטהאָרן, בדאנציג ובכל ארץ פולין. וַיְקַדֵּשׁ קארל עצרה בחזקה, ועל פיו הסירה את אויגוסט מכסאו, ותתן את שרביט המלוכה להאפרתי סטאַ־ניסלאוו לעשטשינסקיי, הוואָיעוואָדא מפּאָזנאן (1704). אך בזאת לא הפיק עוד קארל את זממו, כי רבו כמו רבו גם אויבי לעשטשינסקיי, ואויגוסט מצא ידים להתחזק בפולין.

ויואל פעטר להיות עזר לאויגוסט בעל בריתו ולחלצו מן המצר, וישלח לו חיל כבד. ויצאו באביב בשנת 1705 תחת פקודת שר הצבא אָגילווי (Огильви), ויעברו את הדווינא המערבית וילכדו את קורלאנד ואת ווילנא, ויסעו ויחנו בגראָדנא כחמשה ושלשים אלף איש, ויבצרו את המחנה, ויאמר לשכון שמה כל ימי החֹרף, ולהִשָּׂגב עד בוא השוועדים למועד האביב הבא, לערוך מלחמה. אפס לא כאשר דמו כן הָיָתָה. כי מהר קארל לעזוב את ווארשא ויצלח את הוויסלא (ווייכסעל) ובחדש יאנואר נגלה פתאֹם ממול גראָדנא, ואגפי חילו חסמו את הדרך אשר בה הובילו למחנה הרוסים צידה ומזון לכל צרכיהם — כל אלה נקרו ויאתיו בפרוץ הקשר באסטראַכאן, ופעטר ברוח נבהלה שמר אחרית הדבר, ופתע באתהו השמועה כי נכרת אֹכֶל מפי חילו, אשר חנה עליהם האויב ככדור, והנם עתידים לנפול בידי צר או למות ברעב! ולוּ היתה כזאת, מי זה אפוא יעצור בעד קארל מְהַבְקִיעַ בלב ארץ רוסיא וּמְעַשּׂות בה הַוַּת נפשו? וגם מידי בעלי הברית לא היתה כל תקוה לפעטר, יען כי חיל רוסיא ואויגוסט נגפו מגפה רבה לפני השוועדים על גבולות פולין וסלעזיא (שלעזיען). ויירא פעטר ויצר לו, אך רוחו לא נבקה בקרבו, ויחש לנסוע אל המחנה גראָדנאה. ויהי בדרך וירא כי השוועדים סביב יתהלכון ולא יגיע אל מחנהו כי אם בארחות עקלקלות ורחוקות מאד, ויעמוד במינסק ולא הוסיף ללכת. וישלח פקודתו לאָגילווי לשוב אחור אל מדינות רוסיא, ויבאר לו באר היטב, איך לעשות מעשהו בדעת ובהשכל. והנה בעוד קארל חושב מחשבות לבלתי תת את אָגילווי להתאחד עם הקיסר, ובעודנו עושה כה וכה לבנות מעברה באָרעל על הניעמאן, באו ימי האביב וַיִּמַּס מכסה הקרח מעל הנהר הזה, וימהר אָגילווי וחילו ויעברו את הניעמאן וחיש קל נסוגו אחור,

*) בקצה מאת שש העשרה, כאשר תמו זרע מלכי ליטא בפולין, החליטה האספה כי מעתה לא יוריש עוד המלך את כסאו לבניו אחריו, כי אם במותו תבחר האספה לה מלך אחר כטוב וכישר בעיניה. בכל אספה ואספה היו מהומות ומלחמות, כי התחרו האפרתים איש את רעהו, וכל אחד התנשא לאמר אני אמלוך, וגם המלכים הקרובים לפולין לטשו עיניהם לכתרה, ויחלק העם למפלגות שונות, ויריבו בחזקה, וישפכו דמים כמים.

ויבואו עד העיר קיעוו שָׁלֵם בלי אסון ופגע רע • ויפקח קארל את עיניו וירא כי מבלי מֵשִׂים נמלטו הרוסים, ויתעודד לרדוף אחריהם, אך כמעט טבעו רגלי חילו בבצות פינסק ובעבטיט, ויאבדו דרך • ויוסף קארל לעבור עד בואו אל נפת וואָלין, וַיִּחַן מחנהו בין דובנא־רבתי ובין לוצק, וַיִּוָּכַח כי אך לשוא ידלוק אחרי הרוסים, והַשֵּׂג לא ישיגם • ויחר אף קארל מאד, ויתעצב אל לבו על אשר לריק ולבהלה עִנָּה בדרך כחו כל ימי החֹרף. וישם חרבה ושממה את מקום עָמדתו וכל מדרך כף רגלו, ויתעשת לשוב ארצה פולין, למען ינוחו חילו יגיעי הכח מכל עמלם, בארץ מלא כל טוב, ויוסיפו אֹמץ ועצמה ללכת שנית על רוסיא • וישטוף ויעבור מקצה פולין עד קצה, ויפרוץ גם בלב סאַקסאָניא, לגָרש את אויגוסט מארצות ירושתו ונחלת אבותיו • וירא אויגוסט כי באו מים עד נפש ואין עוזר, וַיִּנָּחֵם מאד על אשר העיז לנסות מלחמות את קארל הגבור הנערץ, אשר מלאכי המלכים תֻּכּו לרגליו ויגזר אֹמֶר ויקם לו • אז הֵשַׁח אויגוסט רוחו, תִּגֵּן קולו, ויתרפס וירהב את קארל, ויבקשהו לכרות אתו ברית שלום, ולהסתיר הדבר מפעטר • וַיַּטּוּל עליו קארל ארבע: א) להודיע בקהל־עם כי אין לו הצדקה והמשפט על כסא פולין, ולא יוסיף להיות ליורש כסאו למוקש; ב) לברך את לעשטשינסקי במכתב שלומים ביום עלותו על הכסא תחתיו; ג) לשלם כסף ענושים ורב כֹּפֶר, ככל אשר הוציא קארל על צרכי המלחמה; ד) להסגיר ביד קארל את פאטקול, למען יעשה בו שפטים כמשפט לעוכר ארצו ומתפרץ מפני מלכו • ויאות אויגוסט לעשות ככל אשר שאל קארל מאתו • והנה אף כי פאטקול היה ציר קיסר רוסיא, ועל פי חֻקי הליכות עולם, בשרו ישכון לבטח ולא תִגַּע בו יד, בכל זאת לא חשך אויגוסט מהסגירו בידי קארל, אשר צוה להָסֵב עליו אופן חרוץ בעל פיפיות • ועוד הוסיף קארל „אלכסנדר הצפוני" להתעיב עלילה, כי צוה לירות כדור מות בלב אחד האָפיצערים, על אשר נכמרו רחמיו על פאטקול קְצוּץ הידים והרגלים ומפרפר בין החיים והמות, וימהר לנַתֵּק פתיל חייתו בִּירֹה בו חץ מות, לפרותו מִמְּצָרֵי שאול וחבלי שחת • את ברי עור פאטקול שָׂמוּ על עמודי עץ בפתח העינים להיות לראוה לכל עובר. וישב קארל בסאקסאָניא ימים רבים, וַיַּשְׁפֵּל כבוד אויגוסט עד לעפר, ויאכל בכל פה את חלב הארץ, וינַצֵּל את יושביה, ויעמידם ככלי ריק על גחליה •

והנה אף כי הִרְבָּה אויגוסט הָרֵעַ בתהלוכותיו ובתהפוכותיו גם לנפשו גם לאחרים, לא שב „הסולטאן הסאקסאָני" הזה מעשות דרכו; אבל בשמחה לחם אבירים, ושתה יינו בלב טוב מספל אדירים; התרפק על חיק אהבים וחמדות עגבים, ולא גרע מֶהֲדַר חצרו וכבודו, ככל אשר הסכין מעודו • גם ידו כבירת הכח אשר התהלל בה תמיד, לא בגדה בו, ובעת אשר חתם באצבעותיו את ברית השלום עם קארל בעיר אלטראנשטאֶדט, כבר גמר אֹמֶר בקרב לבבו, לשום לְאַל את השלום בבוא עת רצון • ועוד יתרה עשה אויגוסט, כי אחרי אשר היה ספר השלום בידו כתוב וחתום, ומענשיקאָוו, אשר לא ידע מאומה מדבר השלום, הפיץ את חיל פאָטאָצקי ויכונן להשחית את חיל שוועציא אשר תחת פקודת מארדעפעלד, וישלח ויקרא גם לאויגוסט לבוא לעזור לו לתגר מלחמה על יד

קאליש· אז נלחץ אויגוסט בין המצרים, ויהי נבוך מבלי דעת מה לעשות; את סור השלום ירא לגלות למענשיקאָוו, וגם מפני חמת קארל נִחַת מאד, פן ישוב יהפוך ידו להכותו חרם· אז הערים להבטיח למענשיקאָוו כי ישלח לו חיל עוזר, אך צוה להם להתנהל בכבדות, ובנפשו עשה שקר לבוא לעמוד על החללים, חללי השוועדים ביום רעש ומלחמה (י"ב אקטיאבר)· כי אחרי אשר הפיץ מענשיקאָוו את חיל פּאָטאָצקי לכל רוח הצליח להכות על יד קאליש את חיל שוועציא מכה גדולה מאד. ארבעת אלפים נפלו חלל על שדה קטל, מארדעפעלד ואלפים וחמש מאות שוועדים נשבו בידי הרוסים, גם דגלי השוועדים, כלי התותח והכבודה היו להם לשלל· וישמע פעטר וישמח מאד, ויעל את מענשיקאָוו בתור מעלת פעלדמארשאל. בימים ההם רמה יד פעטר בפולין, כי בא אל זאלקווא (Желкіевъ) ואל אוסטראה, ששם חנו צבאותם תחת יד שערעמעטיעוו ומענשיקאָוו, ויתפוש את ראש יועצי סטאניסלאוו לעשטשינסקי, ויקם לשטן לו מפלגת אפרתי פולין· ועל פי פעטר התאספו הפולאנים בלעמבערג, היא לבוב (Львовъ), ויחלטו לקַהֵש עצרה בלובלין, ולהודיע לכל העם כי אין מלך בפולין, ולעשטשינסקי כאַין הוא, למען יבחרו אחר תחתיו· ופעטר עמד על עצרת הפולאנים בלובלין, ויחרדו מפניו כאשר חרדו מפני קארל, בראותם את הנקמות אשר הוא עושה בשני אדיריהם, ווישנעוועצקי וסיניציקי, על אשר עמדו לימין סטאניסלאוו· אולם פעטר עזב את עצרת לובלין הפרועה לשמצה, וצלמות ולא סדרים בה, ויבוא ווארשאוואה, ויעש בה ככל אשר אִוְּתָה נפשו· ולעשטשינסקי היה בעת ההיא במחנה קארל בסאקסאָניא, ויירא משוב לביתו מבלעדי חיל שוועציא עמו·

§ 8 **קארל ברוסיא ומאזעפא הבוגד.** אחרי ברית השלום באלטראנ־שטאֶדט נשאר לקארל אך שונא אחד לבד—הוא קיסר רוסיא· פעטר חִזק את גבולות הארץ ויבצר בצורות במקומות רבים, ויתעתד לאסור את המלחמה, אך גם התאמץ בכל עז ובכל תחבולות חכמה להטות את לבב קארל לכרות אתו ברית שלום; ויחל את פני מלכי אירופא ואת הפאפא (פאבסט) כי יואילו להיות למליצים בינו ובין קארל להשלים אתו. גם הבטח הבטיח פעטר כי אם הענק יעניק לו קארל רק חֹף אחד על ים הבלטי יִמָּצֵא לו· אולם קארל בגאוה ובגדל לבב לא שעה אל אנשי הבינים, ואת משאלת פעטר לא אבה שְׁמֹעַ; כי אחת נשא ידו לבוא ברגליו בשערי מאָסקווא, ובקול ענות תרועת נצחון יתן לפעטר את בריתו שלום כאשר בלבבו! אז נער פעטר חצנו וַיִּוָּאֵשׁ מִדַּבֵּר השלום· ומדעתו כי אין בטחון במלחמה, הוגיע כחו לעבוד עבודות רבות, אשר לא יאֻמן כי יסֻפר· כרוח סופה עבר ממדינה למדינה להשגיב אותן בכחו ולערוך שמה פקודותיו, וגם את מאָסקווא צוה לבצר עד מאד· פעטר וכל השרים ידעו נאמנה כי בוא יבוא קארל בארצם, אך אנה פניו מועדות לשַׁכֵּן שם צבאותיו לא נודע נכונה· פעטר ואחדים מן השרים חשבו כי קארל יתנפל על פעטרבורג, להוציא מידי רוסיא את הארצות אשר לכדה מקרוב, ויש אמרו כי אך מאָסקווא מגמת חפצו לבצע את שלומו על גפי מרומי הקרעמל· אולם מענשיקאָוו לבדו שִׁעֵר בנפשו כי יבקיע קארל באוקריינא הרוסית, וימים דִּבְּרו כי היטיב מענשיקאָוו לראות· מקץ

שנת 1707 עבר קארל את הווּיסלא, וביאנואר שנת 1708 הנה בגראָדנא, וישקוד ללכת ממול חיל הרוסים החונים בליטא. אך מאת פעטר היתה שׂוּמָה כי יסוגו אחור מעט מעט אל גבולות רוסיא, ויעשו כן, ויכלכלו את מעשיהם בתבונה ובדעת, וישימו עַוָּה עַוָּה את כל המקומות אשר עברו בהם, לבלתי תת מחיה ושארית לאויביהם השוועדים ההולכים בעקבותיהם. ובימים האלה נשמע פתאם קול מגיד מדאָן, כי פרץ שם הקשר, וַיְלָחץ פעטר לשלוח גם שמה מצבאותיו. בקיץ שטף קארל ועבר בגבולות רוסיא ויך את רעפנין על יד האָלאָוויטשין, וילכוד את מאָהילעוו. והמועד היה לו עם הגענעראל לעווענהויפט כי יבוא גם הוא שמה, ואתו בר לחם ומזון וצידה לרֹב מאד, אשר היו נחוצים לחיל קארל העיפים והרעבים; אולם קצרה נפש קארל להוחיל עד בוא לעווענהויפט, ופחז כמים הוסיף לנסוע בארצות רוסיא הֶחֳרֵבוֹת והשוממות ועל דרכיה האבלות, ויתנפל הנשיא גאליצין על אחד מאגפי חילו ויכהו מכה רבה. ובכל זאת לא נעתר קארל לעצת גענעראליו לשוב מאָהילעווה וירם פעמיו ללכת ארצה אוקריינא. וירא פעטר כי נפרד קארל מעל לעווענהויפט ותחי רוחו. וימהר וירדוף אחרי לעווענהויפט וידביקהו על יד הכפר ליעסנאָי (Лѣсной) שעל נהר סאָזש, וַיַּדְבֵּר אותו תחת רגליו, ויפל בקרב מחנהו עשרת אלפים איש, ויקח מידו את כל כלי הנשק ומחי־קבלו, והעולה על כלנה — את כל הצידה, אשר אליה נשא קארל את נפשו. אז קרא פעטר: „אכן הפעם החלו הרוסים להראות כחם וראשית אונם!", כי במלחמת ליעסנאָי לא עלו הרוסים על השוועדים במספר. וקארל אמנם חדל מדאוג אל לעווענהויפט וחילו ואל הצידה והמזון, וירחיב צעדיו ללכת לרוסיא הקטנה, כי שם חשב למצוא את הברכה, ויחכה לעזרת פקיד הארץ, לעזרת ההעטמאן איוואן מאזעפא (Иванъ Мазепа).

למן העת אשר נספחה רוסיא הקטנה לממלכת מאָסקווא על פי עצת רֹב העם (Рада) קמו בה שתי מפלגות: מפלגת האפרתים (шляхетская партія), הלא הם עשירי עם והפקידים, אשר התהתנו את רוזני הפולאנים וינהו אחרי משפטי החפש והדרור הנתונים בפולין לכל עדת האפרתים; בכליותיהם התאוו תאוה להיטיב רק לנפשם, ובשפתותיהם פִּתּוּ את העם כי רק לבעבור הָקֵל עֻלּו יתנו יד לפולין. לְעֻמת המפלגה הזאת עבדו עם הארץ (народная партія) הנוטים אחרי מאָסקווא והם היו הרבים. והנה מימי חמיעלניצקי עד ימי מאזעפא נִסְפּוּ ההעטמאנים בלא יומם, ופקודת כל האדם לא נפקדה עליהם, כי כהולך במשעול צר בין אש ושלג היו ההעטמאנים בהליכות המדינה: מעבר מזה דרשה מאתם ממשלת מאָסקווא להביא ארץ פקודתם תחת עֻלה, לקחת חלק כחלק בכל דברי רוסיא וחובותיה אל הקיסר, ומעבר מזה דרוש דרשו האפרתים להמעיט את חובותיהם אל הממשלה ולהרבות להם חָפשה. חמיעלניצקי וסאמאָילאָוויטש תמכו בידי הממשלה; וויגאָווסקי וברוּחאָוועצקי הלכו אחרי האפרתים, ובעקבותיהם דָּרַך גם מאזעפא. האיש הזה כלה ימי נעוריו בחצר יאַן קאזימיר מלך פולין, ויקח לקח בבית הספר אשר להיעזואיטים. ויהי איש לשון ובעל שפתים, אוהב

נשים *), רב כסף ורב כמשל, ויתברך בלבבו להיות שליאַכטיטש מלדה ומבטן, ובעלות פעטר על כסא מלכותו היה עוין את מאזעפא, רְצוּי נפש סאָפיא וגאליצין. אפס כאזעפא התחכם להתחפש בעור שה תמים; ולמען יָסֹל לו מסלות בלבב פעטר, להראותו כי לא כמחשבות גאליצין מחשבותיו, דבר מאזעפא סרה על איש חסדו זה ויבזהו. גם השכיל לקנות לו לבב השרים הקרובים אל פעטר במנחות ותשורות, וידברו עליו תמיד טובות, כי באמת שִׂכֵּל את ידיו לעשות בטוב טעם את הישר בעיני פעטר. ובכן בימים לא כבירים הצליח מאזעפא לרכוש לו אהבת פעטר ואֵמן רוחו, ובחזקתו גבה לבו לעשות במדינתו כחשק לבבו. בהיכלו אשר בקרית עֻזו באטורין (Батуринъ) ישב לו מאזעפא על כסאו כמלך על כל הארץ הנשענת לפאת הדניעפר שמאלה, ויהי השליט להשפיל אף לרומם, להוציא נהלות שדה ולהעבירן מאיש לאיש כאשר עלה על לבו. רבים הלשינו את מאזעפא לפני פעטר כי נגואלו כפיו בשחד, וכי דברי סתר לו עם פולין, טורציא וקרים; אך פעטר לא שת לבו לדבת עם, אף כי רֻבּי דבריהם היו כנים ונכונים. כאשר הושם נזר פולין בראש לעשטשינסקי בא אתו מאזעפא בברית אהבה ואחוה, ואפרתי העם אשר התרועע אתם מאזעפא תמיד, דברו על לבו כדברים האלה: „הן לא תהי לך תקוה ואחרית טובה ממאָסקווא הפרועה! הלא טוב טוב לך לתת ידך לסטאניסלאוו, אשר ירבה חסדו אתך וירוממך מאד, ולהִלָּוֹת לקארל אשר יהיה מגן לך, ועיניך הלא תראינה מישרים, כי לא יצא קיסר מאָסקוויא נקי מארבות ידי ארי טורף זה, ואתה מה?״ אמנם מאזעפא לא היה כיונה פותה, ונפשו ידעה מאד כי לא לעולם חֹסן סטאניסלאוו ואם עֹצם קארל לדור דור; לפניו נגלו בספר תבונת פעטר הגדול ורוחו הכביר, וַיָּבֶן כי גם „אלכסנדר הצפון״ לא על נקלה יכריעהו תחתיו, גם חרד על נפשו מפני הנשיא גאליצין, הוּאַ־יעוואָדא מקיעוו, אשר על פי פעטר היתה עינו צופיה על הליכות ההעטמאן ועל שרשי רגליו התחקה. בין כה וכה בא חזון תוגה בבית מאזעפא ודבר עצב נפל בו.

מאזעפא הזקן, כבן חמש וששים שנה דבקה נפשו בבת קאָטשובעיי, (Кочубей) ראש השופטים להיל־הצבא, ויחשוק בה לקחתה לו לאשה. אך הוריה לא נאותו לתת את בתם הרכה והיפה־פיה לאיש שיבה, אשר היה לה לאב בהִטָּבלה לשם הדת (крестный отецъ), וכן לא יֵעָשה. אפס גם נפש העלמה נקשרה בעבותות אהבה בנפש מאזעפא, אשר הדיחה בחלק שפתיו, בפה חנף ובמנחות רבות, ותעזוב את בית אביה ותבוא בהחבא אל היכל מאזעפא להיות עמו — אך עד מהרה שב הזקן הזה לעשות עבודותיו הרבות על פי פקודתו ולא יכול להתעלם את ידידת נפשו ויפן לה עֹרף. אז נחמה העלמה על מעשיה, ותשב בלב אָנוש ובבשת פנים אל בית אביה כנעוריה, ושמה היה לחרפה ולשנינה בפי כל באי שער עירה. לב קאָטשובעיי בער בו על דבר אשר הוליך מאזעפא את בתו שולל, וישאף נקמות. ויזכור את כל הדברים הרעים אשר

*) אחד מסופרי הפולאנים בזכרונותיו יכפר, כי בהודע לאחד הפאנים כי מאזעפא עָשׂה נבלה עם אשתו הבוגדה, החזיק בו ובשרו ערום מבלי לבוש ויאסרהו אל גב הסוס בידיו וברגליו, וישלח את הסוס לרוץ כאות נפשו בשדות וביערים עם מאזעפא יחדו.

נמלטו מפי מאזעפא בשבתו לבטח אתו ויגלה לו את כל לבו • ויקח קאָטשובעיי עצה עם אחד משרי הגדוד ושמו איסקרא (Искра) וישלחו שניהם מכתב שטנה, להגיד לפעטר כי זמם מאזעפא לבגוד בו ולהסגיר את רוסיא הקטנה בידי פולין • אך גם בפעם הזאת לא נתן פעטר אֵמון בדבריהם, ויחשוב כי מתאנים הם במאזעפא לענות בו שקר, ועל כן דרש את שני המלשינים האלה לבוא מאָסקוואה להִנָּתן בפלילים • ויהי כאשר חזקו מוסריהם בבית הבקרת נוקשו באמרי פיהם ויבשילוהו עליהם לשונם • ויוסיפו השופטים ליסרם שבע על אשר התנכלו לשום אשם נפש תמים, אחרי כן נתנו בכף מאזעפא, והוא הוציא אותם להורג, (י"ד יולי 1708) • ופעטר נחם את מאזעפא על כל היגון והעצב אשר הסבו לו מלשיניו וִירִיבָיו, הנועזים להכאות לב צדיק כמהו על לא חמס בכפו ופעֻלתו זַכָּה • אמנם גם האדם הגדול יראה אך לעינים! כי באמת רֻקמו נכלי קשר בסתר הדרי מאזעפא, אשר לקח דברים עם לעשטשינסקי, כי בפרוץ חיל שוועציא במאָסקווא, ימהרו חיל פולין אל הרניעפר, ואז יקרא מאזעפא קשר בכל אוקריינא ויתאמץ להביא את העם בשבועת אמונים לממשלת פולין, ובעבור זה יוקם מאזעפא עָל להיות ההעטמאן לכל מדינות רוסיא הקטנה אשר משני עֶבְרֵי הדניעפר; ולמען הוציא את מחשבתו לאור שלח מאזעפא להעביר בעם את השמועה: „כי ממשלת מאָסקווא נבונה לשלול מאתם את משפטי־הדרור העתיקים, להפוך את הקאזאקים לאנשי צבא ערוכים בַּכֹּל כשאר גדודי החיל, להעביד את שאר התושבים בעבדי צמיתות ולהעבירם מנחלותיהם אל מחוזי רוסיא־הגדולה, וכי רק ההעטמאן נצב למליץ עליהם ולמגן למשפטי צדקם״, וַיִּבָּהֵל העם למשמע אזניו ויתלונן באהליו • ולפעטר כתב מאזעפא כי מרה נפש העם על הממשלה ואומרים למרור בה, ורק הוא ומרעיו נאמנים לה ועמלים בעבודתה • ויענוש באכזריות חמה את הקאזאקים המתפרצים, ומדי שָׁפְטוֹ אותם הראם לדעת כי רק במצות הקיסר, שונא אוקריינא, נלחץ לעשות שפטים קשים בעמיו • את כל התחבולות והנבלות האלה עשה מאזעפא בערמה רבה, עד כי נלאה גם גאליצין חֲכַם־הלב להדור מזמותיו • בכליון עינים חכה מאזעפא ליום עלות קארל מאָסקוואה, למען יוכל להסיר את המסוה מעל פניו ולעשות ביד רמה את הטמון בחֻבו • ומה מאד חרה אפו בקארל על אשר יתמהמה בליטא השוממה ימים רבים, ועל אשר ילך ארחות עקלקלות ולא ימהר בארח ישר מאָסקוואה • ובשמעו כי לא לעיר הבירה כי אם לאוקריינא שם קארל פניו, צעק בחמת רוחו: „אך בכור השטן יִשָּׂאנו הלום!״ •

וילך קארל הלוך ונסוע הנגבה, ויגיע עד נהר דעסנא, לא־הרחק מסטאראָדוב העיר, ששם עמדו צבאות רוסיא, ומאזעפא עוד התהפך מסבות בתחבולותיו וערמותיו: את הקיסר ואת גאָלאָווקין ומענשיקאָוו הבטיח במו פיו כי ידיו אמונות להם, ואך הקאזאקים הרֵקים והפוחזים ישימו שערוריות, ולמען יבצור ברוחם הקשה שלח עליהם את גדודי רוסיא למקומותיהם הרחוקים — ובלִבבו צפה לְמָתַי יעשו השוועדים גדולות בגבורות ימינם, ויפול אליהם, כאשר נדבר אתם • אפס השוועדים הסִבים על־יד ליעסנאיי לא מצאו ידיהם לעשות חיל ועזוז • ופעטר בא אל גלוחאָוו באוקריינא וישלח לקרוא למאזעפא לבוא להתיעץ אתו איך לגונן

ולסוכך על המדינה • אולם מאזעפא ירא פן נגלו לפעטר מזמותיו, ובבואו להראות לפניו יִלָּכֵד בפח, הִתְחַל כאיש כָּבֵד חלי, ולא בא אליו • אך פתאם נודע לו כי נוסע אליו מענשיקאָוו לבקרו בהיכלו בבאטורין; ומאזעפא היה מאז מעולם לשִׂכִּים ולשנינים בעיני מענשיקאָוו, אשר הוא האחד הבין כי לב מאזעפא יקבץ אָוֶן לו ולא יכל דַּבְּרוֹ לשלום, וגם הוא הלא הגיד מראש כי קארל יאחז דרכו לאוקריינא, כמו לבו נִבָּא לו כי ישקר מאזעפא באמונתו, ונוסף על השוועדים לצרור לרוסיא • על כן נפלה אימה חשכה על מאזעפא העיט הצבוע, וירא כי לא יצלח עוד לשום סתר פנים, וכי עוד מעט קט ונחפשו מצפוניו, וימהר לבצע מחשבות אונו • ויצו מאזעפא להכות בתֹף, וַיֵּאָספו אליו גדודיו, וילכו אחריו • רַבִּם האמינו כי ההעטמאן יוציאם ללהום את האויב, וישתוממו מאד כאשר קרבו למקום אשר השוועדים נֶחְתִּים, יצאו האויבים האלה לקראתם לקדם פניהם בכל אותות הכבוד וְהַיְקָר וַיָּסֹבּוּ אותם, עד כי לא יכלו לשוב עוד (כ״ו אקטיאבר 1708) • וגם מענשיקאָוו התפלא הפלא ופלא בבואו באטורינה, והנה שערי העיר סגורים על מסגר, וישאל את האנשים ויגידו לו, כי ההעטמאן, אשר התחפש אתמול כצָפוי למות והתהפך בחליו על ארץ דוי, רכב כגבור משכיל על סוסו, ובראש גדודו חמק עבר את נהר דעסנא! • כרעם נורא המתחולל פתע פתאם ממעל לראש האדם ביום צח ובהיר, כן הרגיז מכתב מענשיקאָוו את מורשי לבב פעטר, אשר נבהל לשמוע איך בגד בו האיש והנאמן בבריתו ומהיר בעבודתו זה חמש ועשרים שנה • ותהי רוח פעטר בקרבו כלבת אש בהר געש, להפוך משֹׁרש את כל מערכי לב מאזעפא העוכר הבליעל: בכל אוקריינא וארצות רוסיא השמיע פעטר כי בגד בו מאזעפא בגד בוגדים; את כל הפקידים, הקאזאקים ושאר העם קרא, להתאסף אליו גלוחאָווה לבחור להם העטמאן חדש; הבטיח לכפר את עון השבים אליו בטוב לבם, מבלי יזכור את מֶרְיָם לעולם; הקים את כל משפטי־הדרור העתיקים אשר לרוסיא הקטנה, את מאזעפא שִׁוָּה לפני העם כאויב וצר לארץ מולדתו, בחפצו להסגירה בידי ממשלת פולין השנואה ולחדש ימי האוניא*) בקדם; את השוועדים יציג לעיני הקהל כשונאי הפראוואָסלאווים ודתם, ויקצוב למנחה להאיש אשר יתפוש גענעראל שוועדי, אלף רו״כ, ובעד שאר השרים ואנשי החיל כערך מעלתם; את מענשיקאָוו שלח להרוס את־היכל באטורין עד היסוד בו; את צלם דמות מאזעפא צוה לשמוט בכל חוצות העיר ולהוקיעו על העץ בידי שר־הטבחים לדראון ולקלסה; על פיו שמו הכהנים את שם מאזעפא בבתי התפלה לאָלָה ולקללה עם סטענקי ראזין יחד • כל התחבולות האלה היו נוראות עלילה על העם, אשר סמר מפחד בשרם, וישָּׁארו אמונים לפעטר, ובשנם כי לא אהבו מתמול שלשום גם את מאזעפא גם את פולין והאוניא • ההעטמאן החדש סקאָראָפאדסקי שר־הגדוד מסטאראָדוב היה איש טוב וישר, ואוהב שלום; ויוציא מכתב־גלוי לכל עם הארץ, וישאל את פיהם לאמר: „אחי הפראוואָסלאווים! מה יתן ומה יוסיף לכם מלך השוועדים איש נכרי ובעל אמונה אחרת? ולוא גם יחפוץ להושיענו בצר לנו, איזה הדרך יתן את ידו

---

*) הבר הקאטאליציזמוס והפראוואסלאוויא יחדו. (ראה פרק מג § 5).

אלינו מקצוי ארץ, מעבר לים הבלטי? ואיככה יוכל להיות מחסה לדתנו, והוא כחש יכחש בה?!" • הדברים הנמרצים והמתחכמים האלה ירדו חדרי בטן השומעים • והשוועדים אשר קִוּוּ כי מאת העם המסרים יבוא להם רוח והצלה, נבהלו לראות כי העם הזה היה להם למשחית, כי מרו ועִצבו השוועדים את הקאזאקים והתושבים בשלחם יד בקָדְשֵׁי בתי התפלה • האכרים התנפלו עליהם פתאם, גזלו את סוסיהם, ויסתירו מהם אכל • שנים משרי האלף אשר היו עם מאזעפא (אפאָס־טאָל וגאלאגן) עזבוהו וישובו אל פעטר, בשמעם כי טוב וסלח הוא • גם מאזעפא, בראותו כי אבד שִׂברו ותוחלת קארל נכרתה, שלח ספר לפעטר ויבטיחהו, כי אם יתרצה לכפר פשעו, יעשה בגללו דבר גדול ונכבד בנוגע למלך שוועציא, וישמע אליו פעטר • אפס לא הצליח מאזעפא לעשות כל דבר נכבד להתרצות אל ארוניו, וישאר למעצבה אצל קארל •

9 § **מפלת השוועדים על־יד פאלטאווא** • לא הפליא קארל להֵעָזֵר על ידי מאזעפא וגדודו המצער • מפולין ומטורציא לא תמכו בו, והזאפאראָזשצים אשר נלוו עליו היו לו רק למשענת קנה רצוץ • אמנם לעזר רוסיא בא בחרף בשנת 1708—9 בעל בריתה העצום ושגיא הכח, הוא הסתו האיום, אשר השליך קרחו הנורא כפתים, ומתגרת יד הקור קפאו צפרים בלב השמים ותפולנה ארצה • זקני הדור ההוא לא זכרו סתו אכזרי כזה מימיהם, עליו לבניהם ספרו, ובניהם לדור אחרון • תלאות אין מספר מצאו את השוועדים אשר לא הכינו להם כסות בקרה לגויותיהם ולרגליהם, וימעטו וישחו מעצר רעה וקור, ובזלעפות קרח נפשם התמוגגה • גם בעצמיהם שִׁלח רזון מחסר לחם ונקיון שִׁנַּיִם, עד כי החלו להתלונן על מלכם, אשר הבהילוהו שמועות רעות, כי הרוסים עושים חיל באינגערמאנלאנדיא ובפולין • אמנם הרוסים התכסו בבגדים חמים, שָׂבְעוּ לחם ויהיו טובים; וגם מלכם הנָאזר חזק מתניו ואמץ כחו יום יום • באביב בשנת 1709 עלה מספר מפקד השוועדים עד כדי שלשים אלף איש, ויחנו כלם מסביב לפאָלטאווא (Полтава), אשר אך לשוא צרו עליה כחדש ימים, כי לא יכלו לה • ויתקבצו גם חיל הרוסים הלום, ויחנו משמאל לנהר וואָרסקלא, אמנם קצרה ידם להיות עזר לעיר הנצורה, כי אגמי בצה, אשר לא תעברם רגל אדם, הבדילו בינם ובינה • חיל הרוסים לא הרהיבו עֹז בנפשם להחל מלחמה, עד כי בא אליהם פעטר בכבודו (ד׳ יוני), ויעברו את הוואָרסקלא ויבורו להם מקום למחנה ויבצרוהו • ובשבעה ועשרים לחדש יוני, כמעט אתא בקר ונס לילה, ראו הרוסים מרחוק כי גדודי השוועדים עומדים הכן להלחם • אז יצאו צבאות הרוסים חוצץ כלם, ויתיצבו במערכה • דוּמִיַּת יה שררה בקרב המחנה, ואזני החיל היו קשובות לקול הקורא לפניהם את מצוַת פעטר לאמר: „הנה עתה באה העת להוציא לאור גורל ארץ מולדתנו, אם לחיים או למות! אל נא תחשבו בלבבכם כי בגלל פעטר הנכם נלחמים, כי אם בגלל כל הממלכה, אשר נְתָנָהּ ה׳ בידי פעטר, לעבדה ולשמרה • ודעו לכם, כי לא תיקר בעיני פעטר חַיַּת נפשו, לו תחיה רוסיא לפניכם באשר ובכבוד, לטוב לכם כל הימים!"—הדברים הנפלאים והמסֻלאים האלה עוד צללו ביתר שאת באזני השומעים, כאשר נגלה עליהם פעטר בלבושיו כאחד מאנשי החיל, רוכב על

סוס אביר*) והרבו הגדולה על ירכו, לִפְקֹד את הצבא; וכל שרי ההיל, מָגִנֵּי ארץ רוסיא על סביבותיו· השוועדים הרימו פעמיהם בראשונה ויהדפו את הרוסים ממקום המַצָּב אל המחנה הבצורה, אך פתאם המטירו הרוסים על ראשי השוועדים ברד כדורי מות מכלי התותח ומחי־קבל, וישפכו עליהם לַבַּת אש לוהט, עד כי התפרדו גרודיהם, וימהר מענשיקאָוו עם הפרשים, וישות שָׁתוּ פניהם אל הָאֲגַף אשר תחת פקודת הגענעראל ראָסס, ויכוהו שוק על ירך, עד כי נס מן המערכה העירה ולא הוסיף לשוב· ומענשיקאָוו בא מִרְדּוֹף את ראָסס בעת אשר השוועדים הנסוגים אחור מפני המורים בקלע התעודדו כאיש אחד ורוצצו כברקים להוסיף מלחמה· אך הרוסים קדמו פניהם ברעם גבורותיהם, אז התלקחה מלחמה רַבַּת דמים ונוראה מאד, וכל החלקה היתה לְחרדת אלהים! גם פעטר גם קארל השליכו נפשם מנגד· מצנפת פעטר בעלת שלש־הַקְּרָנַיִם נמלאה נקבים נקבים כִּכְבָרָה מכדורי המות אשר עברו בה, ועד ראש הקיסר לא נגעו לרעה; ולעיני קארל נפלו חללים אחד ועשרים מארבעה ועשרים שומרי ראשו, ואך נפשו היתה לו לשלל! השוועדים נפוצו מעט מעט, ואדיריהם נכשלו בהליכתם, ויפנו ערף לנוס אל מחניהם; אפס כבר פשטו שמה פרשי הרוסים. אז רפו ידי השוועדים וישליכו את אֲזֵנֵיהֶם מעליהם ויתמלטו איש לעבר פניו, ויהי להרב אויביהם למַשֻּׁגֶת, כי רדפו הרוסים אחריהם בחרב שלופה, ויבסו סגנים כמו חמר, וירקעו וירמסו כטיט חצות את כל הנמצא; וכפשע היה בין השביה ובין קארל, אשר נפצע ברגלו ימים אחדים לפני המלחמה**), וינס מנוסת מות הוא ומאזעפא עמו אל הדניעפר· שמה נקבצו ובאו אליו פליטי חרב מעט מזער, אשר שרדו מן מחנהו הגדולה והעצומה· אמנם הפֶעלדמארשאל ריינשילד, וראש היועצים הגראף פיפער, לעווענהויפט, הפרינץ מווירטהעמבערג ועשרים אלף שוועדים, הלכו בשבי. אוצרות הכסף והזהב וכל כתבי הסתר אשר לקארל, היו להרוסים לשלל! · מלאכים קלים וצירים מהירים שֻׁלחו בכל קצוי ארץ לבשר את הנצח וההוד, ותבקע הארץ לקול תרועת השמחה, אשר הריעו הרוסים על שדות פאָלטאווא· פעטר עשה משתה בתוך האהלו, ויקרא לריינשילד ולפיפער ולכל אָפיצערי שוועציא לסעוד אתו לחם, ויכבדם, וידבר אתם טובות, וישא כוס מלאה יין ויקרא „את הכוס הזאת אשתה לכבוד מורינו ומלמדינו!" „למי אפוא יאתה התפארת והכבוד הזה?"· שאל ריינשילד בתמהון, ויענהו פעטר: „לכם הוא הכבוד הזה, כי אתם למדתם את ידינו לקרב ואצבעותינו למלחמה!" „אמנם שִׁלמתם רעה תחת הלמודים למוריכם!" קרא ריינשילד בשחוק· על המטבע אשר יצק פעטר לזכרון לנֵצח פאָלטאווא כתוב: („Hic honor in nobis invidiosus erit")

---

*) עור הסוס האביר הזה ממולא בצמר ופשתן (чучело) נמצא עד היום הזה במסדרון „פעטר" אשר בהיכל החרף בפעטערבורג, ובאוצר כלי הנשק (ארסענאל) אשר בצארסקאע-סעלא נמצאו שאר הבגדים והחרב אשר היו על פעטר במלחמת פאלטאווא.

**) בלילה אחד יצא קארל לראות בלאט את מחנה הרוסים, ויהי בלכתו ויפגע בחבל קאזאקים, אשר ישבו למו סביב מדורת אש בטח ושאנן. ולא יכול קארל להתאפק ויור כדור מות באחד מהם וימיתהו, אז מהרו הנשארים להמטיר כדורי מות על קארל ויפצעו את רגלו· —

לאמר : „באשרנו זה יתקנאו" • ומקצה מאה שנים בשנת 1809 , הציב ובעיר פאל־טאווא על גיא ההרגה , מצבת זכרון כתבנית אָבעליסק , עד עצם היום הזה •

§ 10 מוצאי דבר מלחמת פאלטאווא ; במלחמת פאָלטאווא מוט התמוטטה שוועציא , פור התפוררה זרוע עֻזה , וכעוף התעופף כבודה אשר היה לה אחרי כלות מלחמת „שלשים השנה" , להתחשב כממלכה הראשה בצפון אירופא • עתה ירשה רוסיא את מקום כבודה , ותעל על גרם המעלות ותנחל משפט הבכורה • כי יצאה כברק בשורת נצחונה בכל ירכתי תבל , ובכל הארצות והמדינות , אשר עד הימים האלה ידעו את רוסיא רק בשם „מאָסקווא", את דרכיה לא הכירו , ואת יושביה חשבו כעם לא יצלח לכל • עתה נשאו ורוממו שם רוסיא על שפתם , והרוסים היו בעיניהם כגבורי כח ומלֻמדי מלחמה • כל אויבי קארל ושומרי צלעו תקעו כף , ויקומו לרדות דבש ממפלת גוית האריה הזה • אויגוסט שב ווארשאווה לבקש את כסאו ואת היכלו • ובעת אשר גדוד רוסי רדף אחרי השוועדים הנמלטים לעולל אחריהם ולזנב את הנחשלים , שָׁלח מענשיקאָוו ארצה פולין לעזור לאויגוסט ולהדריכו על במותיו • אחרי כן הואיל גם פעטר לבוא אל ווארשא , אשר נכנעה כבר תחת יד אויגוסט כקדם • ויקדם אויגוסט פני פעטר בתרועת מלך , בדגלים מתנוססים , ברעם כלי תותח ובזרועות פתוחות לחבקו ולנשקו • והנה אף כי אויגוסט חלף חק עבר ברית עולם , כי על ידו נגזר פאטקול מארץ החיים , בכל זאת ראה פעטר כי אין להשיב את אשר כבר עשהו , ועיניו חזו למרחוק כי בריתו עם נשיא סאקסאָניא ומלך פולין תהיה לרוסיא לעזר ולהועיל בימים יוצרו ; על כן לא זכר לאויגוסט עונות ראשונים ויחדש את בריתו אתו • אז הוציא אויגוסט מכתב גלוי כי רק בחזקת יד קארל נלחץ להִנָּזֵר מִנֵּזֶר פולין , ועל כן ישים עתה לְאַל מִלָּתוֹ והבטחתו לבלי יוסיף למלוך בפולין • לעשטשינסקי היה איש טוב לבב , לא רדף כבוד מלכים ולא אהב להתהלך בגדולות ובנפלאות , על כן עזב את הכסא לאויגוסט וילך לו • ויהי כאשר יראו אוהבי לעשטשינסקי , פן תתך עתה עליהם חמת אויגוסט להנקם בם , ויפנו אל פעטר ויחלו פניו להשיב חמת אויגוסט מהשחיתם , וימלא משאלתם • מלכי דאניא ופרוסיא *) שלחו ציריהם לברך את אויגוסט על כסא כבוד מלכותו • מלך דאניא לא אֵחר מקרוא גם מלחמה על שוועציא , ומלך פרוסיא לא מצא עוד פתחון פה ותואנה לעורר קרבות , ועל כן התאמץ בתחלה לבקש קרבת רוסיא ולהשלים אִתָּהּ שְׁלום אחוה , ויקח את אננא בת יאָהאן אחי פעטר לאשה לשארו הקרוב אליו ההערצאָג מקורלאנדיא , ולמן העת אשר באה אננא אל מיטאווא , מצאו הרוסים יד ושם בקורלאנדיא , עד כי מקץ חמשים שנה נספחה המדינה הזאת לרוסיא לעד לעולם ! גם בליפלאנדיא ועסטלאנדיא קמה וצמחה מפלגת אנשי לב אשר דבקו ברוסיא לאהבה אותה ולכבדה (הבאראָן לעווענוואָלד) , אך לא יכלו לעשות דבר בעוד גדודי מצב שוועציא חונים בעריהם • אולם בני המפלגה הרוסית הלכו הלוך ורב כאשר לכד שערעמעטיעוו עם שאר הגענעראלים בשנת

*) פרוסיא צלחה למלוכה בשנת 1700 , ורבים אומרים , כי בשחר פעטר את הקורפירסט פרידריך , העיר אזנו והוכיחו בדברים לשום עטרת המלוכה בראשו .

1711 את ריגא, פערנאָוו, ארענסבורג, דינאמונד ורעוועל, ופעטר עזב לכל יושבי הערים האלה וגלילותיהן את משפטיהם וזכיותיהם משנים קדמוניות באין נגרע דבר, אף לא נגעה ידו ברכושם, בדתם ובלשונם. והנה בעת אשר נשבעו העם בעסטלאנדיא וליפלאנדיא שבועת אמונים לקיסר רוסיא, נכנעה תחתיו עלבינג גם וויבאָרג וקעקסהאָלם, שתי המצודות הנשגבות אשר היו למגן ולמחסה לפעטר־בורג הצעירה, להמציא און לה, להגדיל מסחרה, להאדיר בניניה, ולהרבות יושביה באין מכלים דבר.

כל הדברים האלה וכאלה היו מוצאי דבר נצחון פאָלטאווא. ומה צדקו דברי החכם וואָלטער, באמרו עם הספר: כי מלחמת פאָלטאווא היא אחת מן המלחמות המעטות אשר הביאו תועלת רבה להשכלה ולא נזק והסרון; כי לו לא רמה יד פעטער על קארל, ורוסיא לא רכשה לה גם חוף אחד על ים־הבאלטי, מי יודע כמה מאות שנה הלכו יושביה חשך ולא אור, ואחרי מתי לא הטהרו עוד!.

פרק נה מלחמת טורציא; „מלחמת הצפון" שנית; מלחמת פרס, עד מות פעטר הגדול (1711—1725).

§ 1 קארל בבענדערי יעיר מלחמות. בעת אשר צהלה רוסיא ותרועת המון חוגג נשמעה בכל עריה על התשועה הגדולה אשר הושיע פעטר את עמו על שדות פאָלטאווא, התמלטו קארל ומאזעפא בעור שניהם, ויעברו עם פליטי החרב אשר שרדו אליהם, את נחל דניעפר. שבעה ימים ושבעה לילות תעו במדבר בישימון דרך, בחפזון ובמרוצה, ומגור היה להם כסביב לבל יהיו למשׁגת לחרב אויביהם, אשר דלקו אותם ויעוללו אחריהם במסלות; ויגיעו עד הרניעסטער ויצלחוהו ויבואו לשכון במבצר בענדערי (Бендеры) אשר בגבול טורציא, ונחלת הרוסים עתה. בימים ההם מלך אחמד השלישי בטורציא, ושלום אמת היה בינו ובין קארל, אשר היה שמו מרומם לתהלה ולתפארת בפי אנשי ארץ הקדם על דבר גבורתו וחין ערכו. את מעשי נפלאותיו ונוראותיו ספרו במקהלות ואותו נקבו בשם: „ראש הברזל". ויצו הסולטאן לקרם פני הנודד הזה וכל הנלוים אליו בכבוד ובהדר מלכות, וישלח לו תשורות יקרות, ויקצב לו מאוצר הממשלה כסף לארוחתו, ולכל צרכי העם אשר ברגליו. כי עליץ לב הסולטאן המחמדי לעשות חסד ואמת עם מלך נוצרי הבא ביום אידו לבקש מפלט ומקלט בארצו. וקארל אמנם גם בארץ נודו לא הפיל אור פניו, וילבש גאות כמדו, עד כי הפאשא סבענדערי נלחץ לעמוד על רגליו בדבר אתו קארל רתת. שמה שב קארל לאיתנו הראשון, ותחי רגלו הנפצעה. אולם לא להמלט לבד ולרפא מחץ מכתו בא קארל עד הלום, כי אם גם להסית את הסולטאן ברוסיא ולעורר חרבו עליה. פעטר נוכח מאד כי נשתה גבורת קארל ותרד פלאים במלחמה, גם חיל קארל אשר הלכו לפולין הכו בדרך עד חרמה, ושיבת מאזעפא ירדה ביגון שאולה בבענדערי; ובכל זאת חפץ לברות ברית שלום עם מלך שוועציא, אולם אביר לב הזה לא שעה אל השלום, וימאס בו. אז יאמר

פעטר: „רואה אנכי כי רק בחרבי ובקשתי אקנה את השלום, אולם אל יחשב ה׳ לי לעון את דמי האדם אשר ישָׁפכו כמים עד בוא ימי השלום!״, וַיְשַׁלַּח קארל מאתו את אוהבו פאָניאטאָװסקי הפולאני קאָנסאנטנאָפאָלה להתאמץ בכל מאמצי כחו להקים את סוד יועצי הסולטאן (דיוואן) נגד רוסיא, וציר צרפת החרה החזיק על ידו וימלא דבריו. הן אמנם לא היה לטורציא כל פתחון פה לתגר מלחמה עם רוסיא, אחרי אשר חדשה אִתָּה את בריתה שנית בשנת 1710. אפס בממלכה האזיית הזאת, במקום אשר רק חֵפֶץ הסולטאן והכסף יענו את הכל, לא יִבָּצֵר מרוזניה ושריה למצוא תמיד את התואנה אשר הם מבקשים להפיק זממם. פעטר טאָלסטאָיי (Толстой), הציר הרוסי בקאָנסטאנטינאָפאָל, היה חכם לבב ובעל שכל טוב, וידבר באזני הסולטאן כי לא בצדק ובמשפט יתן מנוס ומחסה בארצו לאויב רוסיא וצוררה. הסולטאן ענהו כי לא לארך ימים ישב קארל בארצו, וכי יבקש לו רק גדוד חיל לשמור עליו למען יעבור שָׁלֵם דרך פולין אל מולדתו. אך מה השתומם טאָלסטאָיי בשמעו כי קארל יבקש גדוד ארבעים אלף איש לְלַוֺּתו, ומגמת פניו להניף חרב טורציא על רוסיא. פעטר טאָלסטאָיי מהר לכפר פני הוויזיר ברב כסף לבל יחזיק ידי קארל, אמנם הסולטאן הסיר את הוויזיר הזה ופקודתו לקח אחר. ויהי כאשר נודע לפעטר הגדול כי ימצא לו הסולטאן תנואות לבקש מאת רוסיא הנחות, אשר תהיינה לה לבשת ולחרפה, ואם אַיִן יקדיש עליה מלחמה—ויכתוב בעצם ידו אגרת שלומים אל הסולטאן, ויחלה פניו לבל יחלל בריתו, פן תהי מרה באחרונה. אולם הסולטאן האטים אזנו כפתן חרש, ובקיץ שנת 1710 קרא מלחמה על רוסיא, על אדות אשר ישפוך הקיסר את רוח ממשלתו על פולין, ועל דבר אשר המיתו הרוסים את השוועדים על אדמת טורציא, ברדפם אחריהם. את טאָלסטאָיי תפשו בחרפה וישימוהו במבצר בעל שבעת המגדלים (Семибашенный замокъ), ואת ביתו נתנו לבז ולמשסה.

§ 2 **מלחמת טורציא ושלום פרוט.** בראשית שנת 1711 הוציא פעטר מכתב גלוי כי מלחמה לו בטורציא; ואף כי הטורקים בימים ההם נתנו מוראם וחִתִּיתָם על כל מלכי אירופא, לא נפל לב פעטר ולא חת מפניהם. כי הוא העמיק עצה ותחבולה מְהֻלָּלָה להבקיע בלב טורציא ולהקים עליה את האויב מקרבה. בממלכת טורציא באירופא לא נמצא רק רבוא אחד מבני הישמעאלים, ורֻבֵּי עם הארץ היו יְוָנים, סלאווים, מאָלדאווים, באָלגארים, סערבים, ועוד עַמִּים שונים, כֻּלָּם יוצאי ירך המשפחה הסלאווית הגדולה, כֻּלָּם מדברות שָׂפות סלאוויות וכֻלָּם הולכים בתורת הדת הנוצרית הפראוואָסלאווית, ועל כן דרשו תמיד שלום רוסיא ויהגו לה אהבה. ובם בטח פעטר כי ידם תכון עמו וזרועם תאמצנו, להסיר מסבל טורציא שכמם. אנשים גדולים ונכבדים בין סלאווי טורציא דברו לפעטר כי יפרשו מלחמם לצבאות רוסיא בעברם עליהם. וגם יאזרוהו חיל למערו ולתמכו; יושבי הרי החשך (Черногорцы) והסערבים אמרו להחיש לעזרת הרוסים; פקיד מאָלדאוויא קאנטעמיר (Господарь) ובראנקאָוואן פקיד וואלאחיא באו בברית עם פעטר ויבטיחו להכין מזון וצדה לחיל רוסיא, ולעין השמש ירימו יד בטורציא,

ברגע אשר ידרוך פעטר בגבולותיהם ; אויגוסט מלך פולין נטל עליו לשלוח לפעטר חיל עוזר שלשים אלף איש , וגם חיל רוסיא היו ארבעים אלף איש במספר. ויעבור שערעמעטיעוו בראש המתנה דרך וואָלין ופאָדאָליא , ויבוא בירח יוני למאָלדראוויא. חרבוני קיץ להטו את הארץ בשנת 1711 , וארבה כבד מאד השחית את יבול האדמה ותבואות השדה, עד כי כלה חציר , נבל דשא וכל ירק לא היה. וארץ מאָלדראוויא ארץ הנגב היא , בְּרֵכוֹת מים וגֻלות עליות אין לה, וחרשי מֵצַל זעיר שם זעיר שם על פניה. ותקצר נפש הרוסים בדרך , כי היו עיפים מהֹם והֹרב , רעבים ללחם וצמאים למים , ויהי גורלם כגורל חֵיל שוועציא לפני שנתים ימים , כאשר הָהְפַּךְ עליהם בַּלָהוֹת הסתו להועיל לַהֲוָתם. בבוא פעטר ליאססי קבלו קאנטעמיר בשמחה וברב כבוד וישבע לו שבועת אמונים , אך לא היה לאל ידו להכין מזון וצידה בעבור הרעב אשר שִׁלַּח בארצו, ותהי עזרתו הבל לפעטר כעזרת מאזעפא לקארל. אז קוה פעטר וַיַּשְׁלֵךְ יְהָבוֹ רק על יושבי וואלאחיא ועל בראנקאָוואן פקידם , אשר שלח אל פעטר ספר להגיד לו כי צבר אֹכֶל בֶּעָרִים ואסמיו מלאו שָׂבָע , ויבקשהו למהר לבוא לארצו בטרם יעברו הטורקים את הדונאיי והיו מגורותיו להם לאכלה. וישמע פעטר וילך למסעיו הלאה אל הדונאיי מימין לנהר פרוט , וגדוד אנשי חיל שלח מלפניו אל וואלאחיא ללכוד את מבצר בראאילאָוו ולחזק שמה את ידי עם הארץ להתקומם. אפס בראנקאָוואן לא הצליח לעורר מרד בארץ פקודתו , כי ראו יושביה את חיל טורציא ממהר אליהם כנשר חש לאכול , ויחרדו על נפשם , ובראנקאָוואן גם הוא התחלחל בִּקְרוֹב צְבָאוֹת אדוניו , ולא שמר מוצא שפתיו לפעטר , ויתלכד עם איביו , אשר עברו חיש קל את הדונאיי ויחנו משמאל להפרוט , ויסגרו את הדרך לפני חיל רוסיא. בתשעה לחדש יולי עלו כשואה מאתים אלף טורקים תחת פקודת הוויזיר הגדול ויחנו ככדור מסביב למחנה הרוסים , ובעשירי לחדש התנפלו הטורקים והטאטארים על הרוסים כחיתו טרף , ואף כי צלחו להרפם מפניהם בזרוע נטויה ולהשיב להם שבעתים אל חיקם, אך הלוחמים העיפים והצמאים אִבדו את שארית כחותיהם ויתעטפו כחללים בתוך המחנה. וירא פעטר כי נלכד במצודה רעה ומוקשי מות ואבדון קדמוהו , ובעוד אשר שרי החיל התקרשו והתעתדו להלחם , זכר פעטר את רוסיא מרחוק, וגורלה המר העלה על לבבו , ויכתוב אל הסענאט כדברים האלה: „הנני גולה אזניכם , כי אנכי וכל חילי לא באשמתנו רק באשמת שמועות השוא , אשר התעו אותנו על דרכנו , עומדות עתה רגלינו על אדמת אויבינו , אשר כִּתְּרוּ אותנו ויקיפו עלינו יחד, והצר הצורר הזה חזק ממנו ארבעתים. כל הדרכים סגורות ומסוגרות , וכל מחיה ומזון לא יוכלו לבוא אלינו , ומבלעדי רחמי שדי אין כל תקוה טובה נשקפת , כי אם להִנָּגֵף כאיש אחד מפני החרב או ללכת שֶׁבִי ; והיה כי תבואני הצרה האחרונה, אל נא תוסיפו לחשבני למלך עליכם , ואל תמלאו גם את פקודותי הכתובות בעצם ידי , עד אשר בוא אבוא אני בנפשי לעמוד לפניכם חי. אולם אם אגוע על שדה קטל , ושֵׁמַע אמת יגיע עדיכם על דבר מותי , אז תבחרו באיש הטוב בקרבכם להיות למלך עליכם תחתי". ויקרא פעטר לאחד האָפִיצערים וישאלהו , אם תמצא ידו למצוא נתיבות לעבור בין גדודי האו ב

בלאט, וללכת לרוסיא להמציא מכתבו אל הסענאט • ויען האָפיצער: „עשה אעשה וגם יכול אוכל!״, וישקהו פעטער על ראשו ויאמר: „לך בשם ה׳!״ • ושערעמעטיעוו קרא עצרה, ויתאספו שרי החיל וימתיקו סוד ויגמרו אֹמֶר לבקש שלום מאת טורציא, ולהשיב לה במחירו את אזאָוו ואת מבואות הדאָן והדניעפר, ולקארל ישיבו את כל המדינות אשר כבשו הרוסים מיום הִלָּחמם אתו, מלבד ארץ־איזשער; ואם לא תתרצה טורציא לזאת, ישלפו את חרבם לפלס להם דרך בין רבבות אויביהם, כאשר עשה סוויאטאָסלאוו על נחל דונאיי בימי קדם• הוויזיר הגדול גם הוא בא במבוכה מבלי דעת מה לעשות: היאניטשארים אשר בחילו מֵאֲנו להִלָּחם עוד עם הרוסים, אשר גם בעודם עיפים ויגעים הראו להם נחת זרועם הקשה ויהרפום בַּעֲבִי גבי מָגִנָּם, גם הפילו בהם רב; נוסף על זה הֻגַּד הֻגַּד להוויזיר, כי גדוד הרוסים לכדו את מבצר משגב בראאילאָוו ויטו ידם להרוס את הגשר הנטוי על הדאָנוי • אמנם הוויזיר ראה עין בעין כי אין מנוס להרוסים וגם באפס יד ימותו ברעב ובצמא, ומה אפוא יסכון לו אם יברך את פעטער בשלום? אז התעוררה יעקאטערינא המלכה אשת החיל, אשר היתה עם פעטער במחנה, ותפתח בחכמה פיה לְיָעֵץ לפעטער בהשכל ודעת• ותקם ותתנצל עֶדְיָהּ וְחֶלְיָתָהּ מעליה, ותלקט זהב, רב פנינים, אבני חן וכלי יקר, משאר הנשים הכבודות ומכל שרי החיל, וגם אנשי הצבא הביאו איש איש את הנמצא אתו, ויהי שלל רב מאד, ויקח שאפּיראָוו את כל השלל וילך ויבוא אל הוויזיר; בפיו בקש שלום ובידו שם לפניו את התשורה• ויעתר לו הוויזיר לקרוא לפעטער לשלום*)• וגענעראלי שוועציא וכל אוהביה בשמעם כי בא מלאך רוסיא אל מחנה טורציא, ויבואו אל הוויזיר וירימו כשופר קולם, ויצעקו פה אחד, כי לא יתכן דרך השלום, וכי עליו לקחת בשבי את הקיסר וחילו, ואחרי כן יחרוץ הסולטאן משפטו עליהם כרוח מבינתו וכרב חכמתו• אך הוויזיר הִתְחַפֵּר וַיִּתַּמָּם, ויאמר: אכן, במבוכה כזאת, כאשר יקשה הדבר ממנו בני תמותה, נשאלה לנו עצה מפי האלהים• ויצו להביא לו את ספר המקרא (אלקאָראן) ולקרוא לפניו את הכתובים האומרים, כי המצוה על התקיף לחוס על החלש ממנו, ולרחם את אויבו בצר לו; ובזעם אפו פקד על אוהבי שוועציא לָדֹם ולחשות, כי אם יוסיפו עוד לעורר חמתו, אות הוא כי לבם איננו שלם עם הדת הנוצרית, או כי הדת ההיא תסלף דרכיהם ותלמדם לשחת רחמיהם—השוועדים חרקו שן, גזו ראשם וישלחו להגיד לקארל היושב בבענדערי, והוא בא עד מהרה רוכב על סוסו כגבור ערוך למלחמה, אך אֶחַר המועד, כי הרוסים יצאו כבר למרחב בשירי תרועה, בקול תֻפים ובדגלים מתנוססים מן עמק העכור וגיא הצלמות, אשר התעתדו בו למות ולשבי, הוא העמק הנודע בשם („Рябая могила״) עד היום• ויתחמץ לבב קארל, ובגאוה ובוז דבר דברים כמדקרות חרב באזני הוויזיר, ויצא בחרי אף, ויעש

*) הדבר הזה יספר ברוסיא מדור דור, ורבים מכותבי הקורות החזיקו בו. אפס יש גם מסופרי דברי הימים אשר לא יצדיקו את הספור הזה, ויתנו עדיהם, כי גם בדברי ימי טורציא לא נמצא מאומה משחד אשר כזה, וגם בזכרונות מאלדראוויא לא שם ולא זכר לו.

בערמה כי בלכתו נאחזו צפרני הברזל (шпоры) אשר במנעליו בכנפי בגד הוויזיר, הארוך והסרוח, ויקרעהו לשנים!

על פי אפני השלום אשר נדברו והותנו בין טורציא ורוסיא, התחובב פעטר להשיב לטורציא את אזאָוו, ולהרוס ולנתוש את שלשת מבצרי הרוסים שעל מבואות הדאָן. הטורקים דרוש דרשו מאת שאפיראָוו להסגיר בידם את קאנטעמיר הבוגד בם. אפס פעטר ענה אותו לאמר: „אחת נשבעתי בקדשי כי אהיה למגן לו ומוצא שפתי לא אשנה — טוב לי לוַתֵּר להטורקים מארצי עד קורסק, כי עוד תהי לי תקוה לשוב להוציאה מתחת ידם, אמנם אם אשקר באמונתי ואפיל מדברי ארצה, לא תמצא ידי לתקן המעות ולהשיב את הנעשה; למלכי ארץ אין כל רכוש וקנין מבלעדי הכבוד, והמלך אשר יְאַבְּדֶנּוּ יְחַלֵּל נִזְרוֹ, ולא יוסיף עוד להיות מלך בארצו!" והנה כאשר לא הקשיח פעטר את לבבו לעשות כמעשה איגוסט עם פאטקול, כן לא הקשה גם הוויזיר את ערפו כקארל, וַיֶּרֶף מִשְּׁאֶלָתוֹ זאת. גם לטובת שוועציא לא בקש הוויזיר מאומה בכתב השלום, ובדבר הזה נער כפיו מתמוך עוד בידיה, ביום תוסיף להלחם עם רוסיא. לזאת שמח לב פעטר ויכתוב אל הסענאט: „אף כי יכאב לבבנו מאד להשיב ולאַבֵּד בידינו את כל המקומות, אשר כלינו בם כחנו וכספנו לרֹב, אולם אדמה כי ממקום אחר (ממלחמת הצפון) רוח והצלה יעמוד לנו יתר הרבה מאלה, ותחת שקמים גֻּדעו נחליף ארזים". שערעמעטיעוו (בן שר־החיל) ושאפיראָוו חתמו בידם את כתב השלום והברית, וזה האחרון נשאר בידי הטורקים לתערובה, כי ימלא פעטר את אפני הברית אל נכון.

§ 3 **מלחמת הצפון שנית, וקארל שב אל ארצו.** מה נאמנו דברי פעטר במכתבו אל הסענאט, ומה צדקו מאד. כי בהניח לו הסולטאן ממלחמה בירכתי תימן, נטה שנית ידו להרחיב גבולותיו בירכתי צפון, ויתערה כאזרח רענן במדינות שוועציא. בשנת 1712 שבו חיל הרוסים ובעלי בריתם הסאקסאָנים והדאֶנים להכביד את ידם על השוועדים ולהרפם מִגֵּו פּאָמעראניא ארץ פקודתם. ובחדש מאיי בשנת 1713 יצא צי רוסיא מפעטערבורג תחת יד אפראקסין שר־הים (אדמיראל), וגם פעטר בכבודו נמצא עליו בתור קאָנטער־אדמיראל, וילכדו בגבורה ועז את העלזינגפאָרס ואת אבאָ בירת פינלאנדריא, ויעבירו את אוצר הספרים אשר בה פעטערבורגה. ותבהלנה ידי השוועדים, ויחפזו להסוג אחור ולהִתְכַּנֵּס על טבור פינלאנדריא מפני החרב החֲדֶרֶת להם. אפס אפראקסין וגאליצין שמרו עקבות הנסוגים וידלקו אחריהם בחרב מלאה דם, ויכום ויכתום על יד טאממערספאָרס, ויכניעו תחתם כמעט את פינלאנדריא כֻּלה. ובשנת 1714 בחמש ועשרים לחדש יולי התגר צי רוסיא מלחמה עם צי שוועציא, ויכהו לרסיסים, ויפילהו למשואות נצח על יד גאנגוד. פעטר היה נגיד ומצוה על הצי האדיר במלחמה ההיא, ובעבור הנֵּצח הזה „אשר כמוהו לא היה" הורם הקיסר למעלת וויצע־אדמיראל, ועל פיו הושם לחק לחֹג את יום הנצח ברוסיא כל ימי עולם, וגם בין אניות המלחמה יסד אניה אחת, ויקרא עליה שם גאנגוד לזכרון. בגדול זרועו הוסיף פעטר ללכוד את האי אלאנד, ותפול אימתה ופחד על השוועדים,

ויאספו את כל חילם וישלחום להגן על שטאָקהאָלם עיר המלוכה, כי רק מהלך חמשה עשר מיל בינה ובין אלאנד. הנה כי כן הצליח פעטר להוריש מפניו ערי פינלאנדיא ולהוריד מבצריה ומְעוזיה עד עפר. ובהִכָּבֵש גם ניישלאָט תחת ידו נכבשה כל ארץ פינלאנדיא מקצה, וַתָּעָז יד פעטר על גדותי ים הבאלטי מזרחה, ויהי נורא מאד לשוועציא, אשר רגזה ותחל מפני חמת המציק, פן יכונן פתאם להשחיתנה ולהורישנה גם אותה.

וקארל מלך הארץ המעֻשקה והשדודה, ישב לו שוקט ובוטח בבענדער עיר מקלטו, ויהי כל מעשהו להסית את הסולטאן ברוסיא. אולם טאלסטאָיי ושאפיראָוו מלאכיה השכילו להטות לב הסולטאן להרחיק את קארל מעל אדמת טורציא. ומלך שוועציא הֵעֵז פניו ולא הקשיב לקול הוויזיר הדובר בו בשם הסולטאן, והנותן לו עגלות וכסף, ושומרים ללוותו. אחת דבר קארל: „הבו שלשים אלף אנשי חיל על יד ימיני עד בואי לגבולות שוועציא, ואך אז יצוא אצא!" ובדבר הזה שפתיו ברור מללו: „תנו לי מחנה גדולה וחיל כבד, ואנער כפעם בפעם ללכת להלחם!". ויהי כאשר הפציר בו הוויזיר לעזוב מקומו, צוה להגיד לו, כי אם יוסיף להרגיזו ממנוחתו ידרוך קשתו לירות חצי מות בהטורקים! הוויזיר חדל מתת לו כסף חקו לְכַלֹּת ביתו, וגם לזאת לא שת קארל לבו, כי לוה לו כסף לכל צרכו, ויבנה לו בבענדער בית הומה רם ונשא, מכון לשבתו, ומשכנות לאנשי חילו, שארית הפליטה אשר היתה אתו, ויאמר: כי טוב לו להשאר בטורציא כל ימי חייו מלהשפיל כבודו לפני „חוטב העצים הבליעל", ובית יִבנה לו לאות כי אין את נפשו לשמוע למצות הוויזיר. מלאכי רוסיא הגידו באזני הסולטאן, כי דבר שֶׁבֶת קארל בארצו למרות ברית השלום יפיל חִתַּת על רוסיא, ועל כן לא תשיב גם היא את אזאָוו, בטרם ילך לו קארל מטורציא; אפס בעת ההיא הצליחו חנפי לב, אוהבי שוועציא ומחזיקים במעֻזה, לתפוש ברוב נכליהם את הסולטאן בלבו, ולהוכיח לו כי קארל הוא הגבור בגבורים ואין על עפר מָשלו, ופעטר מבקש לו אך תואנה לבל ישיב לטורציא את אזאָוו; גם ערכו לעיני הסולטאן, כי נקל לו לכבוש את רוסיא הקטנה, וכל יושביה ישישו לקראתו, ויקבלו עליהם על מלכותה באהבה וברצון. כמעט קט התגלעה המלחמה שנית: מלאכי רוסיא הושמו במבצר בעל שבעת המגדלים ועל יושבי קרים צֻוה להתנפל על גבולות רוסיא ולהשאותם. וימהר פעטר ויצו להרום חיש קל מבצרי אזאָוו, לבל יהי עוד פתחון פה להסולטאן, וְיָסוּר מעליו. וירא הסולטאן וישב ויכרות ברית שלום עם רוסיא, אך גם קארל ואוהביו שבו על קָאָם לחפוש עלילות לפעטר ולְשַׁלַּח מדנים בינו ובין הסולטאן. לאחרונה התבונן הסולטאן כי אין טוב לו כי אם לגרש את קארל, ויצו עליו במפגיע. אולם קארל הקשה את ערפו, וגם אחרי קבלו די כסף לצרכי המסע, לא הניח מקומו. ויתעבר בו הסולטאן ויצו לגרשו ביד חזקה, כי הכהנים המושלמנים גזרו אֹמֶר, כי לא יפיר הסולטאן בזאת את חֻקי הכנסת אורחים, המצֻוָה עליהם מפי נביאם, יען כי גם הארח הבא להסות בצל כנפיהם פרץ גדר, חלף רוח ויעבור וְאָשֵׁם. שנים עשר אלף אנשי חיל טורקים באו חלוצים וַיָּסֹבּוּ את בית קארל ובתי כל הנלוים עליו, וַיִּבֶז בעיניהם לשלוח

יד בפתי מספר אנשי קארל, וישלחו מלאכים מליצים להגיד לו לבל יביא דמי מלחמה בראשו; אפס קארל ענה את המלאכים קשות, ויגער וַיָּעַט בם, גם אמר לְנַלֵּחַ את זקנם בחרפה אם לא יסורו מעליו כרגע • שומרי ראש קארל, מרעיו, הקאזאקים, השרים, הסופרים, העבדים והמבשלים, כֻּלם חגרו חרב על ירך, ויבצרו מקום משכנם, וישנסו מתניהם לערוך מלחמה, ויחלו לשלוח אש פלדות במחנה טורציא, וקארל באמרי פיו ובפעל כפיו התאמץ לְפַתַּת בהם רוח גבורה ועזוז • ויקומו הטורקים ויציתו אש בבית קארל, ותאחז בארבע פנות הבית, וימלא עשן מפה לפה; קירות הבית והספון כבר בערו באש וַיַּטּוּ לנפול, וקארל לא חת ולא זע ממראה עיניו, ויקרא לאנשיו: „כל עוד לא נגעה האש בלבושינו, לא נירא רע!‟ *) אולם כאשר עד מהרה שלחה האש את לשונה ללחך גם את בגדיהם, חשו כלם לצאת מן הבית להלחם ביד רמה • את רבים מהם בִּתְּקוּ הטורקים בחרבותם, ואת הנשארים לקחו שבי, ובתוכם היה גם קארל; ויפשטו את אֵזֵנוֹ וכלי נשקו, ויושיבוהו בעגלה רתומה לִשְׁוָרִים, ויובילוהו לאחד הכפרים על יד אדריאנאָפּאָל • שם הִתְחַל קארל ויתמהמה כארבעה ירחים • ובאביב בשנת 1714 הרים פעמיו לשוב לארצו, אחרי אשר רחק ממנה זה ארבע עשרה שנה, ואחרי אשר כלה כחו לריק ולבהלה כחמש שנים על אדמת טורציא, ויתהולל וישתולל בה ברַהַב ובגֹדֶל לבב, עד כי האמינו רוזני ארץ כי סרה מעליו בינת אנוש ורוח שִׁגָּעוֹן מְבַעֲתוֹ • וימאן קארל לקבל את השומרים לראשו מחיל הסולטאן, ורק הוא עם אחד השרים רכבו על סוסים דוהרים לשוב לארצם • קארל התחפש בלבושיו ואת פניו כִּסָּה בקְוֻצּוֹת פאה נכרית ובכנפי מצנפת גדולה, לבל יִוָּדַע לאיש • בה רכבו יומם ולילה באין הפוגות, ויעברו דרך ארץ וועננריא ויבואו אל פּאָמֶער־ ראניא, אחוזת שוועציא • ותתעטף נפש השר בדרך ותשאל למות, ויחל פני אדוניו להִנָּפֵשׁ מעט, או לקחת מרכבה מרקדה מבית הרצים, אך קארל לא נעתר לו, ויוסף לנסוע לבדד לבדו בלי חָשָׂךְ, סוסו נפל חלל תחתיו וילחץ ללכת ברגליו באישון לילה ואפלה על פני אדמת כבול, רפש ועבטיט • וימצא לו נתיבות בין רבבות מלאכי מות ובין צבאות אויביו, ויבוא אל מבצר שטראלזונד, ששם התעודדו עוד השוועדים להִלָּחֵם נגד בעלי הברית, אשר נוספו עליהם גם פרוסיא והאנאָווער • אל שערי מבצר שטראלזונד לא הופיע קארל בהדר גאון עֻזּוֹ כבימים הראשונים: הוד מלכות לא היה עליו; פניו חמרמרו, עד כי לא הכירו שר המבצר מיודעו מעולם; כחו עזבהו, עד כי לא יכול לרדת מעל הסוס, וישאוהו על כפים; רגליו בָּצְקוּ וְנָפְחוּ מאד, עד כי נלאו מחלוץ מעליהן את מנעליו הארֻכים והרחבים, ויקרעום בתער לקרעים • ששה עשר לילות תמימים לא ראה קארל שֵׁנָה בעיניו על דרכו הנמהרה, ורק פה נתן תנומה לעפעפיו וַיָּנַח מעצבו ומעמלו בזרועות הַשֵּׁנָה, משיבת נפש כל חי; אפס כמעט הקיץ משנתו לא נח ולא שקט, וימהר

*) על אדות אמץ רוח קארל יספרו כזאת: קארל ישב לו בחדרו קורא מפיו דברי מכתב והסופר כותב בדיו, והנה לפתע פתאם יתן פרץ כדור ברזל מלא גפרית ואש מתוך ספון ההדר, ובקול רעש גדול נבקע ונפץ לארץ. ויחרד הסופר ויפול העט מבין אצבעותיו, וירא קארל וישאל: „מדוע זה לא הוסיף לכתוב?‟ מלכי! כדור אש להט!‟ ענהו הסופר רתת, „מה למכתב ולכדור אש? כתב נא!‟ קרא קארל במנוחה.

לשלוח מצותיו אל הסענאט בשוועציא: לקחת צעירים לצבא, לנגוש מסים ולהרים כסף, לחזק מתנים וְלֶאְסור את המלחמה ביתר שאת ועז, ויעמוד בראש חילו לסובך על המבצר; אפס גם הפעם היה כל עמלו לשוא, ושארית כחו עלתה בתהו. בשנת 1715 לכדו בעלי הברית גם את שטראלזונד, וקארל, אשר היה בה עד הרגע האחרון, מהר לשבת בסירת דוגה, ולמרות רוח הסערה ואניות רוסיא ודאניא הצליח לעבור שלם בים אל כנף ארץ שוועציא, ולהמלט כצפור מפח יוקשים. ובשנת 1716 אבדה להשוועדים נחלתם היחידה בגערמאניא, היא העיר וויסמאר, אשר היתה גם נְסִבָּה כי יפרד פעטר מאת בעלי בריתו.

§ 4 פעטר עושה שלום בפולין. עוזב בעלי בריתו ונוסע צרפתה.

בשוב קארל שנים העשר אל ארצו לא השליך אחרי גוו גם עניני ארץ פולין: את אויגוסט השני לא הכיר למלך בה, כי אם את סטאניסלאוו לעשטשינסקי קרא בשם מלך, וַיָּשֶׂם עליו הוד מלכות; ויתן לו לאחוזה מדינה קטנה מנחלות שוועציא, לשבת בה כל ימי חייו, אף הבטח הבטיחו כי בקרב ימים יתן מִשְׂרַת פולין על שכמו ועטרת תפארת יְמַגְּנֵהוּ; ויחרחר קארל מדנים בפולין וַיְאַזֵּר זיקות הריב בין רוזניה ואדיריה. גם על פרוסיא והאנאָווער, אשר חיליהם חנו בפולין, קרא קארל מלחמה; ונשיא האנאָווער היה בימים ההם גם מלך אנגליא ושם „געאָרג הראשון" נקרא עליו. אז נוספו מלך פרוסיא ומלך האנאָווער ואנגליא על אגודת מלכי הברית לגדע את זרוע קארל ולהוריד לארץ נצחו. ויהי כאשר רבו הפרעות בפולין השדודה ומהומות רבות הרגיזוה עד היסוד בה, ויקומו רבים וכן שלמים מאפרתיה, ויפנו אל פעטר בשאלתם ובבקשתם, כי יואיל להתערב בריבם את מלכם, להיות ביניהם מוכיח ולשום להם שלום. ובספר אשר כתבו אל פעטר, שפתותיהם בָּרוּר מִלֵּלוּ, כי מבלעדי דברו לא יכון השלום בין המלך ובין הרוגנים והמתלוננים עליו; אויגוסט לא ימלא את דבריו ולא יקים את משפטי השרים והעם, והמתלוננים גם הם לא יבליגו על רוחם ולא יתאפקו מפרוע פרעות וּמֵהַבְעִים את המלך תמרורים. וייטב הדבר בעיני פעטר להיות דַּיָּן, שופט ומוכיח בארץ פולין. ויהי בנסעו בשנת 1716 לגערמאניא לשתות מים ממעיני הישועה, ולתת את יעקאטערינא (בת אחיו איוואן) לאשה לקארל לעאָפאָלד ההערצאָג המעקלענבורגי, עבר דרך פולין, וישם עינו ולבו אל תכנית הארץ ההיא, ויחקור לדעת את תכונת מפלגותיה ורוח יושביה. ובבואו דאנציגה, ששם חגג חג התתונה, מִהֵר לבוא הלום אויגוסט וצירי מלכי הברית לִרְאוֹת פניו. בעיר הזאת התהלך פעטר כאדון בביתו, ויתרוץ משפטו כי יקראו הפולאנים עצרה (Сеймъ) בעיר לובלין, ומלאך רוסיא יהיה שמה השָׁלִישׁ ואיש הבינים („медіаторъ") לְהַשְׁבִּית מדָנים ולהפריד בין עצומים: כי נִתַּן לו היכלת והמשפט להביא מחיל רוסיא ארצה פולין, ולעשות מעשהו בחוזקת היד, אם ימאן אחד מן הנדונים להתרפס ולהצדיק עליו את הדין. ויהי בהתאסף פנות עם פולין, יחד פקידיה, רוזניה ואפרתיה, ויעמוד בראשם גריגאָריי דאָלגאָרוקיי, והוא הוציא משפטו ושאתו על כל עדת הנועדים: במאמרו עשה שלום, וברוח פיו הפיל פחד, ונפשו אִוְּתָה וַיָּעַשׂ. ויהי דבר השלום, אשר יצא למענהו בין מלך פולין ובין עמו, רעה גדולה

לקארל, כי השלום התיר את ידי אויגוסט להִלָּחם בשוועציא בגבורה ועז • ארץ שוועציא האֻמללה נאנחה כבר מפני לחץ משא המסים העמוסים על יושביה; בני חמש עשרה שנה הובלו לצבא; במקומות רבים נשארו רק הזקנים והילדים, והנשים הרכות והענוגות עבדו את עבודות השדה—ובכל זאת לא הרך קארל, איש המלחמה, את לבו הַקָּשֶׁה כחלמיש צור, וכמאז כן עתה שאף קרבות כל היום, ויעורר את חרבו על אנשי מלחמתו הרבים והעצומים ממנו •

אפס בתת פעטר את בת אחיו להערצאָג ממעקלענבורג לאשה, הבטיחו כי יסגיר בידו את וויסמאר ואת ווארנעמינדע, ויהי לו עוזר מצריו, אשר בפנים ארצו, והוצה לה • ובגלל זאת הִרְשָׁה לעאָפּאָלד לסוחרי רוסיא לשבת בארצו, לִסְחוֹר אותה וּלְהֵאָחֵז בה כטוב בעיניהם, ולבנות להם בה בתי תפלה פראוואָסלאווים; גם־נָטַל עליו לתת לחיל רוסיא לעבור בארצו לעת מצוא, ולבנות בעבורם בתי מסכנות ואוצרות בר, בבכסף מלא אשר ישיב לו פעטר • וישמעו בעלי הברית, ויצר להם לראות איך פעטר יעשה כל חפצו במעקלענבורג וּמַצִּיב לו יד בגערמאניא, וייראו מאד פן יחשוב פעטר לָרֶשֶׁת את מעקלענבורג ולהשיב ללעאָפּאָלד מדינה אחרת; ועל כן לא נתנו את חיל רוסיא לעבור בטח אל גבולות גערמאניא • ויחר אף פעטר בבעלי בריתו, ותהי אתו רוח אחרת, בין כה וכה התעורר איש נִלבב וערום, יודע בינה לעתים, וחכם מחַכם להפליא עצות ולהגדיל תחבולות ומזמות בהליכות המדינות, הוא המיניסטער ההאָלשטיני באראָן גאָרץ (Гёрцъ), אשר בא לשרת בחצר קארל, ויהי הוא האחד אשר עצר כח להטות אחריו לב המלך הנערץ הזה, כי יאבה לשמוע בקול דברו—ויחשוב גאָרץ מחשבות רבות, ויערוך לפני קארל עצתו הטובה להשלים אִתּו את פעטר • נפש פעטר צמאה לשלום, מדעתו כי בשוב חרב המלחמה אל תערה, ובהיות לו הרוָחה מחוץ, תהי לאל ידו לברוא חדשות ולעשות תקונים בפנִים ארצו ככל אשר זמם, וקארל גם הוא נוכח, כי את המדינות אשר לקחו הרוסים בחרבם ובקשתם אין להשיב, ולא הוסיף לגבהה עוד ולהכביד את לבו, ויהי נכון לעזוב אותן לפעטר, אם יחזיק בידו לכבוש שנית את פאָמעראניא, ובצפיתו צפה כי ימין פעטר תסעדהו לקרוע את נאָרוועגיא מדאניא ולרדות בשבט מלכות על כל חצי האי סקאנדינאוויא •
ופעטר בראותו כי מלך דאניא עוין אותו ונוטה קו חשד על גדודי חיל רוסיא, אשר עברו באניות לעלות להלחם על אדמת שוועציא, ותבער בו חמתו ויתקצף בבעלי בריתו עד מאד •

מקין שנת 1716 עבר פעטר הרך גערמאניא*) ויסע שנית להאָללאנדיא, שֶׁשָּׁם ישב גאָרץ ויתאמץ להוציא לפֻעלת אדם את מחשבתו: לחבר בעבותות

*) בעיר פירמאנט קנה לו פעטר את אהבת לייבניץ, האדם הגדול ומופת דורו בחכמת החשבון, בפילוסופיא, בחקר לשונות ובידיעת העתים וקורות הימים. פעטר התיעץ אתו ע״ד הנהגת המלוכה ומערכות הממשלה; הטה אזן קשבת למשפטי פיו על כל דבר חכמה ובינה, ויבקשהו להעתיק אהלו לרוסיא. אפס לייבניץ לא יכול למלאות בקשהו ולהשלים חפצו. ויקצוב לו פעטר מכסת כסף מדי שנה בשנה, ויחלה פניו להריץ אליו מכתבים כל הימים, ותהי תמיד תהלת פעטר בפי לייבניץ, ויכתוב על אדותו, „Mirabar in tanto principe non tantum humanitatem sed et notitium reum et juditium acre“.

השלום את מלכי רוסיא ושוועציא, ושניהם יסירו בכח ידיהם את געאָרג הראשון (נשיא האנאָווער) מכסא אנגליא, ויושיבו עליו את יעקב השלישי לבית כטואַרט; אבן תחבולת סתר זאת נגלתה בקהל המלכים, נבעו מצפוניה, ומחשבת גאֶרץ הופרה· בהיות פעטער בהאָללאנדיא על־דבר הֲליכות המדינות לא הדל מדאוג גם לטובת ההשכלה ברוסיא, וישכור שמה יודעי מלחמה, חכמי לב, ומביני במלאכה ובחרשת, אף קנה ברב כסף מכונות רבות וסגולות מלאכת הציור, וישלחם לרוסיא; גם עָבַד שנית בידיו את עבודת מבנה האניות לחברת הודו־מזרחית, ובענַות צדק התרועע את מיודעיו חרשי העצים, אשר התודע אליהם בהיותו בהאָללאנדיא בראשונה בשם „פעטער באס״, ותהיינה כל תהלוכותיו מופת לרבים· בראשית שנת 1717 הרים פעטער פעמיו ללכת צרפתה, לכרות ברית שלום ואחוָה עם פיליפ, ההערצאָג מאָרלעאן, אשר נִהֵל את ממשלת צרפת בשם לודוויג חמשה־העשר צעיר הימים, גם חשב פעטער להוציא לאור מַאֲוַיֵי לבו לתת את יעליסאַ־וועטא בתו הצעירה ללודוויג לאשה· המונים המונים נהרו לראות את פעטער, ותהום פאריז בבואו כהמות ים לגליו· ההערצאָג הפץ ביקרו, ויכין לו מָכון לשבתו בארמון לוּוער המפֹאָר והנודע למשגב, אך פעטער בחר לו לשבת באחד מבתי העיר, ואל מעונו דרוש דרשו ההערצאָג והמלך הרך*)· סופרי צרפת יתארו את פעטער בדברים כאלה „קיסר רוסיא גְבַה קומה, גֵוו מוצק ואיתן, בשרו דל ורזה, חזות פניו שחרחרת, עיניו גדולות ומלאות רוח חיים, מבטו הודר לבב, ומזרה אימה עת יְעָוּו פניו בקצפו ובחמתו, שערותיו השחורות כעורב סדורות לו תלתלים, וקְוֻצותיהן תְסבינה את בְּדַל אזניו לכסות את ערפו אחורנית; בחפזון ילך, ובלא־סדרים יניע בדי עורו, כל חֻקי תפארת אנשים ודרכי הכבוד לא יעצרו בעדו מלעשות מעשהו ומלעבוד עבודתו; מראה ההוד והגדולה אשר ילין בפניו הנעימים, אֹמץ רוחו והין ערכו, יעידו ויגידו כי מלך אדיר ונאור הוא· בכל מקום בואו, המשל ופחד אתו ודברו דבר מלך שלטון· בלכתו לשוח בחוצות קריה, סר למשכנות בעלי המלאכות, החרש והמסגר, ויתבונן אל מעשיהם וירא את חכמתו ודעתו הגדולה בכל מלאכת מחשבת; אך למצער שת לבו אל כלי שעשועים ותענוגות בני אדם, אמנם כל אשר ברבה בו להשכיל להיטיב, כל הנוגע למלאכת הים, לכלי נשק, למסחור ולחרשת המעשה, וכל דבר חפץ אשר בלעדו לא יסכון גבר—אלה העירו את רוחו, על אלה וכאלה פקח עיניו להביאם במשפט ולחקור אותם לעשותם**), וכי הנצבים עליו השתוממו על מחקרי בינתו וחכמתו להבין כל אשר לפניו עד ארגיעה, ויתמהו על תשוקתו העצומה למדעים· בפאריז כלילת היֹפי וּמְשׂוֹשׂ כל חוג הארץ ואשר מלאה ככלוב מלא עוף שפעת יפעה והדר, עדי עדיים וצבי תפארת, בעיר הזאת נבדל פעטער בלבושיו כמטוה צמר קלי הערך, אזור רחב וחרב מצמדת לו, חגר על מתניו, פְּאַת־ראשו לא קרע בפוך (пудры) וכְתָנתו לא פֵאַר בְּפַאֲרֵי

*) בבוא פעטער לבקר גם את השליטים האלה בהיכלם, ויצאו לקראתו פתח דביר ההיכל לקדם פניו בכבוד. ויקח פעטער את לודוויג הקטן על זרועותיו וישאהו הביתה, ויאמר: „ראו נא! כל ארץ צרפת עתה בידי!״

**) בעיר דיונקירכען למד פעטער ידיו לצבוע בגדי צמר בצבע אדמדם.

ידים (манжеты) !" • פעטר לא אהב את הצרפתים ושפתם, באמרו: „שפת אשכנז נחוצה להרוסים על היבשה, שפת האֻללאנדית על הים, ושפת צרפת אך למותר!", אבל כִּבֵּד מאד את החכמה והחכמים • ובהיותו באספת חכמי האקאדעמיא „סאָרבאָ־ננא", ("Sorbonne") תקן בידו את מַפַּת ים־הכספי, וגלה לפניהם את ידיעתו הָרַבָּה במֶחקרי הארצות ובחכמת החשבון; ויבקשו האקאדעמיקים פניו, כי יִרְצֶה להיות להם לחבר, וישלחו לו מכתב־תעודה פעטרבורגה, ומני אז והלאה שָׁלחו ביניהם מִכתבים חליפות בחכמות שונות • אף הם ערכו לפניו כי לו נאה ויאה לחבר לאחדות את כנסת דת הנוצרית המערבית עם המזרחית; ויען להם, כי הוא לא יתערב בעניני הדת, וכי עליהם לפנות בבקשתם זאת אל סוד תופשי־הדת (סינאָד) בפעטרבורג, ויעשו כן; אך הסינאָד לא מִהֵר להחליט מהם הדבר • כראות פעטר את צלם דמות רישעליע קרא ואמר: „לוּ חי האיש הזה בימינו, כי עתה נתתי לו חצי מלכותי, למען יורני איך למשול בחציה השני!"*) • ויהי היום בבואו לְבַקֵּר את בית מלאכת המטבעות, וירא כי יצאה מן הָאָבְנָיִם מטבע אחת, וישאל לראותה ויתנוה לו, וירא והנה תמונתו מתנוססת עליה, ומתחתיה כתוב נְאֻם ווירגילי: („Vires acquirit eundo") לאמר: „בלכתו יוסיף עצמה" ויבקשוהו לקבל את המטבע לזֵכֶר מסעו בצרפת להוסיף חכמה ולהאדיר שלטון ועזוז • פיליפ, מנהל צרפת, ופעטר מצאו חן איש בעיני רעהו, כי שניהם אהבו לחַבֵּל תחבולות גדולות ולחשוב מזמות רמות בהליכות המדינות, ושניהם חמדו להתענג במשתה ושמחה בנוחם מעבודתם ויגיעם • פעטר השכיל למצוא חפץ באהבת פיליפ וידידותו, ויט את לבבו אחרי רוסיא, כי אחרי הדברים האלה שָׁלח דאָלגאָרוקיי לחצר המלכות פאריזה, וגם מצרפת שָׁלח ציר אמונים לחצר המלכות פעטרבורגה •

5 § מות קארל וימי מלחמת הצפון האחרונים • בעזוב פעטר את צרפת שב האָללאנדיאה וימתק סוד את הבראָן גאָרץ על אדות השלום עם שוועציא, ובאביב בשנת 1718 נועדו יחדו מלאכי רוסיא (ברוס ואָסטערמאַן) עם מלאכי שוועציא (גאָרץ וגיללענבאָרג) על אחד מאיי אלאנד, שם התיעצו על דבר אָפְנֵי השלום, ויגמרו אֹמֶר כי ליפלאנדיא, עסטלאנדיא, אינגערמאנלאנדיא וחלק מקארעליא תהיינה לרוסיא לאחוזת עולם, והיא גם היא תעזור את שוועציא, להשיב אליה את נחלותיה העשוקות בגערמאניא, ועל אויגוסט נחרץ משפט להסיר מעל ראשו את עטרת המלוכה לתִתָּהּ לראש לעשטשינסקיי, וכבר החלו פעטר וקארל להאיר פניהם זה אל זה באותות אהבה וכבוד; אפס כל עמל המלאכים ומַערכות לב שני מלכיהם עלה בתהו, כאשר נפל קארל שָׁדוּד מתגרת כדור עופרת, אשר מחץ וחלף רקתו, בהצותו את הנאָרוועגים וַיָּשֶׂם מצור על מבצר פרידריכסהאלל (דעקאבר 1718) • וישמע פעטר ויקרא מנהמת לבו: „צר לי עליך, קארל אחי!" • ועיניו הורידו דמעה • אפרתי שוועציא הרימו ראש בנפול מלכם פתאֹם, ויגברו ללא־אמונה בארץ • הם הריחו את בן אֲחות קארל הבכירה, את ההערצאָג ההאָלשטיני,

---

*) אז אמרו חרוצי השכל בצרפת, כי בערמה ובמרמה ידבר פעטר כזאת, מדעתו נאמנה, כי אחרי אשר ילמוד מפי רישעליע למשול בחצי האחד ישכיל ויצליח להוציא מידו את החצי השני אשר נתן לו •

ויושיבו לַכִּסֵּא את אחות קארל הצעירה, את אולריקא עלעאָנאָרא, אשת ההערצאָג מהעססען־קאססעל, ויגבילו את שלטונה עד מאד · את הבאראָן גאָרץ, שְׂנוּא נפש העם המיתו בחרב · והאיש הזה, אשר בכל לב ונפש, בקש שלום שוועציא ורוסיא וירדפהו, בעמדו על בָּמַת המטבח (עשאפאט) קרא באזני כל העם: „שְׁתִי וּרְוִי שוועציא את דמי האיש, אשר חפץ טובתך וְאָשְׁרֵךְ!" · וכאשר שמעו בעלי ברית רוסיא כי מצאו בצרור כתבי גאָרץ גם את אפני הברית אשר נדברו חרש בין פעטער וקארל, למורת רוחם ולתוגת נפש אויגוסט, ויחרה אפם בפעטער וַיֵּהָפְכוּ לו לאויבים ויתנו ידם לשוועציא · וְעֵין עלעאָנאָרא צרה בפעטער מאד, בשמעה כי בן אחותה, הוא ההערצאָג ההאָלשטיני, אשר לו משפט המלוכה באמת, פנה אל פעטער לבקש עזרה, וחפץ לקחת מבנותיו לו לאשה · וכבר עמדה המלכה נכונה בשנת 1718 להקדיש מלחמה על פעטער; והאנאָווער, פרוסיא, דאניא ופולין היו עתה בבריתה, ותחל המלחמה ·

אמנם מלבד כי צרפת עמדה לימין רוסיא, הנה שוועציא העֲנִיָּה הסוערה והעיֵפה להורגים לא עצרה כח לשום בריח ודלתים מפני רוסיא כבירת הכה ורבת האונים · בשנת 1719 הצליח פעטער להפיק את זממו אשר זמם זה כמה: להבקיע בלב שוועציא ולהשיב מלחמה בשעריה · ויעל אפראקסין בסערות מלחמה על אדמתה, ובכל אשר פנה הרשיע, הריע אף הצריח; שלח ערים וכפרים רבים באש, הרס ונתץ בתי חרשת נחשת וברזל, אשר התהללה בהם שוועציא מאז מעולם, והנזק עלה עד כדי שנים עשר אלף מיליאָן כסף; שָׂם שַׁמּוֹת נוראות בסביבי עיר הבירה שטאָקהאָלם, ויושביה חרדו ופחדו לרגעים מפני חמת המציק אשר הקריב לבוא אליה כשבעה מיל! ויהי כאשר הוסיפה שוועציא להקשות ערף ולבלתי שמוע לקול מלאך השלום, אשר שלח אליה פעטער, ויוסיפו הרוסים שנית ידם להשאות עריה שממה, ולשלח בה עברה וזעם, להבות אש ותמרות עשן, ותהי מהומת אלהים בשוועציא, כי לא נחה נפש העם בעלעאָנארא המלכה, ויאכפו עליה לרדת מעל הכסא ולשום את הכתר בראש בעלה; והוא השח השפיל רוחו, ובעלותו על כסא מלכותו שלח מלאך פעטערבורגה להודיע כי יחפוץ בשלום · ובשנת 1721 נועדו שנית מלאכי רוסיא ושוועציא בעיר קטנה ליפלאנדית נישטאדט (Ништадтъ) לדבר שלום; אפס גם בפעם הזאת מֵאנו השוועדים למלא דברים אחדים ממשאלות פעטער, ויוסף לשלוח בהם משלחת מלאכי רעים, גם קרא לרוסיא את ההערצאָג ההאָלשטיני ויחלק לו כבוד מלכים, כי נסע לקדם פניו בריגא, ויקחהו אתו להראות לו את חיל רוסיא בים וביבשה ואת כל חֹסן אוצרותיו — ובדבר הזה הוליך אימים על שוועציא, אשר ראתה כי נגעה הרעה עד הנפש וַתְּשַׁחֵר שלום־אמת; גם ציר צרפת בחצר שוועציא היה עוזר לא־מעט לחפץ פעטער · בשלשים לירח אויגוסט נכתב ונחתם כְּתָב השלום בנישטאדט: ליפלאנדיא, עסטלאנדיא, אינגערמאנ־לאנדיא, וחלק גדול מפינלאנדיא וקארעליא קמו לרוסיא לאחוזת עולם! אז באה ונמלאה תאות מלכי מאָסקווא מימי איוואן האָיום — גדותי ים הבאלטי היו לרוסיא למורשה, ופעטער לא קרע לו חלוני לבד אל מערב אירופא, כי אם גם פָּתַח לו שערים רחבי ידים, שערים לא יִסָּגֵרוּ!

שלוש פעמים חגו ברוסיא את חג השלום בכלות מלחמת הצפון, אשר התעודדה אחת ועשרים שנה. בפעם השנית ביום כ"ב דעקאבר אחרי ההלל והתודה בבית התפלה „טראָאיצקיי" קראו את ספר ברית השלום באזני כל הקהל. פעאָפאן פראָקאָפאָוויטש נשא מדבר נאוה, מָנָה מספר כל הגבורות והנפלאות, אשר עשה הקיסר מעודו, ואשר בעבורן לו יאתה בצדק ובמשפט להִכָּבד בשמות: אֲבִי הָאָרֶץ, נָגִיד וּמְצַוֶּה (אימפעראטאָר) וְהַגָּדוֹל". אחרי כן נשא גאָלאָווקין המזכיר גם הוא את מדברותיו ברחבה מאד, וישם פניו אל פעטר ויקרא: „בעמלך הגדול, ברוחך הטובה ובימין צדקך, הוצאתנו ממעמקי חשכת האִוֶּלֶת, ותדריכנו על במתי הכבוד והתפארת לעיני כל יושבי תבל ושוכני ארץ; כי זרוע כאל לך, לברוא אותנו בריאה חדשה מאפס ואין, וּלְסַפְּחֵנוּ אל עדת העמים אשר יד ושם להם בהליכות עולם". ויחתום דבריו: „יחי, יחי, יחי פעטר הגדול, אבי הארץ והאימפעראטאָר!"*). את הקריאה הזאת צללו שפתי הנאספים בקול רנה וישועה, ואחריהם נשאו במרום קולם כל ההמון הרב אשר בחוץ; הפעמונים, החצוצרות, התֻּפִּים וצלצלי התרועה עם כלי הנשק הרעימו את כל העיר, ותגדל צהלת השמחה עד למעלה ראש. פעטר ענה על משא גאָלאָווקין לאמר: „מאד נכספה נפשי כי יִוָּדַע בקרב כל עמנו, כי האדון ה' צבאות הוא קרא למלחמה ותבוא, והוא צוה לשלום וַיֵּאת. עלינו לברך ולהודות את ה' בכל לבב: אולם מדי נשים בשלום מבטחנו, אל נא נֶרֶף ידינו מֵעֲשׂוֹת חיל ועזוז, להיות נכונים למלחמה; למען לא תעבור עלינו הכוס אשר עברה על ממלכת יון, ולא יהי גורלנו כגורלה. עלינו להוגיע נפשנו ולעמול בגלל כל העם כֻּלּוֹ, להפוך את כל אשר ישים ה' לנגד עינינו מבית ומחוץ, אך לטובתו ולהועיל לו, לבעבור יֵקַל לו לראות חיים, ברכה ושלום!". אמנם עוד רבתה הגילה שבעתים בעיר מאָסקווא בראשית שנת 1722 ותארך שבוע ימים. הלולים ומשחקים, צלצל פעמונים, אורים, עמודי אש־נְגֹהוֹת ורעמי כלי תותח לא יספו כל הימים. ולאחרונה „הלך צי־האדיר לשוט בחוצות מאָסקווא": חמשים אניות עם תרניהן, חֲבָלֵיהן וחובליהן הובלו בכל רחובות העיר, ועליהן ישבו שרי חֵיל־הים ותופשי כלי שיר ומנצחי בנגינות; צלמי דמות אֱלִילֵי הים פֵּאֲרוּ את האניות בהוד והדר, ובאניה אחת מופזת זהב טהור שכנו כבוד האימפעראטאָר והאימ־פעראטאָריצא במסבי מלאכי חוץ לארץ, והמון חוגג הלכו אחריהם ושמחת עולם על ראשם. גם עֶגְלַת החרף רתומה לששה דֻבִּים גדולים התנהלה ברחובות העיר להרהיב עיני החוגגים; השמחים אֱלֵי גיל, והשָׂשִׂים למצוא נחת במחזות נפלאים ונוראים.

אכן בימים אשר שִׂמַּח האימפעראטאָר פעטר הגדול ושִׂמַּח את עמו באור פניו, רחש לבו מחשבות מלחמה, ויאמר להניף על ממלכות אזיא את ידו החזקה אשר הסירה זה מעט מאיראָפא!

6 § **מלחמת פרס ומות פעטר הגדול.** בימי פעטר הגדול, בטרם פרצה לרֹב הדעת לעבור ארחות ימים בלי מכשול ופגע רע, בימים אשר אניות הקיטור עוד לא שמו להם בים זועף דרך ובמים עזים נתיבה, וכל סוחרי ארץ הודו

---

*) למן היום ההוא קם תאר „אימפעראטאר" לנחלה לכל הגברים נושאי הנזר במלכי רוסיא, ונשותיהם תקראנה „אימפעראטריצא", ותהי לחק עולם ולא יעבור.

גלחצו לָסֹב דרך מֵצַר הסופות (Мысъ Буръ), הוא מֵצַר תקוה־טובה, וַיְסַכְּנוּ מאד בדרך הזה • בימים ההם טובה גדולה היה להסוחרים, לו יכלו לסחור את קיטאיי, פרס, הודו וכל מדינות אזיא התיכונית דרך ארץ רוסיא • ועל כן זה ימים רבים העירו כנעני אירופא את מושלי רוסיא לעשות את ארצם לַעֲבור סְחַר ארץ הקדם, וינסו אליהם דבר, כי ינתן להם לעבור חפשי דרך הוואלגא אל ים־הכספי • בימי הקיסר אלעקסעיי מיכאילאָוויטש כבר נסתה החברה הארמיאנית במאָסקווא לאסוף אל רוסיא את כל מסחר המֶשי הבא מפרס • גם עיני פעטער היו נטויות על טורקיסטאן, המישור הגדול ורחב־הידים, אשר על פניו תשתרענה שתי המדינות חיווא ובוכארא; כי הנשיא גאגארין נציב סיביר הודיע זה כבר כי עפרות זהב להן • ויען כי שתי המדינות האלה הֵנָּה בין נחלות רוסיא ובין נחלות „המאָגאָל הגדול" שליט ארץ הודו, ובאירופא פִּשְּׁטוּ אז שמועות נפלאות ודמיונות רבים על דבר עשרו העצום, מכמני הזהב, אבני החפץ וכל הון יקר ונעים, על כן כלתה גם נפש פעטער להדור אל חדרי הודו, לחשוף שפוני טמוני אוצרותיה ולגלות מצפוני סגולותיה, ויחשוב מחשבות למצוא דרך לעבור בנהרות אל ארץ הפלאות ההיא • וישלח את איש הרוח ואמיץ הלב, את האָפיצער בעקאָוויטש (Бековичъ) ללכת לדרוש אם כנים דברי גאגארין • ויסע בעקאָוויטש ויתהלך על שפת ים הכספי ויחקור את הארצות סביבותיו, וישב ויחזק את השמועה כי נמצאו באמת אבני יקר בבליות אדמותיהן, וכי יש ויש אֲבָקַת זהב על קרקע נהר אמו־דאריא, אשר אליו מדינת חיווא נשענת • ויוסף פעטער שלוח את בעקאָוויטש עם גדוד אנשי חיל וכלי תותח לְלַוּוֹתוֹ, ללכת כמלאכי שלום אל מושל חיווא, להגיד לו כי מצא חן וחסד בעיני קיסר רוסיא להיות לו עוזר מצריו הרבים, ולשלוח לו גדוד אחד מצבאותיו (למלאות רצון פעטער בעת רצון), ובעבור זאת יבקש ממנו לתת לסותרים רוסים (אינזשערים יודעי מצור מתחפשים), לעבור אל מוצאי אמו־דאריא עד גאָל־קאָנדא, היא דעקאן ארץ הודו הצפונית, אשר כל יושבי אירופא האמינו כי עפרת זהב, אבניה פנינים ורב טוב צפון בחיק גבעותיה וקצבי הרריה • אפס כמעט הגיע בעקאָוויטש עם שומרי ראשו החלוצים אל גבולות חיווא, ויתנפלו עליו פָּרָשֵׁי הארץ ההיא ויורו בו ובגדודו את חציהם המְרֻבָּבִים, ולא הטו אזנם אל דברי שלומו • מושל חיווא גם הוא הבין כי אך ערום יערים בעקאָוויטש, בפיו ידבר שלום ובקרבו ישים ארבו, ויעש גם הוא בצדיה, ויפתה את בעקאָוויטש לבוא אליו וירצחהו נפש, ואת גדודו השמיד מן הארץ *) • וירא פעטער כי אבדה תקותו לחתור אל אזיא התיכונה דרך חיווא, ויתעשת לפלס לו נתיב דרך פרס, ארץ רבת המשי, אדרות היקר ואבני החפץ • ואחרי אשר הוציא הון עתק והצליח לחפור את התעלה הגדולה סביבות יאור לאדאָגא, ובהשכל ודעת חבר את ים הבלטי עם ים הכספי, גם תקע לו יתד המסחר במקום נאמן בירכתי צפון בקרב פעטערבורג המעטירה, אחרי עשותו כל אלה גמר אֹמר למצוא לו עיר אשר כזאת גם בין כתי דרומה מזרחה לרומם גם בה קרן המסחר ולשום משטרו מקצה רוסיא עד קָצֶהָ • לעיר כזאת

*) גם המלאכים אשר שלח פעטער אל קאנחיי „הבאגדיחאן" בקיט איי (חינא), שבו ריקם, ועל כן חשב פעטער מחשבות לעשות נקמות בקיטאיי לעת מצוא, ולהוריש לארץ נצחה •

בחר את אסטראכּאן , אשר מאז מעולם היה סַחְרָה עם פרס ואתנַנָּה רב מאד , ועליה עברו ארחות הנוסעים אל גבולות קיטאיי · ויקו פעטער כי סוחרי רוסיא היו יהיו לאנשי הבינים בין פרס , הודו וקיטאיי , ובין ממלכות אירופא : המה יוציאו את תבואות ארצות הקדם הדרושות באירופא , ואת שפע המסחר יינקו , לעשות עשר ולהשגיא חיל , ולרגלי המסחר תפרח גם הדעת והחכמה ברוסיא , אשר תתכונן להיות כווענעציא והאַללאנדיא בימי הודן וכבודן · אולם לבעבור הָסֵב אל ארצו כל סחר ארץ פרס , לבל יובא גם חוט משי אחד בדרך אחרת לאירופא , ולבעבור תפתח הארץ לפני הרוסים , להבקיע מתוכה אל ארץ הודו , זמם פעטער להקדיש מלחמה על פרס , ולהשלים בה חפצו הנעלה · המקרה אִנָּה לידי פעטער תואנה אשר היתה לו לכסות עינים : בשנת 1712 כאשר רבו הפרעות והמהומות בארץ פרס ומדינות תמימות נָשַׁמּוּ ונָדַמּוּ , היתה למשסה גם העיר שעמאכא *) אשר גדל מסחר הרוסים בתוכה · שלש מאות סוחרים הֻכּו בה נפש , עזבוניהם וּמַעֲרָבָם במחיר רב ועצום היו לבז ולשלל · פעטער דרש מאת השאך לכפר פני רוסיא על העשק הנעשה לה , והוא לא שׂם על לב , כי הקיפוהו גם אותו צרות רבות ורעות : שָׂרֵי מִשְׁמַעְתּוֹ מרדו בו , ויפנו אל טורציא לקבל עליהם על מלכותה · וירע בעיני פעטער בשמעו כי עוד מעט ותהי טורציא האדירה שכנתו היושבת לצלעו · על כן אך כלה את מלחמת הצפון וַיָּחָשׁ לעשות דרכו להלחם על פרס ·

בשנת 1722 יצא פעטער מפעטערבורג ויעבור דרך נהרות מאָסקווא , אָקא , וואָלגא ויבא אסטראכּאנה , ואחריו נהרו צבאות חילו · אחרי הִנָּפשם מעמל הדרך , הגיחה מן העיר מפלגה אחת מן החיל ותעבור בצי אדיר על הים , ומפלגה אחת מֵחֵיל הָרַגְלִי הלכה דרך היבשה תחת פקודת הקיסר · וילכו ויבואו עד מבצר משגב דערבענד · העיר הזאת והמצודה עתיקת ימים היא מאד , ועל פי ההגדה בנה אותה אלכסנדר הגדול , ונחשבה בעיני הפרסים כשערי ברזל להררי קאווקאז · וַיִּחַן שמה פעטער את חילו ויתעתד לשום עליה מצור · רבים מן השליטים , הראשים , החאנים וזקני העמים הקטנים אשר פגע פעטער על דרכו , קדמו פניו בכבוד והדר , וגם דערבענד נתפשה מבלי שְׁפָךְ דם ורעם מלחמה , כי במה נחשבו גדודי פרס לעֻמת חיל אירופא וכלי תותח · אפס הטבע עמד לפעטער לשטן על דרכהו : השמש בערה שמה ככבשן אש ועצמות אנשי החיל חָרוּ מני חֹרב ; האויר חִלָּה בם את תחלואיו הרעים , וגם הלחם אזל מכליהם ; כי בסבת הסערות והסופות אשר תחלופנה על פני ים הכספי בימי הבציר לא יכלו האניות העמוסות מזון וצידה להחיש דרכן , להמציא אֹכֶל לחיל רוסיא , וגם הקמח המובא אליהם רֻטַּב במי הים ויבאש , ולא הצליח לאכלה · אז לא מצאו כל אנשי החיל את ידיהם על דרכם הרחוקה מאד בארץ תלאובות , שרב וצמאון · ויתיעץ פעטער עם שרי החיל ויחלטו לבל יוסיפו להוגיע נפש העם במלחמה בשנה ההיא , כי אם שוב ישובו לארצם , ובדערבענד ישאירו חיל המצבת , להחזיק משמר על המדינות

*) מעבר להרי קאווקאז , נחלת רוסיא בימינו .

הנכבשות. בחדש נאָיאַבר שלח פעטר גדוד חיל ללכוד את מדינת גילייאן, והוא שב מאָסקוואה. שם הקימו לכבודו שערי נצח והוד; עליהם משוחה בששר תבנית דערבענד, ומתחתיה כתוב („Struxerat fortis, tenet fortior“) לאמר: „בנה אותה הגבור, וילכדנה הגבור בגבורים“. ויבוא פעטר בשערי הנצח, והוא רוכב על סוס פרס בגאון; לפניו נשאו מפתחות דערבענד, ואחריו הלכו גבורי הגוואַרדיא בצעדי און ותפארת. פעאָפאַן פראָקאָפאָוויטש קדם פניו בדברי חן ומישרים, ויקרא: „ברוך הבא בשם ה׳!“. הוא האלהים היודע דרך צדיקים ומנהל את עמו ישראל; פניו ילכו לפניך לתור לך הדרך, והוא הנותן לך מברכות שמים מֵעָל, ויקים לך את דברו ביד נביאו: „אני לפניך אלך והדורים אישר, דלתות נחושה אשבר ובריחי ברזל אגדע“ *). הנה פה פתוחים לפניך לבבות עבדיך הנאמנים לך, ואתה בוא נא כגבור „ישיש לרוץ ארח!“. וילכו כל הנאספים לשפוך שיח בבית התפלה, וכֻלם השקיפו בעיני חמלה ותחנונים על פני פעטר ששזפתם השמש.

מלחמת פרס הלכה והצליחה גם מבלעדי פעטר, והרוסים לכדו מדינות רבות בסביבי ים הכספי ואת הערים ריאַשטשא ובאקו, ויאמרו ליסד על נהר קורא עיר גדולה ורבתי במסחר. אז יבוא שליט מדינת גרוזיא לבקש מחסה בצל רוסיא ועזרת בצרתה; כי יושבי גרוזיא מימים קדמונים החזיקו בברית הנוצרים, וזה מאות בשנים לחצו אותם מכל עברים, הטורקים, הפרסים, וכל יושבי הערים, ויקוצו בחייהם מפני שכניהם הרעים מסביב. גם תַּחְמַס מלך פרס, אשר אויביו בארצו חמסו כבודו, הדריכוהו מנוחה, ויגרשוהו מעיר הבירה, ראה ויתבונן כי לא תכון מלכותו בידו בלתי אם יכרות ברית את רוסיא. ובחדש האביב בא מלאך שלוח מאת השאך לעשות חוזה ולכתוב פשר דבר (Договоръ). פעטר נטל עליו להיות עזר להשאך לכתות מפניו את המתפרצים ולחזק את המלוכה בידו, והשאך הקים לרוסיא את הערים דערבענד ובאקו, מדינות גילייאן, מאזאנדעראַ ואסטראבאד; ובכן הפיק פעטר מזמתו להפוך אליו חיל סְחַר פרס ולָסֹל לו מסלה אל ארץ הודו דרך אסטראבאד. וימהר פעטר וישלח מלאכים קלים אל „המאָגאָל הגדול“, ויעברו בימים מסביב למצר תקוה טובה, וצו נִתַּן להם לבוא במסורת האחוה והברית את הנשיאים הקטנים אשר על האי מאדאגאסקאר—כי רחש לב פעטר הגדול עצות נמרצות ומזמות מחֻכָּמות עד להפליא. אך ה׳ יעץ עליהן לבל תצאנה לפעֻלות אדם, כי באה שמש פעטר לערוב!

היגיעות הרבות והעצומות, אשר הוגיע בהן פעטר את נפשו ובשרו מיום קומו למשול בארצו, החלישו את כחו ואונו, עד כי על אפו ועל חמתו החל לשאול ברופאים, ומעיני הישועה בחוץ לארץ ובאָלאָנעץ הֵקַלּוּ רק את כֹּבֶד חָלְיוֹ מעט, אך לא העלו לו ארוכה ומרפא. מסעו לפרס הוסיף להרגיז עמודי בריאותו, גם קנאת יעקאטערינא רעיתו אכלתהו, וחרפת חורפיה נפלה עליו להכאות את רוחו. והנה בשנת 1724 בחדש נאָיאבר בעברו באניתו הקטנה לסעסטראָיעץ לשום עינו על בית מלאכת הנשק, ויהי בנשף בערב יום וישא עיניו וירא מרחוק סירת דוגה

*) ישעיה מ״ה ב׳.

מלאה אנשי חיל תחשוב לטבוע במצולה; גלי הים קלעוה כבכף הקלע, ויהפכוה א·' אחד מרכסי החול, והיושבים בה היו כלם צפויים למות · וישלח פעטר מאנשיו להציל להם מרעתם, אך בראותו כי מלאכיו יתמהמהו לעשות ויחש בנפשו אל הצנה, ואחרי כן קפץ המימה, ובידיו עזר להוציא מן הסירה המלאה מים את אנשי החיל הנקפאים מקור, וימלט עשרים איש מֵרֶדֶת שחת · אולם פֹּעַל צדקתו היה לו למכשול ולפוקה: כי בַּחֲצוֹתוֹ את המים אֲחָזַתּוּ הַקָּרָה, ובשובו פעטרבורגה נפל למשכב · הרופאים הצליחו לרפאות חליו על נקלה, כי ירד ממטתו, אך לא יכלו להחלימו ולהשיבו לאיתנו · פעטר גם בשכבו על ערש דוי גם בלכתו על משענתו, לא נזהר ולא נשמר, כי הוסיף לעמול בעניני הממשלה: בִּקֵּר היכל הסענאט, דרש לבתי המלאכה וחרשת המעשה, הוציא חקים חדשים וְעָרַךְ סררים ישרים, כתב ספרים אל השרים והפקידים מרחוק ומקרוב, ויעמוד בהתקדש המים בֶּחָג, ויתקרר שנית וַיָּחַל וַיֵּאָנַשׁ · שנים עשר יום התאבק פעטר את מר המות; ביום האחרון סבוהו מיודעיו ויחלו פניו לבחור מלך תחתיו. ויצו פעטר לתת לו דיו וגליון לכתוב בידו את רצונו · אפס לא עצר כח לכתוב רק שתי מלות „תנו הכל"··· באותיות מבֻלעות ויתעטף ויחלש, ובשמונה ועשרים בחדש יאנואר שנת 1725 השיב אל אֵל רוחו, והוא כבן שלש וחמשים שנה · כבוד גדול עשו לפעטר במותו, ופֿעאָפֿאן פראָקאָפּאָוויטש הרעיש את לבות העם הנצבים בהקבר פעטר, כאשר החל מְדַבְּרוֹ: „אַחַי! מה העבודה הזאת לנו? ומה הדבר נפל בתוכנו? הה הראָססיאנים! מה עינינו רואות, ומה ידינו עושות?—את פעטר הגדול אנחנו מקברים!!" וכהתמו דבריו שם פניו אל רוסיא, ויאמר: „אַתְּ רוסיא, המתאבלת על האיש אשר עזבך · שאי נא עיניך וראי איך עֲזָבֵךְ, ותִנָּחֲמִי!" ·

פרק נו פעלי פעטר הגדול בפנים הארץ ופרשת תקוניו.

§ 1 כנסת הדת, הנדחים וחכמי הכהנים · אחרי מות הפאטריארך אדריאן (1700) העביר פעטר את מועד בחירת פאטריארך אחר למלאות מקומו, ועל כל העניניס הנתונים מאז בידי הפאטריארך הפקיד את המיטראָפּאָליט מריאזאן, סטעפֿאן יאוואָרסקי, ויקרא לו בשם „פקיד כסא הפאטריארך" („Блюститель патріаршаго престола") · אך לא נתן לו המשפט לעלות לשבת על הכסא, ומקום כבוד הפאטריארך בהיכל התפלה היה גלמוד מאין יושב · בדבר הזה התעתד פעטר להפיק את זְמָמוֹ: להסיר את מִשְׂרַת כהונת הפאטריארך מקרב הארץ וליסד תחתיה אגודת מתי סוד תופשי הדת, הנקובה בשם „הסינאָד הקדוש („Свя-тѣйшій Сѵнодъ") , ובשנת 1721 הוציא את מחשבתו לאור · בספר מערכות תקוני הסינאָד, אשר חִבֵּר פֿעאָפֿאן פראָקאָפּאָוויטש, הארכיפיסקאָפּ מפסקאָוו, יְבָאֵר בדעת ובשום שכל את היתרון אשר לממשלת בית־ועד כהסינאָד, על ממשלת איש אחר כהפאטריארך, באמרו: „בהיות הנהגת הדת בידי חבר אנשים, לא תירא הארץ ממוקשי עם ולא תחת מקשר ופרעות, כי מאתם לא תצא חנופה לכל הארץ · הן הֲמוֹן העם לא יבינו להבדיל בין ממשלת אבי הכהנים ובין ממשלת הקיסר היחיד, והיה כאשר ישתוממו לראות את כל העז והַמִּמְשָׁל, הפאר והכבוד אשר

ינחילו להפטריארך רועה הדת, יִדַמּוּ בנפשם כי כמהו כמלך וכחו ככח הקיסר המושל לבדו, או יגדל עוד עליו בהדר תפארת גדולתו; גם יאמרו בלבבם כי הכהן המשיח הָפקד על מלכות שמים, ממלכה מרומה ונשאה, טובה ומְאֻשרה ממלכות הקיסר על ארמות, והיה כי תקראנה מלחמה ודברי ריבות בין הפטריארך והקיסר, קל מהרה יקומו העם לעמוד לימין משיח קדשם, בחשבם כי יריבו את ריב ה׳, אשר הכין כסא עבדו בשמים ממעל וימשילהו גם בארץ מתחת״. על חכמי הסינאָד נטל פעטר לבער ולהשמיד מן הארץ את כל אמוני שוא והבלי אליל, ויצו אותם לחבר שלשה ספרים: א) על דבר יסודי האמונה; ב) על דבר חובות האדם באשר הוא אדם; ג) קהלת דברי מוסר ודרשות אשר הטיפו קדושי הכנסיה על אדות יסודי האמונה והובות האדם. על פי פרשת התקונים הושם לחק ולא יעבור, כי כל עפיסקאָפ ייסד בביתו בית־ספר להורות שמה את הצעירים דברי הדת ולחנכם לכהנים. העפיסקאָפ לא יכול להרים לבבו על אחיו, לָלכת בצואר עתק ולערות גובה וגאון; לבל יִשָּׁען בְּלֶכְתּוֹ על זרועי אחרים כל הימים אשר אונו במתניו וכחו ברגליו, ולבל ישתחוו לפניו אפים ארצה. במקום שֶׁמְּדֻבָּר על אדות בתי הספר לבהנים כתוב לאמר: „אך לשקר יאמרו רבים כי החכמה תוליד כחש וברב דעת רב מְרִי וסלף: הנה זה הראסקאָלניקים אשר בקרבנו, האם לא מחסרון דעת רגזו והשתוללו? ואם לא מסכלות וּמֵאִוֶּלֶת אך הבל יהמיון? אמנם אם נזכור שנות דור ודור, נשים לב לחקר תולדות הימים ונביטה לראות בכל העתים אשר עברו על בני האדם כאשר ישקיף הצופה בקנה־רָאִי, אז נראה עין בעין, כי כל הרעות הרבות והצרות תמצאנה את האדם בימי האפל והבערות, אך לא בימים אשר הופיעו עליו החכמה וההשכלה באור בהיר תאוה לעינים״ פעטר אסר אִסָּר לבל יִנָּזֵר הכהן טרם מלאו לו חמשים שנה, וְקֵצֶב נתן למספר הכהנים הנזירים, אשר עליו אין להוסיף; לא נתן לבנות בתי חדשים לנזירים, ועל הנזירים הנמצאים בבתי הנזירים הישנים צוה לבַלּוֹת הימים בעבודה ובמלאכת ידים, ולחם עצלות לא יאכֵלו, שתי מטרות שם פעטר לפני הכהנים הנזירים: א) להיות עזר לידועי חולי וּמֻכי אלהים, ועל כן הושם לחֹק כי רק בבתי הנזירים ימצאו מנוס ומנוח החולים הנגועים, הזקנים, אנשי חיל החלשים (Инвалиды), בעלי מומים וילדים יתומים ונעזבים. ב) כי יְגַדלו ויחנכו את הצעירים על ברכי הדת, למען יצלחו להיות לפקידי הכנסיה ולשומרי משמרת כהונתה. ועל הכהנים בעלי נשים (Бѣлое духовенство) צוה פעטר כי ישלחו את בניהם להקשיב לקחת בבתי הספר, אך לא יִתן משמן המשחה על צעיריהם אשר לא למדו בבתי הספר ולא יְסֻפּחו אל עדת הכהנים, כי אם יֻלְּקחו לעבוד עבודת הצבא. פעטר לקח פקודת נכסי הכנסיה מידי הכהנים ויתנה בידי וַעַד שרים מן העם, וחלק רב מתבואות בתי הנזירים הקדיש לבתי החפשית והחולים, ועוד תקונים נכונים כאלה וסדרים ישרים עשה פעטר בדבר ממשלת הכהנים. ומה נכבד החֹק אשר שם לפני הפקידים העומדים על משמר המדינה, אשר בו יֵאָמֵר: „הפקידים ישימו עין לבל יקראו העם קדוש אל הקברים אשר לא נתנו רַבֵּי הכנסיה את עדותם עליהם כי גופת קדוש מכבד שוכנת בם; עליהם המצוה לא לבד לענוש ולַיַּסֵּר

את המשתגעים המתחפשים בשמלת החסידות, ההוזים הנביאים מלבם, העוטפים בלויי סחבות והולכים יָחֵף למען תְּפֹוש את העם בלבו להוליכו שולל, כי אם להציגם למשפט לפני שרי הערים; לבל יתעו ההמון אחרי המצטדקים והמתחסדים בפעלי חסד ומעשים טובים; לבל יבדו מלבם נסים ונפלאות, אותות ומופתים, אשר לא היו ולא נבראו!" •

בקצה מאת שבע העשרה נפל פרץ נבעה בקהל הנדחים וַיֵּחָצוּ לשנים, וזה הדבר: אחרי אשר מֵתוּ וְתַמּוּ כהני הנדחים הנמשחים בטרם היות האספה במאָסקווא (1667) ובטרם נבדלו מעל הקהל, באו לשרת ולכהן תחתיהם כהנים חדשים, אשר עזבו את הקהל וידבקו בלמודי הנדחים ויבואו בבריתם • ויען כי על הכהנים החדשים האלה סמכו את ידיהם הכהנים הגדולים ההולכים בתורת ניקאָן ומחזיקים בספרי תפלה המתֻקנים, על כן כחשו רבים מן הנדחים בקדושת הכהנים האלה ויאמרו לא הם, ורבים הכירום לטוב ויעריצום ויקדישום • הנדחים הראשונים נקבו בשם חסרי כהנים (Безпоповщина), והאחרונים בשם בעלי כהנים (Поповщина), ושתי המפלגות האלה עוד שבו ונפלגו לכתות קטנות ושונות אשה מרעותה • הנדחים בעלי הכהנים נפוצו ביערות קאָסטראָמא וניזשעגאָראָד, בסביבות נהרות דאָן וקובאן, בחבל טשערניגאָוו, בסיביר ובנפת מאָהילעוו; וחסרי הכהנים אוו להם למושב ביערות אָלאָנעץ ובחבל הים (Приморье) בירכתי צפון—נחלות נאָווגאָראָד בשנים קדמוניות; שמה החישו מפלט להם רבים ממורי הנדחים, בלכוד הממשלה את מָעוז ומִשְׂגַּבָּם, את בית הנזירים הסאָלאָוועצקי, ותגרש אותם מפניה ותאמר הַשְׁמֵד (1676) • שמה הסתתרו מפני חמת המציק ויתבודדו במועדיהם, ושמה קמו ונוסדו אהליהם ומשכנות מבטחם הנועדים בשם ,,Вы-горѣцкіе скиты" הרחק משאון אנשים ומהֶמְיַת מתי חלד, בבין יערות עבֻתים וסבוכים בנו להם הנדחים בתים וכפרים ויעבדו את אדמתם בזעת אפם • הזקנים בקרבם אשר נתן להם הטבע לשון למודים והתנוססו ביראתם וברב דעתם את ספרי הקדש, היו להם למורים ולמלמדים, וינחלו רב כבוד ויקר בתוך קהלותיהם ופעולתם רבה וגְדֵלָה מאד עליהן • אנשי השם הנודעים ביניהם לתפארת ולתהלה, הנה הֵנָּם דניאל מיקולאָוו ושני האחים למשפחת דעניסאָוו, אשר עזבו אחריהם ספרים נכבדים מאד בעיני הנדחים • והנה אף כי פעטר חשב את הנדחים ככל תושבי הארץ ולא מחה את שמותם מספרי האזרחים, בכל זאת נטה קו להכביד ידו עליהם וללחצם • על פיו נשאו את ראש הנדחים ויכתבום בספרי הזכרונות; ויעל עליהם מס משנה (двойная подать) ולא נתנם לגשת לשרת בבתי פקודות הממשלה, ויצַוֵּם ללבוש בגדים מיוחדים ומצֻיָּנים למען יכירום כל רואיהם, וכֹפר זקנם יתנו לאוצר הממשלה; ויהי אחרי אשר נגזר אלעקסעיי יורש העצר מארץ החיים, באשמת הנדחים הנתעים והמתעים, הוסיף פעטר להעיק להם בחקים ומשפטים; כי אז נוכח פעטר כי הנדחים כלם עם קשה ערף הוא, בנים כחשים וסוררים, האוטמים אזנם כפתן חרש משמוע לקול התקונים, ותמיד ימרו את רוחו ומוצא שפתיו לא ישמורו • אפס לא רק בענוש את הנדחים קשה ובהכביד ידו עליהם חפץ פעטר להחליש כחם ולהצעירם, כי אם גם בגלות למוסר אזנם ובהוכיח להם נכוחות • ברצונו שלח הסינאָד את הכהן הנזיר נעאָפיט ללכת

לגלילות אָלאָנעץ וחבל הים, להתוכח עמהם ולהראות להם עֲוָתָם • הציר הנאמן הזה ערך לפניהם מאה שאלות, אך הם נתנו על כלן מענה בספר מיוחד, ככל אשר עשו כבר הנדחים בעלי הכהנים בהשיבם חורפיהם דבר, על כן כמעט כל נכבדי הכהנים בימי פעטר כתבו ספרים, שֶׁבם ערכו דברי ריבות עם הנדחים • אמנם ספרי וְכוּחַ האלה לא הצליחו לאשר שָׁלחו ולא עשו תושיה לשרש שרש פורה ראש ולענה בכרם הדת הנוצרית; יען כי הכהנים הקטנים אשר בכפרים כֻּלם היו חסרי בינה בדת, ארחותיה לא הכירו ולא ידעו בין ימינם לשמאלם, כי בנעוריהם לא למדו דעת בבתי הספר, וגם בהיותם לכהנים לא דרשו ללמודי הדת ולא נחלו על שִׁבְרָהּ, כי אם שלחו ידיהם לתפוש מגל לחרוש חרישם ולקצור קצירם כשאר האכרים עובדי האדמה • אמנם הנדחים לא נחו ולא שקטו על שמריהם: הם העבירו בעם שמועות שונות הדרושות לחפצם, קראו בלי חָשָׂךְ את הגיוני לבם באזני כל עובר, ועל כן עשתה תורתם פרי תבואה, רבים הריצו ידם אליהם וההולכים בנתיבותיהם עצמו ויפרצו מיום ליום •

בין כה וכה לרגלי בני הַנֵּכר אשר באו לרב מאד ארצה רוסיא, באו הלום גם דעות חדשות בדת ובאמונה ותתהלכנה בקרב הרוסים, ויש אשר למדו מעשי בני הנכר ויחשבו כמחשבותיהם, עד כי בשנת 1713 נגלתה במאָסקווא חברה רוסית אשר התאמצה לנטוע ברוסיא תורת לוטהער ומשפטי פיו • וכבר עבר רוח קנאות על איש רוסי מחכמי הרפואה להרים יד ולהכות לרסיסים את אחת התמונות הקדושות • והנדחים גם הם בקראם מלא כי אברה הכנסיה את חין ערכה, וכי פג טעם הפראוואָסלאוויא וריחה נמר, הדיחו את לב העם מאחרי הכנסיה, לפנות לה ערף ולא פנים • רבים החלו להקל בקרושת התפלה בצבור ובעבודת הכהנים, פסחו על שתי הסעפים והטילו שפק בסוד רזי קדשיהם, עד כי נאלץ פעטר לצוות אל חק, כי ילך כל איש ואיש להיכליהם לשמוע אל הרנה ואל התפלה בשבת ומועד, ולבוא אחת בשנה להתודות על פשעיו כמשפט הנוצרים הנאמנים לדתם, והעובר על החק הזה ענוש יענש • משרות אחדות נִתנו רק על שבם האנשים אשר התודו על חטאותיהם לפני הכהנים ונסלח להם •

מן סופרי הכנסיה בימים ההם הכי נכבדים שלשה אלה: א) המיטראָפאָליט כראָסטאָוו, דמיטרי הקרוש, אשר נודע למשגב בגלל ספרו „חיי הקדושים" (Четіи-Минеи), תָּבניתו ומעשהו כספר „חיי הקדושים" למאקארי הקדוש (פרק מ"א), ובגלל מלחמותיו עם הנדחים; כי חִבֵּר ספר גדול ורחב ידים להראות להם משוגתם ומבוכתם. דמיטרי שם בפעם הראשונה פרות והבדל בין כתות הנדחים השונות זו מזו, ויבאר היטב את משפטי כל אחת מהן ותהלוכותיה • ב) סטעפאַן יאוואָרסקי, פקיד כסא הפאטריארך, והפרעזידענט הראשון בסוד הסינאָד; גם הוא לחם מלחמות תנופה עם הראסקאָלניקים זרב את ריב האמונה בספרו „אותות בוא צורר המשיח", והוא תשובה על הספר אשר כתב הנדח טאלעצקי בשם הזה, ומגמתו להוכית כי פעלי פעטר הם האותות כי צורר משיחם קרב לבוא, ומושיעם יחוש וימהר להגלות להם שנית ליום האחרון • יאוואָרסקי גם הוא לא השכיל להוכיח כי האמונה באותות האלה אך בהבל יסודה ולא הראה להם משוגתם ואולתם, כי אם

התאמץ להוכיח ולבָאר במופתים כי לא כן היא תכנית האותות ותכונתם כאשר יִדַמו הם, אפס כפי אשר יערכם הוא לפניהם בחכמתו ובתבונתו — כאשר החֵלו דעות הפראָטעסטאנטים לפרוץ בהם יצא יאוואָרסקי להלחם בם ויכתוב את ספרו „אבן פִּנַת האמונה" (Камень Вѣры) • ויהי יאוואָרסקי גם דרשן ומגיד מישרים; וזה דרכו להרבות במליצות נמרצות ורמות ובמשלים נשגבים, וכל רוח חיים אין בכל דרשותיו • יאוואָרסקי היה כהן נזיר בנעוריו, זעל כן הואיל הלך אחרי המחזיקים בנושנות, ובעבור זאת בחלה בו נפש פעטר בימים האחרונים, וַיְקָרֵב אליו את איש ריבו ואויבו, הוא: ג) פֿעאָפֿאן פראָקאָפאָוויטש, אשר מצא חן בעיני פעטר, על אשר הטיף באזניו דברי נגידים בלשון למודים ובמועצות ודעת בהיותו בקיעוו (1709) אחרי שובו מהכות את השוועדים על יד פאָלטאווא, וברבות הימים נקרא לפעטרבורג, ויהי אוהב נאמן ויועץ פלא לפעטר בכל עניני הדת, וגם בהנהגת המדינה שאל פעטר את פיו, כי ידע פֿעאָפֿאן להתהלך לרוח העת ולהִטָהר מהבלי השוא • ידיו היו רב לו בלשונות חדשות גם ישנות ובחכמת סופריהן, בידיעת הטבע ודברי ימי עולם; וביתר תעצומות ועז גִבֵּר חילים בלשונו ומדברותיו הנעימות והמתְחַכמות מאד • פֿעאָפֿאן הקשיב לקח בבתי מדרשי המדעים בחוץ לארץ, ושם למד לדעת הליכות עמי אירופא וארחות המדינות הנאורות; ובעבור זאת לא אהבוהו שאר הכהנים, חשבוהו כחונף להקיסר ולשרי הממלכה, והביאו דבתו רעה, כי רוח תורת לוטהער נוססה בו וכי לא יִנָזר מתענוגי עולם כמשפט הכהנים; אפס לא שמע לקול מלשיניו, כי מצא את לבב פראָקאָפאָוויטש נאמן לפניו, בראותו כי מגן ושמש הוא להשכלה ובלשונו יגביר לתת צדק לפעליו ולכל התקונים אשר שָׂם בארץ • — שלשת הכהנים האלה היו מילידי רוסיא הקטנה, יען כי שמה כבר היו ערוכים בתי ספר להפיץ דת ודעת, בעת אשר ברוסיא הגדולה כמעט החלו בתי הספר להוסד, ופרי ההשכלה היה עוד בֹסר • מלבד אלה עוד נכבד ומרומם בפי הרוסים הכהן מיטראָפֿאן, והמיטראָפאָליט איוב מנאווגאָראָד, הוא איוב אשר הזיל מכסף תבואות הארכֿירעאים לבנות בעיר ההיא בתי ספר, בתי חולים ובתי מקלט ליתומים, ועל אדותיו יסֻפר כזאת: „אחרי תבוסת הרוסים על יד נארווא צוה פעטר על כל יושבי נאָווגאָראָד, שרים ורשים, אנשים ונשים, להתאסף למקטן ועד גדול, לחפור תעלות ולשפוך סוללות מסביב לעיר, ויתלוננו העם וירגנו מאד • אז יצא הכהן הזה, והוא זקן בן שמונים שנה, לָבוש בגדים כאחד העם, ובידו הקרדום, ויחל לחפור בו, וירא העם וַיֵרָגַע ותשקוט התלונה" •

§ 2 **חקים ומשפטים וסדר המעלות** • ספר החקים והמשפטים (Уложеніе) אשר יסד הקיסר אלעקסעיי מיכֿאילאָוויטש, לא ישר בעיני בנו פעטר הגדול, ויאמר לחבר ספר אחר ולכונן עמודיו על אדני ספר המשפטים השוועדי; אך חפצו זה לא יצא לפעֻלת אדם • פעטר העביר את משפט הנושים לנגוש את הלוִים ולשפוך עליהם בוז וקיקלון לעין רואים, להוציא מהם את החֹב בחֹזק יד (Правежъ) • אמנם צוה לשלוח את בעלי החֹבות לעבוד עבודות שונות ולגרוע רובל אחד לחדש משכר פעֻלָתם להשיב את נִשְׁיָם • על השופטים פקד פעטר לבל יעשו את היסורים לכלי

משחית ומחבל, להוציא מפי המובא בפלילים דברים לא־פנים; ולבל יְעַנּו את האנשים הנשפטים על דבר ענינים קלי ערך· בראות פעטר כי המנהג הישן, הזר והמוזר, לכלוא את הבתולות בנעוריהן בית אביהן לבלתי הראותן למארשיהן עד יום כלולותיהן, היה נְסִבָּה לריב משפחות ולמדנים רבים, ויוציא חֹק כי ששה שבועות קודם החתונה יקדש החתן את הכלה, יתראה אִתָּה פנים וישתעו יחדו, ואם במשך העת ההיא יתעשת אחד מהם וינחם, לו המשפט לשום לְאַל את דבר הברית ולנַתֵּק אגודתו, ולא ימצאנו עון· על האבות והאפוטרופסים צוה פעטר כי ישבעו בשבועת האָלָה אם לא יאכפו על בניהם לבוא במסורת הברית עם אשר לא בחרו, וכן נשבעו גם אדוני השדות בהַשִּׂיאָם גם את עבדיהם ואמהותיהם· פעטר העביר את עונש המות בעד כל חטא ופשע, מלבד לרוצח מכה נפש בזדון ומורד במלכות, כי אם צוה לשלוח את בני עולה לסיביר לעבוד ולמשא, אחרי כן יצא החֹק כי גם הנשבע בשם ה׳ לשוא מות יומת· גם הכחיד פעטר מן הארץ את המנהג הרע והאכזרי אשר נהגו המילדות ברוסיא: להמית את הילד בגיחו מרחם אמו, בראותן על האָבְנָיִם כי מום בו והוד פניו יְשֻׁנֶּה·

פעטר בשבתו על כסאו מצא ברוסיא נכון לפניו מערכת מדרגות אחדות לפקידי הממשלה ונושאי משרה, אפס המדרגות האלה לא נערכו בטוב טעם ודעת ואי־סדרים היה בתוכם, ועל כן הוציא פעטר בשנת 1722 את לוח המעלות (Табель о рангахъ) הנודע לשם ולתהלה· בו חלק פעטר את כל הפקידים לשלש מחלקות ולארבע עשר מדרגות (כבארץ אשכנז)· ומלבד תארי הכבוד החדשים אשר לא שערום הראשונים, עוד ברא פעטר חדשה, בדבר אשר יסד מול כל המעלות והמדרגות הנתונות לשרי החיל וחצר־המלכות, גם מעלות ומדרגות כאלה לשרי העם ופקידי בתי המדינה והאזרחים· והדבר לא יכול לצאת לאור ברוסיא בימי קדם, בעת אשר רק גדודי המלך לבדם ושומרי ראשו עלו על גרם המעלות ועל במתי הכבוד ואך להם נתנו הגדולה התפארת וההוד למורשה· — כמאז כן עתה נתנה החפשה לכל איש אשר נשאו לבו לבוא לשרת בבתי הממשלה, וכל החפץ בא ויְמַלֵּא את ידו כפי כשרונותיו ורֹב דעתו· על האצילים אדוני־השדות הֻטל החֹב לעבוד את הממשלה כל ימי חייהם; ולמען תביא עבודתם פרי ברכה ויצליחו לעשות בתבונת כפים, פָּקַד עליהם כי ילמדו את בניהם קרוא וכתוב, חכמת החשבון והמדידה, בטרם יבואו לשרת; והצעיר אשר לא למד להשכיל בכל אלה, לא יכול לקחת לו אשה· בשנת 1714 יסד פעטר ברוסיא את משפט הבכורה (Maiоратъ)· על פי המשפט הזה הנחיל האב את כל הבתים והקרקעות רק לבנו הבכור, או על הבן אשר יבחר בו לְבַכְּרוֹ, ונחלת אבות לא תמכר לאיש זר לעולם· בפָרָשַׁת החֹק הזה נאמר, כי מפני שלש סבות יצא לאור עולם: א) היורש האחד (הבכור) לא יאלץ להכביד ידו על האכרים, כאשר יעשו היורשים הרבים, הנוחלים חלקים קטנים מירושת אביהם, ומתאמצים לאסוף מן חלקם המצער רב־כסף, וירוששו את האכרים במסים כבדים מנשוא; ב) בהיות משפט־הבכורה הזה על תלו, לא תדל לעולם ולא תמוך פתאם כל משפחה, כי העומד בראשה, העשיר ורב האונים, יתמוך בה ויסעדנה; ג) האחים הצעירים אשר לא יירשו בתים

זקרקעות, לא יטמנו יד בצלחת ולא ישבו בשפלות ידים, כי המחסור ילחצם להביא בעמלם ויגיעם תועלת רבה להממשלה· אמנם בעיני שרים רבים וכן שלמים היה משפט הבכורה לקוץ מכאיב ולסלון ממאיר· — פעטר יסד את אות־הכבוד לדגל מחנה אנדרעיי, הראשון בין תלמידי משיחם, (Первозванный), ואת אות־הכבוד לדגל מחנה יעקאטרינא הקדושה· את האחרון הזה יסד פעטר לכבוד ולתפארת רעיתו, אשר עמדה לימינו לתמכו בעצת שלום ואמת בהיותו ברעה גדולה על שפת נהר פרוט·

3 § **יושבי הערים והכפרים ובני הנכר.** בימינו אלה עלתה חכמת הסטאטיסטיקא*) למעלה ראש, והיו תהיה להממשלה לעינים, בבואה לתת חקים, להוציא משפטים ולעשות סדרים בהליכות המדינה· אמנם בימי פעטר היתה החכמה הזאת עוד בשפל המדרגה ועקבותיה לא נודעו ברוסיא· ועד שנת 1719 לא ידעה הממשלה גם את מספר מפקד יושבי הארץ! בעצם השנה ההיא שלח פעטר סופרים לכל ארבע כנפות רוסיא לשאת את ראש עמו למשפחותם לגלגלותם, ולכתוב בספרי זכרון את כל איש ואשה (ревизская сказка), למען יתנו כל הנכתבים כסף הגלגלת (поголовное, подушное) תחת מס הקרקעות (позе-мельное) אשר נתנו לפנים· וירע הדבר מאד בעיני העם ויתלוננו, ויקדמו את פני הסופרים באיבה רבה ובשנאה עזה· במקומות רבים הכו הרוגנים את הסופרים מכות חדרי בטן ויגרשום, או נסו מפניהם בקרבם אל הערים והכפרים לעשות מִשְׁלַחְתָּם· הנדחים הרימו במרום קולם ויזעקו מרה, כי פעטר בגבה אפו ובגאון לבו יזיד לקחת תרומת המס מן החיים והמתים**) גם יחד—אכזריות אשר כמוה לא הזידו לעשות גם המלכים העריצים והפריצים בימי קדם· — בעת ההיא נפלגו יושבי הערים לשלש מפלגות· אל המפלגה הראשונה התחשבו סוחרי־השטרות (банкиры), הסוחרים הגדולים (гости), חכמי־הרפואה והרוכלים רוקחי סמי המַרְפֵּא (аптекари), חובלי הים, חרשי כסף וזהב, והצַיָּרים (живописцы)· אל המפלגה השנית התחשבו הסוחרים הקטנים ושאר בעלי מלאכות שונות· שתי המפלגות האלה נקראו בשם „גילדיא", ומקרב עדתם בחרו להם את פקידיהם, את האלוף לראשם ואת עוזרו· אל המפלגה השלישית התחשבו כל עושי מלאכה שפלה ונמבזה (чернорабочіе) ושכירי־יום, וגם הם בחרו להם מתוכם שרי עשרות ופקידיהם בראשם· — האכרים יושבי הכפרים נפלגו לשש מפלגות: א) בעלי חצר אחד (однодворцы), הלא הם פקידי הממשלה אשר מטה ידם וישימו פניהם לעבודת האדמה· גם הם הרימו מס הגֻלגלת, אפס בידיהם נשאר המשפט לקנות

---

*) החכמה הזאת תבקש חשבונות רבים להביא במספר את כל עניני המדינה, מדת הארץ ומפקד יושביה, כמה יעברון וכמה יבראון, מתכנת המסים ותבואת הארץ ועוד דברי חפץ כאלה, ואחרי אשר תערוך אותם במערכה ותפלסם במאזני הבינה, תוציא חקי משפטיהם ותכונותיהם, הדרושים מאד לדעת מנהלי המדינות.

**) יען כי לא יתכן למנות את העם כי אם לעתים רחוקות, נטל פעטר על הקהלות לשלם כסף הגלגלת גם בעד המתים בין מפקד למפקד, אך בעבור זאת פטר אותן מלשלם בעד הילודים במשך העת ההיא. ומורעת כי מספר הנולדים יעלה תמיד על מספר המתים, ועל כן הרויחו הקהלות, בשלמן בעד המתים ולא בעד החיים הנולדים מקרוב. את הדבר הנכון הזה לא השכילו הנדחים ויתמרמרו אך לשוא. מלכנו אלכסנדר השני יר״ה העביר את כסף הגלגלת מן הארץ.

להם עברי-עולם לצמיתות; ב) העבדים הנותנים חלק אחד אחוז מתבואות הארץ לארוני השדות (половники); ג) עבדי אחוזת חצר-המלך (дворцовые); ד) עבדי אחוזת בתי מקלטי הכהנים; ה) עבדי אחוזת הממשלה; ו) עבדי ארוני השדות· החק לבל יעבור העבד מארון אל ארון אחר השתמר מאד, יען כי הסבות אשר בגללן יצא החק הזה היו עוד בעצם תקפן; ובשגם אחרי אשר נטל על ארוני השדות להמציא לאוצר הממשלה את כסף הגלגלת המתכן מאת עבדיהם, וגם את מכסת האנשים אשר יוקחו מהם לצבא· על כן כלה ונחרצה באה על העבדים להיות נצמדים ונקשרים בקשר אמיץ אל המקום אשר נמצאו בו מקדם, והממשלה העמידה אנשי חיל על גבולות הארץ לתפוש את העבדים הבורחים ולהסגירם בידי ארוניהם· בכל זאת חשב פעטר מחשבות להקל מעט מעט את העל מעל העבדים ולהיטיב מצבם, כאשר נראה מדברי אחד החקים (1721): „לבל יוסיפו הארונים למכור את עבדיהם, ואם ימוך איזה ארון וילחץ למכרם, אז עליו למכרם משפחות משפחות, ולא איש איש לברו, כאשר תמכרנה הבהמות — דבר אשר כמוהו לא נעשה בכל התבל“· — שערי ארץ רוסיא נפתחו לפני בני הנכר, לבוא להאחז בה, לסחור אותה, לעשות בכל מלאכת מחשבת, לשרת בבתי פקודות הממשלה, לקחת כל כהונה ומשמרת, ולקרוא איש בשם אלהיו באין מפריע· בן הנכר, תושב רוסיא, אשר חפץ לעזבה ולשוב לארץ מולדתו, ונתן עשירית מכל אשר לו ויצא הפשי, מלבד אשר בא בברית הדת הפראוואסלאווית לא יכול עוד להעתיק מושבו לארץ אחרת· לבני הנכר אשר שרתו בבתי פקודות הממשלה ובצבא, נתן כסף חקם חלף עבודתם שכם אחד על מכסת הכסף הנתן לבני רוסיא, בשנת 1721 הוצא הסינאד את חקו כי יוכלו העם להתחתן עם בני בעלי אמונות אחרות. —

§ 4 אפני הנהגת המדינה· בימי פעטר היה הסענאט המדרגה העליונה בסלם הנהגת המדינה· ידי פעטר יסדו אותו בחדש פעוראל שנת 1711, ויושב בו שמונה נסיכים שרי מועצה וחכמי לב, ויצו על כל העם כי ישמעו למצות הסענאט ככל אשר ישמעו לקול הקיסר· ותהי פקודת הסענאט ומעשהו: לשפוט את העם בצדק ובלי משא פנים, לפקוח עינים על הוצאות הממשלה, ולהתאמץ להרבות את הכנסותיה; גם עליו היה החב לשמור על האנשים המחיבים לעבור עבודת הממשלה לבל ימליטו את נפשם ממנה· בראש שרי הסענאט עמד הפקיד הכולל (Генералъ-прокуроръ) אשר כלם שאלו את פיו על ארות כל ענין וענין, ומבלעדו לא יכלו להחליט דבר· בהגישם לפניו דבר קשה נתנו לו מועד שמונת ימים, להמתיק סוד עם מביני דבר לאשורו, ואם בכל אלה לא נרצה לקים משפט השרים, הקריבו את הדבר לפני הקיסר לחרוץ משפטו· הסענאט בחר מתוך העם את ראש הצופים (Оберъ-фискалъ), איש חרוץ, טוב לבב ומהיר צדק; ומעשהו להיות נכון תמיד על המצפה, להשגיח אל כל עניני המרינה, ובראותו עול ומעות יקרא את החוטא לעמוד לפני כסא הסענאט· לכל מחוז ומחוז לכל עיר ועיר היו צופים מיוחדים (Фискалы) אשר נבחרו מקרב ערת הסוחרים· גמול הצופים ההם היה המחצה מכסף הענושים (штрафныя деньги)· תחת בית פקודת פרעאבראזשענסק במאסקווא יסד פעטר בפעטרבורג בית

השופטים חוקרי מסתרים (Тайная канцелярія), לתור להקור ולגלות עֲזן החורשים רעה והדוברים הוות על המלך והמלכות • כל הבא לגלות אזן החוקרים על אדות נכלי קשר ומרד, קרא בקול „אֹמֶר וָפֹעַל" (Слово и дѣло!) וכרגע תפשו החוקרים את המַלשין ואת הנאשם, וידרשום ויענום לגלות מסתריהם • בית השופטים הזה לא היטיב פעליו ולא לצדק גבר בארץ, כי היה ככלי משחית ומחבל ביד המלשינים והחוקרים גם יחד • בעצת הפילוסוף לייבניץ יסד פעטר בפעטרבורג בתי־ועד לנהל בם את המדינה (Коллегіи) תחת בתי הפקודות (Приказы) אשר היו במאָסקווא • ויהי מספר בתי הועד עשרה: לעניני חוץ לארץ אחד, לעניני המלחמה אחד, לעניני הים אחד, לעניני האוצרות וכַלכלת המדינה שנים, לעניני המשפט אחד, לעניני הירושה והנחלות אחד, לעניני חרשת המעשה אחד, לעניני הרי המחצב אחד, ולעניני המסחר אחד; ואחד עשר שרים ישבו להמתיק סוד ולהתיעץ בכל בית ועד • בתי הוַעד סרו למשמעת הסענאט ויגזרו אֹמֶר על פי רוב דעות • בשנת 1715 צוה פעטר להמציא לו את כל ספרי החקים, אשר לבתי הועד בדאניא וספרי יסודי כלכלת המדינה • כאשר הובא לפניו ויהגה בם יצא דבר מלפניו: „כי מפי הספרים האלה לבד לא יוכלו השרים להורות ולהוציא לאמת משפט, יען כי כל המקרים ואפני הענינים לא יתכן להעלות על ספר" • ויתבונן כי נחוץ לו אנשים חרוצים, אשר הסכן הסכינו מנעוריהם לערוך דין ומשפט, על כן קרא פעטר נבונים יודעי דין ומְלמדי משפט מארצות נכריות לשבת איש אחד איש אחד בכל בית וַעד • בני הנכר האלה היו המנהלים את כל עניני בתי הועד על פי מליצים שומעי לשונם (Толмачи), ויהי הדבר הזה לְמַתְּלָאָה רבה ומשא לעיפה; ולמען הקל את המעמסה נקראו סופרים מטשעכִיא ומאָראַוויא, באשר יוצאי ירך הסלאווים הם, ועד מהרה ילמדו לדעת שפת רוסיא • וימלאו גם את ידי השוועדים השבוים, אשר שמעו רוסית, לכהן בבתי הועד • בשנת 1716 לקח פעטר מסופרי בתי המשפט והשוטרים ארבעים אנשים צעירים וישלחם קאָניגסבערגה ללמוד שמה איך לערוך דין, לסדר משפט, להבין כל ענין על מתכֻנתו ולעשות כל דבר על אפניו •

וכראות פעטר כי הוויאָעוואָדים והפריקאזים בערי המחוז וביתר שאת בכל המדינות הרחוקות, לא יחדלו מעשק כפיהם; כימי קדם ישחיתו את דרכם וימלאו את הארץ המס ונלוז, ויתאמץ לבל תנתן עוד משרת שופט וּדַיָּן על שכם הוואָיע־וואָדים, כי אם הפרד הפריד את בתי המשפט להיות לבדם, ויקראם בשם: ("Надворные суды„,), ועוד בשנת 1699 צוה פעטר לסוחרי מאָסקווא ולבעלי המלאכות לבחור להם מקרבם בורמיסטרים, אשר לפניהם יביאו את דבריהם ומשפטיהם, ולמקום מושב הבורמיסטרים קרא בית־המועצה (Ратушъ) וגם לכל בני ערי הגליל נתן רשיון לפרוק מעליהם את עֹל הוואָיעוואָדים ושרי הפריקאזים, ולבחור להם אנשים כטוב בעיניהם לשבת לשפוט אותם באחד מבתי הקהלה • ובשנת 1720 נוסדו בערים הנכבדות, המאגיסטראטים, אשר שריהם נבחרו מקרב התושבים • כל המאגיסטראטים סרו למשמעת המאגיסטראט הראש בפעטרבורג (חצי מספר שריו היו אז מבני הנכר), והוא גם הוא סר למשמעת הסענאט •

המאגיסטראט הראש פקח עיניו לגונן על המסחר וחרשת המעשה ; וכל משפטי מות אשר חרצו המאגיסטראטים בערי המדינה הובאו לפני המאגיסטראט הראש, כי מבלעדי רשיונו לא יצאו לפעֻלת אדם, ועוד דברים רבים כאלה הָפקדו בידי המאגיסטראט הראש· ויחלק פעטר את כל ארץ רוסיא לשנים עשר מחוזות (Губерніи) והמחוזות נחלק לגלילים (Провинціи) אשר היה מספרם ארבעים ושלשה· הגובערנאטאָר בעיר המחוז לא יכול לחרוץ כל משפט מבלעדי אספת נבחרי האצילים (Ландратъ), ועל דברת פעטר אין הגובערנאטאָר שר המחוז ומנהלו כי אם השר היושב בראש האספה לבד·

והנה אף כי פעטר חקר לכל תכלית והפליא לעשות בשנותו את סדר הנהגת הארץ, ובכל מאמצי כחו יגע להציג בשער משפט צדק ואמת, בכל זאת לא הִרבָּה הצליח לראות פרי ברכה בעמלו: כמאז כן עתה נסו מן העם רבבות אנשים, לבוא להחבא ביערי פערם, לנהרי אוראל ודאָן, לרגלי הררי קאווקאז, לרוסיא הקטנה ולזאפאָראָזשיע· גם שופטי חצר־המלך (Надворные суды), המאגיסט־ראטים והקאָמענדאנטים עִקשו את הישרה, כאשר עשו הפריקאזים והוואָיעוואָדים בימים הראשונים· הצופים אשר העמיד פעטר להשגיח אל מעשיהם, הלשינו רק את הפקידים אשר לא הָשלמו אתם ולא נתנו על ידיהם, ומן השרים החומסים, אשר כִפרו פניהם ברֹב שֹחד ושלמונים, העלימו עיניהם ויראו עון ולא התבוננו, וגם עזרו אחריהם לעשות רע· פעטר השיב גמול הסוררים בראשם ולא חמל ביום נקם: את ראש הצופים נעסטעראָוו הוציא להורג, ואחדים מהם עִנה ביסורי מות בקצף גדול, כאשר נגלתה רעתם ומזמתם בקהל· הנשיא גאגארין, נציב סיביר ואחד הנכבדים ובעלי הכשרון בדורו, הובא בפלילים על העשק והמרוצה אשר הגדיל לעשות בעמו, ויצו פעטר לתלותו על העץ במקום רואים; את שאפִיראָוו שלחו לארץ גזרה ואת רכושו החרימו לאוצר המדינה על אשר שלח ידו בכסף הממשלה, גם את השרים הקרובים אל פעטר, את אפראקסין ומענשי־קאָוו, הלשינו כי בכח ידיהם הרבו עמל ואון ויריקו את אוצר המלכות· ותבער בם חמת פעטר עד להשחית, ויצו להביאם לפני שופטי צדק אשר דנו דינם למות, אפס פעטר התעשת ויתן עליהם כסף ענושים לרב· כי ראה ונוכח פעטר למגנת לבבו, כי השרים סביביו, איש לא נעדר, ישלחו בעולתה ידיהם·

§ 5 **הצבא בית האוצר והשוטרים·** המלחמות על יד אזאָוו הראו לדעת כי גדודי הרובים, אשר היו ברוסיא מקדם, נופלים הם מאד מחיל רגלי, אנשי תמיד החלוצים והערוכים למלחמה; בשגם כי למן העת אשר היה קשר הרובים האחרון לא הוסיפה הממשלה לתת אמון בם ומשמרת מאָסקווא נתנה בידי הגוואַרדיא· והנה גם עד ימי פעטר היו ברוסיא אנשי צבא, אנשי תמיד כהרובים והפרשים, וגם חיל עתי מן המתנדבים בעם (Земская рать)· האחרונים התלקטו רק בהחל המסע למלחמה, והראשונים אף כי עבדו עבודת הממשלה גם בימי השלום, כי העמידום על המשמר בערים גם העבירום מגבול אל גבול אחר, אך הממשלה לא נתנה שלומים וכסף חֻקם, כי אם חלקת אדמה לעבדה ולהחיות בה את נפשב, ועל כן היתה ראשית פעלם לפלח ולבקע אדמתם, ואת

למודי המלחמה השליכו אחרי גֵוָם · אפס פעטר קצב להם משכרת בכסף ובמאכל, למען תהיינה עתותיהם בידיהם להתחנך בעניני המלחמה ולשגות בלמודיה תמיד · ברבר הזה הגדיל פעטר לעשות על כל ההולכים לפניו, ובמלחמתו את השוועדים כבר הראו צבאותיו את כחם וגבורתם על מרומי שדה קטל ויעשו להם שם בארץ ·— כל העם העוברים על הפקודים והנותנים כסף הגֻלגלת שלחו מצעיריהם לַצבא, ורשיון נִתן לסוחרים לתת מאה רו״כ כפר פדיון נפש האיש אשר עלה עליו הגורל, והיה נקי לביתו · טובי המראה והמשכילים בין צעירי הצבא לֻקחו אל הגוואַרדיא, אשר היתה כבית ספר לבני האצילים; כי איש איש מהם אשר לא שֵׁרֵת שמה בתֹר איש חיל בקנה הרובה, לא יכול לעלות לַמעלת אָפִיצער · מערכות חיל הָרַגְלִי, חלוציהם וכלי נשקם, הכל כאשר לכל היה בתבנית צבאות גערמאניא · לעבודת חיל הים לקחו מבני אנשי החיל ועבדי הים, ומשאר צעירי הצבא בחרו את הילדים, אשר גֻדלו בערי חבל הים, או על יד יאורים גדולים ונהרי נחלי מים · בתי ספר נוסדו ללמדם חכמת יורדי הים ועוברי באניות; ובכלות מועד הלמודים בבתי הספר נִתנו התלמידים אל אניות הסוחרים להתחנך בעבודת הימים · מספר חיל היבשה בימי פעטר עלה עד מאת אלף ושמונים אלף איש, ובצי־האדיר היו ארבעים ושמונה אניות גדולות ושמונה מאות אניות קטנות ·

התקונים הנכונים אשר תקן פעטר במערכות הצבא, האניות הרבות אשר עשה, המלחמות הגדולות אשר לחם, הבתים הגדולים אשר בנה ואשר יסד— כל אלה דרשו כסף תועפות והוצאות רבות וחדשות לאין קצה; ולמען מצוא לכסף מוצא העלה פעטר את כסף הגלגלת על כל הנכתב בספרי הזכרון, מלבד הכהנים וצאצאיהם, האצילים, אנשי החיל בצאתם חפשי בכלות ימי עבודתם, תושבי מחוזות ים הקדמוני, הבאשקירים והליפלאנדים · ויוסף פעטר להרבות הכנסות המדינה בתקנו את הנייר עם חותם הממשלה (Гербовая бумага), אשר יוקח לכתוב עליו דברי חפץ וענינים אשר יסודתם בבתי המשפט · בימים הראשונים היה מחיר כל גליון נייר חתום לקוניו שלשה אלטין (תשעה קאָפ׳) ולהממשלה עלה מחירו רק רביעית הקאָפ׳ *) · כאשר באה עת צרה לממשלה ומחסור ולחץ השיגוה, גרעה עשירית משכר נושאי המשרה ומכסף חקם · שתי שלישיות מכל הכנסות המדינה הוציאה הממשלה לכלכל צבא המלחמה וצי־אדיר · מלבד משכרת תמיד הנתונה לנושאי המשרה לקחו מאת כל הדורש משפט שלומים בעד עמלם: מן הזכאי שלש קאפ׳ לרו״כ ומן החייב עשרה קאפ׳ · בשנת 1710 עלה מספר הכנסת המדינה פחות מעט משלשה מילליאן רו״כ, ובשנת 1725 כבר עלה המספר עד עשרת מילליאָן! **) ·

*) בימינו אלה תעלה הכנסת הנייר החתום לאוצר הממשלה יתר מארבעה מילליאָן רו״כ מדי שנה בשנה.

**) ככר הגדנו כי פעטר המעיט מאד את הוצאותיו במעמד ביתו ומשרתיו ומאכל שלחנו, ורק לטובת העם והמדינה לא חשב כסף וזהב. עוד בטרם נסע חוצה לארץ קצב למכלת ביתו, לצרכי בניו ולכל משפחת בית המלך, רק חמשים אלף רו״כ לשנה, ובשובו ממסעיו הוסיף להמעיט עד כדי שלשים וחמשה אלף רו״כ לשנה, וגם פטר שרים רבים ממשמרתם בחצר המלכות, כי השבם אך למותר, כן התאמץ לגרש כלה מביתו את כלי השעשועים, בגדי יקר וכל חפצי המותרות;

הנהגת פקודת השוטרים (Полицейское управленіе) אשר יסד פעטר תקעה יתדה במקום נאמן בפעטערבורג, ותנתן בידי האלוף לראשי פקידי השוטרים (Гене-ралъ полиціймейстеръ), ובמאָסקווא ביד ראש פקידי השוטרים (Оберъ-полиц.). בערים הגדולות והנכבדות היה לכל עשרה בתים שוטר אחד הנבחר מאת גָרֵי הבתים; כל יושבי העיר מבן עשרים שנה ומעלה היו לאגודה אחת לשמור משמרת העיר לבל יאֻנה לה כל פגע רע ולא יפרעו הסדרים בקרבה להרגיז מנוחתה. בערי המדינות והגליל נִתְּנָה פקודת השוטרים ביד הקאָמענדאנטים (שרי חיל המצבה), המאגיסטראטים והסטאַראָסטים, הגובערנאטאָרים והוואָיעוואָדים; ולמרות כל המשמרות האלה לא חדלו הרוצחים ולא פסו השודדים האורבים לנפש האדם ולרכושו. על הרוצחים הישנים נוספו עוד חדשים מן הנסים מחיל הצבא, בעבור עבודת הפרך אשר עֻבַד בהם, עבודה כבדה אשר לא נסו בה מעולם. אדוני השדות מכפרים אחדים הפילו תחנתם לפני הממשלה ויזעקו מרה, „כי יבואו אל בתיהם שודדים מיוזנים בהמון, יהרסו את הכפרים וישרפום באש יומם ולילה, יכו את הגברים ויחמסו את כל הנמצא אתם, יחטפו את הנשים ויוליכון אתם בשבי”. בעצם העיר מאָסקווא התהלכו על סוסיהם רוצחים ושודדים גדודים גדודים משלשים וארבעים איש יחדו. מספר המרצחים הלך הלוך ורב כאשר קָמה הממשלה לבער מן הארץ את הרקים והפוחזים (бродяги) השוטטים והסובבים בעיר, ולהכחיד את בני עולה המתכחשים ומתחפשים לבעלי מומים או לדלים ואביונים. בשנת 1712 פקדה הממשלה לבל יעֹז איש לפרוש כפיו ולבקש נדבות העוברים בחוצות מאָסקווא, פן יענש ענש קשה מאד. למען לא תרב האש להשחית בעיר, יצא החֹק לשום רֶוַח בין בית לבית על פי התבנית אשר הראתה הממשלה בתוך הקרעמל, ובחלק העיר הנקרא „קיטאיי-גאָראָד” צֻוו העם לבנות רק בתי אבנים. בשנת 1714 כבר נבנו בפעטערבורג המשה ושלשים אלף בתים ובנינים שונים, אך בכל אלה לא שבעה נפש פעטר, בונה העיר, עושָׂהּ וכוננָהּ, ויוציא פקודה כי כל איש ואיש מאדוני השדות אשר לו עבדים מְאַת נפש יבנה לו בית בפעטערבורג; וכן פקד על הסוחרים, על בעלי הבתים לעבודות וחרשת המעשה ועל הנכבדים בין שרי הממשלה. בשנה ההיא יצא דבר מלכות לשלוח מכל ארבע כנפות רוסיא את כל חרשי האבן (каменьщики) לפעטערבורג, ולבל יזיד איש לבנות לו בית לבנים מן היום ההוא והלאה, עד אשר יבוא רשיון הממשלה להתיר את האסר *). בשנת 1723 עלו הכנסות העיר עד ארבע מאות וחמשִים אלף רו״כ, ולקראָנשטאדט באו מדי שנה עד חמש מאות ועשרים וחמש

אפס על שריו רואי פניו צוה במפגיע כי ישבו בבתי מדות ובעליות מרווחים וימלאו ביתם משכיות חמדה ויקר, ובזה נתן להם ידים לעשות עשר בענין רע.

*) יגיעות רבות יגעה הממשלה וכסף לא יחקר הוציא מאוצרה בבנות פעטר את פעטערבורג על אדמת כבול ושוממה, הרחוקה מטבור הארץ. שנים רבות זו אחר זו קרא פעטר פעם בפעם ארבעים אלף איש עושי מלאכה לבנות את העיר ולהקים היכליה וארמנותיה, ומספר רב מן האנשים האלה אבדו בפעטערבורג מן העבודה הקשה ותחלואים רבים; פעמים אחדות פצרו ועלו מי הנעווא ויכסו את העיר החדשה ותהי כיאור כלה וכברכת מים, ונלחצו העובדים להעלות ולהגביה את קרקע העיר על ידי שפך עפר ואבנים ותחבולות שונות; אפס לא נפל לב פעטר עליו: לא חשב אנוש לא חשב כסף, עד אם יכלה את מעשהו וכל חפצו ישלים.

אניות גדולות. פעטר דאג גם לבריאות העם, ויקרא רופאים חכמים וידועים מארצות הנכר, ויכונן במאָסקווא שמונה בתי מרקחת לסמי המרפא, ויטע גנים ויזרע בהם צמחי הרפואות וכל עשב מעלה ארוכה, ועל וַעַד חכמי הרפואה צוה לצרור ולרדוף את רופאי האליל המתעים את דלת העם בקסמיהם ובנכלי כזביהם, וכי אבד יאַבְּדו את החנויות הקטנות אשר ימכרו בהן כל ירק דשא וחציר יבש למרפא, ובאמת אך שוא יעזרו ולא יצלחו לגהות מזור. פעטר צוה אל חק לבל יקברו את המת טרם יעברו עליו שלשה ימים, ולבל יחצבו קבר למת סביבות בתי התפלה בתוך העיר, כי אם למת מנכבדי ארץ ושועים; גם פקד לבנות על יד היכלי התפלה בתי חפשית לעוללים אסופי חוץ.

6 § **חרשת המעשה והמסחר.** פעטר אמר עם הספר: „בארץ ממשלתנו רוסיא יש ויש שפעת מתכיות, ומבֹרֶכֶת היא ברֹב אבני יְקָר ובסגולות טובות אשר לא נחפשו אל-נכון ולא נחשפו מצפוניהן; ונִסִבַּת הדבר הוא, יען כי עבדינו לא השכילו להבין עבודת חוצבי בהרים, ואין אתם יודע עד מה לחפור מטמונים, גם מֵאֲנו להזיל זהב מכים ולהוגיע ידיהם במלאכת מחשבת הזאת". ולמען יאכוף על ארוני השרות המתעצלים והמתרפים, הקופצים ידם משַׁחֵר מכספם וכחם, הוציא פעטר חֹק כי כל איש החפץ ימלא ידו לתור ולחפש לחפור ולכרות בשדה אחוזתו או בשדה אחר, ולהוציא ממעבה האדמה כל מתכת ואבני חפץ. ואם המצא יִמָּצא מִכְרֵה מתכת ומטמוני מסתרים בנחלת אחד הארונים, אשר לא תמצא ידו או לא יאבה לחצוב ממנו ולעברו ולשמרו, אזי יִנָּתֵן המשפט להאיש הבא ראשונה בחפץ כפיו לחצוב ולעבוד, ולבעל הנחלה שלם ישלם מתבואות המִכְרֶה שלשים ושתים ירות מִמְאַת הידות, „למען לא תכלה לתהו והבל ברכת שמים מֵעָל הרובצת בכליות הארץ מִתָּחַת". האיש אשר יזיד להסתיר ולהעלים מכרה מתכת מעין התרים והחופרים, או יניא אותם ויפריעם מלבנות להם בתי מלאכת המחצב על נחלותיו, ענוש יֵעָנֵש במקל חובלים כדי רשעתו, או גם מות יומת ביד פשעו. פעטר נתן רשיום לבית הועד אשר מֻנָּה על החוצבים בהרים לקרוא מארצות הנכר את כל איש אשר ישאנו לבו בחכמה ויתנדב לבוא לרוסיא לחפור מטמונים ולחצוב בהרים מוצקים האוצרים בקרבם אוצרות יקר ורב עשר. ויצו פעטר לכתוב את ארץ סיביר ולהעלות תבניתה ותכונתה על הגליון (מַפָּה), לבקש בחֲבי אדמתה מכרות זהב וכסף, ולתור למצוא את עפרות הזהב בקירגיז. בשנת 1702 הוציאו את הכסף הראשון מִמכרי נערטשינסק ובשנת 1704 הֻטבע בראשונה רובל-הכסף (Рубль сер.), להקל על העם אשר נלאו מנשוא את מטבעות הנחשת. פעטר חשב מחשבות לשנות לטוב את עבודת האדמה, ויאמר להביא לרוסיא אכרים מארצות הנכר, להיות לעינים לאכרי רוסיא, אשר מהם יראו וכן יעשו. ועל הועד המפקח על מכס היין ושאר המשקים (Камеръ-коллегія) צוה פעטר לאסוף ידיעות נכונות על דבר תכונת כל מדינה ומדינה ברוסיא, טוּבָן וְטִבְעָן, פרי אדמתן ויבולן; להושיב נחלות-שוממות ולהתאמץ בכל תחבולה לבל תֵּשַׁם איזה חלקה. אף על זאת פקח פעטר עיניו: לצוות על האכרים לקצור את תבואת הקמה באתים גדולים ולא במַגַּל-יד וחרמש (косами вмѣсто серповъ), למען לא ישחיתו ארצה

את התבן ואת הקש אשר יצלחו לבהמה לאכלה ולשאר צרכי האדם • כראות פעטר בארצות מסעיו את המועיל ורב הטוב הצָפון בגחלי האבן להשיק בהם, התאמץ לתור ולחקור אולי נמצא גחלי האבן גם ברוסיא • תחבולות טובות מצא פעטר לשמור על היערים לבל יבואם חֶסֶר, גם לנטוע חרשים ולהפרות ולהרבות את עצי השדה • — כבר ראינו גם בטרם מלוך פעטר את ראשית עבודת היין וקצות מעשה המשי במדינות הנשענות להררי קאווקאז, אפס פעטר האדיר והגדיל את כל אלה ביתר שאת וביתר עֹז • על אדמת רוסיא החלו לנטוע עלי טאבאק, ורשיום נִתן להביא את הטאבאק לארץ רוסיא חפשי מכל מכס, וכל החפץ יסחור בו יקטרנו וישאפנו באַוַת נפשו *) • בימי פעטר נוסדו בתי תרבות לשגר אלפים ועדרי בקר בחאָלמאָגאָרי, ששם גֻדלו הבהמות הנעלות בטובן ובבריאות בשרן על כל בַּהֲמות רוסיא • אך ביתר שאת יגע פעטר להרבות תרבות הכבשים ועשתרות צאן, כי גֵזָם וצמרם היה דרוש מאד לבתי המלאכה, להכין יריעות צמר ללבושי אנשי החיל; ועל כן קרא פעטר אנשי מקנה רועי צאן מסילעזיא (שלעזיען), ומקצות עבדיו שלח שמה ללמוד את הידיעה הזאת • גם בתי תרבות סוסים החלו להוָסד בימי פעטר • — לבעבור הַרְבּוֹת בארץ מלאכות ידים וחרשת המעשה, אחז פעטר את דרכו מאז לקרוא מחוץ לארץ אמנים וחרשים חכמים, ולשלוח גם שמה מצעירי עמו ללמוד לעשות • פעטר צוה ליסד במאָסקווא בתי מלאכה להולכי בטל וללמד ידיהם למלאכות שונות, וגם צוה למלאות בעבודות ובמלאכה את ידי הבתולות הנזירות בבתי מקלטיהן, לא נח פעטר ולא שקט מלהרבות בתי מלאכה ומתמוך בידי מיסדיהם • לפעמים בנה אותם מכספו ויתנם למנחה לאנשים חרוצים ומהירים במלאכתם, ולא קפץ ידו מהם, ולעתים מזֻמנים פִּזֵר נתן להם מאוצרות המלך • מה גדלה שמחת לבו כאשר לבש בראשונה בגד צמר מלאכת ידי הרוסים ברוסיא — ומה עלץ לראות איך עבודת בתי המלאכות תלך הלוך וטוב לעזר ולהועיל, כי תחת אשר שלם לפָנים חמשה עשר רו"כ בעד כל קנה רובה המובא מחוץ לארץ, לקח ניקוטא דעמידאָוו במחירו בשנת 1702 רק א׳ רו"כ ושמונים קאָפ"כ, ותחת אשר עד ימי פעטר היו בתי המלאכות מעטים ונער יכתבם, עזב הוא אחריו ברוסיא מאתים ושלשים ושלש בתי מלאכה בנויים לתלפיות •

דעת לנבון נקל איך פרץ מסחר רוסיא עם בני הנכר למן העת אשר נחלה את חֻפי ים הבאלטי • אולם למען יפרח המסחר ויעש פרי הלולים בקרב הארץ פנימה, נחוץ היה לפעטר לישר הדורים, לפנות דרכים ולסֹל מסלות בכל רחבי ממלכתו האדירה, על כן חבר פעטר בדרך המים את אירופא ואת אזיא אשה אל אחותה; חפר תעלת ווישנעוואָלאָצק (בין וואָלהאָוו ובין טוערצא), ומזמות יעץ לחבר על יד תעלות גדולות ורחבות ידים את ים הכספי עם ים השחור ואת

*) גם בחצר המלכות כבר קטרו והריחו את הטאבאק, ופעטר בכבודו ובעצמו לא חדל מלהעלות קטרתו, למרות עיני המחזיקים בישנות ולדאבון לב הנדחים אשר אמרו: כי ארור העשב המר הזה וכל מקטרו יחטא ואשם. וזה מקרוב, בימי ממשלת סאפיא, ענשו השופטים קשה ודשו במקלות את בשר האיש אשר נמצא טאבאק בביתו, ובתער הגלבים כרתו את חוטם האיש אשר העלה עשן הטאבאק באפו •

ים הלבן עם ים הבאלטי , אפס לא השפיק להוציא מערכי לבבו לפֹעַלת אדם בימיו , ואך מלכי רוסיא אחריו בצעו מחשבותיו , כפי התבנית אשר ערך הוא בתבונת כפיו ורֹחב לבבו . דרכי יבשה רבים מאד וטובים תקן פעטר , וידאג להם כל הימים לשמרם , להרים מהם מכשול ולסקלם מאבן ופגע רע ; אפס הפקידים התעצלו ולא מלאו אחריו . פעטר נטל על העם לשלוח אל הקאמער-קאָללעגיא ידיעות על דבר תבואת הקציר ומחירה—אשר במדינות הקרובות ישלחו אחת בשבוע , ואשר במדינות הרחוקות אחת בחדש . גם צוה להדפים ולהפיץ בעם את פרשת מחיר כל הסחורות אשר בערי המסחר הנכבדות באירופא „למען דעת כל עם הארץ איה מקום הסחורה ואיה אפוא מחירה בזול" . אולם בכל אלה לא יכול פעטר לברוא ברוח פיו ובפעל כפיו את עולם המסחר והמלאכה בארצו ככל מעלות רוחו . כשרונות בני רוסיא לא התפתחו עוד בימים ההם ואור החכמה טרם נגה עליהם ; עוד לא השכילו להוקיר מלאכת מחשבת ולהעשיר יד חרוצים , ועוד לא הסכינו להתרועע לחברות ולהשגיב בכחם יחדו , כי אם איש איש פנה לדרכו ולבצעו מקצהו . השרים הגדולים כבירי הכח אספו אל ידם את כל המסחר ויעלו מסים על הסוחרים הקטנים , מבלי נתון להם תקומה , ולבלתי תת את המסחר לפרוץ בארץ רבה ; והבורמיסטרים לקחו שחד ויעלימו עיניהם , כי אהבו בצע מעשקות , וטובת העם כלו השליכו מעל פניהם .

כאשר נטה אזנינו ונבחון את זִמְרַת העם המתהלכות ברוסיא הגדולה ובאוקריינא, מישרים נשפוט : כי חלק ה' רוח זמרה להרוסים בעבור חושם בה , אפס לא הבירו דרכיה על פי חֻקי הזמרה וחקר חכמת המנגינה . בשירי ההיכלות וזמרת בתי התפלות היו חסרי טעם ונעם , כי התהלכו ונמסרו מכהן אל כהן מפה אל פה , וחותם חכמת המוזיקא לא נראה עליהם ; וכאשר חפץ ניקאָן בנאָווגאָראָד לכונן זמרת ההיכלות ולהנעימה, חשבו לו זאת לעון ; מקהלת הנוגנים בכלי שיר אשר התכוננה בימי אלעקסעיי היתה סרת טעם וכמהו כאין . אולם פעטר התאמץ להשלים את החסרון הזה , ויצו על כל השרים לשכור להם מקהלת מנגנים ולשלוח מעבדיהם כל יפה קול ומיטיב נגן להקשיב לקח מפי יודעי זמרה ומלַמדי שיר באשכנז , ועל כן מימי פעטר והלאה גדלה ורחבה חכמת המוזיקא ברוסיא .— פעטר אהב מאד את חכמת הציור , ולוחות הצַיָרים , ויפזר כסף לקנותם ולהביאם אל ארצו , וממנו ראו השרים הקרובים אליו ויעשו כמעשהו . בימיו קם ניקיטין הצַיָר הראשון ברוסיא , כי הוא החל בראשונה לצַיֵר ולמשוח בשָשַר דברים לקוחים מן העולם והטבע , תחת אשר הצַיָרים ההולכים לפניו לא לָמדו ידיהם כי אם לצַיר תמונות קדשיהם וכל דבר כנסת הדת ואמונה . פעטר יסד עוד בראשית ימי מלכותו בית משחק במאָסקווא ויקרא אנשים מגערמאניא לבוא ללמד את הרוסים מִשְׂחָק , אפס במאָסקווא לא הפיק הבית הזה רצון העם , ורק בפעטרבורג מצאו בו נחת ויגָהו אחריו . חכמת הבנין עלתה בימי פעטר למעלה ראש, כי קרא לרוסיא את הבונה הנפלא לעבלאָן ויבן כמו רמים בתים רבים גדולים ונכבדים במאָסקווא ובפעטרבורג .

פרק נז ההשכלה, המדות והמנהגים בימי פעטר הגדול.

הלחץ אשר לחצו הפולאנים במדינות רוסיא המערבית את דת הפראוואָס־לאוויא, והמועקה אשר שָׂמוּ במתני כהניה שומרי משמרתה, הם העירו את העם שמה מתרדמתם ויקיצו משנתם ויקומו על רגליהם לגונן על דתם; ולמען הוכיח צִדְקָהּ נלחצו לתור בחכמה, לחקור, לדרוש ולהגות בספרים. בתי־ספר נוסדו שמה לרב, והכהנים הנזירים ההלו להוציא לאור בדפוס ספרים רבים, ותכליתם להראות יתרון תורת יון על תורת רומי והאוניא, למען חזק את העם לבל יִטֶּה אשוריו מדרכי אבותיו. ויש מן הסופרים אשר כוננו מדברותיהם אל עם הארץ, כי יתעוררו על לוחציהם בשם אהבת ארצם וַהֲלִיכַת רוח לאֻמם משנות קדם; ויט העם אזן קשבת לקול הסופרים הלוחמים לו מלחמת הדת בכלי נשקם, וההשכלה הכתה שׁרש בלב משחריה: שירי עם, יסודותם בדברי הימים וקורות העתים, התהלכו אז בקרב בני רוסיא הקטנה (וואָלין ופאָדאָליא), והשירים היקרים האלה עוד יעלו על שפתות העם שמה גם בימינו אלה. ספר דברי ימי רוסיא כתב בראשונה המיטראָפאָליט מקיעוו, ושמו גיזעל (Гизель). ההעטמאנים ואדוני השדות, אשר נאמנה רוחם עם רוסיא, פרשו כנפי חסדם לגונן על ההשכלה, ויסדו בתי ספר לעם ולכהנים. תלמידי בתי הספר להכהנים (бурсаки) הלכו לשוח בימי חגיהם בערים ובכפרים לשורר שירי עם וזמרת הכנסיה באזני קציני עמם ולקחת מהם רצון כנדבת לבם, ובכל אשר פנו כִּבדו הקצינים ובעלי־הבתים את פניהם בכסף ובכל מאכל, וישישו לשמוע רִנָּתָם ומנגינתם—לא כן היה גורל רוסיא הגדולה, אשר כל בניה למודי מלאכה ומֻנסים במסות החיים, ורק אל העבודה ואל הבצע לבם הולך; שירי עם מעטים בה מאֹד, וגם המעשים הגדולים אשר קרו בתוכם והעתים הרעות אשר עברו עליהם, כימי מלוך יאָהאן הָאָיוֹם, הַכָּבֵשׁ נאָווגאָראָד, ימי המהומה והמבוכה, כלם הולידו ביניהם שירים והגדות רק מעט מזער. אולם כאשר נפרדו הנדחים מן הקהל וַיֵּחָלֵק העם, אז התנערו גם בני הצפון, ילידי רוסיא הגדולה; כי התלקחה מלחמת סופרים בין כהני הקהל כלו, המחזיקים בתקוני ניקאָן, ובין הנדחים המאנים בם, ורוח החקירה וההגיון בלמודם עבר גם עליהם. אפס תחת אשר ברוסיא הקטנה העירה הסִפְרוּת את העם להקהל ולעמוד על נפשם, להיות כלם לאגודה אחת ולהתחזק מול יריבי דתם וֶאמונתם, הנה ברוסיא הגדולה הוסיפה הסִפרות מדנים בין העם, וחרפות וגדופים יצאו כל היום מפיות בעלי המפלגות הנלחמות אשה ברעותה.

והנה עד ימי פעטר הגדול היה כל ישע וכל חפץ הסופרים רק עניני הכנסיה והדת, ויָנהו גם כל העם אל ספרים אשר תוכם רצוף דברי האמונה והברית; אך מימי פעטר והלאה החלו הסופרים לשום עיניהם ולבם גם אל עניני חול, אל ידיעות העולם והטבע, והעם גם הוא פקח עיניו אל כל הנעשה סביביו, ואל כל החדשות אשר נבראו בקרבו. וַיִּוָּלדו שירי־עם על דבר מלחמת שוועציא, יְסֹד פעטרבורג, בנין האניות הגדולות, ועוד הֲמוֹן מעשים כאלה. הן אמנם בשירים האלה תשמענה אזנינו קול תלונה על הקיסר המחדש כלבבו והמתקן כרצונו,

אכן רוח חיים דובר בם ומלת הזמן על לשונם • עתה לא הוסיף העם להשפיק בספר המנהיג" (Кормчая книга), אשר היה כשֻלחן ערוך לפניהם, להורותם דרכי החיים בשבתם ובקומם; יען כי הספר הזה חֻבר בעת אשר חיו הרוסים לבדד לבדם בארצם ובקהל עמי אירופא לא נחשבו, בעת אשר הליכות חיי העמים והמדינות היו בשחר טל ילדותן—שרים רבים ונכבדים ברוסיא אספו ספרי חכמה ודעת אל בתיהם, ובאוצרות-ספריהם נמצאו כבר חבורים מחכמים בהליכות עולם ובידיעת החקים והמשפטים • כבר זכרנו כי בשבת פעטר באמשטרדם אִזֵן חִקר ותקן בעצם ידו אותיות חדשות לשפת רוסיא כתבנית אותיות שפת רומי, ויסר מן הא"ב הסלאוויאַני את האותיות אשר אין מועיל בהן, ויקרא את הכתב החדש בשם „כְּתָב האזרחים" (гражданскій шрифтъ), הוא הכתב הנָהוג בדפוס עד היום • למדפים אמשטרדמי ושמו טעססינג צוה פעטר לצקת לו את אותיותיו החדשות, ויתן לו המשפט לסחור בספרי האזרחים ברוסיא • בשנת 1699 הוציא טעססינג לאור את הספר הרוסי הראשון, והוא „מבוא לדברי ימי עולם" העתקה מספר פופענ-דארף, ובשנת 1700 נדפסו ספרי הא"ב והחנוך, ספר המלים (אוצר השרשים) רומאית, אשכנזית ורוסית, והלוח הראשון (Календарь) בארץ רוסיא • כראות פעטר כי בין בני עמו לא נמצאו עוד סופרים ומחברים להשקות את העם בינה ממקור חכמתם, חשב למשפט להרבות העתקות ותרגום ספרים מועילים משפות אחרות*) • בין תלמידי האקאדעמיא בקיעוו בקש למצוא אנשים יודעי שפות זרות ויקראם מאָסקוואה, ואת כל האיש הרוסי אשר בא מחוץ לארץ הקריב פעטר אליו, וגם את שבויי השוועדים זכר לטוב, וימלא ידיהם להעתיק ספרי דברי הימים, ספרי מסעות, ספרי תכסיסי מלחמה ומעבר אניות בַּיַמִּים, ספרי חכמת הבנין והמצור, ורבים כאלה • כמעט החלה פעטרבורג להוָסד, הופיע בקרבה מכתב העתי „המודיעים מס"ט פעטרבורג" (С.-Петербургскія Вѣдомости), והוא הודיע לכל העם הליכות אירופא, מצב הממלכות, מקרי מלחמת שוועציא וכל דבר מסחר • בית דפוס לספרי האזרחים נוסד בפעטרבורג, ופעטר צוה במפגיע להוזיל מחיר כל הספרים היוצאים לאור עולם •

הנכבדים בין הספרים אשר חֻברו ונכתבו בימי פעטר הם: ספר „על אודות הסִבות למלחמת שוועציא" מאת הבאראָן שאפּיראָוו, וקורות המלחמה הגדולה הזאת עד תֻּמה נכתבו על ספר מאת מאקארעוו ונדפס בימי יעקאטערינא הראשונה; בימים ההם נדפס גם ספר דברי ימי רוסיא מאת מאקיעוו, אשר עמד במלאכות פעטר לשרת על יד הילקיעוו, ציר רוסיא בשטאָקהאָלם**) • אך העולה

---

*) בהיות פעטר בקעניגסבערג ויבקר את אוצר ספרי המלך מצא שמה העתקה (Списокъ) מספר הזכרונות לנעסטאר, ויצו פעטר להעתיקו לו באין נעדר דבר, ונוסח ההעתקה הזאת נודע בשם „הנוסח הקעניגסבערגי".

**) הספר הזה נופל מאד בערכו ובמתכנתו מספרי דברי הימים הכתובים בימינו, כי רוח ספרות העת הישנה מרחפת עליו: את ספרו יחל מששת ימי בראשית ומאדם הראשון, וכה יאמר שמה: „ויהי אחרי המבול ויקח נח את בניו ואנשים רבים אתו וירד אל ים התיכון ויתבונן אל כל חפיו ואל הארצות הרבות אשר סביבותיו בשלשה חלקי התבל, ויאמר לחלקם לבניו לאחוזת עולם: לבנו הבכור לשם נתן לנחלה את כל ארץ אזיא מנהר נילוס עד אפסי הודו מזרחה שמש; לבנו השני לחם נתן את כל אפריקא עם כל הארצות עד צור מעוז גיבראלטאר, ולבנו השלישי

על כלם הוא ספר „על דבר הָרֵש והעֹשֶר״ (О скудости и богатствѣ) אשר חבר איש סוחר פאָסאָשקאָוו, והידיעות אשר שלח אל הבאָיארין גאָלאָווין על דבר מצב הצבאות, ולסטעפאן יאוואָרסקי על דבר מצב הכהנים. פאָסאָשקאָוו יורה את כל החסרונות הרבים והעצומים אשר הכו שֹרש בקהל עדת הרוסים; יוכיח כי נחוצים תקונים גדולים להפוך משרש סדרי העדה, ויתן עצתו כי תעשה הממשלה את תקוניה בחזק יד ובתחבולות קשות. פאָסאָשקאָוו יתן צדק לפעלי הקיסר המחדש בטובו מעשי ממלכתו, הגולל חשך מפני אור והופך לבֹקר צלמות; ומעיו יהמו על כי ימעט מספר ההולכים אחרי פעטר והתומכים בו, וכה יאמר במליצתו: „מלכנו האדיר והגדול ואתו עשרת אנשים יעפילו לעלות ולהעלות את העם על פסגת הר הדעת, אפס מתחת להר יעמדו רבבות אנשים וימשכו אחריהם את כל העם מטה מטה, כבהמה בבקעה תרד, ואיככה אפוא יצליח חיש קל חפצו בידו?״ פאָסאָשקאָוו יתאונן מר על חסרון דעת הרוסים דרכי דתם ואמונתם, לאמר: „במאָסקווא מצאתי רק אחד ממאה, אשר ידע מה היא הדת הפראוואָסלאווית ועל מה ארניה הטבעו? מי הוא זה האלהים ומה הוא דורש ממנו? ובין יושבי הכפרים גם אחד מעשרת אלפים לא מצאתי״; הוא מונה מספר למנהגים נשחתים ואמוני הבל אשר הסכינו בם הרוסים מנֹעַר, „יען כי לא ילמדו את בני הנעורים בינה ודעת, ומקור כל הרעה הוא בעבור אשר הכהנים מורי הדת בתוכנו גם הם חסרי בינה ונעורים מכל חכמה והשכלה״; יֵאָנח במרירות לב על כי במקום המשפט שם הרשע והאמת נעדרת, כי כל איש זרוע יעשה חפצו ביד רמה ודתי המלך לֹא יֵעָשוּ, וכי התקיפים, הבוטחים באוצרותיהם ובעשרם יתהללו, ישפכו בוז וקיקלון על כבוד עניי עם, וכטוב בעיניהם יעשו להם עָוֶל. ויחתום את דבריו: „כל הימים אשר לא נציג בשער משפט אמת וצדק, לא נעשה עשר ולא ננחל שם טוב ותהלה בארץ החיים; האכרים עובדי האדמה, המכלכלים את המדינה ביגיע כפיהם, יעזבו את בתיהם וימלטו מפני השקר אשר גבר בארץ ומפני החמס אשר קם למטה רשע״. לבב פאָסאָשקאָוו מאד ירע על עֳנִי אנשי הצבא, האוכלים להם צר במשקל ובמשורה ומשכֻרתם מצערה מאד, וגם נכמרו נחומיו על הרעה הגדולה המוצאת את בעלי הבתים והשדות, אשר יהיו למשסות לאנשי הצבא, יען כי מחֹסר לחם ונקיון שנים ישלחו בהם יד חמסים, מנהמת לבו יצעק על הרצח והעשק אשר פרצו בארץ: „יש כפר ווֹשביו רבים, ובאו רוצחים מתי מספר אל חצר אחד האכרים, יענו אותו במקל חובלים, יצרבו בבשרו צרבת אש, ואת כל יגיעו ועמלו, רכושו וקנינו, יעמיסו על העגלות לעין השמש. אפס השכנים

ליפת נתן את אירופא. ויהי ליפת שבעה בנים: גמר, אבי הקימריאנים; מגוג, אבי הגאטהים והשוועדים; מדין, אבי המדינים; יון, אבי היונים; תובל, אבי יושבי נאטאליא באזיא הקטנה; משך, אבי עמי מאסקווא—הרוסים, הפאלאנים, הוואלינים, הטשעכים, המאזאווים, הבאלגארים, הסערבים, הקראאטים, וכל המדברים סלאווית. „ועל פי הדברים והאמת האלה נראה עין בעין כי הרוסים הם יוצאי ירך משך בן יפת״. הנה הואלנו להציג פה את התוצאה מן הספר להראות איך יאהב הסופר הזה (ככל הסופרים הנמהרים בימיו) להחליט ולקיים דבר, אשר גם חכמי דורנו לא ימצאו פתרונו ויפסחו על שתי הסעפים, ומאקיעוו אמנם יחשוב לדבר אמת אשר לא יאמן. מספר הספר הזה יגיע עד ראשית מלחמת שוועציא.

מסביב שומעים ורואים את כל החמס והגזל ולא יצאו איש מפתח ביתו, ואת רעיהם לא יצילו מכף מְעַוֵּל וחומץ״.

כבר הגדנו כי פעטר דרוש דרש תכן למודים והשכלה לא לבד מאת הכהנים מורי העם, כי אם גם מאת האצילים והאפרתים. אמנם למען תת להם ידים ולסעדם בדבר הלמודים הנדרשים, יסד פעטר בכל ערי הגליל בתי־ספר לראשי הלמודים ויסודי ההשכלה (Элементарныя школы) ולמורים שמה נשלחו ממאָס־קווא תלמידי האקאדעמיא ממחלקת חכמת השעורים *). פעטר יסד אקאדעמיא לחכמת הים ומַעֲבַר אניות, בית ספר לחכמת המדידה והמצור, בית ספר ללמד בו את הצעירים להיות לסופרים בבתי הפקודות לממשלה. בשנת 1716 שלח תלמידים אחדים מן המחלקה הרומאית לארץ פרס ללמוד שמה לשונות בני קדם, ובשנת 1719 שלח שלשים תלמידים אל הדאָקטאר בלומענטראָסט ללמדם חכמת הרפואה. בעצת לייבניץ הוציא פעטר פתשגן הדת (שנה אחת לפני מותו) ליסד אקאדעמיא בפעטערבורג. „אקאדעמיא, אשר בה ילמדו לשונות, מדעים ומלאכת מחשבת וחרשת המעשה, וגם יעתיקו בה מספרי עם ועם ללשון רוסיא. הן אמנם ללמד חכמות ומדעים, מלאכת מחשבת וחרשת המעשה נהגו לכונן שני בתים— אוניווערסיטאֶט ואקאדעמיא, אפס ברוסיא לא יתכן לצאת בעקבות שאר ממלכות אירופא, כי עלינו להתבונן אל מצבת עמנו וממלכתנו: אקאדעמיא לבדה לחרשת המעשה ולמלאכות היפות לא תסכון ולא תעצר כח להפיץ דעת והשכלה בקרב עם הארץ; גם לא לעזר ולא להועיל לכונן אוניווערסיטאֶטים, כי אין עוד אתנו גימנאזיות וסעמינאריות. אשר על כן נחוץ ליסד בית מדרש החכמה, אשר בו ישבו לכסאות הלמודים הטובים והנכבדים בחכמי לב; אך לא הם לבדם ולנפשם יהגו רבות במדעים ויתאמצו לגלות ולהמציא חדשות ונצורות, כי אם עליהם המצוה להטיף לקחם במקהלות קבל עם (публично) וללמד את הצעירים חכמות ומדעים, ואת אחדים מנהם יקחו אל ביתם, להיות אתם תמיד ולהשכילם בינה, למען יצלחו הצעירים גם הם אחרי כן ללמד כל יסודי החכמות ולהנחילם לדור יבוא״. כן שלח פעטר בעצת לייבניץ חֶבֶר חכמים חוקרי ארצות וימים, ללכת לחקור ולדעת אם יתחברו קצוי רוסיא האזיאטית (סיביר) ואמעריקא (הצפונית) לאחדים, ואם אין. בשנת 1722 צוה פעטר לאסוף ולקבץ מכל גלילות הכהנים ובתי הנזירים את כל ספרי הזכרונות העתיקים וכתבי דתי המלך ופקודותיהם, להעתיק כל אלה מישן לחדש, למען יהיו לעזרה לדורשי קדמוניות רוסיא וסופרי תולדותיה.

עד ימי פעטר היתה הדת עם כל עניני אמונה התלואים בה כבריח התיכון המבריח מן הקצה אל הקצה את חיי הרוסים. הדת היתה ראשית פעֻלתם ושיחתם כל היום, בשבתם בביתם, בלכתם בדרך, בשכבם ובקומם; הבלי שוא מעֻלפים במעיל הדת היו תמיד לנגד עיניהם, ויאמינו כי בשמרם עקב רב. במקום אשר יאמר היום בבתי האצילים על כל דבר אשר לא ימצא חן בעיניהם: „לא יעשה כן״, נשמע מפי הרוסים לרגעים על אדות כל דבר הבל וקל הערך:

*) על פי הלמודים השונים נחלקה האקאדעמיא במאסקווא לשלש מחלקות: רומאית, אשכנזית, ומחלקת חכמת השעורים.

„חטא הוא ! עון ופשע !” ויהי לחטאות ולפשעים להעלות עשן הטאבאק ולהריח בו , ללבוש מדי בד קצרים כתבנית האשכנזים , לנסוע בעגלה עם המוט בַּתָּוֶךְ , לרוק על האש , לשרוק (свистать) בתוך החדר , לטבול פת לחם בבלי המלח (солонка) לאכול בשר הארנבת (заяцъ) , חטאות ופשעים כאלה למאות ולאלפים כָּתרו את הרוסים על כל שעל ושעל , וישימו להם גדרים על כל דרכיהם ומשלח כפיהם • והאיש אשר ערב לבבו לסור אף כמלוא השערה מכל המנהגים , אשר נהגו בשגעון אבותיו ואבות אבותיו , נחשב בעיניהם לאיש בליעל , אשר חטאתו לא תמחה וקללת ה׳ רובצת עליו כל הימים • אולם בנסוע פעטר למסעיו בארצות הנכר ועמו מלאכיו ומשרתיו עושי רצונו , ומדי עברם ראו בעיניהם כי רבים עמים יגלחו פאת זקנם , יקטרו את הטאבאק , יאכלו בשר הארנבת , גם יטבלו פתם בבלי המלח , ובכל זאת לא ישלח ה׳ בהם את חרון אפו , והנם יושבים שלוים ושקטים , שאננים מפחד רעה ושוקדים להשכיל בכל דבר חכמה ובינה — ויהי בשובם ממסעיהם ויקראו בשם ההשכלה הצוררת כל הבלי שוא , ופעטר מלכם בראשם שלח ידו הגדולה והחזקה לתקן מְעֻות ולהרים מכשול מדרך עמו •

והנה בהליכת חיי האפרתים , אשר הביאו את ההשכלה ברכה אל בתיהם ויחזיקו בתקוני פעטר , ובארחות בני מרום עם הארץ עלה ערב רב מדות טובות ורעות , ותהיינה כָּלִיל חדשות וישנות גם יחד • גם שפת רוסיא נבללה בימים ההם , כי אספה אל קרבה המון גדול ומספר רב מלות זרות משפות נכריות , ככל המון הענינים והמושגים הרבים , אשר הדשים מקרוב באו אל הרוסים , ענינים ומושגים אשר לא ידעו אותם מתמול שלשום ולא עלו על לב אבותיהם מאז מעולם • גם פעטר אהב מאד לפאר את דבריו ומכתביו במלים זרות , וגם במקום אשר לא תקצר שפת רוסיא מלמלל ברור ומלבאר היטב • בדבר פעטר נפלה החומה אשר הבדילה בין הגברים והנשים ברוסיא • שערי לשכות הנשים (теремы) נפתחו , ולא הוסיפו עוד לשבת כשבויות חרב , סגורות על מסגר חדר בחדר • מטעם הקיסר עשו השרים והפרתמים משתות ויקראו עצרת מרעים בערב בערב (Ассамблеи) ואתם באו גם בנותיהם יעלות החן עם אמותיהן לצאת במחול משחקים ולהתעלס בשיחות וספורים *) • בכל זאת לא חלפו כליל עד מהרה המדות הרעות והמנהגים הפרועים , ועל כן קצרה לפעמים נפש בנות הנדיבים ונקוטו בפניהן בבואן בין הגברים , ותראינה כי פרועים הם לשמצה מבלי דעת לשמור דרכי המוסר והצניעות • ההשכלה הטהורה , אשר זה משפטה להסיר לב אבן מבשר דורשיה ומשחריה , ולחרש בקרבם רוח נכון למאוס ברע ולבחור בטוב ; ההשכלה אשר עליה להביא הכמה בלב האדם , להראותו את יקר גדולתו כתפארת אדם , את חין ערכו כאזרח

---

*) מלבד אלה הנה צוה פעטר על האמות כי תביאנה את בנותיהן אל בתי המשחק והחזיון אשר יסד . ולעתים מזמנים , בהגיע ימי מועדי ששון וחג , אהב פעטר להכין משחקים נעימים לוקחי לב , והמתלוצצים (Шуты) הראו שמה את אותותיהם ונפלאותיהם . כל מקרה נכבד וחזון יקר בחצר המלכות , בצבא החיל ובבנין האניות חגו בשמחה גדולה ובמשתה יין ושכר לרב , ואיש לא העיז להדול מן השתיה ולמשוך יד מן הכוסות הרבות אשר שתו לחיי המלך והשרים , אף ידי פעטר יסדו את „בית ועד השכורים” (Всепьянѣйшая коллегія) משנים עשר קארדינאלים ובראשם הנשיא הפאפא (זאטאוו , מורו לפנים) . סופר הדור ההוא בערגהאלץ יאמר כי התולים היו עם פעטר , ויעש כן בערמה להתל באבי כנסת רומא ובקדושיו .

בארץ מולדתו , ולהורותו את הדרך ילך בה ואת המעשה אשר יעשה כראוי לאדם ולאזרח , ההשכלה ההיא זה תמול בוֹאָהּ ארצה רוסיא , ולא הצליחה עוד להאציל מרוחה על הגברים ולהעלותם אל תֹר אדם המעלה . את החכמה ולמודיה חשבו בימים ההם למלאכת מחשבת הנחוצה לחזק את בדקי הממשלה , להכין אותה ולסעדה ; להנחיל כל אוהביהם והשוגים בהם אוצרות כסף , ולהנעים להם חיי בשרים לבד . גם רֻבּי העבודות הגדולות אשר הכין ופעל פעטר הגדול ואשר החל לעשות , היה תכליתן ומטרתן להיטיב בראשונה את מעמד המדינה בצרכי הגוף , ולגבר חילים בזרוע בשר ותעצומות ; על כן נמצא כי רבים מן השרים אשר עמדו לימין פעטר מטו לפעמים עקלקלותם וילכו אחרי הבצע ויגאלו כפיהם בשחד וכסף שלמונים וחמסים . ובגלל הדבר הזה גם האנשים הטובים והישרים בלבותם , בראותם את הרעה הרבה , נואלו לחשוב כי אין כל תחבולה אחרת לבער את הרעה מן הארץ כי אם בקום הממשלה על בני עַלְוָה ביד חזקה ובחמה שפוכה , בשפך דם ובאכזריות נקם ; ולא השכילו בינה , כי לא בחיל ולא בכח יהפכו משרש את הרעה אשר צמחה בבין העם מימי קדם קדמתה , ותכסה פני העדה חרולים וקמשונים מדור דור ; כי לא ברוח בער , מפרק הרים ומשבר סלעים יטו את לב העם לטובה , כי אם ברוח נדיבה והשכל , צדק ומישרים !

פרק נז עוזרי פעטר הגדול והשרים הקרובים אליו .

מלכי אירופא המערבית בימי קדם גִדלו מתי מספר מאחוזת מרעיהם ואוהביהם , ויתנו להם מדינות גדולות למשול בהן ולהנחילן לבניהם אחריהם למורשת עולם ; בידי אדוני הארצות האלה היה גם הכח והעֹז לשפוט את יושבי ארצותיהם כטוב וכישר בעיניהם , לשָׁפטם משפט מות , לשום עליהם מסים , לאסוף מהם אנשי חיל חלוצים ולצאת בראשם לעזרת המלך בהִלָּחמו את אויביו . המדינות הנתונות אל שרים נדיבי-עם האלה נקראו בשמות : הערצאָגסטוואָ , גראפסטוואָ , מארקיזאט , וכאלה רבות . ולמען לא תֵחָץ הנחלות הגדולות לחלקים קטנים , שמו לחק כי אך הבכור יירש ארץ , ושאר הבנים יהיו לכהנים ולנזירים , או יבחרו להם עבודה ומשמרת כלבבם . לא כן היה הדבר ברוסיא מימי עולם ומשנים קדמוניות : אֲבות הרוסים השבו ללא-צדק וללא-משפט להותיר את הבן האחד על רעהו *) , ועל כן לא נמצאו בידי עשירי העם והאצילים ארצות רחבות ידים כי אם בהיות היורש בן-יחיד לאבותיו , וכל אחוזותיהם קמו לו לנחלה , אמנם ברבות הבנים רבה חלֻקת הנחלות לחֶלְקוֹת-אדמה קטנות , וכן שבו להֵחָלק וללכת הָלוך וקטן . לאדוני הארצות ברוסיא לא נתן הרשיום לעשות ביושביהן כל חפצם ולשפטם ככל העולה על רוחם . המלך לבדו היה ארון כל מדינות רוסיא , וכל שוכני ארצו כקטן כגדול בעיניו נִשְׁתָּוּו—כלם נחשבים לו למשרתים ועבדים , ורק האיש אשר הפליא לעשות הטוב והישר בעבודת המלך , הוא מצא חן וחסד

*) משפט הבכורה אשר יסד פעטר לא האריך ימים כי העבירה אותו אננא יאהאנאוונא (בת אחיו) בימי מלכותה .

לפניו והקם על · הן אמנם הנקל היה לבני הבאֻארים, הנשיאים ועשירים גדולים למצוא מנעוריהם מהלכים בחצר המלכות, לבוא בברית האַחֲוָה ולהתרועע את רַבֵּי העם והקצינים ולהגיע על ידם למעלות רמות ולפקודות נכבדות; אפס הלא ראִינו כי בין השרים הגדולים ואדירי העם הקריבו שליטי רוסיא אל כסא מלכותם גם אנשים מדלת העם: נאשטשאָקין, מאָראָזאָוו, מאטוועעוו, חאָוואנסקי ושאקלאָ־וויטי—כלם היו ילדי עֹני ובני בלי שם · פעטר הגדול, בבואו לבחור לו אנשים למלאכתו, עוד הוסיף להקים מעפר דלים, ולהרים אביוני אדם מאשפות ולהנחילם כבוד ועז · פעטר לא שאל בן מי זה העלם ולא כונן לחקר אבותיו, לא הביט אל צור מחצבתו ולא דרש למקבת בור נֻקר ממנה, כי אם אהב את האדם באשר הוא אדם וישלם לאיש כמעשהו וכמפעליו; הוא העלה מרום את יאגושינסקי וישימהו לגענעראל־פראָקוראָר בהסענאט, אף כי לא ידע איש את מקום מולדתו ואת אבותיו לא הכירו; הוא גִדֵל ונִשֵׂא את שאפּיראָוו, אשר רבים אמרו כי אביו היה משרת בחנות, ואחרים אמרו כי מזרע היהודים הוא · עוד יתרה עשה פעטר להעלות את עבדיו הנאמנים מבני דלת העם אל מעלת נשיאים (Князья), כמעלת יוצאי ירך רוריק וצאצאי וולאדימיר — דבר אשר לא היה מעולם בשאר ארצות אירופא, אשר לפי מדרגת בית אבותיו התחשב איש; לא הוסיף לעלות על המדרגה הזאת וממנה לא ירד לעולם ·

ואלה תולדות הנכבדים בין עוזרי פעטר הקרובים אליו · הנשיא אלכסנדר דניאלאָוויטש מענשיקאָוו · הנה ידענו כי בעודו צעיר לימים לְקָחוֹ פעטר מאת ידידו לעפאָרט*) להיוֹת לו לעבד ולמשרת נושא כליו · אך מענשיקאָוו בכשרונותיו העצומים ובמלאו אחרי פקודת אדוניו בשום שכל ובטוב טעם, הפיק ממנו רצון, עד כי גִדלו מעט מעט ויהי לו לאוהב נאמן, וַיִנָחֵם אחרי לעפאָרט · מענשיקאָוו לא חשך נפשו מכל עבודה קשה ולא חדל מכל יגיע־כפים, לבצע את מערכות לב פעטר ולמלאות מצותיו: פקד את הצבא, חטב עצים, עלה על ראש התֹרן, ואת הכל עשה בשמחה ובטוב לבב מבלי שָׁאול וְדָרוֹשׁ „מה זה ועל מה זה?", ומבלי חוס על נפשו ועל נפשות אחרים · כאשר שמו מצור וְיִלָחֲמוּ על שליססעלבורג עלה מענשיקאָוו בתרועת מלחמה על חומת האויב כגבור משכיל לרוץ ולדלג שור; בהִבָּנות מצודת פעטרבורג כלה הוא ראשונה את מלאכת הצריח הנִתן לו, וכאשר הורם לשליט על כל חבל הנעווא, שמר את משמרת פקודתו ברב עמל ותלאה, ופעמים רבות הדף מפניו את השוועדים אשר התנפלו והשתערו על חבל פקודתו בזרוע כח ובשטף אף · מענשיקאָוו ידע להתהלך את מלאכי חוץ לארץ ולקנות את לבבם לאהבה; ואף כי היה נעור וְרֵק מכל מדע וספר ובכבֵדות הבין לחתום את שמו, בכל זאת כבדוהו צירי המלכים ויהללו את שמו; וגם האימפעראטאָר לעאָפאָלד שלח לו מכתב־תעודה בתֹר מעלת גראף · המלכה יעקאטערינא, אשר רָאָה פעטר בראשונה בבית מענשיקאָוו ויחמדנה, הוסיפה להגדיל חִנוֹ בעיני הקיסר, עד כי קרא לו בשם הידידות „אלעקסאשא דאנילוטש", ובאגרותיו כתב לו: „אחי

*) החכם אוסטריאלאוו יוכיח, כי אין אמת בפי ההגדה האומרת כי מענשיקאוו היה מוכר עגות בשוק ובחוצות מאסקווא. (דברי ימי מלכות פעטר הגדול, חלק רביעי).

חמדת לבבי, איש כלבבי" • ויען כי זה האיש מענשיקאָוו חדש מקרוב בא, וכל טובו ואָשרו מידי החדשות נתנו לו על כן בחלה מנפשו בכל הישנות וישקצן ויתעבן, ובדבר הזה תפש את לב פעטר בורא החדשות בארץ — אפס מענשיקאָוו לא הפיל דבר מכל מצות פעטר כי אם במקום אשר לא נגעו מצותיו עד נפשו, אולם בראותו כי ימצא חפץ וירכוש הון לו בהפירו אחת ממצות מלכו סר מהר מן הדרך הטוב ויט אחרי הבצע • פעמים רבות הוכיחוהו על פניו באותות ובמופתים כי לקח שחד לעַוֵת משפט, והשוועדים כפרו פניו בכסף שלמונים לגלות להם מסתרי ממשלת רוסיא—בעלות מענשיקאָוו על מרום פסגת ההצלחה והכבוד, שכח את גזע מחצבתו וילך שולל; ובחזקתו גבה לבו עד מאד, ויאמר כי בגאונו וזדונו ישביח את עמו כי בוז משפחות הוא ועל פני כֻלם יכָבֵד, ככל אשר יכַבְּדֵהו גם פעטר מלך הכבוד • באחרית ימיו השיב הקיסר את לבו ממענשיקאָוו ולא אהבו כבראשונה — שר הצבא הגראף באָרים פעטראָוויטש שערעמעטיעוו, הוא היה אחד מאצילי רוסיא בקצה מאת שבע־העשרה, אשר נכספה וגם כלתה נפשם למערב אירופא ולהשכלתה • כי אחרי אשר היה באָרים באָיארין בן ארבעים וחמש שנים נסע אל ארצות הנכר ללמוד חכמת תכסיסי המלחמה, וישב לרוסיא מולדתו לבוש מכף רגל ועד ראש בבגדי אשכנז לשמחת פעטר ולענג לבו • פרשת גבורותיו וכל מעשי תקפו על שדה המערכה הלא הם כתובים למעלה בדברי ימי „מלחמת הצפון", ושם הראינו לדעת, כי רוח שערעמעטיעוו היה עשוי לבלי חָת, ובימינו הנאדרת בכח עשה גדולות והרבה ישועות • כסורה בפי הרוסים כי שערעמעטיעוו היה איש מדות טובות, הולך מישרים, עושה צדקות ואיש רֵעים להתרועע • — לא כן היו הליכות ראש בית אב למשפחת גאליצין, הסענאטאר הנשיא דימיטרי מיכאלאָוויטש, גבר חכם ומחֻכם, אך אַביר לב וקשה ערף • רעה מאד בבני הנכר אשר נתן להם היתרון על הרוסים, וקנאת עמו אכלתהו, ויהי דברו בפיו תמיד: „מה לנו ולכל החדשות האלה? האם לא נוכל לחיות על האדמה כאשר חיו אבותינו, מבלי פנות אל בני הנכר הבאים אלינו לתת לנו חקים ולשפוט שפוט?" • — אחיו מיכאל גאליצין היה הנחמד והנעים בכל שרי פעטר, אָהוב ורצוי לכל יודעיו • הן אמנם גם הוא לא אהב את בני הנכר ולא האיר פניו אליהם, בכל זאת גם הם מלאו פיהם תהלתו, ויפארו וירוממו את שמו על לבו הטוב, על רֹב חסדיו ועל אֹמץ רוחו וגבורתו ביום קְרָב • על אֹדותיו יספרו לאמר: אחרי אשר הצליח להכות את השוועדים מכה רבה על יד ליעסנאָיי, ופעטר השיב לו פעֻלתו אל חיקו במתנות ובמנחות כיד המלך, הוסיף לדבר אליו: „מה שאלתך, עוֹד מיכאל עבדי, ותנתן לך, ומה בקשתך ותעש?" ויען גאליצין: „אנא מלכי! שא נא לפשע רעפנין הנשיא!" — ורעפנין היה באויבי נפש גאליצין מֵאָז • מיכאל היה עניו ושפל רוח, ורבים מספרים כי בהיותו כבר בתֹר פֿעלדמארשאל ואב לבנים רבים, לא ערב את לבו לשבת על הכסא בפני אחיו הגדול ממנו •

במיטב ספרי הזכרונות ומסורת ימי קדומים, בכל המקום אשר יעלה לפני הסופרים זכרון פעטר ומעלליו, לא ישכחו מלזכור לטובה ולברכה גם את הנשיא

יעקב פעדאָראָוויטש דאָלגאָרוקיי (או דאָלגאָרוקאָוו) · בימי ממשלת סאָפיא היה יעקב ציר רוסיא בצרפת ובספרד ושר־החיל במלחמת קרים · במלחמת נארווא נפל שבי בידי השוועדים, והוא זקן כבן שבעים שנה בעת ההיא. שוביו לא אבו לקחת כפר פדיון נפשו, ויתענה בשבי יותר מעשר שנים, ואך בחכמתו וגבורתו הצליח להמלט מכף אויב*) · דאָלגארוקיי היה איש אמת ונכוחה, ואת קשט אמריו דִבר תמיד באזני פעטר בלי משא פנים, ויהי בפיו למלה: „האמת למלך הוא הטוב שֶבאוהביו" · ויהי היום ולא נמצא לחם לכל צרכי פעטערבורג וגם בנאָווגאָראָד חזק הרעב מאד · הסענאטאָרים קראו עצרה, המתיקו סוד ויוציאו חק: כי ירימו כל האכרים היושבים בסביבי פעטערבורג תרומה מתבואותיהם, ואיש איש מהם יתן איפה אחת מגרנו · פעטר נרצה לעצתם ויחליט את החק הזה · אפס דאָלגאָרוקיי לבדו חדל מבוא לשבת בעדת היועצים, ביום אשר הביאו במשפט את הענין הזה, וכאשר הובא לפניו פתשגן כתב החק לחתום ידו עליו, לקחהו מידי המלאך ויניחהו במלתחתו ויצפנהו, למען לא יצא לפעֻלת אדם · ממחרת היום התאספו הסענאטאָרים כמשפטם וגם הקיסר בא להתיצב בתוכם, וישתוממו כלם לשמוע את אשר עשה להם יעקב · וישלחו לקרוא לו ולא נמצא בביתו, ויצוו על המלאך לבקשו — וימצאהו עומד בהיכל התפלה ושופך שיחו, ויגל המלאך את אזנו כי יבקש מטעם הקיסר אל הסענאט, ויענהו הזקן: „שלמו לקיסר את־אשר לקיסר ולאלהים את־אשר לאלהים", וישאר שמה לשמוע אל הרנה ואל התפלה · שלש מונים שלח הקיסר אחריו, והוא לא בא עד אם כלו להתפלל תפלת־הצהרים (Обѣдня) · ויהי בהַצִג דאָלגאָרוקיי את כף רגלו על מפתן הסענאט, ויתנפל עליו הקיסר בזעם אפו ובידו הנטויה, אפס דאָלגאָרוקיי הביט בפני פעטר הבוערים כאש ברוח נכון והשקט ויאמר: הֵא לך את לבי! אך אתה תהיה אלכסנדר ואנכי קליטוס!" · כשוב פעטר למנוחתו וחמתו שככה, חִוָה דאָלגאָרוקיי דֵעו ויבאר בהשכל ודעת, כי לא יתכן להעמים מס על האכרים העניים המרודים והעמוסים מסים ישנים עד בלי די, וכי עד עת בוא העגלות עם הלחם תוכל הממשלה ללוות מאוצרות מענשיקאָוו ומאסמיו המלאים בר, מאוצרות שאר העשירים, וגם מאת אשר אתו, וייטבו דבריו בעיני פעטר, ויחבקהו וינשקהו ויעש כן · לא אחת ולא שתים עמד יעקב לימין הצדק והחמלה וישא את מרברותיו על אף פעטר ועל חמתו, עד כי פעם אחת כבר תפש פעטר את חרבו מעל ירכו ויאמר להניפה על דאָלגאָרוקיי, אשר אחז ביד ארוניו ויקרא: עמד־נא מלכי! אל תבהל ברוחך! כבודך יקר בעיני מחיי נפשי; אם חפץ אתה להסיר את ראשי מעלי, אל תהי נא ידך בי, כי אם צַוֵה לשאר הטבחים ויכרתהו ברחוב העיר במקום רואים, אז יחשבו העם כי במעלי ובחטאי מֵתִי,

*) בשנת 1710 העבירו השוועדים את דאלגארוקיי עם שאר שבויי רוסיא מנארווא אל העיר אומעא אשר מעבר ללשון ים הבלטי. ויהי בהיותם בדרך וירא דאלגארוקיי כי השוועדים אשר אתם באניה מתי מספר הם, וידבר על לב אחיו להתקומם על השוועדים, וישמעו אליו. אז השתערו השבויים על שוביהם, ויעשו בם כלה, ועל המלח אכפו לנהג את האניה אל רעוועל אשר נכבשה כבר לפני הרוסים. ויקרב דאלגארוקיי אל העיר בקול ענות נצחון וברעש כלי תותח. ויפול פעטר על צואריו ויבך בראותו אותו, וישא לו משאות מאת פניו ויברכהו ·

ובעבור נמצאה עולתה בי. אכן האלהים לבדו יהי לשופט ביני ובינך!" • והנה אף כי הכעים דאָלגאָרוקיי את פעטר תמרורים, בכל זאת אהבו הקיסר אהבה נִצַחַת כל הימים, משפטי פיו יקרו לו מאד, ויקראהו „דוד" (Дядя) •— בראשונה בימי פעטר, היתה משרת געגעראל-ארמיראל על שכם הגראף גאָלאָווין, ואשר מִלאו ידיו גם בעניני חוץ עד למרבה, ואחרי כן נִתנה המשרה ההיא על שכם אפראקסין, אשר יותר מכל אצילי בני דורו דבק בישנות, אף כי על פי פקודתו עבד תמיד את עבודת האניות, אשר נולדו על ברכי החדשות • אחרי מות גאָלאָווין הָפקד על עניני החוץ גבר חכם בעז, גאָלאָווקין, אשר נקרא בשם הכבוד „המזכיר הגדול" (Великій канцлеръ) • אך ביתר שאת הפליא לעשות בעניני חוץ הבאראָן שאפּיראָוו, אשר עשה טובות גדולות להממשלה, וביתר שאת בעניניה הסבוכים עם טורציא אחרי שְׁלום-פּרוט, אך לאחרונה גאָלאָווקין ומענשיקאָוו אויביו הכוהו בלשון, ויהיו בעוכריו, כי הֲדָפוּ פעטר ממצבו וישלחהו לארץ גזרה • מרואי פני פעטר והקרובים אליו היה הגראף פעטר טאָלסטאָיי, אשר אותו מִנָּה הקיסר לחקור מסתרים וללכת במשלחתו לְבדה • ואף כי לקח חלק במזמות סאָפיא ויתן יד לקושרים, בכל זאת הצליח לכפר פני פעטר בדבר אשר הואיל ללכת גם הוא במספר הצעירים אשר שֻׁלחו חוצה לארץ לקנות חכמה, אף כי מלאו לו כבר ארבעים שנה • וגם בְּהַעֲוֺתוֹ את דרכו בימי גדולתו*) לא שִׁלֵּם לו פעטר כעל גמולות ולא האבידו, כי נשא את פני בינתו הרחבה והעמוקה ומעלליו הרבים בהליכות עולם ודברי המדינות •

והנה אף כי קבל פעטר בכל לב ונפש את בני הנכר המְלמדים והחרוצים, ויספחם אל כהֻנות הממשלה, בכל זאת הפקיד פעטר את הכהֻנות הראשונות בידי בני רוסיא לבדם ורק את הכהֻנות הנופלות מן הראשונות נתן בידי בני הנכר; ומן מרביתם אשר עמדו לשרת בעניני המלכות הקריב פעטר אליו, וינשא וינטל את שלש אלה: את אָסטערמאן, את בריוס (Брюсъ) ואת מיניך (Минихъ) • הבאראָן אָסטערמאן היה אחד מגדולי חכמי המדינה ומלְמדי הליכות עולם בדורו • כאשר אִוָּה לו את רוסיא לשבתו דבק בה לאהבה ויאהבנה כארץ מולדתו, ויעש לה טובות רבות בחכמתו; ואך הוא ברֹב דעתו וחריצת שכלו הבין להוציא לאור את שלום-נישטאדט, הטוב ומועיל מאד לרוסיא • על דברת פעטר היה אָסטערמאן לכל דרכיו משכיל, עצתו כעצת החורים ושגגה לא תצא מלפניו כל הימים • אולם אָסטערמאן היה גם איש ערום ונוכל, יודע להתנכר ולהתחפש, לכסות מזמותיו בחֻבו לחניף בחלקות ולדבר בלב ולב, וכל התחבולות והמזמות מצא ישרות

---

*) בהיות טאלסטאיי מלאך רוסיא בקאנסטאנטינאפאל קרה כזאת: המזכיר (סעקרעטאר) הביא את דבתו רעה באזני פעטר כי פזר וכלה כסף רב מאוצרות הממשלה. ויודע לטאלסטאיי, ויקם לעיני כל שרי המלאכות ויענה כרה בהמזכיר ויעיד בו עדות שקר כי נתן יד להוויזיר הגדול לעשות רע לרוסיא, ויחרוץ על המזכיר משפט מות וילחצהו לשתות כוס רעל, בשוב טאלסטאיי פעטרבורגה נתן למענשיקאוו עשרים אלף רו"ב ובעזרתו נהיה טאלסטאיי לאחד מן הקרובים מאד אל הקיסר. אולם בכל אלה לא שכח פעטר את אשר עשה טאלסטאיי בקשר סאפיא. ופעמים רבות בהיות אתו על המשתה, וכטוב לב פעטר ביין, קרע את הפאה הנכרית מעל ראש טאלסטאיי, בכפיו הניע את ראשו ובפיו דבר „הראש! הראש! לוּ לא חכמת כן, כי עתה כבר צויתי להכריתך מעל שכם אדוניך" •

לפניו להגיע על ידן אל מגמת חפצו ותכליתו · הגראף בריוס לא בא עד אָסטער־מאן בכשרון דעת הליכות עולם ובבינה עמוקה , אולם תחת זאת נעלה עליו בתכונות נפשו היקרות ובמדותיו , אשר הרבו בני דורו לפארן ולשבחן ; הוא היה נגיד חיל הארטיללעריא ויקח חלק בכל המלחמות הנכבדות ; והוא נחשב ברוסיא לכליל המדעים ואוצר חכמת התכונה בימיו · מיניך בא לעבוד עבודת ממלכת רוסיא בשנת 1721 ובידו הפקיד פעטר מלאכת תעלת לאדאָגא , ויעש בהשכל ובאמונה עד כי בשנת 1724 אמר פעטר : „יגיעות עבדי מיניך החיו את רוחי ויהיו לי למרפא !" — קוראי הדורות פה אחד יגידו וישפטו בצדק כי כל עוזרי פעטר היו רק כבלי חפץ בידו לעשות את כל העולה על רוח בינתו , ולא איש אחד מהם יכול להתפאר כי עלה ברוחו עד מְרום מחשבות פעטר ותחבולותיו , ועל כן קרא אותם הסופר הגדול סאָלאָוויעוו בשכל מִלָיו , „גוֹזָלֵי פעטר הגדול" (Птенцы Петра Великаго) כי כנשר ירחף על גוזליו כן דאה פעטר ממעל להם , ועדיו לא הגיעו ·

בין האצילים הנכבדים היושבים ראשונה במלכות , ובין השרים אשר נתכבדו ראשונה באות הכבוד „אנדרעיי" היה מאזעפא ההעטמאן ברוסיא הקטנה , וכבר ראה ראינו כי לא ירד אחריו כבודו ואחריתו היתה מרה · הבגד אשר בגד מאזעפא בפעטר החיש את הקץ לממשלת ההעטמאן , כי למן העת ההיא חשב עליה פעטר רעה , וכלה ונחרצה היתה מֵאִתּו לנטות עליה קו כִּלָּיון ולהאבידה מן הארץ מְעט מעט · על כן בחר פעטר בסקאָראָפאדסקי להיות להעטמאן , תחת מאזעפא , כי היה איש חדל כח וקצר בינה ויהי רק כצל העטמאן · פעטר הושיב לימינו את אחד מפקידי הממשלה , ילידי רוסיא הגדולה , לפקוח עיניו ולהשגיח לבל יָעֹז ההעטמאן לבגוד בקיסר רוסיא , ולהשקיט מריבת העם ותלונותיהם על ההעטמאן , וכן „ינהלו יחד את הארץ בעצה אחת" · עוד דבר גדול ונכבד נעשה ברוסיא לאַחֵר וּלְהַשְׁוֹת את רוסיא הקטנה עם הגדולה : כי בני רוסיא הגדולה קנו להם שדות לאחוזת עולם ברוסיא הקטנה · גם סקאָראָפאדסקי נשא משאות מאת פניו , ויתן שדות רבים לשאפּיראָוו ולמענשיקאָוו לצמיתות · בחפץ פעטר נתן סקאָראָפאדסקי את בתו לאשה לטאָלסטאָיי — בן רוסיא הגדולה , וישימהו לשר גדוד חיל ניעשין העיר · בשנת 1722 יסד פעטר בית ועד לפקח על עניני רוסיא הקטנה , ויוסף לשלוח שרים רבים ופקידים מרוסיא הגדולה להיות עם ההעטמאן · בעצם השנה ההיא מת סקאָראָפאדסקי , ופעטר לא צוה לבחור אחר תחתיו , באמרו עם הספר : „בגלל הבֶּגֶד אשר בגדו ההעטמאנים ההולכים לפני סקאָראָפאדסקי לא יתכן למהר חיש בענין גדול ונכבד , כִּבְחוֹר בהעטמאן חדש ; עלינו לתור ולבקש איש נאמן־רוח מאד ונודע בשער בת רבים" ·

פרק נח תולדות יורש העצר אלעקסיעיי פעטראוויטש (1690 — 1718)

והן אמנם עזב אחריו פעטר הגדול אנשי שֵׁם גדולים ונכבדים , אַ״ר בדברי ימים יבואו , עוד נשוב נפגשם בחצר המלכות , ובקהל שרי הממשלה

יִחַד כבודם; אפס למי אפוא הוריש את מלכותו המכוננה והמתֻקנה? וביד מי הפקיד את שרביט הממשלה, לַנחות את העם הגדול אחריו? — הנה נא ידענו כי פעטר לרגל חנוכו בנעוריו לא אהב לשבת בָּיִת ולא מצא נחת בחיי משפחה. רעיָתו הראשונה יעוודאָקיא לאָפוחינא לא היתה עזר כנגדו, ולא השכילה לעצור בעד יצרי לבבו ולהפיח בו רוח אהבה ונדבה להתעלם בביתו פנימה, על כן לא התענג פעטר בחברתה ולא ראה אתה חיי עדן וששון. בשנת 1690 ילדה לו יעוודאָקיא בן ושמו אלעקסיעיי, ובעת ההיא כמעט כלה פעטר מִשְׁפּוט את סאָפִיא ועוזריה — פעטר בלה כל הימים בכפר האשכנזים: שם הכין לו גדודי חיל וַיְלַמֵּד ידיהם לקרב, שם רוה דודים בחברת אחוזת מרעיו, אלופיו ומיודעיו, ולא שת לבו לחנך את הבן היולד לו על פי דרכו. אך אמו השנואה גִדלתהו על ברכיה, וקרוביה, השונאים את פעטר תכלית שנאה בגלל פעליו ומעלליו החדשים, הם השתעשעו אתו; ובכן הֻנחלו לו משדי אמו איבה ושנאה לאביו ולמעשיו. עודנו באִבּוֹ נתנו לו מורים מן הכהנים־הנזירים המִתקדשים והמִטהרים. שומרי נשף האלה הורוהו וישננו לו, כי תכלית כל הלמודים רק להתחסד ולהתקדש, לנחול „מלכות שמים" ולרשת נחלת שדי ממרומים, וכי כל טוב הלמודים סָפוּן וטָמון רק בכתבי קדשם, ואת היותר החרימו. וַתִּדְבַּק נפש יורש העצר אחרי מוריו אנשי הקדש, ספורי אֲבות הכנסיה היו שיחתו כל היום, ויהגה תמיד באותותיהם ובנפלאותיהם, בתולדות ימי הדת וחכמת סופריה, ובדברי הצומות והמנהגים. וַתִּפָּעֶם בו רוח מוריו, ויאמן גם הוא כי מכל מנהג ישן נושן תוצאות חיים, כל שומרו יפיק רצון מאלהים ואדם; ובחיק כל חדש ילין אבדון ומות, וכל מוצאו ימצא נֶגע וקלון. כבן שמוֹנה שנים היה אלעקסיעיי, בעת אשר התגלע הריב בין פעטר ובין אמו. ויהי כאשר שִׁלְּחָהּ מעל פניו לבית המקלט, וַתִּקַע נפשו גם מבן בטנה; ויהי עוֹיֵן את בנו, בראותו כי ככל אשר יגדל יוסיף למצוא חן בעיני עם הארץ, אשר שמחו עליו שמחה גדולה, ואיש אל רעהו נִדברו, כי יורש העצר „ישנא את האשכנזים ולא יוכל שאתם". אומני אלעקסיעיי ומנהליו מילידי אשבנז, קצרה ידם מֵהוֹרוֹתוֹ דרך תבונות ומוסר השכל, ולבו לא דבק בם לאהבה, כי אם ירא מפניהם וגם מפני מענשיקאָוו, אשר הרכיבו פעטר אלוף לראש העלם. מענשיקאָוו התהלך אתו בעברה וזעם, נשא עליו חרפה וגדופים בפני אנשים, הניף עליו ידו ורדה בו באף. הטבע לא חנן את אלעקסיעיי ביתרון הכשר דעת ואֹמץ רוח, לא האציל עליו גם שמץ מכל הסגולות הנפלאות אשר העניק במלוא חפנים לאביו רב הפעלים וּגְדָל המעללים; ועל כן קצרה נפשו בכל העמל הגדול שֶׁעָמַל אביו, ואשר על פי מחשבתו ומחשבות אנשי חֶבְרָתוֹ אך למותר וללא־הועיל. אמנם פעטר שפט בצדק כי דֵי עמל ורֹב עבודה נחוצים מאד מאֹד ליורש כסאו, למען ישגיב בכחו להוציא לפעלת אדם את כל אשר החל הוא בתבונת כפיו. בגלל הדבר הזה חלק לב הבן והאב ורוחם זרה זה אל זה. רבים מן השרים והעם המחזיקים בישנות ובלקח הנדחים מצאו חפצם לְהָסֵב את לב אלעקסיעיי מעל אביו, ובשנת 1705 כבר התלקטו סביבות יורש העצר חֶבֶר כהנים־גרולים ושרים נכבדים אשר חפצו ביקרו: עליו השליכו

יְהָבָם, ובו שָׂמוּ תקוָתם ומשאת נפשם לימים יוצרו; גם למְרות רצון פעטר ולמורת רוחו היו לו דברי־סתר וחליפות מכתבים עם אמו הכלואה בבית המקלט. פעטר התאושש ויתאמץ לתת מרוחו על בן־השוממה, וימלא ידו בעבודות שונות בדבר אנשי החיל, ויצו עליו לכתוב מאמרים על אדות ענינים שונים בהליכות המדינה, גם שלחהו לעיר דרעזדען ללמוד חכמה ולשון (1710). בהיות אלעקסיעיי בגער־מאניא לקח לו לאשה, במצוַת אביו, את סאָפיא־כריסטינא־שארלאָטטא, ממשפחת ההערצאָגים למדינת ברוינשוויג־וואָלפענביטעל, כי אמר פעטר: אולי תַּטֶּהוּ רעיתו זאת ברֹב לִקְחָהּ, להיטיב צעד, ללכת במעגלי ישֶׁר ולעזוב ארחות חשך ועקלקלות. אפס לשוא שקד פעטר! אך יגון ודאבה, עצב ומרי שיח, מגנת־לב ומתלאה היו מנת סאָפיא העדינה, וחלקה כל היום. כי בשוב אלעקסיעיי פעטערבורגה הוסיף לארח לחברה עם הכהנים־הנזירים והנדחים; אִתָּם המתיק סוד והתיעץ על צפונותיו, אתם חקר מִמסך ויתן בכוס עינו ויזנה אחרי תענוגות בשרים; לפניהם גִלה כל לבבו והם הוליכוהו שולל בדרך לא־טוב לפרוע מוסר ולעַקֵּש את הישרה. סאָפיא ילדה לאלעקסיעיי בת ושמה נאטאליא, אך הוא עָגַב על עלמה אַחַת פינלאנדרית מבנות דלת העם ושמה יעוופראָססינא ויחשוק בה מאד. ותוסף עוד סאָפיא האֻמללה ללדת לו בן ושמו פעטר, ותמת ביום העשירי לְלִדְתָּהּ*). אלעקסיעיי בחברת אוהביו לא חדל מלכת בדרכי לבו ובמראי עיניו; נפשו בחלה בחברת אביו והשרים הקרובים אליו, וילך לו מנגד לדרכם, וַיַּשְׁטְ מעליהם ויעבור. פעמים רבות בהתאסף ראשי עם יחד שרי המלוכה לחג בחצר המלכות, או להוריד אֳנִית מלחמה בלב־ים בתרועת ששון, התְחַל אלעקסיעיי ולא בא להתיצב בעדת הקרואים.

ויתעצב פעטר אל לבו בראותו כי הבן היוצא ממעיו יבוז לשכל מִלָּיו ומעלליו, וכל הדברים אשר הוא חושב לתועלת רוסיא ולאָשרה נקלים הם בעיני בנו, אשר תהפוכות בלבו לבחור בדרכי חשך, להשלים עם אויביו ולשֶׁבֶת שֶׁבֶת אחים עם שונאיו ומנדיו, ויגר מאד פן במותו יהפוך בן ממר זה משרש את כל הזרע הטוב אשר זרע בדמעה על אדמת רוסיא, ויתמכר לבער מן הארץ את כל חקקי ישֶׁר וצדק אשר חקק יולדו, ואז—תשוב שמש החכמה מעלות רבות אחורנית בימי בנו, במעלות אשר עלתה בימיו. ויחר אף פעטר באלעקסיעיי עד מאד. רבים מן השרים הקרובים אל פעטר וּמְמְתֵי סודו, אשר ידעו כי רק בעודו בחיים חייתו ישבו על גפי מרומי הכבוד, בגלל אשר יעזרוהו להוציא את החדשות והתקונים אל הפֹעל, ובמותו ישוב אלעקסיעיי לעקור נָטוּעַ ולהרחיקם מחצר המלכות—האנשים האלה הגדילו משטמת פעטר לאלעקסיעיי והוסיפו פחם לגחלי חמתו; כי רִגלו את יורש העצר ויסיתו באביו לבלעו, וכמו חי וכמו חרון ישערהו. ויהי ביום מות סאָפיא וישלח פעטר לבנו מכתב מלא מוסר ותוכחות חיים, ובו כתוב לאמר:

---

*) ההגדה הנודעת בקהל, האומרת כי הפרינצעססא הזאת לא מתה בפעטרבורג, כי אם התחפשה ותסתהר בשם קעניגסמארק ותברח ארצה אמעריקא, ותבחר לשבת בלוזיאנא ובאיל-דע-פראנס, ותהי לאשה לאחד משרי החיל — היא ההגדה אשר לקח לו הסופר האשכנזי טשאקקע ליסוד מוסר לספורו הנקרא "Die Prinzessin von Wolfenbüttel" — ההגדה הזאת בהררי הדמיון יסודה, ועל משענת קנה רצוץ תשען.

„דאגת לבי לימים יֵלדו תוביש מקרב לבבי כל ששון מפעלי ושמחת הצלחתי ומעללי בעת ההוה. כי מה חפצי בבית מלכותי אחרי, אם אראה איך תקוץ אתה בכל הדברים אשר יוכלו להצליחך למלוכה. לחסרון כשרונותיך הנני קורא זדון רוח ורוע לב; הן לא תוכל לנקר עיני אנשים ולהצטדק כי לא חלק לך ה׳ בחכמת אנשים וגוֵהָ לא בריא אולם. זכר נא כי רק באשר למדנו ידינו לקרב וצבאותינו למלחמה יצאנו מחשכת ימי קדם לאור גדול, הודענו שם תפארתנו בין גויי הארצות, הֲרִימוֹנו ביניהם נס להתנוסס, וַנָּאֶץ בם לְכַבֵּד אותנו בכבוד והוד; ואתה כפתן חרש תאטום אזנך לבלי שמוע גם אל כל דברי מלחמה והליכות הקרב. ומה אנכי דורש ממך? לא עמל ויגיעת בשר כי אם חפץ לב ותאות נפש! הנה אנכי ככל בני חלוף הנני הולך למות, ועל מי אפוא אעזוב את כל נטעי הנעמנים אשר נטעתי, ואשר רבים מהם טִפַּחְתִּי וּרִבִּיתִי והנם עושים קציר ומפריחים פרי תנובה?; והיה אם לא תיטיב דרכך, דרך כסל ורמיה, ולא תשנה מעשיך לטוב, דע לך כי אעביר אותך כנחלתי. הן למען ארצי ועמי לא חסתי ולא אחום על נפשי, ואיך תחוס עיני על נפשך אתה? טוב תתי נחלתי לאיש זר וטוב, מתתי אותה לגבר לא יצלח היוצא מחלצי!", אלעקסיעיי השיב אמרים, כי באמת לא יִכְשַׁר לאחוז ברסן הממשלה ולנהג בארץ, יען כי השחית דרכו לאבד את כח זכרונו וְעָצְמַת עלומיו, ועל כן ישבע כי לא ישא עיניו אל כסא המלוכה. ויכתוב אליו פעטר שנית, כי לא יבטח בשבועתו, ועל כן ידרוש ממנו לבחור באחת משתי אלה: אם לשוב ממשובתו ודרכו הרשעה, או לבוא להתגלח בבית הנזירים, ויענהו אלעקסיעיי כי נכון הוא להתגלח; בפיו דבר ולבו בל עמו. „הן לא במסמרות ברזל נטועה מצנפת הנזיר בראש בעליה, לבל תמוט עולם ועד!" קרא אחד מראש מסבי אלעקסיעיי בשחוק, כאשר הגיע לו מכתב אביו השני. אולם פעטר התמהמה ולא החיש מעשהו כי לבו היה עליו דוי להצמית במקלט חיי בנו ולעשות דבר אשר אין להשיב, ובשומו פעמיו חוצה לארץ (1716) נתן לו מועד ששה ירחים לשית עצות בנפשו להתיצב על הדרך הטוב להשכיל להיטיב. ויהי כאשר עבר המועד ואלעקסיעיי לא שלח לאביו כל מענה, כי כלה רֻבי ימיו בהבל עם נעלמים ומתי שוא וַיִּנָּזֵר לבשת, ויכתוב אליו פעטר ספר מקאָפּענהאגען, ויגל למוסר אזנו ויבקש ממנו להשיב לו משפט חרוץ להימין או להשמיל, ואם ימלך עליו לבו לאחוז במישרים ולהמיר מעשהו הזר, יואל נא לבוא אליו למקום תחנותו חוצה לארץ וישיב עליו לבו. אלעקסיעיי ענה לו כי חיש קל בוא יבוא, ובאמת מהר לצאת מפעטערבורג.

אפס לא אל אביו אחז אלעקסיעיי את דרכו, כי אם מהר לנסוע, הוא ויעווראָפֿינא אהובתו אתו, לווינא בירת אויסטריא, לבוא להסתר בצל קיסר גערמאניא, קארל הששי, אשר היה גואל ומודע לאשתו סאָפֿיא האֻמללה. ויבוא אלעקסיעיי וויענה בלילה, ולא אֵחר מהתיצב לפני המזכיר (קאנצלער), ויספר באזניו כי מפני עקת אויביו הוא בורח מארצו וממולדתו; כי הקיסר עם מענשיקאָוו יבקשו נפשו לספותה, וגם יעקאטערינא אשת אביו נהפכה להיות אוֹיַבְתּוֹ בנפש למן היום אשר ילדה בנים לפעטר. ויהפא דברי בלע כי בזדון הרגילו להשקותו

שכור למען לא יסכון לשבת על הכסא, והנם מעבירים אותו ואת בניו כנחלתם, ועל כן נמלט הלום לבקש לו מנוס ומפלט עד יעבור זעם · המזכיר הביא עד מהרה את דברי הבורח לפני קארל, וַיֶּעְתַּר לאלעקסיעיי, וישלחהו חרש להסתתר במבצר ערענבורג בטירָאל · אחרי כן החיש מפלט לו ויוסף להצפינו במבצר סט' עלמאָ בנעפּאָל · מן המבצר הזה שלח אלעקסיעיי מכתב אל אוהביו מראשי הכהנים ומשרי הסענאט, ויחל פניהם לבל ישכחוהו ולבל יאמינו למעבירי שמועת שוא כי מת הוא, יען כי הנו בריא אולם וחי חי בשם ה' שומרו על יד ימינו · וישמע פעטר מרחוק כי נבאש בו בנו וַיִּבָּהֵל וַיֵּצֶר לו מאד — מדעתו נאמנה כי יורש העצר בידי מלך נכרי, יוכל להָמִיט מְחִתָּה קרובה על רוסיא ולהרבות בה מהומה ופרץ על פני פרץ · האף אמנם לא קצרה יד פעטר מְיַעֵד יורש עצר אחר למלוך אחריו; אך מה לעשות אם יקום אלעקסיעיי ממחבואו, ויבוא לדרוש את כסא כבוד מלכותו במשפט הבכורה, ואתו יביא עוד אל ארץ מולדתו מחיל המלך הנכרי מעֻזו ומחסהו? מי יודע את הגמול אשר יגמול אלעקיסעיי למגנו בעד עזרתו זאת? הן דמיטריי הכוזב הבטיח לתת לפולין אחדות ממדינות רוסיא בעבור אשר תמכו בידו, ומי זה יעצור בעד אלעקסיעיי מלעשות ככה לאימפעראטאָר האשכנזים? ·

וימהר פעטר וישלח מלאכים מרגלי חרש, ויפוצו בכל ארץ גערמאניא להתחקות על שרשי רגלי אלעקסיעיי, להפש הפש מחפש ולמצוא את מקום סתרו; וחפץ פעטר הצליח בידי טאָלסטאָיי והקאפיטאן רומיאנצאָוו, כי נודעו להם עקבות הבורח, וימצאו את מסתרי מחבואו · אז דרוש דרש פעטר מאת קארל הששי במכתב גלוי כי יוציא אליו את בנו, ואם אַיִן נקם יקח ממנו בחרב שלופה · ויתעשת קארל ויתן רשיום לטאָלסטאָיי לנסוע נעאפּאָלה, לדבר על לב אלעקסיעיי להשיבו אל אביו. בשפתי חלקות ובדברים רכים משמן הפציר טאָלסטאָיי באלעקסיעיי; גם הראהו מכתב מאת אביו, ובו כתוב לאמר: „אל תירא אלעקסיעיי ואל תֵּחַת מפני חרון אפי · הנני מבטיחך בשם אלהים ומשפטי צדקו, כי לא אֲיַסֶּרְךָ ולא תְאֻנֶּה לך רעה, כי אם אסיר כעס מלבי ואָהוב אאהבך כאשר תשוב אלי ולא תשוב לכסלה עוד" · ובראות טאָלסטאָיי כי בדי ריק כל יגיעו, ואלעקסיעיי לא יאבה ולא ישמע אליו, וישם פניו אל יעווּפראָסּפינא, ויבטיחנה כי יתן הקיסר את אלעקסיעיי לבוא אתה במסורת ברית הנשואים, ויארשנה לו במשפט בשובו לביתו · וַתְּפַתֶּה יעווּפראָספּינא את אלעקסיעיי וגם יכלה לו · אז נרצה אלעקסיעיי לשוב למאָסקווא—כמהר צפור אל פח, ולא ידע כי בנפשו הוא · בהיותו בדרך באהו מכתב שני מאת אביו כי ימחה כעב פשעו וכענן חטאתו; ולטאָלסטאָיי כתב כי יתן את אלעקסיעיי לאָרש לו את ידידת נפשו בבואו אל אחת מערי רוסיא, פן יהיה לבוז ולשנינה מעבר לגבול · · · בבוא אלעקסעיי בשערי מאָסקווא שמחו העם עליו שמחה גדולה, ויקדמו פניו בתפלה לאמר: „יברך נא אלהים את מלכנו זה העתיד למלוך עלינו!", אפס תקות אלעקסיעיי חלפה כצל ותוחלתו נוחלה נכזבה, בראותו עין בעין כי אך בחלקות שתו לו עד הלום —: בהיכל הקרעמל, בחדר אשר נועד להתראות בו פנים האב והבן, עמדו מסביב אנשי חיל חלוצים ובידיהם קני הרובה מלאים פיח שרפה · אלעקסיעיי הובא החדרה כאיש חיל

הנתון במשמר, מבלי חרבו על ירכו, ויכרע על ברכיו לפני אביו כבן סורר ומורה ולא כנשוא עון ורצוי פשע· שם ברגע ההוא דרש פעטר מאת אלעקסיעיי להשבע בפני כל שרי המלוכה ופקודי העם והכהנים הנצבים שמה, כי יַשְׁמֵט ידו מן המלוכה לעד לעולם· ויעש אלעקסיעיי כן, ויכתבו על ספר את כל דרכי אלעקסיעיי הנשחתות ומעלליו הרעים מנעוריו, ואת כל מערכי לבו ומחשבות אונו, אשר חרש על אביו בברחו לארץ נכריה; ויקראו את הספר באזני קהל ועדה· אחרי כן דרש פעטר ממנו כי יגלה לפני השופטים את האנשים אשר יְעָצוּהו לברוח, אשר הזקו ידיו ויהיו לו לעזרה בברחו, וגם את אלה אשר ידעו כי בורח הוא; ואם יכחיד דבר מה תחת לשונו לא יאבה סלוח לו ויניף עליו שבט עברתו· אלעקסיעיי התרפה ביום צרה, כי נבהל מפני חמת אביו· ויהי בפתחו את פיו להגיד את כל לבו על אדותיו ועל אדות אנשי שלומו, התהפך כחומר חותם, החליף דברו עשרת מונים ועל פני השופטים כִּזֵּב, עד כי נוכחו לדעת כי בטנו תכין מרמה ותוך ובקרבו עמל והוות·

אז החלה הבקרת הנוראה והאיומה· וַיִּוָּדַע לפעטר כי בלב בנו שרש פורה ראש ולענה לשנוא שנאת מות אותו ואת השרים הקרובים אליו, ולשַׁקֵּץ את כל מעלליו, וכי רבים מאדירי העם ונכבדיו נתנו יד לבן פריץ זה, ובראשם קיקין הנָבָל· גם נגלה עון אמו יעוודאָקיא, אשר בחדר כלאה בבית הנזירים לא התהלכה בחקי הנזירות, ותהי עצתה עם איש סודה הגענעראל גליעבאָוו, וַתְּקַו כי מהרה קל יבוא היום לבלע את צעיף הנזירות מעל פניה, לצאת מן הנזירים, לראות באור הדרור והענוגות החיים בצל בנה אשר ישב לכסא, ועל כן היתה גם היא במדיחי אלעקסיעיי, ויתפשוה ויביאוה מאָסקוואה להשפט, אותה ונזירות רבות מנשי משמעתה אִתָּהּ· הארכּירעיי מראָסטאָוו, דאָסיפֿעיי הֻצַּב לדין והובא בפלילים על כי התעה את יעוודאָקיא בחזיונותיו ובמשאות שוא: כי נכונו לה ימי אורה ושמחה, יען כי קרבו ימי פעטר למות; פעטרבורג תשאה שממה והיתה קרית תהו, וכבוד מאָסקווא יהי מרום מראשון· גם מאריא אלעקסיעוונא, אחות פעטר, בין פושעים נמנתה, כי נתנה יד לפושעים ולקושרים על אחיה הקיסר· וירב מאד מספר העם אשר נלכדו במצודת הבקרת *) כי כמעט כל שרי המלוכה המחזיקים בנושנות נטו אחרי אלעקסיעיי, וביותר החרו החזיקו על ידו הכהנים חנפי הלב ומורדי האור: כאשר התודה אלעקסיעיי לפני כהנו על חטאתיו, ויגל אזנו כי העמיק שחת בחפצו במות אביו, ענה הכהן: „ה׳ יסלח לך, כי זה חפצנו כלנו!״, ואלעקסיעיי בטח בכהנים יתר הרבה מאשר בטח בשרי המלוכה, וכה היו דבריו תמיד: „אך מאפס ותהו נחשבו לי השרים, לו יחיה רק המון העם לפני; והיה כי יקרבו ימי אבל אבי, אשרקה לכהנים הגדולים אשר ידברו באזני הקטנים, והם יטיפו מִלָּתָם לקהל עֲדָתָם, ואז ישימוני (השרים) למושל עליהם גם למרות חפצם״· בתי הסהר, הצינוק והמהפכת במאָסקווא מלאו מפה לפה, כי כל הנלכד באמרי פי אלעקסיעיי ובמענות הנשפטים אתו, כֻּלָּם אֻסְּפוּ אספה, אסיר אל בור

*) כמעט נלכד גם מענשיקאוו בפח, כי הלוה לאלעקסיעיי משאת כסף בטרם ברח וויענה, כי לא ידע מה מגמת פניו וחפצו בכספו.

תחתיות · את קיקין , גליעבאָוו ודאָסיפֿעיי הכריתו מן הארץ , ועליהם נוסרו למשפט עוד רבים מן הבאָיארים והבאָיארינות , נזירים ונזירות , שרים ושרות , עבדים ושפחות · מקצתם הצמיתו בבור או שלחום לארץ גזרה להתענות שם כל ימי חייהם · תסמר שערת הקורא את כל הרעה אשר מצאה את מיודעי אלעקסיעיי ודורשי שלומו *) , עד כי מלאכי חוץ לארץ , אשר ישבו אז במאָסקווא , פחדו פחד פן יכשל כח הסבל ויתקומם העם כֻּלו על פעטר למרד בו ! את יעוודאָקיא שלחו להסגר בבית הנזירים , אשר בלאדאָגא החדשה ; את מאריא שמו במבצר שליס־סעלבורג , והמיטראָפאָליט מקיעוו , אשר נקרא לעמוד למשפט על אדות המכתבים אשר שלח אליו אלעקסיעיי מוויען , בראותו מראש כי לא יצא נקי בהשפטו ונכון לו יום חשך , שתה ספּ רעל וימות · אחרי כן העבירו את בית הבקרת ממאָסקווא לפעטרבורג , ויביאו הלום גם את אלעקסיעיי ואת שאר הנשפטים , ותרב גם בפעטרבורג תאניה ואניה ·

אז ראה פעטר ויוכח כי אך לשוא ייגע להיטיב את בנו הפרוע לשמצה , וַיָּבֶן כי כל שערי נחשת וברזל לא יעצרו בעדו מלשוב אל כסא המלוכה במותו , על כן קרא מאה ועשרים ושנים איש מנכבדי הכהנים והעם , ויצו עליהם לשבת לשפוט את בנו בצדק „ובלי משא פנים״ · בשנים ועשרים לחדש יוני שנת 1718 הוציאו השופטים מן העם משפט חרוץ על אלעקסיעיי כי אחת דתו להמית · אך יש מן השופטים מן הכהנים לא אבו לקיים דבר ויפילו תחנותיהם לפני פעטר להשיב חמתו מהשחית · כאשר קראו באזני אלעקסיעיי את משפטו התחלחל ויתפלץ עד מאד עד כי יצאה מדעתו ובינתו התבלעה · ויגוע בעונו בדמי עלומיו בן עשרים ושמונה שנים , בכ״ח יוני במצודת פעטרבורג · תלונה דומיה התהלכה אז בקרב העם מקצה , ושמועות שונות נפוצו על דבר מות יורש העצר : יש אמרו כי השקוהו כוס התרעלה ; יש הוכיחו כי שמו מחנק לצווארו , ויש החליטו כי פעטר בידיו כרת את ראשו מעליו בגרזן · השמועות הרעות האלה , אשר ימצאן הקורא בהרבה מספרי דברי הימים , כֻּלן משלי אפר והגדות נוסדות על אבני בהו · אמנם כלן תוריענה לַמַּדַּי כי מהומה רבה היתה בעם בעת ההיא ; מות אלעקסיעיי היה לשיחה ולשנינה בפיהם , על יומו נָשַׁמּוּ כל המון השומעים ויאחזו שׂער · גם נמצאו בעם אנשים רודפי רוח ודמיון כוזב , אשר האמינו באמת ובתמים כי עוד חי אלעקסיעיי בארץ החיים , ויעלו את שמו על שפתותיהם כשם דמיטריי המומת לפנים , ויהי שמו כמקסם שוא בידי אנשי התרמית לעַוֵּר עיני אנשים ולהוליכם שולל · — אחרי הדברים האלה הוציא פעטר חק על דבר ירושת המלוכה , ובו נאמר : „לקיסר רוסיא היכלת לבחור לו ליורש כסאו אחריו את האיש הישר בעיניו ; ואם ישוב לראות כי שגה ברואה והאיש הזה לא יצלח למלוכה , הכח ביד הקיסר להעבירו״ · הכהן הנודע פֿעאָפֿאן פראָקאָפּאָוויטש חבר ספר בשם „צדקת רצון המלך״ (Правда воли монаршей) , ובו התאמץ להוכיח כי בחכמה ובהשכל

---

*) אל החכם קורא הדורות אוסטריאלאוו נתנה הממשלה ראשונה הרשיון , להפש להור ולקרוא את דברי הבקרת הזאת בבית אוצר כתבי הממשלה , והוא הוציא לאור תעלומה .

הוציא הקיסר חקו זה • אולם פעטר נאסף אל עמו מבלי מצוא כל חפין בחקו החדש, כי לא בחר באיש יורש נזרו ונוחל כסא כבודו אחריו •

פרק נט ימי מלכות יעקאטערינא הראשונה, אלעקסיעעוונא (1725—1727).

§1 תולדות יעקאטערינא• קוראי הדורות נפלגו זה בכה וזה בכה בספרם תולדות גברת רוסיא הזאת, אשר הרימה המקרה מסתר המדרגה וירכיבנה על בָּמֳתֵי ארץ; ואנחנו נקוה כי נֹכח הנכחה דרכנו והאמת נר לרגלנו • יעקאטערינא נולדה בשנת 1684 בכפר קטן על גבול ליפלאנדיא לאיש ליטא קאטולי, שמואל סקאווראנסקי *), ויקרא שמה מרתה• ויהי במות שמואל ותקם אלמנתו ותקח את מרתה ואת אחיה ואחיותיה וילכו לשבת בגליל ריגא • ויקח אחד מכהני הפראָטעסטאנטים את הילדה היפה־פיה מרתה ללמדה קרוא מקרא בבית ספרו ויביאנה בדת לוטהער • אחרי כן הלכה לה מרתה לשרת בבית הכהן גליק בעיר מאריענבורג • ויהי בראותו כי חָלַק ה׳ להעלמה יפת התאר ויפת המראה הכשר בינה וכשרון דעת, וכי נעימה היא בחרוצת כפיה וענוַת צדקה, לא התעמר בה להעבירה כאחת השפחות, ותהי לו כבת, ויחנכנה וילמדנה דעת עם בנותיו יחד• ותפרח מרתה בביתו כשושנה בימי האביב, עד כי קראו לה כל יודעיה בשם: „שאֶנעם מאֶרכען פאָן מאריענבורג״ • ויראנה איש חיל שוועדי ויחשוק בה, ויאהבנה אהבה עזה כמות, ויארשנה לו במשפט ובאמונה• אך ממחרת ליום חתונתם ושמחת לבם שבת משושם, כי נקרא החתן אל המחנה לצאת למלחמה, ותשאר מרתה עזובה וגלמודה• ויהי בִּלְכֹּד הרוסים בשנת 1702 את מאריענבורג ויושביה הלכו כשבויי חרב לפני צר, ותפול גם מרתה שֶׁבִי ותהי כלילת היפי לשלל לשערעמעטיעוו שר הצבא, ומידו לְקָחָהּ לו הנשיא מענשיקאָוו ותשב בביתו • ויהי היום כטוב לב מענשיקאָוו במשתה היין עם פעטר וימלטו מפיו דברים אחרים על אדות השבויה היפה־פיה אשר אִנָּה ה׳ לידו, וַיְמַלֵּא פיו תהלתה, אז גרסה נפש פעטר לשים עינו עליה• ותלקח מרתה מאָסקוואה אל חצר המלך בשנת 1705 וידבק בה פעטר לאהבה, כי היתה באמת יפה עד להלל• ותבוא בברית הפראוואָם לאוויא וַתִּקָּרֵא בשם: „יעקאטערינא אלעקסיעעוונא״ • לתקופת השנה ילדה בת לפעטר הגדול, ויוסף לאהוב אותה, ותלד לו גם את אננא ואת יעליסאוועטא, ובצאת פעטר בשנת 1711 ללכת ארצה פולין הודיע בקהל עם כי יעקאטערינא רעיתו היא הקיסרית ואשת חיקו • ובאשר התלקחה אש מלחמת טורציא בעצם השנה ההיא וַתֶּאֱרַח יעקאטערינא לחברה את פעטר במסעיו, ותתענה בכל אשר התענה גם הוא • ובאשר נלחץ פעטר בין המצרים על נהר פרוט, ואנשי חילו לא מצאו את ידיהם, עד כי אמר נואש, אז התעוררה יעקאטערינא ותאמץ את רוחו בשכל

*) בשנת 1722 צוה פעטר לדרוש ולבקש את משפחת סקאווראנסקי, וימצא באחד הכפרים בליפלאנדיא אחי יעקאטערינא (מרתה) קאַרל בן שמואל, והוא היה אכר, עבד עולם לאדון הכפר, ויובא פעטרבורגה, וברבות הימים עלתה משפחתו למעלה ראש, והשב בין נדיבים ורוזני ארץ עד היום הזה.

מליה, ותיעצהו בטוב טעם ודעת לכרות ברית השלום עם טורציא; ובשובה עמו פעטערבורגה בשלום, חגגו את חתֻנתם בהיכל החֹרף תחת חֻפת כבוד ואפריון יקר. ופעטער תלה על הספון את מנורת המאור (Паникадило) הגדולה, אשר עשו ידיו מִשֵׁן הָבנים. כלי התותח הרעישו את פעטערבורג בתרועת ששון ואור יקרות הופיע בכל חוצותיה, ותגדל השמחה וַתֶּרֶב הגילה מאד מאד. וישם פעטער רביד הזהב על צוארי יעקאטערינא, הוא אות הכבוד (Орденъ) אשר יסד פעטער לדגל מחנה יעקאטערינא הקדושה ביום הֻלדת אשתו, לזכרון שְׁלום הפרוט. מיום ליום גדלה אהבת פעטער לאשת הברתו, בראותו כי לא להתענג לבד הוכיח לו ה׳ את האשה הזאת, כי אם גם להיות עזר כנגדו ולהיטיב עמו, ותהי להפך מאשתו הראשונה יעוודאָקיא לאָפוחינא, אשר הכעיסתו תמרורים וַתְּמֵר את רוחו; כי השכילה יעקאטערינא לקחת חלק כחלק בכל פעליו ומעבדיו, להפיק רצונו ולסור למשמעתו בכל חשק לבו; בעיניה יונים ידעה לקנות את לבבו, לשמחו ביום אָנוש, להעטותו מעטה גיל תחת רוח כהה, להשביע בצחצחות נפשו ולנחמו מיגונו בשעשועיה, אף היא היתה תמיד לפניו כמלאך מליץ, להשיב מֵחֵמָה אפו, להציל לקוחים למות ולפדות נשפטים להרג מרדת שחת, על כן כבדוה רבים וכן שלמים ויהללו בשערים מעשיה. ותוסף יעקאטערינא ללדת לפעטער את מארגאריטא ואת פעטער, ויעלוץ לב הקיסר מאד. ויהי בנסעו חוצה לארץ בשנת 1716 ובשנת 1717 ויקח אתו גם את יעקאטערינא; וכאשר קרה מקרהו להפרד מאִתָּהּ לימים אחדים שִׁחֲרָהּ כבוד במכתבים מלאים אהבה ורגשי ידידות. בשנת 1718 במות יורש העצר אלעקסיעיי בענין רע ילדה יעקאטערינא את נאטאליא, ויעשו משתות ושמחות בחצר המלכות ובכל העיר, ויחגו ברנה ובצהלה את שלום נישטאד, אחרי המלחמה הארֻכָּה והקשה עם שוועציא. אז הֵחל פעטער לְהִקָּרא בשם הכבוד איספעראטאָר (Императоръ) ויעקאטערינא — איספעראטריצא, כי שׂם פעטער עינו ולבו על בְּנוֹת ביתו זאת להצליחה למלוכה, ויוציא את החֹק הנודע כי יש לְאֵל יד המלך להוריש את כסאו לאשר ישר בעיניו. וביתר שאת ויתר עז רכשה לה יעקאטערינא את לבב פעטער בלכתה עמו למסעיו על פרס, ותשא ותסבול גם היא את כל התלאות אשר מצאום בדרך. מעבר לגבול אסטראכאן הכו הרבוני הקיץ על ראשי הנוסעים, וַתְּלַחֵץ יעקאטערינא לגז את מחלפות שער ראשה השחורות החמודות ולצנוף מצנפת שָׂעִיר גדולה, להיות לה למחסה מִשָּׁרָב ומחֹם — ותשמור גם על פעטער לבל יִפָּקֵד רע, וַתִּשְׂחַק לכל רעה ואָסון וכל תלונה לא עברה על דל שפתיה. על כן שָׂמָהּ פעטער כחותם על לבו כחותם על זרועו ותהלתה הגיד במקהלות. ולמען הָשֵׁב לה כעל כל תגמוליה עליו ולהקים בידה את המלוכה, הואיל פעטער בשנת 1724 לנסוע מאָסקוואה ולתת כתר מלכות בראשה; בָּזָה כסף וזהב, בָּזָה רב פנינים וכל אבן יקרה, ואין קצה לכל התכונה והון עתיק אשר הזיל פעטער לעשות בגללה כתר הוד ותפארת עד להפליא, להלבישה מחלצות מרהיבות עינים ולוקחות נפשות *) ולחוג את חג יום הכתר כידו הרחבה והמלאה. כאשר שם פעטער את

*) רבים מאבני הכתר עלה מחיר כל אחד מהם עשרים אלף רו״כ, ומחיר הקרס אשר בפי צוארי לבושה עלה מאת אלף רו״כ!

העטרה בראש יעקאטערינא הכורעת על ברכיה , ויזלו דמעותיה על לֶחיה , ותאמר לחַבֵּק את כפות רגליו בזרועותיה , אך פעטר הקימה בצחוק חן וחסד • ואיש השפתים פּעאָפאַן פּראָקאָפּאָוויטש , נשא מִדַבְּרוֹ וירומם וינשא את יעקא־טערינא על כל נשי החיל המתגוססות בדברי ימי עולם • אך המון העם היו כמתלוננים ויאמרו : „הגם יעקאטערינא בנושאי הכתר ? הלא נכריה היא לנו , וכשבוית חרב באה אל ארצנו !" • ויהי כאשר מלאה יעקאטערינא אשר וכבוד כמים לים מכסים , ויבוא רוח רעה ויהפוך את גלי השמחה ויגרשו רפש וטיט , כי בעצם שנת 1724 נודע לה , כי הביאו את דבתה רעה אל פעטר ויענו בה סרה על אדות חליפות המכתבים ודברי סֵתר אשר לה עם שומר הסף (Каммеръ-Юнкеръ) מאָנס , ידידה מאז • ומפחד פתאם ועצר רעה ויגון נפלה לערש דוי במחלה עזה מאד , ויצר לפעטר וידאג לה ; אך יעקאטערינא לשמחת לבבו שבה מהר לאיתנה • מאָנס הובא במשפט ויסירו את ראשו מעליו „על אשר נגואלו כפיו בשחד , לא מלא אחרי מצות המלך בתמים ויהי לסִתְרָה לאויביו" • ולמן העת ההיא התעצב פעטר בלבו ורוח קנאה בְּעַתַתוּ , ולא היה עוד לבבו אל יעקאטערינא כמבראשונה , אף כי התהלך אִתה בשלום ובמישור למראה־עינים • וימהר פעטר לאָרש את בתו אננא אל ההערצאָג ההאָלשטיני קארל־פּרידריך , ויאמינו כל העם כי למען הָסֵב את המלוכה מיעקאטערינא אל בתה ולצאצאיה אחריה עשה פעטר כזאת • ושמועות רעות מרגיזות לב יעקאטערינא וּמְדיבוֹת נפשה פשטו בעם • כנוד הקנה בלב ים ביום סער , כן התנודדה המלכה וכל מנוחה שָׁדדה ממנה , כי חרדה ופחדה לרגעים , פן תִּתַּךְ פתאם כאש עברת פעטר ואין מכבה • אך פתע הפכה יד המקרה את הגלגל : פעטר הגדול עזב את הארץ !

§ 2 **למי משפט המלוכה ?** „תְּנוּ הכל ..." היו הדברים האחרונים , אשר יצאו מֵעֵט פעטר הגדול לעיני כל הנצבים עליו לפני מותו ; אך למי אפוא יֻנָּתן הכל ? ומי הוא זה ואי זה הוא המאֻשר , אשר יעצור בממלכת רוסיא האדירה ? — סוד כמוס הוא לַגֹּוֵעַ , ואתו יחד על עפר נָחַת • אולם הנשארים אחריו בחיים אמרו לגַלּוֹת את הסוד החתום הזה , איש איש כחפץ לבו • אז נִפלגו רַבֵּי המלוכה לשנים • המפלגה האחת אמרה לשום כתר המלכות בראש פעטר בן אלעקסיעיי האֹבֵד , אף כי לא מלאו לו ימיו ; אל המִפלגה הגדולה הזאת התחשבו הפרתמים למשפחת דאָלגאָרוקאָוו , אפראקסין , נארישקין , טרובעצקאָיי , קוראקין , גאָל־אָווין , סאָלטיקאָוו ורָאָמאָדאנאָווסקי , ובראשם היו השרים למשפחת גאָליצין • אולם השרים החדשים , אשר פעטר גִדלם וַיְנַשאם , ואשר בכל נפשם ומאֹדם אהבו את הסדרים החדשים , לא אָבו לראות את בן אלעקסיעיי יושב על הכסא , מִיִּרְאָתָם פן ישוב לנתוש ולנתוץ את כל אשר בָּנָה פעטר הגדול , ופן ירדוף באף את אוהבי פעטר השומרים דרך פקודיו ; וביתר שאת חרדו על נפשם האנשים אשר עזרו לרעת אלעקסיעיי ולהוֹרָתוּ הועילו , ויפחדו פחד לבל יתנקם בם בְּנוֹ לעת מצוא , וכצפרים הנאחזים בפח יֵאָחֲזוּ פתאֹם במצודתו • בראשם עמדו מענשיקאָוו וטאָל־סטאָיי , ואחריהם משכו ההערצאָג ההאָלשטיני , ויועצו חֲכַם הלבב באָסטעוויטש , יאגוזשינסקי , בוטערלין ורבים מגדולי הכהנים , כלם פה אחד החליטו כי רק

ליעקאטערינא יאתה המלוכה • ופראָקאָפאָוויטש הערום ובעל המזמות עמד נכון להעיד ,קָבָל־עָם כי רק לבעבור הושיב את יעקאטערינא על כסאו אחריו נתן פעטר את הכתר בראשה • אז התעודד הנשיא מענשיקאָוו ויצליח להטות אחריו את הגבורים שומרי ראש המלך (גווארדיא) , ובעת אשר השרים והרוזנים המתיקו סוד ונועצו לב יחדו, הקיפו הגבורים כּתְרו את ההיכל ויקראו בקול אדיר וחזק „תחי המלכה והאימפעראטריצא יעקאטערינא אלעקסיעוונא !" וכל אנשי החיל קראו זה אל זה ואמרו • אִם אָבד לנו אבינו, הלא אִמֵּנוּ עוד אתנו בחיים !" והאָפיצערים ענו אחריהם : „ימיננו תרעוץ קדקד הבאָיארים הזקנים , אִם יעמדו לשׂטנה להאימ־פעראטריצא !" אז קבלו כל השרים עליהם על מַלכות יעקאטערינא וַיִשָּׁבְעוּ לה , ועד מהרה שלחו מכתבי־גלוי נדפסים לבשר לכל יושבי רוסיא לאמר : „הן פעטר הגדול הואיל לצנוף עטרת תפארת לראש יעקאטירינא אהובת נפשו , בגלל כל עמלה , יגיעה ועבודתה לטובת ארץ רוסיא , ועל כן גם הסינאָד־הקדוש והסענאט־המושל וכל שרי המלוכה , כלם יחד גזרו אֹמֶר למלאות אחרי פעטר ולהקים מחשבתו הטובה • והנה שְׁלוחים הגליונות הנדפסים האלה בכל קצות רוסיא , וּרְאו כל עמי הארץ , כאזרח ככהן , כאנשי החיל כרוזנים , וְיֵדעו לעבוד באמת ובאמונה לַמַלכה האימפעראטריצא „יעקאטערינא אלעקסיעוונא , השליטה היחידה בכל ארץ רוסיא כֻּלה" • בימים הראשונים אחרי מות פעטר גברה יד האֵבֶל והיגון על יעקאטע־רינא , ולא עשתה דבר בממלכה , אך מדי יום ביומו הלכה לתנות ולשפוך נסך דמעותיה על ארון בעלה ואיש חסדה , ותשב סגורה בחדרי משכיתה , אֲבֵלָה ושוממה ; וביום אשר הובל פעטר לִקבורות , קרא הכהן הַמַּטִּיף פראָקאָפאָוויטש אל המלכה הבוכה ומבכה : „כאבן במצולה ישקע נא היגון האכזר ! כי בלכת פעטר מאתנו להתלונן בצל שדי ולהיות חיי נצח , לא עזב את הראָססיאַנים כיתומים— כל יושבי תבל ושוכני ארץ יעידו בך , כי נפש אשה ורך לב לא יפריעו בעדך מלהיות כפעטר הגדול גבר בגברים ; מי לא יָדע חכמת מושלים ורחמי אם אשר חלק לך ה׳ גם יחד ? !" כדבריו כן היה : היגון האכזר התחבא כאבן מים , ושרביט המלוכה נָכון בידי יעקאטערינא !

§ 3 **פעלי יעקאטערינא בפנים הארץ** ; יעקאטערינא הודיעה גלוי לכל השרים והעם , כי מגמתה ללכת בעקבות פעטר הגדול ולבצע את כל אשר זמם לעשות • ובאמת היה עֹז בירה וגבורה בימינה למלאות דבריה אלה : על סביבותיה עָמדו עוזרי פעטר , אנשי חיל וכבירי לב , אשר יצאו ובאו על פיו , וילמדו לדעת את המטרה אשר כונן אליה האדם הגדול הזה , ולא השיבו ידם עד כי קלעו אל המטרה ולא החטיאו ; ולכֻלם לראש התנשא נצר מטעי פעטר , ידידו יַקִּירו וחמדת לבבו , הנשיא אלכסנדר דאנילאָוויטש מענשיקאָוו , וַיְנַהֵג את המלוכה בתבונת כפיו • ואף כי בראות מענשיקאָוו כי זרוע כמלך לו , וכל טוב הממשלה בידו , רם לבבו ויעש גם מעשים אשר לא יֵעָשׂו בימי פעטר , בכל זאת בעיני פעטר השקיף על כל עניני המדינה והליכותיה , ובאשורו אחזה רגלו • — ותהי ראשית דבר הממשלה לשלוח צי אדיר תחת יד הַתַּיָּר הגדול בערינג (Берингъ) אל אפסי קאמטשאטקא , כאשר חשב וזמם פעטר בימים האחרונים לפני מותו , למען יחקור

וידרוש לרעת: „אם יתחברו קצוי ארצות אזיא ואמעריקא איש אל אחיו, ואם לא!" • ביום עלות יעקאטערינא על כסאה, צותה אל ציר רוסיא היושב בפאריז לשלוח פעטערבורגה חכמים ואנשי מדע הנודעים בשם, ויעש כן, ובשנת 1726 נפתחה האקאדעמיא או „הסאָציעטעטא" לחכמות ולחרשת המעשה, ובראשה עמד גבר חכם בעז רופא פעטר בלומענטראָסט, אשר עמד לימין פעטר לערוך פרשת הסאָציעטעטא לכל משפטיה וחקותיה*) • ותיסד יעקאטערינא את אות הכבוד לדגל מהנה אלכסנדר נעווסקי, כאשר חשב פעטר לעשות, אף נתנה את אננא לאשה להערצאָג קארל־פרידריך ההאָלשטיני, אשר בעוד פעטר חי הובאו בברית הארושים • אולם כאשר מִהרה הממשלה וַתָּחָש להוציא לפעֻלַת אדם כל מחשבות פעטר, כן בעצת מענשיקאָוו שלחה ידה לנגוע בבית שבת תחכמוני (Сенатъ) יָסַד פעטר הגדול • כי זה האיש מענשיקאָוו חפץ לעלות על גַּפֵּי מרומי הכבוד וגרם המעלות, וידבר על לב הקיסרית ליסד בית יועצי־סתר ולתתו עליון על שבת התחכמוני וגבוה מעל גבוה, וזה שמו אשר קרא לו („Верховный Тайный Совѣтъ") ובראשו ישבה יעקאטערינא בכבודה ובעצמה • בבית העליון הזה ישבו על כסאותם השרים „העליונים": מענשיקאָוו, אפראקסין, גאָלאָווקין, טאָל־סטאָיי, ד' גאָליצין • ויבוא לשבת כבוד בתוך שרי רוסיא גם אָסטערמאן האשכנזי, אשר היה מהיר במלאכתו, הפליא להשכיל ולדעת כל הליכות הענינים מבית ומבחוץ, ובדעתו לשונות בני הנכר אירופיות ומזרחיות עבר עבודתו הגדולה בהרוצת כפים • אחרי כן הושיבה שמה יעקאטערינא גם את ההערצאָג ההאָלשטיני, ויהי למורת רוח למענשיקאָוו • אז גלה כבוד מן הסענאט ולא קוֹרָא עוד בשם הכבור, („Правительствующій") •

ויערכו שרי בית המועצה את מעמד הארץ הרע מאד ואת הפרעות ואִי הסדרים אשר בכל בתי הממשלה: „האכרים רוששו ודלו מאד, מפני הבַּצָּרות והמִסים הסכבידים עליהם ככבד אבן ונטל החול, ומפני המועקות והלחץ אשר אדוני הארץ וחֵיל המַצָּב לוחצים אותם, ועל כן עזבו רבים מן האכרים את הארץ ויברחו ארצה פולין, אל חבל זאפאָראָזשיע, אל הבאשקירים ואל הנדחים • בכל בתי המשפט התנהלו הענינים בכבדות וַיִמָּשכו לארך ימים, לכן רבו כמו רבו שוקדי און ומעותי משפט במרמה, ומבקשי צדק נאשמו וישמו • הסופרים והפקידים היו למשא על העם, וההוצאות תרבינה על ההכנסות, כי לא יְחַשְּבוּ את הלוקחים בכסף מגנזי הממשלה"; ועוד חסרונות רבים ונכבדים אשר יסכסכו עניני הממשלה זו בזו • על כל אלה השיבה יעקאמערינא, ותוציא מכתב גלוי על אדות עשרת הדברים: I) ליסד בית וַעַד לפַקֵּחַ על חיל הים והיבשה להיטיב מעמדם, למצוא לכסף הוצאותיהם מוצא, ולא יהיו עוד למשא על עם הארץ • II) לפתוח בית וַעַד לכלכל במשפט את עניני האכרים, להקל עֹלם הקשה מעליהם ולהמעיט שלישית מכסף גֻלגלתם, ועוד דברים טובים ומועילים כאלה. III) בתי פקודות רבים סֻגרו

*) אך באחת שגו חכמי האקאדעמיא בימים ההם, כי שכחו את אחת המטרות הנכבדות, אשר שם לפניהם פעטר ואשר נטל עליהם לטעת את נטעי החכמה והדעת בקרב צעירי הרוסים, להרבות השכלה בקרב הדור החדש.

על מסגר ופקידים רבים הוסרו ממשמרתם, ועבודתם נתנה אל המנהלים ושרי הצבא, וגם על המאגיסטראטים אשר בערים צוָה לסור למשמעתם ועל מוצא פיהם יחיו. IV) מצאו תחבולות לשמור על חוכרי המכס והמס לבל יגזלו את העם, לקחת יותר מאשר נֻטל עליהם. V) שמו לחק ולא יעבור לבל יחנו עוד גדודי החיל בערים, כי אם בכפרים ובפַּרְוָרים סביבותיהן. VI) האכרים נלחצו עד כה, מחסרון כסף לשלם את משא המלכות, למכור את תבואות שדותיהם בחצי מחירם, ועל כן גמרה הממשלה אֹמֶר לקחת מאתם את חצי המסים ביבול האדמה ותבואות הארץ. VII) התאמצו לשנות לטוב את „עדת השופטים" (Юстицъ-коллегія) ולהושיב בה אנשים חכמים יודעי דתי רוסיא וליפלאנדיא ומביני משפט. VIII) תקונים רבים ונחוצים נעשו בבית האוצר להרבות את ההכנסות ולהמעיט את ההוצאות. הטילו שִׁלּוּמִים בעד שמות הכבוד: גראף, בּאראָן וכאלה, בעד המדרגות (чины) והרשיון לסחור ליחידים (патенты), ומכל בתי הפקודות נדפסו ספרי חשבונות מכל היוצא ובא, והדבר הזה עצור עצר בעד הפקידים מקחת שחד ורב כֹּפר. IX) שמו עיניהם על בתי המטבעות (монетные дворы), על מתכנת הכסף ותכונתו, ויחזקו בידי הסוחרים המביאים לרוסיא את הכסף ואת הזהב, ויתנו להם זכיות שונות. גם חזקו המשמר לבל יוציאו מטבעות כסף וזהב חוצה לארץ, ולבל יֵעָשו מטבעות סגים ושוא. X) התרו בכל עז להגן על בתי המלאכה וחרשת המעשה, להרחיב כל מלאכת מחשבת בארץ.—אמנם בית הַוַּעַד לחבר ספר החקים חדש, התנהל לאטו ולא הוציא דברו למענהו. ובדבר ההשכלה, מלבד התיסדות האקאדעמיא הנה יצא התק, כי ישלחו הסוחרים את בניהם אל בתי הספר לריגא, לרעוועל או לחוץ לארץ, ללמוד דעת ולקח טוב ומועיל. את ידי הבּאראָן שאפּיראָוו, אשר השיבה יעקאטערינא מארץ גלותו, מלאה לכתוב תולדות פעטר הגדול וקורותיו, ותפקוד לתת לו כתבי היד ושאר הידיעות הנחוצות לתכלית זאת מכל מקום ומקום.—יעקאטערינא צותה אל חק לבל יקבלו אל בתי הנזירים את הכהנים בלי רשיון הסינאָד, אף אסרה על הנלחמים באגרוף להכות באבנים בשכינים ולזרוק חול בעיני אנשי מלחמתם, כאשר הסכינו לעשות עד כה.

§ 4 **פעלי יעקאטערינא חוצה לארץ.** גם בהליכת הממשלה חוצה לארץ אחזה יעקאטערינא דרכי פעטר הגדול, ובימיה לא נגרע מכל הכבוד וההוד אשר נחלה לה רוסיא באזיא ובאירופא. אחרי אשר הרחיבו שרי צבאות רוסיא מאטיושקין ולעוואשין את גבולי רוסיא וממשלתה על גדותי ים הכספי מערבה, פקדה הממשלה את הנשיא וולאדימיר דאָלגאָרוקי להיות שר הצבא על חבל קאווקאז, והוא בתבונתו הגדולה הרים כל מכשול מדרכי הפאָליטיק, וטורציא נעתרה להקים בידי רוסיא את מחוז שירוואן, ומלך פרס גם הוא שחר שלום רוסיא ויבקשנה לחדש אתה את הברית אשר כרת בימי פעטר. תחבולות רבות וטובות מצאה הממשלה לסוכך על גבולות רוסיא הרחוקים. שר הצבא גאָליצין עמד על גבול אָקריינא, והעחרים על ידו שמו עינם על פולין וטורציא, על קרים וזאפּאָראָזשיע. מעבר להררי קאווקאז עמד הגענעראל האביר מאטיושקין עם מחנה אדירה וחזקה לשמור על גרוזיא ושאר המדינות אשר קרע פעטר מפרס, והרודים על ידו הלכו דאגעסטאנה ויעשו בה

שמות ויגרשו מתוכה את אדון הארץ; ומאטיושקין פִּתָּה את מלך הגרוזינים לבוא לחסות בצל רוסיא ולהתרפס תחתיה · בחבל אסטראַכאַן היו הענינים במצב טוב מאד, ועל היאאיק (אוראל) בנו חומה בצורה חדשה לעצור בעד הבאשקירים, גם על סיביר וקיטאיי (חינא) תחת יד בוכהאָלץ · ומלאכות (Экспедиція) שָׁלחה לקיטאיי להרחיב שמה את מסחר רוסיא *) · — יעקאטערינא עמלה בכל כחה להשיב לחתנה ההערצאָג ההאָלשטיני את שלעזוויג אשר קרעה דאניא מעל ארצו בחֹזק יד, ותהי נכונה לצאת לקראת דאניא בחרב שלופה; וכבר התעתד צי אדיר ברעוועל ובקראָנשטאד למלחמה · אז התהולל רוח המלחמה בכל ממלכות אירופא, כי השאלה על דבר שלעזוויג היתה אחוזה בסבך שאלות רבות ונכברות: זכות ספרד ומשפטה על גיבראלטאר, מסחר נידערלאנד־האויסטרית עם הודו המזרחית, והעלות את מאריא טרעזיא על כסא אביה קארל הששי · וקאם שאון בכל חצרות מלכי אירופא, ובכל הדרי משכיותיהם עבדו הסופרים בפרך; ויִנָּסרו בימים ההם שתי מפלגות, אשר עמדו כצר כאויב זו לְעֻמת זו: בעלי ברית האנאָווער, ונגיד הברית היה מלך אנגליא, ועליו נלוו, צרפת, דאניא ומדינות האָללאנדיא · ובעלי ברית וויען, ונגיד הברית היה אימפעראטאָר אויסטריא, ועליו נלוו ספרד, פרוסיא, רבים ממושלי אשכנז, שוועציא וגם רוסיא, אשר כרתה ברית שלום ועזר עם אויסטריא ופרוסיא יחד, ובין אָפני השלום נדבר והותנה כי תעמודנה שתיהן לימין רוסיא להשיב את שלעזוויג לההערצאָג ההאָלשטיני · ושוועציא חרדה ופחדה מאד מפני התחתנות רוסיא את ההערצאָג הזה, פן בשבת בניו על כסא רוסיא יְסַפחו אליה גם את שוועציא אשר להם המשפט עליה · וביתר עֹז אחזה פלצות את דאניא וימס לבה בקרבה, בראותה כי רוסיא תקריש עליה מלחמה בזרוע נטויה ובחיל עצום · אז התקרבו שתי הממלכות הַמְּפַחֲדוֹת אשה אל רעותה, וַתִּתְפַּנֶּינָה אל אנגליא ועל זרוע עֻזה נשענו ביום צר ומצוק, ותשמע להן אנגליא ותיש קל באו אניותיה וַתִּטּוֹשֶׁנָה על ים הבאלטי, ועליהן נוספו גדודי דאניא, ויועצה שאל מאת ממשלת רוסיא להגיד לו: „מה הֵנה באמת מחשבות ממשלת רוסיא ומזמותיה, ועל מי אפוא תחלץ חושים?" · אז ענתה יעקאטערינא בגאון ובגדל לבב לאנגליא כדברים האלה: „כי בדבר בוא חילה לרוסיא הַשְׁלֵמָה אִתָּה, מבלי קחת אתה דברים מראש, הֵפֵרָה ברית וחלפה חֹק האמונים; כי כל הֲכָנוֹת רוסיא והתקדש חיליה, הוא רק להגן ולשמור על ארצה לבד · וכאשר תִּמָּנַע רוסיא מתת חקים ומשפטים לפני עם נכרי, כן לא יתכן כי יתערבו זרים גם בפעליה ובעלילותיה". ולמלך דאניא הודיעה הממשלה: „כי תחשוב לה לחרפה ולגדופים את השאֵלה אשר שאל יועצו בשמו; על כן תדרוש מאתו לבאר את שאלתו באר היטב ולהצטדק, ואם לא יעשה כן אז איש לא יעצור בעד רוסיא ולא יפריענה מצאת למלחמה על דאניא, אף כי אנגליא חשה לעזרתה" · אז התעשתה אנגליא ותשם אל לב כי אך ללא הועיל לה תוציא חיליה להורג בגלל דאניא, ופן לא תצליח על דרכה וְיִשָּׁבֵת המסחר בינה ובין רוסיא; וגם דאניא בלי משען ומשענה זכור

*) בימי יעקאטערינא קמו במזרח ארץ רוסיא שני מתהפשים, אשר התהללו בשם אלעקסיעיי פעטראוויטש וירגיזו את הממשלה, אפס שניהם נתפשו חיים וימותו ביד פשעם בפעטרבורג.

מלחמה לא הוסיפה, ותתרפס ותבקש לכרות שלום עם רוסיא ולהפיק רצונה • ויעקאטערינא גם היא נרצתה לברך את דאניא בשלום, ותעזוב את מחשבתה בגלל חתנה עד עת מצוא, כי רבה עליה העבודה בדבר הפרעות בפולין, וביתר שאת בדבר הדיססירענטים הנרדפים והנאנקים, וכמעט התגלע ריב מְגֻלה בין רוסיא ופולין על אדות קורלאנדיא •

5 § קורלאנדיא ומענשיקאָוו • ההערצאָג הקורלאנדי פֿערדינאנד היה האחרון לבית קעטלער, ובמותו יאבד נירו ויכבה נרו • אז לטשו כל מלכי אירופא השכנים את עיניהם על קורלאנדיא, ואיש איש מהם קִוָּה למצוא בה הפץ • אויגוסט השני מלך פולין התאוה תאוה לספחנה אל ארצו ולחלקנה כמשפט חלוקת הארץ בפולין • ורוסיא אמרה להרכיב אלוף לראשה את אחד מרוזניה — את ההערצאָג ההאָלשטיני או את מענשיקאָוו • ויתמרמרו הקורלאנדים על הדבר הזה, ויתאזרו עז לעשות ולקים את כל הישר בעיניהם, ויבחרו להם לשר את מאָריץ הזאקסוני, בן פילגש לאויגוסט, ויחפצו לתת לו את אלמנת פֿערדינאנד לאשה; אך אננא יאהאנאָוונא מאנה לשמוע להם מבלעדי רצון יעקאטערינא • אולם גם יעקאטערינא גם מלך פולין לא נרצו להם לדבר הזה• ותשלח יעקאטערינא את מענשיקאָוו לקורלאנדיא בחיל ובכח להפר את דבר הבחירה, ויצא מענשיקאָוו בתפארת רום עיניו ובגאָה וגאון ללכת כשופט נורא ומוכיח לקורלאנדיא, ויקח דברים את מאָריץ, ובראותו כי איש קשה הוא ולא יאבה לשמוע לו, ויחליט לאַלצו בחזקת היד • ובשנת 1727 פשטו גדודי רוסיא ויחנו בקורלאנדיא • אך כל עמל מענשיקאָוו עלה בתהו וייעף בדי ריק • הקורלאנדים מאסו בו ויבזוהו בפיהם, באמרם כי איננו יליד אשכנז ואת דת לוטהער לא ינצור • גם תהלוכות מענשיקאָוו במיטאווא העציבו את יושביה והמרו את רוח אננא יאהאנאָוונא, אשר הלכה פעטערבורגה להתאונן עליו רע באזני יעקאטערינא, ולולא הגראף באססע-ו.יטש, יועץ ההערצאָג ההאָלשטיני שהיה לו, בחרות אף המלכה, אזי נגעה הרעה עד נפשו, אך ההצלחה עוד עמדה לימין מענשיקאָוו אהובה, ותאר פניה אליו שבעתים, וכבודו גדל בעיני יעקאטערינא מבראשונה, ותתן לו למנחה ערים ויושביהן, ובנו הנשיא אלכסנדר אלכסנדראָוויטש הִתְעַלה מעלה ונכתר באותות הכבוד וְהַיְקר • אמנם לא שבעה בכבוד נפש מענשיקאָוו, ותקטן בעיניו לעמוד בראש הממשלה ויאמר להתחתן בזרע המלוכה, למען תכון תפארתו בל תמוט • ולא נח ולא שקט עד אשר מלאה יעקאטערינא את חפצו, ותכתוב בספר הצַוָּאה כי יקח יורש העצר פעטער בן אלעקסיעיי אחת מבנות מענשיקאָוו לו לאשה! בששה לחדש מאיי בשנת 1727 הלכה יעקאטערינא בדרך כל הארץ •

6 § ע״ד היהודים. הנה ראה ראינו כי החק הראשון אשר יָצְרה רוסיא על דבר היהודים הוא חק פֿעאָדאָר אלעקסיעוויטש: „לבלתי תת את היהודים לבוא מסמאָלענסק מאָסקוואה עם מערבם ומרכֻלתם או גם מבלעדיהם" (חק י״ב סענטיאבר 1766). אמנם גם מלבד שְׁלוֹם-אנדרוסאָוו, אשר כֹּרַת בשנת 1667, כבר השיב חמעלניצקי להממשלה את רוסיא-הקטנה בשנת 1654, ובגלל הדבר הזה בא עוד הפעם מספר רב מן היהודים לחסות שנית בצל רוסיא • אז שמה לה הממשלה את החק

הראשון שזכרנו לקו ולמשקלת, ובדרך הפקודה הזאת אחזה תמיד, כי החק השני אשר הוציאה יעקאטערינא הראשונה על־דבר היהודים (י״ד מארט שנת 1727) אָסַר עליהם אֹפֶר לבל יִנָּתן להם מכס הגבול ומכס בתי היין בחכירה • ואחרי שבועַיִם (כ״ב מארט) הוציאה את החק השלישי ותצו במפגיע אל שרי הממשלה כדברים האלה : „כי שלח ישלחו מבלי־התמהמה את כל היהודים, אנשים ונשים, ממדינות רוסיא, וכָלָה גָרֵש יגרשום עד מעבר לגבול, ומן היום הזה והלאה לא יתנום לבוא אל הארץ ולהציג עליה כפות רגלם; והָעֵר יעירו בעם על אדות הפקודה הזאת ויזהירו אותם בכל מקומות מושבותיהם לבל יעלימו חלילה עינם ממנה • והיה כְּשַׁלְּחָם את היהודים, ישגיחו בעַין פקוחה לבל יוציאו אתם מקרב רוסיא זהובים אדומים (Червонныя золотыя), שקלי כסף (Ефимки) ושאר מטבעות כסף רוסים • ואם המצא תמצא בידי היהודים שקלי כסף וזהב יחליפו אותם להם שרי הממשלה במטבעות נחשת״*) • אין לנו מקור נפתח לשאוב ממנו לדעת אל־נכון איך ומתי באו אל אוקריינא היהודים, שכבר נזכרו בתנאי הממשלה עם חמעלניצקי • אמנם הגֵרוש הגדול הזה אשר נגזר עליהם, ואשר יצא לפעלו בכל משפטיו וחקותיו, היה יהיה לנו למופת גדול ונאמן, כי גם בשנת 1727, אחרי ימי תקופת התקונים והסדרים החדשים, מפעלות ידי פעטר הגדול, עוד לא הפכה הממשלה את דעתה והשקפתה על היהודים מאשר היה לה בימים הראשונים •

פרק ס ימי מלכות פעטר השני, אלעקסיעוויטש (1727—1730) .

§ 1 פעטר השני בנעוריו . פעטר הגדול אהב מאֹד את נכדו פעטר, אשר ילדה סאָפִיא, הפרינצעססא מוואָלפענביטטעל לבנו אלעקסיעיי • הילד הנחמד הזה היה אצלו שעשועים ויתנחם בו על אביו, כי תאֹר פניו היה כתאֹר פני פעטר הגדול, וכמהו גם הוא היה מוצק ואיתן, ויאהב כל היום לנוד וְלָנוע, וימאס לשבת בעצלתים • ובעודו בן ארבע שנים בנה לו חֵל לכלי התותח וישפוך סוללה, וקנה־הרובה, ראש חמדתו, לא מש מידו תמיד • וירא פעטר ויאמן כי נחה רוחו על הנער ותחל לפעמו, ותעלוזנה כליותיו, ויתן לו חרב למנחה, ותיקר בעיני הנער מכל יקר ויצרנה כבבת עינו . שרי המדינה יודעי העתים יעצו לתת את העלמה הצעירה נאטאליא פעטראָוונא, בת יעקאטערינא המלכה, לפעטר השני לאשה, למען יבואו צאצאי פעטר הגדול משתי נשיו במסורת ברית האחוה והחתון, להשבית מקרבם מדָנים ודברי ריבות על אדות מוֹרֶשֶׁת המלוכה וְלִשְׁפּוֹת להם שלום • וגם יעקאטערינא משכה חסדיה לנער היתום ותשם עינה עליו ללמדו בינה ודעת, אולם נאטאליא פעטראָוונא מֵתה על פני אמה ומערכי לב שרי המדינה עלו בתהו • האמנם אָסטערמאן לא אבד עצות, ויאמר כי טוב אשר יפה לתת לפעטר את יעליסאוועטא בת יעקטערינא לאשה, והוכֵחַ הוכיח כי כָשֵׁר הדבר לעשותו, כי כן עשו בימי עולם ובשנים קדמוניות, „ובני אדם הראשון

*) ,,Полное Собраніе Законовъ" VIII. 5063.

לקחו להם את אחיותיהם לנשים״, ויעקאטערינא גם היא נֵאוֹתה אל החִתּוּן הזה ותאמר לַדבק טוב • אך הנשיא אלכסנדר דאנילאָוויטש מענשיקאָוו לא אָבָה להחליט את הדבר הזה, ובשפתי נאמנים שִׁוָּה לפני רַבֵּי המלוכה כי לא יִתָּכן לתת עלמה בת שְׁבַע עשרה לעלם בן אחת עשרה, כי לא נִשְׁתַּוּו בתכונותיהם וּבַהֲלָךְ רוחם • על כן עזבו כלם את דבר החִתּוּן, ואיש לא ידע אז כי יֵצֶר טמון בלבב מענשיקאָוו, ועיניו בראשו למרחוק יביטו — לתת את בתו לפעטר לאשה ולהתחתן במלך! וַיִּנָּתֵן פעטר על יד אָסטערמאן לחַנכו ולהורותו דרך תבונות למען יצלח למלוכה, כאשר יגדל ויהיה לאיש • אולם יעקאטערינא הלכה בדרך כל הארץ, ועל פיה ישב פעטר על כסא רוסיא, בטרם ימלאו לו ימי נעוריו ובטרם ידע מָאוס ברע וּבָחור בטוב, וישובו ויבואו ארצה רוסיא ימי הנשיאים שויסקי וביעלסקיי; כי גם הפעם קמו ויתעודדו אנשי בצע שונאי אמת, שואפי כבוד מלכים ורודפי שלטון וכל תֹּקֶף, הלא המה מענשיקאָוו ודאָלגאָרוקיי, אשר שָׂמו משטרם בארץ רוסיא וישפכו עליה ממשלת עריצותם •

§ 2 **מענשיקאוו ומפלתו** • מענשיקאוו הוּצַב על יד האימפעראטאָר פעטר הראשון להיות המוציא והמביא ולמשול בארץ עד מְלאת לו ימי עלומיו • ויתאמץ מענשיקאָוו לרכוש לו נפש המלך הצעיר ולְיַחֵד לבבו לאהבה וליראה את שמו לבדו • ויקחהו ויוציאהו מהיכל המלך ויביאהו אל ביתו אשר על וואסילעווסקי הָאִי, וַיָּשֶׂם מסביב לו את בנותיו יעלות־החן, ואת קרוביו ואנשי שלומו, אשר בטח בהם כי נאמנו לו וימלאו אחריו • פעטר חיש קל אָצַל מהודו על מענשיקאָוו ויכנהו בשם הכבוד „שר־השרים״ („Генералиссимусъ“), וימהר ויאָרש לו את בתו מאריא, אף כי לא מצאה חן בעיניו ולא דבק בה לאהבה • אז הגדיל מענשיקאָוו את כבוד בתו עד בלי די, בכל בתי התפלה ברכוה בשם („Ея Императорское Высочество Государыня-Невѣста“) ואת יעליסאוועטא פעטראָוונא ואת כל זרע המלוכה אִלֵּץ מענשיקאָוו לנשק ידי מאריא למו פיהם • במכתביו אל פעטר קְרָאָהוּ „בני״ ויחתום בם „אביך״, ויצו לתת מקום בלוחות־השנה לשמו ולשמות בני משפחתו בין צאצאי בית המלכות • אולם בדי כבוד לבד לא שבעה נפש מענשיקאָוו, ואף כי היה כבר אחד העשירים הגדולים בארץ רוסיא, לא חדל מלשים עינו אל בצעו, ואהבת ההון תקפתהו תמיד • ויהי ראשית דברי האפוטרופוס הזה לקחת לו מגנזי המלך מאה אלף רובל כסף, ולגרוע ממכסת שבע מאות אלף רו״כ אשר נִתנו לְמַכֹּלֶת בית המלך מימים ימימה, ולקצוב לו רק שבעים אלף רובל לשנה! מענשיקאָוו קפץ ידו מִתֵּת לפעטר ולנאטאליא אלעקסיעוונא אחותו כסף צרכם, ויכעיסם בעברת זדון*) • ומלבד אלה העלה עליו חמת אָסטערמאן, מורה פעטר

*) ויהי היום ויבקש פעטר ממענשיקאוו חמש מאות רו״כ, וישאלהו מענשיקאוו „למה אלה לו?״ ויענהו פעטר כי דרושים הם לחפצו, ויתנם לו מענשיקאוו, ויהי בהודע לו אחרי כן כי נתנם פעטר לנאטאליא אחותו וינאץ בזעם אפו. — בני יאראסלאוו הקריבו לפעטר כלי השלחן (סערוויז) מכסף טהור למנחה, ויקחם פעטר ויתנם על יד אחותו, וישלח אליה מענשיקאוו שלש מונים לקחתם מאתה, ויהי בפעם השלישית ותאמר נאטאליא אל המלאך הדובר בה: „הגד נא לאדונך למענשיקאוו כי איננו מלך בארץ, ואין לאל ידו לפעול ולעשות ככל חפצו״. עדת הבונים־החפשים (Масоны) אשר בפעטרבורג הביאו לפעטר תשעת אלפים אדומים לתשורה, ויהי כראות מענשיקאוו את

ומלמרו להועיל, ואת חמת הצעיר איוואן דאָלגאָרוקיי, אשר כרֵע כאח התהלך עמו פעטער, בחברתו ישב יומם וליל ונפשו נקשרה בנפשו, וגם כל שרי המלוכה הוסיפו לשנוא את מענשיקאָוו תכלית שנאה, וישטמוהו ורבו על רום עיניו ועל פרי גדל לבבו, ויתנכלו אותו להשפילו. ויהי כי לא יכלו להתנקש בנפשו בגלוי, ויעשו בסתר מעשיהם, ובמחשך פרשו לו שחת רשתם לצודהו למדחפות. וביתר שאת צלחה בידם לבצע את מעשיהם כאשר חָלה מענשיקאָוו במחלה אנושה מאד. כי בימים האלה השכילו לדבר על לב פעטער באין מפריע, ויבינוהו לדעת כי רק מרוע עין יעשה און לעהֵר דבר מכלת חצר־המלך, והוא זמות יעץ להריק אוצר הממשלה אליו וצרכי האימפעראטאָר יחסיר. ויהי בקום מענשיקאָוו מעל משכבו ויחי מחליו, והוא לא ידע כי שוטניו הביאו עליו שואה, וישלח ידו לאחוז ברסן הממשלה כדרכו; אך מה השתומם לראות כי פתאם נקעה ממנו נפש המלך ולא יאיר פניו אליו כתמול שלשום — ולא קם עוד רוח במענשיקאָוו, כי הוציא פעטער חק אל בית המועצות העליון (Верховный Совѣтъ) לבל יוסיפו לשמוע לפקודות מענשיקאָוו ואת גנזי הממשלה יוציאו מתחת ידו. בששה לסעפטעמבער שנת 1727 הודיע פעטער כי לא יאבה לשבת בבית מענשיקאָוו, וימאן בבתו, אשר לא חשק בה מעולם, ויואל לשכון בהיכל הקיץ. בשמיני בסעפטעמבער נהדף ממצבו וכהונתו ונגזר עליו לשבת כלוא בביתו, ובתשיעי בו נהרו המונים המונים וכל יושבי פעטערבורג נאספו קהל גדול לראות, איך השליט הגדול, אשר זה לא כביר שם עם כוכבים קנו ובגאותו רכב שחקים, עתה יצא הוא וכל בני ביתו דחופים ומבוהלים ללכת בגולה, אל אָראניענבורג נחלתם במחוז ריאזאן, לבלי צאת ממנה והוצה כל ימיהם. ארבעים ושתים עגלות, נושאות כל טוב בית מענשיקאָוו ורכושו הגדול והכבד, יתנהלו על פני רחובות קריה. מענשיקאָוו יושב אבל וחפוי ראש, כל אותות הכבוד והעדי מוסרים ממנו; בני ביתו כלם עוטפים בגדי אבל תלבשת ובני חיל לרב יעטרום סביב כצנה. ותהום כל העיר! ויהי כאשר באו המגלים טווערה, וינצלו שמה את כל רכושם: ארבעה עשר רבוא (מילליאָן) רובל כסף, וכלי זהב רבים, מאה וחמשים ליטרא (פונד) משקלם.

כצאת מענשיקאָוו את פני העיר העבירו שמועות רעות מאד על אדותיו. רבים אמרו כי נתן ידו אל ממשלת פרוסיא ויאמר ללוות מאתה עשרה מילליאָן רו"ב, והיה ביום עלותו על ידם על כסא ממלכת רוסיא השב ישיב לה כפלים, עשרים מילליאָן רובל כסף, וכי התאמץ מענשיקאָוו תמיד למלאות את גדוד פרע־אָבראזשענסק באנשי חיל הסרים למשמעתו למען יהיו נכונים לעת מצוא; ואחד מבני הדור פאשקאָוו כתב לידידו טשערקאסאָוו כדברים האלה: „נגוזה ועברה תפארת גלית גבה־העינים וכבוד הבלו חלף כצל עובר. האלהים בזרוע עזו הדפו, הפילו משמים ארץ ניתצהו מסביב. כל שומעי מפלתו ישישו אלי גיל ואין קצה לשמחתם. גם אני רב־פשע אודה יה, אשבה לי בבטחה והשקט ולא אירא רע. אך שלום ושלוה עתה בקרבנו ואזנינו לא תשמענה קול פחדים כבימי מענשיקאָוו".

האפיצער נושא את מכסת האדומים בקערה, ויפן אליו ויאמר: „עמוד! המלך עוד צעיר לימים ולא יבין מה לעשות בזהב הזה", ויצו להביא את האדומים אל ביתו.

3 § הדאלגארוקים ומות פעטר · פעטר הודיע כי מעתה יתחשב לְמְלֵא ימים (Совершеннолѣтнiй) , הוא יעצור בעמו ויתיצב בעדת בית המועצות לשפוט בקרבם לדעת את המעשה אשר יעשה · אולם אך לשונו דִבְּרָה בחכו וידיו טמן בחיקו — הלמודים נשבתו מפניו ועניני המדינה היו מעל לגבול שכלו , על כן בלה כל ימיו בשעשועים ובתענוגות בני אדם · בני משפחת דאָלגאָרוקי תפשו אותו בלבו ויפתוהו בפיהם ללכת בעצתם , ויהיו לו כאורים ותֻמים , לאָסטערמאן מורו לא הוסיף להטות אזן קשבת , ובלמודיו בחלה נפשו · ויהי היום ויפתח אָסטערמאן בחכמה פיו להוכיח דרכי פעטר על פניו , ויאמר לו „אם לא אקרע אני את סגור עיניך היום להראותך את התהום הנורא , אשר אליו ירוצון ויכוננו אשוריך , „תסיר מחר בידיך את ראשי מעלי״ · ויחפוץ לעזוב את משמרתו ופקודתו · אז דלפה נפש פעטר מתוגה ויפול על צוארי אָסטערמאן ויחנן קולו לבל יזנחהו · אך כבוא השמש שכח פעטר את דברו הטוב וַיָּשָׁב ללכת בשרירות לבו ; ולפעמים כִּלָּה כל הלילה במשתה ושמחה עם מֵרֵעו איוואן דאָלגאָרוקי , ויתעלסו עד אור הבקר · וַאֲבִי איוואן ההאָפמייסטער והעוזר לאָסטערמאן , אלעקסיעיי דאָלגאָרוקי איש יודע ציד , הסית בפעטר לנסות כחו גם הוא בציד חיתו יער , וַיִּתְחַר להעיר ולעורר אהבתו אל השעשוע הזה , ויתמכר אליו פעטר עד מאד · ויתאמצו הדאָל־גאָרוקים לבלי תת לנאטאליא אחותו חכמת הלב להתראות אתו פנים , פן תסיר את לבבו מאחריהם , וגם בעד יעליסאוועטא עצרו מִקַּחַת אתו דברים · ויהי בנסוע פעטר בתשעה לחדש יאנואר בשנת 1728 מאָסקוואה לשום שמה כתר המלכות בראשו , ולא אָבָה לצאת ממנה גם בַּעֲבוּר ימי החג , באמרו כי מזג אויר מאָסקווא טוב מאד למלאכת הציד , ואחרי כן הוציא חק לדרוש בשוטים את בשר האנשים אשר יעיזו לדבר על לבו ולהזכירו לשוב אל בירת הצפון , היא פעטרבורג · נאטאליא אחותו ראתה כל זאת ותלך קדורנית , כלו כליותיה בחיקה ונפשה בכתה במסתרים , ומעֹצֶר יגון ועצב הוכחה במכאוב על משכבה ויקטפנה המות בעודה באִבָּהּ · שומרי נשף אוהבי הישנות ראו כי אִוָּה המלך לשום משכנו במאָסקווא העיר העתיקה , הֲרַת כל ישן נושן ועֶרֶשׂ מורדי אור ההשכלה האירופית בימים ההם , וכי בחר בה להשיב אליה את כבוד המלוכה , וישישו ויעלצו בשמחה · אמנם אָסטערמאן וכל בני הנכר השקיפו באימה ובפחד על חפץ המלך וחשקו זה , בחשבם כי הוא הצעד הראשון אשר יצעד פעטר הקטן להרוס לנתוש ולנתוץ את חומת ההשכלה אשר בנה פעטר הגדול · אולם לשוא פחדו פחד , כי לא הלך לב הדאָלגאָרוקים לבחון בין העת הישנה והחדשה , וכל חפצם וישעם היה לְהָסֵב לב פעטר מן הנהגת הממשלה ולהיות התקיפים והשליטים בארץ · אז יכתוב פאשקאָוו אל טשערקאסאָוו ידידו לאמר : „שליטים חדשים מקרוב באו וַיַּרְבּוּ את המהומה והמבוכה , עד כי בחרדת נפש נֶשבה בחצר המלכות , אך מָגוֹר מסביב · כל איש יירא מפני רעהו ; נכרתה האמונה ומשען מבטח עֹז אָיִן !״ · רבים וכן שלמים נאנחו מר ויאמרו, כי הימים הראשונים , בעוד מענשיקאָוו השליט , היו טובים מאלה , ומכתב חֶרֶשׂ נגלה בתוך העם , בו יספרו וַיְמַּנוּ כל הטובות הגדולות אשר עשה מענשיקאָוו ברוסיא בעודנו על גרם המעלות , וכי אין טוב כי אם לקרוא

אותו לשוב לעבוד עבודת הממשלה, וישמע פעטר ויתעבר ויצו להגלות את מענשיקאָוו מאָראניענבורג לבערעזאָוו אשר בסיביר ולהחזיק עליו משמר. שמה כִלָה מענשיקאָוו את טפחות ימיו בעני ובמצר, וַיָשָב להיות כאשר היה בימי קדם, בעת פגשהו פעטר הגדול מוכר לביבות ומשרת בבית לעפֿאָרט: לא עשה שפמו וַיְגַדֵל פרע, ויכרות עצים בגרזן לבנות בית תפלה על יד בית כִלְאוֹ. ובני דאָלגאָרוקיי ממלאי מקומו מהרו ללכת בעקבותיו, הכבוד והתפארת מָסבו בהם רוח רעה ומוסר לא לקחו, בעָקבה ובתרמית לב לא נתנו את יעוודאָקיא (העלענא לאָפוחינא, אֵשת פעטר הגדול הראשונה, אשר הוציאה פעטר נכדה לחפשי מבית מקלט הנזירות) לדבר אתו בסתר, למען לא תשמיעהו מוסר כלִמָתו ושב וְרָפָא לו, ויובילוהו אתם הרחק ממאָסקווא לצוד ציד ביערים, ופעמים רבות ארכו ימי הציד שבועות אחדים רצופים, ואחרי שובם מצידם עיף ויגע ישבו לאכול משמנים ולשתות ממתקים, ויהללו ויפארו בשפתי חֹנֶף את פעטר כי גבור ציד הוא ולא יֵחַת מפני כל, כי יפליא לקלוע אל המטרה ולא יחטיא, ובכל אשר יפנה יצליח; וכאשר כִלוּ לאכול ולשתות גמרו אֹמר להשכים ולצאת עוד הפעם לפעלם ולעבודתם, והיה כזה יום מחר גדול יתר מאד. ויהי לפעטר שש מאות ועשרים כַלְבֵי ציד, קלי רגלים וממהרי לרוץ, ובשנת 1729 בחדש אקטאבר לבד, הִפִּיל ארבעה אלפים צבאים, חמשים שועלים, חמשה זאבים ושלשה דֻבים. ויפצרו הדאָלגאָרוקים בפעטר ויאָרש לו את יעקאטערינא בת אלעקסיעיי לאשה, ויחג את חג הארושים בתרועה ובצהלה, ויתן לחותנו חמש עשרה אלף אכרים ומשפחותיהם למנה! אפס השמחה הגדולה הזאת היתה גם האחרונה לבית דאָלגאָרוקיי; כי הפך לב פעטר לשנוא את הציד ואת כְלָבָיו הרבים נתן למיודעיו. בני דאָלגאָרוקיי היו לו למעמסה, כי שמרו צעדיו ועל שרשי רגליו התחקו תמיד *) ועיני פעטר נפקחו לראות מה אלה לו. גם ארושתו לא מצאה חן בעיניו, וימים רבים לא שִחֵר פניה, והיא גם היא עגבה על איש זר. ויהי כאשר התלוננה יעליסאוועטא באזני פעטר כי תשא ותסבול מחסור בביתה, ויען ויאמר לה: „לא בי האשם, כי לא ימלאו את פקודותי, אולם אנכי אמצא תחבולה להסיר מעלי את הזיקים וכבלי הברזל". ובבית הדאָלגאָרוקים היתה שערוריה, כלם אהבו מצה וריב משפחה; על כן צָפו כל העם בצפִיָתם כי תֵעָשה חדשה בארץ. אמנם כן, חדשה באה ונהיָתה, אך לא לחדשה כזאת כָלוּ עיניהם מִיַחֵל: בשנת 1730 בששי לחדש יאנואר עמד הקיסר על הנהר בהתקַדֵש המים, ויאחזהו הקור הגדול ויפול למשכב, ותדבק בו מחלת האבעבועות (оспа). ובתשעה בחדש, ביום אשר נועד לחתונת הקיסר את יעקאטערינא דאָלגאָרוקיי, גָוַע וַיֵאָסף אל עמיו!

§ 4 **עניני חוץ לארץ.** השאלה על אדות קורלאנדיא עוד לא נפתרה גם בימי פעטר השני, ותהי ראשית הגיוני הממשלה ומחשבות לבה. הקורלאנדים אמרו לשים כהונת הערצאָגסטווא בידי פֿערדינאנד הישיש ושבע הימים, לנהל

---

*) ויהי היום כאשר שב המלך ואחוזת מרעיו מצידם, ויפתחו פיהם להללו ולשבחו, כמשפטם כל הימים. ויען המלך: „הן לא אספסוף כלבי-ציד לבד אתי, כי אם גם ארבעה כלבים בעלי שתי רגלים (הדאלגארוקים) שומרים לצלעי" ויקם ויפן וילך.

את הארץ אחרי מאָריץ הזאקסוני • פולין לטשה עיניה ותאמר לספח אליה את קורלאנדיא ארץ כְּנַעֲתָהּ (Лена) • ורוסיא עמדה לשטן לשניהם יחד, ותכרות ברית את פרוסיא, כי במות מלך פולין אויגוסט השני תתאחדנה יחדו לפעול ולעשות כמאויי לבם בדבר בחירת יורש כסאו • ואויסטריא ופרוסיא כבר ראו מראשית אחרית וַיְחַלּוּ פני רוסיא לחלק ביניהן את פולין •—על גבולות רוסיא בדרומה מזרחה, גמר הגענעראל ראגוזינסקי את דברי הברית אשר הֵחֵלָּה עוד יעקאטערינא להִתְנוֹת את קיטאיי (חינא) • ועל פי הברית הזאת נועדו שני מקומות על הגבול לסְחַר רוסיא וקיטאיי: הכפר הרוסי קיאחטא (Кяхта), והכפר הקיטאיי מאיימאטשין (Маймачинъ) • ויהי לרוסיא המשפט לשלוח ארצה קיטאיי אחת לשלש שנים אֳנִי נֹשְׂאֵת סחורות מסחורות שונות ולסחור את הארץ חפשי מכל מכס • ומלבד זאת הנה קאזאקי סיביר אשר מימי קדם קדמתה ישבו על נהר אמור (Амуръ) בנו להם את המצודה אלבאזין (Албазинъ) ויבואו הקיטאים וילכדוה, וברבות הימים נושבו הקאָזאקים סביבות פעקין (Пекинъ) הבירה • ואף כי שכחו את לשון ארץ מולדתם, זכרו כי נוצרים המה, ויצרו את דתם ואמונתם, ופעמים רבות הפצירו בממשלת קיטאיי והעתירו עליה דברי בקשתם: לקרוא בגללם כהן פרא־וואָסלאווי מרוסיא; ובסבת בקשתם זאת הואילה ממשלת רוסיא לשלוח שמה שלוחי־הדת ללמד את הקאָזאקים תורתם ולשננה על פיהם, ולמן העת ההיא והלאה בָּאוּ ארצה קיטאיי כל הנוסעים הרוסים בתֹר כהנים או קאזאקים • שמה שֻׁלחו צעירי הסעמינאריות ומגמת פניהם ללמוד שפת קיטאיי עד היסוד בה •

§ 5 **עניני הארץ פנימה** • הנה ראה ראינו כי עוד בימי יעקאטערינא הביאו את המאגיסטראטים אשר בערים תחת יד שרי־הצבאות • וגם המאגיסטראט הראשי נִשְׁבַּת בימי פעטער השני, בעוד מענשיקאָוו השליט בארץ • וַיִּתֵּן צו כי יביאו סוחרי פעטערבורג את משפטיהם ודברי ריבותיהם לפני שלשה נבחרים, וסוחרי חוץ לארץ—לפני חברת הסוחרים (Коммерцъ-коллегія), גם נוסד בית־ועד (Коммисія) לפקוח על הֲלִיכוֹת המסחר, ובראשו ישב אָסטערמאן • אל בית הועד הזה שלחו הסוחרים מכל ארבע כנפות רוסיא את מערכי לבם, מחשבותיהם ומועצותיהם, להיטיב את מעמד הסוחרים והמסחר, ותקנות טובות ומועילות תִּקֵּן הַוַּעַד הזה ויוציאן לאור • — בימי פעטער נלחצה הממשלה לבקש תחבולות איך תשום בריח ודלתים בעד האכרים הבורחים ארצה פולין, או אל הערבות לבוא בסוד הקאזאקים וְלֶאֱרֹחַ לחברתם • גם נאלצה לעצור בחרב מלחמה בעד הרצח אשר פרץ בארץ: בחבל פענזא ובשאר ערי השְּׁפֵלָה פשטו רוצחים ושודדים, ויתהלכו גדודים גדודים חלוצים בכלי נשק וקני רובה, וישלחו באש כפרים ומושבות רבים, ויענו באכזריות חמה את האכרים ואת אדוניהם וישללו שלל רב; אז שלחה הממשלה אנשי חיל להמם ולאבדם • — בדבר ההשכלה הנה חִדשה הממשלה את פקודת פעטער ותצו על בתי הנזירים לשלוח מצעיריהם אל האקאדעמיא הגדולה במאָסקווא • בימי פעטער השני בטל ועבר המנהג הרע והנורא אשר נהגו מאז: להציב על מגרשי העיר פעטערבורג מצבות אבן, ועליהן שמו גופות החַטָּאִים המומתים, וראשיהם מוקעים על עץ חד (колъ) להיות לאות לבני מֶרִי •

§ 6 **רוסיא־הקטנה והיהודים** • פעטר השני סר מדרך פעטר הגדול, אשר במות ההעטמאן סקאָראָפּאדסקי (1722) לא נתן עוד לבחור באחר תחתיו, ואת עניני רוסיא־הקטנה סָגר בידי קָאָללעגיום, כי אם השיב את פקודת ההעטמאן על כַּנָּהּ, ובשנת 1727 נבחר להעטמאן שר הגדוד דניאל אפּאָסטאָל (Апостолъ), בן ששים ותשע שנה, ואת בנו לקחו ויביאו פעטרבורגה להיות לַעֲרֻבָּה (заложникъ) • אולם הגבילו מאֹד את ממשלת ההעטמאן, כי הושיבה הממשלה על ידו את שריה • וסדרים חדשים נעשו בבתי המשפט ברוסיא־הקטנה, שֶׁשָּׁם ישבו כסאות למשפט לשלשה שופטים מבני רוסיא־הגדולה ולשלשה מבני רוסיא־הקטנה • ויושיבו שני פקידים לאסוף את הכנסות הממשלה, אחד מבני רוסיא־הגדולה ואחד מרוסיא־הקטנה • ורשות נִתנה לבני רוסיא הגדולה והקטנה לקנות שדות ובתים איש במדינות רעהו • — כאשר גֹּרְשׁוּ היהודים מאוקריינא בשנת 1727 ראו יושביה עַיִן בעין כי מעמד המסחר ברע הוא, כי רק היהודים השכילו לפחת רוח חיים בכל אופניו ומבלעדם רעה גדולה נִשקפת אל המדינה הזאת, על כן נתנה הממשלה הרשיון ליהודים בשנת 1728 לבוא אל ימי השוק בערי רוסיא־הקטנה ולסחור במדה גדולה (оптомъ), אך אסרו עליהם למכור מרכֻלתם במדה קטנה מעט מעט (врозь) „באמה ובליטרא“ (חק כ״ב אווגוסט) •

סא ימי מלכות אננא יאהאנאוונא (1730—1740).

§ 1 **השרים העליונים חשבו מזמה בל יוכלו**• מות פעטר השני בלא עתו הבהיל כרעם נורא את בני בית הדאָלגאָרוקים; חמודם נמס כעש ותקותיהם נדדו כחזיון לילה — אך לא אָבדו עשתונותיהם, כי העמיקו עצה ויעריכו סוד, הרו עמל וילדו שקר, וימהרו להוציא לאור צַוָּאָה רְמִיָּה, כתובה בשם פעטר השני, ובה יצוה פעטר לתת את שרביט המלוכה בידי ארושתו הנשיאה יעקאטערינא דאָלגאָרוקאיא, ואחיה איוואן ידיד פעטר ורעו עשה המזמתה לחקות את חותם יד פעטר על ספר הצואה • ערמת הדאָלגאָרוקים התבלעה וידיהם לא עשו תושיה; אפס רק אחרי שמונה שנים נפקדה חטאת איוואן עליו וַיִּוָּסֵר כדי רִשְׁעָתוֹ • עתה אמנם ישבו למו השרים העליונים („Верховники“) על כסאותיהם ויתעשקו למי משפט הכסא ולמי יאתה המלוכה • ויעבירו מעל פניהם את כל משפחת המלוכה: את יעוודאָקיא לאָפּוחינא אשת פעטר הגדול הראשונה, את יעליזאוועטא בתו ואת נכדו בן אננא ההערצאָגיניא ההאָלשטינית, ויבחרו באננא בת הקיסר איוואן, אחי פעטר הגדול • היא אננא אשר נִתְּנָהּ פעטר הגדול לאשה לההערצאָג הקורלאנדי פרידריך ווילהעלם • כי לא אבה פעטר לספח קורלאנדיא לארץ רוסיא ביד חזקה ובחרב שלופה, ויאמר לרכשה לו על ידי הִתְחַתְּנוּת והירושה • אולם ההערצאָג הקורלאנדי מת בשנת 1711, כששה שבועות אחרי יום כלולתו, ויוֹשֶׁב פעטר את אננא בת אחיו על כסא קורלאנדיא, ותעש אננא ככל היוצא מפי אחיה, לא סרה ימין ושמאל בדברי ממשלתה כל ימיו, ואך אחרי מותו התחזקה אננא, ובחזקתה גבה לבה ותסיר מעליה על ממשלת רוסיא, ותהי השלטת לבדה, ובנחלתה

לא התערב זר • אז הקריבה אליה אננא את השרים האשכנזים, וַתְּגַדֵּל וַתְּנַשֵּׂא מֵעַל כל השרים אשר אִתָּהּ את בירָאָן, איש אביר לב ורע כפים, שונא הרוסים ואויבם בנפש • ויהי כאשר בחרו השרים העליונים באננא, ויקם אחד מהם ויאמר: „אחי, התחזקו והיו לאנשים! עתה בא המועד לבער הרע מקרבנו ולהכחיד עריץ מן הארץ!". והנשיא דמיטריי גאליצין מלא אחריו ויאמר: „הן במות פעטר השני תמו נכרתו זרע אנשים לפעטר הגדול, וארצנו ארץ רוסיא רבת שבעה לה עני ומרודים בתגרת אבירי לב מבני הנכר אשר כפרץ רחב יאתיו אלינו ויעזרו לרעה • הבה אפוא נתחכמה לקדם פני הרעה לימים יבואו ונחקקה לנו חקים טובים ומשפטים צדיקים אשר על פיהם נחיה לבטח בארצנו" • העליונים החרישו וידמו למו עצתו, ויקומו ויכתבו את אפני הממשלה בספר: כי לימין אננא יעמוד „בית מועצות עליון" אשר על פיו יהיו נחתבים כל דברי המלוכה, אם לקרוא מלחמה או לכרות ברית שלום, להעלות מס על הארץ ולמשול בנכסי הממלכה, ועוד אפנים רבים כאלה; ועל כל אלה הִתְנוּ לבל תקח אִתָּהּ בבואה למלוך את בירָאָן רצוי נפשה ומחמד לבבה • וישלחו מלאכים עם ספר התנאים אל אננא היושבת ספונה בהיכל כבודה במיטאווא לשאול את פיה • בין כה וכה נודעה עצת העליונים אל העם ויתלוננו עליהם, גם רעמו פנים: יש אשר אמרו לעשות חנף ולמצוא חן וחסד בעיני המלכה החדשה, ועל כן השליכו טובת העם כֻּלּוֹ אחר גֵּוָם, וישלחו רץ אחרי רץ למהר להגיד לאננא כי עצת העליונים מאפס ונכליהם מאֶפע; ויש אשר התקנאו בגדולת השרים העליונים ובתקפם רעה עינם, ויקומו להתחרות אתם, ויכתבו ספר על אדות מערכות הממשלה ופרשת עניניה, ויוכיחו ברב דברים את ההפך מדברי השרים העליונים. וביתר שאת שקדו השרים האשכנזים להשיא את העם והכהנים ולהסיתם בעליונים, כי פחדו פחד פן יחרמו מן הארץ בִּדְבַר שלטון העליונים, בני רוסיא כֻּלם •—ויבואו המלאכים וישימו לפני אננא את ספר התנאים, וַתֹּאות לכתוב ולחתום עליו: „הנני לְקַיֵּם ולעשות ככל הכתוב בספר הזה באין נעדר דבר" • ויהי בשובם וישישו העליונים מאד, וגאליצין אמר: „ההנכם רואים איך המלכה טובת לב ורבת חסד היא, וכאשר יחלנו לה כן היה, כי הֶראתה את חסרה ואת אמתה לארץ מולדתנו • אך האלהים הִטָּה את לבבה לכתוב כזאת, מעתה תפרח רוסיא ותצליח למאד!" • וַיַּקְהִשׁו העליונים עצרה, ויתאספו רַבֵּי הכהנים, שרי המלוכה והאצילים, ויערכו העליונים לפניהם את חפץ אננא, לכונן את בית המועצות העליון, ויאמרו כי עשה תעשה זאת המלכה בחפץ לבה ורצון נפשה • ויכתבו הנאספים ויחתמו: „את חסד הוד מלכותה מקבלים אנחנו באהבה וברצון" •

ובכל זאת קם שאון גדול ותלונת העם רבה על העליונים, אשר מלבם הוציאו חקים חדשים להשפיל את הממשלה ולהרים קרנם, ואת פי העם לא שאלו בתחלה, ותהי מהומה ורעש גדול ביושבי מאָסקווא. ובירָאָן שְׂנוּא נפש הרוסים בא גם הוא בעקבות אננא (אשר הצטדקה באמרה: כי לא לְקָחַתּוּ אתה ורק

*

מנפשו בא הלום) ויתן ידו אל אָסטערמאן ויוסיפו לסכסך את העם בעליונים ולהעיר כל חמתם וקנאתם • ויהי בחדש פֶעווראל בבוא אננא מאָסקוואה לשים כתר מלכות בראשה, ויתאמצו העליונים לשום על ארמונה משמר לבלתי תת לבוא בשעריו את הנחשדים בעיניהם, ובתוך הארמון הושיבו את הנשיא וואסילי דאָלגאָרוקי לשמור משמרת חדר המלכה מַסָּח; ואיש לא יכול לדבר אתה כי אם בפני וואסילי. אפס בדי ריק יגעו העליונים ואך לשוא שקד וואסילי השומר הזה, כי מבקשי שלטון יחיד ושונאי העליונים עשו בערמה, ויצפנו את מכתביהם אל המלכה בחיק ילד בירֹאן, אשר הובא מדי יום ביומו אל אננא, ותקחהו על זרועותיה ותשאהו אל חֲדַר המטות ותוציא מחיקו את מכתבי הסתר, ותדע את כל מעשי אוהביה ומפעלותיהם, ודאָלגאָרוקי השומר לא ידע אתו מאומה מכל הנעשה *) • ויהי בעשרים וחמשה לחדש, ויתלקטו ויבואו אל ארמון המלכה כשמונה מאות איש וביניהם רבים מן האצילים ואָפִיצערי הגוואַרדיא, ויבקשו מן השוערים והשרים לתתם לקחת דברים את המלכה פנים אל פנים, ותנתן להם שאלתם, כי ידעה המלכה מה המה מבקשים • למבראשונה חלו את פניה כי תואיל לבקר ולשפוט את מגלת הספר אשר נתנו על יד העליונים והם לא שתו אליה לב • ובעודם עומדים בתוך הארמון מִהֲרוּ לבקש ולהתחנן מלפני המלכה כי תאבה לקחת על שכמה שלטון יחיד בלי מצרים, למען הקים משפט המלוכה כימי קדם, וככל הכח והעז אשר היה למלכי רוסיא ההולכים לפניה, וַתֵּעָתֵר להם • וישמעו השרים העליונים ויחרדו וַיִּבָּהֵלוּ, ויתנו אל אננא את ספר התנאים, כאשר דרשה מאתם, ותקחהו ותקרעהו לקרעים בעיני וואסילי, שומרה על יד ימינה • ויהי בערב ותעבור הרנה בעם כי נואלה מחשבת העליונים, ויעלצו כל יושבי מאָסקווא, ברחובותיה נשמע קול ששון ובכל חצותיה יְרֻנן וירועע • אך לפתע פתאם אור מצפון בא וַיֵּאָת, ויכס פני כל הרקיע בתמרות דם ואש, וירא כל העם ויאמרו: „אכן רעה נגד פנינו!" •

בחדש אפריל שמו כתר המלכות בראש אננא, ובראשית שנת 1740 שבה פעטערבורגה • בית מועצות העליון הוסר ובטל, נִתְקָה אגודת השרים העליונים וכל הורם וכבודם כלו כעשן כלו • בימים הראשונים שמה להם המלכה שלום ולא רְדָפָתַם באף ובחמה גדולה; אולם במרוצת הימים מצאה לה תואנות לפקוד עליהם גם חטאתם נגדה, מעט מעט שִׁלחוּ מִפָּנֶיהָ אל ארץ גזרה, או נשמדו מארץ חיים • הדאָלגאָרוקים השפלו שֶׁבֶת וַיִּדַל כבודם מאד, כל אוהביהם מקדם שחקו על מִשְׁבַּתֵּיהֶם, תקעו כף עליהם, גם תְּעָבוּם רָחֲקוּ מנהם, ואחרי כן הלכו גולה בני בית הדאָלגאָרוקים וארושת פעטער השני עמהם, ויהיו כלואים בבערעזאָוו אשר בסיביר • שם מתו אלעקסיעיי ואשתו ממותי תחלואים • ועל בניהם אחריהם

*) גם הכהן הנודע פעאפאן פראקאפאוויטש, אשר בתורת פיו ובהגיון לבבו היה כאחד הפראטעסטאנטים ולא מצא חן בעיני הרוסים אוהבי הישנות, גם הוא נתן ידו אל השרים האשכנזים ויפק רצונם למען יהיה הראשון בסוד תופשי הדת (סינאד) ויגיש לאננא מורה השעות ובתוכו היתה תמונה מגלה עפה על דבר העליונים ומחשבותיהם •

הכבידו השומרים את אכפם ולא נתנום לצאת מקיר בית כלאם וחוצה, ותענוש הממשלה קשה את הכהנים, אשר באו אל ביתם לבקרם ולערוך שם רנה ותפלה • ומקץ שמונה שנים בהיות בירָאָן השליט וואושאקאָוו פקיד בית בקרת־הסתר נגלוה עון איוואן דאָלגאָרוקי, אשר חקק חקקי און ונשא לשוא נפשו, וישיבו עליו אופן, וישברו עצמותיו חיים על יד נאָווגאָראָד • כה ספו השרים העליונים, תַּמּוּ הדאָלגאָ־רוקים מן בלהות, ושלטון בלי מצרים נכון ביד אננא!

2 § **יד שרי אשכנז רוממה** • אף כי הצליחו שונאי השרים העליונים לסַכֵּל עצתם ולכונן שלטון יחיד כמימי קדם קדמתה • אולם אך שם „שלטון יחיד" נקרא על הממשלה, ובאמת שליטים רבים קמו והתעודדו לשפוך ממשלתם על הארץ ולעשות זר מעשיהם בשם הממשלה, ורק במקום השרים הרוסים לפנים, הרימו עתה השרים האשכנזים את ראשם וילבשו גאות ועז • כי בנפול בני משפחות דאָלגאָרוקי וגאליצין, נפלה כל מפלגת השרים הרוסים, אוהבי הסדרים הישנים, ואשר על כן נקראו בפי סופרי חוץ לארץ בשם „הרוסים הזקנים" („des vieux russes") • עתה לא נועז עוד איש לצאת ביד רמה ללחום על הסדרים החדשים, אשר תקן פעטר הגדול, ואין פוצה פה ומצפצף על בני הנכר, אשר מלאו את הצר המלכות מפה לפה • אולם דבר חדש נפל הפעם בקרב רוסיא ומחזה אשר לא היה נהיה בתוכה: כי עד הימים ההם עמדו בני הנכר, רַבֵּי הכשרון ונאמני הלב לממשלה, על המדרגה השניה בסֻלם הכבוד והתפארת בחצר המלכות, ועל המדרגה הראשונה לקחו עמדתם האצילים, צאצאי המשפחות הרוסיות העתיקות, או השרים הרוסים אשר הרימם פעטר הגדול וינטלם וינשאם על גפי הכבוד; עתה אמנם היתה להפך: בני הנכר עלו הבמתה ויתיצבו בראש המעלות, ובני רוסיא ירדו מטה מטה ויעמדו בתחתית המדרגה; עתה התרוממו והתנשאו אָסטערמאן ומיניך עד למעלה ראש! האמנם לשני אנשי השם האלה יאתה התפארת וההוד, כי היו בבירי רוח ויעשו גדולות ברוח חכמתם ובינתם; אפס גם אשכנזים נבובי לב ורֵעֵי כפים השגו חיל ועזוז, ולכלם התנשא לראש עוכר רוסיא וצורר הרוסים בירָאָן הקורלאנדי •

יאהאן ערנעסט בירען (Büren), אשר קרא לו בימי הצלחתו בשם בירָאָן (Биронъ) היה מבני דלת העם, ואביו היה שר הארוה (конюхъ) לאחד השרים, ויבוא יָאהאָן בנעוריו ללמוד חכמה בבית מדרש המדעים בקאֶניגסבערג, ויקר מקרהו לשתות עד לסבאה עם אחוזת מרעיו ולהתהולל בלילה בחוצות קריה, ויגערו בם השומרים הסובבים בעיר, ויך בירָאָן בחמת אַפּוֹ את אחד מהם וירצחהו נפש • ויקחו את בירָאָן וישימוהו במאסר תשעה ירחים, ויוציאוהו משם ויטילו עליו ענש כסף, שבע מאות טהאלער, ואם לא תמצא ידו לשלם את מכסת הכסף ישוב להֵאָסר שלש שנים תמימות • ויעזוב בירָאן את העיר ואת הלמודים, ויאמר לשוט בארץ ולהתהלך בה לבקש את ההצלחה, ויהי למלה בפיו („Il faut se pousser au monde") • ועוד בימי פעטר הגדול בא פעטרבורגה, ויתאמץ למצוא לו משרת שומר הסף על יד סאָפיא, הפרינצעססא מוואָלפענביטטעל, אך השיבו פניו ריקם, על כי בן בוז משפחות הוא • ובירָאָן היה יפה תאר ונחמד למראה,

צח שפתים ודובר חלקלקות, חנף ונושא פני כל איש, מקשיב לכל הגה ולכל חפץ ויודע להלוך לרוח אנשים. כל אלה עמדו לו למצוא חן ושכל טוב בעיני אננא, בבואה לשכון כבוד בקורלאנדיא. גם פְּקִיד היכלה (האָפמייסטער) פעטר בעסטוזשעוו־ריומין היה זרוע לו, ויהי בירָאן לקאמער־יונקער לאננא. אפס שרי קורלאנדיא ואציליה שנאו את בירָאן ולא יכלו דברו לשלום, ושני אצילי קירלאנדיא קייזערלינג ופיטינגהאָף עזבו את משמרתם וכהֻנתם בחצר אננא בחרי אף, כי חשבו להם לחרפה ולבשת לשָׁרֵת את פני השליטה עם איש כבירָאן יחד, וכן לא אבו ללכת אתו במלאכות אננא לברך את יעקאטערינא הראשונה בעלותה על כסא המלוכה. בכל מאמצי כח שקד בירָאן לבקש את האצילים במיטאווא להנחילו גם הוא כְּבוד־אצילים (дворянство), אך הם השיבו פניו ריקם פעמים מספר, ולא שָׁעוּ גם אל בקשת אננא, אשר בִּקְשָׁתָם בגלל ידידה, וַתַּמליץ טוב בעדו. ויהי כאשר נקראה אננא לבוא לעצור ברוסיא, ויבוא גם בירָאן לרגליה, למורת רוח העם. ותזכור אננא לבירָאן את כל עלילותיו ועמלו להָפֵר מחשבות השרים העליונים, ותעלהו על גרם המעלות לעמוד בראש הממשלה. אז התרפסו תחתיו כל עוֹיְנָיו וַיִּתְכַּחֲשׁוּ לו כל שונאיו. אצילי מיטאווא חשו להגיש לו כְּבוד־אצילים, וקיסר אויסטריא העלהו לתֹר גראף, וישלח לו למנחה את תמונתו, מאה ועשרים וחמשה אלף פֿראנק מחירה. על פי בירָאן יצאו כל דברי ממשלת רוסיא ועל פיו באו, והוא הוציא משפטו ושאתו על עם הארץ, אולם לגבר יהיר זה חסר הכשרון הגדול הנחוץ לכל מְפַקֵּד ממלכה; ועוד רע מזה כי בעיני איש זר דאה בירָאן את רוסיא, וכנכרית נחשבה לו. בני הנֵּכר כאָסטערמאן ומיניך דבקו ברוסיא לאהבה, ובכל לב ונפש דרשו שלומה, כי בה מצאו מקום לעשות גדולות להתפאר; הם התאוו תאוה להיות להועיל לרוסיא ביד הכשרונות הטובה עליהם, ואך הם שהגדילו בעמל כפיהם את יְקַר רוסיא וכבודה, ודבריה נשמעו באירופא כֻלה משנת 1730 עד שנת 1740, ותהי לה כל התפארת וההוד אשר יגע פעטר הגדול להנחילה בכל נפשו ומאֹדו. אמנם בירָאן קְטַן הנפש וּקְצַר הרוח, הנוכל ואיש המזמות, לא התאוה תאוה אשר כזאת: הוא לא אהב את רוסיא, ואת הרוסים בָּזָה קבל־עם בבכל שאט בנפש; לשון רוסיא היתה נקלה ונמבזה בעיניו ולא למד אותה לדעת, כי כל ישעו וכל חפץ היה רק מִשְׂרָה נכבדה וכהֻנה גדולה, למען יגדל עשֶׁר ביתו וגדולתו וימצא הון עתק; על כן העמיק בירָאן לשַׁחֵת את רוסיא בעברת זדון, הרבה הרחיב פצעיה, לא נגעו עד נפשו כל הרעות הנוראות אשר עשו בארץ האנשים הרודים על ידו והסרים למשמעתו, ויעמוד מרחוק ביום שְׁבוֹת האכזרים האלה את חיל העם ויאכלו לחם־חֲמָסִים בבכל פה, אם רק החרו החזיקו לעבוד עבודתו באמונה, וימלאו את אמתחותיו כסף וזהב.

3 § צוק העתים בימי בירָאן. צרות רבות ורעות באו על רוסיא וישיגוה בימי גְדוּלַּת בירָאן: הרעב והדבר הרבו חלליהם; לַחַץ העֹני וכֹבֶד המסים העיקו על העם ועורם מעליהם הפשיטו, ובהתלונן כל העם מקטן ועד גדול על לוחציהם ונוגשיהם, ויוסף בירָאן להתחזק ולהוסיף עָצמה על ידי המרגלים והמלשינים, מְכַתְּבֵי און ושטנה, אשר רָבוּ מארבה, וַיחזקו מוסרי הנלכדים במצודת המרגלים

ומלשני בסתר ונפשות רבות נכרתו ; ויהי כאשר יענו אותם כן ירבה וכן יפרוץ מספר המתאוננים והמתלוננים · בעלות אננא על כסא ממלכתה עלו חובות העם להממשלה עד כדי שמונה מילליאן רובל כסף ; וישם בירא̊ן אל לבו לנגוש את משאת החובות האלה, למען יעשר וישגה חילו · והנה אף כי ראשי הקהלות ערכו לפני הממשלה כי מצב האכרים האביונים ברע הוא , ואין לאל ידם לשלם נשים , בכל זאת יצאו חקים , אשר צוו במפגיע לנגוש בחזק יד ובאין הפוגות את כל המסים כלם · ויען כי החקים האלה לא עשו פרי ולא הצליחו אשר שלחו , על כן שלחה הממשלה את א̊פיצערי הגווארדיא בכל הארץ , ותמלא את ידם לאסור את הוא̊יעוואא̊רדים בזקים וקציני העדה בכבלי ברזל ולשומם במשמר , עד כי שלם ישלמו את תכן המסים באין נגרע דבר · ויהי כי יראו ראשי הקהל והשוטרים מפני יד הממשלה הנטויה עליהם , ויאיצו בעם מאד מאד , וילחצום וירוצצום , ויבואו ביד רמה אל בית האכרים ויחבלו את כל בהמתם וקנינם וכל אשר להם , וימכרום בחצי מחירם · את אדוני הכפרים ופקידיהם הביאו אל הערים ויושיבום בבתי האסורים ירחי מספר , וימנעו מהם גם לחם צר ומים לחץ , עד כי חייהם לשאול הגיעו מעצר רעה , וכמעט נפחה נפשם כי צר להם המקום בבית כלאם · רבים מן האכרים עזבו את רוסיא ויברחו מפני חמת המציק למצוא מנוח אשר ייטב להם בפולין , בוואלאחיא ומא̊לדאוויא , ויכינו שם מושבות ויבנו כפרים לשבתם , ויהי מספר המברחים כמאתים וחמשים אלף איש ! *) מרגלי חרש ומלשיני רמיה נפרשו לכל רוח ויפוצו בעם לחפוש חפש מחפש ולשמוע מה בפי העם הנענה והנגש ; שבעה עינים שוטטו על כל מדרך כף רגל וכל הגה שפתים הובא אל בית הבקרת , ויהי חיי כל איש תלואים לו מנגד , וינע לבבו פן תשמענה אזניו בפתע פתאם קול פחדים , הוא קול הקריאה „אמר ופעל !“ להאביד צדיק ורשע יחדו—ותקם ברוסיא עת צרה ויגון אשר כמוה לא היתה מימי גא̊דונא̊וו וכמוה לא תוסיף , כי מלבד אשר מלא בירא̊ן את כל רוסיא עשק רש וגזל משפט , ומשד עניים ואנקת אביונים אבלה נבלה הארץ , הנה הצמית חיי שרי רוסיא הגדולים והנכבדים בעם ; הכרית מן הארץ את הדא̊לגא̊רוקים והגאליצינים , הדף כהנים גדולים ממצבם , חלל נזרם והפשיט מעליהם כבודם ; גם ענה אתם בחבלי מות ומצרי אכזרי על לא חמס בכפם , על כי שכחו בשגגה להתפלל בקהל עדתם ולברך את המלכה בימי מועדי המלוכה ; וביתר עז חרד לב העם ויתר ממקומו לשמוע משפט ווא̊לינסקי ומיודעיו , ואת אשר נגזר עליהם : ארטעמיי ווא̊לינסקי קנה לו עוד בימי פעטר הגדול שם בבינתו הגדולה בהליכות העמים והמדינות , ויהי המנהל (губернаторъ) במחוז אסטראכאן , ובימי אננא הורם והונף להיות יועץ בבית שבת תחכמוני (кабинетъ-министръ) , אך האיש הזה היה רודף כבוד ותפארת , לובש גאות ודובר עתק , בעל אגרוף, איש זרוע וחומס נפש עבדיו ; ויהי בהתנשאו להיות ליועץ ויפגע בכבוד א̊סטערמאן ובהוד הדר בירא̊ן , אשר גמר אמר להכחידו ולהאבידו · ויכתוב ווא̊לינסקי מגלה עפה, ויוציא את דבתו רעה על שרי חצר

---

*) אף כי שלש פעמים קראה להם הממשלה לשוב לרוסיא , והבטיחם לסלוח פשעם ולחשבם לה כעבדים נאמנים ; כי תרחיק חק ותעביר מועד שלומת המסים ותתמוך בידם לקנות להם זרע השדה : בכל זאת רק אחד מני אלף שב לארצו .

המלכות, ובלשונו כתער מְלֻטש דִּבֶּר על אדות דרכיהם ומעלליהם הרעים, וַיַּגֵּשׁ את המגלה אל המלכה, ותהי למורת רוחה· כי שמעה את הקול אשר העבירו בכל עיר הבירה, כי וואָלינסקי תִּבֵּר ספר להורות את המלכה דרכי החיים וללמדה את המעשה אשר תעשה· ויהי כאשר הכה וואָלינסקי בחרפה את לחיי המשורר טרעדיאקאָוסקי בבית בּיראָן, וימצא שונא זה את התואנה אשר הוא מבקש, ויבוא אל אננא ויפול על ברכיו ויתחנן אליה לשפוט את וואָלינסקי קשה· אז יתנו את וואָלינסקי על יד השופטים ויחפאו עליו עונות־חֶרֶב ודברי קשר, וישימו את בשרו כעפר לדוש, ואת ראשו הסירו מעליו; וכמשפט הקשה הזה עשו גם לשני מיודעיו הקרובים אליו; את בניו הקטנים שלחו סיבירה, את בנו הגדול הושיבו בקאמ־טשאטקא לעבוד שם בצבא עד יום מותו, ואת בנותיו סגרו בבית הנזירות· ויקנה לו וואָלינסקי, השָׂנוּא בחייו, שֵׁם „אוהב־ארצו" במותו, יען כי נפל שדוד בידי בּיראָן צורר רוסיא ועוכרה *)· וכראות בּיראָן כי יצעקו העם חמס ושאגותיהם יתכו כמים, ויגנוב את לב אננא ויסך בעדה לבל תעלה צעקתם באזניה, עד כי האמינה אננא אמונת אֹמֶן כי כל בני ארצה מְאֻשרים, שלוים ושקטים, אין פרץ ואין צְוָחָה; ועוד יִתְרָה עשה בּיראָן כי הפך ברוחו הקשה גם את לב אננא לרעה, וישם לפניה חשך לאור ואור לחשך· היא אננא רַכַּת הלב ונדיבת הרוח, אשר לא מנעה עיניה מבכי לשְׁמֹעַ מעשה רצח וחמס, כי נכמרו נחומיה **), ועתה באכול בן בּיראָן השובב כפרי הגן יתר מדי ויפול למשכב, ותצו אננא להושיב את מורו שווארץ בבית האסורים, כי יטאטא את חוצות העיר, וַיְגָרֵשׁ מארץ רוסיא; כי בני בּיראָן, בני שַׁחַץ, התנכרו בנעוריהם בתעלוליהם לבנים משחיתים וזרע מרעים, ויהי דרכם לְהִתְלַהְלֵהַּ ולשפוך דיו ויין על בגדי שרי המלוכה בהיותם בחצר המלכות, אף הכו בשוטים על רגליהם, ובּיראָן לא כהה ולא גרע בהם, והשרים אשר התאוננו רע באזני בּיראָן, ענה העריץ הזה ואמר להם: קומו צאו לכם! קראו לכם דרור מעבודתכם, וראיתם כי איש לא ידאג לכם ולא ישים על לב! — היא אננא אשר מאסה תמיד בבגדי חפש ויקר ותאהב ללבוש בגדים כאחת מבנות העם, ואך בעצת בּיראָן בזתה כסף בזתה זהב, ותוציא חק לבל יָעֹז כל נושא משרה להֵראות פני חֲצר המלכות בבגדים אשר לְבָשָׁם כבר פעם אחת ***), ותצו על שריה להרבות להם משרתים, סוסים ומרכבות; כי אמר בּיראָן לְהָרִיק בדברים האלה את אוצרות העשירים הרוסים ולכלות כספם להבל ולתהו· היא אננא, אשר הוקירה ארם וַתִּשָּׂא פני כל איש, ואך בדבר בּיראָן הוסיפה על כל ההולכים

---

*) האף אמנם עון וואלינסקי היה גדול מנשוא, אך עלינו לזכור כי כמוהו היו כמעט כל השרים והפקידים בימים ההם ורוח אחד לכלם, ולולא העיר בּיראן את חמת אננא על וואלינסקי, כי עתה לא נעשו נקמת הרג ואבדן בו ובכל בניו הקטנים; ואלה הצאן מה עשו?.

**) ראנדא, אשת הציר האנגלי, כתבה על אודות תכונת אננא כדברים האלה: „הנני רואה את אננא כאשה מלאה רחמים וחסד. פעמים רבות ראו עיני איך שפכה דמעות שליש כאשר ספרו באזניה דבר עצב; ומדי ראותה אכזריות מעט קט תחרד ותתפלץ, עד כי אוכל להגיד בפה מלא כי חנן ה' את נפשה בתכונות טובות ונדיבות עד מאד, ככל אשר תוכל להשיג יד בן־אדם. לבי נכון בטוח „כי האלהים משך חסדו הגדול לרוסיא בתתו את שבט המלוכה בידי אשה כזאת".

***) באחד מימי החג בא אל היכל המלכות ראש הפקידים להרי המחצב, והוא מלבש בגד משבץ באבני יקר, ומחירם מאה וחמשים אלף רובל כסף!

לפניה למלאות חצר־המלכות במתהוללים ומתלוצצים (шуты), אשר בלעגי שפה ובלהג הרבה הצהילו פני המלכה, ובהכות איש את רעהו מכות אכזריות ונאמנות שִׂמחו את לבה· אולם מאת פני בירָאָן היתה זאת נְסִבָּה, לְהָקֵל כל נִכבדי רוסיא ולעולל בעפר קרן המשפחות הרמות והעתיקות, כי במספר המתהוללים והמשתוללים, השאטים מסביב ומשוטטים הֵנָּה וָהֵנָּה בשוטים ובעקרבים, באו גם הנשיאים גאליצין ואפראקסין ועוד שועים ואצילים גדולי הערך· בשנת 1740 בימי החֹרף בדא בירָאָן מלבו חג־המַסֵּוֶה (маскарадъ), וכלולת אחד המתלוצצים עם רעיָתו ההוֹלֵלָה אשר הוכיחו לו לעזר כנגדו, לחַרוֹת בשמחה את פני המלכה ולגָרֵש עִצבון רוחה· מכל קצות ארץ רוסיא נִקראו בני עמי הנֵּכר לבוא פעטערבורגה מלֻבשים בבגדי ארצם ולאֻמָּם, ובגלל החתן והכלה בנו בית־הקרח (ледяной домъ), וכל כֵּליו היו קֶרַח מעשה מקשה· ויהי החתן המתלוצץ הנשיא גאליצין! אותו ואת כלתו הושיבו בבית־הקרח ללון שמה כל הלילה בתוך הקרח הנורא; בשרם סמר מִקור, ובטרם בֹּקֶר הגיעו נפשותיהם עד שערי מות·

כי בירָאָן עוכר רוסיא מאחז פני כסא, בידו כל טוב הממשלה ומבלעדו לא ירים איש את ידו ואת רגלו; ארשת שפתיו לא תמנע אננא ממנו, הוא יגזור אֹמֶר ויקם לו וממנו לא יפלא כל דבר: במאמרו ירים חדל אישים ויעלה עד שמים שיאו, ובמאמרו יתן רוזנים לאָיִן ושרים אדירים יעשה כתהו· על כן לא יבושו ולא יכלמו השרים הרוסים להתרפס לפניו ולמוצא שפתיו ייחלון—ולמען שחרו ולכפר פניו נתנו בערמה לעלות בגורלו בצחוק הקארטען רבאות (מילליאָנען) רובל כסף, ויגדל עֹשר כבוד ביתו ואין קצה לאוצרותיו, כי אותם אהב בכל נפשו ואך אליהם כלתה רוחו סלה!

§ 4 פעלי הממשלה פנימה· תחת בית המועצות העליון יסדה אננא בית שבת תחכמני (кабинетъ) וַתָּשֶׁב אל הסענאט את שם כבודו הנתן לו מאת פעטער הגדול: („Правительствующій“)· בימי מלכותה הרבו הוואָיעוואָדים לעשות עָוֶל וחמס, ועל כן יצא החק לבחור וואָיעוואָדים חרשים מִדֵּי שְׁנָתַיִם, ואת ספרי חשבונותיהם יגישו לפני שרי הסענאט, והיה הוואָיעוואָדא אשר תִּמָּצֵא עַוְלָתָה בו לא יוכל להבחר שנית· גם אננא התאוננה על אשר לא כלו לחבר ספר החקים החדש (Уложенie), ובין כה וכה „בעבור אשר לא ישאו החקים יחדו בד בבד, יוציאו השופטים בני הבליעל משפטי שוא ושקר, וכל איש מהם יכריע את כף המשפט לכל אשר יחפוץ, וכטוב בעיניו יעשה, אם לשבט אם לחסד“· ותצו המלכה למהר חיש לכלות מלאכת ספר החקים, ולקרוא אל בית הַוַּעַד אנשים חכמים ומביני דְבַר חק ומשפט, מן האצילים, הכהנים והסוחרים· אננא העבירה את משפט הבכורה (Маіоратъ) אשר תקן פעטער הגדול ללא יֹשֶׁר וללא משפט, להנחיל את הקרקעות והבתים אל הגדול באחים לבד; כי ארוני הארץ אשר חפצו להפיק רצון בניהם כֻּלם, ולא היה בידם די מכסת כסף לכפר פני האחים הצעירים, הכבידו עֻלם על האכרים או מכרו את נחלותיהם בכסף לחלקו בין האחים יחדו; בבל המשפחות צמחו מריבות ומדנים לרגלי משפט הבכורה, כי בתת האבות לבניהם הצעירים את תבואת הגרן ובהמות המקנה, כי למטלטלים נחשבו להם,

לא היה לאל יד הַבְּכוֹרים לעבוד את הארמה באין תבואת הזרע ובאין אֲלָפִים, ותִשָּׁאה שממה; וגם הצעירים לא מצאו די שִׂפְקָם במקנה לבד, באין נחלת שדה וכרם. אננא צִוְּתָה אל חק כי ישלחו האצילים את כל בניהם לצבא, ורק את האחד מקצותם ישאירו בביתם, וגם אותו ילמדו קרוא וכתוב וחשבון, למען יצלח לעבוד ולשרת באחד מבתי הממשלה. עד ימי אננא לא היה כל גבול וקצב לימי עבודת בני האצילים בצבא, ועל כן ברבות הימים זרקה בם שיבה ויהיו הלשים וחדלי כח, אשר בשובם לא עצרו עוד כח לעשות דבר בהנהגת ביתם ונחלתם; על כן הוציאה אננא חֻקה: כי כל האצילים ילמדו לקחם בבתי הספר משנת השבע עד עשרים שנה, אחר יבואו לעבוד בצבא משך חמשה ועשרים שנה, והיה בהיותם בני ארבעים וחמש שנים הרשות בידם לצאת לחפשי, והאצילים יְרוּעֵי החלי או הנפצעים במלחמה יכולים לבקש מאת הממשלה לקרוא להם דרור בטרם יבוא המועד. ואת הבנים אשר יצלחו לבוא לעבוד בצבא צותה אננא לחלקם בין הקאָלעגיומים, ולהפיצם בבתי הפקודות והסופרים, אשר ילמדום שם את סדרי בתי הפקודות ודעת החקים והמשפטים, ויומים בשבוע ילמדו הצעירים חכמת החשבון והמדידה, מחקרי ארץ וחכמת הדקדוק, ואשר יאבו ללמוד בבית אבותיהם נֻטל עליהם לעמוד על המבחן פעמַיִם: מקצה שנת שתים העשרה ומקצה שש העשרה; והצעירים אשר בהבחנם בפעם השניה יִמָּצאו חַסרי דעת בתורת הדת, בחכמת החשבון והמדידה, יוקחו לְמַלָּחים ועבדי הים (матросы) לכל ימי חייהם.—כל פעולות הממשלה האלה וכל תחבולותיה הקשות אשר בקשה להרחיב על ידן את גבולות ההשכלה, יורונו לדעת, איך לא הבינו עוד האצילים מנפשם כי נחוצה להם ההשכלה, ואת חין ערכה לא יָדָעוּ. אננא פקחה עיניה על פקידי הצבאות ונושאי המשרה כי יעשו באמונה מעשיהם, ותוסף על הגוואַרדיא שתי מחנות*): המחנה האחת בשם איזמאילאָוו, והשנית בשם קאָנני (Измайловскій и Конный). עד ימי אננא העניקה הממשלה להאָפיצערים ילידי חוץ לארץ מַשְׂכֹּרֶת רַבָּה על משכֹּרת הרוסים, ועל פי בקשת מיניך הושם לְחֹק לתת גם להרוסים משכרת, כאשר לבני הנכר, וחֻקה אחת ומשפט אחד יהיה להם; ובעצת מיניך נוסד בפעטערבורג בית למודי הצבא לנערי האצילים (Кадетскій корпусъ) ויעל מספר הבחורים עד שלש מאות וששים איש, והנערים אשר מצאו את לבבם נכון להכמות ומדעים הקשיבו למודי החכמה מפי מורי בית עקד החכמה; כי רק יום אחד בשבוע התחנכו התלמידים בתכסיסי המלחמה, ובשאר הימים הגו בחכמת הדקדוק, ההגיון, המליצה, המשפטים, אותות הכבוד (Геральдика), החשבון, המדידה, בנין מִבְצְרֵי מִשְׂגָּב, הַיְרִיָּה בכלי התותח על פי חשבונות רבים, מחקרי הארץ, דברי ימי העולם בכלל, ודברי ימי אשכנז בפרט, (ולדברי ימי רוסיא לא שם ולא זכר!)

והנה אף כי הוסיפה ההשכלה ללכת הלוך ורב ברוסיא, בכל זאת לא נראו

---

*) חכמי בני הנכר אשר היו ברוסיא בימים ההם כלם יגידו פה אחד, כי נוסדו שתי המחנות החדשות האלה לבעבור המעטנה והחלושנה את הכח והעז אשר היה להגוואַרדיא של פעטער הגדול, אשר הרימה ידה לקחת חלק בדבר ירושת המלוכה בשנת 1725.

פעליה על פני המון העם, ובהליכות העדה כֻּלָּה עקבותיה לא נודעו · הן אמנם ידע העם לשבת סָפון בהיכלי כבוד ויקר, בעליות מְרֻוָחים ומשוחים בששר, ללבוש מַדֵי צרפת, ולהעלות עדי זהב ואבני חפץ על לבושי משי שָׁני עם עדנים; אך מתחת למדיהם היה לב אבן ונקשה, לב שואף עמל ואון, הבל ורעות רוח · רבים התהלכו קוממיות בארחות וואָלינסקיי, ותהי ידם נטויה עַל כל פוגע בכבודם לְבַלַּע ולהשחית · כל השרים ורבי המלוכה התמכרו לאהוב את המִתלוצצים ואת כל מתלהלה ומלעיב, וכל משחק אליל ונבער ומעשה להטים מצא חן בעיניהם, וירדשוהו בכל נפשם ומאדם, ובחזקת היד משכו אחריהם גם את שוחרי הדעת וההוגים בחכמה; טרעדיאקאָווסקי האקאדעמיק יגע ועמל לכתוב שירים נִבְעָרים ליום חג הַמַּסֵּכות וחתונת המתלוצצים! הכמי הרפואה במהנות החיל היו כעבדים נרצעים אל האפיצערים, אשר העבידו אותם בעבודות נמבזות ונקלות, „כי היו להם הרופאים כנערים שומרי הסף, ואת חכמת הרפואה הזניחו, וישליכוה ככלי אין חפץ בו“ · ולעֻמת זאת נֶאֱנְחוּ העם וילבשו שממות, כי „בית הפקודות פרעאָבראזשענסק“, אשר הפיץ בלהה וזועה בימי פעטר הגדול ואשר נשבת בימי פעטר השני בשנת 1728, עתה חֻדַּשׁ כנשר נעוריו והתכונן בשם „בית הסופרים והשופטים חוקרי סתר“ · בראש הבית עמד איש אכזר ועריץ, אושאקאָוו (Ушаковъ) אשר שנאוהו כל העם שנאה נִצַּחַת, ושמו היה בפיהם לדראון תמיד · עד עצם היום הזה סתומים והתומים כל „רעיונים הנכבדים“ (Важныя дѣла) אשר יצאו לפעלם בבית חוקרי סתר הזה, והנם ספונים וטמונים בתוך בית כתבי המשפטים (Архивъ) במאָסקווא; על כן כבד מאד להרוץ משפט על אדות „הענינים הנכבדים“ אשר היה בממלכה בימי ביראָן · אולם בפי המון העם נשמרו הגדות רבות על דבר יסורי המות אשר ענו בהם את כל הנשפטים בבית חוקרי סתר, ובזכרונם נשאר עוד דְּבַר עצמות הארם, אשר נמצאו בתחתיות הבית ·

§ 5 **מינניצקי הכוזב** · האצילים והשרים במאָסקווא ראו את כל העֹשֶׁק והמרוצה אשר נעשה במדינה בתגרת ידי הַמֵּץ, ביראָן העריץ · בלב רַגָּז וכליון עינים ראו כי יַשִּׁיא אויב בעם ובן עולה יְעַנֶּנּוּ, ויתעצבו מאד, ויחשבו מחשבות לְהִנָּקֵם ממנו ולהוריד חֲמָסוֹ על קדקדו · גם המון העם, אשר זה דרכו תמיד לשאת דומם את כל אשר נָטַל עליו, ישא את חליו ויסבול את מכאובו ברוח שקט וכרחל לפני גוזזיה לא יפתח פיו, התעורר גם הוא על משלחת מלאכי בירָאָן ובני הנכר הלוחצים אותו וימררו את חייו, וישא עיניו אל האיש אשר יבוא לחלצו מִמֵּצַר; כי כן דרך העם הנענה והנגש, ההולך בלא כח לפני רודף, לברוא לו ברוח דמיונו מושיע ורב, ואנשי כַחַשׁ ומרמה יצאו מן החורים יקומו וישתבחו בעיר כי הנה הנם המושיעים, ונוקשו בם רבים ונפלו ונלכדו · הנה כי כן ראינו בימי המהומה והמבוכה, בימים אשר קצרה נפש העם במצבם המורה מאד, ויתאמצו להסיר מעל פניהם את חֲמַת המעיק והמציק, אז הציצו הכוזבים (самозванцы) מעיר כעשב הארץ, וכוזב על כוזב בא להתעות את העם בפחזותם ובנכליהם · בשנת 1738 קם אחד הפועלים, ושמו איוואן מינניצקי, ויבדא מלבו, כי מאת ה׳ מן השמים גלו אזנו בחלומות ובחזיונות לילה כי הוא הוא אלעקסיעיי בן פעטר

הגדול , וכי עודנו חי , ומלוך ימלוך על כסא אביו ! ויתאספו אליו שרי המאות (Сотники) , פקידי הכפרים וכתי מספר מן האזרחים , גם שרי החיל ואחד הכהנים ויאמינו בו ובחלומותיו , וַיְנַשְּׂאוּ את נפשו ויתנו לו כבוד מלכים • אחרי כן בא מיננינצקי אל היכל התפלה וכל מאמיניו אתו — הפעמונים צללו ברעש לְעֻמָּתוֹ , והכהן יצא לנגדו אל אולם הבית , ויקדם פניו בַּצְּלָב וברגלים • ויתן הכהן למינ־ניצקי את הצלב וינשק את ידו , ויבוא הכוזב עם הצלב אל היכל קדשיהם לִפְנַי , ויקח את ספר „ברית החדשה" מעל המזבח , ויעמוד על פתח המסך , ויעלו כל העם אשר בהיכל וינשקו את הספר ואת יד הכוזב למו פיהם • והכהן שר שירות וזמירות ויערוך תהלות ותפלות , ובקול רם הזכיר את הכוזב המתחפש בשם „אלעקסיעיי פעטראָוויטש" , ואחריו ענו המשוררים שירת ארך ימים (Многія лѣта) • בני החיל עמדו בכל עת העבודה חלוצים בקני רובה מלאים פית שרפה ; אחרי כן התרפסו לפני הכוזב כעבדים נאמנים , כרעו על ברכיהם ובדמעות לְחַיִּים הבטיחוהו לעמוד על ימינו , ולהשליך נפשם מנגד בעבורו • וישמע הגענעראל רומיאָנצאָוו את כל המוצאות , ויצו לתפוש את מיננינצקי חיים , אותו ואת הכהן ואת יתר ראשי הקושרים • כלם נשפטו בבית חוקרי הסתר וַיְוַסְּרוּ בכלי מענים ובחבלי מות להודות על פשעם , אחר הוקיעו את הכוזב ואת הכהן על עץ חד (колъ) להיות לאות לבני מרי , ואת בשר שאר הקושרים גזרו לארבעה גזרים , ונגזרו מארץ החיים , ותשקוט הארץ •

§ 6 רוסיא הקטנה והיהודים • בימי מלכות אננא בשנת 1734 גוע ויאסף אל עמיו דניאל אפאָסטאָל ההעטמאן ברוסיא הקטנה , ולא הוסיפה הממשלה להקים העטמאן אחר תחתיו ; והנהגת רוסיא הקטנה נתנה בידי חברה (קאָללעגיום) משׁשׁה אנשים : שלשה מבני רוסיא הגדולה ושלשה מבני רוסיא הקטנה • בימי אננא קִוְּתָה נפש היהודים לחקים טובים , באשר ראו , כי בשנת 1734 נִתַּן להם הרשיון לסחור בימי השוק באוקריינא גם בדברים קטני הערך ובמדה מִצְעָרָה , „יען כי בערי הפרזי מעטים הם הסוחרים , וחסרון גדול נראה בדבר המסחר" (חק ג׳ יולי) • אמנם בשנת 1739 יצא חק , כי אסרה המלכה על כל יושבי רוסיא הקטנה אֹפֶר , לבל ישכירו ליהודים את בתי המלון ומכירת היין ושאר עסקים הנתנים בחכירה (חק י״ח אויגוסט) • ובשנת 1740 צותה המלכה לגרש עד מעבר לגבול רוסיא הקטנה את כל היהודים , בכח החקים הראשונים ; מאתים ותשעים ושתים נפש זכר ומאתים ושמונים ואחת נפש נקבה (חק י״א יולי) • כבד מאד להוציא משפט חרוץ כי הִדִּשָׁה המלכה את דְּבַר הַגֵּרוּשׁ על אדות אשר רבים מילדי הארץ הפרא־וואָסלאווים דבקו בתורת היהודים ויחלו להתיהד , ואשר בגלל הדבר הזה נשרפו חיים בשנת 1738 היהודי ברוך ופקיד האניה (.Флота капитанъ-поруч) וואָזניצין *)

*) מכל הדרישות והחקירות אשר נעשו בבית בקרת חוקרי סתר על ידי אושאקאוו והכתובים על ספר החקים (П. С. З. X с. 7612) נראה כי מעשה שהיה כן היה : היהודי ברוך בן אריה ליב מסמאלענסק התודע אל אלכסנדר וואזניצין במאסקווא , ושם החלו להתוכח על אדות הדת היהודית והנוצרית , „וואזניצין קרא ספרי הקדש רוסית וברוך עברית", וינצחו ברוך בשכל מליו . אז נשבע וואזניצין לבוא בברית ישראל ולשמור את דתם , ויצא עם ברוך ממאסקווא ויבוא אתו לדובראוונא (פלך מאהילעוו) וישב בבית בן ברוך ושמו מאיר , וילמוד וואזניצין את תורת דת היהודים ,

וגם פליאה דעת מאתנו איכה יכלו היהודים להִמָצא חיש מהר ברוסיא כקדם, אחרי צאת פקודת גֵרוש כזאת, כאשר הראינו לדעת מעל ספרי החקים בימי מלכות יעלי־זאוועטא פעטראָוונא.

§ 7 **עניני חוץ לארץ.** אננא נטתה מדרך פעטר הגדול, אשר חפץ להחזיק מעמד על חֻפי ים הכספי ולהֵאָחז בם, וַתָּשֶׁב בראשית שנת 1732 לפרס את המדינות אשר קָרע פעטר מעליה, ותנער כפה מהן — כי אדמת המדינות האלה היתה קבר לחיל רוסיא ותאכל את יושביה, גם ההוצאות בארץ מְלֵחָה ההיא רבו על הכנסותיה. ויהי בשנת 1733 כאשר מת מלך פולין, אויגוסט השני, ויעמוד האימפערַאטאָר האויסטרי קארל הששי לימין בן אויגוסט, הלא הוא הקורפירסט הזאקסוני, אויגוסט השלישי, ויתאמץ להושיבו על כסא אביו, יען כי הִבְטח הבטיחו יורש העצר הזה לאַשֵׁר ולקיים את החק הקדוש (Прагма-тическая санкція) אשר חקק קארל בחיים חַיָתו, להוריש את כסאו ואת כל ארצות ממשלתו לבתו היחידה מאריא טהערעזיא. וגם רוסיא היתה אחרי הקורפירסט הזאקסוני, אשר אמר לנער חצנו מליפלאנדריא ולעשות כחפץ רוסיא בדבר קור־לאנדיא, אשר כבר לטש בירָאָן את עינו עליה; וגם הואיל למלאות אחר חשק ממשלת אויסטריא, אשר שלחה לו למנחה מאתים אלף זהובים, לבעבור יקנה לו נחלת שדה וכרם בווירטעמבערג. ויתיצב סטאניסלאוו לעשצינסקי לשטן לאויגוסט השלישי, הוא סטאניסלאוו אשר היה לצור מכשול גם לאויגוסט אביו; כי בתת לעשצינסקי את בתו לאשה ללודוויג חמשה העשר, בטח בעזרת צרפת וַיִּשָׁעֵן עליה. בני פולין בסוד האספה כמשפטם, בחרו בלעשצינסקי למלך עליהם; אז שלחה רוסיא את צבאותיה ביד לאססי ללכת על ווארשא, וינס לעשצינסקי מווארשא דאנציגה, וַיִּשָּׂגֶב בה. בעלי ברית אויגוסט השלישי העבירו קול כי הוא הוא המלך, וצבאות רוסיא יצאו לצור על דאנציג, אך בהיותם מתי מספר לא ראו ברכה בעמלם. ויהי כראות הממשלה כי דברי חילה בפולין יגעים והולכים בכבדות, ותשלח אליהם את מיניך לשר הצבא, אמנם גם הוא לא עצר כח עם חיל מוער, ורק בשלוח לו עוד אנשי חיל, רַגְלִים ורוכבים, אנית מלחמה ומזון וצדה, רק אז התעודד מיניך ותורהו נוראות ימינו, ולעשצינסקי נחבא לברות על נפשו, מתחפש בבגדי אִכָּר. ימי המצור ארכו מאה שלשים וחמשה ימים ושמונת אלפים רוסים נפלו במלחמה.

אך עד מהרה נתן המקרה למיניך מקום אחר להראות שם כחו וגבורתו כאיש מלחמות וכגבור משכיל, כי באה רוסיא בְּמָסורת הברית את אויסטריא להלחם על טורציא, על אשר התנפלו גדודי קרים ויבקיעו בגבולות רוסיא לשחתה. וילכוד לאססי את אזאָוו, ובשנת 1736 לכד מיניך את פערעקאָפ, וישם חָרְבָּה ושממת

ויביא ברוך אל בית בנו שלשה יהודים וביניהם הרב פייבוש „המברך את בני הנעורים", וימל הרב את בשר ערלת וואזניצין, וישלם הנמול עשרה רו״כ, אף נתן כסף מכיסו ויעשו סעודת מצוה. גם חייבו את ברוך כי יסית בהפראוואסלאווים תושבי סמאלענסק לקבל עליהם תורת היהודים, וכי המית את אחד הכהנים ויבנה שם בית תפלה ליהודים, ואת שפחתו הבתולה הנוצרית הכה בלי חמלה. אך השופטים גזרו אמר, על פי המלכה, לשרוף את ברוך ואת וואזניצין באש, מבלי לחקור על שאר פשעיהם, ומבלי ענוש את היהודים האחרים, אשר ידעו וראו את דבר ההתיהדות.

את פאת המערב על חצי האי קרים עד בואכה באכטשיסיראיי • בשנת 1737 החריב לאססי את קרים בפאת המזרח , ומיניך לכד את מבצר אָטשאקאָוו • בשנת 1739 עורר מיניך את חרבו הגדולה ויך את חיל האויב מכה נוראה על יד סטאוזטשי (Ставучи) ויתפוש את חאָטין ויצלח את נהר פרוט • אז יתהלל מיניך לאמר : „היום גלותי את חרפת הפרוט מעל הרוסים ותהפך לנו לתהלה ולתפארת!" וכבר אמר מיניך לעבור את הנהר הגדול , את הדראָנאיי • אָמנם במהיר רב מאד קנו הרוסים את כל הגבורות והישועות האלה : המסעות בערבות ציה וארץ חֲרֵרים עִנּו כח הנוסעים וידכאום עד לארץ , ומיניך לא חשב אנוש ודמי בני חילו לא יקרו בעיניו • תקצורנה שפתי בשר לתָאר את כל העמל הגדול והיגיעה הרבה אשר עמלו ויגעו אנשי החיל בלכתם למסעיהם בארץ תלאובות וישימון דרך, בארץ אשר לא מצאו כל אֹכֶל ומחיה להשיב נפש, וַיִּלָּחצו לשאת אתם מים ועצים ! אמנם בעת אשר מיניך בחרב שלופה ובזרוע חשופה נָגַף מפניו את הטורקים ויפיצם לכל רוח , נָשתה גבורת האויסטרים ויעמדו מכח , עד כי נגפו פעמים רבות ויהיו בכל רע , ועל כן בקשו שלום מאת השולטאן ; וגם מלבד זאת שחדה צרפת בכספה את יועצי אויסטריא להטות את לבב מלכם קארל הששי לשלום , והם הוכיחו לו לדעת, כי אם יהיו הרוסים שכנים לאויסטריא , ירעו לה יותר הרבה מן הטורקים • יען כי רבי עברי אויסטריא , בטראנסילוואניא , וועננריא , קראָאַציא , דאלמאציא ואויסטריא , הנה הנם בעלי ברית הפראוואָסלאווית, שומרי אמונה אחת עם הרוסים , ופן ברבות הימים ידבקו בם ונוספו עליהם • גם שאר מלכי אירופא יראו לנפשם , פן תִּתָּפֵש קאָנסטאנטינאָפאָל תהלת כל הארץ , וְתִתְפּוֹש רוסיא בידיה את כל סְחַר ארץ הקדם • ויהי כראות אננא כי מלכי שלומה בגדו בה , וכשמעה כי גם פרם תאמר לכרות ברית עם טורציא , ובשומה אל לב את אָבדן חילה הגדול ואת הַמַּצּוֹת והמדנים אשר התגלעו בין שרי צבאותיה , ותבקש גם היא את השלום , אם יעבירו את תנאי שלום הפרוט • אויסטריא וְתְּרָה לטורציא דברים רבים ונכבדים מאד ; וסופרי גערמאניא מדי דברם בשלום-חרפה זה אשר כֹּרת בביעלגראד , יעלה עשן באפם וירגזו תחתם • גם רוסיא כרתה בריתה את טורציא בשלום ביעלגראד , ולא רכשה לה בעבור יגיעה העצום רק חלקת ארץ שוממה בין הבוג והדאָנעץ ; גם שמו חובה על הטורקים לערות ולהרוס את חומת אזאָוו עד היסוד בה • ובכן תמה המלחמה , אשר הפילה בקרב מחנה רוסיא מאת אלף איש , ולא הנחילה לרוסיא כי אם תפארת וכבוד גדול בחצרות מלכי אירופא •

§ 8 **ביראָן הערצאג קורלאנדיא ומושל רוסיא , מות אננא •** אולם בעת אשר מיניך הוגיע כחו לבצור ברוחו הקשה את עזוז הטורקים ולהוריד לארץ נצחם בגבורת יֵשע ימינו , היה ביראָן בלי כל עמל ויגיעה ההערצאָג לקורלאנדיא ; כי בִּגְוַע שליטה האחרון פֶערדינאנד לבית קעטלער , והשמועה באה לפעטערבורג , וישחד ביראָן את בעסטוזשעוו בשלשים אלף רובל כסף , ויטה את לב המלכה לשלוח את חיל המצב מריגא למיטאווא , למען יתמכו בידי הבוחרים בביראָן , ובסוד רבי האצילים , אשר למבראשונה היו שונאיו ומנדיו , ולא אבו כי יֵחַד בבודו בקהלם, עתה הרכיבוהו אלוף לראשם• ביראָן אמנם לא מהר ללכת לקורלאנדיא

מדינת ממשלתו, וַיִּשָּׁאר לשבת בפעטרבורג לבצר מרום עזו לימים יוצרו, לבל ימוט. ואננא מאז ישבה על כסא רוסיא לא נטתה אזן לאדירי ארץ המבקשים את ידה להיות להם לאשה, ולמען חַזֵּק את המלוכה בידי יוצאי ירך אביה איוואן, אחי פעטר הגדול, נָתנה את אננא בת אחותה יעקאטערינא איוואנאָוונא (אשר ילדה להערצאָג המעקלענבורגי לעאָפאָלד) לאשה לאנטאָן אולריך פרינץ ברוינ־שווייג־לינעבורג *), ותלד לו אננא בן בשנת 1740 ושמו יאָהאן. את הילד הזה יעדה המלכה לרשת כסא המלוכה אחריה. בין כה וכה גברה מחלת האבן אשר קננה בלב המלכה זה חמש עשרה שנה ושנתה נדדה מעיניה בלילות; כי תמונות האנשים אשר התענו ביסורי מות, וצלמי המוטתים בעצת בירָאן, קמו לפניה גם נִצָּבו, גם תבנית וואָלינסקי התיצבה תמיד על ערש דְוֹתָהּ, ותהי לה לפוקה ולמכשול לב; ובקיץ בשנת 1740 קשתה יד המחלה על המלכה, והרופאים אמרו נואש. אז התאמץ בירָאן כי תפקוד אותו המלכה להיות למנהל ארץ רוסיא ולמושל לה (Регентъ) עד אשר יגדל יאָהאן והיה לאיש. ויעמדו לימין בירָאן יועצי שבת התחכמוני טשערקאסאָוו, בעסטוזשעוו־ריומין וגם מיניך שר הצבאות; ויקראו עצרה, וכל השרים הנכבדים החליטו כי אין איש בלעדי בירָאן יודע ומבין למשול בארץ, ויגמרו אֹמֶר לחלות פני המלכה הגֹוַעַת כי תְדָרֵש למשאלת לב העם ותמלא ידי ההערצאָג הקורלאנדי להיות המוציא והמביא עד כי ימלאו ליאָהאן שבע עשרה שנה, וַתֵּעתר להם. בעצם השנה ההיא, בששה עשר לאָקטיאָבר נאספה אננא אל עמה. וכל עם הארץ שמעו כי עוכרם ועושקם־כח הורם למושל עליהם, ובלי חמדה נשבעו שבועת אמונים לאימפעראטאָר יאָהאן ולבירָאן ההערצאָג הקורלאנדי.

פרק סב ימי ממשלת בירָאן ואננא לעאפאלדאָוונא ופרשת מפלתם (1740—1741).

§ 1 **לפני שבר גאון.** גדולים מעשי העת ולתהפוכותיה אין חקר! האיש אשר בשנת 1715 כמעט גֹרַשׁ מִנֵּו עיר הבירה בבואו להשתחות למִשְׂרָה קטנה, להיות שומר הסף על יד הפרינצעססא מוּאָלפּענביטעל, ויצא מאת פעטערבורג וידיו על ראשו; עתה בשנת 1740 היה לְקְצִין רבבות עם, והוא ימשול בקרית מלך ההיא! עתה ירכב האיש הזה בגאותו על במתי ארץ רוסיא, וכל שריה תְּכּוּ לרגליו, ישאו מִדַּבְּרוֹתָיו! הסענאט נתן לו עז מלך (Королевское Высочество) ויקצוב לו חֻקו חצי מילליאָן רובל כסף מדי שנה בשנה. כמעין לא אכזב היו עתה גנזי המלכות לבירָאן, וישאב בששון מלוא חפניו. ויקח לו נחלת שדה וכפרים בעשרת מילליאָן פלאָרין, ובלי חפץ ויקר בעשרים מילליאָן; ותבואות נחלותיו הרבות והגדולות, אשר רכש לו ברוסיא ובחוץ לארץ, עלו עד כדי ארבע מאות מילליאָן ליוורים לשנה! וגם אשתו השואפת כבוד ואוהבת הון כמהו, נשאה

*) בירָאן חשק מאד באננא לעאפאלדאָוונא לקחתה לבנו לפעטר לאשה, אך אננא מאסה בבן פריץ ולא־לָמַד הזה, ותשב פני בירָאן ריקם, ותמהר לסרות רצונה לבחור באנטאָן אולריך.

ונטלה עד למאד · ויהי מחיר בגדיה ארבע מאות אלף רו"כ, ותוסף להכין לה בגד אחד במחיר מאה אלף רו"כ, וצבי עדיה עלה למחיר מיללִיאָן אחד רובל כסף! כה גָדַל עשֶׁר כבוד בית בירָאָן, וַיִּרֶב חסן יְקָר תפארתו · אולם לא לעולם חסן, ואם ממשל ועז לדור ודור! עוד בימים הראשונים לממשלת בירָאָן נגלה כי עמודי ביתו ירופפו, ומוסדותיו תחתיו יתפלצו · כי פחד בירָאָן היה על העם וייראו את מוראו רק בעבור כבוד המלכה אשר בחרה בו, ותהי קרן ישעו וזרוע עֻזו; אך עתה בלכת המלכה בדרך כל הארץ, סר צֵל בירָאָן, וכל העם כֻּלו מֵאנו לַעֲנות מפניו ולשאת רוע מעללי מֶמְשַׁלְתּוֹ. וַיֵּרָגְנוּ מאד כאשר הזכירו הכהנים לברכה בהיכלי התפלה אחרי שם המלך וזרע המלוכה גם את שם בירָאָן הפראָטעקטאנטי · מלילה ללילה התלקטו העם לאגודות אגודות, והמונים המונים התאספו במקומות שונים וירעשו ויתגעשו, ויבואו חיל הפרשים ויפיצו את העם ביד חזקה · אפס גם אנשי חיל הגוואַרדיא היו נגד בירָאָן, וְקָבָל עם הגידו ולא כחדו כי ישטמו את בירָאָן משטמה עזה ויוליכו עליו אימים · גם אָסטערמאן נהפך לבירָאָן לאויב וַיְבַקֵּשׁ רעתו · אז רבים וכן שלמים נוסדו יחד, ויאמרו לעשות לבירָאָן כאשר עשו לַשָּׂרים העליונים בשנת 1730: להתאסף קהל גדול ולהודיע גלוי לעין השמש כי כל העם מקצהו לא יחפצו בבירָאָן להיות עליהם למושל · אולם הפעם זה לא הצליח בידם, ועל כן הִתְחָרְשׁוּ ויקחו דברים את מיניך, אשר בידו חֵיל הצבא והעז, ומיניך בא אל אֵם המלך הצעיר, אל אננא לעאָפּאָלדראָוונא, ובערמה רבתי הטיל עליה אימה ופחד פתאם, בְּאָמְרוֹ לה: כי בירָאָן מתנקש בנפשה ובנפש בנה, למען יירש את הכסא לבדו · אז אחזה רעדה את הפרינצעססא ותבקש את מיניך לחמול עליה ולהיות לה למָגֵן ולמחסה מפני חמת בירָאָן אויבה בנפש · ויהי בחצי הלילה ויבוא מיניך אל היכל בירָאָן, ואתו שמונים אנשי חיל מְלֻמדי מלחמה איש חרבו על ירכו ומאנשטיין הגבור בראשם, וימצאו את המושל הזה שוכב על משכבו, ויתנפלו עליו · ויהי כי לא נתן בירָאָן להסגיר לשבי נפשו, וישוך בשניו ויאבק עם אנשי החיל, ויתחזקו אנשי החיל ויפצעו בבשרו כעשרים פצעים, ויקשרו את ידיו, ויובילוהו אל בית הַכְּלוּא, אותו ואת אשתו ובניו · כלם החבאו בבתי כלאים, ואת אננא לעאָפּאָלדראָוונא שמו לשלטת ולגבירה עד כי יגדל בנה · את בעלה אנטאָן אולריך הרימו בתֹר שר השרים (Генера-лиссимусъ), את מיניך העלו במעלת יועץ ראשון, ויתנו לו לאֶשכר מאת אלף רו"כ וכל בתי בירָאָן, ואת אָסטערמאן נשאו לגענעראַל-אדמיראל · הסענאַט חרץ משפט בירָאָן למות מות נבל על בָּמַת מַטְבֵּחַ, אך אננא חמלה עליו לְבִלְּי הֲמִיתוֹ, ויסירו מעל בירָאָן את כל אותות הכבוד והעדות, ויביאו אל גנזי המלך את הרכוש אשר מצאו בביתו: עשרים ושמונה מיללִיאָן רו"כ ופנינים ואבני יקר וכלי חפץ לא יחקר מרב! ואותו שלחו לגור בעיר קטנה פעלים (Пелымъ) בסיביר, הרחק כשלשת אלפים ווערסט מפעטערבורג · ותצו אננא לבנות שם בית, לבירָאָן ולשמריו עליו, וגדר גבוה לו מסביב · ויכתוב מיניך את תכנית הבית הזה וצורתו לכל משפטיו וחקותיו; ולא ידע שר הצבאות הזה, כי לו הכין את התכנית, וכי בבית הזה ישב כלוא הוא בכבודו ובעצמו עשרים שנה תמימות!

§ 2 **אננא לעאפאלדראוונא ומצב רוסיא** • בנפול בירָאן עוד לא קמה סערת העם לדממה והארץ לא שבה למנוחתה, כי בעקבות מַפַּלְתּוֹ באה ונהיְתה מהפֵכָה חדשה אחרי ימים לא כבירים • אננא לעאָפּאָלדראָוונא לא השכילה בינה לנהל ולכלכל במשפט ארץ גדולה ורחבת ידים כרוסיא, ותשב כל היום עם רעותיה בחדריה וידיה טמנה בחיקה, ויהיו כל עניני המלוכה נתונים בידי מיניך לבדו • אולם אנטאָן אולריך איש אננא התקנא במיניך ולא חפץ להיות נופל ממנו • כי מיניך נטה בהליכות עולם אחרי פרוסיא ואנטאָן נתן ידו לאויסטריא, ואחריו היה גם ידידו ואיש עצתו אָסטערמאן, אשר יָעַץ לבוא בברית הפראוואָס־לאווית ולהיות ברוסיא מלך • אז השכילו אנטאָן ואָסטערמאן להביא מֹרֶךְ בלבב אננא, ולהוכיח לה כי זה האיש מיניך, אשר לא יֵחַת מפני כל, ובידו להשפיל אף לרומם, הוּא יהיה גם לה משחית לחבל, כאשר היה לבירָאן • וזה האות, כי דברי סתר לו עם יעליזאוועטא, ועל כן אין טוב לה כי אם להרחיקו מעליה • ותשמע אננא אליהם • ויהי כראות מיניך את פני המלכה והנה איננה עמו כתמול שלשום, וימהר לקַדֵּם פני הרעה ויבקש מאת אננא לקרוא לו דרור מעבודתו, ושאלתו נמלאה • בירח מארט בשנת 1741 השמיעו בחֲצות קריה בקול הַתֹּף כי שר הצבאות נטש את כהֻנתו בעבור זקנתו • ומיניך היה בימים ההם כבן חמשים ותמש שנה, לא כהתה עֵינו ולא נס ליחו; וישמע את קול הקריאה וירגז לבו בקרבו • אז יהיה אָסטערמאן הַתַּקִּיף בחצר המלכות ובידו כל דברי המדינה, אך גם תקפו ועזוזו לא היו לארך ימים; כי קמה רוח רעה בין אנטאן ואננא הַגְּבִירָה וַיִּנָּצוּ שניהם יחדו • וכל שרי המדינה נפלגו לשתי מפלגות מקבילות אשה אל אחותה ונוטרות איבה זו לזו, וַיֵּרָגנו גם העם באהליהם, בראותם את בית המלוכה כי פרוע הוא לשמצה • גם בעניני חוץ לארץ היתה צלמות ולא סדרים: כי בהעלות פעטר הגדול את רוסיא על מרום סֻלם הכבוד בהליכות עולם, להיות אחת מן הראשונות בממלכות אירופא, נפשו ידעה מאד במה כחו גדול, ובמה יִתְרָה לו על שְׁאָר המלכים; הלא כה דְבָרוֹ: „הם ימצאו חפץ בי, אך לא אנכי בהם" • כי הנה רוסיא עד מאת שמונה העשרה שָׁכנה לה לבדד ובגויי ארצות אירופא כמעט לא התחשבה, על כן זרו לה דברי הליכות עולם, ולא לקחה חלק בכל הענינים הנכבדים אשר נקרו ויאתיון לרגלי קורות מלכי אירופא והעתים אשר עברו עליהם משנות דור ודור: רוסיא לא ידעה מאומה מכל סבת דברי הריבות אשר נפלו בין בית־האבסבורג ובין בית־בורבאָן, ולא התבוננה על מה אדני עצְמותיהם הָטְבָּעוּ, ועל כן יכלה לעמוד מנגד ביום הִלָּחֵם בני שני הבתים האלה בעים רוחם • בעיניה ראתה מרחוק את כל הנעשה נַפַּחוּ איך אדירי שני בתי הממלכות צוררים זה את זה, ובלבה לא התעורר כל רצון להתערב ביניהם ולהיות לעזרה לאחד מהם • ועל כן מה צדקו דברי פעטר ומה נאמנו מאד! למלכי אירופא היה ענין יקר ומאד נעלה למצוא חן בעיני רוסיא ולקנות אהבתה, לא חסה עינם על כל עמל ויגיעה, ולא חשבו מלקנות כל עצה ותחבולה להגיע למחוז חפצם זה • קיסר אויסטריא מִהֵר לְהִתְנוֹת אהבים עם בירָאן ויכפר פניו בשחד, ולכן נטלה אננא יאָהאנאָוונא עליה להחזיק במעוז

החק הקדוש אשר שם קארל הששי על אדות משפט הירושה • אולם עתה חשבה אננא לעאפאלדראוונא לטובה לכרות ברית מָגֵן וְגָנֹן (оборонительный союзъ) עם מלך פרוסיא , למען תבטח עליו כי תקראנה מלחמה עם שוועציא • והנה כמעט כָרְתָה הברית הזאת, ויקם פרידריך השני וַיִבקע בארצות מאריא בחרבו הקשה• אז היתה רוסיא במבוכה גדולה, כי באה בין המצרים , לעזור לבעל בריתה האחד נגד בעל בריתה השני • ותשת עצות בנפשה : את מי מהם תבַכֵּר על פני רעהו , ותגמור אֹמֶר לתת היתרון לאויסטריא , ותצו על חילה ללכת להיות זרוע לאויסטריא , ואָסטערמאן המצביא נאלץ לשום שקר בנפשו, ויבקש חרש את פרידריך לבל יירא וְיִפְחָד , כי לא תאֻנה אליו כל רע • ומחנה החיל התנהלה לאִטִּי • ויהי כאשר הפציר ציר אויסטריא בממשלת רוסיא להאיץ בחילה , וַתָּשב אמריה לו , כי רוסיא נכונה למלאות את כל אשר הבטיחה לאויסטריא , אם אך לא תבעתנה אימת שוועציא , ופחד אויבתה זאת יסיר ממנה • אפס שוועציא הוסיפה להפיץ בלהות מלחמה על רוסיא , כי צירי צרפת בשטאָקהאָלם עוררו מדנים והעירו חמת שוועציא על רוסיא , ויצלחו להפיח אש הקנאות בלב בני הנעורים לדבר את אויבם בשער ולקרוע מעל רוסיא את ארצותיהם , אשר כבש תחתיו פעטר הגדול ; והצעירים האלה התברכו בלבבם כי נקל הדבר לעשותו • וממשלת שוועציא אשר הֻכתה בסנורים ולא השכילה להשתער על רוסיא בימי מלחמתה עם טורציא , עתה פקחה עיניה ותקרא מלחמה על רוסיא ; ובמכתבה הגלוי , אשר שִׁלח לחצר המלכות פעטרבורגה , ערכה את התואנות , אשר בעבורן תחפוץ קרבות , ובתוכן הִזְכִּירָה , כי הממשלה עברה חק וַתְּעַוֵּת משפט בהרחיקה את הצעסארעווּנא יעליזאוועטא פעטראָוונא מעל הכסא , ובְתִתָּהּ מוטות עֹל בני הנכר על צוארי עם הארץ *) • אך צרפת לא אמרה הון באשר הִשְׁלִיחָה את שוועציא ברוסיא , כי חשבה מהשבות לשנות ארחות רוסיא בהליכות עולם ולהפר בריתה את אויסטריא , וצירה שעטארדי בפעטערבורג ועליו נלוה נאָלקין ציר שוועציא , שניהם המתיקו סוד , וַיִּתְיַעֲצוּ להועיל להַוַּת אננא לעאָפאָלדראָוונא ולתת עֹז ותעצומות ליעליזאוועטא פעטראָוונא !

3 § מי ישפל ומי ירום • כל ימי פעטר השני ואננא יאָהאנאָוונא היתה יעליזאוועטא , היפה בבנות פעטר הגדול , רחוקה מדברי המלוכה ומחצר המלכות , כי הרחיקוה השרים בתרמית לבם • ויעליזאוועטא גם היא לא התהלכה בגדולות ובנפלאות , וַתִּמְאַס בכסא המלוכה, אשר התנודד כמלונה בימים ההם מפני רוח התקיפים והשליטים , ויראתם היתה על פניה , פן תהי אחריתה להכרית • על כן בחרה לה יעליזאוועטא לשבת שאנן בהיכלה ולחיות חיי ענג ונחת • ויהי בגוע פעטר השני , ורופאה לעסטאָק העירה משנתה ויאמר לה : „קומי אורי , כי בא אורך , וכבוד המלוכה עליך יזרח ; כי לך יאתה נחלת אביך !" לא שמעה אליו הנערה ולא שמה על לב • בעשרת שנות מלכות אננא יאָהאנאָוונא למדה יעליזאוועטא לְמַדַּי את כל דרכי המלוכה ומסבותיה, המתהפכות בתחבולות שרי החצר , ערמתם , קנאתם ומזמתם • ויהי כראות אננא כי נושאת יעליזאוועטא חן

*) את המכתב הגלוי הזה , הנכתוב צרפתית , העתיקה יעליזאוועטא פעטראוונא בעצם ידה לשפת רוסית , ותחלקהו בין אנשי שלומה ומיודעיה •

בעיני כל רואיה, ומִדֵי צאתה ברחובות קריה יקדמו כל העם את פניה בקול צהלה ובתרועת ששון, וַיָפָג לבה בקרבה· גם דבר אליה יְגֻנָב, כי יעליזאוועטא תְּחַסֵּר נפשה מטובה וביד נדיבה תתן מָנות ומתנות לחיל הגווארדיא· ותצו אננא לשום מרגלי חרש על יעליזאוועטא לְרַגֵל מוצאיה ומבואיה ולספור צעדיה; ולולא תפשה יעליזאוועטא היפה־פיה את בירָאן בלבו להיות לה לסתרה בסתר, כי עתה כבר סֻגרה על מַסְגֵר בבית הנזירות· עתה כאשר לא מצא העם נחת בממשלת אננא לעאָפּאָלדראָוונא, אשה רפת ידים וסרת טעם, ובשלטון בני הנכר, רבו כמו רבו הנושאים עיניהם אל יעליזאוועטא, ועל סביבותיה התאספו הרוסים האוהבים עמם ולאֻמם והנֶחלים על כבוד ארצם המְחֻלל בידי זרים· אפס בכל המון הנאספים האלה לא נמצא איש אמיץ לב אשר יעמוד בראשם ויחשוף זרועו לפעול ולעשות בשם יעליזאוועטא, אשר לא הרהיבה עֹז בנפשה לצאת ביד רמה· אמנם רופאה וידידה לעסטאָק ושעטארדי ציר צרפת לא נתנו דֳמִי לה, ויביא לעסטאָק וישם לעיני יעליזאוועטא לוח משוח בששר: מעבר האחד יושבת יעליזאוועטא על כסא המלוכה ועטרת תפארת בראשה, ומעבר השני יושבת היא גלמודה ושוממה בבית הנזירות; ויען ויאמר אליה: אם שמוע תשמעי לקולי וְנָחַלְתְּ כסא כבוד, ואם אַיִן תְּבַלִּי טפחות יָמַיִך בבית הכלוא הזה! אז התעודדה יעליזאוועטא וַתְּשַׁנֵּס מתניה לעמוד על נפשה ולעשות לטובתה את אשר עשה מיניך בגלל אננא לעאָפּאָלדראָוונא; וגם לא יכלה עוד למשול ברוחה ולהתמהמה, יען כי נגלו לאננא את דברי הסתר אשר בין יעליזאוועטא ובין שעטארדי ולעסטאָק, ויהי כפשע בין יעליזאוועטא ובין המות· ותהי ראשית דבר אננא לשלח את חיל הגווארדיא מפעטערבורג, ללכת למלחמה על שוועציא, והגווארדיא אמנם היתה משען מבטח עז ליעליזאוועטא, אך בה שמה כל תקותיה ואך עליה השליכה יְהָבָהּ· ויהי בשנת 1741 בעשרים וחמשה לירח נאָיאַבר באישון לילה ואפלה, ויבואו תשעה גרענאדערי מחנה פרעאָבראזשענסק, גבורי מלחמה, אל יעליזאוועטא הארמונה בלאט, ויאמרו אליה: „הן למחר בבֹקר עלינו לצאת מאת פני העיר ללכת למסעינו, ואַתְּ אִמֵּנוּ הֲתִשָּׁאֲרִי פה בידי שוטנַיִךְ וְחֵפְצֵי רָעָתֵךְ? גם רגע אחד לא נוכל לטמון יד בחיק, כי לא עת לחשות היא!"· ותמהר יעליזאוועטא עם לעסטאָק ותבוא אל בתי המחנה, ותקרא אל בני החיל, אשר שמחו לקראתה: „הלא ידעתם בת מי אנכי, הואילו נא ולכו אחרי!". ויענו כל הגבורים: „אחרַיִךְ נרוצה אִמֵּנוּ, ואת כל אויבַיִךְ נַכֵּה נפש!" אז השבע השביעה אותם יעליזאוועטא לבל ישפכו דם נקי, ותקח אתה שלש מאות איש ותובילם אל היכל אננא *) ויתפשו אותה ואת בני ביתה, ואת יאָהאן הילד המלך שמו במצודת שליססעלבורג· בלילה ההוא נתפשו גם מיניך אָסטערמאן וגאָלאָווקין היועץ, ובאין פוצה פה ומצפצף עלתה יעליזאוועטא על הכסא· את אננא ובני משפחתה שלחו לחאָלמאָגאָרי לגור שם בגולה, ותמת בשנת 1746, ועֲדת שופטים נצבה לשפוט את מיניך ואָסטערמאן ושאר עוזרי אננא בימי ממשלתה, ותצא דתם להמית· אך בחמלת יעליזאוועטא עליהם ירדו

*) אנשי החיל העומדים על המשמר החלו להכות בתף, אך לעסטאק קרע חיש קל בסכין את עור התוף, ויסכל מחשבתם!

חיים מעל בָּמַת הַמִּטְבַּחַ וּשְׁלָחוּ לארץ גְזֵרָה : את אָסטערמאן לבערעזאָוו בבית הסהר , ששם ישבו מענשיקאָוו והדאָלגארוקים ; ואת מיניך לפעלים להִסָּגֵר בבית הכלא אשר הוכן בעצתו לבִירָאן , אשר זכרה לו יעליזאוועטא את חסדיו אִתָּהּ ותתן לו רשיום לשבת ביאראָסלאוול , ותהי לו שם הֲרָוָחָה ·

פרק סג ימי מלכוּת יעליזאוועטא פעטראוונא (1741—1761) .

1 § גמול טוב לעוזרי יעליזאוועטא ומשטמה לבני הנכר · קול רנה וישועה נשמע בכל חצות פעטרבורג , בהִוָּדַע לָעָם בבקר ביום כ"ה נאָיאבר , כי ימין יעליזאוועטא רוממה , ימין בת פעטר הגדול עוֹשָׂה חיל · על מגרש האדמיראליטאָט ישבו לָמוֹ להקות אנשי החיל על יד היכל המלכה ומוקדי אש לפניהם מְבֹעָרִים · כלם עליזי גאוה ונצחון , שירי עֹז בפיהם כל היום ושמחת-עולם על ראשם , ובעינים פקוחות ישמרו על „אָפֶם", אֵם כל הארץ , לבל תְּאֻנֶּה לה רעה . ויעליזאוועטא גם היא כאם רחמניה תחלק לבניה אלה ביד נדיבה ורחבה , ותָּשֶׁב לאיש את צִדקתו ואת אמונתו · כל עוזרי יעליזאוועטא לעלות על הכסא נשאו משאת מאת פניה והֳעֲלו בתֹר המעלה · את כל מחנה פרעאָבראזשענסק הרימה להיותו אצילים לדורותיהם ; לאיש ואיש מהם נתנה נחלת שׂדה וכפרים ואִכָּרים לעבוד את אדמתם , ויהי מספר האכרים אשר חִלקה ביניהם כשלשה עשר אלף איש ; הממעיט קבל עשרים ותשע נפש · על מִגבעות האצילים אשר יצנפו על ראשם כָּתוב לאמר : „בעבור אמונת אֹמֶן ושקידה רבה" , וְשֵׁם חדש קָרְאָ להם אשר פי המלכה יְקָבֶנּוּ („Лейбъ-компанія") והיא בכבודה ובעצמה היתה להם לשר ולראש . וַתְּכַפֵּר יעליזאוועטא פִּשְׁעֵי חוטאים רבים , והנחות רבות עשתה לעַמָּה, וַתַּשְׁבֵּת את בית הַוַּעַד לנגוש בעם את חובות מִסֵּי הממשלה (Доимочная коммиссія) · ומיום עלות יעליזאוועטא לשבת על כסא אביה , חשבה מחשבות להרחיק מדברי המלכות ופקודות הממשלה , את כל בני הַנֵּכָר אשר הוקמו עָל אחרי פעטר הגדול , וכל העם ירע את חשק לבבה הזה , ויאמרו להיות עוזר כנגדה להוציאו לפֹעַלת אדם · אז רחפו מות וַאֲבַדָּן על ראשי האשכנזים : בכל רחובות קריה ובתי מוֹעד נפל עליהם פחד הרוסים , אשר פערו עליהם פה ויאמרו כי עתה באה העת להִנָּקֵם מאויביהם מחריבי ארצם , וגם חכמי הֲלִיכות המדינות (Дипломаты) , אשר ישבו בפעטרבורג יגרו מפני האף והחמה והיד הנטויה , וימהרו לגלות אֹזן מלכיהם , ובמכתביהם אליהם הרחיבו פה והגבירו ללשונם על דבר רעש הָעָם עד לִבְלִי חֹק · בין אנשי הצבא בפעטרבורג רַבָּה הַחֵמָה והמשטמה לשריהם בני הַנֵּכָר , ויאמרו לעשות בהם כלה ולהשמידם מקרבם ; גם במחנה אשר חנתה בפינלאנדיא ללחום על שוועציא פרצה שנאת בני החיל ויחלו לְקַצּוֹת בשרי בני הנכר ולכלות בם כל חמתם , וכבר התעתדו להכות את כל האָפיצערים הזרים חרם , לולא הגענעראל קייט עמד בפרץ להשיב חמתם מהשחית . כי בראותו את המחנה כי פרועה היא לשמצה ויחגור בעֹז מתניו , ויתנפל על המתפרצים , ויתפוש את אחד מראשיהם , ויקרא לכהן ויצוהו להכינו למות בפני כל המחנה ; אז נבהלו נחפזו

כל המורדים, חיל כיולדה אֲחָזָם וַתִּרְפֶּינָה ידיהם. אחרי כן פקד עליהם קייט את עונם וַיָּשֶׁב להם כעל גמולות. ושמחת הכהנים הפראוואָסלאווים בנפול השרים האשכנזים גדלה שבעתים, ובכל השנים הראשונות במלכות יעליזאוועטא, בנשאם את מדברותיהם ובהטיפם לקהם בהיכלי התפלה, הכבירו מלים והאריכו לשון וימלאו פיהם תהלת המלכה, אשר „הוציאה את רוסיא מתחת סבלות המושלים האשכנזים, אשר העבידו את עמה בפרך ואת ידם הכבידו על הכהנים הפראוואָ־סלאווים".

§ 2 **יורש העצר והשרים הקרובים למלכה.** ותוציא יעליזאוועטא פתשגן הדת גלוי לכל העמים, כי אין לצאצאי איוואן אחי פעטר הגדול המשפט לשבת על כסא רוסיא, ויהי דְבָרָהּ נחוץ לבל יִזָּכֵר ולבל יִפָּקֵד שם „הקיסר איוואן השלישי" בכל כתבי המדינה המדברים על אדות ימי מלכותו, כי אם כתוב יכתבו: „ימי ממשלת ההערצאָג הקורלאנדי והפרינצעססא הברוינשווייגית. וכאשר התאמצה לאַבֵּד כל זכר לשלטון הילד האֻמלל והאָסִיר, כן מהרה לחזק את ירושת המלוכה בידי יוצאי ירך פעטר אביה. ועל כן שלחה לקרוא פעטר־בורגה את קארל פעטר אולריך בן אחותה אננא פעטראָוונא, אשר ילדה אותו לפרידריך ההערצאָג בשלעזוויג האָלשטיין. אל העלם הזה נשאה גם שוועציא עיניה לשימו עליהם למלך; ויהי כאשר הובא לרוסיא בהחבא, שלחה שוועציא צירֶיהָ אחריו להשיבו אליה, אך יעליזאוועטא השיבה פניהם ריקם. ויבוא העלם בברית דת היונית וַיִּקָּרֵא שמו ברוסיא פעטר פֿעדאָראָוויטש. בעשרים ושמנה בחדש אפריל שמה המלכה את כתר המלכות בראשה במאָסקווא המעטירה, ולמקצה ששה חדשים יצא דבר מלכות כי פעטר פֿעדאָראָוויטש הוא יורש העצר. יעליזאַ־וועטא היתה אשה יראת ה', שומרת כל דברי הצומות ומנהגי דתם כבבת עיניה. ותאהב להגות בספרי הקדש ולעלות ברגליה אל בתי מקדשיהם, הָלוֹךְ וָלֶכֶת כברת ארץ מספר מדי יום ביומו, עד כי ארכו ימי עלותה כל הקיץ. ומאהבתה את דתה, הטתה חסדה לכהנים, ותהי להם לסִתרה וַתַּרחיב את גבולם. ואף כי לא השיבה להם עֻזָּם וכבודם, שֶׁהָיוּ להם לפני מְלוֹךְ פעטר הגדול. בכל זאת הֵקַלָּה מעליהם את כל הלחץ, אשר לחצו אותם בימי פעטר השני ואננא יאָהַנ־אוונא. והכהנים גם הם הבינו להוקיר ערך הטוב אשר המלכה עוֹשָׂה להם, ויבַטְּלו רצונם מפני רצונה. ויהי אך עלתה יעליזאוועטא על הכסא, וידיה לא היו אסורות כבימים הראשונים, וַתָּחָשׁ ותבוא חרש במסורת ברית הנשואים כדת וכמשפט לבחירה רצתה נפשה בו, לאלעקסייעי ראזומאָווסקי, יליד מחוז טשערניגאָוו ובן אחד הקאָזאקים ושמו ראזום. אלעקסייעי היה בחור נחמד יפה קול ומיטיב נגן מאֹד במַקהלת המשוררים בחצר המלכות, ותשמע יעליזאוועטא את קולו הֶעָרֵב ותרא את מראהו הנאוה, ותחשוק בו ותקרבהו אליה ותעטרהו כצנה רצון ותעלהו במעלת הכבוד „גראף" ותרימהו גם לשר־הצבאות, ובעבורו בנתה את ארמון אניטשקאָוו (משכן ליורש העצר בימינו). ובכל זאת לא גבה לבו ולא רמו עיניו להתהלך בגדולות ובנפלאות ממנו; לא התערב בעניני המלוכה אשר שגבו ועמקו ממנו, ולא הפך לרעה את העֹז והמשרה הנתונה לו. כי היה אלעקסייעי איש יָשָׁר

דרך, טוב לב ורוחו נדיבה. ויהי למגן ולמחסה להחכם סומאראָקאָוו, ובגללו בָרכה יעליזאוועטא גם את קירילּלא אחיו הצעיר ממנו, וגם הוא טוב רֹאִי ובעל שכל הריץ, ותשלחהו חוצה לארץ לקנות חכמה ומדעים; ובעודו בן עשרים, טרם כִּלה שמה את למודיו, חִדשה המלכה בעדו את מִשְׂרַת ההעטמאן ברוסיא הקטנה. שני האחים האלה היו ענוי לב, ויהיו ראשונים למלאות שחוק פיהם על חכמי האקאדעמיא בקיעוו, אשר עמלו לחבר לכבודם ספר בשפת רומי, פלניא ורוסיא־הקטנה, להוכיח כי מזרע בית געדימין המלך יצאו הראזומאָווסקים; כי לא בושו להודות כי ממעי דלת העם יצאו, ועד זרע המלוכה לא באו. מֵעל שני האחים האלה נָשאה המלכה את השרים למשפחת שוואלאָוו, אשר נִפלאו בדבר הנהגת הממשלה: הגראף פעטר שוואלאָוו היה גבר חכם ובעל כשרונות גדולים ועצומים, אך לא הלך נכחות ויתקלס בצדק ובמישרים, אהב כסף כנפשו ולא השיב ידו מעָוֶל, ויעזוב אחריו הון רב. אולם אחיו איוואן שוואלאָוו התנוסס כאבן נזר ברור עִקש ופתלתול ההוא, ויהי מחמד נפש יעליזאוועטא. מנעוריו הִתְנַכֵּר איוואן לאיש כַּבִּיר רוח דעת ומעמיק חקר, ויאסוף בחפניו הרבה חכמה, ויהי מֵבין נִפלא בהליכות המדינה ועניני המלכות, ובהיותו לאיש התיצב בראש מתי מספר, אשר הרימו פעמיהם ללכת לְפָנִים לרוח העת החדשה, לבקש משפט וצדק ולשקוד לעשות את הטוב והישר בעיני אלהים ואדם. כי מימי פעטר הגדול היתה ההשכלה רק למראה עינים לבד ולא הִכְּתָה שרש בלבב יודעיה פנימה, כי חשבוה לכלי חפץ למצוא על ידה טוב הארץ, ותהי להם החכמה כקרדום לחפור בו וכשפחה נחרפת אשר תהיה סוכנת לאדוניה ותעמול לטבוח טבח והָכֵן; ועל כן למדו להשכיל ולדעת רק את המדעים המגדילים עֹז מלכות, המַרבִּים לאדם עָצמה וָאֱיָל והמוסיפים לו עֵדֶן ותענוגות החיים, ואת היותר החרימו. אכן עתה שמו המשכילים אל לב כי כל כבוד ההשכלה פנימה, במשכיות לב והדרי נפש; ההשכלה תשגיב בכחה לשנות לטוב ארחות איש ודרכי כל העדה כֻּלה, היא תאיר עיני בן־תמותה לדעת חובותיו באשר הוא אורח בארץ ויושב בִּקְהַל אחיו ובני עמו, והיא תשכילהו בינה להוקיר את כל איש הנברא בצלם אלהים כקטן כגדול, לתת לו כבוד אנשים ולהתהלך אתו בנחת ובמישרים, ולא יהיו בני האדם כדגי הים, אשר הגדול יבלע את הקטן למלא בטנו, ולא יוסיפו לעשות כמעשי וואָלינסקי ובני גילו. בימי פעטר הגדול ואחריו דָרוש דרשו מאת כל משכיל, כי יִכְשַׁר רק לעבוד עבודת הממשלה, כי ידע קְרוֹא וּכְתוֹב ולחשב חִשבונות רבים; אך עתה הָראו לדעת על פי הנסיון, כי השכלה כזאת לא תצלח לנטוע מדות טובות וישרות בלב משחריה ולהצמיח צֶמַח צדקה, וכי לא זו הדרך לשפוך רוח חדשה, רוח אהבת־אדם, על כל העם, היא הרוח הנדיבה אשר הוציאו מאוצרותיהם חכמי צרפת, מַצדיקי הרבים, בחצי השנית למאת שמונה העשרה; כי הם העבירו קול קורא בכח ובהדר בכל אירופא לעורר את כל יושביה לארחות יֹשֶׁר, למדות טובות, לאהבה את האדם ולהוקיר ערכו; וקולם לא היה קול קורא במדבר. ויהי איוואן שוואלאָוו הראשון ברוסיא אשר הֵקיץ לקול הקריאה, ותפעמהו רוח נכון וקשט לשקוד על הטוב לעשותו בארץ מולדתו. הוא סכך באברתו על החכמה והמדעים, וביד עשירים תמך בידי

שוחריהם ודורשיהם, וביתר שאת על החכם לאָמָאנָאסָאוו שם עינו לטובה ויתמכהו בימין צדקו — ויהגה בחכמה וישגה בדעת, ויהי פרָיָן קדש הלולים: כי לא נִגְאֲלוּ כפי איוואן בשחד, לא רדף אחרי הכבוד, לא התעמר בבני שְׁפַל המדרגה, כי אם התהלך את כל הארם באהבה ובאחוה, טִבְעוֹ להוקיר ערך נפשו וערך נפשות זולתו; וכל יודעיו פנים אל פנים העידו והגידו כי כל הַקָּרֵב הַקָּרֵב אליו יִמָּלֵא עֹנֶג וששון. ויתודע שוואלאָוו אל הפילוסוף הנודע לשם ולתהלה וואָלטער (Voltaire) הצרפתי, ומני אז החל החכם הגדול הזה לכתוב מאמרים וספרים על אדות רוסיא, והנכבד בהם הוא ספר „דברי ימי רוסיא בִּמַלְכוּת פעטר הראשון" המכונה (Histoire de Russie sous Pierre I.) ובהודיע וואָלטער כי יואיל לכתוב הספר הזה, וַתְּצַו יעליזאוועטא לכתוב ספר כזה בפעטערבורג ולשלחו אליו, להיות לו לעינים, אך הספר אַחֵר לבוא לוואָלטער, ויכל את מלאכתו בטרם בואו, על כן יש ויש בספר וואָלטער חסרונות רבים *). אולם בכל זאת קלע אל המטרה ולא החטיא, כי הגדיל וואָלטער בספרו את שם פעטר והשגיא פעלו ועלילותיו לדור דור, ורק מני אז החלה אירופא להוקיר חין ערך האדם הגדול הנאור והנעלה הזה; וטרם הופיע ספר וואָלטער לאור, לא הגיעו עד תכונת פעטר ורוחו הנעלה, גם פרידריך השני גם זשאן־זשאק רוססאָ, ויוציאו עליו משפט מְעֻקָּל. — בין האנשים החכמים והידועים בימי יעליזאוועטא הורם והונַף כבוד אלעקסיעיי בעסטוזשעוו־ריומין, כי הוא לבדו היה בימים ההם משכיל ויודע על מַתְכֻּנְתָּן רֻבֵּי לשונות אירופא בבני חֲצַר המלכות, ויהי רב תבונות בהליכות המדינות, ועל כן נתנו כל עניני חוץ לארץ בידו. האיש הזה נודע עוד בימי פעטר הגדול לאיש חכם יודע העתים, ובימי אננא פעטראָוונא גדל כבודו מאד, כי עשה חֹנֶף לבירָאָן; ובנפול בירָאָן קרב גם קץ גדולתו ונהרס ממעמדו, אך בימי יעליזאוועטא חִלָּה לעסטאָק, ידידו ורֵעו אז, את פני יעליזאוועטא לשאת את ראשו ולהשיבהו על כנו. ויהי בעסטוזשעוו מִשְׁנֶה להמזכיר (канцлеръ) הישיש טשערקאסקי, ובמותו מִלֵּא את מקומו ויהי למזכיר המדינה.

§ 3 **עניני חוץ לארץ**. ותהי ראשית דאגת הממשלה למלחמתה עם שוועציא. האף אמנם ממשלת שוועציא הודיעה בַּקָּהָל כי תתגר מלחמה את רוסיא בגלל יעליזאוועטא המֻרְחקה מכסא אביה, ותבטח בלבבה כי בעלות יעליזאוועטא על הכסא תעתר ותוָאל להשיב לה את נפות פינלאנדיא, (וויבאָרג וקעקסהאָלם) אשר לכד פעטר הגדול בחרבו ובקשתו. אפס תִּקְוַת שוועציא נִשְׁאֲרָה מעל, כי מֵאֲנָה יעליזאוועטא להשיב להם גם מלא מדרך כף רגל, פן תבאיש ריחה בעיני עמה — על כן החליפה שוועציא כח ותקדיש מלחמה על רוסיא. אפס המלחמה הזאת הראתה לעין השמש, כי כחגב מול הענק כן שוועציא הַמִּצְעָרָה לפני רוסיא הנאדרה ברבבות עם. ערי פינלאנדיא רבות ובצורות נכבשו לפני חיל הרוסים,

---

*) גם נפש וואלטער ידעה מאד כי ספרו זה לא נקי משגיאות ואינו כליל השלמות, ועל כן לפי עדות אחד החכמים צוה לחרות על מצבת קבורתו כדברים האלה „Ci-gît qui a voulu ecrire l'histoire de Pierre le Grand" לאמר: „פה ינוח האיש אשר חפץ לכתוב דברי ימי פעטר הגדול".

אז ענתה גְאוֹן שוועציא בפניה ותבקש שלום , וינתן לה בעיר אבאָ 1743 , ותכפר פני רוסיא במדינת קיומענעגערסק (Кюменегерская провинція) ונהר קיומען היה לגבול בין רוסיא ובין שוועציא · בימים ההם התעוררה רוח מדנים והתגלע ריב איתן בין לעסטאָק ובין בעסטוזשעוו אהובו לפנים — כי לעסטאָק , אשר קבל בסף שחד ומנחות מאת צרפת , התעודד להטות לבב יעליזאוועטא לכרות ברית את צרפת ופרוסיא על אויסטריא ואנגליא — אולם בעסטוזשעוו התאמץ להוכיח כי טוב אשר יפה לרוסיא , להיות בברית שלום את אויסטריא · אז יבוא שעטארדי ציר צרפת שנית לפעול ולעשות בגלל ממשלתו , ולחזק בידי לעסטאָק , ויתיעצו שניהם יחדו להמיט רעה על בעסטוזשעוו ; ויהי כי לא יכלו לו , ויקם לעסטאָק וילשין את שתי הנשים הכבודות : את הגראפיניא בעסטוזשעווא , אשת ההאָפ־מייסטער אֲחִי אלעקסיעיי בעסטוזשעוו , ואת נאטאליא לאָפוחינא , ויביא את דבתן רעה אל יעליזאוועטא , כי חרשו רֶשע וחמסו מזמות קשר עם ציר אויסטריא , ומגמת פניהם להושיב על כסא רוסיא את משפחת ברוינשוייג הנִדחה · השָׂרות האלה הובאו במשפט וַיִוָדַע כי דִּבְּרוּ סרה במלכה , וידושו את בשרן בשוטים לעיני העם , כרתו את לשונן וישלחון לארץ גזרה , וכן עשו לאיש לאָפוחינא ולבניה (בשנת 1743 *) אך למרות הפיץ לעסטאָק לא נלכדו האחים בעסטוזשעוו בפח הקשר אשר בדא מלבו , ועולתה לא נמצאה בם · אז נשא אלעקסיעיי בעס־טוזשעוו ידו לנקום מלעסטאָק דמי אשת אחיו השפוכים , ויהי אורב לו למצוא עונו להאבידו · ויהי לתקופת הימים ויפלו בידי אלעקסיעיי חליפות דעפעשים בין שעטארדי וצירי מלכי אירופא כתובים בכתב סתר וטמון ; ויהי כאשר השכילו לחשוף את מטמוני הכתב ולגלות את רָזָיו , וימצאו כתוב : „שַׁחדו נא את לעסטאָק וחפצכם יִמָלא !" גם קרא מעל הדעפעשים את מתכֹּנת הכסף אשר יקבל לעסטאָק תמיד מגנזי צרפת · ובמכתבי שעטארדי מצאו כי ילעיב וילעיג ביעליזאוועטא ויטפול קלון על כבודה · אז התעברה יעליזאוועטא , ותצו לגָרש את שעטארדי מִגֵן פעטערבורג בחרפה , בלוית אנשי חיל שומרים לראשו , ואת לעסטאָק הֻגלוּ לעיר רחוקה · אחרי כל אלה אך לשוא יגעו צירי מלכי אירופא להסית ביעלי־זאוועטא לעשות רבות בדבר ירושת אויסטריא אחרי מות קארל הששי , ומבלעדֵי רוסיא כֹּרַת ברית השלום באאכֶען , בשנת 1746 · אולם מאריא טערעזיא לא יכלה להבליג על תוגת נפשה ולשכוח את סילעזיא (שלעזיען) ארץ חמדתה , אשר קרע פרידריך השני מעל ירושת נחלתה בחמס ובחזקת היד , ותתאמץ להָפר את האחוה אשר בין רוסיא ופרוסיא , והפצה הצליח בידה , כי בשנת 1750 שב ציר רוסיא היושב בבערלין פעטערבורגה וציר פרוסיא היושב בפעטרבורג שב בערלינה ; אך עוד לא התלקחה המלחמה ביניהן · ויוסף ציר אנגליא לדבר על לב יעליזאוועטא ולהוכיח בשפתי נאמנים לעיני כל רַבֵּי המלוכה , כי תֵחָשב רוסיא לממלכה אזיית אם תשקוט על שמריה ותתן את פרידריך לעולל עלילות ברשע ולבַלַע ארצות לא

*) הריב הנורא הזה אשר התפרץ בין לעסטאק ובעסטוזשעוו עם כל תולדותיו ומוצאותיו , היה יהיה לנו כראי מוצק לראות בו מצב המוסר והמרות בקרב השרים הגדולים אנשי השם בימים ההם .

לו. וכי על רוסיא המצוה להוציא חרבה מתערה ולהראותו קשה. אך ממשלת רוסיא התנהלה בכבדות ולא לבה הלך להוציא להורג בניה, ולתגר מלחמה עם פרידריך, אף כי שנאתו יעליזאוועטא ותבוזהו בלבה*). בין כה וכה החליפו מלכי אירופא את ארחותיהם בהליכות עולם: אויסטריא באה בברית עם צרפת על פרוסיא, אשר התחברה לאנגליא. בשנת 1756 החל פרידריך את המלחמה הזעומה הנודעת בשם „מלחמת שבע השנים", ויפרוץ בזאקסאניא, וירד את דרעזדען תחתיו ויאמר: „אנכי לא אירא את אויבי כלם: מפני אויסטריא לא אחת ומצרפת לא אבהל, אך מה אעשה כי תקום רוסיא כארי מסבכו, ואני אנה אני-בא?". פחד פחד פרידריך ויאתיהו, ומגורתו באה לו. בשנת 1757 עבר שר צבא רוסיא אפראקסין (Апраксинъ) את גבול פרוסיא, ואתו שלשים ושמונה אלף איש, ותכנע מעמל לפניהם, ובשלשים לאויגוסט נגף אפראקסין את חיל פרוסיא מגפה רבה על יד עגערנסדארף. אמנם תחת לזנב את האויבים הנחשלים ולהכותם עד חרמה, נסג אפראקסין אחור ארצה פולין, כאיש הנס מן המערכה. ויתאוננו צירי צרפת ואויסטריא באזני המלכה על דבר אפראקסין, בראותם עין בעין כי אך מחמלתו על פרוסיא הפך ערף. אז נקרא אפראקסין מן הצבא פעטערבורגה להביאו במשפט על כל נעלם. וישיגו את צרור מכתביו ויבקש הדבר וימצא כי היתה ידו את בעסטוזשעוו המזכיר, ובעצתו עשה זר מעשהו, כי בראות בעסטוזשעוו את המלכה שוכבת על ערש דוי, וימהר למלאות אחרי רצון יורש העצר, פעטער פעראראוויטש אשר אהב את פרידריך ובצרתו לו צר**), ויהי בגשת אפראקסין פעמים לפני כסא השופטים ויאחזהו השבץ וימת בטרם נחרץ משפטו, ואת בעסטוזשעוו הסירו מפקודתו וישלחוהו גולה לשבת בכפר ולא יצא, והגראף מיכאיל ווארונצאוו (Воронцовъ), אשר היה בתומכי יעליזאוועטא בליל עשרים וארבעה לנאיאבר, הוקם על למזכיר המדינה, ולמן העת ההיא התגברה הרות הרעה בין יורש העצר ובין המלכה דודתו. בשנת 1758 הבקיעו שנית צבאות רוסיא בגבולות פרוסיא תחת יד פערמאר, והקאזאקים והקאלמיקים שמו שמות בארץ ההיא וינצלוה, ובארבעה עשר באויגוסט פגע פערמאר בפרידריך השני, אשר עמד בראש צבאותיו על יד צארנדארף, ותהי מלחמה זבת דם ורבת פגר, גדולה מאד, כי נפלו חללים משתי המחנות כשלשים אלף איש! בשנת 1759 יצאו צבאות רוסיא תחת יד סאלטיקאוו בפעם השלישית ללחום על פרוסיא, ויכו את פרידריך מכה נפלאה ונוראה, איומה ועצומה, בין פראנקפורט דאדר ובין קונערסדארף, עד כי חשב פרידריך כי אבד נצחו ותוחלתו, ויואש גם רוח רעה בעתתו, עד כי אמר לטרוף נפשו בכפו מהיות שבע מחרפה וכלמה כל ימי חייו. בשנת 1760 השיבו הרוסים מלחמה שערי בערלין, וישב טשערינ-שעוו וחילו בעיר הבירה הזאת ימים מספר. בשנת 1761 היה שר צבא הרוסים הגבור בוטורלין, ורבי מרינות פרוסיא היו תחת יד הרוסים. גם בקאניגסבערג

---

*) יען כי יעליזאוועטא היתה יראה ואוהבת הצנע לכת, על כן חרה אפה בפרידריך אשר לא הלך בשלום ובמישור את רעיתו המלכה, ותחשוב זאת לו לחטאה לא יוכל כפרה.

**) פעטער פעראראוויטש נשא תמיד על אצבעו טבעת ועליה תמונת פרידריך משוחה בששר.

גאחזו הרוסים , וגענעראל גובערנאטאָר ישב שם להוציא משפטו ושׂאֵתו על כל המדינות הנכבשות ולנהלם ; ובעצם הימים האלה החל סוואָראָוו להראות את כחו וגבורתו בפאָמעראניא , וַיְנַשֵּׁל את האויב פעמים רבות , ורומיאנצאָוו לכד בחרבו את קאָלבערג העיר . ויהי פרידריך כאשה מְצֵרָה , חלש ורפה ידים , ולא עצר עוד כח ללחום מלחמותיו ; כי גם אנגליא , בעלת בריתו האחת , עֲזָבַתּוּ בצר לו , ותהי לו כמשענת קנה רצוץ . ותפול חתת אלהים על פרידריך , כי ירא פן תספח אויסטריא את סילעזיא אליה ורוסיא תירש את כל ארצו , ויהי אֹבַד עצות . אך מות יעליזאוועטא בעשרים וחמשה לדעקאבר שנת 1761 , אך הוא היה לו לישועה ; כי רֶוַח והצלה עמד לו הפעם מפעטר השלישי אוהבו מאז מעולם !

4 § פעלי הממשלה פנימה . יעליזאוועטא חדשה את סדרי הנהגת הממשלה כקדם , כימי היותם בעוד פעטר הגדול חי . וַתַּשְׁבֵּת מפניה את בית שבת התחכמני (кабинетъ) ותבטל את כל השנויים אשר פעלו יועציו בארץ . ואל הסענאט השיבה את עֻזּו ותקפו כבתחלה . ויהי בראות המלכה כי שופטים רבים יעַוְּתו משפט ויטו דין עניים , וכי נחוץ מאד ספר חקים חדש (Уложеніе) , ותחלק את כל עניני הספר לארבעה חלקים , ותמלא יד חכמים ופקידים שונים להכין חלק חלק לבדו , איש איש כיד התבונה והנסיון הטובה עליו ; אך בכל זאת לא הצליח חפץ המלכה בידם וספר החקים לא יצא לפעלו . בלילה אשר גמרה יעליזאוועטא אֹמֶר לעלות על הכסא , נדרה נדר להעביר ענש מות מן הארץ , ובשנת 1754 בשלשים לסענטיאבר יצא החֹק לבל יוסיפו להמית את החַטָּאִים (מלבד המורדים במלכות וזוממי קשר) כי אם יֻכּו בשוטים וישלחו סיבירה ; ולמן היום ההוא והלאה עבר ובטל משפט מות ברוסיא . עד ימי מלכות יעליזאוועטא ברתו את ימין כל רוצח , ואך היא בטלה את החֹק הזה באמרה „כי אחרי אשר נגדעה זרוע המרצח , לא יוכל לעבור עוד מלאכת מאומה , והיה למשא על הממשלה להאכילו לחם חסר” , רק צותה לשים תיו על מֵצח החטאים האלה , לאות נצח ולזכרון תמיד . בשנת 1757 הוציאה יעליזאוועטא חֹק לבל ישחיתו את נחירי הנשים הנשלחות נערטשינסקה ביד פשען .—מלבד אשר דאגה המלכה לטובת הכהנים לבל ילחצום ויכלימום שרי הממשלה והפקידים , עוד פקחה עיניה על היכלי התפלה להגדיל יָפְיָם ותפארתם , ותתן צו לכל האבות ללמד את בניהם תורת הדת , וספרי הדת שלחה לכל עיר ועיר לחלקם בעם , ובשנת 1752 יצאה לאור העתקת ספרי הקדש בתקונים נכונים . אולם הנדחים היו כצרעת ממארת בארץ , ומספרם הלך הלוך ורב , ופעמים רבות קרה מקריהם לשרוף את נפשם בידיהם „על אמונת המשיח ועל אות הצלב הנעשה בשתי אצבעות *) . בחבל אוסטיוג (Устюгъ) שרפו עצמם חמשים ושלשה איש בפעם אחת , ובסיביר נשרפו שבעים ושנים איש יחדו . ויהי היום ותשלח הממשלה גדוד אנשי חיל וכהנים לחקור ולשפוט את הנרחים , ויתלקטו מאה וחמשים מהם באהל אחד , ויגידו

---

*) הראסקאלניקים לא יעשו אות הצלב בשלש אצבעות , כמשפט כל הפראוואסלאווים , כי אם בשתי אצבעות , ובגלל כן יצא החק כי כל העושה את האות כמשפט הנדחים , אחת דתו להמית , אך יעליזאוועטא הקלה משפטם .

באזני כל השומרים והנצבים עליהם, כי רק בעבור אשר ירעצום אנשי החיל וירוצצום בעשק ובחמס, ישלחו עליהם את האהל באש, ויעשו כן, ויעלו כליל על מוקדה. בגלל הדבר הזה יצא החק בשנת 1761 כי ישמרו הפקידים והכהנים מכל דבר רע בהביאם במשפט את הנרחים, וכי יצאו לקראתם בחרב לשונם ובתוכחות על עונם, ולא בחרב ברזל וביד חזקה. למען הרבות על הכנסת המדינה חרשה הממשלה את החק לבל ישאו העם מלבושי רוסיא הישנים ולא יגדלו שער זקנם, מלבד הכהנים ועבדי צמיתות, וכל אשר יזיד לעבור חק ישלם כסף ענושים כמשפט. בעצת פעטר שוואלאָוו נחלקה כל הארץ לחמש מחלקות, אשר כל אחת מהן תשלח אחת לחמש שנים את בניה לצבא בבוא לה הגורל, איש אחד למאה כמנהג; ותקנות רבות וטובות נעשו על פי פעטר בצבאות החיל, וביותר שאת הגדיל והפליא לעשות בחיל הארטיללעריא. בשנת 1751 נִתַּן הרשיום להסערבים הפראוואָסלאווים אזרחי אויסטריא לבוא להאחז במערב רוסיא, וחבל ארץ אחוזתם נקרא בשם „סערביא החדשה (Новая Сербія„), אחרי כן נתן הרשיון הזה גם ליושבי טורציא הפראוואָסלאווים. בשנה ההיא נוסד בקאזאן בית מקלט גדול לאָפיצערים חדלי כח וחלשים, לחיות שמה בשלות השקט אחרי תֹּם ימי עבודתם בצבא, ויעשו את הבית כתבנית בית אשר כזה בפאריז. במקומות רבים במדינה הוקמו בתי חולים לתלפיות בעבור אנשי החיל ידועי החולי והנפצעים, וכל אשר מום בו, ועוד היתה יד המלכה נטויה באחרית ימיה ליסד בית נכון ונשא, למען האלמנות והיתומים אשר יעזבו אחריהם השרים הנאמנים בעבודתם, ותשלח מלאכים חוצה לארץ לראות איך נבנו והתכוננו שמה בתים כאלה, ומה משפטם. יעליזאוועטא אשר אהבה מאד את ההוד ועדי העדיים, הגדילה את תפארת פעטערבורג, ותמלא את ידי הבונה הנפלא וַחֲכַם חרשים ראסטרעללי לבנות את היכל החרף על יד הנעווא, הוא ההיכל הנעלה והַנאדר אשר ישכנו בו הקיסרים בכל ימי החרף עד עצם היום הזה, ועוד בנינים גדולים וטובים, שוָקים ורחובות הוכנו בעיר המלוכה *). בשנת 1754 יסדה הממשלה שני בתי מלוה (заемные банки) אחד בגלל האצילים ואחד בגלל הסוחרים, כי רעה מאד בעיני הממשלה את אשר לקחו המַלְוִים בִרְבִּית גם עשרים למאה „דבר אשר לא נראה ולא נשמע בכל העולם כלו". בשני בתי המלוה לקחו לערבון גם קרקעות גם מִטלטלים במרבית ששה למאה, ותֹכן המִלְוֶה עלה עד עשרת אלפים רובל כסף. בשנת 1755 יצא החק לשום גבולות בבל ארץ רוסיא בַּמִּדָּה, אפס החק היקר והנחוץ הזה לא יצא אל הפעל. תקנות טובות וישרות נעשו לטובת המסחר הפנימי, כי בטלו כל בתי המכס אשר בקרב הארץ, ויגדילו על המכס הקצוב לקחת מן סחורות המותרות והשעשועים המובאות מחוץ לארץ, ולשלשה עשר מעבירי המכס מחלה יעליזאוועטא את פשעם לפני מותה. כן עמלה הממשלה להיטיב, להגדיל ולהרחיב את המסחר הרוסי בארצות אחרות וים רחוקים,

---

*) בדבר המלכה העבירו מן העיר ויסירו כלה את שני בתי הקברות, את האחד על יד גשר התכלת (Синій мостъ) בקצה רחוב וואזנעסענסקי ואת השני מעבר לגשר קאלינקאווסקי (Калиновскій мостъ), ותאסר אסר לבל ילבש כל איש ואשה בגדי אבל ברחובות עיר הבירה.

ותיסד בית וַעַד לדרוש ולחקור על אדות מסחר הים והיבשה, בשום שכל ובחכמה רבה • המאגיסטראט הראש הושב על כנו ומשפטו כמבראשונה , וקול העבירו בכל רוסיא וגם במכתב לאמר : „מי מהסוחרים החפץ לשלוח את בניו או את משרתיו לארץ האָללאנדיא ללמוד חכמת המסחר וכלכלת הקאנטאָרים—וְיָעַל !" •

§ 5 מעמד ההשכלה • ככל היגיעה אשר יגע פעטר שוואלאָוו בגלל אנשי החיל והאזרחים להיטיב מצב חיי הגוף, כן נראו פעלי אחיו איוואן ועלילותיו להשכיל להיטיב מצב הנפשות על יד ההשכלה • פעטר הגדול חשב מראש כי מן האקאדעמיא בפעטערבורג תצא תורה לכל העם , וכי בבית החכמות הזה יתעתדו מורים רוסים להפיץ את ההשכלה בתוך קהל עדתם • אך לא כמחשבותיו כן היה , כי האקאדעמיא היתה מקלט לחכמים אשכנזים , אשר עָדוּ גֵאָה וגאון ויתברכו בלבבם כי מבלעדי האשכנזים חיי הרוסים וכל הסלאווים אינם חיים , ובגבה אפם רָבם לא שמעו שפת רוסיא , וַיָגֵרוּ מדון ויריבו בחזקה עם החכמים הרוסים , אשר עָלו מעט מעט ויחלו לקחת חלק בתוך האקאדעמיא , וביותר הקימו להם לצר ולאויב את החכם הרוסי לאָמאנאָסאָוו , אשר לא כסה על עונם ויוכיח משוגותיהם על פניהם • על כן התעורדו איוואן שוואלאָוו ולְאָמאָנאָסאָוו , ובעצתם ויגיעתם נוסד בשנת 1755 האוניווערסיטאֶט הראשון במאָסקווא , כתבנית בתי מדרש המדעים באירופא ; ויבחרו מכון לו במאָסקווא , יען כי היא טבור ארץ רוסיא , כל צרכי האדם בזול , ובה ישבו רבים מן האצילים ושאר מצבי העם , הזולים דֵי זהב מכיסם וירבו במחיר המורים חדלי כשרון וחסרי בינה הבאים אל ביתם ללמד צעיריהם ; או ישלמו בכסף מלא לבני נכר הארץ , לנדחי צרפת , אשר היו מנעוריהם עבדים ומשרתים , מגדלי שער ומגלחי זקן , ואשר יהיו לא לעזור ולא להועיל לתלמידיהם , כי אם ישחיתו אותם במעלליהם הרעים ובהבליהם • אכן על דברת שוואלאָוו , האוניווערסיטאֶט , „יתן ידים לכל העם להמיר את המורים בני הנכר במורים רוסים , ועל ידי תלמידי האוניווערסיטאֶט יוסדו בשאר ערי רוסיא בתי ספר , אשר יאדירו השכלה בין המון העם והחשֻׁבים ; ומפני אור ההשכלה ינוסו הבלי שוא ודֵעות כְּהָשים , וגם כל ענין רע אשר מוצאו מחסרון דעת ואי־בינות כעשן יכלה" • את למורי האוניווערסיטאֶט חלקו לשלשה ראשים : לחכמת המשפטים, הרפואה , והפילוסופיא • עשרה מורים הטיפו שם לקח ופעטר שוואלאָוו הוקם לְמְפַקֵחַ עליו (Кураторъ) • על יד האוניווערסיטאֶט נוסדו שני בתי גימנאזיום לאצילים ולשאר מַצָבי העם • שערי האוניווערסיטאֶט נפתחו לכל דורש חכמה מבני כל המצבים , מלבד בני עברי צמיתות • בשנת 1757 ערכו חכמי האוני־ ווערסיטאֶט לפני המלכה כי ראוי ונחוץ ליסד בית מדרש לחרשת המעשה (Aка-демія художествъ) בפעטערבורג ובית גימנאזיא בקאזאן : אחרי כן הציע שוואלאָוו כי נחוץ לכונן גימנאזיות ובתי ספר בכל ערי הגליל , וימלא הסענאט ידו לחבר ספר מערכות הבתים ושומרי משמרותיהם • על גבולות אוקריינא נוסדו בתי ספר וגם בחבל אָרענבורג בגלל בני החטאים המָגלים שמה • בשנת 1761 צותה המלכה לתת כסף משנה להרופאים אשר יואילו לנסוע חוצה לארץ לקנות רב חכמה ודעת במלאכתם • בשנה השנית אחרי הִוָסד האוניווערסיטאֶט החלו חכמיו להוציא לאור

את מכתב העתי הנורע בשם „המודיעים ממאָסקווא" („Московскія Вѣдомости") כתבנית מכתב העתי „המודיעים מפעטרבורג" אשר הופיע לאור על יד האקאדעמיא משנת 1757, ובית מדרש לחרשת המעשה נפתח בעמל שוואלאָוו, וכעצתו אשר יעץ •

בספר אשר כתב שוואלאָוו על דבר האוניווערסיטאֶט נאמר, כי „לרגלי החכמות והמדעים אשר הביא פעטר הגדול אל הארץ שֻנו לטובה מדות העם ומנהגיהם בימים לא כבירים" • אולם כל השנויים היו רק בעניני חוץ, כי למדו מרום עם הארץ לחקות את מעשי הצרפתים, אשר הם וכל תהלוכותיהם תקעו יתדותם ברוסיא תחת האשכנזים הנבאשים בעם, להכין כחֹמר מלבוש *) ולהתהדר ביפעה ויפי, בפאה נכרית, בפוך ובתמרוקי הנשים • אבל מצב המדות היה מורה מאד, עד כי התאוננה יעליזאוועטא באחרית ימי מלכותה, כי „שופטים רבים יְבַכְּרוּ את כסף השחד על פני שבועת האמונים אשר נשבעו למלכות, ויחללו את בתי המשפט לעשותם כבתי השוק: כל המרבה במחיר לו יהיה! רבים ישאו פנים לשרים ונכבדים ויעבירו על פשעיהם, ובדבר הזה יחזקו זרועי הפושעים ובני הבליעל לערוץ אנוש מן הארץ" • רוצחים ושודדים התהלכו במאָסקווא ויארבו ביום ובלילה, וביתר שאת רבו כמו רבו בארץ השפלה על הנהר אָקא, שמה שחרו לטרף גדודים גדודים כזאבי ערב, וישללו יושבי הערים ויהרסו כפרים, ויתנפלו על ארחות הסוחרים והאניות, וגם חיל הממשלה לא מצאו לפעמים את ידיהם נגדם, כי הֶחָלְצוּ בכלי נשק וכלי תותח, ויהיו נוראים מאד; הגובערנאטאָרים והוואָיעוואָדים ראו און ופשע ולא התבוננו • ותהי ארץ השפלה ההיא כהר געש, אשר אש פלדות עצורה בכליותיו, ואך בימי מלכות יעקאטערינא השנית בערה כאש הָרִשְׁעָה ותפרוץ ממסגרותיה, ותרגז ותרעש הארץ!

6 § **רוסיא הקטנה והיהודים.** בשנת 1743 באה יעליזאוועטא קיעווה להתפלל בבתי מקדשיהם, ויגישו ראשי העיר את שאלתם ובקשתם לתתם לבחור להם העטמאן מקרבם כימי קדם, וַתֵּרָצה להם • והסענאט גמר אֹמֶר לשלוח להם את קירילל ראזומאָווסקי לאלוף ולראש; ויען כי הצעיר הזה ישב עוד בארץ רחוקה לשמוע בלמודים ולהקשיב לקח ודעת, ארכו ימי בחירתו עד שנת 1750, וקירילל לא היה אז בן עשרים ושתים שנה, וכבר ישב לראש בהאקאדעמיא בעיר הבירה. הנה רָאֹה ראינו כי יעליזאוועטא דבקה מאד בדתה ואמונתה, ועל כן לא נפלה לה תכונת הסבלנות למנה, ובאחד מחֻקיה שפתיה ברור מללו על דבר היהודים: „לא אחפוץ למצוא טובה ותועלת באויבי המשיח" ובשבעה לדעקאבר בשנת 1742 הוציאה חק ולא יעבור: „ברגע בוא הפקודה הזאת לידי השרים והעם ימהרו כלם לגרש את היהודים מכל ערי ארץ רוסיא הקטנה עם הגדולה ומן הכפרים

*) יעליזאוועטא אהבה ללבוש בגדי חמודות ולהלביש גם את עמה, ותצו לשרי החצר ללבוש בגדים יקרים וחדשים, ועל כל בגד ישן שמו חותם ואות לבל יוסיפו לשאתו. ולא נתנו לבוא אל גני ההיכלות את הרוסים אשר לא היטיבו שער ראשם ולא לבשו מנעלים קצרים (שוהע) ופוזמקאות כמנהג הצרפתים, כי מנעלים ארוכים (Сапоги) היו להם לחרפה. במות יעליזאוועטא עזבה אחריה חמשה עשר אלף מלבושים, מלבד שמונה אלף אשר היו למאכולת אש בעת השרפה בהיכלה, ומנעלים ופוזמקאות לאלפים ולרבבות.

והמושבות , ולשלחם חוץ לגבול הארץ , למאיש ועד אשה , כנקלה כנכבד בלי הבדל , אותם ואת כל רכושם ואת כל קניניהם עמהם ; ומעתה והלאה לא יוסיפו לשוב הֵנה , ולא תְקַבל מהם כל תואנה וכל התנצלות , או איזה תכלית וְכַוָנָה" *) ! בכל זאת הוסיפו היהודים לשוב ולגור ברוסיא האסורה עליהם , ועל כן חרשה הממשלה בשנת 1744 את חק הגֵרוש , ובו כתוב לאמר : „לבל יתנו ליהודים האלה להאחז בארץ בלי כל פתחון פה ותואנה • וכל איש לא יזיד להגיש לפני הסענאט את בקשותיהם ותחוניהם לתתם להכנס בארץ (חק כ״ה יאנואר) •

פרק סד ימי מלכות פעטר השלישי , פעאדראוויטש (1761—1762) .

§ 1 חֻקי פעטר הטובים והישרים . אף כי יַרְחֵי מִסְפָּר ישב פעטר על כסא רוסיא , בכל־זאת השפיק להוציא לאור עולם במעט ימי מלכותו חֻקים רבים נכחים וישרים ; חֻקים אשר יעידו כי חֲנָנוֹ ה׳ לב טוב ורוח נדיבה • הנכבדים הלא הם : תִּתּוֹ לבני האצילים חֹפש ודרור בדבר עבודתם להממשלה , וְהַעֲבִירוֹ משמרת שופטי־סֵתֶר מן הארץ • בחדש פֿעוורואל (פֿעברואר) בשנת 1762 יצא דְבַר המלך הזה לאמר : „הן אמנם בימי פעטר הגדול היה נָחוץ מאֹד לֶאֱכֹף על האצילים ולהאיץ בם כי יבואו גם הם לְשָׁרֵת בעבודת הצבא , וכי יְלַמדו את בניהם לשון וספר • וְהַלַּחַץ הזה עשה באמת פרי תבואה להשכיל להועיל , כי על ידו פָּסוּ העצלות והרמיה אשר החזיקו בהן האצילים בימים הראשונים , מבלי דָאֹג מאומה לטובת הכלל , וְתַמּוּ חֶסרון־דעת ואי־בינה • הדעת דבר לאשורו וחריצות ידים הולידו בארצנו שָׂרֵי צבא מהירים במלאכתם וגבורים משכילים , וגם קמו בתוכנו למכביר אנשים יודעי בינה בתורת המדינה וַהֲליכות עולם • למודי יֹשֶׁר והגיוני צדק השרישו בלב חובבי ארצם אֵמון בלי־מצרים ואהבה נִמרצה למלכם , ושקידה רבה וחריצות גדולה בעבודתם ומשמרתם • על־כן רָאֹה ראינו כי עתה אך למותר לֶאֱנוֹס את האצילים לעבוד ולמשא , כאשר היה דָרוּש לעשות עד כה • ומן הוא והלאה רק האיש אשר יִשָּׂאֶנּוּ לבו וידבנו רוחו יבוא לשרת כדת אין אֹנֵס" • אז נשאו האצילים מַשְׂאֵת , וירימו תרומות כסף ויאמרו לעשות צלם תבנית פעטר , מַסֵּכַת זהב טהור , לאות תודה , ולא קִבֵּל , ויצו להוציא את הכסף המֻתְכָן לדברים מועילים ונושאי פרי צדקה • ואחרי ימים אחדים יצא דבר מלכות להסיר בית השופטים חוקרי סֵתֶר ולהשביתו כליל • בית השופטים הזה נוסד גם כן בימי פעטר הגדול , לבעבור יחפשו העובדים בו חפש מְחֻפָּש אחרי האנשים החוטאים למלך ולמלכות • כי בימים ההם היתה עוד מלחמה עצומה וּכְבֵדָה בין העומדים המחזיקים בכל ישן נושן , ובין ההולכים קדימה לרוח היום ובוחרים בכל חדש • הראשונים מאסו בחֻקי פעטר ואת כל תקנותיו תִּעֵבוּ , גם לא חשכו נפשם מלשפוך קיקלון על כבוד הַמְתַקֵּן הגדול והנעלה הזה , ובמסתרים העירו ועוררו את העם לשנוא אותו , בִּדְבַר אשר טפלו עליו מעשים אשר לא יֵעָשׂוּ וַיְחַפְּאוּ עליו דברי

---

*) II. C. 3. X c. 8673.

בָּלַע והבל, כאשר הורו והוגו מלבם; והשופטים חוקרי הסתר יִסְרוּ למשפט את מוציאי הדִבָּה וישימו דלתים ובריח למזמות חָרשי משחית מַקשי עֹרף וְכִבְדֵי לב. אמנם בפח הבקֹרת נלכדו גם רבים מִדַּלּות העם, אנשי חיל ואכרים, אשר מפיהם הוציאו לפעמים מלים אשר אין להן שָׁחַר, או בהיותם שכורי יין לא יכלו להתאפק מגדופים, ולא ידעו לפַלֵּס דבריהם, ויכשילום עלימו לשונם ויפלו ברעה. אל שופטי־סתר הובאו גם אנשים נקיים ותמימים, אשר אנשי ריבם ואויביהם בנפש טפלו עליהם שקר או כתבו שטנה. ואף כי היה המשפט לעשות להולכי רכיל, אשר לא קִיְמוּ עדותם באותות ובמופתים, כאשר זממו לעשות לאחיהם, בכל־זאת רבו כמו רבו המרגלים ומלשנים בסתר, אשר לכדו בשחיתותם את רעיהם היושבים לבטח אתם וַיְאַבְּדום מתוך הקהל. ובימי מלכות אננא יסרו שופטי־סתר חֶבֶר כהנים אשר שכחו לערוך רנה ותפלה בימי חגי־המלוכה, גלחו שער גָזרם והסירום מִכַּהֵן, אף הִכו מכות מַרדות בשוטים ונשלחו לסיביר. ומה מאד הגדיל עצומיו בית חוקרי סֹתר בימי בירָאן—וכה אמר פעטר בפתשגן כתב הדת: „נודע לכל כי רק מצב העת וילדי יום, גם דרכי העם ומדותיהם הפרועות, רק הם עוררו את פעטר הגדול לִיסוד בתי בקֹרת ולשום בם שופטי סתר חוקרי כליות ולב; ואף כי מן העת ההיא חדש לחדש יביע אֹמֶר ושנה לשנה תְחַוֶּה דעת, כי הבתים האלה ושופטיהם אך למותר הם, בכל־זאת כח הבקֹרת וממשלת החוקרים נשארו בעצם תֻמם ובתקפם, ויהיו לכלי חפץ בידי אנשי דמים ומרמה, אם לעשות מִדְחֶה ולהרחיק בִּנְכלי שקר לימים רבים את העונשים אשר נחרצו עליהם, או לִמְדו לשונם להלשין את אדוניהם שנואי נפשם, וַיַּגִּדו פעמים רבות על נפש צדיק ודם נקי הרשיעו; על כן בתי חוקרי סתר בטלים ומבֻטלים מעתה ועד עולם, והשופטים לא יטו עוד אזן קשבת לנְאֻם המלשינים, וניבם הנבזה „אֹמֶר וָפֹעַל!" *) מאפס הוא, לא יעלה על שפת לשון ולא יִשָּׁמַע עוד. השטנות הגדולות הנוגעות אל המלך והמלכות תובאנה לבית השופטים הקרוב אל מקום המעשה, או אל שר החיל. שִׂטְנות אנשים החטאים בנפשותם לא תעלינה לרצון; והאנשים אשר הלשינום בלא עדות ובלא אות או מופת לא יֻלְקחו לבית המשמר, ולא יֵחָשבו כחשודים, עד אשר יֵחָקר וְיִדָּרש היטב על אֹדותם, הכצעקתה הבאה עליהם עשו". ובעיר הבירה סט' פעטרבורג הואיל הקיסר לקחת על שכמו המשא להיות הוא בכבודו ובעצמו החוקר והדורש עניני השטנות, לכען יהיו משפטיו וחֻקותיו לעינים לשאר השופטים, ולהוכיחם יָשָׁר כי „לא בשפטים מבוהלים ודחופים ובשפך דם, כי אם בארך אפים ובענוַת צדק, נוכל להבדיל בין האמת והשקר, בין התֹם והמרמה".

מלבד זאת נִפְלָה פעטר ברוח הסבלנות. כי צוה לשום קץ לכל הבקֹרת והחקירות על אֹדות הנדהים שולחי אש בנפשותם **), ויוציא חֹק החוסה עליהם

*) כל מרגל אשר נגש לפני שופטי סתר להלשין את רעהו היה נותן אות בקראו בקול: אומר ופועל (Слово и дѣло).

**) על דבר כת הנדהים שולחי אש בנפשם (Раскольники самосожигатели) ימצא הקורא במקום שידבר על הנדהים והנפרדים בכלל, בפרק נ״ד. ומה גדלה שמחת הנדהים בצאת חקי פעטר לאור! גם בימינו עוד יעריצו ויקדישו שם הקיסר הזה, והסקאפצים (הסריסים) יאמינו באמונת אומן. כי היה עצם אלהי לבוש בגוית אדם („Воплощенное божество").

לבל יכלימם איש; ולאלה אשר ברחו מרוסיא לפולין ולארצות הַנֵּכָר הרשה לשוב לביתם, ויתן להם מקומות מזֻמנים בסיביר לשִׁבְתָּם ונחלות שדה לעבדן ולשמרן, וַיֶּאְסֹר אסר לבל יוסיפו לרדפם ולהעיק להם כמבראשונה „יען כי בקרב רוססיא (יֹאמַר בפתשגן כתב הדת) ישבו לבטח אנשים רבים אשר לא מבני ברית, כמושלמנים ועובדי אלילים, והנִּדָּחים הלא רוססים נוצרים הם מִלֵּדָה ומבטן, ורק יְקַשּׁו את לבבם להחזיק בנושנות במשובה נִצַּחַת, והרעה הזאת עלינו להשמידה ולכלותה לא ברוח ולא ברעש, בַּעֲנוֹשׁ את הנרחים קָשֶׁה ובמָרֵר את חייהם, כי על כן יברחו לחוץ לארץ; הם לא יְשֻׁחָרוּ לעולם ולא יביאו כל תועלת לארץ מכורותיהם ומולדתם״ • במקומות אחדים התעו שמועות שוא את האכרים וימאנו לֵעָנוֹת מפני ארוני הארץ • ויצא דְּבַר־מלכות: לשלוח להם פִּשְׁעָם אם יִנָּחֲמוּ על מעשיהם ולא יזידון עוד, וליסר למשפט את הכוזבים המתעים את העם בפחזותם ומספרים להם חֲזוֹן לבם בשם הממשלה להבטיחם על שקר • — המָחֳרמים מקרב רוססיא בימי אננא ויעליזאוועטא הושבו עתה מארץ נודם, וביניהם היה גם האפרתי המפֹאר מיניך, אשר שב ברחמים גדולים וברב כבוד לחצר המלך, וכל התלאות אשר מצאוהו לא החלישו את אֹמץ לבו ולא הרפו את רוחו הכביר, השואף גָאוֹן ותפארת גם לעת זקנתו • גם היהודים האֻמללים, אשר נֶחתך עליהם בימי יעליסאוועטא (ב׳ דעקאבר 1742) „לגָרשם כלה מארצות רוסיא הגדולה והקטנה ומן הערים והכפרים, אנשים נשים וטף עם כל רכושם, ולא יוסיפו עוד לשוב לעולם״, בראותם את כל הטוב אשר הקיסר עושה בארצו, החלו להחיות רוחם בתקוָתם לראות יֶשַׁע וטוב; אפס הזמן במסִבּות תחבולותיו הפך את האופן על פעטר רך הלב, כי פעליו ועלילותיו בהליכת עולם וארחות חייו עם יעקאטערינא אשתו היו בעוכריו, כאשר יִרָא הקורא וישפוט •

2 § פעלי הקיסר בהליכות עולם • יען כי פעטר השלישי כִּבֵּד את ידידו פרידריך השני כבוד בלי־תכלית, על כן ביום עֲלוֹתוֹ על כסא כְּבוד מלכותו מִהֵר לכלות את המלחמה אשר הצליחה רוססיא לעשות את פרוסיא בימי יעליזאוועטא • את כל החיל הגדול אשר היה תחת יד בוטערלין קרא פעטר לצאת מפרוססיא, וַיָּשֶׁב לה את כל הארצות הנִכבשות; ולצבאות רוססיא אשר חנו אז בפאָמעראניא, נתן צו להסגיר את כל האסמים, אוצרות האֹכל וכל כלי הנשק, ביד הפרוססים ולהִלָוות אל חילם כל הימים, וישלח כסף נדבות למשען ליושבי פרוססיא אשר אבדו רכושם וַיֻּמַּכּוּ בתגרת יד המלחמה עם הרוסים, ויערוך את גדודי החיל, מלבושיהם וכלי מלחמתם הכל בסדר פרוססיא ועל פי משטרה, ויכרות אִתָּהּ ברית־מלח, ברית־אחים • ויהי כאשר כלה פעטר את דבר המלחמה עם פרוססיא, ויגמר אֹמֶר להחל מלחמה עם דאניא, בסִבַּת הריב הישן אשר בין הממלכה הזאת ובין הנסיכות ההאָלשטינית, ויחליט לקרוע בחָזקה את שלעזוויג מדאניא ולשוב לְסַפְּחָהּ להאָלשטיניא; ותצא הפקודה לכל צִבאות רוסיא להִקָּהל ולהֵחָלץ חושים ללכת למסעיהם • והקיסר צוה אל־חק כי חלק רב מן הגבורים שומרי המלך (גווארדיא) יצאו גם הם במספר אנשי המלחמה •

§ 3 **תולדות יעקאטערינא ותהלוכות הקיסר עמה.** יעקאטערינא היתה מזרע המלוכה (פרינצעססא) לבית אנגאלט-צערבסט-בערנבורג, ונולדה בשנת 1729 בשטעטטין, ויקרא שמה סאפיא-אויגוסטא-פריעדריקא. עד מלאת לה חמש עשרה שנה גדלה וחנכה בבית אבותיה, ואך לעתים מזמנות הלכה אתם לחזות בנעם פני פרידריך הגדול ולבקר בהיכלו. אביה היה שר המחוז (גובערנאטאר) בפאמעראניא הפרוססית, ואמה אחות להפרינץ האלשטיין-עסטין ורב-כהן (עפיס-קאפ), אשר היה חתן ליעליזאוועטא וימת על פניה; ותזכור יעליזאוועטא את אהבתה אליו גם לבת אחותה, אשר גם בעצת פרידריך הובאה מאסקוואה בשנת 1744, והיא נערה יפת תאר, שמחה וטובת לב, ותמצא חן וחסד בעיני יעליז-זאוועטא, ותתן לה מורים נכבדים להורותה שפת רוסיא ותורת דת היונית, ותלמוד סאפיא בחשק נמרץ ושקידה נפלאה מאד. בעצם השנה ההיא ארשה לו יורש העצר פעטער, פרינץ האלשטיין-גאטטארף, ויקרא שמה בעברה בברית דת הפראוואסלאווים „יעקאטערינא אלעקסיעוונא" ובשנת 1745 לקחה פעטער לו לאשה. אמנם פעטער לא חנך מעודו על ברכי החכמה והדעת כיאות לבן-מלכים ואדירי ארץ, ויבלה טפחות ימי נעוריו במשחקים ובשעשועים את עבדיו ההאל ש-טינים, הנעורים והרקים מכל מוסר השכל ודבר בינה, ויאהב עצלות ושפלות ידים, ויהי רך לב ורפה רוח, ועל כן לא ידע להתהלך את יעקאטערינא, אשה חכמת-לב ושאפת כבוד והוד, מלאה כח עלומים וכלילת-יפי; לא השכיל להוקיר הין ערכה ויגרע כבודה, יעליזאוועטא צותה על אנשי יעקאטערינא לשמור עקביה ולהביא במשפט את כל מוצא שפתיה והגה פיה, לכן בחרה לה יעקאטע-רינא לשבת בחדרה בודדה וגלמודה, ותקרא בשום לב את חבורי פלוטארך, טאציט, מאנטעסקיע, וואלטער ושאר ספרי חכמה וחזון הכתובים צרפתית בטוב טעם, ותאהב להתענג על צחות לשונם וחריצות הגיונם. בימי ששון וחגי שמחה, בהתאסף לחצר המלכות יועצי חוץ לארץ ושרים יודעי דת ודין וילמדי הליכות המדינה, חמדה לה יעקאטערינא לקחת אתם דברים, ותראה לעין כל את שכלה הכביר וחכמת לבה לשפוט במועצות ודעת על כל דברי המדינה, ולערוך הגיוני רוחה בשפה ברורה ונעימה *), על כן נלוו עליה רבים מבני מרום עם הארץ ושרי מלוכה המשכילים על דבר-אמת, ובינים היה הגראף ז' טשערנישאוו, ל' נארישקין, א' סטראגאנאוו וס' סאלטיקין. תשע שנים עברו ולא היה לה ולד, אחרי כן ילדה את הנשיא הגדול פאוועל פעטראוויטש, ובכל-זאת לא הונח לה; פעטער לא האיר פניו אליה, ויעליזאוועטא לא נתנתה גם לשום עינה על פרי בטנה, ותרב שומרי הליכותיה ומרגלי שבתה וקומה, ומה גם אחרי אשר משכה עליה יעקאטערינא קו-חשד כאשר הורד מגדולתו סופר-המלכות (קאנצלער) בעסטוזשעוו, והובא בפלילים, כי אז נודע הדבר אשר גם לה היה שיח ושיג עמו על ידי ציר פולין פאניאטאווסקי, אשר מאז בואו מצא חן בעיניה ויהיו לו מהלכים בביתה.

---

*) פעם אחת נדברה עם יועץ פרוססיא בהליכות עולם וישתומם היועץ על חכמתה ויאמר: „שרתי! בער אנכי מאיש אם לא תצלחי למלוכה" Madame, vous regnerez, ou je ne suis qu'un sot ותענהו יעקאטערינא, „אחליט מסך נבואתך" J'accepte l'augure.

וגם במות יעליזאוועטא, ופעטר ישב לַכִּסא, לא הוטב גורל יעקאטערינא, ונהפוך הוא, כי כאשר סרה עין דודתו מעליו הוסיף להכביד את רוחו הקשה על רעיָתו, ולבעבור הרעִימה הקריב אליו את הגראפִיניא ע׳ ר׳ וואָראָנצאָווא וימשכנה חסד •

§ 4 **העם מתלוננים, ויד יעקאטערינא רוממה** • וירא העם וכל שרי המלוכה כי פעטר שם קץ למלחמה עם פרוססיא בגלל האהבה אשר יאהב הוא לבדו לפרידריך, אף כי יעליזאוועטא פזרה על המלחמה הזאת הון עתיק ותעש חיל, ויתעתד ללכת להלחם על דאניא בעבור השנאה אשר ישנאה רק הוא לבדו, ולרוסיא לא תתן ולא תוסיף המלחמה הזאת מחוט ועד שרוך נעל; כי יכבד ויעריץ את פרידריך שונא רוסיא מעולם, יוקיר וירומם את כל מערכי לבו ובאשוריו אחזה רגלו ולא תָּט ימין ושמאל; כי יתן יתרה לחיל האָלשטיניא שומרי ראשו על חיל גבורי רוסיא (גוואַרדיא) וכל צבאותיה, אשר יִרְדֶה בם בחזקת היד ובחֵמה שפוכה; כי לכל בני נכר הארץ יתן הנחות רבות ויאהבם נְדָבָה יֶתֶר מִדָּי; כי יזלזל במנהגים הפראוואָסלאווים ויקל בכבוד קדושת דת היְוָנים, וכי יָצַר ליעקאטערינא רעיתו ויכלים פניה ריקם—את כל אלה ראו ויתלוננו מאד; כל עדת הכהנים התאנפו בו על כי אמר לקחת מאתם את כל נכסי הכנסיה (קדשי שמים) ולמכרם, וַיֵּרָגנו גם בני החיל באהליהם • אז נשאו המתאוננים כֻּלם את עיניהם אל יעקאטערינא, אשר בכשרונותיה הנפלאים, בחכמתה הרחבה ובאהבתה העזה להרוסים, לארצם לאמונתם ולמנהגיהם, רכשה נַפְשׁוֹת רַבֵּי המלוכה, ותקנה את לב כל העם לאהבה אותה ולכבד את שמה; ובשגם אחרי רואם עין בעין כי פעטר יְעַוֵּת את הישרה ויכעים תמרורים את לבתה האמולה • ויקשרו קשר, ובראשו עמדו שלשה אָפִיצערים מן הגוואַרדיא: גריגאָרייִ, אלעקסיעיי ופעאָדאָר למשפחת אָרלאָוו, נגיד צבא איזמאַאיל, הגראף ראזומאָווסקי והנשיאה הצעירה דאשקאָווא, אשר רוממה את יעקאטערינא תחת לשונה וַתְּחַשְּׁבֶהָ למופת (אידעאל) לכל הנשים; ועוד אנשים רבים וכן שְׁלֻמים ונכבדים משכו ידם את הקושרים • ויהי כאשר הושם אחד מהם בבית הסהר ויתלקח הקשר עד מהרה • ובעשרים ושמונה לירח יוני שנת 1762 המליכו את יעקאטערינא בפעטרהאָף, ובבואה פעטערבורגה נשבעו לה חיל הגבורים וכל יתר הצבאות לעבדה באמת ובתמים, וכן עשו כל אנשי העיר, ובהיכל קאזאן קדמו הכהנים והעם את פניה בגילה ובשמחה רבה • ותלבש יעקאטערינא בגדי השרד אשר לשרי החיל ותחגור חרב על ירך ותרכב על הסוס ותעבור בין מערכות אנשי החיל, והנשיאה דאשקאָווא רכבה לימינה, ויקראו כל הצבא פה אחד: „תחי המלכה!״ ובערב יצא מלפניה מכתב גלוי, בו ערכה בטוב טעם וְהַשְׂכֵּל את כל הצרות אשר התהוללו לבוא על ארץ רוסיא, על אמונתה ועל כבוד יושביה המְהֻלל*) ותודיע כי כל העם השומרים לה אֱמוּן לבם בחרו בה להיות מושלת יחידה על כל ארץ רוסיא, להמכה ולסעדה ולהרים קרן יִשְׁעָהּ וּמִשְׂגַּבָּהּ בכבוד • ויהי בנסוע פעטר מהיכל

*) פעטר השלישי הוציא חק כי כל כתבי המדינות בכל בתי הממשלה יוכלו להכתב רוסית ואשכנזית, ועל כן החלו בימיו לכתוב בבתי המשפט גם בשפת אשכנז, כטוב וכישר בעיני הסופרים •

חמודו באָראניענבוים לפעטערהאָף לחֹג שם יום הֻלדתו, וישמע את כל הנעשה בעיר הבירה, ויחשוב מחשבות רבות לגונן על נפשו ולהפר עצת יעקאטערינא, אך לא עצר כח להפיק זממו ולעשות כל תושיה· מיניך אשר היה אז בחברתו יעצהו לפנות אל מצודת קראָנשטאדט ולהִשָֹגֵב בה; אפס פעטער התנודד ויצר לו להפרד מחילו ההאָלשטיני· אמנם כאשר באתהו הבשורה כי יצאה יעקאטערינא בדרך העולה פעטערהאָף בראש מחנה חמש עשרה אלף איש יודעי קרב, רק אז מהר פעטער ואחוזת מרעיו לבוא בסורת דוגה להחיש לקראָנשטאדט, אולם הדרך ירט לנגדו, כי בעת ההיא נתנו חיל המבצר את ידם אל יעקאטערינא· אז נבקה רוח פעטער בקרבו ויצא לבו; ובדי ריק שחת מיניך את חכמתו ותחבולותיו להורות לפעטער במה יתחזק להלחם, אולי יוכל הועיל אולי תחזקנה ידיו· וַיָּשָׁב נבהל ונחפז לאָראניענבוים, ויכתוב ביום עשרים ותשעה לירח יוני את „שטר המחילה" על משפט המלוכה, וכי יָסִיר את עטרת רוסיא מעל ראשו כל ימיו· ובששה לחדש יולי יצא הקול כי מת הקיסר בהיכלו אשר מחוץ לעיר (ראָפשא), ואתו היו אז אָרלאָוו *) הנשיא באריאַטינסקי וג' טעפלאָוו· ובעצם היום ההוא יצא דבר מלכות, כי במאָסקווא בחדש סענטיאבר (סעפטעמבער) יושם כתר המלכות בראש יעקאטערינא—והעיר פעטרבורג צהלה ושמחה!

פרק כה חכמת סופרים מימי פעטער הגדול עד ימי יעקאטערינא השנית.

§ 1 **תכונת הספרות בכלל.** יען כי בימי מלכות פעטער הגדול לא שָׁלְמָה עוד תקופת ימי התקונים עד תֻּמָּהּ, על כן לא כלו גם השאלות, אשר נקרו ותבואנה בַּעֲקֵב הסדרים החדשים, ולא פסו דברי הריבות, אשר גולדו אז על ברכי החליפות והתמורות, גם אחרי מות פעטער; ואת כל אלה נראה בספרות הרוסית כבראי מֻלְטָשׁ· אז יִפָּרֵד קהל הרוסים והיה לשלשה ראשים: אל הראש האחד הִתְחַשְּׁבוּ האנשים אשר ברוח מבינתם הכירו וידעו כי נחוץ מאד סדר חדש ורוח חדשה, וישאפו ויתאמצו בכל עֹז להחזיק במעוז החדשות בחשק נמרץ, ובכל נפשם ומאֹדם הִתְמַכְּרוּ לתאות לבם הזאת, עד כי לפעמים הלכו שולל לפרוץ גבול ולעבור חֹק, מבלי יכלת למשול ברוחם השוטף כנחל שלהבת, בריבם את ריב ההשכלה עם אוהבי ישן נושן, יושבי חשך וצלמות· אל הראש השני התחשבו החשֵׁכים, מְשַׁמְּרֵי הבלי שוא, אשר מאז ראו כי אצבע התקונים החלה לגעת בשולי כנף בגדיהם, חרדו והתפלצו מפני תנופת ידם, נשאו במרום קולם ויצעקו מרה כי כל פשע וכל חטאת, כל נגף וכל מכשול, לפתח החדשות רובץ· כל התקנות והחדשות אשר נעשו בארץ היו להם לאותות ולמופתים, כי קרב קץ הימין קץ התבל וימיה קרבו לשוב לתהו ובהו; ויד הדמיון גברה עליהם ויאמינו לראות כי נוע תנוע הארץ כשכור ותתנודד כמלונה מפני כֹּבֶד חֲטָאֶיהָ וְנֵטֶל פשעיה כי עָצמו מאד,

---

*) אלעקסיעיי ארלאוו היה כאחד הענקים וגבור חיל מאד. תשע פוד היה משקלו, ועל ידיו נשא את יעקאטערינא ומרכבתה יחד, וכאשר ינתק איש את פתיל הנעורת כן היה הנקל לו לשבר מוטות ברזל באצבעותיו, ויהי עז נפש לא ישוב מפני כל.

והי׳ אלהי המשפט נֵעור ממעון קדשו וַיָּקָם לשפוט תבל בצדק ועם רוסיא באמונתו, לכלות כל פושע ולהָתֵם כל חוטא, ואת הקדוש והקריב אליו; ובכן מהרו להִבָּדל מתוך העדה הרעה, ויסירו הרחק הלאה מקהל החַטָּאים האלה בנפשותם, וירחצו בנקיון כפיהם ויתקדשו לעמוד הָכֵן למשפט ביום האחרון, לפני כסא שופט רמים, בהיותם עוד כטָּהֳרת הקֹדש, מלֻבשים בשמלת אֲמוּנֵי קדם ומנהגי ימי עולם. אל המתקדשים והמטהרים האלה, הנבדלים והנרחים מעל אחיהם, נלוו המונים המונים מורדי אור ואסירי הבל ושוא, אנשים אשר במשובה נִצַּחת יחזיקו בנושנות, וכבד מאד מאד להרים כִּבְדֵי לב אלה מאשפות הבליהם ולרומם קרנם בכבוד. אל הראש השלישי התחשבו האנשים אשר לא כראות הנבדלים והנרחים ראו את התקונים, ולא לבם הלך לפחוד פן יגע רוח הסררים החדשים בארבע פנות היכל הדת הנוצרית, וכסופה יֶאֱתֶה לְמַשּׁאוֹת את עץ האמונה משרשיו; כי אם מפני סבות מסבות שונות, הנוגעות אל עצמם ואל בשרם גזרו אֹמר להוציא חרש מפני ישן, ויהי משוש דרכם להראות מגרעות ופְחֶתֶת בסדרים החדשים, ולהוכיח כי מרוצת המתקנים לא כן, לא לעזר ולא להועיל כי אם לנזק ולמשחית בכל משלח ידי אדם, בבית ובשדה, ולרגלם יבואנו מחסור ומְאֵרַת ה׳; ואף כי לפעמים הצליחו להראות באמת איזה משגה וחסרון, אך מבלי דעת להבחין בין תבן לבר ולהבדיל בין הטפל והעקר, ערכו את הגיונותיהם בדרך זר ומוזר, ואת דעותיהם לא הטביעו על אדני הדעת לברה, כי אם הלבישו אותן בבלויי סחבות משנות קדם, ועל כן נתנו ידים לאנשי מַצּוּתָם, אוהבי חרשות, אשר רוח דעת והגיון ישר הוצק בשפתותיהם, לנצחם על נקלה, לנכר אותותם ולשום לאל עָצְמותיהם. והנה לבעלי הראש השני לא היתה שִׁטָּה מיוחדת וספרות לבדה, וְרבי דעותיהם לא ראו אור הדפוס; הנרחים (Раскольники) לא אמרו הון באשר שקדו להפיץ במו פיהם את הגיוני רוחם וַהֲלָךְ נפשם, ויכוננו להם ספרות מְסֻתָּרה, ערוכה ושמורה בכתבי יד, שֶׁבָּם הוכיחו את המתקנים על פניהם, שפכו בוז וקצף על כבודם, ויהללו על אחת שבע את מפעלות אוהבי הישנות, הצדיקים והחסידים, שמסרו נפשם על קרושת מנהגי אליל, ילדי ימי קדם. אמנם הַספרות הגלויה בדפוס, הפורשת כנפיה מקצה ארץ רוסיא עד קצה, היתה רק נחלת המתקנים, אשר השכילו לעזוב את מלחמות הדת עם הנרחים, לאנשי הרוח (Духовные) למורי־הדת, והם מלאו פיהם כל היום תהלת הסדר החדש, ויפארו וירוממו את מכוננו ויוצרו, את פעטר הגדול; גם לבשו כלי מלחמתם ויצאו חלוצים ללחום את המבאישים ריח החכמה, המקשים ערפם לדבקה בנושנות ולבזות את המחדשים. אחד נכבד בין ראשי הגבורים, המקדישים בספריהם את פעטר ומעריצים עלילותיו על ארץ רבה, היה הגבר הוקם עָל, המליץ קאנטעמיר.

§ 2 אנטיאָך קאנטעמיר (1709—1744). קאנטעמיר נולד בקרית מלך היא קאָנסטאנטינאָפּאָל, ואביו ארון מאָלדאווּיא (Господарь) הֵרִיץ ירו לפעטר הגדול בהצותו את טורציא, ויבוא הוא וכל משפחתו לחסות בצל רוסיא; ויען כי היה חכם לב ומבין בלשונות שונות, השכיל לחַנֵּךְ גם את בנו אנטיאָך על ברכי החכמה והמדע, וישלחהו ללמוד בבתי עקד החכמה המְהֻללים בימים ההם. ובעודו

בן עשר שנים נחה עליו רוח השירה ויכתוב שיר תהלה לכבוד אחד החכמים, ויקראהו באזני פעטר הגדול, בבקרו את בית ספרו; אחרי כן בא בִּצְבָא פרע־אָבראזשענסק, ובשתים עשרה שנה ישב לו בתֹר ציר רוסיא בחצרות לאָנדאָן ופאריז, וימת שם. האיש הזה היה מֵעַנְוֵי ארץ, לא גבה לבו ולא רמו עיניו, לא רדף אחרי הכבוד והתפארת, ויאהב תמיד לשבת בהשקט ובטחה, ולעבוד עבודת ההשכלה בחרוצת ידים, בדד בחדרי משכיתו. על כן גם בימי חָליו לא חדל מלשגות בחכמה ומלמשוך בשבט סופרים, באמרו כי עבודת הקדש הזאת תָקֵל מכאוביו הכבדים ותגהה ממנו מזור. קאנטעמיר חִבֵּר מכתבים רבים האוצרים בקרבם דברי פילוסופיאה ומדות טובות וישרות; אפס שמו יצא לתהלה ולתפארת בעבור תשעת שירי התולים (Сатиры) אשר כתב בחכמה, כי בחלק הספרות הזה שָׁמֵן חלקו, כביר מצאה ידו ושפתותיו דובבות נפלאות. בין שירי מהתלותיו שלשה הֲכִי נכבדים, הלא הם: „אל בווי חכמה" *), „על קנאת האצילים הנפתלים וגאון

*) השיר הזה קרא החכם הכהן פעאפאן פראקאפאוויטש (פרק נ"ז § 9) בכתב יד וישמח עליו ועל מחברו, ויקראהו בשירו „להכותב שירי התולים" בשם „נביא בעל הקרנים" כי כן קראו חכמי רומי את הכותב שירי התולים, חודרי בטן הנלוזים במעגלותם. בשיר הזה יתאר קאנטעמיר בחרט אמן, איש חנף, צבוע ונוכל, ושמו קריטאן, המתחפש באפר החסידות למען כחש, ובבגדו יכסה בגד בוגדים; על ידיו ישא כל היום את חרוזי פניני־הזכוכית (Чётки) לחשוב מספר התפלות (כנהוג אצל הנוצרים) „ונפשו הקדושה" עליו תאבל למראה כל חדש. כצבעון בספר היקר „אמת ואמונה" יתמרמר גם קריטאן על החכמה ודורשיה, ישפוך בוז וקיקלון, ישלח עליהם שקוצים, ויוציא את דבתם רעה, באמרו:

„פְּרִי הַחָכְמוֹת כֻּלָּן אַךְ סֶלֶף וָמֶרִי
אִישׁ מוֹסִיף דַּעַת יוֹסִיף הֶבֶל וָשֶׁקֶר;
וַיְכַחֵשׁ בֵּאלֹהִים אַף יִתְהַלֵּךְ קֶרִי
כָּל־שׁוֹגֶה בְּסֵפֶר כָּל־אוֹהֵב חֵקֶר"

ובדמעות על לחייו ישמיע קריטאן קול כחולה, לעורר את האבות על בניהם אשר בחרו בהשכלה ויגזרו לבושת: לא ישקדו עוד ללכת ברגש לבתי התפלה, ויחדלו מהיות „מאמינים לכל דבר", כלם עטו אל ספרי תנ"ך להגות בהם, וחפש מחפש יחקרו בעצמם אחרי טעם כל מנהג וסבת כל מצוה. ובגלל זאת מנהגים רבים וטובים ספו תמו ויאבדו מקהל העדה:

„בָּנֵינוּ תָמִיד עַל־דַּרְכֵי אָבוֹת שָׁקָדוּ
וּלְהֵיכְלֵי הַקֹּדֶשׁ עָפוּ חִישׁ כַּנֶּשֶׁר,
לַקְשִׁיב לַתְּפִלָּה בְּיִרְאַת־אֵל עָמָדוּ
אַף כִּי לֹא שָׁמְעוּ לֹא יָדְעוּ פֵּשֶׁר;
עַתָּה לַמְרוֹת רוּחַ בַּמִּקְרָא יָבִינוּ
וְנִסְבַּת כָּל־דָּבָר לִדְרוֹשׁ יַעֲמִיקוּ,
בִּקְדוֹשִׁים יִתְקַלְּסוּ לֹא עוֹד יַאֲמִינוּ
וְכָל מִנְהָג טוֹב יָזוּרוּ הָלְאָה יַרְחִיקוּ.
הָהּ! זֶרַע מְרֵעִים לְעֵינֵינוּ יָקוּמוּ:
לֹא יַרְבּוּ בַנְּהָרוֹת גַּם צוֹם לֹא יָצוּמוּ!"

לבם״, „אל השמש״ • שלשתם הם כמראות הצובאות לראות בהן את הליכות חיי הרוסים, רגשות אציליה ואפרתיה, שבתם וקימתם ועלילות מצעדי כל העם כֻלו • קאנטעמיר יעיר קנאה להכות בשבט פיו את בני דורו, ונפשות רבות וחסרונן ישים למטרה לחִצֵי מהתלותיו • בלצון חמד לו ובלעג מַרְבֶּה להַכִיל יַשֲוֶּה לנגדנו את האנשים המלעיבים בחכמה וקֹשֶׁט, האומרים: „אך מות בסיר ההשכלה, כל אוכלי פריה יאשמו ורעה תבוא עליהם״• בהשכל ובשפתי נאמנים יוכיח, כי רק אהבת עצמם תמריצם להעיר קינים והגה ולמָרֵר בַּבֶּכִי על העת הישנה כי נגחה ועברה, ולחרף בכל פה את עקבות העת החדשה; וכי רק מיראתם פן יבֻלע להם או ישחת עץ לחמם יחזיקו בקרנות מנהגי הימים הראשונים ובכל הבליהם • קאנטעמיר הֶחֱרָה להראות את חין ערך ההשכלה, המוסיפה אֹמץ בארם ומגדילה על אחת שבע, את הכח והגבורה אשר נטעה בו התולדה בגיחו מרחם אמו; והחכמה תָעֹז לעלם, עול ימים להשביעהו דעת, להנחילו לבב חכמה ולהעלותו על גֶּרֶם מעלת זקן ושבע ימים • קאנטעמיר ימטר רשפי לעג על ראש האבות, הממלאים שקיהם כסף וארגזיהם זהב, וזה חשקם ומעבדם כל היום רק לאסוף ולכנוס, ואת חִנּוּך בניהם ישליכו אחרי גֵוָם; לא ישימו אליהם לב בעודם בשחר טל ילדותם, וכי יגדלו והיו לאנשים נבובי לב ולא יצלחו לכל, רק אז יאָנחו בשברון מתנים, וְיִבְכּוּ על צאצאי יְרֵכָם אלה • ולפי דעת קאנטעמיר תכלית החנוך הטוב ותכלית כל החכמות וחרשת המעשה הלא היא: „לחַזֵּק את לב העלם ללכת במעגלי צדק ולאחוז במדות טובות, לעשותו לאיש מועיל לארץ מולדתו, מוצא חן בעיני כל אדם, אהוב ורצוי לכל אחיו״ • וכאשר יהלל קאנטעמיר את החכמות והמדעים הנטועים על אדמת רוסיא בידי פעטר הגדול, כן יפאר וירומם את הנוטע החרוץ הזה, אשר הרים את רוסיא על גפי מרומי הכבוד, ועל פי חֻקיו ומשפטיו היו „לעם חדש״; פעליו הנפלאים הם הם המסדה, אשר עליה נבנתה חומת תפארת רוסיא וצבי כבודה והדרה; על ידי מסעיו לארצות אחרות וים רחוקים, הובאו אלינו מדות טובות ונכוחות, המפארות את האדם, ואור חדש ראינו בחרשת המעשה ובמלאכות רבות ויקרות • קאנטעמיר יכה בשוט בלשון גם את בני מרום עם הארץ, אשר החכמה קרובה בפיהם ורחוקה מכליותיהם, ואך למראה עינים ולהתהדר קבל עם בחרו בהשכלת אירופא וימהרו להתענג בתענוגיה, והגם יודעים רק לשבת ספונים בבתי עדן, ללבוש בגדי החמודות, כתבנית אשר הֻראו בפאריז, להעלות עדי עדיים על לבושם ולכלול את מחלפות שער ראשם, גם למדו לשונם לדבר כלשון עם ועם ואינם מכירים לדבר רוסית, כי בזו ליקהת שפת אִמָּם וישכחוה • אמנם בשאר הליכותיהם ודרכי חייהם הנה הנם המשכילים האלה כאשר היו בימי קדם: הדעת רחקה מהם, בדרכיה לא עמדו ואת ארחותיה לא הכירו; יאמינו בהבל ובשטי כזב, יתאמרו ביחש אבותיהם ויתעמרו בבני ההמון, ילדי שפל המצב, להתהלך אתם כפראים; ימאסו בכל חכמה אשר לא תט אליהם אוכיל בימינה, ובשמאלה מלא חפנים עשר והון עתק • אלה הם ראשי הענינים המדֻברים בשירי קאנטעמיר, ועל כן במשפט וצדק נאה לו השם: „הסופר הראשון בין סופרי העת החדשה״ • שיריו שקולים לפי מספר מִפקד התנועות (силлабически), נגד

תכונת השפה הרוסית ושירי העם השקולים במאזני הנגינות (тоническiи), ושפתו בלולה ומסֻבכסת במלות זרות ומבטאים נכרים, על כן לא עמד טעם שיריו בם וריחם נמר בימינו אלה. במקומות רבים הֶיְּין קאנטעמיר לחקות את שירי האָרא־ציוס הרומי, גם הואיל לצאת בעקבות בואלאָ הצרפתי; ובכל זאת כל קורא שירי קאנטעמיר יעיד כי איש רוסיא מחוללם ומולידם, חותם תכנית רוסיא הטבע על פניהם ורוח בניה מרחפת עליהם תמיד. אָמן נפלא היה קאנטעמיר לשחק באנשי חזיונו ולהתלוצץ להם, אך אם נתבונן היטב נֹוכחה לדעת כי גם בצחוק יכאב לבו, פיו ימלא שחוק ולשונו מהתלות, ומִבָּבות עיניו יציצו דמעות יגון ונדבה.

§ 3 טרעדיאקאווסקי (1703—1769). וואסילי טרעדיאַקאָווסקי היה בן אחד הכהנים באסטראכַאן, ובעודו עלם רך התנכר בעמלו הרב ובשקידתו הנפלאה; ובהיות פעטר הגדול באסטראכַאן הציגו לפניו בבית הספר את וואסילי, ואחרי המַסָּה קרא עליו פעטר: „עובד בזעת אפים וביגיע כפים יהיה העלם הזה כל ימיו, אך לא יכשר להיות אָמן צולח!" אך לא נפל לב טרעדיאַקאָווסקי ממשפט מלכו על אדותיו, ולשבור צמאו לחכמה ומדע הלך לו מבית אבותיו, ויבוא מאָסקוואה, וילמוד שפת רומי עד היסוד בה וחכמות שונות בבתי המדעים, וגם בזה לא שבעה נפשו ויסע פאריזה וישמע לקח בבית מדרש המדעים וישגה בחכמות בעיון נמרץ, ובשובו מפאריז ובידו תעודה כי הרבה להצליח בלמודים, ויהי למעתיק בבית עקד החכמה בפעטרבורג; כי בימים האלה היו הפראָפעססאָרים כלם מבני נכר הארץ, ויכתבו את שיריהם ומאמריהם אשכנזית — אחרי כן היה שם טרעדיאַ־קאָווסקי לסופר ולמזכיר. ובגלל השירים אשר חבר וישורר באזני אננא יאָהאַ־נאָוונא, הורם והונף להיות משורר בחצר המלך (Придворный поэтъ), ויעלי־זאוועטא נשאה את ראשו להיות מורה „חכמת המליצה" הרומית והרוסית בבית עקד החכמה, והוא היה הרוססי הראשון אשר ישב על כסא ההוראה באקארעמיא, ויִרעף שמה את לִקחו שמונה עשרה שנה עד יום מותו. והנה אף כי עלה טרעד־יאקאווסקי לגדולה והִבֵּר ספרים גדולים ורחבי ידים וגם תִּרגם הרבה מלשונות שונות, כי ידיו היו רב לו גם בשפת אשכנז, צרפת רומי ויון, בכל זאת רע ומר היה גורלו בכל ימי חיי הבלו; אך אחד מני אלף הכירו לטוב ויתן צדק לפעלו ולעבודתו, אשר עבד באין הפוגות ובבלי מָנוח. רֻבי אנשי דורו חשבוהו באמת לחמור גרם, שיעמול יומם ולילה לעבוד ולמשא, וה' הִשָּׁה אותו מכל כשרון ולא חלק לו בבינה ורוח עצה. שחקו עליו ועל פעל כפיו וישפילו עד לעפר כבודו*) כי לא ידעו

*) גם גו האמלל הזה נתן למכים ולחייו למורטים: כי היועץ וואלינסקי, איש מהיר חמה ובעל אגרוף, קרא לטרעדיאקאווסקי ויצוהו לחבר שירי שחוק בגלל משתה-המסכה (Маскарадъ) אשר נועד להיות בבית הקרח, ויבוא אחד מצעירי החיל מבני הפרתמים (Кадетъ) ויתאונן רע על טרעדיאקאווסקי, ויתאנף וואלינסקי וימרוט שתי לחייו בפני כל הנצבים, עד כי אזנו הימנית צללה ונתחרשה וסביב עינו השמאלית עלתה חבורה, וכה הואיל לשנות ולשלש, ואחרי כן צוה לנער להכותו גם הוא לעיני כל העם על שתי לחייו, ובבוא טרעדיאקאווסקי להגיש תלונתו לבירען ויפגע שמה את וואלינסקי, אשר באכזריות חמה הוסיף להכותו מכה רבה, ויצו ליסרו במקל חובלים ולשומו בבית הכלוא, ושמה יחבר את השירים הנדרשים אל המשתה! מן המכות האלה חלה טרעדיאקאווסקי ויפול למשכב ויצו אל ביתו מפחד חבלי מות, ולוואלינסקי השיבה אננא כעל כל תגמולוהי על המשורר האמלל הזה (פרק ס"א § 3). והנה קדמונים נשמו על המעשה הנורא הזה ואחרונים אחזו שער, אך עלינו לדעת כי טרעדיאקאווסקי לא ידע גם הוא להתהלך עם החיים ויהי עניו יותר מדי וחומס נפשו. הכי יאמר משל הרוסי: אם בין זאבים מושבך, כמוהם הרם נא קולך!"

עוד בימים האלה ולא הבינו להוקיר ערך האנשים המקדישים ימיהם לחכמה ולספרות.

ספרי טרעדיאקאָווסקי ומאמריו הרבים אשר כתב, יפרדו לשתי מחלקות: א) חקירות שונות בחכמה ומדע. ב) שירים וחזיונות רבים. הראשונות הנחילוהו כבוד והוד, והאחרונים עוללו בעפר קרנו. טרעדיאקאָווסקי שִׂכֵּל ידיו לכתוב על אדות חכמת הסופרים (ליטעראטור) בכלל, על אדות לשון רוסיא ושפת הסלאווים ועל אדות דברי ימי רוסיא ותולדותיה. החקירות האלה תהיינה לנו לעדות נאמנה כי קנה לו טרעדיאקאָווסקי די בינה ודעת למכביר בידיעות האלה, ויהי שליט בכל ספרי חכמי קדם, יון ורומי, וגם כל החדשות אשר הורו והוגו חכמי מערב אירופא לא נפלאו ממנו. וביתר שאת הפליא עצה והגדיל תושיה במאמריו „על אדות ראשית מולדת המליצה והשיר", „תחבולה ודרך סלולה לחבר שירים שקולים בשפת רוסיא", „על דבר שירי גבורים וזְמיר עריצים" ורבים כאלה, המלאים דעת ומפיקים בינה למוצאיהם, כי גלה חדשות ונצורות אשר לא שערון חכמי רוסיא, וגם בשאר ארצות אירופא לא באו עד חקר תכליתן. ויש מן הידיעות האלה, אשר רק בימינו הכירו לדעת כי על עמודי האמת נשענו, ותוכן צפון רב טוב. שם עולם עשה לו טרעדיאקאָווסקי בדבר אשר יצא ראשונה וחקר ואִזֵּן ותִקֵּן לשקול את השירים הרוסים בפלס הנגינות (удареніе). כי בשגותו ובהגיגו בשירי־עם פִּתחה אזנו להקשיב צלצל נֹעם שפת רוסיא וחמרת מנגינותיה, על כן גוזר אֹמר כי השירים השקולים במספר התנועות (силлабически) הנם רק אמרי פראָזא, עוטים מעיל השיר־והחרוז (ריטהמוס) אינו כי אם תפל להשיר; וכל נֹעמו הוא ערך הקולות, אשר יגבהו וישפלו אחרי שעור ומספר הברות (тонически). כן יהי שם טרעדיאקאָווסקי מְהֻלל ומבֹרך על אשר קם ראשונה להסיר את השפה הסלאווית הקדושה מֵהִשְׂתָּרֵר בכל הספרות הרוסית, כי עד ימיו היה לחכמי רוסיא חק ולא יעבור לחבר ספריהם בלשון סלאווית העתיקה ולא בלשון המְדֻברת, עד כי בספר דקדוק שפת רוסיא שהוציא לאור החכם לודאָלף בימים ההם באוקספורד, יֵאָמֵר על אדות ארצנו כי „ידברו רוסית ויכתבו סלאוויאנית" („Loquendum est russice, scribendum autem slavonice"). והוכח הוכיח טרעד־יאקאָווסקי בפתח דבריו לספר אשר העתיק משפת צרפת לשפת רוסיא המְדֻברת בין איש לרעהו, כי סר טעם השפה הסלאווית, כְּבֵדָה מְזֻקָּן ולא תצלח לכתוב בה ספרי טוב־טעם ודעת. גם התאמץ להורות כי הנכון לכתוב המלות כאשר יְבַטֵּא אותן המון העם בשפתיו; ולדעתו לא ספרי הדקדוק ילמדו את העם דרכי השפה, כי אם על מוצא פי העם יכונו ספרי הדקדוק, ועל כן יָעַץ להסיר איזה אותיות מקרב האל"ף בי"ת הרוסי, אשר חשבם למותר (v, ѳ, э, щ, и). שלש חקירות כתב על דבר שלש קדמוניות רוסיא: א) „על אדות משפט הבכורה לַשָׂפָה הסלאווית", בה שקד להוכיח כי השפה הזאת בכירת ימים היא מכל אחיותיה האירופיות, ובה דברו הסקיפים והקעלטים *) הלא הם הסלאווים והגערמאנים

*) ולחזק את דעתו זאת במסמרות הפילאלאגיא התאמץ טרעדיאקאווסקי להוכיח כי כל שמות העמים הקדמונים באירופא סלאווים הם. ד"מ: סקיפים סקיטים (Скитаніе) על שם שנעו ונדו ממקום למקום; קעלטים צעלטים (Желтые) על שם מראה שערותיהם; גערמאניא יארמאניא

אשר היו בימי קדם לעם אחד · ב) „על דבר ראשית תולדות הרוסים" להוכיח כי משפחת הרוסים היא העתיקה בכל משפחות הסלאווים כֻּלם, וכי ארצנו היתה מקום שֶׁבֶת הסלאווים בראשונה, וממנה נפוצו לשאר ארצות אירופא · טרעדיאקאָווסקי הרבה להעתיק ולתרגם ספרי מדע מאנשי שם וחכמים מפארים ונכבדים באירופא בימיו: עשרים חלקים מספר דברי ימי קדם לראָללען, ששה עשר חלקים קורות מלכות רומי לראָללען וקרעוויע, וארבעה חלקים על דבר קסרי רומי לקרעוויע · כן העתיק בחרוזים שני חלקי הספר „חכמת השירה" („L'art poëtique") לבואַלאָ · ויען כי בואַלאָ תמך אשוריו במעגלי האָראציוס הרומי („De arte poëtica") לא חדל טרעדיאקאָווסקי מהעביד את עטו, ויכלול את ספר בואַלאָ גם בהעתקה פרזית מכל ספר האָראציוס!

ולולי כתב טרעדיאקאָווסקי רק דברי מדע לבד, כי עתה נחל כבוד ויקר כאחד הסופרים הגדולים בארץ, כי חלק לו יוצרו לב מבין ויטע בלבבו חשק רב לעבוד ולמשא, אפס לפצעו ולחבורתו התברך בלבבו לאיש אשר רוח השירה תפעמהו, ויהי בפיו למלה: „האָמנם גדול היה פעטר מלכנו, אך שגה בי ויוציא עלי משפט מעֻקל" · בלב נכון ובטוח התפאר כי מתת אלהים לו לְנַצֵּחַ בנגינות ולהפליא לעשות בשירתו, כי ירכב על כרוב הדמיון ויעוף אל כל אשר ישאנו רוחו ללכת, אף כי קול דממה דקה התגנב להתהלך בסתר לבו, ויקרא לו „הֶרֶף! הַנַּח ידך! לא זאת העבודה, ולא זאת המטרה!" · בעוד טרעדיאקאָווסקי בבית הספר משך ידו לחבר שירים ולכתוב חזיונות, אשר העלו חֲבֵרָיו על בָּמַת המשחק בסוד אגודת מרעים אוהבי חזיון, ובספרו הראשון אשר כתב בשירים יאמר בתם לב: „רבים ימלאו פיהם תהלות שירי ובכורי פרי עטי להתפאר, אך בלי תפונה לא באמת יעשו זאת, ולא מקרב ולב עמוק יביעו תהלתי, כי אם בחלקות שתו להתל בי", ובכל אלה הוגיע כחו ויוסף לחבר ולתרגם שירים רבים לאין ספורות, ולא עמד מכתוב גם בזרוח שמש לאַמאנאָסאָוו וסומאַראָקאָוו בימי יעליזאוועטא ויחשיכו יפעת הודו וכבודו, וגם בשתותו לעג כמים על שיריו המתהלכים בכבדות ולא תאר ולא הדר להם, בטח לבו כי משורר ומליץ נשגב הוא · טרעדיאקאווסקי כתב שירי הלולים (Оды), ואת ספר תהלים ערך בשירים חרוזים, וַיְחַבֵּר חזיוני־תוגה (Трагедія) אך הגדולה והרחבה בכל עבודותיו היא העתקת ספר „טעלעמאק" („Les aventures de Télémaque") להבישאף פֿענעלאָן, בשירים חרוזים בעלי שש הרגלים (העקזאמעטיר), ויקראהו בשם („Тилемахида") ויהי שירו זה עשרים אלף חרוזים (стихи)! ובכל ההמון הרב הזה מצאו המבקרים הנאמנים רק כעשרה חרוזים בטוב טעם, וְיִתְרָם מלאים קוצים וברקנים, וכבלי

(ярмо) על שם יושביה שהיו כשור לעול לעבוד אדמתם ; נארוועגיא נאוועהחיא (наверхъ) על שם הארץ המשתרעת למעלה בירכתי צפון; איטאליא אודאליא (удаленie) כי רחוקים הם מאתנו.—המנהג הנבער הזה לאסוף מלות שונות הדומות בהברתן בלשונות שונות ולהוציא מזה משפט אחדות השפות והעמים, היה נהוג בכל ארצות אירופא במאת שמונה העשרה, ויהי לבוז ולקלסה. אולם יש ויש בין סופרי ישראל השוגים עוד באולת זאת, ותהי בידם ככלי חפץ וכסגולה יקרה.

ברזל יעיקו על קוראיהם *), עד כי שמה לה יעקאטערינא השנית לחק לענוש את שרי חצר המלכות על חטא קל, בתתה להם לקרוא או לשנן על פה איזה חרוזים מספר זה • ובכל זאת יתהלל טרעדיאקאָווסקי בהקדמתו לספרו („Тилемахида“) כי חכו ממתקים וכֻלו מחמדים, וכי ישקה את הקורא מפלג אלהים ומנחל עדנים יַרְוֵהוּ • גורל טרעדיאקאָווסקי היה כגורל קאָלאָמבוס אשר גִלָה לכל יושבי תבל ושוכני ארץ את אמעריקא, ורגליו הגיש לנחֻשתים, כן גם הוא הואיל לבאֵר לכל סופרי רוסיא באר היטב את יקר ערך השירה ותכונותיה, ובהשכל ודעת הכיר להבדיל בינה ובין הדִבֵּר הפרזי (Проза), אולם אך לאחרים הורה דרך סלולה, ונתיבותיו משוכת חדק; הוא עלה על פסגת הבינה ובעין שכלו ראה מנגד את ארץ הצבי, ארץ זבת חלב ודבש, אך כף רגלו לא דרכה בה כל ימיו • ויען וביען שלח ידו לקחת בחזקה מפרי עץ השירה אשר לא חלק לו הטבע, יצא שמו למשל ולשנינה, כמשורר עובד וְיָגֵעַ, חסר טעם וכשרון, לדור דור!

4 § **לאמאנאסאוו** (1711—1765) • מיכאל לאָמאָנאָסאָוו עולה על שני החכמים קאנטעמיר וטרעדיאקאָווסקי בחכמתו ובתבונתו, ובפעולתו הגדולה והעצומה בחכמת הסופרים; כי האיש הדגול מרבבה הזה היה כְּלִיל המדעים: מדקדק ומשורר, מליץ ומַטִּיף, קורא הדורות ויודע העתים, חכם רזי הכימיא ותולדות הטבע • ואלה תולדותיו: לאָמאָנאָסאָוו נולד בכפר על אחד מאיי הדווינא הצפונית, לא הרחק מים הלבן • אביו היה דַיָג וחרוץ במסחרו, וככל יושבי חבל הים חננו ה׳ רוח אֹמץ ורַב רֶגֶש, וילמד גם את ידי בנו מיכאל לעבודתו; ולרגלי מסחר דְגָתו לְקָחוֹ אִתּוֹ אל הערים הגדולות הקרובות, וירד אתו בים הלבן והקרח • שם ראה לאָמאָנאָסאָוו מעשי ה׳ ונפלאותיו במצולת מים אדירים, שם הביט מחזה שדי, אור יקרות מצפון יאתה (сѣверное сіяніе), בהוד הדרת קדש יופיע שמה הטבע, וכברק יצא חִצּוֹ לְמְלוֹא רחַב הארץ! ולב לאָמאָנאָסאָוו לא הלך אחרי מלאכת אביו, כי רוח חכמה ממרומים נוססה בו בעודנו בַּאֲבִיב עלומיו • מספרי התפלות למד לקרוא ולכתוב רוסית, והמקרה אִנה לידו שלשה ספרים: דקדוק שפת סלאווית לסמאָטריצקי (הי במאה הי״ז), ספר מלאכת מחשבת (אריטה־מעטיק) כתוב בשירים חרוזים מאת מאגניצקי (יצא לאור בהיי פעטר) וספר תהלים בשירים וחרוזים לשמעון איש פאָלאָצק (פרק מ״ד 15 §), כבכורה בטרם קיץ בלע לאָמאָנאָסאָוו את כל דבריהם וישננם וישלשם עד כי ידעם על פה; ויבער בו חשק הלמודים שבעתים, ויבקש מאת אביו לתתו להלוך מאָסקוואה ולא נעתר לו • או אז שִׂנֵּס לאָמאָנאָסאָוו את מתניו, ויברח בהחבא מאָסקוואה, ויהי בעת ההיא בן עשרים שנה, גְדָל הקומה ובריא בשר, ויבוא לבית הספר, אל המדרגה הראשונה, ויהי לצחוק וללעג בעיני חבריו, הילדים הרכים והצעירים ממנו לימים • אולם עד מהרה עלה לאָמאָנאָסאָוו ממדרגה למדרגה ויעזוב אותם אחריו, וַיֶּרֶב להגות בספרים ולשום בם כל מעיניו, מבלי שית לב אל מחסורו הרב, כי רק

*) גם לשפת עבר נעתק ספר „הטעלעמאך“ בשם „כבוד מלכים“ ועלינו לשבח את המעתיק ולברכו, על שתים טובות שעשה אתנו: על כי לא אחז דרך טרעדיאקאווסקי להעתיקו גם הוא בעשרים אלף חרוזים, ועל כי לא הוציא את העתקתו כלה לאור עולם.

אלטין אחד (שלשה קאפ׳) ליום נִתַּן לו לכל צרכיו: לכלכל נפשו בלחם ומזון, לקנות לו בגדים ומנעלים לרגליו, גם גליון ועט סופר הדרושים לו בבית ספרו. לאָמאָנאָסאָוו לא מלא שִׂפְקוֹ בלמודי בית הספר הזה אשר אבן פִּנָּתוֹ היתה שפת רומי, כי כבר ידע לדבר בה נכונה וחבר שירים משירים שונים, ונפשו אמנם חמדה לו ללמוד גם חכמת הטבע, החשבון והפילוסופיאה. ויסע קיעווה, וַיְּבַקֵּשׁ לקח בבית עקר החכמה, וַיָּשָׁב מאָסקוואה ולא שָׁבַר עוד צמאו למדעים. אז נשלחו מטעם הממשלה הוא ושני מרעיו לגערמאניא לבקש דעת מפי הפילוסוף הגדול והמהֻלל בימים ההם: וואָלף מורה ראש במארבורג, הוא וואָלף, אשר גם מורנו ומאורנו ר׳ משה בן מנחם מענדעלזאָהן היה אחד מתלמידיו — וואָלף בכתבו לחכמי האקאדעמיא אמר עם הספר, כי לאָמאָנאָסאָוו יגדל מאד וזרע חכמתו יהיה מלא רוסיא—ובשובו פעטערבורגה היה למורה חכמת הכימיא עד יום מותו. ויהי לאָמאָנאָסאָוו איש שומר דת, נוצר אמונים וירא אלהים, גם טהר רוח ואמיץ לב, יודע להוקיר את נפשו ולהנחיל כבוד לשמו; אולם את ארץ מולדתו הוקיר מכל יְקָר, וטובה ואשרה היו כל ישעו וכל חפצו, ועל כן נלחם לחום כל ימיו את חכמי האקאדעמיא האשכנזים, אשר רעה עינם בארצנו, ומלבד אשר מנעו את הטוב ממנה הִתְחַכְּמוּ לבלי תת לחכמת בניה להעלות נִצָּה ולהצמיח פרי ברכה. ותהי ראשית עבודתו בחכמת הפיזיק והכימיא, והספרים אשר כתב על אורותן במועצות ודעת היו לו לתהלה ולתפארת גם במערב אירופא, עד כי נבחר באקאדעמיות רבות לְחָבֵר ועוזר; אך גם בחכמת הלשון והספרות קנה לו שם לא יכרת. הוא הראשון אשר חבר ספר דקדוק שפת רוסיא המְדֻבֶּרֶת, ויבדילנה כליל מן השפה הסלאווית. הספר הזה כתוב בהשכל ודעת, ועד היום חוקרי הלשון למעין ישיתוהו. וגם בכל הספרים הרבים והנכבדים אשר כתב לאָמאָנאָסאָוו התאמץ בכל עֹז לטהר את שפתו ממבטאים מבֻלעים ואמרים זרים, וּלְצָרְפָהּ מכל סיגי שפת סלאווית הקשה והכבדה. ותורה חדשה יצאה מאתו בדבר סגנון הלשון (Стиль) לחלקו לשלש מדרגות זו למעלה מזו, ולפי ערך הענין בן יבור לו הסופר את הסגנון, אם גבוה ואם שפל. ובדרכו זה דבקו הסופרים בכל המאה השמנה העשרה, ולא נטו ממנה עד בוא קאראמזין, בורא שפה חדשה. גם משקל השיר לפי מספר הנגינות (тоническій размѣръ) פרץ על ידו בארץ רוסיא, ויהי לחק ולא יעבור. לאָמאָנאָסאָוו הרבה לכתוב שירים משירים שונים*): שירי חזיון (דראמאטישע), שירי הגיון (לירישע), שירי למודים (דידאקטישע) ושירי הלולים (אָדען); וגם הוא הלך בעקבות משוררי צרפת, אשר נשאו לשוא נפשם לחקות את היונים והרומים בכל הנוגע לתבנית דמות השירים למיניהם, וכפינדאר היְוָני, אשר השמיע שירי תהלותיו והוד קולו על מרום הר מועד (אָלימפוס), חשב לו לאָמאָנאָסאָוו כלי שיר, ואחריו משכו כל הסופרים הרוסים ויאסרו ידיהם בחבלי חֻקי המשוררים הקדמונים, וכעבד נרצע אל הדלת והמזוזה, עבדו

*) בימים ההם היה למנהג כי כל מחבר וסופר, יצא בשיר, וכל חכם מלא ידיו לחרוז בחרוזים, אף כי לא עליו היתה רוח השירה. והמנהג הזה עוד ישתמר בין סופרי ישראל גם היום.

לעולם , ויעמלו לכונן שיריהם בצלם דמות תבניתם , אף כי שוא היה תמורתם בימים ההם *) , הוא הדרך הנודע בשם („Псевдо-ложноклассическій") • שירי הלולי לאָמאָנאָסאָוו הם כאוצר נחמד מלא מוסר הַשֵׂכֶל , להעיר אזן עמו להקשיב לחכמה ולתבונה , ולהראות להם עין בעין את רב טובן ותועלתן • נשגב המשורר הזה ומאד נעלה בְּזִמְרוֹת יה , אשר שר בתבנית שירי תהלות דוד , נעים זמירות ישראל , המדברים בישועת ה׳ וחסדו על יראיו ובהַדר תפארת הטבע (מזמור ברכי נפשי , וכדומה) • ומה נפלא ומרומם שירו על מוסדות מענות ה׳ לאיוב (ל״ח ל״ט וכו׳) ; כי מראות הטבע , אשר הגה בם בימי הילדות , היו שעשועיו ועליהם התרפק • על כן רוחו כנחל שוטף וכל דבריו חוצבים להבות אש , רעיוניו רמו ומחשבותיו עמקו מאד ! גם ילבשהו רוח ממרומים וקסם על שפתיו בכל השירים אשר יהלל בם ויפאר את מפעלות פעטר הגדול ובתו יעליזאוועטא • אין קץ לכל התהלות אשר יתן למלך הכבוד הזה , אותו יקרא בשם : „אלהי רוסיא" ואת העיר הבירה אשר בנה יכנה „העיר הקדושה" , וכל איש רוסי אשר יקרא את שירי הלוליו , ישתומם איך יגדל וינשא את פעטר על כל מלכי רוסיא ההולכים לפניו , כלם ישים כגמדי ארץ מול הענק האדיר והאביר הזה • חכמי הבקרת ויודעי בינה לעתים חרצו משפט , כי גדולים מעשי לאָמאָנאָסאָוו בדבר השכלת רוסיא כמעשי פעטר בדברי המדינה ותורת האזרחים , כי הצליח לאָמאָנאָסאָוו לנטוע את עץ הדעת בארצו , בהביאו אל קרבה חכמת הסופרים מאירופא המערבית • וכפעטר גם הוא עשה חיל במעשים שונים זה מזה , ומגמתו היתה להביא לעמו די תועלת גם בעולם המעשה ולא בעולם הדמיון לבד , כי רוח חיים מתהלך בכל אָפְנֵי מחשבותיו ותחבולותיו להשכיל להיטיב • בספרי לאָמאָנאָסאָוו נמצאים זעיר שם זעיר שם רעיונות נפלאים , אשר לא נוכל להחליט אם רוח העדה בימיו דובר בו ומלתה על לשונה , או הוא לבדו הֵרָם וילדם ויאמר לתת להם מהלכים בתוך קהל ועדה • כמטרה נכבדה יציב לצבאות הרוסים — להכניע תחתם את שתי הממלכות האדירות באזיא : את טורציא וקיטאיי (חינא) • הוא הפליא עצות והגדיל תחבולות להפרות ולהרבות את עם הרוסים ולשמרם מִשְׁכּוֹל וּמְמְגֻעֶרֶת • הכל כאשר לכל שָׂם במכתבו לידידו ומגנו י׳ י׳ שוואלאָוו • מֶחזה מול מֶחזה הציג לפניו את כל המְעֻוָּתוּת אשר בעמו ואת התקונים הנדרשים ; כרופא אֻמָּן ונאמן יתחקה על תחלואי יְדוּעַ חולי ויגיד את רִפְאוּת תְּעָלָתוֹ • שם יתאונן על המנהג הרע השורר בכפרים כי יקח איש שיבה עלמה רכה לאשה , ואשה באה בימים תנשא לבחור צעיר בימים ; יקרא מלא אחרי הצעירים הבאים לַצְמִית חיי נעוריהם בבתי הנזירים (монахи) • שאלתו ובקשתו כי תרבה הממשלה לְיַסֵּד בתי חנוך לצעירים , להרבות בארצנו מילדות אשות הָחָיִל , להפיץ בין העם ספרי רפואה , כתובים בלשון קלה וצחה , למען ידעו למקטנם ועד גדולם להחיש

*) ד״מ כל כותב שיר הלולים ערך בראשית דבריו את תפלתו ותחנתו אל בנות השירה (Музы) השוכנות על הר מועד (Парнасъ) , אף כי האמונה בבנות אלים האלו כבר ספה תמה ונכרתה מפי כל יושבי תבל . וגם רבים ממשוררי ישראל דבקו בבנות חן אלה , ובשבתם על המשבר להוליד שירי תהלותיהם , והיה בהקשותם ללדת יבקשו מהן חנינה להריק עליהם הרוח •

עזרה בצרתה, וגם על ידי ההגיון בחכמת הרפואה יבינו דברים רבים לאשורם ואמונת הבל כעשן תכלה· לב לאָמאָנאָסאָוו יֵחם בקרבו על כי לא יעצור העם בעד שטף תאות נמבזות בימי שבת ומועד, כי ילכו שולל אחרי עיניהם ושרירות לבם, גם בוש לא יבושו, גם הַכְלֵם לא יָדָעו; ויתאונן על הַמַצות והמריבות אשר בין אדוני הארץ ובעלי הנחלות (помѣщики) הקרובים זה לזה, ואשר רק חלוקת גבוליהם במדה וּבַקָו, תוכל לשום קץ לכל קנאתם ושנאתם· לפי דִבְרַת לאָמאָנאָסאָוו אין כל תקוה להממשלה לשים בריח ודלתים להעשק והמרוצה, החמס והרצח, אשר קמו בארץ בימיו, יען כי ברוסיא הגדולה והרחבה מאד ישנם מקומות רבות כחמש מאות כברות ארץ (ווערסט), השוממים מאין יושב, ויהיו מעון ומפלט לכל רוצח ומְעַוֵל, לבורחים מן הצבא ומבתי האסורים, על כן אין טוב לרוסיא, כי אם לכונן בנחלות השוממות האלו ערים נושבות, ובראות לאָמאָנאָסאָוו כי המון עם האכרים הרוסים ילכו ויצערו מיום ליום, כי יעברו להם ארצה פולין; ויתעורר לגלות למוסר אזני אדוניהם כי יתעשתו לְהָקֵל עֻלם ולהתהלך אתם בשובה ונחת·—שוואלאָוו העיר את רוח לאָמאָנאָסאָוו וַיְאַמֵץ ידו לכתוב תולדות ימי רוסיא ברחבה ולהקדיש לזאת מִבְחַר עִתּותיו, אפס אהבתו אל חכמת הטבע לא נתנתו להתמכר לעבודה רבתי זאת· ואך למלאות בקשת רעו נסה ידו להחל מספר הקורות ושברם, וישגה במשפטו בחשבו כי אם יַשְׂכֵּל את ידיו וללשונו יגביר לדבר גדולות ורָאמות, אז יֵצאו גבורי רוסיא קוממיות וקורות חייהם וכל מעשה תקפם ידמו לקורות ימי גבורי יון ורומא· ובדַמותו כי אך בזאת יתהללו דברי הימים וזה כל פרי, להקדישו להעריץ את פעלי הגבורים אנשי השם ולשים בשמים קִנָם, לא שם לבו לבחון היטב את מי המעינות, אשר שאב מהם דברי תולדותיו, וכלם זַכּו ונאמנו בעיניו מבלי הבדל· ובכן כל ספוריו בקורות רוסיא מלאים מליצות רמות ונשגבות, לא למשיב נפש ולא לקחת לב מבין· משנאתו אשר שנא את החכמים האשכנזים לא אבה לשמוע להם להחליט גם הוא כי מסקאנדינאָוויא באו אלינו רוריק ושני אחיו למשול, כי אם מפרוסיא, אשר יושביה (לדעת לאָמאָנאָסאָוו) היו מבני הסלאווים בימים ההם· אולם פעמים רבות בבואו לפתור שאלות נכבדות בדברי ימי עולם וחידות מני קדם, יחדור במעמקי הענינים בעין משפט, יצלול בתהום החקירות ויעלה פנינים יקרים·

5 § **דברי ימי רוסיא**· כבר הגדנו למעלה כי כאשר יסד פעטר הגדול את האקאדעמיא, אמר במכתב־גלוי כי לא תשיג עוד יד הממשלה לכונן גימנאזיא לבד, אוניווערסיטאֶט לבד, ואקאדעמיא לבד, כי אם על האקאדעמיא האחת למלא עד עת מצוא מְקום שלשת בתי חכמה אלה· וכן אך מעט היה מספר החכמים אשר עבדו אז בכרם ההשכלה, בעת אשר צרכיה רחבו ונסבו מאד, „ותהי המלאכה מְרֻבה והפועלים מעטים”, על כן נלחץ חכם אחד למלאות ידיו בעבודות רבות ועִנינים שונים *), ומִדֵי הֵחֵל החכם לשנות ולעבוד בחכמה אחת,

*) ובדבר הזה נוכל לנקות מפשע רב ולהצדיק את חכמי בני ישראל, אשר ישלחו ידם לענינים שונים זו מזו: למליצה ולפילוסופיא, לשירים ולחקירות, לבקורת ספרים ולידיעות חכמת הטבע, כי מי עינים לו ולא יראה כי גם בינינו „המלאכה מרבה והפועלים מעטים”.

ותפקחנה עיניו לראות כי עָרום הוא מדעת את רעותיה ההולכות אתה שלובי־יד, וימהר למלאות את החסרון ולקנות דעת גם בשאר החכמות — בין כה וכה פרצה הדעת והחכמים הרוסים גָּבְרוּ תְּיָלִים במרע והשכל. והנה בדבר קורות ימי רוסיא בָּאה ראינו כי טרעדיאקאָווסקי ולאָמאָנאָסאָוו גם יחד לא הצליחו, ולא היתה תפארתם על דרכם זה, אך ביתר שאת וביתר עז הגדיל לעשות בזה החכם טאטישטשעוו, ולו יאתה התפארת! טאטישטשעוו היה בראשונה מנצח בית־מלאכה על־יד הרי המֶחצב, ולאחרונה פְּקיד־המחוז (גובערנאטאָר) באסטראכאן. ויהי בעמדו על משמרתו תחת פקודת הגראף ברוס, ויעורהו לחבר ספר „מחקרי ארץ רוסיא כֻּלה"; אחרי כן לקח טאטישטשעוו את כל משא הספר הזה על שכמו, אז ראה וַיִּוָּכַח כי בלעדי ספר תולדות רוסיא, כתוב בהשכל ודעת, לא יסכון גם פעלו, ולא יצא למענהו כָּלוּל בתכלית השלֵמות נָקשֶׁט, על כן הִקדיש ימיו לעבוד גם בדברי ימי רוסיא: אסף כעמיר גורנה את כל סִפרי הזכרונות (лѣтописи) וכִתבי־יד עתיקים, עשה תוצאות מספרי אשכנז ופולין, ויְלַקֵּט ויעתק גם משאר הלשונות. את הכל עשה יפה בסדר שָׁמוּר וערוך על פי הזמן והמקום, וישם על המאמרים את הערותיו המחְכמות, לפלס בהן נָתִיב אל הבקרת הנאמנה והמֶחקר הישר, גם יוציא לאור משפטו על מקרי שנות דור ודור, ועל כותבי ספרי הזכרונות. ואף כי טאטישטשעוו לא חפץ לכתוב „ספר דברי ימי רוסיא" ולשוות לפנינו את כל העתים והתמורות אשר עברו עליה, בכל זאת טובה רַבָּתִי עשה לכל השוקדים על הידיעה הזאת, כי הוא האיר עיניהם ויורם איככה יָחֵלו לעשות ולעבוד בקורות ארצנו, ובמה יְזַכּוּ ארחם; הוא חשף לפניהם תורת דברי הימים, חפצם ותכליתם, ומה הם החָמרים (матеріалы), אשר יעלו לרצון לבנות מהם היכל התולדה לתלפיות. אפס בימי טאטישטשעוו לא הבינו עוד בני דורו את ערך פעלו, ולא חזו למרחוק כי אוצר נחמד וסגולה יקרה בנוה חכם זה, על כן לא יצא ספרו לאור עולם בימי חייו. ובעת ההיא נשאר בכתובים גם ספר תולדות רוסיא להחכם מאנקיעוו, חִבר בשפה ברורה, בחריצות ובאמונת אֹמן. — מלבד החכמים הרוסים אשר זכרנו, הביאו לנו תועלת גדולה ועצומה גם חכמי חוץ לארץ, הלא המה: בייער ומיללער, מורי־ראש באקאדעמיא, בייער לא שמע שפת רוסית, ולכן לא יכול לאַזֵּן, לַחקור ולדרוש רק בשאלות, אשר נִדְבַּר וְנִכְתַּב על אדותן בשפות זרות, והוא ירה אבן הפנה בדבר השאלה הנכבדה על אֹרות מולדות הווריאַגים־הרוסים ומכורותיהם, ולפי דעתו מסקאנדינאוויא באו אלינו. מיללער הרבה לאסוף ולכנוס ספרים קדמונים וישנים, אשר היו חבושים בטמון, ויוציאם לאור, ויהיו לְמָקוֹר נִפְתָּח, ממנו דָלה ידלו חכמי־לב מים עמוקים ונאמנים בתולדות רוסיא ומחקרי ארצה.

בעצם הימים ההם, כאשר הכירו החכמים לנחוץ לקבוץ על יד ולאסוף לַאֲספה את כל הנמצא בכתובים ובדפוס על אֹרות תולדות רוסיא בימי קדומים, התעוררו רבים וכן שלמים לשום פניהם אל קורות „רוסיא החדשה", ויתעודדו לכתוב בספר זכרון את כל המוצאות את ארץ מולדתם, כל דבר נָפַל בה בימיהם לעיניהם, ואת מצב העם והשכלתו, וישאירו דבריהם למשמרת לדור אחרון. יקרים ונכבדים

מאר הזִכרונות אשר השאיר אחריו החכם דאנילאָוו בספר תולדותיו, כי בשרד האמת יתָאר לנו מחזה נפלא מחיי האצילים, מדותיהם, ארח מוסרם והליכות ביתם בקצה מאת שמנה העשרה• במחזה הזה נראה נְכוֹנָה, איך חיו האצילים בחצרותיהם, עתקו גם גברו חיל, ויהי זַרעם נכון לפניהם עמם, וצאצאיהם ילידי ביתם לעיניהם — בתור שְׁאֵרֵי בשרם וקרוביהם• האצילים שלחו את עֲויליהם ללמוד דעת מפי שַׁמָּשֵׁי בית התפלה (Дьяки), מלמדים נעורים וְרֵקים, אשר סגרו את תלמידיהם בחדרם כל היום, מן הבקר עד הערב, כצאן במכלא, וירדו בם באף ובפרך, בהאמינם כי רק שבט מוסר, שוטים ומקל חובלים, יצליחו להביא חכמה בלב הנער ולהנחילו דעת ומזמה; ובבוא התלמידים אחרי כן אל בתי הספר לַצָּבָא כאשר נָטל עליהם, מצאו גם שם צלמות ולא־סדרים, אין מנהל ואין משגיח• ובימי נעורי דאנילאָוו הורה שם דעת וַיַּטִּף לקח אחד מצעירי שרי הצבא סובא יין ושכור כל הימים, ושלש מונים נתפש בכף בדברי עשק ומעשה רצח; ועל כן פנו התלמידים ערף לִלמודים ולמלמדיהם וברִפיון ידים עבדו את עבודת הצבא• דאנילאָוו יספר כי לַחֲתָנוֹ נפלה בירושה נחלה גדולה מאד אחרי מות אחיו, ויקומו שְׁאָר קרובי המת להתגרות בו ולגרוע נחלתו ללא־משפט וללא־צדק, ויערכו אתו משפט; ולא יצא היורש צדיק בהִשָּׁפטו עד כי נתן לשופטו בשוחד כפר קטן עם חמשים עבדי־עולם! ויהי כאשר הֶעשיר היורש וימצא הון עתק, וַיֵּאָצֵל בעבודת הצבא מרֹב טוב ושִׁפלות ידים, ועל כן נתן מדי שנה בשנה, לשר הגדוד כפר נפשו שנים עשר עבדי־עולם עם נשיהם ובניהם, ולסופרו עבד אחד, לְתִתּוֹ להלוך לביתו לביתו חפשי שנה תמימה! כי בימים ההם כל השופטים והשרים לקחו רב שֹׁחד לְעַוֵּת אדם בריבו, ואת כל הישרה עִקשו ויסלפו לרע• — מלבד זכרונות דאנילאָוו הגיע לידינו ספר בן דורו האפרתי באָלאָטאָוו, איש אוהב חכמה וספרים בכל נפשו ומאדו, וגם הוא יְשַׁוֶּה לפנינו בצבעים נאמנים את חיי האצילים בערי המדינה, אשר קפאו על שמריהם ולא הקיצו לקול העת החדשה• וילכו איש אל כפר רעהו לאכול מַשמנים ולשתות מַמתקים, ולבלות ימיהם במשחקי הבל, הכל כאשר היה במאת שבע־העשרה, אין נגרע דבר• — וכאשר נכבדים ויקרים לנו סִפְרֵי דאנילאָוו ובאָלאָטאָוו בהליכות חיי האצילים בערי הגליל, כן יקרים ומאד נעלים זכרונות הקניאז שאחאָווסקי, המדברים על אֹרות הליכות בני מרום עם הארץ והשרים הקרובים למלכות• שאחאָווסקי החל לעבוד בעבודת המדינה בימי בִּירָאָן; בעיניו ראה את גאון העריץ הזה, רום עיניו וזדון לבו, ובאזניו שמע את מִלָּתו על לשונו: „אתם הרוסים!‟• בימי אננא עלה שאחאָווסקי על גרם המעלה וההוד, ויהי משגיח הראש מועצת־הדת לסוד־מועצות הדת (Синодъ) ויתהלך עמהם בחכמה ובמועצות ודעת• כי היה האיש הזה אוהב אמת ומישרים; האמת היתה נר לרגליו ואור לנתיבותיו, על כן לא חת מפני כל ולא חשב אנוש, וגם את פעטר שוואלאוו, רב האונים ונשוא הפנים, הוכח הוכיח על פניו, ומכשול עונו שָׂם לנגד עיניו•—בין ספרי הזכרונות הכתובים מאת חכמי חוץ לארץ על אֹדות רוסיא בימים האלה, הכי נכבדים זכרונות מאנשטיין• בם יספר

ברחבה איך התאוה בירֹאָן תאוה בלי מצרים להתהדר בכל יפעה ויֹפי, וכן הסית את אננא להעלות הוד והדר על היכלה, והקיסרית התאמצה להפיק רצונו, וַתָּבֹז כסף ותבוז זהב ואין קצה לתכונה, לפאר את חצר המלכות, למען יהיה לנס לכל חצרות מלכי אירופא, להתנוסס בהודו וכבודו; ממנה ראו וכן עשו כל השרים והשרות, וַיִּצָּמְדוּ אל המאֹרא וַיִּתְמַכְּרוּ אליה• מרבית העשירים והאדירים לא ידעו במה לבחור והכם לא הבין מאומה בחקות טוב טעם ויֹפי, על כן פעמים רבות ראו ברחובות קריה אנשים יפה תאר, מלֻבשים בגדי חמודות, ופניהם משחתים בגלל הפאה הנכרית (парикъ), אשר שמו כצניף על ראשם, ובבית השרים הגדולים ורַבֵּי העם פגשה עֵין הרואה בִּבְרַק הזהב, כלי יקר ורב פנינים, עם חֶלְאָה ואִי נִקָּיוֹן גם יחד• בין כה וכה שפעת זהב ואוצרות כסף שטפו ועברו מארצנו אל ארצות הנכר, במחיר חֲפָצִים קלי הערך ושעשועי המותרות (לוקסוס); וכל בן נכר אשר בא פעטערבורגה וידיו רֵקות, והיה כאשר לָוָה לו מספר שקלים ויעש מסחרו בעִזְבוֹנֵי המאֹרא, ויאסוף כחול כסף, וכעבור שתים שנים יצא ברכוש גדול!

§ 6 סומאראקאוו (1718—1777) • עתה הראינו לדעת כי בקהל עדת הרוסים היה בימים ההם ערב רב ממדות טובות ורעות, מנהגי השכלה ונכוחה עם מנהגי הבל ורעות רוח גם יחד מצאו קן בתוכם• ואף כי לאָמאָנאָסאָוו נטה ירו לצרף את הסיגים ולטהר את החלאה; אך בלכתו בגדולות ובנפלאות לא נראה פעלו ועלילותיו רק על השרידים והנכבדים בבני דורו, והמון העם נשארו על עמדם• או אז קם והתעורר סומאראָקאָוו לצאת לישעם, ויתאמץ בכל מאמצי כחו להיות כמליץ בין ההשכלה האירופית ובין המון העם, לחבר בחכמה את המדות הקצוות, להריחם בריח הדעת ולעשותם לאנשי אירופא• אולם תכונת נפש סומא־ראָקאוו וסבות שונות עצרו בעדו ולא בִּצַּע את כל אשר זמם לעשות• סומא־ראָקאָוו היה מצאצאי האבירים (באָיארען) אשר משנים קדמוניות שֵׁרתו בכבוד בחצר מלכי מאָסקווא, וחֻנך בבית מדרש המדעים לדגל מחנה היבשה, ויהי מן השרים הקרובים ליעליזאוועטא• בשנת 1747 הוציא לאור חזיון עצב בשם („Хоревъ") בתבנית סופרי צרפת קאָרנעליע, ראסין, וואָלטער, אשר אהבו לחקות את סופרי יון (עֶסְכִיל, סאָפאָקל וֶעֶוְרִיפִּיד) וללכת בחקותיהם, ויתענגו העם על פעלו זה, וירוממו שמו• ויוסף סומאראָקאָוו לחבר חבורי חזיון, ותמלא הממשלה את ידו להיות מנהל (דירעקטאָר) בבית המשחק החדש הנוסד על ידי וואָלקאָוו (§ 7)• שמה העלה על בָּמַת החזיון את מחברותיו, ויקצור ברנה אלֻמות הכבוד, וַיִּקָּרא בשם „ראסין הצפוני", כי כמוהו גם הוא יְדַבֵּר נפלאות על רִגְשׁות האהבה בתענוגיה• וכאשר הוסר מפקודתו בבית המשחק (1761) הואיל לשבת במאָסקווא עד יום מותו, ויכתוב חזיונות רבים יסודתם בהררי המשלים והמסורות הקדמוניות אשר בקורות ימי רוסיא• אך אהבת הכבוד והנצחון המה היו בעוכריו וימררו את חייו: בצפיָּתו צִפָּה כי הכל יודוהו, הכל ישבחוהו, והכל יאמרו: „אין אֻמן כסומאראָקאָוו!"; ויתן את לבו כלבב אנשי השם מעולם• ובראותו כי הרהיבו סופרים אחדים כלאָמאָ־נאָסאָוו ועדתו להראות כי גם הוא לא נקה משגיאות, ויִנאץ בזעם אפו, וימלא פיו חרפות וספריו גדופים, והתרגז והתקצף ואין נחת, כי גם יריביו הוסיפו

להכעיסו תמרורים גם כעס; רעיו הזניחוהו, יעליזאוועטא עֲזָבַתּוּ, וימת מעצר רעה ויגון. — סומאראָקאָוו היה אחד מן המחברים אשר עשו ספרים רבים אין קץ, ולו יאות בצדק ובמשפט השם „הדראמאטורג הראשון ברוסיא", ויהי סופר מהיר מאד במלאכת החזיונות *), וחלק גדול מספריו מָלא מרוח הבקרת והסאטירא. סומאראָקאָוו ינופף ידו על האנשים אשר אהבת נפשם לנגד עיניהם תמיד, ובגלל אשר ייטב להם לבדם ירמסו ברגל גאוה על חובותיהם אל העם כלו; יריע אף יצריח על השופטים מַטֵּי דין, אנשי בצע שונאי אמת, המוכרים בשחד דלים ואביון בעבור מתן בסתר; ישים לצחוק וללעג את המשחיתים שפת רוסיא, בערבם בתוכה מלות רבות משפת צרפת, ולמען התפאר הנם לוקחים לשונם לנאום נְאֻם בלול וּמָשחת; וכאשר יעמוד סומאראָקאָוו לימין החכמה וההשכלה ויריב את ריבן עם הסכלות אויבתן, כן לא יחשוך ניד שפתיו מלגעור באנשים המתאמרים להמנות במשכילים, ולא יחפצו לחקור אחרי חכמה ודעת, ולבוא עד תכלית המדעים באמת; בהראותו באותות ובמופתים כי השכלה קלה כזאת תצרור אך רוח שקר בכנפיה, ותביא רב נזק ורעות גדולות לכל העדה. רַבִּי מהתלותיו כתב בשירים, במכתמים ובמשליו הרבים אשר תקן (שלש מאות שִבעים ושמונה משלים, בששה ספרים). גם הוא החל להוציא לאור מכתב עתי חדשי (1759) בשם „הדבורה האוהבת עבודה" („Трудолюбивая пчела"). בו הדפיס מאמריו הנכוחים והקלים, המבקרים ברוח נכון את פֹּעלי עמו והליכות חייהם בימיו, יְגַלֶּה את עַוְּתָתָם ואת חסרונם, גם יתן עצה איך ובמה יחזקו כל בדק וימלאו כל חסרון; ובזאת היה סומאראָקאָוו הפובליציסט **) הראשון ברוסיא. ויתר עניני מכתב עתו כוללים העתקות שירים, וספורים אללעגָאריים, חלומות וחידות, הקירות ריקות ושדופות קדים, אשר דבר לא היה להם עם החיים ועם העם.

§ 7 בית משחק רוסי וואלקאוו (1729-63). כבר ראה ראינו כי חזיונות בתי המשחק החלו להגלות ולהתודע בארצנו עוד בימי אלעקסיעיי מיכאלאָוויטש, אך לא נִתְּנוּ לפני כל העם כֻּלו (פובליקום). בימי פעטר הראו במאָסקווא הזיונות בשפת אשכנז ורוסית לעיני כל העם חנם אין כסף; אולם טפש כחלב לב ההמון בימים ההם ונבער מדעת את ערך החזיונות, מה טובם ומה יָפְיָם. ולמען העיר את חשקם לשקוד על דלתי „היכל השעשועים" („Комедіальная храмина") עשה להם פעטר הנחות, לבל ישלמו כל מס בעברם ברחובות קריה בלילות המשחק. על במת החזיון ערכו את נצחונות פעטר ורעם גבורותיו בהדוך עמים רבים תחתיו, ובהדוף מפניו את אויביו בקרב ממלכתו פנימה; נתנו לשמצה, לחרפה ולקלסה את האנשים אשר נלחם אתם פעטר, ואת דעותיהם ומחשבותיהם ומשפטי פיהם; הציגו למנוד ראש, למשל ולשנינה, את הנדחים (Раскольники)

---

*) על אחד מספרי חזיונותיו מצאו בראשו כתוב: „ותהי ראשית מלאכתי י"ב גענואר 1750" ובאחריתו: „השלמתי י"ג גענואר 1750", כי לא נזהר סומאראקאוו לפאר את לשון ספריו ולהיטיב את סגנונו בטוב טעם ויופי, כאשר הסכין לאמאנאסאוו לעשות.

**) בשם „פובליציסט" (סופר הקהל) יכנה הסופר אשר יערוך אמרים קבל עם להביא במשפט את מעשי עמו ועלילותיהם וכל דבר נפל בימיו, בלשון קלה וצחה, אשר ירוץ כל קורא בה, ומבלי התהלך בגדולות ובחקירות נפלאות ועמוקות.

המתקוממים הרוגנים, העוינים את בתי הספר אשר יסדה הממשלה; שחקו על משבתי המלמדים, שמשי בתי הכנסיות (дьячки) המפריעים ברמיה ובעָקבה את האבות לבל ישלחו את בניהם אל בתי הספר, ועל השופטים רָעֵי כפים, הנושאים פני רשעים ודל ויתום לא ישפוטו. אמנם כאשר יצא ממאָסקווא כל הַדְרָה, וסט' פעטרבורג היהה לקרית מלך ובירת רוסיא, גלה גם כבוד בית־המשחק שמה, ולא הוסיף לחדש ימיו כקדם. בימי אננא עלו על במת־החזיון משחקים אשכנזים, ובימי יעליזאוועטא—צרפתים, כלם מבני נֵכר הארץ איש איש כלשון עמו, ואך הקאדעטים השתעשעו במשחקים קטנים בשפת רוסית. אפס בימי יעליסאוועטא, וואָלקאָוו מיראָסלאוו בא, וזרח מקאָסטראָמא, הופיע מעיר מאָסקווא, ואָתָא עם להקת משחקים ומנגנים, מימינו בית־משחק רוסי לנו!

פעאדאר גריגאָראָוויטש וואָלקאָוו נולד לאיש סוחר בקאָסטראָמא, ובעודנו ילד רך מת עליו אביו. באקאדעמיא במאָסקווא הקשיב לָקַח ויעש חיל בלשונות ובמדעים, וביותר שאת גָבַר חילים בשפת אשכנז, וימהר לדבר בה צחות. בעתות המרגוע אהב לזַמֵר משכיל על פי תָוֵי־המנגינה (НОТЫ), לפרוט על פי נבל וכנור ולצַיֵר בששר ציורים נפלאים ויָפים. גם השכיל לחרות בעץ ולעשות בחרשת אבן *), לפַתֵחַ פתוח־חותם פטורי ציצים וכל מעשי צעצועים; כי חֲנָנוֹ ה' שאר רוח וכשרון רב לכל חרשת היֹפי ומלאכת מחשבת. ובעודו באקאדעמיא הכיר את המלאכה הנשגבה, אשר אליה ירוצון ויכוננו כל מלאכות מחשבות והיו לאחדים; כנחלים ישטפו במורד מראש הררי קדם ויתחברו יחד להיות כפלג מים חיים ומלא עדנים — היא מלאכת בית־המשחק! חק היה לתלמידי האקא־דעמיא להעלות על במת־החזיון בימי מנוחה ומועד, מחזות שונים, לקוחים מכתבי הקֹדש ומקורות רוסיא, להעיר ולעורר על ידם מדות טובות וישרות ואהבה לארץ מולדתם; וישחק גם וואָלקאָוו בתוכם וינחל כבוד ותהלה. אז בערה בו אהבתו לבית המשחק, אותו שם למטרת חייו בארץ החיים ובו הגה ושגה תמיד. בהשלימו חק למודיו בא פעטרבורגה לעשות במסחר אביו (חורגו), שָם שָׂם עינו ולבו אל בתי המשחק, לָמַד לדעת את מִבְנֵה בית־משחק והֶעְדִי (декорація) ומשטרי המשחקים לכל חקותיהם, וַיָשָב אל בית אמו ואביו (חורגו) יאראָסלאווה, ויעש מאחיו ומקצות חבריו ומיודעיו סוד מְשַׂחקים (группа), ויורם דעת כל דבר לאשורו ויתן בלבם אהבה למלאכתם וידבקו בה. ויפַנֵה לו בית אוצר העורות אשר לאביו, ויעל על במת החזיון, ביום הֻלדת אביו, את החזיון הנודע בשם „אסתר" או „מפלת המן", ובתוך הבאים היו חכמים ואנשי לב, וישתוממו לראות את אשר לא פללו מעולם. אחרי כן הצליח להעלות לעין הרואים חזיוני שחוק ושעשועים מחיי בני יאראָסלאוו, הליכותיהם וארחותיהם; ויתענגו העם למראה עיניהם ולמשמע אזניהם, ויבינו כי ברכה בבית משחק עתי זה, ויזילו זהב מכיסם ויתסכו בידי וואָלקאָוו, וַיִבֶן לו בית משחק גדול ורחב ידים לכל דבריו ולכל משפטיו. וישמחו בני יאראָסלאוו בעלילות וואָלקאָוו, ויתנו לו כל

*) ויפסול וואלקאוו בתבונת כפיו צלם דמות פעטר הגדול מאבן שיש; התבנית הזאת טובה למראה ונחמדת להשכיל!

הבאים לראות בשחוק מכסת כסף *) · וַיֵּצֵא שמו כשמן תורק ונרדו נתן ריחו עד יעליזאוועטא פעטראָוונא, ותשלח משרי המלוכה לראות אם אמת הדבר אשר שמעה, ואם כַּתְּהִלָּה הבאה אליה עשו וואָלקאָוו ומרעיו · וישובו המלאכים ויאמרו באזני הקיסרית כי לא הוגד לה גם החצי, וכי הוסיפו המשחקים החדשים ההם על השמועה אשר שמעה · ותשמח יעליזאוועטא ותשלח להביאם כלם פעטרבורגה—ויבואו בארבעה עשר איש, וביניהם היו המשחקים הגדולים והמפארים בכל קצות ארץ רוסיא, דמיטרעווסקי ושומסקי · ותתן להם כל מחסורם מגנזי המלוכה ותצו ללמדם חכמת סופרים, לשונות שונות ומלאכת הגימנאסטיקא · וברבות הימים היו כל המשחקים האלה מביני מדע, סופרים ומחברים משכילים, איש איש כערכו · בשנת 1756 נוסד בית משחק רוסי בפעטרבורג עם אחוזת מנצחים על כל כלי שיר ועדת שׂרים ושׂרות · ובכל ימי השנה הזאת נתנו לכל־החפץ לבוא שמה בלי מחיר, והמקומות נועדו לפי מעלת כל איש ופקודתו (чинъ) · אז הקיצו סופרי רוסיא וימהרו למשוך בשבט סופרים, לחבר ולהעתיק שירי חזיון בגלל בית המשחק · כן עשו סומאראָקאָוו, חעראסקאָוו, דמיטרעווסקי ולאָמאָנאָסאָוו, ועוד רבים וכן שלמים · והאיש וואָלקאָוו נחל שפעת תהלה ותפארת על דבר יתרון הכשר דעתו הרחבה ובינתו העמוקה, מנגינותיו הנעימות ומִדַבְּרו הנאוה, כי קולו היה כצלצלי תרועה, דברי פיו חן ולשונו תטיף עסים ודבש · ותשא הקיסרית את ראשו להיות „המשחק הראשון בחצר המלכות", ותשלחהו מאָסקוואה (1759) ליסד גם שם בית משחק רוסי, ויעש כן, וישב לעבודתו ואל כנו פעטרבורגה · ויהי כשכב יעליזאוועטא את אבותיה (1761) אבלה רוסיא ותחגור מספר, וכל בתי המשחק סֻגרו על מסגר, עד שֶׁקָּמָה יעקאטערינא וַתַּעַל על כסא המלכות, ובימי חג הִנָּתֵן הכתר על ראשה במאסקווא 1763 עשתה משתה ושמחה לכל יושביה, ותערוך משחק יפה עד להלל בשם „מינערווא המנצחת" (Торжествующая,, Минерва") ויהי וואָלקאָוו המוציא והמביא, ובעברו בראש בהמון חוגג אֲחָזַתּוּ הַקָּרָה וימת · וואָלקאָוו היה נזיר מחמדה ועושה צדקה, וכל ימיו התמכר לחרשת המעשה, אשר מלאה כל בתי נפשו וַתְּגָרֵשׁ מפניה כל רגשי האהבה, כי לא נשא וואָלקאָוו אשה כל ימיו ·

XI.

ימי הגבורה והתפארת.

פרק סו ימי מלכות יעקאטערינא השניה, אלעקסיעוונא 1796—1762).

§ 1 מצב הארץ וקשר מיראוויטש · כשבת יעקאטערינא על כסא הממלכה היה מצב הארץ מורה מאד מבית ומבחוץ · פעטרבורג צהלה ושמחה ומאָסקווא נָבוכה, גם בכל ערי המדינות השתוממו ויתפלאו על מַהְפֵּכַת־פתאֹם, אשר באה ונהיָתה בארץ רוסיא; ויתמהו העם איש אל אחיו ולא מצאו נחת · בירכתי המזרח התקוממו האכרים, עברי־העולם, ביד רמה מפני ארוניהם ושליטיהם · בגבולות המערב ברחו רבים לחוץ לארץ; כְּדֶבֶר בָּאֹפֶל יהלוך

*) „היושבים בשורה הראשונה נתנו לו חמש קאפ', בשניה ג' קאפ' ובשלישית א' קאפ, !"

פשטו שמועות נוראות ונפלאות ויבהילו את ההמון • אוצר הממשלה רָשש וַיִּדַל מאד, גם דבריה בארצות הנֵכר היו בענין רע • ולמען השקיט את רוח העם ולהרגיע בינת נבונים, מהרה יעקאטערינא להוציא מאוצרה הטוב חקים צדיקים ומשפטים יחיו בהם כל מפלגות העם; צו לצו הביע יֹשֶׁר וחק לחק חִוָּה דעת והשכל • יעקאטערינא השביתה מפניה את כל ההכנות אשר עשה פעטר להִלָּחם את דאניא ללא הועיל, גם נערה כפה מְחַדֵּש את המלחמה יחד עם פרוסיא, ותצו להגענעראל טשערנישאָוו לשוב לרוסיא עם מחנהו, אשר עמדה בפרוסיא תחת יד פרידריך השני, ובקהל עם הודיעה גלוי כי תעמוד ברחוק ביום קרב • ולפי דְבָרָהּ נדרשו לה חמש שנים תמימות לשבת בשובה ונחת מסביב, למען תוכל להשיב את הסדר הנכון והמשטר הָרָאוי אֶל כנם • יעקאטערינא שמרה אֹרח עולם אשר דרכו בו מלכי רומי, להמציא לכל העם שעשועים מְשַׁעשועים שונים, למען הָסֵב לִבָּם ועיניהם מדברי הממלכה והמבוכות • ובבואה בירח אווגוסט שנת 1762 מאָסקוואה לַעֲדוֹת הנזר, וַתֵּשֶׁב שם כעשרה ירחים, לָחג את העם חגי שָׂשׂון ולתת לפניהם שעשועי עֹנג וּמַשְׁתַּקֵי עדן, אשר לא יאֻמן כי יְסֻפר • אפס בעצם העיר מאָסקווא ובעצם ימי השמחה נמצאה מְזִמַּת-קשר, כי התיעצו אָפיצערים אחרים מן הגווארדיא להושיב את הנשיא הגדול פאוועל פעטראָוויטש על הכסא ולהדיח את המלכה מִשְּׁאֶתָהּ — תלונה עזה התהלכה בקרב העם וַתָּפִיח ערים ויושביהן • ויען כי ברוסיא לא היה עוד משפט-חרוץ על דבר מוֹרֶשֶׁת-המלוכה, ובימי השנויים הגדולים קמו חליפות מלכים שונים, על כן מָלֵא לב העם לחכות כי תקרינה חדשות לבקרים, וּלְדַמּוֹת כי הנקל מאד להוציא כל חפץ לב למענהו • הגדולה והתפארת אשר ינחלו תמיד האנשים אשר ידם תכון בדבר התהפוכות, מסכה רוח תאוה וחשק-כביר בלב המתקנאים ותעוררם לסבב גם הם תהפוכות ושנויים, למען יִבָּנוּ מהם ויעשו עֹשֶׁר וָעֹז • ובשלישי לירח יולי שנת 1764 קם מיראָוויטש, משנה שר המאה לדגל מחנה סמאָלענסק, ויערים סוד לקשור קשר • כי האיש הזה רדף מאד אחרי הכבוד וישאף לעלות לעמוד במקום גדולים, ובראותו כי לשוא תכלינה עיניו, וכי ישפילוהו שבת, ויחר לו עד מות, ויתמרמר וַיְעַר את רוח מרעיו, ויבואו חלוצים אל מבצר שליססעלבורג ויאמרו להוציא משם לחפשי את יאָהאן אנטאָנאָוויטש איש-ברוינשוויג מבית כלאו זה, ולשום כתר המלכות בראשו. אולם האָפיצערים העומדים על המשמר לא נתנום לבוא וַיָּרֹבּוּ בכלי-נשק, אך בראותם כי הקושרים מתפרצים בִּקְשִׁי ערף ובחֵמה שפוכה, ומיראָוויטש הביא גם כלי-תותח, אז לא מצאו האָפיצערים כל תחבולה נגדו וימהרו ויעשו ככל אשר נטל עליהם לעשות לְעֵת כזאת ומקרה כזה — ויהרגו את יאָהאן האֻמלל בידיהם • המתקוממים נפוצו ונפלו בידי השופטים, וַיִּשְׂאוּ את עונם, ועל מיראָוויטש נחרץ משפט-מות, ובסענטיאבר בשנת 1764 כרתו ראשו לפי-חרב לעיני המון רַבָּה • והעם אשר לא הסכין בימי יעליזאוועטא לראות מחזות איומים ושפטים נוראים כאלה, בראותם הפעם את ראש מיראָוויטש בידי הכורת, רעמו פנים וַנָּעוּ מַראות • מלב כלם התפרצה אנחה גדולה ומרה, ויזעקו אָח וירגזו

השנאה להדיסידענטים. והכהן הגדול סאָלטיק (Солтыкъ) התיצב הכן בראש הקנָאים: חמשה עשר סופרים ישבו בביתו יומם ולילה, ומבלי פונת כתבו מכתבי־הרועים ואגרות־השטנה, לקרוא אותם באזני קהל עדתו; ובבלם הפליא הכהן הגדול הזה, הלובש צדקה כמדו, לקרוא לרוח הקדש כי תרד מהביון עֻזה והנוח על ראש בעלי האסֵפה, למען יתחזקו ויתאוששו לסַכֵּל את מזמת הדיסידענטים, הנועזים לבקש משפט וצדקה, ולבל יתעוררו חלילה רחמי הנועדים לחֶמלה. ויהי בהחל האספה בירח אָקטאָבר בשנת 1767 ויקומו כצרים וכאויבים לרוסיא וְלִדְבַר הדיסידענטים, גם הכהן הגדול מקיעוו ושר הצבא מקראקאָוו, ויצו רעפנין לתפוש בכף אותם ואת סאָלטיק איש חֶרמו ולְשַׁלַּח שלשתם יחד לרוסיא, ויהי כן. וַיִּוָּסֵד בווארשא בית־מועצות (קאָמיטע) להמתיק סוד ולכלות דברי הריבות על אֹדות הדיסידענטים, ויחרצו הנועצים משפט לתת להנפרדים את כל הזכיות בהליכות המדינה וחֻקה אחת להם ולשאר העם הקאטולים; אך על כסא פולין ישב איש רק מקרב הקאטולים, ואמונתו היא השוררת בארץ. ובירח פֶעווראל שנת 1768 כרתה רוסיא ברית־שלום את פולין, ועל פי אפני הברית נתנה רוסיא עֲרֻבָּתָהּ בעד שְׁלום כל־סִדְרֵי פולין בעת ההיא, לשמור עליהם לבל ימוטו לעולם, ועל כן לא יכלו כל שנוי ותמורה לצאת לאור בפולין מבלי שאול את פי רוסיא ומבלעדי רצונה. ומלאכי פולין דאו כצפרים עפות פעטרבורגה להודות ליעקאַ־טערינא בשם כל עמי פולין וליטא, על חסדה וַאֲמִתָּהּ ועל החסות אשר הואילה לחסות עליהם.

ויאמינו כל רבי הממשלה בפעטרבורג כי כבר הושם קץ ותִכְלָה לענין הרע והמר בפולין, ושלמו ימי הפרעות והשערוריות בארץ פולין; בעלי חברות הדיסידענטים, אשר נמלאה כגמתם, התפרדו ונפוצו; צבאות רוסיא יצאו מווארשא ויהיו נכונים לעזוב את ארץ פולין כֻּלה. אך פתאם לפתע באו שמועות רעות על דבר המהומות והמבוכות בפאָדאָליא: קראסינסקי, אחי הכהן הגדול בקאמענעץ, והעורך דין פולאַווסקי לכדו את העיר הקטנה באר (Баръ) וירימו שם את דגל הקשר בשם האמונה והחרות. גם בגאליציא נוסדה חברת מתקוממים תחת יד פאָטאָצקי, ובלובלין קמה גם נצבה הקאָנפֿעדעראציא השלישית תחת יד ראַזשע־ווסקי. ראשי החברה לבשו מלבושי כהֻנה, ועליהם צלבים מעשה אֹרֶג, ועל דגליהם משוה בשָׁשַׁר תבנית משיחם ויולדתו; כל רואיהם זכרו ויעלו על לב את נוסעי הצלב בימי הבינים. אמנם הקשר המשׁלש הזה לא היה קשר העם, כי אם הַוַּת נפש אנשי נרגן אחדים, וזדון לב שואפי חדשות ואוהבי קרבות. כי הפתגם „בעד האמונה והחֹפש!" אשר נשאו על דל שפתותיהם ועל דגליהם לנס, לא פעל מאומה על מרבית העם ולא העיר רוחם; כי מי פתי יסור הֵנָּה לחגור חרב על ירך בשם האמונה, רק לשמע מוצא פי כהן אוילי, רועה רוח ורודף קדים, מבלי אשר יראה בעיניו כי באמת נרדפת אמונתו בידי זרים? ומי בער נבוב לב יצא לקראת נשק בשם החפשה, אשר היתה לנחלה רק לבני מרום עם הארץ, ותהי בידם ככלי משחית לִיסוד לבקרים חברות שונות ולערוך מלחמות תנופה נגד הממלכה או נגד האיש השנוא להם, ולמען הוציא חמס ידיהם למענהו

יקראו עוד לעזרתם חיל זרים ממרחק! יועצי המלכות בווארשא היו עיניהם בראשם להבין כי השאון אשר קם בארץ ופרץ המתקוממים יָמִיט רעה וצרה על כל ארצם. על כן החליטו לבקש מאת יעקאטערינא, אשר ערבה בעד חֹפש פולין ושלום סרריה, כי תואיל בחסדה לצוות על צבאותיה הנמצאים בפולין להכניע את הקושרים ולבצור רוחם הקשה. ויעבֹר רעפנין את חילו בדרכים שונים, ובכל מקום בואו לא יכלו המתקוממים לעמוד מפני ידו החזקה, ויהיו כמוץ לפני רוח וכגלגל לפני סופה, ויקח מידם את כל ערי מָעוֹזם: באר, בערדיטשעוו, וקראקָאוו; אמנם כבר היה מאד לרדוף ולזַנֵּב אחרי חבר גדודים קטנים אשר פשטו בכל העברים, בערים ובכפרים, ויבואו בחמס לגזול את הכסף מאוצר המדינה, וישללו שלל מכל איש אשר פגעו, באין הבדל בין אוהב לאויב, ויהי להם כקאטולי כריסידענטי כעם ככהן. ואחרי אשר שללו ובזאו די שָׂבְעָם התמלטו לוועננגריא (אונגארען), או לסילעזיא (שלעזיען). כל מבין ראה מראשית אחרית, כי לא תצלח הקאָנפעדעראציא להתחזק ולהאריך ימים בבת ידיה ועצמת אנשי שלומה. ועל כן חכתה בכליון עינים לעזרת מלכי אירופא. הכהן הגדול קראסינסקי מקאֶ־מענעץ הלך למסעיו אל חצרות המלכים, ויהי בדרעזדען, וויען, ווערסאל, ויתאונן רע באזני המלכים כי מגמת פני רוסיא לכבוש את פולין ולספחה אליה, וכי בדבר הזה נשקפת על אירופא כָּלה רעה גדולה וצרה, אין על עפר מָשְׁלָהּ! אויסטריא וביתר שאת צרפת, האמינו בו ויטו אחרי הקאָנפֿעדעראציא, והיועץ הראשון בחצר לודוויג חמשה העשר, הוא ההערצאָג שואַזעל, שלח לה לעזרה את דומוריע *), אשר השאיר אחריו זכרון בספר את מצב פולין בימים ההם, את תכונת בעלי ברית הקאָנפֿעדעראציא והליכותיהם, ולפי דבריו היה ראש מנהלי הקאָנפֿעדעראציא פאץ (Пацъ) איש אוהב תענוגות בְּשָׂרים וחמודות הבל, אָהוב ונחמר מאד, אך קל הדעת והפכפך; עז נפש ולובש גאות, אך לא אמיץ לב וכביר כח; רודף אחרי כבוד ויקר, אך חסור חסרו לו הכשרונות לעשות בם גדולות, וכל פקידי החברה למקטנם ועד גדולם בזו כסף וזהב, ובעד מלא כף נחת פזרו הון רב, כל אשר שאלה עינם לא אָצלו מהם, ויפַנקו נפשם ויפושו כעגלי מרבק, כל ימיהם היו להם כחגים, וַיְבַלּוּ אותם על שלחן מלא דשן ואשישי ענבים, ויהי ראשית פעליהם ומשלח ידיהם להשתעשע במשחקים שונים ובמחולת מחנים. בבוא אליהם דומוריע שמחו אלי גיל, בחשבם כי הביא אתו אוצרות זהב ומטמונים והענק יעניק להם כיד מלך צרפת, אך יצא לבם ויהיו כנואשים כאשר הגיד להם דומוריע כי כיסו רֵק ומאומה לא הביא בידו, וכי ישפוט נכונה למראה ארחות חייהם, בתיהם ומאכל שֻׁלחנם ומושב עבדיהם ומעמד משרתיהם ומלבושיהם ומשקיהם, כי כספו להם אך למותר. ולשואַזעל כתב לבל יוסיף לתת כסף חֻקם לאנשים האלה, המכלים בהבל כספם וימיהם בבהלה — ואת מעמד צבאות הקאָנפֿערע־

*) שר מלחמה הזה, אשר היה גם יועץ עניני חוץ לארץ בצרפת, נודע למשגב במלחמותיו בימי השנויים והמרד; שמו יצא לתהלה ולתפארת בחצרות המלכים, כי היה חכם חרשים ופלא יועץ בהליכות עולם. ואחרי אשר גרש מצרפת, חבר בימי גלותו ספרי זכרונות ימי הבינים, ספרים רבים ונכבדים מאד, וימת בן שמונה וארבעים.

ראציא מצא דומוריע במצב רע ומר מזה, כספרם עלה עד כדי שבעה עשר אלף איש תחת פקודת עשרה נגידי החיל, כלם חפשים במעשיהם ובעלילותיהם, על כן לא היה שלום ביניהם, לא נתנו אֵמון איש ברעהו ויריבו וַיִנָּצוּ, ולפעמים התגרו מלחמה זה בזה וישפכו דמים לרב· כל אנשי החיל היו רוכבים ופרשים, כלם מבני האפרתים (Шляхты), אשר התברכו בלבבם כי כל העובדים בצבא יחדו נשתוו, כרע כאח התהלכו את נגידיהם ולא אבו למשמעתם, ועל כן היו פרעות במחנה, ומשמרת הסדר והמשטר (דיסציפלין) נעדרת· לממשלת הקאָנ־פעדעראציא לא היו מבצרים להִשָּׂגֵב בהם לעתות בצרה, ולא איש חיל אחד רגלי; סוסיהם וכלי נשקם היו דלים ורעים, ולא יכלו לעמוד לפני חיל הרגלים הרוסים, ומפני הקאָזאקים חרדו ונסו· השליאכּטים לא עמדו על משמרתם כמשפט, כי פעמים רבות עזבו את עֶמְדָתָם ללכת להתענג בשחוק או לחקור ממסך ולשתות לְשָׁכְרָה, ואת האכרים, אשר לא ידעו בין ימינם לשמאלם, שלחו תחתיהם למלאות מקומם· אולם פה הפליא הטבע לעשות חדשות ונצורות, כי עז הרוח והכשרונות הטובים, אשר חלק אלהים לִגְבָרִים, העתיקו משכנם מלבב האנשים וימצאו קן למו בבתי נפש הנשים; הֵנָּה עשו כל העבודות בעמל כפיהן ובחכמת לבן, בעת אשר האנשים חיו חיי נשים עדינות, טמנו ידם בחיק ויאכלו לחם עצלות· „ממשלת פולין", יאמר דומוריע, „ממשלת חורים ורוזנים היא; אפס לבני חורים ההם אין כל עם לנהלו ולהוליכו במשפטי פיהם, כי לא יִתָּכֵן לקרוא „עם" לרבבות אכרים, עבדי עולם, אשר נפשם קשורה רק באדמתם· ארץ פולין היא כגופת אדם רבת הראש והכרש, ובאין ידים ורגלים ··· ארץ פולין היא כחלקה תוציא קני נופת צופים (сахарная плантація), אשר תצלח לשאת ברכה וְצִמְחָהּ יְבֹרָךְ, אם אך ידי נוטעים וכורמים אחרים חלו בה — על כן לא לה תְּאוֹת החֻפשה, ולא לה להאריך ימים לבטח לבדד; מדינותיה אשר נכבשו לפני מלכים אחרים הוטב מעמדן והורם קרן עָשְׁרָן וכבודן בהמיר מושליהן"· אלה הדברים הנמרצים, אשר הרה והגה גבר חכם בעז על דבר פולין, והאיש הזה לא היה לו כל תואנה לשנוא את פולין, לדבר עליה תועה ולהוציא את דבתה רעה, ועל כן במשפט לא יִמְעַל פיו, ועדותיו נאמנו מאד להתבונן על פיהן על גורל הארץ ההיא ומנת חבלה באחרית הימים·

§ 4 **המלחמה הראשונה את טורציא**· אף כי היתה הקאָנפעדעראציא בענין רע מאד, בכל זאת התעודדה ולא הלכה תֻּמָּם, יען כי מלחמת טורציא משכה אליה את חיל רוסיא וְעֻזָּה וַתָּסֵב עיניה מפולין· בשנת 1768 בהִוָּסֵד הקאָנפעדעראציא בעיר באַר, התעורר גם מֶרֶד הקאָזאקים באוקריינא תחת יד גבוריהם זשעליעזנאק וגאָנטא (Желѣзнакъ и Гонта)· המרד הזה נודע בשם „קשר ההיידאָמאקים" ודומה הוא בתכונתו לקשר חמעלניצקי במאת שבע העשרה· הקאָזאקים העבירו קול וישתבחו בעם כי יָצאו חוצץ כֻּלם להלחם בעד האמונה הפראוואָסלאווית המְחֻללת בידי זרים, וישמידו בלי חֶמלה את השליא־כּטים, בעלי ברית הקאָנפעדעראציא ואת היהודים· ובלכדם את העיר אומאַן הרבו הלליה, בכבֵד פגר כִּסּוּ פני כל חוצותיה, וימלאו באר עמוקה בילדים

מומתים ועוללים מרטשים • בידים מלאות דם עברו מאומאן ויתנפלו על העיר הקטנה והעשירה באלטא , העומדת על גבול אוקריינא מעבר הנחל מזה , ואשר נמלטו אליה הפולאנים הנרדפים על צואריהם , ויהרגו שמה את כל היהודים ויבוזו רכוש וילכו • וישמעו היהודים והטורקים היושבים בעיר הטאטארית גאלטא הקרובה והעומדת מעבר הנחל מזה , ויבואו וינקמו בתושבי באלטא הפראוואָס־לאווים ויכו בם • וַיִּוָּדַע הדבר להיידאָמאקים וימהרו ויצלחו את הנחל ויהרסו את גאלטא עד היסוד וישלחו אש בכל פנותיה ואת יושביה שמו כעפר לדוש • ותשכח טורציא על התואנה הזאת , כי שואזעל , יועץ צרפת , אשר אמר לקשר פולין טוב וקַיֵּם את דבר הקאָנפעדעראציא , צוה גם לציר צרפת היושב בקאָנ־סטאנטינאָפּאָל להסית ברוסיא את השולטאן מוסתאפא השלישי , על כן לא אבה שמוע לממשלת רוסיא , אשר אמרה לשלם לו בכסף מלא בעד העיר באלטא השרופה , או לבנותה על תלה , ויתן צו ויתפשו את ציר רוסיא ויתנוהו בַּסהר , ועל החאן היושב בקרים פקדו להבקיע בגבולי רוסיא ולְהָצֵר לה • ויעש כן , בחרף בשנת 1768 פשטו הטאטארים בסערביא החדשה *) ויחריבו אותה וישימו בה שמות • אז הוציאה יעקאטערינא מכתב גלוי כי ריב ומלחמה לה עם טורציא , ותשלח שתי מחנות , את האחת תחת יד הנשיא א׳ מ׳ גאָליצין לעצור בעד הוויזיר הגדול לבל יבוא אל פולין , ואת השנית תחת יד פ׳ א׳ רומְיַאנצעוו להגן בעד גבולות הנגב מפני הטאטארים • גם שלחה גדודים אחדים אל מדינות הקובאן והקאווקאז להיות לעזר להמתפרצים בטורציא , ויעבור גאָליצין את הדניעסטר פעמַים וַיָּשָׁב , כי לא הרהיב עז בנפשו לתגר מלחמה • ואך בשנת 1769 הכה רומְיַאנצעוו את הוויזיר הגדול מכה רבה ויכבוש את מבצר חאָטין • אפס יעקאטערינא לא מצאה נחת בפעלי גאָליצין המתנהל לאטו ותקראהו לשוב פעטערבורגה , ותמלא ידי רומְיַאנצעוו להיות נגיד וּמְצַוֶּה לשתי המחנות יחד • גם קראה יעקאטערינה עצרה , ותאסוף יודעי בינה לעתים ומלמדי מלחמה , ויועצו לב יחדו ויגמרו אֹמֶר : לערוך את כל מערכות המלחמה על נהר דונאיי ; לשלוח צי אדיר אל הארכיפעלאג ; להעיר את רוח בני יון ומצרים למרוד בַּשולטאן , למען הביא עליו סערות מלחמה מכל עֲבָרִים • בחדש מאיי בשנת 1770 הוציא רומְ־יאנצעוו את חילו ממשכנות החרף , ביוני הרגיז את מחנה הטורקים על נהר פרוט וַיְשַׁדֵּד רִבְצָה , וילך הָלוֹךְ ונסוע הנגבה , ויפגע בשבעה ביולי על נהר לארגא בַּחאן הקרימי ואתו מאת אלף איש , וישתער עליו ויכהו , ותהי כל המחנה להרוסים לשלל **) , ובעשרים ואחד ביולי רעצו ידי רומְיַאנצעוו וירוצצו את הוויזיר הגדול , אשר חנה עם צבאותיו על נהר קאהול (Когулъ) ; לרומְיַאנצעוו היו שבעה עשר אלף איש , כלם עיפים ורעבים , ולהוויזיר היה מאה וחמשים אלף איש , כלם חדשים מקרוב באו וְרַבֵּי אונים ; וגם מאחרי הרוסים עמדו הָכֵן שמונים

*) יען כי בימי יעליזאוועטא באו אלפי מספר ממשפחות הסלאווים וביתר שאת מבני הסערבים ונאחזו בגבולות אוקריינא לעבוד עבודתם , קראו לכל ההבל הנגב בשם סערביא החדשה .

**) כאשר בקש רומיאנצעוו בימים ההם מיעקאטערינא לשלוח לו חיל עוזר , השיבה אמריה לו : „הרומאים לא אבו לדעת מספר אויביהם , כי אם דרוש דרשו אפוא הם חונים״ .

אלף מאטארים ידיהם נטויות וחרבותיהם שלופות למלחמה! הנֵצח הגדול הזה יעלה על זכרוננו את הספור בדברי ימי יָוָן, כי אלפי מספר מגבורי אתונא תחת יד מיליטיארעס הכו והכתו עד חרמה רִבבות אנשי חיל פרס · הן גם בפעם הזאת היתה המלחמה בין אזיא ואירופא, וַתוכיח כי יתרון רב לאנוש מזער ומתי מספר אירופים וסדרים בם, על ההמון הגדול מבני אזיא אשר פרעות בקרבו! כתאנים עם בִּכּוּרים על פי אֹכל נפלו אז כל מבצרי טורציא משמאל להדונאיי: אקקערמאן, איזמאאיל, קיליא ובראאילאוו, וַתָּעָז יד רוסיא גם במלחמת הים, כי צי האדיר הנשלח תחת פקודת א׳ ג׳ אָרלאָוו להיות בעזרת היונים, אשר התקוממו בכל מדינות מאָרעא, גִּבֵּר חֲיָלִים, ויערך מלחמה נוראה עם חיל טורציא על האי חִיאָס וַיַּכֵּם מכות חדרי בטן, ויברח צי טורציא לבוא להסתתר ולארוב במפרץ טשעסמען (Чесменская гавань), וירדוף אחריו צי רוסיא וַיַּדְבִּיקֵהוּ וישרפהו באש; ולוּ חש צי רוסיא לבוא קל־מהרה אל הדאר־דאנעללים, כי עתה השיבו הרוסים מלחמה בשערי קאָנסטאנטינאָפּאָל הבירה, וַיְשַׁלְּחוּ בה את מגפותיהם · אך אָרלאָוו התמהמה הֵנָּה וָהֵנָּה ללכוד את שאר איי הארכיפעלאג, ובין כה וכה חזקו הטורקים את מָעוז הדארדאנעללים וַיְּבַצְּרוּם על פי תחבולות חַכם חרשים אשר שָׁלח להם מצרפת, וירא צי רוסיא כי לא יוכל להם וישב לו לדרכו · ובשנת 1771 חנו צבאות רוסיא על שתי גדות הדונאיי, והנשיא המפאָר וו׳ מ׳ דאָלגאָרוקיי חָדַר לבוא אל טַבּור חצי האי קרים · יושביו השודדים והרוצחים, אשר זה שנות מאות הסכינו להתנפל על ארצות זרים להחרידם ולהרגיזם, עתה בנגוע הרעה עדיהם וַיִּבָּהֵלוּ; לא עמדו על נפשם ולא עצרו כח לסוכך על ארץ אחוזתם · בשבועים ימים לכד דאָלגאָרוקי את כל חצי האי; ותחת אשר בימים הראשונים רץ ומגיד לקראת מגיד בא מאָסקוואה להגיד כי גירעיי הגאור יצא כארי מסבכו ויקרב אל נהר אָקא, ומלכי רוסיא חרדו מכסאם, עתה מבשר לקראת מבשר הופיע לַשְׁמִיעַ בחצר הקיסר בפעטערבורג את כל הנצחונות הגדולים והנפלאים אשר עשה דאָלגאָרוקיי · כעלות השחר אתא המבשר האחד, בצהרים בא השני, ולעת ערב מלא השלישי את דבריהם!

§ 5 **החלוקה הראשונה בפולין והשלום עם טורציא** · דברי ממשלת פולין ועניניה היו אחוזים בעניני טורציא ומשׁלבים אלה באלה · הטשארטאָ־רייסקים וגם המלך סטאניסלאוו בראותם את צבאות רוסיא נתונים לעבודת המלחמה עם טורציא, חִזקו ידיהם וַיָּרָם לבם לצאת לחפשי מתחת פקודת רוסיא, ובצִפִּיָּתָם צִפּוּ, כי תִנָּגֵף רוסיא לפני טורציא אוֹיַבְתָּהּ, וכי מלכי אירופא יבואו להם לעזרה ואז יאכפו על יעקאטערינא למשוך ידה מלחסות על הדיסידענטים, ולגרוע עינה מהשגיח על סִדרי פולין לבל ישתנו · בכל זאת לא בושו המלך וגדוליו לבקש בפעם בפעם משען כסף מאת רוסיא, בעת אשר לבם הרה עמל ואון, ובהֶבם חשבו מחשבות להדיח עליה רעה · ויהי כאשר עשתה רוסיא חיל ועִזזו על מרומי שרה בַּמלחמה עם טורציא, והשולטאן ראה כי נשברה קשת גבוריו, הוציא את ציר רוסיא מבית הסוהר ויקרא לשלום. אפס יעקאטערינא לא נִרְצְתָה להשלים

אתו כי אם במחיר מלא, ותדרוש מאתו, כי יתן לה אי אחד מאיי הים, הטוב למסחר הרוסי, וכי יכיר לבני דרור את טאטארי קרים, ומאָלדאוויא וואַלאחיא. אך אויסטריא, אשר רעה עינה בנצחונות רוסיא ובהרחבת גבולה, מֵאנה בחרות מאָלדאוויא וואַלאחיא, ותאמר להִלָּחֵם ברוסיא· ואף כי רוסיא לא נחתה מפניה לבדה ואת מוֹרָאָהּ לא יָרֵאָה, אך בראותה כי אויסטריא תכרות ברית גם עם פרוסיא, לסעדה ולתמכה בפרוץ מלחמה בינה ובין רוסיא, רק אז שָׂמָה רוסיא על לב· ופרידריך השני כבר שם עינו על ארץ פולין ויאמר לחלקה בינו ובין רוסיא ואויסטריא, ועוד בשנת 1770 נטשו צבאות פרוסיא ואויסטריא במחוזות אחדים בפולין ויאחזו בם· אז נדברו פרידריך ויאָזעף פנים אל פנים על דבר החלוקה, והפרינץ הענריך אחי פרידריך, בא פעטערבורגה להטות גם לב יעקאטערינא אליהם· ובימים ההם שחתה הקאָנפֿעדעראציא את דרכה ונבאשה במלכי אירופא, כי בראותה אשר צרפת משכה ידה מלהושיע לה וכי ברע היא, ויקומו רבים מבעלי בריתה ויקשרו קשר רב קשר, ובשלישי לירח נאָיאבר בשנת 1771 כחצות הלילה, תפשו את המלך סטאניסלאוו בהיכלו ויוציאוהו מהוצה לעיר ווארשא, ויאמרו להכחידו מארץ החיים, ורק בחמלת אחד הקושרים ובאמץ רוח סטאניסלאוו, הצליח להמלט מידם ולשוב לחצר מלכותו· בעצם השנה ההיא שלח פרידריך אל יעקאטערינא מכתב גלוי ויודיע לה מערכי לבו: „כי לא מידי טורציא תקח לה שכר על המלחמה אִתָּהּ, כי אם פולין, אשר היתה סבת המלחמה תתן לה את פְּעֻלָּתָהּ, וגם הוא (פרידריך) עם יוסף יקחו בפולין חלקם" · וַתֵּעָתֶר לו יעקאטערינא· לרוסיא נספחה „רוסיא הלבנה" *), לאויסטריא—גאליציא, ולפרוסיא—פאָמעראניא, מלבד העיר דאנציג, וחבל אחד מפולין הגדולה· ובשמיני לחרש אויגוסט בשנת 1773 הואילה האספה (Сеймъ) בווארשא להחליט דְּבַר החלוקה הזאת, כי ראתה עין בעין איך באה הקאָנפֿעדעראציא אל שערי שאול ואחריתה עדי אבד, כי כאכול קש לשון אש כן אכלה בה חרב ביביקאָוו, וכמפני בלהות צלמות חרדה ופחדה מפני תנופת יד סוווארָאָוו, אשר חשף בתחלה את זרוע עֻזו בארץ פולין, וילכוד את מבצר קראקאָוו, וגם את טשענסטעכֿאוו, העיר האחת אשר מצאו בה בעלי ברית הקאָנפֿעדעראציא מנוח ומפלט, לכד בחרבו הקשה ותכנע מפניו·

וכראות השולטאן כי אך לשוא יקוה עתה לתשועת אויסטריא, ויד רוסיא נטויה עליו להוסיף להכותו, וַיּוֹאֶל לַעֲנות· ובשנת 1774 בעשירי לחרש יולי, נכתב ונחתם כתב השלום בין רוסיא וטורציא, בקרב מחנה הרוסים אשר היתה אז תחת יד רומיאנצעוו בכפר קוטשוק קאיינארדזשי (Кучукъ-Кайнарджи) הקרוב לסיליסטריא· על פי אופני הַכְּתָב הזה קבל עליו אבדול מחמד, יורש מוסתאפא השלישי, את שמונה אלה: I) לקרוא דרור לטאטארי קרים, בורזשאק וקובאן· II) להסגיר בידי רוסיא את מבצרי אזאָוו, קערטש, יעניקול וקינבורן· III) לתת תמיד לאניות סוחרי רוסיא לעבור עם מרכלתם מים השחור אל ים התיכון באין מפריע· IV) לזכות את הרוסים היושבים בנפות טורציא בכל הזכיות אשר לשאר

*) כל חלקת הארץ שבין הדניעפר ובין הדווינא המערבית ונהר דרוטש נקרא בשם „רוסיא הלבנה" ·

אזרחיה, עבדי מלכי אירופא האדירים, כצרפת וכדומה. V) לסלוח לכל עבדיו הנוצרים, אשר ידם היתה בקשר האחרון. VI) לתת למלאכי רוסיא מְהַלְּכִים בַּחֲצַר המלכות בקאָנסטאנטינאָפאָל לְדַבֵּר טוב באזני השולטאן על אדות עניני מאָלדאווּיא. VII) לשלם לרוסיא ארבעה מילליאן וחצי רובל (4,500,000) בעד הוצאות המלחמה. VIII) לְאַשֵּׁר וּלְקַיֵּם את שם התאר („Императрица") (נגידה ומצוה) אשר נקרא על יעקאטערינא; וגם שרי החיל נחלו רב כבוד ותפארת, את רומיאנצעוו נקבו בשם הכבוד: „זאדונאייסקי", את דאָלגאָרוקי—„קרימסקי" ואת אָרלאָוו—„טשעסמענסקי".

§ 6 **המגפה וקשר במאסקווא.** לרגלי המלחמה עם טורציא באה על רוסיא צרה גדולה ושֹׁד מִשַּׁדַּי. כי בשנת 1700 כאשר שבו רבים ממלחמת טורציא, עלה אתם הַדֶּבֶר ממאָלדאווּיא ויפרוץ בנפות הנגב, ובאביב בשנת 1771 החל הנגף גם במאָסקווא. המון העם לא נזהר, לא שמר את פקודת הרופאים, גם קצף עליהם על אשר יכלאו ימים רבים בבית הַחָפְשִׁית את האנשים אשר דבקה בם המחלה. ויתאנפו העם גם בשוטרי העיר, אשר פשטו בגדי המתים במגפה וישרפום באש. ויקחו העם את החולים ויצפינום איש איש בביתו, את בגדי המתים לקחו להם ואת נבלותיהם הסתירו בבורות. ותרב המגפה לאכול בעם בכל פה ותַעֲצָם הרוגיה, עד כי בירחי יולי ואויגוסט נפלו כאלף איש מדי יום ביומו. ויהי בראות העם כי נגיד החיל סאלטיקאָוו עזב את העיר, ויחר אפם ותגדל המהומה מאד. אז קם והתעודד הגענעראל יעראָפקין לעצור בעד הדבר ולעשות סדרים בעיר; וכשמוע יעקאטערינא את כל הטוב אשר הוא עושה, ותמלא את ידו להשגיח על העם ותתמכהו במועצותיה במכתבים רבים; אך כל עֲמַל יעראָפקין היה לריק ולבהלה, כי רק מתי מספר היו אתו, וההמון הולך וסוער כהמות ים לגליו: בתי המשפט והחניות סֻגרו על מסגר וכל מלאכה נשבתה, והקול נשמע בעיר, כי על משקוף שערי „ווארוואראַ" נגלה נגלתה תמונת מרים, אֵם משיחם, ובכחה תשגיב נפלאות להציל לקוחים למות מדבר הוות, ולרפאות את כל הַקָּרֵב הַקָּרֵב אליה מקטב ישוד צהרים. אז נהרו כל העם כחולה כאשר איננו חולה אל שערי ווארוואראַ, ויגשו אל התמונה וידחקו איש את אחיו, ויקריבו לה מתנות וירימו נדבות כסף. ולרגלי אלפי העם אשר התנגשו והתלקטו אל מקום אחד פרצה המגפה שבעתים. ויתאושש רב הכהנים (Архіепископъ) איש חכם ונבון דבר אמווראָסי שמו, ויצו לסגור ולחתום את ארגזי הנדבות, לְגָרֵשׁ את להקות הנאספים ולהסיר את התמונה מעל השערים, לבל תהיה למכשול ולפוקה. וירא העם ויקרא: „אהה! אוי מה היה לנו! הכהן מכחש באלהים, וַיָּשֶׁת את ידו עם הרופאים להמיתנו בדבר!" הפעמון הגדול כרעם בגלגל צִלְצַל קולו השמיע, וההמון זעק בקול נורא: „אל הקרעמל! אל הקרעמל! מדוע זה ימנענו הכהן מהתפלל לְאֵם אלהינו, והרופאים המשחיתים יתנו מות ורעל בבארות המים!", בשצף קצף התפרצו העם בבית אמווראָסי ולא מצאוהו, ויבואו בחדרי משכיתו, וישברו ויתצו וישמידו את כל הבא בידם. אך יעראָפקין מהר ויטהר את הקרעמל מן המתפרצים, ואך ביום השני בששה עשר לסענטיאבר, התקבצו החשְׁכים, ואִתָּם רבים מן

הראסקאָלניקים , אויבי אמווראָסי בנפש , ויתפשוהו בתוך ההיכל אשר לבית הנזירים הנקרא „דאָנסקאָיי“ וישמטוהו מן ההיכל בחרפות וגדופים וירצחוהו מות לפני שערי בית הנזירים • ויצו יעראָפקין לאנשי חילו לירות בכלי נשק ותותח על המשתוללים ולרדוף אחריהם בחרבות גדולות וברמחים , ויפול מהם רב ; ובכן עצור עצר בעד נכליהם ומזמותיהם חמס , כי אמרו להצית אש במאָסקווא , להרוס בתי החולים והחפשית , ולהשמיד את כל האצילים והרופאים • אחרי כן התנדב הגראף ג' ג' אָרלאָוו ללכת למאָסקווא להשביח שאון המורדים ולהשיב השלום אֶל כנו , ותשלחהו יעקאטערינא • אז חפצה בידו הצליח , וביאנואר בשנת 1772 הודיעה הממשלה כי נעצרה המגפה במאָסקווא • ולזכר נדבת לב אָרלאָוו , הציבה יעקאטערינא בכפר־המלך (Царское Село) שערי שיש נחמדים • אז נחה שקטה העיר מאָסקווא , אולם עד מהרה מערבות הישמון תִּפָּתַח הרעה , שם יתקוממו הקאָזאקים ביד רמה ובמוראים גדולים , ותחרד הבת רוסיא לרגעים •

§ 7 קשר פוגאטשעוו • הנה רָאֹה ראינו כי אחרי „ימי המהומה והמבוכה“ (Смутное время) הרימו הקאָזאקים פעמַיִם את ידם בממשלה : בימי מלכות אלעקסיעיי מיכאלאָוויטש התפרצו ויקומו תחת יד סטענקא ראזין , ובימי פעטר הגדול בראשית מאת שמונה־העשרה קמו מתחפשים (Самозванцы) בירכתי מושבות הקאָזאקים , אך לא התלקחה אז אש המרד בארץ • אמנם בימי יעקאטערינא , בעת אשר כל חיליה וצבאותיה היו נתונים במלחמת פולין וטורציא , אספו הקאָזאקים שארית כחותיהם , ויתאזרו בגבורה וָעֹז ויקשרו קשר אמיץ , אשר כאש לוהט בעמיר לְהטה ארץ ומלואה , ויתאבכו גאות עשן • תכונת הקשר הזה דמתה מאד לתכונת קשר ראזין , כי מטרה אחת ודברים אחדים היו לקושרים לְקַו ולמשקלת גם אז גם עתה • וזה דבר הקשר • הקאל־מיקים , עם נודד , נוסעי בעדר וּשְׁכוּנֵי באהלים , גוי שוקט ובוטח , נקרעו בראשית מאת שמנה העשרה מאת ממלכת קיטאיי (חינא) ויבואו לחסות בצל רוסיא , להיות לה כעבדים נושאי מנחה • ויבחרו לשבת בָּערבות הגדולות ורחבות הידים , אשר בין הוואָלגא והיאַאיק (Яикъ) , הוא אוראל , ורוסיא שמה עליהם שרי מסים • אפס השרים האלה , מרעתם כי רחוקים הם מטבור המלוכה ועין־משפט לא תשורם , הזידו להכביד אַכְפָּם על הקאלמיקים , לִרְדוֹת בם בשבט ברזל ולנצל רכושם • ויחר מאד אף העשוקים ורצוצי־משפט , ויגמרו אֹמֶר לעזוב את רוסיא ולשוב אל ממשלת קיטאיי , לחַדֵּשׁ ימיהם כקדם , ויקחו עמה דברים בסתר • ויקומו ויקחו את נשיהם וטפם וכל רכושם ויסעו עד שפת היאַאיק , ויתקבצו שמה כשלשים אלף עגלות , וימהרו פתאֹם לפתע ויעברו את הנהר , ויסעו קדימה על פני עֲרבות קירגיז , ומגמת פניהם לשוב אל חיק ארצם הראשונה , כי טוב להם אז מֵעָתָּה • ושרי צבאות יאאיק חרדו למראה הזה , ויצוו על חילם לרדוף אחרי הקאלמיקים • אפס הקאָזאקים לא אבו שמוע ויהיו כמתקוממים , יען כי גם הם צעקו חמס באזני הממשלה על פקידיהם לוחציהם ולא מצאו מענה ; ושרי החיל הוסיפו עוד להרע להם ולהשחית בם , והממשלה לא פקדה על עונם ולא בִּקשה את הנרדף • על כן התפרצו הקאָזאקים פעמים

אחדות, אך שריהם השיבו את סער המרד לדממה בחרב שלופה ובמוסר אכזרי• אמנם בשנת 1771 התאזרו המתקוממים עז, גברו חילים וינצחו את חיל שר־הצבא טרויענבערג, את כלי־התותח בזזו להם ואותו הכו נפש• ותשלח הממשלה את פריימאן, ויגדע בשתי מלחמות קשות את זרוע הקאָזאקים, ויעש בהם שפטים נוראים: רבים יסר בשוטים ובעקרבים, רבים שלח סיבירה למוג ביד עונם ורבים העביר עבודת פרך בצבא, והנשארים התמלטו בעור שניהם. ויסר פריימאן את בית הפקודות והמשפטים, אשר היה מאז מעולם להקאָזאקים מקרב בני עמם, ויתנם בידי נגיד החיל, והארץ כמעט נחה שקטה• אולם הקאָזאקים, עם מרי וסרי סוררים, לא ידעו שלו בבטנם ויוסיפו להתנכל בממשלה, ויתברכו כי עתידים הם לעשות גדולות ולהביא עיר ובהלות על הממלכה אשר הסכינו לקרוא בשם „מאָסקווא", ויאמרו: „זאת לא זאת! עוד נרגיז את מאָסקווא ממקומה!"• בכל בתי המלון על דרכים ובכל אהלי הערבות התלחשו איש את רעהו ויעריטו סוד, ועליהם נלוו גם הראסקאָלניקים, אשר יצאו מן החורים וממחבואי סתר לתת יד לפושעים• כלם חכו בכליון עינים על איש זרוע ונלבב, להיות המוציא והמביא אותם וללכת בראשם• ובעת ההיא עף כברק שמע שוא ברוסיא ובחוץ לארץ, כי פעטר השלישי עודנו חי, וקל־מהרה בוא יבוא לדרוש את כסא מלכותו מיד יעקאטערינא אשת עברתו *)• והנה על גדות היאאיק נגלה נגלה איש כבן שלשים שנה, קומתו בינונית, בריא אולם ומוצק, בבות עיניו מתנוצצות כשביבי אש וחודרות לב ונפש• האיש הזה היה מקאָזאקי הדאָן, ושמו עמעליאן פוגאטשעוו, (Емельянъ Пугачёвъ)• זה פעמים נס מן הצבא, וישוטט בין הראסקאָלניקים ויתגורר בבית מקלטם• ובשמעו כי התפרצו הקאָזאקים, וימהר לבוא אליהם, ויסיתם לעבור את הקובאן לבוא לחסות בצל השולטאן• ובעצת שני סוחרים ראסקאָלניקים התחפש פוגאטשעוו ויקרא עליו שם פעטר השלישי• ויגד הדבר לשרי הממשלה, ויתפשו את פוגאטשעוו, ויאסרוהו בכבלי ברזל, וישלחוהו לקאזאן בחדש גענואר 1772• אך בעזרת אוהביו הראסקאָלניקים התחמק ויברח על נפשו ויסתתר כל ימי הקיץ. ובחדש סענטיאבר התהלל עוד הפעם בשם פעטר, ויתלקטו אליו שלש מאות איש וילכו אתו אל יאאיצק העיר (Яицкъ-городокъ)• והנה ככל אשר היה בימי קשר ראזין קרה גם הפעם: כל גדודי הקאָזאקים אשר שלחו נגד הקושרים נוספו עליהם ויתלכדו עמהם בקשר, ומתי מספר אשר נשאָם לבם לשמור אמונים לממשלה הוקעו על העץ• ויהי כי ירא פוגאטשעוו לערוך מלחמה עם חיל מבצר יאאיצק כי רב הוא, וימהר לבוא אל אילעצק (Илецкъ), ויבטח את תושביה הקאָזאקים לרעותם במקל נועם, להטות אליהם כנהר חסד ויחנם לתתם לשאת את הזקן ואת הצלב, אשר אסר עליהם פעטר הגדול, גם יחלק להם נחלות ארץ וכל

*) בימים האלה פרצה המהומה, והקיפה את גבולות רוסיא עד אפסי הארץ, ורוח המרד נגע גם בקצה פנת קאמטשאטקא. כי אחד מבני פולין אשר שלח שמה ביד פשעו ושאר המתרמים אשר נשלחו עמו, קשרו קשר ויכו את חיל המשמר, ויעשו להם אניה קלה וירדו תימה. והמקרים הנפלאים, אשר השתרגו עלו על צוארי המברחים במצולה ובלב ימים, עשו שם גדול ונכבד להקשר הקטן והנקלה הזה, בכל רוסיא יצא שמעו, ותקופתו על קצות ארצות אירופא.

טוב , כסף וכלי נשק וחֹפֶש עולמים • וייטבו דבריו בעיניהם , ויצאו כלם לקראתו , ויקבלו פניו בלחם ומים ובצלצל הפעמונים • וכמעשה בני אילעצק עשו גם צבאות המשמר ואנשי המצב אשר בשאר המבצרים • הקירגיזים ראו כי כבר קמה המהומה , וישמחו ויעלצו , ויתעתדו לעטות אל השלל בכל אַוּת נפשם • וכל השופטים ושרי החיל אשר לא תכון ידם עם הקושרים , כי לא חפצו למעול מעל בממשלה , מתו מות נבל ואכזרי • וילך פוגאטשעוו הלוך וחזק ; ובחדש סעפטיאבר כבר היו אתו שלשת אלפים אנשי חיל וכלי תותח,ויסע לצור על אָרענבורג • הבאשקירים, הקאלמיקים , המָארדווים , הטשוואַשים והטשערמיסים זכרו ימי עולם , ימי ראזין הקושר והפורץ , ויקומו גם הם בשרי רוסיא בארצות מושבותיהם , האכרים ; עבדי צמיתות , הגידו קבל עם ולא כחדו כי לבם הולך אחרי גואלם ומושיעם פעטר השלישי (פוגאטשעוו) , וכל יושבי חבל הוואָלגא שלחו רסן מפניהם , שברו מוטות עול הממשלה , וכהמון משברי ים הָמו וַיִּגְעֲשׁוּ , ותהי עת רעה מאד להממשלה מאין כמוה : כי את כל חילה העבידה במלחמת טורציא ופולין , והעם היו מָרֵי נפש על דבר המגפה אשר הפילה רבבות חלליהם , ועל אדות אשר לקחה הממשלה את מבחר בניהם לעבודת הצבא ; והחשְׁכים נפוצו בכל חוצות קריה לחרחר את כל העם , להעיר רוחם וּלְסַפֵּחַ חֲמָתָם • בחמשה לאָקטיאַבר הביא פוגאטשעוו את אָרענבורג במצור , ויאמר להמית את העיר בזלעפות רעב , ובימים אחדים עלה מספר חילו עד חמשה ועשרים אלף איש , תערובת עמים שונים , בהם כל איש מצוק , חומס ומעַוֵּל , פושע ועושק ונלוז , קהל גדול יחדו , ויתגודדו בכלי חמס ויפשטו לכל ארבע הרוחות , וישתו וישכרו בכל הכפרים , ויגזלו את אוצרות הממשלה וכל בתיה הֵשַׁמּוּ • ברגלים רמסו כל טוב האצילים , ובעברת זדון ותוכחות חֵמה העמיקו שחתו מאד , ויתנו חתיתם עד למרחוק •

ותשלח הממשלה אנשי חיל תחת יד הגענעראל קאַר (Каръ) , אך בקרבו אל מחנה פוגאטשעוו אחזוהו חיל ורעדה ויהי כאיש נדהם ואובד עצות , ויסוג אחור • וכמתגנב נטש את מחנהו וַיִּתְחַל , וינס בגפו למאָסקווא , וַיִּשְׂבַּע שם קלון ובשֶׁת על כי הֵרַךְ לבו כארנבת וכאשה מְצֵרָה • ותשמע יעקאטערינא , ותכתוב לאחד ממיודעיה : „האלהים יודע אחרית כל השערוריות האלה ! מִקְרֵי ימי מלכותי יָחֵלּוּ „להִדַּמּוֹת ולשאת בד בבד את מקרי ימי פעטר הגדול ; אך ככל אשר יעשה ה׳ עמדי לא תרפינה יָדַי , וכאבינו הזקן הזה לא יפול לבי , ויעבור עלי מה !" • ותשלח את א׳ י׳ ביביקאָוו לתקן את אשר עִוֵּת קאַר • ובבוא ביביקאָוו מאָסקוואה מצא את מַצָּבָהּ ברעה גדולה : לב העם נמס ויהי למים מדאגה ומפחד • רבים מן האצילים התקבצו הלום מן ערי המדינות , אשר הומכו ורוששו בידי אנשי פוגאטשעוו והעבדים המתפרצים • האכרים , אשר הביאו האצילים אתם מאָסקוואה , העבירו בכל חוצות העיר ומגרשיה שמועות שונות : כי במהרה בקרוב יִתֵּן להם חפש ודרור , וכי ישמידו את אדוניהם נוגשיהם לפי חרב • החשְׁכים ופליטי עם שטו בכל חוצות העיר שכורים וסבואים , ובכליון עינים חכו לקראת פוגאטשעוו, משא נפשם ותקותם • ממאסקווא הלך ביביקאָוו לקאזאן, שם מצא למגנת רוחו כי כל רַבֵּי הממשלה נפוצו ויברחו , גם הסוחרים והאצילים שרדו אל מחוזי

רוסיא הפנימים, וכל אזרחי העיר ידיהם על חלציהם. אך בהופיע להם ביביקאָוו כמלאך מושיע, חָיְתָה רוח בני העיר וישיבו נפשם, ורבים מן המברחים שבו אל בתיהם. ויקדש ביביקאָוו עצרה, ויער את רוח האצילים בדברים יורדים קֶרֶב ולב עמוק להביא קרבנות חובה לארץ מולדתם. וישימו האצילים לכסף מוצא וישכרו צבא רב, וכן עשו שאר הערים סביבות קאזאן; ותשלח להם יעקאטערינא את תודתה וברכתה. וביביקאָוו התראה לעיני העם כשמח וטוב לב, ולאשתו כתב כזאת: „הדברים יגעים, הרעה רחבה ונסבה מאד; אוי ואבוי! צרה קרובה ואין עוזר!״. גם יעקאטערינא, אשר במכתבה להחכם הצרפתי וואָלטער הלעיבה בראש הקושרים, ובמהתלות ולעג קְרָאַתּוּ בשם „Le Marquis de Pugat-cheff״) התחלחלה בקרבה ונפשה להטה גחלים מפני הרעה הנשקפה. בכל הארץ שלחה מכתבים מעוררים את העם לצאת לעזרת הממשלה, עשרת אלפים רובל לבל הבטיחה לתת לאיש אשר יתפוש את פוגאטשעוו חיים, ועל העם אסרה אסר בכסף ישאו את שם חלל רשע זה על שפתותיהם.

ותתלקח שלהבת הקשר ותגדל המדורה, ותאכל ותלהט סביב ערים ומלואן, מחוזות וכל יושבי בם: כי בימי החֹרֶף עוד גדלה הרעה שבעים ושבעה, ותמלא הארץ חמסים ותַבְעֵרוֹת, והקשר פרץ בכל נפות קאָזאן, אסטראכאן, ניזשעגאָראָד ופערם. אולם בחודש פֿעווראל הוטבו מעט עניני הממשלה ותוסף אֹמץ: כי אנשי חֵיל הממשלה, אשר שֻׁלחו לאָרענבורג להוציא את יושביה לחפשי מֵחָמָס המציק, כִּתְּרוּ את כל החבל ויחסמו את הדרך לפני הקושרים. אז התבונן פוגאטשעוו כי אבד נצחו ויאמר להִמָּלֵט על נפשו, ורעיו הקאָזאקים חשבו להסגירו בידי הממשלה לכפר בו את אשמתם, ובצדק כתב ביביקאָוו: „פוגאטשעוו הוא כמפלצת הגן אשר ישתעשעו וִישַׂחקו בה קאָזאקי יאאיק; לא פוגאטשעוו הוא שרש דבר, כי אם תלונת כל העם כֻּלּוֹ״. הנשיא גאליצין הכה את פוגאטשעוו שוק על יָרֵךְ, ובצאת הקושר מאָרענבורג בחרפה, הוסיף להכותו מכה רבה ונצחת, עד כי אבדו לפוגאטשעוו כל כלי התותח, הקושרים נפלו חללים חללים, ורבים הלכו תמם, ואך פוגאטשעוו עם ארבעה אנשים אתו הצליחו להחיש מפלט להם אל הרי אוראל. ויבוא מיכלסאן וילכוד את אופא, וישביח את הֱמַיַת כל יושבי הכפרים המתקוממים, וגם העיר אילעצק, אשר הביאוה הקושרים במצור, ויושביה כלכלו את נפשם ארבעה עשר יום בחֵמָר וכנחש היה עפר לחמם, גם היא יצאה מצרה לרוחה ומאפלה לאור גדול, כי בא מאנסוראָוו ויפוצו המורדים מפניו, דֹחוּ ולא יכלו קום.

אמנם בטרם הושם קץ וְתִכְלָה להקשר הזה מת ביביקאָוו מֵעמל ומרב עבודה, ופוגאטשעוו התעודד ויתאזר עֹז, ויאסוף די חיל בבתי המלאכה וחרשת המעשה אשר מעבר להררי אוראל, ויכבוש מבצרים ויאבל חֵל וחומה, וישב לקאזאן וילכדה, ויתנה למְשִׁסּוֹת ולמאכלת אש. וימהר מיכלסאָן מאופא, ויבוא ויפליא את מכות פוגאטשעוו פעמים רבות, וַיּוֹשַׁע את העיר קאזאן מיד עריצים ופריצים. וינס פוגאטשעוו עם מיטב אנשי חילו אל הוואָלגא, וישליכו נפשם במצולות מים כבירים, בזרוע כח חָצוּ משברי הנהר ויעברוהו, וַתֵּהוֹם כל החלקה,

וַיֵּאָסְפוּ אליו המונים המונים מכל חבל הוואָלגא מערבה ויצאו חוצץ אתו • ופוגאַ־טשעוו הבטיחם לתת להם חָפשה וחֵרות, להשמיד ולאבד את כל זרע האצילים שְׂנוּאֵי נפשם, לבלי קחת מאתם כל מכס ומס, ולתת להם מלח בלא מחיר • עבדי־הצמיתות התפרצו מפני ארוניהם וישלחו בם יד, עובדי האלילים והגֵרים (המִתְנַצְּרִים) הרגו את כהני רוסיא על חלליהם, המון העם התנפלו ויתפשו את שרי החיל ואת האצילים ויעקדום ויסגירום בידי פוגאטשעוו להִתְנַקֵּם בהם, להוקיעם על העץ ולהכריתם מארץ החיים • ויעברו הקושרים ממקום למקום בחרב מלאה דם ובכליון חרוץ • אז נגעה הרעה עד לב הארץ, וַתִּרְעַד ניזשני נאָווגאָראָד וגם מאָסקווא חרדה תחתיה • ותשלח יעקאטערינא את הגראף פ׳ י׳ פאנין, אשר התנדב ללכת לשַׁבֵּר את גאון פוגאטשעוו ולגדע קרנו • אולם פוגאטשעוו התעשת, ויחדל מלכת על מאָסקווא, ויאמר לאחוז דרכו אל הקובאן, או להמלט ארצה פרס; אך בכל מקום בואו על יד הוואָלגא נגבה נספחו עליו ערב רב למאות ולאלפים, ויחזק הקשר עד מאֹד • כמוהו לא נראה ולא נשמע למיום הִוָּסדה ארץ רוסיא, ולמן העת אשר היתה לגוי ולממלכה • בעיר סאראנסק קדמו הכהנים את פני פוגאטשעוו בספר „ברית החדשה״, והם וכל הסוחרים אִתָּם נתנו לו כְּבוד מלכים • ויתלה שמה פוגאטשעוו שלש מאות אצילים על העץ, ויעבור מזה וילכוד את פענזא, פעטראָווסק, סאראטאָוו, ובכל עיר ועיר מחץ רגליו בדם חללי האצילים האֻמללים • אך יושבי צאריצין חשפו זרועם ללחום אתו ויהדפו את חילו אָחור • וכשמוע פוגאטשעוו כי חיל הממשלה הולך וקרב, וימהר לנסוע אל העיר טשערנא־יאַר, וישיגהו שמה מיכֶלסאָן ויכה את מחנהו עד הרמה • ויעבור פוגאטשעוו עם שלשים קאָזאקים את הוואָלגא בצנות דוגה • אפס בעת ההיא בא סוּווארָאָוו וחילו צאריצינה, ויעברו גם הם את הנהר וירדפו באף אחרי פוגאטשעוו ויכתרוהו מכל עברים ולא נתנו לו לברוח • אז נוסדו יחד רֵעֵי פוגאטשעוו ויבגדו בו, ויתפשוהו ויאסרוהו בעבותים ויביאוהו אל יאאיצק, ויסגירוהו בידי סוּווארָאָוו, ויובא מאָסקוואה ויומת שם, בעשרה ליאנואר בשנת 1775, וגם ברבים מֵעוזריו, עצרת בוגדים ועדת מרעים, נעשו שפטים ונוסרו כדי רשעתם וכפרי מעלליהם • ובכן שלמו ימי הקשר הגדול, אשר הרעיש והרגיז חלק גדול מארץ רוסיא עד היסוד בה • וימים רבים אחרי הדברים האלה עוד לא שקטה הארץ עד תֻּמה, על כן ישבו פאנין וסוּווארָאָוו כל השנה ההיא במחוזות הנכנעים, לבער ולהצמית את כל הפושעים הנשארים, המתהלכים באשמיהם, לבלי השאיר להם שרש וענף • ויען כי הפצה יעקאטערינא לאַבד כל זכר להקשר הזה, צותה לקרוא מן היום ההוא והלאה את הנהר יאאיק בשם אוראל, ותהי לחק • ובחדש יאנואר 1775 כאשר התרפס השולטאן ויתרצה לתת שִׁלומים לרוסיא ככל אשר שאלה מאתו, ותסע יעקאטערינא לקרית מלך העתיקה, למאסקווא, לחֹג שמה את חג השלום • ותשלח דברי שלום ואמת אל כל העם וַתַּעַשׂ להם הנחות • גם עם הקושרים האסורים הגדילה חסדה להעביר פשעם ומְרָיָם, ותצו לבל יֵחָקֵר וְיִדָּרֵשׁ עוד מאומה בדבר הקשר — למחות את זכרו מתחת השמים, למען לא יִזָּכֵר ולא יִפָּקֵד ולא יעלה על לב לעולם • ואך בימי

אלכסנדר הראשון נתן הרשיום לקוראי הדורות והקורות לכתוב פרשת הקשר הזה בספר דברי הימים ·

8 § **השרים הקרובים ליעקאטערינא ועוזריה** · כל השרים רואי פני יעקאטערינא ועוזריה בכח ידיהם ובעמל נפשם, עלו לגדולה ולתפארת · אפס כַּשָׂרים אשר עמדו לימין פעטער הגדול, כן היו אהובי יעקאטערינא, הקרובים אליה, מבני ההמון הולכי בשפל, ולא מגזע היחש ומרום עם הארץ· כי האנשים האלה גם בהיותם בתֹר אדם המעלה וישכנו מרומים על גפי ההוד והכבוד, הלכו לפני יעקאטערינא בכל לבם, מוצא שפתיה שמרו כאישון בת עין, וישקדו למלאות כל חפצה באמת ובתמים · ומה מאד נתפלא על בינתה הרחבה, אשר חָתְרָה וְחָדְרָה לבקש לה אנשים כלבבה, וַתַּצליח למצוא תמיד כאלה · הקרובים אליה בעת ההיא, אשר ספרנו קורותיה עד כה, היו בני גריגארי' למשפחת אָרלָאוו: הקנְיאז גריגאָרי' והגראף אלעקסיעיי · שני האחים האלה היו עזי נפש, אמיצי רוח, ולבם כלב האריה עשוי לבלי חָת, וַרבַּת חֵרפו נפשם ויעזרו אחרי יעקאטערינא להנחילה כסא כבוד מַלכות פעטר בעלָהּ · גם הפליאו לעשות האחים למשפחת פאנין; וביתר שאת עלה למעלה למשכיל פאנין הבכור, הגראף ניקיטא איוואנאָוויטש, פאנין אשר בכשרונותיו הנעלים, במדותיו הטובות ובתבונת נפשו היקרה, היה האחד המיוחד בין יודעי מלוכה בימי יעקאטערינא· כל עניני חוץ לארץ יצאו ובאו על פיו, וגם בעניני רוסיא פנימה לא נעשה דבר נכבד בטרם שאלו את פי פאנין וייחלו לְמוֹ־עצתו, כי זך וישר היה פעלו וכל דרכיו קֹשט וצדק · הוא חִנֵּךְ את הנשיא הגדול, יורש העצר פאוועל פעטראָוויטש, והורהו ארחות חיים · ושם פאנין יצא לתהלה בכל אירופא על אדות ברית החלוצים אשר כונן בחקר תבונתו, (כאָמור הלאה 9 §) · אחרי כן גִדלה המלכה את האיש הנודע והמהֻלל גריגאָרי' אלכסנדראוויטש פאָטעמקין, וַתְּנַשְּׂאֵהו, ותשם את כסאו מעל כל השרים אשר אתה· פאָטעמקין היה בן פורת וטוב ראִי, בן אחד האצילים מתושבי סמאָלענסק, אשר לא חננם ה' בעֹשר ובנכסים; מעצלות ורפיון ידים לא עצר כח להשלים חק למודיו בבית מדרש המדעים (אוניווערזיטאֶט), ויבוא לעבוד בחיל שומרי ראש המלך (גווארדיא), ויען כי נטע הטבע בקרבו כשרונות נשגבים ורוח מבינתו הֵעִיף בִּיעף להבין חיש קל כל דבר מראשית עד תכלית, על כן היה אָמָּן נפלא לחולל ולהוליד מערכות ענינים שונים, לְחַבֵּל מזמות רמות, תחבולות מלחמה ודבר מלכות; אך חסר לו רוח נכון וכח הסַבָּל להוציא מערכות לבבו לפעולת אדם, כי קצרה נפש האדם הגדול הזה ולא יכול ללַמד ידיו לכל עבודה, הדורשת יגיעת בשר ימים רבים; כי לא עמד יוֹמַים על עָמדו, כי אם יום יום הלך מחיל אל חיל, וַיָרָם ונשא וְגָבַהּ מאד! כתנור בוערה מאופה בערה בו מנעוריו אש הכבוד ותלהט כל משכיות בתי נפשו, ויהיו כל מעיָניו להוסיף להתנשא עָל ועיניו לא שָׂבעו תֹּקף ושלטון · ולמען תפוש את יעקאטע־רינא בלבה, התנכר ללכת קֹדר ושחוח כאבל אם, וימאס מנעמי החלד, ויאמר להתרחק משאון עליזים לבוא להסתופף בבית הכהנים הנזירים · ותנחמהו יעקאטערינא מיגונו וַתְּגַדֵּל כבודו ותרוממהו למעלת גראף, ויהי ממאהביה ומתי

סורה, כי לפניו נגלו כל צפונות הממשלה ומסתריה. ויהי תמיד אחד מן העובדים והפועלים הגדולים לטובת רוסיא, והוא גם הוא יָדע לחזק עָמדתו עד אחרית ימי חייו, עד שֶׁקָם פ׳ א׳ זובאָוו, איש ערום, לובש גאות ואוהב לעורר מדינים, ויקנה את לב יעקאטערינא; ויהי למורת רוח לפאָטעמקין, אשר קנאת כבודו אכלתהו במסתרים. — מלבד פאנין קנה לו שם בימים ההם האיש הנכבד, יורע העתים וַהֲלִיכות המדינות, הגראף בעזבאָראָדקאָ. גם מהֻלל שם הנשיא וויאז-עמסקי, אשר כשלשים שנה תמימות היה הפָקיד הראש בהסענאט; ומִשְׁבַּח ומפֹאָר הגראף סיווערס, אשר היה שר מחוז נאָווגאָראָד, ובחכמת לבו השכיל לְנַהֵג את עם מַרעיתו במשפט ובמישרים, גם יָגַע ועָמַל לחפור תעלות ואפיקים לְחַבֵּר את הנהרות לאחדים, לְהָקֵל על הסוחרים המובילים תבואות הארץ ממחוז למחוז וממדינה למדינה; ועל כן אהבוהו גם כִּבדוהו כל יודעי שמו.

§ 9 ברית החלוצים העומדים על המצפה. מימי השלום הראשון אשר עשתה רוסיא את טורציא בקוטשוק-קאיינארדזשי, תָּחֵל תור הגדולה והיקר, מנוחת שלום ושלוה ברוסיא; היא התקופה הנכבדה והנפלאה בימי יעקאטערינא, ותארך עד המלחמה השניה, היא שנת 1787. אחרי אשר הקימה יעקאטערינא את סערת הקשר בפנים המדינה לדממה, הרחיבה גבולות רוסיא בפאתי דרום, עתותי פולין היו בידיה, ורק על פיה כוננו מצעדי מלכה, וטורציא חרדה ופחדה לבל תעביר יעקאטערינא גם עליה את כוס התרעלה אשר השקתה את פולין. אחרי כל אלה יצא שם יעקאטערינא לתהלה בכל ארבע כנפות אירופא, תפארת חין ערכה וגבורתה הגידו באיים ודבריה היו נשמעים בחצרות מלכי ארץ; על כן היה לְאֵל ידה ליסוד את „ברית החלוצים העומדים על המצפה" (вооруженный нейтралитетъ) ולהביא בה אדירי עולם. וזאת תורת הברית ההיא: מלחמת אמעריקא-הצפונית, אשר לקחו חלקן בה: אנגליא, צרפת וספרד, הֵסֵבָּה נזק רב ורעה גדולה לְסְחַר הים בכל אירופא כלה — כי חיל אניות-איבה, אשר שֻׁלחו מכל הממלכות הנלחמות, פשטו על הים, וישימו תואנות שוא כסלם ועלילות הבל מחסם, ויקחו להם לשלל את אניות-שלום ההולכות לבטח דרכן. כן תפשה לה ספרד שתי אניות סוחרי רוסיא, נושאות צידה, לחם בר ומזון אל גיבראלטר, מבצר מעוז אנגליא; כי אמור אמרה ספרד שֶׁכבר החליטה להביא את המבצר הזה בְמָצור, אף כי באמת לא עלה עוד הדבר הזה על לבה, ולא הודיעה כזאת מֵראשית בָּרַבִּים. ויעשן אף יעקאטערינא בספרד וחמתה בערה בה. וַתְּתַצו להכין חמש עשרה אניות-מלחמה, ללכת לְהִלָּחם על ספרד ולהראותה קשה, עד כי תְּאֵות להתרפס, לרצות את רוסיא ולהשיב לה את נִזְקָהּ. וגם ציר אנגליא היושב בפעטערבורג הוסיף לְצֶקֶת שמן על אש חמתה, ויעוררנה להביא חרב נוקמת בשערי ספרד העריצה. ומלבד אלה חשקה מאד ממשלת אנגליא לכרות ברית את רוסיא ולהטות את לבבה להתערב במלחמת אמעריקא ולשלוח שמה צבאותיה, וַתְּבַטֵּחַ את רוסיא לעמוד לימינה כי תקראנה מלחמה עם טורציא, וכבר נעתר פאטעמקין, ויאמר לדבק טוב. אך פאנין הסיר את לב יעקאטערינא מאחרי אנגליא, ויערוך לפניה מטרה אחרת מאד נעלה ונשגבה על הברית

הזאת: כי תקום יעקאטערינא להושיע לכל מלכי אירופא, לחסות עליהם בכנפיה מפני אגרוף הרשע ועריצות ממלכות־הים, וביתר שאת מפני אנגליא, האומרת בלבבה: „אני גְבֶרֶת הַיַמִּים ואפסי עוד!", וכי תביא יעקאטערינא את מושלי אירופא בברית, למען ישלחו את צבאותיהם חלוצים והמושים לעמוד על המצפה לְדַעַה מה נעשה על פני הימים, ולא ישלחו עוד אביריהם בעַוְלָתָה ידיהם. ויכתוב פאנין את תָּכנית פרשת הברית הזאת בהשכל ודעת, ותיטב בעיני יעקאטערינא ותפק רצונה מאד. ובעשרים ושמונה לירח פעווראל שנת 1780 שלחה דְבָרָהּ לקרוא אל מלכי אירופא להיות לאגֻדה אחת. ותהי אבן פנת הברית: כי תנתן חָפשה לכל אניות סוחר להתהלך על פני הימים באשר יהיה שמה רוחן ללכת, ולהביא אִתָּן אל חֻפי העמים הנלחמים כל הסחורות למיניהן, מלבד כלי נשק וכלי משחית; וכל חֻפי הים, מִפְרָצָיו ומבצריו לא יתחשבו לנצורים עד אשר יכתירם האויב באניות איבה על כל סביבותיהם, עד כי יְסֻגַר הדרך העולה אליהם. אז עברו בברית הזאת ממלכות דאניא, שוועציא, פאָר־טוגאליא, פרוסיא, סיציליא, ספרד וצרפת, אך אנגליא לבדה פסחה על שתי הסעפים; לא נאותה לקבל את דברי הברית, אף לא העיזה להשליכם כליל מעל פניה, ותערים סוד ותמהר לקרוא מלחמה על האָללאנדיא, למען תֵּחַד גם היא במספר הנלחמים, ולא תוכל לבוא עוד בברית החלוצים; גם התאמצה אנגליא לעורר שנאה וחמס על רוסיא, אשר נחלה בימים ההם כבוד והוד מלא חפנים. ויהי כאשר בִּצַּע פאנין להוציא את דבר הברית למענהו, וישב אל ביתו לנוח מעבודת הממשלה, וימת מקץ שלש שנים בשם טוב.

§ 10 **קרים נספח לרוסיא.** לא ארכו הימים ורוסיא התעתדה להִלָּחם עוד הפעם על טורציא. כי כל עוד אשר היה פאנין חי אחז דרכו להורות תמיד ליעקאטערינא לאחוז בשטת־הצפון, לאֱיֹב את אויסטריא ולהִתְנוֹת אהבים את פרוסיא, ולא נתנה לחרחר ריב את טורציא, ולהרחיב את גבולות רוסיא; אך במות פאנין הרים פאטעמקין ראש, והֶחרה בכל עז ותעצומות לחזק את מערכי לב יעקאטערינא ולהוסיף עצמה לחפץ לבבה—להדיח את טורציא מאירופא, ולהשיב את ממלכת היונים על תִּלָּהּ. הוא הרעיון הגדול והנכבד, אשר הורו והוגו אותו חכמים חקקי לב זה ימים רבים, בראותם כי רופפו מוסדות ממשלת טורציא ועמודיה יתפלצון, באשר רֻבי יושביה במדינותיה האירופיות נוצרים המה, ונוטרים שנאה גלויה ומסתרת לרודיהם המחמדים. ובעת הזאת, בַּעֲשׂוֹת הרוסים חיל ועזוז במלחמתם את טורציא וישבינו לעפר כבודה, גבר הרעיון הזה ויהי סֻגלת משכיות לב יעקאטערינא. וטורציא גם היא נתנה ידים להעיר שנאת רוסיא עליה: השולטאן שָׂבַע נדודים וימאן להתנחם על כבודו כי גלה ממנו בכל חצי האי קרים — כי על פי שלום קוטשוק־קאיינארדזשי לא נשאר לו בקרים כי אם שלטון הדת, כנוחל כסא כבוד הכליף, ואך לאמונה ישור שמה. ויהי הנקל בעיני השולטאן שלטון זה ויבקש להיות גם אדוני הארץ, ולהחזיק במשפטי שליט בעניני האזרחים והליכות עולם. אז לא יכלה רוסיא לעמוד מרחוק, לבלי עצור ברות השולטאן ולבלי שום בריח ודלתים למרוצתו לא כן — כי במה אפוא יִוָּדַע חֵפֶש

קרים, אשר נדבר והותנה בכתב השלום, אם תִּנְחַת עליו יד טורציא? על כן התיצבו רוסיא וטורציא כצר כאויב אשה מול רעותה· ויקם שאון בקרים וריבות התגלעו בקרבו. וַיֵּחָלֵק העם לשנַיִם: החצי האחד היה מאוהבי רוסיא, והחצי השני מאוהבי טורציא· המפלגות האלה הרבו ריב ומצה ונלחמו במלחמות תנופה, ובסבת המדינים והמריבות הוסרו החאנים מכסאותם איש מפני רעהו, ותהי מהומה גדולה· עוד בשנת 1755 הדפו את סאגיב גירעיי, אוהב רוסיא, מעל כסאו, וימליכו תחתיו את דעוועלט גירעיי, אוהב טורציא, ותסר רוסיא ביד חזקה את דעוועלט ותמליך תחתיו את שאגין-גירעיי· שאגין היה כביר רוח ויהי עם לבבו להיות באמת מושל נִצָּב לבדו ובארצו בל יתערב זר, ויואל לעשות תקונים נחוצים בממלכתו, להכין אותה ולסעדה לדור דור, ויתאמץ לתת בארצו מהלכים למנהגי אירופא ולהליכותיה; אך בדבר הזה העיר עליו חמת המושלמנים, שלומי אמוני טורציא המחזיקים בנושנות, ואת כל חדש ישנאו תכלית שנאה, ויקומו וידרכו עליו חֲצִי איבה ונקם, ויאמרו לְמַגֵּר לארץ כסאו; אז עמדה רוסיא לימין שאגין ותתמך בו· וַתִּקְצַר נפש יעקאטערינא בַּעֲמַל קרים, ותט עליו קָו להכניעו תחת שרביט רוסיא ולשום קץ לכל השערוריות אשר בקרבו· ובחפץ לבב שמעה אז יעקאטערינא לעצת פאָטעמקין ומשפטי פיהו, כי הוא באחד וַיּוֹכַח כי נחוץ מאד לְסַפֵּחַ את קרים לרוסיא, וכי ישר הדבר ונקל לעשותו· ותחרץ יעקאטערינא משפט לקרוא מלחמה על טורציא; ולמען תלך לבטח דַּרְכָּהּ, ולא תהיה אויסטריא, התומכת בידי טורציא, לְמִפְגָּע ולשטן לה, חשבה יעקאטערינא כי טוב אשר יפה להתיר אגודת „שטת הצפון" ולהמיר ברית פרוסיא בברית אויסטריא· ותהי מחשבת הברית הזאת כל ישע וכל חפץ יעקאטערינא, ובה שָׁגְתָה תמיד· ומגמת לבה זאת נמלאה, כאשר הלכה למסעיה לנפות המערב, באביב בשנת 1780, כי בעברה דרך עיר מאָהילעוו, בא שמה גם קיסר אויסטריא, יוסף השני, ויתראו פנים וימתיקו סוד, ויכרתו ברית אמונים נגד טורציא, יען כי גם יוסף דרוש דרש אז שלום רוסיא וּמִבְטֶחָהּ, כי נכספה גם כלתה נפשו לרשת את באווריא, אחרי אשר לא נשאר בה איש יושב לכסא מזרע המלוכה, וידע נאמנה כי רק בעזרת רוסיא תמצא ידו להשיג מאוייו ולהפיק זממו· ותעש יעקא-טערינא במאָהילעוו משתה גדול לכבוד הקיסר, ותקרא מועד וחג, וַתִּתֵּן אבן הפנה ליסד לזכר שמו היכל לתפלה, המכֻנה „היכל יוסף הקדוש", ותתן רשיון לכונן בעיר הזאת בית מדרש לחברת יֵשׁוּע (Iезуиты*) וַתָּשָׁב יעקאטערינא ממסעיה, שִׂמְחָה וטובת לב, אל צארסקאָע סעלאָ; והאצילים התנדבו יתר מחמש מאות אלף רובל כסף לבנות לה שערי הנצח והגבורה (Трiумфальныя ворота), ויקריבו לפניה שני תארי כבוד והוד: „הגדולה" או „אֵם הארץ"· ותען להם יעקאטערינא בענות צדק: „לא למען התכנות בתארי כבוד, אשר בהבל יסודם, השיבני ה' על כסא רוסיא!"· ותצו לתת את הכסף המאסף לטובת הכלל וצרכי רבים· אחרי ימי מספר בא יוסף השני גם פעטערבורגה, וַתִּכּוֹן הברית מאד·

---

*) בבית מדרש זה תקעו היעזואיטים ראשונה את יתדם ברוסיא, ומן העת ההיא פרצ ורבו ושרצו הנוכלים האלה בארצנו ויעשו בלטיהם לפלס בה חמס ידיהם.

ובשנת 1782 פרץ הקשר על שאגין־גירעיי, כי טורציא הסיתה בו את אחיו, אשר התיצב בראש הקושרים, וַיְלַחֵץ שאגין לברוח טאגאנראָגה; אז ראתה יעקאטערינא עין בעין כי בא העת לשלוף חרבה מתערה להלחם עם טורציא, ותשלח מכתב גלוי לחצר אויסטריא, וזה פתשגן הכתב: „לכונן בין ארצות שלש הממלכות (רוסיא, אויסטריא וטורציא) עוד ממלכה מיוחדת, מארצות מאָלדאוויא ובעסאראביא, אשר לא תהי תלויה בדעת אחת משלשתן וְיִקָּרֵא שמה דאקיא *) ושבט מלכותה יִנָּתֵן למלך נוצר דת הנוצרית היונית (Право-славный • רוסיא תקח לה מטורציא את העיר הבצורה אָטשאקאָוו עם חבל הארץ, אשר בין הבוג והדניעסטר, ושני איים על הארכיפעלאג, ואויסטריא תקח לה לנחלה את מדינות טורציא, הקרובות והנשענות לגבולותיה • ואם תצלח המלחמה ויָחִילוּ דרכיה לגרש את הטורקים מקאָנסטאנטינאָפאָל, אז ישיבו ממלכת יון לקדמותה, לכתנה כימי עולם, להיות ברשות עצמה, ועל כסאה יושיבו את קאָנסטאנטין פאוולאָוויטש, נכד יעקאטערינא, אשר יעזוב את משפטו וימחול את זכותו על כסא רוסיא, כי לא יוכל מלך אחד לָשֵׂאת את שני הכתרים האלה יחד" • וַתֵּאוֹת אויסטריא לכל האופנים האלה, אם יתנו לה לִסְפּוֹחַ גם את ווענעציא אל ארצה, ובמחירה תשיב לממשלת ווענעציא את מאָרעא, קנדיא וקיפר (ציפערן), ועוד איים אחדים • וגם אנגליא, צרפת וספרד תחלוקנה נחלה בארצות טורציא הנקרעת לגזרים" • זאת פָּרָשַׁת ההצעה הנודעת בדברי הימים בשם „Греческій проектъ" •)

בעזרת רוסיא שב שאגין־גירעיי לשבת על כסא מלכותו • אך הוא לא ידע רַחֵם, ובחזקתו לקח לו קרנים לנגח משנאיו ולמחוץ מָתְנֵי קמיו באכזריות רצח ובחֵמה שפוכה, ועל כן רבו כמו רבו עוד הפעם המהומות והמבוכות על חצי האי קרים • ויהי כאשר העיזה טורציא פניה, ותשלח אנשי חיל לטאמאן שלא כדת, ותמצא רוסיא תואנה לעשות כן גם היא, וַיִּנָּטְשׁוּ צבאותיה על כל חצי האי קרים ונפות קובאן • את שאגין קראו בערמה ובמרמה לצאת מן רְכסי ההרים, אשר הסתתר וַיִּשָׂגֵב בהם הוא ואוהביו, ויאלצוהו להסיר מעליו את נזר המלוכה והָעֱדִי, וישלחוהו לשבת בוואָראָנעזש • שרי הטאטארים והנאָגאים נשבעו כֻּלם שבועת אמונים לרוסיא, וכל חצי האי קרים, אי טאמאן וכל נפות קובאן נספחו על רוסיא, בלי שְׁפָךְ דם ובלי כֹּבֶד מלחמה, בשמיני לְחדש אפריל, שנת 1783, היא שנת חמשת אלפים תקמ"ג ליצירה •

כשפת יתר נחשוב להכביר מלין על אדות גֹדֶל ערך המעשה הזה בקורות התבל כלה, ולהראות פה מה רב הטוב הצפון לכל מדינות אירופא בִּדְבַר אשר חֻפֵּי ים השחור לפאת צפון קמו לרוסיא לאֲחֻזַּת עולם ונוספו על אירופא לצמיתות • הערבות והישימות, אשר זה ימים כבירים הָיוּ מעון לסוד מרצחים ומקלט מבצר **) לגדודים נודדים ושודדים; הערבות אשר היו משוש פראים ומרבץ לאנשי דמים

---

*) בשם „Дacia", נקראה לפנים מדינת וואלאחיא, חלק מאלדאוויא, בוקאווינא ועוד מדינות אחרות על נהרות פרוט ודניעסטר, בהיותן עוד לנחלה לרומא.

**) קרים בלשון טאטארי הוראתו מבצר, על שם חֹזקת יד יושביה והעצומות עזם.

ומרמה מאז מעולם , ודַרְכָּן שטפו ועברו כל העמים הפראים , אשר אכלו ארצות אירופא בכל פה ואת נְוֹות הנוצרים הֵשַׁמּוּ ; כשבט אלוה וכשֹׁד משדי הכו ולא חמלו כל עובר ושב , ויהי להרוסים לחגא , לזעוה ולזוָעה יתר משלש מאות שנה ; הערבות האלה היו עתה מורשה לרוסיא , לממלכה אירופית , שומרת דת ונוצרת אמונה · יושבי הערבות הסכינו מעט מעט לקבל עליהם עֹל ההשכלה ולשמוע בקולה · הנהרסות נבנו והנשמות נִטָּעו , השדות רחבי הידים נעבדו ונשמרו וַיָּרִיקו מעליהם טוּבָם , ויולידו את ברכת ה׳ הטמונה בבטנם , עד כי היה חצי האי קרים לאוצר תבואה , מלא מגד תבואות שמש וגרש ירחים , וְהֶעֱנִק יעניק את אירופא כלה מִגָּרְנו וּמִיִּקְבו להחיות עם רב · כי ארץ הנגב ההיא ארץ דגן ותירוש אף שמיה יערפו טל ; הרריה ישאו גפני אדרת וענבי חמר , יטיפו עסים ואשכלות צופים למו , ועמקיה יעטפו בר וישאו פרי הלולים להשביע לבב האכרים הפולחים ובוקעים אדמתם ומתענגים על רֹב שלום ; ויהי חצי האי הזה בימינו לעינינו לצבי כל ארץ רוסיא ולחמדת הממלכה · גם על ידו הגיעה רוסיא למחוז חפצה להציב לה גבולותיה , כאשר שׂוּמה לה מידי יוצר הטבע ומלואו , ויהי הנהר קובאן לגבול בין רוסיא וטורציא ·

§ 11 אלה מסעי יעקאטערינא קרימה · לחצי האי קרים קָרָא שם חדש „פלך טאווריִ״, ופקודתו עם פקודת כל מחוז הדרום נתנו על שכם פאטעמקין · הוא אזר כגבר מתניו לבנות שם חרבות עולם ולקוֹמֵם שממות דור ודור , וַיְּשַׁכֵּן ערים נכחרות ויחזק את המצודות והמבצרים , ויבנה בירָנִיּות , מעונות לאנשי החיל ובתי מסכנות · אז החל ליסוד גם את מצודת סעוואסטאָפאָל ההללה , ויבן שם בתי מלאכה ליריעות בד וכל כלי חורש וחושב , ויושב שם ובכל רוסיא החדשה את הנדחים המחזיקים בנושנות (Старообрядцы) לעבוד את האדמה ולשמרה , וינתן להם רשיון לעבוד את אלהיהם על פי ספרי תפלה הישנים · ובמחוז יעקאטערינאסלאוו החליט פאָטעמ־קין לְיַסֵּד עיר חדשה יעקאטערינאסלאוו , ויאמר לכונן שם בית מדרש המדעים (Университетъ) , גם חשב מחשבות לחפור תעלה גדולה מן הדניעפר אל חערסאָן , למען תלכנה האניות לבטח דרכן וצוקי הסלעים והצורים לא יציקו ולא יצורו אותן · ואחרי אשר כלה פאָטעמקין לעשות את כל התקנות הגדולות והנפלאות , וישב לכל המקומות את שמותיהם , אשר היו להם בימי קדם , הפציר ביעקאטערינא כי תואיל לנסוע בכבודה ובעצמה לראות את שלום „רוסיא החדשה״ אשר לקחה בחרבה ובקשתה , ומה יָעֲשה בה · בחדש יאנואר בשנת 1787 יצאה יעקאטערינא מפעטערבורג , ועמה רבים מאנשי השם , רוזנים ויועצי ארץ , יותר ממאה מרכבות מרקדות נסעו זו אחר זו , וגלגליהן כסופה התגלגלו על אֹרח החֹרף , הנֶחפה בשכבת שלג צחצחות · בכל בתי הרצים הוכנו שש מאות סוסים לרִכְבָּה , ובכל מקום עִתִּי בנו היכלות ללון · במסע הלילות האירו כל מלוא אֹרך הדרך במוקדי עצים ואש ובמדורות גדולות · רבבות אנשים התקבצו המונים המונים מקרוב ומרחוק לראות את המסע הגדול והנכבד הזה , אשר יְקַר תפארתו נשאר חרות על לוח לבם למשמרת , עליו לבניהם סִפְּרו ובניהם לדור אחרון · בערים אחרות שבנה יעקאטערינא כבוד ימים אחדים , וַתְּקַבֵּל נושאי

משרה ופקידי העם ממצבים שונים, ותעש להם משתות ושמחות • בעיר מסטיסלאוו קדם פניה ראש הכהנים קאָניסקי במדבר נאוה ודרוש יקר המתחיל: „נעזבה נא את התוכנים, הוברי השמים, להוכיח לכל כי הארץ תִּסוֹב את השמש, אך שִׁמְשֵׁנוּ הנה היא הולכת על סביבות ארצנו!" • בבואה קיעווה שכנה שמה עד ימי האביב, ובירח אפריל ישבה היא ואחוזת מרעיה על שמונים צִנוֹת יפה־פיות, מֻזְהָבוֹת ומפֹאָרוֹת וירדו הדניעפרה • מול העיר הפולאנית קאנעוו (Каневъ) התראה אתה פנים מלך פולין אויגוסט סטאַניסלאווסקי, ובבואה קרעמענטשוגה דרכו כפות רגליה על הארץ החדשה, פקודת פאָטעמקין גבור החיל, ותטע שמה בידיה בגן האנגלי עצי חמד וַעֲבִי גַבִּי גזעם כעבי איש, לזכרון עולם • ויעברו הנוסעים הלאה, וישתוממו מאד למראה גדותי הדניעפר היפות והנעימות בצאלים צללי האלונים הענקים, השולחים קציריהם על פני המים • וכל המחזות היו כמראות קסם בעיניהם; כי תחת אשר דמו לראות פה ערבות ישימון ויליל תהו, נִגְלוּ כספר לפניהם על שתי גדות הנחל תמונות עדינות חליפות • שם ראו גדודי אנשי חיל, רגלים ורוכבים מלֻבשים בלבושי מִכלול, ובצוארם ילינו שירי עֹז ונצחון; ושם מקהלות אִכָּרים ונשיהם ובנותיהם יחולו במחולת המהנים ומזמרים שירי עם; למרחוק חזו אלפי עדרי בקר ועשתרות צאן, שְׂדוֹת חמד דשנים ורעננים, כרים מעֻלפים יהקרק דשא ושלל צבעים, כפרים נהדרים ונאוים, מחמדי בת עין, משכנות מבטחים ונאות שלום • רקיע השמים הנטוי כיריעת תכלת, ומזג אויר הדרום המשובב נפש ורוח הוסיפו חן וענג שבעתים לכלול את יפי המחזה ולקחת לבות הנוסעים • במקום שֶׁיָּהֳלוּ הצורים והצוקים (пороги) נפגשו יעקאטערינא וקיסר אויסטריא יוסף השני, ושניהם יחדו הניחו אבן הראשה למבנה העיר יעקאטערינאסלאוו • ובכל אשר הוסיפה יעקאטערינא לנסוע ביבשה כבדוה באורים ובמחזות מרהיבי נפש, ויהי המסע הזה כסמל תבנית הנצחון, אשר נצחה אירופא את אזיא, בקחתה ממנה את הארץ אשר רבו עליה זה כמה • אך לא כל הנעשה בארץ החדשה היה כמקסם שוא ומחזה כזב למראה עינים וַהֲלָךְ נפש לבד, להשיב לב השליטה, כי בבואה חערסאָנה שלחו בפניה הימה שלש אניות מלחמה; לרוסיא היה אז צי אדיר בגבולות הדרום, על ים השחור, ובזה חזקה ממשלתה על חֶפיו לעולמי עד; ארץ מְלֵחה היתה כעדן ונחלות שוממות כגן רוה • ותלך יעקאטערינא מחערסאָן קרימה, ויהי בבואה בשערי העיר באַכטשיסיראיי, ויתהוללו הסוסים ויתגעשו וישאו את מרכבתה כעל כנפי רוח בין צוקי הסלעים ותהומות רבה, עד כי היה כפשע בינה ובין המות • רעדה וחרדת אלהים אחזה את כל העם הרואים, אך יעקאטערינא לא נפל לבה, לא פחדה ולא זעה • בעיר הזאת שבתה ותִּנָּפש בהיכלי החאנים, שחִברו בם יחד כל תענוגות בני קדם ומנעמי התבל • ויעל פאָטעמקין את יעקאטערינא על מפרץ הים, ותרא מרחוק את הצי האדיר אשר כוננו ידיו בחכמה, ובו חמש עשרה אניות מלחמה, ותשמח מאד • ותבקר יעקאטערינא מקומות רבים וערים רבות על חצי האי, ותשב לנסוע לעיר הבירה • ותתראה פנים שנית את יוסף השני, וויסיפו לחַזֵּק ולאַמֵּץ את דברי הברית לעזור זה לזו כי תקראנה מלחמה עם טורציא • על שְׂדוֹת מלחמת פולטאווא בימי פעטר הגדול

(פרק נ״ד § 9) ערכו אנשי החיל חִזיון דמות המלחמה הנכבדה הזאת למראה עיני הנוסעים , ותחי רוח יעקאטערינא , ותקרא שם לפאָטעמקין בשם הכבוד „איש טאווּרי” („Таврическій“) ובחדש יולי שבה פעטרבורגה · ויצב פאָטעמקין על מבואות חצי האי תבנית מורה דרך ועל זרועיו חרות : „הדרך העולה קאָנסטאנ-טינאָפּאָלה !” · להיות לאות עולם לרוסיא ולמזכרת כי כל מגמת פניה קרימה לשבר גאון ממלכת טורציא ולהושיע את עמי אירופא מידת תשועת עולמים ·

12 § **המלחמה השניה עם טורציא , ומלחמה בשוועציא** · ויהי בהתבשר העם בטורציא כי קרים נספח לרוסיא , ותהי מהומה גדולה ובהלות רבות , ויגעש וירעש העם , וידרשו מאת שליטם להקדיש מלחמה על רוסיא , בכל זאת נרצה על אפו ועל חמתו לפעלי רוסיא (כ״ח דעקאבר שנת 1788) · אמנם עד מהרה עברו ימי הבהלה הראשונים , וכל עֻמַּת שהוסיפה טורציא לשוב למנוחתה אחרי המכה הגדולה אשר הֻכתה , ולהתבונן אל הטרף אשר הָשלך משִּׁנֶּיהָ , כן הוסיפה להקיץ מתרדמתה ולשום אל לבה , כי הסכילה עֲשׂוֹ , יען כי כעוף יתעופף כבודה בגלל האבדה אשר אבדה לה , אבדה אשר לא תְסֻלֶּה בכתם אופיר ולא יערכנה כל אוצרות זהב וכסף : הממלכה הטאטארית האחרונה נהפכה לרוסיא למורשה , ותהיינה לה לנחלות עולם גדותי ים השחור , וכנשר חש לטרף תמהרנה אניותיה בבוא עת רצון לבוא קאָנסטאנטינאָפּאָלה להשאותה גלים נצים ; כי עין בעין ראתה טורציא איך הכינה לה רוסיא צי אדיר על הים בימים לא כבירים · ומסעי יעקאטערינא וְשַׁחְרָהּ את חֻפי ים השחור נתנו חִתית בלב השולטאן ויוסיפו להרגיזו וּלְבַעֲתוֹ , ויהי כגבר אין אֱיָל · אמנם שאר מלכי אירופא וציריהם הפיחו בו רוח תקוה ויסיתוהו להקדיש מלחמה על רוסיא ולהתנפל עליה בפתע פתאם · אנגליא אמרה להנקם ברוסיא בעבור „ברית החלוצים הצופים” , ופרוסיא גם היא כסליה מלאו נִקְלֶה ותבער כאש חמתה על דבר ברית רוסיא עם אויסטריא , והוכח הוכיחו שתי הממלכות האלה לטורציא , כי עת לפרוץ ברוסיא פרץ על פני פרץ , כי בא מועד לקחת נקם ושלם ממנה : קיסר אויסטריא לא יוכל להיות זרוע לה , כי ידיו תעמולנה להשקיט את המרד בבעלגיא , וגם שוועציא (שוועדען) תעופף חרבה על רוסיא · ויהי בקיץ בשנת 1787 שלח השולטאן לציר רוסיא היושב בקאָנסטאנטינאָפּאָל את משאלותיו , וידרוש מאת רוסיא חמשה דברים : I) כי תסגיר רוסיא אליו את מושל מאָלדאווּיא , אשר עזב את כסאו , וילך לו לשבת ברוסיא · II) כי תקרא רוסיא את ציריה מיאססי , בוקארעסט ואלכסנדריא לשוב לארצם · III) כי תתן רוסיא מקום לציר טורציא בכל מבואות ים השחור וערי המסחר · IV) כי תשיב להביא תחת שבט השולטאן את מלך הגרוזינים להיות לו למס עובד , אף כי באַות נפשו נבנע תחת רוסיא ויקבל עליו על מלכותה · V) לתת לטורציא את המשפט לבקר את כל אניות רוסיא , היוצאנת מחֻפי ים השחור , ולראות את כל הנמצא בהן · ציר רוסיא לא שעה אל משאלות השולטאן והשיב פניו ריקם · אז קראה טורציא מלחמה על רוסיא ואת צירה שָׂמָה בבית הַכֶּלוּא , למרות ברית השלום , אשר כרתה בקוטשוק קאיינארדזשי · ותבוא על רוסיא שואת פתאם ורעה לא ידעה שַׁחְרָהּ · רעדה אחזה את פאטעמקין

אשר נטל עליו לגונן על רוסיא החדשה בחרבו ולשמרה מכל רע, נפל לבו ותרפינה ידיו, כי בימים האלה קרהו אסון נורא וַיַּגְדֵּל יגונו ועצבונו: רוח סערה הכה בים גלים וַיְשַׁבֵּר לרסיסים את צי סעוואסטאָפאָל אשר טִפַּח וְרִבָּה, ופעל כפיו זה היה משאת נפשו וסגֻלת הגיוניו כל הימים. פאָטעמקין, יליד האשר ובן פורת להצלחה, כמעט סר צלו מעליו וההצלחה פנתה לו ערף נבהל וַיִּוָּאֵשׁ, ומרך לב בקש מאת יעקאטערינא כי תקרא לו דרור ממשרתו, אף יָעֲצָה להוציא צבאותיה מקרים. אך יעקאטערינא שמה לבה חזק מצור, ותצו עליו לְהָחָלֵץ חושים ולהתנפל על אָטשאקאָוו או בענדער; ובמכתבה אליו אמרה כזאת: „התעורר נא חזק ואמץ! וזכר נא כי לאֹמֶץ הרוח היכלת לתקן כל מעֻות ולהפוך את הקללה לברכה". נצחנון סוואָראָוו על הטורקים אצל קינבורן החיה את רוח פאטעמקין והחליף כחו. אמנם המעצורים הלכו הלוך ורב: היֹקר גדל מאד, ומחלות משכלות הרבו חללי הצבא. האף אמנם זכרה אויסטריא בריתה את רוסיא ותחל ללחום בטורציא, אך בדבר הזה בטלה „שטת הצפון" ובעלי ברית אויסטריא נהפכו לה לאויבים ויהיו עוינים וּמְבַהֲלִים אותה. ותפנה רוסיא בצר לה אל מלך פולין ותבקש בריתו. אך יורש פרידריך השני, הוא פרידריך ווילהעלם השני עמד לשטן לה וַיְפַרַע את עצתה. המפלגות בפולין שמעו רעתה ששו, וישמחו על משבתיה, ויאמר למצוא חפצם הפעם לשנות בארצם את סדרי הממשלה כמשאלת לבם, ועל כן הותירו הברית עם פרוסיא על ברית רוסיא. ותהי מגמת פני ווילהעלם להצליח לעשות כמעשה פרידריך השני: לבל יתגר קרב גם עם אחד מהנלחמים, לבל יוגיע כחו ולא יעביד חילו על שדה קטל, ובכל זאת ירחיב גבולות ארצו, בקרעו נחלות חדשות מארץ פולין", על כן הציע מערכות לבו וחפצו: „כי תתן פולין לו לירושת עולם את דאנציג, טאָרן, פאָזנאן וקאליש, ובעדן תקח לה פולין את גאליציא, ורוסיא ואויסטריא תחלוקנה נחלה בטורציא", והעד העיד ווילהעלם ברוסיא כי אם לא תעתר לבקשתו זאת יצא עליה למלחמה.

וירא מלך שוועציא, גוסטאוו השלישי, כי רוסיא נאחזה בסבך המלחמה עם טורציא ומועקה במתניה, וימהר וַיָּרֶק את חילו לבוא לערוך מלחמה על העיר הבירה פעטערבורג, מדעתו כי מעטו בה אנשי החיל, ויאמר ללחוץ את יעקאטערינא להשיב לו את כל הנפות אשר קרע מארצו פעטער הגדול. אימתה ופחד נפלה על יושבי קרית מלך רב — אז אמרה יעקאטערינא בגאון: „לוּא גם לכד גוסטאוו את פעטערבורג ומאָסקווא גם יחד, אנכי לא אעתר להשפיל כבוד רוסיא ולמלא חפצו; כי עתה אצא בראש חילי, ואוכיח לעין השמש את כל הגבורות והנפלאות אשר תוכל המלכה לבַצֵּע, בעמדה בראש צבאות רוסיא!". הרעה קרבה מאד ויעקאטערינא לא שתה אליה לב. במלחמת הים הראשונה על האי האָחלאנד (ו' יולי 1788) גברה יד הרוסים ויכו בשונאיהם מכה רבה; כי בראות הרוסים כי צר ואויב נועז לגשת אל מקדש מלך, עיר משושם ותפארתם, התעוררו כלם לצאת לישע ארצם: האצילים, האזרחים ויושבי הכפרים התנדבו לשלוח את בני הנעורים לדבר את אויבים בשער. ושרי חיל שוועציא אשר בפינלאנדיא לא אבו שמוע לפקודות מלכם, על אשר לא שאל את פי ראשי העם בצאתו

להלחם עם רוסיא חנם , כי כן משפט העם את המלך לפי חֻקי הארץ • ובחרף בשנה ההיא הצליח גם פאטעמקין לכבוש את אָטשאקאָוו , אשר צר עליה ימים רבים • אפס הנצחון הזה לא הביא פרי תבואה ככל אשר קותה רוסיא ותשלך עליו יְהָבָהּ : טורציא שמעה בקול מסיתיה אנגליא והאללאנדיא ולא חפצה לכרות ברית שלום , אף כי סוואָראוו חשף זרוע עֻזו ויפליא את מכותיה על יד פאָקשאני ורומניק (1789) • דאניא, אשר היתה נכונה לבוא לעזרת רוסיא חדלה מעשות דרכה מפני גערת פרוסיא ואנגליא , המיראים אותה במלחמה • פרוסיא תקעה כף לפולין , ויתעתדו יחד להצות את רוסיא • גוסטאוו גם הוא השכיל למצוא נתיבותיו בארצו ולכפר פני עמו , והאספה גמרה אֹמֶר לתת לו משען כסף ומשען חיל , להוסיף להלחם ברוסיא כחפצו , ועל כן הקשה את ערפו ולא שם לבו אל המכה אשר הֻכה גם בשנת 1789 , ולא אבה לברך את רוסיא בשלום • יוסף השני הלך בדרך כל הארץ , ומיורשו לעאָפאָלד לא קותה רוסיא למצוא עזר בפעל כפים • במצב נורא כזה היתה רוסיא בשנת 1790 !

בימי הבציר חִדֵּש גוסטאוו את מלחמותיו עם רוסיא • שתי מלחמות היו על הים , וההצלחה התהפכה מסבות שונות : בראשונה גברו הרוסים ובשנית נִגפו לפני השוועדים • בכל זאת ראה גוסטאוו את הנולד , כי לא תהי תפארתו על דרכו זאת , ויכרות ברית שלום עם רוסיא בשנת 1790 בכפר ווערעל , על שפת נחל קוימען , וגבולות שתי הממלכות הנלחמות נשארו כאשר היו • גוסטאוו כתב ידו לבל יתערב בעניני טורציא ; ויעקאטערינא גם היא עזבה את זכותה ומשפטה להתערב בעניני שוועציא פנימה • ובעצם השנה הזאת גבר סוואָראָוו חֲיָלִים ויכבוש את מבצר משגב איזמאאיל , ועוד ערים רבות ; וגם מבלעדי עזרת חיל אויסטריא , אשר ידיהם לא עשו תושיה , הִרבה סוואָראָוו לעשות גדולות • אז קרא גם השולטאן לרוסיא לשלום , ונכתב ונחתם בספר בעיר יאססי • שם העידה טורציא ותתן אותותיה אותות כי חצי האי קרים , מבצר אָטשאקאָוו וְחֶפי ים השחור , נחלות רוסיא הם לעד לעולם •

§ 13 **השנויים בפולין והחלוקה השנית** • כבר הגדנו למעלה כי בנסוע יעקאטערינא קרימה התראה אתה פנים סטאניסלאוו אויגוסט מלך פולין , יעקא־טערינא ערכה לפניו את חפצה לכרות אתו ברית אמת , אם תקראנה מלחמה את טורציא , וישב המלך ווארשאווה להוציא את דבר הברית למענהו • אמנם כל עמלו נשאר מעל , כי גָבה לב האספה בשנת 1788 ולא נתנה לצבאות רוסיא לעבור דרך מדינות פולין למאָלדאוויא ובעסאראביא , ולא נרצתה לנהל בלחם ומים את צבא אוקריינא • בימים ההם התעוררה בפולין רוח פרצים נגד רוסיא , משנאיה נשאו ראש , הוציאו כלי זעמם לעַצֵב רוחה ולהגדיל עליה עקב • ויקם מלך חדש בפרוסיא , פרידריך ווילהעלם השני , אשר עזר גם הוא לרעה , וַיַּבְטַח את ממשלת פולין להגן עליה בחרבו ובקשתו , מבלי כל מחיר וגמול • והשנויים הגדולים והנוראים אשר התהוללו בצרפת בזמן הזה משכו אחריהם גם את לבות הפולאנים , ונפשם נִפְתְּתָה לכל הדעות החדשות אשר שפכו ממשלתן בארץ הַמֶּרִי הזאת • איגנאטיי פאָטאָצקי ורעיו חשבו מחשבות, ויערכו את פרשת הסדרים החדשים

והתקונים הראויים לעשות בפנים ארץ פולין, לפי רוח העת. גם לב המלך הפך להטות אחריהם בדברים רבים; ומלך פרוסיא, בעל ברית פולין, נתן לפעלם צדק, ויהלל בשערים מעשי המתקנים המחַדשים, אשר למרות כל המפריעים והמתנגדים הרבים הצליחו לשנות סדרי הממשלה כאשר עם לבבם. ובשנת 1791 קימה וקבלה האספה את הסדר החדש ותשימהו לחק: כסא ממלכת פולין לא ינתן עוד על פי הבחירה, רק אחרי מות סטאניסלאוו יהיה לירושת עולם לבית הקורפירסט הזאקסוני; בֻּטְּלָה המשפט הנתן מאז לכל הנשלחים אל האספה להפר את גְזֵרָתָהּ בקראו „לא ארשה!" („не позвалямъ!") הוא המשפט הנודע בשם („Liberum veto") כי אם כל עניני המדינה יהיו נחתכים על פי רֹב דעות ואחרי רבים להטות; הודיעה גלוי לכל כי כל הקאָנפֿעדעראציות בטלות ומבֻטלות; הנחות גדולות עשתה לטובת האזרחים והאכרים ולשאר מצבי העם, ועוד שנויים כאלה. אמנם הסדר החדש הזה לא האריך ימים: כל ימי מלחמת רוסיא עם טורציא ושוועציא ראתה יעקאטערינא את כל הנעשה ולא התבוננה, עברתה שמרה בלבה ותשם יד למו פה; ובכלות המלחמה שמה פניה אל פולין ארץ חֶרְמָהּ, והימים האלה היו ימי רצון, כי ממלכות אירופא חשבו כל היום מחשבות ועשו עצות בדבר המרד אשר התגלע בצרפת עד להשחית, ותסובנה עיניהן ממדינות המזרח מערבה. ובכל זאת לא עשתה יעקאטערינא מקטנה עד גדולה, עד אשר מצאה לה תואנה — כי קמו אוהבי הסדר הישן בפולין: פֿעליקס פּאָטאָצקי וההעטמאן בראניצקי, ויתחברו הם וכל הנלוים עליהם בקשר אמיץ, ויכוננו קאָנפֿעדעראציא בעיר הקטנה טארהאָוויצא (טירהאָוויץ במחוז וואָלין) ויפנו אל יעקאטערינא וישאלו ממנה עזרה. אז הודיע יועץ רוסיא בווארשא בשם הקיסרית, כי חילה יבוא לחנות בפולין על פי בקשת החברה הטארהאָוויצית, בגלל אשר נועזו שרי פולין לעשות בארצם סדרים חדשים בחזק יד, אף כי יעקאטערינא נתנה עֲרֻבָּתָהּ בעד שלומה ותֹקף סדריה הישנים. ולא אֵחרו צבאות רוסיא מִבוא, ויהי מספרם מאת אלף איש תחת יד שני נגידי החיל. וממשלת פולין חכתה לעזרת פרוסיא בכליון עינים, אך תקותה היתה מפח נפש, כי שב פֿרידריך ווילהעלם ממסעו נגד צרפת בבשת ובחרפה, בית אוצרו ירד פלאים וגם נאלץ לערוך את מלחמותיו על הרהיין, על כן לא עמד טעמו בו, ויתעשת וימצא לטוב לו לבקש ברית רוסיא ואויסטריא גם יחד, או אז נלחצו הפולאנים להלחם ולעמוד על נפשם בכח ידיהם לבד, ויבואו בין המצרים, צבאותיהם הנתונים תחת פקודת שאר בשר המלך, יוסף פּאָניאַטאָווסקי והגבור המהֻלל במלחמת אמעריקא-הצפונית פֿאדעיי קאָסטיושקי, נָפֹוצו לאגודות אגודות והתפרדו למחנות קטנות, וַיִּנָּגְפוּ לפני הרוסים וַיִּסֹּוגו אחור. וככל אשר הוסיפו הרוסים לבקוע בפנים מדינות פולין, כן רבו בעלי ברית הקאָנפֿעדעראציא ואוהבי הרוסים וכן פרצו שונאי הסדרים החדשים. וגם בליטא התעוררו האחים למשפחת קאָזאקאווסקי, אוהבי רוסיא מאז מעולם, ויכוננו גם הם קאָנפֿעדעראציא ויספחוה אל הטארהאָוויצית, וכבר היה חצי מלכות פולין בידי הרוסים. ויהי כראות המלך כי כלתה אליו הרעה וישועה רחקה ממנו, ויצו לשארו ליוסף פּאָניאטאָווסקי להתרפס ולבקש שלום,

וליעקאטערינא כתב מכתב ויבטיחנה „כי אם תואיל לְהַזֵק ולְקַיֵם את כל משפטי הסדרים החדשים לכל פרטיהם, אז יתן את כתר פולין לנכדה קאָנסטאנטין פאוולאָ־וויטש למורשה״. וַתַּקְרֵב יעקאטערינא את דבריו אלה לפני סוד השרים וַרַבֵּי המלוכה למען יַחְקְרוּם ויחַוּו דֵעם, ויגמרו אֹמֶר כי מחשבת מלך פולין איננה נובעת ממקור לבו, ולא בנפש חפצה הגידה, כי היא מולדת המקרים, המכבידים עליו אַכְפָּם, והדבר הזה הלא יתנגד מקצה אל הקצה אל דבר הערֻבה אשר נתנה יעקאטע־רינא גלוי לכל העמים, לשמור על סדרי פולין הישנים ולכונן עמדתם כקדם, והיה כי תריץ יעקאטערינא את ידה אל התהפוכה החדשה, תעיר עליה בצדק את חשד מלכי אירופא. לכן השיבה יעקאטערינא אמריה לסטאניסלאוו כי חֲפצה אשר ילוה גם הוא אל חברת טארהאָוויצא. וישמע המלך לדבריה, ויעש כן. וצבאות רוסיא חנו בווארשא בימים האלה. ויתאספו בעלי ברית הקאָנפֿעדע־ראציא לברעסט ליטאָווסקי (בריסק דליטא) בירח סענטיאבר בשנת 1792, וישלחו מלאכי תודה לרוסיא, להודות להקיסרית קבל עם על חסדה ועל טובה עמהם. ויעבירו את בית מועצות החברה מברעסט לגראָדנא (הוראָדנא), ששם ישב פאָטאָצקי ועדת מרעיו, וישאו ויתנו לערוך מערכת סדרים חדשים בפולין. וסיוועדס, מלאך רוסיא ובא כחה ברבר פולין, הֵאִיץ בסטאניסלאוו ללכת גם הוא גראָדנאה לקחת חלק בקהל הנועדים. ויבוא שמה בלא הסדה, מרעתו מראש וגם לבו הגיד לו כי לא בסדרים חדשים לבד תשלים האספה חֻקָה. אז נועצו אויסטריא ופרוסיא לב יחדו לקחת מארץ פולין את גמולם ושכר פְּעֻלתם במלחמת צרפת, ויחלטו כי אנגליא תמיר את בעלגיא בבאוואריא, ופרוסיא תקרע אליה מחוזות אחדות ממדינות פולין הקרובות אליה. וגם רוסיא בראותה את כל הפרעות השוררות בפולין נאלצה לְהֵעָתֵר אל החלוקה השנית. בחדש יאנואר 1793 שלח מלך פרוסיא את צבאותיו ארצה פולין, באמרו: „כי בימי מלחמתו את צרפת עליו לדאוג לשלום ארצו ולשים בריח ודלתים בפני מחשבות היאקאָ־בינים *), ולעצור בעד שוט שוטף המרד והקשר אשר התעוררו בפולין״, ובירח מארט (מאָרץ) הוציא את דברו לאמר: „יען כי מפלגת אוהבי ארצם בפולין שמה לה דֵעות היאקאָבינים לְקָו ורוח החפשה הסוער בצרפת למשקלת, ואף כי אבדה המפלגה הזאת את נצחה ותוחלתה בגלוי, הנה תעשה בסתר את מעשיה ומזמותיה, ותארוג במחשך נכלי קשר, ועליה נוספו חדשים לבקרים אנשי בליעל והמס, וביתר שאת פרצה הרוח הרעה בפולין הגדולה, על כן עליו לגונן על גבולות ארצו ולהחזיק עליהם המשמר״. ויבואו צבאות פרוסיא ויחנו בפאָזנאן, גניעזען, קאליש, סעראדש, לענטשיץ, טשענסטאָכאָוו, טאָרן ודאנציג. ובעשרים ושבעה בחדש מארט יצא לאור מכתב גלוי בשם יעקאטערינא, ובו כתוב לאמר: „הדרת מלכותה ראתה תמיד את הֳעָנִי והלחץ אשר ישאו ויסבלו יושבי מדינות פולין והערים הנשענות לגבול רוסיא, הן הִנֵּה המדינות והערים

*) כן נקראו בעלי מפלגה אחת ממשולחי העם בצרפת בימי השנויים. אל המפלגה הזאת נספחו פריצי עם ותרבות אנשים חטאים בנפשותם, אשר בפחזותם הרעו מאד לעשות. ויען כי התאספו תמיד בבית תפלה הנקדש לשם יעקב, נקראו יאקאבינים עד היום הזה.

אשר היו בימי קדם נחלת רוסיא ; יושביהן אחים הם להרוסים, בני משפחה אחת ; על כלם כאחר הופיעה הדת הפראוואָסלאווית להאיר עיניהם ולחזק לבותם באמונה, והִנָם עודם מחזיקים בדתם זאת, ובאורה יראו אור החיים עד היום · על כן מה מאר יצר לה לראות כי גם ביניהם נמצאו אנשי בליעל, אשר יעשו במעשי שוכחי אלוה בצרפת, ויבקשו מאת המורדים האלה עזרה, אף כוננו בתי אספה כמשפט היאקאָבינים, ומגמתם להמיט גם על פולין את הרעה הגדולה לשפוך גם בה דמי אדם כמים, להרוג נקיים חנם ולעשות כל מעשי רצח ובלע ; ובכן נועצה הקיסרית מלך רומי (אויסטריא) ומלך פרוסיא להמעיט את ארץ פולין, בהביאם תחת כנפי נשר רוסיא את הארצות אשר בתוך הגבול היוצא מפאת מזרח קורלאנדיא ויורד על יד פינסק ועבר חבל וואָלין ופָגַע בגבול גאליציא באויסטריא" · ובכן נפלו בגורל רוסיא ארבעת אלפים וחמש מאות ושלשים ושלשה מיל (ווערסט) מרֻבעים, ויושביהם שלשה רבאות איש (מילליאן) · האספה בגראָדנא למרות רצונה נֶעתרה לזאת, גם נלחצה בזרוע נטויה להקים את דבר הארצות הנספחות לפרוסיא · ובשטר האמנה אשר כרתה יעקאטערינא את סטאניסלאוו נדבר והותנה לבל ירים ידו להלחם או לכרות ברית מבלעדי רשיון רוסיא, צבאות פולין לא יעדיפו על חמשה עשר אלף איש, ואת הסדר הישן, אשר היה עד ג׳ מאיי 1791 השיבו לאיתנו · ציר רוסיא ושר צבאה איגעלסטראָם (Игельстромъ) נשאר עם חילו בווארשא, ומן הוא והלאה סרה פולין למשמעת רוסיא ועל פיה יצאה ובאה ·

§ 14 **חלוקת פולין השלישית** · אך באלה לא נוסרה פולין, כפרה סוררה לא שבה למנוחתה וחטאיה לא תמו ממנה : בווארשא נוסדה חברת סְתָרים, ולבַצַע מחשבות אונָהּ לקחה דברים עם קאָללאָטאיי וקאָסטיושקא, אשר הלכו להם לשבת בדרעזדען · בירת מארט בשנת 1794 התחולל המרד והתגלע בקראקאָוו, ממשלה עִתִּית (временное) התכוננה שמה והיא קראה מלחמה על פרוסיא ורוסיא יחד ותבחר למנהל ולמצביא צבאותיה את יליד ליטא קאָסטיושקאָ, הוא גבור עזוז ומהֻלל, אשר קנה לו שם על דבר אֹמץ רוחו וחרבו הקשה והגדולה במלחמת אמעריקא הצפונית · גם יושבי ווארשא התקוממו כאיש אחד ויתפרצו בחמה שפוכה, ויקומו ויתנפלו פתאם לפתע על צבא רוסיא היושבים לבטח אתם, ויכריעו לטבח כאלפים איש, ואך שר צבאם איגעלסטראָם ברח בגפו וינס מנוסת מות · וכמעשה ווארשא עשתה גם ווילנא בירת ליטא · כפרץ מים זידונים שטף הקשר ועבר קל מהרה עד לגדותי הדניעפר · אז התחברו צבאות רוסיא ופרוסיא ויכו את הגענעראל מאייענטשיק וחילו · ופקיר העיר קראקאָוו והמצודה, וועניאווסקי, הסגירה בידי הפרוסים מבלי שְׁפָך דם ובאפס מעצור · וכאשר הגיע דבר ווענִיאָ־ ווסקי, ויקם שאון גדול ומהומת אלהים בעיר הבירה, ויהי בה מחזה נורא ומבהיל אשר דמתה למחזות פאריז בימי הַהֲפֵכָה ההם · אחד מהפולאנים הנחפזים ברוחם קם לסכסך ולחרחר את העם, בקראו לפניהם דברים נמרצים יורדי חדרי בטן ולב עמוק ויוכח כי עמל ואון בעיר, וגם בחומות ווארשא נמצאים פושעים רבים ובוגדים כווענִיאווסקי, על כן נחוץ מאד להכחידם ולהשבית מאנוש זכרם, פן יסגירו גם את קרית מלך בידי האויבים ונוספו עליהם · המון העם התנפלו כאריות

משחיתים על בית הסהר , אשר הנחשדים אסורים שם , פרצו שער ויבואו ויתלו על העץ אסורים רבים . . . בין כה וכה קרבו צבאות הרוסים ווארשאה תחת יד פערזען , וצבאות פרוסיא תחת ידי מלכם פרידריך ווילהעלם השני . בירה אויגוסט לכדו הרוסים את ווילנא , ויבערו את גדודי פולין מתוכה עד כַּלֵּה . אך פרידריך הרף ידו וַיָּשָׁב מֵהָצֵר על ווארשא , כי מאחריו פרץ המרד , ויקם הקשר למטה רֶשע בכל המדינות אשר קרעה פרוסיא מפולין , והמורדים הצליחו להטביע במצולות ויסלא (וויכסעל) את פיח השרפה (порохъ) אשר שָׁלח לצבאות פרוסיא . הפולאנים התעודדו , ויפתחו את אוצר כלי מַשְׁחֵתָם לחבל ולהשחית , ואך על הרוסים לבדם נטל לשום קץ למלחמה הזאת ולכלותה . ותשלח יעקאטערינא את רומיאנצעוו לאסור את המלחמה , „למען יראו אנשי החיל את וועליזארי *) גבורם ומָעוזם עומד עליהם ויחליפו משנה כח" . ויצו רומיאנצעוו לסוואָראָוו להתחבר עם פערזען לאחדים וללכת ישר ווארשאה , ומדי עברו הכה את שני שרי צבאות פולין מכה רבה . אז מהר קאָסטיושקא להפריע את ההתחברות הזאת ויתגר מלחמה עם פערזען . בשלשים לסענטיאבר (סעפטעמבער) שנת 1794 על יד העיר מאציעוויטשי (Мацѣвичи) , אשר לימין הויסלא מנגב לווארשא , הכה פערזען את הפולאנים וישחקם כעפר על פני רוח , גם גבורת קאָסטיושקאָ נָשתה במלחמה , כי נפצע וישלך חרבו מיד ויקרא רומאית („Finis Poloniae") לאמר : „בא הקץ לפולין !" ויפול ארצה כבול עץ . והרוסים לא הכירוהו , כי התחפש בבגדי אחד העם ויאמרו להתעלל בו ולהכותו נפש , וירא רוכב פולאני מרחוק ויזעק בקול : „חדלו לכם ! אל תשלחו יד בו , כי קאָסטיושקאָ הוא !" וימהרו קאָזאקים אחדים ויעשו מהניתותיהם המשֻׁלבות מטה , וישימו עליה את הגבור הנופל וישאוהו אל בית הנזירים הרוסי הקרוב לשדה המערכה . ומה נאמנה הקריאה אשר קרא קאָסטיושקאָ ! כי היום הזה היה באמת יום תבוסה וּקְפָדָה , יום כלה ונחרצה לאדמת פולין . כל תעצומות עֻזה , כחות גֵוָהּ ורוחה גם יחד דללו וחרבו , וישועתה עברה לנצח ! כי חלק לב בניה ויהיו למפלגות שונות , וקנאת המפלגות ושנאתן הלכו וגדלו מיום ליום , אשה רעותה הכתה חרם בזעם לשונה ובחרב נוקמת , ותרבינה לְנַשֵּׁל ולהשחית בעם עד לאין מרפא . ואחרי קאָסטיושקא , מופת דורו , לא קם עוד איש חיל וכביר רוח כמוהו , איש אשר יקנה לו לב כל העם לשמוע בקולו ולהחזיק במעוז השלום . פערזען וסוואָראָוו לכדו ברעם גבורותיהם ובשפוך דמים כמים את פראגע פַּרְוַר ווארשא , אשר התרפסה ותתענה תחת ידם **) . ראשי המתקוממים נמלטו לארצות רחוקות . סטאניסלאוו אויגוסט בא לשבת בגראָדנא ויסר את עטרת המלוכה מעל ראשו , ויואל לשבת אחרי כן בפעטערבורג עד יום מותו (בימי מלכות פאוועל פעטראָוויטש) . צבאות רוסיא , פרוסיא ואויסטריא פָּשטו על פני כל ארץ פולין , ומושליהם נוסדו יחד להסיר את פולין המלאה

*) אחד מגבורי מלחמה המהללים בהמאה הששית בימי הקיסר יוסטיניאן , כי הוא בכחו וגבורתו הריב קרן מלכו זה בכבוד ובהדר .

**) כאשר בשר סוואראוו את יעקאטערינא כי נתפשה עיר הבירה ווארשא , ענתה לו בשלש מלות „Ура ! фельдмаршалъ Суворовъ !" ולמן היום הזה הועלה לפעלדמארשאל .

מוּטָּה מהיות ממלכה עומדת ברשות עצמה ועזובה לנפשה, למען לא יהיה לה מעתה ועד עולם מטה עֹז ושבט מושלים, ויחלטו את דבר החלוקה השלישית: אויסטריא לקחה לה את קראקָאוו ומדינות הנגב בפולין, פרוסיא קבלה את ווארשא ואת טבור הארץ, ובחלק רוסיא נפל, כל חבל ליטא וגראָדנא, גם קורלאנדיא אשר שָׁלַט בה הדוכס והערצאָג פעטר ביראן, ונאלץ הפעם למחול כל זכותו • וכל המדינות האלה נחלקו למחוזות על פי החקים והסדרים אשר הוציאה יעקאַ־טערינא בשנת 1775 •

§ 15 **הליכות יעקאטערינא בדבר השנויים בצרפת** • כאשר החלו השנויים והמהפֵכות בצרפת ללכת הלוך ורב ויד המרד רוממה, הפצירה יעקאַטערינא במלכי אירופא כי יתאמצו לתת עזרה ללודוויג ששה העשר, לא עֵזר בפֹעל כפים כי אם עזר ברוח; ועל פי דברתה: „רק ידי הצרפתים לבדם תוכלנה להשיב את המלוכה אֶל כנה ולהנחיל את מלכם כסא כבודו, ועל כן יעמוד לו רֶוַח והצלה, אם אחיו הפרינצים ישענו רק על כחם וגבורתם, על דורשי שלומם ואוהביהם הרבים בצרפת, והיו להם למבטח עֹז יותר הרבה מאשר יקוו לעזרה מרחוק ולישע ופְדוּת מִחוץ לארצם" • אולם גם לודוויג גם אחיו לא ידעו ולא השכילו לפלס להם מסלה ולעשות מעשיהם כאשר הורתם יעקאַטערינא וַתַּצֵּג להם למשל את מפעלות הענריך הרביעי להיות נר לרגלם ואור לנתיבתם, וכה אמרה באחד ממכתביה: „לוּ היתה נפשי תחת נפש הפרינצים והייתי רכה בשנים כמוהם, כי עתה שויתי לנגד עיני תמיד את הליכות הענריך הרביעי בימי עניו ומרודו, כאשר אפפוהו חבלי מות ונחלי בליעל בעתוהו לבלעו חיים, אז אזר כגבר חלציו, ובמעט כחותיו עשה רבות וגדולות, ויפליא לעשות כחפצו וכחשק לבבו!" • ויען וביען כי לודוויג, יוצא ירך הענריך, לא ידע בדרכיו הלוך ולא יבין לאחוז במעגלותיו, נוע התנועע כסאו ויפול תחתיו, ומפלגת השונים, עם תועי לבב, לא ישפיקו בדבר אשר מגרו לארץ כסא מלכם ויקומו לערוך מלחמות להדוף מפניהם שאר ממלכות אירופא השוקטות, וידרכו חצם דבר מר לירות במסתרים גם ברוסיא חצי מות ולהַשְׁלִיחַ בה את שוועציא וטורציא • גם פליטי פולין שמו צרפת כסלם ועצרת הבוגדים מבטחם, ויחלו לעשות תושיה בקאָנסטאנטי־נאָפאָל • בחדש יולי בשנת 1792 כרתה רוסיא ברית אמת עם אויסטריא, והִתְנוּ כי תשלח אשה לרעותה שנים עשר אלף אנשי חיל לעת מצוא, ותכרות ברית כזאת גם את פרוסיא, אך התנו לעזור זו לזו בכסף תחת הצבא • ובשנת 1793 היא שנת המהומה, כאשר הומת לודוויג ששה העשר מות נבל, הקיפה הבהלה את גבול אירופא ויחרדו מכסאותם כל מלכי ארץ • אז שלחה אנגליא מלאכים לרוסיא ותחלה פניה לכרות אתה ברית, באמרה: „כי נחוץ מאד למלכי ארץ להיות לאגודה אחת לעצור בעד שוט שוטף הרעוואָלוציא" • ויכרתו אמנה ויכתבו בספר את אָפְנֶיהָ: „שתי הממלכות התחובבו לעזור זו לזו במלחמה עם צרפת; לבל תתננה לכל איש לסחור את צרפת או לכרות אִתָּהּ ברית" • ותשלח רוסיא ציר אדיר תחת יד טשיטשאגאָוו (Чичаговъ) בלוית אניות האיבה האנגליות לרדת אל ים אשכנז להפריע סְחַר צרפת והאָללאנדיא עם שאר הממלכות הנשענות

אל גבול הים ועם מושבות ערי המסחר. ותאסור יעקאטערינא אָסָר לבל תהיינה לאיש חליפות מכתבים עם יושבי צרפת, לבל יקבלו משם ספרים וכתבי־עתים, ואת בני צרפת אשר לא היה להם תעודה מאת הפרינצים לא נתנו להציג כף רגלם על אדמת רוסיא, והצרפתים אשר מאז נושבו ברוסיא, הובאו באלה ובשבועה, כי אין נפשם אל ממשלת החורים, ודבר לא יהיה להם עם יושבי ארץ מולדתם, עד אשר יקימו שם את הריסות המלוכה וכבוד המלך ישיבו על משפטו כקדם. רוסיא חדלה לסחור עם צרפת „בשגם כי כל מרכלת צרפת ומערבה הֵנָּם רק חפצי המותרות ותענוגי הבל, ואשר אך להבל ולריק יְכַלוּ כסף העם וירוששו כל הנוגע בם". ובחדש פעווראל 1795 חדשה אנגליא את בריתה עם רוסיא „להחזיק בעמודי שְׁלום הכלל ולהביא בארץ צרפת מנוחה והשקט לטובת בני האדם כלם". ותשלח רוסיא שתים עשרה אניות איבה ללכת להִלָּוות אל צי אנגליא אשר על ים אשכנז, לבלי תת לציי צרפת והאָללאנדיא להתלכד יחדו. ובשנת 1796 כאשר אחז חיל את פראנץ, קיסר אויסטריא, מפני הנצחונות הגדולים; אשר הפליא לעשות באָנאפארט הצעיר, וישלח ויבקש עזר מיעקאטערינא, ותבטיההו לשלות מחנה ששים אלף איש, ובלבד כי גם פרוסיא תתנדב להרים מחנה כזאת, ואנגליא תרים תרומת כסף לכלכל את שתי המחנות ולנהלם בכל צרכיהם. יעקאטערינא חשבה באמת ובתמים „כי נחוץ מאד להשיב כבוד מלוכת צרפת על כנה, והיא התחבולה האחת להשיב את הארץ הזאת למנוחתה, ולהגיע אל המטרה הזאת אין טוב כי אם בשום בעלי הברית את כתר המלכות בראש לודוויג שמונה העשר וללכת לבקוע בתוך ארץ צרפת פנימה ביד חזקה". ותצו יעקאטערינא לסוּוואָראָוו לאסוף לו במחוז פאָדאָליען אנשי חיל, להיות עתודים ללכת על צרפת, ולא ידעה כי המות אורב לה בחדר.—מלבד כל אלה פעלה הרבה מאד המהפכה בצרפת על תכונת יעקאטערינא וארחותיה, כי בימים ההם המירה את כל דעותיה וּמַעֲבָדֶיהָ, אשר נטו תמיד לרוח החפש והדרור, ותשנה את משפטי פיה אשר הגידה באזני כל העם ברֹבי ימי מלכותה: עָנְשָׁה קשה את אחד הסופרים אשר התלונן בספרו על דבר משטרי רוסיא ולא סדרים; חתרה בכל עז להשבית מפניה את עדת נאָוויקאָוו, אשר הגדיל תורת המדות הטובות והאדיר תושיה כפי רוח „הבונים החפשים" (פרק ס״ח); סופר אחד הוציא לאור בשנת 1795 את ספר החזיון „וואדים" המתָאֵר בשׁשר המליצה את דבר הקשר אשר קשר האיש הזה עם הנאָווגאָראָדים על רוריק (פרק ג׳) ותצו יעקאטערינא לקחת את כל הספרים מבתי הממכר, באמרה כי „שֹוֶה החזיון הזה להעלותו באש בידי שר הטבחים (палачъ)", יען כי נמצאו בו איזה חרוזים, אשר רוח הדרור נוססה בם, אף כי יחתום שם המחבר כי יד מלך הרוסים עשתה חיל ותשגיב בכחה להדוך תחתיה כל המורדים והפושעים בו. גם המליץ דערזשאווין, אשר היה מזכיר המדינה בעת ההיא, העיר עליו חמת יעקאטערינא, כאשר הקריב לפניה והגיש לה שי בשנת 1795 מחברת שיריו, ובניהם היה שיר אחד „למושלים ולשופטים" והוא כזמור פ״ב בספר תהלים: „אלהים נצב בעדת אל" כתוב בחרוזים, וַתִּנְאַץ יעקאטערינא בזעם אפה, ותאסור עליו לבל ידפיסהו שנית; בקרת ספרים

נמרצה נוסדה בכל המקומות הנכבדים, ומכס גדול הוטל על כל הספרים המובאים מחוץ לארץ. כי בבוא יעקאטערינא בימים ועמודי גֵוָהּ רופפו, אבדו לה גם רגשי עֻזה וגם רוחה ירד עשר מעלות אחורנית.

16 § **מלחמת פרס ומות יעקאטערינא.** בימים האחרונים למלכות יעקאטערינא עשתה רוסיא מלחמות בגבולות דרומה מזרחה את ממלכת פרס. החאן אגא מחמד בְּכָבְשׁוֹ את כסא פרס לקח לו קרנים לנגח את הארצות סביבותיו ולרודד לפניו גוייהן, ויתנפל על גרוזיא וישם בה שמה ושאיה, וַיַּכְנַע תחתיו את קארטאליניא, את אימערעטיא ושאר המדינות, אשר באו זה כביר לחסות בצל רוסיא. אז שָׁלח לקראת פרס הגראף וו׳ זובאָוו, אשר הצליח מאד בכל עלילותיו על הררי קאווקאז וילכוד את דערבענד, באקא ועוד מדינות אחרות, וכבר היה נכון להבקיע בארץ פולין ולקיצנה. אך מות יעקאטערינא הפר את מחשבתו והפריע עבודתו. כשני ירחים לפני מותה התאמצה מאד לקשר מעדנות אהבים ולתת את בת בנה פאוועל, העלמה היפה־פיה למלך שוועציא גוסטאוו אדאָלף לאשה, ועל כן קראתהו יעקאטערינא לבוא פעטרבורגה לשהרנה כבוד, ויבוא גוסטאוו אויגוסט בהדרו ובכבודו לחצר המלכות פעטרבורגה, ויראה את הנשיאה ותיטב בעיניו ויבקש את ידה לעיני העם. ובחדש סענטיאבר ישבה לה יעקאַ־טערינא בהיכל הכסא, ועליה נצבו כל בני המשפחה וזרע המלוכה, גם כל השרים הגדולים סביב שתו עליה, וכלם חכו בכליון עינים כי בוא יבוא גוסטאוו לארוש לו את כלתו באמונה. אמנם בעודם יושבים ומצפים בא אחד השרים ויגד באזני כל הנצבים בשם מלך שוועדען כי כלה ונחרצה מאתו לבל יֵרָצה לאפני ברית הנשואים, יעקאטערינא התפלצה ותהי כנדהמת, ורגעים אחדים נעתקו מפיה מלין. וכעבור ששה שבועות אחזה השבץ, בחמשה לנאָיאבר שנת 1796. הרצים יצאו דחופים ומבוהלים להגיד את כל המוצאות להנשיא הגדול פאוועל פעטראָוויטש, אשר ישב לו בגאטשינא הרחק מכל דברי המלוכה, וימהר לבוא פעטרבורגה. בששה לחדש גָוְעה יעקאטערינא ותאסף אל אבותיה. ויהי ימי שני חייה ששים ושבע שנים, ותמלוך על כל ארץ רוסיא שלשים וארבע שנה, וישימו את גופתה בארון שיש, ויציגוהו אצל ארון בעלה פעטר השלישי בהיכל אשר במצודת פעטראָ־פאוועל עד היום הזה.

פרק סז מפעלות יעקאטערינא השנית בפנים הממלכה.

1 § **תכונת פעליה בכלל.** מיום עלות יעקאטערינא על כסאה החלה הממשלה לעשות סדרים יקרים וחדשים בקרב הארץ פנימה, ותפליא לעשות גדולות ונצורות, אשר לא נראה ולא נשמע כמוהן מימי פעטר הגדול. גם לפעטר גם ליעקאטערינא היתה מטרה אחת לנגד עיניהם תמיד, ותכלית אחת כל ישעם וחפצם — לתקן את רוסיא בחכמה, להרימה על גרם מעלות ההשכלה ולכלול את כל מערכותיה, למען תבנה ותכונן, כתבנית אשר הראו בארצות שאר המלכים במערב אירופא. אך בזאת נִפְלוּ שני המושלים חקרי לב ורבי העליליה

האלה : פעטער בראותו ברוסיא ענין רע , אשר שָׁנה לטוב בממלכות המערב , מהר חיש קל להַסִּיע את זמורת זר מולדת חוץ ויביאנה אל ארצו וַיְשַׁתְּלֶנָה בזרוע גדולה , ולא הכין לבו לחקור בתחלה את טוב אדמתו וּלְבַקֵּר את ערוגות מטעיו אם תצלחנה להפריח נטעי נעמנים כאֵלה ; על כן לא כל מַטָּעֵי פעטר עשו ענף וישאו פרי : יש אשר על נקלה הכו שרש ויתערו , ביום נטעם שַׂגְשֵׂגוּ , וטרפי צמחם עלו כפורחת ; יש אשר בכבדות זֹרעו אל אדמת נכר ובדי עמל שֹׁרשו בארץ חררים , אשר לא נכונה למזרע ולא עֻבָּדָה כמשפט ; ויש אשר אף בל נטעו , אף בל זרעו אף בל שרש בארץ גזעם , כְּנַגַעַת בהם רוח קל גזו חיש , וכמוץ גְּנֻבָתוּ סופה עברו ואינם • אמנם יעקאטערינא השכילה לשום לה רק מוסדי חכמת המערב לקו ורוח חכמיה למשקלת , ותדרוש אחרי כל והמועיל בימים ההם • בתבונת כפיה קטפה ראש יניקות ההשכלה האירופית , ובעיניה בחנה לרגעים את תכונת ארצה , לדעת מה ייטב לה , ותתן יונקותיה בשדה זָרַע , וְיָסְפוּ שרש למטה ועשו פרי למעלה • בגורל פעטער המתחיל נפלה עבודה קשה מאד , לפנות את החֶלקה , לסַקְּלָהּ מאבן וּלְבָעֵר אחרי כל סלון מַמְאִיר והדק ; היא העבודה הדורשת די עמל וְזֵעַת אפים , כל עומסיה שָׂרֹט יִשָּׂרֵטוּ , ואיש יגע בה ימלא ידו פצע וחבורה ; ויעקאטערינא כבר מצאה את החלקה מְטֹהָרָה וַתִּכשר לְמִזְרַע ברכה ולְצֶמַח יעשה קמח • פעטער פגע על דרכו אבני נגף ומכשולים רבים , כי לא הֻרְגַל העם לבדו נצב לשטן לו , אך גם הגיוני העם וְדֵעוֹ היו למפגע לו , התקוממו עליו ויתמרמרו על מפעלותיו • אולם כאשר חלפו חמשים שנה , עברה גם רוח חרשה על פני ארץ רוסיא • ואף כי רבים ממנהגי הבל אשר הסכינו אִתָּם העם היו עוד בעצם תֻּמם , וככחם אז כן כחם עתה , אולם הגיוני העם ורוח מבינתו שֻׁנּוּ לטובה , ובשגם בני מרום עם הארץ כבר ראו בעיני שכלם את הנולד , בכל הפעֻלה הגדולה אשר פעלה עליהם חכמת המערב וסִפְרוּתהּ • מרבית העם הפכו את לבם הקשה ויהיו אנשי מדות ישרות • על כן הנקל היה גם להממשלה להוציא את מחשבותיה לפעֻלת אדם ולהקים את מזמות לבה , יתר הרבה מאשר יכלה לעשות כן בימי פעטר ויורשיו הראשונים אחריו , בעת אשר לא התקדש עוד העם מטֻמאת הבליו , ולא התעתד לכל החדשות ; אף כי התבונן מאד וירא מראש כי נפול תפול החומה הישנה תחתיה באין מקימה עוד •

§ 2 **ועד המחוקקים ומאמר המורה** • כבר הראינו לדעת כי פעטר הגדול נסה לריק כחו לשַׁנּוֹת לטוב את ספר החקים (Уложеніе) אשר יסד אביו אלעקסיעיי מיכַאלאָוויטש , וגם ידי הבאים אחריו לא עשו תושיה • ויעקאטערינא בעודנה עוד בהֹר „נשיאה גדולה" שמה עינה ולבה אל הנהגת הארץ פנימה , ותבקש חכמה וחשבון על דבר החסרונות הרבים אשר שלטו בכל דְּבַר חֹק ומשפט ; כי חסרון החקים לענינים רבים היה כאבן נגף על ארחות המשפט , וגם עֹדֶף החקים לשאר ענינים היה לִמִפְגָּע ולשטן על דרך הצדק • השופטים לא הִפְלוּ בין חֻקי תמיד לְחֻקי עת (временные) ובאֲוֹתָם והַוַּת נפשם עִוְּתוּ את הישרה ויהי שקר תרמיתם • גם סָר טעם חֻקים רבים וריחם נמר , כי לא כימים הראשונים הימים האלה : העם לא הוקירו את החֻקים הישנים ולא תרדו לקראתם , לא

מלאו אחרי הפקודה הראשונה והשניה, עד כי היה למשל בפי העם „מְחַכִּים לַפְּקודה השלישית!" („Ждуту третьяго указа"). על כן בשנה השנית לְמָלְכָה החלה יעקאטערינא לכתוב מאמר המורה (наказъ) להורות את הדרך הטוב והמסלה הישרה איך נכון לחבר ספר חקים חדש (Новое Уложеніе). ויהי בחדש דעקאבר (דעצעמבער) בשנת 1766 ותשלח יעקאטערינא כתב גלוי, ותצו לכל עם הארץ לחזות להם אנשי חיל, חכמים וידועים לשבטיהם ולשלוח מקצותם מאָסקוואה להקדיש עצרה ולהמתיק סוד לחוקק חקים חדשים ומשפטים צדיקים. כל מפלגות העם בחרו להן ציר נאמן אחד מבן עשרים וחמש שנה ומעלה, ובידו נתנו בני עדתו ספר הכולל את מחסוריהם, שאלותיהם ובקשותיהם, להקריבו לפני הַוַעַד. וַיֵאָספו הצירים מאָסקוואה *) ויהי מתופשי המשפט (סענאט) אחד, מתופשי הדת (סינאָד) אחד, מבני האצילים שבכל עיר ועיר אחד, ומן האזרחים אחד, מכל בעלי חברות אחד, מאנשי החיל למיניהם אחד, מן האכרים אחד, מן הקאָזאקים אחד, מכל העמים התושבים בני דתות שונות אחד אחד. ויהי מספר הצירים חמש מאות ששים וחמשה איש. ויִתֵן להם כסף חֻקם מאת אוצר הממשלה וזכיות רבות, ולאיש איש מהם נִתַּן מטבע (медаль) לשאתו על שרשרת זהב כל ימיו. בשלשים לירח יוני שנת 1767 נפתחו שערי בית הַוַעד בלשכת הגזית (Грановитая палата) בהמון חוגג ובשמחה רבה. ויהי ראש בית הועד הגבר המפֹאָר א' ביביקאָוו והעוזרים על ידו: הגראף א' שוואלאָוו, הקניאז קאָזלאָ־ווסקי, מ' קוטוזאָוו (קניאז סמאָלענסקי) והחכם הנעלה נאָוויקאָוו. יעקאטערינא קראה באזני הנועדים את מאמר המורה לצדקה, אשר כתבה בתבונת כפיה רוסית על פי מאָנטעסקיי (ספר „רוח המשפטים") ובעקקארי (ספר „החטאים והענשים"). במאמר הזה תערוך יעקאטערינא את משפטי פיה על דבר חובות האדם בכלל, באשר הוא אזרח בעדתו, ובשום שכל תוכיח כי רק החקים אשר יכונו יחד עם מצב טבע הארץ, והמשפטים הכתובים לפי רוח העם היושב בה, רק הם טובים ונכוחים מאד להצליח את שומריהם ולהנחילם מנוחה ושלות השקט. ואם נביא לבב חכמה לחקור ולתור את מצב טבע רוסיא ותכונתה, נשכילה לדעת כי לה נאה ויאה אך ממשלת אחד ויחיד, וכל ממשלה אחרת לא לנזק לה לבד, כי אם גם לכליון חרוץ ואבדן נורא. „המשפט הנתן לכל איש ואיש לעשות את כל הדברים, אשר חֻקי הממשלה יַרְשו לעשותם, הוא הוא החפש והדרור, אִי לה להממשלה, אשר תאמר להמיר ולשנות על פי חק ומשפטים את הענינים והמנהגים, אשר העת לבדה תחליפם, ובאפס יד יאבד עליהם כלח. על הממשלה אך ללכת

*) ששה חדשים קצבו לימי האסף הצירים, אך יעקאטערינא קדמה לבוא מאסקוואה בירח אפריל, ובמאיי ישבה בצנות דוגה נהדרות ומפארות כיד המלך ללכת קאזאנה על פני הוואלגא, ואתה יועצי כל ארצות הנכר, שרי המלוכה והפרתמים. ומכל הערים והכפרים התקבצו אל גדותי הנהל בתרועת ששון ובצהלות לחזות את המלכה ביפיה ולשבוע בנעימת פני הנוסעים. בעתות המרגוע העתיקה יעקאטערינא ואחוזת מרעיה את הספר היקר „וועליזאריי" להחכם מארמאנטעל. ויפול בגורל יעקאטערינא לתרגם את הפרק התשיעי, במקום שידבר על אדות השגיאות והאסונות הרובצים לפתח כל שליט ומושל באדם. הס' נעתק עד תמו ונדפס בשנת 1768 ונקדש לשם רב הכהנים בטווער, בעת אשר בצרפת ובסארבאן העלו אותו באש בפקודת רב הכהנים. יראו נא הקורא את מעמד ההשכלה ודורשיה אז ברוסיא, וישפוט!

בראש ולהראות משל ואות לטובה בתהלוכותיה, ואחריה כל אדם ימשוך. הממשלה אשר תעצם עיניה מראות את החוטאים ולא תביאם במשפט כבעל :מולם, עון הוא בידה; אך לא נחשב לה לחטאה ורפיון ידים אם תָּקֵל מעט את הענש הַקָּשֶׁה וימינה תתמוך חסד. נקומה נא לצאת בעקבות התולדה, אשר תיסר את האדם בבשת פנים ובכלמה, ולא במקל חובלים ובשבט אכזרי. ואם המצא תמצא עיר או מדינה אשר יושביה עַרְלֵי לב, ובהִוָּסְרם על פשעיהם בוש לא יבושו ומוסר כלמות לא ידעו, אות היא כי הממשלה אכזריה היא, תִּסְפֶּה בְּאַפָּהּ את הרשע ואת הצדיק גם יחד, ומשפט אחד יקרה את שניהם. ואם תראו עם אשר לא ישוב מעון ולא יזכה את אָרחו רק אם יוכח בשוטים ובעקרבים, הנה גם החסרון הזה ינוח בחיק הממשלה, המולכת ביד חזקה ובחמה שפוכה, ועל חטאות קטנות וקלות תגדיל משפטיה ותכביד מוסריה. כל הענשים אשר ישחיתו את גֵו האדם ויתנו מום בו, פגול הם לא יֵרָצוּ. לחקור ולדרוש את הנשפטים בבקרת יסורים ובבלי מענים תועבה היא לשכל הישר, כי היסורים הִנָּם רק תחבולה ובלי חפץ ביד השופט להרשיע את הצדיק החַלָּש ואין אונים, ולהצדיק את הרשע העריץ, אשר יבטח על כחו הרב ולא יפחד מפני חמת המציק, כי מקל חובלים משחק לו ובשוטים יתקלס. כל מחוקק המרבה להטיל אלה ושבועה על כל דבר פשע, יְרַפֶּה בזה את כח השבועה ועצמה, ואָח הוא לִמְחַלְלָהּ. אם תחפצו לְקַדֵּם פני החטא, ההאמצו נא לבל ישא המשפט פני איש, וימעיט להטות חסדו לשרים ולרוזנים מאשר לאַחד מִדַּלַּת העם. עמלו נא לתת בלב העם מורא וחִתִּית מפני החֻקים לבדם ולא מפני דבר אחר. אם גרסה נפשכם לכלוא בעד רוח הפשעים שקדו נא להרבות השכלה בעם ולהאדיר חכמה בקרבו. אמנם התחבולה הבטוחה והנאמנת מכל רעותיה, התחבולה הַכְּבֵדָה והַכְּבוּדָה להשכיל להיטיב את העם היא—לכונן את חנוך בני הנעורים באֹפן ישר ושלם! בממלכה גדולה ואדירה כרוסיא, הפורשת כנפיה על רבים עמים ודתיהם שונות, רע ירע מאד לשַׁלְוַת יושביה אם תחטא הממשלה לאלהים להוציא חקים המפריעים את אחדים מהם לעבוד את אלהיהם כמשפטם. הרדיפות וקנאת הדת תכעסנה תמרורים את לבב האנשים, תעכורנה את שלום העדה ויחבלוה חבל נמרץ; אולם הרשיון לכל איש ואיש ללכת בשם אלהיו ולחיות באמונתו, כביר כח הוא להפוך כל קשה ערף לרך לב ורוח נדיבה; הרשיון הזה ישקיע את אש המריבה בין עם לעם וישבית את המדינים המפרידים בני הארץ והמשחיתים האחוה והאהבה ביניהם". הן אלה קצות דרכי הנאקאז ופלאות עֵדְוֹתָיו, כֻּלּוֹ אומר כבוד ליע־קאטערינא על ישרת רוחה וטוב לבבה. ובשנים עשר לחדש אויגוסט, כאשר כלתה יעקאטערינא לקרוא את מאמרה, ויקומו הנאספים ויקריבו לפניה להתכבר באחד משלשת שמות הכבוד: הגדולה, החכמה, ואֵם הארץ, ולא קִבְּלָה אותם. ויהי בית הַוַּעַד פתוח במאָסקווא כשנה תמימה והצירים עשו באמונה את עבודתם, ופעמים רבות ישבה יעקאטערינא ביניהם לשמוע שיח סוד מועצותיהם, והיא מתחפשת ומתנכרה. אחרי כן העתיק הַוַּעַד את משכנו ממאָסקווא לפעטרבורג וישב בכבוד בהיכל החרף (Зимній дворецъ). ובקצה שנת 1768, בהחל המלחמה את טורציא

ורבים מן הצירים נקראו לשוב למשמרתם בצבא, נִשְׁבַּת הַוַּעַד ונפרדו בעלי האספה, אנשי כנסת הגדולה, וספר החֻקים החדש לא יצא לפֹעלת אדם • אפס כאשר יריקו העבים גשם נדבות על חֶלְקַת חרבה ושמה לא ישוב כי אם הרוה את החלקה והולידה והצמיחה פרי תבואה, כן עבודת בית הַוַּעַד לא שבה ריקם, ויגיעה לא נשאר מעל • יעקאטערינא כתבה על אדותיו כדברים האלה: „הקאָ־מיססיא האירה עיני בדבר כל הממלכה כֻּלָּהּ, וַתַּרְאֵנִי לדעת את מי דבר לי, ולמי עלי לדאג — כל חֻקי הממלכה נאספו ונקבצו, ונערכו במערכת הסדר, לעניניהם ולחלקיהם; ולוּ לא באה פתאם מלחמת טורציא כי עתה הוסיפה הכנסת הגדולה הזאת להגדיל ולהאדיר מעשיה • רבים משרי המלוכה החלו לשפוט על הצבעים על פי מראיהם באמת, ולא יהיו עוד כעִוְּרים השופטים על הצבעים אשר לא ראו מעולם; לכֻלם נודעה מגמת פני הממשלה, כלם הביטו ארחות פקודיה וַיָּבֹאוּ למלאות אחריה״ • דבריה אלה צדקו ונאמנו מאד, כי בבית הַוַּעַד אמרו לפעול דברים גדולים וטובים ברוסיא, חשבו מחשבות להביא גאולה לאכרים עבדי העולם ולהסיר מִסֵּבֶל שכמם, ורבות כאלה, וגם כל החקים הישרים אשר הוציאה יעקאטערינא אחרי כן לאור, ילדי הקאמיססיא הם • הנאקאז הפיץ ברוסיא הגיוני יושר וצדק על דבר יְקַר ערך האדם והמשפטים • בפקודת הממשלה נקרא הנאקאז בכל בתי המשפט ביום השבת, בהתאסף כל השרים, למען הדריכם בנתיבות הטוב ולהבינם דרך פקודים • בשנת 1770 יצא המאמר הנפלא הזה ברוסיא בארבע לשונות שונות המתהלכות באירופא: רוסית, אשכנזית, צרפתית ורומאית. וברבות הימים נעתק לכל שפות אירופא, וכל חכמיה השתוממו על טובו ויפיו, ויהי שם יעקאטערינא מרומם על כל ברכה ותהלה •

§ 3 **החק על אדות השופטים לוקחי שחד** • מיום הראשון לעלות יע־קאטערינא על כסא מלכותה, נאלצה להָחָלֵץ ולערוך מלחמה עם השופטים לוקחי שחד ורודפי שלמונים, ובשמונה עשר בחדש יולי שנת 1762 הוציאה חק, ובו כתוב לאמר: „הננו חושבים לנו לחוב נחוץ ולמצוה רבה להודיע בקהל עם במגנת לב, כי זה ימים רבים באזנינו שמענו, ועתה בעינינו ראינו מה גדל מקח שחד (взятничество) כעת בארצנו ומה פרץ מאד! במקום המשפט שם הרשע, וכבד מאד למצוא בארצנו גם פקודה קטנה ושפלה, אשר לא פשתה שמה סַפַּחַת הרעה הזאת • כי השופטים למקטנם ועד גדולם בשחד ישפוטו, איש לבִצְעוֹ מִקָּצֵהוּ, והכסף יענה את הכל • כי יבקש לו איש כְּהֻנָּה או משרה—שלם ישלם! כי יעמוד איש על נפשו לְהָגֵן עליה מפני דִבַּת רוכלים ומלשינים—הונו יועילנו וכספו יצילנו! וכי יוציא איש שם רע על רעהו ויטפול עליו אשמה גדולה להכחידו—כסף ישקול כאשר ישיתו עליו השופטים, ויחלטוה ממנו! שופטים רבים שכחו כי לא לאדם ישפוטו, כי אם לאלהים הנצב בעדתם, ואת בית המשפט הנקדש לשם אל עליון הפכו לבית הַמִּמְכָּר ולמערת פריצים • בלבבם יאמרו כי אך למען חַזֵּק ברק ביתם ולמלאות אוצרותיהם כסף נתנה עבודת הקדש על שכמם, ולא יהשבו את משכֹּרתם כגמול בעד עבודתם לאלהים, לנו ולארץ מולדתנו. רהפו עצמותינו ולבנו נשבר בהוָּדע לנו כי המאגיסטראטאָר בנאָווגאָ־

ראָד לקח שלומים ומשאת כסף מדלת העם ואביוני ארץ , כאשר הביאם באָלָה ובשבועת אמונים לממשלתנו״ • יעקאטערינא עשתה סדרים חדשים במערכת פקודת השופטים , ותוסף להם על כסף חָקם , למען תמצא ידם לחיות בכבוד ולא ישלחו בעולתה ידיהם • בדברי חן ושכל טוב פנתה אל שרי הסענאט ותשחרם למוסר , על כי יתקנאו איש ברעהו , יחרחרו מדנים ודברי ריבות , וּבְשֶׁלָּהֶם יארכו ימי כל משפט ויתנהל בכבדות • וַתּוֹרֵם יעקאטערינא לדעת כי עליהם המצוה לָשֶׁבֶת מֵריב , ולהטות שכם אחד לדרוש משפט ולעשות צדקות ונכוחות בארץ , והיו לעינים לשאר השופטים הקטנים • ולבעבור העיר את רוח השרים ולחזק ידיהם , יסדה יעקאטערינא את אות הכבוד למחנה גריגאָריי הקדוש (Орденъ св. Георгія) לכל העושים חיל במלחמה , ואות הכבוד למחנה וולאדימיר הקדוש (Орденъ св. Владиміра) לכל העובדים באמונה וּבְיִשְׁרַת לבב בעבודת האזרחים • יתר שאת לאותות הכבוד האלה , באשר מדרגות מדרגות להם , ולא נהיו לנחלת רַבֵּי המלוכה והשרים הגדולים בלבד •

§ 4 **חלוקת הארץ למחוזות ומחקריה •** אחרי אשר כרתה רוסיא ברית שלומים עם טורציא , זכרה יעקאטערינא את הרעה הגדולה והנוראה אשר הביא פוגאטשעוו על רוסיא , ותתבונן כי רק חסרון סדר ההנהגה והמִּמְשָׁל במדינות רבות נתנו ידים להפושע העריץ הזה • על כן הוציאה יעקאטערינא לאור „פָּרָשַׁת סדרים חדשים בהנהגת המחוזות״ , ותכונן לכל ענין וענין בית פקודות לבדו : להאצילים לבד , לְדַלַּת העם לבד , לשוטרים לבד ; ובתי פקודות גבוהים עליהם נוסדו בערי המחוז , ובהם שלש לְשָׁכוֹת : לִשכת משפטי מות (Уголовная палата) לכל מפלגות העם , לשכת משפטי האזרחים (Гражданская палата) שֶׁבָּהּ נֶחתכו כל הענינים שבין איש לרעהו , ולשכת אוצר הממשלה (Казенная палата) , שֶׁבָּהּ יֵאָצר ויֵחָסן כסף הכנסת כל המחוז , וּנִבְנוּ בָּתֵּי־וַעַד לפקוח עינים ולהשגיח על היתומים והאלמנות , ובתי צדקה וּמַשְׁעֵנָה לטובת כל העם • ארץ רוסיא נחלקה לחמשים מחוזות • ולא שמה הממשלה את לבה למחלוקת הארץ מימות עולם ומשנים קדמוניות • גם גרעה עיניה מן רחב הארץ וארכה , כי אם מספר התושבים שמה לה לקו , שבכל מחוז ומחוז יִמָּצְאוּ משלש מאות אלף עד ארבע מאות אלף איש , וכל מחוז נחלק לגלילות (Уѣзды) בני עשרים אלף או שלשים אלף איש • על כל מחוז ומחוז הפקד מנהל (Губернаторъ) ומשנה־למנהל (Вице-губернаторъ) • לפעמים הפקד מנהל־כולל (Генералъ-губернаторъ) או נציב (Намѣстникъ) על מחוזות אחרים • את השרים הגדולים האלה בחרה יעקאטערינא בעצמה , ואת שאר הפקידים והשופטים בחרו המנהלים או האצילים , הכל כאשר לכל בערך נבון ומשטר ישר וטוב •

לרגלי חלוקת הארץ שלחה הממשלה חכמים רבים לחקור את ארץ רוסיא להציב גבולי מדינותיה , לתור לַהֲפוֹך ולדרוש את תבואותיה וכל אשר בה • בשנת 1768 הלכו חכמי האקאדעמיא תחת יד חכם הטבע המפֹאָר והמְהֻלל פאללעס לפאתי דרומה־מזרחה , ויתורו את הארץ עד בואם אל גבולות קיטאיי (Китай) • ובימים ההם שָׁלחו שאר חכמי האקאדעמיא , התוכנים לאָוויץ ואינאָחאָדצעוו ,

ואתם חכם הטבע, גמעלין הצעיר, לחקור את גבולות הדרום, וגמעלין הלך לו מאסטראכאן ויבוא ארצה פרס ויחקור את כל מדינותיה צפונה, ויכתוב בספר• והחכם גילדענשטעד חקר את תכונת הררי קאווקאז• התוכן רומאָווסקי נסע בשנת 1769 לארצות ציר הצפון להתבונן אל מַעֲבַר הכוכב ווענערא אל מול פני השמש, ובשנת 1781 שלחה האקאדעמיא שלש מלאכיות להגביל את רֹחב ארץ רוסיא וארכה הגעאָגראפיים, ויצלחו מאד החוקרים במעשיהם• כל אלה המַּסָּעים אשר ארכו לפעמים שש שנים רצופות, העשירו את החכמה בדברים רבים וידיעות חדשות ומועילות, הגדילו תושיה בדבר תוצאות הארץ ויבולה, ובחקירת קדמוניותיה וזכרונותיה, ארחות חיי עמים שונים היושבים בה, מנהגיהם ולשונותיהם•

§ 5 האוצר, האצילים, הערים ויושביהן• עוד בימי מלכות יעליזאוועטא פעטראָוונא התרושש אוצר המדינה וַיִּדַּל מאד, וכאשר חפצה המלכה הזאת בימי „מלחמת שבעת השנים" ללוות בהאָללאנדיא שני מיליאָן רובל כסף, לא נמצא איש שומע לה; לכן חתרה יעקאטערינא בכל עֹז למלאות את האוצר על ידי מסים חדשים ומכס אשר שמה על דברים שונים, וביען כי כבר היה לעם לשאת אתם מטבעות כסף ונחשת, על כן יסדה יעקאטערינא למבראשונה „אוצרי שטרות" (Банкъ) בפעטערבורג ומאָסקווא, ותתן בהם מילליאָן רובל כסף, ולעֻמתם הוציאה שטרות חֹב (Ассигнаціи) במספר כזה, כאשר יֵעָשה בשאר ממלכות אירופא מימים רבים; וישמח כל העם על הדבר הזה, כי השטרות קֻבלו בכל בתי הממשלה ויהיו עובר לסוחר• אמנם בסבת המלחמה השנית עם טורציא ושלש שני הרעב ברוסיא הלבנה ובאוקריינא, שֻׁלחו כל מטבעות הכסף והזהב חוצה לארץ לקנות שמה בר ומזון, והממשלה נאלצה להוציא שטרות רבים מאד, עד כדי מאה וחמשים מילליאָן, ומחירם נגרע ונצער, עד כי בשנת 1795 היה מחיר כל רובל אססיגנאציי אך ששים וחמש קאָפ' כסף, ומחיר החֳפָצים עלה שבעתים•— תחת חֻקי האֲמָנָה (кредитныя постановленія) אשר חקקה יעליזאוועטא ובמקום בתי האוצר לאצילים ולסוחרים, יסדה יעקאטערינא בית אוצר הלואה (Госу-дарственный заемный банкъ) עם קרן קַיֶּמֶת שלשים ושלש מילליאָן, להלוות להאצילים בשִׁלּוּם חוב במשך עשרים שנה, ולתושבי הערים במשך שתים ועשרים שנה, במרבית חמש למאה• — יעקאטערינא ראתה והתבוננה כי האצילים (дворяне) הם הם עמודי התָּוֶך אשר הממלכה נשענה עליהם, ועל כן אִשְּׁרָה וְקִיְּמָה את כל הזכיות והמשפטים אשר נתן להם פעטער השלישי• ובספר הזכיות (Жалованная грамота) אשר נתנה להם יעקאטערינא הושם לחק כי שם כבוד כל בן אצילים (званіе) לא יְחֻלל לעולם ולא יסור ממנו כי אם בהשפטו על דברי עונות מיוחדים וידועים, ושֵׁם כבודו ינחיל גם לאשתו ולבניו אחריו; לא יִקָּרֵא למשפט כי אם מבן אצילים כמהו; חפשי הוא מכל ענשי הגוף וכל כסף גֻלגלת ומכס, וכל נכסיו עבדיו ורכושו קנין צמיתות הם לו לעשות בהם כטוב וכישר בעיניו; ותתן להם יעקאטערינא כח לבחור מקרבם אנשים חכמים וידועים לשומם לשרים נכבדים ולפקידים בכל בתי פקודות המחוזות• בכל ערי המחוז הקימו לתלפיות בתי וַעַד האצילים (Дворянское собраніе) להקהל שמה מדי

שלש שנים , לבחור מקרבם אלוף לראש (Предводитель дворянства) ולהתיעץ על צפוניהם . ורק בן אצילים בתֹר מעלת אֲפִּיצער יכול לחנות דעו בין הנועדים . והדבר הזה הֵאיץ בם לעבוד עבודת הממשלה , ולא להיות כבני חורים להבטל ממנה .—בעת אשר נתנה יעקאטערינא את „ספר הזכיות" להאצילים , הוציאה לאור גם את „משפט הערים" (Городовое положенiе) . ועל פיהו נִתַּן רשיום וכח להאזרחים והסוחרים להִשָּׁפט בבתי משפטיהם ולבחור להם שרים נושאי מִשְׂרוֹת ידועות כחפץ לבם . עדת הסוחרים נחלקה לשלש מדרגות (гильдiи) האיש אשר כספו לא ימעט מעשרים אלפים רו"כ התחשב למדרגה הראשונה , אשר לו מאלף עד עשרת אלפים רו"ב התחשב למדרגה השנית , ואשר לא ימעט צרור כספו מחמש מאות רו"כ התחשב למדרגה השלישית . ואשר ימעט כספו מחמש מאות רו"כ יתחשב לבני התושבים (мѣщане) . יעקאטערינא אהבה מאד לשום עינה על כל הדרכים בארץ רוסיא לָסֹל מסלות ולסקלן מאבן , להרים מכשול ולישר הדורים . ותצו לבנות בערים בתי חומה , לפאר אותם ולהדרם , ולהיות עליהם לסתרה מפני מאכלת אש והתבערות , אשר הרבו לאכול ולהשחית בימים האלה עד מאד . וביתר שאת הפליאה לעשות בשתי ערי הבירה . במאָסקווא נבנה היכל הסענאט בתוך מבצר הקרעמל , ובו חדר עגול רְחַב ידים ונפלא בהדרו ובצבי חסן תפארתו ; ובפעטערבורג הניחה את אבן הפנה להיכל התפלה (Соборъ) הנודע בשם בית תפלת יצחק (Исаакiя) , הוא הדגול ברבבות היכלי התפלה לנוצרים על פני כל כדור הארץ , ויוכל להתחרות עם ההיכל פעטרא-פאוועל הנודע למשגב בעיר רומא . על המגרש מטול ההיכל הזה הרימה יע-קאטערינא מצבת זכרון בשנת 1782 לכבוד שם פעטר הגדול . המצבה הזאת תשַׁוֶה לפנינו צלם דמות פעטר רוכב על סוס אביר המעפיל לעלות על ראש סלע כָּבֵד ובפרסותיו יבום נחש עקלתון—סמל הקנאה והמשטמה. ועל הסלע חקוק באותיות זהב ובשפת רומי („Petro Primo Kathrina Secunda") לאמר : „לפעטר הראשון יעקאטערינא השנית" שנת 1782 (MDCCLXXXII) ומצדו השני מְתֻרגם רוסית (Петру Первому Екатерина Вторая *) היא עשתה את המסגרת (набе-режная) המְהֻללה לשפת הנעווא השמאלית, מאבני גראניט , ואת הַשְּׁבָבָה היקרה מאד לגן הקיץ . גם הגדילה את כבוד היכל החרף , בבנותה על ידו את ההיכל המפֹאָר הנודע בשם ערמיטאזש (Эрмитажъ) , בו היתה במת המשחק לבני המלוכה בימי יעקאטערינא , ושמה אהבה להעלות קָבָל עם את חזיונותיה אשר כתבה , ובעתות המרגוע ישבה בחדרי משכיתו בסוד חכמים ונבונים . טירות נשגבות והיכלים נִשָּׂאים למכביר כללו את יפי פעטרבורג בימי יעקאטערינא ; אמנם גם ערים רבות נצדו מבלי יושב , כי בהחלק הארץ לחמשים מחוזות נלחצה הממשלה לבנות כשתי מאות ערים חדשות , הדרושות לחפץ ההנהגה החדשה , ולא לרוח המסחר והמלאכה , על כן רבות מהן נָשַׁמּו , נמחו מעל פני האדמה ואבד זכרן . ובקץ ימי מלכות יעקאטערינא חשבו ומצאו על שלש מאות אלף מרְבעים רק

*) הכתֹבת הקצרה והנמרצה הזאת נחרתה על פי הסופר סומאראקאוו .

אלף ושתי מאות ערים! — יעקאטערינא כוננה בית־ועד לשים עין להגדיל את המסחר בארץ, לקנות תחבולות איך להפרות ולהרבות תבואות האדמה וצאצאי התולדה ברוסיא, ואיך להרים את קרן סוחרי רוסיא ולאמץ את הָאָמָנָה (кредитъ) בפנים הארץ וחוצה לה· יעקאטערינא צותה להכין מַמְגורות בר ואוצרות דגן בכל הערים לפקדון, למען לא ייראו יושביהן מרעב ובשנת בצֹרת לא ידאגו·

§ 6 **בני הכפרים והמושבות**· בשנת 1762 קמו מהומות גדולות בכפרים בין האכרים במקומות שונים, כי שמועות שוא ובשורות שקר פשטו ביניהם, ויאמינו כי תקרא להם הממשלה דרור מתחת סבלות אדוני הארץ, ולבעבור השקיט את המהומות שָׁפכו גם דמים לרֹב· באחד הכפרים אשר להקניאזים למשפחת דאָלגאָרוקיי התאספו האכרים כאלפים איש במספר, וַיִּקָּהֲלוּ לעמוד ולהלחם על נפשם נגד חיל הממשלה, אשר נאלצו לירות על המתקוממים בכלי תותח, ויפול מהם כעשרים איש חללים וכעשרים נפצעו· בימים הראשונים לא היתה נפש יעקאטערינא אל העבדות ותאמר להשביתה מן הארץ, באמרה כי תועבה היא העבדות לתורת הדת ושנואה לאמונת הנוצרים, גם חרפה היא להשכלה הכללית ומפגע לה; אפס מחשבתה הטובה הזאת לא מצאה לה כל גואל ועוזר גם בין חכמי רוסיא ומשכיליה בימים ההם, ואנשי וַעַד המחוקקים הגידו ולא כחדו כי בלעדי העבדות לא תכון הארץ, ומחשבת יעקאטערינא לא תקום ולא תהיה· — בנוגע לעבודת האדמה הגידה יעקאטערינא במאמר „המורה" (наказъ) כזאת: „נחוץ לצוות אל בעלי הקרקעות אל חֹק, לְהִזָּהֵר מאד בקחתם את המס מן האכרים, לבל יקחו כי אם את הדברים אשר לא יְגָרשו את האכרים מבתיהם וממשפחתם ללכת לנוע למרחוק, ובדבר הזה תפרוץ עבודת האדמה, וגם העם ירבה ויפרה בממלכתנו··· במקום אשר עבודת האדמה איננה, או תתנהל בעצלתים ובשפלות ידים, שם לא יִתָּכְנוּ גם חרשת המעשה גם מסחר ישר ונכון· עבודת האדמה היא הגדולה והקשה ביגיעות ובכל העמל שיעמול האדם תחת השמש, ובכל אשר יעצור מזג האויר ותכונת הארץ בעד הפולחים ובוקעים את אדמתם, כן המצוה על חֻקי הארץ לתמוך בידי העמלים האלה, ולהיות בעזרתם, ולהעיר חשקם לעבודתם הנכבדה"· ובשנת 1765 נוסדה בפעטערבורג „חברת הכלכלה" (Экономическое общество), אשר בעלי בריתה כוננו מחשבותיהם לַחְקר חכמת הכלכלה ועבודת האדמה, ויקדישו את עתותיהם להרבות בהן ידיעות טובות ומועילות· ויהי בראות יעקאטערינא כי עניני חוץ לא יתנוה לבצע את כל אשר זממה לטובת האכרים, ותאמר נואש, ותחזק את ידי האצילים· גם הוציאה חק בשנת 1767 לבל יעֵזו עבדי העולם להתאונן באזני הממשלה, במכתבי תלונה על אדוניהם, פן יֻכּוּ בשוטים או יְשֻׁלחו לנערטשינסק; ומן הוא והלאה חזקה יד האצילים על עבדיהם וירדו בם בפרך· — יעקאטערינא הוציאה לאור קול קורא, כי תרשה לכל בני נכר הארץ לבוא לרוסיא לעבוד את השדות רחבי הידים והבקעות הגדולות והעזובות במזרח הארץ ובדרומה, ולהכין להם מושבות (колоніи) ככל אשר תאוה נפשם· ותתן להם הממשלה צרכי המסע ומשען כסף לקנות להם כל צרכי ביתם וכלי העבודה· ומשאת כסף השה להם

בית אוצר הממשלה לעשר שנים בלי כל נשך ותרבית, ויהיו שלשים שנה חפשים מכל מכס ומס ועבודת הממשלה• גם רשיון נִתַּן להם להִשָּׁפט על פי חֻקי ארצם, לעבוד את אלהיהם כמנהגם ולבחור להם מקרבם כהנים ושומרי משמרת דתם, וַתַּזִּיל הממשלה מאוצרה בפעם הראשונה מאתים אלף רו"כ לטובת הקאָלאָניסטים• אז נהרו מגערמאניא המונים המונים, עד כי בחבל סאמארא לבד נושבו עשרת אלפים משפחות• ובשנת 1774 עלה מספר כל הקאָלאָניסטים עד כדי עשרים אלף וששת אלפים איש• והערבות אשר בדרום רוסיא נושבו עוד בימי יעליזאוועטא: אלפי משפחות סלאווים, וביחוד מבני הסערבים, יצאו מתחת ידי טורציא ויבואו לחסות בצל רוסיא בגבולות אוקריינא, וחבל ארץ מושבם נקרא בשם „סערביא החדשה" •

§ 7 קץ לשלטון ההעטמאן• בעצם הימים ההם, כאשר נושבו שדמות גדולות ומִשְׁלָחוֹת במוצאות ומושבות, והאכרים השלֵוים והשמחים מאד בְּחֶלְקָם, הפכו את הישימות לנאות ברכה ולארץ פוריה, באו גם תהפוכות בארחות חיי הקאָזאקים יושבי עַרְבוֹת צִיָּה ונאות מִדְבָּר, והנודעים מאד בקורות ימי רוסיא• הנה ידענו כי השליט הנצב מאז ברוסיא הקטנה (Малороссія) נקרא בשם העטמאן (Гетманъ), המורה כי שר הצבאות הוא וראש החיל. על פי תקוני פעטר הגדול אָבד להעטמאן כבודו הראשון, וכחו הגדול סר מעליו; ימים רבים עברו ללא העטמאן בארץ, ובהגלותו שנית לא חִדֵּשׁ כבודו אשר גלה ממנו ולא החליף עוד כחו כקדם• בימי יעליזאוועטא הורם קירילל ראזומאָווסקי אהובה על מעלת העטמאן, והוא לא הוסיף לקחת לו הכנסת המסים והמכס, כי אם קֻצְבָה לו חמשים אלף רו"כ לשנה, כסף חֻקו• וראזומאָווסקי היה ההעטמאן האחרון במאלאָראָסיא, כי יעקאטערינא שמה קץ למשרה הזאת בשנת 1764; אז עבר הכוס על בני הזאפאָראָזשיע ויבוא יומם. ראה ראינו כי פעטר הגדול לכד את שדה המערכה („Сѣчь") וישימנה שממה כמהפכת זרים, גדודיה נפוצו לכל רוח, ורבים נמלטו לחסות בצל החאן הקרימי, וישימו רבצם ומשכנם בעיר אלעשקי (Алешки) (קרוב לחרסאָן, על גדותי הדניעפר משמאלו). בימי מלכות אננא נתן להם על פי בקשתם הרשיון לשוב אל מקומות מושבותיהם כבראשונה ולהתענות תחת יד רוסיא, למען יהיו כקיר מבדיל וכמגן הסוכך מפני טאטארי קרים; אך ברבות הימים לא מצאו שמה הזאפאָראָזשצים את המנוחה והמרגעה, אשר היה להם מימי קדם• כפרא למוד מדבר הַסְכֵּן הסכינו להיות נטושים על פני שדמות ועמקים רחבי ידים, כי חיו על ציד חיתו יער ותרבות מקנה ובהמה רבה, ואת עבודת האדמה לא ידעו• אמנם הערבות הגדולות נושבו מעט מעט, ובשנת 1764 נוסד עליהן מחוז רוסיא החדשה (Новороссійская губ.) אז צר המקום להזאפאָראָזשצים וגם משמרתם על הגבולות נשבתה, ותהי לא לעזר ולא להועיל בהמיר גבולות ארץ רוסיא, ויתעוררו דברי ריבות ביניהם ובין התושבים החדשים ויתלוננו כלם• מלבד זאת בשוב הזאפאָראָזשצים אל חיק רוסיא, ויבואו אתם חַבְרֵי היידאמאקים ושודדים, ויתגודדו גדודים גדודים, והזאפאָראָזשצים בראשיהם, ויתנפלו פעמים רבות על הפולאנים והיהודים לְהֻמם ולאבדם, ותהי רוממות

הפראוואָסלאוויא בשפתותיהם וחרב פיפיות מלאה דם בידיהם לבלע ולהשחית בלי חמלה • ולא חדלו מלדרוש מאת ממשלת רוסיא , כי תשיב להם את כל המקומות הנושבים ולהַשְּׁאוֹתם שממה כבימי קדם קדמתם , ויתברכו בפיהם לאמר : „לנו היתה הארץ הזאת ולנו תהיה למורשת עולם !" , ויאמרו להכות נפש את המודדים וחוקרי הארץ אשר שלחה שמה הממשלה • דעת לנבון נקל כי לא חרדה ממשלת רוסיא האדירה מפני גערת הזאפּאָראָזשצים , כאשר לא יחרד הארי משריקת הזבוב , אף לא טמנה יד בצלחת , כי צותה בשנת 1775 לפאָטעמקין ללכוד את שדה־המערכה (Сѣчь) ולפשוט על כל חבל זאפּאָראָזשיע בחיל וכלי מלחמה , ויעש כן • וַיָּפוּצוּ הקאָזאקים אל כל פאה : רבים ברחו להם אל מדינות טורציא ויקבלו עליהם עֹל מלכות השולטאן , ולַנשארים נתנה הממשלה רשיון לשוב למקומותיהם או לְהֵאָחז ברוסיא החדשה על פי חֻקי כל תושביה ואזרחיה • ובשנת 1783 יסדה הממשלה מן הקאָזאקים ההם את הצבא הנודע בשם („Ополченіе черноморскихъ казаковъ") ובשנת 1792 נתנה הממשלה לחיל ים זה , את האי פאנאגאָריא וחלקות הארץ שבין נהר קובאן , ים השחור והאזאָוו • וקאזאקי הוואָלגא שֻׁלחו זה כבר לשבת על נהר טערעק , בגלל אשר עזרו אחרי פוגאטשעוו ויתנו ידם בשודדים ורוצחים • שם על יד הררי קאווקאז עבדו את הממשלה ויהיו למחסה לרוסיא מפני שוט שוטף יושבי קאווקאז הפראים והנוראים האדירים מהררי טרף •

§ 8 **על דבר נכסי הכהנים והנדחים** • פעטר הגדול כבר חשב מחשבות לקחת מיד הכהנים את נכסיהם ועבדיהם , והבאים אחריו לחצו את הכהנים ויגרעו חֻקם בדבר הנכסים • יעליזאוועטא היִראה והחרדה נתנה את פקודת הנכסים בידי תופשי הדת (Синодъ) וייטב להם . פעטר השלישי גמר אֹמר להוציא את הנכסים מידם , אך הִבְהִילוּ המות , אולם יעקאטערינא הוציאה את הדבר למעֲנהו • בשנת 1763 נשאו את ראש עבדי הכנסיה ויהי מספרם 910,866 איש ואדמה רבה , ותקח הממשלה את הכל מידי הכהנים ותתנם תחת פקודת „חברת הכלכלה" , על העבדים נטלה א' רובל כסף וחצי לגֻלגלת מדי שנה בשנה • לכהנים נתנו כסף חֻקם מן המס הזה , ויכלכלו בעדם בתי ספר , ובעד השאר בנו בתי חפשית , בתים לאנשי הצבא חדלי כח והנפצעים , בתי צדקה וכאלה . רבים מן הכהנים התמרמרו על הדבר הזה וַיֵּרָגנו מאד , וביתר עֹז נשא קולו המיטראָפּאָליט הראָסטאָווסקי , אך יעקאטערינא באיבה הֲדָפַתְהוּ ממצבו ותושיבהו בבית הנזירים , להיות כלוא כל ימיו • — ככל אשר יצא מפי יעקאטערינא בדבר הסבלנות כן עשתה , ותתהלך את הנדחים (Раскольники) באהבה וחסד , ותתן רשיון לכל הנדחים , יושבי נאָווראָסיא אשר לא התנכרו לכנסת הפראוואָסלאווית ורק יאבו להתפלל בסדורים הישנים ולאחוז במנהגים הראשונים , לבנות להם היכלי תפלה ולמלאות ידי כהנים פראוואָסלאוויים לשרת בם • ותתאמץ בכל עֹז לשובב את הנדחים ולקרוא להם לשוב מארצות הנכר אשר ברחו שמה לאלפים מפני חמת רודפיהם • ותסלח את כל פשעי השבים לרוסיא , וַתְּגַל מעליהם את חרפתם , את הבגדים המיוחדים אשר נלחצו ללבוש , וַתַּרשה להם לשאת את הזקן , ואת מס

משנה (двойной подушный окладъ) אשר שלמו מימי פעטר הגדול , הסירה יעקאטערינא מעליהם בשנת 1782 .

§ 9 **תחבולות להרבות מספר העם** . באחרית ימי מלכות יעקאטערינא עלה מספר מפקד יושבי רוסיא עד לשלשים וששה מיליאָן נפש (36,000,000) כי השכילה הממשלה להגדיל את העם ולהרבותו , בדבר אשר קראה להנרחים לשוב לארצם ובדבר הקאָלאָניסטים בני ארצות הנכר . ואף על זאת פָּקחה עינה לשמור על שלום העם ולדאוג לבריאותו . בשנת 1763 נוסדה „חברת הרפואה" (Медицинская коллегія) ותהי משמרתה להתאמץ בכל עֹז לחזק את העם ולשמור בריאותו על פי חכמת הרפואה ; לגדל ולחנך רופאים רוסים ; חובשי מחץ (Хирурги) ורוקחי מרקחת (Аптекари) , ולהשגיח על בתי המרקחת והנכאת . גם הוקמו בתי חרשת המעשה לעשות בם כל המכונות וכלי־אֻמן הדרושים לחובשי מחץ , וחוב הֻטל על כל עיר ועיר לקרוא אליה רופא . ויהי כאשר מצער היו הרופאים הרוסים אז נקראו רבים מגערמאניע . על „בתי פקודת השגחת הכלל" (Приказы общественнаго призрѣнія) הוטל החוב ליסד בתי חולים לעם ולהשגיח עליהם ; ליסד בתים לחולים נואשים אשר מחלתם מאנה להֵרפא ולמֻכי שגעון . גם יסדה את בית האסופים (פינדעלהויז) המהֻלל מאד . בשנת 1768 הובאה לרוסיא הרכבת האבעבועות (оспопрививаніе) ולמען חזק לב העם לבל יֵחַתּו מן התחבולה החדשה הזאת , הרכיבה יעקאטערינא את האבעבועות בבשרה ובבשר בנה יורש העצר פאוועל פעטראָוויטש , ולא נמצא איש מן הרופאים או מן הכהנים אשר יתקוממו מול המעשה הזה , כאשר קרה במערב אירופא . בפעטערבורג נוסד בית מיוחד למעשה ההרכבה ובראשונה שחדו את פני האבות במשאת כסף , למען יביאו את בניהם הלום ; אפס אחרי כן הרבו העם לבוא מאליהם בלי כל גמול ואשכר , ועד מהרה התפשטה הרכבת האבעבועות גם בין עמי סיביר .

§ 10 **חנוך הבנים** . במאמר המורה הגידה יעקאטערינא כי התחבולה הנכבדה לשנות דרכי העם לטוב , הוא להיטיב את דרכי החנוך לבני הנעורים , בפיה דברה ובידיה מלאה, ויהי לעזור לה הגענעראל איוואן בעצקיי (Иванъ Бецкій), אשר כונן בתי חנוך רבים וטובים בקרב רוסיא . באחד מספרי החקים אשר לבתים האלה כתב בעצקיי כדברים האלה : „להסיר ברוח כביר הבלי שנות קדם ולתת להם חנוך חדש וישר , הוא דבר כָּבֵד מאד ודורש יגיעות רבות , ורק הדור הבא אחרינו יראה ברכה ביגיע כפנו . האמנם יֶשְׁנָם ברוסיא אקאדעמיות ובתי ספר שונים , והממשלה הזילה כסף רב ותשלח מטיב בני הנעורים חוצה לארץ ללמוד גם שמה חכמה וחרשת , בכל זאת עוד לא קצרנו פרי תבואה ככל אשר קוינו . והיה כי נחקור אחרי סִבַּת הענין ונתחקה למצוא פשר הדבר , הנה לא נוכל להתלונן על אלהי הרוחות ויוצר הטבע על כי לא חלק להרוסים כשרונות לחכמה ולא פתח לבם למדעים . אמנם שרש דבר הוא , כי הנערים אשר שֻׁלחו בימי פעטר מבני האצילים , אף כי שבו אלינו מלאים דעת כל החכמות אשר רכשו להם ואשר כוננו אליהם , אפס יען כי נתן להם המשפט לעלות מעלה מעלה והדמות לרוזני ארץ בעבודת המדינה , לא יכלו עוד להגות בחכמה ולשגות בה ;

והנערים אשר לֻקחו אל בתי הספר מבני דלת העם גם הם חיש קל עשו היל בלמודיפ, אך עד מהרה השליכו את החכמה אחרי גֵוָם ויהיו בוערים בעם, כי סֻגר לפניהם דרך החיים, וכל עמלם עלה בתהו. על כן לא יכלה רוסיא להוליד אנשי הבינים, או בני המצב השלישי (третье сословіе), אשר יהיו כאֻשיות, עליהם הָטבעו עמודי המלכות. הנסיון הורה לנו כי לא החכמה והמדע לבדם יעשו את האדם לאזרח טוב וישר, כי לפעמים תהי להפך: החכמה תֵּהָפך לאיש לרועץ ולמשחית, אם לא התחנך מראשית ימי עלומיו בצדקות ובמישרים, אשר הכו שרש על תלמי לבבו הרך; ולמען הוליד ברוסיא אנשי הבינים, בין האצילים ודלת העם, הנה נחוץ מאד להוליד אבות חדשים ואמות חדשות, והם ילמדו לבניהם וישימו בפיהם את כל הטוב והישר אשר למדו הם בנעורותיהם, ובניהם יורישו את צדקם לצאצאיהם אחריהם, וצאצאיהם לדור אחרון; ואין כל תחבולה אחרת להוציא את הדבר הזה לפעֻלת אדם, כי אם ביַסֵּד בתי ספר וחנוך לבנים ולבנות גם יחד, אשר לא יעלו על חמש או שש שנים". ובמקום אחר דבר בעצקיי בהשכל על אדות ההבדל בין פעטר הגדול, אשר לִמֵּד לקחת את השכלת אירופא החיצונה, ובין יעקאטערינא, אשר שקדה להשלים ולכלול את נפש האדם פנימה. וכה אמר ליעקאטערינא: „פעטר הגדול ברא ברוסיא אנשים, והוד מלכותֵך נפח בהם נשמת חיים". בשנת 1763 נוסד במאָסקווא בית חנוך לשמונה אלף ילדים, וכמהו נוסד אחרי כן בפעטערבורג. בשנת 1764 נוסד בית החנוך הנודע להלל בשם („Смольный") למאתים וארבעים עלמות מבנות האצילים, וכמוהו נוסד גם לבנות התושבים. בשנת 1762 נוסדו מחנות בני הנעורים לחכמת המדידה ולירות בכלי תותח על פי חשבונות רבים. בימי יעקאטערינא החלו להוָּסֵד בתי הספר לעם (народныя учебныя заведенія). בית הוַּעַד, אשר התכונן לתכלית זאת, גמר אֹמר לפתוח בערי הגליל בתי ספר קטנים לכל מצבי העם באין הבדל, ובערי המחוז יקימו בתי ספר גדולים להורות וללמד שמה חכמת השעורים והטבע, חכמת סופרים וחרשת המעשה. בית־הועד הוציא לאור ספרים מועילים ויקרים בימים ההם בעד בתי הספר, ומחוצה לארץ קראו מורים אמנים (педагоги), ויחלטו ליַסֵּד בתי מדרש המדעים (университеты) בעיר יעקאטערינאָסלאוו, פסקאָוו, טשערניגאָוו ופענזא. אך חסרון די כסף בבית אוצר הממשלה עצור עצר בעדם מהפיק מחשבתם ומזמתם נבצרה מהם. בתי ספר נפתחו רק בערים אחדות, ומבתי מדרש המדעים לא נפתח עד אחד.

§ 11 גזרת אומאן. כבר הגרנו דברים אחרים (ס"ו 4 §) על אדות הרעה הנוראה אשר נהיתה ובאה לרגלי קשר ההיידאמאקים בימי מבוכת הקאָנפֿעדע־ראציא בעיר באר, כי ממנה היו תוצאות למלחמה הראשונה עם טורציא—עתה נוסיף להטיף אמרים ולספר דבר דבור אל אָפניו—מודעת היא כי מַרְדוּת ההיי־דאמאקים היתה ילידת משטמת הדת והאמונה. השנאה הישנה והאיבה הגדולה בין הרוסים הפראוואָסלאווים שבמדינות פולין ובין האפרתים הקאטוליקים, התגלעו בימים ההם עד מאד ותפרוצנה עד להשחית. ויהי כאשר קצרה יד הרוסים

הנרדפים בזרוע אדוני הארץ ובעברת זדון הכהנים הקאטולים גם יחד, ולא עצרו כח לדבר את אויביהם בשער — התעוררו הקאזאקים החזקים והעצומים כפעם בפעם, ויקומו להתנקם בשנואי נפשם בשם האמונה הפראוואסלאווית; וביום פקדם על הפולאנים שלחו ידם גם בבני ישראל, אשר היו אז המוציאים והמביאים את דברי האדונים וסָרֵי משמעתם. בראשונה קם שאון בעיר סמיעלא במחוז קיעוו, נחלת הנשיא ליובאמירסקי. המתפרצים חמסו ובזזו את כל הרכוש אשר בארמונו, את שר הכלכלה ואת הפקיד רצחו נפש, את היהודים חוכרי בתי המלון ובתי הרחים תלו על עץ, וינצלו גם עֶדְיֵי היכלי התפלה להקאטוליקים; ואף כי עד מהרה השקיעו הפולאנים את אש המרד הזה, בכל זאת לא הצליחו לכבות את גחליה עד תֻמָן. מרבית העם התרגזו, התקצפו וַיֵרָגנו בסתר אהליהם. המונים המונים עזבו את משכנותיהם וירדו אל הזאפאראזשיע, מקום מרבץ הקאזאקים בעלי האגרוף וחביון עֻזם, וממשכן מבטחם זה החלו לעלות על הארץ גדודים גדודים יתר הרבה מאשר בתחלה; ולתקופת שנתים ימים (תקכ"ח 1768) באו פתאם לסמיעלא מאתים היידאמאקים, ויאספו אליהם אלפי מספר אכרים חלוצים, ויעירום ויעוררום לצאת ולהכחיד בחזק יד את האפרתים על הכהנים ועל היהודים. בראש האספסף הזה הוקם עָל איש עשיר ואמיץ לב, אשר היה לפנים אחד ממשרתי בית הנזירים בטשיגירין, ושמו מאקסים זשעליעזניאק (Железнякъ), וילך עם מחנהו הלוך ונסוע במחוז קיעוו, ובכל מקום אשר דרכה עליו כף רגליהם שָׂמוּ שַמות ועשו נקמות; ערים נושבות הפכו למדבר וכפרים לחרבות עולם, ארמנות שרים והיכלי ענג הרסו עד היסוד בם, את השליאכטים הרגו בלי חמלה וטבח גדול הקדישו גם על היהודים האמללים, אשר שחטום כצאן טִבְחָה בסכינים העשויים ומזֻמָנים ליום ההרגה. ביתר שאת שפכו כל חמתם ויפלסו חמס ידיהם בעיר אומאן (הומיין). שם העמיקו שחתו ויעשו הרג רב ואבדן, הנודע בשם „טֶבַח אומאן" („Уманьская рѣзня"). בעת ההיא היתה אומאן נחלת הגראף פאטאצקי, פקיד חיל קיעוו (וואיעוואדא), ולה חומה בצורה עם שלשים ושנים כלי תותח, וגם אנשי חיל ואלפים אחדים מן הקאזאקים העמיד שמה הגראף לשמור על העיר ולהשגב בה, ולגונן גם על נחלותיו מסביב; על כן התלקטו העם מסביב אל תוך העיר ההיא, ולבם היה סמוך בטוח כי לא תאֻנה להם כל רעה ויד המתקוממים לא תשיגם שמה. מלבד זאת נשלח גדוד קאזאקים תחת יד שר המאה גאָנטא לצאת בחרב שלופה לקראת זשעליעזניאק; אפס גאָנטא היה כקשת רמיה לשולחיו, כי הואיל להריץ ידיו לזשעליעזניאק לבלעו להשחית אתו יחדו. בערמה באו אל העיר לעזשאנקי ויהרגו בה לרב, ומשם פנו ויבואו אל אומאן. ויהי כראות השרים הפקידים והעם את מרמת גאָנטא ויתעודדו ויאמרו לעמוד על נפשם בבלי המלחמה אשר אתם, וגם את היהודים לבשה רוח עצה וגבורה למלחמה, שני ימים נלחמו זשעליעזניאק וגאָנטא אל העיר ולא יכלו לה, ויתעשתו ללכור בערמה גם אותה, וידברו בשפת חלקות על לב הנצורים כי אם יפתחו שעריהם שלום יעשו להם; בני העיר נפתו ויאמינו לדבריהם ויעשו כרצונם. אולם כמעט באו העירה ובפיהם שלום שלום,

פשטו גדודיהם בהיכלי התפלה לנוצרים ובבתי כנסיות ליהודים, אשר שמה נאספו כל יושבי העיר, ויתנפלו עליהם בחמת רצח ויהרגו את כל הנמצא; לא חמלו גם על אשה, יונק ואיש שיבה יחדו, ויגדל הטבח ביום ההוא (יום כ׳ סיון הנקבע ליום צום ומספד), כי היה מספר המומתים ביום ההוא כעשרים אלף איש ובתוכם כשמונת אלפים יהודים· ובעשותם את הרצח התעללו גם בנרצחים וישימום לבוז וקיקלון, כי תלו על העצים איש לעבר אחיו, אפרתי, כהן, יהודי וכלב, ועליהם כתבו על הלוח: „משפט אחד לכלם" · וינצלו את העיר ויעלו אותה בליל באש· אז גבה לב הקאזאקים עליזי גבורה עד מאד, ויריעו תרועת נצחון וישימו את זשעליעזניאק לראש הצבא (העטמאן), אל דגלו נהרו חדשים לבקרים המונים המונים, ויחזק ויעצם עד מאד; והמרד הנודע בשם („Коліевщина") שטף עבר בכל מדינות המערב, בקיעוו, בפאָדאָליא ובוואָלין, וכל המקום אשר דְּבָרוֹ מגיע, אך זְוָעָה ובלהה, אבל כבד וצרה גדולה ליהודים, אשר נפלו כעמיר מאחרי הקוצר· בעת ההיא לא עצרה ממשלת פולין כח לעצור בעד שוט שוטף הרעה, כי מרבית חיליה היו נתונים נתונים להקאָנפעדעראציא, ותהי במועקה גדולה ובמצב מורה מאד· או אז התעוררה יעקאטערינא לְחֶמלה על הפולאנים ותחליט להחיש להם עזרה, כי היא נתנה גם עֲרֻבָּה לשמור על סדרי מלכות פולין ועל שלומה· במצות רעפנין יצא גדוד פרשים תחת יד קרעטשעט-ניקאָוו (אשר בראשונה עמד מנגד, ויאמר כי ריב לא לו הוא) ובלי עמל רב הצליח להכניע את שאון הפריצים העריצים, אשר התפשטו את כלי מלחמתם מעליהם· את המורדים מן הרוסים שפטה ממשלת רוסיא, וזשעליעזניאק שֻׁלַּח ביד פשעו סיבירה, ואת המורדים הפולאנים סגרה ביד ממשלת פולין, אשר כל עֻמַּת שהיתה חסרת אונים בגבור יד המורדים, כן הראתה הפעם את עזוז אפה ונקמתה בנפלם בידיה: יותר מארבע מאות איש הובלו לטבח, ביסורים קשים ומרים, ובגאָנטא עשו שפטים נוראים מאד, כי קרעו את עור בשרו מעליו חיים, וענו אותו באכזריות חֵמה ארבעה עשר יום תמימים בלי חָשָׂך *) · — בכל אלה לא לקחו בני זאפאָראָזשיע מוסר ולא היטיבו דרכם, כי לא חדלו מהשתער על חבל אומאן מדי קיץ בקיץ (Уманьщина), ואך מעט מעט, ובעזר גדודי רוסיא נעצרה הרעה ותם רומס מן הארץ·

והנה לא נכחד מאתנו כי יש סופרים האומרים כי מרדות ההיידאמאקים והקאָליעווטשיזנא היתה בעצת רוסיא, אשר מבלי יכֹלת להוריד מבטח עֹז הקאָנ-פעדעראציא הבּארית ולשבור עליה חֻקה, הסיתה את האכרים ואת הזאפאָראָזשים לִקְצות באדוני ארץ פולין· הסופרים האלה נסמכו על המכתב הגלוי (מאניפעסט) אשר מצאו כתוב וחתום בשם יעקאטערינא—לעורר את אכרי אוקריינא להתקומם ולהשמיד את האפרתים וכהניהם, על אשר שפכו בוז על כבודה; וגם על היהודים יצא קצפה בגלל היותם עוזר להפולאנים ושומרי פקודיהם· אפס המכתב הזה, הנמצא רק באוצר כתבי המדינות בחוץ לארץ ואין כל זכר לו ברוסיא, הוא

*) שם גאנטא נשאר בפי עם הארץ לאלה ולקללה, וגם בפי היהודים יושבי וואלין ואוקריינא היה לחרפה ולשנינה, ואת כל נוכל שואף רצח יכנו בשם „גאנטא׳.

אחד ממכתבי שוא ועמל , כאשר יעידו עליו תכן ענינו ולשונו · מלבד זאת הנה יש אתנו מכתבי רעפנין לפעטערבורג , שבהם שפתיו ברור מללו כי יכאב לבו מאד על דבר המרד , ויודיע להמלכה את כל אשר עשה להקים את הסערה לדממה , כדברים האלה נמצא גם במכתבי קרעטשעטניקאָוו ובחליפות המכתבים בין יעקא־טערינא ובין הגראף רומיאנצעוו פקיד קיעוו · כל אלה אות ומופת כי לא בשל גְבֶרֶת רוסיא היה הסער , ולא בה אשמת המרד ·

12 § **על דבר היהודים** · בשנת 1762 , כאשר עלתה יעקאטערינא על כסא מלכותה , כתבה אל חק : „בסבר פנים יפות אטה חסדי אל כל בני עמים אחרים לאספם אל ארצי לשבת בה , מלבד היהודים" (חק ד׳ דעקאבר) · אפס כאשר נספחו לרוסיא מדינות חדשות על כל סביבותיה , התעוררה הממשלה להסיר את החק הזה , כי רוסיא הלבנה היתה המדינה אשר רכשה לה הממשלה למבראשונה (בשנת 1772) ובה ישבו יהודים לרב מאד מימים כבירים , ובכן נאלצה הממשלה לשום עיניה גם על עבדיה אלה , וַתִּדָּרֵשׁ להם לכונן קהלותיהם ולהביאם במספר שאר עמי הארץ · אז שמה יעקאטערינא לחק , להשוות זכיות כל יושבי רוסיא הלבנה „בלי הבדל בין עם ודת" · אולם גם היא הקימה את האסר אשר נאסר מאז ליהודי רוסיא הלבנה לבוא לְהֵאָחֵז במחוזות רוסיא הגדולה ; ועל פי עֲצַת טשערנישאָוו , המנהל הכולל ברוסיא הלבנה היתה שומה , כי יתנו כל היהודים היושבים שמה תרומה רובל כסף אחד לגֻלגֹלת , ובשכר כסף התרומה יִפָּקְדוּ ויכתבו כלם בכתב הקהלות , אשר תְּנֻסְדָּנָה לפי ראות עיני המנהלים (Губернаторы) ולפי צרך הזמן והמקום · ושתים זו שמענו בדבר תכלית הִתְיַסְּדוּת הקהלות על ידי הממשלה : „ I) למען יוּבאו מסי היהודים במלואם ובאמונה אל גנזי המלך ; II) למען יתנו פקידי הקהלות וראשיה (פרנסיה) תעודות המסע לכל איש יהודי בצאתו לדרכו לסחור את הארץ ולעשות חפציו , בבקשו להעתיק את משכנו להכין מושבו בעיר אחרת , או בקחתו איזה עסק בחכירה ובקבלנות" (חק י״ז אקטאבר שנת 1776) · דעת לנבון נָקֵל כי החק הזה לא יכול לצאת למענהו מבלעדי אשר יעברו כל היהודים על הפקודים · ועל כן בשנת 1776 נשאו את ראש כל בני ישראל לפקודיהם וַיִּכָּתבו בספרי הזכרון · בשנת 1780 נתנה יעקאטערינא רשיון ליהודים לבוא בכתב עדת הסוחרים והאזרחים בשני מחוזות מאָהילעוו ופאָלאָצק , ותגזר אֹמֶר כי בכל דבר מסחר , משלח יד ומלאכת מחשבת , נָתון ליהודים כל הזכיות , התועליות והחפש אשר לכל אזרחי רוסיא על פי דתי הממשלה (חק ז׳ יאנואר) · בשנת 1785 נעשתה ההנחה הזאת גם ליהודים הגרים במושב שלאָק במחוז ליפלאנדריא (חק ד׳ פעווראל) · אמנם זכיות גדולות ונכבדות מאלה נתנה הקיסרית ליהודים בשנת 1786 באמרה : „לתת ליהודים פקודת דַיָּנים ושופטים ושאר המשרות והפקודות הנוגעות בעניני הסוחרים והאזרחים , ולכונן מכל היהודים והתושבים הנוצרים : מושב זקני העדה (Магистратъ) בכל הערים ; בתי משפט (Ратуши) ובתי מועצות (Городскія Думы) , הכל לפי ערך יושבי המקום , ואת היהודים יתהלכו על פי כל הזכיות והמשפטים אשר נתנו מאת הוד מלכותה לכל הערים · ואם יִקָּרֵה דְבַר משפט אשר יִדָּרֵשׁ וְיֵחָקֵר בעדות ושבועה, לא יושם פרות בין דת לדת ,

וכשרים היהודים לכל עדות ושבועה הנעשות כמצות דתם ותורתם" (חק ז׳ מאיי) • בימים ההם הודיעה הממשלה כי תַּרְשֶׁה ליהודים לבחור מקרבם רבנים ואנשי קדש (Духовные), וגם דַּיָּנִים, אשר יתאמצו לעשות שלום בין גבר לעמיתו בענינים ידועים; וכי בכל ענין דת ואמונה מְחֻיָּבִים היהודים לסור למשמעת קהלות ערי המחוז וערי הגליל, ועל מוֹצָא פי דַּיָּנֵיהֶם יחיו • אל ראשי הקהל נִתַּן המשפט לחלק בעצמם את מתכֹּנֶת הַמִּסִּים בין אחיהם היהודים כטוב וכישר בעיניהם, ורשות לכל היהודים לעמוד על המקח בחכירת מסי הממשלה, ככל שאר אזרחי הארץ• אפס הממשלה לא נשאה פני היהודים לשתי בקשותיהם אלה: להִשָּׁפֵט על כל דברי ריבותיהם במשפטים מיוחדים להם לבדם, ולהחזיק גם בערים בתי מִשְׂרְפוֹת יֵין־דְּגָנִים (винокуренные заводы) • ויהי כאשר השביתה הממשלה מפניה את הזאפאָראָזשצים, היושבים מעבר לצורי הדניעפר, ומידי טורציא נפל לה לנחלה חצי האי קרים, מקום אשר ישבו בו היהודים מאז מעולם (פרק ג׳), וגם חלקת הארץ אשר בין ים־האזאָוו ונהר־קובאן נָסַבָּה לרוסיא — אז נושבו היהודים ונאחזו בארמת הזאפאָראזשצים (בשנת 1790), ובשנה השנית להֵאָחזם נִתַּן להם הזכות והמשפט להיות לאזרחים בחבל יעקאטערינאסלאוו ובחבל טאוורי (חק כ״ג אקטיאבר) •—על פי חלוקת ארץ פולין בפעם השנית, בשנת 1793 נִספחו לרוסיא חבל פאראָליא וחלק ממדינת ליטא, וַיִּרֶב יותר מספר יהודי־רוסיא • אז יצא החק בשנת 1794 לקחת מן הסוחרים היהודים והאזרחים מסים־מִשְׁנִים (двойныя подати) לְעֻמַּת שִׁלּוּמַת הנוצרים (חק כ״ג אקטיאבר), מלבד מס בתי־הרצים, אשר נתנו היהודים לבדם, לא נכפל • כאשר נרצתה הממשלה בשנת 1795 לחלוקת פולין בפעם השלישית, בעצת מלך פרוסיא, ובגורל רוסיא עלתה ליטא וגם קורלאנד, שֶׁבָּהּ כבר נחשבו היהודים זה מאתים שנה לאזרחים בעיר האזעפאָט, אז הודיע הממשלה בראשונה את דעתה ומגמת פניה כי טוב אשר יפה לעשות את כל היהודים לתושבי הערים (городскіе обыватели), ותתן צו לגובערנאטאָר מחוז פינסק: „להתאמץ להעתיק את היהודים מן הכפרים ולהושיבם בערי הגליל — למען לא ישוטטו האנשים האלה כה וכה להביא נזק לעם הארץ, כי אם יעשו מסחר, וַיִּרְבּוּ לעבוד כל עבודה ומלאכת מחשבת, להביא פרי ברכה גם לנפשם, גם לעדת הנוצרים (חק ג׳ מאיי) • ובשנת 1796 היא השנה האחרונה למלכות יעקאטערינא היו עוד היהודים, היושבים בכל ערי אוקריינא ובכל המדינות הנקרעות מטורציא, תלויים ועומדים, וּמַתַּן זכיותיהם ומשפטיהם הגיע עד הַחֵצִי •

פרק סח חכמת סופרים בימי מלכות יעקאטערינא השנית.

1 § מצב הספרות. חכמים יודעי בינה לעתים הגידו, כי ככל אשר יוסיף העם כֻּלּוֹ ללכת קדימה במסלת ההשכלה ומדות טובות, כן יוסיף כל איש ואיש מקרב העם לֵאוֹר באור החפש והדרור, לקנות לו די זכיות ולנחול כבוד ויקר; וביתר שאת ירום וְיִנָּשֵׂא אז הסופר בעיני העם וערכו ילך הלוך וגדול •

כי רוח הזמן ותהפוכותיו מתהלכות בַּסִפְרוּת , ובה נחזה כבראי מְלֻטש עין בעין את מחשבות העם ודֵעותיו לעתים שונות . — והנה ראה ראינו כי מצב סופרי רוסיא בימים הראשונים היה מורה מאד ; בעמל רב וביגיעת בשר ונפש עלתה ביד הסופרים בהחל ימי התקונים להציב להם יד בתוך קהל עדתם ולרכוש להם אך למצער כבוד ותפארת , וגם באחרית ימי התקונים עוד לא נפלו להם חבלים בנעימים , וכמעט כלם ישבו בסתר המדרגה ולא עלו על גפי מרומי האשר . אולם בכל זאת מצאנו ראינו כי עדת הרוסים החלה בעת ההיא לעלות לאט לאט על מעלות סֻלם הַהִשְׁתַּלְּמות והִתְפַּתְּחות . וזה האות כי בימי מלכות יעליזאוועטא כבר היו בעם יחידי סגֻלה ויקירי רוח , אשר אהבו לתמוך בידי שוחרי דעת ותופשי חכמה ; בלב כל מפלגות העם הציצה ופרחה אהבה להסִפרות ולבמות ישחק (טיאטראות) , ותִכֵּם הבין טוב טעם ודעת . אכן בראשית הַמֶּחֱצָה השנית בְּמְאַת שמונה העשרה גָדַל מספר הסופרים ברוסיא ועָצַם מאד , כי נֵעור רוח חשק בעם להסִפְרות , והקוראים רבו כמו רבו ; וכבר קרב המועד כי תירש הסִפְרות את חלקה ומרומים תשכון בעַמיה כמשפט הראוי לה . בימים ההם נקרו ויאתיו סבות סבות שונות , אשר הועילו להרחיב ברוסיא את חיי החברה , להרבות בה השכלה ודעת , ולהיטיב את מדותיה ומנהגיה , אשר נִכַּר עליהם עדנה חותם תבנית ימי קדם , וכל עין משכיל ראתה בם קְשִׁי לב , רוע רוח ופראות . לפי הסבות והמקרים הטובים האלה סִקלה המסלה והורם מכשול מדרך העם כֻּלו ; הליכות חייו שֻׁנּוּ לטובה ולברכה , וַיְשֻׁנּוּ אפוא גם חיי איש ואיש לבדו , ובתוכם הוטב גם גורל חיי הסופר , וחין ערך הסִפרות הלך הלוך ורב בעיני העם . בין ראשי הַמְּסִבּוֹת הגדולות , אשר עזרו להמיר הליכות חיי העם ולשַׁנּותם לטוב , תתנוסס הקיסרית יעקאטערינא . האלהים בֵּרַךְ את האשה הכבודה והנעלה הזאת בשכל כביר ובלב מבין וחוקר כל דבר עד תכלית ; ידיה היו רב לה בכל חכמה והשכלת אירופא עד להפליא ; נפשה דבקה לאהבה את מחשבות בינה ורעיוני הפִילוסופִיא , אשר השתררה אז באירופא ומשלה ממשל־רב על לבות חכמי הזמן ההוא — ותשאף יעקאטערינא להנחיל גם לרוסיא את כל התועליות אשר צררה בכנפיה השכלת מערב־אירופא ; בכל כחה עמלה להסיע נטעי נעמנים ולטעת אותם על אדמת הרוסים — ועזר מצאה לה בַסִפרות להוציא על ידה לפֻעלות אדם את כל חשק לבבה ומעלות רוחה . אז שָׂמָה מְלֶכֶת רוסיא את קסת הסופר במתניה וימינה שלחה לעט סופרים , ותכתוב ותשפוך את רוחה על ספר כיר מַתַּת־אלהים הטובה עליה ; וגם היא העירה ועוררה את כל איש רוח וחכם לבב להרחיב גבולות הסִפרות , להוציא לאור עולם מכתבי עתים , דברי בקרת ושכל טוב . על כן בצדק ובמשפט נציגה את יעקאטערינא בראש כל סופרי בני דורה ; בשגם כי ההתעוררות הגדולה אשר קמה בחפץ כפיה ואשר לא חדלה בכל ימי מלכותה , וגם כל עלילות הסופרים אז — כמעט כֻּלן הֻקדשו רק לפָרֵש ולבָאֵר באר היטב את תורת־החסד אשר נתנה לפניהם יעקאטערינא , את הרעיונות אשר חוללה והולידה מִלִּבָּהּ ואשר עליהם כוננו עמודי חיי הרוסים בימים ההם ובזמן ההוא .

§ 2 **ספרי יעקאטערינא**. שמונה עשרה שנה ישבה יעקאטערינא בפעטערבורג הבירה עד עלותה על כסא המלוכה, ובכל השנים האלה התבודדה במעדיה ותרב להגות בספרים אין קץ, וַתִּתֵּן לה די בינה ודעת בשפת צרפתית, אנגלית, איטאלקית וגערמאנית ובספרותיהן; ועל כלן התאמצה בכל כח עלומיה ללמוד, להבין ולהשכיל בשפת רוסיא ובספרותה עד היסוד בה, אף כוננה לבה לחקור את רוח הרוסים ולהתחקות על שרשי הליכות חייהם ומנהגיהם באין נעדר דבר. בימים ההם שלטה שפת צרפת, ותשם משטרה על לבות אדירי ארץ, נדיבי עמים, רוזנים ואצילים. הספרות הצרפתית בנֹעַם לִקחה לָקחה נפשות המשכילים הדורשים לקח טוב, עד כי כל מבקשי דעת באירופא הלכו לאורה, ויתענגו וימוצו מזיז כבודה. הספרות הזאת היתה רַבַּת עליליה גם על יעקאטערינא, אשר באורה ראתה אור בהיר בשחקים. והנה אף כי הצרפתים לא חשפו אז נסתרות, לא גלו עמוקות מני חשך ולא המציאו חדשות בהליכות עולם ובדרכי המדינות, ובספרותם לא נמצא דבר אשר יֵאָמר עליו כי הוא זה יליד רוח צרפתי לבדו, ולא שערוהו חכמי דור ודור; כי אמנם הצרפתים התחזקו רק להפיץ מימי החכמה, אשר שאבו ממקור נאמן, על פני חצות, והצליחו לחלק בין המון העם ולהבינם בשפה קלה ברורה ונעימה את חֻקי היושר ומשפטי האמת והצדק, אשר הורו והוגו מלבם פילוסופי אנגליא מקץ מאת שבע־העשרה, לרגלי חֹפש האזרחים וסדרי הנהגת הממשלה, אשר יצאו לפעלם בארצם. אכן פאר וכבוד לסופרי צרפת אשר על ידם נגלו שפוני טמוני צדק ומשפטי אמת האלה לעיני יושבי יתר ארצות אירופא; ברוח משפט וברוח בָּאֵר הרחיבו הצרפתים העמיקו לצָרף וללַבֵּן תוצאות חקירות האנגליים ולשלחן כלולות בהדרן על פני תבל ארצה. יש מהם השכילו לבָאֵר היטב את משטרי הנהגת ממלכת אנגליא, חקותיה ותורותיה, אשר על פיהן גברה יד העם וקרנו הרים בכבוד; ויש אשר עמלו לערוך במערכה סדרי הליכות הטבע לפי פָּרָשַׁת שיטת ניוטאָן, וכאלה דברים יקרים העומדים ברום עולם המעשה והשכל, אנשי שם כבירי רוח ומְלֻמדי מדע כפאָנטענעלל, וואָלטער, מאָנטיסקיע, רוססאָ, דידראָ ודאלאמבערט *), איש איש כפי מסת רוחו קמו להעלות נר התבונה, להאיר עיני המושלים והעם, להעירם לצדק ולמישרים, לסבלנות ולאהבת אדם, להשכלה חפשית מכל משפטי קדומים, לעמל ולחריצות, לתת לכל ילוד אשה את התֹפשה והדרור אשר יָעֲדָה לו התולדה בגיחו מרחם, ולחנכו ע״פ תורת החנוך החדש לטוב לו כל הימים. אז נהיתה צרפת כמקור נפתח להשקות מים חיים לכל צמאי דעת ותאבי תושיה באירופא. רבים מן השליטים האדירים שתו לרויה ממעין לא־אכזב זה, וימהרו לתת בארצם מהלכים להרעיונות החדשים בדבר הנהגת המלוכה ולהוציאם גם מכח אל הפועל. הנה כי כן עשה בימים ההם פרידריך הגדול בפרוסיא, יוסף השני באוסטריא, גוסטאוו השלישי בשוועציא—ויעקאטערינא השנית ברוסיא. המלכה הנאורה הזאת לא השפיקה רק באהבתה הגדולה ללמודי הצרפתים ובשקידתה על

*) שני החכמים האחרונים נקראו בשם „ענציקלאפעדיסטים" על שם אוצר המלים לחכמה ולמדעים אשר הוציאו לאור עולם.

ספרותם *) או בדבר אשר תמכה ידי בעלי האספות, כי אם גם יָגעה בכל כחה לשום את הגיונותיהם ומשפטי פיהם כאבני פנה ואבני מַסָּדה אל התקונים הגדולים אשר חשקה לעשות בארצה בנוגע לשני דברים נכבדים, אשר אשֶׁר כל מדינה תלוי בם, הלא המה: המשפט והחנוך· — הנה כבר ערכנו מלים אחדות על אדות מאמר המורה (Наказъ), אשר צִוְּתָה יעקאטערינא אל הֹק ותוציאהו לאור בראשית ימי ממלכתה· על פני כל המאמר הזה מרחפת רוח הפילוסופיא הנודעת למשגב בימים ההם, ככל אשר הורו שני החכמים המהֻללים מאָנטיסקיע הצרפתי ובעקקאריא האיטלקי, ההולך בעקבותיו· הרוח הזאת נוססה מאד במקום שידַבר על אדות הדרך אשר ילכו בו המחוקקים והמעשה אשר יעשון· יעקאטערינא תחוה להם דעתה ועצתה: להתנהל לרגל הרצון הטבעי והחפשי, ולקחת לקו ולמשקלת את המדות, המנהגים והמושגים המתהלכים בקרב העם מימי עולם ומשנים קדמוניות; לפעול על נפשות החוטאים לא ביראת העֹנש ושבט מוסר, כי אם ביראת בושה וכלמה· מרוח נדיבה זאת מלא גם ספרה: „ראשית תורת האזרחים", אשר בפתח דבריו יאיר הפתגם: „כל בני חלד כֻּלם נִשְׁתָּוִים בעיני האלהים, ורק על פי ערך ההשכלה יתרון לאיש מרעהו" · — והנה אף כי בהנהגת הממשלה וסדריה לא עצרה הקיסרית כח להוציא לאור את כל האידעאלים אשר שִׁוְּתָה לפניה, ואת כל מחשבותיה הטובות אשר חשבה על עמה, ובאחרית ימי מלכותה שִׁנתה גם את טעמה ונסוגה אחורנית, בכל זאת בדבר החנוך לא פג טעמה ולא נטתה מני אֹרח עד ארגיעה· כל ימי חייה עמלה ליַסֵּד בתי חנוך לבני מרום עם הארץ ולבני דלת העם, והיא היתה הראשונה לראוג להשכלת הבנות, להורותן דרך ישרה ומדות טובות ונכוחות· ובכן מרבית ספרי יעקאטערינא וסִפּוריה יסודתם בהררי החנוך· הספר אשר כתבה בגלל השר סאלטיקאָוו להיות לו לעינים בחנוך שני הנשיאים־הגדולים (אלכסנדר וקאָנסטאנטין בני פאוועל), יכול להיות גם בימינו מסלול טוב ומורה דרך החנוך הישר והמועיל לגוף ולנפש; ועוד חִברה למַכביר ספרי מוסר ולקח טוב, תוכם רצוף מאמרים יקרים נמלצים ונמרצים; בהשכל ודעת תביע קשט אמרות טהורות — להבין ולהורות·

מלבד כל אלה הרבתה יעקאטערינא למשוך בשבט סופרים ולחבר דברי בקרת (במכתבי העתים), מאמרי התולים (סאטירען) וחזיוני־שעשועים (קאָמאֶדיען)· הספרים האלה הם פרי הגות רוחה ומחשבות לבה; לא שאלה אותם מסופרים אחרים, ולא פעולתם עליה· היא תשים לפנינו כבמראות הצובאות תכונות אנשים שונים הלקוחים מן החיים ההוָים, תכה בשבט פיה את החטאים אשר הִכּוּ שרשם בקרב העם, או תָּגֵן בחכמת שפתיה על הבתים הנוסדים מטעם הממשלה, אשר לפי דעתה רק על ארניהם הָטְבעה הצלחת רוסיא· בתחלה הואילה יעקאטערינא לקחת חלק במה"ע „כל־בו", ותכונן מאמריה לְתִקּון המדות והמנהגים, ותשם לחרפה ולקלסה את חסרון־ההשכלה או את ההשכלה־החיצונית; גם שפכה לעג

*) על זאת תעיד חליפת המכתבים בינה ובין וואלטער במשך ארבע עשרה שנה רצופות משנת 1763 עד שנת 1777.

כמים על אמונות שוא והבל אשר קִננו בלב העם, ועל דבר אשר ימהרו חיש לחַקות כקופים את כל דבר חדש הבא מֶרחוק, בלבושי מכלול ובבל כלי יקר וכאלה · מן המון הספרים אשר כתבה המלכה הגיעו עדינו בדפוס: י"א חזיוני שעשועים, ז' שירי־זמרה (אָפערן) והמשה חזיונות אשר יסודתם במשלי ימי קדם · כל אלה נכתבו להעלותם ראשונה על במת־ישחק אשר הכינה לה יעקאטערינא בבית אוצר הסגולות (ערמיטאזש), ואחרי כן עלו ובאו על במת־ישחק אשר להעם. יש מהם חִבְּרָה בשפת צרפת ותתנם על יד סופרים אחרים להעתיקם רוסית עם נוספות שירים חרוזים, כי לא מצאה ידה לחרוז בחרוזים ולכתוב שירים שקולים בשקל המליצה · — בחזיוני שעשועיה ודברי מהתלותיה הראתה לדעת, כי תִּכְּנָה את רוח העם והשכילה לחפוש בנר הבקרת כל חדרי משכיות לבם; וכל המְדַבְּרים הנקובים בחזיונותיה לקוחים מן החיים ולא משל היו · ויען כי מגמת יעקאטערינא בספריה היתה—להגיד גלוי את הגיוניה ומשפטיה על אדות הענינים המְדֻבָּרים בם, על כן הציגה לְעֻמת אנשי הבליעל, נלוזי הדרך ונעוי הלב, גם אנשים ישרים, ברי לבב ושוחרי חכמה, ההולכים לרוח הזמן, ובקהל עם יגידו ולא יכחדו כי דברי המלכה אור לנתיבתם וידם תִּכון עם התקונים החדשים אשר הואילה לעשות במלכותה · יעקאטערינא חברה גם ספרים אשר תֹּכן ענינם לקוח מקורות רוסיא בשנים קדמוניות (חיי רוריק וימי מלכות אָלעג), וכתובים כמנהג הנתעים בשוא לחַקות את הקלאססיקים העתיקים ולעשות כמתכֻּנתם (ложноклассическое направленіе): ההעראָאים ידברו גבוהה גבוהה, ישיתו בשמים פיהם ויאריכו לשון בדברי מוסר ותוכחה — ככל הכתוב בספרי יעקא־טערינא על אודות המדות הטובות ומשפטי הצדק · — כאשר רד שמש המלכה ויומה פנה לערוב, הוסיפה לכתוב ספרי התולים ומאמרים שונים במכתב העתי המכֻּנה "Были и Небылицы" אשר הוציאה לאור ידידת נפשה הנשיאה דאשקאָווא · ויען כי הספורים האלה שמו מטרה לחצי התוליהם אנשים חיים וקַיָּמים מעולם המציאות, התלוננו רבים וַיֵּרָגנו באהליהם, כי מצאו את צלמי דמות תבניתם מצוירים בעט סופר מהיר, וכל רואיהם הכירום כי נְתָנָתם המלכה לשִׁמְצָה בעדתם, אף כי לא פֹרְשׁוּ ולא נקבו בשמותם · אפס יש מן הסופרים אשר לא שמו יד לפה (פאָן־וויזין) ויקומו לריב על הגיוני יעקאטערינא, ובמאמריהם ושאלותיהם חתרו להכזיב ולשום לאַל את דעותיה בענינים שונים, עד אשר נאלצה גם היא להשיב על דבריהם ולערוך אתם מלין בשם אלמוני ·

הנה נא ידענו כי לעת זקנת יעקאטערינא היתה רוח אחרת אתה ותט הצִּדה מן המסלה אשר סללה לה מאז, ותחל לשנוא הגיוני סופרים אחרים ולהתקצף בבעלי „חפש ההגיון וחפש הלשון" („Свободомысліе и свободоязычіе"), אשר היא בכבודה ובעצמה היתה בעוזריהם ובתומכי נפשם בראשית ימי מלכותה, בעת אשר היתה תורת חסד על לשונה כל היום ואהבת אדם וצדק מַעְיָנֶיהָ תמיד · כי בפרוץ הרעוואָלוציאָן בצרפת ותנתק את מוסרות הממשלה ועמודי הדת חָשְׁבוּ להִשָּׁבר, התפלצו שליטי אירופא ויחרדו מכסאותם, ובין השרים הקרובים אל יעקא־טערינא נמצאו אשר הוכיחו לה כי רק בְּשֶׁל הַחֻפשה באה על צרפת הסערה הזאת,

ומפני הדרור התֻּתַּן להמון העם חִבֵּל עֹל מלכות; על כן נהפך לבה פתאם לשנוא את אשר אהבה ולרחק את אשר קרבה לפָנים. או אז גֵרשה מעל פניה אחדים מן הסופרים הממהרים לכת קדימה באין מעצור לרוחם; אולם בכל זאת מְפֹאָרָה תקופת ימי מלכותה בַּהֲדַר גאון הספרות, כתפארת עֻזָּהּ והדר גאונה בהליכות עולם והפאָליטיק. ליעקאטערינא נאוה תהלה על כי בחפץ כפיה הביאה לרוסיא את הזרע הטוב אשר זרעו לצדקה אנשי החכמה והמדע במערב אירופא בחצי מאת שמונה העשרה, ותתן מהלכים להגיוניהם בהנהגת הממשלה במשפט ודין, בַּספרות ובהשכלה. אמונת אֹמֶן האמינה המלכה הזאת כי רק בדברי חן ושכל טוב תצליח להוציא לאור את מחשבותיה; אשר על כן נהיתה כעמוד התָּוֶךְ, אשר עליו נשען כל בית הספרות בימיה. חבל סופרים צעירים ויודעי בינה עטרו אותה תמיד, ולעיניה התפַּתְּחוּ כשרונותיהם והוסיפו לקנות חכמה, עד כי לא השפיקו בחקותם את ספרות מערב אירופא לבד, כי אם מבלי פנות אליה עוד מלִבָּם הוציאו דברי נגידים, ויכתבו ספרים נכבדים. יעקאטערינא רמזה להם על השאֵלות הגדולות הראויות להִשָּׁאֵל אז בחיי הרוסים, וגם הורתה להם את המסלה אשר לא יִכָּשלו בה בבואם לפתור אותן; ובדבר הזה ירתה אבן הפנה לת ק ו פ ה ח ד ש ה בספרות הרוסית. בימי התקופה הזאת לא היה עוד הסופר הרוסי בַּטְלָן חורז חרוזים, או אחד הפקידים (чиновникъ) המְחֻיָּב בעל כרחו, גם מבלי דעת פרק בשיר, לחַבֵּר שירים ומזמורים על כל מוערי שמחה או על כל צרה שלא תבוא; כי אם נצב בתור עובד נכבד ופועל אמת בקרב העם, חרש חכם לקחת לו למשל תמונות שונות מחיי עמו, או לברוא נפשות רבות וחסרונן כדמותן וכצלמן, ולהציגן לִמְשׁוֹל עם, להורות דעת העולם ויצרי מעללי איש לבני דורו ולבאים אחריו.

3 § פֿאָן־וויזין. הסופר הראשון אשר התעורר לקול הקריאה אשר קראה יעקאטערינא באזני אנשי הלב, ואשר מִהר ללכת אחרי עצותיה והשכיל לחרוץ משפט על תקוניה מבלי כל משא פנים—היה פֿאָן־וויזין (Фонъ-Визинъ). הוא נתן אל חֵכּוֹ שופר להלל ולשבח את רעיוני אהבת אדם הצפונים במאמר המורה, וידַבר בהַשכל על דִּבְרַת היחס שבין איש רוסי ובין השלטון והמשפט. אבן בכל התהלה והכבוד אשר פִּזֵּר מלוא חפנים ליעקאטערינא, לא חדל מלהסתפח על מפלגת נכברי העם אשר התנגדו לה והתעוררו לריב אתה ריב הצדק בשנותה את טעמה. המפלגה הזאת גמרה אֹמֶר להתיצב בעבי גבי מגנם נגד הרעה הנשקפה להעם, וירימו בבת קולם להגיד בשער כי קצרה נפשם לראות איך הרוזנים הקרובים למלכות יהפכו לרע ולרועץ את השלטון הנִּתָּן בידם, את שבט המשפט למטה זעם ומקל חובלים, ואת כסף אוצר הממשלה יוציאו שלא כדת. בכל אשר הוסיפה יעקאטערינא להחטיא את המטרה אשר הציבה לה מראש, כן הוסיף פֿאָן־וויזין לתת ידו להמתלוננים, להשמיע רעם מדברותיו ותוכחת מוסרו ולהטיח דברים נגד הליכות הממשלה ומשטרי ההנהגה, ולא אבה להלוך בארחות שאר השרים, אשר מבלי פְּצֹה פה וּנְתוֹן תִּפְלָה עשו כפי רוח המושל העולה עליהם להימין או להַשְׂמִיל. מלבד זאת האמין פֿאָן־וויזין באמונה שלמה, כי הרוסי

מִלֵּדָה ומבטן הוא בעל מדות ישרות וטובות עד לבלי תכלית, ובנפשו ובחֻבו ספון וטמון אוצר בָלום מלא כשרונות גדולים לחכמה ולמדעים, ועל הסופרים החוֹבָה רק להעירו מתרדמתו ולהמריצו לעבודה ולחכמה; ותחת אשר כל גדולים חִקרי לב בימיו שָׁעוּ אל הספרות הצרפתית, לפניה כרעו ברך ועל מוצא פיה חָיוּ, בזה ושקץ פֿאָן-וויזין את כל דבר הבא מחוץ למדינות רוסיא, עד כי עבר את הגבול להתלהלה בו יותר מדי; לעמת כל דבר זר פרי ארץ נכריה התאמץ להציב דבר מילידי חיי הרוסים ולתת לו היתרון, גם ללא משפט וללא צדק. תכונת נפשו החפשית כדרור לעוף ולשונו החַדָּה והחודרת כחץ שנון הגדילו עד מהרה את שמו, וימשכו עליו עיני רבים האוהבים אמת ורודפים ישר; וכל בני דורו החלו לכבד ולהוקיר את מאמריו וספריו עד מאד. אמנם תחת אשר הטובים בעם והישרים בלבותם שמחו למצוא בספריו את מעיָניהם, רעיוני רוחם ומאויי לבם, כן נמצאו בעם משמרים הבלי שוא ועקשי לב, אשר בראותם כי ינבל פֿאָן-וויזין וישים למשל ולשנינה את תהלוכותיהם ועלילותיהם, היו לו לאויבים ולמשטינים ויבקשו רעתו והוָּתו; על כן לא יכול להתרומם ולא מצא און לו לעלות למדרגה גדולה ולהִכָּבד במשרה גבוהה לפי יְקַר ערך חכמתו ודעתו ותם דרכו. גם נפש יעקאטערינא נקעה ממנו לשנוא אותו בלבבה, ותדמה לראות בספריו רק חטאת מֶרִי, „חֹפש ההגיון וחֹפש הלשון" אשר קצתה נפשה בם, לַמְרוֹת דבריה במאמר המורה, אשר היה לפנים מורה דרך לפֿאָן-וויזין ומאיר לו נתיבה.

האיש הנעלה הזה הואיל לסַפֵּר בספר תולדותיו והעתים אשר עברו עליו, ולתת תודה מקרב לב על אדות מפעליו ומחשבותיו, הלא הוא כתוב כתבנית ספר התודה על חטאת נעורים („Les confessions") לזשאן-זשאק רוססאָה *). הוא היה נצר מגזע אצילי ארץ בני-הרכבים (ריטטער) באשכנז. לאבות אבותיו היו נחלות שדה וקרקעות, ובמאת שש העשרה התחשבו לעדת האבירים נושאי החרב. אחד מזקניו הבאראָן פֿאָן-וויזין נפל שבי בידי הרוסים במלחמת ליוואָניא; ובמאת שבע העשרה, בימי אלעקסעיי מיכאילאָוויטש קִבלו אבותיו את הדת הפראוואָסלאווית ויהיו לרוסים נמורים. אביו היה איש ישר מאד, דורש משפט, מהיר צדק ושונא בצע; ויורה את בנו דעת וילַמדהו את השפה הסלאווית (אשר בלעדה, לפי דעת פֿאָן-וויזין, לא יִתָּכן לדעת שפת רוסיא אל-נכון), גם בשפת רומית מצאה כביר יד הבן הרך משחרות טל ילדותו, בעודנו עוד חֲנִיך בית-הספר כבר לִמד ידו לתפוש עט סופרים — לתרגם ולחַבר; ובהיותו בן י"ד שנה העתיק רוסית את משלי המוסר להבאראָן האָלבערג הדאֶני. בעת ההיא לקחהו אתו מנהל הגימנאזיום פעטרבורגה, להציגו בחברת אחדים מבני גילו לפני שר-ההשכלה שוּוואלאָוו להתפאר בנטעי נעמניו. שם הובא פֿאָן-וויזין לחצר המלך; וַיִּשֹּׁם ויתפלא הפלא ופלא בראותו עשר כבוד המלכות ויקר תפארת גדולתה,

*) ספרו זה כתב פאן-וויזין באחרית ימיו, כאשר אפפוהו חבלי מחלתו אשר אכלה חצי בשרו, ויהי כגבר נדהם אין איל. בימים ההם נהפך פאן-וויזין לאיש אחר ויהי ירא וחרד לדתו ולאמונתו וישם כעפר נפשו, ובכל ספרו מתהלכת רוח ענוה וחסידות יתר מדי.

ושם התראה פנים עם לאמאנאסאוו ושאר סופרים נכבדים. אז ישר נוכח הסופר הצעיר הזה כי עוד רב הדרך לפניו ורבה העבודה בלמודים בטרם יגיע למעלת חכם וסופר באמת. בשובו מאסקוואה הקשיב לקח בהאוניווערסיטאט הראשון אשר יסד בה שוואלאוו, ומשם לקח להיות מתרגמן ומעתיק בועד לעניני חוץ; ואף כי הצליח בעבודתו זאת וישא חן בעיני אדוניו, גם שלח במלאכות נכבדה חוצה לארץ—לא האריך ימים על משמרתו. אחד המיניסטארים (יעלאגין) הקריבו אליו לעבודתו, ושם נמצא לו איש צר ואויב אשר היה כצנינים בצדו ולא נתנהו לעלות על גרם המעלות. כי אנשים רבים אשר מחצם פאן־וויזין בחץ שחוט לשונו, הכוהו גם הם בלשון והוציאו את דבתו רעה כי איש מדנים הוא, אוהב מצה, מחרחר ריב ואץ להשחית. רק מקץ ימי חייו, כאשר יצא שמו לתהלה ולתפארת בגלל חזיוני־שעשועיו ובגלל יתרון כשרונו לקרוא אותם בטוב טעם באזני השומעים, הוטב גם גורלו ונחלתו שפרה עליו בשובו שנית למשמרתו בועד לעניני חוץ, תחת יד ניקיטא פאנין אשר משכהו חסד ויתן לו מנחה אלף ומאתים נפש אכרים. גם אשה עשירה לקח לו פאן־וויזין, ויחל לחיות חיי עשר וכבוד וביתו היה פתוח לרוחה לכל הסופרים ואנשי השם בפעטערבורג.

פאן־וויזין בספרי חזיונותיו תמך אשוריו במעגלי שאר מחברי ספרים דראממים במאת שמונה העשרה ברוסיא (קאנטעמיר, סומאראקאוו, יעקאטערינא) ובעקבות המוציאים לאור מכתבי העתים הסאטירים. הוא ימלא שחוק פיו על הכסילות ואי־הדעת, יניף שוט לשון על מטי דין ועושי עול במשפט, ישפוך בוז וקיקלון על השכלה קלה וחיצונית, ישליך שקוצים על גאות האצילים הגאיונים ועל תפארת רום עיניהם, ישים סחי ומאוס את החנפים והצבועים, יחבל וינבל את המתקדשים והמטהרים, המנחשים והמעוננים והשומרים מנהגי שגעון והבל. כל נגעי בני אדם אלה כבר היו גלוים וידועים לסופרים, וכבר נסו זה בכה וזה בכה לשום אותם ואת בעליהם לבוז ולדראון לכל בשר; אפס פאן־וויזין העמיק הרחיב בלשונו לדבר בם, ובזרוע עזו גלה את פני הלוט והמסכה הנסוכה עליהם. ספרו „שר הגדוד" (Бригадиръ) הנחילו שם כאיש אשר רוח הסאטירא תפעמהו לכתוב התולים מהללים עד להפליא, ויקראהו באזני יעקאטערינא בחצר המלכות ובאזני שרים רבים ונכבדים אשר חלו פניו, וכלם פה אחד הגידו תפארתו. עם תכן הספר הזה משלבים מעשים שונים גדולי הערך בקורות רוסיא. על פי החק אשר נתן פעטר השלישי נהיו האצילים חפשים מלשרת בבתי הממשלה ובחיל הצבא, ולא נשאר לפניהם כי אם לשבת שקטים על נחלות שדותיהם ולשים עין על עבודת האכרים המשעבדים להם. אשר על כן רבים מן האצילים העובדים בצבא כמעט הגיעו אל מעלת שר־גדוד התפטרו חיש מעבודתם וימהרו לשוב אל נחלותיהם, לבעבור יתהלכו שמה עם האכרים בקרי כאשר התהלכו עם אנשי החיל סרי משמעתם. החק אשר הוציאה יעקאטערינא לרדוף באף וליסר שבעתים את הלוקחים שחד ובוצעים בצע, הוריד בעון בצעם מעל כסאות משמרותיהם שרים ושופטים רבים, אחרי אשר השפיקו למלא

חוריהם כסף ולצבור הון עתק ונכסים רבים ; בהיותם כבר במדרגת יועץ (совѣтникъ) העתיקו מושבותיהם אל כפריהם אשר רכשו להם והוסיפו לנַצל גם את אכריהם ולהתענג על רֹב שלום · שני אלה, שר־גדוד ויועץ, הם ראשי המדברים בספר המחזה: שניהם עריצים פריצים וערלי לב; אזניהם כבדו משמוע ועיניהם טחו מֵרְאוֹת את החדשות אשר עולל הזמן, ויחזיקו בנושנות בכל מאמצי כחם · עליהם נוספה עוד אשת שר־הגדוד (бригадирша), אשר דבריה מַרבים הוללות וצחוק, וכל דמותה וצלמה לֻקח מן החיים ההַוָים, עד כי כל רואיה ושומעי דבריה האמינו לראות בה עין בעין את דודתם או אחת מקרובותיהם · מול מחזה שומרי שוא ואוהבי הבל וישן נושן האלה, ערך הסופר מחזה אחר מבניהם יוצאי חלציהם, אשר בפיהם ובשפתם יגידו כי מגמת פניהם רק אל החדשות הבאות מארץ רחוקה; אפס לא דעת ולא תבונה להם להשכיל מה העת החדשה שואלת מאתם, מה יתרון ההשכלה על האִוֶלת, ומה הטוב הצפון בדברי החכמה, אשר בטרם הגיעו אליהם מפה אל פה נשחת מראיהם, בעלותם על לשון בנים סְכָלים האלה · ויען כי פאָן־ווירין חִבר ספרו זה בנעורים, מלא הוא על כל גדותיו מהתלות, שחוק ורוח ששון מרבה להכִיל · חֵמָה אין לו, באנשי שעשועיו לא יתקצף ואמרי מוסרו יזיל כרביבים לאט לאט וברי נחת · לא כן גורל ספרו השני „עול ימים" (Недоросль), בחזיון־שעשועים זה יִפָּרדו המדברים והיו לשתי מפלגות: האחת יְשָׁנָה בין החיים ולקוחה לאות ולמופת מקרב בני דורו, והשנית היא ילידת הגיוני המחבר, תבנית הצדק והיושר (אידעאל) אשר ברא לו ברוח דמיונו בעולם האצילות, אך בעולם הָעֲשִׂיָה לא היתה ולא נבראה · והנה נא ידענו כי יעקאטערינא בכל עֲמָלָהּ בדבר החִנוך (ע"י בעצקי מַלְאָכָהּ עושה דְּבָרָהּ) חפצה לחנך דור חדש, לגַדֵל את הבנים הצעירים ולנהלם על פי התורה החדשה, אשר הורו לאָקק האנגלי ופענעלאָן ורוססאָה הצרפתים; ולא היא לבדה הגדילה לעשות חדשות ונצורות בכל בתי הספר והחנוך לנערים ולנערות, כי אם גם בלב רבים מן העם באה רוח חדשה, ויקומו לעמוד לימין הממשלה ולעזור אחריה · אכן יש מחכמי הדור הֶרְאוּ לדעת מְעֻוָּת וחסרון גדול בפעלי המלכה: כי לא שָׂמָה עיניה לטובה על כל מפלגות העם יחד, ואת האכרים, אשר מִסְפָּרָם יתר הרבה מאד ממספר שְׁאָר העם ורב תבואות בכחם להחיות נפש כל יושב הארץ, שכחה כמת מלב לבלי דאוג לאחריתם ולבלי הריק גם עליהם ברכה מאוצר החיים החדשים, כי אם נשארו בשפל מצבם כבראשונה, חסרים כל משפטי זכיות, נעורים מכל מרע ונתונים נתונים כעפר לדוש תחת רגלי אדוניהם הקשים הרודים בם באף ובחֵמָה · גם החק אשר צִוְּתָה על פקידי הממשלה (намѣстники) לפקוח עין לבל ידַכאו השרים את האכרים עד מאד, החטיא את המטרה והיה כלא היה · בגלל כן אך לשוא עֲמַל הממשלה בכל בתי הספר והחנוך; כי איך יופיע אור ההשכלה בממלכה אם העם הרב יושב באשמנים כמתים ויגשש באפלה? איך תפרחנה מדות טובות ורגשות עדינות על שדה הָעַבְדוּת והשפלות? איך יכבירו מלין על דבר אהבת אדם ואשר העם, אם רב אדם יזעקו משבר

רוח וממכאובי שבט הנוגש בם יילילו? אי לזאת נלאתה יעקאטערינא ותעמוד מִלֶּכֶת על המסלה העולָה קדימה, אשר סללה לה במאסר המורה, ורק מפי עֶטָה לבד יצא הפתגם כי כל אנשים אחים הם וּשְׁוָתִים יחדו • אחד היה פָּאן-וויזין בין אנשי הלב אשר לא עָיְפוּ בדרך החדש ויוסיפו ללכת אל מחוז חפצם • בספרו „עול-ימים" יתאמץ לתאֵר בחרט אנוש את כל הרעות והתלאות אשר תבואנה לרגלי משפט הָעַבְדוּת (крѣпостное право), והוכֵחַ יוכיח בהשכל ודעת כי המשפט הזה נצב לשטן ולמשחית לכל הדברים הטובים והנכוחים, אשר תאמר המלכה לעשות בקרב הממלכה • המחזות בספר הזה הַמְּשֻׁנִּים לנגדנו את תולדות הָעַבְדוּת יהפכו לפעמים את חזיון-השעשועים לחזיון עצב ותוגה, ומקָאמֶאדיא תצא טראגֶאדיא! כל קורא ספר „עול-ימים" בשום לב יראה עין בעין כי אך להבל ולריק יגעה הממשלה לחנך את בני האצילים והאפרתים ולהפיח בקרבם רגש הטוב והישר, כל עוד משפט העבדות על תִּלּוֹ, כל עוד אשר נִתַּן הכח והעז להתקיף על החלש ממנו והאדם שלט באדם לרע לו •—על כן יקר ונכבד הספר הזה בַּסִּפְרוּת הרוסית, ורוח החיים אשר יצק בו כותבו יְחַיֵּהוּ ויעמידהו לארך ימים, בעת אשר ספרים רבים וכן שלמים נגרפו בשטף הזמן אל ים הנְשִׁיָּה, לא יִזָּכרו ולא יִפָּקדו ולא יעלו על לב כותבי תולדות הספרות הרוסית •

§ 4 דערזשאווין • מקץ ימי סומאראָקאָוו, ככלות עבודתו בכרם הַסִּפְרוּת הרוסית, התהלל בשיר-התהלה (אָדע) אשר הגיש ליעקאטערינא, ליום הִנָּתֵן כתר מלכות בראשה, באָמרו לאמר: „לממשלת אויגוסט דרוש גם האָראציוס", ולבו בטח בו כי הוא הוא בחיר המשוררים ובו בחר ה׳ להיות האָראַץ-הרוסי, אשר חבלים נפלו לו בנעימים לשיר ולזַמר תהלות יעקאטערינא—אוגוסט-הרוסי • אפס סומאראָקאָוו שגה בְּרֹאֶה: לדבר הגדול הזה נבחר המשורר הגדול גבריאל דערזשאווין אשר הקדיש מיטב ימי כהֻנתו בחצרות השירה לפָאֵר ולרומם את הוד מלכות יעקאטערינא, פָּרָשַׁת גדולתה, תקפה ותפארתה, גם עלילות השרים הקרובים אליה, מעשה הגבורים אנשי השם, עזוז נוראותיהם ורעם גבורותיהם; עד כי ילקוט שיריו היה יהיה לנו כספר דברי ימי מלכות יעקאטערינא • בו יְתֹאַר לפנינו את האנשים הנכבדים והמעשים הגדולים אשר קרו במיטב עִתּוֹת מאת שמונת העשרה • גם נשמע מפיו דברים הראוים להִשָּׁמַע על אדות נפשו, ונתבונן בו ונחזהו כסופר וכאחד העם • מכתבי זכרונותיו (записки) בהיותו בקהל החצרָנים למד לעשות גם הוא לפעמים כמעשיהם וכתחבולותיהם, ובבחו שבפיו חתר למצוא חן וחסד ולהתקרב לַמַּלכות ולַקרובים אליה • אפס בכל זאת זכר ולא שכח כי יש דרך ישר לפני איש, מסלה העולָה בית-אל, ואותה כִּבֵּד תמיד בכל נפשו ורוחו, על כן בעת אשר החניף בחלקת לשונו לאדירי ארץ, התעשת כמעט רגע להלעיב בם ולכתוב עליהם דברי שנונות ומהתלות; הוא היה תַם לבב, מָהִיר חֵמָה ומתהפך מסבות בדעותיו: פעם העלה את איש-חֶפְצוֹ עד למרום ויעַצם עיניו מֵרְאוֹת את חסרונותיו, ופעם בנוח עליו רוח אחרת השליכו מעל גפי מרומי התהלה וישם כבודו לכלִמָּה • ובגלל תכונתו זאת לא היה לאל ידו לתקוע לו אֹהל במקום נאמן, להכין איתן מושבו ולכונן כסא משמרתו

בל ימוט. מאהבתו הגדולה לצדק ולמישרים, לעבודה ויגיע כפים, הואיל להתערב בעניני המלכות יתר מִדַּי ולחוות דעתו בעניני השִׁלטון; גם החל לְגָרוֹת מדון עם בני דורו, ובדבר הזה הסב לנפשו רעות ותלאות.

דערזשאווין נולד בקאזן בשנת 1743, אבותיו האצילים היו יוצאי ירך נשיאי הטאטארים, אשר עזבו והשליכו אחרי גֵוָּם את מתנה־הזהב בימי וואסילי העִוֵּר ונספחו אל הרוסים. בילדותו למד רק מעט מזער, כי לא היו לו מורים טובים מְלַמדי מדע, מן הגימנאזיא במאָסקווא יצא ובא לשרת בצבא, כמנהג הימים ההם, בתור אחד מאנשי החיל; וישא אתם במַשָּׂאָם ובסִבלותם ובכל הלחץ אשר לחצום אז, ורק אחרי עשר שני עבודה ויגיעה הגיע למעלת נושא־דגל (פראפּאָרשטשיק). אכן גם בבתי אנשי החיל (קאזֶרנען) אהב לשקוד ולהגות בספרים, ויהי לו היום למלאכה, והלילה, בעת אשר חֲבֵריו נמו שנתם, לקרוא ולכתוב. בשיריו אשר כתב עוד עמל לְחַקות את לאָמאָנאָסאָוו, אך יתן תודה כי היו עוד חסרי טעם. בהגיעו למדרגת אָפיצער נקרא לעבוד ולשרת שנות מספר ברוסיא־המזרחית, ובימי קשר פוגאטשעוו היה חָבֵר לְוַעד חוקרי־סְתָרִים, אשר הָפְקַד לבער את המורדים מקרב הארץ ולכלותם עד תֻּמם; אשר על כן היה לו פאָטעמקין לפה ולמליץ: ותעניקהו הממשלה שלש מאות נפש אברים ותרוממהו בתֹר המעלה. כאשר חדל מלעבוד בצבא הואיל לשָׁרת בסענאט, ויהי הולך ומצליח, וגם שמו יצא לתהלה כמשורר המפלם לו נתיב חדש, לא דרכו בו המשוררים לפניו. שירו הראשון לכבוד יעקאטערינא הנקרא בשם „Фелица" (לאמר „המאֻשרת" או „השְׁלֵמית) כתב בשנת 1759. בשיר הנפלא הזה הלך בעקבות יעקאטערינא בסִפּוּרָהּ „על אדות בן המלך כלאָר" — וכאשר אהבה היא לכתוב התולים, כן התלהלה גם הוא בַשרים הקרובים במליצה חידות לו; לא הוציא עליהם דבה רעה ולא טפל עליהם עָוֹן אשמה, אך שִׂכֵּל את לשונו להתקלס בם ולהשקותם לעג כמים—וביתר שאת הפגיע מאד בכבוד פאָטעמקין. השיר הזה המלא רוח חיים חדשים מצא חן בעיני יעקאטערינא; משמחת לב הורידו עיניה דמעה בקראה אותו: כי הבין הסופר לרחשי לבה ולחפצה הטוב, וכל דבריו על אודותיה צדקו יחדו. על כן כִּבדתהו במנחה יקרה כיד המלך. — דערזשאווין לא שָׂם לבו אל השנאה אשר שנאהו המשגיח־הכולל בסענאט (וויאזעמסקי), על אשר מאהבתו את האמת התנגד לו בענינים שונים, ויוסף לכתוב שיריו הנעימים, כשיר „חזון המורזא" *) וכאלה. אמנם עתותיו לא היו בידו ולא מצא מרגוע, כי הפקידתהו יעקאטערינא לגובערנאטאָר במחוז וואָלאָנעץ בתחלה, ואחרי כן בטאמבאָוו. שמה התנכלו לו בני בליעל אשר טמנו פח יוקשים לרגליו, ונהדף ממצבו גם הובא במשפט במאָסקווא. אפס דערזשאווין מִהר לבוא פעטער־בורגה ויוכח צדקו לפני המלכה, ותצו לתת לו מתכנת שכרו הַקָצוב לו דְּבַר שנה בשנה. ובכן ישב לו בעיר הבירה מבלי כל משרה ומשמרת; ובכל אשר הוסיף להלל ולרומם את יעקאטערינא בשיריו הנפלאים, כן הוסיפה לְקָרבוֹ אליה

*) מורזא הוא תואר לשר וגדול בין הטאטארים; והמשורר יכנה כן את עצמו, יען כי היה מיוצאי חלציהם.

ולהאיר פניה אליו, ותכבדהו שנית בתשורתה בעד שירו „בהלכד מבצר איזמאיל" ‧ גם השרים האדירים כזובאוו ופאטעמקין החלו לבקש קרבתו ולהטות חסדם אליו— לבעבור יגיד תהלתם וירוממם תחת לשונו ‧ אכן יעקאטערינא צותה עליו במפגיע ותזהירהו לבל יבזור תהלה לפאטעמקין ‧ ויהי היום ויעש פאטעמקין משתה גדול ותג־נצחון, ומקהלת המשוררים שרה שירי־זמרה אשר חבר דערזשאווין ‧ כתם המשתה והזמרה נתן השר האדיר הזה את תודתו להסופר, ויחל פניו לחבר שיר על דבר פרשת המשתה הגדול הזה ויביאהו אתו בבואו שנית למשתה הצהרים לקרוא אותו באזני אוהביו הקרואים ‧ ויעש כן דערזשאווין ‧ אולם כראות פאטעמקין כי קצר המשורר בשבחו (מטעם המלכה) עזב בחרי אף את השלחן, שבתה השמחה והקרואים נבוכו ‧ אז נפקחו עיני דערזשאווין לראות כי רק ככדור־משחק הוא בידי השרים הגדולים, וכי רק לתהלתו עיניהם צופיות ואין דואג לטובתו באמת ‧ — בשנת 1791 כאשר נגלו בסענאט דברים רעים ומעשים אשר לא יעשו, ודערזשאווין עמל ויגע להערות מקור הרעה ולהוציא לאור משפט, הרימה אותו המלכה למזכיר־הממשלה (שטאטס־סעקרעטאר) ‧ אך עד מהרה היה לה למפגע ולמשא ‧ כי יעקאטערינא היתה כמסתרת פנים וכלא־מתבוננת אל רעת השרים הקרובים אליה, לבלי ענוש אותם קשה כגמול ידם, כי אם ליסרם בלשונה כאם רחמניה את בניה, ותהי למלה בפיה: „חיה אתה ותן חיים לאחרים" *) ‧—חיי דערזשאווין בחצר המלך נהיו לו למעמסה ויקצצו את כנפי רוחו לבל יוסיף לעוף ביעף ככל אות נפשו, „יען כי הדברים אשר ממרחק היו קדושים בעיניו כאלהים ונסכו עליו רוח ששון וצהלה, עתה בהתקרבו אליהם והתבונן בם ראה ונוכח כי ערכם קל מאד ולא נאוו ליעקא־טערינא הגדולה" ‧ רוחו כשלה עוד יותר כאשר סרה יעקאטערינא מדרכה הראשונה, וגם בו התעברה על אשר תרגם בחרוזים את מזמור פ"ב בתהלים, באמרה „כי השיר הזה שרו היעקאבינים בחוצות פאריז, לצקת שמן על אש המרד והקשר על לודוויג שש־העשרה" ‧ ואף כי הצטדק דערזשאווין במענהו: „הן דוד המלך לא בא בסוד היעקאבינים, ובכן גם שיריו לא יוכלו להיות למורת רוח לאיש", בכל זאת היתה יעקאטערינא עוינת אותו, והוא גם הוא החל לעצור את פרי עטו ולחדול את תנובת תבונתו ‧ באחרית ימי יעקאטערינא עלה דערזשאווין למעלת יועץ פלא וסענאטאר, ובימי מלכות פאוועל ישב בראש ועד המסחר ויהי גם נגיד־האוצרות ‧ אפס המשרה והעבודה הרבה כבדו עליו מנשוא וכשל כח סבלו, עד כי בשירו „אל נפשו" קרא בזעם לשונו:

„לָמָּה זֶה אֶעֱמוֹל, נַפְשִׁי לָרִיק אוֹגִיעַ
לַעֲבוֹד וּלְשָׁרֵת וּלְחַזֵּק כָּל־בֶּדֶק,
אִם הֶהָמוֹן יְחָרְפֵנִי, עָלַי יָרִיעַ
עַל כִּי לֶכֶת בָּחַרְתִּי בְּאָרְחוֹת צֶדֶק?

---

*) על זאת רמז דערזשאווין כמהתל באחד משיריו: „חיה נא ותן חיים לרעך, אך לא על חשבון זולתך; שמח נא אתה בחלקך, אך בשל אחר אל ‑‑‑ תגע ידך!".

יַעַבְדוּ נָא אֲחֵרִים, יַעַמְלוּ בַכֹּחַ:
הֵן יֵשׁ רַבִּים שָׂרִים שֶׁיָּבִינוּ יַשְׂכִּילוּ —
אֶת נַפְשָׁם הֵם הֵן לֹא יִשְׁכְּחוּ שָׁכוֹחַ
וְגַם אֶת אוֹצַר הַמַּלְכוּת יַרְבּוּ יַגְדִּילוּ…"

בראשית ימי מלכות אלכסנדר הראשון עלה דערזשאווין למעלת יועץ־המשפטים. אולם המלך החסיד הזה עָברו על ארח ההשכלה ואהבת־אדם, והמשורר הזקן היה לו רק למוקש ולשטן על הדרך העולה קדימה, כי לא הבין אל פעֻלת הזמן ולא השכיל אל הרוח החדשה, עד כי חִוָּה דעתו נגד העצה היועצה לתת חָפשה להאכרים, ובכן הוסר ממצבו ומפקודתו 1803. אז שב דערזשאווין שנית אל קסת הסופרים ויחבר ויתרגם ספרים רבים, וגם החל להוציא (בחברת שישקָאוו) מכתב־עתי לחרשים: „שיחות החובבים שפת רוסיא" („Бесѣды любителей Русскаго слова"), אך שמשו כבר החלה לערוב ואור יפעתה הוּעַם והוּעַב מפני האור החדש אשר האיר לארץ רוסיא ולדרים עליה, משורר צעיר לימים, אשר דערזשאווין סמך ידו עליו, הלא הוא אלכסנדר פ ו ש ק י ן, וימת דערזשאווין וַיֵּאָסֶף אל עמיו בשנת 1818, היא שנת הארבע ושבעים לימי חייו.

שירים רבים מאד כתב דערזשאווין בימי חייו; ואף כי באחרית ימיו אהב לְחַבר חזיוני עלילות בני אדם (דראמטען), בכל זאת תכונת רוח מליצתו היא השירה והזִמְרָה ה ל י ר י ת. ויען כי הוא היה באמת משורר לְירֵי מְלֵדָה ומבטן, זָכָה לשם תפאָרָה יותר מכל המשוררים הליריים בבני דורו (פעטראָוו, קאָסטראָוו וקאפניסט). בכל אחד משיריו, גם בתוך הגרועים שֶׁבָּהֶם, סָפוּן תמיד רעיון טוב נחמד להשכיל, ובכלם נראה יד אמן מפליא לעשות ציורים יקרים מרהיבי נפש, וצלצלי תרועת שירתו נעימים לאזן שומעת; ובדבר הזה לו היתרון על כל ההולכים לפניו עד ימות פ ו ש ק י ן. כי אמנם רוחו הנעלה ונפשו הנשאה מצאו להן די מחיה בתולדות עִתּוֹ המפאָרָה והנהדרה, במקרים נכבדים אשר נקרו ויאתיון בימי מלכות יעקאטערינא ושלטון הקרובים אליה. ובכן נָשאה תמיד בת־שירתו את מדברותיה רק על אנשים ומקרים שונים, ותִּזַּל כטל אמרותיה בשורה שירי ששון וצהלה, הוד הנֵצח והגבורה, משתה שמחה ויום טוב שבת יקר וגדולה וכבוד לימי מלכות יעקאטערינא הגדולה. במרוצת דברי שירותיו ותשבחותיו זה דרכו להזכיר—כי צבא לאנוש עלי ארץ וימי חיי הבלו יעופו כצל עובר; ישחר למוסר אזן הקורא, יעיר לבו לאמת ולצדק, לחסד ולחמלה, לאהבת אדם ולכל מדה נכונה וישרה; יטיף מלין על דבר טוּב היוצר ליצוריו כֻּלם; ישית בשמים פיה לדבר רמות ונשגבות ועל אֵל אלים ידבר נפלאות *). בכל אלה לא העפיל לעלות במעלת משוררים פלוסופים עמקי בינה, ולא עצר כח לחשוף מצפוני האמת ולהיות בוחן כליות ולב כשעקספיר, לעס־סינג ושאר גדולי משוררי אירופא. כי לבעבור היות לו מהלכים בחצר המלכות

*) כשירי „זמרת יה" („Богъ"), הנפלא והנשגב, הלא הוא כתוב עברית בשם „הללויה" בראש ספר „שפתי רננות" להח' ראֹ"מ ו ו ע ר ב י ל.

נאלץ להבליג ולאנוס את נפשו להלל אשר לא יְהֻלָּל, להציק רוח שירתו לשיר בלא־עת, וללַמֵּד את אצבעותיו למלאכת השירה ככל המְצֻוָּה עליו· לפי מצב המוסרי בימים ההם, הרשה לו דערזשאווין לעשות את שירתו ככלי שָׁרֵת להשיג על ידה מאויי לבו וחפצו בענינים חמריים, לחַזֵּק את עֶמְדָּתוֹ ולהגדיל כבוד מִשְׂרָתוֹ, למשוך עליו עיני רַבֵּי העם וגדולי המלכות או להִסָּתֵר בה מפני הרעה הנשקפת לו *)· מלבד זאת לא דָרַךְ המשורר במסלה אחת ולא בחר במהלך אחד, רק יפסח על שעפים רבים: פעם ימלא פיו תהלת המתענגים על טוב הארץ וסגלת הלד, ופעם ילעג למנעמי התבל ולכל חמודות החיים; פעם יהמו כל קרביו וירונו לאל חי, ונפשו תדבק לאהבה את דתו עם כל שרשיה וחֻקיה, ופעם יתעה בשפק ומליו לצד עלאה ימלל; פעם שירו שיר לְמוּדים (דידאקטיש) ויתהלך בכבדות, ופעם יסק שמים על כנפי הרוח ויגביה עוף ממעל לכוכבי אֵל; פעם יביט על התבל בעיני בשר וידבר כאחד האדם, ופעם חתולים דבריו בערפלי סתר ובשיח סוד חכמי הרזים, אשר שפכו רוחם על גוי ועל אדם יחד בראשית מאת שמונת העשרה. אפס בכל זאת שיריו יותר קלים ופשוטים, קרובים אל הטבע והחיים משירי לאָמאָנאָסאָוו—ובזרוע עֻזו הוריד את בת המליצה ממרום פארנאס הר־אֵלים אל דָרֵי מטה· גם הוא היה הראשון אשר לא עִנָּה בכבל רגלי שיריו ולא הגישם לנְחֻשתי המדה והמשקל כלאָמאָנאָסאָוו· לשונו חדה ומבטאיו נמרצים, ורק לפעמים דבריו לָעו ושפתו עמוקה, כי בטויי השפה הסלאווית ישחיתו יפעתה· אכן לימינו צעדה בת המליצה צעד גדול, ותיף בתבניתה ובתארה, וגם בכבודה פנימה; כי שפך עליה רוח חן וחיים חדשים וישַׁבֵּץ את מַכְלוּליה במשבצות הגדות העם, אשר לא נגעה בהן יד משורר לפניו·—— זה לא כביר הוציא האקאדעמיק גראָט את ספרי דערזשאווין כֻּלם לאור עולם כלולים בתפארתם, והם יפארו את זכרון שם כבודו יתר הרבה ממצבת הזכרון אשר הציבו לו בקאזאן עיר מולדתו, בשנת 1846·

§ 5 **יתר סופרי הדור ההוא.** על דגל הסופרים הגדולים אשר הזכרנו חנו עוד צבא רב ואגודות המון סופרים שונים במהלכיהם ובמטרותיהם· מכלם

---

*) כן ענה בו פיו בכתבי זכרונות. שם יסופר כי בראות דערזשאווין כי צפוי הוא אל חמת פאוועל המלך החדש, מהר חיש קל לחבר לו שיר תהלה, אז נהפכה מדת הדין למדת הרחמים והמת המלך שככה.—עוד נשים זכרון בספר, כי בימי פאוול שלחה הממשלה את דערזשאווין לרוסיא הלבנה לחקור ולדרוש על הסבות אשר בגללן מטו שמה ידי האכרים וירעבו ללחם. המליץ הזה אמר עם הספר כי מצא שרש דבר הרעה ביהודים אכרי בתי היין, המוצצים את דמי האכרים ועושים עשר לא במשפט; יטפול אשמה על כל ישראל, המתימרים כי הם בחירי כל הגוים, על רבניהם המפרשים את התלמוד כרצונם, על החדרים ודרכי החנוך. יתלונן על כי ימהרו להשיא את בניהם באביב עלומיהם, על הקהל ועל החברות, על הצדיקים ועל החסידים (לפי דעתו הכסף הרב הנתן לצדיקים ישולח לארץ ישראל להיות נכון לבנין ההיכל בבוא המשיח פתאם!) על החרמות ועל החזקה, על עוות המסחר והסרסרות ועל הנעלמים, ועוד דברים רבים אשר בימינו לעינינו יעלו על שפת משטינינו ויכתבו על אדותם ספרים גדולים... דערזשאווין היה כמסתיר פנים וכלא מתבונן כי מקור הרעה נמצא במשפט העבדות ובעול הברזל אשר נתנו האצילים על האכרים, גם בשכרות ובעצלות אשר ההמכרו להן מני אז. אפס התקונים אשר הציע לעשות בקרב היהודים כמעט כלם קולעים אל המטרה ונכוחים למבין, ומרביתם כבר יצאו לפעלם מעט מעט בחסדי הממשלה עלינו. (ראה דברי החכם ארשאנסקי בהביבליאטעקא העברית, חלק ב׳, מאמר רביעי).

בחרנו לתת יד ושם רק לשלשה המצוינים שבהם. ואף כי בימינו אבד ערך השנים הראשונים וכבודם כלה כעשן, אך ברורותם היו סופרים נכברים ונודעים לתהלה: בני דורם ששו על אמרותיהם, קראו בחשק לבב את ספריהם ויהללום בשערים על אשר הרחיבו גבולות הספרות והניחו אבן הראשה למיני־שיר שונים אשר לא נסה עוד בם סופר רוסי לפניהם. אכן הסופרים הרוסים לא פִלסו להם נתיבה לבדם ולא בראו חדשות בעולם הספרות; וכל חכמתם ודעתם היתה לאחוז דרכי סופרי עמים אחרים ולהתחקות על שרשי רגליהם. בימים ההם לא בִקרה עוד הבקרת אשכלות התבונה, ורוח משפט טרם עבר על הספרות הרוסית לזורות ולְהָבֵר ולהמון הקוראים היו מְזָרות הספריות של עמי הנכר—על כן כל איש רוסי מחבר ספר, לוּ גם תִקָה את סופר נכרי, או ראה וחמד והעתיק איזה ספר והכחיד תחת לשונו כי דבריו הורקו מכלי אל כלי, כבר התנשא והתרומם בעיני בני דורו כבורא חדשות ועושה נפלאות גדולות לבדו.

הראשון בשלשת הסופרים הכי נכבד מיכאל חעראסקאָוו (Херасковъ). אבותיו באו בימי פעטר הגדול מוואַלאַכיא לרוסיא ונושבו בה, והוא בעודו באביב ימיו כבר למד ידו למשוך בשבט סופרים. אחרי עבודתו בצבא עמד על משמרתו בוַעַד המסחר (קאָממערץ־קאָללעגיום), ובהִוָּסד האוני־ווערסיטאָט במאָסקווא 1755 היה למורה בו כל ימי חייו, ושנה אחת נצב גם בתור קוראטאָר בבית שבת תחכמוני זה, והביא תשועה גדולה ועזר רב להשכלה ולהחנוך, ביסדו בתי ספר טובים ומועילים מאד. אז בא חעראסקאָוו בברית אהבה וידידות עם נאָוויקאָוו ושווארץ, ואהבתם עשתה פרי קדש הלולים. כי שני החכמים האלה היו בעת ההיא כשני צנתרות הזהב המריקים מעליהם אור ההשכלה והדעת.—בימי נעוריו הדפיס חעראסקאָוו מאמרים שונים במכתב העתי אשר הוציא מיללער על יד האקאדעמיא בפעטרסבורג, ובמאָסקווא החל להיות בעצמו מוציא לאור, ואשתו אשר ידיה היו רב לה במליצה ושיר היתה עזר כנגדו. הוא היה איש מדות ובעל לב טוב, נְשׂוּא פנים ומבֹרך גם בהון ועשר; ביתו היה בית וַעַד לחכמים, וסופרי דורו מביאים לו איש איש בכורי פרי עטו, לשמוע משפטי פיו ולדעת היצלח דרכו אם לא. כחמשים שנה רצופות עבד חעראסקאָוו בספרות הרוסית; אפס אהבתו ליגיע כפים וזֵעַת אפים עלתה על יתרון הכשר רוח שירתו. את ספריו כלם ערך כפי החקים והמשפטים אשר השתררו בימים ההם בקרב הסופרים, אשר לקחו להם לתבנית את ספרי קדמוני יון ורומא (הקלאססיקים) ויתמכרו לעשות כמתכֻנתם; וגם הוא לא סר ימין ושמאל מכל התורה אשר הורו בעלי חכמת־הדִבֵר ולא חִסַר אחת מכל סַמָניה, כי אם מַתַת האלהים אשר חָלַק למשוררי אמת בקראם מבטן אמם ובתתו מרוחו עליהם. ברֹב עמל ויגיעת אין־קץ חִבר חעראסקאָוו שני שירי־גבורים (эпическія поэмы) גדולים ורחבי ידים מאד. הספר האחד „רוסיא" („Россіяда") הכולל שנים עשר שירים ארוכים ומְסַפְּרִים לכידת קאזאן והִכָבְשָׁהּ על יד יאָהאן הנורא. ויען כי לפי משפט ההולכים בחקות הקלאססיקים לא יסכון להיות יסוד מוסד לפאָעמא, כי אם מקרה נכבד ומעשה רב, אשר לרגליו ישתנו סדרי הליכות

כל עולם כֻּלו, נאלץ גם הערעסקאָוו להגדיל על אחת שבעים ושבעה את ערך נצחון יאָהאַן, אשר עליו הטבעו ארני שירתו *) • הספר השני „וולאדימיר" („Владимiръ") יספר בארח שיר דְּבַר בוא הרוסים במסורת הדת הנוצרית על ידי הנשיא הלז • הקוראים הרוסים שמחו על שני הספרים האלה, השתעשעו בם והתענגו עליהם • כי אחרי אשר הִתְאַמְּרוּ והשתַּבחו כי יש להם כבר פינדאר־רוסי (דערזשאווין) בשירי זמרה, ראסין־רוסי (סומאראָקאָוו) במליצה הדראמאטית—דמו בנפשם כי חָנָנָם אלהים וּזְבָדָם זבד טוב גם האָמער־רוסי במליצה העפית, והתברכו בלבבם כי ספרי־חעראסקאָוו האלה יעמדו לדור אחרון • מלבד אלה כתב הערעסקאָוו עוד ספרים רבים ושונים, כַּשִּׁיר הַ׳מּוֹדִי • „פרי החכמות" הנקדש לשם כבוד הקיסר פאוועל הראשון; „הנזירה הווענעציאנית" ועוד כאלה לַמַּרבה; ואנחנו לא נִקּוֹב אותם בשמותם אחד אחד, כי אבד עליהם כלח, והזמן המכלה ומבלה כל, האבידם באפס יד מתוך קהל הרוסים—והבקרת הנאמנה גם היא אִשְּׁרָה וְקִיְּמָה את פעֻלת הזמן • והנה אף כי חעראסקאָוו חי וכתב בימי יעקאטערינא, נוכל להציגו כחבר ללאָמאָנאָסאָוו ולסומאראָקאָוו, כי כמוהם גם הוא הואיל הלך אחרי שוא לנצור ארחות הקלאססיקים אשר עיניהם ולבם רק אל החקים והמשפטים אשר שָׂם לפניהם בואאַלאָה הצרפתי • אולם עמו מֵתָה חכמת־שוא זאת, והסופרים הבאים אחריו החלו לקרוא להם דרור ולא צרו צעדיהם בנתיבות הקלאססיקים, כאשר נראה ברור במעללי החכם השני בדור הזה, הלא הוא באָגדאנאָוויטש (Бог-дановичъ) אשר חעראסקאָוו הטה לו חסד ללמדהו דרכי השירה ולהיות למגן לו •

באָגדאנאָוויטש היה יליד רוסיא־הקטנה • בבואו בעלומיו מאָסקוואה נְשָׂאוֹ לבוא בסוד המשחקים בבתי טיאטראות, ויבוא אל הדירעקטאָר ויגד לו חפצו—וחעראסקאָוו היה הדירעקטאָר בעת ההיא; ויהי כראותו כי ברכה בעלם הזה, הוכיחו על פניו כי לא נאוה לבן אצילים לעלות על במת־ישחק ולא נְתָנוֹ לבצע חפצו • ויאסוף את הנער אל ביתו ויתנהו לשמוע בַּלמודים בהאוניווערסיטאֶט, ויתאמץ לתת לו שם מִשְׂרַת מורה ומטיף כהשלימו חק לִמודיו • אז מצא באָג־דאנאָוויטש חן בעיני הנשיאה דאשקאָווא, אשר הואילה לשלוח מאמריה למכתב־עתו; ובבואו פעטרבורגה ויהי למתרגם בוַעַד עניני חוץ קנה לו שם טוב בשירו „על הריסות ליסאבון" העתקה מוואָלטער ובשאר ספרי שירים כאלה • אחרי כן היה ציר־רוסיא בחצר מלכות זאקסאָניא וישב בדרעזדען שנתים ימים; ובשובו פעטרבורגה הקדיש עתותיו למליצה ושיר, ויחבר את שירו הנפלא המכֻנה „הנפש" („Душенька") בשלשה ספרים • תֹּכן השיר לָקוּחַ מִסִּפּוּר לאַפאָנטיין: „אהבת פסיחעי אל קופידאָן", והוא גם הוא שאל תֹּכֶן סִפּוּרוֹ מסופר קדמון אפאלעאוס הרומי, אשר כתב ספר „על אֹרות הגלגולים, או חמור הזהב" •—באָגדאנאָוויטש היטיב מאד לפאר את תֹּכן הענין והשכיל לקלוע במקלעות שירו דברים רבים מחיי הרוסים ומימי מלכות יעקאטערינא, ותחת עצבי הגוים הקדמונים ואלילי האָלימפּ הביא את אלילי המיטהאָלאָגיע הרוסית והגדותיה • הוא היה הראשון

*) הספר הזה יעיד למדי כי ידיעת מחברו בתולדות היתה מעטה ודלה מאד, את תכונת יאהאן והלך נפשו ישוה לפנינו בציורים לא נאמנים, גם יכנהו תמיד בשם יאהאן השני—ולא הרביעי!

המפליא לעשות שירים קלים, אשר ירוץ כל קורא בם, אף כי יעלוהו למרום הררי הדמיון הנשגב; ובספרו „הנפש" נחזה שרידי חקי הקלאססיקים ומשפטי השטה־החדשה־החפשית בלולים עוד וסבוכים יחדו. בני דורו קראו שיריו ויתמהו וישתוממו על חין ערכם ויפים, וגם יעקאטערינא הגידה תהלתם ותאציל ברכה למחברם ותרוממהו על גרם המעלות, ובגלל הכבוד אשר חלקה לו המלכה נשא ורומם שמו בעיני כל איש ואיש. אך התפארת והכבוד הניאוהו מלהוסיף לכתוב ולחבר, ורק כפעם בפעם נעור לשורר שירי תהלה לכבוד יעקאטערינא, להעריצה ולהקדישה בחלקת לשונו הצחה והנמרצה, ויחבר איזה ספרי חזיון, אשר העלום על במת המשחק. כן נסה גם לכתוב קורות רוסיא, אך לא העמיק לחקור בהן ולהשכיל בתהפוכות מסבותיהן עד תכלית. הוא העתיק רוסית את כל שירי התהלה אשר כתבו הסופרים הנכבדים (וואָלטער, סארמאָנטעלל וכאלה) לכבוד יעקאטערינא, ויכתוב בחרוזים ספר „ילקוט משלי העם" למלאות חשק המלכה, אשר אָהבה אהבה נצחת את משלי העם הרבים והעצומים. הספר הזה כולל שלשה חלקים, והוא יקר ונכבד מאד. באָגדאנאָוויטש הורם והונף להיות פקיד על אוצרות־כתבי־הממשלה, וכעזבו את משמרתו באחרית ימיו הואיל לשבת בשלות השקט ברוסיא־הקטנה, והשפיק עוד לכתוב שיר־תהלה בעלות אלכסנדר הראשון על כסא אבותיו. בשנת 1803 הלך לעולמו לדאבון נפש כל יודעיו; כי היה באָגדאנאָוויטש איש טוב ומטיב, ענו ושפל רוח, רצוי לכל אחיו ומיודעיו ואהוב לכל הבריות.

הסופר השלישי הראוי להמָנות בקהל נכברי הסופרים בימי יעקאטערינא הוא חעמניצער (Хемницеръ). הן אמנם בני דורו ידעו אותו אך למצער, וגם בענְוַת רוחו חשב כי כשרונותיו וספריו אינם שוים לשום אליהם לב, אפס הבאים אחריו התבוננו אליו בינה והשכילו להכיר ולהוקיר את רוחו הכביר ומפעליו בספרות, וישימו לו מקום בין העומדים בראש סופרי מאת שמונת העשרה. האיש הזה אשכנזי מלדה ומבטן, אך ברוחו ובהליכות חייו היה כאחד הרוסים לכל דבריו. בימי פעטער־הגדול באו אבותיו מזאקסאָניא ארצה רוסיא, ואביו נתנו ללמוד חכמת הרפואה, אך הוא היה ענוג ורך ונפשו בחלה לנַתֵּחַ פגרים מתים, ויעזוב למודי הרפואה ויבוא לעבוד בצבא. ויהי חעמניצער בין העודרים במלחמת ז' שנים ובמלחמה הראשונה עם טורציא. אולם גם עבודת הצבא היתה לזרא באפיו, ותהי בפיו למלה: „מבית נִתּוּחַ המתים יצאתי, ואל גיא ההרֵגה ושדה קטל באתי". אח"כ נשא משרה בקאָרפוס הרי־המחצב, וכמעט מצא חַיַּת ידו בעמלו בספרות ובהעתיקו ספרים הנוגעים למערכת הדומם ולסחר מכרי ההרים והמתכת. מיטב עתות החפש הקדיש להגות, להבין ולהשכיל במשלי לאפאָנטיין הצרפתי וגעללערט האשכנזי, ויִנָּם כחו לכתוב משלים גם הוא ולטעת גפן שורק זה על תלמי הספרות הרוסית. ואף כי דערזשאווין ושאר הסופרים ידידיו ואוהביו חזקוהו ואמצוהו לצאת במושלים גלוי לכל העם, לא נעתר להם, כי התבושש מאד; ואת קבץ משליו הוציא לאור (1778) מבלי קרוא את שמו עליהם, וגם מיודעיו נשבעו לו לכסות את שמו עד אם ישמע משפט

הקוראים · בין כה וכה הכביד עליו המחסור והציק לו עד מאד, לולא תמכוהו אוהביו, אשר בחנוהו ונוכחו כי טהר לב הוא ותְמים דֵעים, כי עתה כרע נפל תחת סבל עָניו; הם דברו עליו טובות באזני הנשיאה דאשקאָווא, ועל ידה הועלה להיות ציר־רוסיא בסמירנא · על משמרתו זאת לא האריך ימים, כי הִפרדו מידידי נפשו ושנוי מזג האויר הועילו למחלתו ולהוָתו, וירד שאולה בדמי ימיו, בהיותו בן ארבעים שנה · את גופתו הביאו לרוסיא ויקברוה בניקאָ־לאעוו, ועל מצבת קברו חקקו את הכתֹבֶת אשר הכין לו בחייו :

„הֲרֵךְ טוֹבִים הָלַכְתִּי · כָּל יְמֵי עֲמָלְתִּי שָׁקַדְתִּי
וְעָרוֹם שַׁבְתִּי אֶל הָאֲדָמָה כַּאֲשֶׁר נוֹלַדְתִּי"

והיה אם נשים לב אל העת אשר בה כתב חעמניצער את משליו, וכי בספרות הרוסית לא היו עוד משלים כתובים בטוב טעם ודעת עד ימיו, נוציא לאמת משפט כי הגדיל לעשות, כן בתכן המשלים כן בסגנון לשונו (אשר לא בא כמהו עד קאראמזין) · ואף כי לא זכה להִכָּבד בשם פֶאדרוס או לאפֿאָנטיין־הרוסי, סלל מסלה ופִנָּה דרך להמושלים הגדולים דמיטריעוו וקרילאָוו · אחדים ממשליו יתנוססו גם היום כאבני נזר בספרות הרוסית וזכרם לא יסוף גם בימים יוצרו ·

§ 6 מכתבי העתים · האות והמופת הנאמן כי גדל כבוד הספרות בעיני העם, ראינו כבר באחרית ימי מלכות יעליזאוועטא—בדבר צאת לאור מכתבי העתים ברוסיא · על יד בית עקד החכמה הוציא מיללער מ"ע לחרשים „להועיל ולשמח לב הקוראים" 1755, ועליו הגדיל סומאראָקאָוו במ"ע „הדבורה החרוצה" („Трудолюбивая Пчела") אשר מלבד המאמרים המְחֻברים או המתורגמים שנקבצו ובאו בו, עוד התאמצו הסופרים להביא במשפט גם חיי העם ולנגוע בשאלות הזמן ומחסוריו, בהאסף המ"ע הזה החרו החזיקו אחריו חכמים אחרים, יש מהם בחרו בדרך הסאטירא (מ"ע „עתות המנוחה") ויש אשר הוציאו „מאספים" למאמרי חכמה וליטעראטור (הפראָפֿעססאָר רייכֿעל במאָסקווא 1762) · כל אלה העידו והגידו כי יבואו ימים חדשים לספרות הרוסית, כי רבו הקוראים וההוגים בספרים, וכי נמצאו אנשים שהקדישו ימיהם לעבודת הספרות וימצאו שכר לעמלם ופרי תבואה ביגיע כפיהם · הסופרים האלה איש למינהו התלקטו אל המוציאים לאור אשר דרשו לחפצם סופרים רבים, ויפתחו שערי מכתבי עתם לכל המתנדב להביא מנחה מתנובת תבונתו · על ידי מכתבי העתים הסכינו הסופרים לחוות דעתם ולהגיד מחשבותיהם והגיוניהם גלוי לכל העם, לתַקֵן את סגנון הלשון, ליפותה ולכלול הֲדָרָהּ, ולהוכיח לכל הקוראים כי הספרות לא נבראה להיות כשפחה לבנות השיר („служеніе музамъ") כי אם למלאות מחסורי העם, להשכילו ולהועיל לו במדות ובדרך ארץ · מקרב הצעירים ופרחי הסופרים במה"ע יצאו ברבות הימים סופרים גדולים ונכבדים · מהם הִנו נכבד קאָזניצקי אשר מכתב עתו „כל־בו" („Всякая Всячина") יתחשב לאבי כל מכתבי העתים הסאטירים, וגם יעקאטערינא שלחה לו מאמריה לַמרבה · המהלך החדש, הוא הסאטירי, החל לשלוט אז בהליטעראטור הרוסית, כי הוא היה נחוץ מאד אל הממשלה בדבר התקונים החדשים בממלכה, ובו בחרו גם פעטר גם יעקא־

טערינא לעשותו כלי למעשיהם· הסופרים ששו על המהלך החדש הזה ויצאו חוצץ כלם לרוץ ארח כגבורים, עד כי יעקאטערינא באחרית ימיה דמתה כי הרחיקו הסופרים ללכת מהלאה לגבול, והתאמצה לעצור במרוצתם· בעקבות קאָזניצקי יצאו רבים וכן שלמים, ומכתבי העתים פרו ורבו מאד, עד כי בשנה אחת, שנת 1769 יצאו שבעה מ"ע חדשים ושונים, וכלם הצליחו למצוא קוראים רבים, ויש מהם נדפסו גם בהוצאה שניה *)· והנה קאָזניצקי שָׂם לו לחק ולא יעבור לבלתי נקוב בשם את האנשים אשר אליהם כונן חצי התוליו, ולמלאות שחוק פיו על החטאים ולא על החוטאים; אפס שאר המוציאים לאור הרהיבו עֹז בנפשם לדרוך קשת לשונם על אנשים נכבדי ערך ולנקוב אותם בשמותם· אז נצתה חמת קאָזניצקי ויוכיחם על פניהם, והם גם הם נחרו בו ויענוהו קשות, ובכן התגלע הריב בין המוציאים לאור, ואיש על רעהו שפכו בוז וקיקלון; וביתר שאת העירו רבים את חמתם על נאָוויקאָוו וירדפוהו על אשר במכתב עִתו „טרוטען" לא נשא פני איש ולא הדר פני גבר, עד כי אִלצוהו לעזוב מהתלות ונאצות נמרצות ולכתוב בלשון רַכָּה· בשנת 1770 החלו מכתבי עתים רבים וטובים להופיע, ועל כלם עלה בטובו וביָפיו „הַצַיָּר" („Живописецъ") מאת נאָוויקאָוו, אשר נדפס חמש פעמים בהוצאות חדשות! ימים רבים היה „הַצַיָּר" אהוב וחביב, מרוצה ומְקֻבָּל" לכל מפלגות הקוראים, אף כי מלא הוא סאטירות רבות יורדות חדרי בטן יתר הרבה ממ"ע „טרוטען"; אפס נאָוויקאָוו השכיל להסיר מעליו תלונות השרים והשלטון בְּדָבָר אשר נתן מקום בראש מכתב העתי לחזיון שעשועים אשר כתב פלוני אלמוני (יעקאטערינא המלכה) בשם „הה זמן" (О время!), ובכל פעם אשר הכה בשוט לשונו את העם ואת הממשלה מִהר להדפיס שיר־תהלה לכבוד המלכה ואדיריה הקרובים אליה — לבל יתקצפו בו. ההתולים השנונים אשר נכתבו בימים ההם, וביחוד במ"ע לנאָוויקאָוו, שמו להם למטרה החסרונות הרבים, והמעֻותות השונות בחיי הרוסים; וביתר שאת הכבירו מלין על אדות שאלת האכרים· העבדים המרודים האלה עמדו בתחתית המדרגה, על גֵוָם ועל נפשם רבץ על כָּבֵד מנשוא; המה רָשוּ וְרָעבוּ מחסר כל, והאצילים אבירי הלב השתוללו והתהוללו בלכתם שובב בשרירות לבם, בהצמדם לתענוגות בשרים ותאות נתעבות ובפַזרם כסף כאפר לְהבל ולריק· מכתבי העתים הניחו אבן־הראשה אל הבקרת החדשה, וגם הם הרימו את כבוד הסופרים בעיני העם, אשר עד העת ההיא לא הבינו לתועלתם וליקר ערכם ויהיו נקלים בעיניהם— כי ראה העם בעיניו את יקרת הספרות כי רַבָּה היא, באשר גם המלכה ויועצי הממשלה לא יבושו להִמָנות בסופרים ובקהלם יחד כבודם·

---

*) בהוצאת מ"ע הצטיינה פעטרסבורג יתר הרבה ממאסקווא, ונאוויקאוו התל בה במה"ע „טרוטען" לאמר: מי חכם ויבן דרכי מאסקווא אמנו הזקנה הנכבדה? הלא בהופיע מה"ע „כל בו" ושאר אחיו ההולכים בנתיבותיו, חכו יושבי עירנו בכליון עינים כי עוד מעט גם בה יגלו ויראו מ"ע— אכן תקותם היתה רמיה ותוחלתם נכזבה. מאסקווא לא הוציאה מבית דפוסה גם מכתב עתי אחד, ואך מתי מספר יקראו את היוצאים בפ"ב. ע"כ בצדק יאמר איש אמתי (Правдинъ) כי מאסקווא המהר לכת רק בארח המאדע החדשה וליפי גוה תדאג יותר מליפי נפשה. והנה היא כאשה בלה האוהבת להתיפות גם בבואה בימים, ונפשה תקוץ לקרוא דברי מהתלות ובקרת על דרכי המדות.״

7 § נאוויקאוו • האיש המרומם והנעלה נאָוויקאָוו (Новиковъ), אשר זה מעט הגרנו תהלתו כמעריך מ"ע שונים, נולד במחוז מאָסקווא; שמע שם בלמורי האוניווערזיטאֶט, ואחרי כן בא לשרת בִּצְבָא גבורי גדוד איזמאיל • הוא אהב את הספרות אהבה נִצחת ויכתוב מאמרים למכביר, ובצאתו מן הצבא הקדיש כל ימיו אל הספרות ולא הרפה ממנה • ראשית מפעליו היו מכתבי העתים, אולם גם בלעדם חִבר ספרים גדולים רַבֵּי תועלת מאד • כל חכמי־סִפְרות השתוממו על כל העבודות הגדולות אשר זמם ואשר בצע לעשות בחכמתו ובתבונתו • הוא חִבר „ספר־מלים על אדות סופרי רוסיא", „מחקרי הימים והנהרות ברוסיא העתיקה", „אוצר ספרי רוסיא בימי קדם" (עשרים חלקים) • כן הרבה לחקור לדרוש ולכתוב על אדות קדמוניות רוסיא, מחקרי הארץ, שארית פליטת סופריה ושרידי סגולות ימי ־קַדְמוּתָהּ; גם הוציא לאור את מה"ע „אור בֹקר", „נֹגַהּ הָעַרְבָּיִם" וכאלה רבות • כשובו מפעטרבורג מאָסקוואה שכר בחכירה את בית הדפוס אשר להאוניווערזיטאֶט על משך עשר שנים, והיה מרפיס, מו"ל ומוכר ספרים גם יחד • אין מספר לכל מעללי נאָוויקאָוו ולכל הגדולות אשר פעל ועשה בימים ההם • את בית דפוסו ערך ותקן בתכלית השלמות עד כי יכול להתחרות עם בתי הדפוס היותר טובים באירופא; ולפי עדות סופרי הדור הוציא לאור בדפוס האוניווערזיטאֶט בשלש השנים הראשונות יותר מכל אשר נדפס בה בעשרים וארבע שנה מיום הִוָּסְדוֹ! כל מעיניו וכל מאמצי כחו שָׂם נאָוויקאָוו בבית הדפוס, ולא חדל מלעשות כל אשר מצאה יָדוֹ להרפיס הרבה ספרים מועילים ומובנים להמון העם ולמכרם בזֹל מאד • — ולמען יוכל למלאות חפצו זה, אסף אליו אספת צעירים חכמי לב, והמריצם בחן שפתיו ויחזק ידיהם לעבודה: לקרוא, ללמוד, לתרגם ולחַבֵּר, ויתמכם בחכמתו ובכספו, לבל יפריעם המחסור ממלאכתם מלאכת־שמים • נאָוויקאָוו ידע מאד כי לא די ל כ ת ו ב ספר טוב ומועיל, כי אם שרש דבר ל ה פ י צ ו בעם ולעשותו עובר לסוחר; ע"כ התאמץ במועצות ודעת לפתוח חנויות ובתי־אֲסֻפָּה לממכר ספרים במאָסקווא ובשאר ערי המדינות • הוא היה ה ר א ש ו ן ליסד בית עקר ספרים לקוראים בלי מחיר (Вольная публичная библіотека), ולבתי הספר לכהנים ולעם שלח ספרים חנם אין כסף. גם דאג אל הילדים המתחנכים להגות בספרים, והחל לתת נוספות ל ה מ ו ד י ע י ם מ מ אָ ס ק ו ו א בשם „מקרא לילדים" („Дѣтское чтеніе") •

בשֶׁבת נאָוויקאָוו במאָסקווא בא במסורת ברית אהבה וידידות עם הפראָ־פֿעסאָר שווארץ, ומני אז החל להתהלך בחקר רָזֵי הדת ותעלומות מסתריה, הוא המיסטיציזם אשר פרש כנפיו מלוא רחב אירופא בימים ההם • גם חברת הגודרים־החפשים (הפֿראנקמאססאָנים) היתה רַבַּת עליליה בעת ההיא, כי סִתְרֵי מנהגיהם, שבועותיהם ונדריהם, הליכות עדתם ומשטריה משכו אליהם נפשות רב אדם ואדירי ארץ • חכמים רבים ונבונים נתנו ידיהם אל הבונים־החפשים לבעבור יכריעו בזה את כף המאזנים אל יושר המדות והאמונה אשר עִוְּתוּ הראציאָנאליזם, אשר בעליה הראציאָנאליסטים הלכו בדרך בעלי האסְפות, הענציקלאָפּעֶדיסטים

הצרפתים, ונשענו על שכלם לבדו, ועל תבונתם נסמכו, מבלי פנות גם אל כל אמונה ישרה ולכל דבר הנערץ והנקדש ברבבות עם; וברוסיא שבו והיו התופשים בכנף הראציאָנאליסטים למאטעריאַליסטים גמורים, השואפים רק חמודות התבל והזונים אחרי לבבם ועיניהם, ותחת עִנְבֵי הַשֵׂכֶל וָדֵעַ עשו באושים. ויהי מעת אשר נספח נאָוויקאָוו על הבונים החפשים החל להפיץ זרע דעותיהם בארץ רוסיא. בספריו שהוציא אז לאור נפגוש הרבה מאמרים מלאים מסתרים הידועים רק ליודעי חן. יִשָּׂא דעו למרחוק לפרש כתבי הקדש ככל העולה על רוחו, ורוח האמונה נוססה בו להתהלך בנפלאות ובנשגבות מבינת אנוש, ובמליצה חידות לו יבָאר מראות הטבע וחזיונותיו. והנה מודעת כי הבונים החפשים חתרו בכל עז לנטוע בלבות העם אהבת אדם ותורת חסד וצדקה, וישחדו מכחם להביא תשועה לרבים: יסדו בתי ספר, התנדבו לשלוח צעירים להקשיב לקח בבתי המדרש הגבוהים, בנו בתי חולים ובתי תְּעָלָה ומרקחת לעניים, ועוד כאלה מעשי צדקה וחסד. ויהי נאָוויקאָוו כעבד נרצע להם, ומדי תָּפְשׂוֹ בשגיונותיהם וּבַהֲלָךְ נפשם, הרבה לעשות גם צדק כמוהם. — בשנת 1782 יסדו ידיו חברת חכמים ידידים שוחרי בינה ותושיה (Дружеское Ученое Общество) אשר הציבה לה למטרה. א) להורות לעם דרכי החנוך הישר, משפטיו וחקותיו; ב) למשוך בחבלי אהבה לרוסיא מורים נכבדים אנשי רוח מחוץ לארץ; ג) להכין מורים יודעי בינה מקרב הרוסים; ד) להוציא לאור ספרים הכתובים ברוח כתבי הקדש והאמונה, ולאַלֵּף לעם ארחות המדות הטובות וקשט הדת ע״י העתקות ספרים עמקי בינה משפות נכריות. חכמים רבים ושרים גדולים באו בסוד החברה הזאת, והם תמכו בידי צעירי הדור־החדש והתאמצו לאַשרם בדרך בינה ובמעגלי יושר, עד כי גדלו והצליחו גם עשו פרי נחמד להשכיל בספרות ובתורת החנוך. מקצות בעלי החברה הזאת קמו אחדים ויכוננו עוד חברת־מדפיסים (Типографич. Компанія) והוציאו לאור ספרים טובים ומועילים בלמודי החכמות וימכרום בזול מאד. כל אלה היו נכונים להוסיף לזרוע אור גדול ברוסיא ולמלאותה דעה כמים לים מכסים; אפס פתע פתאם עלה הכורת על מעשיהם, ונאָוויקאָוו ארונם לֻקח מעל ראשם. מקנאים רבים ונוכלים התיצבו לשטן להאיש הגדול הזה ויחפרו שוחה ללכדו, בהביאם את דבתו רעה אל הממשלה ויחפאו עליו דברי שוא וכזב להבאישו בעיני שריה. הבונים החפשים היו מאז מעולם למורת רוח ליעקאטערינא, ותאהב להתקלס בם, ובכן גם על נאָוויקאָוו ההולך אתם משכה קו חשד, ויהי בעיניה כפאנאטיק. ויהי בימי עֲבָרוֹת, בהתחולל הרעוואָלוציא בצרפת וכל אירופא רגזה ונמוגה מפני שצף קצף סער מתגורר זה, נמס גם לב יעקאטערינא בקרבה ונָסב אחורנית. אז נערה חצנה מכל הטובות אשר יזמה ואשר אמרה לעשות לעמה, גם חשבה בלבה כי נחוצים לה מאד עונשים קשים ומשפטים רעים לעצור על ידם בעד „חפש ההגיון וחפש הלשון" אשר פרצו ברוסיא, ותשפוך כאש עברתה למבראשונה על נאָוויקאָוו. בשנת 1785 כבר חִיְבוּ אותו במשפט: כי יוציא לאור ספרים מוזרים, הכוללים למודים מתעים, אשר נזרקה בם מינות ורוח אפיקורסות נצנצה בבלם, וכי מגמת נפשו להַבְדִּל מקהל הרוסים הפראוואָסלאווים ולעשות לו כתה חדשה (ראסקאָל) לצוד למשוך ברשתו

נפשות הפתאים". הספרים הנחשדים נתנה הממשלה על יד המיטראָפאָליט פלאטאָן לבקרם ולראות אם באמת נמצאו בהם דברי בלע נגד הדת או הממשלה. אפס נאָוויקאָוו השכיל לזַכּות נפשו ולהוציא לאור צדקתו, ויוכח לדעת כי תמים הוא עם אלהים ואדם. המיטראָפאָליט בקר את הספרים וראה כי אין בהם כל שמץ רעה וכי נאמן נאוויקאָוו עם דתו—ויהי לו למחסה ולמסתור; וליעקאטערינא עָנה במכתבו לאמר: „מתפלל אנפי לאלהי הרחמים כי ירבו נוצרים כנאָוויקאָוו בכל התבל כלה". בכל זאת בעוד ימים לא כבירים באו רגז ובלהה כתֻמָּם על נאָוויקאָוו ואנשי מעשהו להרעידם ולהורידם מִשְּׂאֵתָם. „חברת המדפיסים" בראותה כי יתהלכו בעם שמועות רעות על אדותיה לנַבֵּל שם כבודה, חדלה ממפעלותיה ותסגור בתי דפוסה בשנת 1791, ובשנה שאחריה שָׂמו עלילות דברים על נאָוויקאָוו ויטפלו עליו עונות חרב, כי נתן ידו לחברות פאָליטיקיות בחוץ לארץ ודברי סתר לו עמהם, וכי בא בברית פאָליטיקית והמתיק סוד עם אחד השרים הקרובים מאד לכסא המלוכה (פאוועל פעטראָוויטש); ויתפשוהו ויובילוהו ויתנוהו בכלא במבצר שליססעלבורג, ואת כל הונו רכושו ונכסיו החרימו לאוצר המלכות, לא השאירו לו רק כפר קטן נחלת אבותיו. ובכן נפל פלאים החכם הגדול הזה; כל עמלו ויגיע כפו עלו בתהו, וקפדה באה גם על כל מעלליו הטובים להעם. בעלות פאוועל הראשון על הכסא קרא דרור לנאָוויקאָוו 1796 לשמחת לב כל אוהביו דורשי שלומו וחפצי קִרְבָתוֹ. אך לא הוסיף עוד למשוך בעט סופרים, ויתגורר בַּכְּפר הרחק מאדם העיר. בשנת 1818 שכב נאָוויקאָוו עם אבותיו—ובעת ההיא כבר יצא לתהלה שם סופר חדש גדול ונכבד, הלא הוא שֵׁם קאַראַמזין.

פרק ס"ט ימי מלכות פאוועל פעטראוויטש (1796—1801)

§ 1 **פאוועל שוחר שלום ומבקש לשֶׁבת בשלוה.** ויהי כעלות פאוועל על כסא המלוכה ויאמר להִכָּבֵד בארצו ולשבת מריב, ויהי כל־ישעו וכל חפצו להשכיל להיטיב מצב המדינה וסדרי הממשלה פנימה, ויחשוב מחשבות למלאות אוצרותיה אשר דָלְלוּ וחָרבו בימי יֶעקאטערינא אִמּו. את צִבְאוֹת רוסיא אשר עשו חיל על מרומי שדה בגבולות פרס, קרא לשוב לארצם ולמולדתם, ובמכתב־גלוי אשר נשלח אל מלכי אירופא נכתב כדברים האלה: „הן רוסיא היא הממלכה האחת אשר זה ארבעים שנה תמימות עדרה מערכת המלחמה, ועל שדה קטל העבידה את חילה משנת 1756 באין הפוגות, על כן מצבה מורה מאד וכל יושביה התנצלו עֶשרם ותרפינה ידיהם; והמלך, אשר לבו מָלֵא אהבת־אדם לא יוכל להשיב ריקם פני עבדיו היקרים והנעימים, המבקשים את השלום, למען יחליפו כח ויוסיפו אֹמֶץ. ואף כי בגלל הסִבָּה הזאת לא ירים איש מחיל הרוסים את ידו ואת רגלו להרע להצרפתים ולהתגָרות בם, בכל־זאת הברית אשר כרת המלך את שאר המלכים נגד צרפת לא תופר ולא תִמוט, כיטים אשר היתה אמו בַּאֲמָנָה אתם, יען כי גם הוא יכיר ויבין מה נחוץ מאד „לחַבֵּל תחבֻלות ולהתחזק בכל מאמצי־כח לעצור בעד רוח „ממשלת־החורים" (רעפובליק) ההולך הָלוֹך וְסָעוֹר

להרוס כל חק ומשפט, לפרוץ גדר הצדק והמישרים, לנַתֵּק מוסרות חֶברת האדם ולשלוח רסן מפני השואפים לבלוע חיל זרים״.

2 § סבת המלחמה עם צרפת. מִבֵּין שורות המכתב הזה יצהירו לנו מִקְרֵי ימים יבואו, ונָחוש עתידות כי לא יארכו ימי השלום: כי באמת רק תנופת חרב וֶעֱזוז מלחמה הם הם המעצור האחד ואין שני לו נגד שוט שוטף ממשלת־החורים. אויסטריא אשר הוציאה להורג אלפי בניה ומבחר נבוריה הכריעה לטבח, בראותה כי אָזלת ידה ונָשתה גבורתה בהצות אותה באָנאפארט, ההולך למרחבי ארץ לשאוף כַּתַּנִּים נחלת גוים, ותתרפס להשלים אתו, ועל־פי פתשגן כְּתָב השלום, הוא שְׁלוֹם־קַאמְפּאָפּאָרמַא, נספחו לגבול צרפת כל ניעדערלאנד, איי ים־יאָני ועוד איים אחדים אשר היו מורשה לממשלת־החורים הווענעצית, גם לאָמבארדיא עם אחוזות מאָדענא ושלש נפות מנחלות הפאפא (הפאבסט) נָסַבּוּ ונִלוּו לארץ צרפת אשר מעבר מזה להררי־אלף, והחורים תומכי שבט הממשלה הלכו מחיל אל חיל ולא ידעו שָׂבעה, ובראותם כי ריב משפחות ופלגות שונות בשווייצאריא, וכל העם נָדון, וימהרו וישלחו שמה חיל כבד וילכדוה בחזק יד, ויסבו את שמה לממשלת חורי העלוועטא *). אמנם אך לשקר נקרא שם ממשלת החורים עליה, כי יושביה לא ראו באור החפש והדרור, והצרפתים עשו בה ביד רָמָה כְּאַוַּת נפשם. ואת נָפַת זשענעווא קרעו משווייצאריא וַיְסַפְּחוּהָ לצרפת, וגם לאיטאליה באו צְבאות הצרפתים ויחנו ברומא, ויעבירו קול כי ממשלת החורים היא, ואת פיוס הדיחו משאְתו וישלחוהו צָרְפָתָה. ויגברו אדירי ממשלת צרפת גם השגו חיל, ויחלו לעשות הכנות רבות ולהתעתד לפעול גדולות ונצורות, אשר היו כחידה סתומה בעיני כל מלכי ארץ, וככל אשר הוסיפו השליטים להסתיר מעשיהם, כן הוסיפה איראפא לדאוג לאחריתה, ותתחלחל מאד.

וממשלות אויסטריא ואנגליא פָּנוּ אל קיסר רוסיא ויחלו פניו לכרות אתם ברית; כי התאנף הקיסר בצרפת ויתחמץ לבו על השליטים אשר פגעו בכבודו, כי תפשו הצרפתים את ציר ממלכת רוסיא באחד מאיי ים־יאָני ולמרות בקשת הקיסר לא קראו לו דרור מבית האסורים; מרבית נִדחי פולין וממי־קשר מצאו מפלט ומנוס בצל צרפת, ויתברכו בלבבם כי רֶוַח והצלה יעמוד להם מִמְּקוֹם סֵתרם זה, וישיתו עצות בנפשם לקומם הריסות פולין הנופלת ולהרים קרנה כבקדם. ובני פולין התאספו גדודים גדודים במאָלדאויא ויאמר לבקוע אל גאליציא. הגבור קאָסטיושקאָ אשר הקיסר ברחמיו וברב חסדיו הוציאו לחפשי, כתב ידו בתנאי מפֹרָש כי ילך לו לאמעריקא, ויהי בבואו לעיר באָרדאָ לרדת שם באניה הימה, נִחַם על דבריו וישקר באמונתו למעול מעל לבוא פאריזה לשבת שם. הגענעראל הפולאני דאָמבראָווסקי בצפון איטאליא גִּבֵּר חילים ויתעודד לערוך מַעַרְכוֹת לִגיונות רבים מנודדי פולין ויכלכלם בכסף צרפת, וילמדם הֲליכות המלחמה ומשטריה, למען יהיו נכונים להיות חיל הצבא לממלכת פולין. וצרפת גם היא התלוננה על רוסיא, על אשר יגורו בה נדחיה: כי באמת הואיל הקיסר לאסוף אל ארצו שִׁבעת אלפים

---

*) הצרפתים נתנו לכל המדינות החדשות, אשר לכדו בחרבם, את השמות העתיקים אשר נקראו בהם בפי הסופרים וקוראי הדורות הרומים.

יוצאי צרפת, אשר היו לרגל מחנה הפרינץ קאָנדע, ויהיו נחתים במחוזות וואָלין ופאָדאָליען · גם המלך לודוויג שמונה העשר, אשר בעקב השלום הנעשה בין צרפת, אויסטריא ופרוססיא, ועל־פי אופני דברי הברית לא מצא מנוח לכף רגלו, ויהי מֻרדף בלי־חָשָׂךְ, בא לארץ רוסיא ויתחנן אל הקיסר לתת מָקום מקלט לו ולאנשי ביתו ולמאת שומרי ראשו, אשר נשארו לו נאמנים ולא כחשו בו ביום רעה, וַיֵּעָתֶר־לו פאוועל, וישב לודוויג במיטאווא בשלום ובכבוד, ומדי שנה בשנה נתנו לו עשרים אלף רו"כ מאוצרות ממשלת רוסיא·

ובראשית שנת 1798 עשתה לה השמועה כנפים כי יאבו הצרפתים לשלוח צי אדיר אל ים־השחור, להתנפל על חָפי רוסיא ולהקדיש עליה מלחמה, אז צִוָּה הקיסר לאושאקאָוו, סגן שר־הים (וויצע־אדמיראל) בימים ההם, לרדת גם הוא עם אניותיו הימה, לשום עינו עליו · ולממשלת טורציא הודיעו כי צי רוסיא נכון לעמוד לימינה ולהיות לה עֵזֶר מִצָּר · ומלבד אלה שָׁלחו שני גדודים רוכבים להִלָּוות אל חֵיל צי אנגליא, להחזיק משמר בגבולות הים סביבות צרפת והאָללאנדריא·

§ 3 הליכות אויסטריא ופרוססיא. ויהי כאשר גמר פאוועל אֹמר לעשות מלחמה את צרפת, וישקוד לחבר זְרֹעֵי אויסטריא ופרוססיא ולקשר לבם בעבותות אהבה ושְׁלום־אמת: כי שני אדירי ארץ האלה התחרו תמיד זה בזה ויעמדו לשטן איש על דרך רעהו, ומגמת פני שניהם היתה לרכוש ארצות שכניהם ולהוסיף על נחלתם, למען יגדל כבוד מלכותם, בעת אשר מצרפת יצאה תורה חדשה בהנהגת העם והמדינה, ושליטי העם חתרו לחלק חֻקֵּי שוא ולהפיץ משפטי עמל בכל רחבי המדינות והארצות, להפוך מְשֹׁרֶשׁ שלטון מלכים ולמַגֵּר כסא כבודם· ויתאמץ פאוועל להוכיח מישרים לקיסר אויסטריא ולמלך פרוססיא, כי הברית המשֻׁלשת רק אז תִּכּוֹן לאֹרך ימים ולא תמוש, „אם יסירו מקרב ולב עמוק כל שנאתם וקנאתם מאז מעולם, וכל חפץ ותשוקה להרחיב גבול נחלתם" · ויען כי בעת אשר שני אילי גערמאניא אלה כרתו ברית שְׁלוֹמים עם צרפת, לא דאגו לטובת מלכי אשכנז הקטנים והחלשים, ואין חולה מהם עליהם, אף גם הסירו צִלָּם מעליהם ויתנו לצרפת לעשות בם כטוב וכישר בעיניה, בגלל ההנחה אשר עשתה צרפת גם היא לאויסטריא ופרוססיא; על כן צוה פאוועל לגלות למוסר אזנם, להזכירם ולהעירם כי עגמה נפשו מאֹד גם רוחו עליו תאבל, לראות איך שני תקיפי אשכנז יבקשו למצוא תועלת ברעה אשר תמצא את רעיהם החלשים; ובשפת נאמנים ודברים נמרצים הֶרְאָם לדעת, כי אין תקוה לכל הממלכות, אשר עוד לא התגנבה אליהן הרוח הרעה והקטב אשר יָשֹׁד בצרפת, ומחלתָהּ טרם תְּלָה הזמן בהן, כי אם בהתחברן בקשר אמיץ לעמוד על נפשותיהן מפני זדון לב עריצי צרפת, ולהיות שכם אחד נכונות על המשמר ועתידות לסוכך אשה על כבוד רעותה, שְׁלום ארצה וחרות יושביה·

§ 4 ברית חמש הממלכות נגד צרפת. אמנם אך לריק השהית פאוועל אמרי פיו, ואך לשוא נשא את נפשו ויעגב על ברית פרוססיא; אז ראה ויתבונן כי לא תאבה פרוססיא ולא תשמע אליו „בגלל האהבה אשר היא הוגָה תמיד לצרפת, ובגלל השנאה ואיבת־העולם השמורה בלבה לאויסטריא" · ויחליט הקיסר

להתנות אהבים עם אויסטריא לבדה ולצאת למלחמה בחברתה שכם אחד, וישלח אליה חֵיל־עוזר, מחנה ששה עשר אלף איש· ובימים ההם שם באָנאָפארט את פעמיו מטולאן מצרימה, ובעברו בדרך (בקיץ בשנת 1798) וילכוד את האי מאלטא, אחוזת לגיון הרוכבים, קְהַל עדת יוחנן איש־ירושלים, אשר משנת 1796 חסו בצל קיסר רוסיא, אז נבהלה נֶחפזה עֲדת־האבירים, ורעדה אחזה את כל חֲבֵרֶיהָ ויקבצו ויאתיו פעטרבורגה ויבקשו מאת הקיסר לאספם אל ארצו, להביאם במספר שאר עבדיו ולהיות עליהם לסִתְרָה מפני עָקַת אויב· ויֵאות להם פאוועל ויקבל מאתם את כְּבוֹד שם „ראש לְגיון האבירים", וַיִּבְטַח אותם כי ישמור את משפטיהם וזכיותיהם כבבת עינו ולא יתן לנגוע בהם ולגרוע חֻקם, גם ישיב את שבותם מידי שוביהם ולוחציהם כבראשונה· ובצאת באָנאפארט על חֻפֵּי מצרים יצא לב ממשלת טורציא, ותשאל עזרה מאת הקיסר, וימלא מִשְׁאֲלָתָהּ, ואושאקאָוו עם גדודיו באו באָספּארה להכין אותה ולסערה במלחמה· וַיְקַדְּמוּ בקאָנסטאנטינאָ־פאָל פני אושאקאָוו בכבוד ויצהלו לקראתו בתרועת שמחה· שמה קִימוּ ואִשְּׁרוּ עוד הפעם את הברית אשר כָּרַת ביאססי: כי טורציא ורוסיא תעמודנה אשה לימין רעותה בבוא עליהן צר ואויב, „אך חלילה להן לפלס כח ידיהן לרע, לשאוף חֵיל זרים ולהוסיף על ארצותיהן, וכל מגמתן רק לשמור על מדינותיהן לבל יִגָּרע מהן ולבל יְאֻנֶּה כל פגע רע ליושביהן; להכריע מאזני המשקל בהליכות־עולם כי ישאו יחד, ולא תעלה הכף האחת מרום להשפיל את השניה מטה, ולעצור בעד נִכְלֵי שליטי צרפת אשר התנכלו לעשות ללא־אמת וללא־צדק, וַיֹּאמְרוּ לשפוך את רוחם גם על שאר ארצות אירופא"· וטורציא נָטלה על נפשה לכלכל את גדודי רוסיא ולתת להם כל מחסורם אשר יחסר להם· אל הברית הזאת כתבו ידן גם אנגליא גם נעאפּאָל, אשר לעזר לה שלחה ממשלת רוסיא מחנה אנשי חיל, ויעברו דרך טורציא ואויסטריא עד בואם אל העיר זארא אשר בדאלמאציא· שמה באו חיש קל אניות נעאפּאָל להובילם דרך הים אל חֻפֵּי איטאליא, ובכן קמה ונוסדה בראשית שנת 1799 ברית חמש הממלכות: רוסיא, אנגליא, אויסטריא, טורציא ונעאפּאָל נגד צרפת· ותהי תכלית הברית הזאת ואבן פִּנָּתָהּ: להתאמץ בכל און וָעָצמה לשום קץ לְגָאוֹן צרפת לבל תוסיף לערוץ ממלכה מן הארץ; להניא אותה לבל תתחרה לזרוע זרע השקר וסוּרֵי ממשלה נכריה באדמת שאר המדינות, ולאבוף עליה בחזקה לשוב לגבולותיה הראשונים, ולהשיב לכל הממלכות את נחלותיהן אשר באֶפֶס עֲשָׁקָתן· ומלכי הברית לא ישיבו חרבם אל תערה עד עשותם ועד הקימם את מְזִמַּת לבם להעמיד שְׁלום אירופא על־כַּנּוֹ ולפלס מאזני הֲליכות העמים באבני צדק ומישרים·

§ 5 עלילות גדודי רוכבי רוססיא וטורציא· בימי הבציר בשנת 1796 באו גדודי פָּרָשֵׁי רוסיא וטורציא אל איי ים־יָאָני, ויבטיחו את יושביהם באמונה לְגָרש כלה את הצרפתים מהסתפח בנחלתם, ולהשיב להם את החֹפֶש והחֵרות אשר היו להם מאז מעולם· ובדבר הזה הרחיקו מעליהם קנאת יתר בעלי הברית, בראותם עַיִן בְּעַיִן כי לא למענן עשו רוסיא וטורציא את החיל הזה· ומלך נעאפּאָל פֿערדי־נאנד הרביעי חפז בלא־עת לערוך מלחמה את הצרפתים ביבשה, וַיֻּכֶּה מכה אנושה

ונצחת, ותאברנה לו כל אחֻזותיו באיטאליא, ובראותו כי כלתה אליו הרעה ויתמלט בעור שִׁנָּיו לסיציליא; והצרפתים כבשו את נעאפאָל ויורידו עֹז מִבְטֶחָהּ, ויסבו את שמה לממשלת החורים הפארפֶּענאָפֶּעאית. וממשלת אויסטריא בִּקְשָׁה את רוסיא בעת ההיא לשית עוד נוספות על המחנה אשר נועדה לעשות מעשיה עם מחנה אויסטריא יחד, אף חִלתה פניה לשלוח לה את האיש הנאדר והנאזר בגבורה, את סוואָראָוו, ותְמַלֵּא ירו להצביא את שתי המחנות ולעמוד בראשן, וישמע אליה הקיסר פאוועל, ויעש כן.

§ 6 אלה תולדות סוואראוו. כבר רָאֹה ראינו את מפעלות האיש הנאור הזה בהצותו את טורציא ופולין, ועלילותיו בימי קשר־פוגאטשעוו, ואלה תולדותיו: בנעוריו בית אביו למד חכמה ודעת כפי רוח העת ההיא. ואביו בראותו כי הנער חלש ואין אונים ויחשוב כי לא יצלח לעבוד בצבא, ויכין אותו לשָׁרֵת באחד מִבָּתֵי הממשלה, ויצו ללמדו רק מדעים ולשונות. אמנם ספרי דברי הימים, אשר בהם שָׂם הנער כל מעיָניו והגיוניו ובאהבתם שגה תמיד, הם שֶׁהוֹרוּ לו את הדרך ילך בה; הם נטעו על תלמי לבו הרך את אהבת הכבוד והתפארת, הם העירו ועוררו את הכשרון הנפלא הטמון בחֻבּו, ויוציאו לאור עולם את שאר רוחו הכמוס והחתום באוצרות לבבו פנימה. וַיָּבֶן סוואָראָוו את המטרה הנצבה לו מאת הטבע, ויבוא במספר החיל לעבוד עבודת הצבא. אך שמש ההצלחה לא האירה לו פניה, ורק לאט לאט עלה סוואָראָוו על גרם המעלה והכבוד, ותֵשע השנים הראשונות היה כאחד אנשי החיל. אולם בשבתו ימים רבים בקרב חברת אנשי החיל ובסודם באה נפשו, וַתִּדְבַּק בהליכות חייהם לאהבה וינעמו לו ארחותיהם, שבתם וקומם, לשונם ומְדַבְּרוֹתיהם, אף הַסְכֵּן הסכין למאוס בתענוגים ולא פִּנֵּק את בשרו. ויהי כאשר נעלה למדרגת שר־הגדוד (אָפיצער) ויצא שמעו הטוב, כי הוא מהיר להָעִיף חיש קל עין חֹדֶרֶת לתור מחנה צבא האויב, אַמִּיץ לב במלחמה, יודע לכלכל מעשיו בבטחה ובהשקט גם בעת צרה ומצוקה, ולא תרפינה ידיו ביום שֹׁד ושבר. אך בזאת לא מִלֵּא סוואָראָוו שִׂפְקוֹ ולא הרגיע את נפשו השאֶפֶת להתהלך בגדולות ובנפלאות; בעיניו ראה כי אֲהוּבֵי ההצלחה כבני רשף יגביהו עוף וכעל כנפי נְשָׁרִים יִנָּשְׂאוּ אל מְרוֹם סֻלַּם האשר וְהַיְקָר, אף כי נופלים הם ממנו ביתרון הַכְּשֵׁר ודעת דבר לאשורו, וישכילו רק לכונן עלילותם למען יִתְרָאוּ לעיני העדה ועל פני כל־העם יִכָּבֵדוּ. ויתעשת איך יַטֶּה גם הוא לבות עמו כפלגי מים, למען ידברו בו בשער ויתבוננו בינה בכל מעשיו. ויחפש בבָתֵּי נפשו ומשכיותיה וימצא סגֻלה יקרה ואבן חן, אשר היתה בכלי חפץ בידו להפליא לעשות, לקלוע אל המטרה ולא יחטיא. היא הסגולה אשר כביר בחה לפעול פעולה עזה על עם לא־בינות, אשר בהתגבר עליו יד דמיונו תתקפהו ותעל על השכל, החותר להבין דבר עד תכלית ולהעבירו תחת שבט הבִּקֹּרֶת; וכל מעשה זר ומוזר אשר יצא מגדר ההרגל יעיר בקרבו רִגְשׁוֹת תִּמָּהוֹן ומבוכת־פלא, וימשכהו בעבותות הקסם ובחבלי השוא. ויתחפש סוואָראָוו וישַׁנֶּה את טעמו: כאיש מתהולל ומשתולל עשה זר מעשהו נכריה עבודתו, ובכל משלח כפיו עשה תהפֻכות כאיש אשר רוח השגעון יפעמהו; לא אבה לַהֲלוֹךְ עם החיים כחֻקי המוסר והיֹפי, וידבר בשפה בוקה ומבולקה,

במאמרים קצרים ומִבטאים נִפלאים, ומליצה חידות לו, כאשר בדא מלבו; עִוָּה את פניו, קרץ בעיניו ויתפַּתֵּל נפתולים, וילך הלוך ומְקַפֵּץ ומדַלֵּג, מפַזֵּז ומכרְכֵּר; ובנהגו כמנהג כל אנשי החיל שִׁקֵּץ כל ענג ונחת, ויהי חומס נפשו ומחסרה מטובה, אך יצא השחר על הארץ וסוואָראָוו רץ בתוך המחנה לארכה ולרחבה, והוא לָבוש רק כתנתו האחת, וימחא כף כְּמַשֵּׁק כנפים ויקרא כתרנגול להעיר את אנשי החיל משנתם, ובשעה השמינית בבקר בבקר אכל את משתֵּה הצהרים; וגם בבגדיו פרץ חק, כי לא נזהר ללבוש מַדֵּי כהֻנתו כמשפט שרי החיל, ונפשו אוֹתָהּ נִלְבָּשׁ. ובתהלוכותיו את אנשי חילו, הנפקדים בירו וסרים למשמעתו, הנה ברא לו דרך חדשה: כי אהב להכביד את ידו עליהם ולהַקְשׁוֹת את לבו בכל הנוגע לעבודת משמרתם ולתובותיהם, ובעת ההיא לא חדל גם מֵהִתהלך אתם כאח וכְרֵעַ, להשתעשע אתם במשחקים שונים, לְשַׂמְּחָם ולהצהיל לבבם בשיח סוד מליצותיו ובמְשלי־אפר. ובלקחו דברים את עבדיו, וידרוש מהם שכל טוב וחריצות, עז נפש ואֹמץ רוח, מענות קצרים וברורים, במעט מלין וברב דעת, ואיש לא ערב את לבו לענות: „לא ידעתי!" כי בנפשו הוא. בפתע פתאֹם פנה אל אחד מאנשי החיל או שרי החמשים בשאלת הבל ורעות רוח, ועל הנשאל להשיב לו דבר כרגע: האיש אשר עד מהרה הֵרִיץ דְּבָרוֹ ויצליח למצוא מענה בשום שכל, נחשב בעיניו לגבר חכם בעז, ואשר נבהל מפני שאלתו ונִכשל בלשונו, נחשב לו לאיש נָבוב, בער וחסר לב. בדברים אלה וכאלה הגיע סוואָראָוו למחוז חפצו ומגמת פניו, כי החלו לדבר בו בתוך קהל ועדה, ויהי לְמִלָּה בפי כל־העם, אשר סִפְּרוּ איש לרעֵהוּ סִפּוּרים מפליאים על אדותיו, ויגיעו גם עד אזני הקיסרית יעקאטערינא; וכל אנשי החיל למקטנם ועד גדולם אהבוהו אהבה עזה ונִצחת, כי היה אלופם וּמְיֻדָּעָם גם יחד, ובכל מעשי הוללות ושגעון נסך עליהם רוח הפלאות, ויאסור אותם בנפשו בחבלי השוא ובעצמת הקסם שֶׁעַל שפתיו. בכל מלחמות יעקאטערינא, אשר לקח בהן סוואָראָוו גם הוא מְנָת חלקו לתהלה ולתפארת, הוציא לעין השמש את כל רוחו הכביר, ואופני תכסיסי המלחמה אשר לקח לו לקו: לחשוב מראש ולרַגֵּל את המקום הטוב להכות בו את מחנה האויב מכה נחלה; להִגָּלות לפניו בפתע, לכַתְּרוֹ ולהביאו במצודה; להשתער עליו בתעצומות ועז ובלב הֶעָשׂוּי לבלי־חָת. שלשת חֻקי המלחמה האלה נקב סוואָראָוו בשלש מלות: „לְהַשְׁקִיף, לְמַהֵר וְלִלְחוֹץ".

וכבר בימי מלכות יעקאטערינא האחרונים הָפְקַד סוואָראָוו לראש הצבא ללכת לעזור את אויסטריא, אך מותה היה בעוכריו: יורש העצר פאוועל הודיע כי אין את נפשו לצאת בעִקבות אמו לעשות עֻזּוֹ וחיל בהליכות עולם, ויבחר ללכת בארחות פרוססיא, וַיַּלְבֵּשׁ את אנשי החיל מחלצות ובגדי השרד כתִלְבֹּשֶׁת הפרוססים, אף סדריהם ומשטריהם שָׂם לו לחק ולמשפט, וסוואָראָוו אשר אֵחַר למלאות אחרי פקודי הקיסר בדבר התקנות החדשות, כי לא ישרו בעיניו, העיר עליו חֲמַת פאוועל וזעם אפו, וַיֵּט עליו קו חֹשֶׁך ויסירהו ממשמרתו ויהדפהו ממעמדו, ויצו עליו לשבת לו הַרְחֵק מֵאֹרם העיר בכפר נחלת אבותיו (במחוז נאָווגאָרֹאָד, גליל באָברינץ), ויפקד את אחד השוטרים לשום עינו על דרכיו ולשמור צעדיו לבלי יצא משם אָנֶה וָאָנָה. כה חי סוואָראָוו חיי שִׁבְיָה, ויבלה

ימיו בקריאת ספרים, אך לא הֵסֵב לבו ולא גרע עינו מכל הנעשה בהליכות עולם, וישקוד לדעת את כל דברי המדינות על אָפְנָם, ויאהב להשתעשע עם נערי הכפר בשחוק ולהתלהלה כּמֹהֶם, אף הרבה לבקר את היכלי התפלה ויקרא את קריאת תורתם בימי שבת ומועד, וישורר גם הוא עם מקהלות המשוררים ויצלצל בפעמונים· אל מקום מגורו זה בא רץ מאת הקיסר לקרוא לו לעמוד בראש חֶבֶר צבאות רוסיא ואויסטריא, וַיֵאות לקחת המשרה הזאת על שכמו בשמחת לב ונפש·

אמנם סוווארָאוו אשר חֻקי תורת הקרב אך ממנו יָצָאוּ, וכפי רְאוֹת עינו החדה כעין הַדַיָה אסר את המלחמה, ובאַוַת נפשו חש וימהר להתנפל על האויב מִפָּנים ומאחור, היה למורת רוח בעיני שָׂרֵי חיל האויסטריים, אשר ידיהם היו אסורות לפעול ולעשות רק כפי הפקודות היוצאות מֵראש, מבית מועצות המלחמה אשר בחצר הקיסר בוויען, ואשר רוח טוגוט, יועץ המלחמה, דִבֶּר בו, ועל פיו ישק כל דְבַר המערכה, והוא אמנם אך לריק התהלל במתת שקר כי פלא יועץ הוא בתחבולות מלחמה, אחד ואין שני לו בחֵקֶר הליכותיה·

§ 7 נצח סוווארָאוו באיטאליא על שני שרי החיל: מארא ומאק־דאנאלד· בשלישי לחדש אפריל 1797 בא סוווארָאוו אל המחנה בעיר ווערָאנא; בשבעה עשר בו עבר את הנהר אדדא, ובמלחמת תנופה נִלחם בחיל הצרפתים שלשה ימים, וַיַכֵּם מכה גדולה, ויעש בהם הרג רב וַאַבְדָן· ובשמונה עשר בו בא בקול עֲנוֹת גבורה ובתפארת נֵצַח והוד בשערי מילאַן, בירת ממשלת החורים הצִיסְאַלְפִּינִית, ושרי צרפת וכל אוהביה ברחו מן העיר ונמלטו על נפשם· ויהי כְּנַשֵׁק סוווארָאוו את ידי ראש־הכהנים במילאן, ויאמר לו בשפתי רצון וחן: „ראה נא, אבי, כי שָׁלוּח אני הלום להקים כסא כבוד הפאפא על־תִלּוֹ, כימי עולם וכשנים קדמוניות, ולהשיב לב העם המתפרץ על מלכם; אנא תמכני נא בדבר הגדול והקדוש הזה!"· ותהי ראשית מפעליו במילאן להסיר את ממשלת החורים מִגְבִירָהּ ולהרסה ממעמדה, ובדבר הזה הכשיל והחליש כח ממשלת צרפת, ועמודיה רופפו בכל ארץ איטאליא כֻלה, כי בכל ערי המדינות קמו יושביהן בשרי צרפת להדיח עליהם רעה· ובכן במשך שבוּעַים שֻׁנָּה מצב הענינים לטובה ולברכה, ויד מלכי הברית רוממה· בחצי חדש מאי לכדו את טורין, ובעוד חדש ימים וחצי טֳהֲרָה איטאליא הצפונית מן הצרפתים, ולא נותר בה מהם עד אחד, זולת מבצר משגב מאנטוא ושלש מצודות קטנות נשארו בידם וַיִשָׂגְבוּ בהן· ושר צבאם מַארָא נלחץ לְהִסּוֹג אחור לנגב איטאליא, וַיִּחַן את חילו מעבר להרי אַפעננין בחבל גענוא· ויהי כראות סוווארָאוו כי מירכתי נגב איטאליא עלה והגיח נְגִיד הצבא מאקדראָנאלד· וימהר ללכת למסעו חיש קל להפריע דרכו ולבלתי תִתּוֹ להתחבר עם מַארָא, וימצאהו ביום 6 יוני חונה על נהר טידאָנע, ומבלי נָתוֹן גם רגע מרגוע למחנהו העָיֵפָה, קדם פני מאקדראָנאלד על מרומי שדה קטל ויכריעהו, ומקאדראָנאלד עם חילו פנו עֹרף ונדחו מנהר טידאָנע עד נחל טרעבביא, שבע כברות ארץ (ווערסט)· וירדוף אחריו סוווארָאוו בחרב מלאה דם, ותפרוץ מלחמה כבדה מאד בין שתי המחנות שני ימים רצופים (בשביעי

ובשמיני לירח יוני) , ואנשי חיל הרוסים נחלשו מאד ויהיו חֲדֵלֵי כח מהרבוני־קיץ וחם השמש הבוער ככבשן באיטאליא , קרסוליהם מעדו ולא יכלו להתחזק על רגליהם , אז נגש הגענעראל ראָזענבערג אל סוווֹאראָוו וייעצהו להשיב אחור ימינו , וסוווֹאראָוו שכב בצל סלע כבד והוא עָיֵף וְיָגֵעַ מאד , ויאמר לראָזענבערג , „גַם נא להַסִּיעַ את הסלע הזה ממקומו—הלא לא תעצור כח — כן לא יוכלו גם הרוסים לנער חצנם מן המלחמה הזאת !" • וכרגע התעורר הישיש , בן־שבעים הזה , וישכח כי רָפו ידיו , וכגבר מָלֵא כח עלומים רכב על סוסו ויבוא אל המחנה • ולמראֵה פני שר צבאם חיתה רוח בני החיל , ויתאזרו גבורת רעם , וַתְּרֹמֵם נוראות ימינם , להפיל אלפי חללים בַצרפתים ולהדפס אחורנית עד מעבר לנהר • ויהי הלילה ותשקוט המלחמה , אפס מאקדאָנאלד ראה כי כלתה אליו הרעה וכי לא יוכל לחַדֵּש בבקר את המלחמה , וַיִּסֹּב לאחור , ובדבר הזה הֶראה לעיני כל כי אבד נִצחו וחרב גאוֹנו נִשברה באפס תקוה • וכאשר בִּצַּע סוווֹאראָוו את מעשה תקפו עם מאקדאָנאלד , וישמע כי מאָראָ החליף כח ויצא בראש חילו , וימהר סוווֹאראָוו פחז כמים , ויבוא להתיצב נגד מאָראָ להַראותו נחת זרועו , ויהי אך הִגָּלות נִגלות חיל סוווֹאראָוו על נַפֵּי שְׂדֵה המערכה , נבהל מאָראָ ויעזבהו בבשֶׁת פנים •

8 § עין אוסטריא רעה בסוואראוו • וינחל סוווֹאראָוו די כבוד וגדולה , כי הקיסר פאוועל שלח לו שְׂכָר טוב לפעֻלותיו , וַיְנַטְּלוּ וַיְנַשְּׂאוּ במכתבי תהלה , באמרו עם הספר , כי מקרב לב ונפש יתן תודה רַבָּתִי לעבדו הנאמן בעד מעשיו הגדולים העונדים נזר הוד ועטרת תפארת לראש ממלכתו • גם איש מלחמתו מאָראָ נתן עֵדֵהוּ כי נפלאים פעלי סוווֹאראָוו באיטאליא , והיו יהיו למשל ולעינים לכל יודעי קרב ומְלֻמדי מלחמה • אך בעיני טוגוט ושאר יועצי הצבא בוויען לא מצא סוווֹאראָוו חן , ויהיו עוֹיְנים אותו • ומה התחמץ לבבו כמעט כלה את מעשה נצחונו על טרעבביא , באתהו פקודת פראנץ במכתב ; בו יחלה הקיסר פניו לבל יוסיף עוד לערוך מלחמות הַרְחֵק מגבול ארצו , ואשר לא יְוָדַע מראש כי ברכה בהן , ואת כל מערכי לבו הגדולים ופרי מזמות מחשבותיו בדבר המלחמה וכל עלילותיו , יביא סוווֹאראָוו ראשונה למשפט לפני כסא כבוד מלכותו • אמנם סוד יועצי הקיסר ידע רק להורות ולאַלֵּף לסוווֹאראָוו לעשות את אשר ידע גם מבלעדיו ואת אשר כבר עָשָׂהוּ , גם נתן פעמים רבות עבותים על ידיו מבלי תֵּת לו להוציא לפֹעֻלות אדם את כל הגדולות והנצורות אשר זמם והִתְעַתֵּד לעשות ; והיה לנו הדבר הזה למופת : סוווֹאראָוו חפץ למצוא משען לו ולחזק ידו בבני חבל פיעמאָנט , ולמען תת קטורה באפס קרא להם להתאסף חלוצים תחת דגל לְאֻמם , לצאת לקראת נשק ולהִלָּחם בעד חֹפֶשׁ ארץ מולדתם ובעד ממשלת עַמָּם השוררת למשפט • אך על אַפּוֹ ועל חמתו מאנו יועצי אוסטריא לתת לו הרשיום על זאת , ודָרוש דרשו מיושבי פיעמאָנט להתבולל בין גדודי מחנה אוסטריא ולהִלָּחם תחת דגלהּ ; ולדבר הזה לא נֵאותו יושבי פיעמאָנט ולא אָבוּ שְׁמוֹעַ • וכל שרי חיל אוסטריא התקנאו בסוווֹאראָוו , וידברו בו לִבְזוֹתוֹ בשאט בנפש , באמרם , כי רק המקרה שְׁתוּם־העינים עמד לו , אך לא ימינו

הוֹשִׁיעַתּוּ ולא זרוע עֻזּוֹ סמכתהו; גם תֵּרְפוּ עִקבות עלילותיו, כי לפי דַּעַם לא נעשו על־פי חֻקי תכסיסי המלחמה. ולְעֻמת זאת גם סוואָראָוו לא גרע מפיו מלין, ולא חסה עינו לכסות על גענעראלי אויסטריא, וכבודם הֵמִיר בקלון. ובאחד ממכתביו על ארותם כתב לאמר: „כל עבודתם איננה בפֹעַל כפים כי אם בתארי הכבוד וההוד; בְּדֵי תארים יאמרו הֶאָח, וכי יִצְּרוּ ילכו קודר; אהבת נפשם לבדה לנגד עיניהם תמיד, היא האהבה האֹכֶלֶת בכל פה זְרוּעַ זרים, וכסם לבגד כן גם היא לחברת האדם; בכל אשר תפנה תשמענה אזניך מאחריך „האָפ־קריעג׳ס־ראטה״, ועיניך תראינה כי כבר הסכן הסכינו האויסטריים לתת נֵּוָם למהלֻמות אויב, ומרֹב הרגלם זה, אשר כָּבֵד מאד לשָׁרְשׁו, לא תִהיה להם עוד מכת־חרב לבשת ולחרפה. כְּבוד הוד מלכות רומי שואל ממני לשאול בתחלה פי יועצי חצרו בוויען היום, על־דבר המלחמה אשר יעלה על לבי לעשות מחר; אמנם מצבי המלחמה תחת שואת התמורות יתגלגלו, ובין רגע יתהפכו כחומר חותם; ברי ריק נשַׂכֵּל את ידינו לחֹק להם חק וצָבָא מֵראש, וכל דְּבַר שפתים ועצה מרחוק יחטְאו את מטרתם. הן ההצלחה בת השמים היא, קַלָּה כדרור לָנוּד ותמהר לעופף כברק; אם לא תתפשנה במחלפות ציצת ראשה בְּעָבְרָהּ—התעיף עֵינְךָ בה ואיננה, ולא תשוב אליך עוד״. והאויסטריים חשבו כל היום מחשבות ללכוד את מבצר מאָנטיא, והנה ביום 17 יולי גם המבצר הזה, מֵזַח איטאליא הצפונית וחוסן ישועתה ביום קרב, פתח שעריו לפני חיל מלכי הברית. אז הרים הקיסר פאוועל את סוואָראָוו לתֹר מעלת נשיא (קניאָז) ויעטרהו בעטרת שם הכנוי „איש־איטאליי״ („Италійскій‘‘).

9 § **מפעלות הרוסים בנגב איטאליא.** בעצם הימים האלה עשו והצליחו הרוסים גם בקצה איטאליא השני. ובנעאפאָל, אשר קָרָא לה שם חדש: „הרעפובליק הפּארטֶענאָפֶּעאית״ לא ארכה שלוַת הצרפתים וימי הודם וכבודם לא נִמשכו, כי אִם כל ממשלות החורים בפאריז שִׁחתה רחמיה להעמיס על בִּתָּהּ נעאפאָל כסף ענושים ורב כֹּפֶר אשר לא יכלה שאת, ויקם כל העם כאיש אחד לחַבֵּל עֻלָּהּ ולהסירו מעל צוארם בשם המלך הנִרח והנגרש, אשר כל תלונותיהם עליו נִשכחו עתה כמת מלב, כי מעשיו הרעים בעיניהם היו כאֶפֶס וכאַיִן מול לחץ הצרפתים ועֹשֶׁק ידיהם. וישלח המלך את הקארדינאל רופּפּאָ לעמוד בראש המתקוממים ולהיות להם המוציא והמביא. והקארדינאל הזה נודע יותר לאיש חיל ויודע מלחמה מנעוריו, מֵאיש רוח וכהן תופש־דת. ויהי אך בא רופּפּאָ במחוז קאלאבריא, וינהרו אליו מכל הערים ומכל עֲבָרים המונים המונים, ויהיו למחנה גדולה, ויקראנה רופּפּאָ בשם „מחנה האמונה הקדושה״. אמנם המחנה הזאת מלאה לה תרבות אנשי בוגדות ופוחזים, אספסוף אנשי חיל הנסים מן הצבא ופריצי עם בָּעֲרֵי כפים ופושעים בנפשותם, ולכן לרגל נצחונם באו גם עֹשֶׁק ומרוצה, חמס וגָזֵל וכל נבלה ותועבה. ושר חֵיל הים אושאקאוו שלח גדוד מתי מספר באניה לִסְבּוֹב על גדותֵי הים ולהביא כל יושבי עָרֵי החֹף תחת על מלכם פֿערדינאנד. ובעללע שר אֳנִיַּת רוסיא לקח עמו שלש מאות ותשעים איש, ועם מעט אנשי החיל האלה הצליח לְהַצִּיב לו יד בטבור ארץ נעאפאָל

ולהתחזק שם. ויתחבר רופפא עם בעללע, ויבקש את האָפיצערים הרוסים לעשות סדרים בין הערב הרב אשר אתו, ללמד ידיהם לקרב ואצבעותיהם למלחמה. אחרי כן הרצו בעלי הברית משפט לנסוע אל העיר הבירה ולשפוך עליה כֹּבֶד מלחמה. ביום השני לחדש יוני בגשף באישון לילה ואפֵלה בקעו אל נעאפאָל. וישמחו הלאצצאראָנים *) לקראתם, ויתנפלו על חיל ממשלת החורים ויקראו בקול אדיר וחזק: „יחי המלך!" המוני חיל רופפא פרצו אל תוך העיר בחֵמָה שפוכה ובסערת אף, ויעשו בה כל הלילה שַׁמות ושערוריות: רצוח, גנוב וחמוס, ובכל זאת לחמו הצרפתים על נפשם יומַיִם מבלי חָשָׂך; אך ביום 4 יוני בערב, כבשו אוהבי המלך את כל העיר כֻּתָּהּ. אמנם עוד לא שקטו המהומה והמבוסה, עוד לא פַּסו התבערות, השֹׁד והעֹשֶׁק מן העיר, ורק בעזרת הרוסים עצור עצר הקארדינאל בעד הרעה הַמַּשְׁחִיתָה על ימין ועל שמאל, וישב את השלום והמנוחה לָעיר, ובעת ההיא כבר היו אַלְפַּיִם בתים לשרֵפה מַאכלת אש, כל חוצות קריה כֻסו בגויות חללים וכֹבֶד פגר, וכל רחובותיה עֲקֻבות מדם חלל ושביה.

§ 10 **נצח סוווארָאוו על יד נאווי ומסעו לשווייצאריא.** ובחמשה עשר באויגוסט הודיע בעללע לסוווארָאוו כי כבר יצאה נעאפאָל לחפשי מתחת סִבלות ממשלת החורים, ובעת ההיא גברה יד סוווארָאוו על הצרפתים ויכם ויַכְּתם עד חרמה. אמנם הַנֵּצח הגדול והחדש הזה היה לו גם האחרון. ממשלת צרפת שלחה את זשובער לִנְגִיד החיל החונה במחוז גענוא, תחת מַארָא המוּסַר ממקומו, וזשובער יצא מְמִסִבּוֹ ביום חֲתֻנתו ושמחת לבו את אשת כלולותיו אשר אֵרַשׂ לו, וַיִּפָּרֵד ממנה בדברים האלה: „אהובתי! אם מת או מנצח תראי פני עוד הפעם". וַיִּחַן זשובער את מחנהו במורד רְכסי הררי אפעננין הקיצונים, אצל העיר הקטנה נאָווי, וישתָּעֵר עליו סוווארָאוו; ויהי אך הֵחֵלָּה המלחמה וזשובער הֻכָּה וימת. וישב מאָרָא וימלא את מקומו, אפס לא יכול למלט צבאותיו משוט שוטף וכליון חרוץ. ויקחו המְנַצחים מן המְנֻצחים את כל הַכְּבוּדה, כל כלי התותח והנשק, וארבעת אלפים וַחֲמש מאות איש הוליכו בשבי. אולם בעצם הימים האלה, אשר רמה יד סוווארָאוו על הצרפתים באיטאליא, הרימו הם את דגל נצחונם על האויסטריים בשווייצאריא, תחת יד מאססענא. ומלכי הברית נועצו לב יחדו לשום סדרים חדשים בהליכות המלחמה, ועל פיהם נֶחְתַּךְ הדבר, כי רק צבאות אויסטריא לבדם ישארו באיטאליא, ועל סוווארָאוו פקדו לעזבה, וללכת לשווייצאריא לְהִלָּוות אל המחנה הרוסית החונָה שמה תחת יד הגענעראל קאָרסאקאָוו איש־רומי, וצבאות אויסטריא הנטושים בשווייצאריא תחת יד ההערצאָג קארל, יֵצאו מן הארץ ההיא מעט מעט, בַּמִּדָּה אשר יבואו אל תּוֹכָה הרוסים. אך ההערצאָג נֶחפז להוציא את כל חילו בפעם

*) בשם הזה נקרא המון רב מן החשכים, אשר היו לעדה גדולה ומיוחדה בנעאפאל. כל בניה יגורו כל השנה, ביום ובלילה, תחת כפת הרקיע, בלי כל אהל ומחסה, ויכלכלו את נפשותיהם בסחר חפצים קטני הערך, בנשוא כל סבל ומשא ובשכירת יום. לפנים עלה מספרם בעיר הזאת עד חמשים אלף איש, ועתה ילכו תמיד הלוך וחסור.

אחת , וקארסאקאוו נשאר שם לבדו עם עשרים וארבעה אלף איש , ולו גם היתה אתו מחנה ההערצאג עשרים אלף איש במספר לא יכול לעמוד מול שבעים אלף חיל הצרפתים ! וגם מספר מפקד חיל סוואראוו ההולך לתמוך בו היה רק כעשרים אלף איש • כאילה שלוחה מהר סוואראוו במסעיו , ויען כי לא ידע אתו מאומה לא על דבר עצמת האויב ואילותו , אף לא על אודות תכונת המקום הנועד לשדה המערכה , נאלץ לקחת תורה מפי האפיצערים האויסטריים ולהאמין בכל היוצא מפיהם • ומקץ חדש אויגוסט הקריב לבוא להררי־אלף אשר על גבול שווייצאריא , הלא הם ההרים אשר עבר עליהם זה אלפים שנה ראש גבורי הקארטאגים , האניבאל בן האמילקאר (בשנת 218 לפני סה"נ) , ויבר לו סוואראוו גם הוא את הדרך העולה אל מרום האלפען המבקיעים עבי שחקים בשיא חסן תלפיותיהם ותומכים מפלשי עננים בגאותם , ויסל לו מסלה על הר ההר ס"ט גאטטהארד , והימים האלה ימי סגריר וערפל , זרמו מבול־מים עבות ומטרות עז ונפץ נתכו על ראש אנשי חיל הרוסים ; רוח סועה וסער רגזו ויסערו להפיצם ולנפץ גלגלתם אל ראשי הסלעים החדודים ; רבבות כדורי בלע אשר המטירו אויביהם בנפש עופפו על כנפי־מות להמם ולאבדם , ובכל זאת התחזקו הרוסים וידיהם עשו תושיה : אלה העפילו לעלות על ידיהם ועל רגליהם , ואלה נשענו על החניתות והרמחים , או עזרו איש את אחיו • אין קצה לכל העמל ואין חקר לכל היגיעה אשר עמלו ויגעו אנשי החיל טרם הגיעו למרום קץ הררי־אל ותועפות צורי־שדי אלה , הערומים מכל צמח והחשופים מכל עשב ושיח כיום גיחם מרחם התולדה , ורק שכבת שלג עולמים תלין בם וקרח נורא וקפאון ישלטו עליהם שלטת • אפס עוד כבד היה להם כפלים לרדת מן פסגת גבעת־עולם אל שפלת העמק ! וירא ה' בעני חיל הרוסים , ויעתר ענן הקיטור הליט במסכת שואה ומשואה את ההרים וכל אשר בם וימש חשך , והרוסים גלשו מן ההרים ונשמטו טירי הסלעים , ויתגלגלו בשאון וברגש על מחנה הצרפתים הרובצת מעבר השני לרגלי ההרים ולצלעם , ותרגז המחנה ותהי לחרדת אלהים , ובני החיל נבהלו וינוסו בשבעה דרכים , ונפלו ונשברו ונוקשו ונלכדו • וגם ממחנה סוואראוו נפלו ויאבדו כאלפים איש בעברם את ס"ט גאטטהארד • אמנם כל גלי הצרות אשר עברו על ראש הרוסים היו רק כנטף מים מול ים הבכא אשר היה עוד לפניהם עתה , כי באין דרך לנטות ימין ושמאל נלחצו להשליך נפשם מנגד ולעבור בערוץ כפים ובנקרת צור , צרה ושפלה , בקצבי חגוי הסלעים הנוראים והמצוקים , אשר חסמו עליהם את הדרך לימין שפת הנהר רייס , וגם שמו נפשם בכפם כאשר נלחצו בין המצרים , ויעברו את המעברה הנודעת בשם „גשר־השדים" והיא כפת אבן הנטויה על עמק עכור מקצה סלע מצוק מעבר מזה עד קצה שן סלע מעבר מזה , בגבה שבעים וחמש רגל , ותחתיה תהום רבה , רבץ בלהות־שחת וצלמות , יפתח את לועו לבלע כשאול חיים כל דורך עליה , כי הצרפתים הרסו בידיהם את כפת האבן , ויניחו הרוסים קורות עצים על פני תהום נורא זה וימהרו לעבור , ויהי להם פלצות וזועה , שכול ונגף , חומה מימינם ומשמאלם •

אחרי אשר התגברו על כל יד עמל ותלאה ועל כל המכשולים אשר שם אביר הטבע לפניהם, גם שָׂרו ויוכלו לאויביהם אשר קִדמו פניהם בלָחֶם ובַקְרָב, בזרוע נטויה וביד חזקה, ויבוא סוווארָאוו עם חילו אל אלטדאָרף• אפס איכה ילפתו ארחותם הפעם? ואנה יֵלכו מזה והלאה? הן הדרך אשר דרכו בה עד בואם הלום כבר פַּסָּה תמה בהגיעם עד יאור לוצערן! מִלְּפְנֵיהֶם היו אך שבילים עקלקלים ונִפְתָּלים ומשעולים צרים וקצרים, אשר בימי השלג והגשם, רק הַצַּיָּדים הקלים כיעלי־סלע לרוץ ארח על הררי נשף ומנעוריהם הסכינו לעלות על ידיהם ורגליהם על צורי מגור ושִׁנֵּי סלעים או לרדת אל מעמקי בור הֶקְרח, רק הם יכלו למצוא פה נתיבותיהם• אמנם נפש סוווארָאוו חשקה מאד ללכת אל חבל שווייץ, ויעבור עליו מה; כי כבר נִדבר את קארסאקאָוו להתחבר אתו שמה• ויבחר לו משעול צר, מלא חתחתים ומַעקשים ההולך אל עמק מוטטען• ערפל נורא, עלטה ועב הענן, החשיכו עיני החיל וימששו בלכתם כעִוֵּר באפלה, מבלי ראות מה למעלה ומה למטה ואנה פניהם מועדות, נעליהם נקרעו לקרעים ונשמטו מן רגליהם, לחם יָבֵשׁ אָזַל מצְרורות שקיהם, ומאומה לא היה בידם להחיות את נפשם, אשר שֻׁלח בה כַּחַשׁ ורזון ותתעטף ברעב, ולהחליף כחם אשר עִנה בדרך; תִּלֶא כל לשון לספר את כל התלאה אשר מצאו את הרוסים עד בואם אל גֵיא־הָרִי, הוא עמק מוטטען, וגם שם לא עמדו להִנָּפש ויאמרו ללכת למסעיהם שווייצה• אך בשורה רעה ונוראה הבהילתם פה, בהִוָּדע להם כי נִגף קארסאקאָוו לפני מאססענא אצל צוריך, ותבוסת חילו היתה שְׁלֵמָה, ואך הוא ומתי מעט אתו נסוגו אחור לשאפהויזען, להִמָּלט מפני חרב החלל הגדול החֹדֶרת להם; וכי מאססענא יאסוף חיל כבד למהר שווייצה, לְהַקִּיף את הרוסים סביב ולהביאם במצודה, בסגרו לפניהם את פֶּתַח המעבר אשר לעמק מוטטען, ולא תהיינה להרוססים תוצאות• ומאססענא בטח בנפשו וַיַּאֲמֵן באמונת אֹמֶן כי בראות סוווארָאוו כי ברע הוא, וכי כל חילו, שמונה עשר אלף איש, נתונים בצרה, סוגים בכל סביבותם בגדודי אויב, אשר אֲפָפוּם ויחנו עליהם ככדור, ולהם יתר שאת בתעצומות ועז, אז יְאַלֵּץ להניח חרבו מידו ולבקש מהם חנינה; ועל כן בצאת מאססענא מצוריך, וַיִּבְטַח ברהב ובגדֶל לבב את האָפִיצערים הלקוחים שְׁבִי, כי בעוד ימים יביא אליהם באזיקים את שר צבאם סוווארָאוו ואת הנשיא הגדול קאָנסטאנטין פאוולאָוויטש, אשר היה אז עם הצבא• וירא סוווארָאוו ויתבונן כי מצבו מורא מאד וכי מלחמת דם ואש לו ולחילו מסביב ומנוס אבד מנהם• אז הקהיל סוווארָאוו בשמונה עשר בסעפטיאבר את כל שרי המלחמה להמתיק סוד ולהתיעץ כדת מה לעשות, ויגד סוווארָאוו קבל־עם כי ממלחמת הפְּרוּט *) לא היו עוד הרוסים במעמד רע כביום הזה: „הנה אנחנו, קרא סוווארָאוו, בין רְכסי צוקים והררי טרף, אויבינו עלו עלינו עם רב כארבה, וסביב שתו עלינו לשום מועקה במתנינו, ומה נעשה אפוא היום? אם להִסוג אחור—חרפת עולם וכלִמת נצח, הן עוד לא פניתי ערף לִמְשַׂנְאַי מִיָּמַי! ואם ללכת קדימה ולנסוע

*) הוא המלחמה על נהר פרוט אשר ערך פעטער הגדול עם מחנה עשרים וארבעה אלף איש נגד חיל טורציא שתי מאות אלף איש! (ט׳ יוני 1711).

הלאה שווייצה—לא נעצר כח, כי הנה בא עלינו כנהר צר, רוח עריצים ותָּקם נוססה בו; מאססענא ואתו יֶתֶר מששים אלף איש גבורי חיל, ואתנו הַמְּעַט מעשרים אלף, ומלבד זאת הן נפשנו יבשה, כי כל צדה ומָזון אָיִן, וכל כלי התותח אבדו לנו, וגם איש לא יבוא הלום להיות לנו לעֵזר מעט· האמנם עומדות רגלינו על עֶברי פי שחת, וירכתי שאול צעדינו יתמוכו! הנה תקותנו האחת לבטוח באֵל המושיע ובאמץ לב אנשי חילנו, אשר יְחָרפו נפשם בהִלָּחמם! זכרו נא ואל תשכחו כי רוססים אנחנו! ה' עז לנו! הבו אחי! הצילו נא כבוד רוסיא, אֵם קרשנו, וכבוד מלבנו! הצילו נא את בן־מלכנו ההולך אתנו!" ובדברו התנפל לרגלי הנשיא הגדול ויוריד כנחל דמעה· ויהי הגענעראל דער־פעלרען הראשון אשר השמיע הוד קולו ויערוב עֶרבה בעד כל אנשי החיל, כי לא יֵחַתּו ולא יערצו מפני צִבְאוֹת אויב, ומבלי התלונן נבונים הם ללכת לכל אשר יהיה רוח שר צבאם להוליכם· ויחלטו בסוד האספה לעשות כעצת הנשיא הגדול, לאחוז דרכם גלאריסה, ואם יסגרו עליהם האויבים את הדרך, יפלסו לתם נתיב בין גדודיהם בחזק יד, ויעשו כן· ואף כי להצרפתים היה פי ארבעה ביתרון כח ותעצומות, ויתאמרו בלבבם להכות את צבא הרוסים כאיש אחד חרם, ולתפוש את סוואראָוו חיים, הנה הִכּו מכה רבה ונִצחת מאת מחנה הגענעראל ראָזענבערג, בעמק מוטטען, ובעת ההיא הצליח סוואראָוו לפַנּוֹת לו מסלה דרך עמק קליינטאהל עד גלארים· וביום 23 סענטיאַבר התקבצו יחַד כל הנשארים והשרידים מחיל סוואראָוו אל מקום אחד; כלם עיפים ורפויי ידים מדרכם הקשה, אשר מימי האניבאל לא עדה עליה אנוש, מֵחֲצִי הרעב אשר שָׁלחו בהם ימים רבים, ומן המלחמות הגדולות והנוראות מרי יום ביומו; שלמותיהם בָלוֹת וקרועות לקרעים ורגליהם יחפות, כל כלי אשפתם וכלי התותח עם מרבית הכבודה עלו בתהו ואבדו, עד כי לא מצאו עגלה להוביל עליה את הנפצעים במלחמה· וביום 26 סענטיאבר (סעפטעמבער) יצאו הרוסים מבין הררי שווייצאריא, ויכל המסע הגדול הזה, אשר לא ימוש זכרו לאלף דור, ולא יכרת שמו מפי סופרי העתים לנצח·

§ 11 **רוסיא תפר בריתה את אויסטריא ואנגליא.** ויהי כאשר יצאו צבאות רוסיא משווייצאריא, וַיִּחַן אותם סוואראָוו בבאווריא (בייערען), בין שני הנהרות איללער ולעך, ויחשוב כי עוד לא שָׁלמה המלחמה ויתעתֵּר אל מסע חדש· אפס הקיסר פאוועל התבונן כי רק בִּדְבַר אשר יצאו צבאות אויסטריא משווייצאריא בלא־עת נִגַף קאָרסאָקאָוו לפני הצרפתים, וַיִּכתוב אל קיסר אויסטריא כי לא ימצא נחת בכל פעלי יועציו בוויענא, אשר בחרו בתהפוכות, וזה דרכם כסל למו להתהלך אתו בעָקבה ובמרמה כל הימים, ועל כן ינתק אגודת בריתו אתו· ולסוואראָוו כתב כזאת: „הן אמנם אנכי שלחתיך להציל כבוד מלכים רבים, עתה הִכָּבֵד להציל שארית פליטת הרוסים וכבוד מלכך" · ותשמע אנגליא כי נבאשה אויסטריא ברוסיא, וברית שלומן הופרה, ויפול לבה וַתִּבָּהֵל, ותצו במפגיע על ציריה היושבים בוויען ובפעטערבורג כי ישקדו לעשות שְׁלוֹם־אמת ביניהן· וכמעט שככה חמת פאוועל כאשר הגיעה לאזניו השמועה כמה יִנָּחם

מאר פראנץ על דרכו, ולבו יכהו על הֲלִיכוּת יועציו את רוסיא, ויהי פאוועל נָכון לשכוח את כל הרעות אשר מצאו את צבאותיו לרגלי בריתו עם אויסטריא, ויאמר לחדש בריתו אִתּה ולהתחבר עם צבאותיה שנית על פי שני התנאים האלה: להסיר את טוגוט ממשמרתו, וכי תסיר אויסטריא מלבה כל חפץ וכל תקוה להשתרר על נפות איטאליא אם מעט ואם הרבה". ובכן לא נפלאת בעינינו כי טוגוט התאמץ בכל עָצְם ידו להפריע את מערכי הברית, אשר תהדפהו ממצבו ותשדד רִבצו. ובצאת סוואראָוו מבאָהעמיא (בעהמען) לבאוואריא כתב להקיסר פראנץ כי אם אך יניף לו ידו לאות כי יבוא אליו, ישרוק למחנהו וימהר עמה לשדה המלחמה, לשפוך גם נֶטף דמם האחרון לטובת הכלל, ותען ממשלת אויסטריא את אמריה לו: „כי אם יארכו ימי שבתו עם הילו בארצות אויסטריא יפול למשא כָבֵד על העם". ולקץ השנה כבר נודעו בפעטערבורג הקלון והחרפה אשר נשאו האויסטרים על נס ודגל אֳנִיַּת רוסיא, וזה הדבר: כאשר צָרוּ חיל רוסיא, אויסטריא וטורציא על מצודת „אנקאָנא" באיטאליא, אשר היתה עוד בידי הצרפתים, אז נדברו יחד שרי צבאות האויסטרים והצרפתים חֶרֶש, וַיִּרְצֶה שר צבא צרפת להסגיר את המצודה בידי שר צבא אויסטריא, והוא התעלם ולא גלה אֹזן רעהו שר צבא רוסיא מאומה מכל הנעשה, גם לא נתן אחרי כן להרוסים ולטורקים לבוא בשערי המצודה, ועוד יִתְרָה עשה כי צוה להסיר מעליה בזרוע נטויה את דגלי אניות רוסיא וטורציא ולהרים עליה רק דגל אויסטריא. ויהי בראשית שנת 1800 הוציא סוואראָוו צבאות רוסיא מבאָהעמיא לשוב אל ארצם ואל מולדתם, ויִּפָּרד מהם בקראקא ויברכם לשלום, והוא לבדו הקדים לבוא פעטערבורג, וימת שם בימי האביב (ו׳ מאיי). — וגם ברית שְׁלום רוסיא את אנגליא מוט התמוטטה, כי הנה בשנת 1799 באה רוססיא במסורת הברית את אנגליא, ועל פי אָפְנֵי כְּתָב האמנה, על רוסיא לשלוח אנשי חיל רַגְלִים ופרשים, ועל אנגליא להוליכם מחוף העיר רעוועל לארצה באניותיה, לחבר אליהם גם את בני חילה, ולכלכל כלם ולנהלם בלחם ובכל צָרְכֵי הדרך אשר ילכו בה להשיב מלחמה בשערי האָללאנדיא, לשבר גם שָׁמָּה זרוע ממשלת חורי צרפת, הנקראה „הממשלה הבאטאווית". ותהי מחנה הרוסים תחת יד שר הצבא הערמאַנן, ומחנה האנגלים תחת יד הפרינץ מיאָרק, נגיד שתי מחנות בעלי הברית. אך המסע הזה לא־הצליח: בחדש סענטיאבר הִכו מחנות הברית במלחמה הראשונה על יד בערגען, ובשניה הכו הם בשונאיהם; כה התהפכה הצלחת הנצחון מְסִבּות שונות ולא הביאה כל פרי תבואה לשתי המחנות גם יחד. ויען כי לא חֵיל מחנה הבאטאווית ולא איש מאזרחי האָללאנדיא הרימו יד במושלי צרפת, לא נגעו בם לרעה ולא הכלימום, על כן התחזקו הצרפתים וימצאו דֵי אונים לעמוד הָכֵן כצור מוצק מול הנכרים המבקשים נפשם לספותָה. ויהי כראות בעלי הברית כי ייעפו בדי ריק ומאומה לא ישאו בעמלם ובאבדן אנשי חילם, ויעזבו את האָללאנדיא וישובו לארץ אנגליא (בחדש נאָיאַבר, נאָוועמבער). וממשלת אנגליא לא קִבְּלָה פני חיל רוסיא ברצון, כראוי וכנכון, ותשם להם מקום למשכנם שני האיים דשערסע וגערנסע, ויסבלו שם חרפת רעב ולחץ,

וכל ימי החרף היו ערומים ויחפים; גם בדברים רבים נראתה לעַין קנאת האנגלים להרוסים, ויתאמצו גם כן להחליש פעֻלת רוסיא ולהשפיל ערכה על איי יס־יאָני · כה נהפכה מעט מעט האהבה לאיבה ויתגלע הריב בין מלכי הברית, עד כי בחדש אפריל בשנת 1800 קרא הקיסר פאוועל את ציריו לצאת מוויען ולאָנדאָן ·

§ 12 רוסיא תשלים עם צרפת ותקדיש מלחמה על אנגליא ·

בימים ההם שב באָנאפארט ממצרים, ויעבֵר את ממשלת השליטים והמנהיגים · ויתנשא להיות הקאָנסול הראשון בצרפת · ובקיץ שנת 1800 קרע במלחמה אחת אצל מארענגאָ מידי אויסטריא, את כל הנָפות אשר לבד לה סוואָראָוו בשנה העברה · ובעת ההיא התקרבה רוסיא לפרוסיא, דָרשה שלומה ותבקש אהבתה למען תתן לה יד לפעול נגד אויסטריא, ארץ חרמה, ויכתבו אמנה לעזור אשה רעותה בצבא וחיל · ועל אדות אנגליא הציע הקיסר פאוועל לפני פרוסיא, שוועציא (שוועדען) ודאניא (דאֶנעמארק) לחדש את בריתם הנודע בשם „ברית החלוצים העומדים על המצפה" *) (כי אנגליא, גְבֶרת הים, נשענה על זרוע עֻזה ותשחית דרכיה לפלס חָמָס ידיה בַיַמִים, אף הביאה במצור את חָפֵי יַמֵי צרפת וספרד ושאר ארצות בעלי ברית צרפת) וייטבו דברי הקיסר בעיניהם · ותהי השנאה, אשר שָׂנאה רוסיא את בעלי בריתה אויסטריא ואנגליא, הַנִסְבָּה אשר שָׁבָה להגות אהבה וידידות למשנאיה ואנשי ריבה מקדם, ועל כן עוד בימי הירחים הראשונים בשנת 1800 הֵחֵל הקיסר לקחת דברי שלום ואמת ולבוא במשא ומתן עם באָנאפארט, על ידי ממשלת פרוסיא · ובחדש יולי הודיע הקאָנסול הראשון, כי לבעבור ימצא חן בעיני פאוועל הואיל לשַׁלַּח לחפשי חנם בלא מחיר את שבויי חיל הרוסים הנמצאים בצרפת, והם ששת אלפים ושמונה מאות איש במספר; ועוד יתרה עשה באָנאפארט כי לא חפץ לשלחם ריקם כי אם הַעֲנֵק הֶעֱנִיק להם, וילבישם מכף רגל ועד ראש מחלצות, ולאיש איש מהם נתן כלי נשק וכל הנדרש להם · ובדבר הזה קנה את לבב רוסיא לאהבה, וגם היא האירה פניה לצרפת ותהפוך קרבתה · והקיסר פאוועל כתב אל צירו היושב בבערלין לאמר: „וביתר שאת הנני מצוה עליך כי תתהלך בכל מעשיך ומוצא שפתיך באמת ובתם לב את יועצי בית מלכות פרוסיא, ואת צירי צרפת, שְׁמוֹר להם אמונת אֹמן בתתך לפניהם פקודותי ואל תעלים מהם דבר, כי האמת והצדק, הכֹּח והעֹז ידברו דבריהם גלויים באזני כל, ולא יָצֵרוּ תחת לשונם כל ערמה ומרמה" · ואלה היו עמודי השלום, אשר עליהם התכוננה ברית רוסיא וצרפת: „לבל יִגַּע איש בנחלת ווירטעמבערג ונעאפאָל, להשיב שבות ממלכת סארדיניא ולהרים קרן ממשלתה כבקדם (רק נָפות סאוואָיען תהיינה לצרפת לאחֻזה); להשיב מחיר וגמול טוב להקורפירסט מבאווואריא ולשאר הנסיכים ואדוני הארצות

*) הברית הזאת נוסדה בראשונה בימי יעקאטערינא בשנת (1780) בימים אשר אנגליא נלחמה את יושבי אמעריקא על הים, ותהי תכלית הברית להגן על אניות סוחר לבל יאונה להם כל רע מאת הנלחמים, למען לא ישבת המסחר, אך בעלי הברית עמדו מנגד ולא שתו ידם עם אחד מהנלחמים.

באשכנז בעד נחלותיהם משמאל להריין (שֶׁנִּספחו לצרפת), מכסף פדיון נכסי הַכְּנֵסִיָּה אשר יִמָּכְרוּ ברצון רוסיא, צרפת ופרוססיא ·

ותכל המלחמה האחת ותחל השניה עם אנגליא · הרוכבים הרוסים והפרשים וכל חֵיל הים, טרם נָחוּ ממסעם, נחלצו חושים, וגדודי חיל שֻׁלחו לשום תַּחנותם בגבולות רוסיא לפאת מערבה · לראש חברת הקאָזאקים נִתַּן צו להזעיק את כל אדיריו עם כלי התותח לבוא לאָרענבורג, ומשם יסעו דרך ארצות חיווא ובוכָאריא אל נהרות אינדוס וגאנגעס · ותהי תכלית המסע הזה להרום עד היסוד את כל בתי המסחר והאֹסֶם אשר יסדו האנגלים בהודו המזרחית, לקרוא דרור לאדוני הארץ ההיא, לשבר מוטות עֹל אנגליא מעל צוארי יושביה, ולתת לרוסיא מַהְלְכִים בה, ויד וָשֵׁם בהליכות מסחרה · אפס לא נחה דעת אצילי רוסיא וכל שרי המלוכה מכל החדשות האלה, ובעוד הקיסר עושה את כל ההכנות הגדולות, בא המות וישם קץ לחייו בהיכל מיכאיל בס"ט פעטרבורג באחד עשר לחדש מארט (מאָרץ) שנת 1801, ובנו הבכור יורש העצר אלכסנדר הראשון עלה על כסא מלכותו ·

§ 13 **פעלי פאוועל בפנים הממלכה** · חק יקר ונכבד מאד הוציא פאוועל לאור בשנת 1797 (ה' אפריל), הוא החֹק על־דבר כלכלת משפחת הקיסר, סדר ירושת כס המלוכה, לזכרים ולא לנקבות, וערך הַיַּחַס אשר בין בני המשפחה הרוממה · ובדבר מפלגות העם, הנה יצא החֹק לענוש בגופם את האצילים, סוחרי המדרגות, הכהנים ומשרתי ההיכלות, אשר חטאו חטא משפט מות, ובפתשגן כתב החק כתוב לאמר: „אחרי אשר נִטַּל כבוד הוד האצילים, הנה גם היתרון הזה עבר ובטל" · תקנות רבות ומועילות ומשטר יפה עשה למפלגת הכהנים, ועל פי מועצות המיטראָפּאָליט פלאטאָן נתן הרשיום להמחזיקים בישנות (Старообрядцы) לבנות להם היכלות, ולקחת לעבודתם את הכהנים הנִסמכים מידי הכהנים־הגדולים הפראוואָסלאווים ·

בדבר יושבי הכפרים יצא חק בשנת 1796 לעצור בעד האכרים במחוזות רוסיא־החדשה, אשר בְּאַוַּת נפשם עברו כפעם בפעם מֵאדון אל אדון אחר, ויהי ריב ולא־סדרים · ובשנת 1797 נואלו האכרים לשאת שֵׁמַע שוא ולהאמין כי קרא להם הקיסר דרור, ויתקוממו באדוניהם, ולא אבו לסור עוד אל משמעתם; אך שבו למנוחתם ולעבודתם מפני תנופת יד חיל הצבא · אמנם הקיסר היה להם כמרימי עול, בהוציאו חֹק ודבר משפט, כי לא יעבדו לאדוניהם רק שלשה ימים בשבוע, ובימי מועד וחג, הרשות בידם לְהִנָּפֵשׁ ולנוח מִסִּבְלָם ולא יוכל הארון לאלצם לעבוד · ובעצם השנה ההיא אסר הקיסר אִסָּר לבל יִמָּכְרוּ האכרים בְּגַפָּם מבלי חלקת שדה · ובכלל בהנהגת סִדְרֵי יושבי הכפרים מִלֵּא פאוועל אחרי אמו וילך בעקבותיה · אפס גם בדברים רבים ונכבדים סר מדרכה: הוא השיב את סִדְרֵי בתי המשפט למחוזי רוסיא, אשר הושבו לה מידי פולין, כבראשונה, ובפאת רוסיא הדרומית שבו לחרוץ משפט ולדין על פי הסטאַ־טוט הליטאי; הרבה מאפרתי פולין, וקאָסטיושקאָ עמהם וביניהם גם אשר שֻׁלחו לארץ גְּזֵרָה ביד פשעם, הושבו לביתם ולנחלתם, ובחבל מדינות הים

הקדמוני (הבאלטי) חִדֵּשׁ סדר חלוקותיהם ומשטריהם פנימה, כאשר היה להם משנים קדמוניות, אחרי אשר יעקאטערינא חלקה אותם כבר למחוזות •

ובדבר השכלת העם הנה נוסדו (בשנת 1797) שני בתי אקאדעמיא ללמודי הדת, בס"ט פעטרבורג ובקאזאן • ובשנת 1798 יצא מאת הקיסר פתשגן הדת לאמר: „יען כי בבתי הספר אשר בחוץ לארץ פרחה הצרעת הממארת, היא חֹפֶשׁ הדעות, והמורים ישרישו שֹׁרֶשׁ פורה ראש ולענה בלבות התלמידים, על כן אל יזידו העם לשלוח שמה את צעיריהם; ולמען לא יֵצְרוּ צעדי ההשכלה מסבת החֹק הזה, נִתן הרשיום והמשפט לעדת האבירים (ריטטער) אשר בקור־עסט־ולִיף־לאנדיא לבחור להם מקום כטוב בעיניהם, „ליסד שמה בית מדרש המדעים (אוניווערזיטעט)• ולרגלי הפקודה הזאת נוסד בשנת 1799 בית מדרש המדעים בדערפט. גם נאסר אִסר על כל יושבי רוסיא לבל יסעו חוצה לארץ בימים ההם • בשנת 1799 נאסר להיות ליחידים בתי דפוס, ונתקנה בקֹרת־ספרים בפעטערבורג, במאָסקווא, בריגא ובאָדעסא, ועל יד בתי־אֹסף־המכס אשר בראַ־דזיוויִלאוו (ראדיוויל). בכל אחד מן המקומות האלה היו שלשה מבקרים שונים: מבקר לספרי אמונה ודת, מבקר לספרים המדברים על אדות חֻקי חיי האזרחים והליכותיהם, ומבקר לספרי חכמה ומדע; מחוץ לארץ נִתן רשיום להביא לרוסיא רק את הספרים אשר לא נמצא בהם שמץ דבר לַמְרוֹת תורת הדת הפראוואָ־סלאווית, לחֻקי משפטי הממשלה ולתורת המדות והמוסר • ובשנת 1800 נאסר להביא ארצה רוסיא כל ספר הנדפס בח"ל, מלבד ספרי תפלה הכתובים טונגוזית, הנחוצים להבוריאַטים לעבודת אלהיהם •

§ 14 **על דבר היהודים.** על אדות היהודים היושבים ברוסיא יצאו לאור בימי מלכות פאוועל הפקודות האלה: „כי גם הסוחרים בעלי המדרגות ישלמו מס־מִשְׁנֶה בעד זכיותיהם, וגם את מס בית־רָצֵי־המלך (פאָסט) ישלמו כל היהודים כפלים מִיֶּתֶר עם הארץ; והיהודים אשר לא תמצא ידם או לא יאבו לשלם תשלומי כסף האלה, הרשות בידם לשלם מראש תֹּכֶן המִסים האלה בעד שלש שנים ולהעתיק את מושבם לחוץ לארץ (חק כ"ט דעקאבר שנת 1796), בשנת 1797 נגבלו ליהודים למושב תמיד הנפות האלה: מינסק, איזיאַסלאוו, בראצלאוו, פאָלאָצק, מאָהילעוו, קיעוו, טשערניגאָוו, נאָווגאָראָד־סיעווערסק, יעקאטערינאָסלאוול וגליל טאוורי (חק כ"ג יוני) • בשנת 1799 נתקן על פי הממשלה סדר קהלות היהודים, משטריהן ומשפטי הנהגתן בקורלאנדיא (חק י"ד מארט). לכל היהודים אשר לא תשיג ידם לשלם מס כפלים נתן רשיון ללכת לנפשם חוצה לארץ חנם אין כסף (חק י' סענטיאבר); ובשנת 1800 עָבַר וּבָטַל החֹק הזה ונחרץ לשלוח את האנשים אשר לא ישלמו מס־משנה לעבוד בבתי חרשת המעשה אשר להרי המחצב (חק ט"ז סענטיאבר) •

דברי ימי רוסיא

ИСТОРІЯ РОССІИ.

ИСТОРІЯ РОССІИ.

ЧАСТЬ III.

Царствованія Императоровъ Александра I-го и Николая I-го (1801—1855).

СОСТАВИЛЪ

по источникамъ и монографіямъ, согласно порученію Комитета Общества для распространенія просвѣщенія между евреями въ Россіи,

Соломонъ Мандelькернъ,

Кандидатъ Восточныхъ языковъ Императорскаго С.-Петербургскаго Университета.

Изданіе Типографіи И. Гольдмана въ Варшавѣ.

ВАРШАВА

Въ Типографіи **И. Гольдмана**, Мурановская ул., д. № 24.

1875.

ספר

דברי ימי רוסיא

חלק שלישי

יָכִיל תולדות רוסיא וקורות העתים אשר עברו עליה ועל ארצות שכנֶיה, מן ראשית ימי מלכות אלכסנדר הראשון, עד ימי מלכות אדונינו הקיסר אלכסנדר השני יר"ה (1801—1855); הֲלִיכוֹת ההשכלה וחכמת סופרים ואנשי השם · גם דברים אחדים על אֹדות תולדות בני ישראל, והחקים והמשפטים אשר יחיו בהם במדינות רוסיא·

כתובים על פי מיטב ספרי הזכרונות ובחירי קוראי הדורות, בפקודת ועד „חברת מרבי השכלה בין יהודי רוסיא" ·

מאת

שלמה מאנדעלקערן

קאנדידאט בחכמת לשונות בני קדם ורב־משנה לעדת יְשֻׁרון באָדעסא·

וְכָתוּב יֹשֶׁר דִּבְרֵי אֱמֶת!
(קהלת י"ב י')

הספר הזה קנין כסף החברה הנ"ל, ומידם בא ליד ר' יצחק גאלדמאן, ע"פ התנאים אשר בינו ובין החברה

וואַרשא

בדפוס ר' יצחק גאלדמאן נ"י

שנת תרל"ה לפ"ק

Дозволено Цензурою.
С.-Петербургъ 1 Іюля 1874 г.

XII.

ימי הנצח וההוד.

ימי מלכות אלכסנדר המבֹרך, ותפארת גאון רוסיא בקרב ממלכות אירופא כלה.

פרק ע דברי ימי מלכות אלכסנדר הראשון פאוולאוויטש (1801—1825) ומלחמותיו עד שנת 1812.

§ 1 **נעורי אלכסנדר.** ויהי כִּשְׁכַב פאוועל פעטראָוויטש עם אבותיו, ויעזוב אחריו ארבעה בנים: את אלכסנדר הבכור, את קאָנסטאנטין, את ניקאָלאי ואת מיכָאיל. מראשית ימי עלומי אלכסנדר נִבאו לו שרי חצר המלכות כי נוצר לגדולות ולנצורות; הצַיָּרים צִיְּרוּ את דמות תבניתו, כי יאחז חרב פיפיות בכף ויגזור לגזָרים את קשר-גאָרדיוס, ככל אשר עשה אלכסנדר המקדוני, אשר שְׁמוֹ נקרא עליו לכבוד ולתפארת *). יעקאטערינא אֲהֵבַתּוּ עד מאד ותשמרהו כבבת עינה, בכל לב ונפש עמלה לגַדלו ולחנכו בדרכי נֹעַם, וַתְּחַבֵּר בגללו סִפּורים בשפת רוסיא נחמדים, המדברים על אֹדות בני מלכים, אשר יתעתדו לכסא מושלים — כי אותו הכינה גם היא להיות נושא נזר המלוכה בבוא עתו; ותתן לו מורים חכמים גדולים ואנשי שם (פאללאס, קראפּט), להורותו דרך תבונות וללַמדהו חכמות ולשונות. אלכסנדר היה יפה תאר ויפה-עינים עד להלל, נשא חן בעיני כל רואיו, עד כי כֻּנה בחצר המלכות בשם קופידאָן (אליל האהבה); אולם בכל זאת היה מתבושש וְעָנָו, מצניע לֶכֶת וּתְמִים-לב, ועם כל השרים הקרובים אליו התהלך תמיד באחוָה ובידידות. כשרונות נפשו החלו להתפתח משחר טל ילדותו קל-מהרה, ויהי חרוץ ומפליא להשכיל בלמודים. בעודו בן שתים-עשרה ומורו בחכמת-הטבע הואיל לבָאֵר לו על-פי שִׁטַּת ניוטאָן כי האור הוא חומר נוזל מִגֵן השמש, ענה אלכסנדר ואמר לא יִתָּכְנוּ דבריך, מורי, ולוּ יהי כן כי עתה הלכה השמש הָלוֹךְ וְחָסוֹר. ככל הפעֻלה הגדולה אשר פָּעַל לעפאָרט איש שווייצאריא על פעטר-הגדול, כן הִרְבָּה לפעול גם על אלכסנדר לטובה ולברכה אומנו לַא-האַרפּ (La-Harpe) יליד-שווייצאריא, איש חמודות ויקר ערך מאד. כאשר ידבק האזור במתני איש, כן דבקה נפש אלכסנדר במנהלו זה. לאהבה אותו ולבלתי סור ממצות שפתיו להימין או להשמיל, רק בעניני תורת הדת נטה מדרכו; כי היה יורש העצר הזה ירא אלהיו מנעוריו, חסיד ומאמין בכל קָדְשֵׁי אמונתם, אף כי כִּבֵּד בכל נפשו ומאֹדו גם את דתי עמים אחרים, ויהי להן לסתרה. בהיותו בן חֲמֵש-עשרה שנה לקחה לו יעקאטערינא לאשה את מאריא-לואיזא-אוגוסטא (היא יעליזאוועטא אלעקסעיעווגא), מזרע נשיאי באדען,

---

*) דברי ימי עולם חלק א׳ § 76

אשר נטשה את ארצה ואת מולדתה מפני תגרת יד הצרפתים , אשר בוססוה וישפכו עליה כבד מלחמה ; וכיעקאטערינא־הגדולה לפנים באה גם היא ארצה רוסיא וידיה רֵקות—ותצלח למלוכה בקרבה • בתכונותיה ובדרכיה דמתה האשה העדינה הזאת לאלכסנדר , לאהוב שלוַת השקט ומנוחה , ולבלתי רְדוֹף אחרי הכבוד והַיְקָר •—אלכסנדר מאס תמיד בתענוגות בני־אדם ובחמדת שעשועים, ולא אהב גם שירים ומחולות , כי היה איש נקשה ומְלֻמד לשאת ולסבול כל עמל ומחסור • עוד בימי חיי אביו היה גובערנאטאָר לצבאות נָפת פעטערבורג , חָבֵר ליועצי הסענאט, נגיד שעץ לגדוד השמעוני, ועוד משרות שונות בחיל הצבא נִתנו על שכמו ; והוא לא גרע מאומה מכל חֻקי־הדיסציפלינא הקשים בימים ההם , כאחד מאנשי החיל • תקצורנה שפתי אנוש לְמַלל את כל השמחה והששון אשר חגרו העם בהִתְבַּשְּׂרָם כי עלה אלכסנדר מחמד נפשם על כסא אבותיו • סופרי הדור ההוא יעידו ויגידו כי העם בֵרכו אז ויחבקו איש את רעהו „כמו עָלוּ עריצי גוים על רוסיא לְכַבְּשָׁהּ—ועד מהרה יצאה לחפשי וַתֵּאוֹר באור הדרור" • בְּקַחַת אלכסנדר את שרביט המלוכה בידו , אמר עם הספר הגלוי , כי יחפוץ למשול בעם „כִּלְבַב יעקאטערינא אמו־הזקנה , ולנחותם בארחות משפטיה הטובים והנכחים , לבעבור הרים את רוסיא על מרום פִּסְגַת הכבוד והעֹז" • כדבריו כן היה : בימי מלכותו הרחיבה רוסיא שנית את גבולותיה ותיף בגדלה ובעזוזה , כי הרכיבה אלכסנדר על בָמתי האשֶׁר , ושם תהלתה ותפארתה יצא עד אפסי ארץ •

אלכסנדר הראשון הכין בחסד כסאו , וביום עלותו עליו קרא דרור למאה וארבעה וחמשים אסירי עני וברזל , אשר ישבו כלואים בבית שופטי־הסתר , וגם העביר מן הארץ את לשכת־הסופרים (קאנצעלאריא) אשר להשופטים הרעים האלה ; בחשק לבב החל לעשות תקונים נכונים וסדרים ישרים בקרב ארצו פנימה , וכל ישע כל חפץ מושל באדם צדיק זה היתה טובת עמו ולאֻמו — להניח להם מסביב ולשים גם שלום ובִטְחָה מכון כסאו • על כן השלים עִם אנגליא וספרד , ויחדש עם צרפת את ברית־המסחר אשר הופרה בימי המבוכה והשערוריות , ויקו לראות שלום־אמת בימיו •

§ 2 ברית מלחמה שלישית על נאפאלעאן • אפס תאוַת נפש אלכסנדר לא נמלאה : ברית השלום אשר כרַת באמיען לא היה ברית מלח עולם ולא הרגיע את אירופא לאֹרך ימים • עוד בשנת 1809 התעוררה אנגליא להִלָּחם בנאפאלעאָן , אשר תָקפו וגבורתו גדלו מיום ליום • רְבי ארצות אירופא כבר היו הדום לרגלי כסא כבודו , וחלף ושטף ועבר אל כל אשר ישאנו רוחו ללכת • מפניו נָמוֹגוּ כל אדירי ארץ , לא ערב כל שליט לגשת אליו ואין איש מתיצב לנגדו — בלתי רוסיא ושוועציא לבד ; כי נבאש נאפאלעאָן בעיניהן על־דבר נשיא־ענגיען , אשר התנפלו עליו חיל צרפת בשבתו בארץ שלום על אדמת אשכנז , ויביאוהו צָרְפַתָּה למות שם ביד הורג • אז חדלו רוסיא ושוועציא מקחת דברים עם ממלכת צרפת , ואת נאפאלעאָן לא הכירו לאימפעראטאָר עליה ; אמנם הגבור הנערץ לוכד הארצות לא שם לבו אליהן ולא סר מדרכו הרעה • ברוח פיו ובכח ידיו הוסיף לעשות מעשים אשר לא יֵעָשו , ויספח לצרפת את הרעספובליקא הליגורית , היא גענוא ,

ללא־צדק וללא־משפט • ויחר אף מלכי אירופא, וַיִּוָּעֲצוּ לברות שלישית ברית־מלחמה (קאָאליציא) יחדו על נאפאלעאָן ויהי • הבאים במָסורת הברית — אנגליא, אויסטריא, רוסיא ושוועציא, ומגמת פניהן לגַדע את זרוע העריץ הלזה ולשבור את חרבו הקשה החודרת אל מדינות הצפון לאכול ולהשחית בלי חמלה. רוח החיה באפני הברית ההיא היה יועץ אנגליא, פיטט הצעיר, אשר חשב מחשבות בחכמה ובדעת להשבית את כל החדשות אשר עשה נאפאלעאָן, ולהשיב את צרפת אל גבולותיה הראשונים, רק מלך פרוסיא לבדו פסח על שתי השעפים, מֵאֵן לתת ידו אל בעלי הברית ויבחר במעמד־הבינים (נעטראליטאֶט) • כאשר נודע לנאפאלעאָן כי ארבעה מלכים נוסדו יחד והורשים עליו רעה, מִהר וַיֵּדֶא כעל כנפי נְשָׁרים ארצה גערמאניא עם מבחר גבוריו אנשי השם ומלֻמדי נצחון, ויחלוף חק גם הפר ברית־עולם בעברו בחרב גם דרך פרוסיא העומדת מרחוק • אצל אולם העיר אשר על אדמת באוואריא הִכָּה מכה נצחת את חיל אוסטריא, וילחוץ את מאק שר צבאה להִכָּנע לפניו ולהסגיר בידו את מבצרי אולם, את כל כלי הנשק והכבודה, את כל האוצרות ושִׁבְיָה רבה מאד ואת אנשי החיל ופקידיהם, יותר משלשה ועשרים אלף איש במספר • הנֵצח הגדול הזה הצליח בידי נאפאלעאָן חיש קל בטרם השפיקו חֲיָלֵי רוסיא תחת יד קוטוזאָוו ובאגראטיאָן לבוא לעזרת אויסטריא; וגם אמנם גבורתם ועזוז רוחם לא יכלו לעמוד מפני תנופת יד נאפאלעאָן, אשר לכד על נקלה את וויען הבירה, וישם פניו אל מאָראוויא, שֶׁשָּׁם התחברו יחד צבאות אויסטריא ורוסיא • — מימי פעטר הגדול לא הלכו פני מלכי רוסיא בִקְרָב, ורק אלכסנדר אזר כגבר חלציו וימהר אל אנשי חילו • בעברו דרך פרוסיא התאמץ להטות את לבב מלכה, פֿרידריך ווילהעלם השלישי, להריץ ידיו אל מלחמת־הברית • בלִוְיַת המלכה היפה־פיה הלכו שניהם לבַקֵּר את קבר פֿרידריך הגדול ברממת לַיִל וַיִּשָּׁבעו איש לרעהו שבועת אמונים ואהבה • פֿרידריך־ווילהעלם נשא ידו כי שנאתו לנאפאלעאָן לא תמוש מלבו לנצח, אך לא אבה להגר בו מלחמה לעין־ השמש • בבוא אלכסנדר אל חילו הָיְתָה רוחם, גם פֿראנץ השני קיסר אויסטריא בא אל מחנהו, ויחנו הצבאות כלם על יד אוסטערליץ • בטרם התחוללה המלחמה שלח נאפאלעאָן מכתב דובר שלום לאלכסנדר, אשר ענהו בדברי כבוד וִיקָר, אך על גַב האגרת לא קראהו בשם אימפעראטאָר, כי אם ראש ממשלת צרפת („Au chef du gouvernement français“) • בכל־זאת שלח אליו נאפאלעאָן מכתב שנית ויבקשו להתראות אתו פנים אל פנים, אפס אלכסנדר לא שעה אל בקשתו, וישלח אליו את השר הנשען על־ידו, את ידידו הגענעראל־אדיוטאנט פ' דאָלגאָרוקי, אשר מִדֵּי דַבְּרוֹ עם נאפאלעאָן לא כִּנָּהוּ גם פעם אחת בשם „הוד מלכות“ — ובכן באה ונהיתה מלחמה־אוסטערליץ (1805), מלחמה נפלאה ונוראה, אשר עשתה לנאפאלעאָן שם עולם בין אילי התבל, כי שרה באונו עם שני אימפעראטאָרים ועם רבבות גבורים אדירים, ויוכל להם; ועד יום מותו התִיַמֵּר במלחמה הזאת ויתהלל בה מאד • אלכסנדר לא עזב את חילו הנגפים עד תם המלחמה, שלשת ימים תמימים לא ירד מעל סוסו, ובלילה שכב לנוח באהל כפרי על הקש—ויאמר לחדש את המלחמה • אך פֿראנץ בראותו כי נשתה גבורתו

וכי באו מים עד נפש, התרפס ויכרות ברית־שלום בפרעסבורג, ועל פי הברית הזאת אברו לו וועניציא וטיראָל. אמנם על הים כשל כח הצרפתים, וכשבועות אחדים לפני מלחמת־אוסטערליץ הרס נעלסאָן האנגלי את צי־האדיר אשר לצרפת־וספרד, וכל חֵיל נאפאלעאָן בים עלה בתהו ויאבד. אפס נעלסאָן, מטה הזעם להצרפתים, גוע בלא־עת, גם פיטט הצעיר, השונא את נאפאלעאָן שנאת מות, בשמעו את הנצח וההוד אשר נחל המנַצח הזה על שדה אוסטערליץ, כלו כליותיו בחיקו וימת מֵעצר דְּאָבָה ויגון. — והנה אף כי השיב גם אלכסנדר את חרבו אל תערה, לא נפל רוחו וימאן לקַיֵם את דברי הברית אשר כרת בפאריז מלאכו עושה דְּבָרוֹ אוּבְרִי; באמרו כי לא לכבוד היא לרוסיא ולבעלי בריתו, ויהי באחת—ללחום את נאפאלעאָן ולבצור ברוחו הקשה.

ונאפאלעאן אחרי השלימו עם אוסטריא, חלף רוח ולָבַש גֵאות כמַרו, ובידו הגדולה והחזקה הוסיף לבלע ולהשחית. את הבורבאָנים גֵרש מנעאפאָל, וַיוֹשֶׁב על כסאם את יוסף אחיו, ואת לודוויג אחיו השני הרכיב אלוף לראש האָללאנדיא; את גערמאניא ואיטאליא חלק לחבלים והִשְׁלִיט עליהם את יתר קרוביו, פקידיו ושרי צבאיו, בתֹר הערצאָגים; את אדמות נשיאי אשכנז אשר על יד הריין (ששה עשר נשיאים שונים) חִבר לאגודה אחת, אשר נִקבה בשם „ברית־הריין”, והוא היה על הנשיאים האלה לנגיד ולמגן. פראנץ השני הרים את כתר אשכנז מעל ראשו, האימפעריא הגערמאנית היתה כלא היתה, כל סדרי ממשלת אשכנז נהפכו מִשֹּׁרֶש, ומשטריה מימי קדם נהרסו עד היסוד בם; אימפעראטאָר עם־לועז שפך עליה את ממשלתו וַיִרְדְּ בה בזרוע רמה וביד נטויה.

§ 3 **ברית רוסיא ופרוסיא על נאפאלעאן ושלום טילזיט.** פרידריך־ווילהעלם השלישי אשר התנודד עד כה בין מלחמה ושלום ויעמוד מנגד ביום שְׁבוֹת זרים חיל גערמאניא, עתה הִכָּהו לבו וַיִנָּחם על דְּבַר אשר לא נלוה על בעלי ברית־השלישית. כי מלבד אשר עבר נאפאלעאָן דרך ארצו בחרב מלחמה שלא כדת, עשה עמו רעה אחרת גדולה מזאת: פרידריך־ווילהעלם נתן לו מדינות אחדות חֵלֶף האנאָווער, אשר לקח מאנגליא בחרבו וּבְקַשְׁתּוֹ; עתה אמנם הואיל להשיב את ארץ האנאָווער לאנגליא, ולפרוסיא לא השיב את נחלותיה אשר נתנה במחיר הארץ ההיא; על כן התחמץ לב מלך פרוסיא ויתעבר בנאפאלעאָן גוזלו, ויתחבר עם רוסיא להקדיש עליו מלחמה. אפס בטרם מִהרו חיל רוסיא לבוא להיות זרוע להפרוססים, החרימם נאפאלעאָן כתֻמָּם ביום אחד: בידיו מחץ את ראש האגף האחד על־יד יענא (1806), והמארשאלל דאוו הכה את האגף השני מכה נחלה ואנושה. אחרי כן לכדו הצרפתים את מבצרי פרוססיא, ויאספום כאסוף ביצים עזובות, וישטפו ויעברו עד נהר ווייסלא. נאפאלעאָן תפש את בערלין הבירה, וכל בני משפחת המלוכה חרדו כַּצִּפּוֹר מהיכליהם להמלט על נפשם מפני חרב רעה אל גבולות רוסיא. רַבִּי צבאות נאפאלעאָן היו נִתּתים משמאל לחֹף הווייסלא, וספר שלח להפּאָליאקים לבשר להם כי יוציאם לחפשי מתחת על רוסיא ופרוסיא ויכונן ממלכתם כבראשונה — לבעבור יפלו אליו והיו בתומכי ידו. הפּאָליאקים שמחו לדברי הספר וישלחו לנאפאלעאָן גרודים אחדים תחת פקודת

ראָמבראָווסקי וואָנטשעק; גם העיר קיסר צרפת את רוח טורציא להפיר בריתה את רוסיא על אֹדות מאָלדאוויא־וואָלאכיא, עד כי נלחצה רוסיא לגרוע מֵחֵילָה, ולשלוח אל הארצות האלה להחזיק בהן מעמד וּמִשְׁמָר • אלכסנדר הודיע גלוי לעמו כי קרב צורר הארץ והמציק כונן להשחית, ויאסוף צבא רב כשש מאות ושנים עשר אלף איש להיות למשמר בפנים הארץ (״временная полиція״) ואת בעניגנסען עם הגראף בוקסהעוודען שלח בראש מחנה החיל להתחבר עם שארית צבא הפרוססים, אשר נסוגו אהור לפאת קדמה • אז חשפו הרוסים את זרוע עֻזם ולחום נלחמו עם הצרפתים כדבים שכולים, מלחמה אחר מלחמה • חרבם רִוְּתָה מִבְּשַׂר האויב הנורא, וגם הם היו לחרבו למאכל; ביתר שאת שָׁפכו דמי אדם כמים במלחמה האיומה על יד פרייסיש־אײלוי (1807), אשר ארכה יומים, וכמוה לא היתה במאת תשע־העשרה עד ימי „מלחמת צרפת ופרוסיא״ • שני מחנות הנלחמים שבו אחור משדה המערכה מֻכים ורצוצים עֲיֵפים ויגעים—ולא עלתה יד איש על יד רעהו • בכל־זאת הריע נאפאלעאָן תרועת נצחון והעביר קול כי ידו רוממה • על־יד פרידלאנד השתער שנית על מחנה הרוסים, אשר שכנו במקום לא טוב, ויְהֻמם ויכם עד כי כשלו ונפלו חללים לרוב • אחרי כן לכדו הצרפתים גם את קאָניגסבערג, ויתר פליטת פרוססיא היתה להם הפעם לשלל •

וירא אלכסנדר כי קצרה ידו לבדו לעולל עלילות מול אֵיל גוים, ויחל את פני אויסטריא ואנגליא להחיש לעזרתו, אך הממלכות ההן השיבו פניו ריקם; על כן התעשת לבל יוסיף לשפוך דמי עבדיו בגלל אירופא, וכתֻם מלחמת פרידלאנד ערך דברי שלום אל נאפאלעאָן, אשר התרצה אליו חיש קל • על נְהַר ניעמאן אשר על גבול רוסיא ופרוסיא שמו רפסודות ועליהן נטו אהל־תפארת (פאוויליאָן), ושמה נועדו שני האימפעראטאָרים יחדו, התראו פנים והמתיקו סוד כשעות שתים • אחרי כן הוסיפו להתיעץ ולקחת דברים בטילזיט העיר, ויחרצו משפטם על אֹדות גורל אירופא ועתותיה אשר היו בידם, להרוס ולבנות לנתוש ולנטוע • שני האימפעראטאָרים האדירים האלה דבקו איש באחיו ויכרתו ברית־שלום (כ״ה יוני 1807) ונִכְתָּב בספר ונֶחתם בטבעתם • בספר הברית הזאת יֵאָמר, כי אם לא תֵאוֹת טורציא אל אָפניה, תלחמנה בה רוסיא וצרפת לקרוע מעל ממלכתה את כל נחלות הנוצרים, זולתי קאָנסטאנטינאָפאָל ורומעליא • גם על פרוסיא נטה נאפאלעאָן קו להשחיתה ולהסירה ממלוכה; אך נעתר לבַקָשת אלכסנדר לשום לה שם ושארית • ועל כן כתוב מפֹרש באחד מאפני ספר הברית: „מפני הכבוד אשר יְכַבד אימפע־ראטאָר צרפת את אימפעראטאָר רוסיא נֵאוֹת להשיב לפרידריך את הארצות הָאֵל—״ • בכל זאת אבדו לפרוסיא בעת ההיא יותר מחצי מדינותיה, גם נטל עליה נאפאלעאָן כסף־ענושים מס כבד מאֹד, והילו נשארו נִצָּבִים במבצריה עד אשר יובא כל הכסף אל אוצר צרפת • מן הארצות הנקרעות מפרוסיא בין הריין והעלבא כונן נאפאלעאָן את ממלכת וועסטפאליא בגלל יעראָנים (הירונומוס) אחיו הקטן, ומן ארצות פולין אשר נָסַבּוּ לפנים לפרוסיא עשה את ההערצאָגסטוואָ־(הערצאָגטהום) הווארשאווית, ובראשה בעל בריתו פרידריך־אויגוסט מלך־זאקסען • לרוסיא נספח תֵבֵל ביאליסטאָק לאחוזת עולם, אך גם היא נרצתה להִלָּוות אל שטת היבשה

("континентальная система"), אשר יעץ וזמם נאפאָלעאָן להשבית בקרב ארצות ממלכות אירופא את סְחַר אנגליא גברת־הים, לבלי תת בחפיהן מעמד לאניותיה, עד אם תִכָּנַע תחתיו, ותתן חָפשה ודרור לכל החפץ לרדת הימה באניות סוחר· מלבד זאת קמה לצרפת לנחלה הכנסיה־החפשית שעל איי יאני, אשר מימי פאוועל היתה רוסיא לה למחסה ולמָגֵן· הן אלה קצות דבר ברית־טילזיט, אשר לא שִׂמַּח את לב הרוסים, וגם בעיני החכמים יודעי העתים לא היה טוב אשר שִׁנָּה אלכסנדר את דֵעו ונהפך לנאפאָלעאָן עוכר אירופא לאוהב נאמן·

§ 4 **מלחמת רוסיא עם טורציא ופרס**· הנה הגדנו כי בחרות אף נאפאָלעאן ברוסיא פִּתָּה את טורציא להפר את הברית על דבר מאָלדאוויא־וואָלאַכיא· רוסיא מִהרה ותשלח שמה מחנה אנשי חיל תחת יד מ י כ ל ס אָ ן (1807) ובכן החלה מלחמת אלכסנדר עם הסולטאן אשר נמשכו ימיה עד שנת 1812. גדודי רוסיא יגעו ועמלו לכבוש מבצרי טורציא, ומילאָראדאָוויטש סכך בעבי גבי מגנו על בוכארעסט, והשליך נפשו מנגד לבעבור הצילה מחרב הטורקים, אשר שאפו לבַלעה בכל פה· בעצם העת ההיא לחום נלחמו הסערבים בטורציא אויבֵיהם בחֵמה שפוכה ובאש נקמות תחת פקודת גבורם געאָרגי־השחור; גם על מימי הארכיפעלאג הֻכו אניות טורציא מפני הרוסיות, והגראף ג ו ד אָ ו ו י ט ש נגף את חילה על אדמת אזיא (אצל נהר ארפאטשאיי)· אמנם כמעט כָּרַת ברית־טילזיט הסיר אלכסנדר את ידו מטורציא, ויאמר לשום קץ לַמלחמה, אפס השולטאן מֵאֵן לשמוע לְדִבַר אפני הברית — לוַתֵּר לרוסיא את מאָלדאוויא־וואָלאַכיא, ותתחדש המלחמה שנית· ההצלחה התהפכה מסבות בתחבולותיה: פעם עמדה על שדה המערכה לימין רוסיא ופעם לימין טורציא, עד שבא הגראף ק א מ ע נ ס ק י, ויך בחרבו הקשה את הטורקים, וירדפם וילחצם עד רָכסי הררי באלקאן; ורק המות שָׂם פתאֹם גבול למעשה תקפו וגבורותיו על שדה קטל· תחתיו בא קוטוזאָוו, ובערמה רַבָּתִי משך אחריו את הוויזיר הגדול אל מִשמאל לחֳפי הדונאי, את חילו הגדול נָגַף מגפה גדולה מאד, ויבם סְגָנָיו וגבוריו תבוסה שְׁלֵמָה וישחקם על פני רוח· אז נאלץ הסולטאן לבקש את השלום, אשר יצא למענהו בבוכארעסט (ט"ז מאי 1812)· הסולטאן הקים לרוסיא לאחֻזת עולם את כל ארמות בעססאראביא עם המבצרים: חאָטיני, בענדערי, אקקערמאן, קיליא ואיסמָעיל, ונהר פרוט היה לגבול בין שתי הממלכות·

בימים ההם ובזמן הזה הצליחה רוסיא לעשות חיל ועִזוז במלחמתה עם פרס על אדות שלטון ג ר ו ז י א; וגענעראלי רוסיא: ציציאנאָוו, גודאָוויטש וטאָרמאסאָוו, הפליאו לעשות ברב כח ואֹמץ ידם· נשיאי מינגרעליא, אבכאזיא וגוריא קבלו עליהם את על מלכות רוסיא, וקיסר אימערעטיניא נער כפיו מתמוך בשבט הממשלה, וכל ארצו נספחה לרוסיא לעולם· אמנם מלך פרס (השאך) לא חפץ להשלים עם רוסיא, עד אשר בא קאָטל־יאַרעווסקי, ובגדוד מצער הכה את מחנה פרס מכה נפלאה, בסערת מלחמה לכד את לענקאָראן, וישמד כפניו את הפושעים והמורדים ברוסיא. ותרא פרס כי בָרע היא, ותתרפס לבקש שלום ומנוחה, וַתִּכָּרֵת ברית השלום בגוליסטאן·

§ 5 מלחמת רוסיא עם שוועציא · אחרי אשר נתק אלכסנדר את מוסרות בריתו עם אנגליא, פנה אל שוועציא ואל דאניא וידרוש מאתן לסגור את חֹפי ים־הבאלטי לפני אניות אויבי צרפת. דאניא נרצתה לעשות כמשאלת קיסר רוסיא, ורק גוסטאוו הרביעי, מלך שוועציא, אשר שָׂטַם את נאפאלעאָן משטמה רבה מאֹד, מֵאן בשטת־היבשה ולא אבה שְׁמֹעַ · אלכסנדר שלח מחנה אנשי חיל לעמוד על גבול פינלאנדיא „לשמור על רוסיא מכל שטן ופגע רע", וגוסטאוו צוה להושיב בכלא את ציר רוסיא · אז הקדיש עליו אלכסנדר מלחמה, וכתב ספר גלוי כי כלה ונחרצה מֵאִתּו לספח את פינלאנדיא לרוסיא · כשבעה עשר אלף איש שולפי חרב באו בקרב פינלאנדיא תחת יד הגראף בוקסהעוודען, ובמשך שני חדשים וַחֲצִי החדש נפוצו כמעט בכל הארץ ההיא וילכדו את מַפְתֵּחַ פינלאנדיא, את סוועאבאָרג הבצורה מאֹד מאד · אפס בהגיע תר האביב והרְבֻכות הרבות עם היאורים ואגמי בִּצָה הממלאים את פני כל רחַב פינלאנדיא התפתחו ממסגרות הקרח והשלג, היתה הארץ הזאת כֻלה כבְרֵכת מימי רפש וטיט־היון, אשר הפריעו את גדודי הרוסים מלהחיש צעדיהם על אדמת כבול ומהתחבר יחדו; והפינים, אזרחי הערים ואִכָּרֵי הַכְּפָרִים, קמו יחד ויצאו לקראת הרוסים בנשק, וגם הצליח חפצם להוציא מידי הרוסים את מַרבית המדינות אשר נלכדו כבר; גם גוסטאוו המלך בא אל אלאנד וישלח אנשי חיל להתיצב בפני הרוסים, אפס עד מהרה בא הגראף קאמענסקי ובמלחמת רבת־דמים על יד אָראָוואי הכה את השוועדים מכות חדרי בטן ונזורו אחור עד נהר טאָרנעאָ · אז שככה חמת הפינים ויחדלו מִרְצוֹחַ את הרוסים חרש · אלכסנדר חפץ מאד לֶאֱנוס את שוועציא לבקש שלומו ולכלות את מלחמתו עמה, ועל כן החליט להביא מלחמה בשערי שוועציא · שרי צבאות רוסיא בפעם הזאת הרהיבו עז בנפשם לעשות דבר אשר לא היה עוד על עפר מָשלוֹ, כי הלך באגראטיאָן וחילו עמו למסעיו וחרף נפשו לעבור על פני סִפּוּן קרח לשון־ים־הבטנית אשר נקפא מקור הנורא, וילכוד את קבצת איי אלאנד · חיל רוסיא באו בסביבות שטאָקהאָלם והרגיזו את יושבי קרית המלוכה; כי בעת ההיא חלף ועבר גם בארקלאי דע־טאָללי את לשון־ים הבטנית ויקרב עם חילו אל אומעאָ העיר, ושוואלאָוו עבר את טאָרנעאָ וַיִּבְנַע את גדודי שוועציא, וירא גוסטאוו כי צר ומצוק מצאוהו מכל עֲבָרים וַיִּרְצֶה לכרות ברית־מנוחה · אפס בני עמו התקוממו עליו והכעיסוהו תמרורים עד כי עזב את כסאו, והם הושיבו תחתיו את קארל שְׁלשה־העשר · המלך החדש הזה לא אבה להקים לרוסיא את איי אלאנד והמלחמה התחדשה · הרוסים חדרו שנית בתוך ארצות שוועציא להרידן ולהרעישן, ולא הניחו חרבם מידם עד אשר כָּרַת ברית־השלום בפרידריכסהאם (1809), ועל פיה קמה כל פינלאנדיא עם איי אלאנד לירושת עולם לרוסיא · ואלכסנדר עוד טרם כלתה המלחמה קרא את נבחרי קהלות הפינים מכל ארבעה מצבי העם למפלגותיהם, ואת הפקידים נושאי משרה, לאספה רבה (סֵיים) בעיר באָרגאָ · שם שָׂם אלכסנדר להפינלאנדים חק ומשפט, ושָׁם קִיֵּם את פתשגן הכתב, לבלתי נגוע בכנסת־הדת הפינית, לשמור את דרכי הנהגת הארץ מאז מעולם, ואת הזכיות אשר לכל אחת מן המפלגות ולכל עם הפינים כֻלו באין נגרע דבר · פינלאנדיא נִקבה בשם „הנשיאות הגדולה (великое княжество) וקיסרי

רוסיא יתחשבו בה לנשיאים גדולים עד היום הזה. אחרי כן ספחה הממשלה אל פינלאנדריא את חבל וויבארג וערי הגליל, אשר נכבשו זה כבר לפני פעטר הגדול ועליזאבעטא בתו — להיות להם חקה אחת ומשפט אחד עם פינלאנדריא — אף כי מחצית יושביהם למדו בשכבר הימים אל דרכי הרוסים ואל שפתם, והיו כמוהם גם בהליכות ביתם. — ויהי במות בשוועציא קארל שלשה־העשר ערירי עלה על כסאו בערנאדאט המארשאלל הצרפתי אשר קנה את לבב השוועדים לאהבה אותו, וימלוך עליהם בשם קארל ארבעה־העשר ימים רבים (1818-1844).

§ 6 **נאפאלעאן ביקר תפארת גדולתו.** אחרי שלום־טילזיט הגיע נאפאלעאן עד תאות גבעות ההצלחה והגדולה; וכרב לגדלו כן הרבה לשאוף שלטון בלי מצרים, לרד לפניו אילי אירופא, לדרוך על במתי נשיאים ונגידים ולהיות מלך עליון ונורא לכל מלכי ארץ. מבני בית בראגאנצא, מלכי פארטוגאליא, עשק את כסא המלוכה, על אשר לא נרצו לתת יד אל שטת־היבשה, ואת ארצם ספח אל ארצות ממשלתו (1807). בראות משפחת בראגאנצא המעשקה כי לא תוכל לדין עם שתקיף ממנה, לבשה כלי גולה ותלך לנוע למרחקי בראזיליא. מסבת שטת־היבשה נסבה לצרפת גם אדמת הכנסיה הרומית, הלא היא ממלכת הפאפא, אשר התכוננה על תלה והחליפה כח בימי מסעי סווואראוו ארצה איטאליא; ונשיא־הדת פיוס השביעי הובל כשבוי־חרב להתגורר בערי צרפת. בעקב שטת־היבשה הדיח נאפאלעאן משאתו גם את לודוויג אחיו מלך האללאנדריא, ומני אז התחשבה הארץ ההיא כאחת ממדינות האימפעריא הצרפתית; אחרי כן הניף את ידו גם על ספרד: בימים ההם מלך בה קארל הרביעי, גבר חסר כח ורפה ידים, וכל דברי הממשלה יצאו ובאו על פי איש נבוב ונבער מדעת, גאדאי רצוי נפש המלכה וידידה, הנודע בשם „שר שלום". העם שנאו את גאדאי תכלית־שנאה, וגם יורש העצר (פערדינאנד נשיא־סאטירי) לא יכול נשוא אותו ואת זדון לבו הקשה, ותהיינה שערוריות ומריבות בפנים ספרד. נאפאלעאן מצא בהן חפצו, כי בקש וימצא לו תואנה להתערב בעניני הממלכה ההיא, ויסבב את פני הדבר, כי יפנו אליו שתי המפלגות המתקוטטות לשפוט ולהוכיח בין שתיהן, ובכן נטה את ידו החזקה לעשות בספרד כרצונו. את כסא בית הבורבאנים מגר לארץ, וימלך בספרד את אחיו יוסף הנעאפאלי, ואת נעאפאל נתן למוראט גיסו. האיספאנים עם לא־עז בראותם כי ארצם נהפכה לזרים ומלך נכרי ימשול בם, לבשו רוח גבורה וקנאת הדת, ויקומו כלם כאיש אחד ויחגרו בעז מתניהם להתנקם באויביהם מציקיהם וקובעי נפשם. גם אנגליא נעורה ממקומה להציל את הספרדים מרעתם, ותשלח לעזרתם את חיל צבאה תחת יד וועללינגטאן. ימים רבים ארכו ימי מלחמת הספרדים עם הצרפתים נוגשיהם ורוצציהם; כל גבורת הצרפתים ותחבולותיהם לא הועילו למו מפני עם הארץ מרי הנפש, אשר כדבים שכולים התנפלו על בני הנכר הבאים לרשתם, והכריתום והצמיתום בכל מקום מוצאם. ובכן צר כח הצרפתים בספרד, ובשנת 1812 נלחצו להעלות מעליה.

בימי מלחמת ספרד חי רוח קיסר אויסטריא, וחשב מחשבות להשיב אליו את המדינות האובדות לו, והודיע גלוי כי ריב לו עם נאפאלעאָן ועם צרפת יִלָּחֵם. אך עד מהרה ראה כי נואל לעשות ונִחם על מֶריוֹ. כנמר שוקד על טרפו בא נאפאלעאָן חיש קל ארצה גערמאניא להרעיש את אויסטריא; ואף אמנם במלחמה הראשונה נגפו הצרפתים, עלתה יד נאפאלעאָן באחרונה, ויך את חיל אויסטריא וַיַּכְּתֵם עד חרמה *). על פי הברית הכרותה בשאָנברונן (לא־הרחק מוויען) לָקחו מאויסטריא עוד ארצות אחדות (איללירוא, גאליציא). — והנה יען לפי ברית שלום־טילזיט חִיֵּב אלכסנדר לתמוך בידי נאפאלעאָן במלחמתו זאת עם אויסטריא, שלח את גדודיו אל גבולות גאליציא, אך הם משכו ידם מלעשות לאויסטריא רע בפֹּעַל כפים; ובכלות המלחמה נתן לרוסיא חלק מגאליציא המזרחית. — בעת ההיא היה שם כבוד נאפאלעאָן מרומם על כל תהלה ותפארת; ולבעבור יוסיף אֹמץ וירב עָצְמָה בעיני העמים, גמר אֹמֶר לקחת לו אשה מזרע המלוכה. על כן גֵרש את יאָזעפינא אשתו הראשונה, אשר אֲהֵבָתוֹ אהבה עזה כמות, ויקח לו את מאריא לואיזא בת קיסר אויסטריא, העשוק והָרָצוץ ביד חָתָנו זה, זה־לא־כביר, והבן אשר ילדה לו נקדש למלוכה בגיחו מרחם ונקרא בשם „מלך רומי". אז גבה לב נאפאלעאָן בעלותו על פסגת האשר ושיא הררי העֹז והגבורה; מלכים כרעו לפניו ברך, שרים ונשיאים נתנו בעפר פיהם. על כן התברך בלבבו כי זרוע כאל לו, ומזמות יעץ לכבוש תחתיו כל התבל ומלואה. סופרים אחדים יתנו עֱדיהם כי נאפאלעאָן בגָבְהַּ אַפּוֹ שם לבו כלב אלהים, וַיְצַו לצקת מטבע־זהב ועליו חרותה תבנית אל־שדי עם כתֹבֶת: „לך ה' השמִים ולי הארץ!". אפס הגבור הנערץ והדגול מרבבה הזה, אשר נשא חרב גאוֹתו אל לאֻמים עצומים, כל קצוי אירופא צללו ורעשו מצלצל להט חרבו המתהפכת והמתהלכת מגוי אל גוי וממלכה אל עם אחר, וכל מושלי ארצות חלו ורָגְזו מפני זרועי עֻזו הנטויות על כל ארבע רוחות השמים; הגבור הנאור הזה כשל במרוצתו לפאת ירכתי צפון, התפוצץ על סלע כבד מאד, וכל נאותו וגאונו, שאונו והמונו עמו יחד ירדו פלאים!

פרק עא עלות נאפאלעאן עם חיל רבים עמים על רוסיא לשחתה ושובם ממנה בחרפה ובשת, הלא היא מלחמת שנת 1812. (Отечественная война).

§ 1 **סבות המלחמה.** רבים מן השופטים למשמע אזן והרואים רק

---

*) במלחמת נאפאלעאן עם אויסטריא בשנת 1809 עבד בצבא חיל פולין העוזרים לנא־פאלעאן אחד מבני ישראל דוב בער (בערקא) יאסעלאוויטש, יליד פולין. האיש הזה עזב את ארץ מולדתו זאת אחרי אשר נגזרה לגזרים בין שכניה, ויבוא עם בחורי הפאליאקים ארצה איטאליא, ויואל לשרת בצבא לגיוני פולין. אחרי אשר הראה גבורתו ואמונתו במלחמה הורם לאפיצער, אחרי כן היה לראש גדוד פרשי צרפת אשר התכונן בהאנאווער, וגם למנהל ולשעף לעסקאדראָן פולאני. ויהי כשמעו כי בעיר קאצק ישנה מחנה הוזארים וועגגרים, אשר יוכל להכותם על נקלה, מהר שמה וילחם בם. אמנם כל עמלו לא הועיל לו להכריתם, כי פצעוהו בכדור־עופרת ויטוש עליו דמיו וימת מות גבורים. אנשי החיל אשר אהבוהו אהבה עזה לקחו את גויתו ויקברוה מחוץ לעיר קאצק בכבוד. הקבר נמצא שם עד היום הזה ונקרא „גבעת בערקא". על שפתי עם

לעינים, האמינו כי מוסרות האהבה אשר חִברו את נאפאלעאָן ואלכסנדר יחזקו ביתר שאת, אחרי אשר הואילו שני האיתנים מצוקי אירופא האלה להתראות פנים שנית בעיר ערפורט (1808), כי שם התחרו שניהם והתאמצו להראות איש לרעהו אותות ידידות ורֵעות עד למַדַי; אמנם אנשי בינה לעתים ומְלֻמדי נסיון המעמיקים בהליכות רוזנים ומלכי ארץ, ראו והתבוננו כי בפעם הזאת רק בפיהם דִברו שלום, ולבם לא נכון עִמָּם כאשר היה בפעם הראשונה· נאפאלעאָן אשר הִדְבִּיר עמים תחתיו ולְאֻמים תחת רגליו ויתנשא לראש מלכים אדירים וכבירים, לא יכול נשוא את הרעיון, כי במזרח אירופא יֶשְׁנָהּ ממלכה גדולה ורחבת ידים, אשר לא תכיר את עֹל ממשלתו ואת מוראו לא תירא, ועם קיסר הממלכה הזאת נאלץ הוא להתהלך בכבוד וביקר, כאשר יתהלך איש את עמיתו הדומה לו בתֹר המעלה והתפארת· הרעיון הזה הפריע מנוחת נפשו והערה בקרבו רוח קנאה ומשטמה לאלכסנדר ולארץ ממשלתו· חיש מהר נגלה בקהל כי יחמוס נאפא־לעאָן מזמה על רוסיא· כי אחרי אשר נאות לאלכסנדר למחות מספר דברי־הימים את ממלכת פולין ולא יִזָּכר ולא יִפָּקד שְׁמָהּ עוד, הגדיל את ההערצאָג־סטווּאָ הווארשאווית והרחיב את גבולותיה במדינות חדשות· על פי שלום שאֶנברונן ספח אליה חלק ממדינת־גאליציא המערבית אשר קרע מאויסטריא; וכאשר דרוש דרש ממנו אלכסנדר כי יכתוב ויחתום בספר למשמרת עולם לבל תשוב פולין לקדמותה לנצח — היה כאיש לא שומע והתעלם מֵהשיב דבר דָבֻר על אפניו· אחרי כן הכלים שנית את פני אלכסנדר עד מאד: כאשר ספח לצרפת מדינות רבות הלקוחות מגערמאניא (האמבורג, ברעמען, ליובעק—) גזל גם את נחלת אחֻזת ההערצאָג האָלדענבורגי, והוא דוד ומודע לקיסר רוסיא· אלכסנדר נחלה על שבר נשיאי גערמאניא ועל קרובו העשוק חנם, וירם כשופר קולו לצעוק חמס על נאפאלעאָן ולהוכיחו על דרכו הרעה, אך הוא לא שָׂם לבו לזעקותיו ולא נתן כל מענה· בעצם העת ההיא התגלע ריב בין רוסיא ובין צרפת גם על דבר המסחר: שטת־היבשה אשר יסד נאפאלעאָן הביאה נזק רב ועצום לְסַחַר אנגליא, למרכֻלתה ולכל תבואות אדמתה· אולם בהֻרָש אנגליא ובאָבְדָן עָשְׁרָהּ וָאָשְׁרָהּ, דַלּוּ ורָשׁוּ גם המדינות המחזיקות בשטה הארורה הזאת· סוחרי הנכר חדלו מלהוציא מרוסיא את יבולה ותבואות ארצה, ומחיר סחורות חוץ לארץ עלה עד מאד; אז נגרע ערך שטרי־הממשלה (אססיגנאציא) עד הרביעית, כי לא נתנו רק המשה ועשרים קאָפּ׳ כסף באססיגנאציא רובל, ומטבעות זהב וכסף אָזלו ותמו מן הארץ· גם נאפאלעאָן בראותו כי רעה גדולה נשקפת לצרפת בעקב שטת־היבשה, התעשת וַיַּתֵּר להביא צָרְפָתָה מרכלת הקאָלאניות באניות אנגליא, רק העלה עליה מכס רב מאד, ויצו על ממשלת רוסיא כי תקצוב גם היא מכס כזה על הסחורות האלה· אז נוכח אלכסנדר וכל מביני חכמת כלכלת המדינה, כי אם תוסיף עוד רוסיא להחזיק בשטה אשר ברא נאפאלעאָן מלבו

פולין (הנוצרים) יעלו שירי תהלה המספרים מעשה תקפו וגבורתו לפני מותו, ובקרב היהודים שמו מפואר כאיש נוצר תורה ושומר אמונים, ועל תכונתו, אשר היה לנכח עינינו, ראינו כי הצלב אשר כבד בו הנהו בעל חמשה קצוות.

תשוב רוסיא עד דכא ואוצרותיה יֶהֶרסון; ורבים הגידו וינבאו מראש כי שוּמָה השטה הזאת מאת קיסר צרפת בערמה — ל ר ו ש ש בה בתחלה את רוסיא, לבעבור תמצא ידו אחרי כן גם ל ר ש ת אותה. על כן התקצף אלכסנדר ובשאט בנפש השיב ריקם את מִצְוַת נאפאלעאָן ויעש להפך, כי העלה מכס גדול על דברי חפץ, שעשועים ותענוגות בני אדם המובאים מצרפת, ואת אחרים מהם אסר להביא אל ארצו, לבעבור יעצור בידי הַמַּרְבִּים להוציא מטבעות הזהב והכסף מרוסיא לצרפת. על אדות עניני המסחר התוַכחו שתי הקיסריות ההן ירחים רבים, והתעצמו לריב ריבותיהן בדבר שפתים ובעט סופרים. אפס אחרי כן המירו את קסת הסופרים בקשת מלחמה, ואת עט ברזל ועֹפרת בחרב פיפיות. בשנת 1811 לא הוסיף עוד נאפאלעאָן להסתיר בְּחֻבּוֹ את שנאתו ומזמתו אשר זמם על רוסיא. את הפאָליאַקים הקריב אליו, החליק אליהם בעיניו, ובקסם על שפתיו הבטיחם להשיב את ממלכתם לאיתנה ולכבודה הראשון; את שוועציא הסית להתיצב לשטן לרוסיא מצפון, ואת טורציא פִּתָּה להלחם בה מדרום מלחמת בלתי סרה, לבעבור תהי המלחמה לרוסיא מפנים ומאחור, ובאכול האש משני קצותיה יוכל על נקלה להגדיל את המדורה גם בתוכה. ובכן התעתדו שתי האימפעריות למלחמה איומה ונוראה מאד.

§ 2 נאפאלעאן עולה על רוסיא לשחתה. מלבד חיל צרפת וחיל הארצות אשר נספחו אליה, אסף נאפאלעאָן אליו מחנות רבות גם מפרוסיא, אויסטריא וכל ממלכות ברית הריין, עד כי נקבצו ובאו יחדו אנשי מלחמה מעשרים עמים שונים הסרים למשמעת לוכד הארצות הזה *), ויהי מספר מִפְקַד הצבא יותר משש מאות אלף איש—„לא נראה כמחנה הזאת בשערי אירופא מיום היותה לקהל גוים". את כל ההמון הרב הזה הִסִּיעַ נאפאלעאָן אל גבולות רוסיא. ומשרתיו עושי רצונו שקדו לעבור את ארוניהם יֶתֶר מאשר הוא מבקש מידם, ויעשו לרוסיא ככל אשר עשתה אנגליא לצרפת בראשית ימי המַרדות והשִׁנויים—כי הכינו לו הֲמון שטרי ממשלת־רוסיא מזֻיָּפים, לרושש בזאת את אוצרה; ואף כי לא ישר הדבר בעיני נאפאלעאָן לא בִער את שטרי־השוא מעל פניו, ויהיו נכונים באוצר המלוכה עד עת מצוא. (בחדש אפריל שנת 1812 דרוש דרש מלאך רוסיא מנאפאלעאָן להוציא את צבאותיו מפרוסיא ומפאָמעראניא ולהמעיט את צבא המשמר העומד בדאנציג, כי רק אז יתרצה אלכסנדר לקחת רצון מידו את מדינת־הכפורים, אשר יְכַפּר בה את פני דודו נשיא־אָלדענבורג וְיוֹסִיף לקחת דברים עם צרפת כמבראשונה. אולם נאפאלעאָן בגאון לבו לא אבה שמוע לַדברים האלה, גסהתאנף באלכסנדר אשר העמיד חֵיל־צָבָא בקִרְבַת גבולות פרוססיא ופולין. אז שלח נאפאלעאָן לבשר בכל מקום אשר דברו מגיע, כי ידו נטויה על רוסיא וחרבו שלופה להלחם בה). בטרם יצא ככפיר על ארץ כַּבָּה

---

*) אלה הם בני חיל עשרים העמים בשמותיהם: צרפתים, לאמבארדים, אילליירים, טאסקאנים, נעאפאליטאנים, האללאנדים, אויסטרים, פרוססים, באוואַרים, ווירטעמבערגים, וועסטפאלים, באדענים, העססען-דארמשטאדים, בערגים, מעקלענבורגים, איספאנים, פארטו-גאלים, פאליאקים.

הלזו , קרא מועד בדרעזדען , והקריש שמה את קרואיו , את כל שליטי אירופא המערבית • שמה באו לשאול לשלומו ולברכו : קיסר אויסטריא חותנו , מלך פרוסיא , נשיאי ברית־הריין , והמונים המונים נהרו מכל עברים דרעזדענה, לראות פני איש המופת ההולך לרשת אפסי ארץ , ולחזות בנעם יפעת גאונו ותקף חסנו • במדברו אשר הטיף לפני קרואיו הנכבדים , התפאר , כי בטרם יעברו ששה חדשים תראינה שתי ערי המלוכה מאסקווא ופעטערבורג בקרב חומותיהן את אנשי חילו העשויים לבלי חת • מדרעזדען שלח מלאך אחד ווארשאווא לעורר את לבב הפאליאקים לעשות דבר לטובת ממלכתם ההרוסה , כי בא המועד ; ומלאך שני שלח לפניו ווילנאה להגיד שמה לאלכסנדר בשם ארוניו , כי נכח השלום דרכו ; בחשבו כי אולי יפול לב קיסר רוסיא בשמעו את כל כבודו בדרעזדען , וימלא כל משאלותיו • אמנם תוחלתו זאת נכזבה : המלאך שב ויגל אזנו כי לא רפו ידי אלכסנדר , וברוחו אז כן עתה : איננו שואף למלחמה גם איננו ירא ממנה , ואף זאת הגיד לו קיסר רוסיא , כי אמנם יורע הוא את גבורת הצרפתים , בכל זאת לא יכהה רוחו ולא יפול לבו עליו עד־מה •— אלכסנדר לא חבק את ידיו , ותהי ראשית מפעליו לסכל את עצת נאפאלעאן אשר חשב מזמה להקים על רוסיא את שכנותיה • שוועציא התנהה אהבים עם אלכסנדר על פי הברית אשר כרתה אתו (אפריל שנת 1812) , כי הבטיחה להתאמץ להסב אליה גם את ממשלת נארוועגיא ; שלום רוסיא עם טורציא יצא לאור ימים מספר בטרם פרצה המלחמה הגרולה — ותהי רוסיא שאננה ובטוחה מצפון ומדרום • גם עם אנגליא כרת ברית מנוחה (בחדש יוני) , וכן עם ממשלת קאריקס בשם המלך פערדינאנד השביעי •— אלכסנדר צוה להגדיל את מספר אנשי החיל להסיעם אל גבולות פאת מערב , להכין מסכנות לתבואת דגן , ממגורות ואסמי בר ומזון וצדה למכביר , לבצר את קיעוו , דינאבורג , באברויסק , ולשפוך מסביב להם דיק וסוללות •— בחדש יוני נקבצו רבבות חיל צרפת ויהיו נחתים על יד נהר ניעמאן , הגבול בין רוסיא ופרוסיא בימים ההם • ונאפאלעאן יצא מדרעזדען , אחרי ישבו בה ירחי מספר , וימהר לבוא הלום להיות המפקד צבא המלחמה • בלשון מדברת גדולות נתן קולו לפני חילו : „ראו נא מלחמת פולין השנית החלה עתה ; הן המקרה שם רסן מתעה על לחיי רוסיא להורידה שאולה !" רבי השרים העוטרים את נאפאלעאן האמינו כמהו כי חפצו בידו יצליח לכתות את רוסיא מפניו ולקיצנה , רק מתי מספר הזהירוהו ויגידו לו באר היטב כי לא תהיה תפארתו על הדרך הזה וכי יכלה את כחו לריק ; אמנם קול אנשי דעת האלה היה כקול קורא במדבר , כי לא איש כנאפאלעאן יקשיב לעצת אחרים וינחם מדרכו • הגענעראלים והאפיצערים שקדו לחלות את פני נאפאלעאן לקחתם אתו במספר צבאותיו ההולכים לרוסיא ; בהעתרו להם נחשב הדבר בעיניהם כחסד גדול וטובה רבה , ובהפרדם מאת מיודעיהם לשום לדרך פעמיהם אמרו : „עד מהרה נשוב להתראות פנים !" , ולבם היה בטוח בקרבם כי ימהרו יחישו מעשיהם לכלות את חמתם ברוסיא , ואחרי כן יצאו ברכוש גדול ובתפארת ויקר • כל העם ראו את הצבא הרב ההולכים לרגלי מלך עוז ושר מלחמה מאין כמוהו , כי מאז החל לנופף תרבו

בתבל ארצה האירה לו שמש ההצלחה באור שבעתים, ועד היום הזה לא חִתְּתָה קשתו ולא קֵהָה חרבו המֹרְטה לטבח—ומי זה יוֹאֵל לפסוח על שני השעפים אם תעוז ידם על גוי לא־לֻמָּד, אשר נִגַּף לפניהם לא פעם ולא שתים? • גם בקרב עַם הרוסים הפיק שם נאפאלעאָן, חִתִּית גבורים בארץ חיים, יִרְאָה מסֻתרת וחרדת בלהה: יש האמינו כי הוא הוא השטן יְרִיב־המשיח ואויבו, אשר בוא יבוא באחרית הימים לערוץ ארץ ומלואה ולכחש במלכות שמים; ויש חשבו כי קרב קץ ממלכת רוסיא לבוא, ונתעו להאמין בהבל, כי כוכב־השָׁבִיט אשר נראה בה על פני הרקיע בשנת 1811 היה אות ומופת מאת ה׳ מן השמים על אָבדן ארץ מולדתם; אמנם כקול־שדי היה קול הֲמון העם כֻּלּוֹ: „כי טוב טוב להם לְהֵאָבד יחד, מאשר יִכָּנעו לפני צר ואויב, נאפאלעאָן הרע הזה״; וכאשר באו הצרפתים בגבול רוסיא, ואלכסנדר שלח מִכְתָּב־גלוי לעמו ויחזק את ידיהם בדברי חן ושכל טוב, אמר גם הוא עם הספר: „עמי! לא אניח חרבי מידי ולא אקרא לשלום עד אשר לא יֵרָאה ולא יִמָּצא בכל ממלכתי גם איש חיל אחד ממחנה האויב!״ • כאשר צלחו נאפאַלעאָן וחילו את הניעמאן *) שלח מלפניו מחנה אחת צפונה תחת יד מאקדאָנאָלד ואודינאָ להוליך אימים על פעטרבורג, והוא עם המחנה הראשה אמר ללכת הלוך ונסוע מאָסקוואה—העיר אשר אליה נשא את נפשו לְתָפשה בכף ולהוריד לארץ נִצְחָהּ •

§ 3 **המתנדבים בעם** • בכל עמל אלכסנדר ויגיעתו להרבות חילו, לא מצאה ידו לשלות רק כמאתים אלף איש, נגד צוררו אשר כזרם מבול מים זידונים שטף ועבר קל מהרה במדינות ממשלתו • אפס כמעט צעדו רגלי הנכרים על אדמת רוסיא, צלחה רוח גבורה על העם ויתעוררו כלם לגונן על ארץ מולדתם בכל מאמצי כח • האכרים השאננים והשקטים מנעוריהם נהפכו פתאֹם לאנשי חיל עזי נפש • כלי עבודת־האדמה, חרמש מגל ומחרשה, היו בידם לכלי משחית לְחַבֵּל בהם את האויב, ולהחרים גם את יגיע כפיהם וכל אשר להם, לבלתי תת מחיה לצר הצורר • לא היה כל דבר יקר נחשב בעיני העם, ויהיו נכונים כֻּלם להקריב על מזבח מולדתם גם את נפשם וחייהם • וכה דברו האכרים אל אנשי חיל־רוסיא מִדֵּי עָבְרָם עליהם: „הואילו נא והגידו לנו בבוא המועד להעלות את בתינו באש וכן נעשה!״ • בעת ההיא נשאה הממשלה את עיניה אל עם הארץ כי יחגרו את מתניהם להתנקם בשונאיהם שודדי רִבְצָם, אך בגבורת האזרחים שָׂמָה תקותה ועליהם השליכה יהבה • בספר אשר כתב אלכסנדר לעמו להחלץ מקרבם אנשים לצבא, העלה על לבם את הגבורה והחיל אשר עשו הרוסים זה מאתים שנה (1612) להוציא את מולדתם למרחב מן המצוקות והמבוכות ומאפֵלה לאור גדול, ויאמר לאמר: „עמי, התאוששו והתעודדו, ימצא נא האויב בכל אחד מאצילי רוסיא גִבור נאור ואדיר כפאָזשארסקי, בכל כהן גבר צְדָקות ועז כפאליצין, ובכל אזרח איש

*) יש מספרים כי „בהגיע נאפאלעאן עם המחנה הגדולה עד הניעמאן, הלך בליל כ״ג יוני לתור את הנהר, ופתאם נוקשו פרסות סוסו בחול שעל שפת הנהר, ויפל את רוכבו אחור, כמו דחפו מלאכו ההולך לפניו לאמר: סוב לאחריך כי אינני בקרב מחנך! השרים אשר ארחו לחברה אתו גם הם נהשו ויהלהשו לאמר: אות הוא כי רעה נגד פניו, אך נאפאלעאן בפעם הזאת לא הלך לקראת נחשים ולא שם אל לבי׳ (רמא״ג).

חי רב פעלים כ מ י נ י ן · התקבצו יחדו וְהֱיוּ לאגודה אחת · באמונת אלהים בלבבכם ובחרב שלופה בידכם, כל זרוע בשר לא תוכל לכם וכל יד־עמל תיגע להבל ולריק · האלהים יפקוד את עֲוֹן פוטר מדון ומלחמה, להשיב לו גמולו בראשו!" · הקריאה הזאת הפיחה בכליות העם את שלהבת אהבתם לארצם עד מאד · וכבוא אלכסנדר בחדש יולי מאָסקוואה לפַקֵד את צבא המלחמה, שָׂשׂוּ העם לקראתו מָשׂוֹשׂ, ויקדמו פניו בתרועת צהלה וגילה, עד כי רגשות עליצותם ואמונתם למלכם עברו משכיות לבב ופרצו חק · אלפי קולות נשמעו בחוצות העיר: נְחֵה נא אותנו, אבינו, אל כל אשר תאַוֶּה נפשך, עוֹרָה גבורתך וצא בראשנו: או נמות או נְנַגֵּחַ וּנְנַצֵּחַ צרינו, קח לך רצון, מלכנו, את כל עמלנו ואת חיינו גם יחד!" · ביתר שאת מִהרו האצילים והאפרתים לַשַׁחר מכחם ולהרים לצבא אחד אחוז מעשרה בראות הממשלה כי רבו המתנדבים באנשים ובכסף עד לבלי די, מאנה לקַבל נדבות מיושבי כל מדינות הממלכה, כי אם משש עשרה המדינות הקרובות אל מקום המלחמה · בכל זאת במשך ימים לא כבירים התקבצו המתנדבים לצבא עד שלש מאות אלף ועשרים אלף איש, ותרומות הכסף עָלוּ עד מאה מילליאָן רובל · גם הקאזאקים הרחוקים נעורו לקול פקודת אטאמאנם, ויבואו לעזרת אחיהם בני אמונתם ·

§ 4 עצת המלחמה ומסעי הצרפתים. על צבא המחנה הראשה אשר שלחה רוסיא לקראת הצרפתים הָפְקַד נְגִיד־הֲחָיָלים בארקלאי דע־טאָללי (יליד ליפלאנדיא), אשר היה יועץ־מלחמה (военный министръ), ובתבונת כפיו עשה התקונים רבים במערכות אנשי הצבא ובמשטריה, ויפק רצון מאת הקיסר · ותהי העצה היועצה מאת גבור מלחמה הזה בצאתו להלחם עם נאפּאָלעאָן, לאחוז בדרכי פעטר הגדול בעלות קארל שנים־העשר על רוסיא: להתעלם מלהלחם מלחמת כלה ונחרצה עם צוררו החזק ממנו שבעתים, כי אם לסגת אחור לאט לאט אל תוך הארץ פנימה, וּמִדֵּי שובו אחור יִלָּחם אתו פעם בפעם מלחמות קטנות, ובזאת יַכשיל כחו ויחלישהו בטרם יגיע עוד אל טבור הארץ · כה חָשַׁב בארקלאי, וכן עשה · — והנה בעבור הצרפתים את מעבר הניעמאן דחקו איש את אחיו כמו ירִיתו מרחוק מלחמה ונחפזים הם לעשות כלה את רוסיא, לאכול את טוב הארץ והלבה, לשלול שללה ולשוב חיש קל איש אל ארצו ואל ביתו · אמנם מה השתוממו לראות כי בארץ שלום הם באים, אין אויב ואין מלחמה, רק מרחוק דִמו כי תשמע אזנם קול כלי תותח ורעש קני רובים, וגם בזאת שגו לשמוע; כי השמים אשר על ראשיהם הם הרעימו עליהם בקול שאונם · כי בעוד הצרפתים מציגים כפות רגליהם על אדמת רוסיא התקדרו השמים בעבים ויתנו קולות וברקים ורעמים; רוח סועה השתער בעֻזו, ומטר סוחף נִתַּךְ על ראשי האורחים הבאים לרשת משכנות זרים · כל פלגי מים, יאורים ובצות, נהפכו עד ארגיעה למצולות ולנהרות נכבדי מים; הדרכים התקלקלו, זרמי מים צפו על ראש הצרפתים, רוחות קרות סִמרו את בשרם, חצי הברקים והחזיזים עִוְּרוּ את עיניהם, וקול רעם בגלגל החריש אזניהם וירד חדרי בטנם, עד כי לא מצאו כל אנשי החיל את ידיהם; בעשרת אלפים סוסים מתו ביום סגריר ורעש ההוא, הכבודה התנהלה בכְבֵדוּת מפני הרפש

זהעבטיט, המון עגלות עמוסות נתקעו בחול וגם אנשים רבים גועו וימותו • זאת הברכה אשר בֵרכה ארץ רוסיא את הצרפתים ראשונה •

ונאפאלעאן עשה את דרכו לווילנא מלא דאגה ופחד עתידות, ויירא ויצר לו פן לא תקום עצתו להבריע את אויבו במלחמה אחת ולא יִשְׁנֶה לו • ויען כי צִפָּה בצִפִּיָתו כי יתיצב אלכסנדר לקראתו להלחם בעד ווילנא עיר תפארתו מלחמות תנופה, הוחיל לפני הקריה הזאת, עד בוא אליו דבר החלוצים ההולכים לתור לפניו את המקומות, כי עזבוה הרוסים בידי הצרפתים בלי כל תגרת מלחמה, ויצא לבו ויפול בעיניו מאד, ויתעבר חנם בשרי גדודיו על אשר לא דלקו אחרי הרוסים להדביקם ולתגר בם מלחמה, וישלח משרי צבאותיו הֵנָּה והֵנָּה לדעת אפוא הרוסים חונים להרגיזם; והנה בצאת חילו הגדול מפרוסיא לא הצטיָּדו כי אם לעשרים יום בחָשבו כי יבוא בארץ מלאה כל טוב ובמשמני מדינה, ובעת קָצָרָה ההיא תמצא כביר ידו להכות את הרוסים מכה נצחת ולאַלְצָם לבקש שלומו • אפס עתה בהִנָּזֵר הרוסים אחור לאִטָּם ובמלאות עשרים הימים כלה הלחם מכליו והמלחמה לא החלה עוד, ואסמיו המלאים בר וצידה היו בדאנציג הרחק מן המחנה; על כן היה נאפאלעאָן כאיש נדהם, מבלי דעת לכלכל דבר במשפט: אם יחכה בווילנא עד בוא אליו מדאנציג בר ולחם בעגלות או ברפסודות, ובזאת יתן לבארקלאי ולבאגראטיאָן להתחבר יחד למרות חפצו, או יוסיף לעשות דרכו ברעב ובחסר כל, ולהחיות נפש הצבא והסוסים בלחם המסים ובתבואת הארץ טרם בשלה, ואשר באה כרעל בקרב אוכליה להַחֲלוֹתָם בתחלואים נאמנים ולהמיתם • ואנשי ליטא אשר אמר נאפאלעאָן כי יקדמו פניו בתודה ובכל מַכְּלֶת, מנעו את הטוב ממנו וישטמו אותו ואת חילו בלבם • על כן היו דברי הצרפתים ברוסיא יְגֵעִים, ונאפאלעאָן, אשר כל דבריו היו תמיד כמשפט האורים, החל עתה להתנודד, בראותו כי התעַוְּתוּ משפטי פיו וחשבונותיו מעֻקלים ומסוכסכים, מפני תכסיסי־המלחמה המזורים אשר ברא לו קיסר רוסיא • גם המלאכים אשר באו מווארשא לברכו על הארץ החדשה הנכבשה תחתיו, לא הרגיעו את רוחו הסוער, מדעתו כי לא בחיל ולא בכח ירש את האדמה אשר הוא עומד עליה; והמלאכים אשר התברכו בלבבם כי עתה בא עת לחננה, לשום עצות עמוקות ולמלאות בידיהם אשר דִבר כבר נאפאלעאָן בפיו—לחדש את ימי מלכות פולין כקדם, המלאכים האלה שבו חפויי ראש • נאפאלעאן התבונן כי אין הפעם עתות הממלכות בידו, ועליו לדאוג לחילו הנפוצים כה וכה; כי שם במערכה בשדה קטל התחילו זעיר שם מלחמות וּקְרָבוֹת, והרוסים אבירי הלב גם בנפלם חלל קראו קול רם: „תָּמוּת נפשנו עם מות צרפתים!" •

5 § **המלחמה על יד וויטעבסק** • המלחמות הקטנות והַתִּגְרוֹת אשר התגרו הצרפתים (תחת יד דאוו והיראָנימוס אָחִי נאפאלעאָן) עם הרוסים אצל וויטעבסק, היו רבות ונוראות • וזאת היתה סבתן: בראשונה נחצתה מחנה הרוסית הגדולה לשתַּיִם, ותהי המחצה האחת תחת פקודת בארקלאי שר־המלחמה, והמחצה השנית תחת פקודת באגראטיאָן (יליד גרוזיא), אשר היה עוזר סווואָראוו במסעותיו לאיטאליא • איש איש מהם פנה לו אל דרכו כפי תבנית מערכת המלחמה אשר

חקקו להם מראש • אפס אחרי כן ראו והתבוננו כי נחוץ להם מאד להתחבר יחד ולהלחם שכם אחד ; למקום התחַברות גָבלו להם את וויטעבסק , אשר ימהר שמה בארקלאי ראשונה וְחִכָּה עת בוא אליו באגראטיאָן וחילו • אמנם בארקלאי ירא פן יחיש נאפאלעאָן כנמר שוקד , וכדרכו תמיד להשתער עליו , בטרם יגיע עדיו באגראטיאָן , על כן צוה על הגראף אָסטערמאן לצאת לקראת הצרפתים בגדוד קטן , להיות להם לשטנה בדרך ולעצור בעד מרוצתם • יום תמים נצב אָסטערמאן כאריה מַשחית , ובעבי גבי מָגִנו נשא וסָבַל את לחץ הצרפתים הרבים והעצומים ממנו שבעים ושבעה , ממעבה היער הקרוב הרעימו בני גדודו בכלי נשקם על הצרפתים ויפילו בהם רב , עד כי לבשו חרדות ושממון ; ובעת אשר הגידו לאָסטערמאן כי הצרפתים יוסיפו חיל וְעָצְמָה והרוסים ילכו הלוך וכָשׁול וישאלו מה לעשות אפוא , ענה הגבור הזה בנפש שאננה : „לא תעשו מאומה , כי אם עִמְדוּ על הרבכם ומותו!” • בזרוע חזקה ובאמץ רוח אשר כזה הצליחו גם קאָנאָווניצין ופאלען לסגור את הדרך מפני האויב • והנה אם אמנם נבצרה מאת המחנות להתחבר על יד וויטעבסק כאשר נקצב מראש , אפס לא בגבורים האלה האשמה כי סבה אחרת היתה בעוכרם ותפריעם מלעשות תושיה : באגראטיאָן לא יכול לפרוץ ולבקוע בתוך טורי מחנה צרפת אשר היתה כחומה נשגבה , ובכן עָמַל רק להדוף מפניו את האויב ולשוב אחור בדרך העולה סמאָלענסקה • אולם לא כפליטי חרב וכנָסֵי מלחמה נסוגו הרוסים—כי לא השאירו בהחפזם כל כלי מלחמה בגדים וצדה , את הכל לקחו אתם , נגבר במסלתו הלך כפי חֻקי המשטר והסדר ולא יעבטון ארחותם , עד כי היו סדרי הנסים האלה טובים מסדרי רודפיהם • הצרפתים באו וויטעבסקה כמבואי עיר מבֻקעה ולא מצאו בה כי אם יהודים ויעזואיטים • בעיר הזאת פִּתַח נאפאלעאָן את חרבו מעל מתניו , ויאמר : זאת מנוחתי בחרף הבא ופה אשלים את מלחמת שנת 1812 ; כי כן גמר אֹמֶר לשבת ולנוח בוויטעבסק עד שוב האביב בשנת 1813 • מן העיר ההיא הוציא חקותיו ומשפטי מערכי לבו לשרי צבאותיו וחיָליהם הנפוצים והנחִתים כה וכה , וגם לשווארצענבערג אשר על צבאות אויסטריא בפולין , ולו בִּצַע את מחשבתו זאת מי יודע את גורל רוסיא באחרית ימי המלחמה ; אפס נאפאלעאָן עז הנפש ומְהִיר מלחמה לא עצר כח לעצור ברוחו ולהבליג על חשק לבבו , וַיִּפָּלא ממנו להתאפק ולשבת בחבוק ידים בארץ הכבול שמונה ירחים תמימים ; רוחו הכביר כים נגרש השקט לא יכול השיאו לראות כנשר חיש קל על גפי מרומי מאָסקווא , להתענג שמה על רב טובה ולהרוות בדשן נפשו • ובכן גם ארבעה העשר יום אשר קפא על שמריו בוויטעבסק ארכו לו מאד , ויהי כאיש מתנודד וְעָשׁוק מנוחה ; בשגם אחרי אשר שם אל לב כי הדווינא והדניעפר לא תוכלנה להיות לו למגן ולמחסה מפני תגרת יד הרוסים , יען כי בבוא החרף יקפאו מימיהם , המצולות יהפכו ליבשה ובנהר יעברו ברגל ; על כן מצא כי אין טוב לפניו כי אם לרדוף אחרי הרוסים עד בואו לסמאָלענסק הבצורה, מעוז רוסיא ומַנעולה , כי עומדת היא על פָּרָשַׁת הדרכים למאָסקווא ולפעטרבורג ; והיה כראות הרוסים את שתי ערי

הממלכה צפויות אל חרב האויב אשר כונן להשחית, יתרפסו, יִכָּנעו ויבקשו שלום נאפאָלעאָן וחסדו •

6 § דבר גבורת נעוויעראווסקי על יד קראסני. מכל התגרות והמלחמות אשר נקרו ויאתיון בדרך מסעי הצרפתים מוויטעבסק עד סמאָלענסק, הכי נכבדה המלחמה על יד קראסני, ודְבַר גבורות נעווערֶאָווסקי, אשר הפליא לעשות שמה, לא יאֻמן כי יְסֻפָּר: אחרי אשר התחברו שתי המחנות יחד, החליטו ללכת לקראת הצרפתים, אשר למראית עינם כוננו אשוריהם לעלות בדרך יְשָׁרָה מוויטעבסק מאָסקוואה; ובאמת עשה נאפאָלעאָן בערמה, לְרַמות את שרי צבאות רוסיא לבל ידעו נכונה למוצאיו ומבואיו, והוא נטה הצדה וימהר לרוץ אֹרח סמאָלענסקה, ומגמת פניו לבאו חרש אל מחנה הרוסית מאחריה ולחסום בעדה את הדרך העולה מאָסקוואה • הערמה הזאת כמעט הצליחה בידו: בסמאָלענסק לא היה חיל מצב ומשמר כראוי לעיר בצורה כזאת, ומחנה הרוסים היתה רחוקה מסמאָלענסק יתר הרבה מאשר רחקה ממנה מחנה האויב • אפס בדרך מסעי הצרפתים, פגע חיל החלוץ (אוואנגארד) עם מוראט נגידם בגדוד רוסי קטן (כשבעת אלפים איש) תחת יד נעוויעראָווסקי, ויהי בראות נעוויעֶרֶאָווסקי כי מצב המחנה הרוסית מורה מאֹד, וכי עתידה היא למבוסה ואבדן, גמר אֹמֶר לשום נפשו בכפו ולעצור את האויב על דרכו שעות מספר, ויעבור עליו מה; כי בזאת יהי מועד להרוסים להקדים לבוא סמאָלענסקה ולהתבצר בה • אחרי אשר ערך את גדודיו בטורים צרים, איש באחיו יְדֻבָּקו, יצק עליהם רוח גבורה ועז בדברים מעטים ונמרצים מאֹד, וַיְקַדֵּם פני האויב כאריה טורף ושואג בחמה שפוכה ובקצף גדול, וַיְנַשֵּׁל את האויבים המתנפלים עליו כסער קטב, ואַחַר נסוג אחור לאט לאט בסדרים ישרים, ערוכים ושמורים, ויתן פחים ומוקשים לרגלי הצרפתים על כל שעל ושעל • לפי עדות הצרפתים שב נעוויעראָווסקי אחור כַּכפיר הַשָּׁב אל סֻבְּכו בְּרַהַב ובגאון: ארבעים פעמים השליח בו מוראט את חיל פרשיו, אך כל עֲמָלו לא עמד לו, כי הרוסים הדפו אותם מפניהם וַיַּכּוּ לראשם • בדבר הזה נתן נעוויעראָווסקי ידים לגדודי ראיעווסקי לבוא סמאָלענסקה ולהֵאָחז בה •

7 § מגני סמאלענסק • שם תפארת ותהלה בַּגבורים נחלו להם שני שרי החיל ראיעווסקי ודאָכטוראָוו, אשר סוככו על סמאָלענסק וילחמו עד להפליא בעז רוחם ואֹמֶץ ידם • כי הנה גם אחרי אשר תקעו הרוסים את יְתֵדָם בעיר הזאת, עוד לא עברה רעתם, והאסון היה מרחף עוד על פניהם • בארקלאי אשר לא ידע אֶל-נכון את אָפני הליכות הצרפתים סמאָלענסקה, היה עם המחנה הגדולה הַרחק מפה, ובטרם יצליח לבוא הִנֵּה תהי לאל יד נאפאָלעאָן ללכוד את סמאָלענסק ולהוציא לפעֻלות אדם את עצתו המְחֻכּמה להפריד בין הרוסים ובין מאָסקווא • על כן נחוץ היה להרוסים גם הפעם להעֲביר את מועד בוא נאפאָלעאָן וחילו אל תוך העיר ההיא • אז שלח ראיעווסקי רץ-מְמַהר להגיד לבארקלאי כי רעה נגד פניו, והוא עם גדודו (כחמשה עשר אלף איש) החליטו בנפשם כי טוב להם למות תחת משואות סמאָלענסק מלהסגיר אותה ביד אויב • ויהי בהקריב נאפאָלעאָן וחילו אל העיר, וכמעט ראה אותה נ י י א מרחוק, התפעם רוח מלחמה עזה בקרבו, ויגש

אליה ללכדה על נקלה, כי זכר את דבר מבצרי פרוססיא אשר נפלו לפני הצרפתים באפס יד (בשנת 1807), אמנם חיש קל הֶעִיף ביעף כדור־אש ויפצע בצוארו__ להוכיחו על פניו כי תקותו רמיה וכי לא זה המקום ולא זאת העיר! נ י י א אשר היה כפשע בינו ובין המות, לא חָשך את כל חיל גדודו אשר החרו החזיקו לתפוש את החומה, אך מאלפי כדורי בָלַע המשחיתים בם נשאר מהם רק פליטים אחדים. במשך יום תמים עמד ראיעווסקי על עמדו בגבורה נִצחת, וַיְנַדֵּף מפניו את הצרפתים, אשר היו כמאה וחמשים אלף איש ועמהם הפאָליאקים תחת פקודת פאַניאטאָווסקי. בין כה וכה הגיעה המחנה הראשה עד סמאָלענסק.

והנה נא ידענו כי בארקלאי יעץ מראש למשוך אחריו בשַחַת רשתו את הצרפתים אל לב ארץ רוסיא, אפס בגלל הדבר הזה היה עליו להחזיק בדרך המלך העולה מאָסקוואה, למען יוכלו גדודיו הרוסים לשוב בה אחור והצרפתים יחישו ללכת בעקבותיהם כפעם בפעם, ובעבור זאת נלחץ לעצור עוד את נאפאלעאָן זמן־מה גם בסמאָלענסק. ויצו בארקלאי דע־טאללי להמיר את גדוד ראיעווסקי בגדוד דאָכטוראָוו. הגבור הנפלא הזה אשר לא שָב ולא זע מפני כל, גונן על סמאָלענסק יום שני. הרוסים המטירו על הצרפתים רבבות כדורי־מות, נִפצו את כלי תותחם, את אסמיהם המלאים פיח שרפה שלחו באש, ותהי מהומה רבה במחנה צרפת, ומשאות להבות אש־מתלקחת בוערות בכל קצותיה. נאפאלעאָן בראותו כי כבר רַד היום והעיר הבצורה עודנה מחזקת במָעוזה, חרק שניו מכעס, ויתמרמר מאד על חיל הרוסים הנחרים בו בגבורות רעם וּמְנַפְּצִים את ראשי גבוריו אל סלעי חומת סמאָלענסק; או אז נתן צו אל מבחר שריו ואדיריו להרעיש כלם יחד על המבצר בסערות מלחמה ולבלתי סור ממנו עד רִדְתּוֹ. את מַרבית חילו הגדול העביד במלחמת תנופה זאת, וכל אבירי צרפת התגעשו חוצץ כלם להחזיק על העיר מלחמה איש מקצהו ולשַלַּח בה חרון אפם. כזרם חַשְרַת מים כבירים זרמו כדורי גפרית ואש ממחנה צרפת אל תוך העיר, ותצת האש בבתים, ותאכל בכל פה חוצות ומלואן. כל יושבי העיר נמוגו מפחדי מות ויהיו כנואשים מחיים; אולם אנשי החיל עמדו כסלעים מוצקים על חומות הנרעשות תחתיהם, ובזרוע חשופה הכו אחור ברוח משחית וברוח בער את האויבים בכל התנפלם עליהם, וירעצום וירוצצום. בין כה וכה יצאה לה המחנה הרוסית מן ההפכה אל דרך המלך בואכה מאָסקווא. במצות בארקלאי דע־טאָללי עזב דאָכטוראָוו בלילה את סמאָלענסק האמללה, אשר לא נשאר בה גם החמשית ממספר בתיה והיכליה. הצרפתים באו בשערי העיר הפרוצה, השרופה והשוממה; אין בית לנוח בו ואין איש מקדם פניהם בלחם ובמים, רק אודים עֲשֵׁנים ועיי מפלה, זִקֵּי שלהבת אש־לוהט ועַנני קיטור היו לנגד עיניהם מסביב. זה היה שָׂכָר לנאפאלעאָן ולחילו מסמאָלענסק על העבודה הגדולה והקשה אשר עברו עליה!

8 § **נאפאלעאן מבקש שלום ואין שלום.** אחרי תגרות רבות, קטנות וגדולות, אשר התגרו הצרפתים עִם גדודים אחדים ממחנה רוסיא, ראה נאפאלעאָן ויוכח כי המלחמה ברוסיא לא תדמה ולא תשוה לשאר המלחמות, אשר הסכין לעשות בארצות אירופא המערבית. בעיניו ראה כי יְכַלֶּה לריק

ולבהלה את כח חיליו ופרשיו הרעבים והָעֲיֵפים, וההולכים בלא־חמדה כבהמת בבקעה אחרי הרוסים, אשר פעם יהיו כנרדפים ופעם יהפכו פתאם לרודפים. רבים מאנשי חיל צרפת פִּגרו מלכת במערכת הצבא, ודרך עָברם היתה מלאה יְגֵעים ונחשלים, עֲיֵפים ונכשלים. הרעב החל לשלוח בהם את חציו הרעים, כי לא הצטידו כל ימי לכתם ברוסיא בלתי אם מדי יום ביומו; בכל בֹּקר ובֹקר היו עיניהם גשואות רק אל הערים והכפרים מאין יבוא טרף חֻקם—והייהם היו תלואים להם מנגד. הקאזאקים השחיתו את הדרכים, הרסו את המעברות ושרפו את כל האסמים המלאים בר ומספוא לסוסים. הערים והכפרים אשר עֲזָבוּם יושביהם ברצון לבם, הבתים השרופים בחפץ כפיהם והשדות והגנות הנחרבים בעצם ידיהם—כל אלה היו עדים נאמנים לנאפאלעאָן כי בא אל עמק עכור ומאפליה, אל ארץ משכלת ואוכלת את צורריה, וכי לא על־נקלה יכבשוה גם אדירי גבורים ועריצים. עוד בהצותו על סמאָלענסק בכל מאמצי כחו ואונו, הֵעֵז בפניו מוראט, אשר היתה רוח אחרת אתו, ויאמר אליו: „שמע נא אדוני, אחרי אשר אין חפץ להרוסים במלחמה, רב לנו גם אנחנו לרדוף אחריהם!" וַיִּפֹּל את תחנתו לרגלי נאפאָלעאָן לבל יביא את כל הקהל הגדול מאָסקוואה למות בה ברעב ובַקְּרָב. בכל זאת האטים שמה נאפאָלעאָן את אזניו והכביד את לבו להכין מצור על העיר בחָזְקָה. ומוראט בראותו כי ישחית דבריו על אזן לא שומעת, התיצב בתוך להבות אש־המסים, ויאמר למצוא מות על שדה קטל מלראות ברעה אשר תמצא את אחיו בארץ נכריה וצִיָּה. אכן מתחת לעיר סמאָלענסק התגנבה תולעת השפק גם במשכיות לבב נאפאלעאָן ותנקר כליותיו—פן לא יחילו דרכיו ברוסיא; וגם רבים מאנשי הצבא, אשר קצרה נפשם בעמל הדרך והמלחמה, נלאו לשום מחסום לפיהם, וַיִּלֹּונו וַיֵּרָגְנוּ על נאפאלעאָן אשר הניעם ויטלטלם אל קצוי ארץ ליטא, ויקראו: „למה זה הוציאנו מלכנו מארצנו העדינה המלאה בִּרְכות שמים, להביאנו אל ארץ יְבֵשה אין כל, לשתות מי בצאות וגבאים ולשכב על ערמת עפר!". וישמע נאפאלעאָן וַיִּדֹּום ויכהו לבו; וַיִּפֶן אל הגענעראל הרוסי טוטשקאָוו, אשר נשבה בידי הצרפתים, להיות לו לפה ולמליץ על דבר השלום עם אלכסנדר. אפס קיסר רוסיא אסף את שלומו מקיסר צרפת ולא ענהו דבר.

§ 9 קוטוזאוו שר המלחמה. בארקלאי דע־טאָללי הוסיף להִנָּזֵר אחור ולא נטה מן עצתו אשר יעץ בתחלת המלחמה. עוד בשנת 1807, בימי ברית רוסיא ופרוסיא, גלה בארקלאי את לבבו לפני ניבוהר, הסופר הנודע למשגב בחכמת דברי ימי עולם, ויאמר לו: „לוּ יַקרה ה׳ לְפָנַי להִלָּחֵם עם נאפאלעאָן, כי עתה התעלמתי מלתגר בו מלחמת כלה ונחרצה, כי אם נסֹגותי אחור אל מעמקי הארץ, עד אשר ימצאו הצרפתים הדולקים אחרי, תחת נצח והוד—את פאָלטאווא השנית". הדור הבא נתן צדק לפעלי יועץ־מלחמה הלזה, ויכבד את שם תפארתו לדור דורים, על אשר הציל את המחנה הרוסית מכליון חרוץ ואָבְדַן כליל*),

*) כי הציבו לו מצבת זכרון בפעטערבורג נכח היכל התפלה הקאזאני, ממול מצבת הזכרון אשר הוצבה גם לקוטוזאוו עמו יחדו.

אבל בני דורו לא באו עד חקר תכליתו והרשיעוהו במשפט. כי הנה למן היום אשר נפרצה המלחמה פרצה גם תשוקה נמרצה בקרב שרי חצר המלכות ובקרב אנשי החיל והעם—להלחם מלחמה גדולה ונצחת עם הצר הצורר. בארקלאי ידע כי תאות נפש הרבים הולכת מנגד לעצתו, וַיּוֹאֶל לעשות בערמה: פעמים אחדות התיצב קוממיות על משמרתו לְעֻמת מחנה האויב, ויצו להכין הכל למלחמה, וכאשר עשו כמצות פיהו והכינו הכל כאשר לכל, שִׁנה פניו ויתן פתאם צו לפנות ערף ולא פנים. רבים וכן שלמים התפלאו עליו הפלא ופלא: אנה יוליך תמיד הנגיד ומצוה הזה את מחנה גבורי-רוסיא הצמאים למלחמה? למה זה תחוס עינו על אנשי הצבא השואפים לחרף נפשם בעד ארץ מולדתם? ומדוע זה יתנהל בכבדות ובעצלתים? בקרב העם ואנשי החיל נמצאו אנשים אשר חשדוהו כי יעשה את מלאכתו רמיה, וטפלו עליו שקר כי יבגוד ברוסים ובמלכם; וגם שם משפחתו הנכרי היה לו למכשול ולפוקה, ומה גם אחרי אֲבוֹד לו סמאָלענסק, חדלו גדודיו מלקדם פניו בכל עֱנוֹת הידד (אורא!) כמנהגם תמיד, יען כי שמו עיניהם בו לרעה, לא האמינו בו ולא בטחו בישועתו. כל הדברים האלה אָכְפוּ על אלכסנדר לְהֵעָתר אל העם המפצירים בו להפקיד את החיל בידי איש רוסי מִלֵּדָה ומבטן; ויבחר בנשיא הישיש וּמְלֵא ימים מיכאיל אילאריאָנאָוויטש גאָלא-נישטשעוו-ק ו ט ו ז אָ ו ו. אז התפטר בארקלאי בנפש חפצה מִמִּשְׂרַת נְגִיד-חילים, ובענות רוח הואיל לסור למשמעת קוטוזאָוו, אשר היה לפנים מן אנשי משמעתו, השומעים לקול דברו.

בימי יעקאטערינא השנית כבר נודע שם קוטוזאָוו לתהלה, ורומיאַנצעוו שָׂם לבו אליו לְהַשְׂגִּיא פעלו במלחמותיו על-יד לארגא וקאהול. בְּהִלָּכֵד מבצר איסמעאיל התנוסס מיכאיל ברוח גבורה נפלאה וחכמה רבה; ובספר הבשורה אשר שלח סוּוארָאָוו אל הממשלה כתב לאמר: „קוטוזאָוו הלך משמאלי, אמנם היה תמיד איש נצב על יד ימיני“. לא פעם ולא שתים בא עד שערי מות ביום קרב ולחם, וּמִפִּצְעֵי אויב עֻוְּרָה עינו האחת; אך האלהים חפץ לשמור לראשו, לְכַלְכֵּל את שֵׂיבתו ולהחיותו כיום הזה. יתר שאת היה לקוטוזאָוו גם על סוּוארָאָוו בִּדְבַר אשר ידע את תכסיסי המלחמה לכל משפטיהם וְחקותיהם על ידי ההגיון בספרי החכמה הזאת, ויהי מנהל בית-ספר הקאדעטים לחיל היבשה, וַיּוֹרֶם למודי תכסיסי-מלחמה, קורותיה ותולדותיה. מלבד זאת היה קוטוזאָוו משכיל חרוץ מאד בהליכות המדינות (דיפלאָמאט), ובימי יעקאטערינא היה מלאך הממשלה בקאָנסטאנטינאָפאָל, במסעו בשנת 1805 לעזרת האויסטרים, אשר הציקו כלי נשקם לרגלי נאפאלעאָן על יד אוּלַם העיר, השכיל קוטוזאָוו לשוב אחור מרחק שלש מאות וחמשים פרסה בתחבולות גדולות ונפלאות מאד, אשר השתוממו עליהן כל נבוני תכסיסי מלחמה; וגם נאפאלעאָן התפלא על ערמת לבב קוטוזאָוו ויכנהו בשם „שוּעָל“. במלחמת אוסטערליץ, כאשר שחתו חֵילֵי בעלי-הברית ויהיו מרמס לרגלי נאפאלעאָן, לא בקוטוזאָוו היתה האשמה, כי אם בצבאות אויסטריא אשר ספו משגה על משגה, ובחטאותיהם צר כחו גם הוא ויהי למאכל. ואנחנו כבר ראינו את גָּדלו ואת ידו החזקה, בלחצו

את הטורקים הנפתים לעצת נאפאלעאָן להלחם ברוסיא, ובהכבידו את זרועו הנטויה עליהם עד כי שָׁבוּ ושחרו שלום, ויתנו לרוסיא את בעססאראביא לאחוזת עולם ·—הגבור המהֻלל הזה בא בפקודת אלכסנדר אל ראש המחנה · ויהי כאשר בֵּרַךְ קוטוזאָוו את אנשי החיל, וגם הם אָצְלוּ לו ברכה בקול עֲנוֹת שמחה ותרועה, קרא כִּמְדַבֵּר אל נפשו: „אהה אלהים, איך יתכן לסגת אחור עם גבורים נאדרים כאלה!" ותחי רוח אנשי המלחמה וישמחו עליו כעל מלאך מושיע · חד את אחד נדברו לאמר: הנה זה בא הלום קוטוזאָוו דודנו להכות את הצרפתים שוק על ירך, ובידו נתן ה' חץ תשועה לארץ מולדתנו; רבים מהם סִפרו כי בנסוע קוטוזאָוו על סוסו האביר מסביב למחנה לפַקֵד צבאה, דאה ממרחק נשר גדול ויעף ממעל לראשו כמבַשר נצחון ומשמיע ישועה, וכֻלם חכו בכליון עינים למלחמה אחת גדולה מאד · אמנם תקוָתם לא נמלאה, כי ממחרת היום ההוא צוה קוטוזאָוו גם הוא להסוג אחור; אפס בפעם הזאת לא הרחיקו ללכת הלוך ושוב, ועד מהרה נהיתה ובאה מלחמה איומה ונוראה ·

§ 10 **מלחמת בארַאדינא** · כמאת פרסה הרחק ממאָסקווא על יד הכפר ב אָ ר אָ ד י נ אָ חנה קוטוזאָוו עם חילו וַיְבַצֵר את שדה המערכה בדָיֵק ובסוללות, ויתעתד להלחם עם הצרפתים מלחמת תנופה, מבלי שום לב כי אויביו עצמו ממנו במספרם (הרוסים היו מאת אלף והצרפתים מאה ושלשים אלף איש) · בחמשה ועשרים לירח אויגוסט התכוננו שתי המחנות מעבר מזה ומזה ליום המחרת, כמו עתידים הם לעמוד למשפט לפני כסא אֵל שַׁדַי ונורא · רבים מחיל הרוסים ענו בצום נפשם ולא אבו לקחת אל פיהם חלקם מִיֵין-השרף, ויש לבשו גם תכריכי מתים והקדישו למות נפשם · בלילה ההוא היה במחנה הרוסים שקט ודומיה, ובמחנה צרפת נשמע קול זמרה ושירים ומצהלות אבירים, שחוק והמולה גדולה · בששה ועשרים לאויגוסט קם נאפאלעאָן ממשכבו בבקר השכם ויצא אל מישור בארָאָדינאָ לשום עינו על החיל ועל המערכה ולאסור את המלחמה; וכאשר הציצה השמש מפאת קדים קרא בהשקט ובבִטְחָה: „ראו! הנה שמש אוסטערליץ תזרח לנו היום!" בכל זאת התפעם רוח נאפאלעאָן בקרבו ביום ההוא, וַיְשַׁנֵּא פניו וכל תהלוכותיו מתמול שלשום: רגע היה כאִלם לא יפתח פיו וכנאחז בסבך שרעפי הגיוניו—ורגע שלח רסן מפיו, הכביר מלין וַיִכְעַס הרבה · גם קוטוזאָוו הֵעִיר שַׁחַר, וברוח שאנן ערך את מחנהו ממול מחנה צרפת · כאשר התיצבו שתי המחנות ערוכות ושמורות בכל, מקבילות אשה אל אחותה, קראו שרי-המלחמה את קריאתם לפניהן · נאפאלעאָן חתם את מִדְברו לאמר: „אנשי חילי! יֵאָמֶר-נא לאיש ואיש מכם—זה היה במלחמה המהֻללה מתחת ל מ אָ ס ק ו ו א!" · וקוטוזאָוו גם הוא בקריאתו הַקְּצָרָה אמר: „אַחַי, זִכְרוּ נא כי מ אָ ס ק ו ו א מאחרינו!" ·

השמש יצא על הארץ ו ה מ ל ח מ ה ה ג ד ו ל ה החלה, וַתִּטוֹשׁ על חֶלְקָה רבה במלוא רֹחַב פרסה כִּרְבעת · פתאם נהפכו גבעות השלום ונאות מנוחה להרים מוריקי להבות אש-הַמְסִים וגלגלי קיטור לוהט · הנלחמים השתערו זה על זה בשצף קצף ובאכזריות גדולה מאד · גם הצרפתים גם הרוסים לא נפלו

אלה מאלה בעֹצם ידם ובאֹמץ רוחם • כֻּלם חרפו נפשם למות מות גבורים על מרומי שדה; רבים היו כשכורי יין החֵמה, השליכו מעליהם את אֲזֵנֵיהם וכלי נשקם ויחישו להלחם באגרוף, התאבקו, התעצמו, התרוצצו ויפלו יחדו פגרים מתים • ברגעי מספר הוצעו רבבות חללים ארצה • הטארשאלל נ י י א בראותו כי רבים מאד הנופלים, צוה לאנשי חיל להשתרע על הקרקע ולנפול תחת הרוגים, לבעבור יִנָּצלו מִמַּגֵּפות הארטיללעריא הרוסית, החוצבת בם כקטב מרירי וכשד מְשַׁדַּי • היום רפה לערוב והלילה בא לשום קץ למלחמת הרג וַאֲבַדָּן • יותר ממאת אלף חללים כִּסו את פני שדה בְּאָרָאָדינאָ *) • הצרפתים קראו למלחמה הזועמה ההיא „מלחמת הגענעראלים", יען כי שבעים גענעראלים נהרגו ונפצעו בהלחמם (מן ההרוגים היו ארבעים צרפתים ושמונה רוסים: באגראטיאָן, קוטאיסאָוו) •

והנה אם הָשְׁבְּרוּ שבר גדול הרוסים, אשר ישבו בתוך עַמָּם ויהיו קרובים אל עזרתם ומעיני ישועתם, כי המתנדבים השלימו מספר המתים, יושבי הערים והכפרים כִּלְכְּלוּ את צרכי המלחמה והחולים מצאו מנוחה ומזור בבתי אחיהם — מה נורא היה אפוא שבר הצרפתים, הנודדים בארץ נכריה ועזרה בצרות רחקה מהם! ומה נמס לבם בשמעם את קול תרועת הנצח אשר הריעו הרוסים כל הלילה וממחרת היום ההוא • קוטוזאָוו אמר לְחַדֵּשׁ את המלחמה ביום השני, אך הפקידים אשר הוא נשען על ידם הוכיחוהו וערכו לפניו, כי כמעט מחצית מחנה הרוסים הֻכתה חרם ולא יתכן להאריך את המלחמה — ובכן עזבו קוטוזאָוו וחילו את שדה המלחמה ושבו אחור מאָסקוואה; ונאפאלעאָן מצא לו תואנה לְבַשֵּׂר כי הוא הוא הַמְנַצֵּחַ! אפס שפתיו ענו בו באחרית הימים בְּאָמְרוֹ לאמר: „מכל המלחמות שעשיתי תחת השמש, היתה המלחמה אצל מאָסקווא האיומה והנוראה; הצרפתים הראו שמה באותות ובמופתים כי להם יאתה תפארת הנצחון, והרוסים קנו להם המשפט להתימר בשם בני בלי־חת („invaincus") •

11 § סוד שרי חיל רוסיא ועזיבת מאסקווא • נִיּתֵּן קוטוזאָוו את חילו אצל מאָסקווא, ויאמר להלחם שם שנית עם נאפאלעאָן, לבעבור יציל את העיר העתיקה וְיָגֵן עליה לבל יבואו זרים במקדשיה לְחַלְּלָם; וכבר שלח להגיד זאת אל פקיד מאָסקווא, אל הגראף ראסטאָפטשין איש כביר כח וכביר דעת, וישלח לתור מקום לְהִשָּׂגֵב בו • שם על הר־המסגר (Поклонная гора) הצופה על פני מאָסקווא ישב קוטוזאָוו הפֶעלדמארשאלל הזקן וּשְׂבַע־ימים וכל הגענעראלים עוטרים אותו, ויחלו להתיעץ על דבר המקום אשר מצאו כי לא טוב הוא להחזיק עליו מעמד • ויהי לעת ערב (בראשון לסענטיאבר) התאספו יחד כל פקידי

*) במרחק רק מסביב לשדה באראדינא נשחת האויר וימלא צחנה ודבר הוות מן הפגרים הנרקבים שם. כשלשת ימים אחר המלחמה עברו חילי צרפת במרוצה את המקום ההוא, ותדבק בם הרוח הרעה ויוכו במחלות אנושות ומסכנות. אחרי כן ראו כי אין טוב כי אם לשרוף את החללים על מישור המערכה. ויהיו הנשרפים כתשעה וחמשים אלף איש ויותר מאחד ושלשים אלף פגרי סוסים, ועצי־השרפה שבע מאות וששה ושבעים חבל (סאזשען). — בארבע נפות לבד (מאסקווא, סמאלענסק, מינסק, ווילנא) נשרפו מאתים וששה וששים אלף גויות אנשים חללי מלחמה.

החיל בכפר פילי , באחד מבתי האכרים , להמתיק סוד ולהוציא את גורל מאס־קווא • קוטוזאוו ערך לפניהם שאלה גדולה ונכבדה מאד : „האם נחכה במקום לא־טוב הזה להלחם פה עם האויב , או נעזוב לו את מאסקווא ?” ויפל ריב ומדון בין הפקידים (בארקלאי , דאכטוראוו , אסטערמאן , יערמאלאוו , ראיעווסקי , קאנאווניצין , אוואראוו , בעניגסען—) ויהיו נדונים אם להעלות את המחנה לעולה בגלל מאסקווא ואם אין • ויהס אותם קוטוזאוו ויאמר : „באבוד מאסקווא לא אבדה עוד רוסיא כלה , אם רק תשאר המחנה תמימה • הנני מצוה להוסיף להסוג אחור • ידעתי גם ידעתי כי מידי יבקש אחרית הדבר הזה , אני ערבנו ואנכי אובא למשפט על אדותיו , אפס את נפשי אקריב לעולה כליל בגלל ארץ מולדתנו !” • לפי עדות איש אמונים אשר ראה בעיניו את קוטוזאוו בעת ההיא , לא על נקלה תרץ משפטו זה על עיר חמדת רוסיא וגאון אדריה ; כל הלילה לא נתן שנה לעיניו ותנומה לעפעפיו , ופעמים אחדות נזלו עיניו דמעות ויבך רב בכי •

ככל אשר קרבו האויבים למאסקווא , כן מהרו אזרחיה לצאת ממנה המונים המונים • גנזי־הכתבים (הארכיווים) הנכבדים , אוצרות הספרים ושאר שכיות חמדה , הוציאו מן העיר בעגלות • אמנם האזרחים הרבים הנשארים בעיר האמינו אמונת אמן כי לא תסגר העיר ביד האויב בלתי אם אחרי מלחמה גדולה ונצחת • עוד ביום האחרון לפני שיבת הרוסים אחור , הכריז ראסטאפטשין , גובערנאטאר מאסקווא , במכתב־הקריאה אשר קרא באזני כל העם וגם הדבק בקירות הבתים , כי יאמצו ידיהם לסוכך על מאסקווא גנון והציל עד נטף דמם האחרון • את פתשגן הכתב הזה מלא ראסטאפטשין במבטאי העם ובנאמי ההמון , והוכח הוכיחם בדברים נמרצים , להכות את האויב בקרדומות , בחניתות ובשלש־הקלשון „כי איש צרפתי לא יכבד מאלמת דגן” • האזרחים הנאזרים ברוח גבורה ותעצומות וברוח נקם ומשטמה , יצאו חלוצים חוצץ כלם , איש לא נעדר • אנשים לאלפים התלקטו ויגדו על יד בית־הנשק (ארסענאל) במקום אשר חלקו להם כלי מלחמה חנם אין כסף , ויתעתדו לדבר את אויבם בשער • אמנם בשני בסענטיאבר כבר היתה מאסקווא עזובה ושוממה מאין יושב ! ביום ההוא כעלות השחר יצא ממאסקווא כל הדרה : אנשי חילה אציליה שריה וכהניה עם כל קדשי בתי אלהיה , כלם יצאו כמוצאי גולה , ואחריהם נמשכו כל עם הארץ הולכים הלוך ובכה , על כבודם כי גלה מהם *) , הפעמונים מצלצלים , הכהנים מקוננים , משרתיהם

---

*) „ביום המר הזה פתח ראסטאפטשין את כל בתי הכלאים, ויוציא את כל האסורים בתוכם , והוכיחם בדברים לכפר את חטאותיהם במעשים טובים ורצויים לארץ מולדתם , ורק שנים מהם הביא במשפט דמים לעיני כל העם העומדים עליו : האחד היה איש צרפתי והשני איש רוסי אשר התמכר להדיח את העם אחרי הצרפתים . והנה אבי הבוגד הזה בא בתוך הרואים לראות במות פרי בטנו על מעלו אשר מעל בארץ מולדתו ; ויהי כצוות ראסטאפטשין אל האב לברך את בנו לפני מותו , התמרמר הזקן ויקרא : „מה לעוכר רוסיא ולברכת הורים ?” ויפן אל בנו בחמה שפוכה ויקללהו קללה נמרצת , וההמון מלא אחריו , וימיתוהו בחרב רעה . הצרפתי עמד נפעם ונדהם , וכבר היה נכון לשתות גם הוא את כוס החמה ; אך ראסטאפשין שנה את טעמו , ויאמר אליו בנחת : לא עליך תסוב כוס חמתי , כי צרפתי אתה והנך שמח בשמחת גויך , לך לך לשלום ; אך הגד תגיד לבני עמך , כי לא נמצא יותר מבוגד אחד בכל המון רבבות הרוסים , והאחד הזה כבר נשא את עונו בפלילים — ואיננו !”

מעוררים תאניה ואניה, והמון נשים עונות אחריהם ומתופפות על לבביהן בקול הנה והי — לא היתה כבכיה הזאת במאָסקווא משנות דור ודור. — האנשים אשר לא היה להם סוסים ובהמות משא, אסרו את נפשם בעגלות הטעונות באבותיהם הזקנים, בנשיהם העדינות ובילדיהם הרכים והענוגים, וינהגום אל מקומות גלותם; יושבי הכפרים מסביב קדמו בלחמם את פני הנודדים האלה וינהלום במזון כל ימי נודם. — בטרם יצא ראסטאָפטשין מן העיר על אפו ועל חמתו, צוה אל השוטרים המעטים אשר נשארו בה לשלוח אש בבתיה ובטירותיה, ולהציגה על גחליה ריקם; והוא בא אל ביתו ונחלתו, המושב אשר לו על יד מאָסקווא, ויעש שם משתה לאוהביו, ואחר אכלם ושְׁתָם לקח לפיד אש ובידו הצית את ביתו לעיניהם. הנה כי כן ישבה מאָסקווא, קריה העליזה והמלאה תשואות, בדד וגלמוד, בחוצותיה ההומיות מאדם רב נשאר שמה ושאיה, אין קול ואין קשב, רק דְּמָמַת צלמות מסביב.

§ 12 **נאפאלעאן במאסקווא והתבערות.** ונאפאָלעאָן שמר צעדי חיל הרוסים ויסע בעקבותיהם, וכאשר הגיע אל הר־המסגד עלה על ראשו, וַיְצַף מן הפסגה על העיר הבירה הרובצת לרגליו עם המון מגדליה והיכלי תלפיותיה, ותחי רוחו ויקרא בעליצות נפש: האח! הנה זאת היא העיר הַהֻלָּלָה וכלילת היפי משאת נפשי ומטרת חפצי. עתה שָׁלְמָה המלחמה!" על יד אחד השערים ירד מעל סוסו ויוחל כי מלאכים מפקידי העיר יצאו ויבואו לברכו ולתת בידו את המפתחות בשם ראשי אפרתיה וזקני עדתה; בתחלת מְשִׁכָה הלך אחת הֵנָּה ואחת הֵנָּה, אפס עד מהרה הודיעוהו כי מאָסקווא היתה קרית תהו ובהו! נאפאָלעאָן לא אבה להאמין, ויצו במפגיע כי יבואו עיני העדה לקדם פניו, ויצאו אליו אחדים מבני הנכר המתגוררים עוד בעיר העזובה, ויגידו לו גם הם כי האזרחים נטשו את בתיהם ואת כליהם וילכו באשר הלכו. אז נפל אור פני נאפאָלעאָן ויבוא העירה סר וזעף עם גדודיו אשר ברגליו (ט"ו בחדש סענטיאבר). הצרפתים נוכחו כי לא נפל דבר מכל אשר הֻגַּד להם, ויהיו מרעידים ומשתוממים מאד, כי בכל רחוב ובכל שוק אשר בָּאוּ שמה לא ראו בלתי אם את צִלָּם ולא שמעו רק את הֵד מדרך כפות רגליהם. נאפאָלעאָן בחר לשבתו את חצר־המלכים אשר במצודת הקרעמל, ויתברך בלבבו כי בתוך המעון המרומם הזה ימצא מנוח אשר ייטב לו, ומחדרי משכיתו יוציא פחדו ושאתו על רוסיא ומלכה, וגם יעשה את משפט ארץ צרפת ומשפט עמי אירופא באין מפריע. אמנם עד ארגיעה עברה מנוחתו, כל היום לא ידע נחת וגם בלילה לא שכב לבו, יען כי כמעט באו חילו העירה פרצו בה תַּבְעֵרוֹת רבות כה וכה; למבראשונה האמינו הצרפתים כי משגגה ומבלי הִזָּהֵר יצאה האש, אך חיש קל הָרְאוּ לדעת, כי יד הרוסים עשתה זאת לקרית חמדתם ומשושם. ביום השני לְשִׁבְתָּם בה כבר התלקחה האש בכל פנותיה, ותהי מאָסקווא כלה כמערכת מוקד עצים ואש וכנחל זפת בוערה. כל עֲמַל הצרפתים להשקיע את האש ולכבות את הַבְּעֵרָה, נשאר מעל. פתאם קמה רוח סערה גדולה וחזק ותצרור בכנפיה את השלהבת ותשא אותה מרחוב לרחוב ומחוץ לחוץ, ויתאבכו גאות עשן וקיטור נורא; עמודי להבות־

אש עלו עד לב השמים מֵעל, והארץ מתחת קרחה ותלהט את כפות רגלי הדרכים עליה. חיש מהר נגעה האש גם בקצה עֹפל הקרעמל—ויחרד נאפאלעאָן ויתפלץ מאד, יען כי במצודת הקרעמל היה פיח־שרפה לָרֹב, וגם לפני חלונות משכן כבודו עגלות טעונות פיח, אשר בהריחן זיק אחד יחצבו להבות אש־פלדות לחצוב קבר אל טירות־העֹפֶל ומלואן. כצפור מפח יוקשים התמלט נאפאלעאָן מיד להבה ויעתק אהלו אל היכל פעטר (Петровскій дворецъ), כפרסא אחת הרחק ממאָסקווא. ימים אחדים ארכה התבערה הגדולה ונהרי נחלי אש מתלקחת צפו בעיר הבירה, וּבְשׁוא גליהם המו ויתגעשו, ויבלעו בכל פה חוצות וכל אשר בם. בשלשת רִבעי העיר עלו כליל על מוקדה, ורק הרביעית האחת נשארה על תלהּ, גם הקרעמל נותר כאוד מֻצָּל מאש, וכל ארמנותיו, טירותיו, היכליו ובתי אוצרותיו עמדו על כַּנָּם.—והנה נאפאָלעאָן בבואו לרשת את גאון מאָסקווא אשר אהב סלה, חשב כי בה ימצא אשר הוא מבקש: מזון לָשֹבַע, כבוד למרבה, מנוחת השקט ושלוה; בראותו עתה כי רק הרשת מזורה לרגליו וימי חשך נכונו לו בגיא צלמות זה, נואש מלעשות גדולות ונצורות, ובשבתו עוד בתוך הקרעמל כתב בכתב ידו דברי שלום ואהבה לאלכסנדר על ידי אחד מפקידי רוסיא הנמצאים בבית החולים, אך לא מצא כל מענה.

§ 13 מלחמת עם־הארץ וחברי־גדודים. הבשורה הרעה כי מאָסקווא נהפכה לזרים ותהי לבז ולמשסה לנכרים, מלאה נקם וקצף־גדול את לבב כל הרוסים, ואת לבב מלכם הישר באדם, אשר נשא ידו וַיִּשָּׁבַע בחי העולמים, כי לא יניח חרבו מידו בלתי אם ישבע נקם מִצָּריו בעד ארצו הנכלמה והשוממה. עתה אבדה כל תקוה להשלים עם נאפאלעאָן—כי כל הארץ התקוממה לו ותבקש רעתו ונקמתו. כאשר הֻגד לאלכסנדר כי מאָסקווא נתפשה, ענה ואמר: „גם אם לא יִשָּׁאר מאנשי חילי עד אחד, אשרקה אל האצילים הנאמנים ולָאכרים עובדי־האדמה, ואנכי יצוא אצא בראשם להלחם עם האויב המשחית, ואם יִתַּם כל כחי לריק, אֲגַדֵּל פרע שער זקני עד הברכים, ואוֹאִיל להחיות נפשי בלחם צר ומים לחץ בירכתי סיביר, מלחתום ידי על ספר אפני ברית־שלום אשר יהיו לבשת ולכלמה לארצי! נאפאלעאָן יהי השליט או אני, אנכי או נאפאלעאָן—ויחדו לא נִכּוֹן בארץ רוסיא!". דברי אלכסנדר מצאו חן בעיני כל העם, אשר כמחשבות מלכו היו גם מחשבותיו. למן היום אשר אבדה מאָסקווא החלה מלחמת עם הארץ (народная война) בצרפתים. הנשים הכבודות בנות מרום עם הארץ חדלו מלדבר צרפתית, התנצלו מעליהן את בגדי החפש אשר כתבנית פאריז ותלבשנה בגדי נשי המון הרוסים, וגם בכל דְּבַר חפץ הבא מצרפת געלה נפשן ויהי נִבְזה ונמאס בעיניהן. כל האזרחים והתושבים בכל המקומות אשר נגעה בהם חרב המלחמה, קמו כאיש אחד וַיֵּחָלצו חושים ככל אשר מצאה ידם; גם הזקנים החלשים והנערים מלאו ידיהם בחניתות ובכלי משחית, ויצאו לארוב להצרפתים ולקצות בם. פעמים רבות התעוררו גם הנשים ברוח גבורה להתנפל על עוכרי הארץ ולאַבְּדָם, ותהי מַרְבִּית ארץ־רוסיא כמחנה אנשי חיל שואפי קרב וצמאי דמי מלחמה. גדודי צרפת אשר הרחיקו מן העיר כִּכברת ארץ לבקש

צרה היו צפויים אל אסון ושד, ובנפשם הביאו לחמם. על כל פת לחם, מלוא כף מספוא ושעלי שעורים, נאלצו להלחם מלחמת חיים ומות; ומדי ראות הכפרים הרוסים כי רב כח הצרפתים מכחם, שלחו את כפריהם וכל אשר בהם באש, כי בחרו לתת יגיעם והונם מאכל ללהבה מתתם בידי זרים אכזרים. ביתר שאת נתכה חמת העם על הצרפתים עד לאין מרפא, על דבר אשר נועזו לחלל קדשי דתם: שפכו בוז וקיקלון על התמונות הקדושות להם, הפכו את היכלי התפלה למלונות אנשי חיל, לַמסגורות ולאֻרוות סוסים.

ובעצם העת אשר הפליאו עם הארץ להשחית בגדודי צרפת, החלה גם מלחמת חַבְרֵי גדודים ואגודות מתי מספר (партизанская война); כי נמצאו בקרב האָפִיצערים הרוסים בעלי רוח כביר ואמיצי לב אשר יצאו בראש להקות קטנות, ובהתבוננם כי יש לאל ידם לְהָרַע להצרפתים, נפלו עליהם כחתף פתאם ויכום בלי חמלה. הגדודים האלה כתרו את הצרפתים ויסגרו אותם במאָסקווא השרופה כבבית כלא, ומכל עֲבָרים הוליכו עליהם אימים ופחדי בלהות, עד אשר לא יכלו הכלואים האלה לצאת מקירות העיר וחוצה, לְחַפש מעט אכל לנפשם ומספוא לסוסיהם, כי אם בלְוָיַת גדוד גדול לסוכך עליהם. אז גבר הרעב במאָסקווא ורָוָה את הצרפתים עד מאד, ורבים מהם הוריד דומה. ויהיו הצרפתים כזאבים רעבים משחרי לטרף; נתקו מוסרות מוסר המלחמה, הפריעו כל סדר ומשטר וַיִפַשטו על הכפרים והמושבות לשלול ולבוז ביד חמסים ושודדים (ма-родёры-міродёры). — מן שרי גדודי הרוסים הפארטיזאנים הכי נכברים: דאווידאָוו, פִיגנער, סעסלאווין, והכהן סקאָביעעוו; הסופר הנודע קאראמזין התעתד להוליך מאָסקוואה את גדוד ניזשני־נאָווגאָראָד. ואנשים יחידים (כהגראף סאלטיקאָוו, מאמאָנאָוו, דעמידאָוו והנשיא גאגארין) שכרו מכספם גדודים וישלחום לעדור מערכה במקום אשר הצרפתים נטושים. מלבד אלה באו כפעם בפעם קאזאקי הדאָן לקול הקריאה, אשר קרא אליהם פלאטאָוו פקידם ואלופם, ויחגרו כלי נשק למגדול ועד קטן לגונן על ארץ מולדתם, להרגיז את הצרפתים ולהכריתם מארץ החיים.

§ 14 **הצרפתים עוזבים את מאסקווא.** בימי היות מחנה צרפת במאָסקווא כשל כחה מאֹד ותלך הלוך ודל מיום ליום. תבערות מאָסקווא דִכאו לארץ חַיָתָם, הפארטיזאנים כִמְעוּף ברק עברו חיש קל ממקום למקום להכרית להם כל מחיה, עד כי אֹכף עליהם הרעב הנורא לאכול מן הבא בידם, כל מאכל נמבזה ונמס, מעלה צחנה ובָאְשָה היה כמעדנים לחכם. המאכלים הנשחתים היו למרורות פתנים בקרבם, וַיִתַמוּ לְגְוֹעַ בתחלואים רבים ונאמנים. אנשי מערכת חיל צרפת השתובבו משובה נצחת ויהיו כבני שחץ מפני יד הרעב והכָפָן כי כבדה מאֹד. אמנם המחנה הרוסית הלכה הלוך וגבור יום יום, כי עם הארץ היו משען לקוטוזאָוו וזרועו לַבְקָרים, עד כי מצאה ידו לצבור בר לָשֹבַע וצרכי מלחמה מְרְבָּה להכיל; את הנפצעים שלח איש איש לביתו להתרפאות, וכל איש בריא ובחור אסף אליו. קוטוזאָוו העביר את חילו בערמה מדרך ריאזאן וַיִתֵן אותה על יד

טארוטינא*) בדרך העולה אל קאלוגא, ובדבר הזה סכך על קאלוגא אשר היו בה אוצרות בר וצדה גדולים וטובים, סגר הדרך בעד טולא עם בתי חרשת כלי הנשק, ובעד נפות רוסיא־הדרומית המלאות דגן וחטה וכל פרי תבואה ·

ונאפאלעאן חשב בלבבו כי אם יוסיף לתפוש במאסקווא ולהסתולל בה, אולי ירך לבב אלכסנדר ויתרצה אל השלום, ויוסף שנית שלוח אליו מכתב דובר שלום, אולם גם הפעם החריש אלכסנדר ולא ענהו מטוב ועד רע · לשוא הפחידו אימפעראטאר צרפת, כי ילך להקדיש מלחמה על פעטערבורג להבקיענה ולקיצנה— אלכסנדר לא זע ולא נבעת מפני פחדו ואימתו · שבועות אחדים חכה נאפאלעאן למענה פיו, ובראותו כי יחכה לשוא, נסה לשלוח את לאריסטאן אל קוטוזאוו, ויתן לו רשיום לכרות עמו ברית־שלום · אפס הפעלדמארשאלל הרוסי ענהו: „כי מלכו מלא את ידו רק להלחם עד לכלה, וגם פקד עליו לבלתי ישא את שם השלום על שפתיו" · בכל זאת מחפץ קוטוזאוו לעצור את נאפאלעאן במאסקווא השוממה השדודה והגלמודה, עוד שבועות אחדים, השלה אותו ויכזב בו להבטיחו כי יערוך את שאלתו ובקשתו לפני אלכסנדר, ויכרות עמו ברית מנוחה למספר ימים·—בימים ההם התראו פנים אל פנים שרי חיל הרוסים והצרפתים, איש אל רעהו נדברו ויתרועעו יחדו · אכן פקידי הרוסים אשר ידעו את כחם ועצם ידם ואת רפיון ידי הצרפתים, דברו באזניהם דברים כמתלהמים ויורדים חדרי בטן, ויהתלו בהם לאמר: „למה זה תתראו, ולמה הנכם יושבים פה ומחשים? ומדוע לא תמלטו נפשכם בטרם יבואו ימי החרף? הטרם תדעו כי בימים האלה תפולנה צפרניכם מעל ראשי אצבעותיכם וכלי המלחמה מכפות ידיכם, יראה ורעד יבוא בכם ובדי עור בשרכם יקשו כמסמרות נטועים וכאבני השדה!" · ופקידי הקאזאקים חזקו שאלותיהם עליהם באמרם: „המבלי אין אויר, לחם וקברים בצרפת לחיות ולמות שמה, כי נואלתם לבוא הנה להיות לדמן על פני השדה ולזבל ארץ נכריה בגויותיכם? הן זאת חובת האדם לארצו—בחייו יעבוד את אדמתו ויגונן עליה, ובמותו ישיב את גויתו אל האדמה אשר נוצר ממנה, כי היא כלכלתו בחייו והוא יכלכלנה במותו; את גויתו אשר לוה ממנה אותה ישלם לה; ואתם הפכבם, הנכם מבקשים מות על אדמה אשר לא נוצרתם ממנה, ואת אשר לא שאלתם הנכם משיבים!" · כחצים שנונים וכגחלי רתמים היה לעג הרוסים השאננים והתוליהם לפקידי חיל צרפת; אפס לא עליהם רבצה האשמה ולא מרצון לבם התגוררו במאסקווא בחסר כל, כי אם את עון מלכם נשאו עליהם בעיר ההרס ההיא, וקשי ערפו הביא עליהם תלאות וזועות · נאפאלעאן הכביד את לבו וימאן לשוב ריקם ממאסקווא, פן יאמרו מלכי ארץ כי בורח הוא, ובצפיתו צפה לברית שלום על ידי קוטוזאוו ·

אפס בעוד הוא מתמהמה במאסקווא ומצפה לשלום, הבהילתהו פתאם השמועה הרעה, כי מקצת אנשי חיל מן המחנה הרוסית לא הרחק מטארוטינא התנפלו בחמה שפוכה על האוואנגארד הצרפתי אשר תחת יד מוראט, ויכו בו מכה רבה, והשחיתו ארצה ארבעה ועשרים אלף איש, וגם מוראט נפצע במלחמה ·

*) על כן אמרו מליצי הדור לקוטוזאוו: „Ta routine a derouté Napoléon"

התהפוכה הזאת והַעֲבָרָה אשר עברה מתנה־רוסיא ממלחמת מָגֵן למלחמת־תגרה, והתבוסה הגדולה אשר בוססו בקרב החלוץ, העציבו את נאפאָלעאָן והרגיזו את רוחו, עד כי געלה נפשו במאָסקווא אשר ישב בה חדש ימים ושמונה ימים • ותהי בעיניו ככלי אין חפץ בו • כ"ו לירח אקטיאבר נתן צו אל חילו לצאת ממאָסקווא, ואתו כמאת אלף איש עמוסים בשלל רב ובמלקוח אשר שללו בעיר העזובה; ובראותו כי קצרה ידו מהשיב להרוסים כגמולם עליו, התנקמה נפשו בם בִּדְבַר אשר פקד על המארשאלל מאָרטיע לטמון בצפוני הקרעמל אש לא־נֻפח, אשר תתלקח אחרי צאת כל הצרפתים מקרב העיר, ולשרוף את כל הבנינים היקרים אשר נצלו מן הלהבה בימי התבערות הגדולות (זולת בית חנוך הילדים) • ויעש מאָרטיע ככל אשר פקד עליו אדוניו באין נגרע • כמעט הָנְתְּקוּ כפות רגלי הצרפתים מן העיר, באו אל תוכה למבראשונה הקאזאקים וַיֵּאָחזו בה, והם לא ידעו כי פחים נטמנו לרגליהם ואש־תחתית תיקד במשכיות הקרעמל • ויהי בחצי הלילה באחד עשר לירח אקטיאבר ותגעש ותרעש פִּנַּת העֹפֶל ומוסדי בניניו רגזו ויתפלצו, כי נבקעה הארץ לקול האש המתלקחת והמתפרצת לפָרֵק את חומות אוצר הנשק ולשַׁבֵּר סלעי המגדלים הרמים והנשגבים; מוט התמוטטו עמודי הקרעמל ופור התפוררו קירות היכליו בקול רעם אדיר וחזק *); להבות אש נשאו על אברותיהן אבני מסע גדולות אל פני השמים, כלי נשק וכדורי־מות עפו כצפרים עפות אל שיא הרקיע, וַיִּשָּׁמַע קול הרעש והרעם עד מחנה הצרפתים, אשר הרחיקו כבר מן העיר ללכת למסעיהם •

15 § שיבת הצרפתים בחרפה ובשת • שיבת הצרפתים מרוסיא נודעת לשם בספרי דברי הימים, כי כמוה לא היתה לרוע למן היום אשר נשא גוי אל גוי חרב • מי מנה את כל התלאות הנוראות אשר השתרגו עלו על צוארי האֻמְלָלים האלה, וּמִי סָפַּר את כל נגעי בני האדם ושבטי אנשים, אשר התחוללו על ראשי גבורי צרפת השבים אבלים וחפויי ראש מן הארץ אשר באו שמה לרשתה! אין קץ לכל המחלות אשר חלה בהם טבע־ארץ־רוסיא העז והקשה, בשָׁלחו בהם את כל צבאות מכותיו ומגפותיו, ואין תכלה לכל הצרות והמצוקות אשר הדיחו עליהם הרוסים בשַׁלחם אותם עד הגבול •

נאפאלעאן קִוָּה להסיע את מחנהו דרך קאלוגא, למען יעבור במדינות הנושבות, אשר לא הֻכּו שממה ולא נחרבו בחרב המלחמה • אמנם על יד מאלאָיאראָסלאוועץ פגע בחיל הרוסים, ותפרוץ ביניהם מלחמת זָבַת דם כמים • פעמים אחדות עברה העיר הזאת מכף אל כף, מן הרוסים אל הצרפתים ומן הצרפתים אל הרוסים, עד אשר ראה נאפאָלעאָן כי נָשתה גבורתו ונבצרה מזמתו וַיּוֹאֶל לשוב בדרך אשר בא בה, היא הדרך העולה סמאָלענסקה, אשר הֵשַׁמּוּ אותה הצרפתים בראשונה • עיני נאפאָלעאָן ועיני כל אנשי המלחמה דאבו לראות שנית את כל המקומות אשר נפלו עליהם חללי חרב לאלפים ולרבבות, ואשר

---

*) במאָסקווא היה בעת ההיא כתשעת אלפים מאתים ושבעה וחמשים בתים, ובימי התבערות נשרפו ע"פ ראסטאפטשין כשבעת אלפים שש מאות וששה ושלשים בתים.

לא נאספו ולא נקברו עוד *). ומחנה הרוסים הלכה לה כדוב אורב על יד הצרפתים לְהֻמם ולאבדם ביום אידם. „נְכַבֶּה נא את תבערת מאָסקווא בדמי האויב!" קרא קוטוזאָוו ברדפו אחריהם. בערמתו הֵסב אליהם את פני המלחמה מִפָּנים ומאחור, וידו היתה בְעָרְפָּם להכות את גדודיהם מכה אחר מכה, לקחת ביד חזקה את עגלותיהם הטעונות צרה ושלל מאָסקווא, לחמוס מידם את כלי נשקם ולְזַנֵּב את הנחשלים ולהדריכם מנוחה. הקאזאקים העזים כנמרים והקלים כצבאים על ההרים למהר, דלקו אחרי הנסים והנמלטים והפיצו מפניהם את מחנה נאפאָלעאָן הלוך והָפִיץ עד אשר נִטשה על מלא רחב חמשים פרסאות, ואין מְקַבֵּץ. על יד וויאזמא התנפל מילאָראדאָוויטש על אחד מגדודי צרפת והחרימו לָטֶבַח, ועל יד קראסני נִגפה מחנה נאפאָלעאָן מגפה גדולה ונוראה מאֹד. במקומות רבות מסביב לסמאָלענסק הרבה חיל קוטוזאָוו להעצים חללי הצרפתים ולהבריעם כבָרים שאולה—עד אשר נשארו מן המחנה הגדולה רק מתי מספר מזי רעב ולְחֻמי רשפי כדורי־עפרת; על כן כִבּר אלכסנדר את קוטוזאָוו בשם הכבוד „הסמאָלענסקי". אכן מלבד אשר היו הצרפתים לחרב אויביהם לִמְשֻׁגַּת, הנה הוציא הטבע, בעל ברית הרוסים, מאוצרותיו את כלי זעמו ואת מַפָּצו אשר נפץ בו גם את השוועדים על אדמת־רוסיא (פרק נד § 9). בשנת 1812 הקדים החרף לבוא בלא־עת וישם משטרו בארץ רוסיא, מקץ חדש סענטיאבר כבר השליך החרף קרחו כפִתִּים ויפַזֵּר כאפר כפור ושלג. הצרפתים, ילידי טבור אירופא, אשר לא הסכינו מעולם לשאת צִנת קור, לא הצטידו בבגדים חמים, וגם המלבושים הקלים אשר היו עליהם בָלוּ כבר בדרך הרחוקה והקשה—על כן היו מטרה לחִצי הקרה; גְוִיָּתם נמוגה מזלעפות קרח ונפשם נפחה מפני הרעב. בימים הראשונים לחדש נאָיאבר גבר הקור ויעל יותר מעשרים מעלות, ומתגרת ידו נפלו הצרפתים על יד קראסני לאלפים ולרבבות כזבובי מות בְּתֹם קַיִץ. מדי בקר בבקר בקום מחנה צרפת מִמְּלוּנָהּ לצאת למסעיה, נמצאו על מקום התחנותה חללי רעב וקור יְשֵׁנים שְׁנַת עוֹלָם, כאשר יִמָּצאו על שדה קטל ככלות המלחמה. גם את חוליהם לא עצרו הצרפתים כח להובילם עמהם והשליכום על פני השדה למות באשר ימותו. מנוסת הצרפתים שׁוְּתָה לפני כל רואיה חָזון נורא ואיום ומראה מוּרְאָה ונגאלה. פה קָברו את השבויים חיים בחיק האדמה לבל יהיו עליהם למשא, ושם יָשַׁב לו צרפתי, אשר הרעב שִׁחֵת וְעִוָּה פניו, אוכל בכל פה בשר אדם ואומר: כי אם אמנם נורא מאֹד לאכול איש בשר עמיתו, אך הלא טוב בשר אדם למאכל מבשר הסוס; פה נשמע קול אנקת צרפתים נקפאים ונקשים הנופלים בבורות שלג, בנקיקים עמוקים ובמהמורות מצֻפות קרח מלמעלה, וקול מפלתם כקול צליל פחי ברזל־מוצק, ושם אספו הנרפאים את פגרי המתים חמרים חמרים, ויעלו וישבו על גַביהם לצַחֵק בשחוק הקוביא. נורא החזיון הזה ומי יכילנו!

---

*) בעברם על יד מאזשאיסק את שדה בּאראדינא, אשר נלחמו עליו את המלחמה הגדולה, מצאו את פני החלקה מכסה עוד בשלשים אלף הרוגי חרב אשר לא היתה להם קבורה עוד, וביניהם שכב איש חיל פצוע בשתי רגליו ועוד נפשו בו: חמשים יום התגולל הצולע הזה על פני השדה באין דורש ובאין מאסף, בטן פגר סוס היה מעונו, בשר חי מזונו ומי בצה ורפש שקויו. ויחמלו עליו אחיו העוברים ויאספוהו אליהם.

§ 16 **מעברות הבערעזינא ומנוסת נאפאלעאן לארצו.** על יד נְהַר בערעזינא *) אצל באָריסאָוו העיר אשר בנפת מינסק, השיגה קִלְלַת אֵל-גמולות את שרידי גדודי צרפת, והשד והשבר באו אליהם שם כתֻמם יחד לְהָמָם ולאַבְּדָם. כי הנה מאת אלכסנדר היתה שוּמָה להתחבר בְּקִרְבַת הנהר הלזה שלשה אגפי מחנה רוסיא, לחסום שמה דרך שיבת נאפאלעאָן, להשיג את חילו בין המצרים ולעשות אִתָּם כָּלָה אך נִבְהָלָה. הראש האחד הוא אשר נצב תחת יד וויטטגענשטיין לסוכך על המסלה העולה פעטרבורגה; הראש השני הוא חיל-המשמר אשר חנה בדרום רוסיא תחת פקודת טאָרמאסאָוו, והראש השלישי, היא המחנה הדונאית, אשר עוד בטרם פרץ נאפאלעאָן ברוסיא, הצליחה להשלים עם טורציא לָשוּב לעשות תושיה בפנים הארץ, ועל צבאה היה טשיטשאגאָוו אשר הפקד עתה לנגיד ומצַוֶּה. טשיטשאגאָוו מִהר למלאות חפץ מלכו, להתחבר עם טאָרמאסאָוו ולבוא למועד השמור עד הבערעזינא; הצרפתים בראותם כי מגור להם מסביב ואיד נכון לצלעם, חרדו לרגעים ויתפלצו מאד. להתם את שבר הצרפתים ולמַלאות את סְאַת האסון האָיום המרחף על פניהם להבהילם בַּלָהות צלמות, רָגַע עור מכסה הקרח וַיִּמַּס בעת ההיא על הבערעזינא, ובִצְּעֵי רגבי קרח וגזרי כפור צפו על פני מיכל המים כְּחֹם היום, מבלי יכלת לעבור בו ברגל. אפס נאפאלעאָן התהפך בתחבולותיו, ועל ידי מַסָּעִים נבוכים ועקלקלים השכיל להעביר את עיני טשיטשאגאָוו מן הנהר, ובמהירות נפלאה הִטָּה עליו מעברות להעביר בהן את שארית חילו עם כלי התותח והכבודה. אז קמה פתאם מהומת-מות רַבָּה בצבא צרפת ויעזרו איש ברעהו למשחית, המעברות היו צָרות מאד כהתכנם עליהן עשָׂרות אלפי איש פעם אחת ונלאו כַּלְכֵּל את נטל מַשָּׂאָם. אנשי החיל נחפזו ויאיצו לְהִמָּלֵט על נפשם ועל שללם אשר נשאו צָרוּר בשקיהם, על כן התנגשו וילחצו, וידחקו וידחפו איש את אחיו בחזק יד ובאגרוף רשע. רבים צרו צעדיהם ונוקשו ונשברו ונפלו היאורה, וימלאוהו מן הקצה אל הקצה גְוִיּוֹת אנשים ופגרי סוסים, כלי נשק ועגלות—וַתִּגְדַּל המבוכה והמבוסה ביום ההוא; כל עַיִן צופיה מיתות שונות ומשֻׁנות וכבֶד פָּגֶר, וכל אזן שומעת אנקת מטים להרג ואנחת לקוחים למות, בעת אשר שביבי פְּתִיל חַיָּתָם דָעֲכו כפשתה כבו במצולות הנהר. ככה ספו תמו לִגְוֹעַ יותר משבעת אלפים נפש, ובאלה לא היה איש אשר נפל בחרב אויב, כי הרוסים היו רחוקים מהם ורק פַּחזותם לבדה הביאה עליהם את מר המות הזה. לפי עֵדות אחד הרואים לא נשאר אחרי מַעְבְּרות הבערעזינא מכל חיל מחנה צרפת הבאים רוסיאה (שש מאות אלף איש) כי אם עשרת אלפים חלוצי חרב וערוכים במערכות הסדר, ויתרם היו אספסוף אנשים ריקים, תערובת בני עמים שונים, ערומים וחשופי שת או מלֻבשים בגדי עִדִּים בלויי סחבות ומַלָחים, ועטופים בשמלות נשים בשמיכות ובכסותי-לילה; על רגליהם הַיְחֵפות והבצקות נְעָלות בלות ומטלאות ועל ראשיהם הפרועים שקים ועורות—עד כי התגודדו כל רואיהם, שָׁרְקוּ ויניעו עליהם ראש: „הזאת היא המחנה הגדולה שיאמרו עליה כי רב כחה להרגיז ארץ ממקומה!"; פליטי חרב האלה היו

*) אחד מן הנהרות הנופלים אל תוך הדניעפר מימינו.

פזורים ונפוצים כה וכה, לא שמעו לקול פָּקִיד ומַצְבִּיא ואיש לעברו תעו כצאן בלי רועה• וויטטגענשטיין והגראף פלאטאָוו רדפו אחרי שארית הצרפתים וַיִּשְׁבּוּ מהם אנשי חיל עם שרים ופקידים, כלי תותח וכל הכבודה, ויתר בִּזַּת מאָסקווא נפלה בידי הרוסים• והקור אשר גבר אחרי מַעְבְּרוֹת בערעזינא עד כדי שלשים מעלות, השקה את שרידי החרב והרעב האש והמים את קֻבַּעַת כוס התרעלה והיגון• צרפתים המונים התמוגגו ונמקו מתגרת יד הַקָּרָה והקרח הנורא• בכל ארך הדרך מן הבערעזינא עד ווילנא היו פגריהם מֻשלכים כגלים על תלמי שָׂדָי, ועצמותיהם נפזרו אל כל רוח, ואשר לַחַיִּים חמרמרו מעיהם מזלעפות רעב, ויקללו את יומם ואת מלכם עד אשר יצאה רוחם, או כאשר נהפכו עליהם ציריהם לא עצרו כח לשאת את התלאות והזוָעות וישלחו יד בנפשם• רבים מהם מתו סמותי דֶבר, ובעברם דרך הערים דבקה המחלה הרעה גם ביושביהן עד להשחית• איש איש מן הצרפתים לא נִקה מעֹטל ודֵי יגון ותלאה• שרי הצבאות ופקידיהם דלו מאנוש, עורם צפד על עַצְמָם וַיִּנָּגְעוּ עם בני חילם יחד בלחץ השפטים הרעים וכל־יד עמל *); גם נאפאָלעאָן נשא בשרו בשִׁנָּיו והתענה בכל אשר התענו צבאותיו; וילך רַגְלִי, אף כי מרכבתו היתה נכונה לפניו תמיד•—אז ראה נאפאָלעאָן כי נוקשה הצלחתו, זרועי עֻזו נשברו אחת אחת, ומכל המון חֲיָלָיו לא שָׂרדו רק פליטים מרוטים אשר לא יצלחו למלחמה; ובמחנות שווארצענבערג ומאקדאָנאלד לא בטח לבו, מדעתו כי מלכי הנכר יעבדוהו מיראה ולא מאהבה, ושרי צבאותיהם עודדים במלחמה בלב ולב—אשר על כן נתן את שרידי מחנהו לאבוד בענים ומרודם בדרך העולה ווילנאה תחת יד מוראט, ולא נתנם לברוח דרך מינסק לבוא לחסות בצל שווארצענבערג• בשלשה ועשרים לחדש נאָיאבר גמר נאפאלעאָן אֹמֶר לנטוש את חילו לא־הרחק מווילנא, ויתמלט בגפו צרפתה, בטרם תִגָּלה רעתו וחרפתו למלך פרוסיא; וגם ידע מאֹד כי רק בהיותו בצרפת ארץ ממשלתו יהיה כבודו חדש עמו, ויוכל לתת יראתו על פני אוסטריא לבל תתפרץ להקדיש עליו מלחמה• הצלחתו עמדה לו להִנָּצל באֹרַח פלא מן השְׁבִי, אשר הכינו לו שרי צבאות רוסיא ולהמלט ממוקשי הקאזאקים, אשר דְלָקֻוּהוּ ויארבו לו, עד כי בעיר מצער סוּפְרָאן היה כפשע בינו ובין השִׁבְיָה• יש מְסַפְּרִים כי כאשר התראה נאפאלעאָן בעברו לצרפת בבשת פנים דרך אויסטריא, עם מלאכו הנצב

*) וזה האיש דאוו (Davoust) אשר ראוהו מלכים וקמו שרים וישתחוו לו, בא לעיר דובראוונא עטוף ברעב ובשלג, כפור שמים כסה פניו ותלתלי קרח עוטרים את ראשו ואת זקנו; וכראות ככר לכם מרחוק חש ויעט אליו כארי על טרפו, ויבלעהו בעודו בכפו, ויאמר לאמר: „לאנשי ברזל ולא לאנשי בשר הכח לשאת תלאות ומצוקות כאלה, כי גבול שם הטבע לכח אנוש, ואנחנו אמנם פרצנו עברנו את הגבול ההוא!". מכתבי העתים (הציר הצפוני) מספרים כי בהיות עוד הצרפתים במאהילעוו וישימו את העיר למשסה עד כי ברחו אזרחיה מתוכה בערום ובחסר כל, פגע אחד משרי גדודי הפאליאקים ההולכים עם נאפאלעאן בשדה העיר, אשה זקנה, אשר חמסו הצרפתים את כל אשר לה, ותצא אל השדה ללקוט מפרי העץ להחיות נפשה. וישאלנה השר לאמר: „הגידי נא לי זקנה הזכור תזכרי את מאהילעוו במצב מורה כזה?" ותען הזקנה ותאמר לפי תומה: „לא אדוני; אמנם זה שנים כבירות עלה ארבה כבד על המדינה הזאת והשחית את יבול הארץ, ויהפכנה למדבר שממה; אפס עד מהרה אבד הארבה וילך תמס מפני הקור והקרח, ולא נודע איו. ומן העת ההיא עד היום הזה היינו שלוים ושבעי לחם ולא חסרנו דבר". המענה הנמרץ הזה נפוץ חיש בין גדודי המלחמה, וישמעו ויפג לבם.

בחצר המלכות בוויען *), אמר את הפִּתְגָם הנודע „Du sublime au riducule il n'y a q'une pas“ לאמר: מן הַנַּעֲלָה עד הַנִּקְלָה רק צעד אחד.

ואנשי חיל צרפת בשמעם כי חָלַץ מהם ארונם ויעזבם ככלי אין חפץ בו, השליכו את כלי נשקם וַאֲזֵנֵיהם ויפוצו בעם. לא נִכַּר שר לפני אחד החיל; אין פקיד ואין נגיד, אין חֶבְרָה ואין רֵעות: כל איש ואיש דָאַג רק לְעַצְמוֹ וּבְשָׂרוֹ וחשב רק לעשות אל השלל ולהחיות את נפשו. החזקים קמו על החלשים ויגזלו את המזון מכליהם ואת הבגדים מעל עצמותיהם הַיְבֵשׁוֹת; על סוס אחד נופל התנפלו עשרה אנשים והחזיקו בו ככלבים רעבים, ויבתרוהו בידיהם ובשִׁנֵּיהם, ויש אשר כרתו נתח בשר מן הסוס החי ויאכפו עליו לרוץ דרכו עד כי נפל חלל ויהי לְבָרוֹת למלתעות המיחלים לפִגְרוֹ; וגבר כי יחלש לא הוחילו עד צאת נפשו, ויפשטוהו בעודו מפרפר בין החיים והמות. כי אסף הרעב והקור את החסד והחמלה מהם, ויהיו כחיתו יער אשר לא ידעו רק למלאות טרף בטנם. להקות הצרפתים באו עד ווילנא עֲיֵפִים וִיגֵעִים, מֻכִּים ומְעֻנִּים, וגם שם לא הונח להם; אנשי העיר לא שתו עין לְחֶמְלָה על הנכרים עוכרי הארץ, ובשמעם כי הרוסים רודפים אחריהם עזבו את כל אשר להם וינוסו בדרך העולה קאוונא **), וגם מוראט נגידם ברח ברגליו, כי ארכו לו הרגעים לאסור את מרכבתו. מן העת ההיא והלאה לא היו עוד הצרפתים ברוסיא כאנשי מלחמה הנסים מפני האויב, כי אם כגנבי לילה הבורחים מפני ארוני הבית. הרוסים לא הוסיפו גם לרדוף אחרי האמללים האלה ויתנו להם ידים לברוח, ולמקצתם הושיטו מזון ומחיה, בגדים וּשְׂלָמוֹת, ויעשו עמם ועם כל השבויים חסד ואמת, כי לא נחשבו בעיניהם כאויבים עוד.—הנה זאת אחרית רִבבות הגבורים אשר באו ממרחק להפוך את ארץ רוסיא ולְמַגֵּר את כסא מלכה הישר באדם!

כאשר גֹרשו הצרפתים כלם מעל אדמת רוסיא מלאה כל הארץ צהלה וְרִנָּה, חדוָה ועז; וביום חמשה ועשרים בחדש דעקאבר הוא יום הֻלֶּדֶת משיחם ומושיעם, חגגו הרוסים את חג ישועתם וּפְדוּת נפשם „מן הגאללים ועמהם עשרים עמים ולשונות“ ***)

§ 17 **הליכות היהודים בימי המלחמה.** בכל ימי מלחמת נאפאָלעאָן ברוסיא הֶרְאוּ היהודים את רוחם הנאמנה למלכם ואת אהבתם הנפלאה לארץ מולדתם. בערים אחרות (שקלאָוו וזולתה) עִנּוּ היהודים בצום נפשם, וישפכו שיחם ותחנוניהם לפני אלהי הצבאות כי ישקיף ממרומיו על צִבְאוֹת רוסיא לתת להם עזרה ועז. אחד היהודים בא אל שר־הצבא מילאָראדאָוויטש וַיְגַל את אזנו כי

---

*) ויש מספרים כי בווארשוי היה זה ואל מלאך האפיפיור דבר.

**) בעיר הזאת, אשר ראתה את המחנה הגדולה בבואה ארצה רוסיא מלאה גיל וששון ובשוב פליטיה מלאי פיד ואסון, הוצבה מצבת זכרון ברחוב הקריה במקום רואים.

***) במאסקווא יבנו עתה היכל גדול ורחב ידים מאד, הנקרא „היכל המושיע“ לזכר שנת 1812. על יד השער הגדול יציגו שני פארי־עמודים משמונה מאות חמשה ושבעים כלי תותח אשר לקחו מן הצרפתים משנת 1812 עד 1815. מסביב להיכל יציבו שמונה מצבות זכרון לראשי גבורי רוסיא במלחמה ההיא; ובמסדרונו ישימו את המפתחות מן המצודות הנכבשות, הדגלים ושאר אותות הנצחון אשר נפלו בידי הרוסים. ההיכל האדיר הנשגב הַזֶּה אשר אין עוד משלו באירופא יפתח בשנת 1876.

נכון הוא לסור אל משמעתו וללכת אל כל אשר ישלחנו, וייטב הדבר בעיני השר וימהר למצא בו חפץ וישלחהו לאסוף לו ידיעות שונות ונחוצות, ולבעבור הַרְבּוֹת חשק לבבו וַחַזֵּק את ידיו נתן לו מכסת כסף כיד הנדיבות הטובה עליו, אך הוא לא קִבל ויען ויאמר: „אדוני, עתה באה העת אשר נֻטל גם על היהודים לעבוד חנם אין כסף"; וגם הוא שמר את מוצא שפתיו, כי עשה את פקודות שֹׁלְחוֹ באמונה אֹמן וימלא את מלאכותיו בטוב דַעַת והשכל (Сѣверная Почта 1812 № 104) כאשר תפשו היהודים יושבי יאנאָוויטש את רץ־הממהר (קוריער) הצרפתי, אשר נמצא אתו כל תבנית מערכת המלחמה ותכסיסיה, אשר דִמּוּ הצרפתים לעשות, ולא אבו לקחת מידו כל כופר והסגירוּ הכל ביד הממשלה הרוממה, לא אַחַר אלכסנדר מלהוציא מכתב גלוי מאניפעסט, להורות בכל לב ונפש ליהודים אשר בפֹעַל־כפיהם זה האירו עיני הממשלה. היהודים לא קפצו ידיהם וישחדו מכחם לצרכי אנשי החיל (Ibid. № 64). כן התאמצו היהודים במקומות מושבותיהם להכשיל את כח הצרפתים ולתמוך בידי הרוסים. בעיר מצער לעפעל (מחוז וויטעבסק) עשו טובה גדולה לחיל רוסיא, כי כאשר גֹרשו הצרפתים ממנה (ט"ו אָקטאבר) שלחו בזדון לבם אֵש באחד משערי נְהַר בערעזינא (шлюзъ), אשר עליו התעתדו הרוסים לעבור בהשקט ובבטחה, אז מִהרו היהודים לכבות את האש, ולא נתנוה לכלות את שערי הנהר ותאכל רק את הגשר המטֻלטל; אפס עד ארגיעה הטו היהודים על פני הבערעזינא גשר חדש, כי הכינו מכבר קורות עץ וכל החָמָרים הדרושים למִבְנֶה גשר, להיות שמורים אתם לעת מצוא. ובכן יכלו הרוסים לעבור לרדוף את האויב באין כושל ומפריע. מלבד זאת הנה אספו שמה היהודים אל בתי חוליהם את אנשי חיל הרוסים הנפצעים אשר נשמטו בידי הצרפתים מתוך בתי החפשית בהִלָּכד העיר, ויכלכלום וינהלום לכל צרכיהם, עד כי יצאו מרביתם בריאי אולם (Ibid. 1813 № 6.). כאשר נושעה רוסיא מן הצרפתים שמחו היהודים אלי גיל וישישו כי מצאה ארץ מולדתם את השלום והמנוחה. בעיר בערדיטשעוו עשו נכבדי העיר משתה ושמחה לפָאֵר את חג הנצח (ז' יאנואר). אחרי אשר התפללו הקְרואים בבית הכנסת לאלהי הנצח וההוד, ואחרי אשר קרא הרב (ר' העשיל הלוי מחעלם) תפלה מיֻחדת בעד שלום הקיסר וביתו ובעד שלום רוסיא כֻּלה, הלכו כלם אל ביתו בלוית מנגנים בכלי שיר (מוזיקא) ומשוררים, ומדי עָברם בחוצות העיר פזרו להעניים העומדים משני צִדֵּי הדרך נדבות כסף והעניקו כמסת ידם לצדקה; בית הרב היה מלא אורה ומפֹאָר בכל פאר ויפי, ועל פני קיר הבית מחוצה תָּלוּ לוח מְחֻקה מצֻיָּר וכתוב בכתֹבֶת הנאותה אל תכונת החג. אל המשתה באו גם הנשיא ראדזיוויל וסוחרים רוסים וזונים לשמוח עם היהודים יחד, כן עשו גם במינסק, ויתנדבו אלף רובל כסף לבתי החולים אשר לחיל הרוסים ואלף רו"כ לשאר יהוּעי חולי ועניי עם, וכן עשו בשאר ערי ישראל ובמושבותיהם *). בלכת אלכסנדר למסעיו חוצה לארץ, קדמו פניו נכבדי קהלות היהודים בלחם ומלח ובספרי תורות, ולפעמים נשאו גם מדברותיהם באזני הקיסר ושריו, וַיָּפִיקוּ רָצוֹן (ראציאָנז מחוז פלאצק). סופרי שפת עבר בדור ההוא נֵעורו לעַטֵּר

*) ראה בהוספות לספר „קריה נאמנה", סמן כ"ד, צד 277.

בנזרי מליצה ושיר את הצלחת אלכסנדר, להרים קול ששון ושמחה ולרומם את תפארת הנצחון •

פרק עב מלחמות רוסיא יחד עם בעלי הברית בנאפאלעאן על אדמת אשכנז וצרפת; נאפאלעאן יורד פלאים פעמים, ואלכסנדר נגיד ברית קדש ויושב בראש מלכי אירופא במסבי סוד האספות (קאנגרעסים).

§ 1 **הרוסים עוברים את גבולם** • אלכסנדר לא הרוָה את נפשו בתשועת ארצו לבד, ותקטן עוד זאת בעיניו, וַיִּגְמֹר אֹמֶר להדיח מִשְּׂאֵתוֹ ומכסאו את הגבור העריץ והנערץ, אשר זה עשרים שנה תמימות גזל את מְנוחת אירופא וַיְשַׁדֵּד רִבְצָהּ, לבעבור הוציא את שְׁאָר המלכים מסבלות עֻלּוֹ „ולהושיע גם את העמים אשר נשאו תַּרְבּוּתָם על רוסיא עמו יחד" *) • על כן פָּקַד על קוטוזאָוו לבל יעצרוהו ימי החרף והשלג הרב, וימהר עם חילו חיש קל לעבור את גבולות רוסיא • בפקודתו זאת לא הרגיע עוד את רוחו, כי אם בא בכבודו לעמוד בראש חילו, ולבלתי סור מהם עד אם יְמַגֵּר לארץ את כסא נאפּאָלעאָן • ויסע אלכסנדר ווילנאה, שֶׁשָּׁם חנו צבאות חילו והתעתדו ללכת למסעיהם ולדרוך ברגל גאוה על אדמות שכניהם • וייראו הקיסר ויצר לו פן בעברם את הגבול יַשִּׁיאֵם לִבָּם להסיג גם גבולות עולם, לעבור חֻקי הצדק ולעשות מעשים אשר לא יֵעָשׂו בארצות זרים • על כן בטרם עבר לפניהם לגערמאניא (כ״ה דעקאבר) צוה לקרוא באזניהם את פקודתו הנבוחה והנמרצה, ובה היה כתוב לאמר: „שמעוני נא אנשי חילי! גבורתכם ואֹמץ לבבכם הנחילו לכם כבוד ותפארת אשר לא יִשָּׁכְחוּ ולא ימושו עד עולם; זכרון שמותיכם ומפעלותיכם יתהלך מפה אל פה, אָבות יְסַפְּרו לבניהם, ובניהם לדור אחרון! תהלה לאל עליון אשר לא עזב את חסדו מעמנו עד היום, ולא יטשנו גם לימים יבואו • הן ספו תמו האויבים על אדמת רוסיא, עצמותיהם היו מדרך לכף רגלינו עד בואנו אל קצה גבול הארץ • ועתה הנכם עוברים היום בגבול שכנינו, ונשמרתם מאד לנפשותיכם, כי לא לרשת משכנות לא לכם אתם עוברים, וגם לא להביא מלחמה בשערי שכנינו ולשפוך דמי אדם, כי אם לתת שלום בארץ — שלום-אמת אשר יכון לעד; הנכם הולכים לבעבור מצוא מנוחה לנפשכם ולבעבור הַמְצִיא חָפשה ודרור לשכניכם, על כן יֵחָשבו נא בעיניכם כאוהבים נאמנים, ודעו וראו כי בידכם עתה דְּבַר-השלום • בני עמי! זכרו נא כי רוסים אתם, נוצרים אתם! ואך למותר אחשוב להזכירכם כי חובת כל איש חיל להיות עז וּקְשֵׁה-לב ביום מלחמה על שדה קטל — ורך-לב וטוב בארץ שלום אשר הוא עובר בה ומתגורר בקרבה • חלילה לי מְלַאֲיֵם אתכם ביראת עֹנֶשׁ ובשפטים רעים, יען כי נכון לבי בטוח כי לא תֶחֶטְאוּ, לא ידבק בידכם מאום, ולא תביאו על נפשכם שבט מוסר ועֹנש

---

*) דברי קוטוזאוו באחד ממכתביו (Сѣв. Почта 1813 N. 1.).

קשה · עיניכם ולא זר ראו בארצנו את הצוררים השודדים אשר חמסו וגזלו וישוסו בתי אברים שְׁלֵוִים ושקטים; בצדק בערה בקרבכם אש עֶבְרַתכם עליהם ותשיבו גמול עֲמָלָם בראשם וחמסם על קדקדם הוֹרַדְתֶּם—ועתה מי זה יוֹאל לעשות כמעשיהם? ואם המצא ימצא איש אשר כזה, אל נא יִקָּרא שם רוסי עליו, כי אין לו כל חלק ונחלה ברוסיא · ואתם תדיחוהו בידכם מבוא בקהל לכם ובסודכם אל תבוא הנפש החוטאת! הדבר הזה ישאלו מכם—אמונתכם, ארץ מולדתכם ומלככם בראשכם!" *). בתשעה ועשרים לדעקאבר יצאו הרוסים מווילנא ללכת לדרכם צלחה; חרב פיפיות בידיהם, ושלום בלבבם ·

2 § **המלחמות עם נאפאלעאן בשנות 1813-14** · בלכת אלכסנדר אל מדינות אשכנז היה לבו סמוך בטוח כי גערמאניא העשוקה והרצוצה תקדם פניו בקול תודה, ותתנער לפרוק מעל צוארה את עֹל הברזל אשר העמים נאפאָלעאָן עליה זה ימים רבים · והנה אף כי באמת שמחו עליו האשכנזים: הַגְּבָרִים בנו לו שערי נֵצח והוד, והעלמות העדינות עם הבתולות היפה־פיות קלעו לו מקלעות גזרי פרחים, ובכל מְקוֹם בואו היה מְקטר מֻגש לשמו כבוד ותהלה, בכל זאת עוד רָחפה על פני שליטי גערמאניא האימה הגדולה והמורא אשר נתן עליהם מושל צרפת מאז, ולא נְתָנוּם להתפרץ עד־מהרה · רק פרוסיא לבדה התעשתה ראשונה להתרצות אל מעשה גבורת הגענעראל יאָרק (אשר מבלי שְׁאוֹל את פי מלכו שת ידו עם דיביטש שר־צבא רוסיא), לְחַבֵּר את חילה לחיל רוסיא, להלחם שכם אחד על נאפאָלעאָן · בימים ההם הֻעֲרה על עם הארץ בפרוסיא רוח עצה וגבורה, ורוח קנאות עַזָּה מאד לארץ מכורותיהם ומולדותיהם, ויתאושש כל העם מקצה לחגור כלי נשק ולהתגרות באויביהם מציקיהם · בין כה וכה הצליח נאפאלעאָן לכַסּוֹת במשאון את עיני הסענאט בצרפת, בפה חנף ובהלקלקות הטה אותם לחפצו לתת לו אנשי חיל וכסף, ובמהירות נפלאה, אשר לא תֵחָקֵר, קִבֵּץ וַיָּרֶק שנית מחנה חדשה ועצומה כשלש מאות אלף איש, ובעופפו כעל כנפי נשרים חיש קל לגערמאניא העמיד מלחמות גדולות על אדמת זאקסאָניא, אשר מלכה לא הֵפיר את ברית־שלומו אתו, וַיָּחֶל להכות את חיל מלכי הברית כפעם בפעם. על יד ליוטצען, במקום אשר לפנים נפל חלל גוסטאוו־אדאָלף מפני חפש הדת בגערמאניא, שם התחוללה עתה מלחמה גדולה בגלל חפש מדינותיה ומושליה; אחרי כן היתה מלחמה עצומה על יד בויטצען, ובשתיהן הלכו בְּקֶרֶב שני מלכי הברית אלכסנדר ופרידריך, ועיניהם ראו את הגדולות והנפלאות אשר יעשה נאפאָלעאָן בזרוע חשופה ובחרב שלופה · בעת ההיא הלך בדרך כל הארץ גם קוטוזאָוו אשר עליו השליכו בעלי הברית את יהבם ותקותם · ובכן לא נִשקפה אחרית טובה לרוסיא ולפרוסיא, רק כאשר נִלוו אליהן גם אויסטריא, אנגליא ושוועציא, רק אז רמה זרוע בעלי הברית ותעש חיל ועזוז · אז החלו מלחמות רבות וקשות, על יד דרעזדען**), קולם,

*) שם גליון השלישי בשנה ההיא.

**) הגבור החכם מארא אשר על פי בקשת מלכי הברית בא אל המלחמה מאמריקא, בעמדו על שדה קטל כצעדים אחדים על יד אלכסנדר, חלפהו כדור עפרת וימחץ את שתי רגליו בפעם אחת.

קאטצבאך, גראָס־בעערען, דענעוויטץ, האגעלסבערג, ווארטעבורג, אשר ברֻבָּן היתה יד בעלי הברית על העליונה.—בִּסְבִיבֵי העיר לייפציג באה ונהיתה מלחמה נוראה ואיומה מאד, אשר ארכה שלשת ימים תמימים. יותר משש מאות אלף אנשי חיל, בני עמי־אירופא השונים, נלחמו שמה מלחמות תנופה בסערה ובסופה, ואלפי כלי תותח הרעישו והרגיזו את הארץ בקול רַעְמָם. שם הַנְחַת ה׳ את גבורי חיל צרפת ויחצוב קבר עולם לשלטון נאפאלעאָן, כי מחצית חילו נפלו חללים על מרומי שדה המלחמה ההיא *).

ויברח נאפאלעאָן צרפתה לאסוף גם בפעם הזאת חיָלים רבים, אפס גערמאניא כבר שברה מוטות עֻלּוֹ, ותצא לחפשי לָאור באור הדרור. בכל זאת אמרו בעלי הברית לעשות שלום לנאפאלעאָן, ויערכו לפניו את שְׁאֵלָתָם, כי ישפיק בצרפת לבד ובגבולה עד הריין, ואת כל הארצות הנִכבשות ישיב לבעליהן; אך הוא מֵאן לתת להם אֹזן קשבת ויעט במלאכיהם. או אז שמעו בעלי הברית לעצת אלכסנדר, אשר ערגה נפשו לנקום נקמת ארצו מנאפאלעאָן, וַיַּסִּיעוּ את צבאותיהם ארצה צרפת. מקץ שנת 1813 עברו את הריין, וישלחו ספר אל עם־צרפת להודיעם נאמנה כי לא יבואו להלחם בצרפת כי אם בנאפאלעאן לבדו, לשוא כִּלָּה הגבור הנורא הזה את שארית כחו לעצור בעד בעלי הברית מלכת הלוך וקרוב לפאריז, וכגבר נוֹאָשׁ חָשׁ עם חילו אל הריין — כי הם שלחו לקראתו גדוד מזער להתאבק אתו, ועם המחנה הגדולה הוסיפו לַהֲלוֹך אל עיר הבירה ביד רמה ובזרוע נטויה. במחנה ההיא היה מִסְפַּר מִפְקַד הרוסים לבד כמאה וארבעת אלפים איש. כל גבורות נאפאלעאָן וכל חכמתו הגדולה עם נצחונותיו אשר הפליא לעשות בעת ההיא לא עמדו לו להצילו מרעתו. בעלי הברית השנו חיל והוסיפו להתחזק מיום ליום. באביב בשנת 1814 הגיעו עד פאריז; והרוסים בקָרבם אל העיר הַהֻלָּלה הזאת קראו בקול: „השלום לך פאריז אבינו? מה ירב עתה הגמול אשר נתון תתן בעד מאָסקווא אִמֵּנוּ!״.

3 § **הלכד פאריז ומפלת נאפאלעאן הראשונה**. ויהי בִּקְרוֹב בעלי הברית אל פאריז להרעישנה ולהבקיענה אליהם, היה צבא־המצב בתוכה רק שני גדודים לא כבירים, ועל פקודיהם שני הגענעראלים מאַרמיע ומארמאָן; אולם גבעות בעלוויל ומאָנמארט היו לה מסביב לחומה נשגבה ולמבטח עֹז. בשמונה עשר בחדש מארט בבקר השתערו על העיר היל בעלי הברית, אשר מרביתם היו מִצְּבְאוֹת רוסיא. כראות מארמאָן כי צרה קרובה ואין עוזר, שלח לבקש מאת אלכסנדר מנוחת־חרב לימים אחדים; כרגע עצור עצר אלכסנדר בעד רִגְשַׁת אנשי החיל, וישלח אליו את הַפָּקִיד הנשען על־ידו, גענעראל־אדיוטאנט אָרלאָוו, וישם את דברו בפיו לאמר: „ברצון או באונס, בסערת מלחמה או בהמון חוגג, על חָרְבוֹת־מַפָּלָה או תחת כִּפּוֹת זהב—יעבור עלינו מה—ואירופא תלין הַלַּיְלָה הזה בפאריז!״ **) אכן פקידי פאריז גם בראותם כי קצרה ידם מלסובך

*) פאניאטאווסקי אשר הרימו נאפאלעאן במלחמה ההיא על גרם מעלת מארשאלל נפל שם במצולות הנהר (עלסטער) ויטבע וימת.

**) אלה דברי אלכסנדר ככתבם וכלשונם: „De gré ou de force au pas de charge

עליה, לא אָבוּ לפתוח את שערי העיר, ויאמרו כי רק החרב תוכיח בינם ובין לוחמיהם · הצרפתים נלחמו בעֹצם־יד ובאמץ רוח עד להפליא כדרכם מאז מעולם, אך לעת ערב היו מֻכים ונהדפים מכל מקומות־המלחמה · על פסגות בעלוויל ומאָנמארט הֶעֱלו כמאה כלי תותח רוסים למחִתַּת יושבי העיר הַפְּרָזִית; ולוּ הוציא אלכסנדר, הֵגה מפיו כי עתה נהפכה הקריה העליזה למעי מפלה לבעבור תתנקם נפשו בעד מאָסקווא השרופה והשוממה, אפס אחת דבר איםפעראטאָר רוסיא כי לא בא הלום רק לחזות נקם בנאפאָלעאָן, חולש על גוים וארצות, ולא להרע לצרפת · שערי פאריז נשאו ראשיהם לפני מלכי הכבוד, וביום השני בא העירה אלכסנדר עם מלך פרוסיא בקול תרועת־עם וצהלה, ויברך את צרפת בשלום · — בני פאריז נהרו לקרם את פני אלכסנדר בשמחה רבה, ובבית המשחק שרו שיר־תהלה מחֻבר לכבודו, שֶׁבּוֹ נִקרא „מופת למלכי ארץ" („modèle des Rois"); והוא גם הוא הראה שמה את טוב לבבו ורוחו הנדיבה גם למשנאיו, כי לא נתן לנתוץ את צלם דמות נאפאלעאָן אשר על מצבת־עֹז וואנדאָם, כי אם עטו עליה תכריך־מת, להורות לעם כי בעליה אשר נתן חתית בארץ חיים נחשב כמו חלל ומת וישא כלִמתו את יורדי בור תחתיות ·

אלכסנדר גִּלָּה את חפצו במכתב־גלוי כי לא יקח דברים, גם הוא גם בעלי בריתו, עם נאפאָלעאָן או עם אחד ממשפחתו, על כן ישבו בעלי הסענאט וחברת המחוקקים כסאות למשפט ויכינו ממשלה עִתּית להמתיק סוד יחדו · טאלייראן היועץ הנובל והערום היה המנצח עליהם, ועל פיו עשו פליליה וחרצו משפט (ב׳ אפריל) כי נאפאָלעאָן וביתו לא ישבו עוד לכסא צרפת עד עולם · — בעת ההיא היה נאפאָלעאָן בפֿאָנטענעבלאָ, וכאשר בָּאַתְהוּ השמועה הרעה הזאת, הלא הוא משפט־הסענאט, נמצאו עודנה תחת ידו כארבעים אלף איש שולף חרב, ויתאמר לבלתי שמוע לְמְשׁוֹפְטָיו ולהַרְאוֹתם קשה · אמנם כאשר התבונן כי גם אוהביו הקרובים אליו (נייא, אודינאָ וכאלה) עזבוהו ויגאצוהו, ראה עין בעין כי אסף כוכב הצלחתו את נגהו ממנו וגבורתו נוקשה ונשברה, וַיִּכָּנַע לשמוע מצות הסענאט להסיר מעל ראשו את עטרת תפארתו ולבל יורישנה גם לבנו · מה נָּדְלָה מפלת הָעֲנָק הדגול מרבבה הזה, אשר ימים רבים ישב כאֵל־שחק על חוג הארץ וכל שליטי המדינות היו כחגבים בעיניו! עֲנוּת נפשו גברה מאד בעת רעה ההיא, נבוכו עשתונותיו ויהי כאיש אובד עצות · עתה כלו מלחמותיו עם אדירי גוים וַתָּחֶל מלחמה־עזה בקרב כליותיו; נקטה נפשו בחייו וציריו נהפכו עליו, עד כי אמר לשלוח יד בנפשו, וישתה כוס רעל, אשר היה שָׁמוּר אתו מיום נסוג אחור ממאָסקווא, אך פָּג טעם הרעל ולא הצליח לאשר שְׁלָחוֹ; כי לא חפץ ה׳ להמיתו לבעבור ישא עונותיו על עצמותיו בעודו בחיים חַיָּתוֹ, וִיהִי למוסר תוכחה למלכי ארץ ·

אז נִתַּן לנאפאָלעאָן האי על ב א למורשת עולם, וַיְשֻׁלַּח שמה בלְוָיַת שומרים

---

ou au pas de parade, sur de décombres ou sous lambris dorés, il faut que l'Europe couche aujourd'hui même à Paris."

לראשו. — כמעט נפל בית נאפאלעאָן תחתיו הקימו מלכי־הברית את כסא הבור־באָנים על צרפת, והשיבו אותם לכבודם ולאיתנם הראשון. כי שב מאנגליא האח הבכור להמלך המומת בימי הזעם והמרדות (לודוויג ששה העשר), הגראף הפראָוואנסי, וימלוך בשם לודוויג שמונה־העשר, וצרפת שבה לגבולותיה בשנת 1792. — מלכי הברית הגדילו חסדם עם צרפת, ולא מַדּוּ לה בכּדה אשר מרד נאפאָלעאָן להארצות הנלכדות בידו — כי לא הרעו ולא השחיתו לה במאומה; ואלכסנדר עשה עוד חסד ואמת בהיותו כחומה על בני משפחת נאפאלעאָן, ויכלכל דבריו במישרים להיטיב להם ולבלתי נגוע בכבודם ובקניניהם. האימ־פערטאָר הרוסי היה אז בפאריז הציר אשר עליו סַבּוּ כל דברי האצילים ושיחות כל העם יושבי פאריז למגדול ועד קטן, כי בנַחַת הליכותיו ובענוַת צדקו קנה לְבות כל רואיו. מכתבי העתים שמה פֵּארו והִללו את שמו ויספרו את כל צעדיו. הסופר המפאָר ווילמען הביא מראשית בכורי עטו שיר־תהלה לאלכסנדר, ומכל עברים נשמע רִנְּנַת תפארתו ויקר גדולתו. — נאפאלעאָן האֻמלל בעברו בגבול תימן צרפת ללכת לאי־גלותו, יצאו שמה רבים מן העם וישפכו עליו בוז, הזילוהו ויקללוהו קללה נמרצת, כי מרה נפש כל העם, איש על בנו על אחיו ועל קרובו הנִסְפִּים במלחמות אשר עשה האימפעראטאָר הזה באוֹנו ובגאונו. ואת אלכסנדר בצאתו מצרפת שִׁלחו העם בדי כבוד ובאלפי תודות וברכות. ויסע אלכסנדר ויבוא עם מלך פרוסיא לאנגליא, וגם שם קדמו פניו ברב תפארת והדרת כבוד ובמשתות וחגים, ובחדש יולי שב אל נָוהו פעטערבורגה ועַמו קִבלוהו בשמחת־עולם ובגילה נִצַחַת. הסענאט והסינאָד יחד חִלו פניו להִקרא בשם הכבוד „המבֹרָך" („Благословенный"), וגם בקשו מֵאִתּו רשיום להציב לו מצבת זכרון, אך הוא לא נרצה להם, וגם פקד עליהם לבל יוציאו הרבה כסף למשתות ולמועדי ששון.

§ 4. מאת־היום ומפלת נאפאלעאן האחרונה. אחרי אשר עשו מלכי אירופא סדרים בצרפת, והוציאו לאור עולם את „שלום־פאריז הראשון", נועדו יחדו מקץ שנת 1814 אל וויענה (וויען) הבירה לכונן סדרים גם בקרב הארצות אשר הוציאו מִכַּף נאפאָלעאָן, לבוא על שְׂכָרָם ולשאת איש את חלקו בעמלו שֶׁעָמַל; אפס בטרם כלו הנועדים הנועצים את מעשיהם, נלחצו לקום מכסאותיהם ולחגור חרב על ירך; כי מרגיז אירופא התנער כארי מִסְּבכו ויעל שנית לכסות את עין הארץ ולעשות גדולות ונצורות. בהִוָּדע לנאפאלעאָן כי חָלַק לב בעלי הקאָנגרעס בוויען ובְחֵמה יָגרו מדון, וכי מתלוננים עם צרפת, הכהנים ונדחי החיל (אשר שבו אל ארצם) על מלכם החדש, אשר לא עצר כח לתת מוראו וחתיתו על מנאציו — חיתה רוחו וַתָּשב אליו תקוָתו להחליף כח ולחַדש כנשר נעורי ימי ממשלתו בצרפת. בחמשה ועשרים לחדש פעווראל עזב נאפאלעאָן חרש את אי־עלבא ויבוא בדרום צרפת עם מתי מספר אנשי חיל, אשר מרביתם היו מבני פולין, מכל קצות מדינות הדרום התלקטו אליו זקני אנשי־החיל (וועט־עראנים), אשר ראו את גדלו ואת ידו החזקה. ואשר הִבְריאָם לפנים מראשית

שלל כל הארץ; כֻּלם שמרו את אהבתו בלבם וַיִּנָּהו אחריו • פקידי החיל אשר שלח המלך לודוויג שמונה־העשר לקראת צוררו, גם הם הריצו ידם אל נאפא־לעאָן „חרב הצרפתים ומגן גאותם״ • אז הראה נאפאלעאָן את עז רוחו עד להפליא, כי כאשר התיצבו שתי המחנות אשה מול רעותה ותהיינה נכונות להִלָּחֵם, שָׂם הוא את אצילי ידיו על לבו ויגש בגפו אל חיל המלך, ויקרא קול רם: „מי האיש החפץ להרוג את אימפעראטאָרו יעשה נא זאת הפעם!״ • כקסם על שפתי חובר חֲבָרִים מחֻכָּם עוללו דבריו אלה על אנשי החיל, ויורידו את קני־הרובה ארצה ויקראו: „יחי האימפעראטאָר!״ אחרי כן דָּרַךְ כַּכֹּכָב אל פאריז קרית עֻזו, ובכל מקומות עָבְרוֹ נשמע קול רנה וצהלה, קול נצחון ותרועה • כל אנשי החיל נפלו אליו וכל עם הארץ זָנוּ אחריו • גם המארשאלל נ י י א אשר הָפְקַד מאת לודוויג שמונה־העשר על כל צְבָא־החיל, ובצאתו לקראת נאפאלעאָן התפאר כי היש מהרה ידיו תביאנה אותו סגור בכלוב ברזל, גם הוא לא יכול להבליג על נפשו וְלַהֲלוֹךְ נגד רוח כל העם הסואן ברעש, כי רק לנאפאלעאָן לבדו יאתה מלוכת צרפת — וַיִּנָּחֶם על מחשבותיו ויבגוד במלכו וַיֵּט אחרי האימפעראטאָר • כי השכיל נאפאלעאָן והצליח למשוך אחריו לבות כל העם בחבלי נֹעַם ובדברים טובים ונחומים; העביר קול כי מן הוא והלאה יחזיק רק במעוז השלום, וכה אמר בחלקת לשונו: „כל ישעי וכל מגמת פני, להביא את עמי אל מחוז חפץ הדרור והאשֶׁר, ולא מלך אהיה להצרפתים מעתה כי אם אחיהם הבכור; וככל אשר הרביתי את תפארת צרפת עד כה, כן הרבה ארבה הפעם את חֻפְשָׁתָהּ לגאון ולתפארת!״ • על כן עצמו שוחרי טובו מרגע לרגע, וינהרו אחריו כשטף מים רבים, באין גודר גדר ועומד בפרץ • לודוויג חרד לרדת מעל כסאו ולברוח בחפזון ובבהלה לבעלגיא, ובני פאריז חרדו לקראת בוא נאפאלעאָן, כי זכרו נפלאותיו אשר עשה, חֻקותיו ומשפטי פיהו, ולא שכחו כי הוא היה ימים רבים תפארת גאון עֻזָּמוֹ; הוא הרכיבם על במתי הכבוד ובשם גבורתו ועזוזו התהללו עד אפסי ארץ • — על כן קמו כאיש אחד לקדם פניו בקול הידד ותרועה • הסע־נאטאָרים אשר זה תמול נחר גרונם בקראם: „יחי המלך!״ עתה קראו בפה מלא „יחי האימפעראטאָר!״ וכל העם ענו ואמרו אמן! • אז יחשוב נאפאלעאָן מחשבות לחשוף את זרוע עֻזו ולהשיב את הסדרים אשר כוננו ידיו אל מכונם; ורק לבעבור יוכל לאסוף כל כחותיו ולהאדיר חילו, הוציא ספר גלוי, כי כל מגמת פניו לשפות שלום לעמו, ונכון הוא לבלתי צאת מגבול צרפת וחוצה, ולהתרצות אל כל אָפְנֵי השלום אשר ישימו לפניו מלכי הברית, ולא יוסיף עוד להפריע את מנוחת אירופא בתעלוליו • אפס בעלי הקאָנגרעס בוויען גזרו אֹמֶר לבלתי תת לו חנינה, והוציאו דְּבַר־מלכות מלפניהם, כי באָנאפארט, עוכר שלום אירופא הוא, חֻקי הארץ לא יָסֹכו לראשו וכל הורגיו לא יאשמו • אך לשוא שקד נא־פאלעאָן לעשות משפטים צדיקים וישרים בארצו, להבל ולריק עמל לקנות לב אלכסנדר בתחבולות שונות, וּבְדַבֵּר אשר גִּלָּה אָזְנוֹ על אדות דברי הברית אשר כרתו על רוסיא לודוויג שמונה־העשר עם אנגליא ועם שאר המלכים, (כי ספר־ברית כזה נמצא בַּחֲדַר לודוויג בְּבָרְחוֹ) • אלכסנדר חִזֵּק לבו כצור, ודרוש דרש

במפגיע להסיר את באָנאפארטא ממלוך — מרעתו נאמנה כי לא יקום השלום בארץ כל ימי היות ניר לשואף קרבות זה ·

חיש מהר התכוננה מחנה גדולה להצות את צרפת ולרדוף את נאפאלעאָן עד כָּלָה , ורוסיא לבדה התנדבה יותר ממאתים אלף אנשי חיל · אולם בטרם הַגִּיעָם אל מקום המלחמה כבר נִגַּף חיל נאפאלעאָן לפני וועלינגטאָן ובליכער (שרי צבאות אנגליא ופרוסיא) על יד וואטערלאָאָ (י״ח יוני 1815) · אחרי המלחמה הנוראה הזאת , אשר הפילה את נאפאלעאָן למשואות נצח וַתְּגַדַּע את זרועו בבוא יומו בעת עון קץ , עד כי נלחץ לְנָעֵר שנית את כפיו משבט המלוכה , ולחתום ידו כי אין לו ולבניו אחריו כל חלק ונחלה בממשלת צרפת · אחרי כן נתפש בידי האנגליים בעברו בים לעבור אל ארצם ולחסות בצל ממשלתם · על אפו ועל חֲמָתו הובא כבן־שִׁבְיָה אל האי ס״ט העלענא לשבת עליו כַּאֲסִיר־עולם עד בוא חליפתו ועת פקודתו · שמה מֻנּוּ עליו איש בליעל , נרגן וקשה־לב , אשר כִּסָּה קלון על כבודו , מרה ועִצֵּב את רוחו עד אשר מת בתחלואים רבים (1821) · ובכן בִּגְזֵרַת אֵל עליון נִגְזַר מארץ החיים בארץ גְזֵרָה ההיא , אֵיל הגבורים ואַבִּיר הָאַבִּירִים , אשר גָּזַר לגזרים את אירופא , ויגזר אֹמֶר ויקם לו , עד כי רבים האמינו כי דִמְיוֹנוֹ כנחש בעל מאת־הראשים (במשלי עֲצַבֵּי היוָנים) אשר אם יִכָּרֵת אחד מהם, עוד יחליף לְצַמֵּחַ חדשים לרגעים , וכל כלי יוצר וכלי משחית עליו לא יצלח · —מן היום אשר ברח נאפאלעאָן מן האי עלבא עד מַפַּלְתּוֹ האחרונה עברו „מאת־יום״ , על כן נודעה העת ההיא בספרי דברי הימים בשם הזה · מלכי הברית באו שנית פאריזה וישימו בה את כסאותיהם , ולודוויג שמונה־העשר שב גם הוא אל היכלו · על פי ספר „שלום־פאריז השני״ אבדו לצרפת מדינות סאוואָיען ועוד איזה נחלות על יד הריין , וגם נאלצה לשלם כסף ענושים שבע מאות מילליאָן פראנק , ובשמונה עשר ממבצריה (אשר בנפות צפונית־מזרחית) נשארו חיל מלכי הברית להיות בהם למשמר עד אם תשקוט הארץ ; את כל הסגולות , שביות החמדה ומעשה ידי אמנים נפלאים , אשר הוציא נאפאלעאָן מאוצרות כל הארצות ויתנם בבתי הסגולה אשר בפאריז , את הכל לקחו והשיבו אל בעליהם הראשונים , אשר נואשו כבר מהם מֵרֹב ימים · משפט צדק שמו להם מלכי הברית לקו , ויֹשֶׁר וחסד למשקלת , בכל דרכיהם ומעלליהם בארץ צרפת , וביתר שאת התאמץ אלכסנדר לעצור בעד שאר המלכים לבל יכבידו אכפם עליה ולבל ידרשו ממנה עד בלי די ; בבל מאמצי כחו הציל את זכרונות הנצחון ומצבות־העֹז אשר מלאו את פאריז כֻּלה ·

§ 5 הקאנגרעס בוויען והספח פולין לרוסיא · למן היום אשר היתה רוסיא לגוי ולממלכה לא פעלה פְּעֻלה גדולה על עניני אירופא כאשר בימים ההם , עד כי רבים וכן שלמים יראו פֶּן יקום עתה אלכסנדר , אשר הציל את אירופא מכף הַמְנַצֵּחַ הגדול והנורא , לִמלאות את מקומו ולהיות נגיד ומצוה לְאֻמים כמוהו · אמנם לשוא פחדו פחד כי לא היה פחד : אלכסנדר היה רודף שלום מנעוריו , וכל מַאֲוַיֵּי לבו והגיוניו כל־הימים היו רק לְיַסֵּד שלום־אמת באירופא · — ויהי בהתאסף ראשי מלכי אירופא וציריהם יחד וויענה, להוציא לאור גורל מדינות

אירופא ולעשות בהן משפט וסדרים, וישב אלכסנדר בראש הנאספים הנכבדים זהוד קולו הקשיבו כלם בחרדת כבוד, אפס דְבַר עניני הליכות המדינות ומשטריהן על פי ארחות הפאָליטיקא נִתְּנו בידי הדיפלאָמאט האויסטרי הנודע למשנב—מעטטערניך • ואלה ראשי הסדרים אשר נעשו וקֻיְמוּ בסוד בעלי האספה: לאויסטריא השיבו שנית את כל הארצות (מלבד בעלגיא) אשר קרעה צרפת ממנה, ויספחו אליה גם את ווענעציא ולאָמבארדיא; לפרוסיא נתנו חלק גדול מזאקסאָניא וממדינות שֶׁעַל הריין; בטבור גערמאניא חֻבְּרוּ שלשים ושמונה ממלכות קטנות להיות לאגודה אחת בשם ברית גערמאניא („Германскій союзъ"), ואויסטריא היתה לְגְבֶרֶת הממלכות ההן; לאנגליא הנחילו מקומות שונים הנכבדים מאד לעניני המסחר (מצר תקוה טובה, מאלטא, איי יון, וכאלה); האָללאנדיא ובעלגיא היו לממלכה אחת, אשר נִקְבה בשם ניעדערלאנדיא (ארץ השפֵלָה); על חצי־האי פירענעאי ביתר מדינות איטאליא, שבו כמעט כל השליטים הראשונים אל אחוזותיהם ואל ממשלתם והודם כבראשונה, וגם הפאפא שב אל כסא כבודו ברומא • נוסף על זאת העמיד הקאָנגרעס לחק־עולם, להעביר מן הארץ ומן כל איי־הים את סְחַר נפש אדם, הוא מסחר הכושים (נעגרים) אשר היה לאירופא לחרפות ולדראון זה שנים רבות.

אכן השאלה הכבדה והקשה מכל השאלות בסוד אספת־וויען, היתה השאלה: במה אפוא יגמלו לרוסיא על כל נזקיה הרבים והגדולים בכל ימי התאבקה עם נאפאלעאָן, ועל כל התלאות אשר מצאוה בהתנדבה ללכת להציל את כל אירופא מידו • אלכסנדר חפץ לכונן מן ההערצאָגסטוואָ הווארשאווית ממלכת פולין, אשר תהיה תחת שרביט איספעראטאָר רוסיא וממשלתו העליונה • אולם רבים מן הנאספים מֵאנו לעשות כדבר אלכסנדר, מיראתם פן תפרוץ רוסיא ותתחזק עד לבלי חק • כן קמו מריבות על אדות זאקסאָניא, אשר אמר מלך פרוסיא לספחנה אל ממלכתו • אויסטריא, צרפת ואנגליא, כרתו יחד ברית מסתרת על רוסיא • אפס בבוא השמועה כי נֵעור נאפאלעאָן ממקום גלותו ויקם אחרי נפלו ראשונה—הפכו מלכי הברית את לבבם למלאות את חפץ אלכסנדר, וארץ פולין נסבה לרוסיא עד עצם היום הזה *), והנה אף כי כל הנועדים גמרו אֹמֶר לחבר את ההערצאָגסטווא הווארשאווית לרוסיא כאחת המדינות, וגם ציר אנגליא תָּוָה דעתו לבלתי תת לה יתר שאת ויתר עז על שאר נפות רוסיא; אך אלכסנדר בחסדו הגדול וברצונו הואיל לעשותה לממלכה („Царство Польское") ולתת לה לבדה קאָנסטיטוציא, אשר תשא במאזנים עם ממשלת הארץ ההיא לפנים • אז אִשֵּׁר וקִיֵּם אלכסנדר את ספר משפט המלוכה ותֹקף בחירי העם והאספות בפולין („Учредительная хартія") להרגיע את רוח העם שמה ולהיטיב עמהם (בשלישי ט"ו לחדש נאָיאבר שנת 1815) • הפאָליאַקים שמחו מאד על הטוב אשר אלכסנדר עושה בארצם, ויהללו שמו בכבוד • השר זאיאָנטשעק זֻקַּן־

*) זולתי חבל פאזנאן אשר נתן לפרוסיא, וקראקאוו אשר היתה לעיר הדרור; ומכרי המלח־וועליטשקי שבו לאויסטריא יחד עם נפת טארנאפאל אשר היתה נחלת רוסיא משנת 1809.

המלחמה הוצב לנציב־פולין (Намѣстникъ *), נאָוואָסילצעוו היה לקאָמיסאר בתוכה, יורש העצר קאָנסטאנטין פאוולאָוויטש—לשר צבא פולין, ומזכיר המדינה (שטאטס־סעקרעטאר) היה למיניסטער על יד אלכסנדר. בחדש מארט שנת 1818 פתח אלכסנדר את הועד לבחירי אצילי פולין (סיים), ויטף באזניהם מדבר נאוה, אשר היה לשם ולתהלה בכל אירופא. במדברו זה הוציא אלכסנדר את כל רוחו, ויגד נאמנה כי כל מעיניו רק ליסד בתי חפש ולשום את הדרור תהלה בארץ. בעלי האספה שמחו בו והוא שמח בהם, ויהי שלום והשקט בארץ פולין.

6 § ברית הקדש ויתר האספות. כמעט תמו ימי הרגז והרעש, ועתות גבורות הצרפתים חלפו הלכו למו, נחה על אדירי אירופא רוח הַשְׂכֵּל ודעת, רוח אהבה ואחוה, ויאמרו כי טוב להם לבוא במסורת ברית שלום ואמת להשכיל להיטיב. אלכסנדר מלך־השלום הרה והגה את הרעיון הזה, ויבוא ראשון בברית קדש („Священный союзъ“ „Sainte alliance“) עם אימ־פעראטאָר אויסטריא ועם מלך פרוסיא (בשנת 1815, בטרם יצא עוד שלום פאריז השני). שלשת השליטים האדירים האלה קבלו עליהם: „להתחבר יחד בעבותות אחוה ורֵעות, אשר לא יִנָּתקו לנצח; לעזור איש את אחיו ולדרוש שלומו וטובתו, לחשוב את עבדיהם וגויהם כבני משפחה אחת, ולמשול בם בשבט מישור ובמקל נֹעַם; להיות מעוז לדת ומחסה לאמונה, ולאהוב את האמת ואת השלום". אחרי אשר נוססה רוח קשט וצדק בקרב שלשת המלכים האלה, מהם ראו וכן עשו שאר מושלי אירופא (זולתי אנגליא), כֻּלם התרו החזיקו להִלָּוות אל ברית־הקדש ולתמוך בה. וישמעו העמים ותאורנה עיניהם, וַתִּגָּלֶינָה כליותיהם, ויאמרו כי קרבו עִתּוֹת הָאֹשֶׁר ויבואו ימי החפץ, להביא אל תבל ארצה את המנוחה הנעימה ולנטוע בתוכה את עץ החיים וצדק עולמים. אמנם נמצאו בין תופשי הליכות המדינות וחכמי הפאָליטיקא, בעלי ערמה ומזמה, ומהירים במלאכתם הרמיה להפוך לרועץ את כל דבר טוב ומועיל. בידי מעטטערניך וההולכים בדרכיו נהיתה ברית־הקדש משחית לחַבֵּל, ותחת אשר שמה לה הברית הזאת למטרה—להתהלך מלכי ארץ עם עבדיהם כאבות עם בניהם—„היתה לחנא ולמחִתָּה להשכלה החפשית, מקור נפתח למַרְרוּת ולשנויים (רעוואָלוציות), אבן מכשול למֶחקר חכמי לב, וסִבָּה לְחֶברות־סְתָרים חורשי רעה על הממשלות".

ורוח פרצות החל להתחולל בגערמאניא, אשר שָׁם מעטטערניך מתג ורסן בלחיי יושביה ויאמר להוליכם לאחור ולא לפנים. עוד בימי המלחמה עם נאפאָלעאָן התכוננו שמה חברות־סְתָרים, אשר היתה מטרתן ומגמתן לחַדֵּש את ארץ מולדתם; הנכבדות בהן: „ברית הצדק" (טוגענד־בונד) „גערמאניא בנעוריה" וכאלה. בעלי החברה „גערמאניא הצעירה" היו בני הנעורים, מרביתם תלמידי בתי מדרשי החכמה, פראָפֿעססאָרים, חכמים וסופרים, אשר דאבה עינם לראות את גערמאניא נקרעה לשלשים ושמונה ממלכות

*) אלכסנדר שאל את פי הגבור הנעלה קאָסטיושקי אם יקח את המשרה הזאת על שכמו, כי אהבו אלכסנדר, ובהיותו בפאריז כבדהו נגד כל העם בתר מארשאלל. אפס כשמוע קאסטיושקי כי אין את נפש אלכסנדר להשיב את פולין לכבודה הראשון, מאן גם הוא להיות הנציב בתוכה.

קטנות ושְׁפָלות, ונפשם נכספה גם כלתה לראות את גערמאניא ביקר תפארת גדולתה בימי הבינים, ימי היותה אימפעריא רחבת ידים ואימפעראטאָר אדיר וחזק נוהג בה. עתה אמנם רבו כמו רבו בקרב העם חברות התלמידים הצעירים (בורשען), אשר ברוח דמיונם חשבו להפוך את גערמאניא לרעספובליקא. מְיַסֵּד חברות הצעירים האלה, הפילסופוף פ י כ ט ע, האמין באמונה שְׁלֵמָה, כי האשכנזים אשר הצליחו להוציא לפעֻלת אדם את תקוני הדת, את הרעפאָרמאציא הגדולה, נקרשו מאת אביר הטבע להוציא לאור גם תקונים בהליכות עולם.

ד ב ר ה מ ר ד ב ס פ ר ד: פֿערדינאנד השביעי בשובו אל כַּנּוֹ, השליך אחרי גוו את מַעַרְכֵי הקאָנסטיטוציא, אשר ערכו הקאָרטעזים (ראשי העדה) בשנת 1812, בָּזָה את דְּבַר העם וַיְחַדֵּשׁ את משפט הזכיות אשר לכהנים ולהאפרתים, גם השיב לאיתנה את האינקוויזיציא, בת־התפת הארורה, וירדף עד חרמה את כל השואפים ממשלה קאָנסטיטוציאָנית. אז חבשו אוהבי־הדרור האלה את פניהם בטמון ויעשו במחשך מעשיהם; ביתר שאת הרבו לפעול ולעשות חברות הבונים־החפשים (מאסאָ־נים, פֿריימויערים). ובשנת 1820 קמו הספרדים כלם במלכם, ויאלצוהו להִשָּׁבַע שבועת אמונים אל הקאָנסטיטוציא, ומלאכים שלחו לבשר בהיכלי מלכי חוץ לארץ את התמורה אשר נהיתה בממשלתם, ומה מאד חשקו לשמוע מה יֶהֱגֶה אלכסנדר האדיר באדירי אירופא. אלכסנדר ענה ואמר: „כי יסעד ויתמוך את הקאָנסטי־טוציא, רק במקום אשר יִכְשַׁר העם ויהי מסוגל לראות באורה אור, אבל אויב הוא לקאָנסטיטוציא הלקוחה בחזק יד, בתחבולות קשר ומרד, אשר תעשינה פרעות בארץ ותביאנה אל הארץ צלמות ולא סדרים". כדברים האלה ענו גם פרוסיא ואויסטריא. מלבד זאת הנה רבו בספרד, ארץ אֹכֶלֶת יושביה, מפלגות רבות ושונות (מערעראטאָסים, עקזאלטאדאטסים ואפאסטאָליים) אשר צררו אשה רעותה, וכל אחת עמלה לתמוך אשורי המלך במעגלותיה: פֿערדינאנד פסח על שתי השעפים, וכצפור לנוד עבר ממפלגה למפלגה וברוחו לא היה נכונה. ויהי כאשר עלתה יד העקזאלטאדאָסים, אוהבי החֻפשה והדרור עד לְמַדַּי, הרדו האפאָסטאליים, וישלחו אל מלכי חוץ לארץ בִּשְׁאֵלָתָם ובבקשתם לחוש להציל את כסא מלכותם וקדושת דתם מידי השואפים לבלעם ולחללם*). בעצם העת אשר התפרצו העם בספרד קמו מהומות גם ב פ אָ ר ט ו ג א ל י א, אשר בטרם שב אליה מלכה (יאָהאן הששי לבית בראגאנצא) מבראזיליא, נִהֵל את הממשלה הלאָרד האנגלי בערעסדאָרף, אשר היתה רק טובת בני עמו האנגליים לנגד עיניו כל הימים; ובדבר הזה הכעיס תמרורים את הפאָרטוגאלים, ויתקוממו עליו וידיחוהו משאתו 1820, ויאָהאן המלך בשובו נרצה לשמור ולעשות את הקאָנסטיטוציא אשר תקנו הקאָרטעזים. הם התאמצו בכל עֹז להרוס מוסדי הקאָנסטיטוציא—ולא יכולו, כי חפץ בה יאָהאן, וגם אנגליא היתה לו ממרחק

*) אמנם רוח והצלה עמד לרוח החפש והדרור ממקום אחר, כי כאשר כשל כח ספרד ותדל בימי המבוכה, פשעו בה הקאלאניות האמעריקאניות ויכוננו בתוכן רעספובליקות מיוחדות (במעקסיקא, פערו, טשילי ואחרות) וכל עמל הספרדים להביאן שנית בעֻלם נשאר מעל.

לַעֲזוֹר *)·—רוח המרד פרש את כנפיו מהרה קל מן חצי־האי הפירענעאי אל חצי־האי האפענינִי: בקצה מאת שמונה־העשרה ובהחל תשע־העשרה התכוננו באיטאליא מפלגות וחברות שונות פאָליטיקיות· יש מהן עמלו לנטוע בארצותיהן קאָנסטיטוציא; יש אשר חִבלו תחבולות לרַתֵּק את כל מדינות איטאליא לממלכה אחת, ויש אשר שאפו כתנים רוח הדרור· החברה הנכבדה מכֻּלן היתה חברת הקארבאָנאריים (בעלי גחלי־אש), אשר מאז היותה נשאה על שפתה את פתגם מטרתה „לנקום נקמת השה מן הזאב הטורף אותה!“· הקארבאָנאריים הרימו גם המרד בנעאפאָל, ודרוש דרשו ממלכה (פערדינאנד הרביעי) לחונן גם אותה בקאָנסטיטוציא כאשר בספרד, ויאספו להם פארלאמענט לדַבֵּר את אויבם בשער בת־רבים· אז פרץ המרד גם בסיציליא, ומגמת פני המורדים לקרוע את סיציליא מעל נעאפאָל· ותהיינה מהומות ופרעות רבות בארץ·

המרד בנעאפאָל הרגיז מאד את מלכי אירופא מכסאותם, וביתר שאת את אויסטריא, אשר יראה פן תוצת אש המרד גם במדינות ממשלתה על אדמת איטאליא· וימהר אימפעראטאָר אויסטריא וישלח לקרוא את מלכי הברית לאספה, אשר על פי מצות אלכסנדר נהיה בעיר טראָפפוי אשר בסילעזיא 1820, שמה נקבצו ובאו צירי רוסיא, אויסטריא, אנגליא, פרוסיא וצרפת, ושני האימפעראטאָרים (הרוסי והאויסטרי) בקרבם· אחרי כן העבירו את האספה אל לייבאך (היא ליובלאני הסלאווית) ויקראו שָׁמָּה גם את מלך נעאפאָל, וַיִּוָּעֲצוּ לב יחדו גם גמרו אֹמֶר להשבית את שאון המרד בחיל ובכח· חֵילֵי אויסטריא הצליחו לבצור ברוח המתקוממים גם בנעאפאָל גם בפיעמאָנט· לתקופת שְׁנָתַיִם ימים התאספו מלכי ארץ לקאָנגרעס בעיר ווערענא (וירונה) להתיעץ מה לעשות למרד ספרד ההולך הלוך וסָעוֹר· הקאָרטעזים לעגו לעצת הקאָנגרעס ויענו עזות, על כן צוּתה צרפת שְׁכֵנַת ספרד, להחזיק בידי מלך הספרדים· כמאת אלף אנשי חיל צרפת השתערו על ספרד, ויתפשו את מאדריד וגם את קאדיקס הבצורה, אשר אליה באו הקאָרטעזים עם המלך השבוי בידם· בזרוע נטויה נהדפו הקאָרטעזים ממצבם, ופערדינאנד השביעי משל בארצו כקדם, רק את האינקוויזיציא לא חִדֵּשׁ עוד—ותמת המרד שככה·

§ 7 מרדות היונים בטורציא וחברות סתרים ברוסיא· למן העת אשר נפלה קאָנסטאנטינאָפּאָל לפני הטורקים 1453 לא אבדה תקות היְוָנִים ושאר העמים הנוצרים, ההולכים קודר בלחץ טורציא, לָגֹל מעליהם את חרפת עֹל זרים אכזרים ולהשליך מהם עבותי הסולטאן· כמעט בכל דור ודור התנערו אנשי רוח מקרב היונים וימלאו ידיהם בכלי נשק ובכלי מַפֵּץ, לשבור את השבט הרודה בם בחזקה; אפס ידם קצרה מעשות תושיה ותקותם היתה מפח נפש, עד העת אשר התחזקה רוסיא עד מְאֹד ודבריה נשמעו בחצרות מלכי חוץ לארץ· הצעד הראשון אשר צעדה רוסיא להגיע למחוז חפץ היְוָנִים, לקרוא להם דרור,

*) בעת ההיא פשעה בראזיליא בפארטוגאליא ותכונן לה לבדה קאנסטיטוציא, ובראשה אחד מבני יאהאן הששי:

היה ביום כָּרְתָה את שלום קוטשוק-קאינארדזשי (פרק ס"ו § 5) אשר על פיו הכיר הסולטאן את רוסיא למגן ולמחסה על הנוצרים אשר בטורציא • מני נחלה רוסיא (ואחריה שאר מלכי אירופא) את המשפט לפקוח עיניה על הנוצרים האלה ולהמליץ בעדם לפני כסא כבוד הסולטאנים לעת מצוא • אפס דברי מלכי אירופא באזני שליטי טורציא היו כזֵרוּעֵי גן עדנים בארץ תלאובות, ולנוצרים הנדכאים והַנְּכָאִים לא לעזר ולא להועיל • — בימים ההם היו בטורציא פרעות ושערוריות, ובכל מדינותיה השתררה צלמות ואי-סדרים, עד כי הממשלה העליונה לא עצרה כח לעצור בעד זדון לב הפחות והסגנים ובעד מעלליהם הרעים. ובכן היתה מהבל ומאֶפע הבטחת הסולטאן, אשר אמר עם הספר-הגלוי לבל יוסיף להעיק להנוצרים ולא יעמיס עוד עליהם מסים כבדים מנשוא • מלבד זאת הנה קנאת הדת השוררת מאז מעולם בלבות המושלמנים החשֻׁבים גברה מאד בעת ההיא • בעיני בוז ולעג הביטו על הנוצרים, ויקראו אותם תמיד בשם „כלבים" (giaur) „עדרי בהמות" ובכל עת ובכל שעה לא חשבו נפשם מִשְּׁפוֹך עליהם כלמה וקיקלון מִרְבָּת להכיל • על כן לא יכלו הנוצרים לקַוּות כי יונח להם ויוטב מצבם, רק בצאתם לחפשי מתחת סבלות הטורקים הדורכים עליהם ברגל גאוה • — מקץ מאת שמונה-העשרה, אחרי המלחמות הרבות אשר החלישו את טורציא, נֵעוֹרוּ היונים כפעם בפעם ויגמרו אֹמֶר לנתק את מוסרותיה • לתכלית הזאת התאמצו להפיץ בארצם את ההשכלה על ידי בתי הספר, ולשלוח מבחוריהם אל הארצות הנאורות ללמוד שמה חכמה ודעת וכל חרשת המעשה, לבעבור יצלחו בבוא המועד הנבון לשַׁבר מוטות על צורריהם; גם בנו להם היוָנים צי-אדיר על הים, ובפני הסולטאן מצאו להם פתחון פה כי יִבָּנֶה ויכונן רק בגלל המסחר, ועוד מעשים רבים וטובים כאלה עשו היונים בלאט בלאט • בראשית מאת תשע-העשרה יסדו להם היונים חברה נסתרה בשם „העטאֶריא" (סוד מְרֵעִים), אשר למבראשונה עמלה גם היא במסתרים להרים קרן ההשכלה בארץ יון ולעשות את יושביה מסֻגלים לראות באור הדרור ולעשות ממשלה לבדם, וברבות הימים הֵחֵלָּה (ההעטאֶריא) לעולל עלילותיה לעין השמש לטוב ארץ יון ולְחֻפְשָׁתָהּ • טבור החברה ההיא וחוג חכמיה היה בוויען, ומשמה שלחה נטישותיה אל כל ארצות אירופא • כי בכל מדינה ומדינה נמצאו רבים וכן שלמים אשר נטו בכל לב ונפש למלאות אחרי חשק היונים, צאצאי חכמי עולם ואנשי השם, אשר פעליהם וספריהם משנים קדמוניות האירו אור חדש באירופא ולאורם ילכו עמים רבים עד כה; אף כי בימים החדשים נסתמו מעינות חכמתם וישתובבו משובה נצחת, ובחמס ידיהם ובקנאת דתם לא נופלים הם מן הטורקים • במספר חַבְרֵי ההעטאֶריא התחשבו גם נושאי נזרי-מלוכה; ורבים מחכמי אירופא, מליציה ומשורריה התאמצו על יד ספריהם בלשונות שונות, להעיר ולעורר את לבות העם לשית ידם אל הדבר הגדול והנכבד הזה („פילהעללענים") • ביתר שאת הגדיל לעשות המליץ הנשגב ביירָאָן האנגלי, אשר הקדיש כל רכושו ונכסיו להחיש פדות היונים, ואחר בא לעבור גם בצבאותיהם; המליץ הזה מת בארץ נכריה טרם נמלאה שאלתו ותשוקתו •

והנה בעת אשר התעתדו היונים להקדיש מלחמה על טורציא, שמו מבטחם ברפיון ממלכת טורציא, אשר החלה בזמן ההוא להשבר ולהחָצות, פַּחַת מצרים (מחמד עַלִי) היה כמושל לבדו; הסערבים יצאו חפשים מתחת סִבלותה; פְּקִיד עֶפִּיר וּסַקרוניא פָּשַׁע בהסולטאן וַיִשָּׂגֵב במבצר עז מאד (יאַנין), וַיָעַר גם את רוח היונים להתקוֹמם. אולם התקוה הגדולה אשר שעשעה את היונים, היתה תקותם על הרוסים בני דתם ואמונתם. בתוחלתם זאת התחזקו ביתר עז, בעבור אשר בעת ההיא היה קרוב לאלכסנדר ונאמן ביתו הגראף קאפאָ־דאיסטריא, יליד אי קאָרפו, אשר שָׂם כל מעיניו להביא גאולה ותשועה לארץ יון חמדת נפשו. גם אלכסנדר בכל לב ונפש חשק את חפש היונים, ויתן להם רשיום לְהֵאָחֵז ברוסיא כטוב בעיניהם, לאסוף כסף נדבות לטובתם, ויפקוד גם להעמיד מחנה אנשי חיל בדרום רוסיא להיות לטורציא לחגא. ויהי בהיות היונים נכונים ונשענים על רצון אירופא הטוב אליהם ועל גבורת ישע ימין רוסיא, מרדו בטורציא ביד רמה 1821. בראש המורדים היה הנשיא איפסילאנטי, בן אלוף־מאָלדאוויא אשר נרצח בידי הטורקים חנם אין־פשע. ויתפרץ איפסילאנטי עם גדוד בני יון מבעס־סעראביא למאָלדאוויא, ושם העביר קול־מבשר להיונים כי קָרְבָה ישועתם לבוא וגאולתם לְהִגָּלוֹת, וכי רוסיא נכונה לעמוד לימינם לחלצם מן המצר. ויען כי איפסילאנטי היה נושא מִשְׂרָה כבודה ברוסיא, האמינו העם בבשורתו, ושלהבת המרד התלקחה ותאחז חיש מהר בכל ארבע פנות גרעציא וגם בכל איי־הארכיפעלאג, ותרגז ותרעש ארץ יון!

אפס היונים שָׁגוּ ברואה, וּמִבְטָחָם על רוסיא היתה אך לשוא. כאשר נודע דְּבַר המרד לאלכסנדר, והוא יושב בסוד אֲסֵפַת־לייבאך עם בעלי־הברית אשר העמיקו עצה להשקיע את אש המרד באירופא, הגיד לקאפאָדיסטריא ולא כִחֵד, כי יתאנף בהיונים המתפרצים עתה בארוניהם, וכי אין נפשו אל העם הזה. את איפסילאנטי הסיר ממשמרת פקודתו, ולהסולטאן צוה להגיד, כי מרד־היונים פגול הוא לא יֵרָצֶה בעיניו, וגם נכון הוא לעזור את הטורקים להשביח שאון קָמֶיהָ; וסטראָגאָנאָוו ציר־רוסיא פָּקַד על הסוחרים הרוסים העושים מקנה וקנין בטורציא, לבל יתעברו על ריב לא להם ועם שונים לא יִתְעָרָבוּ. אולם הסולטאן לא האמין באלכסנדר ויחשבהו לסבת המרד והקשר, ולא נתן לאניות רוסיא לעבור דרך באָספאָר עד אשר תִּתְקָרְנָה וְתִתְחַפֵּשׂנה היטב, וגם הסית המושלמנים לכלות את נקמתם בבני היונים. איפסילאנטי נִגַּף לפני הטורקים, וַיִּמָּלֵט על נפשו לאויסטריא, אך שם הובא אל בית הכלא וימת בענין רע; פחת עפיר וסקרוניא גם הוא כבר ירד דומה, וטורציא עשתה חיל וַתְּחַזֵּק על המתקוממים זעיר שם זעיר שם. אולם רַבֵּי היונים לא יכלו עוד לכלוא את רוח המרד הסוען ברעש גדול, כי קמו על רגליהם כל העם מגדול ועד קטן, וַיְּחַבְּלוּ את על טורציא מעל צוארם וַיְיַסְּדוּ להם ממשלה רעספובליקאנית מקרבם, ובנפשם הרהיבו עֹז לערוך מלחמה כְּבֵדָה וקשה עם הסולטאן הַתַּקִּיף מהם על אחת שבע. השליט העריץ הזה אטם אזניו משמוע איך יצטרק אלכסנדר וְיִנָּקֶה נפשו מִפֶּשַׁע היונים, ויוסף להראות בגלוי אותות איבה ומשטמה להרוסים. הטורקים כֻלם התמכרו להכניע

את המורדים והפושעים באכזריות חֵמָה שפוכה ובתחבולות נוראות מאד · כחיתו טרף התנפלו גם על שאר הנוצרים אשר בקרבם, אשר ידם לא היתה במעל ויהיו חַפִּים מכל פשע ומרד, וירעצום וירוצצום וירצחום נפש ביד חומסת · בקאָנ־סטאנטינאָפּאָל ובשער ערי המדינות בלעו אותם כתנינים ויעשו בם מדי יום ביומו הרג וְאַבְדָן—עד כי האמינו כל הנוצרים כי חרב־טורציא הזוללה תכרית ותשמיד כל זכר לנוצרים היושבים בארצותיה · הפאטריארך בקאָנסטאנטינאָפּאָל נתפש בידי הטורקים ביום חג־פסח בהיכל התפלה והוקע שמה יחד עם שני עפיסקאָפּים נכבדים · כראות אלכסנדר את כל הרצח והתועבות אשר הטורקים עושים לבני אמונתו, וַיִּכָּמְרוּ נחומיו, וַיְחַל את פני הסולטאן כי יתן לו לעשות שלום בינו ובין הפושעים, אך אַבִּיר הלב הזה לא שעה לבקשתו, ויהי באתת כי לו המשפט והצדק לענוש קשה את עבדיו המורדים בו ולשפוך דמם כמים; ובראותו כי המתקוממים יִגַּבְּרוּ חילים, בקש עזרה מִפַּחַת מצרים, אשר שלח לו צבא רב וצי אדיר, וביד חזקה קרע מן היונים מבצרים וערים · אלכסנדר לא יכול עוד להתאפק ולעמוד מרחוק, וישלח להסולטאן מכתב קשה 1821, וגם צִוָּה להגיד לכל מלכי ארץ כי נלחץ הוא לשלוף חרבו מתערה לגונן על כבוד רוסיא המחֻלל ועל חפש היונים, אבל המות קדמהו ולא נתנהו לבצוע את אשר יזם, עד שֶׁקָּם ניקאָלאי אחיו תחתיו לנקום נקמת היונים בחרבו הגדולה והקשה ·

והיה אם יִפָּלֵא בעיני הקוראים איך היתה רוח אחרת עם אלכסנדר על אדות היונים, כי הסתיר פניו מהם וימים על שנה העלים לעתות בצרה, הנה בעיני קוראי הדורות לא יִפָּלֵא: הַמְּרָדוֹת וְהַפְּרָצִים בשאר ארצות אירופא נסכו רוח רעה על מושליהם שמה, והחברות המסתרות אשר התבוננו ברוסיא לשית מוקשים להממשלה חנם, הִרְפּוּ את ידי אלכסנדר מלתמוך גם בידי הקושרים על ממשלתם במשפט ובצדקה · כי הנה ימי השנויים והמרדות במערב אירופא פעלו פְּעֻלָּה גדולה גם על רוסיא: האָפִיצערים הצעירים מדי לֶכְתָּם למסעיהם במדינות המערב, למדו שמה לדעת את הרעיונות החדשים בעניני הליכות המדינות והנהגת הממשלה, ויחשבו מחשבות לתת להם מהלכים גם ברוסיא; ובשובם לארץ מולדתם יסדו להם למטרה הזאת גם הם חברות שונות: „חברת ברית האשר" (Союзъ бла-годенствія„) , „חברת אַחְדוּת הסלאווים" (Общество соединенныхъ Славянъ) , ובאלה · טבור החברות האלה בצפון רוסיא היתה פעטרבורג, ובדרום רוסיא— העיר ט ו ל ט ש י ן, ששם היה הָמָּכוֹן הראשי לצבא רוסיא בפאת ים („המחנה השניה") · אלכסנדר ידע מאד כי יש ויש חברות־סְתָרִים בכל מדינות רוסיא, ויהי כמחריש וכלא מתבונן, כי חמל על בני הנעורים (אשר בטרם נִסּוּ במסות החיים, רוחם יגביהו עוף כבני רשף אל כל אשר יִשָּׂאֵם רוח דמיונם ולא יֵדְעוּ כי בנפשם הם) ובצִפִּיָּתוֹ צִפָּה כי ייטיבו דרכם · אפס כאשר נודע לו ימים מעטים לפני מותו, כי בעלי החברות יעצו רע ומזמת קשר, צִוָּה להושיב במאסר את ראשי מסבי המרד אשר במחנה הנגב (פעסטעל ומרעיו) · והפקודה הזאת היתה האחרונה אשר הוציא המלך היקר הזה בטרם נאסף אל אבותיו ·

פרק ענ פעלי אלכסנדר הראשון בפנים הממלכה .

§ 1 בתי־המועצות וסוד־המלכות . אף כי מלחמות רבות סבו את אלכסנדר גם סְבָבוּהוּ מיום עלותו על כסאו , בכל־זאת הכין את לבבו לעשות סדרים חדשים ותקונים שונים בהנהגת הממלכה בכל משך ימי המחצה הראשונה לימי ממשלתו . השרים היועצים הקרובים אליו והעוזרים אחריו בִּדְבַר התקונים והחדשות , היו למבראשונה : הגראף ק אָ ט ש ו ב ע י (יליד רוסיא־הקטנה) , נ אָ ו ו אָ ס י ל צ ע ו ו , הגראף ס ט ר אָ ג אָ נ אָ ו ו והנשיא הפולאני אָ דָ ם ט ש א ר ט א ָ ר י י ס ק י . שלשת השרים האחרונים היו ידידי הקיסר ומיודעיו עוד מימי נעוריו , וּשְׁלָשְׁתָּם יסדו יחד אגודת אהבתם , ויבואו במסורת ברית אהבה ואחוה להיות איש לזרוע אחיו להוציא את מחשבותיהם לפְעֻלַּת אדם , אשר על כן נקראו בפי בני הדור ההוא בשם „בעלי ברית השלישים" (טריום־וויראט) . כל ארבעת השרים האדירים האלה חֻנכו על ברכי חכמת סופרי אנגליא , וילמדו לדעת נכונה ולאהוב את סדרי הממשלה ומשטריה בארץ ההיא , ועל כן עוררו גם את רוח אלכסנדר להשבית את בתי הקאָללעגיות אשר יסד פעטר הגדול ולכונן תחתיהן (1802) שמונה בתי־מועצה (министерства) לַנְחוֹת את כל עניני הממשלה ; הלוא המה : בית־מועצה לחיל־הצבא (министерство Военное) , ועליו הָפְקַד הגענעראל ו ו י אָ ז מ י ט י נ אָ ו ו ; בית־מועצה לחיל־הים (министерство Морское) ; ועליו הארמיראל מ אָ ר ד ו ו י נ אָ ו ו ; בית־מועצה לעניני חוץ־לארץ (министерство Иностранныхъ дѣлъ) , ועליו הקאנצלער (מזכיר המלכות) הגראף ו ו אָ ר אָ נ צ אָ ו ו ; בית־מועצה לעניני פְּנִים־הארץ (министерство Внутреннихъ дѣлъ) ועליו הגראף ק אָ ט ש ו ב ע י ; בית־מועצה לחקים ולמשפטים (мини-стерство Юстиціи) ועליו הסופר הנכבד ד ע ר ז ש א ו ו י ן ; בית־מועצה לאוצר המלכות (министерство Финансовъ) , ועליו הגראף ו ו א ס י ל י ע ו ו ; בית־מועצה לַמסחור (министерство Коммерціи) ועליו הגראף ר ו מ י אָ נ צ ע ו ו ; ובית־מועצה להשכלת העם (министерство Народнаго просвѣщенія) , ועליו הגראף ז א ו ו א ד אָ ו ו ס ק י . אולם השרים „בעלי ברית־השלישים" לא הֻעֲלוּ רק לתֹר מעלת חַבְרֵי־היועצים (товарищъ министра) . אחרי שְׁנוֹת מספר יסדו ידי אלכסנדר גם את בית „סוד־המלכות" (Государственный Совѣтъ) אשר בו יובאו במשפט חֻקי הממשלה ודרכי הנהגתה לכל עניני הממלכה . — אחרי אשר התפרדה אגודת „בעלי ברית השלישים" וַיִּנָּתק חבל אַהבתם , וקאטשובעי עזב את מקום כבודו ויחדל מלנהל את הענינים הפנימים , קָם גבר נאור כביר דעת ורב מעללים ושמו מ י כ א י ל ס פ ע ר א נ ס ק י . האיש הזה בתבונת כפיו פעל פְעֻלה רבה ועצומה על כל הֲליכות התקונים בממלכה ; הוא היה רוח החיה בכל אפני החדשות אשר יצאו לאור־עולם בדבר הנהגת הממשלה , החקים והמשפטים , עניני האוצרות וכלכלת המדינה .

§ 2 ספעראנסקי ומעלליו . מיכאל מיכאילאָוויטש ספעראנסקי היה בן כהן־כַּפְרִי (במחוז וולארימיר) , ואחרי השלימו את חק למודי סעמינאריא ברב

יתרון הכשר דעת, שֻׁלַּח להסעמינאריא-הגדולה אשר בפעטערבורג (היא האקאדעמיא לתורת-הדת אשר על יד בית הנזירים „אלכסנדר נעווסקי") להוסיף מַדָּע בתורת הכנסיה הנוצרית, ולהיות אחרי כן מורה דת ואמונה באחת הסעמינאריות. וימצא מיכאיל חן וחסד בעיני המיטראָפּאָליט, ובכלות ימי הלמודים מִנָּה אותו לפראָפּעססאָר בבית-המדרש ההוא. אכן בעצם ימי היות ספעראנסקי מורה דת, הואיל לשָׁרֵת גם כמזכיר וסופר בבית הנשיא קוראקין. ויהי כאשר הרים פאוועל הראשון את קוראקין למשגיח כולל (גענעראל-פראָקוראָר) על הסענאט, נטש ספעראנסקי את מִשְׁרַת מורה-דת, ויבוא לשרת בלשכת הסופרים (קאנצעלאריא). פאוועל ברצונו הוריד כפעם בפעם את משגיח הסענאט והעלה אחרים תחתיהם, אפס בכל החליפות והתמורות לפי רוח המושל ישב ספעראנסקי על כנו ואת מקומו לא הניח; ושָׁם צְעִיר הימים הזה יצא לתהלה כאיש מלא רוח דעת, מהיר במלאכתו ומשכיל רב-פְּעָלים. עד מהרה מצא לו ידים להראות את כח חכמתו ובינתו הרחבה: בימים הראשונים לעלות אלכסנדר על כסאו הִקְרִיב אליו את טראָשטשינסקי (מבני דלת העם ברוסיא-הקטנה), לעשות את כל מעשהו ולהיות המנהל והמביא לפניו בִּכְתוּבים את עניני המלכות. השר הזה היה גבר חכם ונבון ואוהב לעבוד עבודת מלכו באמונה, אך מֵאֲשר לא חֻנַּך מנעוריו בארחות השכלה-נכונה, היה דרוש לו איש אשר ידיו רב לו למשוך בשבט סופר וּמְמַהֵר לכתוב צחות. וַיִּבְחַר לו את ספעראנסקי, אשר כתב תמיד בגלל אדוניו בטוב טעם ודעת את תכן הענינים הראויים להביא לפני הקיסר, את מכתבי-הגלוי (מאניפעסטים), ספרי הפקודות (אוקאזים) ועוד כתבים מכתבים שונים. אמנם טראָשטשינסקי לא האריך ימים על משמרתו הנעלה, כי גם בהיותו חרוץ ושוקד על עבודותיו הרבות, התמכר לאהוב את דרכי העת הישָׁנה ולדבקה במנהגיה ובמשפטיה, ולא יכול לבוא עד תכלית חפץ אלכסנדר, אשר עמל בכל עֹז לעשות תקונים רבים, לְמַנּוֹת את החסרונות ולהוציא ישן מפני חדש — על כן נהדף מִמַּצָּבוֹ ומשמרתו נִתְּנָה לרעהו הטוב ממנו. ויהי בהוָּסד בתי-המועצות (מיניסטערסטווא) וקאָטשובעי הורם והונף להיות שר-הפנים, התאמץ למשוך אליו את ספעראנסקי המְשֻׁבָּח והמפֹאָר בפי השרים והפקידים, וישימהו רק למנהל את בית מחלַקתו (דעפארטאמענט) לבד, אך העובד הזה נהיה באמת המוציא והמביא את כל דברי בית-המועצה. הוא ערך על ספר מַעַרְכוֹת חֻקים חדשים ותקונים נכונים; בשם היועץ חִבֵּר ספרי החשבון, ובחלות אדונו זה את חליו הֲמְצִיא בידיו את הכתובים השונים אל הקיסר ויהי מרואי פניו יום יום. חיש קל קנה לו את לבב אלכסנדר, אשר אֲהֵבו והאמין בו אמונה בלי מצרים, כאשר יאמין איש בדבר האורים; יען אשר ראה ונוכח כי הוא איש כלבבו ומחשבותיו במחשבותיו. ויותר שהיה ספעראנסקי עובד הרבה ורוח אמיץ לו עד להפליא, חָכָם במדעים שונים וכביר מצאה ידו לברוא חדשות ונצורות אשר לא שְׂעָרוּם חכמי-המדינות הראשונים. — בדבר הנהגת הממשלה נתן ספעראנסקי היתרון לַשִּׁטָּה הצרפתית, אשר הוליד נאפאלעאָן הראשון. אלכסנדר מהיותו בימים ההם ידיד נפש נאפאלעאָן, נטה גם הוא לבַכֵּר את בתי ממשלת צרפת על פני

האנגליים ; וּבְנָסְעוֹ ערפוּרטה להתראות פנים שנית עם נאפאָלעאָן, לקח אתו גם את ספעראנסקי, שֶׁשָּׁם מצא און לו להגיע עד תכלית חקר הנהגת אימפראטאָר־צרפת ושטת ממשלתו, אשר מני אז מלאה את כליותיו, ותהי הגיונו כל היום. וזאת היתה נסבה כי החלו להעשות ברוסיא תקונים רבים בבתי הממשלה לפי ארחות הממשלה הצרפתית • פעמים רבות בערב בערב התבודד אלכסנדר עם ספעראנסקי, ויבלה אתו את העת בשיחות נכוחות ומחכמות על דבר התקונים, ובקריאת ספרים שונים המדברים על אדות הענינים ההם • פרי השיחות וקריאת־הספרים היה — מערכת תקונים רבים בשטת הממשלה, אשד פעל ועשה ספעראנסקי ברוח מבינתו • אבן פנת השטה הזאת היתה: לאסוף לאחדים את כל עניני הממלכה אל טַבּוּר בתי־הממלכה הגבוהים („צענטראליזאציא"), וּלְתִתָּם בידי שרי הממשלה העליונים („ביוראָקראטיא") •

§ 3 התקונים בסוד המלכות, בבתי המועצות ובאוצר המדינה.

בעצת ספעראנסקי נעשו תקונים גדולים בבית סוד־המלכות (גאָסודארסטוועננאַי סאָוויעט) ובבתי־המועצות (מיניסטערסטווא), אשר נוסדו בשנת 1802 • על פי התקונים האלה היתה תכונת בעלי בית סוד־המלכות, אשר רֻבָּם היו משרי המלכות הנעלים והגבוהים, כתבונת „אספת המחוקקים" בצרפת ; ולפי ערך עניני המלכות חֻלק הבית המרומם הזה לארבע מַחְלְקוֹת (Департаменты) : המחלקה האחת לחקים ולמשפטים (Департаментъ законовъ), המחלקה השנית לחיל הצבא (Департаменты военныхъ дѣлъ), המחלקה השלישית לדברי האזרחים וכנסת־הדת (Департаментъ гражд. и воен. дѣлъ), והרביעי לעניני כלכלת הממלכה (Департаментъ государств. экономіи), ובכן נִטל על בעלי סוד־המלכות לשקול בפלס הדעת ובמאזני התבונה, את כל החקים, הפקודות, המצות והעדות ושאר ענינים נכבדים, להחליט את משפטי פיהם ולהביאם לפני הקיסר לְקַיְּמָם ולחתום עליהם בטבעתו ; נוסף על זאת היתה חובת בעלי סוד־המלכות לפקוח עיניהם ולבַקר את ספרי החשבונות אשר יערכו המיניסטאָרים מדי שנה בשנה • — בראשון לחדש יענואר בשנת 1810 נפתחו שערי בית סוד־המלכות בשמחה רַבָּה ; ספעראנסקי הורם לְנָגִיד לשכת־הסופרים (Начальникъ канцеляріи Совѣта) או לסעקרעטאר־המלכות—ובידו היו כל עִסְקֵי הבית העליון הזה ומפעלות היושבים בו, להטותם כפלגי מים אל כל אשר יחפוץ • על כן לא נחשב ספעראנסקי כפקיד תא־הסופרים לבד, כי אם כמיניסטר הראשון במלכות • דמיטריעוו בן־דורו יעיד עליו בכתובים לאמר : „בכל פעם, מדי יבוא ספעראנסקי אל אולם־הוַעַד, קמו אחרים מן השרים מכסאותם וימהרו וַיָּסֹבּוּ את ספעראנסקי ויתלחשו עמו, ואיש איש מהם התאמץ לְמשכו אחריו להמתיק יחדו סוד—בעת אשר רבים מן הנועדים החרישו, ויחיל ורומם שמו פניהם אליו, כאשר יפנה הצמח „שואף הָאור" מִשְּׁפַל שבתו אל קרני השמש, ויתאמצו כי יאיר פניו אליהם" •

ימים לא כבירים אחרי הִפָּתַח בית סוד־המלכות, תֻּקנו וְחֻדשו גם בתי־המועצות • על פי התקונים החדשים קֻצבו וְהֻגְבְּלוּ היטב הענינים השונים אשר נתנו לכל בית־מועצה לבדו • הנה כי כן נוסד בית־מועצה מְיֻחָד לתקן את הדרכים, לְיַשֵּׁר מסלות וּלְפַנּוֹת נתיבות בים וביבשה (министерство Путей сообщенія) ; את

בית מועצת המסחר בֻּטַּל, ואת עניניו העבירו וַיְסַפְּחוּם אל בית מועצת האוצרות • מלבד זאת הֻגְבַּל חוג מפעלות כל בית מועצות מְפֹרָשׁ ומבֹאָר לכל פרטיו; סדר עריכת הענינים לְדִין, מדרגות שלטון השרים השונים איש איש לפי מִשְׂרָתוֹ ומשמרת פקודתו • יְסוֹד בתי המועצות נשאר על מצבו לכל כלליו ופרטיו עד היום באין נגרע דבר • אפס מחשבות ספעראנסקי לחדש ולתקן גם את הסענאט, לא יכלו לצאת לאור, כי צמחה מלחמת שנת 1812, וגם ריחו נבאש אז בעיני אלכסנדר להסירו מעל פניו (8 §) •— בין שאר העבודות אשר עבד ספעראנסקי בהליכות הנהגת הממשלה, נכבדה מאֹד עבודתו הגדולה ותחבולותיו הרבות לתקן ולהיטיב את מעמד האוצרות אשר היה מורה מאד, מסבת המלחמות הראשונות ומפני שטת־הַיַּבֶּשֶׁת (הקאָנטינענטאלית) אשר העמים נאפּאָלעאָן על רוסיא; כי ירד מחיר האססיגנאציות עשר מעלות, וצרכי החיים יקרו מאֹד • על כן מִלֵּא אלכסנדר את ידי ספעראנסקי לכונן את מערכת האוצרות על יסודות חדשים, ולהביא רֶוַח להממשלה • על פי עצתו הכירה הממשלה את שטרי חובותיה ככסף עובר לסוחר וכמטבעות זהב טובים וּשְׁקוּלִים, וַתִּתֵּן עֲרֻבָּה בעדם את כל נכסיה ואחוזותיה, עמדה מֵהוציא עוד שטרים חדשים, ותחת זאת הרבתה את מתכנת המסים וְהִמְעִיטָה את הוצאותיה *), הכינה מכסת כסף לשלם מעט מעט חובות הממשלה (погашеніе долговъ), גם נצב לחק ולא יעבור לכתוב בספר מדי שנה בשנה רשימה (роспись) להכנסות הממלכה ולהוצאותיה; אפס עצות רבות אשר יעץ ספעראנסקי בעניני האוצרות לא נִמְלָאוּ •

§ 4 על דבר ההשכלה • מראשית ימי ממלכתו שָׂם אלכסנדר את עינו ולבו אל השכלת העם לרוממה ולהאדירה, וחפצו זה הצליח בידו עד מאֹד • בימיו נבקע כשחר אור הדעת, וההשכלה הרחיבה את אהלה בכל קצות האימפעריא הרחבה ובקרב כל העמים החוסים בצלה • אלכסנדר היה הראשון אשר יסד מיניסטערסטוואָ להשכלת־העם לבדה, והִכִּיר כי נחוץ מאד להשכיל את העם להיטיב, וגם בדבר הזה היה לו ספעראנסקי לעזר לא־מעט • בימי מלכותו נפתחו בתי הדפוס ליחידים, אשר סֻגְּרוּ בשנת 1796 על פי פאוועל, וְנִתַּן רשיום לפתות בתי־דפוס חדשים כרצון איש ואיש; גם התיר להביא אל תוך רוסיא ספרים מחוץ לארץ • שר־ההשכלה הגראף זאווראָווסקי הרבה לפעול לטובת ההשכלה, ויפתח בתי ספר למכביר • הנכבדים בהם הלא המה: בתי מדרשי המדעים (אוניווערזי־טעֶטום) בחארקאָוו, קאזאן, ואחרי כן בפעטערבורג (1820) • בעיר הבירה הזאת נוסד גם האינסטיטוט־הראש לחכמת הַפֶּדַגּוֹגִיא (וכמוהו במאָסקווא) להכין בו מורים מהירים במלאכת החִינוך, והאקאדעמיא להכמת הרפואה והכִירורגיא תֻּקְּנָה והתעודדה ביתר עז; הליצעאום בצארסקאָע סעלאָ **); הליצעאום באָדעססא הנקרא

---

*) בשנת 1821 היו הכנסות הממשלה ארבעה מילליאן רובל אססיגנאציא, הלא המה כמאה וחמשה עשר מילליאן רובל כסף. ביתר שאת היתה הכנסה רבה ממוכסי מס היין (אטקופ). וסוחרים מוכסים רבים עשו עשר והון רב מאד. למוכס אחד (ושמו זלאבין) היה שכר (ריוח) מדי יום ביומו מאה אלף רו"כ, והוא התאמץ בתחבולות שונות להרחיב את שתיית יין־השרף ברוסיא, עד כי בימי האטקופ האחרונים שתו ברוסיא חמשים מילליאן הין יין שרף.

**) יש אומרים כי הליצעאום הזה בצארסקאָע סעלאָ נוסד בגלל שני הנשיאים הגדולים ניקאלאי ומיכאיל לשמוע לקח מפי פראפעססארים עם שאר בני גילם, ועל כן הוכן באחד מבתי המלכות שמה. מן הבית הזה יצא המשורר הרוסי הנודע למשגב פושקין ושאר חכמים וסופרים.

„רישעליעווסקי" על שם ההערצאָג רישעליע שר־חבל בעססאראביא , אשר קצב חלק רב מתבואות החבל ההוא לטובת הליצעאום, וגם קִים החק להקים בית ספר למסחר בעיר הזאת ; בית ספר הדעמידאָווי ביאראָסלאוול ללמד בו את החכמות הנעלות ; בית־גימנאזיות לחכמות הנעלות בניעשין (מחוז טשערניגאָוו) , אינסטיטוט לידיעת הצמחים והעצים (Лѣсной институтъ) , אינסטיטוט ללמד ידיעת תקוני הדרכים ובניני הגשרים (תחת יד החכם הצרפתי בעזאנקור) (-Институтъ кор пуса путей сообщенія) , בית־ספר לאנשי מרות (Инжинерное училище) , לכלי מלחמה־הכבֵדים (.Артиллерiйское уч) אינסטיטוטות לַנָשים האוהבות את ארץ מולדתן (.Институтъ женскаго патрiотич. общ) • קיעוו , טאָבאָלסק , אוסטיוג־וועליקי נועדו להִוָסד בתוכן אוניווערזיטעטים בזמן קרוב ; בוואַרשא נפתח בית מדרש־מדעים אשר שם אלכסנדר קרָא עליו (1818), ובגלל כל בתי שבת תחכמוני חדשים גם ישנים נקראו גדולים חקרי לב , יודעי בנין וחרשת המעשה מצרפת ומשאר ארצות נכריות, להורות בהם לשומעי לקח ודעת • להאוניווערזיטאֶט בפ"ב נִתן רשיום לכבד במדרגות שונות את המשלימים בהם את חק הלמודים, ולתת להם מִשְׂרוֹת כפי תר מעלתם באין הבדל בין מפלגות העם • רעגלאמענט חדש יצא, לשים משטרים ישרים בתוך עקד החכמה אשר בפעטערבורג, ובשאר בתי מדרש המדעים נעשו תקונים נכונים • בערים רבות נפתחו גימנאזיות ובתי ספר בערים ובגלילות ; וכן נוסד לעם בתי־ספר על פי חֻקי שטת בֶּעל ולאנדקאסטער , ובפקודת אלכסנדר שֻׁלחו ארבעה מחניכי האוניווערזיטאֶט לאנגליא ללמוד שמה ארחות השטה הזאת ולשוב ללַמד אותה ברוסיא ; כבואם יסדו בתי ספר כאלה והורו לָעם חִנָם אין כסף. הממשלה היתה לעינים לנדיבי העם אשר התנדבו די זהב לרומם קרן ההשכלה , וביתר שאת במדינות מערב רוסיא ובממלכת פולין • כאשר רבו בתי הספר, התעורר חפץ העם לקרוא בספרים ולהגות בחכמה ודעת • חקי בקרת־הספרים לא הכבידו את אַכפָּם על הסופרים, על כן יצאו אלפי ספרים חדשים לאור ומכתבי עתים החלו לָרב ולפרוץ בארץ , וגם בית־המועצה להשכלת העם הוציאה מכתב עִתִּי, ותהיינה שנות ממלכת אלכסנדר כתֹר הזהב בחכמת־סופרים הרוסית (כאשר יסֻפר בפרק ע"ח) • אז נוסדה ברוסיא גם חברת מפיצי ספרי תנ"ך בעם (Библейское общество) תחת יד הנשיא גאליצין והשגחת אלכסנדר , אשר העניק לה נדבות רבות ויעש לה בית ־ החברה הזאת הגדילה לעשות , כי הוציאה מיליאָן רובל כסף על ספרי האמונה וכנסת הדת *) • בבית אוצר הספרים להקיסר הפָּתוּחַ למקרא־העם (-Императ. Пуб личн. библiотека) היה עד ימי אלכסנדר צלמות ולא סדרים , ויכלכל בתוכו רק ספרים כתובים בלשונות עמי הנכר (רומית , צרפתית , אשכנזית , אנגלית , איטאליאנית , פולאניה), ורק שמונה ספרים כתובים רוסית נמצאו בו • אמנם בימי אלכסנדר פקחו עינים לערוך את הֲמון הספרים במערכת הסדר הנכון , ולאצור אל תוך הבית הגדול הזה גם ספרי רוסיא לָרֹב • בשנת 1814 נפתחו שעריו לכל שואל

*) אלכסנדר נתן צו לתרגם את ספרי הקדש לשפת רוסיא ולהסיר את השפה הסלאווית העתיקה הזרה להמון העם . אולם תלונת רבים היתה רבה עליו בגלל הדבר הזה , וגם ספעראנסקי , אשר היה חניך סעמינאריא , היה מן המתלוננים על אשר יקל כבוד ספרי הקדש בשפה מדברת .

זמבקש לדרוש בספרים, ובעצם השנה ההיא יצא החק לשלוח אליו מִסְפַּר חבורים (עקסעמפלארים) מכל ספר היוצא לאור בכל מדינות רוסיא • למן העת ההיא רבו ועצמו בו הספרים וכתבי־היד, עד כי בימינו עולה המספר יותר מ ת ש ע י ם א ל ף ספרים, וּבַחֵלֶק המכלכל בקרבו את הספרים המדברים על אדות רוסיא לבד (Rossica) יש יותר מ ש ל ש י ם א ל ף ספרים בְּמִסְפָּר •

אמנם אף כי הממשלה זלה זהב מאוצרה ותעמול להרבות בתי־הספר בעם, בכל זאת היו מעטים הבאים לשקוד על דלתותיהם, ומספרם לא נשא בר בבר עם ההוצאות הגדולות • צעירי בני האצילים חשקו יותר לבוא לעבוד בצבא ולהתהדר בין שרי פקידי החיל, מלהוגיע כחם בבתי שבת תחכמוני, ורבים היו מן האונטער־אָפיצערים ילידי הדוואָריאנים אשר לא ידעו קרוא ספר, אשר על כן נלחצה הממשלה לאנוס בחזק יד את העם לקנות חכמה ודעת, ותוציא חק כי בכלות שש שנים למן היום אשר נפתחו בתי הספר, לא תִנָּתן לאיש בבתי הממשלה כל משרה ופקודה הדורשת דעת דברי המשפטים ושאר למודים, בלתי אם יביא תעודה כי השלים את חק הלמודים באחד מבתי הספר להממשלה • לתכלית הזאת הֵעִיר ספעראנסקי את לב אלכסנדר להעמיד לחק, לבל ירימו כל איש על גרם המעלה השמינית והחמישית אם לא השלים למודיו בבית מדרש המדעים, או לא עמד שם לַמִּבְחָן מכל הלמודים • אפס החק הזה עבר וּבָטֵל ברבות הימים •

§ 5 **הכהנים והנדחים** • אלכסנדר דאג גם להשכלת הכהנים, וְיָסַד בית־וַעַד (קאָממיסיא) לשים עינו על בתי הספר אשר להם, על הסעמינאריות וכל בתי מדרשי הדת והאמונה • גם חִדֵּשׁ והחזיק בידם את הזכות והמשפט (פריוויללעגיא) אשר נתן להם פעטר הגדול, להכין ולמכור רק הם לבדם את נֵרוֹת־הדונג הלקוחים אל היכלי התפלה, והכסף המאֻסף יהיה קדוש להוצאות בתי הספר • אלכסנדר היה ירא אלהים מְרַבִּים ונוצר תורתו הפראוואָסלאווית בכל נפשו ומאדו, אך רוח סבלנות נוססה בו, לכבד גם את הנוטים מן שרשי האמונה ההיא וההולכים בתורת מחוקקים אחרים: אל הפראנק־מאססאָנים הריץ ידו ועם הקוואקערים התרועע, בבית־מסגד להמושלמנים השתחוה בחרדת קדש, ובסינאגאָגא עברית נשא עינו לאלהי השמים • על כן חמל גם על הנדחים הראסקאָלניקים לבלתי האשימם בשצף קצף ולבלתי רדוף אותם על כל דרכיהם כקדם • בספר פקודתו על אדותם כתוב לאמר: „הן האנשים האלה נעו תעו מן הדרך הישרה וַיֶּחָלק לבם, יען כי נסמכו על למודי שוא והוציאו משפטים מעֻקלים בדברי האמונה ועבודת אלהים; ובכן רק חסרון הדעת והאִוֶּלת היתה נסבה כי נתעו בשוא וילכו אחרי ההבל, וכבר נוכחנו על פי הדעת והנסיון כי אמונות ההבל אשר קוננו בלב העם, עוד תוסיפנה להכות שרש בלבבם אם נאמר להכריתן בחזקת היד או בהכלים את בעליהן בתוך קהל ועדה; ורק בהַרְאוֹת להם מעשים ישרים למשל ולמופת, וּבְלֶכֶת אתם ברוח חן ומוסר השכל, רק אז תמחינה מעל לוח לבם מעט מעט, וברבות הימים לא תזכרנה עוד — אפס היתכן לממשלה נוצרית ונאורה, לְהָשיב את הנדחים אל חיק הכנסיה בתחבולות קשות, ולענוש את התועים מדרך הַשֵּׂכֶל ביסורים רעים, בגלות לארץ גזרה או בשאר שְׁפָטִים כאלה? התחבולות האלה לא הועילו מאומה

עד שנת 1801 כי אם הוסיפו להקשות את לבב הנדחים ולהרבותם; אכזריות תעורר אכזריות ורעה תוליד רעה —" אולם אם התהלכה הממשלה עם הנרחים השוגים בנחת ובלאט, הערה את כל חמתה על היעזואיטים, אשר בשבתם לבטח ברוסיא כוננו פעלי ידיהם להרע לה, בְּדָבָר אשר הונו את בני הפראוואָסלאווים מבתי ספריהם אל הקאָללעגיומים לחַנכם על ברכי הדת הקאטולית, ועוד מעשים זרים כאלה למרות רוח הממשלה • על כן גֵרשה אותם משתי ערי המלוכה מאָסקווא ופעטערבורג (1815) ותאסור עליהם אָסָר לבל יזידו עוד להתגורר בהן • ויהי כאשר הוסיפו לעשות זר מעשיהם בשאר ערי המדינה, וביתר שאת בפאָלאָצק, שֶׁשָּׁם היתה להם אקאדעמיא בנויה לתלפיות, גֹרשו כלה מכל מדינות רוסיא (1820), וכל האקאדעמיות ובתי הספר אשר להם סֻגרו על מסגר והיו כלא היו.

6 § **על אדות האכרים** • מיום עלות אלכסנדר על כסא מלכותו הרה והגה את הרעיון הטוב להוציא את האכרים לחפשי *) • הרעיון הזה היה חמדת שעשועיו ולא כִחדו תחת לשונו בשיחותיו עם אוהביו הנאמנים • אפס מרבית השרים הקרובים אליו אמרו, כי האכרים לא יסכנו עוד לקבל את מתנת הַחֵרות ועיניהם יִכו בסנְוֵרים מאור הדרור; גם הפחידוהו פן בעקב תהפכות־פתאֹם (переворотъ) משעבוד לגאולה יְבֻלַע לשלום הממלכה ולשְׁלֵמוּתָהּ • ויהי בשנת 1803 בהודיע הגראף רומַיאַנצעוו כי יוציא לחפשי אחדים מֵאִכָּרָיו והַעֲנֵק יעניק להם חלקות אדמה, הוציא אלכסנדר חק וַיַּתֵּר את ידי כל אדוני השדות להוציא לחפשי אכרים מתי מספר, כפרים ומושבות שְׁלֵמִים או משפחות יחידות עם חלקות אדמה, כפי האופנים והתנאים אשר יִרְצו להם האדונים והעבדים יחד, ובני הדרור האלה יִקָּראו בשם „אכרים חפשים" („свободные хлѣбопашцы") ויתחשבו לְמַצָּב לבדד בין מַצָּבֵי העם ומפלגותיהם • החק הזה היה יקר ונכבד מאד בעת ההיא, כי הוא יצא ראשונה גלוי בספר מטעם הממשלה (אָפְּפִיציאלנא), והוא ירה אבן פנה לגאולת האכרים ולתשועתם •—בשנת 1816 כאשר שקטה רוסיא ממלחמותיה, חִדש הקיסר את הרעיון לקרוא דרור להאכרים, וַיְנַס לעשות כן בַּתְּחִלָּה בחבל ים־הקדמוני (הבאלטי), באכרי עסטלאנדיא וקורלאנדיא, כי שם היו גם האצילים בעזרתו וימלאו אחריו בְּאַוַּת נפשם וברצונם הטוב, ובכן נהיו האכרים בשתי המדינות האלה חפשים בגויותיהם, ורק את האדמה שכרו להם מן אדוניהם על פי תנאים ידועים (קאָנ־טראקט) • בסוד האספה (לאנדטאג) בשנת 1818 נמנו וגמרו לעשות כן גם בליפלאנדיא, ויצא הדבר הזה לפֹעלת אדם בלי מפריעים חזקים • החקים הטובים והישרים אשר הוציא אלכסנדר אדות האכרים (לבל יוסיפו האדונים להודיע במכתבי עתים מִמְכַּר אכרים בלי אדמה, וכאלה) ואשר גזר על האדונים לבל יעבדו בהם בפרך, ויתן רשיום להאכרים הרצוצים והעשוקים חנם, להתאונן באזני הממשלה על אדוניהם תוקפיהם, כל אלה יעידו עדות נאמנה כי גם בשְׁנות אלכסנדר את טעמו בענינים רבים, מפני רִגְשַׁת פועלי קשר אשר התפרצו בארצות שונות, לא כהתה רוח

*) לפי דברת דערזשאווין בכתובים נטע לא־הארפ מורהו את הרעיון הזה בלבבו; ואם כן צדקו מאד דברי אלכסנדר: „לו לא היה לַא־הארפ כי עתה לא היה גם אלכסנדר".

תשוקתו להביא גאולה להאכרים, ולא אבדו עשתונותיו ומחשבותיו אשר חשב עליהם לטובה *)

§ 7 **רדת ספעראנסקי ועלות אראקטשעעוו** • סקנאים ואויבים רבים היה לספעראנסקי, אשר עלה מעלה מעלה וַיְנַהל כמעט את כל דברי הממשלה • הגדולה והכבוד אשר נחל איש החיל הזה, היה למורת רוחם, ויתנכלו לטמון מוקשים לו ולרחות פעמיו ממרום מַצָּבוֹ; מלבד זאת גם רבים מעם הארץ התלוננו וַיֵּרָגְנוּ על דבר החדשות אשר הואיל לעשות: בני דלת העם התמרמרו על דבר אשר העלה את המסים הכבדים, הפקידים נושאי־המשרות התקצפו עליו בגלל החק לנסותם במסה ובמִבְחַן הלמודים, ושרי החצר לא יָכְלוּ דַבְּרוֹ לשלום על אשר הוציא חק לגרוע מֻחקי כבודם, לבלתי תת להם עוד המעלות הרביעית והחמישית כמשפטם מאז מעולם • במספר מתנגדיו ואנשי ריבו היה גם הסופר ק א ר א מ ז י ן, ובספרו „על אדות רוסיא־העתיקה ורוסיא־החדשה" אשר ערך לפני הקיסר, התאמץ להוכיח כי תקוני ספעראנסקי הולכים מנגד לרוח חיי ממלכת רוסיא, והיו יהיה לה לא לעזור ולא להועיל כי אם לְמֵרַע ולמשחית • ויהי כאשר בא המועד לאלכסנדר לנתק מוסרות האהבה בינו ובין נאפאלעאָן ולהתיצב לריב עמו ריב איתן, נָמַסָּה גם תקות חוט הידידות בינו ובין ספעראנסקי, אשר נחשב ברוסיא כסמל תבנית רעיוני נאפאָלעאָן וכאוחז דרכי בינתו ומגמתו • שונאיו העצומים מצאו חפץ בדבר המקרה הזה, וגם הביאו את דבתו רעה אל אלכסנדר, בערמתם הצליחו להטות קו חשד על כל מפעליו ולתתו לאיש חורש רעה על ארץ מולדתו • בכל זאת נצב עוד על משמרתו ועבד את עבודותיו לפני הקיסר עד חדש מאי שנת 1812 • בשבעה עשר יום בחדש הזה בשוב ספעראנסקי מהצר המלך הביתה, מצא בחדר משכיתו (קאבינעט) אויבו העז והנורא את שר בית־מועצת השוטרים (באלאשעוו), אשר חתם בחותם הממשלה את כתביו, ואותו שלח גולה לניזשני־נאָווגאָראָד • תשע שנים ישב ספעראנסקי בלי כל משרה ופקודה, ובשנה העשירית פקדה אותו הממשלה ותרימהו לגובערנאטאָר בפענזא, ואחר ב ס י ב י ר • מצב ממשלת הארץ הזאת המבורכה בברכות הטבע אשר מהרריה יחצבו נחשת וברזל, בבליות אדמה ימצאו מכרי כסף ועַפְרוֹת זהב לה— היה ברעה מאד; שריה עוד מלפנים נודעו לאנשי בצע מעשקות, מְעֻוָּתִי משפט

---

*) ויהי היום וידרוש אלכסנדר מאת השרים הקרובים אליו להראות לו משירי פושקין האסורים לבוא בקהל, ויתנו לפניו אחד השירים, שבו תערוג נפש המשורר כי יקרא דרור להאכרים האומללים העובדים עבודת פרך וכל עושקיהם כח לא יאשמו; ונכספה גם כלתה נפשו לראות בחיים עד אשר תראינה עיניו את המלך אשר יקום להיות להם מרים עול ומסיר מסבל שכמם, ובמתק לשונו ישאל:

„הַעוֹד אֶרְאֶה אֶת־עַמִּי, עִם חֹפֶשׁ וּדְרוֹר
וּבִדְבַר מֶלֶךְ מוֹטַת עֻלּוֹ נוֹפֶלֶת ?
וּצְפִירַת הַשַּׁחַר הַאִם תָּפִיץ אוֹר
עַל־אַרְצִי – אֶרֶץ הַחָפְשָׁה וּמַשְׂכֶּלֶת ?"

ויקרא אלכסנדר את השירה עד תמה, ותיטב בעיניו מאד ויהלל את מחברה (Русскій Архивъ).

ומַטֵי דין; וככל אשר היו רחוקים מטבור הממשלה, כן רחקו מדרכי הצדק והמישרים וילכו בשרירות לבם ובאות נפשם, ומי יאמר להם שמה מה תעשו. אולם בבוא הלום ספעראנסקי, אזר כגבר מתניו לעקור ולשָרש אחרי הרעות הרבות, ויערוך מערכות תקונים רבים ושונים. על פי עצתו להָקֵל את משא ממשלת סיביר ממנהל אחד, נחלקה הארץ ההיא לשתים, למדינת המזרח ולמדינת המערב, ועל כל אחת מהן הָפְקַד גובערנאטאָר לבד.—כאשר הוּשַׁב ספעראנסקי פעטערבורגה היה חָבֵר לבעלי סוד־המלכות, אך לא שב עוד לתָקפו ולאיתנו הראשון, ורק בימי ניקאָלאי הפליא לעשות רב טוב לרוסיא בחכמתו ובתבונת כפיו.

התמורה אשר עברה על הֲלָךְ נפש אלכסנדר ותכונת רוחו מימי מלהמתו עם נאפאָלעאָן והלאה גלויה לעין כל ראִי: תחת מקום ספעראנסקי המֻגְלֶה, גבר חכם בעז והולך קדימה במחשבותיו ובפעלותיו ברעיוניו ובתקוניו—עמד לימין אלכסנדר בעת ההיא הגראף אראקטשעעוו, איש קשה ועז נפש, נִצְמַד לַיְשָׁנוֹת ובעל אגרוף. כרחוק מזרח ממערב רחקו דרכי ספעראנסקי הנאור מדרכי אראקטשעעוו, ורק האחת אשר נִשְׁתַּוּוּ בה שניהם יחד, היא — אהבתם הגדולה למלכם ולעבודות הממשלה בלי הפוגות, ובדבר הזה לקחו שניהם את נפש אלכסנדר גבר בעתו. אראקטשעעוו התפאר תמיד ברוחו הנאמנה למלכו, ויהי פתגמו על לשונו: „נאמן בלי חֹנף" („преданъ безъ лести") ועל כן הרהיב לפעמים עז בנפשו לדבר קשות באזני אלכסנדר, להראות כי רק האמת יִשְׁעוֹ וצור מִשְׂגַּבּוֹ. אפס עקוב לב אנוש מכל, וגם בִּכְלוֹתוֹ אל האמת לבדה ישאף את הכבוד והגדולה, ולרגלה יתגנב אל חדרי לב מלכים ורוזני ארץ. חכמת אראקטשעעוו עמדה לו להיות צלו על יד ימינו „ושומר על פתחי לבו". כמעט כל הסופרים פה אחד יגידו כי אראקטשעעוו הוליד את העצה ובדא מלבו לכונן את „מושבות אנשי החיל עובדי האדמה" („военныя поселенія"), יען וביען כי המלחמות העצומות אשר ארכו כעשר שנים תמימות וכלכלת מחנות גדולות וצבא רב גם בימי השלום (אשר היה נחוץ לפי הליכות הפאָליטיקא בימים ההם) שלחו מגערת ורזון באוצרות המלכות, והיו כמשא כבד מנשוא על עם הארץ, וביתר העיקה להם משא תרומת אנשים לצבא. על כן בקום סערת המלחמה לדממה, בקש אלכסנדר תחבולות להקל מעל העם את העֹל הקשה ולבלתי המעיט בזאת גם מספר אנשי החיל, וישמע לעצת אראקטשעעוו וגם מלא ידו לכונן מושבות אנשי חיל עובדי אדמה (בחבל נאָווגאָראָד ובמדינות דרום־רוסיא), ויהי לנגיד עליהם *) אפס ברבות הימים נוכחה הממשלה כי לא יסכנו המושבות האלה לַמַטרה אשר הציבה לה הממשלה, כאשר הגידו מראש הגענעראלים הנאורים וביתר שאת המארשאלל בארקלאי־דע־טאָללי.

8 § **ימי אלכסנדר האחרונים.** בשַנות אלכסנדר את הליכותיו בעניני הממשלה, בימים ההם דבקה נפשו ביתר עז בדרכי הדת והאמונה, בהַרְבּוֹת תפלה ובקרוא מקראי קדש מדי יום ביומו. כמעט כל השרים והעם הלכו

*) אמנם יתכן מאד כי בהיות אלכסנדר באויסטריא והתבונן אל מערכת אנשי חילה היושבים כאזרחים אל גבול טורציא, אמר לבו לעשות כן גם בקרב רוסיא.

בעקבותיו ויבחרו דרך אמונה, וספרי אמונה לרבבות נפוצו בקרב העם; אולם בתוכם נמצאו בהם רבים אשר התחסדו והצטדקו רק למראה עינים, לבעבור יפיקו רצון הקיסר והקרובים אליו *) • והנה לא רק המלחמה הנוראה עם נאפאָלעאָן ומרדות עמים רבים בארצות אירופא היו נסבה להמיר את תכונת נפש אלכסנדר ולהטות את לבבו להחזיק בקרנות מזבח האמונה וכנסת הדת, כי אם גם המקרים הרעים אשר נקרו ויאתיון בקרב ארצו ועמו למרות רוחו הנדיבה • בצארסקאָע־סעלא פרצה תבערה ותאכל חצי היכל־המלך וחצי הליצעאום, ויכאב עליו לב אלכסנדר עד מאד, ויאמר באנחה: „הנה עד היום הזה הייתי ילד שעשועים להצלחה, ועתה ירא אנכי פן תשליכני מעל פניה" • בהיותו בסוד מלכי הברית בלייבאך באתהו הבשורה הרעה כי התפרצו אנשי גדוד חיל השמעוני (Семе-новскій полкъ), על אשר הרכיבו אלוף לראשם איש אביר לב ורע כפים ושמו שווארץ. ויתקוממו עליו ויושיטו מכתב בקשה להדפו ממצבו, ויש אשר פרצו בביתו ויאמרו לכלות חמתם באיש הזה, אשר התמלט בעור שניו • אראקטשעעוו בשלחו ספר להגיד לאלכסנדר את הנעשה, הגדיל על מעללי השמעונים עשרת מונים, וישימם לחרשי משחית ולמורדים במלכות, על כן חרד ורגז אלכסנדר במעונו בארץ נכריה, ויצו להשבית את הגדוד הזה ולחלקו בצבא ולהפיצו בגדודים שונים, אשר הוא בכבודו היה פקיד עליו בעודו יורש העצר, ואשר כל האָפיצערים בקרבו היו אנשי מדע, חכמי לב ומישרי לכת, אשר שנאו לחקור ממסך ולתת בכוס עיניהם • אחרי כן ראה עמל ויגון בשנת 1824 כאשר עלה מבול מי הנעווא לשחת את פעטערבורג ולהשאותה• זרמי המים הזידונים גרפו והרסו בתים רבים וטובים ואלפי אנשים טָבעו במצולותיהם, או מתו מפחד, מתמהון לב ומחלאים רעים; הנזק עלה עד כדי מאה וחמשים מילליאָן רו"ב, וחלק רב מן הצי הרוסי על ים הבאלטי נִפַץ ונשחת • אלכסנדר בראותו את האסון הנורא הזה בכה ויקרא מנהמת לבו: „בעונותי באה הרעה הזאת על קרית ממלכתי!" • בכל כחו ואונו התאמץ להציל לקוחים למות ומטים להִטָבֵעַ, וביד רחבה ונדבה סָעַד בחסד את כל האנשים אשר נגעה בהם יד האסון • ככה מרה נפש הקיסר הצדיק הזה, בראותו כי למרות כל הטוב אשר הוא עושה לעמו רבו בארבה החברות המסתרות התושבות מזמה להפוך את הכסא ולהרוס את בית מלכותו; אך יותר מכל אלה אבלה נבלה נפשו על כי עברו הימים ואבדה תקותו ותשוקתו לקרוא להאכרים דרור, ומשאת נפשו זאת לא קמה ולא נהיתה •

---

*) אלכסנדר ראה לפעמים וידע כי רבים יתכחשו לו בשומם אפר החסידות על פניהם. ויש מספרים כי פעם אחת בעברו בדרך המלך עמד לנוח בבית המלון, וישא עיניו וירא על השלחן ספר ברית החדשה, וישאל את פקיד המלון אם יהגה בספר הזה• „כן אדוני המלך הנני שוגה בו מדי יום ביומו ועתה הנני הולך וקורא בספר מתי א׳" ענה הפקיד, אלכסנדר שלחהו החוצה להביא לו דבר מה ובצאתו לקח חיש מכיסו אססיגנאציא חמש מאות רובל וינח במקום ההוא בין מפלי עלי הספר. בשובו מדרכו עבר שנית דרך המלון ההוא וירא כי הספר עודנו על השלחן. וישאל את הפקיד מה יקרא הפעם? ויענהו כי את לוקא הוא קורא. ויקח אלכסנדר את הספר ויפתחהו והנה האססיגנאציא מונחת במקומה, כי לא נגעו אצבעות הפקיד בספר ולא קרא בו מאומה. הפקיד נכלם ויבוש, ואלכסנדר שחרו מוסר בדברי הספר ההוא. את האססיגנאציא חלק לעניים, ויסר מן המלון סר וזעף.

על כן נֵעור עתה שנית בקרבו הרעיון אשר חשב עוד בימי נעוריו לנָעֵר כפיו מתמוך בשבט המלוכה, ויאמר להכין לו מושבו בירכתי קרים ולהִנָפש מעמלו ומעִצבון רוחו •

ויהי כאשר חלתה האימפעראטאריצא (יעליזאוועטא אלעקסעיעוונא), ויצוו עליה הרופאים לנסוע חוצה לארץ להתרפאות, אך היא ענתה להם כי מלכת רוסיא היא ועליה גם למות ולהִקָבר בארץ ההיא, אשר על כן בחרו לה את העיר טאַ־גאנראָג לשבת בתוכה; ואלכסנדר אמר ללכת לפניה לתור לה מנוחה ולכלכל את חליה *), היא הלכה הלוך וטוב, אך הוא לא נזהר בלכתו הלוך ונסוע בין רְכסי הררי קרים בלילות, ותתקפהו הַקָרָה וקרחת חזקה; וימאן לקבל את מרקחת הרפואות אשר נתנו לו הרופאים, ויפול למשכב ויגוע וימת בטאגאנראָג בתשעה עשר לחדש נאָיאַבר שנת 1825 • גופתו הובאה פעטערבורגה בכבוד והוד, ותִקבר במעלה קִברות המלכים בהיכל התפלה אשר במבצר פעטראָפאוועלסקי בי"ג לחדש מארט שנת 1826, ביום אשר מלאו חמש ועשרים שנה תמימות למן היום אשר עלה המלך המבֹרָך הזה על כסא רוסיא • ויתאבלו כל העם אבל כבד מאד על מלכם הטוב והמטיב אשר השאיר אחריו שם טוב מבנים ומבנות •

---

§ 9 **על דבר היהודים** • בימי מלכות אלכסנדר הוציאה הממשלה חקים צדיקם ויקרי ערך על אדות היהודים • בשנה השנית למלכו החל כבר להראות כי מחשבותיו טובות על היהודים; ובשנה הרביעית היא שנת 1804 קִיֵם את החק (ט' דעקאבר) על דבר סדרי קהלות היהודים ורבניהם בערי מושבותיהם: I) בדבר ההשכלה: א) נִתַן רשיום ליהודים לבוא ללמוד בכל בתי מדרשי החכמה ובתי חרשת ומלאכת מחשבת אשר בכל מדינות רוסיא ובערי המלוכה, ככל העמים יֹושבי הארץ • ב) תלמידי בתי מדרשי החכמות אשר ישכילו ויצליחו בלמודי חכמת הרפואה, הכירורגיא, הפיזיקא, המאטעמאטיק ושאר החכמות, יש להם כל הזכיות והמשפטים אשר לכל התלמידים משאר העמים • ג) אם לא יחפצו היהודים לשלוח את בניהם אל בתי הספר והמדרש ולזכות בזכיות הנוצרים, יכוננו להם בתי ספר לבדם על הוצאותיהם, ובגלל זאת יושם עליהם מס מיוחד • — II) בדבר מפלגות היהודים ומצביהם השונים: א) היהודים כלם נחשבו לאזרחים יושבי־ערים (мѣщане) וחֻלקו לארבעה מצבים: עובדי אדמה, פאבריקאנטים ובעלי מלאכות, סוחרים, שאר יושבי הערים • — ב) לכל בני ארבעת המצבים האלה הכח לקנות, למכור ולשכור באריסות, שדות ונכסים בנפות ליטא, רוסיא־הלבָנה, רוסיא־הקטנה, במחוזי קיעוו (מלבד עיר־המדינה), מינסק, וואָלין, פאדאליא, אסטראכאן, קאווקאז, יעקאטערינאָסלאוול, חערסאן ושאווריא; ויכולים לשכור אנשים לעבוד את שדותיהם על פי שטר

*) אלכסנדר אהב תמיד לנסוע בכל קצוי ארץ ממלכתו לשים עין על תכונות הארץ והעם ולדעת את מחסורם. ועל פי החשבון נסע בימי חייו מאתים אלף פרסאות. בעת אשר מסלולי הברזל לא היו עוד בארץ רוסיא.

(קאָנטראקט)• היהודים אשר יקחו שדות באריסות ויעבדו אותם על הוצאותיהם, חפשים הם מכל המסים משך חמש שנים; ואשר אין ידם משגת לקנות או לשכור, תתן להם הממשלה בכל המקומות הנזכרים שדות לעבוד ולהאחז בהם, ובגלל זאת יִנָּתן להם עד כדי ש ל ש י ם כברות ארץ בכל אחת מהנפות, והנם חפשים ממס עשר שנים, ויקבלו גם כן בתורת הלואה סך קצוב לצרכי ההתישבות מאוצר הממשלה, כפי אשר יִתֵּן אל הקאָלאניסטים הבאים מחוץ לארץ להתגורר ברוסיא; וכל היהודים אשר ימלאו ידם לעבוד את האדמה בכל מקומות מושבותיהם, פטורים מן־המס הכפול• — ג) הרשות נתונה ליהודים להחזיק בתי חרשת־המעשה (פֿאבריקות) בכל מקומות אחוזתם, ולזכות גם בכל הזכיות הנתונות לאנשים כאלה בשאר מרינות רוסיא, והממשלה נכונה לתת להם קרקעות לבנות עליהם את הבתים, ובמחוזות הַשָׁבים מפולין תקצוב הממשלה להפֿאבריקאנטים בכל מחוז ומחוז סך עשרים רובל כסף, לתת בתורת מִלְוֶה לכל החפץ להיות פֿאבריקאנט, מבלי לבקש מהם אחריות נכסים (залогъ) כי אם ערבות מאיזה יהודים בטוחים *) גם מחזיקי הפֿאבריקות לא ישלמו מס כפול, וגם האצילים אשר יכוננו בתי־חרשת להשכירם ליהודים יוכלו לקבל בהלואה מן הסך הקצוב הזה• — ד) הרשות נתונה ליהודים לעסוק בכל מלאכה ומלאכה כאַוַּת נפשם, בלי כל מפריע מאיזה חברה (צעך), ואם לא ימצאו להם בעלי המלאכות מן היהודים מחיָתם במקומות מושבותיהם, יקבלו על פי שר־הַפָּנים, עזר ומשען ללכת להֵאָחז במקומות אשר לא נושבו היטב, למצוא שם מקור נאמן לכלכל נפש ביתם, וגם בעלי המלאכות לא ישלמו מס משנה• — ה) רשות ליהודים לסחור בכל מיני מסחר, ויכולים הם וכל מחזיקי הפֿאבריקות או בעלי המלאכות והאומנים החפצים לקנות יתרון דעת, או להביא מפרי תבונות כפיהם במלאכה ובחרשת המעשה—ללכת הלוך ונסוע ע"פ תעודת־מסע מן הגובערנאטאָרים, אל שאר מרינות ממלכת רוסיא ולשתי ערי המלוכה, לשבת בהם זמן קָצוב; אך בתנאי מפֹרָש, כי האורחים האלה עם נשיהם ובניהם ילבשו „בגדי אשכנז" (нѣмецкая одежда), ולא יִבָּדלו מן הנוצרים על ידי איזה לבוש וציון, ואשר יזידו ללבוש בגדי היהודים, לא יוכלו לשבת שמה, כי אם יְשֻׁלְּחוּ בחזקת יד הפאָליציא• — ו) והיה כאשר תהיינה ידי היהודים אמונות בעבודת האדמה, בבתי חרשת ובמסחר, וישקדו להיטיב ולתַקֵּן את ענפי החיים האלה, תפקח הממשלה גם היא את עיניה להַשְׁווֹת את היהודים עם שאר עמי הארץ בדבר המסים• ז) אפס נאסר על היהודים היושבים במחוזי אסטראַבאן, קאווקאז, רוסיא־הקטנה ורוסיא־החדשה משנת 1807 (ובשאר המדינות משנת 1808) להחזיק בתי מרזח בכפרים ובמלונות שֶׁעַל הדרכים, והעובר יֵעָנש קשה בשפטים רעים•—III) ב ד ב ר מ צ ב ם ה א ז ר ח י: א) חֻקה אחת ומשפט אחד ליהודים כאשר לשאר עמי הארץ• לפני בתי־המשפט

*) בשנת 1808 נתנה הממשלה ליהודים העובדים בבתי מלאכת בכל המדינות השבות מפולין, משען כסף משלש מאות עד שלשת אלפים רו"כ לכל גליל וגליל (סטאן), בתנאי שימציאו להממשלה מדי שנה בשנה יריעות בד וצמר משלש מאות ארשין עד אלף ומאתים בגלל אנשי הצבא, כפי המקח הקצוב מאת הממשלה (הק ל' יוני).

הכוללים יביאו משפטם, כן בדיני ממונות וכן בדיני נפשות, ואין בידי האצילים אשר היהודים יושבים על אדמתם לשפוט ולדין אותם. — ב) אסור לנגוע ברכושם ובעצמם ובקניניהם, להפריע אותם מעבודת האלהים, להכשילם או להכלימם בדברים, והעובר על זה יובא במשפט, ישא את עונו, ויֵעָנש כפי חֻקי הארץ. — ג) רשות ליהודים למנות להם בערי מגוריהם רב וראשי קהל לשלש שנים. בחירת הרב איננה תלויה בדעת האצילים ואדוני העיר אשר היהודים יושבים שמה, ואסור להם לקחת מן היהודים איזה מס ומכס. — ד) הרב ישים עינו על עניני הדת, לדין ולהורות בכל הנוגע לעניני האמונה, אבל אין הכח בידם לענוש ענש כסף, ומה גם לנַדות ולהחרים. ה) משמרת ראשי הקהל היא — לגבות את המסים להביא את הגבוי לאוצר המדינה; ואסור להם להטיל כל מס חדש על הקהלה מבלי רשיון הממשלה. ו) רשות נתונה ליהודים לבחור מהם אנשים לבוא לשבת בסוד המאגיסטראט עם ראשי עדת הנוצרים, ועל הנבחרים ללבוש מלבושי עם הארץ, ומשנת 1808 לא יִבָּחֵר איש למאגיסטראט בלתי אם ידע לקרוא ולכתוב אחת משלש הלשונות האלו: רוסית אשכנזית פולאנית. — ז) וגם על הרבנים וראשי הקהל אשר יִבָּחרו משנת 1812 לדעת לקרוא ולכתוב אחת מן הלשונות הנזכרות. מלבד זאת חפץ אלכסנדר לתת ליהודים שדות ומושבות בסביבות פעטערבורג ומאָסקווא, אם רק יאותו להקדיש ימיהם לעבודת האדמה לטוב להם ולבניהם אחריהם כל הימים.

אפס היהודים לא השכילו אז אל חֻקי הקיסר הישר הזה ולא הבינו למצוא בהם מועיל. עבודת האדמה היתה בעיניהם לעבודה קשה מאד ולא אבו בה. והחק על דבר האִסור להחזיק בתי־יין בכפרים ובמושבות, אשר הסכינו בו מאז ואלפי משפחות מצאו בזה מחיתם, היה להם לגזרה רעה, עד כי קראו צום ובכי רב. ותעל צעקתם לפני הקיסר, ויעביר את מועד תחלת האסור והעתקת היהודים מן הכפרים אל הערים עוד לשלש שנים (חק כ"ט דעקאבר 1807) „מסבות ענינים שונים הנוגעים בדברי צבא החיל"; ועוד תקונים רבים נעשו בדבר החק הזה במשך ימי מלכות אלכסנדר. וגם בדבר בתי הספר מאנו היהודים לעזוב את החדרים, ויחשדו את הממשלה כי תאמר להתעותם מדרך אבותיהם ולהטותם מארחות האמונה, אשר לא עלה אז על לבה. רק אחדים מן היהודים באו ללמוד בבית מדרש חכמת הרפואה אשר נפתח לפניהם בווילנא (ראָזענסאָן, קיסעלעווסקי, זייבערלינג), ולא הוסיפו עוד החפצים ללמוד את החכמה הזאת להרחיק נדוד לפאדובה, כאשר עשו לפנים. — ולאות נאמן כי ישרה נפש אלכסנדר בו וחפץ באמת ובתמים להרים קרן ישראל בהשכלת־אמת, הנה יעיד פתגמו: „לו תמצא ידי לגדל מקרב בני ישראל רק איש אחד כמענדעלזאָהן, כי עתה מצאתי די שכר בגלל שקידתי להיטיב להם" *).

*) בשנת 1805 כאשר התעוררו גדולי העיר ווילנא לבנות בית בקור חולים חדש, הרים אלכסנדר נדבה שלשת אלפים רובל כסף ליסוד הבנין, ובשנת 1806 פקד לתת מאוצר המדינה 2500 רו"כ בכל שנה להוצאות הבית הזה.

בשנת 1809 נִתַּן דבר גְלות היהודים מן הכפרים אל הערים בידי בית־וַעַר (קאָמיטאֶט) מיוחד, אשר נוסד בפעטרבורג תחת יד יועץ־פלא פאָפאָוו (חק ה׳ יאנואר) • בשנת 1810 נתן רשיום ליהודים לשבת בעיר קיעוו, למרות הזכיות הנתונות להנוצרים אזרחי העיר (חק כ״ב יאנואר), וכל יהודי רוסיא נתנו תחת פקודת שר־הפנים (חק י״ז אויגוסט) • המיניסטערסטוואָ הפנימית פתחה אז בעיר קרעמענטשוג בית מלאכת יריעות בד וצמר, ללמד שמה את היהודים אשר מֵעֹני וריש ומבלי דעת כל מלאכה ישאו חרפת רעב ומחסר ותקצר ידם מלכלכל את בני ביתם ומשפחתם (Сѣв. почта 1810 N.N. 19-20) • בשנת 1811 פקדה הממשלה „לקרוא דרור מִתֵּת אנשים לאנשי חיל, כל היהודים אשר באו בברית הנוצרים; אמנם הבנים אשר יִוָּלדו להמתנצרים ישאו בעֹל המס ההוא כשאר הנוצרים (חק ל׳ אפריל) • בשנת 1812 נאסר על היהודים לקנות להם לנחלה כפרים ואכרים מן אדוני השרות במחוזות המערב—כפי משפט הקאָנסטיטוציא אשר נתן להפולאנים בשנות 1469 וגם 1795 (חק י״ג דעקאבער) • בשנת 1814 קֻיַּם הזכות והמשפט אשר נתן ליהודים בשנת 1786 להיות כשרים לעדות ולשבועה • בשנת 1815 לֻקַּח מן היהודים עובדי האדמה הזכות אשר היה להם לסחור את הארץ על פי תעודת־סוחרים ככל האכרים הנוצרים (חק ט״ו אקטאבר) • בשנת 1817 צֻוּו ראשי קהלות לשאת את ראש היהודים ולכתוב בספרי הפקודים את כל הנמצאים בעריהם ובמושבותיהם, ואם יחטאו ויגרעו גם אחד מהם או יזידו לעשות שקר בספרי הפקודים, יענשו קשה (חק י״ט אפריל) • בעת ההיא פֻּקדו גם כן כל היהודים להִקָּרֵא בכנוים למשפחה ומשפחה, כי עד הימים היו משפחות רבות אשר לא נִקבו בשם כנוי (фамилія) • גם הממשלה התאמצה לטובת היהודים המתנצרים להכין מצבם בממלכה (חק כ״ה אויגוסט) • בשנת 1818 העביר את היהודים בכל מדינות רוסיא מתחת יד שר־הפנים אל שרי בית מועצת כנסת הדת והשכלת העם (חק ה׳ מאי) •

בעצם השנה ההיא (תקע״ח) פקד הקיסר על יד היהודים לבחור שלשה מנכבדיהם (דעפוטירטע) אשר ישבו תמיד בעיר המלוכה פעטרבורג, להביא לפני הממשלה את עניני היהודים, כי התבונן אלכסנדר אשר הממשלה לא תוכל לדעת את מחסורי היהודים • אז נאספו גדולי היהודים והרבנים לעיר ווילנא ויבחרו בשלשת אנשים, אשר לא השכילו להבין עד תכלית את יקרת ערך משלחתם זאת ותוֹעַלְתָּה הָרַבָּה, כי אם ידעו לדבר רוסית כֵּן ובהיותם קַבְּלָנִים במחנה הצבא הצליחו להתודע אל שרים גדולים ונכבדים *) • על כן לא נפלאת בעינינו אם המלאכים האלה לא עשו תושיה ולא הפיקו רצון הממשלה, ויהי קצף על ישראל •—בשנת 1819 יצא צו על קהלות היהודים לשלם את חובת המסים לפי מספר הנכתבים: בעד הזקנים, החולים והעניים (חק כ״ג פעווראל) • גם נאסרה הקרע־

---

*) האספה הגדולה היתה בווילנא ביום ב׳ ער״ח אלול שנת תקע״ח, והנבחרים: ר׳ זונדעל זאנענבערג מהוראדנא; ר׳ בינוש בר״ץ מוויטעבסק, ר׳ מיכאל אייזענשטאדט ממחוז מאהילעוו, ושלשה ממלאי מקומם (ר׳ שמואל ק״ב מווילנא, ר׳ מרדכי ליפלער מוויטעבסק, ר׳ אליעזר דילליאן ממחוז מינסק). לצרכי הוצאות הנבחרים למסעם פעטרבורגה וישיבתם שמה גזרו לקחת את העטרות של כסף אשר נהגו לעטר את הקיטל (קריה נאמנה).

סטענציא*) ליהודים במחוזי המערב (כ״ז מארט), ונתן רשיון לבשל יין־שרף בנפות רוסיא הגדולה עד זמן קצוב: עד אשר יְלַמדו אמני רוסיא את ידיהם למלאכה הזאת (ו׳ יולי). בשנת 1820 נאסר ליהודים לקחת להם משרתים ומשרתות מן הנוצרים (כ״ב אפריל), והמתנצרים מן היהודים נפטרו ממס כפול (חק ג׳ אויגוסט). בשנת 1821 על פי הצעת הגענעראל־גובערנאטאָר כי היהודים אשר נאחזו במושבות הממשלה והקאזאקים תפשו בידיהם את כל ממכר היין „והנם נותנים על סבלות ועבדות קשה על אכרי הממשלה ועל הקאזאקים", יצא חק להשאיר לכל בית מכירת יין רק משפחה אחת מן היהודים, ובכלות זמן החכירה (откупной срокъ) יעתיקו כלם את אהלם מן המושבות אל הערים (כ״ט נאיאבר); אחרי כן צותה הממשלה לעשות כן גם במחוז פאָלטאווא (חק י״ג מאי), ובשנת 1825 גם במחוז וויטעבסק ומאָהילעוו (חק י״א אפריל), וליהודים החוכרים הֻתַּר לקחת להם נוצרים לשרת בבתי החכירה (חק ל׳ יוני). בשנת 1824 חדלו מלשלוח להרי המחצב, את היהודים אשר לא השיגה ידם לשלם מס כפול (חק י״א פעווראל), ונאסר ליהודים למכור סחורות בבתיהם, או לשאת בידיהם מבית לבית ומחוץ לחוץ, והעובר על החק יחרימו את הסחורה הנמצאת לאוצר המדינה, כמשפט הסחורות המובאות חרש מחוץ לארץ (חק י״ד נאיאבר). בשנת 1825 נאסר על היהודים לשבת בתוך חמשים ווערסט לגבולות הארץ (ל׳ יוני) ולהאחז במקומות אשר יש שם כחש היהודים (жид. ересь) (חק כ״ה יולי). — בימי אלכסנדר נאחזו היהודים על פי משפטים צדיקים וחזקים בחבל רוסיא החדשה; שמה יצאו הרבה יהודים ממדינות רוסיא השונות, ובעזרת הממשלה אשר העניקה להם 145,680 רובל כסף, יסדו משנת 1807 עד שנת 1824 שלשים קאָלאָניות, ומספר יושביהן היה בשנת 1810—3640 נפש זכר ונקבה בשש מאות משפחות.

(Вѣстникъ Географ. Общ. 1859, N. 10)

פרק עד ימי מלכות ניקאלאי הראשון פאוולאוויטש (1825—1855).

§ 1 **עלותו על הכסא והשביתו את שאון המורדים בו.** אלכסנדר הראשון מת ערירי, ומשפט המלוכה היה לקאָנסטאנטין פאוולאוויטש אחיו, אשר היה נציב ממלכת פולין בעת ההיא. קאָנסטאנטין אהב את הממלכה אשר הָפְקַד עליה בכל נפשו ומאדו, לִמֵּד את לשונו דַבֵּר פולאנית ויקח לו אשה מבנות הארץ ההיא **); ומאהבתו שאהב את מרינת ממשלתו ואת אשת חיקו, וגם מִדַעְתּוֹ כי מִזַּרְעוֹ לא יוכל עוד איש לעלות על כסא רוסיא ***) נָער כפיו מתמוך בשבט אימפעראטאָר, וַיִּשְׂבַּע נחת בפקודתו וברעיתו. ובכן נָסַב משפט המלוכה לניקאָלאי, אשר משחר טל ילדותו נוססה בו רוח גבורה ועז מלך ****), ועוד

*) שלא יתוספו עוד חרשים.

**) הלא היא ממשפחת גרודזינסקי, אשר נודעה אחרי כן בשם הנשיאה לאוויטש.

***) בשנת 1820 כבר יצא חק כי איש איש מבני אימפעראטאר רוסיא אשר יקח לו אשה מבנות עם הארץ אשר לא מזרע המלוכה, לא יצלחו בניו אחריו למלוך עוד ברוסיא.

****) הסופר גרימם יספר כי בהיות ניקאלאי ילד קטן שאל את פאוועל אביו: מרוע זה

בימי חיי אלכסנדר נועד להיות יורש העצר אחריו • רבים מן השרים הקרובים למלכות ידעו את הדבר הזה, אשר נכתב ונחתם בכתובים; אמנם יען כי אלכסנדר גָוַע וימת הַרְחֵק מעיר המלוכה, וקאָנסטאנטין ישב לו אז בווארשא, ופתשגן הכתב אשר בו יֵאָמֵר כי עזב קאָנסטאנטין את המלוכה לניקאָלאי, לא יצא עוד לאור עולם, ויהי צפון וכָמוּס גם מעיני ניקאָלאי — על כֵּן היה העם נבוך, מחריש ומשתאה לדעת מי אפוא ימלוך בארץ, בשגם כי נשמע בתוך העדה דְּבַר הקשר אשר נמצא בקרב מחנה אנשי החיל על הממשלה • גם שרי בית סוד־המלכות היו נדונים ויריבו בחזקה למי יאות משפט המלוכה, ויועץ החֻקים והמשפטים (לאָבאנאָוו־ראָסטאָווסקאָי) חִוָּה דֵעוֹ כי אלכסנדר לא יכול להוריש כסאו לניקאָלאי „כי המתים אינם יודעים מאומה", ולקאָנסטאנטין לבדו המשפט והצדקה להתעטר בעטרת המלוכה • אז קם ניקאָלאי וַיִּשָּׁבַע שבועת אמונים לקאָנסטאנטין, וכן עשו כל השרים והעם בפעטערבורג ובכל ארץ רוסיא • אפס קאָנסטאנטין לא שִׁנָּה את טעמו ולא המיר עצתו, כי היתה כלה ונחרצה מאתו לְהָסֵב את המלוכה לניקאָלאי, ויגער בשריו אשר החלו לְכַבְּדוֹ בשם אימפעראטאָר, וַיְקַיֵּם שנית את עֲזִיבַת משפט־המלוכה • ובכן הודיעו במכתב־גלוי, בארבעה עשר לחדש דעקאבער כי מָלַךְ ניקאָלאי בארץ • — ביום הראשון למָלכו, ביום אשר נשבעו אליו הגווארדיא, הראה ניקאָלאי את אֹמֶץ רוחו וגֹדֶל כחו; כי חשף את זרועו להשבית את שאון הקשר אשר התחולל לעיני כל הקהל בפעטערבורג, קִרְיַת המלוכה •

כי בבוא השמועה עד ראשי החברות המסתרות אשר בפעטערבורג אל הִלָּקַח אנשי בריתם (פעסטעל ומרעיו) בדרום רוסיא, קראו פה אחד: „עתה נשבר התער, חַרְבֵּנוּ נגלתה לעין השמש, לא נוכל הפעם להוסיף להסתתר; הָבָה נצא להחיש את מעשינו ולמהר להוציא מזמותינו לפֻעלת אדם!" • חורשי רעה אלה ידעו מאד כי יֶשְׁנָם רבים המתלוננים על דבר אשר נהפכה הממשלה לניקאָלאי, ויחשבו בלבבם כי עתה מצאו המועד הנכון להפיק זממם • הם הפיצו שמועת שקר בין אנשי החיל הנתונים תחת ידם, כי לא עלה על לב קאָנסטאנטין לזנוח את משפטו על הכסא, וניקאָלאי גָזַל וחמס את שרביט הממשלה בחזק יד • ויהי בארבעה עשר יום לירח דעקאבער, כאשר צֻוּוּ העם להִשָּׁבֵעַ שבועה חדשה לניקאָלאי הקיסר החדש, פרצו הקושרים וגדודיהם אתם כפרץ מים זידונים אל רחוב הסענאט, ויתיצבו מסביב למצבת־הזכרון אשר לפעטער הגדול, ויקראו קול רם „יחי קאָנסטאנטין!", ויש מאנשי החיל אשר הרימו בכח קולם ויצוחו: „הידד קאָנסטיטוציא!", באשר הגידו להם הקושרים כי כן נקראה בשם, אשת קאָנסטאנטין •

וניקאלאי אזר כגבר חלציו, ויאסוף את כל הגענעראלים מסרבית החיל השלֵמים אתו והשקטים על שמריהם, אל היכלו, וישאל את פיהם לאמר: „הגידו נא לי אם תבירוני אתם למלך על רוסיא? ויענו כלם: מלכנו אתה וצור מושיענו!

יקראוהו „פאוועל הראשון", ויען פאוועל: יען כי לא היה עוד במלכי רוסיא מלך בשם זה עד היום. אם כה אפוא, קרא הילד: הלא גם אנכי אקרא „ניקאלאי הראשון"!

ויאמר ניקאָלאי אם כה אפוא עליכם אפקוד את עֲוֹן צבאותיכם בְּפִשְׁעָם בי. ויצא חיש קל מן ההיכל וירכב על סוסו ללכת לבצור רוח המורדים; ובצאתו אמר במנוחת לב לבני ביתו: הנני הולך למות ברחוב העיר, או לשוב הלום בתֹר אימפעראטאר! *). בין כה וכה נהרו גדודי אנשי החיל המונים המונים אל מצבת-פעטר והסער הלך הלוך וגדול. אפס בני החיל אשר נשארו אמונים למלכם החדש וַיְכַתְּרוּהוּ מסביב לשמרו מכל אסון ופגע רע, רבו עשרת מונים על הפושעים בו. מלבד זאת הנה לא היה לְהקושרים איש אחד נִלבב ואמיץ כח אשר יצא ויבוא לפניהם לנחותם אל מחוז חפצם ביד רמה **). ניקאָלאי אמר בראשונה להוכיח את הקושרים בדברי חן ושכל טוב, לשוב מדרכם הָרְשָׁעָה ולהָשְׁקט מִזַּעְפָּם, על כן שלח אליהם את הגענעראל-גובערנאטאָר הפעטערבורגי, את מילאָרדאָוויטש, לקחת אתם דברים. אך הקושרים לא אבו שמוע לקול דְּבָרוֹ ויורו בו כדור-מות ויפַּלְחו לארץ כְּבֵדוֹ ***); גם המיטראָפּאָליט (סעראפים) השחית לריק את תוכחתו ומוסרו הטוב באזני הַמַּמְרִים הסואנים ברעש. או אז צוה ניקאָלאי לבל יוסיפו שְׁאָר אנשי חיל לחוס על הפריצים, וימטירו על ראשיהם כדורי-בלע מכלי התותח. ויהי כאשר הרעימו כלי מַפָּץ האלה פעמַים ושלש, חרדו הקושרים חרדת מות, ויתפרדו כל פועלי און ויפוצו אל כל עבר; ונכבדיהם (טרובעצקאָי—) מהרו התרפסו, ויתנפלו לרגלי האימפעראטאָר לבקש חמלה וחסד. אחרי כן קרא ניקאָלאי עצרת שרים גדולים ויושיבם כסאות למשפט לדין את הזדים המורדים ולהביאם בפלילים. השופטים האלה התחקו על שרשי רגלי הקשר, ויבואו עד חקר ראשיתו ותכליתו, לא נעדר דבר. חמשה מראשי הקושרים הוציאו להורג, הנשארים נשאו כדי עֹונם ושֻׁלחו ביד פשעם סיבירה; ואת אנשי החיל אשר היתה ידם בקושרים, הובילו אל הררי קאווקאז לרצות שמה את עונם ולכפר את אשמתם על יד מלחמותיהם עם יושבי-ההרים עזי הנפש — והממלכה נכונה ביד ניקאָלאי.

§ 2 מלחמת פרס ושלום טורקמענטשי. ניקאָלאי היה קיסר אדיר, עִזוז וגבור מלחמה מנעוריו, ובעלותו על הכסא היתה רוסיא ראשונה בכחה ובגבורתה בין ממלכות יַבֶּשֶׁת-אירופא, ותהי לְאֵל יָדוֹ להיות גם הוא השופט בעניני אירופא ובגורל עֲתוּתיה כאלכסנדר אחיו; אפס בימים ההם כבר הביטו שליטי הממלכות בעין קנאה וחשד על הֲלִיכות הפאָליטיקא הרוסית, וביתר שאת לטשה אנגליא גברת הים וּשַׁלֶּטֶת אזיא את עיניה על רוסיא, בראותה מרחוק כי הממלכה

---

*) מלאכי מלכי הנכר חפצו ללותו ולצאת אתו נגד הקושרים, ויעט בהם ניקאלאי ויאמר: אך ריב משפחה הוא ואין לאירופא כל חלק בו.

**) המתפרצים חשבו להשקות את ההמון יין, ובהיותם סבואים ושכורים יוליכום אל היכל החרף ויסיתום להרע ולהשחית, אך נכזבה תוחלתם, כי שוטרי הפאליציא הקדימו להריק ביום ההוא את היין מבתי המרזח ולשפכו ארצה; כן התבלעה גם עצתם להרוג בעת המבוכה את הנשיא הגדול מיכאיל פאוולאוויטש, כי שלשה מאטראזים הכו את קנה הרובה מידי הרוצח (קוכעלבעקקער), כאשר כונן להשחית ולרצוח.

***) במות השר הישר הזה אבד ליהודים מליץ ואוהב נאמן, כי הוא התהלך אתם תמיד במישור ובצדקה, ויהי מגן בעדם.

האדירה הזאת תגבר חֲיָלים מאד, ותתעתד להיות צָרָתָה בַּיָּמים ובארצות הקדם, בימים יוצרו •

ראשית המלחמות הנכבדות אשר נלחם ניקאָלאי מעבר לגבולות רוסיא, היתה מלחמת פרס (1826—1828) • כבר ראינו כי בימי אלכסנדר, אחרי מלחמת עשר שנים בעד גרוזיא, רחבו ונסבו גבולות רוסיא מעבר השני להררי קאווקאז, וכנפי נשר רוסיא היו פרושות על גרוזיא, מינגרעליא, אבכאזיא, אימערעטיא, וכאלה; ואף כי בשלום גיוליסטאן (1813) הֵקים השאך הפרסי את כל הארצות הנכבשות האלה לרוסיא לנחלה, בכל זאת חמס עליה טומות רעות, התיצב כצר כאויב לה, ועַמו הפרסים לא חדלו מעשק ידיהם, כמשפטם מאז לעשוק ולרעוץ את הרוסים; בעצם העת ההיא היו גם שוכני מרום הרי קאווקאז לשטן ולפגע רע לרוסיא בגבולות ארצותיה שמה • ויהי כאשר נתעה השאך להאמין בשקר כי אחרי מות אלכסנדר קמו שערוריות גדולות ברוסיא, התברך בלבבו כי נשבר שבט מכהו, וישכח את כל הגבורות אשר עשו גבורי רוסיא ביום קרב, וגם בעלות ניקאלאי על הכסא, נועז והודיע מפֹרָש, כי כל הארצות אשר מעבר לקאווקאז לו הֵנָּה, ולרוסיא אין כל חלק ונחלה בהן; כי בטח ברב חילו, אשר למדו תכסיסי המלחמה מן אָפיצערים אירופים, ובבנו יורש העצר עבאס־מירזא, איש מלא רוח כביר ורב אונים ומחֻנָּך על ברכי אומנת צרפתית, אשר על כן היה אירופי בכל דרכיו ומשכיל בכל מעשיו • ארץ פרס התקוממה כלה, ותרעש ותגעש עד מאד: הכהנים בבתי־המסגד העירו ועוררו את העם לחגור כלי קרב ולהלחם ברוסיא מלחמת דתם וארצם גם יחד • ולבעבור הָביא על רוסיא שואת־פתאום, תפשה ממשלת פרס את הנשיא מענשיקאָוו ציר רוסיא, ומבלי הודיע לאימפעראטאָר כי נכונה היא להלחם בו, יצא עבאס־מירזא בראש מחנה שמונים אלף איש, ויתנפל על נחלות רוסיא, וַיָעַר רוח מַרְדוּת ופרצים בכל המדינות אשר מעבר לקאווקאז • שר הצבאות הצעיר הזה ידע מאד כי חיל רוסיא אשר על גבול קאווקאז מעטים ונפוצים כה וכה, על כן רָם לבבו ויתאמר להִדַּמּוֹת אל השאך נאדהיר כובש ממלכת הודו, ותִקְוָתו החזקה עִוְּרָה עינו, עד כי שאל בגבה אַפו את שריו—האם רחוקה עוד הדרך למאָסקווא? אפס כמעט החל מלחמה עם חיל רוסיא המעט, הָרְאה לדעת כי כל מחשבותיו וחזיונותיו, למהר לתפוש ולכבוש, להרוס ולנתוץ, המה מהבל יחד, וכחלום מהקיץ נדדו ואינם • שמונה וארבעים יום שָׂם מצור על חומות מבצר שושא, אשר היו בתוכו רק גדוד מזער מן הרוסים עם ארבעה כלי תותח ישנים ונשתתים, ולא עצר כח לכבשו; וכשמעו כי נגף החלוץ לפני חיל רוסיא, נלחץ גם לעזבו ולהתרחק ממנו בבשת פנים • עד מהרה שלח יערמאָלאָוו (נגיד צבא קאווקאז בעת ההיא) את פ א ס ק ע ו ו י ט ש הגבור הנערץ, ועִמו כשלשה עשר אלף איש, ויערוך מלחמה את עבאס־מירזא ועמו ששים אלף אנשי חיל, אשר פשטו כחצי גרן עגולה על מרומי שדה המערכה על יד יעליסאוועטפאָל • עבאס התפאר כי בהמון חילו יִבְלַע את הרוסים וִיבַלְּעֵם, אך תפארתו ותקותו כלו חיש כעשן מארֻבה • כי השכיל פאסקעוויטש לבקוע אל טבור אנשי חילו ולהכותם מכות חדרי בטן, עד כי רגזו ויתפלצו ויפנו ערף; ובנוסם מנוסת מות מלאו את כל הדרך

פגרי אנשים, סוסים, גמלים עֲיֵפִים ועגלי כלי תותח וכל משא כבדה וכבודה• פאסקעוויטש הרגיע את רוח יושבי נחלות רוסיא ויטהר אותן מכל אויב ומשחית• על כן נשא משאת מאת פני האימפעראטאָר חרב מְשֻׁבֶּצָה אבני שהם יקרות, ועליה כתוב „בגלל מגפת הפרסים על יד יעליסאוועטפאָל" • גם הוקם עָל לְנָגִיד צבאות קאווקאז תחת יערמאָלאָוו• ופאסקעוויטש לא מִלֵּא שָׂפְקוֹ בנצחונו זה, כי אם חשב עוד מחשבות להדוך עד עפר את זרוע גבורת הפרסים, למען יָקוּטוּ בפניהם וינָּחמו על הרעה אשר אמרו לעשות לרוסיא; וילך וישם מצור על מבצר עבאס-אבאד וַיִּלְכְּדוֹ, אחרי כן תפש את מבצר סארדאר-אבאד; ובראשון לירח אָקטאבער שנת 1827 לכד בחרב שלופה ובמלחמת תנופה את המבצר הגדול והנורא ע ר י ו ו א ן, צור מעוז לארץ פרס ומִשְׂגָּב לאזיא כֻּלָּהּ. נאחיטשעוואן פתחה לו שעריה, ודגלי רוסיא תתנוססו בקִרְבַּת הָרֵי אררט• ערי פרס התרפסו לפני פאסקעוויטש אשה אחרי רעותה, ופקידי צְבָאָיו (קראסאָווסקי—) עשו גבורות גדולות, עד כי השתוממו וַיִּתְמְהוּ הפרסים למראה עיניהם ולמשמע אזניהם• חיש קל באו צבאות רוסיא אל טאוורים, היא עיר-המלוכה השנית בארץ פרס ומקום משכן יורש-העצר עבאס-מירזא, וכל ממלכת פרס הִתְחַלְחָלָה• בכל זאת הִקְשָׁה השאך את עָרְפּוֹ ולא אבה לְהֵעָתֵר ולְהֵרָצוֹת אל דברי הברית אשר כרת עבאס בנו עם פאסקעוויטש• או אז הוסיפו הרוסים לחשוף את זרוע עֻזּם, וילכו הלוך וכבוש ערים וכפרים וידם נופפו גם על ט ע ג ע ר א ן הבירה, עד כי רגז ופחד השאך ממקומו, וַיְנַס לבקש שלום, וימלא ניקאָלאי את שאלתו ובקשתו• על פי דברי השלום והברית אשר כֹּרַת ב ט ו ר ק מ ע נ ט ש י קמו לרוסיא שתי מדינות לאחוזת עולם (ханства): העריוואנית והנאחיטשעוואנית, אשר תשתרענה בין ממלכת פרס ובין מדינות רוסיא מעבר להרי קאווקאז; מלבד זאת עשה השאך הנחות רבות לסוחרי רוסיא הבאים לסחור את פרס, וַיְשַׁלֵּם כסף ענושים עשרים מיליאָן רובל כסף• פאסקעוויטש נִקַּב בשם-הכבוד „גראף ע ר י ו ו א נ ס ק י" ומיליאָן אחד רובל כסף נִתַּן לו למנחה מכסף הענושים, גם שאר פקידי החיל נחלו כבוד והוד מלא חפנים•

3 § **עזרה ועז להיונים ומלחמת נאוואריו•** בימי עלות ניקאָלאי על כסאו, לא חדלו עוד היונים מלהִלָּחם את טורציא כדֻבִּים שכולים וכאריות משחיתים, וטורציא גם היא לא השיבה ידה מִבַּלֵּעַ את נאות ארץ יון, ובחרב מְלֵאָה דם טרפה ולא חמלה וַתַּפֵּל חללי בני יון עד למכביר, ובאש נוקמת שלחה את ערי מושבותיהם, ויגדל שבר בת גרעציא עד לאין מרפא; אך היונים כלם גמרו אֹמֶר לזוב מִדְקָרִים על שדה קטל מלשוב לַעֲבדוּתָם הראשונה• וירא ניקאָלאי בֶּעֱנִי בני דתו העשוקים והרצוצים, ויתעורר להחיש להם עזרה ועז, לא בדבר שפתים לבד כי אם גם בפעל כפים ובגבורת מלחמה• אז פחדה אנגליא פן בהושיע יד קיסר רוסיא לבדה להיוָנים, ירכוש לו בצדק את המשפט להשמיע קולו לבדו בעניני ארץ יון ולפעול בקרבה רק ככל העולה על רוחו, על כן החליטה לבלתי עמוד מרחוק ולריב גם היא את ריב היונים• אחרי כן נִלְוְתָה גם צרפת לרוסיא ולאנגליא, ושלשתן דרוש דרשו מאת הסולטאן מחמד להשיב חרבו הזוללה אל נְדָנָהּ, לבל

יוסיף לשפוך כמים דמי היונים ולא יוסיף לָבוס את גרעציא האֻמללה כמו חֹמֶר וכיוצר ירמס טיט ; ולבעבור יוליכו את אימתם ופחדם על טורציא שלחו בעלי הברית את חילם באניות מלחמה אל הארכיפעלאג · אפס הסולטאן העריץ האטים אזנו משמוע לקול מלכי אירופא , ויאמר כי אין לשליטים זרים המשפט להתערב בריבו את עבדיו · ויחר אף בעלי־הברית עד מאד , ויכרתו אמנה בלאָנדאָן („Лондонскій трактатъ“) והחליטו לאנוס את טורציא ביד חזקה ובכלי נשק לשום קץ ותכלה למלחמתה עם היונים · ויבואו אדמיראלי מלכי הברית אל חוף נאווארינאָ *) עם חילם בַּיָם · אִבְרַהִים בן פחת מצרים אשר בא להכניע את היוָנים, הַבְטֵחַ הבטיח כי יעשה שלום עם הנענים והנגשים האלה , אך חלל מוצא שפתיו, ויוסף להרוג להשמיד ולאַבד מבלי חָשָׂךְ, הכריע לטבח יונק עם איש שיבה זכר ונקבה , שרף באש לוהט ערים וכפרים , עצי זית עקר משרש ונאות דגן ותירוש שָׂם לשממה · על כן השתער צי־האדיר אשר לשלשת מלכי הברית על צי האדיר אשר לטורציא ולמצרים יחד , ויכו על יד נאווארינאָ מכה רבה את חיל טורציא , ובמשך ארבע שעות עשו כלה באניותיה הרבות מאניותיהם במספר גדול מאד 1825 · אחרי כן יצאו הצרפתים מן אניותיהם אל ארמת מאָרעא לתמוך בידי היונים ולהיות להם לישועה · במגפת נאווארינאָ הֻכתה טורציא מכה נחלה ואנושה , ובכל זאת לא הסירה ידה הקשה מן היונים · השולטאן רָעַם פנים , התמרמר והתגעש , ומלאכי מלכי הברית לא יכלו להרגיע את רוחו הזועף ונאלצו לעזוב את קאָנסטאנטינאָפאָל · אחרי כן הוציא מלפניו דְבַר שָׁלְטון להמושלמנים כלם להחלץ חושים לגונן על אמונתם ועל ארצם · בפתשגן הַכְּתָב הזה שפך מררתו על ממשלת רוסיא בדברי עתק , גאוה ובוז , ויאמר כי רק בְּשֶׁלָּהּ היו כל הרעות הבאות על טורציא , והיא הֵסֵבָּה את הטראקטאט הלאָנדאָני, על כן ישמור איבת־עולם לַמֶּמְשָׁלָה הזאת · ארבעה חדשים החשה ניקאָלאי והתאפק מלענות דבר על כל גדופי טורציא · אולם כאשר הוידה להרע לרוסיא בכח ידיה , בהסגירה את מַעֲבַר באָספאָר לפני הסוחרים הרוסים וַתַּשְׁבֵּת את סַחְרָם וקנינם , גם בשלוח הסולטאן להגיד למלך פרס כי יעמוד לימינו בחיל גדול לבעבור הפריעו את שלומו עם רוסיא , לא יכול עוד ניקאָלאי להתאפק , ויקרא על טורציא מלחמה אשר החלה באביב בשנת 1828 ·

§ 4 **מלחמת טורציא ושלום אדריאנאפאל** · במכתב הגלוי אשר הוציא ניקאָלאי על אֹרות מלחמתו עם טורציא , אמר מפרש כי לא ירחיב את גבולות ארצו במדינות טורציא, גם אין חפצו לגרוע מנחלותיה, כי אם לאכוף עליה למלאות את כל דברי התנאים והברית אשר נדברו והותנו באקקערמאן ובלאָנדאָן **) · על כן עמדו אדירי אירופא מנגד , ויתנו לרוסיא לכלות את חמתה בטורציא · ותטוש המלחמה בעת אחת בטורציא האירופית והאזיאטית גם יחד · על אדמת

*) עיר מבצר עם בית נשק על קצוי ארץ מארעא לפאת דרומה־מזרחה במחוז־מעססיניא .

**) הקאנווענציא באקקערמאן נכתבה ונחתמה בכ״ה סענטיאבר שנת 1826 ותכן ענינה לקיים את תנאי שלום בוקארעסט , ועוד איזה תנאים אחדים בדבר המסחר ונחלות רוסיא מעבר לקאווקאז .

אזיא, במקומות אשר יושבי ההרים נטו אחרי טורציא ויתמכו בה, עשו חילי הרוסים נוראות ונפלאות, הגראף פאסקעוויטש העריוואנסקי, באנשי צבא מעטים אשר שבו זה לא כביר עיפים ויגעים מפרס, נגף פעמים אחרות את צבאות טורציא, אשר עצמו ממנו ברבבותיהם, וילכוד את מבצריהם החזקים (קארס, אחאלקאלאק, אחאלציק, ובאיאזיד אשר לרגלי הרי אררט), ויתפוש את העיר הגדולה והעשירה ערזערום, אשר בנאטאליא (כ"ה אלף בתים, מאת אלף יושבים, ומצורה עם מאתים כלי תותח בה), ויקח שבי את נגיד העיר ואחוזת מרעיו, ואת שלשים האלף אנשי החיל הכה בידו החזקה ויפיצם, עד כי נסו בשבעה דרכים ויעזבו את כל הכבודה בידי הרוסים מַכֵּיהֶם. — גם בטורציא האירופית הצליחו הרוסים בגבורת ימינם, נְגִיד חיל המחנה הרוסית הגדולה היה וויטגענשטיין; ויבוא אתה אל מאלדאוויא-וואלאכיא ויצילן מחמס ידי הטורקים הנחרים בהן. אחרי כן בא ניקאלאי בכבודו ובעצמו אל המחנה, ובדבר הזה נסך רוח גבורה וששון על אנשי החיל, אשר בתבונת כפיהם עשו שֶׁבֶר (חמשה ווערסט ארכו) לִיוֵן מצולת נהר דונאיי, אשר שטף ועבר את גדותיו בעת ההיא *). בסירת דוגה זאפאראזשית עבר האימפעראטאר את הדונאי, בעת אשר רוח סערה הכתה גלים בנהר הגדול ההוא ותרתיח כסיר חשרת מימיו. והנה אף כי הרוסים אשר צלחו את הדונאי עברו בארץ מלחה ושממה ורבים מהם מתו מחרבוני קיץ ומדבר ישוד צהרים, בכל זאת לכדו בסערות מלחמה מבצרי טורציא הקטנים עם הגדולים (בראהילאוו, ווארנא—) וַיְדַכְּאו את אויביהם מפניהם משערי עריהם.

אפס גם אחרי אשר הצליחו צבאות רוסיא בשנת 1828 להגדיל לעשות באירופא ובאזיא ובים וביבשה: תפשו שתי הארצות מאלדאוויא-וואלאכיא, מרבית מדינת באלגאריא וחלק גדול מאנאטאליא; לכדו ארבע עשרה מבצרים, לקחו שבי שלשים אלף איש ותשעה פחות (פאשים), ארבע מאות דגלים ואלף ומאתים כלי מלחמה—גם אחרי כל אלה הקשה הסולטאן את ערפו והתמהמה מלבקש שלום מאת קיסר רוסיא, ויתעתד לחדש שנית את המלחמה. כי דבר נפל בארץ פרס וחִזק את ידיו ויתן תקוה בלבו כי השאך יחיש להושיעו ממבוכתו וממצוקתו. וזה הדבר: מקץ יאנואר שנת 1829 התנפלו החשְׁכים בטעגעראן, בירת פרס, על בית מַלְאֲכוּת רוסיא, ותהרוג את הציר הרוסי הסופר הנודע לתהלה גריבאיעדאוו ועם מרבית אחֻזת מרעיו אשר היו אתו (יען כי האגענט הָאַרְמִיַאנִי אשר היה במלאכות רוסיא הכלימם), והשאך גם הוא שלח את חילו להציב להם יד על נחל אראקס לא הרחק מרוסיא; אז מהר הסולטאן לקחת דברים עם מלך פרס, אכן אך לשוא שָׁקַד; פאסקעוויטש השכיל להוכיח ליורש העצר עבאס-מירזא, כי רֶצַח מלאכי רוסיא תמיט הֹוֶה ושבר על פרס, ותמגר לארץ את בית אביו,

*) בעת אשר הכינו הרוסים בעמל כפיהם את שכר מי-המדמנה, הקימו הטורקים סוללות וישימו בם כלי תותח לירות על העושים במלאכה להשביתה, אפס מקרה אחד הועיל אז להרוסים ויחזק ידיהם לטובה, כי קאזאקי זאפאראזשיע אשר מימים קדמונים ישבו על אשר נהר דונאי, נשארו דבקים באמונת אבותיהם, היא הדת הפראוואסלאווית, ויהי בשמעם כי פני הקיסר הולכים במחנה רוסיא, באו להראות פניו, ויקבלם ניקאלאי בפנים צוהלים ויהי להם מושך חסד, על כן התאוו תאוה לשוב אל חיק רוסיא ארץ מכורותם ומולדתם, ויקומו כל בני עדתם והאטאמאן בראשם ויזנחו את טורציא ויעברו אל רוסיא אשר מעבר השמאל לנהר דונאי.

בשנם אם תוסיף להתגרות ברוסיא תהי אחרית מלכותו להכרית. עבאס התבונן לשכל מליו, וישלח את בנו פעטרבורגה לבקש סליחה מלפני הדום כסא איםפעראטאָר רוסיא, ולהגיד לו כי „לבב השאך התפלץ בקרבו בשמעו כי פעֻלת ידי אספסוף אנשי בליעל וזרע מרעים תוכל לנַתֵּק את חבל הברית והאחוה שבין רוסיא ופרס" • ויתרצה אליו ניקאָלאי והעביר את חטאת עמו, והסולטאן גם בראותו כי נוחלה תקותו ותוחלתו לפרס נכזבה, שָׂם לבו כשמיר חזק מִצּוֹר, התעודד ויאסוף את כל חיליו ומבחר שרי המלחמה, ובאנאטאָליא לבדה צִוָּה להעמיד מאתים אלף איש • אפס גם הרוסים הוסיפו להתחזק • תחת וויטגענשטיין הרים ניקאָלאי לשר הצבא את דיביטש, אשר בחכמה רבתי ובמהירות נפלאה עבר אל רָכסי הררי באלקאן, ויך על יד קולעוויטש את הוויזיר מכה נמרצה ונחרצה, ויאלצהו להתמלט בעור שניו אל מבצר שומלא • בין כה וכה נכבשה סיליסטריא הבצורה לפני גדוד הרוסים תחת יד הגענעראל קראסאווסקי, אשר הֵנִיחוֹ דיביטש לשום מצור על שומלא, ודיביטש עבר את תועפות הרי באלקאן (אשר על כן כֻבד בשם זאבאלקאנסקי), וילך הלוך ושטוף בקרב רומעליא עד בואו אל אדריאנאָפּאָל, היא בירת־המלכות השניה בטורציא, בנויה לתלפיות על שבע גבעות וחומות נשגבות תסַבנה אותה, וַתִּלָּכֵד העיר הנכבדה הזאת בלי מלחמה ושפך דם • משמה הניף ידו גם על קאָנסטאנ־טינאָפּאָל, אשר קרבו אליה רוכבי החלוץ הרוסים כארבעים כברות ארץ • גם על ים השחור והארכיפעלאָג רמה יד הרוסים, ומבצרי מדינת רומעליא נכבשו לפניהם (אינדרא, עיאָס—), וירא הסולטאן כי באו מים עד נפש וכי הפקיד השני אשר שלח לערזערום גם הוא הלך שבי לפני צר וחילו הגדול הֻכּה מכות גדולות ונאמנות, וַיִּבָּהֵל וירך לבבו הערל ויבקש שלום, וַיִּנָּתֵן לו בעיר אדריאָנאָפּאָל. על פי השלום הזה קמה לרוסיא לצמיתות שפת ים השחור לפאת מורחה (עם המבצרים: אנאפא, פאָטי, אחאלקאלאקי ואחאלציק), כי במשול רוסיא עליה ובהציבה את חילה במבצריה, יכלה לסוכך על נחלותיה מעבר לקאווקאז, ותשקוט לבטח מפני טורציא מן העבר הזה; לאניות רוסיא נתנה החֻפשה לרדת בנהר דונאי, ים־השחור והדארדאנעללים, באין מפריע ומכלים דבר; ומלבד זאת שלמה כסף ענושים, בְעד הנזק אשר הסבה לסוחרי רוסיא, שנים עשר מילליאָן דינרי זהב האָללאנדרים, ונטלה עליה להרוס את המבצרים אשר לה על חֻפי הדונאי בקצה גבולה.

§ 5 **מצב ממלכת יון ושאר מדינות הנוצרים תחת יד טורציא.** על פי שלום־אדריאָנאָפּאָל הזה חֻיְּבָה טורציא גם כן להכיר את ארץ יון לממלכה חפשית (независимое). אחרי כן נועצו מלכי אירופא (1830) ושָׂמוּ גבולות לארץ ההיא, אשר הכילה בקרבה את מאָרעא, גרעציא התיכונה עד נהר אספראָפּאָטאס, ואיים אחרים הקרובים אל אדמת יון • בממלכה החדשה ההיא הוסיפה הממשלה הרעפובליקאנית לנהל את העם, ובראשה עמד הגראף קאפאָדיסטריא בתור פרעזידענט • אפס כאשר החלו מפלגות העם לריב ולהתקוטט אשה ברעותה ולהלחם גם באכזריות חמה, וקאפּאָדיסטריא אבד ברעש המלחמה ההיא בעִנין רע, התעשתו מלכי אירופא והחליטו כי מן הוא והלאה ימלוך בגרעציא מלך על פי חקי הקאָנסטיטוציא • למבראשונה בחרו בפרינץ לעאָפּאָלד זאקסען־קאָבורג (אשר משל

אחרי כן בבעלגיא), וכאשר מֵאן לקבל את המשרה על שכמו, נתנו את נזר המלוכה בראש יורש העצר הבאווארי אָטטאָן־הראשון. המלך הזה בחר לו את אתונא (Аѳины) לבירת מלכותו, ויסר בתוכה בית־מדרש־מדעים (אוניווערזיטאֶט), אך לא הצליח לקנות לו את לבב העם, אשר התלוננו והתמרמרו עליו, על אשר יחלק את כל הפקודות הגבוהות והנכבדות בהנהגת המדינה רק להאשכנזים הנכרים להם. בשנת 1862 פשעו בו ויאלצוהו לעזוב את ארץ יון, אחרי אָטטאָן הראשון נבחר למלך גרעציא, בן כריסטיאן אחד־העשר מלך דאניא, הפרינץ געאָרג, אשר לקח לו לאשה את אָלגא בת הנשיא הגדול קאָנסטאנטין. המלך החדש הזה רכש לו מאת אנגליא את איי־יון ויספחם אל ארץ ממשלתו. — אכן בצאת היונים לחפשי מסבל טורציא, עוד לא קראו דרור לנפשותם ממִדות רעות ונשחתות אשר דבקו בהם בכל ימי היותם בִּשְׁפַל המדרגה, ולבם היה צפון משכל טוב, על כן לא ירוממו את נפשם כאבותיהם בימי קדם ועד חכמתם ובינתם הנשגבה לא יבואו עוד; ורק בקנאת הדת לבד יתר שאת להם על אבותיהם אלה, ובדבר הזה עלו עליהם עשר מעלות, כי רגליהם לרע ירוצו וימהרו לרדוף את היהודים, אשר (לפי דברי ספר תורתם) מקרבם יצאה להם צפירת התשועה, להעלותם מעמק עכור עצבי־הגוים והבלי הפסילים.

בעמל ידי ממשלת רוסיא יצאו גם הסערבים מתחת על טורציא לָאור באור הדרור. משנת 1389 נהיו הסערבים לעבדים סרים למשמעת טורציא, אשר הכבידה עליהם את ידה עד כי כשל כח סַבלם: מכל תבואות האדמה ופרי הארץ נתנו מעשר, כסף מִסים מכל גלגלת אדם ובהמה; עליהם היה לכלכל את הפחה ואת אנשי הצבא היאניטשארים. מבניהם לֻקחו לעבודת הסולטאן, אשר תִּנֵּךְ את הצעירים ברוח הדת המחמדית, עד כי בהיותם לאנשים נהפכו לאויבי הנוצרים וצורריהם; הסערבים נחשבו לבזויי עם ולחִדלי אנשים: לא יכלו לבנות להם בתים גבוהים מבתי המושלמנים, לצלצל בפעמוני היכלי־התפלה ולרכוב על סוסים, „וכאסירי עולם לא הרהיבו עז בנפשם להרים עיניהם". הן אלה קצות עֱנות הסערבים וסבלותם הקשה, ואת כֻּלן מי ישוחח? אפס גם כאשר שמו הסערבים בעפר פיהם, לא אבדה תקותם לימים טובים מאלה, ולא כָבתה גחלת אהבת הדרור בקרב עם הסלאווי הזה. בני הרי־החשך, הלא הם המשאָרנאָגאָרצים, אשר יתחשבו גם הם למטה הסערבים, שגבו בגבורת ישע ימינם ולא נכנעו לפני הטורקים. גם מן הסערבים התגוררו אנשי חיל עזי נפש בין סלעי ההרים ובמעבה היערים (אוסקאָקים, היידוקים), אשר התכוננו לגדודים גדודים, וממחבואיהם ומסתרי משכנותיהם לחום נלחמו עם הטורקים קובעי נפש אחיהם; על הדרכים ארבו להם לרצחם נפש ולגזול מהם את הכסף והסגולות המובלות לקאָנסטאנטינאָפאָל. גבורות אמיצי לב האלה ומעשה תקפם החיו את רוח שאר העם, וישירו לכבודם שירי תהלה ועז. — ויהי כאשר החלה ממשלת טורציא האדירה ללכת הלוך ודל, התעוררו הסערבים לחבל תחבולות ולפרוק מעליהם עֻלָּהּ הַכָּבֵד. בראשונה אמרו למצוא מחסה ועזרה באויסטריא, אשר הועידה להם את בראנקאָוויטש כנגיד ומנהל, ותקרא אותם להאחז

בארצה ותבטיחם זכיות גדולות ונכבדות · אפס אך ברמִיָה ובעָקבה התהלכה אתם אויסטריא : את בראנקאָוויטש מָעֻזם שמה בכלא , שֶׁבּוֹ ישב עשרים שנה וימת ; את הזכיות אשר נתנה להם בבואם לגור , גזלה אחרי כן מהם , ולא הוסיפה לשמור את הבטחותיה · בשנת 1718 רכשה לה אויסטריא בחרבה ובקשתה חלק מאדמת סערביא ואת ביעלגראד ; אך היא הֵרֵעָה והציקה להסערבים יותר הרבה מן הטורקים , ובחזק יד נטעה בתוכם את האוניא להונותם מדתם הפרא־וואָסלאווית · על כן גדלה שנאת הסערבים לאויסטריא מן האהבה אשר אהבוה בתחלה ; במקומות אחדים התקוממו בה וימררוה וָרֹבּוּ · בלחום אויסטריא עם רוסיא יחד (בימי אננא איוואנאָוונא) על טורציא , עזרו הסערבים לרעת אויסטרא , וַתִּלָּחֵץ להשיב את חלק סערביא לטורציא כבתחלה ·

ויהי כראות הסערבים כי שמו בשקר מַחְסָם בהשענם על אויסטריא , נשאו עיניהם אל ממשלת רוסיא ואל הרוסים , אחיהם יוצאי גזע מחצבתם ושומרי אמונתם ודתם · בימי יעליזאוועטא יצאו כבר סערבים לאלפים מאויסטריא , מפני תנופת יד הכהנים הקאטולים האורבים לצודד נפשם , ויבואו ויאחזו בדרום רוסיא , ויכוננו להם מושבות , הנקראים בשם „סערביא החרשה" · בימי מלחמות יעקאטערינא עם טורציא , התחזקה תקותם ומשאת נפשם לרוסיא ביתר שאת ויתר עז · במלחמה השנית אשר נלחמה רוסיא בחברת אויסטריא על טורציא , באו הסערבים חלוצים תחת דגלי שני מלכי הברית , ובעזרתם שב גם הפעם חלק סערביא לאויסטריא ; ואף כי כֻּתַּם המלחמה שבו שלישית לטורציא , לא סר מעליהם עֹז רוחם וימאנו עוד להִכָּנע ולהתרפס , כי כבר למדו את ידיהם לַקְרָב ואצבעותיהם לתכסיסי מלחמה · בקצה מאת שמונה העשרה התחוללה מלחמת־היאניטשארים , אשר לרגלה באה תשועת סערביא ופדות נפשה · כי בהתאבק ממשלת טורציא עם היאניטשארים הממרים , ובאַוָּתָה לגרשם כלה מביעל־גראד , התחננה אל הסערבים להחלץ חושים לעזור לה להפיק זממה · אפס אחרי אשר מלאו הסערבים את משאלת טורציא להכחיד את היאניטשארים ולהשביתם מגוי , הפכה הממשלה את פניה להדוף גם את עוזריה אלה לרעצם ולרוצצם · אז התקוממו הסערבים למגדול ועד קטן ויתיצבו תחת יד נגידם ופקידם הגבור הנורא קארא־געאָרגי (השחור) לשאת חרבם על טורציא האכזריה והבוגדה, וישלחו לבקש עזרה ומשענה מאת אלכסנדר הראשון . בעצם העת ההיא התגלעה בין רוסיא וטורציא מלחמה 1806 אשר הביאה להסערבים רב טובה וברכה : כמעט נראו חיל צבא רוסיא במאָלדאוויא־וואָלאכיא סָגר הפֶּחה את ביעלגראד בידי הסערבים · ואדמתם נקתה מצורריהם הטורקים · — על פי שלום בוקארעסט התחובב הסולטאן לתת להסערבים את החֻפשה לנהל את כל עניני ארצה פנימה בהפצם (внутреннее самоуправленіе) וקארא־געאָרגי בראשם ; ורק מס מוער ירימו לו מדי שנה בשנה · אמנם טורציא חִללה ברית בוקארעסט , ובימי מלחמת רוסיא על נאפאָלעאָן תפשה בכפה את סערביא , וקארא־געאָרגי נָס על נפשו לאויסטריא , ואחרי כן לרוסיא ; וכן ברחו שאר שרי סערביא זה בכה וזה בכה · רק החכם המשכיל בהליכות־עולם מ י ל אָ ש אָ ב ע ר אָ נ אָ ו ו י ט ש נשאר בארץ,

והוא עורר מרד חרש בטורציא • בשנת 1815 הכה את חיל הסולטאן מכה אחר מכה, עד כי עמדה לו חכמתו וגבורתו לכרות עם טורציא ברית-שלום 1817 • אשר על פיהו נתן רשיום להסערבים ליַסֵּד בקרבם אספת בחירי-עם (סקאָפּטשינא) ולהקים להם נשיא מתוכם להיות מושל עליון • אולם גם אחרי כל זאת לא מלאה טורציא אחרי תנאי שלום בוקארעסט • ניקאָלאי בחרשו את דברי התנאים והברית עם טורציא באקקערמאן 1826 דרוש דרש גם הוא מֵאִתָּהּ לְקַיֵּם את הבטחותיה לסערביא; אך הסולטאן רק בפיו דבר שלום ובקרבו שָׂם אָרְבּוֹ • אחרי כן פרצה המלחמה בין רוסיא וטורציא, ובהִכָּרת שלום-אדריאנאָפּאָל נֶאוֹת הסולטאן לעזוב את כל הנהגת הממשלה בפנים סערביא ביד מילאָש אָבּעראָנאָוויטש, ורק את חילו העמיד במצודות הנכבדות אשר בסערביא, ויעל עליה מס קטן • אמנם ימים רבים עברו בטרם שקטה ארץ החפשה הזאת, אשר הרגיזה ספלגותיה השונות רֹגֶז אין קץ • העם התלוננו וַיֵּרָגנוּ על מילאָש אָבּעראָנאָוויטש והמריצוהו לתת להם חֻקי הקאָנסטיטוציא, וכאשר נואל לעבור עליהם, קבצו העם חיל נדבות ויגרשוהו מביעלגראד הבירה, וימאסו גם במיכאל בנו הבכור, ויבחרו תחתיו 1842 את אלכסנדר בן קארא-געאָרגי, (אשר נרצח בידי מרצחי חרש), וגם הסולטאן קִיֵּם חיש קל את משפט המלוכה בידו •

הנוצרים היושבים על נהר דונאי במדינות מאָלדאוויא-וואָלאכיא (רומעניא) גם הם באמרם להמיש צוארם ממוטות על טורציא בקש עזרה מרוסיא, אשר הצליחה להטות את הסולטאן לכתוב ידו בספרי הברית לתת להם חָפשה ודרור, להקל מעליהם משא המסים הרבים, ועוד דברים טובים כאלה • בשנת 1802 הוציא הסולטאן דבר מלכות מלפניו כי לא יוסיף להרכיב אלופים לראש מאָלדאוויא-וואָלאכיא מבלעדי רצון ממשלת רוסיא, ולא יתן להטורקים לבוא להאחז בהן, זולתי סוחרים ועורבי מערבה • אמנם הסולטאנים אחזו תמיד דרך תרמית ולא מלאו אל-נכון את הבטחותיהם; ורק ספר ברית שלום-אדריאנאָפּאָל קִיֵּם לָנֶצַח את חפש מאָלדאוויא-וואָלאכיא ויתן עז ואֹמֶץ ליושביהן • בספר הזה יֵאָמֵר כי הסולטאן נטל עליו לבל יתערב עד מאומה בעניני הנהגת שתי המדינות האלה פנימה, לבל יוריד מכסאותם את אלופיהן ומושליהן כרצונו, ולבל יעמיס על העם כל מכס ותרומה, מלבד כסף גלגלת במספר לא-כביר •

בקצה מאת שמונה העשרה נֵעורו העמים הסלאווים אשר במערב אירופא ובדרומה להחיות את רוח לְאֻמָּם ולחדש ימיהם כקדם, ורבים וכן שלמים חשבו מחשבות לְאַחֵד את גויי הסלאווים כלם לאגודה אחת (Панславизмъ); ויען כי תקומת הסלאווים לתחיה באה ונהיתה על ידי הרוח החדשה אשר נפחו החכמים והסופרים יודעי בינה לעתים בעצמות היבשות, ועל ידי טללי אורות אשר הורידו עליהם משוררי העם והמליצים, על כן נטיף על אדותם אמרינו במקום שֶׁיְּדֻבַּר על דבר „חכמת הסופרים" בימים ההם ובזמן הזה •

§ 6 עזר לטורציא נגד פחת מצרים ושאלת ארץ הקדם • ממשלת טורציא אשר לפנים נתן פחדה ומוראה על אירופא ומפני שמה נחתו שליטי העמים הנאורים, החלה לנפול ולרוץ לבור שחת, למן העת אשר לחום נלחמה

רוסיא עליה, בימי יעקאטערינא השנית, מלחמות גדולות וקשות. תשועת גרעציא ופדות שאר מדינות הנוצרים שעל נהר דונאי, היו עדות נאמנה כי קרבו ימי מפלת טורציא ואבדן הודה וכבודה. הסולטאנים בראותם כי האימפעריא דלת כח ורִפַּת אונים, התאמצו וינסו לעשות תקונים רבים בדרכי הממשלה ובמערכות צבא החיל, לבעבור חזק את הממלכה הכושלת ולסעדה במשפט ובצדקה. אפס היאניטשאָרים, גבורי החיל, אשר השתררו בארץ, הִמְרוּ תמיד את רוח הסולטאנים והפריעום מלהוציא את התקונים הנכונים לאור עולם. ויקם הסולטאן מחמד השני (1808—1839), אשר הִרְבָּה לחשוב מחשבות לחדש את נעורי טורציא ולהשיבה לכבודה ולאיתנה הראשון, גמר אֹמֶר להכרית את היאַ־ניטשאָרים המורים והסוררים ולכלותם מעל פני האדמה. ואף כי בעת ההיא היו ידיו מלאות מלחמה עם היְוָנים, בכל זאת בִּצַּע את אשר זמם לעשות לעם עֶבְרָתוֹ: בעת אשר התקוממו היאניטשארים בקאָנסטאנטינאָפּאָל 1826 נתן מחמד צו להמטיר על ראשיהם מבול כדורי־מות מכלי התותח להפילם חללים כלם כאיש אחד. מרבית העדה הרעה הזאת נגזרה מארץ החיים ושם מחנה היאני־טשארים נמחה מִסֵּפֶר הצבאות. אפס גם התחבולה האכזריה הזאת, אשר צללו אזני כל שומעיה באירופא, לא הביאה די תועלת לממלכת טורציא. המלחמה עם רוסיא, אשר החלה חיש אחרי הַשְׁמֵד היאניטשארים, הביאה את טורציא עד מַשְׁבֵּר, וכח לא היה לה לעמוד על רגליה. וירא עֲלִי פחת מצרים כי עֲיֵפָה טורציא וִיגֵעָה, ויתאושש לפרוק את עֻלָּה מעל צוארו ולעשות לו ממלכה לבדו.

עֲלִי היה בן אחד העם ברומעליא, בימי ילדותו מת עליו אביו ויהי נער מֻשְׁלָח ונעזב. ימים רבים עשה מסחר בטאבאק, אחרי כן בא לעבוד בגדוד הצבא, אשר שֻׁלַּח לגָרש את הצרפתים, אשר עזב נאפּאָלעאָן באָנאפּארט במצרים. באֹמֶץ לבו וכביר רוחו הִצליח עֲלִי לקנות את לב החיל ולמצוא חן וחסד בעיני הסולטאן, ויעל מעלה מעלה, עד כי הורם והונף להיות פחת מצרים. את בנו אהובו אִבְרַהִים שלח ערבון לקאָנסטאנטינאָפּאָל, גם העלה להסולטאן תרומת־מס רַבָּה מאד, אשר כמוה לא בָאַתְהוּ מעולם; על כן הואיל לְקַיֵּם בידו את משרת פחת מצרים (1805). והנה אף כי עֲלִי לא ידע קרוא וכתוב עד ימי זקנתו, נפשו ידעה מאד כי רב טוב צפון במשכיות ההשכלה האירופית (אשר נשבה באזיא לרגלי העקספעדיציא הצרפתית) וכל מוצאיה ימצא חיים נחת ויקר; וַיְקָרֵב אליו את הצרפתים, האנגלים והאיטאליאֶנים; הכין לו צְבָא־תמיד במשטרי אירופא, בנה לו מבצרים נשגבים וצי אדיר וחזק, הרים קרן המסחר והרשת המעשה, גם פתח בתי ספר לעמו. את אויביו בפנים הארץ כבש תחתיו בזרוע נטויה, ושונאיו מחוץ פחדו ורהו, כי הכה אותם אִבְרַהִים בחרבו הגדולה וינצחם תמיד; את שתי הערים הקדושות מֶיכָּה וּמֶדִינָה לכד מידי הערביאים, והכניע תחת רגליו את נוּבִּיָה ואת כוש (אבעססיניען). במלחמת נאווארינאָ נשבר ונשחת הצי אשר בנה, אך הוא מִהר ברב כחו ובשקידתו העצומה לבנות לו צי אחר תחתיו; וחלף עמלו שֶׁעָמַל להשביח את מרדות היונים נתן לו הסולטאן את האי קאנדיא למורשת עולם. בשנת 1810 כבר היה לו יותר משלשים אניות

מלחמה , ומאה ושלשים אלף אנשי חיל ערוכים ושמורים תמיד למלחמה • על כן ערב את לבו להקריש מלחמה על השולטאן שליטו ואדונו •

אַבְרָהִים בנו התנפל על ארץ סוריא עם חיל עצום וכבד 1831 , לכד את מבצר ס"ט-זשאן-ד' אקרא (תקרא) , כמוץ לפני רוח הפיץ מפניו את גדודי חיל טורציא אשר שֻׁלחו לקראתו , וישם פניו אל קאָנסטאנטינאָפּאָל , אשר נשארה באין מָנֹחַ ומחסה • ויהי בהיות הסולטאן בצרה גדולה מאד , פנה בשאלתו ובבקשתו אל מלכי אירופא , וביתר שאת השליך את יהבו על אנגליא וצרפת • אפס גם אחת משתי אלה לא הִמְצִיאָה לו עזרה בצרה , וצרפת נטתה גם אחרי מחמד ע ל י וַתַּצדק פעלו • או אז באה תשועת הסולטאן מרוסיא , ובחטלתה עליו יצא מאפלה לאור גדול • כמעט נודע לניקאָלאי כי פשע הפחה בטורציא , קרא את מלאכו היושב באלכסנדריא לשוב פעטרבורגה , ואחרי כן שלח גם את צי האדיר אשר על ים השחור לסוכך ולגונן על קאָנסטאנטינאָפּאָל , ולמרות תלונת מלאכי צרפת ואנגליא , נתן צַו „לבל יניחו חילו ואניותיו את מקומם עד אשר תשוב לה מחנה מצרים ותעבור את הרי תבור" , לב הסולטאן היה מלא רחשי תודה ותהלה לניקאָלאי ; ובשכר זאת נטל עליו לסגור את שערי הדאר-דאנעלים לפני אניות מלחמה אשר לשאר מלכי נכר הארץ • הפעולה הגדולה הזאת אשר קנתה לה רוסיא בעניני ארץ הקדם ההרידה את צרפת ואת אנגליא ותעורר את קנאתם בה , וימהרו גם הם לשלוח את אניותיהם , אשר על כן נלחץ מחמד-עלי לכרות ברית שלום עם הסולטאן ולקבל עליו שנית את על מלכותו • אך צרפת ואנגליא התאמצו יחד להאיץ את הסולטאן לִסְפּוֹתַ גם את סיריא וארץ כנען (פאלעסטינא) למצרים • אחרי ימים מעטים נסה מחמד להשיב אליו את שתי הארצות האלה , אך צבאותיו נִגפו מגפה גדולה לפני אַבְרַהִים-פחה (אצל ניזיביא שעל יד נהר פרת) • מעוצר רעה ויגון ומִשֶּׁבֶר רוח על דבר המפלה הזאת מת מחמד ויעזוב את כסאו לבנו עבד-אל-מדשיד , נער צעיר ורך אשר לא לֻמַּד בנסיון ודרכי הממשלה זרו לו עוד • בין כה וכה כבש אַבְרַהִים תחתיו את כל צי טורציא (באשמת רב החובל אשר בגד במלכו) ויחל להוליך אימה ובלהה על קאָנסטאנטינאָפּאָל • אז התערבו מלכי אירופא שנית . רוסיא , אנגליא, אויסטריא ופרוסיא אכפו בכלי נשקם על פחת מצרים לסור למשמעת הסולטאן ולהעלות לו מס • ובכן הצילו עוד הפעם את טורציא בעמדה על עברי פי פחת (1840) • אפס מחמד עֲלִי רכש לו את המשפט להוריש את שלטון מצרים לבנו אחריו , ונטל עליו לשלם לטורציא מס מדי שנה בשנה •

מן העת ההיא ומעלה צמחה בהליכות מדינות אירופא ודברי המלכיות שאלה חרשה , היא— השאלה הנקובה והנודעה בשם „שאלת הקדם" („Восточный вопросъ") . תֹכן השאלה הזאת הוא : כי שליטי מערב אירופא אשר מאז מעולם שחרו מכחם , מהונם ואונם , לגרש כָּלָה את הטורקים מאירופא , עתה היה לְהֵפֶךְ — כלם יעמדו הכן ויעמלו לחזק את בדק בית ממלכת טורציא ההושבת להִשָּׁבר ; מיראתם פן בנפול טורציא נוע יתנועעו ונוד יתנודדו גם מאזני המשקל

בהליכות מדינות אירופא• ורק בגלל הדֶּבֶר הארוכה עוד טורציא החלושה את ימי ממשלתה על העמים הנוצרים העשוקים ורצוצי משפט•

§ 7 הדבר ברוסיא ורגשת ההמון בפ״ב• בעת אשר רמה יד רוסיא על אויביה מחוץ, ונצחונותיה הגדולים מעבר לנהר דונאי והררי קאווקאז עשו לה שם תפארת; וכל העם האמינו כי באו ימי המנוחה והמרגעה, ומעתה יתענגו על רֹב שלום ועתרת הַשְׁקֵט ובִטְחָה—בעת ההיא באו על רוסיא שתים רעות לגזול מנוחתה ולהרגיזה תחתיה• הרעה האחת באה אליה על כנפי רוח מירכתי אזיא ותורד שאולה רִבְבוֹת עָם; והרעה השנית קמה לה מתוך בית מלכותה, בפשע ארץ פולין ובחטאת המתפרצים בה•

עוד בשנת 1817 נראו באסטראכאן אותות מחלה־מהלכת, אשר לא נודעה ידה ברוסיא עד כה, ורק בארץ הודו היתה שלטת וַתְּקַפֵּר חיי יושביה כחרמש בְּקָמָה — הלא הוא הַדֶּבֶר הנודע בשם „חולי־רע״• כעבור שתים עשרה שנה עשתה המחלה הנוראה הזאת שַׁמּות ושערוריות באָרענבורג, ובשנת 1830 נגלתה בקאווקאז, בדאגעסטאן ובגרוזיא, ותתחרש שנית באסטראכאן (במקום אשר עשירית מן העם נפלה במגפה) ובארענבורג• הממשלה התאמצה בכל עֹז לגדור הדרך בערה, אך ללא יועיל• כזרם מים כבירים ששפה ועברה מעל שפת ים־הכספי ותפרוץ ברוסיא פנימה משני עבריה: מעבר האחד מאסטראכאן עברה דרך הוואָלגא וַתְּדַבֵּר את יושבי סאראטאָוו, סימבירסק, קאזאן, ניזשני־נאָוו־גאָראָד, עד יאראָסלאוו הגיעה; ומעבר השני, מנהרי נחלי טערעק וקובאן, ומקרב אדמת קאזאקי הדאן עלתה אל רוסיא־החדשה, פאָדאָליא ובעססאראביא, ותמהר לעלות ולבוא עד לב רוסיא, עד מאָסקווא הבירה• תחבולות רבות חשבו שמה לבלתי נְתוֹן את המשחית לבוא אל תוך הקריה ההיא לנגוף: הציבו שומרים ונוטרים על גבולות המחוז מסביב, העבירו את המעברות ואת הגשרים לבל יבואו אל תוכה אנשים מן הערים אשר המחלה תשתרר בהן; וגם על הדרכים אשר נתנו ללכת בם מאָסקוואה, יסדו בתי שומרים המפַקחים עיניהם על כל עובר ושב ומבקרים אותו ארבעה עשר יום אם דבקה בו המחלה ואם אָיִן (обсерваціонныя заставы)• שמה התיצבו רָצֵי־המלך (פאָסט) ואת המכתבים והחפָצים הנשואים אתם קטרו בסמי קטרת ולבונה, אחר הובאו אל גבול מאָסקווא; בכל חלקי העיר הפקדו פקידים לשום עין על האזרחים להבדיל מן העדה את כל אשר תגע בו יד הדבר כמעט קָט ולהובילו חיש מהר אל בתי־החולים החדשים אשר נבנו בעיר• אמנם „אם ה׳ לא ישמר עיר שוא שקד שומר״• בימי הבציר בשנת 1830 פרצה ועברה המגפה כאריה משחית אל תוך מאָסקווא• קצרו שפתי בשר להביע את חרדת־אלהים אשר אחזה שמה את העם• כלם ידעו כי המחלה הזאת כקטב מרירי ישוד צהרים, לא תחון ולא תהדר פני זקן ונער, תוריד אבירים בידה החזקה וגבורי כח כרגע שאול יַחְתּוּ; והרופאים נוכחו לדעת כי האויר והרוח צוררים בכנפיהם את הדבר והקטב, אשר על כן תקפץ ותדלג המחלה הארורה ממקום למקום, חלקה אחת תִּפָּקֵד בַּדֶּבֶר וחלקה אחת לא תדע דָּבָר רע• כמעט עלה הבורות על מאָסקווא, מִהר הקיסר ניקאָלאי

לבוא שמה להרגיע את רוח המון העם ולחזק לבם ; וחפצו בידו הצליח • בשובו דרך עיר טווער , שֶׁשָׁם עמדו השומרים המפַקחים על האורחים לבל יביאו אִתָּם את המחלה בפאת צפון רוסיא , הותיל גם הוא שמה את המועד הקצוב לכל איש ואיש , ארבעה עשר יום תמימים , לבעבור הֱיוֹת למופת לכל העם , להיות נכונים לשמוע ולהקשיב לכל אשר יצַוּוּם הרופאים ופקידי הערים • באביב בשנת 1831 שלחה המגפה את חצי זעמה בנפות המערב , ברינא , בנפות הוואָלגא , ומשמה הלכה וחדרה עד מְרוֹם קצוי צפון ועד ים־הלבן נָגָעָה ; ביתר שאת העצימה אז את חלליה בפולין , ותגזור על ימין ועל שמאל ולא שָׂבְעָה •

גם אל פעטערבורג , עיר הבירה הראשה , אשר נשמרה מכל ארבע רוחותיה מן הים ומן היבשה , באה המגפה סוֹעָה ברב כחה וסוערת ברוח בַּעַר וברוח משחית • בחדש יוני בשנה ההיא , הצמיתה מֵעיר אדם רב וַתַּךְ בלי חמלה אלפי משפחות • הממשלה הרבתה לעשות צדקה וחסד עם החולים לפרותם מרדת שחת : בתי־ועד התכוננו מן השרים הקרובים למלכות , נבנו בתי־חולים חדשים לַבְּקָרים, וגם בתי אסף לכלכל את העם במאכלים בריאים וטובים ולהלבישם מחלצות • אכן בעת אשר המגפה ודבר הוות התלקחו בעיר עד מאד , קמו מתוך ההמון תרבות אנשי כסל ומרמה , אשר הפיצו שמועת שקר ושוא , כי לא המגפה תשחית בעם כי אם בני פולין המורדים ברוסיא , הם ישימו מות בלחם ובמים להתנקם בארץ חרמם ; וכי הרופאים שָׂמוּ יד אחת עם שוטרי הפאָליציא לתפוש אנשים שלמים ובריאי אולם , אשר בנפשם לא דָבַק מאום , לאספם אל בתי החולים ולעַנּוֹתם חנם • בני דלַת העם קלי הדעת והחשֻׁכים נתנו אֵמון לשמועה הזאת, המונים המונים התגודדו בחוצות קריה וברחובותיה ושפכו כמים עברתם על חכמי הרפואה , חפשו חפש מחֻפש את העוברים , אשר חשדום כי נמצא אִתָּם רעל וסם המות , וברעש ושאון התנפלו על בתי החפשית , שברו את החלונות , הוציאו את החולים , ויעשו פרעות ונאצות , עד כי גם אנשים אחדים נהרגו ביום המהומה והמבוסה • השוטרים לא עצרו כח לעצור בעד משובת החשֻׁכים ורִגְשַׁת פועלי און , אשר סערו והָמו במקומות שונות בעיר כהמות ים לגליו ; ביתר שאת רעשו העם ורעמו על רְחוֹב־הֶחָצִיר (Сѣнная площадь) ויתגעשו מאד •

בימים ההם ישב ניקאָלאי בפעטרהאָף ויתאבל על קאָנסטאנטין אחיו אשר מת במגפה (בעיר וויטעבסק) ולבו עליו דוי • ויהי בשמעו את כל הקורות בפעטערבורג, מִהר לרוץ אֹרַח ולבוא במרכבתו אל רחוב־החציר הסואן ברעש גדול • נפשו דרכה עֹז ובעינים מפיצות עברה וזעם הביט על ההמון הרב ויקרא קול רם : אנכי מלכבם ועלי תלונותיכם אשר אתם מַלִּינִים , כי מאתי היתה שומה ליסר את הבתים ולכונן את הסדרים שנואי נפשכם ; ואתם המורים זכרו נא מי אתם ? הַהִנְכֶם פאָליאקים או צרפתים ? הן הפאָליאקים במֶרְיָם הורידו את נפש אחי שאולה— האָמור תאמרו לעשות כן גם עמדי ? ! התרפסו עם תועי לבב וכרעו על ברכיכם ! התנפלו נא וחלו פני אלהים לבל יחשוב לכם לחטאת את מחשבת אונכם ועלילותיכם!" וּבְדַבְּרוֹ הרים את מצנפתו , וישם פניו אל היכל התפלה שעל פני הרחוב ההוא • עד ארגיעה פעלו אמרי שפתי המלך כקסם , וכל ההמון הגדול כרעו על ברכיהם ,

ויסגדו ויתפללו • ככה עשה ניקאָלאי גם בשאר המקומות להקים סערת העם לדממה ; כסף רב הוציא מאוצרותיו להחיש עזרה וישע לירועי חולי־הרע , ולא ארכו הימים והמגפה נעצרה •

§ 8 **מרדות פולין** • המרד אשר התחולל בצרפת בעים רוחו בחדש יולי שנת 1830 לגרש את קארל העשירי , והפרצות אשר הלכו לרגליו בבעלגיא , הם היו כאות ומופת גם להפאָליאַקים להרים דגל המרד , לפשוע ברוסיא ולהתאמץ לקרוע מעליה את ארצם ולעשות להם ממלכה לבדם כבשנים קדמוניות *) • על פי ספר משפט המלוכה הקאָנסטיטוציאָנית אשר הואיל אלכסנדר הראשון לתת להפאָליאַקים , היה להם הרשיון להתאסף לעתים מזֻמנים לאספות (Сеймы) להמתיק סוד ולהביא במשפט את עניני המלכות וחקיה , לכלכל חיל־צבא לבדם ולשום עליהם פקידים מילידי פולין • חסדי־אלכסנדר הנאמנים גברו על הארץ האֻמְלָלָה ההיא להרים קרן יִשְׁעָהּ בכבוד ובתפארת ; גם ניקאָלאי קִיֵּם בידי הפאָליאַקים את משפטי־הקאָנסטיטוציא ולא גרע מחֻקיה דבר • במשך עשר שנים גדלה פולין והצליחה , ותשגה כארז לבנון ותפרח כחבצלת • מספר יושביה עלה כמעט כפלים מאשר בראשונה , ועיר ווארשא אשר לא נחשבה לפנים למאומה בעולם המסחר , התנשאה עד מאד וַתִּמְשׁוֹךְ עליה את עיני אירופא ; אוצרות ממשלת פולין מלאו כל הון יקר ונעים **) ושפעת ברכה ועשר מלאה את כל הארץ ; צדק ומשפט שָׂרוּ בקרבה , וגבולות המסחר רחבו ונסבו , וגם בתי־אוצרות (באנקים) נפתחו לעם ; חרשת המעשה ומלאכות שונות רבו כמו רבו במדינותיה , וחכמת־הסופרים עלתה כפורחת ; חֹפֶש־הדפוס , בית־מדרש־המדעים בווארשא , האקאדעמיא לחכמת תכסיסי המלחמה , האינסטיטוט לבנות הארץ , ועוד בתים גדולים וטובים כאלה הרבו את ההשכלה והאדירו את הדעת בקרב הפאָליאַקים • „ולו הוסיפה פולין להתאושש (יאמר הסופר שמידט) לבלתי סור מן הדרך הזה , כי עתה שכחה מהר את התלאות והמצוקות אשר מצאוה בכל מאתים השנה , ימי אין מלך עוצר בעם , ותהי כאחת מן הממלכות הנכבדות מאד באירופא“ • כמעט נשכח אז כמת מלב הפתגם האומר : כי רק על הפרעות ואי־סדרים ארץ פולין עומדת („Polska nierządem stoi“) : משטרים וסדרים ישרים שררו בארץ פולין , אין פרץ אין יוצאת ואין צוחה בערי מדינותיה •

אפס הפאָליאַקים עַם־מְרִי ושואף חליפות , לא מִלאו שִׂפְקָם במצבם הטוב הזה ; כים נגרש השקט לא יָכָלוּ , וּמֵרֹב כל נכספה גם כלתה נפשם לחדש כקדם את ימי הרעספובליקא (Рѣчь посполита) , ויתאוו תאוה לחבר אליה גם את נפות מערב רוסיא ואת המדינות אשר נסבו לאויסטריא • עוד במושב האספות

---

*) יש אומרים כי בערמה הבטיחו אז הצרפתים על תהו עזרתם לפולין והפיחו בה רוח הקשר והמרד , לבעבור תלחץ רוסיא להעביד את חילה בפולין ולא תוכל לעמוד לימין פרוססיא , אשר התעתדה אז להקדיש מלחמה על צרפת. על דיביטש זאבאלקאנסקי היה לצאת בחיל גדול (מאת אלף איש) להיות זרוע לפרוסיא , אך כאשר נקרא עם חילו ללכת אל פולין הסוערה ולא יכול להחיש עזרה לפרוססיא , התקלסו בו האשכנזים וידרשו את שם כבודו (זאבאלקאנסקי) לגנאי : „זא באלד קאַנן ניכט“ .

**) כי גם אלכסנדר גם ניקאלאי לא נגעו באוצרות הארץ ההיא ובתבואות נכסי הממשלה שמה , וכל טובה היה בידי מנהלי העם שמה .

הראשונות החלו לדרוש מאת הממשלה הנחות שונות, ומעת לעת הוסיפו לדרוש בחזקה כאלה וכאלה, ויריבו את אלכסנדר בלשון מדברת גדולות, ובקשי לב הקשו לשאול ממנו דברים אשר לא כן, עד כי נלחץ להוציא חק לבל יוסיפו להתבנת בסוד האספות וריבות שפתים לא ישמעו עוד · אכן בימי אלכסנדר־הראשון כבר הרו הפאָליאַקים עמל ובימי ניקאָלאי־הראשון ילדו קשר · חברות פאָליטיקיות מסתרות ומפלגות שונות התכוננו בתוכם, וימשכו אחריהם רבים מן העם · בין המפלגות ההן הכי נכבדות: מפלגת האריסטאָקראטית, אשר שחרה רק את טובת האצילים והאפרתים ותחפוץ ביקרם ובאָשרם, ובראשה עמד הנשיא אדם טשארטאָריישקי (אשר תקותו להיות נציב ממלכת פולין נהפכה לו למפח נפש); ומפלגת הדעמאָקראטית, אשר טובת עם־הארץ היתה לנגד עיניה תמיד, ובראשה נצב סופר דברי ימי פולין, החכם יאָאַכים לעלעוועל · שני השרים הנכבדים אנשי־שם האלה היו רבי עליליה על הפאָ־ליאַקים; טשאָרטאָרייסקי בתור משגיח־כולל (קוראטאָר) על כל בתי הספר בגליל ווילנא (אשר הכיל אז בקרבו את כל נפות מערב־רוסיא), התאמץ בערמתו ובתבונת כפיו, להטביע את סדרי הלמודים כלם על מוסדות הליכות הפאָליאַקים והדת הקאטולית, ובכחו הגדול הטה את רוח המורים והמפקחים לנחות את התלמידים אל המטרה אשר שם לפניהם; ולעלעוועל בתור פראָפעססאָר בבית־מדרש־המדעים בווילנא, השכיל במאמריו המחכמים וברב לקחו להגדיל את כבוד פולין בימים הראשונים, להפליא את יקר תפארת גדולתה, ולנטוע בלב התלמידים בני הנעורים חשק נמרץ לשוב לראות את מולדתם כקדמות נעוריה, להלהיב את רוח דמיונם, לחלום חזיונות ימים עברו, ולשאוף רוח הדרור וחפשה בלי־מצרים · גם המשורר הנעלה והנשגב מיצקעוויטש הואיל לעזור אחרי לעלעוועל ולמלאות דבריו · — והנה אף כי ראשי המפלגות השונות נבדלו בדעותיהם על אדות התחבולות הראויות להביאם אל מחוז חפצם — רוח אחד ותכלית אחת מלאו את לבב כלם: להקים ממלכת פולין על תלה ולהושיבה לגבולותיה הראשונים, בטרם חלו בה ידי שלשת השליטים לגזרה לגזרים · כל הימים אשר היה אלכסנדר חי לא עפלה נפש הפאָליאַקים ולא העפילו להתקומם במלכות רוסיא, ויבלגו על זדונם ומחשבות אונם · אך בעלות ניקאָלאי על הכסא וישלח את חילו להלחם מלחמות גדולות מהלאה לגבול הארץ, החלו ראשי המפלגות למהר להחיש מעשיהם עד כי נָפַל הקשר ובַשַל המרד בווארשא · ויהי מטרת ראשי מסבי המרד לחולל ולהוליד רוח פרצים במלוא רחב מדינות פולין · ביתר שאת חזק את ידי הפאָליאַקים והעירם למרוד, דבר היות להם מקרבם צבא אנשי חיל, כלם גבורים מלמדי מלחמה, ערוכים בכל ושמורים בטוב טעם ודעת — בהם בטחו כי לא יבושו בדברם את רוסיא בשער · — רבים הזהירו את קאָנסטאנטין פאוולאָוויטש וגלו אזנו כי ציץ הקשר פרח הזדון בעיר, אך הוא מאן להאמין כי עד מהרה ישכחו הפאָליאַ־קים את כל החסד אשר נעשה להם מיום בואם לחסות בצל רוסיא, ויעיזו פניהם לשלם לה רעה תחת טובה, ולהיות גם בעוכרי נפשם וארץ מולדתם ·

בשבעה עשר בחדש נאָיאבר שנת 1830 פרץ המרד בווארשא הבירה, מרבית הקושרים מנערי האצילים אשר בבית הספר לחכמת הקרב, ואחד מפקידי

נדוד החיל בראשם (וויסאָצקי) נאספו יחד בסביבי העיר, ועל פי האות אשר נִתן להם התנפלו שכם אחד על היכל הקיץ הבעלוועדערי, מקום משכן קאָנסטאנטין; אחרי כן הרעישו גם על בתי מושב אנשי החיל (קאזארמעס) לנצל את כלי הנשק מאנשי חיל רוסיא אשר בתוכם; יש מהם מהרו ללכת אל גדודי חיל צבא פולין להפיח בקרבם את להבת שלהבת המרד; ויש אשר אצו רצו ברחובות קריה להפיץ שמועת שוא וכזב בתוך העם, כי הרוסים רוצחים את נפשות הפאָליאקים, לבעבור יֵחָלצו חושים להתנקם בהם • בדי עמל התמלט הנשיא הגדול מן המהפכה באישון לילה ואפלה, ויצא עם חיל הרוסים אל אחד הכפרים הקרובים, להוכיח בזאת להפאָליאקים כי לא תגע יד הרוסים בעם לרעה, ולתת להם אֲרֻכָּה לחשוב דרכיהם ולשום אל לב להיטיב דרכם הנשחתה • אמנם שמועת השקר פשטה עד מהרה בכל רחובות קריה • כל האזרחים התקוממו והקושרים תפשו את בית הנשק ויחלקו כלי מלחמה לכל העם מקצה • בחֵמָה ובאש עברתם החלו הפריצים להרוג ולהשמיד את האנשים אשר נשארו נאמנים לרוסיא ולהורידם ככרים לטִבְחָה (הגענעראלים פאָטאָצקי, סעמענטאָווסקי, בלוממער, טרעמביצקי, ועוד זולתם) • עד מהרה הקיפה אש המַרְדות את כל גבולות פולין וַתִּצַּת גם בערי ליטא • בווארשא התכוננה ממשלה־עִתִּית (временное правительство) מראשי המפלגות (טשאַר־טאָרייסקי, אָסטראָווסקי, לעלעוועל ניעמציעוויטש), ולמצביא את החיל הפקידו את חלאָפיצקי בתור נגיד ומצוה (דיקטאטאָר); הוא חלאָפיצקי אשר לחום נלחם לפנים ברוח גבורה נפלאה תחת דגלי קאָסטיושקאָ ונאפאָלעאָן הראשון • והנה אף כי חלאָפיצקי היה גבר חכם ונבון דעת, ולא אהב תמיד את תשואת המורדים ושאון הפריצים, ובתבונת כפיו עשה סדרים ישרים בעיר הַמֶּרִי, בכל זאת נואל להאמין כי בפעם הזאת יַרְבֶּה את טובת ארץ מולדתו ויביא לה תשועה גדולה • הממשלה העִתִּית שלחה חרש צירים לפאריז וללאָנדאָן לבקש עזרת צרפת ואנגליא; ומלאכות (דעפוטאציא) מֵעֵיני העדה לקאָנסטאנטין לדרוש ממנו להשיב לפולין את נפות המערב אשר היו לפנים נחלתה; אולם קאָנסטאנטין השתומם למשמע אזניו • ויען אותם, כי רק נציב־מלך הוא, ואחיו האימפעראטאָר לא מלא את ידו לעשות בדבר הגדול הזה • גם לפעטרבורג שלחו מנכבדיהם (את ליבעצקי שר האוצרות ואת יעזערסקי, אחד מבחירי הסֵיים), והם הצטדקו לפני ניקאָלאי • באמרם כי אנשי חמס מתי מעט התקוממו ברוסיא, וארץ פולין לא תשא את חטאת החטאים האלה בנפשותם; אולם האימפעראטאָר הגיד להם כי חפצו ומגמתו האחת, אשר ימהרו הפאָליאקים כלם להִכָּנע כִּנְעָה שְׁלֵמָה, אז לא יזכור להם את מעלם, ואם אַיִן יהרסו בידיהם את ממלכת פולין, אשר תפקד ברעם כלי תותח עד רְדִתָּה •

§ 9. המורדים נכנעים ונפוצים. אף כי היו הימים האלה ימי שלג וצנת קרח, באו צבאות הרוסים בגבולות פולין, מאה ועשרים אלף איש שולף חרב תחת יד הפעלדמארשאלל דיביטש הזאבאלקאנסקי • הפאָליאקים שלחו לקראתו כתשעים אלף אנשי חיל (תחת יד הנשיא ראדזיווילל) אשר התאמצו בכל מאמצי כח לחסום את הדרך לפני הרוסים ולא יכולו, כי הֲדַף דיביטש מפניו וישטוף ויעבור עד בואו בקרבת ווארשא • שם על יד הכפר גאָראָחאָוו התלקחה מלחמה

גדולה ונחרצה בין שתי המחנות (י"ג פעברואר שנת 1831) • לשוא ערכו הפאָליאקים קרבות בסערות זעם ובגבורות רעם, לשוא נלחמו כנואשים וכדבים שכולים, כי נשתה גבורתם מפני תנופת יד הרוסים; מבחר גבוריהם כרעו קרסו לטבח (כשנים עשר אלף הרוגים ופצועים), וגם חלאָפיצקי האוסר את המלחמה נפצע והכה מכה אנושה, ויגדל עוד אסון הפאָליאקים ביתר שאת, בשמעם כי אך לשוא כלו עיניהם מִיַחֵל למרדות העם והאכרים בנפות מערב רוסיא: רק השליאַכטים עם והכהנים הקאטולים רגשו והתקוממו, אך מרבית עם הארץ והאכרים קפאו על שמריהם ולא הרימו יד • על כן אבלה נבלה ווארשא, בשמעה כי חיליה ומגניה שבו חפויי ראש, ויהיו לארץ מולדתם לא לעזר ולא להועיל כי אם גם לבשת ולחרפה • הסענאטאָרים ובחירי הסַיים חשבו לברוח חוצה לארץ; ניעמצעוויטש מהר להמלט קראקאָווה, וראדזיוויללל הסיר מעל שכמו משרת נגיד החילים, ולו מִהר דיביטש עם חילו עליזי הנצחון למהר להריק חרב על הפאָליאַקים המֻכים ולתפוש בלי־התמהמה את פראגא ואת ווארשא, כאשר עשה סווואָראָוו לפנים, כי עתה היה קץ למלחמה • אולם דיביטש עצור עצר בעד מרוצת צבאות חילו, ויאמר להוחיל עד אשר תסיר הוויסלא את מכסה הקרח מעליה, לבעבור יוכל לעבור וללכוד את ווארשא משמאלה — ובכן נתן טועד להפאָליאַקים להחליף כח ולהתעודד • המלחמה התחדשה שנית, ודיביטש נָגַף גם הפעם את חיל הפאָליאַקים, תחת פקודת הגענעראל ססימוס סקרזשינעצקי, וַיַּפֵּל בהם רב (כעשרת אלפים איש) על יד אָסטערלענקאָ • אמנם הגבור המהֻלל והמנצח המשכיל הזה מת פתאֹם מתגרת יד הדבר אשר הויה בארץ וַתַּצְמֵת גם חיי קאָנסטאנטין פאוולאָוויטש • אז פקד ניקאָלאי את אביר המלחמות, את פאסקעוויטש עריוואנסקי, להשביח את שאון דָכְיֵי המרד ולהכניע את גאון ווארשא תחתיו. בעיר ההומיה והסוררת הזאת היו אז פרעות נוראות ונאצות נמרצות: את סקרזשינעצקי הרסו ממצבו וישימו תחתיו לְמְפַקֵּד צבא המלחמה את דעמבינסקי. את קרוקאָוויעצקי הרימו לראש מנהלי הממשלה, ולשניהם נתנו עֹז דיקטאטאָרים — לעשות כטוב וכישר בעיניהם; העמיקו שחתו ושאול חטאו, באשר רצחו בחמה שפוכה את כל הנחשדים לנוטים אחרי רוסיא, וגם על נשים וילדים לא חסה עינם ויהרגום למשחית—וַיִשְׁתַּבְּחו כי ווארשא תצלח לגונן על נפשה ותהי לבלי חָת, כסארגאָססא (בהצות עליה נאפאָלעאָן הראשון בשנות 1808-9); ובצפיתם צָפוּ כי בהאריך העת יצליחו להטות אחריהם את לבב מלכי אירופא למצוא משען ועזרה בצרתה • והנה באמת היתה ווארשא חזקה ובצורה מאֹד, ותוכל להִשָּׂגב בחומותיה ימים רבים להלאות את חיל הצרים עליה: שלשה טורי מצודות נשגבות מְזֻיָּנות בבלי תותח גדולים ומוצקים, ומהמורות ושוחות עם פחתים וחפירות עמוקות הקיפוה סביב סביב, בקרבה הכינו העם מצורות וּגְדֵרות (בארריקאדען), בתחתיותיה טמנו פיח־שרפה ונפרית ואש, וששים אלף אנשי חיל עמדו נכונים להגן עליה בעבי גבי מגנם •

אולם פאסקעוויטש הגבור הדגול מרבבה דאה כנשר על ווארשא • בראשונה שלח לקרוא שלום אל הנצורים; אך הם ענוהו עזות, על כן עלה בסערות מלחמה ילכוד את וואָליא (פְּרַוַר העיר, וביום השני, הוא ששה ועשרים בחדש אויגוסט

שנת 1831 כבש את ווארשא במלחמת תנופה (שמה נפצע בידו השמאלית). חיל רוסיא שלחו את פראגא, קִדמת ווארשא, באש, ויאמרו להשתער מן הסוללות אל תוך העיר, לעשות נקמה ותוכחות במתקוממים ולשלות בהם חרון אפם, אך פאסקעוויטש עצר בעדם והשיב את חמתם מהשחית. כי המורדים התנפלו לרגליו ויבקשו חנינה וַיִּשָּׁבְעוּ לעשות ככל אשר יצוה עליהם הקיסר. אחרי כן יצאו חיל רוסיא ככפירים לקראת חיל פולין אשר היו נחתים על יד מבצר מאָדלין, וַיַּכְּתוּ אותם משלשה עבריהם, ויגרשו כעשרים אלף איש לפרוסיא, וכחמשה עשר אלף לאויסטריא. שמה התפשטו את אֲזֵנֵיהֶם והתנצלו כלי נשקם מעליהם, ויהיו נודדים על ארמת נכר. ובכן קמה סערת המרד לדממה.

באשמת המורדים והפושעים אבדו לפולין הזכיות והיתרונות אשר נתן לה אלכסנדר הראשון שכם אחד על שאר ממלכת רוסיא: אספות בחירי העם (נאציאָנאל-סיים) נשבת מקרב הארץ, צבאות חיל לבד לא נִתן לה, על בתי הדפוס הוקמה בקרת עזה, בתי מדרשי המדעים בווארשא ובווילנא, הליצעאום בקרעמניץ (מחמד נפש ראדזיווילל מָגנו ומיטיבו) ושאר בתי הספר אשר חנכו בהם בני הנעורים ברוח משטמה להרוסים, נסגרו על מסגר. תחת ספר המשפט הקאָנסטיטוציא כתב ניקאָלאי ספר אחר, אשר על פיו נִשְׁתָּוָה הנהגת ממשלת פולין להנהגת האימפעריא כֻּלָּהּ („Органическій статутъ") ופאסקעוויטש הוקם עָל לנציב פולין וכֻבַּד בשם התפארת „נשיא-ווארשא". המנצח הנורא הזה הראה לדעת כי ככחו בימי מלחמה להרוס לנתוש ולנתוץ, כן כחו בימי השלום לבנות את הנהרסות ולנטוע את הַנְּשַׁמּוֹת. עד מהרה השכיל להרגיע לארץ פולין, לחבש לעצבותיה ולרפאות את פצעיה, כי עשה משפט וצדקה בארץ פולין וַיִּכָּבֵד על פני כל העם.

§ 10 **חיל רוסיא בוועגגריא**. המרדות הגדולה והאיומה אשר פרצה בצרפת בחדש פֿעברואר שנת 1848 ואשר השליכה את לודוויג-פֿהיליפ „מלך האזרחים" („roi-citoyen") ממרום כסאו, לְגַדֵּל לְנַטֵּל וּלְנַשֵּׂא תחתיו את לודוויג נאפאָלעאָן השלישי (אשר מבית הָסורים יצא למלוך ובבית האסירים בוויל-העלמסהאָהע הסירוהו מִמְּלוֹך) — המרדות ההיא נטשה חיש קל במדינות גערמאניא ותהי נורא עלילה. כסופות בנגב חלפה בחדש מ א ר ט בבאווארִיא, זאקסאָניא, האנאָווער, ועמודי שתי מַמְלְכוֹת גערמאניא הגדולות התפלצו ויתמהו מגערתה. הרעוואָלוציא הגדולה בבערלין אכפה על המלך (פֿרידריך ווילהעלם הרביעי) להוריד מכסאותם את היועצים שנואי נפש העם, לקרוא דרור לְמִכבש הדפוס, לתת להעם לכונן להם צבא-אזרחים, לתקן את חקי הקאנסטיטוציא, להגדיל ולהאדיר את זכיות העם ומשפטי צדקם (הלא היא הקאָנסטיטוציא אשר לְפִיהָ תתנהל ממלכת פרוסיא עד היום הזה). ביתר עז הרגיז המרד את אויסטריא: כי מלבד רִגְשַׁת המון האשכנזים הדורשים להם קאנסטיטוציא, הנה התנערו העמים השונים אשר בממלכה ההיא (הסלאווים, האיטאליאנים והוועגגרים) וישקדו להרים את קרן לאֻמם, לתת עז ותעצומות ללשונותיהם ולהליכות חייהם. בחדש מ א ר ט התלקחה הרעוואָלוציא בוויען כביור אש בעצים, וירא הקיסר (פֿערדינאנד הראשון)

כי סבוהו כמים בלהות , וימהר לעשות גם הוא כדבר פרוסיא : את מעטטערניך השָׂנוּא הדף ממצבו , הוציא לאור חק חפש הדפוס, גם נתן רשיום לעם לכונן להם צבא אזרחים—אך כל אלה לא הועילו לו להקים לדממה את רוח המהומות ההולך הלוך וסעור • הטשעכים שואפי הדרור מאז, בראותם כי שערוריות ופְרָצות בממלכה, התאזרו עז וידרשו מאת האימפעראטאָר לתת גם להם זכיות שונות : ללמד את לשונם בבתי הספר , לקשרם בקשר אמיץ עם אחיהם סלאווי מאָראוויא וסילעזיא , להתנהל על פי בחירי קהלות טשעכיא וראשי הערה , לתת גם להם חפש הדפוס וחֵרוּת האמונה , וכאלה רבות • האימפעראטאָר נרצה לתת להם את משאלותיהם , דבר לא נעדר • בעצם העת ההיא (1848) נועדו נכבדי סלאווי־אוסטריא בפראגא לאספה , וגם מן הסלאווים אשר לא מילידי אויסטריא באו שמה לשית עצה ולשים פליליה על אֹרות עניני הסלאווים כלם היושבים במדינות אויסטריא—לעזור איש את אחיו לעת מצוא, ולקחת דברים עם הסלאווים אשר בשאר הממלכות , למען יריצו כלם את ידם להרחיב את גבולות חכמת הסלאווית וחרשת המעשה אשר להם • בראש האספה הזאת ישב הסופר הנכבד פאלאצקי (אחרי אשר לא קבל את המשרה הזאת הסופר החכם שאפאריק) • והנה אף כי בעלי האספה בפעם הזאת לא נגעו עד מה בכבוד הממשלה , ותהי להפך , כי החליטו לְקַיֵם בידי האימפעראטאָר את שרביט ממלכת טשעכיא לעד לעולם , בכל זאת היתה הממשלה עוֹיֶנֶת את בעלי האספה ; ומיראתה פן יתרשו עליה רעה שלחה לפראג מחנה חיל , אז עלה עשן באף העם והאזרחים בעיר הזאת , ויתקוממו רבים מהם ויתאבקו עם אנשי החיל , אפס ווינדישגראֶטץ הצליח להכניע חיש קל את המתקוממים • אחרי כן עמדה ההצלחה לאויסטריא להשקיע את אש המרד בלאָמבארדיא־ווענעציא , אשר יושביהן נכספו וַיִּנָּהו לנפול אל איטאליא ולהיות אתה לממלכה אחת • מלך סרדיניא קארל אלבערט (אֲבִי וויקטאָר עמנואל) „חרב איטאליא" וגאון עזה , התיצב בראש המורדים ויחשוב בלבו כי כבר בא המועד לחבר את כל מדינות איטאליא לאחדות • אמנם הגבור הישיש ראדעצקי חשף את זרוע עזו ויך בחרב פיפיות את אויבי אויסטריא פעמים ושלש , וַיָּשֶׁב אליה את לאָמבארדיא־ווענעציא כקדם •

אפס יתר הרבה מאד היה כבד לאויסטריא להדוך המתפרצים מפניה , את הוועננגרים • ראש בחירי האספות קאָשוט העיר את רוח עמו להִבָּדֵל מֵעל אויסטריא גְבִרְתָּם , לבלתי התְעַנּוֹת תחת ידיה ולעשות להם ממלכה לבדם ; הוא הוציא בשם ממשלת ווענגריא שטרי חוב שנים וארבעים מילליאָן כסף עובר לסוחר . כמאתים אלף ווענגרים חגרו כלי מלחמתם ויצאו חלוצים על אויסטריא ; גם לב בעלי־הדרור (הליבעראלים) אשר בוויען הָלַך אחרי שרירות־לב הוועננגרים והריצו אליהם יד לעין השמש • בוויען הרימו הוועננגרים את נס המרד , את בית שר־הצבא ווינדישגראֶטץ הרסו, את יועץ המלחמה (לאטור) רצחו נפש, ואת בית־הנשק שמו למשסה וישללו את שְׁלָלוֹ ; הקיסר ברח לו מעיר הבירה ותרפינה ידיו מאד ויהי כגבר אין אֱיָל • אז התעוררו לעזרת האימפעראטאָר הנבהל , עמי הסלאווים (הקראָאַטים , הסלאָוואַקים—) השונאים את הוועננגרים שנאת מות מאז מעולם , ויתלקטו תחת יד גבורם יעלאטשיטש ויקרבו אל וויען • בין כה וכה שב

ווינדישגראֶטץ מהכות את מורדי פראג, וישם מצור על עיר הבירה, עד אשר אזלת יד המורדים הנצורים וַיִּכָּנעו ויניחו חרבותם מידיהם · אולם הוועגגרים על אדמתם הוסיפו לעשות חיל ולהלחם מלחמה בלתי־סרה · וירא פֿערדינאנד־הראשון כי כלתה אליו הרעה ובית מלכותו יחשוב להִשָּׁבֵר, ויסר את הכתר מעל ראשו ויתנהו על ראש פֿראנץ יוסף; אולם הוועגגרים לא הכירוהו לקיסר עליהם ולא אבו שמוע לו · קאָשוט הקריב אליו את הפּאָליאַקים ועשרים אלף איש מהם התפקדו בין אנשי חילו; מן הפּאָליאקים בחר לו גענעראֶלים מהֻללים (דעמבינסקי וּבֶּעם) · ואף כי תפש ווינדישגראֶטץ את פעסט בירת וועגגריא וקאָשוט נלחץ להתמלט לדעברעטשין, לא עצר כח לעקור משׂרש את המרד העז, כי הוועגגרים, תחת יד פקידיהם בֶּעם וגֶערגי, נלחמו בגבורה והשכל ובתחבולות נפלאות · קאָשוט הוציא מלפניו מכתב־גלוי והעביר קול כי מדינת וועגגריא רעספובליקא היא, והוא יקום לנגיד ומצוה בתוכה · אז פנה המלך החדש פראנץ־יוסף אל ניקאָלאי הראשון ויתחנן אליו להמציא לו עזרה ועז, וישמע ניקאָלאי לקול תחנוניו וישלח לִרְוָחָתוֹ לישועתו מחנה גדולה — כמאתים אלף איש · כמעט באו צבאות רוסיא ארצה וועגגריא, נהפך גלגל המקרים על הזדים והפושעים · חיל רוסיא לכדו את דעברעטשין והאיצו בקאָשוט לברוח מתוכה, וחיל אויסטריא תפשו שנית את פעסט · כראות קאָשוט כי לא תהיה לו תקומה וידיו לא תעשינה תושיה בפעם הזאת, הסיר את משׂרת דיקטאטאָר מעל שכמו ויתנה לגֶערגי, אשר לא הצליח דרכו גם הוא, ובראותו כי אבד נצחו ותוחלתו, השיב צור חרבו וסִגֵּר את נפשו ונפש אנשי חילו בידי הגענעראל הרוסי רידיגער *), וקאָשוט ברח ארצה אנגליא · ובכן הושם קץ למלחמה (1849) · חמת הוועגגרים שככה, וגם בשאר ארצות אירופא קמה סערת הַפְּרָצִים לדממה ·

אכן אויסטריא לא התהלכה עם רוסיא באמונה ובתמים, לא שמרה את הבטחתָה אשר נתנה לפאסקעוויטש לחמול על חיי גענעראלי וועגגריא אשר היו על צבאות המתקוממים, וַתַּכְרִיתֵם מארץ החיים · גם ניקאָלאי נִחַם אחרי כן על אשר שִׁחֵד מכחו לאויסטריא וישפוך את דמי עבדיו בגללה · ויש מספרים **) כי בהיות ניקאָלאי בווארשא אמר על יד מצבת־הזכרון אשר ליאן סאָביעסקי כדברים האלה: „סאָביעסקי ואנכי הסכלנו שנינו עָשׂה בצאתנו לעזרת אויסטריא ביום אידה, לבעבור תראינה עינינו אחרי כן כי שוכחת טובה היא״! — אף כי באמת לא עזרת אויסטריא לבד היתה לנגד ניקאָלאי: בחיל וועגגריא הלא היו כעשרים אלף פּאָליאַקים אחוזי חרב, ובמדינת פולין רבו כמו רבו הנוטים אחרי וועגגריא ·

---

*) פאטריאטי אויסטריא הוכיחו אחרי כן בדברי רוח כי לא ברבבותיהם ובעצם ידם כבשו הרוסים את וועגגריא כי אם בכספם ובזהבם. את געארגי קראו איש בליעל ובוגד בעמו. וגם אחרי אשר נתקנו התקונים הגדולים באויסטריא (בימי היועץ בייסט) וסליחת פשעים (אמניסטיא) נתנה לכל המורדים בוועגגריא, וגעארגי שב גם הוא אל היכל אספת בחירי העם, קבלו את פניו בזעף ויכסו קלון על כבודו.

**) על דברת הסופר באמאן-וואססי (Baumont-Vassy, 143).

§ 11 **מלחמת קרים** • בעת אשר ברוסיא רבים מן השריב והעם האמינו אמונת אֹמֶן כי אין יש על פני האדמה גוי וממלכה אשר שָׂגבו מרוסיא, וכי לגדולתה ולגבורתה אין חקר, התעתדה עליה רעה גדולה ותפול עליה הֹוָה בפתע פתאם לענות את גאונה בפניה: מלכי המערב עוררו עליה את חרבם, ובמלחמתם עליה הרגיזוה עד היסוד בה • וזה דבר המלחמה: מלכֵי רוסיא הואילו בחסדם זה ימים כבירים להיות מחסה להנוצרים הפראוואָסלאווים אשר בארץ אזיא, והתאמצו בכל עז לגונן על זכיותיהם ומשפטי צדקם לפני הסולטאן, לבל יתעמרו בם הטורקים לעשות להם תועה, כדרכם תמיד להתגולל ולהתנפל על הנוצרים • אפס נאפּאָלעאָן השלישי בעודנו עוד פּראֶזידענט להרעספובליקא הצרפתית, הצליח לקחת מאת הסולטאן רצון, זכיות שונות ומשפטים בגלל הקאטולים, ולגרוע בזאת את חֻקי הפראוואָס־לאווים ומשפטיהם מאז מעולם • הנה כי כן על פי נאפּאָלעאָן נתנו המפתחות אשר להיכל „בית־לחם" (מקום משכן אֲרוֹן משיחם) להכהנים הקאטולים; אף כי עד הימים ההם היו מְפֻקָּדות בידי הפאטריאַך הפראוואָסלאווי • אז עלה עשן באף ניקאָלאי, וידרוש מאת הסולטאן לחדש בקדם את הזכיות השונות אשר נחלו להם הפראָוואָסלאווים בארצותיו על פי הטראקטאטים בימים הראשונים • ולוּ לא התערב איש בריב אימפעראטאָר רוסיא עם הסולטאן, כי עתה תָּעֹז יד ניקאָלאי וַתָּרֶם ימינו כפעם בפעם • אמנם כבר בערה כאש קנאת מלכי מערב־אירופא, כי גדלה מאד פעֻלת רוסיא בארץ־הקדם ודבריה נשמעים שמה בדבר מלך שלטון; ואף כי אך למצער הרחיב ניקאָלאי את גבולת ארצו בדרום רוסיא, בכל זאת היתה רוח גבורתו לחגא ולמפלצת למלכי אירופא, ויחשבוהו לשואף הַמֹּשֶׁל ומשׂרה על ארצות לא לו, ועל כן התרו להעיר חמת הסולטאן להתגרות ברוסיא, ולהתיצב גם לימינו בצר לו • מלבד זאת הנה זה נאפּאָלעאָן האיש, אשר בערמה ובמזמה בִּצַּע את זממו להתנשא אל מְרוֹם מעלת אימפעראטאָר צרפת (1852), חשק מאד לפאר ולכבד את ראשית ימי ממלכתו בדבר גבורות, להראות לעמו השואף קרבות מיום היותו לגוי, את תקפו וגֹדֶל ערכו בעולם הפּאָליטיקא—לַמְרוֹת מוצא פיו, אשר הגיד בקחתו את שרביט המלוכה בידו, כי הליכות שלום יבחר לו לסגֻלתו, וכי רק על אדני השלום עמודי האימפעריא הָטְבָּעוּ („L'empire c'est la paix") • כליותיו מלאו רוח מדנים, ונפשו דבקה במלחמות רבות, אשר לקץ הימין הורידוהו משיא שמים אל ירכתי תהום רבה, ויהפכו את בית מלכותו כמהפכת ארזי־אל הנופלים ברעש על פניהם ביום סועה וסער •

בטרם התגלעה המלחמה נִסה ניקאָלאי לפתוח בשלום, וישלח ביד הנשיא מענשיקאָוו (עם קאָרנילאָוו) את האולטימאטום הרוסי (כתוב טורקית) קאָנסטאנ־טינאָפּאָלה, ובו דרוש דרש מאת הסולטאן להגדיל כח רוסיא להגן על הפראוואָ־סלאווים אשר במדינות מלכותו • אמנם הפּחה יועץ הסולטאן לא אבה לקחת את האולטימאטום מיד מענשיקאָוו להגישו אל אדוניו, באמרו: „כי אם יְרַצה הסולטאן למלאות את משאלות קיסר רוסיא, אין עצה ואין תחבולה לפניו כי אם להשליך את נזרו ולהרחיק נדוד אל מֶיכָּה עיר מקדשם" • בבל זאת היתה עוד תקוה נשקפה למצוא את נתיב השלום ולשבת ממלחמה, כי בקשו להם השליטים

המתקוטטים תחבולות שונות לפתור את שאלת נוצרי הקדם באורח מישור והַשְׁקֵט • אולם מאת נאפאָלעאָן כבר נחתך משפט חרוץ כי רק החרב תוכיח בין הסולטאן ובין ניקאָלאי ; הוא הִמְרִיץ את הסולטאן לַקְרָב ויבטיחהו להיות למשען לוֹ • גם אנגליא אשר בתחלה היה לבבה שלם עם רוסיא ותדרוש שלומה וטובתה , גם היא נלותה אל צרפת ; כי בימים ההם היה פאלמערסטאָן ראש יועצי אנגליא , והוא אהב מעודו לחרחר ריב ולסכסך עם בעם וממלכה בממלכה , וברוח פיו הטיל תמיד רוח רעה בין מושלי יַבֶּשֶׁת־אירופא • אויסטריא שכחה את כל הטוב אשר עשה לה זה לא כביר אימפעראטאָר רוסיא להושיעה מכף הוועגגריא , ובפרוססיא התעשתה גם היא לעמוד מרחוק. שתי הממלכות האלה אשר אמר ניקאָלאי להִשָּׁעֵן עליהם לעת מצוא , נשארו במצב־הבינים (נייטראליטאֶט) , גם גזרו אֹמֶר על רוסיא לבל תעבור את הדונאי , אשר הסיעה אויסטריא אליו את חילה ותתיצב כשטן לרוסיא • ובכן נלחצה רוסיא הממלכה האחת , בלי כל עזר מחוץ ובאין כל משען ומשענה , לערוך מלחמה עם הסולטאן ועם חצי מלכי אירופא , מלחמה גדולה וכְבֵדָה , אשר ארכו ימיה משנת 1853 עד שנת 1856 •

אמנם כן ! גדולה ונוראה היתה מלחמת קרים , או מלחמת־הקדם („Крым-ская, Восточная война“) • גם לרוסיא גם לשונאיה וללוחמיה אבדו אבדות גדולות מאד • לפי חשבון יודעי קְרָב הורקו בימי המלחמה מקני הרובה ומכלי התותח חמשה ושבעים מיליאָן ככר (פוד) פיח־שְׂרֵפָה ; מלכי הברית הפילו בחיל רוסיא כמאה ושבעה ושבעים אלף איש , ומתגרת יד הדבר וחלאים רעים ונאמנים מתו כשלש מאות אלף וארבעה ושלשים אלף איש שולף חרב • גם במחנות האויבים לאלפים ולרבבות ירדו דומה מן החולי־הרע והקדחת אשר השתררו בימים ההם והעצימו את הרוגיהם •

בתחלה נלחמה רוסיא עם טורציא לבדה , ותטוש המלחמה באירופא ובאזיא , על הים ועל היבשה גם יחד. עוד בטרם כלה המועד אשר שָׂמוּ שני השליטים הנלחמים לקחת דברים ולשית עצות בלבבם , התנפלו צבאות טורציא על החֹף הרוסי שֶׁעַל שפת ים־השחור וילכדוהו ; אולם במערכה על מרומי שדה נגפו מגפה אחר מגפה : על יד אחאלציק הִכָּם א נ ד ר אָ נ י ק אָ ו ו וימחצם ראש , ועל יד באש־קאדיק־לארי החרימם ב ע ב ו ט אָ ו ו ויפוצץ זרוע עֻזם • באירופא יצאו צבאות רוסיא תחת יד הנשיא גאָרטשאקאָוו ויבואו במאָלדאוויא־וואלאכיא , ויתעתדו לעשות מלחמה , אפס שר צבא חיל טורציא אָמיר־פחה (אשר היה מילידי סלאווי קראָאציא ויבוא בברית דת מחמד) התעלם והִשְׁתַּמֵר מלעשות מלחמות כלות ונחרצות • לעֻמת זאת על ים־השחור הפליאו הרוסים לנצח נצחון גדול מאד : המשנה־לשר־חיל־הים (וויצע־ארמיראל) נ א ח י מ אָ ו ו השתער בתשעה ועשרים לחדש נאָיאבר בשנת 1853 , ואחרי מלחמת צי־האדיר אשר לטורציא על יד סינאָפ , שעות אחדות , השמידו ולא הותיר שריד ופליט מכל שבע ושמונים אניותיו ; גם הארמיראל אָסמאן־פחה נפצע פצע קשה ולֻקח שבי בידי חיל רוסיא •

נצחון סינאָפ החריד את מלכי־הברית מכסאותם . פאלמערסטאָן חִזק את מוסרות בריתו עם נאפאָלעאָן השלישי להקדיש יחד מלחמה על רוסיא , ולתקופת השנה אָרַח לחברה אתם גם מלך סארדיניא ; אויסטריא לטשה עין־משטמה על רוסיא ותולך עליה אימים . ויהי כעבור מחנה רוסיא את הדונאי תחת יד פאס־קעוויטש ותצר על סיליסטריא הבצורה , מהרו מלכי הברית חיש קל לבוא עם אניות־איבה וציים אדירים על מימי ים־השחור , ויחלו להרגיש ולהרעיש ברעש מלחמה את ירכתי אדמת רוסיא על שפת הים הגדול הזה . בשנת 1854 קרבו אל אָדעססא לירות עליה כדורי גפרית ואש , אך חיש מהר משכו את ידם מעיר־המסחר ההיא ויזנחוה מבלי הסב לה רב נזק . בימי מגן אָדעססא התנוסס במפעלו ארטיללעריסט צעיר לימים , האָפיצער שטשעגאָלעוו , אשר שש שעות תמימות עצר כח לשאת ולסבול את זרם כדורי בלע ואבני קלע , ואת מקום עמדתו לא הניח .—בעצם העת אשר נלחמו מלכי הברית עם רוסיא על ים־השחור בירכתי דרום , עָטו אניותיהם ותבואנה גם על ים־הבאלטי ממערב , על ים־הלבן מצפון , ועל ים־קאמטשאטקא מפאת מזרח—לבעבור הרגיז את רוסיא מכל ארבע רוחותיה . חיל אניות האויבים המטירו כדורי־מות על האי באָמארזונד ועל סוועאבאָרג ; קרבו אל בית־הנזירים סאָלאָוועצקי , גם נגשו אל מבצר משגב פעטראָפאוולאָווסק ; אפס בכל המקומות האלה (מלבד באָמארזונד) הֻכו ונהדפו אחור . צי־האדיר האנגלי תחת יד נעפיר , המַלָּח הנודע לתהלה , ואחרי כן תחת יד דאָנדאס , חָש כנשר לבוא אל סביבי קראָנשטאדט , ומגמת פניהם להפחיד את פעטרבורג ; אך בראותם מבצר משגב קראָנשטאדט , מעוז עיר הבירה , אדיר וחזק מאד , עד כי יִפָּלא מהם לעשות לו דבר וכל כלי יוצר וכלי משחית לא יצלחו עליו , הפכו ערף וישובו אחור .

אמנם המקום הנכבד וטבור מערכת המלחמה הזועמה ההיא, נהיה חצי־האי קרים . צבאות בעלי הברית תחת יד שני שרי הצבא : המארשאלל ס"ט־ארנאָ הצרפתי, והלאָרד ראגלאן , האנגלי יצאו מן אניותיהם בראשון לסענטיאַבר ויעלו על יד יעווּפאטאָריא , ומטרתם לחַבֵּל ולהכחיד את צי־רוסיא . והנה בבוא חילי שרי הצבאות האלה , ששים אלף איש במספר , על אדמת קרים , היו עוד רֻבי צבאות רוסיא על הדונאי , והנשיא מענשיקאָוו נְגִיד פקידי צבאות־קרים (Глав-нокомандующій Крымскою арміею) לא יכול לאסוף אז רק מחנה ששה ועשרים אלף איש , אשר בתוכם התחשבו עשרת אלפים איש עבדי האניות (מאטראָסים) ובעלי מלאכות שונות , ואִתָּם מִהר לצאת לקראת האויבים הרבים והעצומים ממנו , וַיְנַס כחו וגבורתו לעצור בעד מרוצתם , וַיִּשָּׂגֵב במערכה חזקה על יד נהר אלגא . אכן מלבד אשר חיל האויבים רבו במספרם , הנה היו עוד כֻּלם מְזֻיָּנים בקני־רובים טובים , אשר המציא מִינְיֶע , ובידי הרוסים היו קני־רובה ישנים אשר לא־הרבה יצלחו למלאכה , על כן לא יכלו עֲמוד מפניהם וַיִּנָזרו אחור לבוא לחסות בסתר צור מעוז סעוואסטאָפאָל ; היא המצודה הנשגבה והעיר הבצורה אשר בנה פאָטעמקין לשמור את צי־רוסיא על ים־השחור ולנהלו בכל צרכיו מבתי המסכנות , ומושבה על מבוא־ים רְחַב ידים וטוב מאד למשכן אניות מאין כמוהו בכל העולם

כֻּלּוֹ. אל החף הנפלא ההוא מהרו אניות רוסיא (מרביתן היו מעצי יער ובנויים כפי הַבְּנִיָּה הַיְשָׁנָה) להסתתר מפני עָקַת אויבים; ולבעבור יחסמו בעדם מִקְּרוֹב אל סעוואסטאָפּאָל, ולטמון מוקשים לרגליהם בגשתם אליה, הטביעו אניות גדולות בבטן הים (אשר הוציאו מִקִּרְבּוֹ בכלות המלחמה).

§ 12 **מצור סעוואסטאפאל ומות ניקאלאי.** אחרי הדברים האלה החל „מצור סעוואסטאָפּאָל" הנודע לשם ולתפארת ולתהלה בספרי המלחמות, על דבר חכמת מגיני המצודה היא ואֹמץ לב הנצורים בה, וזכרו לא יסוף מקרב הרוסים לדור דור. — בעלי הברית אמרו למבראשונה לתפוש פתאם את סעוואַ־סטאָפּאָל בחוזק יד ולהוריד עז מבטחה בפעם אחת, אך כאשר נבצרה מזמתם ונוקשו וכשלו אחור, נלחצו לצור עליה על פי חֻקי חכמת המצור ימים רבים. בין כה וכה הצליחו הרוסים תחת יד האינזשינער הנעלה ט אָ ט ל ע ב ע ן, אשר נטל עליו לבדו לנהל את כל דברי המלאכות הגדולות, להכין סוללות ומגדלים צריחים ובחונים (אָחאָטסקי, קאמטשאטסקי, סעלעגינסקי) מהלאה למצודת עפֶל סעוועסטאָפּאָל, אשר היה הֶקֵּפוֹ סביב כשמונה ווערסט. טאָטלעבען השכיל להכין הסוכך לראשי העושים במלאכה, ויגן בעדם בתהבולות שונות ובערמות סַלִּים ושַׂקִּים מלאים עפר ואפר, עד כי בזמן מצער נוספו על חומות סעוואסטאָפּאָל הרחק כברת ארץ עוד מצודות נשגבות, אשר לא יאֻמן כי יְסֻפָּר. — על סעוואַ־סטאָפּאָל העיר הָפְקַד הנשיא מענשיקאָוו עם הגענעראל גאָרטשאקאָוו, ועל חיל־הים הוקמו נ א ה י מ אָ ו ו ו ק אָ ר נ י ל אָ ו ו; שני אדירי גבורים האלה וטאָט־לעבען נסכו רוח גבורה ועז על חיל המצב אשר במצודה, עד כי ארכו ימי המצור וסערות המלחמה אחד עשר ירחים.

בחמשה לירח אָקטיאַבר סַבּוּ האויבים כדבורים את סעוואסטאָפּאָל מעבר הים ומעבר היבשה וימטירו עליה מבול אש מתלקחת ורבבות רשפי בָלַע — וחפצם לא הצליח בידם; אפס אבדה גדולה אבדה אז להרוסים, כי מחץ כדור עפרת את קאָרנילאָוו וימת *). חיל רוסיא הנטושים על פני חצי־האי קרים הפליאו פעמים רבות לָתוּר להם מקום ולמצוא ידים להתנפל על האויב ולהשחית בצבאותיו: ל י פ ר א נ ד י התנפל על האנגלים על יד באלאקלאווא (י"ג אקטיאבר) וַיַּפֵּל בהם רב. ד א נ נ ע נ ב ע ר ג השתער עליהם על יד א ק ק ע ר מ א ן ויחדור בחרב שלופה בקרב מחניהם, אפס הצרפתים (גדודי הזואווים ילידי אלגיר) מהרו חיש קל תחת יד ב אָ ס ק ע להציל את האנגלים מרעתם; אך הגדוד הרוסי אשר הכה אליו דאננענבערג אֵחַר מְבוֹא, אשר על כן נלחץ להִסּוֹג אחור ולא בִּצַּע את אשר זמם. החרף הפריע לַמְזָעֵר את עלילות המלחמה והאויבים שבתו מעט וינוחו מזעפם. אולם בעת ההיא התחבר אליהם גם מלך סרדיניא (הלא הוא וויקטאָר־עמנואל המולך עתה ברומא מִכּוֹן שִׁבְתּוֹ על איטאליא כֻּלָּהּ), אשר שלח קרימה חמשה עשר אלף אנשי חיל תחת פקודת ל א מ א ר־מ אָ ר א; גם מארצות צרפת ואנגליא יצאו ויבואו אל הַצָּרִים חיל־עוזר, עד כי

*) על קברו שמו צלב מכדורי כלי התותח אשר ירו האויבים במצודת סעוואסטאפאל להיות לַמזכרת גבורתו ואהבתו לארץ מולדתו.

עלה מספר מפקד צבא בעלי הברית עד כדי מאה וחמשה ושבעים אלף איש חלוצי כלי נשק טובים ומלֻמדי מלחמה עד להפליא, ויוסיפו להרעיש את סעוואסטאָפאָל ברעם כלי תותח וברוח זלעפות. אבן בימי המצור ההם, בשמונה עשר לחדש פעברואר שנת 1855 גָוַע וַיֵאָסֶף אל עמיו בפעטרסבורג הקיסר ניקאָלאי פאוולאָ־וויטש, ותחתיו עלה על כסא המלוכה יורש העצר אלכסנדר השני ניקאָ־לאעוויטש בטרם נפל גאון סעוואסטאָפאָל.

§ 13 מלחמת קאווקאז. בעצם העת אשר נלחמה רוסיא „מלחמת קרים" לא הדלה מלהרחיב גבולותיה על הררי קאווקאז. ראשית מלחמות רוסיא עם קאווקאז היתה בקצה מאת שמונה־העשרה, כאשר באה גרוזיא לחסות בצל ממשלת רוסיא והררי קאווקאז נהיו כמבדילים בין רוסיא מעבר קאווקאז מזה (ציס־) ובין נחלותיה מעבר קאווקאז מזה (טראנס־). בתחלה השפיקו הרוסים במלחמת מגן לבד, ויתאמצו רק להגן על נפשם מחמס יד יושבי־ההרים (горцы) הפראים האוהבים עשק וגָזֵל כל היום; אפס למן העת אשר הֻצַב הגע־נעראל יערמאָלאָוו לראש פקידי חיל קאווקאז 1816 החל ללחום אתם מלחמת תגרה, כי שקד להתגרות בם בחרבו ובקשתו ולחרור מעט מעט בקרב רְכסי ההרים ולשפוך את ממשלת רוסיא עליהם. ביתר שאת החלה הממשלה לחבל תחבולות שונות על יושבי ההרים, באשר קמו לה לנחלה, על פי שלום טורקמענטשאי, ארצות הדשות ונכבדות מעבר להררי קאווקאז (Закавказье), ותתקע שם יתד במקום נאמן. אולם לבעבור תתחזק ותשכון בטח שמה בלי כל פחד ומגור, היה הנחוץ לה לכבוש את כל העמים השובבים ולבצור ברוחם הקשה; הדבר הזה היה כבד מאד מאד. ברב כח ובדי עמל וכעש נלחצו הרוסים לערוך מלחמות בין הררים תלולים ומוצקים, בין סלעים נוראים ובקעים מלאים תחתחים ומכשולים לאין מספר; לעבור בתוך נקרות צורים וחשכת יערים עבֻתִּים, במקום אשר חייהם היו תלואים להם מנגד משואת פתאום כי תבוא. ילידי ההרים אשר הסכינו מנעוריהם לרוץ ארחות עקלקלות, לקפץ על הגבעות כאילים, גם לירות בחצי מות עד להלל, הרבו מאד את חללי הרוסים הנחרים בם; עד כי בימי מלכות ניקאָלאי נפלו מחיל רוסיא על מרומי קאווקאז מדי שנה בשנה כמאת אלף איש, וההוצאות הרבות אשר הוציאו על המלחמות האלה הבהילו את רוח קאנקרין שר האוצרות ויתלונן על אדוניו; אולם ניקאָלאי אשר כל ישעו וכל חפצו היה לתת עז ותעצומות לרוסיא, חשב את קאווקאז כבית ספר ובית חנוך לאנשי החיל שֶׁשָׁם ילמדו את ידיהם לקרב ואצבעותיהם למלחמה, ולא חשך מלפזר הון עתק וכסף תועפות.—בקצה שנת השלשים במאת תשע־העשרה קשתה וכבדה מלחמת קאווקאז על רוסיא כפלים מאשר בראשונה; כי בימים ההם נצתה אש קנאת־הדת בלבב כל גויי קאווקאז, ויעשו כֻלם אגודה אחת להלחם ברוסיא מלחמה קדושה בכל מאמצי כֹחם ובכל נפשם ומאדם. ראש מסבי המלחמה האיומה ההיא ורוח החיה בכל אפני עלילות בני קאווקאז היה הגבור העריץ שאמיל*).

*) שאמיל בנעוריו נקרא עלי, ובחלותו מחלה אנושה ונואשה שנו את שמו לשם שאמיל; ובחשבו כי השם הזה עברי הוא (ובאמת ערבי הוא והוראתו: הכל יכול -всеобъ)

שאמיל נולד בדאגעסטאן בשנת 1797 לאבות בעלי רכוש ונכסים. בן עשר שנים נכנס לבית המדרש, ובמלאת לו עשרים שנה השלים את חק למודיו בחכמת הדקדוק, ההגיון, צחות הדִבֵּר והמליצה ושפת עֲרָב, והחל להקשיב בלמודי הפילוסופיא, באורי הקוראן והמסורות (תורה שבעל פה) וחכמת המשפטים; ובהיותו בן שבע ועשרים שנה נמנה עוד בין התלמידים השומעים לקח ותבונה מפי מורים ומלמדים. בעת ההיא קמה בין גויי קאווקאז עדה חדשה, אשר כל ההולכים בדרכיה נקראו מ ו ר י ד י ם, לאמר: המבקשים את ה' וחפצים למלאות אחרי רצונו: להִנָּזר מכל חמודות התבל, לסור למשמעת האימאם כהן קָדְשָׁם ושר צבאם, ולהִלָּחם בעד אמונת מחמד עם הנוצרים ה כ ו פ ר י ם. ה מ ו ר י ד י ז ם הכה שרש חיש קל בלב כל גויי קאווקאז חֲפֵצֵי קְרָבוֹת, ויחבר בעבותות הדת והאמונה את המשפחות הנפרדות להיות לעם גדול עצום ורב, הנכונים להקריב נפשותיהם בהלחמם נגד מַשְׂנִיאֵי דתם, וביתר שאת נגד הרוסים צוררי אמונתם ושודדי רבצם יחד, עד אשר כָּלָה גָרֵשׁ יְגָרשו אותם מהלאה לגבולותיהם. אז התיצב בראש הלוחמים האימאם ק א ז י ם־מ ו ל ל א, ו ש א מ י ל היה נציבו אשר הוא נשען על ידו; ויהי בשנת 1833 כאשר לכדו הרוסים את הכפר (אַאוּל) ג י מ ר י הומת קאזים־מוללא, ושאמיל התאמץ לסוכך על גופת ארונו ומורו לבל יתעללו בה זרים, אך איש הצבא הביא את להבת חניתו עמוק בבטן ש א מ י ל עד כי חלפה ומחצה את גבו, ותצא מעבר השני; שאמיל שלף את החנית מִגֵּוֹ וידקור בו את מכהו וימותתהו, והוא נשאר בחיים, (בֶן יסופר). על ידי הפלא והמופת הזה קנה לו שאמיל שם תפארת וכבוד על כל אפסי הררי קאווקאז, ועד מהרה משל ממשל רב, אם ברצון או בחזקת היד, על גויי ההרים כלם, ובכחו הגדול הזה החל להלחם עם רוסיא מלחמת עשרים שנה. האיש הזה אשר לבו היה כלב הארי וגיד ברזל ערפו, ואשר התחשב לראש כנסת דתו ומלך על כל בני שחץ, מצאה ידו בימי עזוזו וגאונו לשלוח לקראת חיל רוסיא מחנה ששים אלף איש ומאת כלי תותח; ובעת טובה כזאת גרש את הרוסים מטשעטשנא 1843 ומדאגעסטאן, אשר בה מצא המורידיזם קן לו, וממנה נפוץ על פני כל חלק הקאווקאז לפאת מזרחה. לעמי ההרים כבר היו מבצרים חזקים וטובים מאד, בתי־מלאכה להכין פיח־שרפה ולצקת כלי מלחמה. ש א מ י ל עדה גאה וגאון ויחשוב מחשבות לכונן לו גם בית מלוכה (דינאסטיא) ולאכוף על עמי משמעתו להכיר לקצין ולמושל גם את בנו אחריו, ואת מוראו ופחדו נתן גם על הממלכות אשר מסביב לקאווקאז. בשנת 1854 „בימי מלחמת קרים", כאשר לא כִּבְּדוֹ נְגִיד צבאות טורציא כראוי ליקר ערכו, קרע את מכתבו לגזרים, העביר את חילו (אחד עשר אלף פרשים ושבעת אלפים רגלים) משדה המלחמה, ולא הוסיף עוד לתמוך בידי בעלי הברית עד תֹּם המלחמה. אפס

(") емљющій הסב את שמו להקרא גם ש מ ו א ל. אכן יש לשער כי האימאם הגדול הזה אשר התאמר להיות כמחמד מחוקקו תופש דת ושבט מושלים יחד, וידבק לאהבם בכל דרכיו, חשב להדמות אליו גם בשנותו את שמו חליפות, כי כן עשה נביא הישמעאלים להקרא בשלוש שמות: אחמד, מחמד ומחמוד.

כל עֻמת אשר גָּברו בני קאווקאז חילים תחת יד האימאם הנאור והאדיר מהררי טרף, כן הוסיפה גם ממשלת רוסיא להוסיף ולהרבות חילה על הקאווקאז עד מאתים וחמשים אלף אנשי חיל; הם הרימו מכשול מן הדרכים הרעים, פנו מסלות, חשפו יערות, בנו צריחים ומצודות לצלעי ההרים; מבלי הפוגות הרגיזו את שוכני ההרים והדריכום מנוחה, ולבם היה נכון בטוח כי רק מספר שנים חָצצו לעריצות הגוים האלה, וימי הִכָּנעם תחת יד רוסיא קרבו לבוא.

פרק עה פעלי ניקאלאי הראשון פאוולאוויטש בפנים הממלכה.

1 § **תכונת הממשלה.** כל החפץ להתבונן אל תכונת הליכות ניקאָלאי הראשון בקרב ממלכתו פנימה, יזכר נא ואל ישכח את המקרים אשר נקרו ויאתיון ביום הראשון למָלְכוֹ: כמעט הציג הקיסר החדש את כף רגלו על הדום כסא אבותיו, וכבר המרו זדים ומורדים את רוחו בחוצות קרית־המלוכה לעין השמש; דְּמֵי אחד מנכבדי שריו, דְּמֵי מילאָראדאָוויטש הישר באדם, שֻׁפכו כמים הנגרים ארצה בפני כל העם, וכפשע היה בין מיכאל אחיו ובין המות על יד מרצחי חרש ובני בליעל—עד כי נלחץ הקיסר על אפו ועל חמתו לשלוח זִקים ולַהֲבות אש בקהל הממרים בו. ומי זה לא ידע כי ראשית כל דבר רַבַּת עלילה היא גם על הֲלִיכות גורלו בימים יוצרו?, מגזע הקשר יצא שבט מוסר, ומנצר הַמַּרְדוּת יפרח מקל חובלים על גוי ועל אדם יחד. באשמת המורים והסוררים נאלצה הממשלה לתַבֵּל תחבולות קשות על עבדיה, ובפשע השונים והַזֵּידונים בארצות שכניה, התאמצו לשים מתגה ורסנה באף העם ובלחייו להטותו לכל אשר תחפוץ, ולחסום ביד בני הנכר לבל יָבִיאוּ אִתָּם את הרוח הרעה אל ארץ מגורתם. מלבד זאת הנה בבוא ניקאָלאי למלוך, כבר עמד אראקטשעעוו ארבע עשרה שנה על יד מושל כל הארץ, ויהי ראשון בין שרי המלוכה ותופש את משוט הממשלה, ויכונן כלבבו הקשה סדרים שונים ברוסיא, סדרים אשר היה כבד מאד להעבירם על נקלה מן הארץ ולמחות זכרם. והנה אף כי בחר לו ניקאָלאי לאוהב וליועץ את מזכיר אראקטשעעוו (קליינמיכֶל), בכל זאת לא היתה עוד אֲרֻכָה לגדולת הגראף האדיר הזה; כוכב הצלחתו אסף את נגהו מעט מעט עד כי הלך ואיננו, גם כל אֻחזת מרעיו כוכבי לִוְיָתוֹ הלכו נמוג וַהֲלוֹם וַיֵּעָלְמוּ מעין רֹאִי — ותחתיהם עלו בְּאור יְקָרות אנשי אמת שונאי בצע, שוחרי טוב ושוקדי על דבר אמת וצדק כאוּ־וואַרָאוו, בלודאָוו ודאשקאָוו. הן אמנם הקיסר אשר בחר בם להעלותם וּלְהַפְקִיד בידם את מיטב עניני הממשלה, אָסַר אותם ברוחו הכביר אליו, להיות כפלגי מים בידו ולחיות רק על מוצא פיו, בכל אלה דִּבֵּר בחירת אנשים כאלה וּקְרֵבָתָם אליו, יעיד עדות נאמנה, כי נוכח עד מאד אשר נחוצים לו אנשים חדשים אשר פי שנים להם בחכמה ובאהבת אדם על שהיו לפניהם באחרית ימי אלכסנדר. בימי מלכות ניקאָלאי הורמו כנס להתנוסס על שְׁמֵי רוסיא שלשת הדגלים האלה: דגל שלטון־יחיד, דגל האמונה הפראוואָסלאווית, ודגל תכונת העם ורוח לְאֻמָּם (נאציאָנאליטאֶט); אֶל שְׁלָשְׁתָּם הביט ניקאָלאי בכל עלילותיו ומפעלותיו בארצו. על כן שָׂמַר מכל משמר את כל בתי־הממשלה אשר נוסדו לפניו, מבלי הוסיף

עליהם חדשים לרוח הזמן ; רק את אחרים מהם הרחיב והגדיל את כבודם • הדבר הנכבד והטוב מכל אשר הואיל לעשות בקרב הממלכה, הלא הוא אספת החקים והמשפטים והוציאו אותם לאור עולם •

§ 2 **ספרי החקים והמשפטים** • מימי פעטר הגדול עד ניקאָלאי הראשון קראה הממשלה פעמים רבות אנשים יודעי דת ודין לכונן בתי־ועד, להמתיק סוד ולהתיעץ איך לעשות התקונים הדרושים לחקי ממלכת־רוסיא, ואיך להביא במערכת הסדר והמשטר את המון המשפטים אשר יצאו כבר לאור בעתים מזמנים • תשע מלכיות היו ברוסיא מימי האימפעראטאָר והרעפֿאָרמאטאָר הגדול הזה, וכל אחת החרה החזיקה להוציא לפעלת אדם את הדבר הגדול הזה • פעטר השני קרא את האצילים בני מרום העם, להוָעץ כדת מה לעשות ; יעליזאוועטא—מן האצילים הכהנים והסוחרים, וויעקאטערינא־השנית — מכל מפלגות עם הארץ ומקרב כל הגוים השונים היושבים ברוסיא ; אפס כל ידי אנשי בתי־הועד לא עשו תושיה ולא הצליחו לאשר נועדו, אף כי עד שנת 1754 כבר פזרה הממשלה להוצאותיהם כמילליאָן וַחֲצִי מילליאָן רובל כסף • בין כה וכה במרוצת הימים רבו כמו רבו חקים שונים, אשר יצאו לרגלי החליפות והתמורות בעתים שונות, ויהיו מפֻזרים ומפֹרדים כה וכה ; גם לא נשאו בד בבד במאזני השכל, ולפעמים הכחישו זה את זה, ויתנו מקום לאנשי מרמה ושופטים בבצע לעַוֵּת דין ולסלף משפט, כי שמו מחסם בבאור דברי החקים ככל העולה על רוחם, והתאמצו תמיד לבקש להם חקים הנאותים רק לחפצם • וגם השופטים אשר האמת היתה נר לרגלם וירדפו צדק ומישרים, נעו תעו בין המון אלפי החקים הנפוצים זעיר שם זעיר שם וימששו בצהרים כעִוֵּר באפלה • והנה בשאר ארצות אירופא כאשר נפל ריב ויפלא דבר למשפט, שָׂם השופט את פניו אל הקאָדעקס היוסטי־ניאני ; אמנם לא יכלו לעשות כן ברוסיא, כי חקי הממלכה הזאת לא נוסדו על משפטי רומא, כי אם התפתחו מאליהם על אדמת הרוסים בשכבר הימים, אשר על כן נאלץ השופט לחרוץ משפט ככל הישר בעיניו, ופעמים רבות שגה ברואה ; ותהיינה ארחות המשפט מעֻקלים ונלוזים עד מאד •

על כן כששה שבועות אחרי עֲלות ניקאָלאי על כסא מלכותו, צוה להושיב בבית־הסופרים אשר לו, מקצת מאנשי הועד העשירי (הוא האחרון) בלשכה לבד, לבעבור יתבוננו לפַלֵּס נתיב ולעשות סדרים בחקי הארץ, ועליהם פקד את ספעראנסקי (אשר היה אז זקן ושבע ימים, אך לא כהתה רוחו ולא פג חשק לבבו לעבוד עבודת סופרים ככל אשר הסכין מנעוריו) וימלא ידיו לעשות דָבָר דָבֻר על אפניו • ארבע שנים תמימות עמל החכם הגדול הזה עם עוזריו ; שלשת אלפים וחמש מאות ותשעים וששה ספרים נקראו, מלבד ספרי הפקודות אשר נמצאו לאלפים בכתובים בגנזי הארכיווים אשר במאָסקווא ובפעטרבורג— וחפץ הקיסר בידו הצליח להוציא לפעלת אדם אֲסֵפָה שְׁלֵמָה המכלכלת בקרבה את כל חקי הממשלה, פקודותיה מצוותיה וְעֵדְוֹתיה במשך מאה ושבעים ושש שנה, מימי אלעקסעי מיכאילאָוויטש עד מות אלכסנדר הראשון, ויעל מספרם יותר משלשים אלף, כלם ערוכים בטוב טעם ובסדר נכון וישר • קהלת־החקים

הזאת נודעת בשם ("Полное Собраніе Законовъ„), אשר יצאו לאור בדפוס שנת 1830 בארבעים וחמשה חלקים • מן הספרים האלה הרים ספעראנסקי אחרי כן את החקים אשר נשארו בעצם תקפם, ויצברם לאחרים בספר הנקרא, „Сводъ законовъ Россійской Имперіи") אשר נדפס בשנת 1833, והכיל בראשונה בתוכו שנים וארבעים אלף סעיפים, ואחרי כן נוספו עליו עוד שמונת אלפים • הפקודות אשר הוציאה הממשלה מן העת ההיא ומעלה, נכתבו בספרים מיוחדים להיות כנוספות על הקהלת הגדולה (הנוספות לבדן עלו בימי ניקאָלאי יותר מעשרים חלקים) • והנה בעת אשר התעשקו החכמים המסדרים בעבודתם, ראו והתבוננו, כי יֶשְׁנָם משפטים רבים עקשים ללא־צדק וללא־משפט, ומה גם במשפטי דמים או דיני נפשות (уголовное право), הדורשים תקונים מהחל עד כלה • אז פקד ניקאָלאי שנית את ספעראנסקי לתקון בתבונות כפיו את כל המְעֻוָּתוֹת, והוא (ספעראנסקי) הוסיף שנית ידו לעשות גם את הדבר הגדול הזה, אך המות קִדְּמָהוּ ולא נְתָנוֹ לבצע את אשר החל, על כן נתנה המלאכה ביד בעלי „המחלקה השנית", אשר בבית סופרי המלכות, תחת יד הגראף בלודאָוו, והם הוציאו לאור עולם את הספר הנקוב בשם ("Уложеніе о наказаніяхъ уголовныхъ и исправительныхъ„) • והנה מלבד הטובה הגדולה אשר הביאו ספרי החקים והמשפטים, להאיר את עיני השופטים ולבלתי תת להנשפטים לסכסך איש ברעהו ימים רבים, עוד נתנו ידים לחכמי רוסיא ללמיד וללמד חכמת משפטי ארץ מולדתם עד היסוד בה, ולהביאנה בפלס הבחינה עם משפטי שאר העמים הקדמונים; כי מצאו המורים ושומעי לִקְחָם הכל כאשר לכל ערוך ונכון לפניהם באין מחסור דבר •

§ 3 מפלגות העם והאכרים • על פי יעקאטערינא היה משפט האצילים והאפרתים בְּנֵי מְרוֹם עַם הארץ, להתאסף בכל ערי מושבותיהם, לכונן להם בתי־מועד (Дворянскія собранія) ולבחור מקרבם נושאי משרה ובעלי פקודות, ולאיש איש מהם היה המשפט לחוות דֵעוֹ ולהגיד עצתו בקהל • המשפט הזה נהיה ברבות הימים כמעין לא־אכזב לרָעות רבות ומפעלות עמל ושוא • האצילים הגדולים והעשירים משכו אחריהם באונם ובהונם את האצילים הקטנים והדלים, וַיְפַתּוּם להשמיע קולם ביום מועד ככל אשר יורו הם אותם, אם גם שלא כרת • על כן הוציא ניקאָלאי חק (1831), כי רק האפרתי אשר לו מאה נפש או שלשת אלפים כברות ארץ (десятины) יוכל להשמיע קולו ולחוות דֵעוֹ (ורק מעט מן השרים אשר התרוממו על גרם המעלות היו יוצאים מן הכלל הזה); גם בראות הקיסר כי מִסְפַּר מִפְקַד האצילים ירבה עד לבלי די על ידי, הבאים לעבוד עבודת הממשלה, בחיל הצבא ובבתי פקודות האזרחים, הקונים להם את המשפט על־נקלה, הוציא חק כי רק האיש אשר עלה בצבא למדרגת שטאבס־אָפיצער ובפקודות האזרחים לַמַּדְרֵגָה החמישית, רק לאנשים כאלה יִנָּתן משפט האצילים לדורותיהם • — בשנת 1837 יסד ניקאָלאי בית־מועצה לנכסי הממשלה („Министерство Государственныхъ имуществъ") , אשר שרי הבית הזה פקחו עיניהם על אכרי הממשלה, על שדותיה ועריה ועל עמי הנכר הנודדים והנוסעים בעדר בגבולות ירכתי רוסיא • אז נחלקו אִכָּרֵי הממשלה, אשר בכל מדינה ומדינה, לגלילות (אָקרוגים),

וכל גליל לחבלים (וואָלאָסטיות) וכל חבל לקהלות („Сельскія общества") • בדבר האכרים עבדי־צמיתות הוציא ניקאָלאי מכתב־גלוי (מאניפעסט), ימים לא־כבירים אחרי עלותו על הכסא (כ״ו מאי 1826), להכזיב את השמועה אשר נפצה בעם, כי עתידה הממשלה לעשות חדשות בדבר משפטי קהלות יושבי הכפרים, והבטיח לשמור את דרכי הסדר הישן באין נגרע דבר. אולם הרעיון על דבר חפש האכרים לא נשכח מלב תופשי הממשלה, ויתאמצו לחוקק חקים טובים להיות להם כמרימי על. הנכבדים בין החקים האלה, הלא הם: בשנת 1827 הגבילה הממשלה והמעיטה את המשפט אשר היה לאדוני השדות לשַׁלַּח מפניהם את אכריהם לשבת בסיביר; גם נאסר על הארונים למכור אכרים בלא בני־ביתם אִתָּם • בשנת 1830 נִתְּנוּ הנחות רבות לאִכָּרֵי רוסיא החרשה להקל עֻלם מעליהם, ובשנת 1837 בא הגראף באָברינסקי בראש מְלַאֲכוּת אצילי טוועה, ויחלו את פני ניקאָלאי לקרוא דרור להאכרים, ויגידו כי נכונים הם לנער כפם מזכיותיהם לטובת עבדי העולם *) • בשנת 1842 נתן הקיסר רשיום לכל אדוני השדות לחלק נחלות לאכריהם לעבדן ולשמרן ולאכול מפרין חלף שכר קצוב, והאכרים האלה נקראו בשם „מְחֻיָּבִים" („Обязанные"), וגם נִתַּן המשפט להאכרים לקנות להם שדות לאֲחֻזַּת עולם ברשיון ארוניהם, ובשנת 1846 עמל ויָגע הגראף קיסעלעוו לערוך דברי מערכת החפשה והדרור לכל אכרי רוסיא •

4 § **ההשכלה ושאר ענינים שונים**. הקיסר ניקאָלאי היה אוהב חכמים ומוקיר נבונים, ויט אליהם חסדו ויעניק להם כידו הטובה המלאה והרחבה • עם קאראמזין השתעשע פעמים רבות בשיחות חכמה ומדע, ויתן לו מָכון לשבתו בהיכל טאווריי; למען יוכל להשיב את נפשו ולהתעדן בגן־העדן הגדול אשר על יד ההיכל ההוא • את המשורר פושקין כִּבֵּד ונשא פניו **) ובנפלו שדוד במלחמת־הבינים (דועל) קצב לאשתו ולבניו כסף חֻקם כיד המלך; וגם נתן כסף מאוצרו להוציא לאור את קהלת ספריו ומאמריו כלם • הסופר גאָגאָל נשא משאות מאת פניו ***), זשוקאָווסקי היה יוצא ובא בהיכל המלכות • החכם העברי פיננער

---

*) ויהי כאשר קנתה הממשלה בכסף מספר אכרים מאת אדוני השדות במחוז וואלאגדא, שלחו האכרים גם משאר מקומות שונים ויבקשוה לקנות גם אותם, מדעתם כי אצל הממשלה ישכנו לבטח ולא יעשקום אדונים קשים, אז ענה ניקאלאי ויאמר: „אם כה אפוא הלא המצוה על הממשלה לקנות לה את אכרי כל ארץ רוסיא כלה; אמנם כל חפצי וחשק לבבי לראות את האכרים בני חפש ודרור, ואת חפצי זה אתאמץ להוציא לאור (Christmas 96).

**) כאשר נתן הכתר על ראש ניקאלאי במאסקווא בהיכל הקרעמל, שלח רץ ממהר להביא שמה את פושקין מעיר גלותו לשמוח בשמחת החג. ויפן אליו ניקאלאי בבואו להתיצב לפניו וישאלהו: הגידה נא לי, פושקין, לו היית בפעטרבורג בי״ד דעקאבר האם הואלת לקחת חלק בקשר המורדים? „בלי כל תפוגה ושפק, „הוד מלכות! ענה המשורר, הן כל אוהבי ומיודעי היו בין טורי המתקוממים, ואיככה יכלתי אפוא להתאפק לבלתי הלוות אליהם גם אני? אולם הודות לאל כי שולחתי כבר מעיר הבירה במצות הממשלה, ובזה נמלטתי מן המצר והרעה". ויוסף ניקאלאי „רב לך פושקין להתלהלה! כבר באה לך העת להיות לאיש־מנוחות. למן היום הזה והלאה אנכי לבדי אהיה המבקר שיריך, והואל נא לשלוח אלי את כל אשר תכתוב". למני אז נהפך פושקין לאיש אחר ולא הוסיף להכאות את לב הממשלה בחצי שיריו השנונים מאד.

***) רבים מספרים כי כשלוח לו גאגאל למנחה את החלק הראשון מספרו „הנפשות המתות" (Мертвыя души), שלח אליו ניקאלאי תשורה גם את „ספרו אשר חבר הוא בכבודו" הלא הוא— אגודת שטרי הממשלה ערוכים וכרוכים כספר, אז ענה לו גאגאל במכתב כדברים האלה: „את־ספרך בכבוד מאת פניך נשאתי, מאד נפלאתי מדי בו קראתי, ולצאת החלק השני אצפה בצפיתי".

הקדיש לשם כבודו את תרגום מסכת ברכות בשפת אשכנז; ואת החכם ר' יצחק בער לעווינזאהן מקרעמניץ כִּבֵּד ויתמוך בו במתנת כסף· כשנתים ימים אחרי הִסָּגֵר בתי מדרשי המדעים בווילנא ובוואַרשא, פתח הקיסר את בית מדרש המדעים בקיעוו, אשר שֵׁם וולאדימיר־הקדוש נקרא עליו· בפעטערבורג נפתח בית ספר ללמד חכמת המשפטים (Училище Правовѣдовъ); האינסטיטוט להרשת המעשה, מלאכת מחשבת וחכמת החִמְיָה (Техholог. Институтъ); בתי אֹסֶף ומקלט לילדים אסופים, לנערים יתומים ולזקנים, וכאלה בתי חסד וצדקה לרב· בכל מדינות רוסיא נפתחו אינסטיטוטים לַנְּעָרוֹת, ובבתי הגימנאזיות החלו להורות וללמד חכמת הטבע ודברי חשבון, להיות להועיל בעולם המעשה (רעאַל־קלאַססען)· ביתר שאת פקח ניקאָלאי עיניו על למוד שָׂרֵי הצבאות ופקידיהם, ויסד להם אקאדעמיא לחכמת הַקְּרָב ובתי ספר לנערי הצבא מן האצילים „הקאדעטים״· הקיסר הזה אשר אהב לשלם לאיש איש כמפעלו הטוב, ויהי למלה בפיו: כי „שִׁכְחַת טובה היא הגדולה בַּחֲטָאוֹת וּבִפְשָׁעֵי בני־אדם״, גָּמַל טוב עם המורים והפראָפֿעססאָרים, בתתו להם הנחות רבות והוסיף על משכֻּרתם יותר מכסף מִשְׁנֶה, עד כי פראָפֿעססאָרֵי שאר הארצות התקנאו בהפראָפֿעססאָרים הרוסיים ובמצבם הטוב; והוא גם הוא הוציא את החֹק היקר לתת כסף חֹק ומשען־תמיד (פענסיא), לאשר מלאו להם מספר שנים בעבודת הצבא או בבתי פקודות האזרחים, ובמותם יֻנָּתֵן משען־כסף לנשותיהם האלמנות ולבניהם היתומים; הוא יסד שני אינסטיטוטים להכין בהם פראָפֿעססאָרים ומורים, אשר יצלחו להטיף לקח ומדע לבני הנעורים; ובשנת 1839 בנה לתלפיות את בית־המצפה הגדול אשר בפולקאָוו (Пулковская обсерваторія), לא־הרחק מפעטערבורג· „הוצאות בנינו עלו עד כדי שש מאות אלף רובל כסף; שכר החכמים העומדים שם על המצפה יעלה מדי שנה בשנה עד שנים עשר אלף רובל, ומספר ספרי חכמת חֻקּוֹת־השמים וכל צבאם היה עוד בשנת 1845 כששת אלפים כרכים״· מגדל־הצופים הזה הוא אחד מן הנכבדים על פני כדור הארץ·

ארבע מַלְאֲכוּת־חכמים וְאָרחות נבונים (ученыя экспедиціи) שלח הקיסר ניקאָלאי: החכם המפאר אלכסנדר הומבאלד ואֲחֻזַּת מרעיו הלכו לתור את קִדְמַת רוסיא עד סיביר—לאסוף ולכנוס את כל דברי חפץ אשר יסכנו להועיל לידיעת חכמת הטבע וקדמוניותיה, וביתר שאת לדרוש ולחקור על אדות תבואות האדמה, תולדות הארץ ומזג האויר השורר שמה; החכם עמנואל (אחד משרי הצבא) ואנשי חברתו, הלכו לתור את תועפות הררי קאווקאז ואת העמים היושבים בהם; לרגלי פאסקעוויטש הלכה אגודת חכמים ונבונים ארצה פרס, לחקור ולכתוב את תכונת המדינות החדשות הנכבשות לפני חיל הגבור ושר־מלחמה הזה, ועוד מַלְאֲכוּת אנשי מדע אל־טורציא האירופית, ללקוט ולְקַבֵּץ זכרונות עתיקים וסגולות ימי קדם הנמצאות בה במקומות שונים· מלבד זאת יצאו מטעם הממשלה חכמים יחידים להתגורר במדינות ירכתי רוסיא, להתבונן אל צאצאי אדמתן ויבולן, למוד את מִדַּת המעלות ולשום עין אל המחזות הדרושים לחכמת התכונה·—בימי ניקאָלאי החלו בראשונה למצוא את אבני היקר ומכרי הזהב והפלאטינא בהררי אוראַל,

גם החלו לָסֹל מסלות הברזל ברוסיא • רבים היו בין משכילי העם אשר אמרו: כי מסלות הברזל הן לא לעזר ולא להועיל, ויש אשר כתבו מחברות להוכיח כי אין תּוֹעַלְתָּן שֹׁוֶה בנזק הבא ברגליהן, גם קאנקרין שר־האוצרות מאס בהן • אפס ניקאָלאי ראה מראש כי ברכה ורב טוב צפון בהן ויואל לתת להן מהלכים גם בארץ ממשלתו • בשנת 1837 בנו מסלת ברזל בתֹר נסיון בין פּעטערבורג וצארסקאָע סעלאָ, ובשנת 1851 גם בין פעטערבורג ובין מאָסקווא, הלא היא המסלה הנקראת בשם: „ניקאָלאַיעווסקאַיאַ" • אפס יען וביען אשר לא השכיל יועץ־האוצרות אז אל טוב המסִלות החדשות, נִתְּנָה המלאכה בידי זרים, והממשלה הזילה עליה מאוצרה מאה ועשרים מילליאָן רובל כסף!— הבונה היה איש אמעריקא (מילידי מדינות־הברית) עם חֲבֵריו; כי ניקאָלאי נטה תמיד את חִנּוֹ לבני אמעריקא וַיְכַבֵּד אותם על פני בני ארצות אירופא, וגם הם הראו לו אותות אהבה, כבוד ויקר •—
בימי מלכות ניקאָלאי עלתה פעטערבורג הבירה בַּהֲדַר תפארתה וַתַּעַד ככלה כליה, כי האימפעראטאָר הזה שָׁקַד לכלול יָפְיָהּ ולהאדיר חִין ערכה • הוא בנה את הבית הגדול והנשגב למושב שרי הצבא וחכמי הַקְּרָב (געגעראל־שטאב), הציב את העמוד הנפלא לזכרון שם אחיו אלכסנדר המבֹרָךְ, עשה את הגשר היקר והנחמד הנטוי על פני הנעווא (ניקאָלאַיעווסקי מאָסט), בנה את בית יועצי העיר (דוממא), בתי חפשית ובתי מעון לאנשי החיל, היכלי תפלה לָרֹב, וביפעת הוד ושכיות חמדה ובכל מחמדי בתי עין תִּקֵּשׁ את חדרי היכל החרף, אשר אכלה בהם תבערה גדולה (בשנת 1837) ותלהט את כל חסן תפארתם וצבי עֶדְיָם • גם בערי המדינות הִרְבָּה ניקאָלאַי לבנות בנינים שונים וּמַצְּבוֹת עֹז ולא קפץ ידיו מִלְּפַזֵּר עליהם הון רב; על כן מַרְבִּית הַקַּבְּלָנִים (הפאָדריאַדטשיקים) מן היהודים עשו אז עֹשֶׁר וכבוד •

5 § הכחד האוניא מארץ רוסיא • כמעט השביח ניקאָלאי את שאון המרד בפולין וסערת המתפרצים שככה, חשב מחשבות להחליש את רוח הפאָליאַקים והדת הקאטולית אשר השתררה בכל נפות־המערב • בין התחבולות הרבות אשר עשה להגיע לַמַּטָּרָה הזאת יתר שאת לִדְבַר הֲשִׁבָתוֹ את האוניא (הִתְחַבְּרוּת הדת היְוָנִית עם הרומית) מקרב הארץ, וַהֲשִׁיבוֹ את האוניאַטים אל חיק הדת הפראַוואָסלאַווית, כימי קרם קַדְמָתָם • כי הנה זאת האוניא הנוסדה לַמְרוֹת חפץ העם ועל אַפּוֹ ועל חמתו, הוסיפה מעת לעת להכות שרשיה וּלְהִתְעָרֵה בליטא הרוסית ובשאר נפות־המערב, יען כי שליטי פולין עם הכהנים הקאטולים יחד התרו בכל עֹז לצודד נפשות רבות מן הרוסים ולהרבות מספר האוניאַטים • הפאָליאַקים שָׂמוּ את האוניא רק כאחד מִשְׁלַבֵּי הַסֻּלָּם להעלות אחרי כן את הבאים בבריתה אל עצם הדת הקאטולית, ובחצי מאת שמונה־העשרה התאמצו בכל מאמצי כח לבוא אל מחוז־חפצם זה—לְקָרֵב את האוניאַטים אל הכנסיה הרומאית: הדפיסו בגללם סדורי־תפלה עם נוסחאות כמנהג פולין, כוננו בהיכלי־תפלתם כלי־מַנְגִּינוֹת (אָרגאַנים), וכאלה דברים חדשים וזרים להפראַוואָסלאַוויע; והאנשים אשר זָדוּ להוציא רוחם ולִפְצוֹת פיהם נגד החדשות האלה, נרדפו על צואריהם והיו נענים וְנִגָּשִׂים • על כן חרה אף האוניאַטים וחמתם בערה בם, מִדֵּי נפקחו

עיניהם לראות כי רק לבעבור הדיחם מעל אמונת אבותיהם הרו והגו הפאָליאַקים את האוניא , ויקוו למצוא להם מועד נָכוֹן וטוב לשוב אל דתם הראשונה • והנה עוד בימי יעקאטערינא , בשוב לרוסיא נפות־המערב , התעוררו האוניאַטים וַיִּנָּהֲרוּ אל הכנסיה היונית , ורבים מהם עברו בבריתה וּבְאָלָתָהּ • אך מקץ מאת שמונת־העשרה רפתה רוח האוניאַטים ולא הוסיפו לאחוז דרכם זה ; וכל דברי הכנסיה האוניאַטית נתנה הממשלה בידי קאָללעגיא רומאית־קאטולית (Римско-католичес-кая коллегія) הנוסדה בפעטערבורג בגלל הקאטולים אשר בתוך האימפעריא • כשני מילליאָן נפש נשארו עוד אמונים להאוניא וּדְבֵקִים בארחותיה, והפאָליאַקים התאזרו עז עוד הפעם לפַתּוֹת אחרי דתם את האוניאַטים , אשר היו אז שערוריות ומריבות בין כהניהם תופשי הכנסיה : הכהנים־הלבָנים (בעלי־נָשִׁים) התלוננו תמיד וַיֵּרָגְנוּ על העשק והמרוצה אשר יעשו להם הכהנים־השחורים (המאָנאַכים , היושבים גלמוד ואשה עצורה להם) וְהֵמָּה בעלי ברית החברה הבאזיליאנית (Базильянскій орденъ) • הנזירים האלה הנבדלים מֵעַל העם לשָׁרֵת לאלהיהם ולהגות בְּקָדְשֵׁי שמים , לא שכחו גם את דברי חול וחפצי הארץ , כי לקחו להם בְחָזְקָה את נכסי־הכנסיה הטובים לאכול מפרִיָם ולשבוע מטוּבָם , וגם הם נתנו ידם אל הקאַטאָליקים למלאות את מִשְׁאֲלֹתָם ולהטות את לב העם אחרי דתם הרומאית •

והנה הקיסר ניקאָלאי אשר אחת מתשוקותיו וּמַאֲוַיֵּי לבו היתה להרים קרן הדת הפראַוואָסלאווית ולתִתָּהּ עליון על כל אמונה ודת במלוא רחַב האימפעריא , מיום עלותו על כסאו שָׂם עינו ולבו אל הכנסיה האוניאַטית והִרְבָּה להיטיב עמה ולקנות לבב כהניה העומדים בראשה • על פיו נוסד בית־וַעַד יְוָנִי־אוניאַטי • (Греко-уніатская коллегія) ועליו הָפְקַד מיטראָפּאָליט יְוָנִי־אוניאַטי , להוציא ולהביא את כל עניני הכנסיה האוניאַטית ולָסֹךְ באברתו על בני עדתו מֵחֲמַס ידי הקאטולים המתנכלים להרע להם ; הוא הזיל כסף מאוצרות הממשלה לבנות בתי ספר לכהנים האוניאַטים , צוה לטהר את עבודת אלהיהם מכל תערובות סיגים ומנהגים קאטוליים , וכאלה רבות • בעצם העת ההיא סָגַר על מסגר רבים מבתי הנזירים והנזירות הבאַזיליאַנים , על אשר היו אחרי הפאָליאַקים ודתם—על ידי התחבולות האלה קִוָּה להכין את לבב האוניאַטים מעט מעט , עד אשר יתרצו לשוב אל הפראַוואָסלאַוויע • ויחל הקיסר להחיש את מעשהו אחרי מרדות הפאָליאַקים בשנת 1831 . בעלי המִפְלַגָּה הנוטָה אחרי האמונה הקאטולית לא חדלו מלהפריע את פעלו , ואדוני השדות התאמצו להסיר את לב עבדיהם האברים ולהניאם מִשּׁוּב אל אמונת אבותיהם ; אפס כל עלילותיהם היו מֵאָפַע : בין הכהנים הגדולים אבירי הכנסיה האוניאַטית , נמצאו רבים אשר הואילו לשקוד על מטרת הממשלה , והתעוררו לצאת לעזרת הקיסר להָפִיק את זְמָמוֹ ; וביתר שאת נודע לשם ולתהלה העפיסקאָפ יוסף סיעמאשקאָ (Іосифъ Сѣмашко) אשר הורם אחרי כן למיטראָפּאָליט בליטא ; הוא לא חשך את נפשו מכל עמל ויגיעה להוציא את מחשבת ניקאָלאי לפעלות אדם • הכהנים־הקטנים סרו למשמעת הגדולים והגידו הפצם פה אחד לשוב אל הכנסיה הפראַוואָסלאַווית • בשנת 1839 התאספו בעיר

פאלאצק העפיסקאפים האוניאַטים ועמהם רְבי הכהנים הרודים על ידם לאספה (Соборъ), ויתיעצו על צפוניהם ויחרצו משפט כי אין טוב להם כי אם להעביר את האוניא ולהשבית מֵאֱנוֹש זִכְרָהּ· אז כתבו מכתב־בקשה אל האימפעראַטאָר ניקאָלאי ויחלו פניו לתת להם רשיון לשוב אל הכנסיה היונית, ועל החתום באו יותר מאלף ושלש מאות מנכבדיהם· ניקאָלאי שמח לקראת בקשתם וַיִּרְצֶה לתת להם חפצם, והסינאָד קִיֵּם ואִשֵּׁר את הדבר לחק עולם· ובכן חֻבְּרָה הכנסיה האוניאַטית אל הפראַוואָסלאַווית ותהיינה לכנסיה אחת עד היום הזה, ושם האוניא נשכח מעט מעט מקרב בני העם·

---

§ 6 **על דבר היהודים**· ימים לא כבירים אחרי עלות ניקאָלאי על הכסא יסד בית־וַעַד לְחַבֵּר ספר חֻקים ומשפטים ליהודים לבדם· מלאכת ספר החקים הזה נשלמה בשנת 1835, ויצא לאור בי"ג לחדש אפריל· על פיו נחלקו כל בני ישראל למפלגות שונות: סוחרים, אזרחים, בעלי מלאכות ועובדי אדמה; לְכֻלָּם יש המשפט והצדקה לחסות בצל חֻקי הממלכה ככל יתר יושבי הארץ; לְכֻלָּם חֹפֶשׁ הגוף והַזְּכוּת לעשות מקנה וקנין, לעבוד בכל מלאכת מחשבת ובחרשת המעשה, לעלות במעלות החכמה והמדעים (ученыя степени), ולבוא לשרת בבתי המלכות; להתנהל על פי פקודות בתי־השוטרים ומשמרותיהם (פאָליציא), לכתוב כל ספרי ממכר ודין ודברים בין איש לרעהו בשפת רוסיא, ולהרים מקרב בני הנעורים אנשים לעבוד בחיל הצבא, כמספר אשר יושת עליהם מאת הממשלה (ורק מעטים היו היוצאים מן הכלל)· כל היהודים כלם יִכָּתבו בִּכְתָב יושבי־הערים (мѣщане), גם אם יבחרו לשבת בכפרים· אז נִתַּן להם הרשיון לְהֵאָחֵז כאזרחים בנפות הוראָדנא, ווילנא, וואָלין, פאָדאָלסק, מינסק יעקאטער־רינאסלאוו, ביעלאָסטאָק, קיעוו (מלבד עיר הבירה), חערסאָן (מלבד ניקאָלאיעוו) טאוורי (מלבד סעבאסטאָפּאָל), מאָהילעוו, וויטעבסק ופאָלטאַווא (מלבד הכפרים אשר בשלש הנפות האחרונות האלה), טשערניגאָוו (מלבד נחלות הממשלה ומושבות הקאזאקים), חבל בעססאראביא, קורלאנדיא, ריגא ושלאָק, בשלשה המקומות האחרונים נאסר ליהודים להוסיף להֵאָחז שמה מֵחָדָשׁ·

ספר החקים על ארות היהודים אשר יצא לאור שנית בי"ט דעקאבר שנת 1844 (ואשר לא חִיֵּשׁ מאומה ולא נגע, ביהודי ריגא, בַנִשלחים לסיביר, ובעובדי האדמה ברוסיא החדשה) ערך וקצב את תכן מצב היהודים ברוסיא, דָּבָר דָּבֻר על אָפניו· כל הענינים אשר להפאָליציא הָפקדו בידי הפאָליציות והשוטרים אשר בערים ובכפרים, ורק עניני המפלגות השונות, כלכלת צרכי העם, והמסים והתרומות נִתְּנוּ בידי בתי־המועצה בערים (הרומא והראטוש)· בעת ההיא עָבְרוּ וּבָטְלוּ שומרי משמרת הקהל, אשר היו לפניו מנהיגי הָעֵדות ומנהלי הקהלות הקטנות עם הגדולות, וכל דברי קהלות היהודים נִתְּנוּ בידי פקידי המיניסטערסטוואָ לנכסי־הממשלה, ונקראו בשם „המשגיחים על עדת בני ישראל" (Смотрители надъ евр. населеніями), ולהם היה המשפט ותֹר המעלה כאשר לשרי הגלילות

(окружные начальники) • בחמישי לחרש מארט שנת 1847 יצאו לאור נוספות ומלואים לספר חקי־היהודים : הנהגת היהודים בנפות המערב נִתְּנָה תחת השגחת שרי הגלילות והנהגת יהודי רוסיא־החדשה תחת השגחת בית־הועד אשר על המתגוררים שמה מארצות הנכר (Комитетъ иностранныхъ поселенцевъ) • מלבד זאת יצאו בימי ניקאָלאי חקים רבים מאד על דבר היהודים , ונציגה פה רק מעט מהרבה , בשנת 1825 נצב לחק , כי אם יואיל אחד מן הזוג (הבעל או האשה) לעבור בברית הנוצרים , לא תופר בעבור זאת ברית־הנשואים (י' דעקאבר) • בשנת 1826 נִתן ליהודים רשות להתחתן עם נוצרי הדת העוואַנגעלית־הלוטהערית (כ"ז יוני) , בשנת 1832 היה לחק כי גם לילדים אשר לא מלאו ימי נעוריהם (малолѣтные) הרשות לקבל עליהם את על הדת הנוצרית אף גם למרות חפץ אבותיהם , (כ"ט מארט) • בשנת 1834 הותר ליהודי ווילנא להכין שכר מיערות־הדבש (מעד) ויין לחג הפסח בכל מדינות רוסיא (ו' מארט) • בשנת 1837 נתן רשיון להאמות הזקנות של היהודים העובדים בעבודת חיל הים (מאטראָסים) לגור בסעוואסטאָפּאָל (י' דעקאבר) • בשנת 1838 נתן רשיום לאנשי הצבא מן היהודים להושיב את צאצאיהם גם במקומות האסורים לשאר היהודים , הבנים בהיותם בתֹר קאנטאָניסטים , והבנות עד מלאות ימי נעוריהן (ח' מארט) • בשנת 1839 נתן ליהודים המשפט להִבָּחר לשבת בסוד יועצי הדוממא , המאגיסטראט והראטוש, ולהתיעץ על צרכי אחיהם לבד (כ"ט יוני), גם לשכור ולהחזיק בתי — הרצים אשר על דרך המלך (כ"ז דעקאבר) • בשנת 1840 הותר להאחז במושבות הממשלה והקאזאקים בנפות טשערניגאָוו ופאלטאווא (כ"ז מארט) • בשנת 1841 נתן רשיום להאחז בערי בעססאראביא הגדולות והקטנות ובכפרים (י"ז דעקאבר) • בשנת 1842 נתן המשפט לכל איש יהודי לשבת בסעוואסטאָפּאָל ירח ימים (כ"ט אפריל) • בשנת 1843 נתן רשיום לבוא לבקר את קיעוו לעתים מזֻמנים (כ"ג נאיאבר) • בשנת 1844 נתן רשיון לבעלי מלאכות להתגורר זמן קצוב בתוך ערי המצודות והמבצרים שעל שפת ים־השחור לפאת קדמה (כ' סענטיאבר) • בשנת 1845 נתן רשיון לעשות להם מיני משקים מיוחדים (ט"ו אויגוסט) • 1846 נתן רשיון להקַבְּלָנִים העושים את מסלות אבני־החצץ (שאָססע) לגור זמן ידוע במושבות האכרים אשר בנפות וויטעבסק ומאָהילעוו (ה' נאיאבר) ; בעלי המלאכות יכולים להֵאָחז באנאפא , ברוסיא־החדשה ובסוּכוּם־קאלע (ט"ו דעקאבר) , והרשות לנשים ולבנים ללכת אחרי בעליהן ואבותיהם המֻגלים ביד פשעם לארץ גזרה : הזכרים בני חמש שנה והנקבות בנות עשר שנה (כ"ג דעקאבר) • בשנת 1848 נִתַּן רשיון להמובילים משא בעגלות לבוא אל תוך מדינות רוסיא הפנימיות הסגורות לפני היהודים (ה' אפריל) • בשנת 1853 נתנה הדת כי היהודים אשר אין להם מכתב־תעודה (פאספאָרט) הנם בהפקר , וכל יהודי יוכל להחזיק באיש כזה ולהעמידהו לעבודת הצבא חלף בנו או שארו הקרוב אליו ממשפחתו • הפקודה הנמרצה הזאת סִבבה את היהודים ביהודים , ותהי יד איש ברעהו לעשות מעשים אשר לא יֵעָשו ולהשחית את החמלה והחנינה הנטועה בלבב בן ישראל מאז מעולם *) •

*) „יהודים ריקים ופוחזים כזאבי ערבות שחרו לטרף וכשודדי ליל נפלו על הולכי דרך

ואלה החקים, אשר הציב ניקאָלאי לחק. בשנת 1827 — לבל יתחתנו עם הנוצרים הפראַוואָסלאַווים והקאטוליקים (י"ט יאנואר). בשנת 1831 — לבל יבואו אל תוך גבולות פינלאנדיא (ט"ו דעקאבר). בשנת 1833 — לבל יוסיפו לבנות להם בתים חדשים בקאמענעץ פאָדאָלסק (י"ג יאנואר). בשנת 1836—לבל תנתן על שכם יהודי כל משרה ופקודה על פי הבחירה בהמאגיסטראטים אשר בווילנא ובקיעוו (כ"ז מאי). בשנת 1837—לבל יוסיפו להאחז בקאווקאז ובנחלות רוסיא אשר מעבר להררי קאווקאז (י"ב מאי); לבל יתעסקו בהובלת משא בעגלות אל מחוץ לגבולות הנפות אשר יכולים היהודים לגור בהן (ט"ו מארט); לבל יאָחזו בערי קורלאנד שעל חף הים (כ"ה מארט), ולבל תדרוך כף רגלם על אדמת הגלילות, אשר שם מושבות בני־החיל עובדי האדמה (военное поселеніе): יעקאטערינאָסלאוול, חערסאָן, חארקאָוו ומאָהילעוו (י"ז יולי). בשנת 1839 —לבל יוסיפו להֵאָחז עוד בבעססאראביא (ד' אפריל), לבל יהיו כאדונים וּמְצַוִּים בעניני עושי המלאכה על אניות הנוצרים (ט' נאיאבר), ולבל ישבו בערים החדשות הרחוקות רק מאה ווערסט מקצה גבולות רוסיא (י' דעקאבר). בשנת 1841 — לבל יוסיפו להאחז בריגא ולבל ירכשו להם בה בתים או קרקעות (י"ז דעקאבר). בשנת 1843 לבל יתגוררו במושבות שעל יד ים־השחור הנתונים תחת יד פקודת שר־הים (ארמיראל טייסטוואָ), לבל תנתן להם כל משרה בבתי פקודות הממשלה או גם פקודת מעריכים (оцѣнщики) נשבעים (כ"ו אפריל). בשנת 1845 לבל יבואו בגבולות הגלילות אשר לחיל קאזאקי אזאָוו (ב' פעווראל), ולבל יבנו להם בתי כנסיות לתפלה (סינאגאָגות) בקרבת מאה חבלים (סאזשען) להיכלי הפראַוואָ־סלאַווים (כ' יוני). בשנת 1846 לבל יבנו להם בתים בקאָוונאָ, ועוד חקים מגבילים שונים (י' דעקאבר) —יֶשְׁנָם עוד חקים ומשפטים מימי מלכות ניקאָלאי הראויים להכתב בספר הזכרון לפי סדר השנים שיצאו לאור עולם: בשנת 1830 נתן רשיון ליהודים המֻגלים סיבירה אשר ישבו שמה ארבעים שנה, להשאר לשבת שם ככל אַוַּת נפשם (ג' מארט), וליהודים היושבים בבעססאראביא בבואם בברית נתן הנוצרית חֻפשה ממסי מלך ושרים כל ימי חייהם (כ"ח נאיאבר). בשנת 1831 יצא חק כי איש איש מן היהודים הבא בברית הדת הפראַוואָסלאַווית חפשי הוא מכל מס שלש שנים (כ"ט מארט). בשנת 1837 חדלו מלתת עזרה ואדמה להיהודים

ויאחזום בחזקת ידים ויאסרו בחבלים ידיהם ורגליהם ויביאום למקום סתר, למערת פריצים; ולא לבד האיש אשר לא היה לו מכתב תעודה ירא להראות את פני אחיו העברים פן יבלע לו, כי אם גם האיש אשר תעודתו באמתחתו; יען כי עוד העמיקו הרע לשרוף באש מכתבי תעודה אשר מצאו באמתחות שבוייהם. האומללים האלה נמכרו במחיר שלשים או ארבעים רו"כ כל אחד— לבתי אבות אשר היה גורלם להעמיד איש לצבא — את הבריאים והחזקים בהם קבלו השופטים לשלום חוב משפחות קוניהם, והחלשים או אשר מום בם אבדו בענין רע לא לעזר ולא להועיל לשוביהם, כי אף אם לא ירצו לעבודת הצבא בכל זאתלא קראו למו דרור. — נערי בני ישראל נתנו בעת הזאת למשסה ככושים במדבר, אשר נותני מערבם בנפש אדם יריעו עלימו כגנב, כרמש לא מושל בו יאספום במכמרתם ואין אומר השב". „בימי עברות האלה (יאמר ה' בערמאן במאמרו „שנות ראינו רעה" המליץ שנה א', גליון 15 —) ראיתי בעינים פקוחות כי עמי ירד פלאים, סר מן הדרך הטובה, בה התהלכו אבותינו וכו', גם הקדושים אשר בארץ המה כף שמו לפיהם ולא היה בהם מתעודד להגיד ליעקב על פניו דרכו.

המתנדבים לצאת להתישב בסיביר (ה׳ יאנואר) • בשנת 1839 (כ״ה אקטאבר) יצא ספר החקים על דבר מכס בשר כשר לטובת חפצי היהודים („Коробочный сборъ״) , בשנת 1840 העבירה הממשלה את החק מלפנים : להושיב את היהודים המגלים ביר־פשעם לסיביר — ותצו להושיב אותם לבדם בקרב המושבות אשר מעבר ליאור ב י י ק א ל (י״ב יולי) • בשנת 1842 יצא החק כי אם בוא יבוא ה א ב בברית הנוצרית אז יבואו עמו גם ה ב נ י ם במסורת הברית ההיא , ובבוא ה א ם בברית תבואנה גם ה ב נ ו ת אתה (ו׳ יאנואר) ; ולבית־המועצה אשר להשכלת העם צוה לפקוח עין על החדרים ובתי הישיבות (כ״ב יוני) • בשנת 1847 הכינה הממשלה בתי־פקודות („приказы״) בקרב מושבות היהודים אשר ברוסיא החדשה , כתבנית בתי הפקודות הערוכות זה כבר בתוך הקאלאניות האשכנזיות (כ״ז מאי) • בשנת 1848 נוסד בפעטרסבורג בית־ועד רבנים ונכבדי ישראל (Раввинская коммисія) על יד בית־המועצה לעניני פנים־המלכות (י״ח מאי) • על פי חקי ניקאלאי יכלו היהודים לעבוד את אלהי אבותיהם ולערוך רנה ותפלה ככל העולה על רוחם בחצרות בתי הכנסיות ובתי המדרשים „ולא היה לכל איש המשפט להפריעם באֹמר או בפעל״ • חקים טובים וצדיקים יצאו על דבר עניני ירושה ונחלה ומשפטי אחזה וקנין כסף , ורשות היה להם לעסוק במסחר , להיות קבלנים , וחוכרי בתי־היין ומכס הממשלה (откупы) , להעתיק מושבם ממקום למקום , ללמוד כל מלאכת מחשבת , לשבת ימים מספר גם בתוך הערים הסגורות לפני בני ישראל , והסוחרים יכלו להתגורר גם בעיר המלוכה • החפשה מעבודת הצבא נתנה , לסוחרי המדרגות (גילדיא) , להרבנים ולהמשגיחים אשר בבתי מדרשי הרבנים ; לכל המורים והנושאים איזה משרה בבית־המועצה להשכלת העם, או העומדים על יד הקוראטאָרים , המפקחים על גלילות בתי־הספר ; לתלמידי בתי מדרשי הרבנים אשר התנוססו בהשלימם למודם בהם ואשר הצטיינו בדעת שפת רוסיא • הממשלה חדלה מלהעביר יהודים ממדינות פולין לרוסיא , וגם אסרה אסָר על יהודי חוץ לארץ מקבל עליהם על מלכות רוסיא ; אם ערב לב איש רוסי ללכת חוצה לארץ ואת פי הממשלה לא שאל , מחה נמחה מספר עבדי קיסר רוסיא , ואם הואילה ממשלת נכר הארץ להסגיר את האיש הזה בידי ממשלת רוסיא נשפט כריק ופוחז (бродяга) , כדבר האמור בחקי שנות 1844,1835 • היהודי אשר יעוז להסית את איש פראוואָסלאווי מאחרי אמונתו אל אמונת ישראל , אחת דתו להחרים את כל רכושו לאוצר המלכות , לדוש את בשרו לעין כל הקהל (במקום רואים) ולשלחו לעבוד עבודה קשה בהרי המחצב ומכרי המתכות •

על פי ספרי החשבון אשר הוציאו יועצי הממשלה , היה בימים האחרונים למלכות ניקאָלאי מספר היהודים בתשעה עשר הנפות ובחבל בעססאראביא עד 1,150,264 נפש זכר ונקבה (ושומרי משמרת הקדש—דוחאָוונאָיע—בחמשת אלפים ומאתים איש) ; שש מאות בתי כנסיות , חמשת אלפים שלש מאות עשרים ואחד בתי מדרשים 1852, שני בתי מדרשי רבנים עם מאה ושבעה תלמידים , חמשים בתי ספר לראשית הלמודים ובהם חמש מאות ועשרים וששה תלמידים ; ובקרב הקאָלאָניות העבריות נמצאו שלשה ותשעים מורים וחמש מאות וששים

ותשעה תלמידים 1854 . — בימי מלכות ניקאלאי, משנת 1837 החלו היהודים להתישב המונים המונים בחבל רוסיא החדשה ולתקוע שם יתד במקום נאמן, ומשנת 1841 נאחזו גם בחבל יעקאטערינאָסלאוול . בשנת 1841 היו בתוך הקאָלאָניות האלה אלף שש מאות ושבעים וחמש משפחות (או אחד עשר אלף תשע מאות ואחד עשר נפש זכר ונקבה), ויהי להם עשתרות צאן ובקר ועדרי סוסים (שמונת אלפים וחמש מאות ושמונה עשר במספר) . — זאת תורת היהודים בימי ניקאָלאי!

§ 7 מונטיפיורי ברוסיא . בימי מלכות ניקאָלאי הִרבו הסופרים להתלונן על היהודים ולהַפְאוֹת עליהם דברים אשר לא כן; הם כתבו שטנה והתאמצו להוכיח כי בני ישראל ירעו וישחיתו להממלכה, כי יאהבו את העצלות ואת הבטלה וישנאו את המלאכה ואת ההשכלה; הם חפשו חפש מְחֻפּש אחרי מומי קהלות היהודים ויגדילו עליהם אלף פעמים . הַתְּלונות השנונות והדִבּות הָרַבּות עם כל החֻקים אשר יצאו בעקבותיהן, הכאיבו את לבב היהודים . פקודות שונות יצאו חדשים לבקרים „לבעבור היטיב מצב היהודים", „להעלותם אל תֹר מעלת הארם ולהַשְׁוותם אל יתר תושבי עם הארץ", „לתת ביד היהודים מעשים חדשים הכשרים לחיות בם ולקחת מידם את האסורים אשר חיו בהם עד כה" . אפס אם היה לאֵל יד פקידי הממשלה לשבור על־נקלה ליהודים את מטה לחמם, לא הצליחו חיש קל לנטוע תחתיו עץ־חיים אחר, ובעוד הם חושבים תחבולות ומעמיקים עצה כרת מה לעשות, נשארו אלפי משפחות ישראל בעֹני ובחסר כל . בעת ההיא יעצו הסופרים הרוסים והיהודים פה אחד, כי רק עבודת האדמה תוכל להביא רוח והצלה לבני ישראל, ורק היא תחַלְּצֵם ממצוקותיהם . אכן גם לרגלי התחבולה הזאת לא באה הברכה, ותהי לא לעזר ולא להועיל . החֹק על ארות היהודים האכרים 1836 הבטיח לתת להם חמשה ועשרים שנה חֻפשה מלהרים אנשים לצבא; ועשירי היהודים אשר יזילו כסף מכיסם לכונן מושבות (קאָלאָניות) יְכֻבדו בשם הכבוד „אזרחים נכבדים" או גם „לדורותיהם אחריהם" . אמנם ההצליחו החקים האלה להגיע אל המטרה אשר שֻׁלחו אליהם? המונים המונים מן היהודים השליכו את ערי מולדותיהם ואת משכנותיהם, ויצאו ויסעו לפאת סיביר, להושיב את הַנְשַׁמות ולכונן שמה מוֹשָׁבות . אך סבות מסבות שונות באו לפתע פתאֹם להיות לשטן להם על דרכם ולהשבית את ראשית מעשה ידיהם, ובכן עלתה מגמתם ותקותם בתהו לא באשמתם וברוע לבבם, גם אחרי כן כאשר קמו בני משפחות אחדות מקורלאנדיא ויגלו את אזני הממשלה כי חפצם להקדיש כחם ועמלם לעבודת האדמה, והיא גם היא תמכה בידם ותשלח אותם לחערסאָן, גם הם לא ראו נחת בִּשְׁאֶלָתָם אשר שאלו . רבים מהם גועו בימי מסעיהם בדרכים הנשתתים, וגם הבאים אל הנחלה שֻׂבְעָה ברעות נפשם וישאו כל יד עמל ותלאה, עד כי לא יכלו להיות מופת לרבים לעשות גם הם כמעשיהם . ביתר שאת הציקו ליהודים וימררו חייהם החקים הַשְׁנַים על ארות יושבי הכפרים ויושבי הגבולות, אשר גרשו בחפזון ממשכנות מִבְטֶחָם ויהיו נודדים ללחם בֶּעָרים, כי בצאתם כמוצאי גולה אבד רכושם וקנינם בענין רע *) .

*) ככל הכתוב במאמר „סוף דבר" אשר בספר „האורח" (צד 44) מאת החי מו״ה אייזיק מאיר דיק.

אז התעורר השר הנכבד האוהב צדקות סיר משה מאָנטיפיאָרי, אשר זה פעמים רבות הפליא חסדיו הנאמנים לבני ישראל הנענים והנגשים בארץ הקדם, בלכתו דַמֶּשֶׂקָה להציל לקוחים למות ולהחיש פדות להעשוקים והרצוצים חנם, ויגמר אֹמֶר לבוא גם ארצה רוסיא, להפיל תחִנָּתו לפני האים־פעראַטאָר, כי יחוס לְחֶמלה על היהודים המרודים ויטה להם חסדו וטובו כל הימים. בשנת תר"ו 1846 בא מאָנטיפיאָרי פעטרבורגה ואתו אשת חברתו ורעיתו לאדי יהודית „(אשר העירה את רוחו ללכת להושיע לבני דמשק ותלבישהו עז גם להמסע הזה") , ועמהם המליץ החכם אליעזר הלוי, גבר מלא רוח דעת ויראת ה'. בחמשה בשבת בשנים עשר לחדש ניסן (כ"ז מארט) בא מאָנטיפיאָרי הארמונה לְהֵרָאות פני הקיסר ניקאָלאי הראשון, אשר קבל אותו בכבוד וברצון, וידבר אתו טובות ויבטיחהו לחונן את היהודים ולהיטיב מצבם באמת, גם יעצהו לנסוע לבקר את קהלות ישראל בערים הגדולות, למען תראינה עיניו את העם ואת מחסוריו *). ויואל משה לשבת ימי חג הפסח בקרית מלך־רב, והוכיח לעין השמש את אהבתו לעמו ויראתו מפני האלהים, כי בא להתפלל אל המקדש־המעט אשר לבני החיל מן היהודים ולעלות לתורה; וגם הוא נחל כבוד והוד על כל מדרך כף רגלו משרי המלוכה ומפקידי הצבא. מפעטרס־בורג הרים מאָנטיפיאָרי פעמיו לווילנא, העיר הגדולה לאלהים, ולשרי הפקודות שמה שלח הקיסר צַו לתת כבוד ותפארת להאורח היקר הזה כחין עֶרְכּוֹ הגדול וְהָרָם.

יהודי ווילנא חגרו שמחה וגיל ותחי רוחם בהגיע אליהם הבשורה, כי בוא יבוא משה צבי גאון ישראל להתהלך בקרבם. גדולי העיר ונכבדיה נועצו לב יחדו והמתיקו סוד איך לקדם פני כבודו. כשלשה ימים חִכּו לקראת בואו מחוץ לעיר על אֵם הדרך. בעשור לחדש אייר ביום הרביעי בשבת באו מרכבות הארון אשר הם מבקשים ומיחלים לו, ויקדמו פניו בתרועת ששון, בִּדי ברכות ובשיר נפלא, המלא רגשות קדש:

שַׁאֲלִי בַּת־יַעֲקֹב יוֹשֶׁבֶת צָפוֹנָה
לִשְׁלוֹם הַבָּא לִשְׁאוֹל לִשְׁלוֹמֵךְ הֵנָּה׃ **)

ותהום כל הקריה בבואו לשכון כבוד בתוכה, וכל העם מקצהו נדברו יחד ויהגו

*) ואלה דברי מכתב מאנטיפיארי אל אחד מידידיו בלאנדאן: „איך האבע דאס פערגניגען זיא דאפאן אין קעננטניס צו זעטצען, דאסס איך דורך דען זעגען דעם העררן דיא געלעגענהייט האטטע, דיא זאכע אונזערער ברידער אין דיעזעם רייכע פאר דעססען מאכטיגען הערשער צו פערטרעטען; פאריגען דאננערסטאג האטטע איך דיא עהרע מיינע פארשטעללונג בייַם קייזער, דער מיך זעהר גנאדיג אויפנאהם אונד אללע מיינע אנגאבען זעהר געדולדיג אנהארטע. זיינע מאיעסטאט זאגטע, איך זאלל דיא גענוגטוהונג האבען זיינע אונד זיינער מיניסטער פערזיכערונג מיט צו נעהמען, דאסס ער זעהר אייפריג פיר דיא פערבעססערונג מיינער גלויבענסגענאססען אין זיינעם רייכע שטרעבע, אונד דיעזער געגענשטאנד גראדע יעטצט זיינע אויפמערקזאמקייט אין אנשפרוך נעהמע; זיינע מאיעסטאט דריקקטע דען וואונש אויס, דאסס איך מיינע ברידער אין דען שטאדטען בעזוכען מאגע, ווא זיא צאהלרייכסטען זייען, אונד וואללטע ער מיך מיט זיינעם מיניסטער אין פערבינדונג זעטצען".

**) הלא הוא בספר האורח (N. 1) ובספר „יתר שירי אדם" (צד 33).

כל היום וישיחו בכבוד מאָנטיפיאָרי, בתפארת עֻזו ובמטרת חפצו במסע זה • מִמחרת היום ההוא בקבלו את פני נכבדי העיר, פתח הלוי את פיו וידבר בשם השר לאמר: „למענכם, אַחַי, עֻנֵּיתי בדרך הרב הזה, למענכם, אַחַי שמתי את נפשי בכפי לעבור ימים ונהרות • הדרך ירט לנגדי וָאֵחַר את יום המועד אשר קויתי לבוא בו אל עיר המלוכה, אך האלהים הרועה אותי מעודי הוא היה עמדי גם במסע הזה, ותיקר נפשי בעיניו להביאני למחוז חפצי בעת טובה ונכונה למגמת פני • כי ביום בואי שמה שב גם הקיסר יר"ה ממאָסקווא לעיר מלכתו, וזכיתי לראותו פנים אל פנים וירצני; כִּבדני בכל־עז כן בביתי וכן בצאתי מאתו — בשלחו אלי את שלשת היועצים *), גם הבטיחני להתהלך עמכם במדת טובו • אפס כי לדאבון לבבי שבעתי גם חרפה וכלמה בשמעו את תלונותיו עליכם, באמרו כי נרפים אתם נרפים ואינכם אובים לעשות מלאכה ולעבוד אדמה, וכבר נטה עליכם קו חסדו בתתו לכם אחוזות שדה בגלילות חערסאָן, ויפזר על זאת כסף למרבה, ורק אתם ברפיון ידיכם נטשתם את האדמה, את הַשְּׂעֹרִים מכרתם ואת הכסף סחרתם • ועוד שנית מצא את עונכם, כי כל העברת מכס וכל סחורה האסורה על פי דתי המדינה הוא משלח ידכם, ואנכי נאלמתי ולא מצאתי מענה" • ככה הוכיח המליץ את הנכבדים בשם משה, גם שָׂם לפניהם את יתר השאלות אשר נשאלו מאת שרי הממשלה על דבר היהודים, למען יצדיקו את נפשם בכתב ויסירו מעליהם את תלונות הממשלה • באשר כלה הלוי לדבר במצות מאָנטיפיאָרי, הוסיף למלאות את פיו בתוכחת מְגֻלה מאהבה מְסֻתרת, וישחרם מוסר מלבו על אשר בחלה נפשם בעבודת האדמה המכבדת והמעשרת את בעליה, ויעזבו את המקור הנאמן הזה אשר לא יכזבו מימיו וישימו פניהם אל המסחר האכזב אבי כל רשע ותוך ומרמה; ועל דבר אשר רוחם זרה את החכמות והלשונות הנחוצות לעתות כאלה לכל איש באשר הוא איש, ובשגם אל עם בעל כשרונות אל גוי גדול כישראל וישרון. במתק שפתיו הראה אותם לדעת כי חסרון ידיעה לשון ערבי הוא הסב את עלילת הדם בדמשק, והוא היה בעוכרי האֻמללים; כי האֻמנם תושביה אנשים מְלֻמדי תורה ויודעים בעל פה כל ש"ס בבלי וירושלמי, אך לשונם קצרה מהצטדק לפני ממשלתם ולהראות למו כי אין כל זכר לדברי התואנה הנוראה הזאת בכל ספרי ישראל • ויוסף המליץ לדבר על לבם בדבר הזה, וישא על שפתיו לפניהם את שמות גדולי ישראל אנשי המופת אשר קמו בכל דור ודור, ובאשר היתה רוחם נאמנה את ההשכלה ושפת המדינה אִתָּם • הנה הצליחו לעמוד בפרץ עמם לעתות בצרה • משכילי עיר ווילנא הדורשים שלום עמם באמת, נאספו יחד וימלאו את ידיהם לכתוב על הגליון איש איש כרוח מבינתו הטובה עליו, מענות נכוחות על כל השאלות אשר הגיש השר בשם הממשלה לפני הנכבדים **) •

---

*) הלא המה השרים היועצים הנקובים בשמותם: אוווארא וו שר ההשכלה, נעס־סעלראדע יועץ המלכות (שטאאטסמיניסטער) וקיססעלעוו היושב בראש שרי בית הועד לתקן תקונים בקרב היהודים.

**) בעת אשר רבים מן העם הרבו להביא אל משה את דבריהם ועצומותיהם להרבות את צדקותיהם ולהגדיל את צרותיהם, בא חרש איש דובר מישרים (אשר הרבה תאניה ואניה במאמר

ומליץ אחד נכבד היודע לכלכל דבריו במשפט היה המאסף לכל דבריהם, ועל פיו חברו כל הכתובים יחד והיו למגלה גדולה המכלכלת בתוכה תשובות נכונות בטוב טעם ודעת •—ביום השבת באו האורחים אל בית־התפלה לשפוך שיחם עם אחיהם בבית־התפלה, ורבים מעמי הארץ שרים גדולים ונכבדים באו אל בית ה׳ לראות את משה קדוש ה׳ גם בעמדו במקום הקדש • נכבדי יהודי ווילנא הראו לדעת את בינת לבבם וטוב טעמם, בהשכילם לכבר כבוד אין־קץ את מונטיפיארי ורעיתו *), והם גם הם שקדו בכל עז להשיב כבוד לכל העם הרב אנשים ונשים אשר באו לבקר את משכנם, עד כי השתוממו והשתאו כל הרואים את ענות צדקתם ורוח נדיבתם: „עשירים ראו וידעו כי מהבל עשרם, חסידים ראו ויבינו כי כבגד עדים כל צדקותיהם, משכילים — והשכילו כי כל תבונתם תהו וכל חכמתם מאפע, כי מימיהם לא שמעו ולא ראו עשר, גדולה, יראת שמים וצדקת לב, במדה רבה כזאת במקום אחד" • גם שרים גדולים ונכבדים באו ביום ההוא לשחר את פני השר; אפס לא קבלם, באמרו „את היום הקדוש הזה הקדשתי להתרועע אך את אחי ועמי" • בליל מוצאי שבת קרא אליו יחידי סגולה מהנכבדים, ויחג עמהם התחלת ספר תורה, ויכתוב משה בידו בספר מעשי ידי אמן, ויקדש כל שם בחרדת קדש וביראה טהורה • והרב המגיד דרש לפני הנועדים לפי הענין וייטיבו לבם כל הלילה, וישמח גם משה עד מאד • בהיות מאָנטיפיאָרי בווילנא הלך לבקר את בתי הכנסיות, הקלויזען, בתי הישיבות, בתי הספר לנערים ובתי החנוך לנערות, בית הדפוס **), בית החולים, בתי האסף והמקלט, בית תלמוד תורה וגם את בית־הקברות הישן • בכל מקום בואו נתן פזר לאביונים והרים נדבות ביד רחבה ומלאה, והחכם אליעזר הלוי לא חשך את פיו לעת מצוא

„סוף דבר") לגלות דבר אמת וצדק, לפקוח עיני השר ולהראות לו כי משחתם בם וכי מקור מוצא הרעה יוצאת ממעי ישראל, והם לבדם היו בעוכרם. במכתבו אשר ערך להשר (יתר שירי אד"ם 67) הולך ומספר ארבעה אבות נזיקין אשר אכלו ובערו ולחכו את שאר ישראל עד לכלה. וזה תכן ענינם: א) חסרון השכלה וידיעת לשון וספר וחכמה ומדע, מלאכת מחשבת ומסחר לכל משפטיהם ודרכיהם. ב) נשואי הבנים והבנות בעודם ילדים וילדות. ג) אי־דעת המורים והרבנים בעניני עם ומדינה, והנם מתאמצים להכביד על העם מנהגים ואסורים. ד) בקשת המותרות במאכלים, בבגדים ובבתי חמדה. ולרפאות את ארבעת הנגעים האלה עצתו ליסד בתי ספר ללשון לחכמה ולתורה, ובתי חנוך למלאכות שונות ולמודי סופרי המסחרים.

*) מכל מרבית אותות הכבוד אשר הראו בני ווילנא למאנטיפיארי ויהודית, נציגה נא פה חזון אחד מאד נעלה: בשבת הראשונה כצאת משה ויהודית מבית הכנסת נהרו אחריהם המון רב מאד עד בואם אל ביתם לשלום; ויהי כעלותם על מעלות הבית והנה עשר נערות קטנות, בנות גדולי העיר מלבשות שש לבן, על ראשיהן מקלעות פרחים ובידיהן סלים קטנים מעשי ידי אמן מלאים שושנים, עומדות מזה ומזה; ותגשנה שתים מהנה ותמחינה את אבק רגלי השר במטפחות לבנות, ותאמרנה: בוא ברוך ה׳! נוסע נכבד! ממקום קדוש מהלכך, על הר ציון דרכו רגליך אלה, ואנחנו מבנות ישראל אשר עפרה תחוננה ואת אבניה כאבני נזר תרצינה", והשמונה הנותרות קדמו פני הגבירה בשיר אשכנזי (מעשי ידי החכם וואלף טוגענדהאלד), ותוכן ענינו היה בדבר מסע הקדש אשר נסע משה לדמשק לעזרת היהודים האמללים; בפיהן שרו ובידיהן פזרו שושנים לרגלי הגבירה" (האורח).

**) ויהי היום כאשר נסע השר בלוית הגובערנאטאר עם לוי מליצו, והמון רבה מדלת העם רצו אחריהם כדרכם, ויחר זאת להגובערנאטאר ויאמר אל משה: „מה נעשה לעם המקילים בכבודך בשטף מרוצתם השובבה?" ויען משה ויאמר: „את האמללים האלה אנכי אכבדה, כי אך למענם חרדתי מים, וכל קרבתם ערבה לי מכל שעשועי ענג וכל יקר אשר שבעתי בבירת מלכות בריטאניא ובשאר ארצות אירופא (שם).

לדרוש ברבים ולהוכיח את התלמידים ומוריהם להגות וללמוד שפת רוסיא, אשר בלעדיה לא יסכנו היהודים ברוסיא; גם את פני גאון ישראל לא נשא בדבר הזה ויוכח דרכו על פניו. בימים ההם באו אנשי הישובים המגֹרשים ויתנפלו לרגלי משה ויצעקו: הושיעה אדונינו!" ויִשקף עליהם השר בעין רחמים ויהמו מעיו עליהם; דמע נדבות שטפו מעיניו, ויתחמם לאמר: „האמינו בה' כי לו התשועה, וגם אנחנו בעזרו בל נחשה מעשות כפי אשר יהיה לאל ידינו".—כמלאך אלהים כבדו היהודים את האורח הנעלה הזה ואת חֶבְרָתו התומכת בימינו, וישימו להם זכרון נצח, כי קראו את הילדים הילודים בימים האלה על שמם: הזכרים בשם משה והנקבות בשם יהודית, בבית אֹסֶף ילדי עניי ישראל התפללו הילדים מדי יום ביום תפלה בעד שלום השר. גם הנוצרים ידעו לכבד את מאָנטיפיאָרי ויתפללו בעדו בהיכלי־תפלותיהם. וידי משה היו פתוחות תמיד לתת משאות לבתי חסד, למחברים יהודים ונוצרים ולכל שואל גם מן הנוצרים („אשר קדמו פניו במכתבי בקשות לאלפים") וכל דורשיו לא שבו ריקם. ויעל כסף הנדבות יותר משלשת אלפים ליטראות שטערלינג (יותר מתשעה עשר אלף רו"כ). בשבת השנית נרצה החכם הלוי לבקשת כל גדולי ווילנא וגדולי הערים הרחוקות אשר נאספו שמה, ויעל על מעלות הקדש וידרוש ברבים בשפת אשכנז, תכן הדרוש היה נוסד על מוסדי היראה אהבת המלאכה ושנאת הבטלה, למען לא ישאו עוד בני ישראל את חרפת הנוצרים האומרים כי אך עצלים הם ולא יצלחו לחברת המדינה, ויוסף עוד להוכיחם על אשר יבלו את ימי השבתות בטיולים ובשוטטם בחוצות. סוף דבריו — עלינו היהודים עם ה' להיות אנשי מופת אל כל העמים בצדקה ובישר לבב *). — במוצאי השבת השנית נאספו כל נכבדי ווילנא ושאר הערים לברך את האורחים היקרים בטרם יעברו מאתם. בלילה ההוא לא נתן משה שֵׁנה לעיניו ותנומה לעפעפיו, כי קראו לפניו את דברי ההתנצלות אשר הכינו המשכילים לתת בידו, אך לא השפיקו לקרוא אותם עד כלה. ויקבלם מאָנטיפיאָרי ויאמר: „בכלי נשק האלה לחום אלחום בעדכם, ונצדק קדש ואתם תחרישון". ויבכו לפניו הנכבדים ויאמרו: אהה ארונינו! אל תשכח נא את ענינו ולחצנו!" ויקם משה וירם את ימינו ויאמר: „עמכם אנכי בצרה ובכל צרתכם לי צר; אנכי אסע לדרכי, אך לבי ורוחי עומדים בתוככם ועתה אל תעצבו". בלילה הוא הוסיף להאיר כשמש צדקתו ליקירי אביוני העיר, ולפנות בקר עבר לדרכו לווארשא להתראות גם שמה את אחיו

בהיות מאָנטיפיאָרי בווארשא שלחו בני עדת ווילנא אליו עוד מכתב מלא קינים הגה והי, להזכירו לבל יתן דָמִי לו עד אשר יוציא לאור צדקתם, ויערכו עוד הפעם לפניו את דבר יושבי הכפרים „הנטושים בשדות וביערים, עטופי עמקים ומחבקי חרים, נאספים חמרים חמרים", ויקראו אליו: „קומה נא את לצרה וקרא לאחינו ממזרח שמש עד מבואו לחוש ולמהר לישועתנו!" — אולם לא ממזרח ולא ממערב הֵרים ה' את קרן בני ישראל ברוסיא, לא מארץ אחרת

*) ויתר דברי הדרשה הנה הנם כתובים על ספר „משא אליעזר" מאת החי שמואל יוסף פין.

צמחה להם הישועה, כי אם מקרב הארץ ההיא ומקרב בני בית מלכותה; כי הקים ה' לנו רועה נאמן מלך שָׂשׂ לעשות צדק ולתקן תקונים נכונים — הלא הוא מלכנו מחוננו הקיסר אלכסנדר השני , אשר בעלותו על כסא אביו באו לכל יושבי רוסיא ולכל בני ישראל עמהם — ימים חדשים !

UNIVERSITY OF N.C. AT CHAPEL HILL
00016854049